ЮЛИЯН РАМАЧ

ҐРАМАТИКА РУСКОГО ЯЗИКА

др ЮЛИЯН РАМАЧ

ҐРАМАТИКА РУСКОГО ЯЗИКА

НОВИ САД, 2002.

Предходне слово

Першу руску ґраматику за штредню школу написал Микола М. Кочиш. То ***Ґраматика рускоґо язика I*** (фонетика, морфолоґия, лексика), (Покраїнски завод за видаванє учебнїкох, Н. Сад, 1974). У Ґраматики обробена фонетика и морфолоґия з твореньом словох и дати даскельо лекциї з лексиколоґиї. За ученє синтакси, окрем приручнїка ***Мацеринска бешеда*** (ґраматика за VII класу основней школи) (Н. Сад, 1967), тиж од Миколи М. Кочиша, нашо школяре штреднєй школи други учебнїк нє мали; а за ученє лексиколоґиї, окрем спомнутих лекцийох, другу литературу тиж нє мали. По нових наставних програмох школяром штреднєй школи нєшка потребни и приручнїк з култури висловйованя.

Прето ше уж вецей роки чувствовала потреба за подполнєйшу ґраматику нашого язика за штредню школу. Точнєйше, нє лєм за штредню школу, алє и за самих преподавачох руского язика у наших школох, а тиж и за студентох руского язика и литератури. Бо и преподаваче и студенти по тераз наш язик могли учиц лєм зоз статьох даскелїх авторох обявених у розличних публикацийох и зоз преподаваньох наставнїкох Катедри за руски язик и литературу. Праве пре тоту общу потребу за нашу ґраматику Катедра ше одлучела видац єдну обширнєйшу ґраматику же би вона могла послужиц як приручнїк як школяром штреднєй школи так и преподавачом и студентом, а тиж и шицким другим нашим културним роботнїком. Так у нєй обширнєйше як цо вимага програма за штредню школу обробени даєдни обласци, насампредз зоз синтакси и лексиколоґиї, як и часц о нашим народним и литературним язику.

Авторе на концу лекцийох нє давали и вежби. За звладованє шицкей обробеней материї потребни велї, рижнородни вежби, хтори би значно повекшали обсяг тей ґраматики. Авторе ше буду намагац пошвидко составиц и окремни зборнїк вежбох.

Автор

Увод

О язику

& 1.1. *Язик* то система знакох хтори хаснуєме як средство за спорозумйованє. Зоз язиком чловек сообщує свойо думки другим людзом. То значи же язик *дружтвене* зявенє. Вон плод людскей заєднїци и настал теди кед настала и людска заєднїца. Вонка з тей заєднїци язик нє існує.

Як найсовершенше средство за спорозумйованє, язик вше вязани за чловеково думанє: з розвитком людского дружтва розвива ше и чловекова свидомосц и усовершує його думанє, а вєдно з думаньом усовершує ше и язик. Чловеково думанє, свидомосц и язик представяю стаємне єдинство.

Язик ше состої з вецей елементох: з гласох, словох, формох, словозлученьох и виреченьох. Тоти елементи заєднїцки шицким бешеднїком єдного язика.

Язик єдна з основних характеристикох єдного народу.

& 1.2. Форма язика на хторей бешедую широки народни пасма вола ше *народни язик.* Народни язик ше розвива по одредзених законох, алє шлєбодно и без огранїченьох. Правила у нїм нє мож „од горе" (з боку науковцох) одредзовац. На менших територийох народного язика часто исную його окремни форми – диялекти и бешеди.

& 1.3. Народни язик найчастейше представя основу на хторей ше формує *литературни язик.* Литературни язик то *общи* язик припаднїкох одредзеней язичней заєднїци *у култури* – у литератури, науки, технїки, школох, новинох, на радию и телевизиї итд. Литературни язик ше формує на основи утвердзених фонетичних, правописних, морфологийних, словотворних, синтаксичних и лексичних правилох хтори воламе *литературна норма.*

Литературна норма єдного язика обовязна за шицких цо на тим язику пишу. Язични елементи хтори нє прилапени з литературну норму – *нєлитературни*. У нашим литературним язику напр. з фонетичну норму утвердзене же ше нашо консонанти **д**’ и **т**’ вигваряю як предньоподнєбни експлозивни, а нє з фрикативним елементом, з хторим их дакеди вигваряме под уплївом сербских африкатох **ђ, ћ**. Вигварянє консонантох **д**’ и **т**’ як **ђ, ћ** нєлитературне. Зоз синтаксичну норму утвердзене же вирече̄ня зоз злучнїком **же би**, зоз инфинитивом итд. (Гварел ми **же бим** *пришол, Казал ми* **поробиц**) представяю нашо еквиваленти за вирече̄ня зоз сербским злучнїком **да**. Вирече̄ня зоз злучнїком **да** у нашим язику нєлитературни *(Гварел ми* **да** *придзем, Казал ми* **да** *поробим)*. Даєдни слова народного язика (напр. мадяризми *ровка, фаркаш*, деформовани слова *пиндзия, реце)* нє прилапени з лексичнима нормами, и хасновањє тих словох тримаме за нєлитературне (еквиваленти у литературним язику слова *лїшка, вовк, пензия, рецепт)*. Правописни норми предписую же слова зоз вокалску ґрупу **ио** *(радио, камион)* треба писац без **й**, хторе ше дакеди у тей ґрупи вигваря. Писанє тих словох зоз **й** (*радийо, камийон)* нєлитературне.

Форму нашого язика зоз шицкима елементами хтори нє прилапени з литературну норму воламе *бешедни язик* (за бешедни язик характеристичне вигварянє консонантох **д**’**, т**’ як **ђ, ћ**, вирече̄ня зоз злучнїком **да** итд.).

& 1.4. Даєдни язични елементи ше нє хасную по утвердзених нормох, алє их *спонтано* прилапює векшина хасновательох єдного литературного язика. То окреме важи за нєдостаточно нормовани литературни язики, до яких спада и наш язик. Так нашо медзивойново (1918-1941) авторе хасновали слова *засиданиє* „схадзка", *писовня* „литература", *єдносц* „єдинство", *постанова* „одлука", *мниниє* „думанє" и др. нє прето же так було предписане з ґраматику, алє просто прето же тоти слова за векшину наших авторох теди були прилаплївi. И у сучасним литературним язику маме таки случаї. Напр. по морфологийних нормох меновнїки хлопского роду хтори знача нєживе (окрем меновнїкох типа *авто)* у номинативе множини маю законченє **-и/-ї** (*доми, елеватори)*. Медзитим, под уплївом меновнїкох хтори знача особи *(директор – директоре, видавател видавателє)*, и даєдни меновнїки хтори знача нєживе хаснуєме зоз законченьом **-е/-є**: *бомбардере, трошителє* (апарати хтори троша електричну енерґию) и др. Хасновањє таких формох нє предписане з норму, воно спонтане.

& 1.5. Гоч литературни норми єдного язика досц стабилни, вони нє представяю окаменєни, вично важаци правила, алє ше з часом меняю одражуюци на тот способ пременки у розвою народного и литературного язика. Напр., нашо медзивойново авторе ище ридко хасновали сербски применовнїк *спрам*; по тедишнїх синтаксичних нормох найчастейше хасновани його народни еквиваленти *ґу (одвичательно ше одношиц* **ґу своїм длужносцом***, обрациц ше* **ґу югу**) и *по (***по** *його думаню)*. Вон ше, медзитим, спонтано ширел у нашим язику и у сучасним литературним язику його хасновањє уж прилапене як норма (тот применовнїк допущене хасновац паралелно зоз його домашнїма еквивалентами (*одвичательно ше одношиц* **спрам своїх длужносцох***, обрациц ше* **спрам югу**, **спрам** *його думаня).*

Меновнїки штреднього роду на **-е/-є** хтори знача млади *(каче, праше)* у прешлосци зме у инструменталу множини хасновали зоз законченьом **-ми** *(з качатми, з прашатми)*. Нєшка тоти меновнїки, под уплївом других типох меновнїкох и сербского язика, хаснуєме и зоз законченьом **-ами/-ями** *(з качатами, з прашатами)* и у блїзкей будучносци паралелне хасновенє формох на **-ми** и **-ами/-ями** вироятно постанє норма.

& 1.6. Литературни язик ма свою *кнїжкову (писану)* и *бешедну (усну)* форму. За кнїжкову форму характеристичне строге почитованє литературних нормох. У нєй ше широко хаснує кнїжкова лексика, кнїжково словозлученя (оп. & 274.1-274.7), даєдни типи вирeченьох (напр. вирeченя з видзелєнима другорядовима членами: **И попри шицких намаганьох***, нє удало ше му.* – **Дзекуюци такей витирвалосци***, посцигли успих).* Циль кнїжковей форми – посцигованє точносци у преношеню одредзеного змисту з помоцу лексично-ґраматичних средствох. Вона предвидзена на приманє информациї прейґ осету виду (з читаньом) и прето ма преважно форму монолоґа.

& 1.7. Бешедна форма литературного язика то *нєофициална* бешеда ношительох литературного язика. То литературни язик хтори хаснуєме у каждодньовей, спонтаней, нєусилєней бешеди, а нє напр. у дїловней розгварки, на святочним приєму и под. У бешедней форми хаснуєме напр. таки вирази: *схадзковац* „часто отримовац схадзки", гонїц (вожиц) *стотку* „гонїц 100 км на годзину", *литровка* „фляша од єдней литри" и др.; за бешедну синтаксу характеристични прости и нєподполни вирeченя, а од зложених вирeченьох частейше ше хасную нєзависно-зложени як зависно-зложени вирeченя. Векша часц таких словох, вирeченьох и др. находза ше знука границох нормованого литературного язика, одн. нє представяю нєлитературни елементи язика. Лєм меншу їх часц нє хаснуєме у литературним язику. То такв. *простобешедни* слова, словозлученя и др.

Окрем лексично-ґраматичних средствох у бешедней форми ше хасную и помоцни средства за сообщованє думкох: ґестикулация и мимика, интонация, паузи, повторйованя и др. Бешедни литературни язик найчастейше ма форму диялоґа

Лингвистика

& 2.1. Науку о язику воламе *линґвистика* (лат. linqua „язик"). Виучованє язика мож окончовац зоз *синхронийного* и *дияхронийного* аспекта. Синхронийне виучованє маме кед випитуєме сучасни стан язика, кед лєм констатуєме и описуєме язиково факти. Дияхронийне виучованє маме кед язик спатраме у його розвитку, кед нам циль виучованя – указац як и прецо настали одредзени пременки у язику.

& 2.2. З оглядом на предмет виучованя розликуєме: **а)** *общу* линґвистику, хтора виучує общи закони структури и розвитка язика хтори важа за шицки язики и **б)** конари линґвистики хтори виучую окремни язики и їх ґрупи: *славистика, романистика, ґерманистика, русистика, полонистика, русинистика* и др.

& 2.3. Линґвистика ше дзелї на вецей ґрупи дисциплинох:

1. Дисциплини о нукашнєй структури язика або *нукашня линґвистика*. То насампредз *ґраматика* зоз дисциплинами: *фонетику, фонолоґию, морфолоґию* и *синтаксу; лексиколоґия* – виучує лексику одн. словнїков скарб язика; *семантика* – наука о значеню словох, словозлученьох и др.; *стилистика* – виучує розлични стили у язику и їх виражуюци средства**.**

2. Дисциплини о функционованю язика у дружтву одн. *вонкашня линґвистика.* То: *диялектолоґия* – наука о диялектох; *линґвистична ґеоґрафия* – конар диялектолоґиї хтори виучує териториялну розширеносц язичних характеристикох по хторих ше розликую диялектни вариянти (розширеносц фонетичних характеристикох, дзепоєдних словох и под., напр. линґвистична ґеоґрафия наших бешедох у Закарпат'ю виучує розширеносц словох зоз восточнославянску ґрупу *оро: корова, дорога* и словох зоз заходнославянску ґрупу *ра: крава, драга*); *социолинґвистика* виучує одношенє медзи язичнима и дружтвенима зявенями (напр. пременки яки наставаю у язику пре пременки у дружтве).

3. Дисциплини хтори настали на стику розличних наукох. *Психолинґвистика* – преучує психолоґийни и физиолоґийни зявеня хтори ше манифестую при чловекови под час бешедного процесу, у процесу комуникациї; *математична линґвистика* – дисциплина хтора ше при виучованю язичних зявеньох служи зоз математичнима методами

4. Применєни лингвистични дисциплини. То: *експериментална фонетика* – виучує гласи зоз инструменталнима методами; *лексикоґрафия* – занїма ше з питанями составяня словнїкох и зоз записованьом словох єдного язика; *линґвостатистика* – применює статистични методи у виучованю язика; *палеоґрафия* – виучує стари рукописи з цильом же би одредзела час и место їх походзеня и др.

5. Дисциплини о историйним розвою язика. *История языка* провадзи язик у його еволутивним розвитку (напр. история нашого язика виучовала би його формованє у карпатским ареалу и пременки хтори настали у нїм по приселєню); *историйна ґраматика* провадзи пременки ґраматичних прикметох язика (историйна ґраматика нашого язика виучує напр. гласово пременки яки настали у нашим язику по праславянским периоду: яки гласи у нїм дали праславянски полугласнїки, єри, ят итд.); *поровнююца (поровнююцо-историйна) ґраматика* виучує и поровнує ґраматични прикмети вецей зродних язикох (то напр. поровнююцо-историйна ґраматика славянских, ґерманских и др. язикох); *история литературного язика* виучує формованє и розвиток литературного язика (предмет историї нашого литературного язика були би перши писани тексти на нашим язику зоз 18-19. вику, його нормованє 20-их рокох, уплїви на нього и др.); *етимолоґия* виучує походзенє словох и афиксох; *типолоґия* виучує паралелно вецей язики и класификує их по заєднїцких прикметох**.**

Ґраматика

& 2.4. *Ґраматика* єдна з дисциплинох *нукашнєй линґвистики*. Вона виучує нукашню структуру язика. Дзелї ше на тоти менши дисциплини: *фонетику з фонологию, морфологию з твореньом словох* и *синтаксу. Фонетика* виучує гласову страну язика: артикулацийни и акустични характеристики гласох. *Фонология* то наука о фонемох – найменших гласових єдинкох бешеди хтори можу променїц значенє слова. *Морфофонология* виучує гласови состав словох и справованє гласох (фонемох) при променки формох словох и при твореню словох *(*напр. променка **д > дз, т > ц:** *гвозд – на гвоздзе, кут – у куце)*. *Морфология* виучує форми словох (променки по припадкох, конюґациї и др.). *Синтакса* виучує виреченє и його часци и припадково и др. словозлученя.

& 2.5. По даєдних линґвистох ґраматика облапя лєм морфологию (з твореньом словох) и синтаксу, а фонетика и фонология представяю окремни дисциплини линґвистики. З другого боку, у даєдних ґраматикох (тиж и у нашей) обрабя ше и лексикология, гоч вона нє спада до ґраматики и представя тиж окремну дисциплину линґвистики.

& 2.6. Кед сцеме точно розгранїчиц виучованє язичних зявеньох, хаснуєме термин *язикови уровень.* Єдно зявенє у язику можеме виучовац на вецей розличних уровньох: на *фонетичним, фонологийним, морфологийним, словотворним, синтаксичним, лексично-семантичним и фразеологийним* уровню. Так у меновнїку *жице* „живот" вокал **е** можеме анализовац на трох уровньох: на фонологийним уровню вон представя фонему **е**; на морфологийним уровню представя законченє номинатива єднини штреднього роду; на словотворним (и то дияхронийним) уровню то дакедишнї суфикс **-є** (*жит-є > жице).*

& 2.7. Попри *историйней* и *поровнующей* ґраматики (оп. & 2.3, 5) исную ище тоти типи ґраматикох: *Описна (дескриптивна) ґраматика* описує структуру и закони єдного язика у одредзеним чаше (на синхронийним плану). Вона нє толкує походзенє даєдних формох, типох виреченьох и др. и нє одредзує правилни и нєправилни форми. Єй циль лєм – описац язик. *Нормативна ґраматика* описує структуру *литературного язика* и утвердзує правилни и нєправилни форми у нїм, одредзує правила хторих ше треба притримовац у литературним язику.

ФОНЕТИКА

& 3.1. Фонетика (греч. fone „глас") – конар науки о язику хтори виучує гласи людскей бешеди – їх физиолоґийну страну (творенє гласох) и акустични прикмети. Вона виучує гласи хтори окончую социялну функцию – оможлївюю преношенє змиста думкох. Чловеково гласи хтори нє служа за спорозумйованє з бешеду (хрипенє, писканє) – нє предмет фонетики.

Исную розлични толкованя задатка фонетики. Спрам єдних вона виучує лєм гласи бешеди и творенє словох и їх часцох з помощу гласох. Спрам других єй предмет – и интонацийни средства язика (мелодия бешеди, акцент виреченя). По думаню трецих – задаток фонетики и виучованє ґрафики и правопису.

& 3.2. *Описна* фонетика виучує гласи єдного язика у одредзеним чаше (на синхронийним плану); *историйна* фонетика виучує гласи у їх розвитку (на дияхронийним плану); *обща* фонетика на материялу вецей язикох виглєдує цо єст заєднїцке у гласовей системи язикох, общи правила хтори важа за вецей язики; *експериментална* фонетика виучує гласи бешеди з помощу инструменталних методох (рентґеноґрафскей, палатоґрафскей); *компаративна (поровнююца)* фонетика з компаративно-историйну методу виучує подобносци и розлики вецей (обично зродних) гласових системох.

& 3.3. **Глас и фонема.** *Глас* то найменша звукова єдинка. На глас мож патриц зоз чисто фонетичного становиска як на *звук.* Зоз такого становиска нормално вигварене ясново **р** и такволане *язичково (увуларне)* **р** то два розлични гласи. Тиж и **ж** и **ш** и палатални **ж', ш'**, яки часто вигваряю дзеци. Вони, медзитим, нє уплївую на значенє слова: гоч поведеме *рука* гоч *рука* – то исте значи; тиж и слово *жима* значи исте гоч го вигвари старши, гоч дзецко зоз мегким **ж**': *ж'има.* У язику у твореню формох важносц маю лєм гласи хтори способни розликовац значенє слова. Глас зоз *семантично-диференциялну* функцию (функцию розликованя значеня словох) – то *фонема.* У словох *дом – том – чом* значенє розликуєме по гласох **д – т – ч**, та прето тоти гласи – *фонеми.*

У сербским язику улогу фонеми ма и акцент и длужина вокалох, бо и вони можу пременїц значенє слова: *грâд* значи „варош", а *грàд* – „каменєц, ляд". У словацким язику тоту функцию ма длужина вокалох: sud (з кратким u) значи „гордов", а súd (з длугим u) „суд". Понеже у руским язику акцент вше на истим месце (на предостатнїм складу), а нє исную длуги и кратки вокали, улогу фонеми маю у нїм лєм гласи.

Бешедни орґани

& 4.1. Гласи бешеди ше творя на бешедних орґанох. То: *плюца, душнїк, ґаґор, гласово струни, устова и носова ґлїбка* або *пражнїна, язик, ясна, поднєбє, зуби* и *ґамби.* Можеме их подзелїц на три ґрупи.

& 4.2. Перша ґрупа условює творенє гласох. То орґани за диханє: *плюца* и *душнїк.* Воздушна струя виходзи з плюцох през душнїк. Душнїк составени зоз хрупковых персценьох. Його горня часц ше вола *ґаґор (ларynx).* Ґаґор при каждим поєдинцови ма характеристичну форму од хторей завиши квалитет гласа. Над уходом до ґаґру находзи ше *покривка ґаґру (epiglottis).* Вона при єдзеню закрива ґаґор же би єдло, хторе идзе през пажерак до жалудка, нє вошло до душнїка (кед нам єдло „забегнє" до душнїка, та ше закашлюлєме). При преходу *воздушней* або *фонацийней* струї одн. при бешеди покривка ґаґру ше дзвига. Од велькосци отвора хтори вона при тим прави завиши ясносц гласа: кед отвор векши, глас яснєйши.

& 4.3. Друга ґрупа то *гласово* орґани, на хторих ше твори глас. Воламе их *гласово струни (cordae vocales).* Гласово струни то два еластични мускули, хтори стоя горизонтално у ґаґру, з лївого и правого боку, одн. од'задку напредок ґу щитней хрупки, хтору воламе *адамово яблучко* або *чутак.* На предку творя угел, а на задку су кус розширени. Преход медзи нїма воламе *ґлотис* або *гласова ужинка.* Гласово струни ше можу зацаговац и опущовац. При диханю су опущени, а ґлотис шлєбодни. При моцнєйшим диханю ше ширя, а при наймоцнєйшим диханю (при велькей задиханосци) нє можу ше баржей розшириц, та ше воздушна струя моцно чуха до нїх и твори характеристични хрипаци звук. При вигваряню нєдзвонких консонантох гласово струни нє зацагнути, а ґлотис лєм кус узши як при шлєбодним диханю. При вигваряню вокалох и дзвонких консонантох су зацагнути, а ґлотис заварти, алє нє цалком. Глас при бешеди настава на исти способ як тон у дуйних инструментох. При дуйних инструментох воздушна струя (з мехом при гармоники, з плюцами при труби) ше поцискує през пищок, хтори од моцней струї трепеци и твори тон. Так исто при бешеди воздушна струя, поциснута зоз плюцох, преходзи през ґлотис, виволує трепеценє гласових струнох и твори глас. Тото трепеценє можеме почувствовац и звонка на чутаку кед ґу чутаку приложиме руку. Над гласовима струнами находза ше ранцасти нїткасти пасма такв. *фалшиви гласово струни*, хтори нє участвую при твореню гласа.

& 4.4. Треца ґрупа бешедних орґанох то *ґлїбки* або *резонатори*, у хторих основни глас достава свою фонетичну вредносц. Ґлїбки маю характеристичну форму при каждим поєдинцови. Простор на хтори виходзи ґаґор и устова и носова ґлїбка воламе *ґарлова ґлїбка* або *пражнїна*. Ґарлова ґлїбка ше при рушаню язика назадок и напредок зменшує одн. повекшує. Єй форма уплївує на характер гласа. *Устова ґлїбка* то главни резонатор при твореню гласох, а *носова ґлїбка* – помощни резонатор. Устову ґлїбку огранїчую: од горе *поднєбє*, од долу сподня видлїца, у хторей лєжи язик, з предку ґамби, а з бокох лїца. У устовей ґлїбки ше находза *пасивни* и *активни* бешедни орґани.

& 4.5. Пасивни орґани то предня часц *поднєбя* и *зуби*. *Поднєбє* (palatum, по сербски *непце)* то косцови звод закрити зоз шлїжацу скорочку, хтори дзелї устову глїбку од носовей. Найвисша точка поднєбйового зводу вола ше *верх поднєбя.* З предку и з бокох поднєбє окружую верхнї зуби. Над преднїма зубами находза ше *ясна* (alveolae), а над яснами тварда часц поднєбя такв. *преднє* або *тварде поднєбє* (palatum durum), хторе доходзи по остатнї череново зуби. Далєй ше находзи *заднє* або *мегке поднєбє* (velum palati), хторе ше на задку спущує долу и закончує ше зоз *язичком* (uvula).

Заднє поднєбє то активни бешедни орґан. Його конєц, язичок, може ше дзвигац и спущовац. Кед ше спущи на корень язика, оддзелює устову глїбку од гарловей глїбки; кед ше дзвигнє ґу заднєй часци гарловей глїбки, оддзелює носову глїбку од гарловей. При диханю язичок шлєбодно виши долу и воздушна струя преходзи и през уста и през нос. При вигваряню шицких гласох окрем носних **м, н, н**’ язичок дзвигнути и завера носову глїбку, а воздушна струя преходзи през уста. Кед ше язичок при їх вигваряню спущи, часц воздушней струї преходзи и през нос и теди маме носне, назалне вигварянє тих гласох. При вигваряню носних **м, н, н**’ язичок у першей фази їх вигваряня, док тирва препреченє, дотика корень язика и завера устову глїбку, та воздушна струя преходзи през носову глїбку.

& 4.6. Активни бешедни орґани то ище *язик* и *ґамби.* Язик (linqua) найрухомша часц бешедного апарата. Вон ше премесца напредок, назадок, горе и долу и меня форму устовей глїбки, од хторей завиши характер гласа. Часци язика то: *кончик* язика (apex)*, предня часц* язика, *штредня часц* язика и *задня часц* язика або *корень* язика. При язику ище розликуєме *боки* язика и верхню поверхносц – *хрибет* язика (dorsum). Язик зоз своїм концом, предню або задню часцу прави на яснох, зубох, преднїм и заднїм поднєбю препреченє або ужинку през хтори ше пребива воздушна струя и твори глас. Место на хторим ше прави препреченє або ужинка воламе *место артикулациї. Ґамби* (labiae), верхня и сподня, можу ше шириц и сцаговац по горизонтали, вицаговац ше напредок, заокругльовац ше або заверац преход воздушней струї.

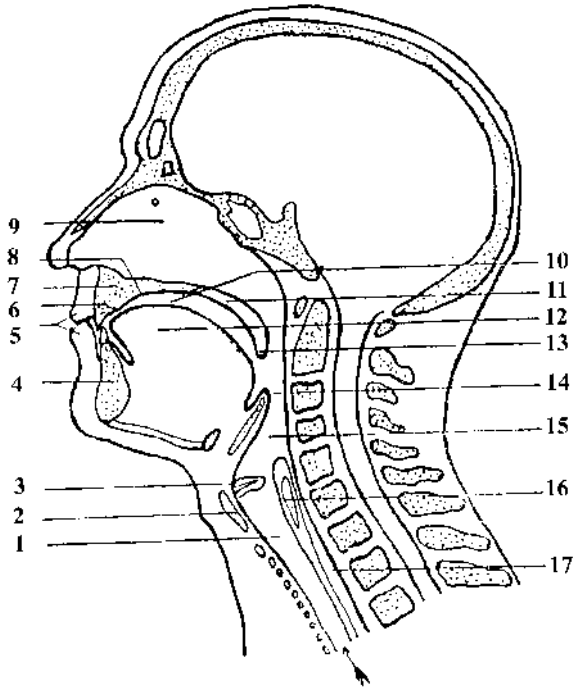

Сл. **1**. – **1.** ґаґор *(*с. *гркљан, лат. larynx);* **2.** щитна хрупка *або* чутак*;* **3.** гласово струни *(*с. *гласне жице, cordae vocales); **4.*** долня видлїца зоз долнїма зубами; **5.** горня и долня ґамба (labiae); **6.** ясна, алвеоли *(*с. *десни, алвеоле, лат. alveolae);* **7.** горня видлїца зоз горнїма зубами; **8.** преднє *або* тварде поднєбє *(*с. *предње* или *тврдо непце, palatum); **9.*** носова глїбка *або* пражнїна *(*с. *носна дупља);* **10.** устова глїбка *або* пражнїна *(*с. *усна дупља);* **11.** заднє *або* мегке поднєбє *(*с. *задње* или *меко непце, velum palati);* **12.** язик (lingua); **13.** язичок *(*с. *ресица, uvula);* **14.** покривка ґаґру *(*с. *гласнички поклопац, epiglottis);* **15.** гарлова глїбка *або* пражнїна; **16.** персценьова хрупка; **17.** пажерак *(*с. *једњак, pharynx).*

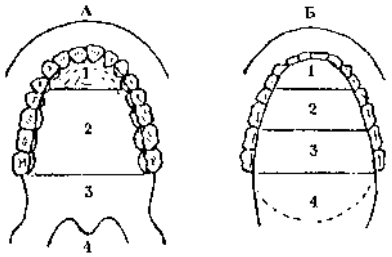

Сл. **2**. – **А.** Поднєбє з горнїма зубами: **1.** ясна **2.** преднє (тварде) поднєбє; **3.** заднє (мегке) поднєбє; **4.** язичок. **Б.** Язик положени медзи долнїма зубами: **1.** кончик язика *(*с. *врх језика, арех); 2.* предня часц язика; **3.** штредня часц язика; **4.** задня часц язика з кореньом; **5.** горня поверхносц *або* хрибет язика (dorsum).

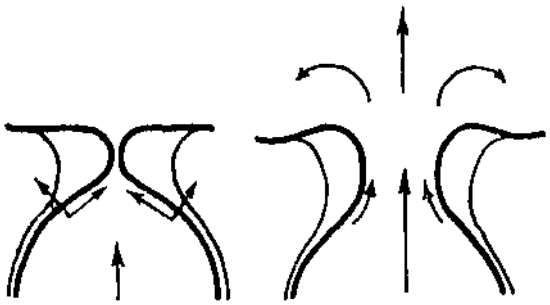

Сл. 3. Дїйство воздушней струї на заварту гласову ужинку.

Сл. 5. Схематични приказ дїйствованя гласових струнох: **1.** положенє гласових струнох при диханю (струни оддалєни єдна од другей); **2.** положенє гласових струнох при вигваряню вокалох (претаргована смужка означує трепеценє струнох); **3.** положенє при нєдзвонких консонантох (струни нє трепеца, гласова ужинка широка скоро як при шлєбодним диханю); **4.** положенє при дзвонких консонантох (струни трепеца як при вигваряню вокалох); **5.** положенє при вигваряню **г** (гласово струни трепеца лєм у преднєй часци).

Елементи гласа

& 5. При гласу розликуєме три елементи: *висину, моц* и *фарбу.*

Висина гласа завиши од числа трепеценьох гласових струнох одн. од числа габох хтори при тим трепеценю наставаю: кед трепеценя швидши, одн. кед габи численши, глас висши; кед трепеценя спомалшенши, одн. кед габи ридши, глас нїзши.

Моц гласа завиши од амплитуди трепеценя одн. од найвекшей оддалєносци гласових струнох од їх нормалного положеня: при вигваряню моцнєйшого гласа воздушна струя баржей шири гласово струни, та векша їх амплитуда одн. векша амплитуда габи хтора при тим трепеценю настава; при вигваряню слабшого гласа струни ше менєй ширя, та и їх амплитуда менша.

Фарба гласа завиши од велькосци и форми устового резонатора. Резонатор при каждим поєдинцови розлични, та прето и кажди чловек ма иншаку фарбу гласа.

Вокали и консонанти

& 6.1. Гласи дзелїме на вокали и консонанти. Кед ше при виходу воздушней струї з плюцох гласово струни зацагню, а струя нє наиходзи на *препреченє* у бешедним апарату, наставаю *вокали.* Єднаке трепеценє струнох, яке маме при вигваряню (артикулациї) вокалох, наволуєме *тон.* Вокали то *чисти тони.*

Кед воздушна струя наиходзи на препреченє у бешедним апарату, вигваряю ше *консонанти.* Консонанти характеризує мускулово напруженє у одредзеней часци бешедного апарата. При звладованю препреченя нєритмични рухи активних бешедних орґанох виволую акустични ефект хтори воламе *шум.* Руски язик ма 27 консонанти.

& 6.2. По участвованю шума и тона у вигваряню консонанти дзелїме на *шумово* консонанти и *сонанти*. Шумово консонанти ше творя з помощу шума (при дзвонких консонантох шум провадзени з тоном). Сонанти ше творя з помощу *тона* и нєзначного *шума*: тон при нїх превладує над шумом. Сонанти у нашим язику тоти (7 + 1): **[в], л, л’, м, н, н’, р, й** (консонант **в** ма характеристики и сонанта и шумового консонанта, оп. & 8). Сонанти нє маю свойо нєдзвонки пари.

& 6.3. Шумово консонанти дзелїме на *дзвонки* и *нєдзвонки.* Дзвонки консонанти ше творя *з помощу шума зоз провадзеньом тона:* при їх вигваряню гласово струни трепеца, алє шум превладує над тоном. Нєдзвонки шумово консонанти ше творя лєм *з помощу шума:* при їх вигваряню гласово струни нє трепеца. Дзвонки и нєдзвонки консонанти творя пари по дзвонкосци. У руским язику маме тоти 10 пари: **б/п, д/т, д’/т’, ґ/к; з/с,**

ж/ш, г/х; дж/ч, дз/ц, в/ф. Окрем пари ***г/х*** (гарлово ***г*** **–** задньоподнєбне ***х)*** шицки други пари истого места твореня: ***б/п*** ґамбово, ***д/т*** зубноясново итд. Гоч ***в*** нє прави шумови консонант, вон твори пару по дзвонкосци з консонантом ***ф.***

Шицки дзвонки консонанти ше вигаряю з меншу, а нєдзвонки з векшу напруженосцу (напнутосцу). То можеме превериц кед опрез устох положиме длань: при вигваряню дзвонких консонантох, напр. **б, д, ґ,** зоз устох до длані биє слабша, а при вигваряню нєдзвонких **(п, т, к) –** моцнєйша воздушна струя.

Вокали

& 7.1. Гласова система руского язика ма 5 вокали: **и, е, а, о, у.** У руским язику нє исную длуги и кратки вокали як напр. у сербским або словацким. Єдино ше акцентовани вокали вигваряю зоз векшу длужину як нєакцентовани, алє тота длужина нє ма семантично-диференциялну функцию.

Вигварянє вокалох

& 7.2. При вигваряню вокалох язик ше у устовим резонатору руша горе-долу (по вертикалней линиї) и напредок-назадок (по горизонталней линиї). Вокали класификуємe по тим положеню язика.

& 7.3. По положеню по вертикалней линиї вокали дзелїме на: **1.** *високи***:** язик при їх вигваряню забера найвисше положенє, а зуженє медзи горню поверхносцу язика и поднєбйом найменше; у руским язику то вокали **и, у***;* **2.** *штреднї:* язик забера штреднє положенє (нє високе и нє нїзке), а зуженє медзи язиком и поднєбйом векше як при **и;** то вокали **е, о; 3.** *нїзки:* положенє язика найнїзше, а одстоянє медзи язиком и поднєбйом найвекше; то глас **а.**

& 7.4. По положеню язика по горизонталней линиї вокали дзелїме на: **1.** вокали *преднього шора* (вокали *предњега реда)*: при їх вигваряню язик ше руша ґу преднєй часци устох (и источасно горе); то **и, е; 2.** вокали *штреднього шора* (вокали *средњега реда*): язик ше находзи на штредку устового резонатора; у руским язику то вокал **а; 3.** вокали *заднього шора* (вокали *задњег реда):* язик ше руша ґу заднєй часци резонатора; то гласи **о, у.**

У векшини ґраматикох славянских язикох вокал **а** ше кладзе ґу вокалом штреднього шора. У словацким и українским язику *а* – вокал заднього шора.

& 7.5. По ширини устового резонатора розликуємe баржей и менєй заварти односно баржей и менєй отворени вокали. Накельо ше устов резонатор баржей зужує, вокал постава баржей *заварти*, а накельо ше резонатор повекшує, вокал постава *отворењи.* Вокали зоз найузшим резонатором – найзавартейши (то **и, у);** гласи **е, о** маю ширши резонатор, вони отворењи од **и, у,** алє су завартейши од **а;** глас **а** ше вигваря у найширшим резонатору, та є найотворењи.

& 7.6. При вигваряню вокалох **о** и **у** активно участвую ґамби (при вигваряню вокалох **и, е, а** ґамби нє участвую). При вигваряню вокала **о** ґамби ше кус напинаю, кус ше вицагую напредок и кус заокруглюю (менєй як при вигваряню **у)**. Устов резонатор ше з вицагованьом ґамбох баржей предлужує. При вигваряню **у** ґамби ше баржей вицагую напредок як при **о** и баржей ше заокруглюю. Устов резонатор баржей предлужени як при **о.** Пре участвованє ґамбох при вигваряню **о** и **у** тоти вокали воламе *лабиялизовани* (од латинского labiae „ґамби").

& 7.7. **Дифтонґи.** Дифтонґи або двогласи состоя ше з елементох двох вокалох: перши з нїх складотворни, т. є. ма шицки характеристики вокала, а други у вигваряню ма и консонантски прикмети. У нашим язику як дифтонґи вигваряме ґрупи *вокал* + ***в*** и *вокал* + ***й*** у позициї пред консонантом або на концу слова: *прауда, криуда, биуни, роуни, дауни, ауто, Пауло, Паулина, валоу, канчоу; буїни, руіновац, воіна, доіка, чаіка; геі, гаі* и др.

Консонанти

Вигварянє консонантох

Консонант в

& 8. Гварели зме же по участвованю шума и тона консонанти дзелїме на сонанти и шумово консонанти. У тим подзелєню проблем представя консонант **в.** Вон ма прикмети сонанта и шумового консонанта.

Прикмета сонанта. Нєдзвонки консонанти пред сонантами найчастейше нє поставаю дзвонки як пред дзвонкима консонантами: слова *па***см***о,* **шм***етанка, ма***сл***о,* **шл***їна, ма***сн***и, по***сн***и,* **хр***обак* нє вигваряме *паз***м***о,* **жм***етанка, маз***л***о,* **жл***їна, маз***н***и,* **гр***обак* (пред дзвонкима консонантами нєдзвонки поставаю дзвонки: слова *да-кде, свац-ба* вигваряме *даґдзе, свадзба*). Пред **в** нєдзвонки консонанти тиж так нє доставаю дзвонкосц: у словох **шв***ет*, **кв***ет, цер***кв***а, мо***кв***а,* **тв***ой,* **тв***ар* итд. нєдзвонки **ш, к, т** пред **в** нє прешли до **ж, ґ**, **д**, т. є. нє вигваряме **жв***ет,* **ґв***ет, цер***ґв***а, мо***ґв***а*, **дв***ой,* **дв***ар.*

Прикмета шумового консонанта. Дзвонки консонанти пред нєдзвонкима преходза до своїх нєдзвонких парох (напр.: *хладок – у хлатку, рубец – рупца).* Тиж и **в** у даскелїх словох (на початку слова) пред нєдзвонкима консонантами преходзи до нєдзвонкей пари **ф**: слова *вчера, вчас, вше, вшадзи, вшеліяк* вигваряме зоз **ф***: фшчера, фшчас, фше, фшадзи, фшеліяк.*

Консонант **в** опрез консонантох (дзвонких и нєдзвонких и опрез сонантох) преходзи до своєй двоґамбовей вариянти **у**: *ла***вк***а, гла***вк***а, Но***вт***а, жо***вт***и, нови – но***вш***и* итд.

У словацким, польским и русийским язику **в** шумови консонант (преходзи до нєдзвонкей пари **ф***)*, у сербским и українским язику є сонант. .

Консонанти д’, т’, ф, ґ

& 9.1. Гласи **д’, т**’ то предньоподнєбни препречни (експлозивни) консонанти, а нє африкати (зляти). У українским, словацким и русийским язику **д’, т**’ ше тиж третирую як препречни.

У руским язику у давней прешлосци (12. вик) исновали палатали **д’, т**’, алє прешли до **дз, ц** (обширнєйше оп. 307.1-307.9): *буд’ит’и* дало *будзиц*, *д’есет’* дало *дзешец*, *т’есни – цесни*, *т’ихи – цихи* итд. У нашей карпатскей системи консонанти **д’, т**’ маме зачувани у даскелїх наших словох (*дїдо, звитяжиц*) и у велїх пожичкох: у мадяризмох *дєп, Мадяр, андя, дєплови, рондя, Надь, потька, фатьол* и др.; у церковнославянизмох *господь*, *тїло, дябол.* Гласи **д’, т**’ вигваряме и у пожичкох приятих по приселєню. У сербизмох место сербских гласох **ђ, ћ:** *ладя, водя, дюбре, дюрдїца, дутян, мутяк, мутькац* и *др.*; у восточнославянских пожичкох: *дїло, дїлотворни, предїл*; *дїя, подїя, надїя, добродїй, потїха*, *тїлесни* и др.

М. Кочиш у „*Граматики рускога язика"* наглашел же гласи **д’, т**’ барз ридки у нашей бешеди. Тиж тото гварел и Г. Костельник (*Проза,* 216. бок: *Алє* **д**’ *и* **т**’ *у нашей бешеди ридше приходзи.).*

& 9.2. Консонант **ф** нє праславянски глас: у шицких славянских язикох находзиме го у цудзих словох. Напр. у сербским: *фабрика, фаза, факат, фактор, факултет, фалсификат, фама, фамилија* и др. У нашей карпатскей системи зоз **ф** слова ономатопейского походзеня: *фацнуц, финкац, форкац, фуркац, фуркадло, фуркнуц, фучац, фукац* и др. Други слова зоз **ф –** пожички: мадяризми *файта, фойтовац ше, факля, фалат, ферталь, фийовка, фоґаш, форґов* и др., ґерманизми: *фарба, фартух, фасовац, фляша, фраєр, фриштик, фришки, фундамент, фурик* и др.; латинизми: *фиялка, фебруар* и др.

& 9.3. Праславянски глас g (**ґ**) у нашим язику прешол до гарлового **г** (тиж и у українским, билоруским, словацким, ческим, горньолужицким). У сербским язику остал. Напр.: *гашиц* (серб. *гасити), гинуц* (серб. *гинути), гирмиц*, *глава*, *глад*, *глас итд.* У карпатскей системи зоз **ґ** нашо слова ономатопейского походзеня (*ґаґац, ґегнуц, ґольтац, ґравчац, ґревац*) и даєдни други слова (*дробизґ, буґновац ґдовец, ґузел, ґу, даґдзе*). Частейше є у пожичкох: у мадяризмох (*ґагор, ґаз, ґазда, ґаладзиц, ґалєр, ґарадичи, ґачи, ґереґа* и др.), у ґерманизмох (*ґлейта, ґнот*). По приселєню прияли зме и велї сербизми зоз **ґ***: задруґа, ґума, шеґерт, ґлумец, маґарец, баґрен, ґранє, ґадни, зґодни, зґрабиц, зґажиц, ґурац, сиґурни* и др.

Алофони

& 10.1. Зависно од позициї у слову иста фонема ше може розлично вигваряц и може мац вецей позицийни вариянти або *алофони*.

& 10.2. **Фаукални *б, п, д, т*.** Консонанти **б, п** двоґамбово експлозивни. При їх вигваряню ґамби ше моцно притулюю єдна ґу другей; кед ше препреченє звлада, настава експлозия. Кед ше **б, п** находза опрез носного **м** (напр. у словох *робме, топме*, *зуб ме болї)* процес їх твореня ше окончує иншак: ґамби оставаю притулєни єдна ґу другей, а воздушна струя оддзелює заднє поднєбє и язичок од уходу до носней пражнїни и виходзи през нос, при чим настава експлозия; ґамби ше роздвоюю аж при вигваряню сонанта **м**. Таку експлозию воламе *фаукална* експлозия, а таки позицийни вариянти консонантох **б, п – фаукални б, п** (од лат. fauces „ґарло")**.**

Консонанти **д, т** маю фаукалну експлозию пред носним **н, н**’**:** *дно, платно, утнуц, однєсц.*

Консонанти **д, т** меняю артикулацию и пред сонантом **л.** Експлозия пред **л** настава з оддзельованьом бокох язика од горнїх черенових зубох и їх яснох: *садло, шидло, брадло, шедло, метла, тлачиц, тлусти.*

& 10.3. **Задньоподнєбне** *н.* У слову *рано* глас **н** вигваряме з подполним звладованьом препреченя, а у словох *драбинка, древянка, овшанка, пуканка, шметанка, ґринґи* опрез задньоподнєбних **к, ґ** маме тиж задньоподнєбне **н** (**ŋ**): препреченє за вигварянє **н** прави ше зоз задню часцу язика на заднїм (мегким) поднєбю, а воздушна струя, без звладованя препреченя, виходзи през нос (препреченє ше звладує аж при вигваряню **к, ґ**)*: драби**ŋ**ка, древя**ŋ**ка, овша**ŋ**ка.*

& 10.4. **Сонант** *й.* При вигваряню сонанта **й** предня часц язика прави зоз преднїм поднєбйом длугоку узку ужинку, през хтору преходзи воздушна струя и чуха ше до єй поверхносци (до язика и поднєбя). Тото чуханє моцнєйше у положеню на початку слова пред вокалами *(**й**еден, **й**есц, **й**едло, **й**ей)* и у положеню медзи вокалами *(твое**й**ого, бое**й**а ше, фамели**й**а).* У положеню на концу слова, у штредку слова пред вокалом **и** и пред консонантами воно слабше *(кра**й** > краі, да**й** > даі; з моїма > з моіма, загоїц ше > загоіц ше; дайце > даіце, знайце > знаіце.*

& 10.5. **Двоґамбово** *в.* Консонант **в** опрез консонантох ма свою двоґамбову позицийну варияну. При вигваряню двоґамбового (билабиялного) **в** ґамби ше вицагую дакус напредок (як кед ше вигваря **у**) и направя узки преход, през хтори преходзи воздушна струя. Зуженє ше такой звладує, а ґамби ше врацаю до нєутралного положеня. В. Гнатюк у записох нашей народней творчосци означовал двоґамбово **у***: Лєцела* **урана** *нїзко з фалатом меса, а* **роука** *то обачела, а бежела за* **урану.**

& 10.6. **Консонанти пред вокалами преднього, штреднього и заднього шора.** Пред вокалами преднього шора **е** и **и** артикулация консонантох премесца ше баржей напредок, а пред вокалом **а** и вокалами заднього шора **о** и **у –** баржей назадок. Прешвечце ше вигваряюци слїдующи слова (премесцанє артикулациї консонантох опрез розличних вокалох лєгчейше обачице кед кажди консонант вигварице у першим и остатнїм слову, напр: *диня – думац, ти – ту* итд.):

Зубно-ясново консонанти:

д: *диня, дим, дильов; деска, денко; дахто, вода, лада; дораз, донґов; дуц, думац;*

т: *ти, тиковка; тераз, терха; тато; тота, мотога; тугнуц, ту;*

н: *ни-а, ления; неплеха; наш, най, знам; ношиц, новина; понукац, нука;*

з: *зисц, мрази; зато, заспац; зомлєц, зорац; зужиц, зугориц;*

с: *син, сир, сиркасти; серватка, сецер; санки, роса; сокол, сова; сухи, судзина;*

дз: *ходзиц, водзиц; дзе, ходзел; предза, ардза; предзови; предзу; Дзуря;*

ц: *цихи, хвациц, руциц; целови, целє, цешиц; цали, лєца, цадзиц; цошка, цомпля; цундрави, цукер;*

л: *лилови, зли, лиси; лелия, плех; лавка, глава, лата; лопуше, кловаки, зло; тлусти, слуп, лупкац;*

Ясново **р:** *риба, вариц, шмариц; тресц, пресц; радосц, рада, врациц; роса, просо, робиц; руциц, рубац;*

Предньоподнєбни консонанти:

дж: *джигац, дижджик; джамиц, джама; джобка, джобац; джубац;*

ч: *чисти, вочи; черчац, черац; часто, чат; чобольов, чоп; чудо, чука;*

ж: *жима, жито; жем, желєни; жадло, жалудз; ожог, жохтар; жубротац, жувац;*

ш: *шицко, шиви; шено, шекац; шапка, шафлїк; шопа, шор; шульок, шукац;*

й: *їх, їж; єден, єшень; ясни, яшля; його, мойо; юг, юха;*

л’: *лїтни, лїсце; лєто, лєзц; ляд, маляр; мальовац; людзе;*

н’: *нїгда, нїхто; нєт, нєшка; зняц, нягац; од нього; нюх;*

Задньоподнєбни консонанти:

ґ: *ґиризда; ґереґа, ґатор; ґовля; ґунар, ґу;*

к: *кияк, кихац; кертица; калап, камень; когут; кут, кусац;*

х: *хиба, хир; хемия; хасен; хотар, хори; худи, хустка;*

Гарлово **г:** *гиря, гивар; гей, гевтот; гай, гарчок; горе, гордов; густи, гусар.*

Кажда фонема ма свойо алофони. Алє ми кажди глас можеме вигвариц и без уплїву других гласох на його артикулацию. Так вигварени глас то идеални тип єдней фонеми, хтори похопюєме як збир шицких єй вариянтох. Тот идеални тип фонеми воламе *инвариянта.*

Розлики у вигваряню руских и сербских консонантох

& 11.1. **Руске и сербске** *х***.** При вигваряню гласа **х** задня и штредня часц язика ше проблїжує ґу задньому поднєбю и прави з поднєбйом ужинку. Воздушна струя ше чуха до ужинки. Кед ужинка узша, артикулация **х** виразнєйша. При вигваряню руского **х** ужинка узша, а шум моцнєйши – цала артикулация виразнєйша. При вигваряню сербского **х** ужинка ширша, а шум слабши. Прето ше у сербских бешедох хтори творя основу сербского литературного язика **х** траци:

сербски	руски
(х)ладан	*хладни*
у(х)ватити	*хвациц*
(х)леб	*хлєб*
(х)рен	*хрин*

& 11.2. Без сумнїву исную ище даєдни розлики у вигваряню наших и сербских консонантох. По Г. Костельникови нашо **ч** мегчейше у поровнаню зоз сербским **ч**: *Наш звук* **ч** *стої по штредку медзи горватским* **ћ** *и* **ч** (Г. Костельник: Проза, 223). В. Гнатюк у своїх записох часто после консонантох **дж, ч, ж, ш** кладол мегки знак вироятно прето же чувствовал їх мегкосц. Напр.: *Главу* **кушьчичько** *на жем положел, очі* **заджьмурел** *...; та ше пітал* **качьмарови** *же цо йе длужен. ... ; та [их] послал ... да* **бежьа** *за ньім, да од нього* **вежьню** *млынок.* Медзитим, у якей мири тоти штири консонанти мегчейши од сербских **ц, ч, ж, ш** прецизно зме годни утвердзиц лєм з експериментални методу.

Пременки у гласовей системи под уплївом сербского язика

& 12.1. Под уплївом сербского язика у рускей гласовей системи пришло до квалитативних пременкох.

& 12.2. Гарлово **г** у мишаних штредкох траци дзвонкосц, його артикулация ше премесца на заднє поднєбє, та ше тот глас почина вигваряц як задньоподнєбне **х***:* место *гвозд* вигваряме *хвозд (*одн. *хвост),* место *гвариц – хвариц* итд.

Як вец у єдним мишаним штредку порозумице таке вирече нє: **Хори** *ше трешу* (*хори особи* чи *гори* ше трешу?).

& 12.3. Експлозивни палатали **д'**, **т'** тиж ше меняю. Консонант **д'** ше под уплївом сербскей африкати **ђ** вигваря з елементом мегкого **з'**, а **т'** под уплївом сербского **ћ –** з елементом мегкого **с**': место *анд'а* вигваряме *анђа*, место *д'идо – ђидо,* место *дут'ан – дучан.* Руснаци у гомоґених штредкох обачели тоту пременку у вигваряню, та зложели таке вирече нє: [У мишаних штредкох] гуторя *анђа, Ђура, ђидо, ђабол*. Як маме розумиц таке вирече нє: *Глєдала це* **анђа** (*андя* чи женска особа по мену *Анђа*?)

Класификация консонантох

& 13.1. Консонанти ше класификую по месце твореня и по способе твореня. Даєдни ґраматичаре дзеля консонанти и по активним орґану хтори их вигваря (активни орґани то ґамби, язик и гласово струни).

По месце твореня руски консонанти дзелїме на *ґамбово* (або *лабиялни), зубно-ясново (*або *зубно-алвеоларни), ясново (*або *алвеоларни), предньоподнєбни, задньоподнєбни* и *гарлово.*

& 13.2. **Ґамбово консонанти.** При вигваряню консонантох **б, п, м** препречене правиме з верхнїма и споднїма ґамбами, та тоти гласи воламе *двоґамбово (*або *билабиялни).*

При вигваряню **в, ф** препречене правиме з горнїма зубами и долню ґамбу*;* тоти гласи воламе *ґамбово-зубни.* При твореню **ф** препречене ше твори з векшу напнутосцу як при **в** (ґамби ше моцнєйше прицискаю ґу верхнїм зубом), а воздушна струя ше моцнєйше чуха до препречења.

& 13.3. **Зубно-ясново консонанти**. До тей ґрупи спадаю консонанти при чиїм вигваряню конєц язика прави препречене на горнїх зубох и їх яснох. То **д, т, дз, ц, з, с, л.**

Гласи **дз, ц, з, с, л** ше вигваряю кус баржей назадку як **д, т**, та бизме их могли положиц и ґу ясновим консонантом.

& 13.4. **Ясново р.** При вигваряню **р** кончик язика прицискаме на ясна горнїх шекацих зубох; под прициском воздушней струї кончик ше оддзелює од яснох, алє ше знова швидко враца на нїх; на тот способ настава трепеценє (вибрированє) конца язика на горнїх яснох.

& 13.5. **Предньоподнєбни консонанти.** При вигваряню предньоподнєбних консонантох предня часц язика прави препречене на преднїм (твардим) поднєбю. То: **дж, ч, ж, ш, л'**, **н'**, **й.**

& 13.6. **Задньоподнєбни консонанти**. При вигваряню задньоподнєбних консонантох **ґ, к, х** задня часц язика прави препречене на заднїм (мегким) поднєбю.

& 13.7. **Гарлово** *г.* При вигваряню **г** нє прави ше препречене у устовим резонатору. Глас **г** ше твори на гласових струнох: медзи струнами ше направи преход узши як при твореню вокалох и дзвонких консонантох, а сами струни менєй напнути. Моцна воздушна струя ше чуха до гласових струнох и так настава шум – т. є. глас **г.**

& 13.8. **По активним орґану** на хторим ше консонанти вигваряю дзелїме консонанти на *ґамбово* **(б, п, м, в, ф)***, предньоязиково* **(д, т, дз, ц, з, с, л, н, р, дж, ч, ж, ш, й, л'**, **н'**), *задньоязиково* **(к, ґ, х)** и *струново (***г***).*

Класификация по способе твореня

& 14.1. По способе твореня (одн. по файти препречења) консонанти дзелїме на:

Препречни. При їх вигваряню прави ше *подполне препречене* воздушней струї, а вец ше воно нараз звлада, при чим настава експлозия. При вигваряню препречних консонантох розликуєме три фази: *имплозию* (творенє препречења), *оклузию* (тирванє препречења) и *експлозию* (звладованє препречења зоз експлозию, праском). Препречни консонанти воламе и **експлозивни.** У руским язику то **б, п, д, т, д', т', ґ, к.** При вигваряню **б, п** препречене на ґамбох, при **д, т –** на ґранїци верхнїх зубох и їх яснох, при **д', т'** – на преднїм поднєбю, при **ґ, к –** на заднїм поднєбю.

& 14.2. **Ужинково.** При вигваряню ужинкових консонантох прави ше *нєподполне препреченє*, хторе воламе *ужинка.* Воздушна струя ше чуха до ужинки. Ужинково гласи **в, ф, з, с, ж, ш, й, г, х.** Вони ше волаю и *фрикативни* (= чухаци) консонанти (лат. fricare „чухац").

& 14.3. **Препречно-ужинково.** У першей часци їх артикулациї маме *имплозию* (прави ше подполне препреченє) и *оклузию* (препреченє тирва); у другей часци препреченє, звладане од воздушней струї, *преходзи до ужинки* до хторей ше воздушна струя чуха; место *експлозиї* ту маме *фрикацию* (чуханє). Так ше творя руски гласи **дж, ч, дз, ц** (а сербски **ц, ч, ђ, ћ, џ***)*. Препречно-ужинково консонанти, хтори ше волаю и *африкати* (лат. affricare „начухац") або *зляти* гласи, состоя ше, значи, з двох елементох експлозивних гласох (имплозиї и оклузиї) и з єдного фрикативного елемента (хтори маме у закончуюцей фази вигваряня фрикативних консонантох). Консонант **дж** ше состої зоз елементох гласа **д** и **ж**; **ч –** з елементох гласох **т** и **ш; дз –** з елементох **д** и **з; ц –** з елементох гласох **т** и **с.**

& 14.4. **Препречно-преходни.** При вигваряню препречно-преходних консонантох прави ше подполне препреченє воздушней струї, алє вона находзи други виход през бешедни апарат. До препречно-преходних спадаю **л, л', м, н, н'** и **р.**

При вигваряню **л** прави ше препреченє на гранїци верхнїх зубох и їх яснох, а при вигваряню **л’** – на преднїм поднєбю; при обидвох консонантох воздушна струя находзи преход коло бокох язика. Прето ше **л** и **л’** волаю и *бочни.*

При вигваряню **м** препреченє медзи двома ґамбами, а струя находзи преход през нос (язичок ше спущує, отвера уход до носней пражнїни и так препущує струю). При **н** препреченє на гранїци верхнїх зубох и їх яснох, при **н’** на преднїм поднєбю; при обидвох консонантох воздушна струя преходзи през нос. Препречно-преходни консонанти **м, н, н’** ше волаю и *носни.*

При вигваряню консонантох **л, л’, м, н, н’** препреченє ше звладує аж на концу їх артикулациї.

Гварели зме же при вигваряню **р** кончик язика вибирує (трепеци) на яснох верхнїх зубох. Прето **р** воламе *вибрант.*

& 14.5. У даєдних класификацийох єст и подзелєнє **по звуковим упечатку** одн. по тим яки звукови ефект виволує воздушна струя при звладованю препреченя: *препречни*, *препречно-ужинково* и даєдни *препречно-преходни* ше волаю *експлозивни,* а *ужинково – фрикативни* або *чухаци.* Ужинково **з, с** маю подназву *сичаци*, ужинково **ж, ш** и препречно-ужинково **ч –** подназву *сущаци,* а препречно-преходни **л, л’, р** ше волаю и *чечни*.

<table>
<tr><td rowspan="15">По способе творења</td><td colspan="12">По месце твореня</td><td rowspan="15">По звуковим упечатку</td></tr>
<tr><td colspan="2" rowspan="2"></td><td colspan="4">ґамбово</td><td colspan="2">зубно-
-ясново</td><td colspan="2">ясново</td><td colspan="2">предньо-
поднєбни</td><td colspan="2">задньо-
поднєбни</td><td colspan="2">гарлово</td><td rowspan="2"></td></tr>
<tr><td colspan="2">двоґамб.</td><td colspan="2">зубно-
ґамб.</td></tr>
<tr><td colspan="2"></td><td>дзв.</td><td>нєдзв</td><td>дзв</td><td>нєдзв.</td><td>дзв</td><td>нєдзв</td><td>дзв.</td><td>нєдзв</td><td>дзв.</td><td>нєдзв.</td><td>дзв.</td><td>нєдзв</td><td>дзв.</td><td>нєдзв.</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">препречни</td><td>Б</td><td>П</td><td></td><td></td><td>Д</td><td>Т</td><td></td><td></td><td>Д’</td><td>Т’</td><td>Ґ</td><td>К</td><td></td><td></td><td>експло-
зивни</td></tr>
<tr><td colspan="2">препречно-
ужинково</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td>ДЗ</td><td>Ц</td><td></td><td></td><td>ДЖ</td><td>Ч</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">ужинково</td><td></td><td></td><td>В</td><td>Ф</td><td>З</td><td>С</td><td></td><td></td><td>Ж
Й</td><td>Ш</td><td></td><td>Х</td><td>Г</td><td></td><td>фрика-
тивни</td></tr>
<tr><td rowspan="3">препречно-
-преходни</td><td>усни</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td>Л</td><td></td><td></td><td></td><td>Л’</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>носни</td><td>М</td><td></td><td></td><td></td><td>Н</td><td></td><td></td><td></td><td>Н’</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>трепе-
цаци</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td>Р</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2" rowspan="3"></td><td colspan="4" rowspan="2">ґамбово</td><td colspan="4">предньоязични</td><td colspan="2">задньо-
язични</td><td colspan="2" rowspan="2">струново</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="6">язични</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="10">по активним орґану</td><td></td></tr>
</table>

& 14.6. Г. Костельник у своєй Ґраматики змишал класификацию по месце, способе и звуковим упечатку (*Проза,* 215-216. бок):

1. гарлово **ґ, к, г, х, й** (ґу гарловим Костельник погришно положел и задньоподнєбни **ґ, к, х** и (нєясне прецо) сонант **й); 2.** ґамбово **б, п, в, ф, м; 3.** язиково **л, р; 4.** носово **м, н; 5.** зубово **д, т; 6.** сичаци **с, ц, з, (дз); 7.** шущаци **ш, щ, ж, (дж), ч.**

Перши три и пията ґрупа класифiковани по месце, штварта по способе, а шеста и седма ґрупа – по звуковим упечатку.

Виєдначованє (асимилация) консонантох

& 15. Два сушедни консонанти у єдним слову або словозлученю виєдначую ше по дзвонкосци, мегкосци, месце и способе твореня. У нашим язику ше окончує *регресивне* виєдначованє: перши консонант виєдначує ше под уплївом другого: *ґрудка* > *ґрутка* (дзвонки консонант **д** траци дзвонкосц под уплївом нєдзвонкого **к**)**.** *Прогресивне* виєдначованє, у хторим ше други консонант виєдначує под уплївом першого, нє існує у нашим язику. Винїмок представя напр. меновнїк *штранджок*: у зависних припадкох нє виєдначує ше дзвонке **дж** под уплївом нєдзвонкого **к** (нє ґутериме: *штранчка*, *штранчку* як *штредок – штретку)*, алє ше **к** вигваря як **ґ** под уплївом **дж** (ґутериме: *штранджґа, штранджґу).* По таким виєдначованю слова *штредок, предок* и др. у зависних припадкох бизме вигваряли: ґен. *штредґа,* дат. *штредґу;* ґен. *предґа,* дат. *предґу*, а слово *папричка* бизме вигваряли *паприджґа.*

Виєдначованє консонантох по дзвонкосци

& 16.1. По дзвонкосци ше виєдначую консонанти **б-п, д-т, д’-т’, ґ-к, з-с, ж-ш, в-ф, дж-ч, дз-ц**, г-х (остатня пара нє истого места твореня: **г** гарлово, а **х** задньоподнєбне).

I

& 16.2. Дзвонки консонант ше вигваря як нєдзвонки**: 1.** *пред нєдзвонким консонантом;* **2.** *на концу слова пред паузу.*

1. Пред нєдзвонким консонантом:

а) пред нєдзвонким консонантом кореня одн. основи: *обкошиц > опкошиц, розтресц > рострешц, розпущиц > роспущиц, розповесц > росповесц, вчас > фщас;*

б) пред нєдзвонким консонантом суфикса и законченя: *заградка > загратка, схадзка > схацка, робце > ропце, режце > решце, залєзц > залєзц, сладки > слатки, чежки > чешки, шлїзки > шлїски, лєгки > лєхки*;

в) пред нєдзвонким консонантом наступного слова: *под пецом > пот пецом, пред поладньом > прет поладньом, од пайташа > от пайташа, роб свою роботу > роп свою роботу, зуб це болї? > зуп це болї?, мед фуркаю > мет фуркаю, нож тупи > нош тупи, з клайбасом > с клайбасом, зоз хижи > зос хижи;*

г) пременка **в** > **ф** у даскелїх других случайох: *вше > фше, вшадзи > фшадзи, вшелїяки > фшелїяки, вчера > фщера.*

2. На концу слова пред паузу (кед такой после слова зоз дзвонким консонантом на концу нє почина друге слово)**:** *болї го зуб > болї го зуп, коши раж > коши раш, вищербел нож > вищербел нош, прекрочел праг > прекрочел прах.*

Дзвонкосц на концу слова (и пред паузу и пред нєдзвонким консонантом наступного слова) траца и *ґрупи консонантох* **зґ, зд, ждж***: дробизґ > дробиск, гвозд > гвост, диждж > дишч* (вигваря ше *диш).*

II

& 16.3. Нєдзвонки консонант ше вигваря як дзвонки: **1.** *пред дзвонким консонантом;* **2.** *на концу слова пред вокалом наступного слова.*

1. Пред дзвонким консонантом:

а) Пред меновнїцким суфиксом **-ба***: сваць-ба > свадзба;*

б) пред законченьом за 1. особу множини императива (пред сонантом **м):** *рушме > ружме, кошме > кожме, плєцме > плєдзме, плацме > пладзме, учме ше > уджме ше, купме > кубме, влапме > влабме;* на исти способ и форма *сме* (дїєслова *буц*) дала *зме;*

в) пред дзвонким консонантом наступного слова: *яки прах дзвигнул > яки праг дзвигнул, натоп до пеца > натоб до пеца, накош бетелїни > накож бетелїни, принєш води > принєж води, мац була хора > мадз була хора, цалу ноц зме путовали > цалу нодз зме путовали, як же сце? > яґ же сце?, бух до води > буг до води, яки хлоп вирос > яки хлоб вирос, поверх глави > поверг глави, орех засадзел > орег засадзел, корч му влапел ногу > кордж му влапел ногу, нач ми то? > надж ми то?, плач нам нє поможе > пладж нам нє поможе, нос му розбил > ноз му розбил, на верх язика ми було > на верг язика ми було*.

2. На концу слова пред вокалом наступного слова*: оцец ище нє пришол > оцедз ище нє пришол, бул як и други дзеци > бул яґ и други дзеци, досц уж було > доздз уж було, мех и пол > мег и пол, прах идзе до хижи > праг идзе до хижи, бок и пол > боґ и пол, брат и шестра > брад и шестра, унук и унука > унуґ и унука.*

& 16.4. У слїдующих случайох нє приходзи до виєдначованя по дзвонкосци:

а) пред суфиксом **-ва***: мархва* (нє: *маргва), моква, бритва* (оп. & 8 – о консонанту **в);**

б) пред суфиксами и законченями хтори починаю на сонант:

-мо*: писмо, пасмо;* **-ри***: мокри;*

-но*: платно, вапно;* **-ли***: шветли;*

-ну*: змокнуц, утнуц;* **-ми***: дзецми, качатми.*

Групи *нєдзвонки консонант + **в*** и *нєдзвонки консонант + сонант* нє виєдначую ше.

До виєдначованя у тих случайох нє приходзи и пре чуванє морфоложских границох слова. Кед би пришло до виєдначованя, нє препознали бизме вименєни коренї (кед бизме напр. гуторели *лєдни* место *лєтни, зоз дзедзми* место *зоз дзецми).*

Виєдначованє консонантох по мегкосци

& 17.1. Єдно з общих правилох виєдначованя по мегкосци глаши: консонанти **д, т, л, н** пред мегкима **д', т', л', н'** змегчую ше до **д', т', л', н'**. Медзитим, шицки комбинациї тих консонантох (кажди тварди опрез каждого мегкого) нє исную у нашим язику.

*** д, т** пред **л', н'**: *наднєш тидзень > над'нєш тидзень, > под'ляк, котлянка > кот'лянка, мутлянка > мут'лянка, дотля > дот'ля, спаднє > спад'нє, утнє > ут'нє;* гласи **д', т'** вигваряю ше ту з бочну одн. фаукалну експлозию (оп. & 10.2);

*** л** пред **н'**: *полня > пол'ня, полнїц > пол'нїц, началнїк > начал'нїк, золнїца > зол'нїца;*

*** н** пред **д', т'**: *андя > ан'дя, рондя > рон'дя, контя > кон'тя*.

& 17.2. Консонант **н** змегчує ше пред **дж, ч, ш***: бонджа > бон'джа, бранджа > бран'джа, канджурка > кан'джурка, штранджок > штран'джок; закончиц > закон'чиц, скинчац > скин'чац, коминчок > комин'чок,*

баранче > баран'че, Ган-ча (< Гана) > Ган'ча (вигварянє ше при тим мену пренєсло и до писаня: *Ганьча*)*; ценши > цен'ши, ранши > ран'ши.*

& 17.3. Консонант **л** ше змегчує пред **ч** у словох виведзених зоз суфиксами **-чок, -че** и др.: *столчок > стол'чок, колчок > кол'чок.* При словох *рекельче (< рекел-че), кольче (< кол-че)* змегчане вигварянє ше пренєсло и до писаня.

Виєдначованє консонантох по месце твореня

& 18.1. Кед зубно-ясново ужинково **з, с** стоя пред предньоподнєбнима ужинковима **ж, ш**, злїваю ше з нїма до длугих **ж, ш** (хтори ту означуєме зоз двома точками)**:**

з + **ж***: зоз желєза > зож:елєза, през желєни поля > преж:елєни поля;*

с + **ш:** *зоз шопи > зош:опи, зоз школи > зош:коли, барз ше бої > барш:е бої.*

& 18.2. Кед зубно-ясново ужинково **з, с** стоя пред препречно-ужинковима **дж, ч**, преходза до **ж, ш:**

з + **дж**: *розджубац > рожджубац, розджамиц > рожджамиц;*

с + **ч***: счухац > шчухац, счарнїц > шчарнїц, счемериц ше > шчемериц ше* (у тим слову ше уж нє чувствує морфоложска границa, та ше воно и пише зоз **щ***: щемериц ше).*

Злївanє консонантох

& 19.1. Кед зубно-ясново препречни **д, т** стоя пред предньоподнєбнима ужинковима **ж, ш**, злїваю ше з нїма до препречно-ужинкових **дж, ч:**

д + **ж***: под жему > поджему, од жалю > оджалю;*

т + **ш***: кратши > крачи, богатши > богачи, плот ше звалєл > плоче звалєл;* у дїєслову *швечиц (< шведчиц)* нє чувствує ше морфоложска границa, та ше воно пише зоз **ч**.

& 19.2. Кед зубно-ясново препречни **д, т** стоя пред зубно-ясновима ужинковима **з, с**, злїваю ше з нїма до препречно-ужинкових **дз, ц:**

д + **з***: приклєт замесц > приклєдзамесц, плот звалїц > плодзвалїц* (у наведзених прикладох **т** на концу слова перше преходзи до дзвонкого **д);**

т + **с**: *под стреху > поцтреху, одспац > оцпац.*

& 19.3. Кед зубно-ясново препречни **д, т** стоя пред препречно-ужинковима **дж, ч**, злїваю ше з нїма до длугих препречно-ужинкових **дж, ч:**

д + **дж**: *когут джубе > когудж:убе, од Джуджара > одж:уджара;*

т + **ч**: *брат чита > брач:ита, од чуда > оч:уда.*

& 19.4. Кед зубно-ясново препречни **д, т** стоя пред препречно-ужинковима **дз, ц**, злїваю ше з нїма до длугих препречно-ужинкових **дз, ц:**

д + **дз**: *пред дзверми > предз:верми, пред дзешец роками > предз:ешец роками;*

т + **ц**: *од це > оц:е, брат це вола > брац:е вола.*

& 19.5. Два єднаки консонанти ше злїваю до єдного у тих случайох:

а) у слову *оцец* (и словох виведзених з нього): у зависних припадкох **е** ше траци и два **ц** ше єден попри другим вигваряю як єден: *оцец – оцца, паноцец – паноцца;*

б) у словох виведзених з основи на **-з** або **-с** зоз суфиксом **-ски**: *француз-ски > француски, рус-ски > руски*; (при основох на **-з** у писаню ше чува консонант на концу основи, одн. пише ше: *французки, киргизки, кавказки*);

в) при прикметнїкох виведзених з основи на **-н** зоз суфиксом **-ни**: *воєн-ни > воєни, нєвин-ни > нєвини.*

& 19.6. Два єднаки консонанти вигваряю ше як єден длуги консонант:

а) на стику префикса и основи: *од-далїц > од:алїц, од-дудрец > од:удрец, од-дротовац > од:ротовац;*

б) на стику двох словох: *од драги > од:раги, под дубом > под:убом, пред домом > пред:омом, тот там чловек > тот:ам чловек, витор розноши лїсце > витор:озноши лїсце, касир рахує > касир:ахує, тот малюнок красни > тод малюнок:красни* и др.

Гиятово консонанти

& 19.7. *Гият* то зявенє кед ше у штредку єдного слова або на концу єдного и на початку слїдующого слова найду два вокали єден при другим. Гият маме напр. у словох: *н***ау***чиц, н***ао***коло, н***аи***сце, н***аи***сц, н***ао***берац, п***оо***берац, п***оо***ганяц, п***оу***церац, поз***ау***ха, н***а** **о***статку, н***а** **у***ходзе, н***а** **о***дходзе* и др.

У даєдних таких случайох зявюю ше *гиятово* консонанти:

а) У странских словох з ґрупу **ио** на концу або у штредку слова вигваря ше гиятово **й:** *радио > радийо, камион > камийон, витрион > витрийон, милион > милийон*. Гиятово **й** ше нє преноши на писанє, одн. пише ше *радио, камион, витрион* итд.

б) У даєдних словох вигваряме гиятово **в**: у ґрупи **ао** у слову *какао*; форми зависних припадкох ше дакеди и пишу зоз **в**: **Какао** *колачи*: [до цеста] *додай 4 деки* **какава**; у ґрупи **ау** у словох *павук, павучина*

(першобутни форми тих словох глашели *паук, паучина*); у ґрупи **ео** у менох *Леона* и *Леонтин*, хтори и пишеме на два способи: *Леона/Левона, Леонтин/Левонтин.*

Акцент

& 20.1. *Акцент (наглашка)* то окремне визначованє моци и висини єдного складу у слову.

Акцент у руским язику на предостатнїм складу и у истим слову меня место зависно од форми слова: Н. **това́риш**, **Ґ**. **товарі̀ша**, Д. **товаришо́ви**, А. **товарі̀ша**, В **товарі̀шу**, И. **з товарі̀шом**, Л. **о товаришо́ви**.

Кед єдноскладови применовнїк або неґация **нє-** стої пред єдноскладовим словом, акцент преходзи на применовнїк одн. неґацию: *Наютре зайдзем* **дó це**. – *Витайце* **ў нас**. – *Таргнул ше* **зóз сна**. – *Вони биваю* **прі̀ нас**. – *То* **нє мой** *клайбас.*

& 20.2. Винїмки: **1.** У експресивней (гнївацей, радосней, возбудзеней и под.) бешеди акцент часто на першим складу (одн. на єдноскладовим применовнїку и неґациї **нє-** и у случайох кед стоя опрез вецейскладового слова): *(1) Тельо му* **на́казуєм,** *а вон лєм* **нє** (**нье́**) **послуха,** *лєм* **ў прекосци**. – *(2) До швета леґинь – приповедала андя Миронова, сушеда. – Анї жена му нє докаже!* **По́обильовал, по́обцаговал**, *двор ушорел* (Е. Коч.).

2. У словох на **-изм** акцент (у номинативе єднини) на концу: **афорі̀зм** (ґен. **афорі̀зма**)**, мадярі̀зм** (ґен. **мадярі̀зма**), **аматері̀зм** (ґен. **аматері̀зма**) и др. Слова на **-изм** частейше хаснуєме з випадним **е: афорі̀зем, мадярі̀зем, аматері̀зем**.

3. Одступанє маме и у даєдних зложених и виведзених словох.

При заменовнїкох и присловнїкох виведзених зоз суфиксом **-шик** акцент звичайно остава на складу на хторим ше находзи и кед тоти слова без суфикса: **хто́ришик** (а нє **хторі̀шик**)**, чийшик –** ґен. **чийо́гошик** (а нє на складу **го**: **чийого́шик**), **ке́дишик** (нє **кедь̀шик**).

Присловнїцки вирази *перши раз* и *остатнї раз* вигваряю ше як єдна цалосц, а акцент на складу **ши** одн. **нї: першь̀ раз, остатнї раз.**

У модалним виразу *баяко*, хтори зложени зоз словка **ба** и присловнїка **як(о)**, акцент на словку **ба**, одн. на початку слова: **ба́яко**.

4. Перфект *пошол, -шла, -шло,* мн. *-шли* у експресивней бешеди (зоз значеньом „пошол, сцекол швидко, далєко и под.") наглашуєме на концу: **пошо́л, -шла́, -шло́,** мн. **-шлі̀**, напр.: *Брити було з Владком. Придзе зоз школи, руци торбичку на патку, реклу на посцель, одреже фалат хлєба и* – **пошо́л** (М. Коч.).

Транскрипция

& 21.1. *Транскрипция* (< лат. transcriptio „преписованє") то специални способ записованя словох у согласносци з їх звучаньом, хтори ше хаснує у цилю наукового виучованя (у линґвистичних роботох, у словнїкох и под.). У транскрипциї ше кажди глас усней бешеди або його вариянта означує з окремним знаком. Значи же у транскрипциї можеме хасновац лєм єднозначни букви, а нє и двозначни, як нашо **я, є, ї, ю, щ**.

При транскрипциї нашей бешеди звичайно хаснуєме нашу азбуку зоз ище даєднима специялнима знаками:

Глас **й** означуєме зоз знаком **й** або **j**, а место двозначних буквох я, є, ї, ю пишеме **йа, йе, йи, йу** одн. **ја, је, ји, ју.**

Мегки консонанти означуєме зоз апострофом: место **дь, ть, ль, нь** пишеме **д’, т’, л’, н’** (пать > *пат’, нього > н’ого*), а место злученьох **д, т, л, н** + **я, є, ї, ю** пишеме **д’а, д’е, д’и, д’у, т’а, т’е, т’и, т’у** итд. (ладя > *лад’а*, тютя > *т’ут’а).*

Африкату **дж** означуєме зоз сербским **џ** або зоз знаком ... (меджа > *меџа* або ме ... а), а **дз** зоз старославянским знаком ѕ (дзело > ѕ*ело*).

Нєскладотворне **й** означуєме зоз знаком **...** (край > *кра..,* знайце > *зна..це*), двоґамбово **в** зоз ... (ровни > *роуни*), а задньоподнєбне **н** зоз ... (банка > *ба..ка*).

Длужину гласох означуєме зоз смугу над знаком (**д, а)** або з двома точками после знака **(д:, а:**, напр.: оддудрец > *од:дудрец,* доокола > *до:кола*).

При прецизнєйшим транскрибованю були би нам потребни ище даєдни знаки **(**напр. за високе **е**, за фаукални **д, т** итд.).

При подполней транскрипциї ше означую и шицки виєдначованя консонантох и пременки при вокалох (суд > *сут*, счупиц ше > *шчупиц ше*, зоз желєза > *зож:ел’еза*, од нєшка > *од’н’ешка).*

& 21.2. Под транскрипцию подрозумюєме и записованє странских словох (власних менох, ґеоґрафских назвох, наукових терминох) зоз знаками свойого писма. Напр. нємецке власне мено Goethe пишеме *Ґете,* анґлийске Shakespeare – *Шекспир*, мено мадярского варошу Gyor – *Дєр* итд.

& 21.3. Транскрибовани тексти на нашим язику випатрали би так:

Принєш древа зоз шопи и натоп до пеца, бо у хижи уж жимно > *Прин’еж древа зош:опи и натоб до пеца, бо у хижи уж:имно*. – Уж ше змеркло, а оцец и мац ище нє пришли з поля > *Уш:е змеркло, а оцес и мас ишче н’е пришли с пол’а*. – Кед диждж почал ляц, ми ше швидко скрили под стреху > *Кед:иш почал л’ас, ми*

ше швитко скрили поцстреху. – Цалу ноц зме путовали и барз зме повиставали > *Цалу ноszме путовали и барз:ме повиставали.*

Склад

& 22.1. Зоз становиска артикулациї *склад то минимална вигваряюца єдинка (*бе-ше-ду-є-ме). Зоз акустичного становиска *склад то одрезок бешеди у хторим ше єден глас видзелює з найвекшу дзвонкосцу у поровнаню зоз сушеднима гласами (предходнима и гласами после нього)*.

& 22.2. **Ношитель складу.** Ношитель складу вше *найбаржей дзвонки глас*, то значи *вокал* (вокали найбаржей дзвонки гласи, сонанти менєй, а шумово консонанти найменєй дзвонки). У сербским язику и вокалне **р**, а у словацким вокалне **р** и **л** можу буц ношителє складу: серб. *врх, врба, срна;* слвц. vrba, vrch, srna, vlk „вовк", hlboko „глїбоко".

Сонанти и шумово консонанти у руским язику нє можу твориц склад. У литературним язику лєм сонант **м** на концу слова после консонанта у словох на **-изм** твори склад: *социялизм.* (Понеже ґрупа **-изм** нє характеристична за наш народни язик, у литературним язику ше частейше хасную форми з випадним **е***:* социял*изем.*) Ономатопейски викричнїки як **пст, гм** тиж творя склад и представяю ту винїмок.

& 22.3. **Складови состав.** У складу найчастейше опрез, за лєбо з обидвох бокох вокала стоя консонанти: *ра-досц, дра-га, чар-ни, ир-ґа.* Вокал и сам може представяц склад: *о-рац, на-о-ко-ло*.

Барз розширени складови состав *консонант* одн. *сонант + вокал: лю-дзе, ро-бо-та, во-да.* У тих случайох склад почина зоз менєй дзвонким, а закончує ше зоз баржей дзвонким гласом. Таки склади хтори ше закончую з вокалом воламе *отворени.* Склади хтори ше закончую на консонант воламе *заварти: чар*-ни, ра*-досц*.

& 22.4. **Границa складу.** Границу складу одредзуєме *по закону нарастаюцей дзвонкосци*: на початку складу вше муши буц найменєй дзвонки консонант.

Кед у слову медзи двома вокалами маме єден консонант, вон ше вяже за слїдующи вокал, т. є. границa складу опрез консонанта: *на-род, по-ра-да, слу-пок, за-мок.*

Кед после вокала шлїдзи ґрупа консонантох, а перши у нєй сонант, сонант ше вяже за предходни, а консонанти после нього за слїдующи вокал*: жим-ски, слун-ко, мал-ки, тар-ки, клян-ка, пан-ство.* Кед бизме напр. слово *слунко* подзелєли на *слу-нко*, на початку складу би був баржей дзвонки сонант **н**, а после нього менєй дзвонки шумови консонант **к** (а то би ше процивело закону нарастаюцей дзвонкосци).

Кед у ґрупи консонантох после вокала перши шумови, цала консонантска ґрупа ше вяже за слїдующи вокал: *ме-сто, шви-дки, фля-шка, хи-жка, блї-зки, ба-ви-ско.*

& 22.5. У питаню одношеня *морфолопийней граници* и *граници складу* нє шицки авторе маю єднаке становиско. По даєдних морфоложска границa нє уплївує на границу складу, т. є. слова ше дзеля на склади по закону нарастаюцей дзвонкосци без огляду на граници морфемох. У виразох *ноц ужасу, подшнїжнїк, подкошиц, през єдну улїчку, дзешец роки* морфоложски граници буду тоти: *ноц-ужас-у, под-шнїж-нїк, под-кош-и-ц, през-єдн-у улїч-к-у, дзешец рок-и*, док граници складох други: *но-цу-жа-су, по-тшнї-жнїк, по-тко-шиц, пре-зє-дну у-лї-чку, дзе-ше-дзро-ки.*

З другого боку М. Стеванович видзелює случай кед медзи часцами слова маме *фоноложско-семантичну границу*; на нєй треба же би була и границa складу: *из-бацити* (нє: *и-збацити), од-играти* (нє: *о-диграти), пред-одређен* (нє: *пре-додређен).* Кед з язиковим чувством нє знаме одредзиц дзе граници морфемох, таки слова по М. Стевановичови дзелїме по правилох дзелєня на склади: *ро-зум* (нє: *роз-ум).*

& 22.6. Дзелєнє словох на склади у фонетики нє треба мишац з дзелєньом словох на *часци* при при писаню. При *преношеню часцох словох* до другого шорика слова дакеди дзелїме на граници складох, а дакеди на морфоложскей граници. На граници складох мож подзелїц слова: *ро-бо-та, то-ва-риш, шко-ла, те-ка, ра-но, по-лу-дзе-нок, слун-ко, ран-ши.* На морфоложскей граници дзелїме слова хтори маю суфикси и префикси: *од-ложиц* (нє: *о-дло-жиц), од-робиц* (нє: *о-дро-биц), пред-по-став-ка* (нє: *пре-тпо-став-ка), хлоп-ство* (нє: *хло-пство), то-ва-риш-ски* (нє: то-ва-ри-шски).

У преношеню часцох словох до другого шорика *автором ше дава* значна *шлєбода*. Напр. слова *слунечни, шедло, розмокнути, бидни* мож подзелїц на два способи: **1.** на граници складох: *слуне-чни, ше-дло, розмо-кнути, би-дни* и **2.** на морфоложскей граници: *слунеч-ни, шед-ло, розмок-нути, бид-ни.*

МОРФОЛОҐИЯ

& 23.1. Морфолоґия (< греч. morphe = *форма, logos = наука)* то конар науки о язику котри виучує *форми словох:* структуру словох, їх розлични припадково и други форми, способи виражованя ґраматичних значеньох, ґраматични класи словох (файти словох) и способи твореня словох. Морфолоґия ма два часци: а) *Морфолоґия у узшим смислу* виучує файти словох и їх пременку: деклинацию, кон'юґацию, компарацию. б) *Творенє словох* виучує структуру (морфемни состав) словох и способи їх твореня.

Ґраматичне значенє, ґраматична форма и ґраматична катеґория

& 23.2. Основни ґраматични поняца у морфолоґиї то: *ґраматичне значенє, ґраматична форма* и *ґраматична катеґория.*

& 23.3. Слово може мац *лексичне* и *ґраматичне* значенє. Напр. слово *хижа* значи „хижни будинок", „простория", „установа". То його лексични значеня. Воно, медзитим, ма и други значеня: значенє *женского роду* (яке маю слова: *вода, фарба, робота* и др.), значенє *єднини* (яке маю слова: *хлапец, древо, кнїжка, таще* и др.), значенє *номинатива* (як уж наведзени приклади), значенє *нєживого* (як слова: *стол, жем, мост* и др.). То *ґраматични значеня* слова *хижа.* Слово *гонєл* значи „*с.* терао" *(гонєл статок дому), „с.* возио" *(гонєл авто)* и „*с.* бежао" *(гонєл аж ше за нїм курело)*. То *лексични значеня* форми *гонєл.* Вона ма ище и тоти значеня: значенє перфекта, значенє єднини, значенє хлопского роду и значенє нєзаконченого виду. То єй ґраматични значеня.

Лексичне и ґраматичне значенє слова представяю нєдзелїве єдинство. Лексични значеня слова ше виучую у лексиколоґиї, а ґраматични значеня – у морфолоґиї.

& 23.4. Ґраматични значеня ше найчастейше виражую з розличнима *ґраматичнима формами* словох. Так ше значенє женского роду при меновнїкох найчастейше виражує зоз законченьом **-а** *(хижа, школа)*, значенє инструментала єднини хлопского роду зоз законченьом **-ом** *(з чловеком),* значенє першей особи єднини презента при дїєсловох – зоз законченьом **-м** *(пишем).* Слова, значи, можу мац розлични форми з хторима ше виражую їх ґраматични значеня. Кажда форма ма свойо ґраматичне значенє. Ґраматични значеня нє исную звонка ґраматичних формох.

Ґраматични значеня ше нє вше виражую з помощу ґраматичних формох, алє дакеди и з помощу других словох з хторима ше одредзене слово вяже у вреченю. Напр. за форму *братови* ище нє можеме повесц яке єй ґраматичне значенє, бо вона може мац и значенє датива и значенє локатива єднини. Алє кед повеме: *Идземе* **ґу братови** *до шпиталю, Бешедуємe* **о братови**, вец уж знаме же у першим вреченю форма *братови*, у злученю з применовнїком **ґу**, ма значенє датива, а у другим вреченю, у злученю з применовнїком **о –** значенє локатива єднини.

& 23.5. Вкупносц єднородних (истофайтових) ґраматичних значеньох характеристичних за одредзену класу словох воламе *ґраматична катеґория.* Док ґраматични значеня характеристични за поєдини слова, ґраматични катеґориї характеристични за цали їх класи. Напр., меновнїк *школа* ма тоти ґраматични значеня: значенє женского роду, значенє єднини и значенє номинатива; з другого боку, меновнїки як *файта словох* маю окремни форми за *род, число* и *припадки*, т. є. за нїх характеристични катеґориї *роду, числа* и *припадку.* За дїєсловну форму *гонєл* гварели зме же ма ґраматични значеня перфекта, єднини, хлопского роду и нєзаконченого виду. А дїєслова як *файта словох* маю окремни форми за *особу* (*я гон***їм***, ти гон***їш***), час (я гон***ї*****м***, я гон***єл***), вид (гонїц – одогнац)* итд., одн. маю ґраматични катеґориї: *катеґорию особи, часу, виду, способу, преходносци-нєпреходносци* итд.

Морфема

& 24.1. Морфема (греч. morphe „форма") то найменша часц слова хтора ма свойо значенє. Термин *морфема* до науки о язику уведол русийски и польски линґвист Бодуєн де Куртенé 70-их рокох 19. вику.

Слово *шивкасти* ма три морфеми. Морфема **шив-** (корень) носитель основного значеня слова (без нєй бизме слово нє розумели); исте значенє вона ма у словох *шиви, шивиц, шивосц;* морфема –**каст-** (суфикс) означує зменшану прикмету, як и у словох *червен-***каст***-и, желєн-***каст***-и, белав-***каст***-и;* морфема **-и** (законченє) ма ґраматичне значенє номинатива єднини хлопского роду, як и у прикметнїкох *желєн-***и***, белав-***и**.

& 24.2. По улоги яку маю у слову морфеми дзелїме на *кореньово* и *афиксово* (морфеми за творенє словох).

а) *Кореньова* морфема *(корень)* – главна морфема слова; вона носитель основного значеня (у наведзеним прикладу то морфема **шив**). *Афиксово* морфеми *(афикси)* ноша дополнюючи, службово значеня *(***каст, и***)*. Значенє кореня у слову вше *конкретнєйше*, а значенє афиксох *абстрактнєйше.* Корень ма кажде слово; нєт слова без кореня.

б) По месце яке забераю у слову розликуєме тоти афикси: *префикс* (опрез основи одн. кореня: **по-***шивиц), суфикс* (после кореня: *шив-***каст***-и), законченє* (после основи як нєпременлївей часци слова: *шив-***и***,*

шив-**ого,** *шив*-**ому***; роби*-**м,** *роби*-**ме**), *постфикс* (додава ше ґу слову после закончepisнь: *як-и*-**ш,** *як-ого*-**ш,** *як-ому*-**ш**), *интерфикс* лєбо *злучни афикс* (злучує два основи у зложеним слову: *преднь*-**о**-*поднєбни, чарн*-**о**-*били);* интерфикс ма найабстрактнєйше значенє: означує вязу двох основох.

& 24.3. Зависно од того на яким язиковим уровню бешедуєме о морфемох – на словотворним чи на ґраматичним уровню – дзелїме морфеми на *словотворни* и *ґраматични.*

Словотворни морфеми то *кореньова* морфема и *афиксово* морфеми*: префикси, суфикси, постфикси* и *интерфикси* (*закончeнє* уж нє словотворна, алє ґраматична морфема*).* У меновнїку *предсидатель* маме кореньову морфему **сид**-, префикс **пред-** и суфикс **-тель** (медзи кореньом **сид-** и суфиксом **-тель** маме и ґраматичну морфему **-а-**, т. є. суфикс инфинитивней основи)**.** У спомнутим прикметнїку *шивкасти* маме кореньову морфему **шив**- и суфикс **-каст-.** У зложеним прикметнїку *чарнобили* маме кореньово морфеми **чарн-** и **бил-** и интерфикс **-о-.**

Понеже ґраматични закончeня нє словотворни морфеми, суфикси дакеди пишеме без тих закончeньох. Напр., суфикси меновнїкох женского роду *хижка, хижочка, хижиска* и штреднього роду *древко, древочко, древиско* пишеме: **-к-, -очк-, -иск-**, понеже ше и при єдних и при других меновнїкох роби о истих суфиксох, хтори маю розлични закончeня за ґраматични род.

& 24.4. У морфологиї бешедуєме о *ґраматичних морфемох.* То *ґраматични основи* и морфеми за творенє ґраматичних формох: *закончeня, суфикси* за творенє ґраматичних формох и *интерфикси.*

а) *Основу* твори кореньова морфема зоз префиксом и суфиксом. Основа при деклинациї и кон'юґациї остава иста, достава лєм розлични *закончeня*. Напр. у слову *под-лож-н-и* основу твори префикс **под**-, корень **лог**- и суфикс -**н**-*: подложн-*. При пременки по припадкох на тоту основу додаваме припадково закончeня: *подложн*-**и**, Ґ. *подложн*-**ого**, Д. *подложн*-**ому** итд.

Кед єдна ґраматична форма нє достава нїяке закончeнє на основу, гвариме же вона ма *нулово (нулте) закончeнє*. Нулово закончeнє маю напр. меновнїки хтори ше у номинативе єднини закончую на консонант: *чловек, двор, мац, ноц;* форми перфекта хлопского роду тиж з нуловим закончeньом: *робел, читал* (**-л-** ту суфикс) (форми женского, штреднього роду и множини уж маю закончeня: *робел***а**, *робел***о**, *робел***и**).

Основа ше дакеди поклопює з кореньом: у словох *хижа, двор, древо, рика, тресц* морфеми **хиж-, двор, древ-, рик-, трес-** источасно представяю и корень и ґраматичну основу, на хтору ше додаваю закончeня. У словох *хижка, дворик, древко, рични, треснуц* основа ше нє поклопює з кореньом: основу представяю форми **хижк-, дворик, древк-, ричн-, тресну-**, на хтори додаваме припадково, дїєсловни и др. закончeня.

б) *Суфикси* за творенє ґраматичних формох то инфинитивни суфикс **-ц,** дїєприсловнїково суфикси **-уци/-юци**, **-аци/-яци**, суфикс закончених дїєсловох **-ну-** и др.

в) *Интерфикс* у морфологиї то уруцена морфема, напр. **-ов-** у номинативе множини меновнїкох типа *оцец, краль* и др.: *оц-ов-е, краль-ов-е.*

Файти словох

& 25.1. По лексичним и ґраматичним значеню слова дзелїме на дзешец файти: *меновнїки, прикметнїки, заменовнїки, числовнїки, дїєслова, присловнїки, применовнїки, злучнїки, словка, викричнїки.*

1. Меновнїки (лат. substantivum „меновнїк) то слова хтори *означую предмети* у найширшим смислу и маю ґраматични катеґориї роду, числа, припадку, живого и нєживого. У вреченю меновнїки звичайно маю функцию субєкта або обєкта.

2. Прикметнїки (лат. adjectivum „прикметнїк") то слова хтори *означую прикмети предметох* и маю зависни од меновнїкох форми роду, числа и припадку, т. є. маю ґраматични катеґориї роду, числа и припадку. Ґу тому маю ґраматичну катеґорию компаратива. У вреченю звичайно маю функцию атрибута.

3. Заменовнїки (лат. pro-nomen „заменовнїк") то слова хтори нє меную предмети, алє лєм *указую* на нїх зоз становиска бешедуюцей особи. Вони маю форми одн. ґраматични катеґориї роду, числа и припадку, алє нє шицки: даєдни нє маю форми за род (*я, ти, ми, ви)*, а даєдни анї за род анї за число *(хто, цо).*

4. числовнїки (лат. numerale „число, числовнїк") то слова хтори означую *число* предметох и маю ґраматични катеґориї роду и припадку.

5. Дїєслова (лат. verbum „дїєслово") то слова хтори означую *ситуациї* у найширшим смислу (*дїї и стани*) и маю ґраматични катеґориї виду, особи, числа, часу, ґраматичного роду, способу и стану (дїєсловного роду). У вреченю найчастейше маю функцию предиката.

6. Присловнїки (лат. adverbium „присловнїк") то слова хтори означую *прикмети дїйох, прикметох* и *предметох.* То нєпременлїви слова. У вреченю звичайно маю функцию додатку.

7. Применовнїки (лат. praepositio „применовнїк") то слова хтори означую *одношенє менових словох* ґу другим словом у вреченю.

8. Злучнїки (лат. conjunctio „злучнїк") то слова хтори *злучую* члени вреченя и вреченя.

9. Словка (лат. particula „словко") то слова хтори виражую розлични *значеньово ниянси* вреченьох або окремних словох у вреченю.

10. Викричнїки (лат. interjectio „викричнїк") то слова хтори *виражую чувства* або *жаданя*, алє их нє меную.

& 25.2. Меновнїки, заменовнїки, прикметнїки, числовнїки и дїєслова то *пременлївы* слова (маю деклинацию або кон'юґацию). Присловнїки, применовнїки, злучнїки, словка и викричнїки *нєпременлївы* слова (свою службу окончую у нєпременєней форми).

& 25.3. Шицки файти словох можеме подзелїц и на *полнозначни* и *службово* слова. *Полнозначни* слова тоти хтори маю *самостойне лексичне значенє* и *менуюцу (номинативну) функцию*, одн. служа як назви предметох *(стол, рика*, *ти, ви)*, прикметох *(добри, шорови)*, дїйох *(читаț, робиц),* количества *(пейц, вельо),* обставинох, мери и способу *(далєко, давно, так).* До полнозначних словох спадаю шицки пременлївы слова и присловнїки.

Службово слова нє маю менуюцу функцию одн. нє служа як назви предметох, прикметох, дїйох и др. Вони маю лексичне значенє, алє воно барз пообщене и завиши од їх вязи з другима словами и виреченями. То применовнїки, словка и злучнїки.

Окремну ґрупу представяю викричнїки. Вони маю самостойне лексичне значенє, алє нє маю номинативну функцию (бо нє меную, алє лєм виражую чувства и под.) и нє члени су виреченя.

& 25.4. Слова хтори маю функцию *менованя предметох* и *прикметох* воламе *меново* (або *менски)* слова. До менових словох спадаю меновнїки, заменовнїки и прикметнїки.

& 25.5. **Надпомнуце.** Окрем подзелєня файтох словох на полнозначни и службово у науки о язику находзиме и иншаки подзелєня. Напр. у даєдних ґраматикох вони подзелєни на *самостойни* и *нєсамостойни* слова. Самостойни слова тоти хтори ше хасную нєзависно од других словох, хтори можу мац самостойну службу у виреченю. До самостойних словох спадаю: **а)** меновнїки; **б)** меновнїцки заменовнїки (особни *я, ти, вон* и др., опитно-односни *хто, цо* и виведзени з нїх нєодредзени и одрекаюци и др.; **в)** присловнїки за количество и числовнїки *(вельо, мало, два, пейц, дзешец* и др.); **г)** други самостойно похасновани слова (субстантивовани прикметнїки и др.: *Сити гладному нє вери).* Слова зависни од других, хтори ше хасную з другима словами же би их одредзели – нєсамостойни. То прикметнїки, прикметнїцки заменовнїки (присвойни, опитно-односни *хтори, яки* и др., одрекаюци *нїяки, нїчий* и др.), дїєслова, присловнїки, применовнїки и злучнїки. У тей класификациї файти словох нє подзелєни по лексичним значеню и номинативней функциї, алє по їх *самостойним* або *нєсамостойним* хасноваю у виреченю.

МЕНОВНЇКИ

& 26.1. **Морфологийни и синтаксични характеристики.** Меновнїки то полнозначни слова хтори означую предмети у найширшим смислу одн. маю общеґраматичне значенє *предметносци.* Меновнїки можу буц назви конкретних предметох, стварох *(дом, стол, кнїжка)*, материйох *(желєзо, писок, масло)*, живих существох *(чловек, орел, гушенїца, бацила),* зявеньох обєктивней стварносци *(яр, жима, хвиля, диждж)*, абстрактних прикметох *(шмелосц, червенїдло)*, дїйох и станох *(робота, ход, одпочивок, сон)*. Алє за шицки тоти по значеню рижнородни ґрупи меновнїкох характеристичне єдно обще значенє значенє *предметносци.*

Поровнайме напр. меновнїки з прикметнїками и дїєсловами: Прикметнїки виражую характеристики нє самостойно, алє обовязно у вязи з другим предметом або зявеньом: *красна природа, добри чловек.* А меновнїки *краса, доброта* означую характеристики хтори исную сами за себе, нєзависно од предметох на хтори ше одноша: **краса** *природи*, **краса** *души*, **краса** *малюнку.* Слова *робиц, вариц, преходзиц ше* означую дїї хтори хтошка окончує и хтори ше случую у чаше: *оцец роби, мац вари, ми ше преходзели*. А меновнїки ***робота****, варенє, преходзка* означую дїї звонка вязи з їх окончователями и звонка часу: *робота облагородзує чловека, його* ***робота*** *прецизна,* ***преходзка*** *ошвижує.*

& 26.2. Тото значенє предметносци ґраматично ше виражує з формами роду, числа и припадку и з катеґорию живого и нєживого*:* шицки меновнїки припадаю єдному з трох родох: хлопскому *(двор, брег, конь),* женскому *(хижа, гора, гуска)* або штредньому *(гаче, польо)*; можу буц похасновани у форми єднини – кед означую єден предмет (*хлапец, бависко)* або у форми множини – кед означую вецей предмети *(хлапци, бависка)*; можу буц похасновани у розличних припадкох ***(дзвери ше отворели, вдерел з дзверми****, стої при* ***дзверох****)*; можу означовац живе (чловек, тащок) и нєживе (стол, робота).

& 26.3. Меновнїки можу буц похасновани у функциї каждого члена виреченя, алє найчастейше ше хасную у функциї субєкта *(***школяр** *чита)* и обєкта *(вон чита* **кнїжку**).

& 26.4. Меновнїки можу твориц словозлученя зоз словами хтори их одредзую и хтори ше з нїма складаю у роду, числу и припадку: з прикметнїками, заменовнїками и числовнїками *(красни малюнок, мой оцец, перши дзень*; тиж можу твориц словозлученя з дїєсловами *(тлачиц жито)*, присловнїками *(кромплї на густо, бешеда по руски)* и з безособно-предикативнима словами *жаль, чкода* и др. *(жаль ми брата).*

Лексично-ґраматични ґрупи меновнїкох

& 27.1. Меновнїки дзелїме на вецей лексично-ґраматични ґрупи зависно од того *цо означую* и *яки характер* того цо означую.

I

Зависно од того цо означую – чи гоч хтори предмет истей файти чи поєдинєчни предмет з окремну назву – меновнїки дзелїме на *общи* и *власни.*

& 27.2. **Общи меновнїки** тоти хтори ше можу одношиц на гоч хтори предмет истей файти. Кед повеме *валал*, думаме на гоч хторе населєнє хторе ма характеристики валала; кед повеме *ластовка*, думаме на гоч хтору птичку тей файти. Таки ище меновнїки: *чловек, валал, дом, двор, морйо, рика, пес, тащок, стол, кнїжка* итд.

& 27.3. Медзи общима меновнїками окремну ґрупу представяю **збирни меновнїки**, хтори зоз форму єднини означую збир єднаких або подобних предметох котри ше розумя як єдно цале. То:

а) назви людских ґрупох, колективох, пасмох дружтва: *хлопство, худоба, челядз, жительство, селянство, младеж, аристократия, буржоазия, интелиґенция*;

б) назви рошлїнох: *клаше, лїсце, осце, пруце, цернє, коренє; нацинє (*= цагаци стебла ґереґох, диньох); *копинє* (= стебла кромпльох)*, галуже* (= конари); *квеце/квице, пирє*;

в) други слова: *каменє.*

Меновнїки *лїсце, квеце/квице, осце, нацинє, копинє, пирє* и даєдни други можу значиц и поєдинєчни предмети:

стаґгнуц лїсце, квеце; з таким значеньом, тоти меновнїки хаснуєме и у форми множини: *спадли даскельо лїсца, лїсца на древе сущали;* напр.: *Ягоди, на чийо* **лїсца** *уж днями шедал били прах, мировали построєни до двох шорох* (В. Кир.*)*;

Меновнїки *лїсце* и *квеце* маю и окремни форми за обще значенє: за *лїсце* то архаїчни меновнїк *лїст,* а за *квеце – квет* и *квиток*.

& 27.4. **Власни меновнїки** ше одноша на поєдинєчни предмети, хтори ше, з тим же маю окремну назву, розликую од других предметох истей файти: *Дюра, Керестур, Ядранске морйо, Дунай, Бундаш.* Власни меновнїки релативно нєвелька ґрупа.

Власни меновнїки можу постац общи кед ше з нїма означує обще поняце: *волт, ампер* (тоти два меновнїки постали од власних менох *Волт, Ампер*, а нєшка означую мери)*; робинзон* (чловек хтори жиє

осамено як *Робинзон), донжуан* (тот цо меня жени як *Дон Жуан)*, *сендвич* (єдзенє хторе при картаню наручовал ґроф *Сендвич), бойкот* (*Бойкот* бул Анґлиєц зоз хторим Ирци одбили сотрудзовац).

Тиж и общи меновнїки можу постац власни кед ше з нїма менує поєдинєчни предмет: „*Дзвончок”* (часопис), „*Заря”* (литературна секция), „*Ярабица”* (ловарске дружтво).

II

& 27.5. Зависно од характера того цо означую меновнїки дзелїме на: **а)** *конкретни* и *абстрактни;* **б)** меновнїки хтори знача *живе* и меновнїки хтори знача *нєживе.*

& 27.6. **Конкретни** и **абстрактни меновнїки.** Конкретни меновнїки то назви особох, животиньох, рошлїнох и стварох (*роботнїк, Янко; лєв, тащок; жито, трава; хижа, ашов).*

Абстрактни меновнїки то назви чувствох (*радосц, смуток, страх; глад, смияд),* прикметох *(краса, мудросц),* дїйох *(шпиванє, шмих, преходзка),* станох *(здравє, старосц, богатство),* абстрагованих резултатох дїї *(дума, розказ),* простору *(поверхносц, круг, троугелнїк),* часу *(годзина, час, дзень, рок),* дружтвених зявеньох *(бешеда, наука, право, установа)* и др. *(правда, причина, число, можлївосц).*

& 27.7. У другей ґрупи меновнїки хтори означую **живе** (людзох и животинї) и меновнїки хтори означую **нєживе** (предмети, зявеня, рошлїни, абстрактни поняца)**.**

Тото лексичне подзелєнє меновнїкох поклопює ше з ґраматичну *категорию живого-нєживого.* Меновнїки хлопского роду хтори означую живе у акузативе єднини маю форму ґенитива єднини (*видзим чловека, прага коня*), а меновнїки хтори означую нєживе маю у акузативе форму номинатива єднини (*видзим стол, будує дом*). У акузативе множини лєм меновнїки хтори означую особи хлопского роду маю форми ґенитива множини (*видзим хлопох, учи школярох*), док гевти хтори нє знача особи хлопского роду маю форму номинатива множини (*прага конї, карми буяци*). Дакеди и меновнїки хтори нє знача особи хлопского роду маю форму ґенитива множини: *одогнал псох, викармел обидвох буяцох.*

У дативе и локативе єднини меновнїки хтори знача живе маю законченє **-ови**, ридко **-у** (*дава хлапцови, помага чловекови; стара ше о хлапцови, чловекови*), меновнїки хтори знача нєживе маю законченє **-у/-ю** *(пришли ґу валалу, беґелю, дому).*

& 27.8. Окремну ґрупу меновнїкох хтори знача нєживе представяю **материялни меновнїки.** Вони означую єднородну материю: з истим меном менує ше и материя як цалосц и єй часци. То:

***** назви чечносци: *вода, млєко, пиво, вино, олєй, крев, зной;*

***** назви поживових продуктох: *хлєб, сир, масц, мед, цукер, мука, сланїна, масло;*

***** назви рошлїнових плодох: *овес, просо, кукурица, жито, ярец, пасуля, мархва, капуста, цибуля;*

***** назви тканїнох: *гадваб, платно;*

***** назви металох, минералох, ґазох, хемийних злученїнох: *желєзо, стрибло, злато, вапнянїк, кварц, оксиґен, месинґ;*

***** назви других природних материялох: *писок, гліна, жем, блато, древо, камень, дим, молга, прах, пара, воздух.*

Род, число и припадок

По ґраматичним значеню при меновнїкох розликуєме *род, число* и *припадок.*

Род

& 28.1. Меновнїки можу буц *хлопского, женского* и *штреднього* роду. Розликуєме *природни* и *ґраматични* род.

Природни род маю лєм меновнїки хтори означую живи существа: меновнїки хлопского роду означую существа хлопского пола *(хлоп, хлапец, когут, баран)*, а меновнїки женского роду – существа женского пола *(жена, дзивка, кура, овца).*

Даєдни меновнїки хтори означую особи або друге живе маю пари по роду: *чловек – жена, оцец – мац, син – дзивка, сват – сваха, когут – кура;* у народних приповедкох и *гад – гаджица,* у народних писньох *голуб – голубица.* Даєдни з таких меновнїкох маю аж и треци член – штреднього роду: *оцец – мац – дзецко, когут – кура – курче, качур – качка – каче.*

Парни меновнїки створени и за означованє особох по професиї, националносци, по походзеню з места и краю и под. Меновнїк женского роду найчастейше виведзени з меновнїка хлопского роду: *роботнїк – роботнїца, школяр – школярка, Мадяр – Мадярка, Дюрдьовчан – Дюрдьовчанка, шпивак – шпивачка.*

& 28.2. Велї меновнїки хлопского природного роду хасную ше и за означованє особох женского роду.

1. Насампредз то меновнїки хтори означую поєдинцох з векших гомоґених ґрупох; особи обидвох родох тоти меновнїки означую звичайно у форми множини. То:

а) назви припаднїкох народох: кед повеме **Руснаци** *ше приселєли з Горнїци*, ми под меном *Руснаци* подрозумюєме и хлопох и жени. То и назви: *Руси, Французи, Нємци, Руснаци, Серби, Горвати, Мадяре* и др.;

б) назви припаднїкох рижних дружтвених ґрупох: у вирeченю *Шицки* **сушеди** *нам помагали* под меном *сушеди* подрозумюємe и хлопох и жени. Таки и назви: *поганє, християнє, демократи, фашисти, социялисти, капиталисти, варощанє, валалчанє, Керестурци, Сримци, Миклошевчанє, Велькошорци, школяре, студенти, приятелє; чловек, член* и др..

2. Даєдни назви професийох хтори у прешлосци були виразно хлопски: *инженєр, адвокат, судия, директор, предсидатель, професор, капитан, майор: Вон инженєр (адвокат, судия), Вона инженєр (адвокат, судия)*. Одкеди и жени вше вецей здобуваю званя и професиї хтори скорей нє мали, починаю ше твориц и пари женского роду: *инженєрка, директорка, професорка.* Меновнїки як цо *колєсарка, минарка, кудзеляpка, калапарка, месарка, трунарка* нє означую професию, алє жену хторей муж колєсар, минар, кудзеляр итд. Наведзени приклади указую як лексика условена зоз социялнима премeнками.

3. То и велї назви животиньох хтори означую самцох и самици, без огляду на пол: *пес, конь, медведз, голуб, тащок, хорт, паткань, ястраб, орел, гад, цверчок.* Напр.: **Гад** *ме укушел,* **Конь** *до мнє вирґнул,* **Хорт** *однєс куру* – меновнїки *гад, конь, хорт* можу значиц животинї и хлопского и женского роду. Даєдни з тих меновнїкох маю пари по роду *(пес – сука, когут – кура, качка – качур),* а велї их нє маю, понеже у практичним живоце нєт потреби розликовац род тих животиньох (найчастейше нам нє важне знац чи *тащок, ястраб* и под. самец чи самица).

& 28.3. З другого боку єст меновнїки женского природного роду хтори, без огляду на пол, означую и особи або животинї хлопского роду. То:

а) меновнїки *широтка, широта, родзина, особа, пиянїца, скупенда* и др. Напр.*: (1)* **Остал широта**. – **Остала широта**. – *(2) Кед сом дознал же тота нєщешлїва жена виздравела, подзековал сом Богу же охранєл* **бидну калїку** (РН). – *И хроми у тим часу скочел, ... Вира виздравела* **того калїку** (РН). – *(3) Ти* **єден пиянїца** (Етн.). – *Идзце до карчми, волайце* **того пиянїцу швецкого** *най дому придзе, бо шицок пенєж порозруцує* (М. Ков.). – *То* **велька пиянїца**. – *(4) Знаю хлопи Осифа яки є* **вельки скупенда** (РС). – *(5) Окрем того..., полковнїк Кирхофер мал ище и* **єдного шарґу**, *котри нє бул вельо чежши од свойого ґазди* (В. Кир.);

б) даєдни назви животиньох, найчастейше домашнїх, гоч маю и пару по роду: *швиня, крава, овца, кура, качка, гуска*; у прикладох *Кондаше чували* **швинї**, *Краваре напавали* **крави**, *Югаше штригали* **овци**, *Ґаздиня упекла* **гуску** меновнїки *швиня, крава, овца, гуска* можу значиц животиню гоч хторого роду.

& 28.4. **Ґраматични род** меновнїкох хтори означую нєживе зявел ше на основи природного роду меновнїкох хтори означую живе. Понеже за хлопски природни род характеристичне законченє на консонант *(оцец, брат),* меновнїки хтори природни род нє маю *(*мена нєживого) – хлопского роду кед ше закончую на консонант. За женски природни род характеристичне законченє **-а** *(жена, дзивка),* та и мена нєживого на **-а** женского роду *(гора, рика)*. Понеже ше меновнїки стреднього роду, хтори знача живе, закончую на **-о** и **-е/-є** *(дзецко, таще)*, назви предметох з тим законченьом тиж стреднього роду *(место, кольче).*

& 28.5. Даскельо меновнїки маю двояки род – хлопски и женски. То напр.: **1) пар –** *єден пар* и *єдна пар: Яки то красни* **пар** *людзе* (Етн.). – *Добра* **пар** *могла на дзень скошиц гольт жита* (Я. Ол.) (тот меновнїк ма и дублет женского роду на **-а:** *пара*); **2) ранц** (на шматох або на твари): *Нїгдзе ше* [на шматох] *нє спущовала* **ранц** *зоз чипкох* (Толстой). – *Направела нєвельки* **ранц**, *та так скрацела рукав*; **3) баґрен** (керестурска форма) и **баґрена** (коцурска форма).

И даєдни интернационализми хаснуємe у двояким роду (звичайно сербизми-интернационализми хлопского и їх дублети восточнославянизми женского роду): *програм* и *програма, метод* и *метода, телеграм* и *телеграма, систем* и *система.*

Меновнїк хлопского роду *циль* старши авторе под восточнославянским уплївом хасновали и як меновнїк женского роду: *возвишена циль.*

& 28.6. Под уплївом сербского язика даєдни нашо меновнїки премeнєли род. Меновнїк *жвир* у Гнатюкових записох (значи, пред 100 роками) хлопского роду; напр., у тих записох находзиме таки вирeченя: *Кед бизме пошлї до лєса да уловиме* **даякого жвира**. – *Цар радосни же су добри* [*стрелци], же уж два раз забилї* **жвира**. – *Чувал ю там* **єден жвир**. У сучасним язику тот меновнїк женского роду (под уплївом сербского меновнїка *звер*, хтори женского роду). Наведзени вирeченя нєшка би глашели: ... *уловиц* **даяку жвир***; уж два раз забили* **жвир***; чувала ю там* **єдна жвир.**

Меновнїк *обруч* у Гнатюкових записох женского роду: *А вон му* [шарканьови] *дал* [литру води]*, та* **єдна обруч пукла**. *Вон му дал и другу, та* **друга обруч пукла**. Нєшка тот меновнїк хлопского роду (як сербске *обруч* х. р.), та гуториме: *обруч пукнул.*

Меновнїк *отров* В. Гнатюк записал тиж у форми женского роду *отрова*: *З того* [єдзеня] *можеце єсц, а цо будзе напой, у тим будзе* **отрова**. Форму хлопского роду *отров* хаснуємe под уплївом сербского *отров.* Форму *отрова* хаснуємe и нєшка, алє з пренєшеним значеньом: за нєдобре, пакосне дзецко або чловека гуториме: *то отрова!*

Меновнїк *жовч* у нашим язику хлопского роду *(тот жовч)*, алє под уплївом сербского *жуч* дакеди го хаснуємe и як меновнїк женского роду *(тота жовч)*.

Число

& 29.1. Розликуєме два числа: *єднину* и *множину.* Ґраматични ознаки катеґориї числа то:

а) припадково закончуюцих меновнїки у єднини маю єдни, а у множини други припадково закончуюцих, та по закончуюцих знаме кеди меновнїк у єднини, а кеди у множини: *хлапец – хлапци,* ґен. *хлапца – хлапцох***;**

б) одвитуюца синтаксична вяза з другима словами у вирекеню; други слова хтори ше вяжу за меновнїки доставаю закончуюцих єднини або множини, зависно од того у якей форми меновнїк: **мали** *хлапец* – **малого** *хлапца,* мн. **мали** *хлапци* – **малих** *хлапцох; школяр* **чита –***школяре* **читаю**;

в) вименєна основа у множини: форми *чловек*, *дзецко* знача єднину, а суплетивни форми *людзе, дзеци* – множину.

Меновнїки хтори маю лєм форму єднини

& 29.2. Значне число меновнїкох маю лєм форму єднини. Воламе их **синґулария тантум** (singularia tantum). То:

а) Назви материйох и рошлїнох хтори ше нє рахую на фалати *(злато, стрибло, глїна, месо, вода, вино, пиво; мархва, капуста, жито, бетелїна, трава, шено, слама)*; часц такей материї або рошлїни означує ше зоз меновнїком або присловнїком за меру: *кошар глїни, кила меса, кабел води, зарно жита, главка капусти; вельо шена*;

б) велї абстрактни меновнїки: *зависц, гнїв, шмелосц, приятельство, смуток, борба, шлєбода*;

в) власни мена: *Янко, Гудак, Нови Сад, Дунай*;

ґ) збирни меновнїки: *лїсце, каменє, углє, пруце, галуже „*конари”, *паздзерче, коровче; младеж.*

& 29.3. Меновнїки тих штирох ґрупох у даєдних случайох ше хасную и у множини – кед меновнїк достал нове значенє. То:

а) назви материйох и рошлїнох: *(1) Тота фабрика прерабя* **месо**. *– Поєдол два* **меса** (= два фалатки меса). *(2)* **Пиво** *му смакує на горучави. – Попил два* **пива** (= два погари або два фляши пива)**.** *(3)* **Жито** *уж вивезли. –* **Жита** *добри, а* **кукурици** *слаби* (= фалати поля под житом добри, а под кукурицу слаби). *(4) Над валал ше спущела* **молга**. *– У новембру були вельки* **молги** (меновнїк *молги* ту значи векше количество або векшу миру того природного зявеня). *(5) Фабрика продукує* **желєзо**. *– Рабох капчали до* **желєзох** (= до оковох);

б) абстрактни меновнїки кед ше похасную зоз конкретнєйшим значеньом: *(1) То була його перша* **любов**. *– По вецей його нєтирваци* **любовох** *пришла гевта права. (2) Нє мог звладац* **жаль**. *– Шицки свойо* **жалї** *приложи з каменями* (нар. писня)**.** *(3) Знанє то вельке* **богатство**. *– Шицки* **богатства** *нашей жеми припадаю народу. (4) Нє могла себе ради дац у велькей* **бриґи**. *– Вон ма вельо* **бриґи**. *(5) Кажди народ сце жиц у* **шлєбоди**. *–* **Шлєбоди** *и* **права** *чловека***.** *(6) Того року тварда* **жима**. *– Дакеди були вельки* ***жими***. *– По такей* **горучави** *нє треба буц длуго на слунку. – Кед почню* ***горучави****, шицко сцека до хладку* (з меновнїками **жими, горучави** означує ше векше количество або векша мира);

в) власни мена (кед вецей особи, ґеоґрафски поняца и др. маю исте мено, назву): *двоме Янкове, обидва Морави, два Керестури.*

ґ) О збирних меновнїкох типа *лїсце, квеце* итд. оп. & 27.3. & 29.4.

Даєдни меновнїки зоз форму єднини означую и множину (кед ше нє подрозумює поєдини предмет, алє файта): *(1) Идзе єден* **чловек** (меновнїк *чловек* ту ше одноши на поєдинца и значи єднину). – **Чловек** *смертельни* (меновнїк *чловек* ту значи „кажди чловек, шицки людзе” и ма ґраматичне значенє множини). *(2)* **Риба** *ше вируцела на брег* (меновнїк *риба* ше ту одноши на поєдини предмет и значи єднину). – **Риба** *жиє у води* (меновнїк *риба* ше одноши на цалу тоту животиньску файту и значи множину)**.**

У бешедним язику назва єдного припаднїка народу може означовац народ, напр.: **Нємец** *барз вредни и шпоровни* (т. є. шицки Нємци).

Єднина место множини ше хаснує и як стилска фиґура (синеґдоха): Я *любим руки цо служа* **хорому, гладного** *накармя,* **жадного** *напоя, цо уступя мегку посцель* **вистатому.** (Дю. Папг.).

Меновнїки хтори маю лєм форму множини

& 29.5. Велї меновнїки маю лєм форму множини. Воламе их **плуралия тантум** (pluralia tantum). То:

а) ґеоґрафски назви: *Миклошевци, Петровци, Бачинци, Карпати, Кошице*;

б) назви шветох, преславох, обрядох, обичайох, бавискох: *Фашенґи, Русадля, Трокралї, Шишяти; виводки, кресцини; питанки, придани, розберанки, прадки, джмурки; вакацией; циґанкарики, багинди;*

в) назви часцох хижи и обисца: *дзвери, дзверка, удзверя, яшля, паланки;*

ґ) назви предметох у каждодньовим хасноваю: *граблї, кросна, клїщи, ножнїчки, санки, саночки, видли, окуляри, шороґлї, мари, пацерки, нїчельнїци, пирнаґи, черенка, рачки, пачески;*

ґ) назви облєчива: *надраґи, ґачи, панталони, плюндри „*панталони”, *ризи*;

д) назви часцох цела чловека або животинї: *плюца, перши/перша, уста, крижи, ясна, ґринґи*;

е) назви хоротох: *осипки, сухоти (= 1* туберкулоза; 2. хорота од хторей ше худнє)*, моровки* (= шарлах), *кольки* (= реуматични болї)*, заушнїци, поки*; *парплї;*

є) назви рошлїнох и їх часох: *тарчини, вербинки; рошошки, чеперки; динянки;*

ж) назви предметох хтори значa остатки дачого: *отруби, помиї, ограбки;*

з) назви єдзеньох и под.: *пресмаки, пригорки; оловранти;*

и) назви музичних инструментох: *орґони „*орґулї”*, цимбали, ґайди,* беш. *гармуники;*

ї) родзински назви: *родичи* (за єднину ше хаснує форма *родитель*, форма *родич* нє зачувана*)*, *млодята, двойнята* (алє форма *двойнятка* ма єднину);

й) други назви: *рахунки „*математика”*, гони, сейки, леї, звишки***.**

& 29.6. Даєдни меновнїки ше хасную **найчастейше у форми множини**, алє маю и форму єднини. То:

1. назви предметох: а) даєдни у єднини хлопского роду: *дєплови* (єд. *дєплов), шкворци* (єд. *шкворец), маковци* (єд. *маковец), рамики* (єд. *рамик), пенєжи* (єд. *пенєж);*

б) у єднини женского роду: *штверци* (єд. *штверц), пляйстри* (єд. *пляйстра), столїни* (єд. *столїна), ґарадичи* (єд. *ґарадича), зарї* (єд. *заря), луки* (єд. *лука);*

2. назви єдзеньох: **а)** єднина хлопского роду: *геровци* (єд. *геровец), шульканци* (єд. *шульканєц), ґомбовци* (єд. *ґомбовец);* **б)** єднина женского роду: *проскурки* (єд. *проскурка), лакотки* (єд. *лакотка); ґаґорки* (єд. *ґаґорка), пироги* (єд. *пирога), череґи* (єд. *черега), пуканки* (єд. *пуканка), сушинки* (єд. *сушинка);*

3. назви часцох цела: **а)** єднина хлопского роду: *склєнчки* (єд. *склєнчок), кловаки* (єд. *кловак), пупенци* (єд. *пупенєц);* **б)** єднина женского роду: *костки* (єд. *костка), канджурки* (єд. *канджурка), пазури* (єд. *пазура*), *ратици* (єд. *ратица), ринї* (єд. *риня*);

4. назви шматох: *шмати* (єд. *шмата), онучки* (єд. *онучка), гандри* (єд. *гандра), лахи* (єд. *лаха);*

5. назви рошлїнох: *кромплї, гвиздочки, чернїци, космачки, рибизли, власки;*

6. родзински назви: *двойнятка* (єд. *двойнятко*).

& 29.7. Под уплївом сербского язика даєдни меновнїки плуралия тантум хаснуєме у форми єднини (зоз збирним значеньом): **Кромпля** *служи велїм и велїм людзом як главне єдло* (РН) < **Кромпир** *служи многима као главно јело* (звичайно гуториме: **кромплї** *служа....).* – У єдним вельким готелу у Ротердаму отровели ше 500 особи з погубену **кромплю** *(РН) < ... отровало се 500 лица покваренim* **кромпиром** (треба: *з погубенима* **кромплями**).

Припадок

& 30.1. Припадки меновнїкох то *ґраматични форми хтори виражую одношенє меновнїкох ґу другим словом вреченя*. Так ше напр. слово одн. поняце *оцец* у вреченю може находзиц у вецей розличних одношеньох ґу другим словом одн. поняцом. Може значиц окончователя дії: *Мой* **оцец** *роби у приватней фирми;* поняце хторому дацо припада: *Жем мойого* **оца** *при валалє*; поняце хторому дацо наменєне: *Я часто ходзим помагац* **оцови**; предмет дієсловней дії: *Дакеди и я волам* **оца** *на помоц*; поняце у чиїм дружтве ше окончує дія: *З* **оцом** *сом вше любел робиц на полю*; место дзе ше дацо находзи: *Я бивам блїзко при* **оцови.**

У нашим язику ше наведзени одношеня нє виражую кажде з окремну припадкову форму. Даєдни одношеня ше виражую з исту форму. Напр. ґенитив и акузатив меновнїка *оцец,* одн. шицких меновнїкох х. р. хтори значa живе, маю исту форму и у єднини и у множини: *оца, оцох*; тиж так и датив и локатив єднини того меновнїка ма исту форму: *оцови;* ґенитив, датив и локатив єднини меновнїкох женского роду маю исту форму *школи (Идзе зоз* **школи***, Награда припадла нашей* **школи***, Дзеци писали о своєй* **школи**). Прецо вец єдну исту форму нє тримаме за єден исти припадок? Прецо за форму *школи* раз гуториме же то ґенитив, раз датив, а раз локатив єднини? Прето же кажди припадок виражує *иншаке одношенє* предметох стварносци: як бизме напр. два цалком розлични значеня словозлученьох *исц зоз* **школи** и *робиц у* **школи** злучели до єдного значеня? Або словозлученя *исц од* **товариша** и *стретнуц* **товариша**? Форми ту исти *(школи, товариша)*, алє значеня цалком розлични и за кажде значенє одн. одношенє предметох була потребна окремна назва: за значенє походзеня *(исц зоз школи, исц од товариша)* дата назва *ґенитив*, за значенє места *(учиц ше у школи*) – назва *локатив* итд.

Пре векшу ясносц поровнайме и деклинацию вецей меновнїкох: Н. *оцец, дом, школа;* Ґ. *оца, дома/дому, школи;* Д. *оцови, дому, школи;* А. *оца, дом, школу;* И. *оцом, домом, школу;* Л. *оцови, доме/дому, школи*. Меновнїк *школа* у ґенитиве, дативе и локативе ма исту форму, алє меновнїк *дом* у тих трох припадкох ма розлични форми: Ґ. *дома,* Д. *дому,* Л. *доме/дому*. У акузативе и инструменталу меновнїк *школа* тиж ма исту форму *(школу)*, док меновнїки *оцец* и *дом* и у тих припадкох маю розлични форми *(*А. *оца, дом,* И. *оцом, домом)*. Меновнїки женского роду на **-а** у ґенитиве и дативе/локативе у прешлосци тиж мали розлични форми (ґен. *школб,* дат./лок. *школ5),* алє ше вони з розвитком язика виєдначели. Розлични були дакеди и форми акузатива и инструментала меновнїкох женского роду (акузатив мал законченє **-у***: школу*, а инструментал **-оу***: школоу)*, алє ше и тоти два форми виєдначели. Виєдначели ше и даєдни припадки у множини: ґенитив множини меновнїкох хлопского роду у прешлосци мал законченє **-ов** *(отцов, домов)*, а локатив законченє **-ах** *(отцах, домах).* У сучасним язику тоти два припадки маю исту форму на **-ох**.

Значи, гоч при даєдних типох меновнїкох и исную або исновали єднаки форми розличних припадкох, вони нє характеристични за шицки ґрупи меновнїкох. Прето можеме заключиц же за кажде окремне значенє одн. одношенє предметох у стварносци існує и окремна форма меновнїка – окремни припадок. Кажде з тих одношеньох ма свою назву. У векшини европских язикох прилапени латински назви припадкох, хтори хасновали ище римски ґраматичаре.

& 30.2. У руским язику єст седем припадки. Кажди припадок одвитує на одредзени питаня:

1. Номинатив (лат. casus nominativus „наволуюци припадок” < лат. casus „припадок”, nomen „мено, назва”): **хто? цо? –** *оцец, школа*. То основна форма слова, з хтору менуєме назви особох, предметох, зявеньох. Номинатив значи *хто* одн. *цо* окончователь дії або ношитель стану або прикмети. У номинативе вше стої субєкт.

2. Ґенитив (лат. casus genetivus „припадок походзеня” < лат. gens „род”)**: кого? чого? –** *оца, школи* – значи *од кого* або *од чого* ше дацо бере, дацо походзи, або *чийо* дацо.

3. Датив (лат. casus dativus „припадок даваня” < лат. dare/dato „дац”)**: кому? чому? –** *оцови, школи* – значи *ґу кому* або *ґу чому* дацо унапрямене, одн. *кому* або *чому* дацо наменєне.

4. Акузатив (лат. casus accusativus „обвинююци припадок” < лат. accusare „обвиньовац, тужиц” – дїєслово *обвиньовац* вимага штварти припадок: *обвиньовац* **дакого): кого? цо? –** *оца, школу* – значи *кого* або *цо* залапює дїєсловна дїя.

5. Вокатив (лат. casus vocativus „припадок за доволованє” < лат. voco „волац”) – *оцец! школо!* – служи за доволованє, обрацанє.

6. Инструментал (лат. casus instrumentalis „орудийов припадок” < лат. instrumentum „орудиє”)**: з ким? з чим? –** *з оцом, зоз школу* – значи орудиє (инструмент) *з хторим* ше дїя окончує або поняце *з хторим* одн. у чиїм дружтве ше дїя окончує.

7. Локатив (лат. casus locativus „местови припадок” < лат. locus „место”)**: о ким? о чим? –** *о оцови, о школи* – значи поняце *о хторим* ше бешедує або место *на хторим* ше дїя окончує.

& 30.3. Номинатив и вокатив у вирeченю можу стац самостойно, нєзависно од других словох. Номинатив то припадок субєкта и од нього завиша шицки други слова у вирeченю. Вокатив – припадок за доволованє – нє член вирeченя. Тоти два припадки воламе *нєзависни* припадки. Други припадки – ґенитив, датив, акузатив, инструментал и локатив – виражую зависне одношенє менових словох у вирeченю. Прето их воламе *зависни* припадки.

& 30.4. Пременку менових словох по припадкох воламе *деклинация.* Систему припадкових законченьох менових словох одредзеного типа воламе *парадиґма.* Так маме парадиґму деклинациї меновнїкох хлопского (женского, штреднього) роду, парадиґму мишаней деклинациї меновнїкох, парадиґму деклинациї прикметнїкох итд.

Деклинация меновнїкох

& 31.1. Система деклинациї меновнїкох у руским язику досц поєдноставена:

1. Шицки типи праславянских деклинацийох мож звесц на два: І. меновнїки хлопского и штреднього роду, хтори окрем номинатива и акузатива маю исти припадково закончeня: Н. *дом – место,* Ґ. *дома – места,* Д. *дому – месту* итд.; ІІ. меновнїки женского роду.

2. Основи на тварди и мегки консонант маю исти закончeня: *стол, конь* – инстр. *стол***ом**, *конь***ом**.

3. Шицки типи праславянских деклинацийох у множини – од ґенитива до локатива – маю єднаки закончeня: *род, жена, госц, син, швекра, камень, мено, нєбо, мац* – ґен. **-ох,** дат. **-ом,** инстр. **-ами,** лок. **-ох** (винїмок лєм инструментал множини, хтори може мац закончeня **-ами** и **-ми).**

4. Меновнїки женского роду на **-а/-я** у єднини маю лєм штири форми: ном. *школа,* ґен., дат., лок. *школи,* ак., инстр. *школу,* вок. *школо.* Меновнїки женского роду на консонант у єднини маю лєм три форми: ном., ак. *жем,* ґен., дат., вок., лок. *жеми*, инстр. *жему*.

& 31.2. Поровнайме деклинацию меновнїкох у руским и сербским язику: **а)** У сербским язику єст три деклинациї: І. х. и с. р.; ІІ. ж. р. на **-а**; ІІІ. ж. р. на консонант (*ноћ*); **б)** у сербским язику єст тварда и мегка деклинация: *сто, коњ* – инстр. *столом, коњем*; **в)** припадково закончeня у множини розлични при розличних типох меновнїкох: *ученик, ноћ, гост* – ґен. мн. *ученика, ноћи, гостију*; **г)** меновнїки женского роду на **-а** маю у єднини шейсц форми: *школа,* ґен. *школе*, дат., лок. *школи,* ак. *школу,* вок. *школо,* инстр. *школом*.

Меновнїки хлопского роду

& 32.1. По тей деклинациї меняю ше меновнїки

а) на тварди и мегки консонант: *стол, дом, карсцель, ремень;*

б) на вокал:

***** на **-о***: дїдо, дїдко, жачко „*жец”*;* ауґментативи: *витриско, пшиско, хлописко;* мена: *Петро, Павло, Митро*; назвиска и презвиска: *Шимко, Фечо, Илько, Палко, Стричко;* пожички: *авто, радио, сценарио, видео, корзо, динамо, ґето, вето;*

***** на **-и/-ї***:* презвиска, назвиска и мена на **-и/-ї** и **-ски, -цки**: *Сеґеди, Фунзи, Ґеци, Надьфеї, Матї; Рацпети; Андри, Дюри, Яни; Лиси, Шути; Будински, Еделински;* други меновнїки (пожички): *раґби, денди, лоби, виски, бикини, комби, токи-воки.*

***** на **-е/-є** *(*пожички): *бифе, купе, пире, клише, резиме; досиє, фоає, ателє;*

***** на **-у/-ю** (пожички)*: шоу, кану, иґлу, рандеву, раґу; интервю;*

Меновнїки на **-ист** *(тракторист, тракторист)* и **-ет** *(поет, естет)* маю и форми на **-а** *(трактористa, поетa)*, хтори ше меняю по *мишаней* деклинациї (як меновнїки типа *ґазда).* У бешеди ше звичайно хасную форми на **-а** *(трактористa, поетa)*.

& 32.2. **Таблїчка деклинациї:**

Н. *стол столи сушед сушеди конь конї*
Ґ. *стола столох сушеда сушедох коня коньох*
Д. *столу столом сушедови сушедом коньови коньом*
А. *стол столи сушеда сушедох коня конї*
В. *столу столи сушед сушеди коню конї*
И. *столом столами сушедом сушедами коньом коньми*
Л. *столє столох сушедови сушедох коньови коньох*
/столу

& 32.3. У зависних припадкох нєт розлики у законченьох медзи основами на тварди и мегки консонант: *стол, конь* – инстр. *столом, коньом.*

& 32.4. **Випадни вокали. 1.** Даєдни меновнїки зоз випаднима вокалами **о, е**: *сон – сна, парток – партка, колок – колка, запорсток – запорстка, витор – витру, швекор – швекра, аколь аклю, ґаґор – ґаґру/ґаґра, дябол – дябла;*

ґузел – ґузла, котел – котла, кабел – кабла, угел – угла, гобель – гобля, шафель – шафля, копер – копру, попер – попру, стопец – стопца, палєц – пальца, вашилєц – вашильцу, рубец – рубца, ярец – ярцу.

Меновнїк **метер** зоз випадним **е**, а меновнїки виведзени од нього – зоз **е** або без **е**: Ґ. *метера,* Д. *метеру...; километер* – Ґ. *километера/километра,* Д. *километеру/километру,...* мн. *километери/километри* итд.

Даскельо меновнїки на **-ор** и **-ер** у нашим язику зоз випаднима **о, е**, а у сербским язику су без випадних вокалох: *майстор* – Ґ. *майстра, шатор* – Ґ *шатру/шатра, шовґор* – Ґ. *шовґра, куфер* – Ґ. *куфра.* У сербским язику: *мајстор* – **мајстора**, *шатор* – **из шатора**, *шогор* – **код шогора**, *кофер* – **из кофера**. Под сербским уплївом даєдни з тих меновнїкох и у нашим язику ше почали хасновац и без випадного вокала: *шатор* – Ґ. **зоз шатора**, *куфер* – Ґ. **зоз куфера** итд.

Даєдни меновнїки *(воск, ланц)* хтори у нашим язику без випадних вокалох под уплївом сербских формох з випадним **а** почали зме хасновац и зоз випадним **о** одн. **е:** *восок, ланєц* (с. *восак, ланац*).

2. За даєдни меновнїки з випаднима **о, е** характеристични и други гласово пременки у зависних припадкох:

а) *оцец* – Ґ. *оцца* > ***оца,*** Д. **оцови** (єдно **ц** випадує); *тидзень* Ґ. **тижня,** Д. **тижню** (пременка **дз** > **ж**; обчековали бизме форми *тидзня, тидзню*); *цеснок* – Ґ. *цеснку* > ***цеску,*** Д. **цеску** (консонант **н** випадує; обчековали бизме форму *цеснку); дзень* – Ґ. **дня**, Д. **дню** (нєзмегчане **д** место **дз**); *штранджок* – Ґ. **штранджґа**, Д. **штранджґу** (**ґ** место **к**; обчековали бизме форми *штранджка, штранджку);* меновнїк *огньогашец* у шицких других припадкох место **ш** ма **с***: огньогасца,* мн. *огньогасци*.

б) Даєдни деминутиви на **-чок**, углавним тоти хторим ше корень закончує на **г, х, п**, у зависних припадкох у бешеди траца **ч** (алє ше по правилу пишу зоз **ч**): *плущок*, *рощок, брещок, мещок, орещок, брущок, слупчок, черепчок, мехирчок, хлївчок* – форми ґенитива у бешеди: **плушка, рошка, брешка, мешка, орешка, брушка, слупка, черепка, мехирка, хлївка**; у писаню: **плущка, рощка, брещка, мещка, орещка, брущка, слупчка, черепчка, мехирчка.** Форми без **ч** вигваряме напр. у виразох: *укаж, шлїмак,* **рошки**; *плакац до* **черепка** и др.

в) Меновнїки з консонантом **н**’ опрез суфикса **-єц** у зависних припадкох место **н**’ маю **н***: венєц* – **венца**, *конєц* – **конца**, *танєц* **танца**, *дротованєц* – **дротованца**, *ружанєц* – **ружанцу**, *руменєц* – **руменцу**.

& 32.5. **Преширени основи**. **а)** Меновнїк *бачи* и власни мена *Яни, Дюри* у зависних припадкох доставаю **-к-***: бачи* – ґен. **бачика,** дат. **бачикови,** мн. **бачикове; Я***ни* – ґен. **Яника,** дат. **Яникови***; Дюри* ґен. **Дюрика,** дат. **Дюрикови.**

б) Мена, презвиска и назвиска на **-и/-ї, -ски, -цки** преширюю основу зоз **-й-***: Андри* – ґен. **Андрия***; Силадї* – ґен. **Силадїя***; Матї* ґен. **Матїя;** *Будински* – ґен**. Будинския***; Гарди* – ґен. **Гардия,** вок. **Гардию.**

Зоз **-й-** преширюю основу и даєдни други меновнїки на вокал:

***** меновнїки на **-ио***: радио* – ґен. **радия***; студио* – ґен. **студия,** *сценарио* – ґен. **сценария***;* меновнїк *радио* у бешеди ше и у номинативе вигваря зоз гиятовим **-й-***: радийо*;

***** меновнїки на **-и***: виски* – ґен. **виския**, *дерби* – ґен. **дербия.**

в) У бешеди даєдни меновнїки (пожички) на **-о** у зависних припадкох доставаю гиятово **-в-***: какао* – ґен. **какава,** инстр. **з какавом***; решо* – ґен. **решоа**, инстр. **з решовом** (оп. о гиятових консонантох)**.**

Припадково закончења

Єднина

& 32.6. **Ґенитив.** Меновнїки хтори знача живе маю закончењ **-а/-я** (*чловек – чловека, краль – краля).*

Меновнїки хтори знача нєживе маю **-а/-я, -у/-ю** або обидва законченя.

1. Законченє -а/-я маю:

а) назви предметох: *трактора, ашова, плуга, клайбаса, стола;*

б) назви мерох: *метера, гектара, ґрама, акова, шуха, ступня;* назви мешацох: *януара, фебруара, марца, априла;* назви пенєжох: *динара, франка, шилинґа, долара;*

в) термини странского походзеня (даєдни маю обидва законченя): *атома, ромба, суфикса, презента, пролетарията, комунизма, романа*; у бешедним язику: *комунизма/комунизму, комитета/комитету.*

2. Законченє -у/-ю маю:

а) материялни меновнїки: *квасу, меду, писку, чаю, соку, ляду, ґипсу, асфалту*; винїмки: *овса, хлєба, сира;*

б) назви природних зявеньох: *витру, каменцу, шнїгу, мразу, дижджу;*

в) абстрактни меновнїки:

* назви чувствох: *болю, жалю, гнїву, страху;*

* назви процесох, станох: *бегу, ходу, крику, лєту, галайку;*

* велї меновнїки виведзени з префиксами: *виразу, прикладу, одпочивку, успиху, розвою, правопису;*

* назви дньох у тижню: *пондзелку, вовторку, штвартку, пиятку*;

в) назви хтори знача огранїчени простор: *краю, дєпу, риту, пияцу, парку, гаю;* двояки форми: *хотар – хотара/хотару, лєшик – лєшика/лєшику*; винїмки: *лєса, брега*.

Назви будинкох и просторийох маю **-а/-я, -у/-ю** або обидва законченя: *хлїва, приклєта, пойда; салашу, шлайсу, штоку; мліна/мліну, магазина/магазину.* Тиж и географски назви: *Оджаку, Вербасу, Нового Саду; Керестура, Коцура, Зомбора; Београду* (частейше)/*Београда, Загребу* (частейше)/*Загреба.*

& 32.7. **Датив и локатив.** Меновнїки хтори знача живе у дативе и локативе маю законченє **-ови***: сушед* – **сушедови**, *тащок* – **тащкови**, *конь* – **коньови**. Даєдни з нїх ше ридко хасную и зоз законченьом **-у**: *хлапец* – **хлапцови** и ридко **хлапцу**, *чловек* – **чловекови** и ридко **чловеку**. Напр.: *Штранґ ... преруцели* **коню** *коло шиї* (Р. Ґийо).

Законченє **-ови** у дативе и локативе можу мац и персонификовани назви нєживого: *Гварел свойому* **киякови***: „Кияк, бий по нїх!”* (Етн.).

Меновнїк *конь* у злученю з дїєсловами *исц, присц, шедлац* и под. у локативе може мац и законченє **-ове**: *идзе* **на коньови** и *идзе* **на коньове**.

Од меновнїка *народ* дакеди ше хаснує и датив на **-ови:** [Школовани Руснаци] *пошли за своїм хасном и свойому* **народови**, *цо их школовал, барз мало привредзовали* (Я. Бак.).

& 32.8. **Акузатив.** Меновнїки хтори знача нєживе у акузативе єднини маю форму номинатива. Даєдни меновнїки можу мац и форму ґенитива**.** То напр. назви маркох автох и тракторох, картох за картанє и под.: *Предал* **владимирца**, *а купел* **ферґусона**. – *Заквачел* **єдного мерцедеса**. – *Кед зме шедли до його авта, ма* **билого фолксваґена**... (В. Кир.). – *Руцел и* **остатнього адута**, *та тераз обчекує же би и партнер отворел свойо карти* (В. Кир.).

& 32.9. **Вокатив.** І Меновнїки **хтори знача особи** у вокативе маю форму номинатива єднини, законченє **-е/-є,** законченє **-у/-ю** або двояки законченя.

1. Форму номинатива єднини маю:

а) даєдни меновнїки народного язика: *сушед!, бачи!, оцец!, паноцец!, учитель!;*

б) даєдни меновнїки новшого (сербского и др.) походзеня: *редактор!, професор!, лектор!, директор!; маестро!*

в) даєдни власни мена: *Владо!, Любо!*, *Яни!, Дюри!* и др.;

г) векшина презвискох: *Гайдук!*, *Горняк!, Канюх!, Джуджар!*, *Шугайда!, Папуґа!, Новта!, Барна!, Тиркайла!* и др.;

2. Законченє **-е/-є** маю тиж лєм даєдни меновнїки и мена**:** *чловек – чловече!, Бог – Боже!, пан – панє!, кум – куме!, хлоп – хлопе!, Митро – Митре!, Петро – Петре!, Ґабор – Ґабре!*

Даєдни власни мена у вокативе маю двояки форми: форму номинатива або законченє **-е/-є:** *Мирон(ь) – Мирон(ь)!/Миронє!, Михал – Михал!/Михалє!, Яким – Яким!/Якиме!, Владимир – Владимир!/Владимире!, Юлин – Юлин!/Юлине!/Юлинє!*

Форми номинатива стилски нєутрални, а форми на **-е/-є** стилски офарбени (фамилиярни и под.)*: Гей,* **Михалє**, *– хтошка кричи – вижень гаче з кукурици* (Г. Кост.).

Меновнїк *шовґор* тиж ма двояки форми: *шовґор!/шовґре!.* Форма *шовґор* фамилиярна: *Витай,* **шовґор**, *витай мили* (нар. писня).

3. Законченє **-у/-ю** маю**:**

а) велї общи меновнїки: *дїдо – дїду!, брат – брату!, син – сину!, муж – мужу!, приятель – приятелю!, сват – свату!/сваце!* (ридко), *рапух – рапуху!, краль – кралю!, цар – цару!, дурак – дураку!, шлєптак – шлєптаку!, зазрак – зазраку!, глуптак – глуптаку!, роботнїк – роботнїку!*, *ковач/коваль – ковачу/ковалю, крадош – крадошу!, чвиркош – чвиркошу!;*

б) даєдни власни мена: *Янко – Янку!, Ферко – Ферку!;* гипокористики: *Мирко – Мирку!, Юлинко – Юлинку!, Якимчо – Якимчу!, Мижо – Мижу;* назвиска: *Илько – Ильку!*

Даєдни меновнїки и власни мена и презвиска маю у вокативе двояки форми: форму номинатива або законченє **-у/-ю:** *товариш – товариш!/товаришу!, предсидатель – предсидатель!/предсидателю!, пайташ –*

пайташ!/пайташу!, Василь – Василь!/Василю!, *Андри Андри!/Андрию!, Сивч – Сивч!/Сивчу!, Такач – Такач!/Такачу!*

Форми менох и презвискох на **-у/-ю** стилски офарбени (фамилиярни и под.): *Ей,* **Андрию, Андрию**, *нє сцел ши ме послухац!*

4. Меновнїки типа *поет(а)* маю форму вокатива на **-о** (як меновнїки на **-а) –** и од форми *поет* и од *поета* вокатив *поето!* и од *социялист* и од *социялиста – социялисто!*

У литературним язику, у прекладох, форми вокатива зоз законченями **-е/-є, -у/-ю** частейше ше хасную у поровнаню з формами номинатива: *Нє пременїме план,* **Лєвине***?* (Толстой). *– Довидзеня,* **Иване Петровичу** (Толстой). *– Слухай,* **Янкелю***! – гварел Тарас* (Ґоґоль)**. –** *Дам ци ище тисячку поверх того,* **Торнтону** (Дж. Лондон).

& 32.10. II Меновнїки **хтори знача нєживе и животинї** у вокативе найчастейше маю законченє **-у/-ю**, ридко **-е/-є** або форму номинатива єднини: *ашов – ашову!, нож – ножу!, салаш – салашу!, брег – брегу!, валал – валалу!, зуб – зубу!, конїчок – конїчку!, край – краю!, їж – їжу!, тащок – тащку!, пес – псу!, медведз медведзу!, вовк – вовку!; витор – витру!/ витре!*

& 32.11. **Локатив.** Меновнїки хлопского роду хтори знача нєживе у локативе єднини маю законченє **-у/-ю, -е/-є** або обидва законченя.

1. Законченє **-у/-ю** вше маю меновнїки хторим ше основи закончую на предньоподнєбни консонанти **дж, ч (**и **щ), д**’, **т**’**, ж, ш, л**’**, н**’ и **й,** зубно-ясново **дз, ц**, задньоподнєбни **ґ, к, х** и на гарлово **г***: диджж – на дижджу, коч – на кочу, медведз (= с.* долап*) – на медведзу, палєц – на пальцу, конєц – на концу, Лалить – у Лалитю, Коть – у Котю, нож – на ножу, раж – у ражу, уяш – у уяшу, яраш – на ярашу, карсцель – на карсцелю, камень – на каменю, край – на краю; кляґ – о кляґу, праг – на прагу, брег – на брегу, кармик – у кармику, мех – у меху, мох – о моху.*

2. Други меновнїки (на консонанти **б, п, в, ф, м, р; д, т, з, с, л, н**), кед су старши по походзеню, частейше маю законченє **-е/-є**, опрез хторого ше консонанти **д, т, з, с, л, н** змегчую до **дз, ц, ж, ш, л**’, **н**’ (приклади под **б):**

а) *гроб – на гробе, слуп – на слупе, валов – у валове, дильов – на дильове, хлїв – у хлїве, Дюрдьов – у Дюрдьове, дом – у доме, мур – на муре, двор – на дворе, Коцур – у Коцуре, Керестур – у Керестуре;*

б) *гвозд – на гвоздзе, пойд – на пойдзе, кут – у куце, приклєт – у приклєце, хрибет – на хрибце, плот – на плоце, хвост – на хвосце, мост – на мосце, лєс – у лєше, Вербас – у Вербаше, стол – на столє, валал – у валалє, комин – на коминє, Кульпин – у Кульпинє.*

Наведзени меновнїки зоз законченьом **-е/-є** звичайно хаснуєме зоз применовнїками **у**, **на** и **по**. З применовнїками **о** и **при** хаснуєме их и зоз законченьом **-у** и зоз **-е/-є***: о (при) гробу/гробе, слупу/слупе, хлїву/хлїве, дому/доме, муру/муре, гвозду/гвоздзе, мосту/мосце, лєсу/лєше* итд.

Лєм законченє **-у** у тей ґрупи маю меновнїки: *зуб – на зубу, гольт – на гольту, мраз – на мразу*, *нос – на носу, пас – на пасу, рит – у риту* и др.

Назви мешацох у бешеди маю законченє **-у** (*у януару, фебруару, априлу*, *юну, юлу, августу, септембру, ... децембру)*, а у литературним язику **-у** и **-е/-є** (окрем назви *август*, хтора ма лєм законченє **-у**): *у януаре/януару, фебруаре/фебруару, априлє/априлу*, *августу, септембре/септембру, ... децембре/децембру.*

Двояки законченя: *мир – на миру* и *на мире.*

& 32.12. Пожички хтори ше закончую на д, **т, з, с** и у бешеди и у литературним язику найчастейше маю законченє **-у:** *Штранд – на Штранду, слайд – на слайду, спорт – у спорту, старт – на старту, шпоргет – на шпоргету, шпайз – у шпайзу, автобус – на автобусу, шлайс – на шлайсу.*

Од меновнїкох на **д** даєдни баржей одомашнєни у литературним язику маю законченє **-е/-є** або тиж обидва законченя: *Нови Сад – у Новим Садзе, Беоґрад – у Беоґрадзе, преклад – у прекладзе/прекладу.*

Други пожички маю законченє **-е/-є, -у/-ю** або обидва законченя. У литературним язику баржей ше форсира законченє **-е/-є**: *гайзибан – на гайзибанє/гайзибану, терен – на теренє/терену, стадион – на стадионє/стадиону, канал – на каналє/каналу, фодбал на фодбалу, камион – на камиону, авион – на авиону, фрижидер – у фрижидеру, трактор – на трактору, Загреб – у Загребу/Загребе.* Меновнїк *орман* найчастейше ма законченє **-є**: *на орманє.*

& 32.13. При даєдних старших авторох тото форсиранє законченя **-е/-є** ище обачлївше. Напр. у Я. Бакова: **у Интернаце на патоше** *спали. – Дзивчата* [шпивали] ***у сопранє****, а вони* [леґинє] ***у баритонє*** *и* **баше**.

Законченє **-е/-є** ше у литературним язику баржей форсира прето же ше дума же ше законченє **-у/-ю** у нашим язику (при меновнїкох на консонанти **б, п, в, ф, м, р; д, т, з, с, л, н**) розширело под сербским уплївом. Медзитим, локатив зоз законченьом **-у/-ю** існує и у нашим старим краю, цо потвердзую и тоти приклади з книжки М. Жироша „Жива Горнїца”: *На жемох робили влєце, а на жиму ...,* **у януару, фебруару** *и марцу ишли до банї. – Ту зме* **на лифту** *ходзили горе. – Мнє* **у кресту** (= на кресценю) *кресни оцец були. – Млода дала млодому ... и єдну густочку* **на танїру**. *– Найстарша* [дзивка] ***у Пешту****, менши глапец* **у Будапешту**. – **На образу** *Христос є зоз синочком.*

Значи же и нашо форми локатива на **-у/-ю** походза зоз старого краю.

& 32.14. Меновнїки хтори знача живе у локативе, як и у дативе, маю законченє **-ови:** *сушед – о сушедови, пайташ – о пайташови, оцец – о оцови, брат – о братови, учитель – о учительови.*

Множина

& 32.15. **Номинатив.** Закончења у номинативе множини **-и/-ї**, **-е/-є, -ове, -а/-я**.

& 32.16. **Закончењ -и/-ї** маю:

а) Назви нєживого: *стол – столи, дом – доми, мур – мури, карсцель – карсцелї, валал – валали, мост – мости, кармик – кармики, двор – двори, хлїв – хлїви*; то и сербски пожички на **-е** (*бифе – бифеи, купе – купеи*) и даєдни на **-о** *(биро – бирои, пано панои).*

Меновнїки виведзени зоз суфиксами **-ач**, **-ар, -ор, -ер** и **-тель** знача предмети з хторима ше окончує даяка дїя *(гладкач)* або предмети хтори окончую даяку дїю *(трошитель* струї*)*, ридше знача предмети по даякей характеристики *(ядлїнар)*. З истима суфиксами виводза ше и меновнїки хтори знача особи-окончовательох дїї або ношительох прикмети *(косач, учитель, снопар* – оп. & 37.14); дакеди исти меновнїки знача и предмети и особи*: гладкач* може буц и предмет и чловек*, трошитель* – тиж и предмет и чловек. Под уплївом меновнїкох хтори знача особи, дакеди и меновнїки хтори знача предмети у номинативе множини, место зоз закончењом **-и/-ї**, хаснуємe зоз закончењом **-е/-є** (а даєдни з обидвома закончењами)**:** *гладкач „*прибор за гладканє” – **гладкачи** и **гладкаче***, розпущовач „с.* разређивач” – **розпущовачи** и **розпущоваче***, указовач напряму* – **указовачи** и **указоваче***, ізолатор* – **ізолатори** и **ізолаторе***, трошитель* – **трошителє***, бомбардер* – **бомбардери** и **бомбардере**. Напр., у школских учебнїкох маме таки приклади: *Же би материял постал розпущуюци, додаваю ше рижни додатки* – **розпущоваче**. – *Електрична инсталация у доме ше хаснує же би ше на ню укапчовали електрични* **трошителє***: грушочки, шпоргети.* – [Пластични маси] *добри су* **ізолаторе** *цеплоти. – За доставанє целулози хасную ше углавним* **ядлїнаре**.

б) Назви животиньох: *голуб – голуби, орел – орли, тащок – тащки, пуляк – пуляки, пес – пси, вовк – вовки, конь – конї.*

Назви даєдних животиньох ридко хаснуємe и зоз закончењом **-е/-є**: *фаркаше, тиґрише, патканє, алиґаторе.* Напр.: *А цо же то людзе?* **Фаркаше,** *..., тиґриси?* (Г. Кост.). – **Алиґаторе** *то таки животинї яґод и крокодили* (РН 1929). – *На польо почали ... приходзиц, як* **донґове***, чарни громади Запорожцох* (Ґоґоль 1950). *Алє ми,* **пергаче***, ту оддавна, ми ше ту перши населєли* (Ш. Чак.).

в) Од меновнїкох хтори знача особи закончењ **-и/-ї** маю:

***** меновнїки на **-ец/-єц** и **-ц** (вони найчастейше знача особи по националней и териториялней припадносци и по професиї)**:** *купец – купци, землєдїлец – землєдїлци, огньогашец – огньогасци, виселєнєц – виселєнци, Керестурец – Керестурци, Кулянєц – Кулянци, Нємец – Нємци, Українєц – Українци, Данєц – Данци; ординанц „*општински кочияш”*- ординанци, финанц – финанци;*

***** меновнїки на **-к:** *Руснак – Руснаци, шапутрак – шапутраци;*

***** даєдни други меновнїки: *апостол – апостоли, Чех – Чехи, Серб – Серби, Горват – Горвати, Рус – Руси, параст – парасти*, *лєнюх – лєнюхи*, *рапух – рапухи, сушед – сушеди/сушедзи, ангел ангели, дябол – дябли, Жид – Жидзи (г. Жидох).*

& 32.17. При меновнїкох на **-к** хтори знача особи, ридко и при меновнїкох хтори знача живе вообще, у бешеди ше окончує друга палатализация (**к** > **ц**, оп. 312.1-312.3), хтора по аналоґиї остава и у зависних припадкох: *гудак – гудаци,* Ґ. *гудацох, шалєняк – шалєняци,* Ґ. *шалєняцох, Руснак – Руснаци,* Ґ. *Руснацох; хробак – хробаци,* Ґ. *хробацох, буяк – буяци,* Ґ. *буяцох.*

Даєдни меновнїки кнїжкового походзеня уж у Гнатюкових записох находзиме, и у номинативе и у зависних припадкох, у двоякей форми: на **-ц-** и на нєпалатализоване **-к-**: *двоме* **пророци**/*двоме* **пророки**, *двох* **ученицох**/*седемдзешат* **ученикох**. Нашо старши авторе тиж хасновали двояки форми: ***полковнїк – полковнїци/полковнїки,*** **Руснацами/Руснаками.**

У сучасним литературним язику предлужела ше тенденция ширеня формох номинатива на **-ки**, та меновнїки новшого походзеня найчастейше маю тоту форму (у зависних припадкох затримую форми зоз **-к-**): *припаднїк – припаднїки,* Ґ. *-кох, посланїк – посланїки,* Ґ. *-кох, зраднїк – зраднїки*, Ґ. *-кох*. Алє: *дзивяк – дзивяци*/*дзивяки,* Ґ. *дзивякох.*

(Меновнїки хлопского и меновнїки женского роду виведзени з истей основи на **-к-** у литературним язику на тот способ видиференцовани по форми: *роботнїк* – **роботнїки**, алє: *роботнїца* – **роботнїци***; путнїк* – **путнїки**, алє: *путнїца* – **путнїци**. У народним язику меновнїки хлопского и женского роду нє видиференцовани по форми: *роботнїк* – мн. **роботнїци,** Ґ. **-цох** и *роботнїца* – мн. **роботнїци,** Ґ. **-цох.***)*

& 32.18. **Закончењ -е/-є**. Велике число меновнїкох на **-ар, -ач, -аш, -ош, -тель, -ань/-чань, -ор, -ер, -ир, -й** и други меновнїки хтори знача особи по професиї, дїялносци, прикмети, походзеню, националносци у номинативе множини маю закончењ **-е/-є**:

-ар/-яр: *школяр – школяре, пекар – пекаре, библиотекар – библиотекаре, годзинкар – годзинкаре, ловар – ловаре, папритар – папритаре, жандар – жандаре;*

-ач/-яч: *орач – ораче, слухач – слухаче, патрач – патраче; бавяч – бавяче;*

-аш/-яш: *присташ – присташе, кондаш – кондаше, бочкораш – бочкораше, видлаш – видлаше, корчоляш – корчоляше, мольбаш – мольбаше, карташ – карташе;*

-ош: *нялкош – нялкоше, смаркош – смаркоше, крадош – крадоше, пищалкош – пищалкоше, танцош – танцоше, збиткош – збиткоше;*

-тель: *писатель – писателє, председатель – председателє, учитель – учителє, змагатель – змагателє;*

-ор, -ер/-єр, -ир: *директор – директоре, професор – професоре, лектор – лекторе, фраєр – фраєре, комбайнер – комбайнере, шофер – шофере, фодбалер – фодбалере; командир – командире, бриґадир – бриґадире*;

-ан/-чан (у литературним язику) и **-ань/-чань** (у бешедним язику)**:** *Новосадян – Новосадянє, Вербащан – Вербащанє, Петровчан – Петровчанє, Дюрдьовчан – Дюрдьовчанє, валалчан – валалчанє***.** У бешедним язику: *Новосадянь – Новосадянє, Вербащань – Вербащанє* итд.

-й: *толвай – толваєе, полицай – полицаєе, злодїй – злодїє.*

& 32.19. Кед ше на концу основи находза консонанти з ґрупи **д, т, з, с, л, н**, вони ше змегчую до **дз, ц, ж, ш, л', н'** (у зависних припадкох тоти консонанти оставаю нєзмегчани): *людзе, югас* – **югаше** (Ґ. *югасох), галас* – **галаше/галаси** (Ґ. *галасох), фишкал* – **фишкалє** (Ґ. *фишкалох), Румун* – **Румунє** (Ґ. *Румунох), Италиян* – **Италиянє** (Ґ. *Италиянох), Талиян* – **Талиянє** (Ґ. *Талиянох)* и др. То и меновнїки з предходного пасуса на **-ан/-чан**: *Вербащан* – **Вербащанє** (Ґ. *Вербащанох)* (алє у бешедним язику **н'** остава и у зависних припадкох: *Вербащань – Вербащанє,* Ґ. **Вербащаньох**, *валалчань – валалчанє,* Ґ. **валалчаньох**, *салащань – салащанє,* Ґ. **салащаньох**).

& 32.20. **Закончанє -ове** маю меновнїки хтори знача зродство и титули и велї особни мена и презвиска (у зависних припадкох **–ов** випадує)**:** *оцец – оцове,* Ґ. *оцох, дїдо – дїдове,* Ґ. *дїдох, син – синове, брацик – брацикове, бачи – бачикове, шовґор – шовґрове, жец – жецове, сват – сватове, швекор – швекрове; краль – кральове, княз – князове, витяз – витязове, цар – царове, пан – панове, майстор – майстрове, паноцец – паноцове, владика – владикове, шеф – шефове, судия – судийове; Янко – Янкове, Петро – Петрове, Штефан – Штефанове, Сабадош – Сабадошове, Ситкар – Ситкарове***.**

То и даєдни други меновнїки хтори знача особи: *поет – поетове, майстор – майстрове, сушед – сушедове, вожд – вождове.* Тоти назви особох нє вше може строго розграничиц од назвох титулох. Даєдни меновнїки маю двояки закончења*:* **-ове** и **-и**: *полковнїк – полковнїки* и *полковнїкове*, *унук – унуки* и *унукове.*

& 32.21. Меновнїки странского походзеня на **-лоґ** у остатнїм чаше ше почали хасновац и зоз закончењом **-ове**, та тиж маю двояки закончења*: псилохоґи* и *психолоґове, социолоґи* и *социолоґове*, *филозофи* и *филозофове, еколоґи* и *еколоґове, метеоролоґи* и *метеоролоґове, технолоґи* и *технолоґове* и др. Напр.: **Психолоґове** *и* **педаґоґове** *твердза же бизме зоз строгосцу ґу своїм власним дзецом могли дзецом аж и начкодзиц* (РС).

& 32.22. **Закончанє -а/-я**. Даєдни сербски пожички на **-о** маю закончанє **-а/-я**: *авто – авта, радио – радия*, *студио – студия.*

& 32.23. **Инструментал.** Даєдни меновнїки у инструменталу множини место закончења **-ами/-ями** маю закончанє **-ми:** *конї – коньми, людзе – людзми, гудаци – гудацми, заяци – заяцми*; *пенєжи – пенєжми;* то и меновнїк плуралия тантум *дзвери:* И. *дзверми.*

Даєдни з тих меновнїкох хаснуєме и зоз закончењом **-ами/-ями***: Стари ґардиян цали свой вик прежил з* **конями** (Р. Ґийо). *– Гриц наисце бул того вечара на крижней драги як гевтот пес цо оганял за двома* **заяцами** (М. Ков. – Ш. Гуд.).

Меновнїк *член* хаснуєме зоз закончењом **-ами** *(членами)*, ридше, и зоз закончењом **-ми***: Сотруднїцтво зоз жемами* **членми** *ОЕЦД будзе змоцнєне* (РС). Меновнїк *вол* у прешлосци зме хасновали и зоз закончењом **-ми**: *волами/волми.*

Меновнїк *пес* у бешеди дакеди хаснуєме зоз закончењом **-ома:** *Идзе вон, идзе з тима* **псома***, уж ма шейсц* (Етн.). *– Видзи же є обколєни зоз оруженима людзми и зоз* **псома** (РН 1929).

& 32.24. **Акузатив. Я**к зме уж гварели (оп. & 27.7), меновнїки хтори знача живе (нє особи) у акузативе множини маю форму номинатива: *попрагал* ***конї,*** *хова* ***папаґаї****, влапел даскельо* ***терпеши*** *и два* ***шулї.*** Медзитим, дакеди тоти меновнїки можу мац и форму ґенитива:

Бек ище нїґда нє видзел **псох** *же би ше так борели* (Дж. Лондон). *– Гнали натерхованих* **маґарцох** (Г. Кост.). *И коло тих наших стражох могли* [би] *нас полапац на спаню як* **заяцох** (М. Ков. – Ш. Гуд.). *– Викармел и вивез двох* **буяцох**.

З пренєшеним значеньом тоти меновнїки звичайно хаснуєме у форми ґенитива: *Єст и таких цо бию вас,* **псох!** (Ґоґоль)

Форму ґенитива дакеди маю и меновнїки хтори знача нєживе, напр. меновнїки *робот* и *бомбардер* у прикладох: *у „Енерґоинвесту"* **роботох** *буду виключно хасновац за чежки и опасни* роботи (РС 1985). *– Ловарски авиони провадза и чуваю* **бомбардерох**.

& 32.25. **Други надпомнуца. 1.** Меновнїк *брат* у номинативе множини ма форму *браца*, а у зависних припадкох форми зоз **-т-***:* Ґ. *братох,* Д. *братом* итд.

2. Назви мешацох *юний* и *юлий* у литературним язику зоз **-й**: Н. *юний, юлий,* Ґ. *юния, юлия, ...* Л. *у юнию, у юлию.* У бешедним язику ше хасную и форми без **-й**: Н. *юни, юли,* Ґ. *юна, юла, ...* Л. *у юну, у юлу.*

3. Презвиска и назвиска прикметнїцкого походзеня на **-и, -ски** и **-цки** маю двояку пременку: меновнїцку *(Янко Будински – Янка Будинския, Янкови Будинскийови, з Янком Будинскийом)* и прикметнїцку *(Янко Будински – Янка Будинского, Янкови Будинскому, з Янком Будинским).*

4. Субстантивовани прикметнїк *млоди* тиж ма и меновнїцку и прикметнїцку пременку. Меновнїцка: *млоди,* Ґ. *млодия,* Д. *млодийови,* А. *млодия,* И. *з млодийом*, Л. *о млодийови*; прикметнїцка: *млоди,* Ґ. *млодого,* Д. *млодому,* А. *млодого,* И. *з млодим*, Л. *о млодим/-дому.*

5. Меновнїк *Господь/господь* ше у номинативе єднини закончує на мегки консонант **д'**, а у шицких других припадкох на тварди консонант **д**; у инструменталу тот меновнїк затримал церковнославянску форму на **-и** *(Господи)*: Н. *Господь Бог,* Ґ. *Господа Бога,* Д. *Господу Богу,* А. *Господа Бога,* В. *Господи Боже,* И. *Господом Богом,* Л. *о Господу Богу.*

6. Мено *Христос* у зависних припадкох без суфикса **-ос**: Ґ. *Христа,* Д. *Христови* итд.

7. Од меновнїка *родитель* множина правилно глаши *родителє*, алє звичайно хаснуєме форму *родичи* (то форма множини меновнїка *родич*, хтори ше у єднини нє хаснує у нашим язику*)*. Од меновнїка *родичи* у бешедним язику у акузативе попри форми *родичох* (*почитує* **родичох***)* дакеди хаснуєме и форму номинатива *родичи: Дзеци муша любиц* **свойо родичи** (РН 1932) (= муша любиц *своїх родичох).*

Меновнїки стреднього роду

& 33.1. Меновнїки стреднього роду у номинативе єднини маю закончења **-о** и **-е/-є:** *место, шитко, каче, племе, знанє.* Закончанє **-о** маю и даєдни меновнїки хтори у праславянским язику мали закончанє **-е**: *шерцо, польо, морйо* (меновнїк *морйо* ше у бешедним язику хаснує и зоз закончењом **-є***: морє*).

& 33.2. **Таблїчка деклинациї:**

Н. *место места знанє знаня каче качата*
Ґ. *места местох знаня знаньох качеца качатох*
Д. *месту местом знаню знаньом качецу качатом*
А. *место места знанє знаня каче качата*
В. *место места знанє знаня каче качата*
И. *местом местами знаньом знанями качецом качатми*
Л. *месце местох знаню знаньох качецу качатох /месту*

& 33.3. У локативе єднини закончанє **-у/-ю** маю*:*

а) шицки меновнїки з форму номинатива на **-е/-є**: *знанє – о знаню, здравє – о здравю, наруче – у наручу, паздзерче – на паздзерчу, обисце – у обисцу, Целє* (варош) *– у Целю, Селище – на Селищу*; то и меновнїки типа *маче: о мачецу, о целєцу*;

б) меновнїки на **-о** хторим ше основи закончую на предньоподнєбни и задньоподнєбни консонанти, на зубно-ясново **дз, ц** и на гарлово **г**: *польо – на полю, морйо – о морю, плєцо – на плєцу, шерцо – о шерцу, плюцо – на плюцу, клубко – о клубку, Косцелїско – на Косцелїску, жвератко – о жвератку, благо – о благу, ухо – у уху* (то исте правило хторе важи за меновнїки хлопского роду (оп. & 32.11, 1), алє даєдни меновнїки штреднього роду з тей ґрупи нє исную у нашим язику, напр. нє маме меновнїки на **-дзо**, **-ньо** и др.).

Меновнїк *обисце* у бешеди дакеди хаснуєме и зоз закончењом **-е***: у нашим* **обисце.**

& 33.4. Други меновнїки (на консонанти **б, п, в, ф, м, р; д, т, з, с, л, н**) маю двояки закончења **-е/-є** и **-у** або лєм закончанє **-у***: на месце/месту, у корице/кориту, у жице/житу, тарло – на тарлу/тарлє, у писму/писме, по колєну/колєнє* итд. Закончанє **-у:** *чудо – у чуду, швето – по швету, месо – у месу, цело – на целу, шено – у шену*.

Як и при меновнїкох хлопского роду, пред закончењом **-е/-є** при даєдних меновнїкох приходзи до гласовей пременки **д, т, з, с, л, н > дз, ц, ж, ш, л', н'**: *гнїздо – у гнїздзе, корито – у корице, место – на месце, желєзо – желєзу/желєже* (у народней загадки: *лєже, лєже по желєже...*), *колєсо – на колєсу/*ридко *на колєше, брадло – на брадлє, гумно – у гумнє.*

& 33.5. Меновнїки на **-е/-є** хтори означую млади и меновнїки на **-че** хтори означую предмети преширюю у єднини основу зоз **-ец-,** а у множини зоз **-ат-:** *каче,* Ґ. *качеца,* мн. *качата,* Ґ. *качатох; щенє,* Ґ. *щенєца,* мн. *щенята,* Ґ. *щенятох; кольче,* Ґ. *кольчеца,* мн. *кольчата,* Ґ. *кольчатох; рекельче,* Ґ. *рекельчеца,* мн. *рекельчата.*

Меновнїки хтори означую млади у прешлосци зме у инструменталу множини хасновали преважно зоз закончењом **-ми***: пульче – пульчатми, гаче – гачатми, маче – мачатми, гуше – гушатми, праше – прашатми, голубче – голубчатми, целє – целятми, рибче – рибчатми*. Напр. у Гнатюка: *лєвица з двома* **лєвчатми**. Нєшка, и у бешеди и у литературним язику, тоти меновнїки хаснуєме и зоз закончењом **-ами/-ями***: Вецка пришла єдна мачка зоз своїма двома* **мачатами** (М. Буд.). – *Окреме сом жадал влапиц самицу зоз* **кощатами** (Д. Дефо).

Меновнїки на *-че* хтори знача предмети тиж маю двояки закончења у инструменталу множини: *кольчатми/кольчатами, рекельчатми/рекельчатами.*

Винїмок представя меновнїк *пупче*, хторому ше основа нє преширює зоз **-ец-** одн. **-ат-**: Н. *пупче,* Ґ. *пупча,* Д. *пупчу...,* мн. *пупча,* Ґ. *пупчох,* Д. *пупчом.* Кед ма пренєшене значенє, тот меновнїк дакеди хаснуєме и з преширену основу: *пупче,* Ґ. *пупчеца ...*, мн. *пупчата,* Ґ. *пупчатох* итд., напр. у наслову приручнїка *Нашо пупчата* (= нашо дзеци).

& 33.6. **Надпомнуца. 1.** Од праславянских меновнїкох на носне **-е** *(vyme, pleme)* у руским язику зачувани лєм меновнїк *стремено,* хтори и у ном. єд. ма преширену основу зоз **-ен-** *(*пор. прасл. pleme, Ґ. plemene; vyme, Ґ. vymene) и меновнїк *цеменко (< прасл. teme, Ґ. temene).* Други меновнїки на **-е** у руским язику сербского походзеня: *време, племе.* Вони у зависних припадкох, як и у сербским и праславянским язику, преширюю основу зоз суфиксом **-ен-:** *време,* Ґ. *времена; племе,* Ґ. *племена.*

2. Меновнїк *дзецко* у множини ма форму *дзеци,* а инструментал множини *дзецми.*

3. Меновнїк *око* у номинативе множини ма форму дакедишнєй двоїни *очи*, а у инструменталу множини ма законченє **-ми** *(очми)*, ридше и **-ами** *(очами): Тота подія ми и тераз пред* **очми**. – *Яке миле тото дзивче з тима єй* **очами** (нар. писня).

У устаємнєних виразох меновнїк *око* ма у ґенитиве множини и форму *оч: повесц дакому* **дó оч**, *спадло дакому* **з оч**.

4. Меновнїк *здравє* у стаємних виразох у номинативе и акузативе єднини хаснуєме и у форми *здраве*: *добре* **здраве!**, **наздраве!** (од акузативного словозлученя *на здраве)*. Старши авторе форму *здраве* хасновали и звонка тих виразох (у зависних припадкох хасновали форми зоз **-й-**): *Од поживи овиши* **здраве** *дзецох, а од* **здравя** *щесце* (М. Вин.).

5. Лєм форму множини маю меновнїки *млодята* “младенци”, *жвирята* “животинї”, *двойнята.* Форми єднини тих меновнїкох би глашели: ***млодє*** (Ґ. *-єца),* ***жвирє*** (Ґ. *-єца),* ***двойнє*** (Ґ. *-єца).*

6. Меновнїки хтори знача живе у акузативе множини дакеди хаснуєме и у форми ґенитива**: Дзецох** *до секцийох прицагує* (НК 1980).

Меновнїки женского роду

& 34.1. Меновнїки женского роду у номинативе єднини ше закончую на **-а/-я** *(школа, лавка, хижа, кухня, вишня, парохия)* и на консонант *(косц, длань, мац).*

& 34.2. **Таблїчка пременки:**

Н. *школа школи кухня кухнї косц косци*
Ґ. *школи школох кухнї кухньох косци косцох*
Д. *школи школом кухнї кухньом косци косцом*
А. *школу школи кухню кухнї косц косци*
В. *школо школи кухньо кухнї косц/-и косци*
И. *школу школами кухню кухнями косцу косцами*
Л. *школи школох кухнї кухньох косци косцох*

& 34.3. Меновнїк **мац** у зависних припадкох преширює основу зоз **-ер-:** *мац,* Ґ. *мацери,* Д. *мацери,* А. *мацер,* В. *мамо,* И. *мацеру,* Л. *мацери*; мн. *мацери,* Ґ. *мацерох,* Д. *мацером,* А. *мацери,* В. *мацери,* И. *мацерами,* Л. *мацерох.* За доволованє ше хаснує суплетивна форма *мамо* (вокатив од меновнїка *мама*). При фамилиярним обраценю (оца гу мацери) дакеди хаснуєме и форму вокатива *мац*: *Оцец блїснул з оком на мацер ...: „Слухай,* **мац**, *наш хлапец уж вецей нє дзецко!”* (Дю. Папг.).

& 34.4. Меновнїки на консонант маю двояки форми вокатива єднини: на консонант (як номинатив) и на **-и/-ї**. Форми на **-и/-ї** характеристични за литературни язик, а хаснуєме их под упливом сербского язика: *Тадзи,* **ваша шветлосци**, *най ше пачи* (Толстой) (*с. ваша светлости!*). – *Ей,* **старосци, старосци**! (Ґоґоль 1982) (*с. ех, старости!)*.

Форми номинатива: *Нє можем,* **ваша шветлосц***!* (Ґ. Олуїч) – *Ей,* **старосц, старосц**! (Ґоґоль 1950)

& 34.5. Даєдни власни женски мена у вокативе тиж маю двояки форми: на **-о** и форми без законченя: *Гелена* – В. *Гелено!* и *Гелен!; Ирина* – В. *Ирино!* и *Ирин!; Мелана* – В. *Мелано!* и *Мелан!; Феброна* – В. *Феброно!* и *Феброн!; Павлина* – В. *Павлино!* и *Павлин!* итд. Форми на **-о** хаснуєме при урядовшим або строгшим обраценю.

& 34.6. Меновнїк **панї** нєшка нєпременлїви: Н. *идзе єдна* **панї**, Ґ. *чул од єдней* **панї**, Д. *гварел єдней* **панї**, А. *стретнул єдну* **панї**, И. *бешедовал з єдну* **панї**, Л. *приповедаю о єднєй* **панї**. Множина: [Була] *у длугей белавей сукнї ... нє як ноша нєшка нашо* **панї** (РН).

У прешлосци меновнїк *панї* ше менял по припадкох: Н. *єдна* **панї**, Ґ. *од єдней* **панї**, Д. *єдней* **панї**, А. *стретнул єдну* **паню**, И. *бешедовал з єдну* **паню**, Л. *приповедаю о єдней* **панї**; множина: Н. *тоти* **панї**, Ґ. *од тих* **паньох**, Д. *тим* **паньом**, А. *тоти* **панї**, И. *з тима* **панями**, Л. *о тих* **паньох**. Напр.: *Був єден пан барз богати, мал вон свою* **паню** (Етн.**). –** *Пан бешедовал зоз свою* **паню**. – *Панове учителє и* **панї** *учительки су истей креви и народносци рускей як цо и дзеци. ...* **Паньом** *учительком и паном учительом од шерца жадаме ... щешлївi одпочивок на ферийох* (РН).

& 34.7. Меновнїк **жена** у прешлосци зме у инструменталу множини хасновали зоз законченьом **-ми** *(женми)*, ридко и зоз **-ами/-ями**. Нєшка законченє **-ами**/**-ями** постава фреквентнєйше: *найкрасша медзи* **женми** (Ґоґоль). – *Йому було чежко и нєприємно у карчми, ... дзе єдли зоз* **женами** (Толстой).

И даєдни други меновнїки маю у инструменталу множини двояки законченя*:* **-ами** и **-ми** *(длань – дланьми/дланями, швиня – швиньми/швинями).* Напр.: *Мой стари ту дзекеди спал зоз* **швиньми** (М. Твен). – [Хлапчик] *бега за* **швинями**, *биє их зоз пруциком* (Ш. Гуд.).

& 34.8. **Надпомнуца. 1.** Даєдни ґеоґрафски назви женского роду маю и меновнїцку и прикметнїцку пременку. Меновнїцка: *Бачка* – Ґ. *Бачки,* Д. *Бачки*, А. *Бачку,* И. *з Бачку,* Л. *о Бачки*, В. *Бачко; Босна* – Ґ. *Босни,* Д. *Босни...,; Берчка „*Брчко” – Ґ. *Берчки,* Д. *Берчки...* Прикметнїцка: *Бачка* – Ґ. *Бачкей,* Д. *Бачкей*, А. *Бачку,* И. *з Бачку,* Л. *о Бачкей*, В. *Бачко; Босна* – Ґ. *Босней,* Д. *Босней...,; Берчка „*Брчко” – Ґ. *Берчкей,* Д. *Берчкей...* У вокативе тоти меновнїки и у прикметнїцкей пременки маю форму як меновнїки на **-а***: Бачко, Босно*.

2. Субстантивовани прикметнїк **млода** ма прикметнїцку пременку: Ґ., Д., Л. *млодей*, А., И. *млоду*; алє В. *млодо.* Тиж и назва часци керестурского хотара **Била**, хтора ше етимолоґийно вяже за прикметнїк *били:* Ґ. *зоз Билей,* Ґ. *гу Билей,* Д. *на Билу,* А. *под Билу,* Л. *на Билей.*

3. Ауґментативи на **-иска** *(хижиска, глависка)* у номинативе множини маю законченє **-и** и **-а***: тоти* **хижиски** и *тоти* **хижиска**. Напр.: *Вечарами тоти исти драги постаню ґлїбоки* **бариска** *же конї по колєна лєжу* (М. Ков.). Законченє **-а** тоти меновнїки достали по аналоґиї з ауґментативами штреднього роду на **-иско:** *древиско* – мн. **древиска.**

Мишана деклинация

& 35.1. Даєдни меновнїки, презвиска, назвиска и мена хлопского роду на **-а/-я** и **-ия** (*ґазда, слуга, староста, цимбора, судия; Новта, Митя, Микола, Дюра)* маю мишану деклинацию: у дативе, инструменталу и локативе єднини и у номинативе множини вони маю законченя як меновнїки хлопского роду, а у ґенитиве, акузативе и вокативе єднини – як меновнїки женского роду.

& 35.2. **Таблїчка пременки:**

Н. *ґазда ґаздове Новта Новтове Дюра Дюрове*
Ґ. *ґазди/-у ґаздох Новти Новтох Дюри/-у Дюрох*
Д. *ґаздови ґаздом Новтови Новтом Дюрови Дюром*
А. *ґазду ґаздох Новту Новтох Дюру Дюрох*
В. *ґаздо ґаздове Новта Новтове Дюро Дюрове*
И. *ґаздом ґаздами Новтом Новтами Дюром Дюрами*
Л. *ґаздови ґаздох Новтови Новтох Дюрови Дюрох*

& 35.3. **Надпомнуца. 1.** Даєдни меновнїки на **-а/-я** у ґенитиве єднини попри законченю **-и/-ї** можу мац и законченє **-у/-ю***: ґазда,* Ґ. *ґазди/ґазду,* Д. *ґаздови...; слуга,* Ґ. *слуги/слугу,* Д. *слугови...* Напр.: *Пойдзе худобни* **до ґазду** (Етн.). – *Пойдзе до гумна,* **слугу нєт** (Етн.). – *Шицки*, **окрем Дюру** (Дю. Папг.). – *Круцел ше ... глєдаюци шлїд* **Дюри** *и Алмаси* (Ш. Гуд.). – [Же би] *випитали млоду* **од** *пана* **старосту** (Етн.).

2. Презвиска и назвиска на **-а/-я***: Новта, Хома, Митя, Шугайда, Галушка, Тиркайла, Грубеня, Ґалуска* и др. маю вокатив єднини єднаки номинативу: *Новта!, Хома!*

3. Меновнїк **катона „**вояк”, у множини опрез законченьох достава **-ц-**, а у инструменталу множини ма законченє **-ми:** Н. *катона,* Ґ. *катону/катони,* Д. *катонови,* А. *катону,* В. *катоно,* И. *катоном,* Л. *катонови;* мн. *катона***ци**, Ґ. *катона***цох**, Д. *катона***цом**, А. *катона***цох**, И. *катона***цми**, Л. *катона***цох**.

& 35.4. Мишану деклинацию маю и меновнїки **тато „**оцец” и **апо „**оцец” и особни мена **Владо** и **Любо**:

Н. *тато татове Владо Владове*
Ґ. *тату татох Владу/-и Владох*
Д. *татови татом Владови Владом*
А. *тату татох Владу Владох*
В. *тату/тато татове Владо Владове*
И. *татом татами Владом Владами*
Л. *татови татох Владови Владох*

Меновнїк **тато** у ґенитиве єднини ма законченє **-у**, а у вокативе тиж звичайно **-у**, ридко ма форму номинатива. Меновнїк *апо* у ґенитиве ма законченє **-у** (од *апу)*, а у вокативе форму номинатива *(апо!)*.

Власни мена **Владо** и **Любо** у керестурскей бешеди у ґенитиве єднини маю законченє **-у:** *од Владу, од Любу*, а у других местох мено *Владо* ма и ґенитив на **-и**: *од Влади,* а *Любо* – и ґенитив на **-а:** *од Люба.* Напр.: [лєгнул] *Такой ту* **коло Владу** (Дю. Папг.). – *Були то крочаї* **Влади** *Олексового* (Дю. Лат.).

Нєпременлївi меновнїки

& 36.1. У даєдних славянских язикох єст нєпременлївi меновнїки (то углавним слова странского походзеня). Напр. у русийским меновнїки *метро́, кино́, ательє́, ко́фе „*кафа”: *Приехали на* **метро́** „пришли на метроу”, *Идут из* **кино́** „иду з кина” итд.

У нашим язику нєпременлївi меновнїки єст барз мало. То напр. уж спомнути меновнїк женского роду **панї** (хтори у прешлосци був пременлївi).

Нєпременлїве и презвиско **Фа** (мадярского походзеня), хторе звичайно хаснуєме у злученю з власним меном: *Фа Янко,* Ґ. *од Фа Янка,* Д. *Фа Янкови* итд. Саме презвиско ридко хаснуєме: *Идзем до Фа, Путовал зоз Фа.*

Топоним **Пиньвиц** (мено валалу при Керестуре) хаснуєме тиж у нєпременлївей форми: Ґ. *иду до Пиньвиц, врацели ше з Пиньвиц,* Д. *їх польо тамаль бліжей ґу Пиньвиц,* А. *сцигли по Пиньвиц,* И. *биваю под Пиньвиц*, Л. *були у Пиньвиц.*

Субстантивовани вираз *поза уха/позауха* (женского роду*)* тиж нєпременлївi: *И теди му опалєл даскельо горуци* **позауха** (М. Твен).

& 36.2. Даєдни абревиятури (скраценя) хаснуєме у нєпременлївей, а даєдни у пременлївей форми. Нєпременлїву форму маю скраценя: *СРЮ* (= Югославия) – ґен. *зоз СРЮ, САНУ* (= Сербска академия наукох и уметносцох) – ґен. *зоз САНУ*, *КУД „Жатва”* – ґен. *од КУД „Жатви”*.

Пременлїву форму маю скраценя: *НОБ* (= народно-ошлєбодительна борба) – лок. *у НОБ-у* (чита ше: у ен-о-бе-у*), EKG (= електро-кардиоґрам) – лок. на EKG-у (чита ше: на е-ка-ґе-у)* итд.

Творенє меновнїкох

& 37.1. Меновнїки по своїм морфологийним составу можу буц *нєвиведзени, виведзени* и *зложени.*

& 37.2. **Нєвиведзени** меновнїки маю лєм кореньову морфему, а припадково законченя доставаю на корень. То напр. меновнїки: *жем, нєбо, гора, рика, польо, место, диждж, шнїг, мраз, витор, дуга, чловек, жена, син, брат, шестра, баба, дїдо; око, ухо, нос, уста, язик, ясна, зуб, глава, твар, власи, шия, карк, рука, нога; крава, конь, швиня, пес, врана, голуб, дом, хижа* и др.

То и даєдни пари меновнїкох хлопского и женского роду кед меновнїк женского роду виведзени зоз законченьом **-а** (значи, без суфикса) з одвитуюцого меновнїка хлопского роду: *раб – раба, кум – кума, унук – унука*.

& 37.3. Ґу нєвиведзеним меновнїком рахуєме и велї нєславянски пожички, при хторих ми, гоч су у язику-жридлу виведзени, нє розликуєме морфеми (нє знаме хтора часц пожички представя корень, а хтора афикс). Напр.: Слово **бишалма** походзи од мадярского birsalma. Мадярски лингвисти знаю же тото слово виведзене з двох часцох. Друга часц *алма* значи „яблуко”. Ми, медзитим, у слову *бишалма* видзиме лєм єдну морфему*: бишалм-* (хтора за нас кореньова) и тото слово у нашим язику тримаме за нєвиведзене. Ґерманизем **гадваб „***с.* свила” походзи од нємецкого слова Gotawebi, хторе ше у нємецким состої з морфемох Got „бог” и web „тканє” и значело „божа нїтка”. Ми, медзитим, и слово *гадваб* тримаме за нєвиведзене слово, бо його етимологию нє знаме. Таки и велї други пожички – мадяризми: *балоґа, бочкора, гунцут, ґалєр, єлефант, карика, кормань, кромпля, леґинь, мунтатов, орґона, есенц, шарганьов* и др.; ґерманизми: *кушнїр, фурман „*превознїк”, *цимерман, керелаб, шнайдер, пейґла* и др.; сербски турцизми: *дутян, дєрма, калдерма, калфа* и др.; интернационализми сербского и другого походзеня: *програм/програма, систем/система, авион, театер, асфалт, метал* и др.

& 37.4. Дзепоєдни пожички на цалу основу у процесу адаптациї достали наш суфикс. Напр. мадяризми *пипка* < pipa, *покрейтка* < bokréta*, черяк* < cserje*;* ґерманизем *трешка* < Dreschmaschine*.* Таки пожички треба тримац за виведзени.

Даєдни мадяризми, ґерманизми и др. у процесу адаптациї достали у нашим язику форму з нашим суфиксом, а при даєдних ше концова ґрупа гласох поклопела по форми з нашим суфиксом. Наш суфикс достали напр. мадяризми *ровка* < róka*, герчок* < hörcsök*, карсцель* < karszék; ґерманизми *барвенок* < Bärwinkel*, люльок* < Lolch*, шмалєц* < Schmalz*, гобель* < Hobel*, брушлїк* < Brustfleck*;* исту форму як нашо виведзени меновнїки маю мадяризми *патка* < padka*, потька* < potyka*, чутка* < csutka*, пулька* < pulyka*, роштель* < rostély*, цирок* < cirok и др. Таки пожички ше у нашим язику звичайно и справую як виведзени слова. Напр. мадяризми *герчок, цирок* з випадним ***–о-:*** Ґ. *герчка, цирку;* наведзени ґерманизми тиж з випаднима ***–о-, -е-:*** Ґ. *барвенку/-нка, люльку, шмальцу, гобля.* З даєдних ше виводза деминутиви и други слова: *патка - паточка, потька - потьотька, чутка – чуточка, пулька - пульче, пуляк, пульчи, пуль-пуль; брушлїк – брушлїчок.* Значи же и таки пожички можеме тримац за виведзени.

Кед на цалу пожичку додаваме наш суфикс, таки меновнїки треба тримац за виведзени: *балоґ-аш, ґестин-яр, бочкор-ка, гунцут-ство, ґалєр-ош, кромпля-нїк, леґинь-чок, пайташ-ка, фартуш-чок, асфалт-ованє* и др.

& 37.5. Пожички зоз славянских язикох (сербски, украïнски и др.) можеме класификовац на нєвиведзени и виведзени, понеже у нїх можеме одредзиц морфемни состав. Напр. знаме же сербизем *привреда* виведзени з морфемох **при-** и **вред-**, украïнизем *чародїй* – з морфемох **чар-** и **дїй-** итд.

& 37.6. **Виведзени** меновнїки ше творя:

а) з кореня и суфикса (*рад-осц, глав-ка, хлоп-ство);*

б) з префикса и кореня *(роз-каз, од-ход);*

в) з префикса, кореня и суфикса *(за-праж-ка, под-клад-ок)*; слово може мац вецей префикси и суфикси *(нє-по-***слуш***-носц, о-***бег***-ов-анє).*

Творенє меновнїкох зоз суфиксами частейше як зоз префиксами.

& 37.7. **Зложени** меновнїки наставаю зоз складаньом двох нєвиведзених або виведзених основох: *старо-биватель* > ***старобиватель****, полу-круг* > ***полукруг****, термо-изолация* > ***термоизолация****, библио-фил* > ***библиофил*** и др.

Меновнїки з нуловим суфиксом

& 37.8. Меновнїки хтори нє маю нїяки суфикс то меновнїки з *нуловим суфиксом*. То шицки нєвиведзени меновнїки (оп. & 37.2). Ґу меновнїком з нуловим суфиксом спадаю и меновнїки виведзени лєм з префиксом.

То напр. меновнїки хлопского роду: *розказ, приход, одход*; меновнїки женского роду на **-а/-я**: *од-мена, по-трава, о-трова, за-слуга, ви-слуга, по-хвала, при-шага, роз-лука, з-вада*; меновнїки сербского походзеня *у-права, роз-права, роз-пуст* и др.

Творенє меновнїкох зоз суфиксами

& 37.9. З даєднима суфиксами виведзене векше число меновнїкох. То *продуктивни* суфикси. Таки напр. суфикси **–ар, -тель, -нїк, -к-а** и др. З другима суфиксами виведзене менше число меновнїкох. То *нєпродуктивни* суфикси. Напр.: **-н-о** *(вапно),* **-от-а** *(турбота).* Даєдни нєпродуктивни суфикси ше хасную лєм у поєдинєчних (двох-трох) словох. Їх наводзиме на концу каждей ґрупи меновнїкох.

& 37.10. Даєдни суфикси у сучасним язику страцели функцию суфикса, а достали функцию закончења за одредзени род. Таки суфикс **-й-а** при меновнїкох женского роду *предза* (< пред-йа), *садза (< сад-йа), меджа, крадза, полня, праца* и др.

Суфикс **-й-е** ше при даєдних меновнїкох штреднього роду злял з кореньом, а зачувал ґраматичне значенє закончења штреднього роду: *лїсце, пруце, клаше, осце, квеце/квице, шмеце, желє, лопуше* и др. Значенє афиксовей морфеми суфикс **-й-е** чува при кореньох хтори ше закончую на ґамбово консонанти и на **-р***: поднєбє* и *здравє/здраве, глубє „*грублє (у капусти)”*, пирє.* Тото значенє вон обнавя при меновнїкох (ґеоґрафских назвох и др.) нового походзеня: *Подунавє, Поморавє, Медзимурє, приморє, наручє* и др.

& 37.11. Окрем суфиксох хтори обрабяме у тей лекциї, у праславянским язику постояли и други суфикси, алє их у сучасним язику нє чувствуємe як суфиксово морфеми: **-б:** *голуб, ястраб;* **-в-а:** *церква, мархва;* **-ер:** *сивер;* **-ер-а** (псл. -уга)**:** *шекера;* **-ив-а:** *покрива;* **-ик-а** (псл. -yka)**:** *владика, мотика;* **-ир:** *мехир;* **-к:** *знак;* **-л-а:** *метла, жила < жиц;* **-н:** *стан;* **-н-а:** *блана, брана;* **-р:** *дар < дац, мир < мили;* **-р-а:** *искра, видра;* **-р-о:** *ведро* (= кабел)*;* **-т-а:** *плахта;* **-т-о:** *што, жито, длато;* **-тун-к-а:** *пестун-ка;* **-х:** *шмих;* **-ч:** *бич;* **-шл’-а:** *гушля, яшля;* **-й-а:** *предза, ардза;* **-тир:** *пастир;* **-ур-а:** *пазура;* **-ут:** *когут*; **-х-а:** *стреха* и др.

& 37.12. По значеню ше меновнїцки суфикси дзеля на даскельо ґрупи: **1.** суфикси хтори знача особи (з тима суфиксами виводза ше и назви животиньох); **2.** суфикси хтори знача предмети (ґу предметом рахуємe и назви просторийох, поверхносцох и рошлїнох); **3.** суфикси хтори знача абстрактни поняца; **4.** суфикси зоз значеньом нєодроснутосци *(дзецко, таще)*. **5.** суфикси субєктивней оцени.

& 37.13. Суфикси пиятей ґрупи представяю окремну ґрупу у одношеню ґу суфиксом перших штирох ґрупох. Зоз суфиксами перших штирох ґрупох творя ше слова *з новим, самостойним лексичним значеньом* у одношеню на слова з хторих ше виводза. Напр. меновнїк *коса* значи предмет, а з нього виведзени меновнїк *косач* значи особу. Окрем того, з тима суфиксами ше виводза меновнїки з розличних файтох словох: найчастейше з дїєсловних, прикметнїцких и меновнїцких основох, ридко з числовнїцких основох *(двойка, штварток)*, а барз ридко з присловнїкох *(потомок* од присловнїка *потим)* и применовнїкох *(предок* од применовнїка *пред).*

Зоз суфиксами субєктивней оцени ше нє творя по значеню нови меновнїки. Суфикси субєктивней оцени означую исти предмети як и меновнїки ґу хторим су додати, вони лєм даваю новим словом нову ниянсу у значеню. Напр. меновнїк *сноп* и з нього виведзени меновнїк *снописко* означую исти предмет, алє *сноп* значи обични, нормални по велькосци сноп, а *снописко* значи вельки сноп або обични сноп хтори дакому випатра вельки, чежки и под. Зоз суфиксами субєктивней оцени ше нови меновнїки творя лєм з меновнїкох.

Суфикси хтори знача особи

& 37.14. **Суфикси хтори знача особи хлопского роду**:

-ак/-як: Меновнїки на **-ак** ше найчастейше виводза од прикметнїцких основох (то найчастейше експресивно офарбени слова): *дурак, шалєняк, чудак, простак, змаржляк, подляк, глупак;* експресивно нє офарбене слово *лївак (*< серб. *левак).* З помоцнююцу морфему **-т-***: глуптак, шлєптак.* З меновнїкох: *моцак, вояк, моряк.* З дїєсловох: *жобрак, пияк, шпивак, зазрак (*< од дїєслова *зрец „*патриц”, прасл. zьreti)*, гудак (*< од дїєсловней основи *гуд-).* Слова нєпознатого походзеня: *трупак, шапутрак.*

Презвиска: *Гудак, Новак*. Мено *Руснак* виведзене зоз зложеним суфиксом **-н-ак.**

-ан и **-чан** (у бешедним язику **-ань** и **-чань**)**:** Меновнїки з тима суфиксами означую особи по походзеню з места або краю. Суфикси **-ан(ь)** и **-чан(ь)** з карпатского лексичного фонду, алє меновнїки виведзени зоз нїма углавним новшого походзеня: *Новосадян/Новосадянь, Беоґрадян/-дянь, Лаличан/-чань, Оджачан/-чань, Шидян/-дянь, Бикичан/-чань, Дюрдьовчан/-чань, Миклошевчан/-чань.*

-анц-и: Презрива форма презвискох и назвискох**:** *Мишканци, Ґовлянци, Шимканци, Ильканци*.

-ар/-яр (продуктивни)**:** Меновнїки на **-ар** виведзени од меновнїкох означую особу хтора прави або єй дїялносц у вязи з предметом означеним з меновнїком: *рибар, школяр, качмар, минар/млїнар, гарчкар, дротар, коминяр, чипкар, муляр, калапар, чопнар, трунар, гробар, чижмар, кудзеляр, брусар, щеткар, колєсар, шиткар, коритар; бутнар (*коц. *бубнар), годзинкар, месар, штранґар, ловар, апатикар.*

Меновнїки новшого походзеня: *новинкар „*предавач новинох”, *паприґар, заградкар, склєняр, крупар, бициґлар, плєвар* (чловек хтори при тлачарки ноши плєву), *кинар, ґереґар, конїкар, сладоледар, млєчар.*

Пожички зоз сербского: *столар, библиотекар, новинар, златар, зубар, рудар, поляр, еле(к)тричар, наднїчар, домар, музичар, ветеринар*, *механїчар, технїчар.*

Слова створени у литературним язику: *лєсар, друкар, ципелар*.

Меновнїки на **-ар** з дїєсловних основох: *маляр, дзвонар, чесар* (чловек цо чеше конопу), *кламар „*спреводзкош”.

Презвиска: *Дзвонар, Дротар, Козар, Колєсар*.

Зоз меновнїкох на **-ар/-яр** виводза ше з помощу суфикса **-ка** назви особох женского роду (оп. & 37.17).

-ач/-яч (продуктивни)**:** Меновнїки на **-ач/-яч** виводза ше найчастейше од дїєсловних основох, а знача занїманє, дїялносц, окончователя дїї: *ковач, косач, орач, питач, видавач.*

Меновнїки створени у литературним язику: *прекладач, викладач, преподавач, буквосладач, вожач, ношач, читач, древорубач, руцач* (диска, копиї), *бегач, виводзач, воспитач, прикривач „с.* јатак”, *сцекач „с.* бегунац”.

Даєдни меновнїки на *-ач/-яч* маю дублети на *-тель* (оп. суфикс *-тель*)

Презвиска: *Ковач, Пляскач*.

-аш/-яш (нєпродуктивни)**:** *бруґаш (*и *бруґош), цукраш „с.* шећераш”, *видлаш* (на свадзби)*, ґайдаш, тамбураш*.

-ец/-єц (продуктивни)**:** Меновнїки на **-ец/-єц** виводза ше од меновнїкох, прикметнїкох, дїєсловох: *хлапец (< хлап), мудерец (< мудри),* коц. *видавец (< видавац).*

Даєдни ше виводза з основи пасивного дїєприкметнїка: *хованєц „*домашнї дух” (*< ховани)*, *прибранєц (< прибрани)*. Пожички зоз сербского адаптовани зоз замену **-ац** > **-ец/-єц:** *тарґовец, ґлумец, борец.* Меновнїки створени у литературним язику: *скравец (< скравац), творец, язикознавец.* Восточнославянски пожички: *землєдїлец.*

Зоз **-ец/-єц** ше виводза и назви особох по националносци и месту биваня: *Македонєц, Словенєц, Босанєц, Сербиянєц, Далматинєц; Керестурец, Коцурец, Кулянєц.*

Презвиска: *Бодянєц, Хованєц*.

-ик/-їк: То меновнїки виведзени од дїєприкметнїка пасивного: *трапенїк* (*< трапени), скаранїк (< скарани), мученїк (< мучени).* Нови слова у литературним язику: *давенїк „с.* дављеник”, *славенїк „с.* слављеник”.

Од меновнїка *шибень „*вишадла” виведзене слово *шибенїк „*гунцут, обешеняк”.

Презвиска: *Бандурик, Бобалїк, Бобик, Керестурик*.

-к-а: Презвиска: *Кошарка, Дзвонарка, Сцеранка***;** суфикс **-к-а** фреквентни з другима значенями.

-нїк (продуктивни)**:** Меновнїки на **-нїк** виводза ше од меновнїкох, прикметнїкох и дїєсловох: *роботнїк, челєднїк, збойнїк, танєчнїк, подбочнїк, здзернїк „с.* зеленаш”, *помоцнїк/помочнїк, церковнїк.*

Меновнїки створени у литературним язику (углавним сербского походзеня): *заступнїк, припаднїк, нашлїднїк, власнїк, любовнїк, повстанїк, хоротнїк.*

Восточнославянски пожички: *зраднїк, прихильнїк.*

Презвиска: *Колїмажнїк*.

Одвитуюци меновнїки женского роду виводза ше зоз суфиксом **-нїца:** *роботнїца, челєднїца* итд.

-ок: *потомок*; суфикс -ок продуктивни з другима значенями.

-от-а (нєпродуктивни)**:** *широта* (меновнїк хлопского и женского роду); оп. абстрактни меновнїки на **-от-а**, & 37.22.

-ош: Суфикс мадярского походзеня, виводза ше з нїм найчастейше експресивно офарбени слова: *нялкош, смаркош, тротькош, чвиркош, пердош, збиткош, крадош, млодош, франтош, доганьош.*

-ств-о*:* Суфикс зоз збирним значеньом: *хлопство, панство*, *дворянство;* оп. абстрактни меновнїки на **-ств-о**, & 37.22.

& 37.15. **Суфикси з хторима виведзени поєдинєчни слова: -аль:** *коваль;* **-енд-а:** *скупенда;* **-к:** *бачик „*бачи”, *Яник*; **-ов-ич**: презвиско *Павлович* и сербизем *кральович;* **-ост-а:** *староста;* **-ох:** *мачох*; **-ух/-юх:** *шмерджух, лєнюх, бридюх*.

& 37.16. **Суфикси зоз значеньом особох женского роду**:

То меновнїки женского роду виведзени з одвитуюцих меновнїкох хлопского роду.

-анк-а/-янк-а: *кресцанка*; оп. назви предметох на **-анк-а**, & 37.18**.**

-ан-я/-ян-я: презвиска и назвиска женского роду у бешедним язику з презривим значеньом: *Кренїцканя, Сивчаня, Хоманя, Сопканя, Стричканя, Ильканя.*

-ин-я и **-кин-я** (нєпродуктивни)**:** *ґаздиня, рабиня, колеґиня*; *Рускиня, Сербкиня.*

-иц-а/-їц-а: *панїца, царица*; сербского походзеня меновнїки *кралїца, майсторица, шефица*; оп. назви предметох (& 37.18) и абстрактни назви (& 37.22).

-к-а: Зоз меновнїкох на **-ар** виводза ше з помощу суфикса **-к-а** назви особох женского роду. Старши меновнїки на **-к-а:** *минарка, колєсарка, кудзелярка, калапарка* и др. знача жену минара, колєсара, кудзеляра, калапара. Ридко знача и занїманє або дїялносц: *качмарка, кухарка.*

Нови меновнїки на **-к-а** и сербски пожички означую и жену хтора по занїманю, дїялносци поштарка, библиотекарка, наднїчарка, лїкарка, новинарка, зубарка, апатикарка.

Презвиска женского роду у бешедним язику з презривим значеньом: *Семанка, Чижмарка, Стриберка;* назви припаднїцох народносцох: *Мадярка, Словачка;* у зложеним суфиксу: *Жид-ов-ка***.**

-кин-я: оп. **-ин-я.**

-нїц-а: Меновнїки виведзени од формох хлопского роду на **-нїк:** *роботнїца, челєднїца, танєчнїца, помоцнїца/помочнїца;* сербского походзеня меновнїки: *припаднїца, наставнїца.*

-от-а (нєпродуктивни)**:** *широта* (хлопского и женского роду)*, бридота „*бридка женска особа”; оп. абстрактни назви на **-от-а**, & 37.22**.**

& 37.17. **Суфикси хтори ше зявюю у поєдинєчних словох: -д-а:** *чвирда*; **-н-а:** *панна, княжна;* **-ов-н-а:** *кральовна***; -ох-а:** *мачоха;* **-ух-а:** *гонюха „*нєшорова женска особа”*;* **-уч-а:** *дзивуча „*векше дзивче”*;* **-уш-а** (у народних писньох): *швекруша „*швекра”*, Ганюша, Катуша*.

& 37.18. **Суфикси хтори знача предмети**

-ак/-як (нєпродуктивни)**:** *пажерак, кияк, ременяк, забияк, кловак.* Зоз зложеним суфиксом **-няк** виведзени меновнїки з прикметнїцких основох на **-н-и: -няк:** *витерняк, квашняк*.

-алк-а: *гомбалка, шедалка, розвалка, пищалка, жигалка.*

-(а)нк-а/-(я)нк-а/-енк-а/-єнк-а/-(и)нк-а/-(ї)нк-а (продуктивни)**:** Назви остаткох рошлїнох: *кукуричанка, овшанка, ярчанка, пасулянка;* єдзеня: *шметанка, мачанка, резанка, сцеранка;* други предмети: *солянка, киянка, древянка, чернїчанка, писанка, котлянка, мутлянка; пражинка, сушинка***;** *палєнка, склєнка.* У форми множини: *динянки.*

Просторни назви: *цвиклянка, копачанка, сцернянка; шлїщанка,*

-аня (нєпродуктивни)**:** *кияня*; оп. назви женских особох на **-аня**, & 37.16**.**

-ар (нєпродуктивни)**:** *штухар* (файта ашовчика за виплєванє коровча); оп. назви особох на **-ар**, & 37.14**.**

-арня: *олєярня, палєнчарня;* то и нови слова створени у литературним язику место сербских словох на **-ара:** *млєчарня, пекарня, месарня, цеглярня;* пожички з язичия: *друкарня.*

-ач: *подбрухач, колач*; *путнач (< пут-н-ач);* технїчни термини*: гладкач, розпущовач, указовач напряму, тримач*.

-ачка/-ячка: Найчастейше знача предмет з хторим ше окончує дїя; *вязачка, купачка, лупачка, шеячка, грабачка, шкрабачка, косачка;* други: *–гушачка, курячка.*

-дло/-адло/-идло: *мидло, шидло, брадло, страшидло, ковадло, кресадло, фуркадло, зубадло, мотовидло***; -дли:** *видли.*

-ель (нєпродуктивни)**:** Меновнїк женского роду *купель* (= баня); меновнїки хлопского роду: *смарґель, цомпель „*цомпля”; и даєдни мадярски и нємецки пожички маю форми на **-ель***: мигель, ґоргель, пендель, карсцель; гобель, градзель, жидель* (погарик).

-ень (нєпродуктивни)**:** *гребень (< гребац), рожень (< рог), персцень, шибень (< шибац „*биц”*), стиржень; пламень, камень.*

-ец/-єц: *рубец, ставец, корец, покровец, чепец, шеменєц, конєц, вашилєц, каменєц*; з прикметнїцких и дїєприкметнїцких основох: *скорянєц, дротованєц.*

-й-е: *поднєбє, глубє „*грублє (у капусти)”*;* зоз збирним значеньом: *пирє*. При словох з йотованима консонантами **ц, ш, л’, н**’ и др. суфиксово **-й-** ше зляло з консонантом основи, а **-е/-є** представя закончене штреднього роду: *лїсце, пруце, осце, квеце/квице, шмеце, клаше, лопуше, желє,* и др.; оп. и пасус & 37.9.

-ив-о/-їв-о (нєпродуктивни)**:** *огнїво* (часц ланца)*, вариво, гориво.*

-ик/-їк (нєпродуктивни)**:** *шафлїк, кармик, долїк.*

-ин-а/-їн-а (продуктивни)**:** *драбина, судзина, отрушина/отрошина, столїна, мидлїна, перина, метлїна, сланїна, говедзина, целячина, павучина, шкарупина, похребцина, годзина; жаб-ур-ина, плєшн-єн-ина, студз-ен-їна***;** *вербина, рошлїна; країна „*держава, жем”, *ровнїна, ярина,* арх. *полонина* „горске пасовиско”; зоз зложеним суфиксом **-ов-ин-а:** *пил-ов-ина/пильовина, маковина, обаровина.*

-ин-и: Плуралия тантум: *тарчини, столїни.*

-иск-о: Назви предметох: *кошиско, шедзиско, бависко*; *пециско „*поверхносц на хторей справени пец”, *повалєнїско „*жито и под. поваляне од витру и дижджу”*, сцернїско*; *овшиско „*польо на хторим бул пошати овес”*, житнїско*; пчоларски вирази *медзиско, плодзиско;* топоним *Косцелїско;* нови слова у литературним язику: *боїско, лєжиско, огнїско, шмециско, розвалєнїско, гноїско, погоренїско, огнїско.*

-иц-а/-їц-а: *винїца, дзвонїца, цемнїца, церлїца, столїца „*жупания, вармедя”*, мирица, иглїца, палїца, чернїца, речица „*рошта”*, рукавица, щипанїца, жентица (< прасл. zeti* „сцискац, цадзиц”).

Даєдни меновнїки на **-иц-а/-їц-а** нєшка архаїчни (зазначени су у народних писньох): *склєнїца „*склєнка”, *лавица „*лавка”, *ногавица „*ногавка”, *травица „*травка, травичка”, *шестрица „*шестричка”**.**

-ищ-е/-їщ-е (продуктивни)**:** *ватрище „*поверхносц у руским пецу дзе ше топи”; слова *водище* и *плотище* у народней пригваркы: *зоз водище на плотище „*зоз води на плот” (кед ше нашвидко порайбе и попресцера сушиц); топоними *Барище, Селище.*

У литературним язику єст значне число калкох и адаптованих сербизмох на **-ище***: склонїще, лєтовалїще, зґарище, породзилїще, купалїще, одпочивалїще, совитовалїще, пристанїще.* Даєдни форми на **-ищ-е** хасную ше паралелно з формами на **-иск-о***: ловище/ловиско, складище/складзиско, боїще/боїско, стрелїще/стрелїско.*

-к-а (продуктивни)**:** З дїєсловних основох: *колїска, покривка, замешка, зварка, черкотка, запражка, шечка, заправка***.** З меновнїцких основох: *прецка, кишенка, шлївка, класка, щетка, ширка (<* прасл. *sera*

„сумпор”), *градка/*коц. *гредка, юшка, онучка, варешка, миска, печинка, бобка, ключка, гречка „*хељда”. Плуралия тантум: *дзверка, черенка*.

Суфикс **-к-а** у зложених суфиксох: *кос-ат-ка, мут-ел-ка, баґн-їт-ка, мох-от-ка, праж-ин-ка, суш-ин-ка; крив-уль-ка; Зор-н-їч-ка*; зоз зложеним суфиксом **ов-ка***: дижджовка, ґнойовка, медовка литровка, пинтовка, тирсовка/тирсцовка;* зоз зложеним суфиксом **-л-к-а***: кармилка, поїлка.*

-к-и: Меновнїки плуралия тантум: назви рошлїнох: *тарки, буячки, космачки;* назви остаткох дачого: *ограбки, пачески, вигризки;* други меновнїки: *санки, пригорки.*

-лк-а: Оп. суфикс **-ка.**

-льнїк: Зоз тим суфиксом виведзени з дїєсловних основох углавним нови слова: *умивальнїк, хладзальнїк.*

-л-о (нєпродуктивни)**:** *шедло, шветло, огребло, тарло, весло, садло.*

-нїк: *ручнїк, пранїк, шметнїк, гачнїк, вершнїк, ошельнїк, швичнїк, пашемнїк, споднїк*; назви просторийох и обєктох: *курнїк, плєвнїк, ноцнїк; овоцнїк, шлївнїк.*

-нїц-а: *ветернїца/витернїца, облашнїца, оброшнїца, колбашнїца; казательнїца.*

-н-о (нєпродуктивни)**:** *вапно, прахно, грозно, влакно, платно.*

-н-я: *кухня, студня; роботня***;** у зложених суфиксох: *древ-от-ня, цукр-ов-ня, ляд-ов-ня.*

-овка: оп. **-ка.**

-ок (продуктивни)**:** *оглавок, помиток, наручок, чолнок, млаток, заглавок, колок, парток, столок, подолок, порвазок, подкладок*; *прелазок „*преход през над и под. ґу беґелю або рики”, *чурок*.

-ош (нєпродуктивни): *дводинарош „*монета од два динари”, *пейцдинарош*.

-ч-е (нєпродуктивни)**:** *пупче, метлїнче, паздзерче;* з дїєсловних основох: *лїпкаче, здзиваче.*

-чок: Нєдеминутивне значенє: *бильчок, збущок***;** даєдни спочатку мали деминутивне значенє: *столчок, кващок, кольчок***.**

& 37.19. **Суфикси хтори ше зявюю у поєдинєчних словох**: **-ав:** *рукав;* **-ав-а/-яв-а:** *гущава, дубрава;* **-айл-а***: кривайла „*палїчка, кука”; **-аль-к-а:** *бобалька*; **-ач-а:** *ягодача* (палєнка)*;* **-ен-о**: *стремено;* **-ет-о:** *решето-;* **-ех-а:** *вареха***; -ив-о:** *желєживо;* **-ин-я:** *пустиня;* **-ит-о***: копито, корито*; **-м-о:** *бильмо, пасмо, писмо*; **-ог-а:** *острога, пирога;* **-т-а:** *плахта;* **-тв-а:** *бритва;* **-уг-а:** *квашуга;* **-ул-я:** *ґомбуля;* **-ур-а:** *пазура;* **-ух/-юх:** *кожух, лопух*; **-ух-а:** *пазуха, пелюха*; **-ц-а:** *кравенца;* **-ц-о:** *вайцо.*

& 37.20. **Суфикси за творенє абстрактних назвох**

-ан-є, -ен-є (продуктивни)**:** Дїєсловни меновнїки *чеканє, читанє, писанє; кошенє, варенє* и велї други.

-анк-а/-янк-а: *єднанка, шпиванка, виплацанка, випровадзанка.*

-ачк-а/-ячк-а: *ламачка, копачка, облївачка, бегачка, преганячка, жовтачка, бабрачка, оберачка, забивачка; наджобовачка.*

-аш: *фуяш „*курнява” Тот суфикс фреквентнєйши зоз значеньом особох.

-б-а: *свадзба, ганьба, лєйба, служба, штрельба, мольба, дзельба, злоба.* У зложеним суфиксу **-ид-ба:** *женїдба, тлачидба, косидба, селїдба, дзелїдба.*

-ель (нєпродуктивни)**:** Меновнїки хлопского роду: *кашель*; женского роду: *загибель, погибель*; оп. назви предметох на *-ель, & 37.18.*

-й-е: *здравє/здраве, наручє/наруче;* оп. назви предметох на **-й-е**, & 37.18**.**

-ид-б-а: оп. **-б-а.**

-ин-а/-їн-а: Виведзени з прикметнїкох: *цудзина, новина;* з меновнїкох: *родзина, годзина; бабранїна, шипляннїна***;** архаїчне *роковина*, сучасне *руковина.*

-(и)ск-о: *бависко, поробенїско; становиско*; оп. назви предметох (& 37.18) и ауґментативи на **-иск-о** (& 37.24)**.**

-иц-а/-їц-а: *фуявица, лядовица***.** Меновнїки на *-иц-а* хтори знача оцену, число автобуса, просториї и под. сербского походзеня: *петица, шестица, седмица, осмица.* Плуралия тантум: *заушнїци.*

-к-а: З дїєсловох: *вигварка, плєтка, схадзка, забавка, приповедка, джобка, цукрашка* „цукрова хорота”*;* з прикметнїкох: *горучка;* з меновнїкох: *памятка;* з числовнїкох: *двойка, тройка, дзешатка, стотка, езерка;* з ономатопейох: *пляска.*

-к-и: Назви обичайох и под.: *виводки, прадки, розбер-ан-ки, пит-ан-ки* (зложени суфикс **-ан-ки**); назви хоротох: *осипки, моровки „*шарлах”.

-ок: *убиток, ужиток, смуток, зармуток, заробок; пондзелок, вовторок, штварток, пияток; дзешаток***;** *предок* (< *пред*)*, стредок* (< *стред*)**.**

-осц (продуктивни): Меновнїки ше виводза з прикметнїкох: *шмелосц, прикросц, шветлосц, любосц, веселосц, радосц, бесносц, смутносц, добросц, векшосц „*векшина”, *гордосц, щиросц, злосц, роботносц, швидкосц, цихосц, храбросц.*

-от-а: Виведзени з прикметнїкох: *цеплота, хорота, цмота, доброта;* виведзени з дїєсловних основох: *робота, пекота, спрагота, турбота, клопота***;** виведзени з меновнїкох: *страхота, красота;* форма множини **-оти:** *сухоти.*

-ств-о/-цтв-о (продуктивни)**:** *дзецинство, богатство, худобство, длуство, шалєнство, братство, легиньство, дзивоцтво, бостсво (< божество); геройство, жвирство; зазрацтво, юнацтво.*

-унок (нєпродуктивни)**:** *дарунок, малюнок, допатрунок, рахунок, обрахунок, поцилунок.*

-ц-е (продуктивни)**:** *жице, лаце*; *навикнуце, здобуце, забуце, постаце, нагнуце***.**

& 37.21. **Суфикси з хторима виведзени поєдинєчни слова: -ай:** *крочай, урожай;* **-ань:** *казань „с.* проповед”*;* **-в-а:** *моква;* **-д-а:** *правда, кривда;* **-ез-а:** *трапеза;* **-есц:** *горесц „*чежкосц, мученє”*;* **-н-а:** *война, тайна*; **-об-а:** *жалоба, злоба, худоба*; **-од-а:** *шлєбода;* **-от:** *живот, лопот*; **-тв-а:** *клятва, молитва*; **-унк-а:** *обецунка;* **-ух:** *сопух „*смрод”**;** **-ц:** *напасц*; **-шаґ** (суфикс мадярского походзеня)**:** *ґаздашаґ „*ґаздовство”, *гунцутшаґ „*гунцутство”.

& 37.22. **Суфикси зоз значеньом нєодроснутосци**

-к-о: *дзецко.*

-ч-е: Млади животиньох**:** *пульче, мище, голубче, курче, морче, таще, коще* и др**.**

Суфикси субєктивней оцени

& 37.23. **Деминутиви**

-атк-о/-ятк-о: Деминутиви од назвох младих животиньох**:** *целятко, гачатко, прашатко, гушатко, мачатко.*

-енк-о: *плаценко, влаценко, гроженко, гарленко.*

-ечк-а: Архаїчни суфикс: *новинечка, фраєречка, качмаречка, ручечка, препилечка, посцелечка, фиялечка, пайташечка, подковечка, острожечка, искеречка*; нєшка хаснуєме форми на **-очк-а***: новиночка, фраєрочка, качмарочка, ручочка, препилочка, фиялочка, пайташочка, искрочка* итд.

-ечк-о: *слунечко, пиречко;* даєдни слова з тим суфиксом нєшка архаїчни: *ранечко*, *дзивчатечко, винечко, шиделечко;* нєшка хаснуєме форми на **-очк-о***: раночко*, *дзивчаточко, виночко.*

-ик/-їк (продуктивни)**:** *ножик, столїк, диждик, конїк, когуцик, пруцик, брацик, ключик, кочик, куцик, лєшик, хлєбик, хлапчик, пальчик, галовик, гордовик, пецик* и др.

-ичк-а/-їчк-а: *водичка, травичка, торбичка, зайдичка, шестричка, главичка, машлїчка, дещичка, ружичка, жемичка, кравичка, шаблїчка* и др.*; ванїчка, Зор-н-їчка.*

Даєдни меновнїки на *-ичка*, зазначени у народних писньох, нєшка архаїчни: *душичка „*душочка”, *нєдзелїчка „*нєдзельочка”, *качичка „*качочка”, *ручичка „*ручочка”*, ножичка „*ножочка”, *студнїчка* „студньочка”, *горичка „*горочка”, *сукнїчка „*сукньочка”, *женїчка „*женочка”*, голубичка „*голубочка”*, чижмичка „*чижмочка”*, карчмичка „*карчмочка”.

Даєдни меновнїки страцели деминутивне значенє: *ванїчка, Зор-н-їчка.*

-ичк-о: *здравичко, словичко*; *очичко „*око (у нар. шпиванки)”.

-ичок/-їчок: *гарчичок, кармичок, муричок, каблїчок.*

-к-а (продуктивни)**:** *хижка, хмарка, цибулька, рибка, смужка, ручка, ножка, главка, кошулька, вишенка, сланїнка, драбинка, цверенка, чижемка, гушелька, годзинка* и др.

-к-о (продуктивни)**:** *древко, очко, ушко, яблучко, заренко, маселко, саделко, миделко, браделко, плаценко, древко; слунечко, пиречко;* меновнїки хлопского роду: *дїдко.*

-ок: *поточок, облачок, фалаточок, пнячок.*

-очк-а (продуктивни)**:** *книжочка, гвиздочка, палєночка, топарочка, паточка, цивочка, дзирочка, джобочка, дзивочка;* у нар. писньох тот суфикс ма и вариянту **-ечк-а** (оп. исти пасус).

Даєдни меновнїки страцели деминутивне значенє**:** *хусточка, маґочка, щеточка.*

-очк-о: Меновнїки штреднього роду: *гнїздочко, жвераточко, дзецочко*; меновнїки хлопского роду: *авточко, дїдочко.*

-чик: *яращик, кондащик, обращик, уящик;* презвиска: *Арвальчик, Балащик, Боднарчик, Бругощик*.

-чок (продуктивни)**:** *ременьчок, каменьчок, гребеньчок, мещок, шнїщок, фартущок, батощок, нощок, плущок, рощок.*

Суфикси з хторима виведзени поєдинєчни назви: **-ачко/-ячко:** *вимнячко.*

& 37.24. **Ауґментативи**

-иск-а/-їск-а: а) Меновнїки женского роду: *глависка, ручиска, хижиска, палєнчиска, дзивчиска;* **б)** меновнїки плуралия тантум: *граблїска, дзвериска***; в)** форма множини: *дзециска.*

-иск-о/-їск-о: а) Меновнїки хлопского роду: *витриско, хлописко, хлапчиско, пшиско;* **б)** меновнїки штреднього роду: *чудовиско, блациско.*

Суфикси сербского походзеня

& 37.25. Сербского походзеня суфикс **-ар-а:** *сушара, древара, дещара, цегляра, млєчара, крупара.* У литературним язику тот суфикс заменює ше зоз суфиксом **-арня:** *сушарня, древарня, цеглярня, млєчарня* итд.

Прейґ сербского язика зме прияли и суфикси странского походзеня: **-атор:** *новатор, окупатор, аґитатор*; **-ер:** *шофер, комбайнер, спикер, режисер, шнайдер, монтер; сликер* (адаптована сербска форма *сликар*)*;* **-ир:** *бриґадир*; **-ист(а):** *тракторист(а), комунист(а), телеґрафист(а);* у бешедним язику *фодбалиста „*фодбалер”, *машиниста* (майстор при тлачарки); **-ор:** *професор, лектор* (у карпатскей лексики на *-ор* маме меновнїк *дохтор).*

Прейґ сербского язика прияли зме и суфикси странского походзеня **-аций-а:** *орґанизация, реализация, мобилизация, нєутрализация;* **-из[е]м:** *социализ[е]м, реализ[е]м, гуманиз[е]м, национализ[е]м;* **-ик-а:** *гимнастика, фолклористика, романтика, англистика***.**

Суфикси восточнославянского походзеня

& 37.26. У карпатскей системи хасновали зме два церковнославянски суфикси: **-ий-е** и **-тель**.

Зоз суфиксом **-иє** закончую ше даєдни назви церковних шветох: *Воскресениє, Вознесениє, Преображениє, Воведениє.* У сучасним язику хаснуєме пожички з язичия *условиє, сочувствиє.* Наш еквивалент суфикса *-ий-е* то суфикс *-й-е* (оп. & 37.20).

Зоз суфиксом **-тель** виведзени даскельо карпатски церковнославянизми: *хранитель, спаситель, одкупитель, учитель.* У сучасним литературним язику суфикс *-тель* досц продуктивни. Виведзени з нїм меновнїки *руководитель, гнобитель, посилатель, тужитель, будователь, погосцитель, трошитель* и др. Од суфикса *-тель* заш лєм продуктивнєйши його дублет **-ач**. Так даєдни меновнїки на *-тель (слухатель, читатель, воспитатель)* у сучасним язику поциснути од дублетох на *-ач: слухач, читач, воспитач.*

Меновнїки виведзени з восточнославянским суфиксом **-льн-я** у литературним язику новшого походзеня. Найстарши медзи нїма меновнїк **читальня –** хаснуєме од конца 19 вику. Други меновнїки: *чекальня, клальня, єдальня, хладзальня, учальня, спальня, вежбальня, заблєкальня* и др. (оп. и & 263.11). Можлїве заш лєм же зме и у карпатскей системи мали меновнїки на *-льня*, понеже тот суфикс характеристични за карпатски ареал.

О суфиксох **-ий-е, -тель** и **-льн-я** оп. и & 263.4-263.5.

Меновнїки виведзени з префиксами

& 37.27. Меновнїки ше з префиксами ридше творя як зоз суфиксами. Виводза ше з меновнїкох, дїєсловох и прикметнїкох, а часто су новшого походзеня (калки зоз сербского и др.).

без-: *безроботносц, безфарбовосц, безправносц, безсмисленосц, бездомнїк.*
ви-: *виява, виход, викладанє, вираз.*
за-: *зазубя*, *захрибце, Закарпат'є; заглавок.*
медзи-*: медзичас, медзиповерх, Медзимурє.*
на-: *наручок, находи, наступ.*
над-: *надпросековосц, надприродносц, надбудов.*
нє-: *нєдовириє, нєзнанє, нєвирносц, нєзависносц.*
о-: *оглавок, омаста, охрана.*
од-: *одступнїк, одход, одмазка.*
по-: *побрежє, Подунавє.*
под-: *поднєбє, подшнїжнїк, подбрухач* (часц штверцох), *подпоручнїк, подножаї* (часц кроснох за тканє).
пре-: *пресмаки „*барз видумовани єдзеня*", преробок, преклад.*
пред-: *предгород, предчувство, предрахунок, предстража, преднарис.*
прейґ-: *прейґмирносц.*
при-: *приморє, примирє, приглавок „оглавок* (по коцурски)*", прикраса, присмак, прижемє.*
роз-: *розвод'є, роздраже, розвивач* (филма).
у-: *уход, управа.*

& 37.28. **Префикси сербского походзеня**

анти-: *антифашист, антимилитарист, антиталант, антидопинг.*
ино-: *иножемец.*
интер-: *интерпункция.*
про-: *продекан, проректор.*
ултра-: *ултразвук, ултраправица.*

Под сербским уплївом хаснуєме и даєдни други префикси: **медзи-** *(медзичас, медзиричє)***, прейґ-** *(прейґмирносц)***, процив***(процивсловносц, процивцело)* и др.

& 37.29. **Префикси восточнославянского походзеня**

воз-/вос- (еквивалент сербского **вас-): *воспитанїк, возрост.***
поза-: *позарядовосц.*
со-: З тим префиксом у нових словох заменюєме сербски префикс **са-** и ридко **су-***: состойок – с. састојак, соучаснїк – с. саучесник, соборец – с. саборац, совласнїк – с. сувласник, соквартельош – с. сустанар, сочувствиє, согвизд'є, сознанє, соборец.*

Зложени меновнїки

& 37.30. Обидва основи зложеного меновнїка можу буц нєзависни: *сиверо-заход* (зоз злучним вокалом **-о-)**.

Медзитим, найчастейше медзи основами зложеного меновнїка постої подредзене одношенє.

1. Перши меновнїк одредзує други: *рок-фестивал* (меновнїк *рок* блїжей толкує яки фестивал)*, ґолф-клуб, джез-музика, ґол-розлика, тон-филм, найлон-пияц, шунд-литература, амфор-капура, бод-систем, ґаз-маска* и др.

2. а) Меновнїки при хторих **перша часц** стаємна компонента: **само-:** *самопослуґа, самодисциплина;* **полу-:** *полукруг, полусон, полуцмота, полуостроВо;* **авто-:** *автомобил, автострада, автодрага; автопортрет; авто-камп;* **агро-:** *аґротехнїка, аґроминимум; радио-вяза;* **био-:** *биохемия, биоенергия;* **радио-:** *радиоактивносц, радиоаматер;* **термо-:** *термоизолация;* **фото-:** *фотоґрафия, фотоаматер;* **гидро-:** *гидроизолация;* **микро-:** *микроизолация, микроорґанизем*; **теле-:** *телекомуникация, телепринтер;* **фото-:** *фотокопия, фотографија, фотомонтажа*; **дия-:** *дияфилм, дияпозитив.*

б) Меновнїки при хторих **друга часц** стаємна компонента: **-лоґ:** *психолоґ, патолоґ;* **-граф:** *библиоґраф, лексикоґраф, биоґраф, телеґраф;* **-грама/-грам** и **-грам/-ґрам** (даєдни слова хаснуємe зоз *-грама/-грам*, а даєдни зоз *-грам/-ґрам***:** *телеграма, програма/програм, килограм/килоґрам);* **-метер:** *барометер, калориметер;* **-ман:** *ґрафоман, митоман;* **-фил** (означує любителя дачого)**:** *библиофил, славянофил;* **-фоб** (виражує процивне значенє од **-фил:** тот цо дацо нє люби, бої ше, сцека од дачого)**:** *женофоб, гидрофоб;* **-фон:** *телефон, видеофон;* **-навт:** *астронавт, космонавт;* **-стат:** *термостат, аеростат;* **-бус:** *автобус, гидробус;* **-тека:** *картотека, видеотека, библиотека***.**

З даєдних таких зложених меновнїкох виводза ше други меновнїки: *психолоґия, биоґрафия, ґрафомания, славянофилство, гидрофобия.*

3. а) Меновнїки при хторих **друга компонента дїєсловна основа:** *каменьорезач, лядоламач, древорубач.* Восточнославянска основа **-дїй:** *чародїй, добродїй.*

Друга компонента може буц стаємна: **-писец:** *лїтописец, баснописец;* **-вод:** *ґазовод, водовод.*

б) Меновнїки при хторих **друга компонента меновнїцка основа:** *першокласнїк* (школяр), *старожитель, двовласц, главоножкаре, двокриделкаре.*

Друга компонента може буц стаємна: **-словносц:** *празнословносц, процивсловносц;* **-рочнїца:** *двасторочнїца, дзешецрочнїца;* **-рочє:** *полрочє, сторочє***.**

Абревиятури

& 37.31. *Абревиятури* то *скрацени назви* установох, орґанизацийох и др. составени з початних буквох або початних часцох словох.

1. Абревиятури составени з початних буквох вигваряю ше на два способи:

а) Кажда буква вигваря ше як окремни глас:

1) АМСЮ = Авто-мото союз Югославиї; **ЮАНУ** = Югославянска академия наукох и уметносцох; **ЮНА** = Югославянска народна армия; **КУД** = културно-уметнїцке дружтво; **ОЗН** = Орґанизация зєдинєних нацийох; **СРЮ** = Союзна република Югославия.

Абревиятури под **1)** хасную ше у нєпременлївей форми: *ЮНА* ґен. *од ЮНА, КУД „Жатва”* – ґен. *зоз КУД „Жатва”.*

2) ДОЗ = Державни осигурующи завод; **ЯТ** (с. *ЈАТ)* = Югославянски аеротранспорт; **ЮЛ** = Югославянска лївица; **ЮС** = югославянски стандард; **КЕБС** = Конференция о европскей безпечносци и сотруднїцтве; **ПИК** = польопривредно-индустрийни комбинат**.**

Абревиятури под **2)** хаснуєме як премелїви меновнїки (припадково законченя ше звичайно пишу после смужки): *ДОЗ* – лок. *у ДОЗ-у; ЯТ* – инстр. *зоз ЯТ-ом, КЕБС* – ґен. *жеми КЕБС-а.*

б) Кажда буква вигваря ше так як ше вона чита у азбуки або абецеди (**б** ше чита **бе, л – ел** итд.): EKG (е-ка-ґе) = електро-кардиоґрам; **ЕПП** (е-пе-пе) = економско-пропаґандна програма; **ПТТ** (= пе-те-те) = Пошта-Телеґраф-Телефон; **РТВ** (= ер-те-ве) = радио -телевизия; **ТБЦ** (= те-бе-це) = туберкулоза; **НЛО** (ен-ел-о) = нєидентификовани лєтаци обєкт; **СДК** (ес-де-ка) = служба дружтвеного кнїжководительства.

2. З початних часцох словох зложени абревиятури: **НАМА** (на + ма) = народни маґазин; **НОЛИТ** (но + лит) = нова литература.

3. Даєдни абревиятури створени на комбиновани способ: з початних буквох и початних часцох словох: **ИНА** (и + на) = Индустрия нафти; **ТАН’ЮҐ** и **Тан’юґ** (т + а + н + Юґ) = Телеґрафска аґенция новей Югославиї; **Бемус** (бе + му + с) = Беоґрадски музични святочносци.

Даєдни абревиятури нє створени з наших словох, алє зме их прияли з других язикох у форми у якей ше хасную у тих язикох: **ЦИА, Ция** = Централна обвисцуюца аґенция (составене з наших початних буквох тото скраценє би глашело **ЦОА); ПЛО** (= пе-ел-о) = Палестинска ошлєбодительна орґанизация (нашо скраценє би глашело **ПОО).** Така и абревиятура **ТАН’ЮҐ** и **Тан’юґ** (т + а + н + Юґ), хтору хаснуєме у форми яку ма у сербским язику (на нашим язику вона би була зоз **г** на концу: *Тан’юг).*

Абревиятури типа **2.** и **3.** ше меняю по припадкох як меновнїки.

Надпомнуце. За абревиятури часто хаснуєме и термин *скраценя.* Тот термин, попри значеню „абревиятура”, ма ище єдно значенє: з нїм означуєме и скрацени часци (найчастейше початни букви) мерох, титулох, назвох и под.: *м* (= метер), *км* (= километер), W (= ват), *х. р. (*= хлопски род), *напр.* (= наприклад), *оп.* (= опать) и др.

Преход других файтох словох до меновнїкох

& 37.32. Даєдни слова з других файтох словох и даєдни словозлученя достали ґраматични характеристики меновнїкох. То *субстантивовани* слова и вирази (*субстантив* = меновнїк). Таки даєдни прикметнїки: *ранєти „с*. рањеник”, *хори „с*. болесник”, *зараброванн „с*. заробљеник”, *стари „*оцец”, *стара „*мац”, *млоди* (ґен. *млодого* и *млодия), млода* (ґен. *млодей), милєнки, милєнка, познати „с*. познаник”, *дежурни, осудзени* и др.

Ґу субстантивованим прикметнїком спадаю и прикметнїки зоз значеньом презвискох и назвискох: *Лиси, Мудри, Шути* и др.

Присловнїки *пред поладньом, пополадню*/*по поладню, пред вечаром, додня* у даєдних контекстох доставаю характеристики меновнїкох: гуториме *тото пополадню (предполадньом, предвечаром)* место *тото пополаднє (предполаднє), тот предвечар.* Напр.: *Тоти хвильки,* цале гевто горуце **пополадню**, остало *му у паметаню як наисце дацо винїмне... Дильови и* того **пополадня** *були пусти* (В. Кир.) (у другим вирeченю автор похасновал меновнїк *пополаднє). – У романских и ґерманских жемох преслава Нового року, як и його* **предвечаром**, *... ма длугу традицию* (РС). – *З вечара цма, а над* **додньом** *ясно* (нар. писня).

Зоз виразу *Отче наш* (у молитви) настал власни меновнїк *Оченаш* (Ґ. *Оченаша,* Д. *Оченашу* итд.), а з презентскей форми *вирую „*верим” (тиж у молитви) – власни меновнїк *Вируя* (Ґ. *од Вируї,* Д. *Вируї,* А. *модля ше Вирую* итд.).

ПРИКМЕТНЇКИ

& 38.1. Прикметнїки (ад’єктиви) то полнозначни слова хтори означую прикмети предметох. Як нєсамостойни слова складаю ше з меновнїками у роду, числу и припадку.

& 38.2. **Описни и односни прикметнїки.** Прикметнїки ше по значеню дзеля на два ґрупи. Перша ґрупа то *описни* прикметнїки *(били, ясни, добри)*. Вони *директно означую прикмети предметох*, а нє през їх одношенє ґу другим поняцом; їх прикмета може буц виражена у розличним ступню интензивносци *(били – билши, найбилши)*. У другей ґрупи присвойни *(чловеков, гуши),* материялни прикметнїки *(желєзни, глїняни),* прикметнїки хтори знача место *(штреднї, остатнї, тутейши),* час *(лєтни, ранши)* и др. Прикметнїки тей другей ґрупи воламе *односни* прикметнїки. Вони *означую прикмету предмета през його одношенє ґу другому предмету або дїї.* Розлику медзи описнима и односнима прикметнїками потолкуєме на прикладох: Кед повеме *добри хлапец*, описни прикметнїк *добри* означує прикмету *хлапца,* одноши ше лєм на *хлапца* и нє ма вязу з другима поняцами, одн. хлапец ше ту нє находзи нї у яким одношеню ґу другим поняцом. А кед повеме *сушедов хлапец*, вец прикметнїк *сушедов* означує прикмету *хлапца* през його одношенє з другим предметом: хлапец ше находзи у одредзеним одношеню ґу сушедови т. є. сушедов є син. Кед повеме *крегка рошлїна*, описни прикметнїк *крегки* одноши ше лєм на рошлїну, а рошлїна нє ма нїяке одношенє з другима поняцами. А кед повеме *рична (барска, морска) рошлїна*, вец односни прикметнїки *рични, барски, морски* означую прикмету рошлїни през єй одношенє з рику, бару, морйом: рошлїна рошнє у рики, бари, морю. У виразу *оштри нож* (з описним прикметнїком*)* меновнїк *нож* нє ма нїяку вязу з другим предметом, а у виразу *желєзни нож* вон у одредзеним одношеню зоз *желєзом:* направени є зоз желєза. У виразу *цепли пец* (з описним прикметнїком) меновнїк *пец* нє ма вязу з другим поняцом, а у виразу *набиваци пец* вон у одредзеним одношеню зоз дїю *набиваць*: до ньго ше топи так же ше предходно у нїм паздзерче *набива*.

Описни прикметнїки

& 38.3. Описни прикметнїки означую: **1.** прикмети предметох хтори примаме прейґ осетох**:** осету вида *(жовти, белави, желєни, шветли),* слуха *(гласни, цихи),* смаку *(сладки, горки, слани, квашни),* паху *(пахняци),* дотику *(оштри, тупи, коляци);* прейґ других осетох: *(лєгки, чежки, жимни, цепли)*; **2.** просторни прикмети – обсяг, розмер, одстоянє *(широки, узки, мали, далєки, блїзки, длуги, кратки);* **4.** часово характеристики *(давни, длуги);* **5.** виково характеристики *(млади, стари);* **6.** характеристики особох и животиньох *(добри, зли, весели, розумни, мудри);* **7.** физични характеристики особох и животиньох *(здрави, худи, хори, тлусти, боси, лиси, шлєпи);* **8.** вонкашню форму *(округли);* **9.** общу оцену *(хасновити, чкодлїви, приємни, красни).*

& 38.4. Описни прикметнїки маю тоти закончења у номинативе: **-и/-ї, -а/-я, -е/-є,** мн. **-и/-ї** *(желєни, желєна, желєне,* мн. *желєни; тунї, туня, тунє,* мн. *тунї).*

Даєдни прикметнїки зоз значеньом фарби и под., хтори походза од материялних або присвойних прикметнїкох, маю двояки форми у номинативе множини – на **-и** и на **-о**: *кафови, -а, -е,* мн. *кафови/кафово (*напр. *кафови ципели* и *кафово ципели)*; *доганови, -а, -е,* мн. *доганови/доганово (доганови власи* и *доганово власи), ґарови, -а, -е,* мн. *ґарови/ґарово* (*ґарови шмати* и *ґарово шмати); целови, -а, -е,* мн. *целови/целово* (напр. *целови хусточки* и *целово хусточки)* и др.

& 38.5. **Ступньованє описних прикметнїкох**. Мера, ступень прикмети єдного предмета може ше поровновац з меру, ступньом прикмети другого предмета. При тим поровнованю одн. ступньованю мерох прикмети розликуєме три ступнї. Основна форма – *позитив* виражує прикмету без огляду на єй меру. Други ступень поровнаня – *компаратив* – виражує висшу меру прикмети при поровнованю прикметох двох предметох. Треци, найвисши ступень – *суперлатив* – виражує найвисшу меру прикмети при поровнованю прикмети єдного предмета з меру прикмети других присутних предметох.

По правилу ше ступнюю лєм описни прикметнїки. Од нєописних прикметнїкох ше ступнюю лєм тоти хтори достали описне значенє: *древени „*лєнїви” – *древенши – найдревенши*.

& 38.6. **Компаратив** ше твори з помоцу суфиксох **-ши** и **-ейши. 1.** Суфикс **-ши** маю основи на єден консонант: *млади – младши, стари – старши, слаби – слабши, мили – милши, богати – богатши, щири – щирши, сухи – сухши, тупи – тупши, нови – новши, сити – ситши, сихи – цихши, груби – грубши, тунї – туньши, драги – драгши; поспани – поспанши, узрети – узретши, вистати – вистатши; дирґаци – дирґацши, гнївaци – гнївацши, щипаци* (дим) *– щипацши, боляци – боляцши.*

Винїмки: *горуци – горуцейши* (место *горуц-ши);* од прикметнїка *швижи* компаратив ше твори з обидвома суфиксами: *швижши* и *швижейши.*

Суфикси **-ки, -оки, -єки** у компаративе випадую: *узки – узши, блїзки – блїзши, ридки – ридши, бридки – бридши, плїтки – плїтши, кратки – кратши, сладки – сладши, гладки – гладши, фришки – фришши* (нє *фрисши*, бо ше корень закончує на **ш**, а нє на **с**)*; високи – висши, глїбоки – глїбши, широки – ширши; далєки – дальши*.

Прикметнїк *красни* достава суфикс **-ши** на корень: *крас-ши.*

& 38.7. **2.** Суфикс **-ейши** маю основи на два або три консонанти: *густи – густейши, пусти – пустейши, прости – простейши, тварди твардейши, горди – гордейши, мудри – мудрейши, мокри – мокрейши, цми – цмейши; оштри – оштрейши, бистри – бистрейши, пестри – пестрейши, вертки – верткейши.*

Консонанти **л, н** опрез суфикса **-ейши** ше змегчую*: подли – подлєйши, нагли – наглєйши, цепли – цеплєйши, моцни – моцнєйши, масни – маснєйши, цесни – цеснєйши, бивни – бивнєйши, ровни – ровнєйши, цни „*статочни*”* – *цнєйши.* Винїмок представяю два прикметнїки з єдноскладовим кореньом на **-л-**: *зли – злейши, мли – млейши.*

При даєдних основох на **-к-** консонант **к** ше опрез **-ейши** палатализує. Палатализує ше при векшини прикметнїкох хтори походза зоз праславянского часу: *лєгки – лєгчейши* (прасл. lьg k)*, мегки – мегчейши* (прасл. mek k)*, мелки – мелчейши* (прасл. mel k)*, горки – горчейши* (псл. gorьk). За общеславянски прикметнїки *крегки* „слабки” *(kreg k) и резки* „ясни, оштри (глас)” *(rez k)* у литературним язику нє маме зазначени форми компаратива, бо ше вони ридко хасную. Прикметнїк *струнки „с.* витак” новшого походзеня (укр. *стрункий)*, та ше вироятно прето **к** при нїм нє палатализує: *стрункейши.*

& 38.8. Компаратив з другей (суплетивней) основи маю прикметнїки *добри, вельки, мали*: *добри – лєпши, вельки – векши, мали – менши.* Компаратив *горши* хаснує ше як ступень поровнаня за вецей прикметнїки: *нєдобри, зли, подли – горши.*

& 38.9. Од даєдних прикметнїкох звичайно ше нє прави форма компаратива, алє ше висши ступень прикмети виражує зоз присловнїком *баржей* и *ище баржей: хори – баржей хори, цудзи – баржей цудзи.* Напр.: *Пред операцию бул хори, а тераз є* **ище баржей хори**. *– Одкеди ше врацел з иножемства,* **баржей** *ми є* **цудзи**.

Прикметнїки странского походзеня хтори ше нє меняю по припадкох нє маю анї компарацию: *браун, шик, секси, троґи, фер.*

& 38.10. Дакеди ше опрез компаратива наводзи и мера за яку єдна особа або ствар превисшує зоз прикмету другу особу або ствар. За помоцньованє прикмети хасную ше присловнїки мери и други слова и вирази хтори знача меру: **вельо** *векши,* **дакус** *старши,* **кус** *младши*; **три раз** *векши,* **два раз** *менши;* **далєко** *моцнєйши,* **нєзрозмирно** *чежши.*

& 38.11. У одрекаюцих вреченьох помоцнєна мера прикмети ше виражує зоз присловнїками **анї кус** и **нїч** (у сербским язику найчастейше з присловнїком *ништа): Ти* **анї кус нє лєпши**, або: *Ти* **нїч нє лєпши**; по сербски: *Ти ниси* **ништа бољи**. У народним язику частейше ше хаснує присловнїк **анї кус**, а у литературним язику, под уплївом сербского язика, частейши присловнїк **нїч**. Напр.: *Цихо будз, ти* **нїч нє лєпши** *од нього. – Направел сом пориско до лопати* **нїч нє горше** *од тих цо правя майстрове.*

& 38.12. Компаратив хаснуєме у двох типох конструкцийох:

1. Кед ше поровную два *предмети*, хасную ше конструкциї:

а) компаратив + **од** + **ґенитив** (у форми ґенитива мено предмета з хторим ше дацо поровнує): *Петро* **вреднєйши од Якима.** *Дунай* **ширши од Тиси.**

б) компаратив + **як** + **номинатив** (у форми номинатива мено предмета з хторим ше дацо поровнує): *Петро* **вреднєйши як Яким**. *Дунай* **ширши як Тиса.**

Конструкциї зоз **од** + **ґенитив** и **як** + **номинатив** медзисобно найчастейше заменлївi.

У литературним язику баржей ше форсираю конструкциї зоз **як**: *Алє глас му* [пантерови] *бул благи ..., а шерсц* **мегчейша як пирє** (Р. Киплинґ).

2. Кед ше указує на векши ступень прикмети єдного предмета у поровнаню з єй ступньом у предходним чаше або у иншаких обставинох, хаснує ше конструкция: **компаратив** + **як** (и: **як цо)** + **присловнїцки вираз або виреченє** (зоз значеньом часу, способу або обставинох)*: Петро* **вреднєйши як скорей**, або: *Петро* **вреднєйши як цо бул скорей.**

3. Кед указуєме же прикмета предмета превисшує *одредзену меру*, хаснуєме конструкциї*:*

1) компаратив + **од** + **номинатив** (у форми номинатива вираз зоз значеньом мери): *Тота турня* **висша од 50 метери.**

2) компаратив + **як** + **номинатив** (у форми номинатива вираз зоз значеньом мери): *Тота турня* **висша як 50 метери.**

У литературним язику и у тим случаю ше баржей форсираю конструкциї зоз **як***:* [Температура] *нє шме буц* **висша** *анї* **як 35 ступнї** (НК 1978). *– Ма горучку* **висшу як 37,6 ступнї** (НК 1978). *Кед комин нє* **висши як 7 метери***, вец ше дим зна часто врацац* (НК 1978).

& 38.13. Кед ше особа або ствар поровнує зоз шицкима другима, компаратив ма значенє суперлатива. Напр.: *Вреднєйши є од шицких других. – Каждa* [мац] *приповеда о своїм дзецку же є цошка особене, ...* **мудрейше од шицких дзецох** *швета* (Е. Коч.).

& 38.14. Векшу або меншу меру прикмети єдного предмета можеме виражиц и нє поровнуюци ю з меру прикмети другого предмета. Таке звекшованє одн. зменшованє прикмети виражуєме:

а) З помоцу префиксох: *прекрасни, премили, превельки, предобри, прещешлїви*;

б) з помоцу даєдних присловнїкох*:* **барз** *(нє)добри,* **барз** *красни,* **такой-таки** *упрекосни* и др.; напр.: *Хижка у штредку сримского горбатого валала, ...* **нє барз** *велька, анї* **нє такой-така** *мала* (М. Ков.);

в) ридко з помоцу применовнїка **за** у присловнїцкей функциї (зоз значеньом „барз”)*: за мали* значи „барз мали”, *за вельки* "барз вельки"; напр.: *Велька керестурска церква була тот дзень* **за мала** [бо було вельо людзох] (РН). *– Длуго виберала дарунок, бо ше єй шицко видзело* **за драге** *подароваць* (РН);

г) з повторйованьом истого прикметнїка:

1) у двох розличних формох: *цали цалючки, мали малючки, били билючки, голи голючки, чарни чарнючки* (зоз змегчаним **н:** *чарнючки), ясни яснучки* (з нєзмегчаним **н***: яснучки*)*, нови новучки, прости простучки, чисти чистучки;*

смутни пресмутни, добри предобри, бидни пребидни; напр.: **Смутни пресмутни** *роки настали, бо шицких хлопох на войну вжали* (Г. Кост.).

2) у истей форми: *вредни-вредни, швидки-швидки; А ту бліжей на боку, валал у гущави цемних древох, а* **били, били** *хижи ше библїскую на слунку як жвератко* (Г. Кост.);

г) зоз заменовнїками *яки, таки,* присловнїком *нательо*, ридше з другима виразами *(сто ґради, до забица*) опрез форми позитива*.* Напр.: **Яки** *бул* **нєсподзивани** *кед то чул. – Нє можем преповесц* **яки** *сом* **радосни! – Яки** *сом бул* **нєподзековни** *кед сом ше поносовал на свою осаменосц* (Д. Дефо). *– А воно* [гаче] *було* **нательо дзиве** *кельо його мац була питома* (Р. Ґийо). *– Цала Томова класа була на исте копито: лярмаче, ...* **нємирни сто ґради** (М. Твен).

& 38.15. **Сербски уплїв.** У сербским язику прикмета ше помоцнює з присловнїками *тако, како, толико, колико: Петар је био* **тако весео! – Како** *је био* **изненађен! –** *Не могу рећи* **колико** *сам* **радостан!** Под сербским уплївом и ми дакеди за помоцньованє прикмети хаснуєме присловнїки **як, так, кельо, тельо** место заменовнїкох **яки, таки** и присловнїка **нательо.** Напр.: *Зоз словами нє може виповесц* **кельо** *сом бул* **одушевени** *кед сом почувствовал же сом шлєбодни* (Д. Дефо) – треба: *...* **яки** *сом бул* **одушевени***. – глад бул* **тельо** *нєподношлїви же го нагнал же би и цудзе рушал* (Дж. Лондон) – наша форма: *глад бул* **таки нєподношлїви**...

Поровнайме и тоти два вирeченя: *(1) Я***ки красни** *гвизди здалєки, а зблїзка су страшни огень, або можебуц мертве каменє!* (Г. Кост.) – *(2) Я***к красни** *думки о здравю и кельо ма чару слово о любови* (РН 1933). У першим виреченю автор (Г. Костельник) за помоцньованє прикмети правилно похасновал заменовнїк *яки*; автор другого вирeченя под сербским уплївом место заменовнїка *яки* похасновал присловнїк *як* (по сербски: **Како** *су* **лепе** *мисли о здрављу).*

& 38.16. **Суперлатив** ше твори з помоцу словка **най-:** *найлєпши, найкрасши.*

Суперлатив ше хаснує у конструкциї зоз словозлученями **з** + **Ґ, од** + **Ґ, спомедзи** + **Ґ, медзи** + **И** (применовнїки *з, од, спомедзи* зоз ґенитивом и *медзи* зоз инструменталом.): *Петро бул* **з нїх** *наймоцнєйши. – Петро бул* **од нїх** *наймоцнєйши. – Петро бул* **медзи нїма** *наймоцнєйши. – Петро бул* **спомедзи нїх** *наймоцнєйши.*

& 38.17. Найвисша мера ше змоцнює и зоз заменовнїком **цо**: *цо найлєпши, цо найкрасши.* Напр.: *Познаю го* [новтаруша] *и у Кули* **цо найвекши** *провкаторе* (Етн.). *– Рано пойду на древо, каждо свойо воли попрагал, а йому осталї* **цо найгорши** (Етн.).

& 38.18. При компарациї поняце з хторим ше дахто/дацо поровнує часто ше нє наводзи, одн. конструкциї часто хаснуєме без часци **од Ґ**, **як Ґ, медзи И** и др.: Я **вреднєйши***, бо я уж шицко поробел. – Правда, єст медзи нїма* [древами у лєше] ***грубши*** *и* **ценши***,* **простейши** *и* **викривенши***,* **висши** *и* **нїзши** (Я. Рац). *– Вон наш* **найвреднєйши** *роботнїк.*

Односни прикметнїки

& 39.1. Одношеня ґу предметом хтори виражую односни прикметнїки розлични: вони указую на **припаданє** особи або предмету (присвойни прикметнїки): *оцов калап, яблоньов квиток, шнїгова пахулька, дзецински шмих, горски верх;* на **часц цалосци** и источасно припаданє: *хижне закрице, ручни ставец, главово косци;* на **материял** (материялни прикметнїки): *штофови мантил, скоряна блузна, бакарни дрот, алуминийова видлїчка, склєняни дзвери;* на **походзенє**: *хлївски гной, кравска скора, рибов олєй;* на **наменку** предмета: *роботна хижа, роботни шмати, студентски дом, фодбалски стадион, статкова покарма, цвиклово видли, спортска опрема, путнїцки гайзибан, парачи плуг, тлачаца машина;* на **файту** або **обласц дїялносци**: *месова (поживова, польодїлска) продукция, авионска индустрия, алпинистични спорт, фодбалске змаганє, музична уметносц;* на **состав учаснїкох**: *роботнїцки совит, младежска бриґада, землєдїлска задруґа;* на **место** дзе ше дацо находзи: *валалска школа, лєсово животинї, тутейше жительство, горски гоздух, бочни сушед, остатнї у шоре;* на **час** дїї: *януарски испити, ранша ґимнастика, вчерайша подія, ютрейши дзень;* на **термин** у хторим ше дацо зявює: *тижньово новини, мешачна плаца, рочни звит;* на **випатрунок**: *штвернїсти видли, главкова ґомбошка, кантичкова цвикла* и др.

& 39.2. Даєдни ґрупи односних прикметнїкох нє мож цалком розграничиц по файти одношеньох яки виражую, одн. даєдни прикметнїки источасно спадаю до вецей ґрупох. У виразу *приклєтни дзвери* прикметнїк *приклєтни* значи и наменку (= дзвери за уходзенє до приклєта) и часц цалосци и припаданє (= приклєтово дзвери); у виразу *шнїгова пахулька* прикметнїк *шнїгови* значи источасно походзенє и припаданє.

& 39.3. **Присвойни** прикметнїки знача припадносц поєдинцови або колективу як власнїкови одредзеного предмета.

1. Прикметнїки на **-ов** и **-ин** у номинативе маю закончења **-**, **-а, -о,** мн. **-о**, напр.:

братов хлапец *мацерин син* *дзивчин хлапец*
братова жена *мацерина дзивка* *дзивчина хижа*
братово дзецко *мацерино дзецко* *дзивчино дзецко*

мн. ***братово*** *дзеци* **мацерино** *дзеци* **дзивчино** *дзеци.* Напр.: *Легинь уж з дзивку сцека ..., алє* **дзивчино** *браца го здоганяю* (О. Кост.).

Попри формох штреднього роду на **-о** хасную ше и форми на **-е**: попри **мацерино** *старанє (дзецко, шерцо)* гуториме и **мацерине** *старанє (дзецко, шерцо)***.**

2. Други односни прикметнїки на **-ов** (материялни и др.) маю двояки закончења:

а) -и, -а, -е, мн. **-и** (форма хлопского роду на **-и**, штреднього роду на **-е**, а множини на **-и):**

*алуминий***ови** *нож* *ляд***ови** *покров*
*алуминий***ова** *видлїчка* *ляд***ова** *крига*
*алуминий***ове** *закрице* *ляд***ове** *озеро*

мн. *алуминий***ови** *ножи (видлїчки, закрица)* мн. *ляд***ови** *покрови (криги, озера) (видлїчки, закрица)* Приклади за форму множини: *доходкови одношеня, кадрови питаня, надови закрица, лєсови дохторе.*

б) -, -а, -о, мн. **-о** (форма хлопского роду без **-и**, штреднього роду на **-о**, а множини тиж на **-о):**

*алуминий***ов** *нож* *лєс***ов** *дохтор*
алуминий**ова** *видлїчка* *лєс***ова** *хижка* *лєс***ово** *озеро*
*алуминий***ово** *закрице*
мн. *алуминий***ово** *ножи* *лєс***ово** *дохторе*
(видлїчки, закрица) (хижки, озера) Приклади за форму множини: *рижнофарбово шмати, штириуглово цегли, водово драги, векслово и гипотеково длуства, превозково дружтва, памуково панталони, урядово розкази, шветово колоси, двокридлово крилатици, огньово очи, приштабово єдинки.*

Закончења под **б** характеристичнєйши за бешедни язик. Закончења под **а** ше у литературним язику у остатнїм чаше форсираю место закончењох под **б** же би ше направела розлика медзи нєприсвойнима **(**под **а)** и присвойнима формами (под **б**). Нєприсвойни закончења (под **а**) ище нє превладали, и спонтано ше ище вше хасную и закончења под **б.** Закончења под **б** найчастейше маю прикметнїки при хторих ище виражене присвойне значенє, напр.: *лєсово жридла, лядово коруни древох, водово русалки, спальньово дзвери, пойдово облачки, цивово косци, шнїгово гвиздочки, розумово сили, сосново лєси, плугово ручки, водово калапи, буково лєси, степово лїшки.*

& 39.4. Зявюю ше и двояки закончења у литературним язику: с.р. –о/-е, мн. –о/-и.

Форми штреднього роду: **1**. на –**о**: На дну моря пещера, у нєй перлово коритко (Ґ. Олуїч).

2**.** на **-е:** *Було ... мале* **хвилькове** *розстоянє медзи нїма* (Дж. Лондон). – *Старе* **нєдзельове** *дружтво уж було позберане* (Велько Петр.). – *Вон им гуторел же* **водове** *препреченє, яке командир нашол на мапи, ... найзвичайнєйши рит, котри у каждей часци рока може преґажиц* (Ш. Гуд.).

Форми множини: **1.** на **-о:** *Нєпреривно вибиваю кризи и* **стресово** *ситуациї* (Шв.). – *Окрем того ту було и* **урядово** *записи* (Дж. Лондон). – *Набавел сом чарни и* **жвератково** *цегелки. Обложиме комин* (Шв.)

2. на **-и: Я***ки сом* **безсмислови** *одлуки приношел* (Д. Дефо). – Ш*ицки* **шветови** *новини буду писац о нїм* (Велько Петр.). Зявюю ше и дублетни форми: *поживови артикли/поживово артикли, каждодньови бриги/нєкаждодньово твари*.

Закончења под **а** и **б** нє вше ше дошлїдно хасную. Напр. у прикладу: *Бог то* **лядови** *мир, ангели то* **лядово** *звуки ..., Христос то лядова била милосц, Марийово лелиї то* **лядове** *квеце* (Велько Петр.) спрам формох *лядови мир* и *лядове квеце* треба же би место **лядово звуки** було **лядови звуки.**

Кед сцеме окреме наглашиц ступень прикмети, односни прикметнїки дакеди хаснуєме и у компаративе и суперлативе: Ш*а то Русин, Рус ... З* **найпартизанскейшого** *валалу є, з Милинцох* (В. Кост.). – *У нєй* [юнакинї кнїжки] *сконцентровани* **найлюдскейши** *прикмети* (РС 1999).

Деклинация прикметнїкох

& 40.1. **Таблїчка пременки:**

Н. *добри добре добра добри ярнї ярнє ярня ярнї*
Ґ. *доброго добрей добрих ярнього ярнєй ярнїх*
Д. *доброму добрей добрим ярньому ярнєй ярнїм*
А. І або ІІ *добре добру І або ІІ І/ІІ ярнє ярню І/ІІ*
И. *добрим добру добрима ярнїм ярню ярнїма*
Л. *добрим/доброму добрей добрих ярнїм/-ньому ярнєй ярнїх*

& 40.2. У деклинациї ше нє чуваю розлики медзи основами на тварди и мегки консонант: *добри, -ого, -ому; ярнї, -нього, -ньому* (у сербским язику ше тота розлика чува: *добар, -ог, -ом; предњи, -ег, -ем).*

& 40.3. Форми хлопского (и штреднього) роду у локативе єднини маю двояки закончeня: **-им** и **-ому:** *о добрим/доброму чловекови.* Частейши форми на **-им:** *о добрим школярови, о вредним роботнїкови.* Закончeнє **-ому** звичайно хаснуєме зоз применовнїком **при**, напр.:

У жимских вечарох лєжал **при** ... **розгореному огню** *у библиотеки* (Дж. Лондон). – *Шмугнул Мижо през луг, ... та ше нашол* **при самому джобацому дроту** (В. Кост.)**. –** *Шено зоз травох ... по квалитету барз блїзко* **при бетелїновому** (НК).

Двояки закончeня у локативе єднини маю и заменовнїки з прикметнїцку пременку (оп. & 51.8) и порядково числовнїки (оп. & 54.2).

& 40.4. Даєдни прикметнїки странского походзеня нє маю деклинацию (анї компарацию): *браун, шик, секси, ґроґи, фер.*

& 40.5. **Сербски уплїв.** У бешедним язику у мишаних штредкох под уплївом сербского язика дакеди ше хасную погришни форми *инструментала, датива* и *локатива* множини.

Инструментал множини ше хаснує зоз закончeньом **-им** *(з* **добрим** *людзми)* место зоз **-има** *(з* **добрима** *людзми)* – под уплївом сербских формох на **-им** (*са* **добрим** *људима*). Ридше хаснуєме погришни форми *датива* и *локатива* множини: форми датива на **-има** *(добрима)* место на **-им** *(добрим)* – под уплївом сербских формох на **-има** (*бољима, другима*) – и форми локатива на **-има** и **-им** *(добрима* и *добрим)* место на **-их** *(добрих).*

Исти гришки правиме и у деклинациї заменовнїкох и порядкових числовнїкох, напр.: *З* **моїм першим** *успихами сом задовольни.*

Тоти погришни форми у деклинациї прикметнїцких словох зявюю ше уж у виданьох РНПД (у „Руских новинох” и др.) – пре нєдостаточну редакторску и лекторску контролу и прето же авторе нє вше знали добре по руски (даєдни нє були Руснаци). Тиж их находзиме и у перших творох Г. Костельника. Пре нєдостаток прикладох з бешедного язика найвецей приклади наводзиме з „Руских новинох” (ту даваме приклади и за заменовнїки и порядково числовнїки)*:*

Инструментал множини: *Лєм розлика медзи нами модернима людзми и* **простим пастирами***! – Єст и таких местох, дзе под жему стої вода. Ю треба одстранїц зос* **под**’**жемним цивами**. – *Под кажду хижу, требало би вимуровац пивнїцу на своди од моцного материялу зос* **вельким облаками**. – [Спортски клуб] *„Занатлия”, котри є нєшка у Шиду наймоцнєйши клуб, а котри и зоз* **беоґрадским клубами** *вигравал утакмици.* – [У Берлину єдно зданиє палати почало шедац, та инжинєре] *наоколо повязали палату з* **моцним** *22 метери* **високима желєзним слупами** *и* [з] *помоцу машинох пренєсли шицко зданиє на друге место* (у тим прикладу прикметнїки *моцни* и *желєзни* похасновани зоз сербским закончeньом **-им**, а прикметнїк *високи* – з руским **-има**) – *Ми мушиме вериц лєм тому, цо* **своїм очами** *видзиме и тому о чим зме ше барз добре прешведчели. – Отче. Тельо вас роки слугуєм ... та сце ми нїґда нє дали анї кожлє, да ше дакус розвешелїм зос* **своїм пайташами** (РН 1933).

Приклад з Г. Костельника: *Дзе же тоти очка // з* **чарним обервами***? // Дзе красна главочка // з* **гадвабним власами***?* (Жалосцинки серенчи и милей, 34).

Датив множини: [РНПД] *особено протестира проци* **бесчеснима нападанями** *поєдиних Русинох на нашо руске народне свящeнство* (РН 1933 – у тим прикладу применовнїк *проци* похасновани з дативом, оп. & 180.6). – *Одвит чежки. Препущуєм го* **другима** *з векшим животним досвидом (*= искуством*)* (РН 1932). – *У шицких варошох ... ушорюю ше явни кухнї, котри варя и дзеля за дармо єдзенє* **шицкима***, котри су худобни* (РН 1933). – *Посилаю дописи, або єдни* **другима** *пишу на таких буквох як я гварим* (Я. Бак., 1945).

Локатив множини: *Вони* [млади] *треба да ступаю, подз[в]игню и обновя Дружство. На* **младима** *остава швет!* (РН 1933). – *Привитал госцох ..., на цо вони одповеди з краснима бешедами, у* **котрима** *нам шицким винєсли на кратко чешки обставини и страданя котри сами прежили* (РН 1934). – *Живот ме преґажел нємилосердно у* **своїм грубима** *чижмами* (РН 1928). – *Бо и ми видзиме як наш руски народ чита койяки новини* **у котрима** *ше находзи права отрова* (РН 1928). *А мнє чежко на шерцу, кед попатрим, як ми писми – о* **хторима** *сом ошведочени же су за шветло – у цми нєми шпя* (Г. Кост.).

У сучасним литературним язику, пре векшу редакторску и лекторску контролу, таки гришки барз ридки: *Окрем обовязней школскей лектири, нащивителє барз глєдаю дїла наградзовани з Нобелову, Андричову и* **другим** *наградами* (РС).

Творенє прикметнїкох

& 41.1. Прикметнїки можу буц *нєвиведзени, виведзени (*з меновнїкох, дїєсловох, прикметнїкох, присловнїкох) и *зложени* (з двох словох).

& 41.2. **Нєвиведзени прикметнїки** ше состоя з кореня и закончeня и шицки спадаю до описних прикметнїкох: *млади – стари, тлусти – худи, оштри – тупи, здрави – хори, мудри – глупи, нови – стари, добри – зли, сухи – мокри, чарни – били, густи, мали, пусти, сити, тварди, слаби, груби, цали, длуги, цихи, цепли, глухи, боси, цудзи, швижи, ясни, жовти, шиви, желєни.*

Други описни и шицки односни прикметнїки спадаю ґу виведзеним або зложеним прикметнїком.

Виведзени прикметнїки

& 41.3. Виведзени прикметнїки ше творя: **а)** зоз суфиксами *(бид-ни, млад-ки)*; **б)** з префиксами *(нє-добри)*; **в)** зоз суфиксами и префиксами (*под-вод-ни).*

Творенє зоз суфиксами

& 41.4. По значеню розликуємe: **а)** словотворни суфикси и **б)** суфикси мери и субєктивней оцени. Понеже односни прикметнїки часто преходза до описних, медзи словотворнима суфиксами нє мож строго видзелїц суфикси тих двох ґрупох прикметнїкох.

Описни прикметнїки

& 41.5. **Прикметнїки виведзени з дїєсловох 1.** Прикметнїки по походзеню од пасива перфекта:

а) Прикметнїки виведзени зоз суфиксами **-т-, -н-** з нєпреходних дїєсловох означую прикмету лєбо стан здобути з дїю дїєслова: *висхнути, вигладнєти, препаднути, узрети, вистати, змарзнути, сплєшнєти, скиснути; нагнївани, поспани, виплакани, розжалєни, зармуцени.*

б) Прикметнїки на **-т-, -н-** зоз преходних дїєсловох означую прикмету лєбо стан пасивно здобути (т. є. хтори обєкт здобул з окончованьом на нїм дїї дїєслова): *зашати, завяти, обути, забити, обцагнути* (мур); *обилєни, офарбени, мальовани, покошени, варени, печени, пражени, квашени, попораєни.*

2. Даскельо прикметнїки з активного прикметнїка перфекта (*на* **-л**) означую прикмету хтору субєкт здобул з окончованьом тирвацей дїї дїєслова: *шмели (< шмец), сцели (< сцец).*

3. Прикметнїки виведзени зоз суфиксом **-ни:** *смутни (< смуцищ), будни (< будзищ (ше)), дойна* (крава) *(< доїц*).

4. Прикметнїки на **-лїв-** виведзени з дїєсловох знача прикмету субєкта дїї дїєслова зоз хторого су виведзени: *чкодлїви, ганьбльїви, збитлїви, задихлїви, загаклїви, здогадлїви, бешедлїви, бояжлїви, звадлїви.*

5. Исте значенє як прикметнїки на **-лїв-** маю и прикметнїки на нєпродуктивни суфикс **-к-**: *вертки „*рухоми, хторому ше лєгко ”верциц"", *кротки.*

Прикметнїки на -уц-/-юц-, -ац-/-яц- и **-ц-**

& 41.6. У сучасним литературним язику барз продуктивна ґрупа прикметнїкох на **-уц-/-юц-, -ац-/-яц-** и **-ц-.** Форми на **уц-/-юц-** и **-ац-/-яц-** виведзени од другей презентскей основи; форми на **–ц** виведзени з инфинитивней основи.

& 41.7. За народни язик характеристични прикметнїки на **-ац-/-яц-** и **-ц-**. Вони виражую три значеня:

а) Означую прикмету поняца хторе окончує дїю, або є у стану хтори виражени з дїєсловом: *печаци, коляци, блїщаци, боляци, пахняци, шмердзаци; шлїзкаци, сипкаци, кричаци, джобаци, драпаци, щипаци, гнївaци, шкрипаци, черчаци, давяци, диртаци, шарпаци, драндаци.* Напр.: *диртаца драга, коляца ружа, шарпаци чловек, драндаце дзецко, лїпкаце блато, кричаци чловек (фарби*), *давяци прах, боляца рана*, *шмердзаце блато.*

б) Прикметнїки на **-ац-/-яц-** и **-ц-** можу значиц и же предмет на хтори ше одноша може окончовац дїю дїєслова: *писаца машинка*, *тлачаца машина.* Даєдни з тих прикметнїкох маю форми на **-ч-и**: *орачи плуг, парачи плуг, шивача машина.*

в) Єдно їх значенє то и *пасивна можлївосц*: знача же над предметом на хтори ше одноша може окончовац одредзену дїю: *складаци метер* (= метер хтори може поскладац и положиц до кишенки)*, набиваци пец* (= пец хтори ше набива з паздзерчом)*, капчаца ґомбошка* (= ґомбошка хтору може капчац)*.*

& 41.8. У литературним язику, под уплївом сербского язика, процес твореня прикметнїкох на **-уц-/-юц-, -ац-/-яц-** и **-ц-** барз активни.

& 41.9. Прикметнїки виведзени з преходних дїєсловох

а) знача же дїя преходзи на обєкт: **зашлєпююца** *нєнависц* (= нєнависц хтора дакого/дацо зашлєпює)*,* **випитуюци** *попатрунок* (= попатрунок хтори дакого/дацо випитує)*,* **надрилююци** *чловек,* **ушпююце** *жубротанє,* **успавююце** *путованє,* **сануюци** *попатрунок,* **роздражнююца** *музика,* **порушуюца** *моц,* **прицагуюца** *краса,* **ошвицуюца** *ракета,* **забиваюца** *моц,* **знїчтожуюце** *оружиє,* **обезхрабруюци** *вистки,* **заглушуюца** *експлозия,* **видрижнююци** *слова,* **вишмеююци** *попатрунок,* **опоминаюци** *питаня,* **зєдинююца** *моц,* **виволуюци** *вираз твари,* **возбудзуюца** *кнїжка,* **вимагаюца** *любов,* **ласкотаюци** *слова,* **одбиваюци** *смак,* **змирююца** *слика,* **поражуюца** *вистка,* **опиваюци** *запах,* **застрашуюци** *випатрунок,* **нєпоцешуюци** *слова,* **кусаюца** *жвир,* **збунююци** *роздумованя,* **задоволююци** *упечаток,* **застрашуюци** *випатрунок,* **знїщуюци** *огень,* **парализуюци** *страх,* **нєсподзиваюце** *зявенє,* **знємирююца** *цихосц,* **заглушуюци** *крик,* **омамююце** *дїйство,* **окрипююца** *швижосц,* **забиваюци** *пламень,* **таргаюце** *вяканє*; **зводзаци** *очи*; виведзени з инфинитивней основи: **спреведаци** *плач*;

б) знача же дїя на хтору ше одноша можлїва, витворлїва на обєкту: **нагадуюци** *думки* (= думки хтори мож нагаднуц)*, лєгко* **паметаюца** *ария* (= ария хтора ше лєгко памета)*,* **занєдзбуюци** *фактор* (= фактор хтори мож занєдзбац), **розполагаюци** *капитал* (= капитал з хторим мож розполагац)**.**

& 41.10. Части и форми з неґацию **нє-**, хтори знача же дїя нє можлїва, нє витворлїва на обєкту: **нєзагашуюца** *жажда* (= жажда хтору нє мож загашиц)*,* **нєзопераюца** *моц* (= моц хтору нє мож зопрец),

нєпохопюющи *инстинкт,* **нєзаменюющи** *витамини,* **нєповторюющи** *способ,* **нєдосцигующи** *резултати,* **нєобкеруюце** *положенє,* **нєвисцеруюци** *шлїд,* **нєнарушуюце** *спокойство,* ***нєоценююца*** *вредносц,* **нєприлапююце** *порученє,* **нєвилїчуюца** *хорота,* **нєзастановююца** *безрозумносц,* **нєзатримуюци** *страх,* **нєпрепознаваюца** *глїбина,* **нєстримуюце** *церпенє,* **нєпребачуюци** *слова***, нєзабуваюци** *упечатки* (= упечатки хтори нє мож забуц).

& 41.11. Зоз значеньом можлївосци, витворлївосци одн. нєможлївосци, нєвитворлївосци дії або стану, под уплївом сербского язика, хаснуєме и прикметнїки на **-ив-** и **-лїв-** (сербски **-ив** и **-љив**): *видлїви, розположиви, виводлїви, похоплїви; нєвидлїви, нєоценїви*, *нєдолаплїви, нєоробиви, нєдопущиви, нєвичерпиви, нєвименїви*. *нєзношлїви, нєвиводлїви, нєрозумлїви, нєодгадлїви, нєподношлїви, нєпредвидлїви, нєодклонїви, нєпомирлїви*.

Ридше ше хасную синоними зоз суфиксом **-н-:** *нєпрекладни, нєодкладни, нєпреглядни, нєвицерпни, нєрукотворни*.

Даєдни прикметнїки того типа хасную ше з двома суфиксами: *нєповторююци* и *нєповторлїви, нєпохопююци* и *нєпохоплїви, нєстримуюци* и *нєстримовни, нєзаобиходзаци* и *нєзаобиходни*.

& 41.12. Нашо авторе у чаше 1921-1941. зоз значеньом (нє)витворлївосци дії творели або жичали з язичия прикметнїки на **–им** (углавним з неґацию **нє-),** хтори по форми пасивни партиципи презента: *нєвидими, нєрушими, нєвичерпаєми, нєописими, нєпогришими.* Тот партиципов суфикс **-им-** поциснути зоз сучасного язика. Зачувана лєм партиципова форма на **-ом-:** *(нє)рухоми.* Прикметнїки на **-уц-/-юц-, -ац-/-яц-** и **-ц-** з тим значеньом авторе 1921-1941. нє хасновали.

& 41.13. Виведзени з нєпреходних дїєсловох, у положеню опрез меновнїка, прикметнїки на **-уц-/-юц-, -ац-/-яц-** и **-ц-** знача же поняце на хторе ше одноша окончує одредзену дїю або ше находзи у одредзеним стану.

а) Форми на **-уц-/-юц-: швидкочечуца** *вода,* **нєпонагляюци** *крочай,* **предзерающи** *звук,* **нарастающи** *потреби,* **падающа** *вода,* **зашедающи** *суд,* **чувствующе** *существо,* **розпирскуюци** *експлозиї минох,* **плївающи** *обєкт,* **путуюци** *тарґовец,* **розпадающа** *празнїна,* **понагляюци** *преходнїки***, премакающе** *закрище,* **одцадзующе** *место*.

б) Форми на **-ац-/-яц-**: *лєгко* **сходзаци** *персцень,* **трепецаци** *блїск,* **заобиходзаци** *драги,* **диргоняци** *звук,* **приходзаци** *людзе***, наиходзаци** *днї,* **предстояци** *акциї***, швицаци** *очи,* **трушаце** *цесточко*, **нєнавидзаца** *твар,* **грожаци** *очи*.

в) Прикметнїки виведзени з инфинитивней основи зоз суфиксом **-(а)ц-: пирхаци** *власи,* **предзераце** *стуканє,* **праскаца** *жабка,* **колїсаца** *молга,* **тресаци** *руки,* **колїсаца** *посцель,* **розсиповаца** *жем*, **драндаце** *дзецко*, **тримаца** *жена,* **указоваци** *палєц*, **шмеяци** *очи***.**

Кед би мали форму дїєприсловнїка тоти прикметнїки би глашели: **пирхаюци***,* **предзерающи** итд.

& 41.14. Прикметнїки виведзени од дїєслова *ходзиц*, ридше и даєдни други, хасную ше и як субстантивовани форми: *одвитовал* **новоприходзаци** *(*Ґоґоль); *кед дахто на ньго попатрел од* **преходзацих** (Е. Коч.); *як глїбоко залєзол* **приходзаци** (М. Пап); *ганьбела ше од* **преходзацих** (М. Пап); *зоз* **одходзацима** [був] *однєшени на фронт* (Е. Коч.); **путуюци** *можу пречитац* (М. Ков.).

& 41.15. Барз ридко ше таки форми вяжу за меновнїк хтори одредзую, а означую *правого окончователя дії* (таки форми исную у даєдних других славянских язикох, а волаю ше *дїєприкметнїк активни презента)*. У литературним язику як еквиваленти хаснуєме атрибутово виреченя. Напр.: *Граждане* **биваюци** *далєко од городу ... слухаю бешеду* [на радио] *(РК 1930)* (наш еквивалент*: граждане* **хтори биваю** далєко од городу). *– Процивсловносци* **панующи** *у єдним стредку* (> процивсловносци **хтори паную** у єдним стредку)**. –** *Цар пошол на други край сали и там* **стояцому** *слугови наказал цошка* (РН 1928) > слугови **хтори там стал** наказал цошка.

& 41.16. Старши авторе дакеди хасновали и прикметнїки зоз церковнославянскима формами **-ущ-/-ющ-, -ащ-/-ящ-** *(слїдующи, будущи, идущи, руководящи).* Пикметнїк *будущи* вошол и до бешеди (гутори ше напр.: *мой будущи, моя будуща „*мой будуци супруг одн. супруга”). Тоти форми у сучасним язику углавним поциснути од наших формох на **-уц-/-юц-, -ац-/-яц-**: *идуци, руководзаци* и др. Паралелно ше ище хасную форми *слїдующи* и *шлїдующи*.

Прикметнїки виведзени з меновнїкох

& 41.17. Прикметнїки виведзени з меновнїкох знача же одредзене поняце ма тото цо значи меновнїк у основи або на хторим упадлїве, обачлїве тото цо значи меновнїк.

-ав-: *ардзави, дзирави, пегави, храстави, каправи, кирвави*.

-аст-: *жилкасти, джобкасти, платкасти, коцкасти, кандрасти, угласти, карбикасти „*зубкасти”.

Прикметнїки на **-аст-** знача и же предмет подобни тому цо значи меновнїк у основи: *пилкасти* (нож), *гребенясти, габасти, зубкасти*.

-ат-: Прикметнїки на **-ат-** найчастейше знача вельку миру того цо означує основа: *баюсати, брадати, брухати, главати, зубати, окати, ногати, плєцати, власати, ухати, целати, ґамбати, рукати, носати, лїцати; лїсцата рошлїна, ґузловате древо*.

Даєдни прикметнїки на **-ат-** маю пренєшене значенє: *язикати, гарлати, пискати,* а даєдни знача лєм присуство (а нє и вельку миру) того цо значи меновнїк: *чубати, горбати* (напр. *чубата птица*).

-ив-/-їв-: *правдиви*.

-ист-/-їст-: *кончисти, пламенїсти* „пламеньовей фарби”.

-(й)овит-: *юшковити; горйовити.*

-н-: Прикметнїки ше виводза: **а)** од меновнїкох у узшим смислу: *жимни* (од *жима), гладни* (од *глад), мирни* (од *мир), гришни* (од *грих), смачни* (од *смак), плодни* (од *плод), вирни* (од *вира), моцни* (од *моц);* **б)** од меновнїкох зоз значеньом дії: *роботни* (од *робота*).

Прикметнїки на *-ки, -оки, -єки*

& 41.18. Окремну ґрупу представяю прикметнїки на нєпродуктивни суфикси **-ки, -оки, -єки***:* **а)** У першей подґрупи прикметнїки *узки – широки, нїзки – високи, блїзки – далєки, кратки – длугоки, плїтки – глїбоки, сладки, ридки, гладки, чежки, бридки* и др. Коренї векшини з тих прикметнїкох **(уз-, рид-, нїз-** и др.) у нашим язику ше хасную и як дїєсловни коренї *(зужиц, риднуц, збліжиц ше, велїчац ше, скраниц, гладзиц, сладзиц, прешириц, оддалїц)*, а у компарациї ше компаративов суфикс додава на корень (одбиваю ше суфикси **-ки, -оки, -єки)***: уз-ши, шир-ши* итд.

б) У другей подґрупи прикметнїки *мегки, мелки, крегки, горки* и др. З їх кореньох ше нє виводза други файти словох, а з цалей основи ше виводза дїєслова (*одмегчац, розмелчиц, загорчиц)*; компаративов суфикс ше тиж додава на цалу основу *(мегчейши, мелчейши).*

Присвойни прикметнїки

& 41.19. Присвойни прикметнїки значa припадносц поєдинцови або колективу як власнїкови одредзеного предмета. Закончую ше на **-ов, -ин, -и, -ач-, -ск-, -цк-.**

Прикметнїки на **-ов, -ин** то присвойни прикметнїки у узшим смислу (индивидуални). Вони значa припаданє поєдинцови – особи, животинї або предмету*: оцов калап, мацерова хустка, шестрино дзеци*; *тащково гнїздо; ружов квет (церень).*

Прикметнїки на **-ин** у бешеди хасную углавним старши. У литературним язику место нїх звичайно ше хасную форми на **-ов** *(шестрово дзеци* место *шестрино дзеци)***.**

Прикметнїки на **-ов, -ин** можу значиц и припадносц у ширшим смислу (оп. & 41.21).

& 41.20. Зоз суфиксом **-и** и **-ач-** творя ше присвойни прикметнїки (найчастейше од назвох животиньох) зоз значеньом припадносци колективу: *медведжи, фаркаши, гаджи, гуши, качи, морчи, кожи, пши; целячи, буячи.*

Кед прикметнїки на **-ов** виведзени од назвох животиньох, вони найчастейше тиж значa припаданє цалей файти и заменлїви су з прикметнїками на **-и/-ач-:** *тащково гнїздо* и *таще гнїздо.*

& 41.21. Значенє припадносци у ширшим смислу маю:

1. а) прикметнїки на **-ск-**:

хлопски, сушедски, людски, женски, легиньски; од назвох животиньох: *коньски, кравски, швиньски;* од назвох нєживого: *варошски, валалски, дунайски, бегельски, польски, керестурски, морски, кулски, коцурски;*

б) прикметнїки виведзени зоз зложеним суфиксом: присвойни суфикси **-ов, -ин** + суфикс **-ск-***: ґазд-ов-ски, баб-ов-ски, дїд-ов-ски; мацер-ин-ски*; *вол-ов-ски, пс-ов-ски*;

2. прикметнїки на **-цк-** *дзивоцки (< дзивоц-ски < дзивок-ски), юнацки* (< юнац-ски < юнак-ски), *лалицки (< Лалить-ски), оджацки* (< *оджац-ски* < *Оджак-ски*)*, пиньвицки* (< Пиньвиц-ски)*;*

3. прикметнїки на **-еск:** *чловечески, владически.*

& 41.22. Припадносц у ширшим смислу значa и прикметнїки на **-ов**[**и**]. Напр. у народним язику: *Ґимназийова уліčка* (у Керестуре уліčка на хторей ше находзела ґимназия), *парохийово здание.* Прикметнїки того типа досц часто хасновали нашо авторе медзи двома войнами**.** Напр.: [Мири] *котри би мали вилїчиц* **финансийову** *хороту* (РН 1928). – **Порцийово** *власци почали виганяц порцию* (РН 1928). – *Бул шеф* **пилотовей** *школи* (РН 1928). – *Зос* **воздухову** *ладю прешол океан* (РН 1929). – Шедли *на свой* **моторови** *чамец* (РН 1929).

Старши авторе хасновали и таки и словозлученя: **а)** *телефонова вяза, машиново руки, поштово посилки, маґазиново здания*; **б)** *пенєжово задруги, пошмерцова припомоц, особови гайзибан, експресови гайзибан, терхови гайзибан*; **в)** *цигаретлови паперики, концертово карти, образово рамики, цукрово фабрики, доганово фабрики, угльово рудокопи;* **г)** *дзелова куля, радиово стациї, касова книжочка, моторова бициґла*; **ґ)** *ґасово циви, федерово ципели*.

& 41.23. У сучасним литературним язику суфикс **-ов**[**и**] з найвекшей часци заменєни з другима еквивалентами: зоз суфиксом **-ск-** (приклади под **а**): *телефонска вяза, машински руки* итд.; зоз суфиксом **-н-** (приклади под **б**): *пенєжни, посмертни, особни гайзибан, експресни гайзибан;* з другима словозлученями (приклади под **в**): *паперики за цигаретли, карти за концерт, рамики за образи; фабрики цукру, фабрики догану, рудокопи угля*; з другима виразами (приклади под **г**): *артилєрийска ґраната, радиостанїца, шпоровна книжочка, мотор-бициґла* и *моторка.*

Даєдни з тих прикметнїкох и у сучасним язику ше хасную зоз суфиксом **-ов**[**и**] (приклади под **ґ**): *ґазово циви, фейдерови канабель.*

На основи досц велького числа прикладох на **-ов**[**и**] у старших авторох можеме заключиц же прикметнїки на **-ов**[**и**] у духу нашого язика. Прето би их анї у сучасним язику нє требало поцисковац.

& 41.24. Окремну присвойну форму на **-ого** маю назвиска и презвиска прикметнїцкого походзеня: *Лисого* (< Лиси), Шутого (< шути), *Масного* (< Масни), *Грубого* (< Груби); *Мудрого* (< Мудри), *Будинского* (< Будински), *Еделинского* (< Еделински), *Вислављского* (< Вислављски), *Венчельовского* (< Венчельовски), *Гирйоватого* (< Гирйовати), *Пастовнїцкого* (< Пастовнїцки) и др. Форма на **-ого** то ґенитив єднини хлопского роду: кед напр. *Янко Еделински* ма сина, дзивку, андю, коня итд., вец ше гутори же то син, дзивка, андя, конь итд. *Янка Еделинского*, одн. (без власного мена *Янко*) – же то *Еделинского* син, дзивка итд. Форма на **-ого** нєпременлїва и хаснує ше за шицки три роди и за множину: Н. *Лисого бачи, Лисого андя, Лисого дзивче, Лисого дзеци*, Ґ. *Лисого бачика, Лисого андї, Лисого дзивчеца, Лисого дзецох* итд.

Форма на **-ого** характеристична за бешедни язик. У литературним язику презвиска прикметнїцкого походзеня звичайно ше хасную у присвойней форми на **-ов**: *Дюра Будинсков, Ганя Будинскова, Будинсково дзеци.* Напр.: [Приповедка записана] *од Юлина* **Вадаскового** (Загр. 1993) (у бешеди би була похаснована форма: *од Юлина* **Вадаского**).

Материялни прикметнїки

& 41.25. Материялни прикметнїки знача походзенє з материї. Виводза ше зоз суфиксами:

-ов[**и**]**:** *дубов(и) -а -о/-е,* мн. *-о/-и*; *шпижов(и)*, *буков(и), лїпов(и), алуминийов(и);*

-ан-/-ян-: *овшани, ярчани, рендани, гліняни, сламяни (*беш. *сламняни), оловяни, платняни, волняни, склєняни, скоряни;*

-ен-*: древени;*

-н-: *желєзни, млєчни, гадвабни, житни, челїчни, бакарни.*

Прикметнїки зоз значеньом места и часу

& 41.26. Прикметнїки зоз значеньом места и часу виводза ше з меновнїкох и присловнїкох.

Прикметнїки **зоз значеньом места** виводза ше зоз суфиксами: **-н-:** *рични, сушедни, хижни;* **-н'-:** *преднї, стреднї/штреднї, заднї, крайнї, долнї, горнї, споднї;* **-шн'-:** *домашнї, вонкашнї, нукашнї;* ***-тейш-:*** *тутейши, тамтейши.*

Прикметнїки хтори знача час: **-н-:** *вчасни, позни, лєтни;* **-н'-:** *ярнї, лєтнї/лєтни;* **-шн'-:** *дакедишнї;* **-ск-:** *єшеньски, жимски, лоньски;* **-ш-:** *ранши, вечарши;* **-йш-:** *вчерайши* (и *вчера-шнї), нєшкайши* (и *нєшка-шнї), ютрейши;* **-ушн'-:** *лєтушнї, жимушнї*; форми *лєтушнї* и *жимушнї* ше траца з язика, поцискую их форми *лєтни и жимски.*

Суфикси мери и субєктивней оцени

& 41.27. Тоти прикметнїки виводза ше найчастейше з описних прикметнїкох. Прикметнїки виведзени зоз суфиксами мери означую зменшану прикмету (*белавкасти* = дакус белави) або повекшану прикмету предмета (*билючки* = барз били). Суфикси субєктивней оцени виражую особни упечаток бешедуюцей особи о даким/дачим (гвариме же тоти суфикси експресивно офарбени).

Зменшану прикмету знача суфикси: **-ав-/-яв-:** *горкави* (= дакус горки), *сладкави, червенкави, биляви, чарняви;* **-каст-:** *белавкасти* (= дакус белави), *червенкасти, шивкасти, жовкасти, желєнкасти, лиловкасти*; **-ист-/-їст-:** *дурнїсти* (= дакус дурни), *задзернїсти* (= хтори ше покус задзера, репи до других).

Повекшану прикмету знача суфикси: **-учк-/-ючк-:** *лєгучки* (= барз лєгки), *малючки, цалючки, билючки, ценючки;* **-унд-/-юнд-:** *мандунди, мегунди, ценюнди*.

Повекшану прикмету и субєктивну оцену виражую суфикси: **-к-:** *слабки, младки, худки, билки, милки, сушки (< сухи)*; з тима прикметнїками виражує ше особна прихильносц (симпатия, сановнє и под.); **-еньк-:** *стареньки, бидненьки, младеньки.*

Суфикси восточнославянского походзеня

& 41.28. Зоз суфиксом **-ичн-**, хтори хаснуєме место сербского **-ичк-**, у литературним язику виводзиме прикметнїки од меновнїкох странского походзеня на **-изм/-изем** и **-ик-а: архаїчни** (од *архаїз[е]м*), **социялистични** (од *социялиз[е]м*), **политични** (од *политика*), **фабрични** (од *фабрика*) итд.

Зоз суфиксом **-ийн-** виводза ше прикметнїки од меновнїкох, тиж странского походзеня, на **-ий-а: историйни** (од *история*), **хемийни**, **фамелийни**, **редакцийни**, **еволуцийни** итд.

Руски еквивалент восточнославянского суфикса **-ичн-** и сербского **-ичк-** то суфикс **-ицк-**: **фабрицки** < *фабрика* (у народним язику исную вецей прикметнїки на **-цк-**: *вояк* > ***вояцки***, *Оджак* > ***оджацки***). Тот суфикс хасновани у литературним язику до 60-их рокох: *социялистицка революция, политицке воспитанє, фашистицки слугове;* од 70-их рокох поциснути є од суфикса **-ичн-.**

Вецей прикметнїки виведзени и зоз церковнославянским суфиксом **-тельн-**: *будовательни, змагательни, видавательни, сновательни, погосцительни, ошлєбодительни*.

О суфиксох **-ичн-, -ийн-** и **-тельн-** оп. и & 263.6-263.8.

& 41.29. **Творенє прикметнїкох з префиксами**

Префикси з хторима ше виводза прикметнїки виражую розлични значеня. Найвецей префикси маме з примарним просторним и часовим значеньом и зоз значеньом одношеня медзи предметами. Даєдни префикси творя антонимни пари (*над-* и *под-, звонка-* и *знука-* и др.).

& 41.30. Просторне значенє маю префикси:

за- (значи положенє з другого боку дакого/дачого)*: загорски, заморски;*

звонка- (значи положенє вонка з границох дакого/дачого)*: звонкапартийни, звонкаблоковски, звонкаармийски, звонкачасови*; з тим значеньом паралелно ше хасную и префикси *поза-* и *окрем-* (при тим другим основне значенє то значенє видзельованя з цалосци);

знука- (значи положенє у границох дакого/дачого)*: знукапартийни*, *знукасистемни*; префикси *звонка-* и *знука-* нового походзеня (калки сербских префиксох *ван-/изван-* и *унутар-*);

над- (значи положенє над даким/дачим)*: наджемни, надгробни*; алє прикметнїки *надчловечески, надприродни, надмоцни* уж нє маю просторне значенє;

под- (значи положенє под даким/дачим)*: подводни, поджемни, подскорови*;

при- (значи положенє блїзко при даким/дачим)*: приморски, пригородски, придунайски*.

& 41.31. Час знача префикси:

до- (указує на час хтори предходзи даякей важней подїї, епохи, периоду)*: дореволуцийни, докапиталистични*;

пред- (указує на час хтори предходзи дачому)*: предвойнови, предвиберанкови, предшколски, предмалженски*;

по-*:* (указує на час хтори шлїдзи за дачим) *повойнови, посмертни.*

& 41.32. Одношенє медзи предметами знача префикси:

медзи- (значи медзисобне одношенє особох, ґрупох и под.)*: медзилюдски, медзирепублични, медзиопштински, медзидержавни, медзимесни, медзинационални, медзистранкови*; префикс може мац и просторне (*медзикосцови, медзивидлїцови*), часово *(медзивойнови)* и други значеня *(медзинародни, медзидисциплинарни)*;

процив- (значи наменєносц за знїчтожованє дакого/дачого)*: процивогньови, процивтенковски, процивоздушни* (за знїчтожованє авияциї)*, процивепидемийни*; тот применовнїк-префикс у нашей карпатскей системи вироятно глашел **проци**, одн. бул без **-в**, хторе достал од сербского **против**.

& 41.33. Префикси з другима значенями:

без- (значи прикмету хтора настала як резултат одсутносци предмета означеного з другу часцу виведзеного прикметнїка)*: безхарактерни, безчесни, безпомощни, безправни, бездзечни, безгришни, безроботни*; даєдни прикметнїки виведзени без суфикса: *безруки, безглави, беззуби*;

полу- (значи же дацо наполи або лєм з єдну часцу тото цо значи друга часц)*: полугласни, полумертви, полуквалификовани, полукревни, полуцми, полуупечени, полупияни*;

нє- (твори антоними ґу прикметнїком без *нє-)*: *нєвелики* (антоним ґу *вельки), нєкрасни* (антоним ґу *красни), нєшорови, нєздрави, нєлапшни, нєщири*; синоним префиксу **нє-** то префикс **а-***: асиметрични*;

окрем- (виражує значенє видзельованя з цалосци)*: окремшколски, окремевропски*; тот префикс нового походзеня; у литературним язику є синоним префиксох з просторним значеньом **поза-** и **звонка-**;

пре- (префикс по значеню блїзки присловнїку мери *барз,* характеристичнєйши є за бешедни язик)*: прекрасни* (= барз красни)*, предобри, премили, премудри, прещешлїви.*

Префикси сербского походзеня

& 41.34. Сербского походзеня префикс **после-**: *послеопераційни, послевиберанкови*; наш еквивалент префикс **по-** (оп. & 41.31).

& 41.35. Слїдующи префикси-интернационализми нєпродуктивни: **а-** (синоним префикса *нє-*)*: асиметрични, аморални, алоґични, аритмични*; **анти-** (синоним префикса *процив-*)*: антифашистични, антинародни, антитуберкулозни*; **екстра-** (значи „окремни, винїмкови"): *екстралинґвистични*; **интер-** (синоним префикса *медзи-*)*: интернационални, интерконтинентални;* **про-** (антоним префиксох *процив-* и *анти-*, значи же дахто виступа на дачиїм боку, як прихильнїк, защитнїк дакого, звич. даєдного народу або держави*): проґермански, проанґлийски, профашистични;* **ултра-** (значи же ше тото цо виражене з другу часцу зявює у барз велькей мири)*: ултралилови, ултрачервени, ултраправи.*

Префикси восточнославянского походзеня

& 41.36. З церковнославянским префиксом **все-** у нових словох заменюєме сербски префикс **све-**: *всестрани* – с. *свестран, всенародни* – с. *свенародни, всезнаюци* – с. *свезнајући.*

Украïнски префикс **поза-** (значи положенє вонка з границох дачого) хаснуєме як еквивалент сербского префикса **ван-.** Паралелно з префиксом *поза-* у литературним язику ше хасную и применовнїки-префикси **окрем-** и **звонка-**, та даєдни прикметнїки хаснуєме з двома, та и шицкима трома префиксами. Зоз **поза** виведзени прикметнїки: *позарядови (студент, схадзка)* – с. *ванредан*; *позапартийни/звонкапартийни* – с.

ванпартијски, позапланcки – с. *ванпланcки, позапросторови/звонкапросторови, позакласни/окремкласни*, *позашколски/окремшколски* – с. *ваншколски*.

О префиксох восточнославянского походзеня оп. и & 263.9.

ЗАМЕНОВНЇКИ

& 42.1. **Ґраматични характеристики заменовнїкох.** Заменовнїки то полнозначни слова хтори указую на особу, предмет або прикмету нє менуюци их.

Заменовнїки ше розликую од векшини других файтох полнозначних словох по високим ступню абстрактносци. Вони нє означую конкретне поняце, алє виражую общи, абстрактни катеґориї. Зоз заменовнїком **я** ше, напр., означує катеґория особи хтора бешедує, зоз заменовнїком **ти** катеґория особи хтора слуха бешедуюцого, зоз заменовнїком **вон, вона, воно** катеґория особи хтора нє участвує у диялоґу. Зоз заменовнїком **хто** ше означує особа вообще, а зоз **що –** ствар вообще, зоз **тот –** особа хлопского роду вообще, зоз **таки –** поняце прикмети вообще.

Таке пообщене значенє маю нє лєм заменовнїки, хтори указую на предмети, алє и присловнїки виведзени од заменовнїцких елементох, хтори пообщено указую на место, час, способ, меру и причину дїї: *дзе, ту, там, оталь; кеди, теди; як, так; кельо, тельо; прецо, прето* и др. Прето даєдни ґраматичаре и тоти присловнїки рахую ґу заменовнїком.

& 42.2. Заменовнїки маю и свойо окремни ґраматични характеристики. Напр., велї з нїх маю ґраматични катеґориї роду, числа, припадку и живого-нєживого, медзитим, значенє тих катеґорийох иншаке од значеня катеґорийох при других файтох словох. Так множина особових заменовнїкох **ми, ви, вони** означує вкупносц *розличних* особох одн. предметох, а нє даскельо єднородни особи одн. предмети як що маме напр. при меновнїкох: **ми** то нє *я + я + я*, алє то *я и други* хтори участвую у бешеди (то можу буц особи розличних родох, а з пренєшеним значеньом и предмети и животинї), а **хижи** – то хижа + хижа + хижа, одн. то вецей будинки *истей файти.* Даєдни заменовнїки нє маю катеґорию роду: *я, ти, ми, ви, себе, хто, що, нїхто, дахто.*

& 42.3. Специфичносц заменовнїкох як файти словох и у тим же їх мож пречишлїц. По др А. Дуличенкови у руским язику [ше] число основних заменовнїкох приблїжує ґу цифри 100.

& 42.4. **Класификация.** Исную два класификациї заменовнїкох: *значеньова* и *ґраматична.*

По значеню заменовнїки ше дзеля на дзевец ґрупи:

1. Особово: **я, ти, вон** *(вона, воно),* **ми, ви, вони** (за шицки три роди).

2. Повратни: **себе/ше.**

3. Присвойни: **мой, твой, його, єй,** мн. **наш, ваш, їх.**

4. Указуюци: **тот** *(тота, тото,* мн. *тоти),* **гевтот** *(гевта, гевто,* мн *гевти),* **тамтот** *(тамта, тамто,* мн. *тамти),* **таки** *(-а, -е,* мн. *-и),* **телї** *(-я, -є,* мн. *телї/тельо)*, **исти** *(-а, -е,* мн. *-и)* **„тот”**.

5. Опитни: **хто, що, яки** *(-а, -е,* мн. *-и),* **чий** *(-я, -о,* мн. *-о),* **хтори/котри** *(-а, -е,* мн. *-и),* **келї** *(-я, -є,* мн. *келї/кельо).*

6. Односни: исти як и опитни, алє ше хасную як злучнїки у зависно-зложених виреченьох (атрибутових, обєктових и др.).

У даєдних ґраматикох опитни и односни заменовнїки ше третираю як єдна файта: *опитно-односни* заменовнїки.

7. Одредзени: **шицок** *(шицка, шицко/шицке,* мн. *шицки),* **кажди** *(-а, -е,* мн. *-и),* **сам** *(сама, саме/само,* мн. *сами)* и **сами/сам** *(сама, саме,* мн. *сами),* **инши** *(-а, -е,* мн. *-и).*

8. Нєодредзени: **хтошка** и **хтошкаль, цошка** и **цошкаль; якиш** и **якишик, хториш/котриш** и **хторишик/котришик; дахто, дацо, даяки, даєден, дачий, дахтори/дакотри; койхто, койцо, койхтори/койкотри, койяки, койчий**; **дзехтори/дзекотри**, **дзеяки, дзепоєден.**

9. Одрекаюци: **нїхто, нїч, нїяки, нїчий, нїхтори/нїкотри, нїкелї; жадни „**анї єден”**.**

& 42.5. По *ґраматичних характеристикох* заменовнїки ше дзеля на *меновнїцки* и *прикметнїцки.*

Меновнїцки заменовнїки самостойни у виреченю як и меновнїки, а други детерминативни слова ше операю на нїх и завиша од нїх. То особово заменовнїки, повратни заменовнїк **себе**, опитни и односни **хто, що** и зоз нїх виведзени нєодредзени **(хтошка, дахто, цошка, дацо** и др.) и одрекаюци заменовнїки **(нїхто, нїч).** Меновнїцки заменовнїки, з винїмком особового заменовнїка за 3. особу **вон**, маю *лєм єдну форму за шицки три роди.*

Прикметнїцки заменовнїки у виреченю маю службу прикметнїкох и операю ше на самостойни слова, углавним меновнїки, хтори одредзую. То *присвойни* заменовнїки за 1. и 2. особу, *указуюци, одредзени* и векшина *опитних, нєодредзених* и *одрекаюцих заменовнїкох* (одн. окрем тих хтори спадаю до меновнїцких заменовнїкох). З винїмком присвойних заменовнїкох за 3. особу (**його, єй, їх**), прикметнїцки заменовнїки маю *форми за шицки три роди и за множину*: **мой, моя, мойо,** мн. **мойо; тот, тота, тото,** мн. **тоти** итд.

& 42.6. **Надпомнуце.** Даєдни ґраматичаре дзеля заменовнїки на *родово* и *нєродово*. Родово заменовнїки тоти що маю форми за шицки три роди и за множину, а то уствари прикметнїцки заменовнїки без присвойних

заменовнїкох **його, єй, їх.** Нєродово заменовнїки нє маю окремни форми за роди, а то меновнїцки заменовнїки без особового заменовнїка за 3. особу **вон**.

& 42.7. Значенє заменовнїкох дакеди доставаю и прикметнїки и числовнїки. Напр.:

На **дати** *знак рушели ше до нападу. – У* **датих** *условийох робота нє могла буц на час закончена*. У першим виреченю форма *дати* дїєприкметнїк (= знак хтори хтошка дал), а у другим ма значенє заменовнїка (= у *тих* условийох...).

За змаганє **одредзени** *правила хторих ше шицки учаснїки муша притримовац. – У* **одредзених** *хвилькох овладовала зо мну розпука.* У першим виреченю слово *одредзени* – дїєприкметнїк (= правила хтори хтошка одредзел), а у другим є заменовнїк (= у *даєдних* хвилькох...).

Гоч єст лєм **єден** *путнїк, автобус муши исц. – То* **єден** *барз интересантни чловек*. У першим виреченю слово *єден* числовнїк, а у другим заменовнїк (= то *якишик* барз интересантни чловек).

Перши рок зме мали 25 метери жита по гольту, а **други** *рок трицец. – Вон роби, а* **други** *стоя, та ше припатраю.* У першим виреченю *други* числовнїк, а у другим виреченю – заменовнїк (= а *гевти* стоя).

& 42.8. З другого боку и заменовнїки можу достац значенє меновнїкох. Так з особовим заменовнїком *вон* дакеди означуємe шицким добре познату особу хтору пре дацо нє менуємe: даєдного члена фамелиї, шефа колектива, нєприятеля на фронту и под. Напр. **Вон** *ци то нє допущи* (= шеф, оцец и под. ци то нє допущи).

Особово заменовнїки

& 43.1. Особово заменовнїки указую на трох учаснїкох у дияложскей бешеди: заменовнїк за 1. особу **я** указує на бешедуюцу особу, заменовнїк за 2. особу **ти –** на особу ґу хторей ше нєпостредно обраца бешедуюца особа, а заменовнїки за 3. особу **вон, вона, воно –** на особи одн. предмети хтори нє участвую у диялоґу, алє о нїх бешедує даєден учаснїк у диялоґу.

& 43.2. У поглядзе катеґориї роду особово заменовнїки ше дзеля на два ґрупи: заменовнїки хтори маю катеґорию роду **(вон, вона, воно)** и заменовнїки хтори ю нє маю **(я, ти).**

& 43.3. Слова хтори ше вяжу за заменовнїки **вон, вона, воно** складаю ше з нїма у роду: *вон* ***робел****, вона* ***робела****, воно* ***робело****; вон* ***вредни****, вона* ***вредна****, воно* ***вредне***.

Слова хтори ше вяжу за заменовнїки **я, ти** кладу ше до хлопского або женского роду, зависно од пола особи хтору тоти заменовнїки означую: *я робел, я робела; я вредни, я вредна*. Ридко, углавним у уметнїцкей литератури при персонификациї предметох, зависни слова ше хасную и у штреднїм роду. Приклади наводзи Г. Г. Надь у своїх „Лингвистичних статьох и розправох”, 130-133. б.: *И* **ти** [шерцо мойо] **любело** *у часох давних вечаром зо мну на босо блукац* (Дю. Папг.). *– Колїсало Юлиянче красне дзивче. // Колїсало, заплакало: // „чого* **я ше***, Панє боже,* **дочекало?**” *(*Етн.). *– Як бим нє* **плакало***? – гварело мачатко. –* **Гладне** *сом и* **смиядне** (ПЗ 1950).

& 43.4. Особово заменовнїки маю форми множини: *я –* **ми***, ти –* **ви***, вон (-а, -о) –* **вони**. Медзитим, одношеня *я – ми, ти – ви* иншаки як одношеня формох єднини и множини при меновнїкох: ми, як зме гварели**,** нє значи *„я + я + я...”,* алє значи *„я + други*”, т. є. указує на шицки особи з хторима ше бешедуюца особа обєдинює и у мено хторих виступа; **ви** нє значи *„ти + ти + ти...”,* алє значи *„ти + други”*, т. є. указує на даскелїх собешеднїкох або на шицки особи з хторима ше обєдинює бешедуюца особа.

& 43.5. Заменовнїк **вон** дакеди у бешеди, кед сцеме виражиц нєзадовольство зоз собешеднїком, хаснуємe место заменовнїка **ти**: *Та я по цали дзень робим, трудзим ше, а* **вон** *ми лєм дошпинтує* (= а *ти* ми лєм дошпинтуєш).

& 43.6. Заменовнїк **ми** ше у науковим, дїловним и публицистичним стилу хаснує и зоз значеньом заменовнїка **я**, напр. як авторске „я”: **Ми** *були барз нєсподзивани з випатрунком того места* (= я бул барз нєсподзивани...). Дакеди ше **ми** хаснує и при обраценю ґу собешеднїкови, одн. место заменовнїка **ти**, напр. з ироничним значеньом*: Цо,* **ми** *уж и одповедац старшому будземе?*! (= *ти* мнє, старшому, думаш одповедац?)

& 43.7. Заменовнїк **ви** ше як форма учтивосци хаснує и за означованє єдного собешеднїка. Таке ословйованє зоз **ви** воламе *двоєнє (*гвариме: *двоїц* дакому = гуториц дакому *ви)*: **Ви***, млада женочко, будзеце о даскельо мешаци – мама* (М. Ков.). При старших генерацийох руски жени гуторели своїм мужом **ви**, а дзеци тиж ословйовали родичох зоз **ви**: *Чи* **ви***, мамо, шпице, чи роздумуєце?* (нар. писня)

& 43.8. Форму множини заменовнїка **вон** у прешлосци зме хасновали и як форму почитованя при бешедованю о єдней особи: *Як нам з Крижевцох явяю, преосвящени Владика* **нє буду** *дома од 31. того мешацу до 18. априла. У тим часу* **иду** *на визитацию по Жумберку* (РН 1932) (= *нє будзе* дома, *идзе* на визитацию).

& 43.9. Форми датива особових заменовнїкох **ми, ци, му, єй, нам, вам, им** хаснуємe и зоз значеньом присвойних заменовнїкох. З тим значеньом вони звичайно стоя после меновнїка на хтори ше одноша: *И вон пошол так до лєса ґу тей дзири як и* **брат му***. И так прешол як* **му брат** (= *його* брат) (Етн.). *– Дзеци* **им** *уж студираю* (= *їх* дзеци).

Форми датива **ми, ци, нам, вам** особових заменовнїкох **я, ти, ми, ви** досц часто хаснуємe у функциї такв. *етичного* датива: бешедуюца особа сце з нїма виражиц свою правдиву або нїби правдиву прихильносц ґу собешеднїкови або обєкту дїї: *Яки ши* **ми,** *нєбораку, весели? // Дзе же це так вишпивовац учели?* (М. Ков.) *– Як же ши* **ми,** *цо* **ми** *робиш, як* **ми** *жиєш? – И ти* **ми** *якиш юнак! (оп.* & 187.1,5)

Датив **ци** и **вам** хаснуєме у бешедним язику и як такв. *пригваркови* датив: *Так* **ци** *то у живоце. – Петро то* **вам** *єден барз интересантни чловек. (оп.* & 187.3)

Датив заменовнїка за 2. особу єднини **ци** досц часто хаснуєме у функциї словка: даваме з нїм приповеданю живши тон. Напр.: А я ци нараз станєм, та му гварим (оп. & 187.3).

& 43.10. У звичайних условийох особови заменовнїк нє може буц одредзени зоз прикметнїком (атрибутом). Кед повеме: **Щешлїви ти**, то нє словозлученє *атрибут + заменовнїк*, алє виреченє з меновим предикатом, у хторим *ти* субєкт, а *щешлїви* – менови предикат. Алє при особовим заменовнїку може стац видзелєни атрибут: *Кед ми сцигли на польо, а вон,* **таки вредни***, уж половку поробел.*

& 43.11. Деклинация заменовнїкох **я, ти, ми, ви**

Н. *я ти ми ви*
Ґ. *мнє, ме тебе, це нас вас*
Д. *мнє, ми тебе, це, ци нам вам*
А. *мнє, ме тебе, це нас вас*
И. *зо мну з тобу нами вами*
Л. *мнє тебе, це нас вас*

1. Форма инструментала **мну** од заменовнїка **я** ридко ше хаснує з применовнїком **медзи**. Ридко напр. гутериме: **Медзи мну** *и моїм пайташом пришло до нєпорозуменя.* З другима применовнїками тота форма ше хаснує: **за мну, предо мну, надо мну, подо мну, зо мну.**

2. Енклитични форми заменовнїка **я** нє хасную ше з применовнїками, напр. датив: *дал* **ми** (без применовнїка), алє: *идзе ґу* **мнє** (з применовнїком); акузатив: *видзел* **ме** (без применовнїка), алє: *патри на* **мнє** (з применовнїком).

3. Енклитични форми заменовнїка **ти**, окрем форми датива **ци**, хасную ше и зоз применовнїками: *идзем* **од тебе** и *идзем* **од це***; идзем* **ґу тебе** и *идзем* **ґу це***; рахуєме* **на тебе** и *рахуєме* **на це***; бешедуєме* **о тебе** и *бешедуєме* **о це**. Форма датива **ци** хаснує ше без применовнїкох: *гварел сом* **ци**.

4. Заменовнїки **ми, ви** у инструменталу множини маю форми на **-ми***: нами, вами,* док други заменовнїки маю форми на **-ма***: з нїма, з моїма, з тима, з такима, з хторима* итд.

& 43.12. Деклинация заменовнїка **вон**:

Н. *вон воно вона вони*
Ґ. *його, нього, нього, го єй, нєй їх, нїх, их*
Д. *йому, ньому, му єй, нєй їм, нїм, им*
А. *його, нього, нього, го ю, ню їх, нїх, их*
И. *з нїм з ню з нїма*
Л. *нїм/ньому нєй нїх*

1. Форми зоз **н-** трецей особи єднини и множини хасную ше з применовнїками (инструментал и локатив вше з применовнїками): *од нього, од нєй, од нїх, ґу ньому, ґу нєй, ґу нїм* итд.

2. Форми ґенитива и акузатива заменовнїка *вон* – **нього** и **нього –** нє хасную ше з истима применовнїками. Форма ґенитива *нього* ше хаснує зоз шицкима применовнїками окрем зоз *до;* форма *нього* ше хаснує з применовнїком *до: без (коло, од, окрем, прейґ, поконцу* итд.) **нього**, алє: *до́* ***нього*** (з акцентом на *до).*

3. О формох локатива заменовнїка **вон** оп. & 51.8.

4. Форми датива и акузатива хлопского и стреднього роду и множини зоз **-й-** хасную ше на початку виреченя и кед су наглашени: Й**ого (їх)** *зме видзели вчера. – Видзел сом* **його***, а нє тебе.*

5. Форми множини зоз **и-** нєнаглашени: *Поведзце* **им** *най знаю. Поздравце* **их**.

6. Форми ґенитива **ме, це, його** и **го, єй, їх/их** хасную ше з повратнима дїєсловами: *Нє боїме ше* **го (єй, їх)**. *– Лєдво ше* **го (єй, их)** *ментовал. – Вони ше* **го** *обавали* (М. Ков.).

Повратни заменовнїк *себе*

& 44. Повратни заменовнїк **себе** указує на одношенє особи ґу самей себе, т. є. значи же субєкт и обєкт дїї – иста особа: *Купел сом* **себе** *нови шмати. – Вон задовольни зоз* **собу.** Вон ше може одношиц на особи виражени зоз шицкима особовима заменовнїками: Я *(ти, вон/вона)* **себе** *дал/дала слово, Ми (ви, вони)* **себе** *дали слово.*

Тот заменовнїк нє ма форми за род и число. Тиж нє ма форми номинатива и вокатива, бо обєкт нїґда нє може буц у номинативе и вокативе, одн. може буц лєм у зависних припадкох. Припадково форми ше творя з двох основох: **себ-** (шицки припадки окрем инструментала) и **соб-** (инструментал). Енклитичну форму **ше** заменовнїк *себе* ма у акузативе: Я **себе** *добре познам* и Я **ше** *добре познам.*

Н. – Ґ. *себе;* Д. *себе;* А. *себе* и *ше;* И. *собу;* Л. *себе*

Заменовнїк **себе** у форми датива часто хаснуєме у функциї словка, хторе значи же ше дїєсловна дїя окончує шлєбодно, комотно, нєзависно, зоз задовольством и под. Вєдно з дїєсловом вон теди твори зложени предикат. Напр.: *Кед я, винко, тебе пиєм, // так я* **себе роздумуєм** (Дю. Биль.). – **Шеднєм себе** *на враного коня, // та прелєцим милей коло двора* (нар. писня).

Як и особово заменовнїки (оп. & 43.9), и повратни заменовнїк **себе**, у бешеди, тиж у форми датива и звичайно у позициї за меновнїком, хаснуєме и зоз присвойним значеньом, место заменовнїка **свой**: *Цар* **жени**

себе *гутори, царици: „Ти, жено, нє од того купела заячка.”* (= цар *своєй* жени гутори) (Етн.). – *однєсла* [древо] *нука, укаже* **себе чловеку** (= укаже *свойому* чловеку) (Етн.).

Шицки други заменовнїки у деклинациї маю прикметнїцки закончepisа.

Присвойни заменовнїки

& 45.1. Присвойни заменовнїки дзелїме на два ґрупи: **1. особово-присвойни** *(мой, твой, його, єй; наш, ваш, їх)*; **2. повратно-присвойни** *(свой).*

1. Особово-присвойни заменовнїки означую припадносц предмета єдней з трох особох: першей *(мой, наш),* другей *(твой, ваш)* або трецей *(його, єй, їх).* Присвойни заменовнїки за трецу особу **його, єй, їх** то форми ґенитива особового заменовнїка за трецу особу **вон, воно, вона, вони***:* Н. *вон, воно,* Ґ. **його***/нього...*; Н. *вона*, Ґ. **єй***/нєй...*; Н. *вони,* Ґ. *их/***їх***/нїх,...* Форма за трецу особу множини **їх** у литературним язику пише ше зоз **ї**, а у бешеди ше вигваря и зоз **ї** и зоз **и***: то* **їх/их** *дзеци.*

2. Повратно-присвойни заменовнїк **свой** означує припадносц *окончовательови дії*, а вон може буц гоч хтора з трох особох: *я робим* **свою** (= мою) *роботу, ти робиш* **свою** (= твою) *роботу*, *вон роби* **свою** (= його) *роботу*, *вона роби* **свою** (= єй) *роботу*; *ми робиме* **свою** (= нашу) *роботу, ви робице* **свою** (= вашу) *роботу*, *вони робя* **свою** (= їх) *роботу*. Значи же заменовнїк **свой** заменлїви зоз каждим особово-присвойним заменовнїком. Особовоо-присвойни заменовнїки хаснуєме место повратно-присвойного *свой* кед сцеме баржей наглашиц припадносц окончовательови дії або його векшу улогу у окончованю дії: *Ти роб* **твою** *роботу, а я будзем робиц* **мою.**

& 45.2. Присвойни заменовнїки ше хасную и як субстантивовани форми: **Мойо** *ме нє сцу пущиц на лєтованє* (= мойо родичи...). – *Уж ше ми даяк догвариме, ша* **свойо** *зме.*

Заменовнїки **мой** и **твой** у фамилиярним стилу хаснуєме и зоз значеньом „мой одн. твой супруг/супруга”: Я **моєй** *вше помагам у доме, а ти* **твоєй?**

& 45.3. Деклинация заменовнїкох **мой, твой, наш, ваш:**

Н. *мой мойо моя мойо*
Ґ. *мойого моєй моїх*
Д. *мойому моєй моїм*
А. I или II *мойо мою I или II*
И. *моїм мою моїма*
Л. *моїм/мойому моєй моїх*

Як заменовнїк **мой** меняю ше и заменовнїки **твой, наш, ваш.**

& 45.4. Присвойни заменовнїки за 3. особу єднини и множини **його, єй, їх** нєпременлїви:

Н. *його єй їх учитель пенкало школа приятелє*
Ґ. *його єй їх учителя пенкала школи приятельох*
Д. *його єй їх учительови пенкалу школи приятельом*
А. *його єй їх учителя пенкало школу приятельох*
И. *його єй їх учительом пенкалом школу приятелями*
Л. *його єй їх учительови пенкалу школи приятельох*

Указуюци заменовнїки

& 46.1. З указуюцима заменовнїками указуєме на одредзени предмети *(тот, гевтот, тамтот)*, на їх прикмети *(таки)* або количество *(телї/тельо).*

& 46.2. Заменовнїк **тот** указує на блїзки або познати предмет, а заменовнїки **гевтот** и **тамтот –** на оддалєни або уж споминани предмет. Кед єден предмет сцеме блїжей одредзиц по месце, вец у словозлученю зоз заменовнїком **тот** звичайно хаснуєме присловнїк **ту** (дакеди и **там)**, а зоз **гевтот** и **тамтот –** вше присловнїк **там**. Напр.: **Тоти ту** *нови хижи направени того року, а* **гевти там** *стари уж давно*. *Дайце ми* **тоту ту** *кнїжку, цо на* **тей** *поліци, а нє* **гевту** *на верхнєй поліци.*

Заменовнїк **тамтот** концом 19. вику ище хасновали Гнатюково приповедаче, нєшка є архаїчни: *А баба их* [кобули] *преправела:* **тоту** *стару кобулу за квоку, а* **тамти** *два* [на] *курчата* (Етн.). – *З* **тамтей** *страни Дуная стої ліпа желєна* (нар. писня).

Кед ше хасную без меновнїкох, заменовнїки **тот, гевтот, тамтот** ше субстантивую: **Тот** *на шицко способни* (= тот чловек, хлапец и под.). Частейше од других субстантивованих формох хаснує ше форма штреднього роду заменовнїка **тот**, и то у функциї субєкта, обєкта або додатку: **Тото** *ше ми вецей нє случи. – Ох, Боже, Боже, як твойо шерцо знєсц* **тото** *може* (Г. Кост*., Jug.). – Пре* **тото** *ше и повадзели.*

Окрем з правим указуюцим значеньом заменовнїк **тот** хаснуєме и за виражованє становиска ґу предмету (за виражованє прихильносци, чудованя, гнїву и под.): *Яке красне тото дзивче з* **тима** *єй очами* (нар. писня). – **Тот** *наш стари качуриско // карк ма таки як пориско* (М. Ков.). – *Иншаки ши конї мал та ши нє сцек, а на* **тим** *ковдушу сцекнєш?* (Етн.)

Кед заменовнїк **тот** у зависно-зложеним виреченю стої у корелациї зоз заменовнїками **хтори** або **цо,** вон ма значенє заменовнїка **гевтот***:* **Тот котрого** *я любела дзешка за горами* (= **гевтот** хторого я любела) (нар. писня, Jug.).

& 46.3. У народней поезиї зачувани и архаїчни форми заменовнїка **тот** за женски и штреднї род и за множину: **та „**тота”, **то „**тото” и **ти „**тоти”: *Забил я там* **ту** *герлїчку* (Етн.). – *Най замецем* **ту** *чарну жем* (Етн.). – *А* **та** *мила моя то нєверне щесце* (Етн.). – *Паметай, дзивчино, на* **то** *єдно слово* (Етн.). – **Ти** *коцурски штири дзвони так нам крашнє дзвонєли* (НП).

Форма штреднього роду **то** хаснує ше и у сучасним язику як субстантивована (паралелно з форму **тото**, оп. 46.2): **То** *нєшка мушиме закончиц* (= *тото* нєшка мушиме зробиц). – *Як ши* **то** *могол зробиц?!*

Форму **то** часто хаснуєме и у функциї звязки: *Чисцец* **то** *польске квеце* (обширнєйше оп. о меновим предикату – & 93.4-93.10).

& 46.4. Заменовнїк **таки** указує на прикмету подобну прикмети хтора уж спомнута або ище будзе спомнута: *Я би любел мац* **таку** *червену бициґлу як тота. – У кнїжкарнї купме* **таку** *кнїжку яка ше ми будзе пачиц.* У злученю з прикметнїком вон часто указує на векши ступень прикмети*: Вон* **таки добри** (= вон барз добри).

& 46.5. Заменовнїк **телї** значи нєодредзене вельке число, а хаснує ше лєм у злученю з меновнїками. Досц часто ше хаснує у виреченьох (дакеди викричних) з хторима ше виражує чудованє пре вельке количество єдинкох, материї и под. на хтори ше одноша: **Телї** *пенєжи потрошиц!* Форми єднини того заменовнїка, у народним и у литературним язику, глаша *телї, теля, телє.* Форми женского и штреднього роду ридки. Напр.: *Та ше чудує ... же* **телї** *статок идзе з того рощка* (Етн.). – *А я за испити* **телї** *пенєж трошим* (Е. Коч.). – *Медзи* **телїм** *цудзим шветом* (М. Ков.-Ш. Гуд.). – *Ша* **теля** *худоба, а у мнє єст* (Е. Коч.). – *Викласц* [зоз шлепа] ***телю*** *цеглу* (М. Ков.). **Телю** *жем попредац, дзе же тоти пенєжи*? (приклад з бешеди). – *Року 761 спадло* **телє** *множество шнїгу же ... було и до 20 вата високе* (РК 1936).

Форми множини заменовнїка *телї* двояки: **телї/тельо** (обширнєйше оп. & 56.3-56.14). Тоти форми множини дакеди нє мож подполно розграничиц од присловнїка *тельо*. У конструкциї з дїєсловами форма *тельо* присловнїк: **Тельо** *сом ци мал повесц...* А у слїдующих прикладох?: *На площи було* **тельо** *людзох! Нє може було прейсц од* **телїх** *людзох!* Форму *тельо* у першим виреченю тримаме за присловнїк, а у другим – тото исте слово уж заменовнїк.

& 46.6. Заменовнїк **исти** значи: **а)** особне становиско ґу дакому, „тот”: *Славко, ... швекор,* **иста** *його жена Иля – шицки вони тераз ту пред нїм як висликовани* (М. Ков.); **б) „**тот исти”: *Пошол и* **исти** *дзень ше врацел.*

Зоз заменовнїком **исти** твориме и заменовнїцки злученя **тот исти** *(тота иста, тото исте,* мн. *тоти исти),* **таки исти** *(така иста, таке исте,* мн. *таки исти).*

& 46.7. Деклинация:

Н.	*тот*	*тото*	*тота*	*тоти*	*гевтот*	*гевто*	*гевта*	*гевти*
Ґ.	*того*		*тей*	*тих*	*гевтого*		*гевтей*	*гевтих*
Д.	*тому*		*тей*	*тим*	*гевтому*		*гевтей*	*гевтим*
А.	I, II *тото*		*тоту*	*I, II*	*I, II*	*гевто*	*гевту*	*I, II*
И.	*тим*		*тоту*	*тима*	*гевтим*		*гевту*	*гевтима*
Л.	*тим/тому*		*тей*	*тих*	*гевтим/-ому*		*гевтей*	*гевтих*

& 46.8. Заменовнїк **гевтот** у форми штреднього роду, женского роду и множини траци морфему **то-***:* с. р. **гевто** (нє: *гевтото),* ж. р. **гевта** (нє: *гевтота),* мн. **гевти** (нє: *гевтоти).* (Заменовнїк *тот* у тих формох нє траци морфему *то-:* с. р. **тото**, ж. р. **тота**, мн. **тоти.)**

Заменовнїки **гевтот** и **тот** у зависних припадкох без **то-:** Н. *тот,* Ґ. *того (*нє: *тотого)*; Н. *гевтот*, Ґ. *гевтого (*нє: *гевтотого*); Н. *тота,* Ґ. *тей* (нє: *тотей)*; Н. *гевта*, Ґ. *гевтей (*нє: *гевтотей)* итд. Лєм форма акузатива и инструментала женского роду заменовнїка *тот* зоз **то-**: А. *тоту,* И. *з тоту* (спрам ґенитива, датива и др. мало би буц: А. *ту,* И. *з ту).*

Опитни заменовнїки

& 47.1. З опитнима заменовнїками виражуєме питаня о предмету *(хто, цо),* о його прикмети *(яки)*, припаднощи *(чий)*, количестве *(келї)* або о месце у ряду подобних предметох одн. о одредзеним предмету медзи вецей предметами *(хтори/котри).*

& 47.2. Заменовнїк **хто** ше одноши на живи предмети (звич. на людзох), а **цо –** на нєживи предмети або на животинї (за животиню ше нє питаме *хто то?,* алє **цо** *то?*). Тоти два заменовнїки нє маю форми за род и число.

Зависни слова у злученю зоз заменовнїками **хто, цо** маю форму єднини, при тим зоз *хто* маю форму хлопского, а зоз *цо* – штреднього роду, без огляду на род предмета на хтори ше тоти заменовнїки одноша. На питанє: **Хто пришол***?* одвити можу глашиц: *Бачи пришол, андя пришла, дзецко пришло, вони пришли* и под.; на питанє: **Хто** *то таки* **весели***?* одвити можу глашиц: *Владко таки весели, Марча така весела* итд. На питанє: **Цо** *то так* **лупло**? – одвит: *Облак лупнул, капурка лупла, дзвери лупли* итд.; на питанє: **Цо** *то таке* **ясне***?* одвит: *То рефлектор таки ясни, ... гвизда така ясна, слунко таке ясне, гвизди таки ясни* итд.

Заменовнїк **цо** хаснує ше и у злученьох *цо за*, *цо то за, цо там за,* з хторима ше виражує питанє о прикмети предмета*:* **Цо за** *єден?* **Цо то за** *єден? – Вежнї зайду и я зайду, пойдземе до мліна, // опитаме ше мліпара* **цо там за** *новина* (нар. писня). – *Наша млада нєвеста* **цо за** *чепец принєсла* (нар. писня).

Заменовнїк **цо** хаснуєме и у функциї присловнїка (**Цо** *ше шмеєш? = чом* ше шмеєш?), словка (**Цо***, ти ище шпиш?!)* и злучнїка.

& 47.3. Зоз заменовнїком **яки** виражуєме питанє о прикмети предмета: „**Якей** *фарби твой авто?" „***Яки** *бул филм?"*

& 47.4. Зоз заменовнїком **хтори/котри** виражує ше питанє на хторим месце ше находзи предмет у ряду других предметох: **Хтори** *нєшка* [*перши? други?]? При* **хторим** *семафору треба скруциц* [*при другим? трецим?],* або на хтори предмет медзи вецей предметами жада указац собешеднїк: *Достали зме тоти дзешец книжки.* **Хтора** *вас интересує?*

Заменовнїки **хтори** и **котри** истого значеня и обидва су зоз нашей карпатскей лексики. У народним язику фреквентнєйша форма *хтори*, а у литературним, под восточнославянским уплївом, фреквентнєйша постала форма *котри.* У народним язику напр.: *Пошлє йому Червени краль тройо гачата чарни, єднаки, ... же би саднул же* **хтрому** *рок,* **хтрому** *два и* **хтрому** *три* (Етн.).

& 47.5. Зоз значеньом „хтори" у устаємнєних виразох хаснуєме и архаїчни заменовнїк **ки** у форми хлопского роду єднини (форми женского *(ка)* и штреднього роду *(ке)* нє зачувани). У зависних припадкох тот заменовнїк ше хаснує и з постфиксом **-ш**: **Ки** *ци пшамац?!* – **Ки** *ци минки? – На* **кого** *чорта ши ми то принєс?! – Та нач же пришол,* **когош** *чорта? ... Та* **кого** *дябла вец глєда?* (Е. Коч.)

& 47.6. За опитни заменовнїк **келї** важа исти надпомнуца як и за указуюци *телї* (оп. & 46.5): вон значи нєодредзене вельке число: *Уж нє знам од* **келїх** *сом то чул.* Форми єднини глаша **келї, келя, келє**; форми женского и штреднього роду ридки**.** Напр.: **Келї** *швет!* **Келї** *труд препад!* – **Келя** *припростосц живота! (РН)*

Форми множини того заменовнїка тиж двояки: *келї/кельо* (обширнєйше оп. & 56.3-56.14)**.** За тот заменовнїк тиж важи надпомнуце о розграничєню од присловнїкох, одн. од присловнїка *кельо*: **Кельо** *зарабяш?* (присловнїк). – **Кельо** *людзе ше насходзели!* (присловнїк*?* заменовнїк?) – **Келї** *людзе ше насходзели! (*заменовнїк) – *Од* **келїх** *людзох можеме обчековац потримовку?* (заменовнїк)

& 47.7. Деклинация:

Н.	*хто*	*цо*	*чий чийо*	*чия*	*чийо*
Ґ.	*кого*	*чого*	*чийого*	*чиєй*	*чиїх*
Д.	*кому*	*чому*	*чийому*	*чиєй*	*чиїм*
А.	*кого*	*цо*	*I, II чийо*	*чию*	*I, II*
И.	*ким*	*чим*	*чиїм*	*чию*	*чиїма*
Л.	*ким/кому*	*чим/чому*	*чиїм/-йому*	*чиєй*	*чиїх*

Заменовнїк *цо* у злученю з применовнїком **за** (*за цо)* хаснуєме и у форми **зач:** *Кед би ше кури нє нєсли,* **зач** *би моя стара купела витрион, цукер, соль, паприцу?* (Е. Коч.) (= **за цо** *би купела...)*

У злученю з применовнїком **на** заменовнїк *цо* хаснуєме и у форми **нач,** хтора ма присловнїцке значенє: **Нач** *идзеш до валалу?*

Односни заменовнїки

& 48.1. Функцию односних заменовнїкох маю опитни заменовнїки *хто, цо, яки, чий, келї* и *хтори/котри* кед указую на одношенє зависного *односного (*обєктового, атрибутивного або субєктового) вирече̇ня з одредзеним словом главного вирече̇ня.

Обєктово вирече̇ня: Я *часто забудзем* **кому** *сом дал книжку. – Поведз ми* **цо** *думаш. – Нє знаш* **яки** *ше филм дава? – Нє знам од* **келїх** *сом то уж чул.*

Атрибутивни вирече̇ня: *Облак при* **хторим** *я шедзим патри на драгу. – Людзе през* **чию** *жем прешла драга достаню надополнєнє. – Чи то тота студзеночка* **цо** *ю з нєй купали...?* (нар. писня)

Субєктово вирече̇ня: **Хто** *другому долїк копе, сам до ньго пада.*

& 48.2. Заменовнїк **хтори/котри** може мац функцию меновнїцкого односного заменовнїка *хто*: **Хтори** *попиє* [вино]*, того будзе жена* (Етн.). – **Хтори** *вєдно плачу – вше ше розумя (Jug.).* Исту функцию ма и злученє ***тот цо****:* **Тоти цо** *вєдно плачу – вше ше розумя.*

Одредзени заменовнїки

& 49.1. Одредзени заменовнїки указую на пообщену прикмету. То заменовнїки: **шицок** *(шицка, шицко/шицке,* мн. *шицки),* **кажди** *(-а, -е*, мн. *кажди),* **сам** *(сама, саме/само,* мн. *сами)* и **сами/сам** *(сама, саме,* мн. *сами),* **инши** *(-а, -е,* мн. *инши).*

& 49.2. Заменовнїк **шицок** указує на подполносц облапеносци з дїю. Вон виражує два значеньово ниянси: „*с.* сав, свеукупан" и „*с.* сав, цео", напр.: Ш**ицок** *пенєж потрошел (*= сав, свеукупан новац је потрошио). – Ш**ицок** *валал о тим приповеда (*= цело село о томе прича). Форми єднини зоз значеньом „цали" у сучасним язику з часци поциснути од синонимского прикметнїка *цали.* Напр., у Гнатюкових записох находзиме ище таки вирече̇ня: *Пречитал сом* **шицку** *книжку. – Позношовалї шицки поньви зоз* **шицкого** *варошу. – Оглашовалї по* **шицким** *швеце же шлєпих и хромих най нєшу там. – Бушан гварел же вон ше ганьби*

лєм телько [води] *нєсц, же вон однєше* **шицку** *студню.* Младши нєшка у таких прикладох звичайно хасную прикметнїк *цали*: *позношовалї поньви зоз* **цалого** *варошу*; *оглашовали по* **цалим** *швеце*; *вон однєше* **цалу** *студню.*

Форми номинатива и акузатива єднини штреднього роду заменовнїка *шицок* двояки: **шицко** и **шицке**. Напр.: Ш**ицко** *войско и кральовину на ньго здал* (Етн.). – *Вон витресол зоз кишенкох* **шицке** *богатство того швета* (М. Твен).

Форма на **-о** ше хаснує и як субстантивована форма: *Уж* **шицко** *витлачене (виламане, поробене).* Вона ма и значенє присловнїка: *Тоту так бил же* **шицко** *ожог поламал (*= цалком ожог поламал) (Етн.).

& 49.3. Заменовнїк **кажди** указує на облапеносц з дїю каждого поєдинєчного предмета у множеству других подобних предметох: **Кажди** *чловек ше муши старац за себе.* – **Каждому** *дзецку потребна увага.* – **Кажда** *баба дума же єй кацабайка найкрасша* (нар. пригварка).

Тот заменовнїк ше у форми множини хаснує лєм у виразох типа: **кажди** *пейц роки,* **кажди** *дзешец днї, после* **каждих** *пейцох рокох (дзешец дньох)*. Алє нє гуториме: **Кажди** *людзе (дзеци, жени).* Зоз значеньом множини хаснуєме заменовнїк *шицок:* Ш**ицки** *людзе ше муша старац о себе,* Ш**ицким** *дзецом потребна увага* итд.

И заменовнїк **кажди** хаснуєме як субстантивовану форму: *Жени дакеди ходзели на прадки.* **Кажда** *зоз собу ношела даяку роботу.*

Субстантивовани форми хлопского и штреднього роду ше хасную и як *пообщени форми* за шицки три роди. У злученю зоз форму **кажди** зависни форми стоя у хлопским роду, а зоз **кажде** – у хлопским або штреднїм роду: **Кажди**/**кажде** *дума же добре роби*. *– А чи пан нє зна же господь створел палєнку зато же би ю* **кажде пробовал**? (Ґоґоль) – **Кажде могол** *преношиц* [през границу] *цо му лєм спадло на розум (Ґоґоль).* – [Служнїци] *ше гу нєй* [гу краліци] **кажде понагляло**, *бо* **кажде було раде** *зоз ню бешедовац* (Етн.).

Субстантивовани форми **кажди** и **кажде** медзисобно заменлїви. Дакеди их находзиме у истим контексту: [За путованє] **Кажди** *треба да лєм купи карту за себе од своєй станїци до Фиуми, а и* **кажде** *ше ма сам старац за єдзенє од дому по Рим* (РН). Заменлївосц тих двох формох потвердзую и розлични преклади истих текстох: Ш*ицки козаки зацихли ...* **Кажде сцел** *чуц же цо пове Бовдюг* (Ґоґоль 1982). – Ш*ицки козаки уцихли ...* **Кажди** *сцел чуц цо пове Бовдюг* (Ґоґоль 1950).

& 49.4. Заменовнїк **сам** ма двояки форми, хтори маю и розлични значеня: **1. сам, сама, само/саме,** мн. **сами** (форми штреднього роду двояки: *само* и *саме)*; **2. а) сами/сам, сама, саме,** мн. **сами** (форми хлопского роду *сами* и *сам*, а форма штреднього роду *саме)*; **б) сами, сама, саме,** мн. **сами** (форма хлопского роду *сами,* а штреднього *саме).*

1. Форму **сам, -а, -о/-е,** мн. **-и** хаснуєме звичайно з меновнїками хтори знача живе и зоз заменовнїками и то:

а) Зоз значеньом „зробиц самостойно, без дачиєй помоци”: *Мушиш* **сам** *себе помогнуц*. *– Таку фраєрку мам,* **сама** *за мну ходзи* (Етн.).

Форми штреднього роду на **-о***: И так би було найлєпше ... кед би каждe место* **само** *своїх правдивих худобних и старцох отримовало* (РН). *– Нє орем, нє шеєм,* **само** *ше ми родзи* (Етн.). *– Дзецко у школи ... видзи цо шме и нє шме, ... водзи контролу* **само** *над собу* (РН).

Форми штреднього роду на **-е***: Главне почац, после* **саме** *идзе* (Ґ. Олуїч). – Ш*едзи дзивче на пажички, ... // Воно* **саме** *шпива* (М. Надь).

б) зоз значеньом „робиц видзелєни або буц видзелєни з множества”: **Брат** *ше* **сам** *врацел, други ище остали. – Нашол сом* **го самого** *дома. – Я нєшка* **сам**, *шицки на роботи. – Бешедує* **сам** *зоз собу*;

в) за визначованє субєкта або обєкта: **Сам** *нє знам цо ми було. – Мнє ше то и* **самому** *нє пачело, алє цо сом мог? – Його то и* **самого** *барз потрафело. – Учасніком збору обрацел ше* **сам** *председатель.*

2. а) Форма **сам/сами, сама, саме,** мн. **сами** значи же ше дїя окончує просторно або часово цалком блїзко при поняцу на хторе ше одноши або ше окончує на (у) самим тим поняцу (з тим значеньом ше заменовнїк *сам* приблїжує ґу присловнїком и словком и значи „праве; аж”).

Форма хлопского роду **сам**: *Шеднул ... на* **сам** *руб* [посцелї] *(Ґ. Олуїч). – Кед ше Слунко подзвигло на* **сам** *верх нєба* (Ґ. Олуїч). *– Даю два представи пред кирбайом вечар и на* **сам** *кирбай* (РН 1933).

Форма хлопского роду **сами**: *А вона, як царица, пошла на* **сами** *предок до церкви* (Етн.). *– Руцел их на* **сами** *сподок до цемнїци* (Етн.). *– Найвекши ... процесиї на* **сами** *Вельки пияток* (РН). *– Зубар ми винял* **сами** *заднї зуб.*

Други припадки: *– Їх жем под* **самим** *бегельом. – Гварел ми то пред* **самим** *одходом. – Биваю на* **самим** *концу валала.* – [Авион] *лєцел понад* **саму** *воду (Jug.).*

б) Форма **сами, -а, -е,** мн. **-и** ше хаснує як согласовани атрибут. Виражує крайню меру одредзеней прикмети (значи же дачого єст барз вельо по даякей поверхносци и под.): *Коло хлапцового дому роснул* **сами** *писок* (Ґ. Олуїч). *– Кукурица нам* **сами** *цирок и* **сама** *тараска. – Пришол дому* **саме** *блато. – Коло драги росли* **сами** *ягоди*.

Форми под 1. и 2, понеже ше розликую и по значеню, можеме тримац и за два окремни заменовнїки.

Значенє заменовнїкох *сам/сами* и *кажди* ше помоцнює зоз деминутивнима формами **самучки** и **каждучки***: Остал* **сам самучки**. – **Кажди каждучки** *чловек длужен брац учасц у помаганю ношеня крижох* (= терхох) *того швета* (РН).

& 49.5. Зоз заменовнїком **инши** видзелює ше одредзени предмет од других, уж познатих предметох. У литературним язику тот заменовнїк хаснуєме под уплївом українского язика: *Алє на концу пришол якиш нови ґовляк. Таки, як и шицки* **инши** *ґовляки. Ґолєм, я чловек, нє видзел на нїм иньшакого, як на* **иньших** *... алє мушел ше єй баржей попачиц як* **иньши***, бо його прияла до гнїзда* (Г. Кост.). У народним язику од того заменовнїка зачувана лєм субстантивована форма штреднього роду **инше***:* **Инше** *ци нє мам цо повесц. – Патьме на телевизиї и* **инше***, а нє вше лєм преноси фодбалских змаганьох. – У фирми добре зарабя, алє з* **иншим** *є нє задовольни.*

И у литературним и у народним язику место заменовнїка *инши* звичайно хаснуєме числовнїк-заменовнїк *други: Бул як и* **други** *дзеци. Весели, нашмеяни и аж по уха замурцкани* (Е. План.).

& 49.6. Деклинация:

Н. *шицок шицко/-цке шицка шицки*
Ґ. *шицкого шицкей шицких*
Д. *шицкому шицкей шицким*
А. *шицок шицко/-цке шицку І или ІІ*
И. *шицким шицку шицкима*
Л. *шицким/шицкому шицкей шицких*

Нєодредзени заменовнїки

& 50.1. Нєодредзени заменовнїки указую на нєодредзени предмети, їх прикмети и количество. Творя ше од опитних заменовнїкох з помоцу вецей афиксох:

а) Зоз суфиксом **-шка:** *хтошка, цошка;*

б) зоз суфиксом **-ш** и **-шик:** *якиш* и *якишик, хториш/котриш* и *хторишик/котришик;*

в) з префиксом **да-:** *дахто, дацо, даяки, даєден, дачий*;

ґ) зоз сербским словком-префиксом **кой-:** *койхто, койцо, койяки, койчий, койдзеяки*;

ѓ) з префиксом **дзе-:** *дзехтори/дзекотри,* архаїчне *дзеяки „*койяки”.

Архаїчна форма **дзеяки** зачувана у Гнатюкових записох: *Цар дал зволац ... на свадзбу ... панох* **дзеяких** (Етн.). Префикс **дзе-** ту еквивалент сербского префикса **кой-**, та би и форми заменовнїкох **койхто, койцо, койчий** зоз нашим префиксом **дзе-** глашели: **дзехто, дзецо, дзечий**. У сучасним язику од форми *дзеяки* виведзени, зоз сербским префиксом *кой-*, заменовнїк **койдзеяки** (оп. пасус **ґ**).

& 50.2. Заменовнїки виведзени з опитних заменовнїкох **хто** и **цо** нє маю форми за род и число.

& 50.3. Нєодредзени заменовнїки на **-шка/-ш/-шик** знача одредзене, алє нє шицким познате поняце: **Хтошка** *це глєдал,* **Цошка** *сом купел,* **Якиш** *чловек идзе, Ту* **чияшик** *ташка*.

Заменовнїки *хтошка, цошка* у бешедним язику маю и форми зоз **-ль: хтошкаль, цошкаль.**

Заменовнїки виведзени зоз словком **да-** знача дацо цалком нєодредзене або дацо з чого може виберац*: Кед ме* **дахто** *будзе глєдац, поведзце му же ше швидко вращим. – Глєдал ме* **дахто***?*

У сербским язику еквиваленти обидвох тих ґрупох заменовнїкох исти: *неко, нешто, некакав, нечији.* По сербски: „*Да ли ме је* **неко** *тражио*?” „*Да,* **неко** *те је тражио.”* По нашим: „*Глєдал ме* **дахто***?” „Гей,* **хтошка** *це глєдал.”*

& 50.4. Заменовнїки виведзени зоз сербским префиксом **кой-** и нашим **дзе-** указую на поняца, вибрани з одредзеней ґрупи, хтори дакеди познати лєм бешедуюцому, а дакеди и бешедуюцому и собешеднїкови. Тоти заменовнїки ше хасную часто зоз семантичнима ниянсами ироніи, презривосци, знєважованя и под. (заменовнїки *койяки* и *койчий* ше найчастейше хасную у форми множини): *Нє повем ци, бо погуториш* **койкому**. *– Роботу сом закончел, алє сом з* **койчим** *ище нєзадовольни* (нє иронічна ниянса). *– Чита* **койяки** *булеварски новини. – Набрали на драгу и* **койяки** *нєпотребни ствари.*

& 50.5. Зоз значеньом нєодредзеного заменовнїка *дахто* дакеди хаснуєме и опитни заменовнїки **хто** и **хтори** (у злученю зоз присловнїком *ридко* у препозициї)**:** *Чи то доми? Колїби, Петре. Хижа и приклєт...* **Ридко хто** *вибудовал вецей* (Е. Коч.). – [Жени] *Нашли себе шивачки бліжей и* **ридко хтора „***стара муштерия” пришла до Ирини* (Е. Коч.).

& 50.6. У функциї нєодредзеного заменовнїка хаснуєме и вираз **цо то**, хтори значи „голєм дацо”*: Док сом нє служел, задумовал сом иншак служенє. Тераз кед сом скоштовал* **цо то***, видзим же нє так як сом думал* (Е. Коч.).

& 50.7. Под уплївом сербских заменовнїкох **понеки** и **покоји** у литературним язику створени заменовнїк **подаєден**. Напр.: *З часу на час Бек видзел* **подаєдного** *пса з югу* (Дж. Лондон). Вирекенє *Упеца покоју рибицу* прекладач преложел: *Влапи* **подаєдну** *рибку* (М. Твен). Наш еквивалент – заменовнїк **даєден.**

& 50.8. Ридко хаснуєме заменовнїк **подацо**, створени по моделу сербского *понешто*: *Лєм* **подацо** *з шицкого того ... позаписоване у старих алманахох и календарох* (В. Кир.).

& 50.9. Ридко хаснуєме и заменовнїк **ияки**, створени по моделу сербского заменовнїка **икакав**: *Ґимназия почала уж у фебруару,* [руски] *новини увидзели швет през* **ияких** *чежкосцох* (Я. Бак.).

& 50.10. Функцию нєодредзених заменовнїкох маю и даєдни заменовнїцки вирази. У народним и литературним язику то насампредз вирази зоз словком **гоч: гоч хто, гоч цо, гоч яки, гоч хтори/котри, гоч чий,** хтори маю значенє сербских заменовнїцких виразох *било (макар) ко*, *било (макар) шта* итд. У литературним язику ше у остатнїх деценийох барз розширели и преложени исти сербски вирази: **було хто,**

було цо, було яки, було хтори/котри, було чий. Вони ше хасную и з дакус ширшим значеньом од наших еквивалентох зоз **гоч**, одн. зоз значенями: **1.** гоч хто (цо, яки, хтори, чий); **2. а)** дахто, дацо, даяки, дачий; **б)** вообще дахто (дацо, даяки, дачий); **3.** нїхто, нїч, нїяки, нїхтори, нїчий; **4.** кажди, шицко. Напр.:

було хто 1. гоч хто: **Було хто** *кед придзе, поведз же сом завжати* > ***гоч хто*** *кед придзе...*; **2. а)** дахто: *Кед же* **було хто** *зна, най пове* > *кед* **дахто** *зна...;* **б)** голєм дахто, вообще дахто: *Кед же* **було кому** *верим, верим тебе* > *кед* **голєм (вообще) дакому** *верим...;* **3.** нїхто: *Вона нє люби* **було кому** *зверйовац свойо думки* > *вона нє люби* **нїкому** *зверйовац...;* **4.** кажди: *Люби прияц у своїм доме* **було хторого** *свойого приятеля* > *люби прияц ...* **каждого** *свойого приятеля*

було цо 1. гоч цо: *Купуй лєм добру робу, а нє* **було цо** > *... а нє* **гоч цо***;* **2. а)** дацо: *Маш* **було цо** *повесц?* > *маш* **дацо** *повесц?;* **б)** голєм дацо, вообще дацо: *Маме* **було цо** *єсц?* > *маме* **голєм дацо** *єсц?;* **3.** нїч: *Нє сце* **було цо** *робиц док ше нє поєдна* > *нє сце* **нїч** *робиц... – Нє требало же би єй* **було цо** *поведол* > *нє требало му* **нїч** *гуториц єй* (Ґ. Олуїч). **4.** шицко: *Вон люби* **було цо** *робиц* > *вон люби* **шицко** *робиц.*

було яки 1. гоч яки: *Нє любим патриц* **було яки** *филми* > *...* **гоч яки** *филми;* **2. а)** даяки: *Кед маце* **було яку** *пригварку, поведзце тераз* > *кед маце* **даяку** *пригварку... – Нєт анї єдного хтори би ше здогадал словох* **було якей** *писнї* > *... словох* **даякей** *писнї* (Ґ. Олуїч); **б)** голєм яки-таки, гоч лєм яки, вообще даяки: *Док процивнїк нє порихтани на* **було яки** *уступки, нє буду ше з нїм водзиц розгварки* > *док процивнїк нє порихтани на* **голєм яки-таки** *уступки...;* **в)** гоч хтори: *Лєпше здраве єдзенє як* **було яки** *лїк* > *... як* **гоч хтори** *лїк. – алє сом бул твардо ришени по* **було якей** *цени одбранїц свойо жито* > *... по* **гоч хторей** *цени* (Д. Дефо). 3**.** нїяки: *Нє чули зме* **було яки** *вистки о нїм* > *нє чули зме* **нїяки** *вистки ...*

було хтори/котри 1. гоч хтори: *Ґибай* **було хтори** *други дзень, лєм нє нєшка* > *гибай* **гоч хтори** *други дзень...;* **2. а)** даєден: *Кед* **було хтори** *будзеце мац проблеми, обрацце ше ми* > *кед* **даєден** *будзеце мац проблеми...;* **б)** голєм даєден, вообще даєден: *Кед* **було хтори** *з нас заслужел таке високе припознанє, вец то вон* > *кед* **вообще даєден** *з нас заслужел...;* **3.** анї єден: *З нїм мушиш крашнє*, **було хтори** *други способ ци ше нє уда* > *...* ***анї єден*** *други способ ци ше нє уда;* **4.** кажди: *Ґурман люби* **було хторе** *добре єдзенє* > *... люби* **кажде** *добре єдзенє.*

було чий 1. гоч чий: *Нє любим ше паркирац пред* **було чию** *хижу* > *... пред* **гоч чию** *хижу;* **2. а)** дачий: *Кед* **було чийо** *думанє иншаке, най пове* > *кед* **дачийо** *думанє иншаке...;* **б)** голєм дачий, вообще дачий**:** *Кед* **було чийо** *думанє цєнїм, то його* > *кед* **вообще дачийо** *думанє ценїм...;* **3.** нїчий: *Нє сце вислухац* **було чийо** *думанє* > *нє сце вислухац* **нїчийо** *думанє;* **4.** хтори припада каждому, *свачији: Треба вислухац* **було чийо** *думанє* > *треба вислухац думанє* **каждого.**

& 50.11. У бешедним язику ше хасную и заменовнїцки вирази виведзени зоз сербским словком **ґод: хто ґод, цо ґод, яки ґод, хтори/котри ґод, чий ґод.** Вони ше у литературним язику заменюю з виразами зоз **було, гоч** або **лєм:** место *хто ґод придзе* хаснує ше: *було хто придзе, гоч хто придзе* або *хто лєм придзе*, место **цо ґод – було цо, гоч цо** або **цо лєм** итд.

& 50.12. **Деклинация**. Заменовнїки зоз суфиксами **-шка, ш**[**ик**] доставаю припадково закончења на заменовнїцку основу, одн. опрез суфиксох **-шка, ш**[**ик**]**:**

Н. *хтошка цошка якиш[ик] якеш[ик] якаш[ик] якиш[ик]*
Ґ. *когош[ик] чогош[ик] якогош[ик] якейшик якихшик*
Д. *комуш[ик] чомуш[ик] якомуш[ик] якейшик якимшик*
А. *когош[ик] чогош[ик] I, II якеш[ик] якуш[ик] I, II*
И. *кимшик чимшик якимшик якуш[ик] якимаш[ик]*
Л. *кимшик* и *чимшик* и *якимшик* и *якейшик якихшик*
комуш[*ик] чомуш[ик] якомуш[ик]*

Як заменовнїк *якиш[ик]* меняю ше и заменовнїки **чийшик** и **хториш**[**ик**].

& 50.13. Заменовнїки **хтошка** и **цошка** у зависних припадкох место **-шка** маю постфикс **-ш**[**ик**]: после вокала маю **-шик** або **-ш (**Ґ. *когош* и *когошик, чогош* и *чогошик)*, а после консонанта **-шик** *(з кимшик, з чимшик).*

Исте правило важи и за заменовнїки *якиш[ик], чийшик* и *хториш[ик]* у шицких припадкох: *Н. якиш* и *якишик*, *хториш* и *хторишик,* алє *чийшик* (после консонанта)*;* Ґ. *якогош* и *якогошик, хторогош* и *хторогошик, чийогош* и *чийогошик,* алє: *з якимшик, з хторимшик, з чиїмшик.*

& 50.14. Заменовнїки з префиксами **да-** и **кой-:**

Н. *дахто дацо койхто койцо*
Ґ. *дакого дачого койкого койчого*
Д. *дакому дачому койкому койчому*
А. *дакого дацо* и *дач койкого койцо*
И. *даким дачим койким койчим*
Л. *даким/-кому дачим/-чому койким/-кому койчим/-чому*

Заменовнїки **даяки, дачий, койяки, койчий** и заменовнїцки вирази **було яки, було чий** меняю ше як опитни заменовнїки *яки, чий.*

& 50.15. Заменовнїк **дацо** у акузативе, з применовнїками **на** и **за,** попри форми *дацо* ма и форму **дач**, напр.: *Нє одруц ти тот стари гарчок,* **на дач** *нам ище послужи. – А вон скорей як ше* **за дач** *одлучи, вельо роздумує* (Е. Коч.).

& 50.16. Заменовнїки **дахто** и **дацо** у бешедним язику з применовнїком **з** глаша: *з да з ким, з да з чим*, *з да з чого* – применовнїк *з* ше два раз повторює: у препозициї и после префикса *да-*. Злученя ше вигваряю *з даским, з дащим, з дащого* (вигварянє ше при старших авторох преношело и на писанє).

Заменовнїки **койхто** и **койцо** у инструменталу, и у литературним и у бешедним язику, попри формох *з койким, з койчим* маю и форми з применовнїком *з* у интерпозициї: *кой з ким, кой з чим.*

& 50.17. Деклинация заменовнїцких виразох **гоч хто** и **гоч цо**: Н. *гоч хто,* Ґ. *гоч кого*, Д. *гоч кому,* А. *гоч кого,* И. *гоч з ким,* Л. *гоч на (о, при) ким/кому.*

Н. *гоч цо,* Ґ. *гоч чого,* Д. *гоч чому,* А. *гоч цо,* И. *гоч з чим,* Л. *гоч на (о, при) чим.*

Так ше меняю и заменовнїцки вирази **було хто**, **було цо.**

&. 50.18. **Сербски уплїв.** Гварели зме же у сербским язику еквиваленти нєодредзених заменовнїкох зоз суфиксом одн. постфиксом **-шка/-ш/-шик** и префиксом **да-** исти: *неко, нешто, некакав, нечији.* Поровнайме: *Попорай хижу, може* **дахто** *наисц; палє, уж* **хтошка** *идзе. = Поспремај собу, може* **неко** *да наиђе; ево, већ* **неко** *иде. – „Купела ши ми* **дацо**?" „*Гей,* **цошка** *сом ци купела." = „Јеси ми купила* **нешто**?" „*Да,* **нешто** *сам ти купила."* Под сербским уплївом и у руским язику ше дакеди мишаю заменовнїки *хтошка* и *дахто, цошка* и *дацо* итд. Обично ше место *дахто, дацо, даяки, дачий* хаснує *хтошка, цошка, якиш, чийшик.* Напр.: *Попорай хижу, може* **хтошка** *присц, палє, уж* **хтошка** *идзе* (у першим случаю *хтошка* похасноване место *дахто* под сербским уплївом).

Одрекаюци заменовнїки

& 51.1. Одрекаюци заменовнїки, з винїмком архаїчного заменовнїка *жадни,* виведзени з опитних заменовнїкох з одрекаюцим словком **нї-: нїхто, нїч, нїяки, нїчий, нїхтори/нїкотри, нїкелї.** Хасную ше у одрекаюцих виреченьох и знача одреканє шицких предметох *(нїхто, нїч, нїхтори/нїкотри, жадни)*, шицких прикметох *(нїяки)*, припадносци шицким предметом *(нїчий)*, шицкого количества *(нїкелї).* Маю, значи, процивне значенє од одредзених заменовнїкох. Напр.: **Нїхто** *нє пришол* (процивне: Ш**ицки** *пришли). – Вон* **нїч** *нє зна робиц* (процивне: *Вон* **шицко** *зна робиц). –* **Нї** *з* **чиїм** *думаньом ше нє склада, нє сце пристац* **нї** *на* **яки** *компромис* (процивне: *З думаньом* **шицких** *ше склада, сце пристац на* **шицки** *компромиси).*

& 51.2. Заменовнїк **нїяки** ма и значенє „слабого квалитета, випатрунку и под." и з тим значеньом ше хаснує у потвердзуюцих (а нє одрекаюцих) виреченьох: *Тот филм барз* **нїяки** (= тот филм безвредни, слабого квалитета).

& 51.3. Заменовнїк **жадни** значи „анї єден". Хаснуєме го лєм у даєдних устаємнєних виразох: *На тей хвилї на драже нєт* **анї жадного духа** (= нїкого, анї єдней души). Дакеди тот заменовнїк хасную старши авторе: *На нєбе* **жадней** *хмарки нє було* (М. Ков.).

& 51.4. Деклинация:

Н.	*нїхто*	*нїч*	
Ґ.	*нїкого* *нї од кого*	*нїчого*	*нї од чого*
Д.	*нїкому* *нї ґу кому*	*нїчому*	*нї ґу чому*
А.	*нїкого* *нї на кого*	*нїч*	*нї на цо* и *нї нач*
И.	*нї з[оз] ким*	*нї з[оз] чим*	
Л.	*нї о (при) ким/кому*	*нї о (при) чим/чому*	

& 51.5. Одрекаюци заменовнїки у зависних припадкох маю форми без применовнїкох и з применовнїками:

а) Без применовнїкох: Н. *нїхто, нїч, нїяки, нїчий,* Ґ. *нїкого, нїчого, нїякого, нїчийого,* Д. *нїкому, нїчому, нїякому, нїчийому* итд.;

б) У злученьох з применовнїками у интерпозициї (медзи одрекаюцим словком и опитним заменовнїком): *нї од кого/чого*, *нї од хторого/котрого, нї од якого, нї од чийого; нї ґу кому/чому, нї ґу хтрому/котрому, нї ґу якому, нї ґу чийому* итд.

Акузативни словозлученя **нї на цо** и **нї за цо** хасную ше и як зроснути форми **нїнач** и **нїзач***: Вон* **нїнач** *нє способни* (= вон **нї на цо** *нє способни). – Влада ше нє обовязує* **нї нач** *цо би могло чкодзиц вирским правом своїх гражданох* (РН 1929). *– Вони би сцели нїч нє робиц,* **нїзач** *нє одвитовац* (= **нї за цо** нє одвитовац) (Е. Коч., Jug.).

Форми **нїнач** и **нїзач** ше хасную и у функциї менового предиката: *Тот плуг (бицитла, коч) уж* **нїнач/нїзач** (= безвредни, нє за хасновање), а форма *нїзач* и зоз значеньом присловнїка: **Нїзач** *то нє роб* (= нїяким концом, нї у яким случаю то нє роб).

& 51.6. Як и нєодредзени заменовнїки *дахто, дацо,* и заменовнїки **нїхто, нїч** у бешедним язику з применовнїком **з** глаша **з нї з ким, з нї з чим, з нї з чого** (применовнїк **з** ше два раз повторює – у препозициї и интерпозициї). Старши авторе тоти злученя и писали вєдно: *з нїским, з нїщим, з нїщого*: **З нїщого** *пришли на вельо, алє анї з тим ше нє задоволєли* (РН).

& 51.7. При пременки заменовнїка **нїяки** зоз значеньом „безвредни" применовнїк стої опрез заменовнїка (а нє после словка *нї*). Напр.: *Од* **нїякей** *роботи и хасен нїяки, Вон нє сце робиц з* **нїякима** *роботнїками.*

& 51.8. **Надпомнуца** ґу деклинациї шицких заменовнїкох. **1. Ш**ицки заменовнїки хтори маю форми за род *(родово* заменовнїки) у локативе єднини хлопского и штреднього роду, як и прикметнїки, маю двояки припадково законченя **-им/-їм** и **-ому***: нїм* и *ньому, моїм* и *мойому, даяким* и *даякому, якимшик* и *якомуш(ик)*

итд. Форми локатива на *-им/-їм* частейши. Форми на *-ому* ше звичайно хасную з применовнїком *при: И єден реґемент стриберни катонаци ...* **при ньому** *стоя* (Етн.) – *Були зме* **при мойому** *братови у армиї.*

2. О сербским уплїву у деклинациї заменовнїкох оп. & 40.5.

ЧИСЛОВНЇКИ

& 52.1. **Ґраматични характеристики числовнїкох**. Числовнїки то полнозначни слова хтори означую количество або порядок єднородних предметох.

Як и заменовнїки, и числовнїки ше розликую од других файтох полнозначних словох по високим ступню *абстрактносци.* Вони нє маю значенє предметносци як меновнїки, алє виражую лєм общу представу о количестве. Слова *два, три, штири* и *двойка, тройка, штверка* знача количество, алє лєм **два, три, штири –** числовнїки, бо виражую абстрактне количество, а **двойка, тройка, штверка –** меновнїки, бо, гоч тиж знача количество, алє їх основне значенє то значенє предметносци и при тим кажди з нїх може значиц розлични поняца, напр. меновнїк **двойка** може значиц: 1. число (нумер) два; 2. школску оцену; 3. число автобуса, трамвая; 4. одредзену велькосц итд.

& 52.2. Синтаксична характеристика шицких числовнїкох тота же творя словозлученя лєм з меновнїками (*два* **кнїжки**, *двойо* **дзеци**, *два* **трецини**, *други* **дзень**, *велї* **людзе**). Други їх синтаксични и морфолоґийни характеристики розлични, зависно од ґрупи, та их наведземе за кажду ґрупу окреме.

& 52.3. По лексичним значеню и ґраматичних характеристикох числовнїки дзелїме на тоти ґрупи: **1.** *основни;* **2.** *збирни;* **3.** *порядково;* **4.** *нєодредзени*; **5.** *ламани числа* або *розламки.*

Основни числовнїки

& 52.4. Основни числовнїки знача: **а)** абстрактни числово поняца (кед повеме: **два** *и* **два** *то* **штири**, або: *читац до* **сто**, вец числовнїки ту служа лєм як назви абстрактних числох одн. їх природного порядку); **б)** одредзене количество єднородних предметох: **три** *гольти,* **пейц** *кили*. У руским язику маме тоти основни числовнїки:

1. єден 11. єденац 21. двацец [и] єден 101. сто [и] 1
2. два 12. дванац 22. двацец [и] два 200. двасто
3. три 13. тринац 30. трицец 300. тристо
4. штири 14. штернац 40. штерацец 400. штиристо
5. пейц 15. петнац 50. пейдзешат 500. пейцсто
6. шейсц 16. шеснац 60. шейдзешат 600. шейсцсто
7. седем 17. седемнац 70. седемдзешат 700. седемсто
8. осем 18. осемнац 80. осемдзешат 800. осемсто
9. дзевец 19. дзеветнац 90. дзеведзешат 900. дзевецсто
10. дзешец 20. двацец 100. сто 1000. тисяч[а], езер
милион, милиярда

За два предмети шицких трох родох хаснуєме и числовнїк **обидва**, хтори значи „и єден и други”: *обидва доми, обидва школи (жени), обидва места.*

& 52.5. Злученя *дзешатки + єдинки* (двацец єден, двацец два...), *стотки + єдинки* (сто єден, сто два), *стотки + дзешатки* (тристо двацец, тристо трицец...), можлїве под сербским уплївом, дакеди хаснуєме и зоз злучнїком **и:** *двацец* **и** *єден, двацец* **и** *два...; тристо* **и** *двацец, тристо* **и** *трицец...* Напр.: *Лєжи на жеми, на себе ма* **дзеведзешат и дзевец** *бунди, ... а вон йойчи: „яй, як ми жимно!”* (Етн.). – *А було* **осемсто и шейдзешат и штири ферталї** *жеми, а* **двасто и штернац** *сесиї* (Етн.). – *Перши дзень прешли* **трицец и пейц** *милї до Велького Лососа; другого заш* **трицец и пейц** *до Малого Лососа* (Дж. Лондон).

& 52.6. За число 1000 у литературним язику ше хаснує восточнославянизем **тисяч(а)**, а у бешедним язику ше частейше хаснує мадяризем **езер** (зоз нашей карпатскей лексики)**.**

& 52.7. За числа од 1100 до 1900 нєшка хаснуєме форми *тисяч/езер сто, тисяч/езер двасто, тисяч/езер тристо* итд. У прешлосци зме попри наведзених хасновали и форми: **єденацсто** (1100), **дванацсто** (1200), **тринацсто** (1300), **штернацсто** (1400), **петнацсто** (1500), **шеснацсто** (1600), **седемнацсто** (1700), **осемнацсто** (1800), **дзеветнацсто** (1900), *два езри.* Напр.: *Оцец му дал* **дванацсто** *форинти на трошок* (Етн.). – *Понукаш* [ми] *лєм* **петнацсто** *динари, а* [конь] *кошта два и пол и три тисячи* (Е. Коч.).

& 52.8. За *барз велько число* у прешлосци зме хасновали слово **крот**, напр. читало ше: *єден, два, три..., дзешец, двацец..., сто, двасто..., езер, сто езри...,* **крот**. Вироятно зме з тим значеньом хасновали и вираз **цма цмов**, хтори існує и у других славянских язикох (напр. русийске *тьма тьмущая,* польске ćma ciem)

У старших авторох за *вельке число* находзиме и вирази **сто и сто, езер и езер**, **вельо и вельо, вельо а вельо***: Ту єст* **езер и езер** *дзири у жеми, таки як студнї* (РК 1925). – *Филоксера знїщела на* **сто и сто** *гольти винїци* (РН 1932)

& 52.9. По структури основни числовнїки можу буц *прости* и *зложени.*

1. Прости числовнїки походза з єдного кореня. То числовнїки од 1 до 10 (*єден, два, три, штири, пейц, шейсц*, *седем, осем, дзевец, дзешец)* и числовнїки *сто, тисяч(а), езер, милион, милиярда*.

2. Шицки други числовнїки представяю злученя двох або вецей числовнїцких и других кореньох.

а) Числовнїки од **єденац** до **дзеветнац** походза од словозлученьох *єден на десяте, два на десяте, три на десяте, ... девет' на десяте,* хтори би у сучасним язику глашели: *єден на дзешец, два на дзешец, ... дзевец на дзешец.* Форма *десяте* з розвитком язика ше редуковала на *ц.* Числовнїки од 11 до 19 ше, значи, состоя з тих елементох: *єден + на + ц, два + на + ц, ... дзевец + на + ц.* (У сербским язику елемент *десяте/десете* менєй редуковани, одн. зачуване з нього *-ест*: *једанаест < један + на + ест, дванаест < два + на + ест, ... деветнаест < девет + на + ест.* У українским є ище менєй редуковани, одн. глаши *дцять*: *одинадцять < один + на + дцять, дванадцять < два + на + дцять* итд.)

б) Числовнїки хтори знача дзешатки 20, 30, 40 походза од злученьох *два десяти, три десяти, штири десяти,* хтори и значели: два дзешатки, три дзешатки, штири дзешатки. Форма *десяти* з розвитком язика редукована до **цец***: двацец < два + цец, трицец < три + цец, штерацец < штера + цец* итд.

в) Числовнїки хтори знача дзешатки од 50 до 90 настали од злученьох *пет' десят, шест' десят, ... девет' десят*, хтори тиж значели: пейц дзешатки, шейсц дзешатки итд. Форма *десят*, хтора представяла ґенитив множини числовнїка *десет'/дзешец* нєшка глаши *дзешат: пейдзешат < пейц + дзешат, шейдзешат < шейсц + дзешат* итд. **г)** Числовнїки хтори знача стотки (од 200 до 900) представяю дакедишнї словозлученя *два + сто, три + сто, штири + сто* итд.

& 52.10. Морфологийни характеристики основних числовнїкох вязани за їх лексичне значенє. Вони нє маю форми за род, бо нє маю предметне значенє як меновнїки. Тиж нє маю анї катеґорию числа, понеже зоз своїм лексичним значеньом уж виражую поняце числа.

По морфологийних характеристикох медзи основнима числовнїками видзелюю ше числовнїки *єден, тисяч(а), езер, милион, милиярда.*

1. Числовнїк **єден** ма шицки три форми за род: *єден чловек, єдно дзецко, єдна жена.* Вон ма и форму множини кед є у словозлученю з меновнїками хтори маю лєм множину *(єдни дзвери, єдни граблї, єдни гони)* або знача парни предмети *(єдни ботоши, єдни рукавици).* Алє и у тим случаю вон значи *єден* предмет, а нє множество (*дзвери* лєм єдни, *пара ботоши* тиж лєм єдна). Слово *єден* може мац и значенє нєодредзеного заменовнїка: *Бул раз* **єден** *чловек.*

2. Числовнїки **тисяч(а), езер, милион, милиярда** маю шицки ґраматични характеристики меновнїкох: катеґорию роду, числа и припадку (и меновнїцку деклинацию), а ґу числовнїком их кладземе пре їх виражене значенє одредзеного количества. Числовнїк **тисяч(а)** хаснуєме у форми хлопского (*єден тисяч)* и женского роду *(єдна тисяча).* Синоним з бешедного язика **езер** хлопского роду**.**

& 52.11. Числовнїк **два**, за розлику од других славянских язикох, нє ма окремну форму за женски род: *два доми,* **два** *школи* (поровнайме сербски и русийски форми: *два човека,* **две** *кньиге; два человека,* **две** *книги).*

Деклинация основних числовнїкох

& 52.12. По припадкох ше меняю основни числовнїки од **єден** до **шейсц.** Числовнїк **єден** ше меня як прикметнїки *(єден, єдного...),* а числовнїки од **два** до **шейсц** як меновнїки у множини з винїмком инструментала, хтори при меновнїкох ма закончене **-ами**, а при числовнїкох **-ома** *(з дв***ома** *школяр***ами***).*

Н. *два три штири пейц* **шейсц седем** *осем столи*
Г. *двох трох штирох пейцох* **шейсцох седем** *осем столох*
Д. *двом тром штиром пейцом* **шейсцом седем** *осем столом*
А. *два три штири пейц* **шейсц седем** *осем столи*
И. *двома трома штирома пейцома* **шейсцома седем** *осем столами*
Л. *двох трох штирох пейцох* **шейсцох седем** *осем столох*

& 52.13. Числовнїки **два, три** и **штири** ше вше меняю: *два (три, штири) книжки,* Ґ. *двох (трох, штирох) книжкох....* Числовнїк **обидва** меня ше як и числовнїк *два: обидва доми (книжки), обидвох домох (книжкох).*

& 52.14. Числовнїки **пейц** и **шейсц** ше дакеди нє меняю. Нєт одредзени правила кеди ше тоти два числовнїки меняю, а кеди нє. Приклади з пременку: *Нєвеста ше тиж зрадовала, нє тельо оцови, кельо* **пейцом** *ланцом* (М. Коч.). – [Власци у держави] *по* **пейцох** *рокох направели нужду, глад* (РН).

Приклади без пременки (у наведзених виреченьох похасновани и числовнїки од *два* до *штири*, хтори ше меняю):

а) У народним язику: *За три днї их* [вельки бочкори] *Жидзи на трицец и* **пейц** *кочох вожелї* (Етн.). – *Та пошол дому соботу дас од* **пейц, шейсц** *годзин* (Етн.). – *Упекла торту на двацец* **пейц** *вайцох. – И после* **шейсц** *рокох врацела ше Циган и Циганка под тот спаийов валал* (Етн.).

б) У литературним язику:

„Таточку, прецо тельо пиєце?" „Прето же од шпиталю по нас треба прейсц коло трох ресторанох и **пейц** *карчмох." – Алє праве на тих* **пейц** *ланцох* [жеми] *и постала трагедия, горша од Лировей* (М. Коч.). – *А ушпююце жубротанє гевтих двацец и* **пейц** *школярох у учальнї якошик змирйовало душу* (М. Твен). – *Од* **шейсц** *найзначнєйших функцийох на штирох були нашо члени* (РС). – [Плакал] *остатнї раз пред* **пейц-шейсц** *роками. – З його бешеди сом заключел же слово о* **шейсц** *чамцох* (Д. Дефо).

Приклад двоякого прекладу: *При уходу заглушело их лупканє пейдзешат ковальских млаткох, котри дуркали у* **двацец пейц** *ковальньох закопаних до жеми и закритих з коровом* (Ґоголь 1950). – *Кед вошли, уха им заглушели пейдзешат ковальски млатки у* **двацец пейцох** *ковальньох, укопаних у жеми и закритих з коровчом* (Ґоголь 1982).

& 52.15. Числовнїки од **єден** до **шейсц** дакеди ше нє меняю и под сербским уплївом. Напр. кед знача годзини:

Кед ше ютредзень коло **три годзин** *перши раз на видогляду указала жем, були зме уж сто пейдзешат милї южно од Салеха (*Д. Дефо) (Треба: *коло* **трох годзин**). – *Будземе чекац до* **два** *и штерацец пейц* [годзин] *на Сави* (В. Кост.) (Треба: *до* **двох** *и штерацец пейц).*

Основни числовнїки од **седем** на висше барз ридко ше меняю: *Места за шицких кельо сцеш, бо пришли опрез нас* **з дзешецома** *кочами* (РН 1939). У слїдующим прикладу числовнїк **дзевец** похасновани без меновнїка хтори одредзує: *У св. Писму пише, же ше прави пастир радує вецей єдней страценей овци, як дзеведзешат и* **дзевецом***, котри ше нє страцели* (РН 1932). Кед би тот числовнїк був у злученю з меновнїком *овца,* автор би го вироятно похасновал у нєпременєней форми: *... як дзеведзешат и* **дзевец** *овцом, котри ше нє страцели.*

& 52.16. У злученьох **дзешатки** + **єдинки, стотки** + **дзешатки** + **єдинки** итд. меняю ше лєм числовнїки хтори знача єдинки *(*по спомнутим правилу: числовнїки од *єден* до *шейсц)*: Н. *двацец єден (два, три,... шейсц),* Ґ. *двацец єдного (двох, трох,... шейсцох)* итд.

& 52.17. Числовнїк **сто** ше у литературним язику нє меня, а у бешедним ше ридко меня по припадкох (як числовнїки од *два* до *шейсц)*. Напр.: *Наша крава дава вельо млєка, вона од* **стох** *єдна. – Роздумуєш озда о тим як то було давно дакеди пред роками* **стома***, або хто зна кеди* (М. Вин.). – *На початку нашого живота пред* **стома** *роками ... нє чудо же ше нашо людзе старали найбаржей о тим ... же би подзвигнуц свойо материялне положенє* (РН 1929). Пременка числовнїка *сто* у прешлосци, значи, глашела: Н. *сто,* Ґ. *стох,* Д. *стом,* А. *сто/стох,* И. *стома,* Л. *стох.*

& 52.18. Числовнїк **тисяч**[**а**] у зависних припадкох (окрем акузатива) хаснує ше у форми женского роду*:* Н. *єден тисяч* и *єдна тисяча,* Г. *єдней тисячи,* Д. *єдней тисячи,* А. *єден тисяч* и *єдну тисячу,* И. *з єдну тисячу,* Л. *о єдней тисячи.*

У злученьох **тисяч**[**а**] + **меновнїк** числовнїк **тисяч**[**а**] ше нє меня (и ма форму хлопского роду *тисяч)*: *тисяч динари,* Ґ. *тисяч динарох,* Д. *тисяч динаром,* А. *тисяч динари,* И. *тисяч динарами,* Л. *тисяч динарох.*

У злученьох *два (три, штири..., пейдзешат, двасто...) тисячи* числовнїк **тисяч**[**а**] ше меня як меновнїки у множини: *два тисячи,* Г. *двох тисячох,* Д. *двом тисячом,* А. *два тисячи,* И. *двома тисячами,* Л. *о двох тисячох.*

& 52.19. Числовнїк **езер** у єднини ше нє меня по припадкох*: езер людзе, од езер людзох*, *езер людзом, з езер людзми* – нє гутори ше: *од єдного езра людзох, єдному езру людзох* итд. У множини вон ше меня як меновнїки: *два езри, двох езрох, двом езром* итд.

Синтаксични характеристики основних числовнїкох

& 52.20. У злученю з основнима числовнїками (од числа **два**) меновнїки маю форму номинатива множини: *два столи, три школи, штири вароши, пейц автобуси* итд.

& 52.21. Числовнїки од **два** до **шейсц** у злученю з меновнїками женского и штреднього роду и меновнїками хлопского роду хтори нє знача особи у акузативе маю форму як у номинативе: *купел* **два (три, ... шейсц)** *книжки (пенкала, клайбаси); заштрелєл* **два (три, ... шейсц)** *заяци, сарнї; прияли на роботу* **два (три, ... шейсц)** *жени (дзивчата)*.

Збирни числовнїки

& 53.1. Збирни числовнїки знача вкупносц почишлєних (почитаних) предметох хтори ше задумую як єдинство: *двоме, троме..., двойо, тройо...*

Меновнїки зоз збирнима числовнїками, як и з основнима, стоя у номинативу множини: *двоме (троме, штирме...) школяре (роботнїки, студенти...), двойо (тройо, штверо...) дзеци.*

& 53.2. За особи хлопского роду хаснує ше збирна форма на **-ме**, хтора ше виводзи од числовнїкох 2 – 40, ридко од 50-90 и лєм дакеди од стоткох.

2. двоме	12. дванацме	20. двацецме
3. троме	13. тринацме	30. трицецме
4. штирме	14. штернацме	40. штерацецме
5. пейцме	15. петнацме	50. пейдзешатме
6. шейсцме	16. шеснацме	60. шейдзешатме
7. седемцме	17. седемнацме	70. седемдзешатме

8. осемцме 18. осемнацме 80. осемдзешатме
9. дзевецме 19. дзеветнацме 90. дзеведзешатме
10. дзешецме 100. стоцецме
11. єденацме 200. двастоцецме, ...
900. ...дзевецстоцецме

За два особи хлопского роду хаснує ше и форма **обидвоме**, хтора значи „и єден и други”.

& 53.3. Числовнїки *седемцме, осемцме* виведзени зоз **-цме**; вони достали **-ц-** од числовнїкох *пейцме, шейсцме*, чия основна форма *пейц, шейсц* ше закончує на **-ц**; числовнїки *стоцецме*, *двастоцецме* итд. виведзени зоз **-цецме** по аналоґиї зоз *двацецме, трицецме, штерацецме.*

& 53.4. Од числовнїка **седем** на висше место збирних формох на **-ме** хасную ше и основни числовнїки: попри *седемцме вояци*, *осемцме роботнїки, дзевецме студенти, дзешецме школяре, єденацме товарише* итд. дакеди гуториме и *седем вояци*, *осем роботнїки, дзевец студенти, дзешец школяре, єденац товарише* итд.

1. Приклади з Гнатюкових записох:

Вон ше зобрал,... ишол до швета. Стретнул ше з єдним юнаком. ... Уж су **двоме.** *... Стретню ше з трецим юнаком... Иду уж* **троме**, *стретню штвартого юнака. ... Уж ишлї* **штирме**, *стретню пиятого юнака... Иду* **пейцме**, *дойду ґу шестому. ... Уж иду* **шейсцме**, *дойду ґу седмому. ...* „*Гибай з нами.” Иду* **седем**, *дойду ґу осмому. ... Иду* **осем**, *дойду ґу дзевятому. ...* „*Гибай з нами.” Иду* **дзевецме**, *дойду ґу дзешатому. ...* „*Гибай ти з нами...” Но, уж иду* **дзешецме**. *Пойду до єдного цара чи би им нє требало слугох.*

А там булї при студнї **дванац** *Арапинє на дванац коньох... Дораз сом єдного забил, а мнє* **єденац** *билї. Кед я єденастого забил, мнє* **дзешецме** *билї. Я забил дзешатого,* **дзевецме** *ме билї. Дзевятого сом забил,* **седем** *ме билї. Кед сом забил седмого,* **шейсцме** *ме надвладалї.*

Иду далєй, видзи Андрий заш ещи здалєки же стої стража на мосце. Було их **дванацме**. *– Ставайце горе, жаліре [= вояци], мойо* **дванацме фраєре**.

Гайд пойду вонї [браца] *на шпацир, пойду шицки* **дванац**. – **Дванац** *шуштерски калфове вжалї двацец скори. – Вошлї далєко до лєса. На драже их стретлї* **дванац** *гарамбияше. Станулї им вочи и сцелї тих двоїх забиц.*

2. Приклади з литературного язика:

Форми на **-ме***: У каждей пироґи* [чамцу] *шедза по* **шейсцме** *и вецей* **людзе** (Д. Дефо). – *Було нас тераз* **седемцме** *добре наоружаних* (Д. Дефо). – *Рушели ше шицки* **дзешецме** [вояци]*, до ноци по ярку* (В. Кост.). – *Шицки* **єденацме** *зме вошли до чамца за ратованє* (Д. Дефо). – - *Були зме* **штернацме** [у Нємецкей на роботи]. – *У єдней хижи* [у цемнїци] *було их коло* **штерацецме** *вєдно* (Е. Коч.). – *У дальшей борби спадли ище двоме. Остало их* **дзевецме** (Е. Коч.).

Форми без **-ме**: *Поведзме же их* [дзивякох] *будзе* **дзешец** *або* **двацец. –** *Коло огня... шедзели старобивателє. Було их* **дзеветнац** (Д. Дефо).

3. Приклади двоякого прекладу указую же форми на **-ме** и форми без **-ме** медзисобно заменлїви. Тиж указую же форми на **-ме** характеристичнєйши за старших, а форми без **-ме –** за младших авторох (шицки приклади з Ґоґольового „Тараса Бульби”, з прекладох од 1950. и 1982): *(1) И такой ше видвоєли* **трицецме** *найшвидши* **козаки** *же би нацагли Андрия (*1950). *– И такой ше видзелєли* **трицец** *найшвидши* **козаки** *поцагнуц го за собу* (1982). *(2) Злєцел* [Андри] *як витор за козаками... нє видзаци же за нїм лєдво сцигую лєм* **двацецме людзе** (1950). *– Загнал коня... и нє обачуюци же за нїм сцигую лєм коло* **двацец людзе** (1982). *– (3)* **Осемцме полковнїкове** *ведли полки* (1950). – **Осем полковнїкове** *ведли полки* (1982).

& 53.5. Ґоч по правилу збирни числовнїки на **-ме** означую особи хлопского роду, вони ше дакеди хасную и у злученю з назвами даєдних домашнїх и дзивих животиньох (*пес, конь, маймун* и под.). У истим контексту дакеди ше хасную и форми на **-ме** и форми без **-ме**. Напр.:

Присловка у тей жеми же америцки пес здиха од гладу попри оброку єдного ескимского пса, та так и **шейсцме** *америцки* **пси**, *хторих предводзел Бек, могли лєм здихац з половку такого оброку. Перши подлєгнул нюфаундлендянь, за нїм подлєгли* **двоме птицаре** *краткей шерсци... – Пришол дзень кед и Били, тот добри пес, спаднул и нє могол далєй... Шлїдуюцого дня подлєгла Куна и остало их лєм* **пейц** (Дж. Лондон). – *Маймуни ше руцели на Баґиру* [пантера]*, почали го кусац зоз шицких бокох, драпац, скубац и цагац, а* **пейцме** *чи* **шейсцме** *влапели Моґлия, подзвигли го на муриско* (Р. Киплинґ). – *Раз пред змерком, кед нє понагляюци крачал по пажицох..., док* **штирме вовки** *дринґали за нїм..., нараз ше розлєгол крик...* **штири вовки** *ше набурели и почали мурчац* (Р. Киплинґ).

& 53.6. По аналоґиї зоз збирнима числовнїками на **-ме** дакеди ше хасную и збирни форми **вецейцме** (од компаратива **вецей**) и **даскельме** (од нєодредзеного числовнїка **даскельо)**: *Зложели го* [капитал] **вецейцме** (РК 1929). – *Одруцени и онєможлївени гевти тенденциї котри виражели* **даскельме** *прихильнїки* (РС).

Деклинация збирних числовнїкох

& 53.7. Збирни числовнїки ше меняю по припадкох так як и основни, лєм суфикс **-ме** у зависних припадкох випадує. Меняю ше, як и основни числовнїки, до числовнїка **шейсцме**; числовнїки *двоме, троме, штирме* вше ше меняю, а числовнїки *пейцме* и *шейсцме* ше дакеди нє меняю. Числовнїки од *седемцме* до *дзешецме* можу ше, алє ше нє муша меняц, а од *єденацме* на висше ше найчастейше нє меняю.

& 53.8.

Н. *двоме.. шейсцме седем[цме]... дзешец[ме] єденац[ме] студенти*
Г. *двох... шейсцох седем[цох]... дзешец[ох] єденац студентох*
Д. *двом... шейсцом седем[цом]... дзешец[ом] єденац студентом*
А. *двох... шейсцох седем[цох]... дзешец[ох] єденац студентох*
И. *двома.. шейсцома седем[цома].. дзешец[ома] єденац студентами*
Л. *двох... шейсцох седем[цох]... дзешец[ох] єденац студентох*

Числовнїк **обидвоме** меня ше як и *двоме*: *обидвоме хлопи, обидвох хлопох* итд.

Приклади:

1. Збирни числовнїки до **шейсцме***:*

а) З пременку: *Скочел з коня, забил шицких* **шейсцох** (Етн.). – Ше**йсцом** *цо були при дзелох вибил з рук ґноти, а* **штиром** *заш лєм нє сцигол вибиц* (Ґоґоль). *– Дораз го спуца до єдного коваля цо мал* **шейсцох** *леґиньох* (Етн.).

б) Без пременки: Ше**йсц леґиньом** *ви мнє винєсц дайце* (нар. писня). – [Остап] **шейсц дзеларом** *вибил зоз рукох ґноти. Штиром нє засциг вибиц* (Ґоґоль).

2. Збирни числовнїки од **седемцме** до **дзешецме**:

а) З пременку: *Кед* [газда] *поєднал минара, кед пошол други дзень, минара уж нєт*. *Пременєл вон* **дзешецох**... (Етн.). – *Придз опатриц мнє и мойого оца и моїх братох* **дзевецох** (Етн.) – *Но, видзице, я мам* **дзешецох** [шведкох]. – *Кед ше нам нє поспиши влапиц гевтих* **седемцох**, *наша побида будзе ялова* (Д. Дефо) – *Вноци, коло дванац... Михал и Силви виведли* **дзешецох** *хлопох до лєса* (Е. Коч.).

б) Без пременки: *А єдна була жена ґдовица, мала* **седем** *синох... Пришла тота жена зоз своїма* **седем** *синами* [до цара]... *За* **седем** *хлопох бул моцни* (Етн.). – *Єден* [фраєр] *ме охабел,* **дзешец** *их мам* (Етн.).

в) Приклад двоякого прекладу истого текста: **Седемцох** *сом порубал,* **дзевецох** *з копию попребивал* (Ґоґоль). – **Седемцох** *сом пошекал,* **дзевец** *пребил з копию* (Ґоґоль).

3. Збирни числовнїки од **єденацме** на висше:

а) З пременку: *Варґа леґинь му* [кральови] *так гварел: Я пойдзем* [до нєприятельского краля], *лєм ми дайце таких* **єденацох** *як я... Навибералї* **єденацох** *таких истих на образ як вон и дванац конї єднаки* (Етн.). – *Над тима* **петнацома** *мал осуду вивершиц Констанц Хлор* (РН).

б) Без пременки: *Раз цар гутори: Янчи, я ещи чул же ти маш и вецей братох. Гутори: Мам ещи* **єденац** (Етн.). – *Мала* [мац] ***дванац*** *хлапцох нараз. Иду оца глєдац шицки нараз,* **дванац** (Етн.).

& 53.9. Збирна форма **вецейцме** ше меня або нє меня по припадкох:

Таку роботу **вецейцох**... *видзиме перши раз у Анґлиї* (РК 1929). – *Од* **вецей** *сом то чула* (= од вецей людзох).

& 53.10. **Збирни числовнїки на -о.** За мишани роди, за дзеци и за млади животиньох хасную ше збирни числовнїки на **-о**: *вони* **двойо** (напр. муж и жена, брат и шестра и под.); **двойо (тройо, штверо** итд.) *дзеци*, **двойо (тройо, штверо** итд.) *мачата (гушата, целята* итд.).

2. двойо 12. дванацецеро 20. двацецеро
3. тройо 13. тринацецеро 30. трицецеро
4. штверо 14. штернацецеро 40. штерацецеро
5. пецеро 15. петнацецеро 50. пейдзешацецеро
6. шесцеро 16. шеснацецеро 60. шейдзешацецеро
7. седмеро 17. седемнацецеро 70. седемдзешацецеро
8. осмеро 18. осемнацецеро 80. осемдзешацецеро
9. дзевецеро 19. дзеветнацецеро 90. дзеведзешацецеро
10. дзешецеро 100. стоцецеро
11. єденацецеро 200. двастоцецеро, ...
900. ...дзевецстоцецеро

& 53.11. Числовнїки 2-3 виведзени зоз суфиксом **-ой-о,** числовнїки 4-10, 20-40 зоз **-ер-о,** 11-19 и 50-90 зоз **-ецер-о** (при числовнїкох 50-90 консонант **т** ше меня до **ц:** *пейдзешат – пейдзешацецеро)*, а 100-900 зоз **-цецер-о**: *стоцецеро, двастоцецеро...*

& 53.12. Попри числовнїка **двойо** хаснує ше и форма **обидвойо**, хтора значи „и єдно и друге”.

Од *двойо*, ридко и од других числовнїкох на *-о*, хаснує ше и деминутивна форма на **-ко** (за дзеци, старших людзох и под.), хтора ма лєм форму номинатива и акузатива. Напр.: *Дзе ви* **двойко** *пойдзеце?* – [Ковалїка у гнїздзе] *чекали* **пецерко** *мали ковальчата* (Ш. Чак.).

& 53.13. Збирни форми за числа од 100 до 900 ридко ше хасную: *двастоцецеро, тристоцецеро, штиристоцецеро, пейцстоцецеро, шейсцстоцецеро, седемстоцецеро, осемстоцецеро, дзевецстоцецеро.*

& 53.14. З назвами младих (дзецох и животиньох) попри збирних дакеди ше хасную и основни числовнїки: *Ма 80 роки, єдного сина и* **пейц** *унучата* (Загр. 1992) (частейше гвариме: *пецеро унучата)*. *– Вона* [миша] *мала* **дванац** *мищата* (Етн.) (частейше: *дванацецеро мищата)*. *– По* **шейсц** *и* **осем щенята** *коца нараз* (Р. Киплинґ) (частейше: *по шесцеро и осмеро щенята*). *– У М. єдна мачка мала* **дзевец** *малких* (РН) (частейше: *дзевецеро малки)*.

& 53.15. Збирни числовнїки на **-о** ше менюю по припадкох як прикметнїки у множини:

Н. *двойо тройо штверо... шесцеро... двацецеро мали дзеци*
Г. *двоїх троїх штверих... шесцерих... двацецерих малих дзецох*
Д. *двоїм троїм штверим... шесцерим... двацецерим малим дзецом*
А. *двойо тройо штверо... шесцеро ... двацецеро мали дзеци*
И. *двоїма троїма штверима... шесцерима... двацецерима малима дзецми*
Л. *двоїх троїх штверих... шесцерих... двацецерих малих дзецох*

& 53.16. Дакеди ше тоти числовнїки меняю и як основни числовнїки: *И так Могли од того дня ловел по джунгли зоз* **штирома вовчатми** (Р. Киплинг) (место: *зоз* **штверима вовчатми**). – *Коза зоз* **двома кощатми** *паше при драги* (место: *зоз* **двоїма кощатми**).

& 53.17. З меновнїками плуралия тантум хаснує ше форма множини збирних числовнїкох на **-о:** *двої граблї, трої дзвери, штвери видли, пецери панталони; шесцери, седмери, осмери, дзевецери, дзешецери, єденацецери..., двацецери, трицецери..., стоцецери...* За єден предмет хаснує ше форма множини основного числовнїка *єден: єдни граблї (дзвери, видли)*.

Форми множини на **-и/-ї** меняю ше як и форми на **-о**:
Н. *двої трої штвери.... шесцери.... двацецери нови панталони*
Г. *двоїх троїх штверих... шесцерих... двацецерих нових панталонох*
итд.

& 53.18. **Сербски уплїв.** Под сербским уплївом, и у бешедним и у литературним язику, дакеди ше хасную конструкциї типа *нас двоме, вас штирме, їх пейцме, нас двойо, вас тройо* и под. место *ми двоме, ми троме*..., *ми двойо, ми тройо* итд. Напр.: *Сходзели ше* **их пейцме** *раз до тижня у Фаркашовим доме* (Е. Коч.) (треба: **вони пейцме**). **Нас штирме** *такой почали обрабяц нови поля* (Д. Дефо) (треба: **ми штирме**). – *Тераз* **їх двойо** *стари* (М. Ков.) (треба: **вони двойо**).

Порядково числовнїки

& 54.1. Порядково числовнїки означую порядок єднородних предметох при чишлєню.

1. перши	11. єденасти	20. двацети	100. стоти
2. други	12. дванасти	21. двацец перши	200. двастоти
3. треци	13. тринасти	30. трицети	300. тристоти
4. штварти	14. штернасти	40. штерацети	400. штиристоти
5. пияти	15. петнасти	50. пейдзешати	500. пейцстоти
6. шести	16. шеснасти	60. шейдзешати	600. шейсцстоти
7. седми	17. седемнасти	70. седемдзешати	700. седемстоти
8. осми	18. осемнасти	80. осемдзешати	800. осемстоти
9. дзевяти	19. дзеветнасти	90. дзеведзешати	900. дзевецстоти
10. дзешати			1.000. тисячни
			1.000.000. милионови/милионни

За числа 100-900 ридко ше хасную форми на **-цети***: сто-цети, двастоцети, тристоцети, штиристоцети, пейцстоцети, шейсцстоцети, седемстоцети, осемстоцети, дзевецстоцети.*

& 54.2. Порядково числовнїки ше меняю по припадкох як прикметнїки: *перши,* Г. *першого,* Д. *першому* итд.

Форми хлопского и штреднього роду у локативе єднини, як и прикметнїки и родово заменовнїки, маю двояки законченя: **-им** и **-ому.** Законченє **-им** частейше; законченє **-ому** ше звичайно хаснує з применовнїком *при: Обезхрабрел ше* **при першому** (и: **при першим***) препреченю. – О тей авантури Фолко будзе приповедац лєм малому братови, по вечери, ... кед обидвоме буду лєжац* **єден при другому** *под перинку* (Р. Ґийо).

& 54.3. **Надпомнуце.** Треба обрациц увагу на форми основних, збирних и порядкових числовнїкох виведзених од *штири, пейц* и *шейсц*, бо ше основи при нїх меняю:
штири – штернац – штерацец – штирме – штверо – штварти
пейц – петнац – пейдзешат – пейцме – пецеро – пияти
шейсц – шеснац – шейдзешат – шейсцме – шесцеро – шести

Ламани числа

& 55.1. *Ламани числа* або *розламки* означую одредзене количество єднаких часцох єдней цалосци. По структури то словозлученя у хторих ше число часцох виражує з основнима числовнїками, а назви часцох з меновнїками **половка, трецина, штварцина/штвартина, пиятина, шестина..., дзешатина** итд. За штварту часц у бешеди хаснуєме форму **штварцина**, а у литературним язику дублети **штварцина** и **штвартина**. У бешедним язику за штварту часц хаснуєме и мадяризем **ферталь** (*ферталь на дзешату, ферталь кили, три ферталї гольта)*, а у прешлосци зме з тим значеньом хасновали и архаїчни меновнїк женского роду **штверц** (од нього походзи назва за коньски серсан *штверци)*.

& 55.2. За **єден и пол, два и пол**,... **шейсц и пол, ... дзеветнац и пол** старши людзе хасную и вирази: **полдруга** (= єден и пол), **полтреца** (= два и пол), **полштварта** (= три и пол), **полпията** (= штири и пол),

полшеста (= пейц и пол), ... **полдзеветнаста** (= дзеветнац и пол). Тоти вирази ше хасную у злученю з меновнїками *тидзень, мешац* и *рок*, ридше и з другима меновнїками. Напр.: *Доґод нє пришол руски цар у помоц нашому, за* **полдруга рока** *так ше преганяли, били* [у революциї 1848] (Етн.). – *Як свадзба прешла, о* **полдруга рока** *малї зме єдного хлапца; то таке мудре було як циґанске. Шицко знал цо ше му гуторело, лєм бешедовац нє знало. Кед му було* **полшеста мешаца**, *умарло* (Етн.). – *Бо цо зоз тото* **полдруга ютра** [жеми] *почнєш* (М. Ков.). – *Даровали* [гладним] *тиж и шмати у вредносци за* **полдруга милиона** *динари* (РН). – *Будз, дзивчино, здрава, // за* **полтреца рочка** *ти мнє любовала* (нар. писня). – *На* **полшесната рока** *сом ше одала.*

& 55.3. З основним числовнїком **єден** меновнїки хтори означую назви часцох цалосци маю форму номинатива єднини: *єдна* **половка**, *єдна* **пиятина***;* числовнїк *єден* ше у бешеди часто вихабя: *половка жительства, трецина урожаю.*

З числовнїками од **два** на висше меновнїки хтори означую назви часцох цалосци маю форму номинатива множини*: два* **половки (трецини, штварцини**...), назва цалосци ма форму ґенитива єднини або множини, зависно од того чи поняце цалосци представяме як єдинку чи як множество: *два трецини* **приходу**, *три штварцини* **жительства**, *три ферталї* **гольта**, *пиятина* **людзох**.

& 55.4. По припадкох ше меняю *перши два члени* розламкового словозлученя: основне число и назва часци цалосци.

Словозлученя зоз *єден* вше ше меняю: *єдна трицина, од єдней трецини, з єдну трецину* итд. Назва цалосци у зависних припадкох у єднини ма форму ґенитива: [*єдна*] *трецина* **урожаю**, *од* [*єдней*] *трецини* **урожаю**, *зоз* [*єдну*] *трецину* **урожаю**.

Кед назва цалосци у множини вона ше меня по припадкох **(а)** або у шицких зависних припадкох, ма форму ґенитива **(б)**:

а) Н. [*єдна*] *штварцина* **людзох**, Ґ. *од* [*єдней*] *штварцини* **людзох**, Д. [*єдней*] *штварцини* **людзом** ... И. *зоз* [*єдну*] *штварцину* **людзми**, Л. *о* [*єдней*] *штварцини* **людзох**;

б) Н. [*єдна*] *штварцина* **людзох**, Ґ. *од* [*єдней*] *штварцини* **людзох**, Д. [*єдней*] *штварцини* **людзох** ... И. *зоз* [*єдну*] *штварцину* **людзох**, Л. *о* [*єдней*] *штварцини* **людзох**;

& 55.5. Словозлученя зоз **два** на висше меняю ше по припадкох, а кед маю и треци член – назву цалосци – дакеди ше нє меняю. Кед назва цалосци у єднини, ма форму ґенитива (и у зависних припадкох): Н. *два трецни* **урожаю**, Ґ. *од двох трецинох* **урожаю**, И. *з двома трецинами* **урожаю.** Кед назва цалосци у множини, ма форму ґенитива множини (звичайно кед ше перши два члени меняю) або ше меня по припадкох (звичайно кед ше перши два члени нє меняю): *за єдну трецину занятих маю пенєжи, а з* **двома трецинами роботнїкох** *нє знаю цо робиц;* або: *а з* **два трецини роботнїками** *нє знаю цо робиц.*

Нєодредзени числовнїки

& 56.1. Нєодредзени числовнїк **вельо/-ї** означує векше або вельке множество. Форми єднини глаша **велї, веля, велє** (форми женского и штреднього роду барз ридки). Напр.:

Од **велього** *койчого ше бал наш Руснак* (Я. Бак.). – *Дацо з* **велього** *вироштуєш* (Е. Коч.). – *муши* [ше] *и сам у* **велїм** *одрекац од койчого* (Е. Коч.). – *Дзе* **велє** *дружтво и вельки маєток, вельо будзе гамбари, алє шицки празни* (О. Кост.).

Форма множини глаши **вельо/-лї** (обширнєйше оп. & 56.3-56.14)**.**

& 56.2. Нєодредзени числовнїк **даскельо**/**даскелї** означує множество од 3-4 до 7-8 єдинки. Тот числовнїк нє ма форму за єднину.

Деклинация числовнїкох *вельо/-лї, даскельо/-лї*

и заменовнїкох *кельо/-лї, тельо/-лї*

& 56.3. Заєднїцка характеристика числовнїкох **вельо/-лї, даскельо/-лї** и заменовнїкох **кельо/-лї, тельо/-лї** то пременка хтора настала у їх деклинациї.

& 56.4. У Гнатюкових записох одн. у народним язику на концу 19. вику тоти слова ше найчастейше меняю як числовнїки *(вельо, вельох, вельом...)*, барз ридко и як прикметнїки одн. заменовнїки у множини (*тельо/телї, телїх, телїм...)*. Приклади з Гнатюкових записох: *Червени краль заш назберал* [войска]*,* **кельох** *назберал,* **кельох** *могол. – Кед го увидзел тот краль, зрадовал ше му же му* **тельох** *роботнїкох приведол. –* [Модлєл ше] *да го Бог заварує од* **вельох** *пенєжох. – Питалї ше* **вельом** *людзом чи нє знаю за тот варош. –* **Вельох** *од шмерци однял,* **вельом** *помогол и* **вельох** *з нужди винял. И пришол Христос з* **вельома** *ангелами и зоз святима оцами. – По* **даскельох** *дньох пошол на лови царски яґер.*

& 56.5. Деклинация, значи, глашела:

Н. **кельо тельо вельо даскельо**

Ґ. **кельох тельох вельох даскельох**

Д. **кельом тельом вельом даскельом**

А. І або ІІ І або ІІ І або ІІ І або ІІ

И. **кельома тельома вельома даскельома**

Л. **кельох тельох вельох даскельох**

& 56.6. У литературним язику од 20-их по 40-и роки попри номинативу на **-о-** и формох числовнїцкей деклинациї починаю ше хасновац и номинатив на **-ї** и форми прикметнїцкей деклинациї у множини:

1. а) Номинатив на **-о:** *Видзел* **кельо** *уж людзе пре палєнку страцели шицок свой маєток* (О. Кост.). – *Одкеди швет шветом, нїґда* **тельо** *людзе на єдней громади ... нє жили, як ту* (РК 1930). – *З нашого народу можебуц анї нє чули* **вельо** *за таке мено: „катакомби”* (РК 1925). – *Пишу же их* [Руски новини] *нє сцу,* (**даскельо** *написали по сербски!)* (РН 1926).

б) Номинатив на **-ї:** *А* **келї** *од нас останю вирни* [Христови] *до рока?* (РН 1926). – *Познато вам чом препадли* **телї** *ґаздовства – лєм пре нєзлагоду* (РК 1936). – *Нєшка у вику национализма, кед ше* **велї** *народи чисца од цудзей раси и сцу буц чистокревни народи ... (РК 1936).* – [Пре аферу] ***Даскелї*** *министрове сцекли ...* (РН 1926).

У истих текстох (та и виречёньох) дакеди находзиме и двояки форми: *Думам, же би ...* ***вельо*** *нашо школовани людзе пременєли дотерашнї свойо нєславянски назвиска. За нїма би пошли* **велї** *нашо свидоми Русини* (РН 1937).

2. Зависни припадки. **а)** Форми на **-о:** *Дас пред* **кельома** *роками нашо учительки учели дзивчата у школи вишиваць* (РН 1937). – *Ту єст* **тельох** *професорох и вельо учених людзох* (Заря). – **Вельох** *цагнє до Риму шерцо, бо чую од тих цо там були, кельо сятинї там єст* (РК 1925). – [Ядловцово древко] *ше аж угинало под* **вельома** *украсами (РН 1926). – У* **вельох** *наших валалох ... учителє нє маю свойо биваня (РН 1926). – Врацела ше жена после* **даскельох** *тижньох (Заря).*

б) Форми на **-ї**: [манастири] **Кельо** *гладних накармя,* **келїх** *широтох отримую и виховую,* **келїх** *хорих у шпитальох обходза (РН 1932). – После* **тельих** *часох мойого живота у Америки сцем знова започац цихи живот (Заря). – Конєц войни – то лєм* **велїм** *нуждом початок* (РК 1929). – *Пришло на* **даскелїх** *местох до кирвавей борби (РН 1937).*

У истим тексту дакеди находзиме обидва форми: [Члени читальнї] **келїм** *дали добри примир ... а* **кельом** *ошляхотнєли душу зос своїма виступами (РН 1937).*

& 56.7. Чи у зависним припадку будзе похаснована форма зоз **-ї-** чи зоз **-о-** то нє завиши од форми номинатива. То потвердзую приклади з номинативом (або акузативом нєживого) на **-о**, а зоз зависнима припадками на **-ї-:** *Красна є, мирна и вредна ....* **Кельо** *лєм канти з воду пренєсла и з найоддалєнших жридлох.* **Келїх** *ранєтих борцох на своїх моцних плєцох пренєсла* (В. Кост.). – [Власц видала розказ] *у хторим зазначене хтори валал* **кельо** *пештански мери зарна достанє и на* **келїх** *го кочох треба превезц* (Ф. Лаб.).

& 56.8. Деклинация числовнїкох **вельо/-ї, даскельо/-ї** и заменовнїкох **кельо/-ї, тельо/-ї,** у виданьох РНПД, значи, глашела:

Н. **кельо/келї тельо/телї вельо/велї даскельо/-лї**

Г. **кельох/келїх тельох/телїх вельох/велїх даскельох/-лїх**

Д. **кельом/келїм тельом/телїм вельом/велїм даскельом/-лїм**

А. I або II I або II I або II I або II

И. **кельома/-лїма тельома/-лїма вельома/-лїма даскельома/-лїма**

Л. **кельох/келїх тельох/телїх вельох/велїх даскельох/-лїх**

& 56.9. Форми на **-ї-** ше почали ширец вирояно пре вецей причини:

а) Понеже ше у руским язику по припадкох меняю лєм числовнїки од **єден** до **шейсц**, законченя числовнїцкей деклинациї ридки. З другого боку прикметнїцки законченя барз части. З вельо векшу фреквенцию, тоти други форми могли уплївовац на ширенє формох на **-ї** у литературним язику.

б) Слова **кельо/-ї, тельо/-ї, вельо/-ї**, и у народним и у литературним язику, маю и форми єднини (за шицки три роди), хтори ше меняю по прикметнїцко-заменовнїцкей пременки. По катеґориї числа вони, значи, баржей заменовнїки як числовнїки, та лоґичне же и у деклинациї почали доставац прикметнїцко-заменовнїцки законченя.

в) Єднозначни форми у язику ше часто ширя на рахунок вецейзначних формох. А форми на **-о**, гварели зме, дакеди двозначни: можу буц и присловнїки и заменовнїки одн. числовнїки.

г) На ширенє формох на **-ї-** вшелїяк уплївовал и сербски нєодредзени числовнїк **многи -а -о**, хтори ше меня по прикметнїцкей деклинациї: **многи,** ґен. **многог,** дат. **многом(е)**..., мн. **многи, многих, многим...** Даєдни конструкциї у литературним язику очиглядно хаснуєме под сербским уплївом. Напр.: *У* **велїм** *сом ше спревед < с. У* **многоме** *сам се преварио. – З* **велїм** *ше нє складам < с. Са* **многим** *се не слажем.*

& 56.10. У сучасним литературним язику превладали форми на **-ї:** у зависних припадкох вони скоро цалком поцисли числовнїцки форми на **-о**, а у номинативе ше ище дакеди хасную и форми на **-о.** Напр.:

вельо/-ї: Вельо *патра на тот правопис цо Баков предклада якош боком.* **Велї** *уж гуторя же нас сце Баков посербиц* (Я. Бак.). *– Доган и куренє виновнїки* **велїх** *хоротох* (НК 1978). *– лєм тото застрашованє* **велїм** *дойдзе глави* (Е. Коч.).

кельо/-ї: Кельо *красни слова и вшелїяки чувства пановали над нами!* (О. Коч.). – **Келї** *милиони стукаю под прициском богатих, розпущених, бесних!* (Е. Коч.).

тельо/-ї: телї *гиню праве на минских польох* (В. Кост.). *– База нє може прияц* **телїх** *людзох* (В. Кост.).

даскельо/-ї: *Коло нас прешли* **даскельо** *леґинє и дзивки* (О. Коч.). – **Даскелї** *вистати чарни подоби розбегли ше на гац* (В. Кост.). *– Вона ю упознала з* **даскелїма** *младима людзми* (М. Коч.).

& 56.11. При заменовнїкох *кельо/-ї, тельо/-ї* и числовнїку *вельо/-ї* у сучасним литературним язику у зависних припадкох уж барз ридки форми на **-о:** *Любел бим кед би ми дахто повед зоз* **кельома** *ше бодами бодує* (НК).

& 56.12. Форма на **-о** нєодредзеного числовнїка **даскельо/-лї** у номинативе значно частейша од форми на **-ї**: *прешли* **даскельо** *ґрупи, пришли* **даскельо** *зоз кочами,* **даскельо** *ноци можеш преспац*, *кричали* **даскельо** *гласи, покладли* [галови] ***даскельо*** *днї пред тим,* **даскельо** *милї од мойого склонїща* и др.

И у зависних припадкох форми на **–о** при тим числовнїку частейши як при *келї, телї, велї,* окреме у словозлученьох з назвами часу: *По його словох пред* **даскельома** *днями пришло до страшного зраженя* (Д. Дефо). – *Випатрал сом як и пред* **даскельома** *роками* (НК). Значи же при числовнїку *даскельо* ище нє превладали прикметнїцки одн. заменовнїцки форми у тей мири як при заменовнїкох **кельо/-ї, тельо/-ї** и числовнїку **вельо/-ї.** Причини тому вироятно слїдующи: **а)** Слова **кельо/-ї, тельо/-ї, вельо/-ї**, як зме гварели, и у народним и у литературним язику, маю и форми єднини (за шицки три роди), хтори ше меняю по прикметнїцко-заменовнїцкей пременки. **б)** Числовнїк **даскельо** означує одредзенше число од словох **кельо/-ї, тельо/-ї, вельо/-ї.** Док тоти три знача цалком нєодредзене векше одн. вельке число, **даскельо** звичайно означує количество од 3-4 до 7-8 єдинки. Прето ше **даскельо**, у поровнаню зоз **кельо/-ї, тельо/-ї, вельо/-ї** баржей чувствує як числовнїк.

& 56.13. У сучасним литературним язику деклинация тих словох, значи, найчастейше глаши:

Н. **келї телї велї даскельо/-лї**
Ґ. **келїх телїх велїх даскелїх**
Д. **келїм телїм велїм даскелїм**
А. I або II I або II I або II I або II
И. **келїма телїма велїма даскелїма**
Л. **келїх телїх велїх даскелїх**

За розлику од литературного язика, у сучасним бешедним язику хасную ше паралелно форми и на **-о-** и на **-ї-**. Напр.: *Од* **вельох/велїх** *людзох сом то чул*.

& 56.14. И у бешедним и у литературним язику паралелно зоз числовнїками **вельо/-ї, даскельо/-ї** и заменовнїками **кельо/-ї, тельо/-ї** хасную ше, з меншу фреквенцию, и нєпременлїви присловнїцки форми на **-о** (у контекстох у хторих пременлїви и нєпременлїви форми часто медзисобно заменлїви). Напр.: *Єден паноцец* **тельо** *порадзиц може як на древе лїсца* (Етн.) [= *телїх* людзох порадзиц може]. – *Ґаздиня, кед хлєб пече, служи ше зоз роботу* **вельо** *роботнїкох* (РК 1932; мож повесц и: зоз роботу *велїх* роботнїкох). – *Апо мой, дайце ми* **даскельо** *катонацох зо мну да приду* (Етн.) (мож повесц и: *даскельох/даскелїх* катонацох). – *По* **даскельо** *минутох рушели* (Дж. Лондон).

Приклади двояких (пременлївих и нєпременлївих) формох: *(1) Пред* **велїма** *роками ... научел як ше припитомює пташки* (Р. Ґийо). – *Пред* **вельо** *роками збудовал го* [город] *якиш краль* (Р. Киплинґ). *(2) Ма* [цар] *злати швинї, треба му кондаша. Уж мал* **вельох** *слугох, нїхто му нє може очувац* [од шарканя]*, да одхова злати прашата* (Етн.). – *Нє будзеш нїч робиц инше, лєм будзеш овци чувац. ... Ми уж малї* **вельо** *слугох, анї єден нас нє могол вислужиц* (Етн.).

Приклади двоякого прекладу: *Побили теди* **велїх** *врагох* (Ґоголь 1950). – *И нападли козаки .... Забили* **вельо** *нєприятельох* (Ґоголь 1982).

ДЇЄСЛОВА

& 57.1. Дїєслова то полнозначни пременлїви слова зоз хторима ше виражує *дїя, стан* або *случованє* як *процес*.

Общеґраматичне значенє процеса облапя рижни лексични значеня дїєслова: конкретну дїю: *копац, орац, будовац, вариц;* премесцанє у пространстве: *исц, бежац, лєциц; нєсц/ношиц, везц/вожиц, прекладац/преложиц;* стан: *лєжац, радовац ше, гнївац ше;* наставанє прикмети у часу: *побелавиц „*постац белави”, *чарнїц „*поставац чарни”, *шивиц „*поставац шиви” (прикмету *белави, чарни, шиви* предмет достава у цеку одредзеного часу); случованє: слунко *заходзи,* поток *чече;* активносц орґанох осету: *видзиц, чуц, чувствовац;* думково процеси: *думац, знац, нагадовац, наздавац ше* и др.

& 57.2. Дїєслова значенє процеса виражую з помоцу ґраматичних катеґорийох виду, преходносци-нєпреходносци, стану, способу, часу, особи, числа и роду. Тоти катеґориї знача:

а) одношенє дїї ґу єй нукашнєй граници (катеґория виду: *робиц – зробиц*);

б) одношенє дїї ґу єй обєкту (катеґория преходносци-нєпреходносци*: орац польо – ходзиц*);

в) одношенє медзи субєктом (окончовательом дїї) и обєктом дїї (катеґория стану*: учитель похвалєл школяра – школяр похвалєни од учителя*);

ґ) одношенє дїї (як реалней або нєреалней) ґу стварносци (катеґория способу);

ґ) одношенє дїї ґу моменту бешедованя (катеґория часу);

д) одношенє дїї ґу єй окончовательови (катеґория особи, роду и числа).

Наведзени ґраматични катеґориї характеристични з векшей часци лєм за дїєслова. Катеґорию числа и роду маю и други файти пременлївих словох.

Синтаксична характеристика дїєсловох – же у вирече̋ню найчастейше маю функцию предиката.

& 57.3. Пременку дїєсловох по способох, часох, особох, числох и родох воламе *кон’юґация.* Дїєсловни форми дзелїме на два ґрупи: а) форми хтори маю кон’юґацию; б) форми хтори нє маю кон’юґацию.

а) Форми хтори маю кон’юґацию маме седем: то презент, перфект, плусквамперфект, футур, потенциял, потенциял прешли и императив (то шицки форми окрем инфинитива, дїєприкметнїка перфекта и дїєприсловнїка). Форми хтори маю кон’юґацию хасную ше у синтаксичней функциї предиката, та ше волаю *предикативни* форми.

б) Форми хтори нє маю кон’юґацию маме три: то инфинитив (нєпременлїва форма), дїєприкметнїк перфекта (ма деклинацию) и дїєприсловнїк (нєпременлїва форма). Тоти форми у вирече̋ню маю функцию детерминативох (одредбох) (дїєприкметнїк як атрибут, дїєприсловнїк як додаток за способ).

Дїйово и станово дїєслова.

& 58. У дефиницiї дїєсловох гварели зме же вони означую дїю, стан або случованє. Дїєслова хтори знача дїю воламе **дїйово** або **активни** дїєслова, а дїєслова хтори знача стан або случованє **станово** або **медиялни** дїєслова**.**

При **дїйових** дїєсловох носитель дїї звичайно субєкт вирече̋ня**,** дїя ше окончує з його дзеку и активносцу. На дїйово дїєслова поставяме питанє: Цо роби субєкт вирече̋ня? Напр.: *Людзе на полю ору, шею. – Дзеци ше бавя (*цо робя людзе? цо робя дзеци?). До активних дїєсловох спадаю: прави и нєправи преходни дїєслова (*читац, орац, копац, везц, принєсц; кричац, бешедовац)*, нєпреходни дїєслова (*бегац, шедзиц, танцовац),* прави повратни *(умивац ше, облєкац ше)*, взаємно-повратни *(биц ше, вадзиц ше)* и нєправи повратни дїєслова *(припатрац ше, модлїц ше)*

При **станових** дїєсловох носитель стану – субєкт вирече̋ня. Тоти дїєслова знача же ше процеси окончую у субєкту, без його дзеки и активносци. На станово дїєслова ше питаме: Цо ше случує зоз субєктом вирече̋ня? Напр.: *Червени закрица з билима тварами // на слунку* **ше швица** *медзи ягодами (*Я. Бак.) (Питаме ше: Цо ше случує зоз закрицами? У яким стану закрица?).

Станово дїєслова виражую: **а)** стаємни стан: *хоровац, церпиц, жиц, чувствовац, любиц; червенїц ше: нєбо* **ше червенєє** (= *нєбо червене*)*; жовциц ше:* **жито ше жовцеє** (= *жито жовте*)*;* **б)** пременлїви стан (одн. пременку стану, доставанє новей прикмети): *роснуц, квитнуц, прец, плєшнїц; белавиц: боляца рука му* **белавеє (**= постава белава); *шивиц: власи му* **шивею (**= поставаю шиви)*; заходзиц: слунко* **заходзи** (= зоз слунком ше случує пременка): воно меня положенє (нє зоз свою дзеку и активносцу).

Полнозначни и помоцни дїєслова

& 59.1. Шицки дїєслова хтори самостойно лєбо у злученю з обєктом означую даяку дїю воламе **полнозначни** дїєслова *(читац кнїжку, обеговац ше).* У другей ґрупи дїєслова хтори другим полнозначним дїєсловом (хтори ґу нїм припоєни у форми инфинитива) даваю одредзену ниянсу у значеню (*сцец* – **сцем** *знац,* **сцели** *зме чуц).* То **помоцни** дїєслова.

& 59.2. По лексичним значеню помоцни дїєслова дзелїме на *модални, фазово* и *злучни***.**

Модални дїєслова виражую дзеку, сценє, склоносц, способносц окончователя окончовац дїю виражену з инфинитивом полнозначного дїєслова: *сцец, мочи, мушиц, шмец, знац, мац, раховац, думац*. Напр.: **Сцем** *ци дацо* ***повесц****,* **Нє можем** *вецей* ***церпиц****,* **Мушиш** ***ше уозбилїц****,* **Зна** *крашнє* ***вишивац****,* **Нє шмем** ***повесц****, Нєшка* **маш** *лєм* ***учиц****, Ютре* **рахуєм** *шицко* ***окончиц****,* **Думам** ***пойсц*** *до варошу.*

& 59.3. **Фазово** дїєслова виражую одредзени фази у цеку дїї вираженей з инфинитивом полнозначного дїєслова. Полнозначни дїєслова у таких злученьох вше нєзакончepisного виду. Зоз фазовима дїєсловами *почац, починац* виражуєме початну фазу: *Вон* **почал** *приповедац, Дзецко* **почина** *ходзиц;* з дїєсловами *остац, оставац* виражуєме нєпретаргнуте тирванє дїї*: Унук* **остал** *спац у баби, Вон всоботу вше* **остава** *помагац родичом);* дїєслова *престац, преставаць* знача конєчну фазу дїї: *През розпуст* **престал** *учиц,* **Престава** *дуц витор.*

Модални и фазово дїєслова помоцни лєм у злученю з инфинитивом другого дїєслова. Кед стоя самостойно лєбо у злученю з обєктом у акузативе, тримаме их за полнозначни дїєслова. Пор.: *(1) Я сцем знац* (модалне) – *Я сцем води* (полнозначне)*. (2) Сцеме пойсц на вилєт* (модалне). – *Я нє сцем таки шмати* (полнозначне). *(3) Почина бавиц филм* (модалне). – *Почина филм* (полнозначне).

& 59.4. Дїєслово *буц* ше хаснує у злученю зоз меновим предикатом. Воламе го **злучне дїєслово** лєбо **копула:** *був добри школяр, будзе хлоп, нєшка красни дзень.*

Улогу злучного дїєслова маю и дїєслова *постац (постал вредни роботнїк), остац (остал параст), чувствовац ше (чувствує ше здрави), правиц ше (прави ше весели), випатрац (випатра смутни).*

Инфинитив

& 60.1. Инфинитив (лат. modus infinitivus „нєодредзени способ”) то початна форма дїєслова хтора, кед є звонка словозлученя и виреченя, виражує дїю нєзависно од особи, числа, часу и способу**,** одн. инфинитив менує дїю, алє нє указує хтора особа (перша, друга...) окончує дїю, кельо особи/предмети ю окончую, хторого су роду, у хторим чаше ше дїя окончує и яке одношенє дїї ґу стварносци.

По значеню инфинитив аналоґични номинативу дїєсловного меновнїка, бо и вон, як и дїєсловни меновнїк, менує процес звонка його вязи з окончовательом (субєктом), т. є. при менованю процеса з инфинитивом *(робиц, учиц ше)* и дїєсловним меновнїком *(робота, ученє)* нє менуєме и окончователя процеса як цо го менуєме у виреченю*:* **Вон** *роби,* **Вони** *закончели роботу.* З другого боку, значенє инфинитива *робиц* сущно ше розликує од значеня дїєсловного меновнїка *робота*, бо инфинитив означує дїю як *процес*, а дїєсловни меновнїк ю означує як *предмет.*

& 60.2. Од ґраматичних значеньох инфинитив виражує дїєсловни вид *(робиц – зробиц),* преходносц и нєпреходносц *(правиц – шедзиц),* повратносц и нєповратносц *(чесац – чесац ше)*, а у виреченю виражує и ґраматични стан *(воспитовац – воспитовац ше: Школярох почали воспитовац у новим духу* – активни стан*; Школяре ше почали воспитовац у новим духу* – пасивни стан*)*.

У виреченю инфинитив найчастейше ма функцию предиката: *Вон почал читац.*

& 60.3. Инфинитив у руским язику ма суфикс **-ц**, хтори настал од старшей форми **-ци** (< праславянске -ti): *жа-ц < жа-ци < псл. ze-ti.*

Дїєслово *мочи* и дїєслова виведзени з нього нє маю суфикс **-ц.**

Инфинитивна основа достава ше з одбиваньом суфикса **-ц***: чита-ц, роби-ц, нєс-ц, вез-ц.* При дїєсловох з пременку **д, т** > **с** и **г, к** > **ч** на концу основи *(плєсц, замесц; печиц)* одбива ше законченє **-ли** од форми множини роботного дїєприкметнїка: *плєсц (< псл. plet-ti)* – перф. *плєт-ли; весц (< псл. ved-ti)* – перф. *вед-ли; печиц (< псл. pek-ti)* – перф. *пек-ли; мочи (< псл. mog-ti)* – перф. *мог-ли* – инфинитивни основи *плєт-, вед-, пек-, мог-*

Катеґория виду

& 61.1. Дїєсловна катеґория *виду* значи нукашню границу дїї одн. єй законченосц або нєзакончepisносц**.** Тоту катеґорию маю шицки дїєслова.

По тирвацосци дїї дїєслова ше дзеля на дїєслова **нєзакончepsного виду** (або *нєзакончepsни, имперфективни* дїєслова*)* и дїєслова **закончepsного виду** *(*або *закончepsни, перфективни* дїєслова). Нєзакончepsни дїєслова означую дїю *нєограничepsного тирваня: читац, шпивац, ходзиц, бешедовац, єсц, ношиц, вожиц, трапиц ше, шмеяц ше, любиц* и др. Закончepsни дїєслова означую дїю *ограничepsного тирваня: лєгнуц, шеднуц, зашпивац, поєсц, побешедовац* и др.

Надпомнуце. У новшим чаше даєдни ґраматичаре дзеля дїєслова на тоти два ґрупи нє зоз аспекта *закончepsносци* и *нєзакончepsносци* дїї, алє зоз аспекта єй *цалосносци* або *нєцалосносци.* По нїх и тирванє дїї нєзакончepsних дїєсловох може буц ограничepsне (напр. ...), а з другого боку и закончepsни дїєслова можу виражовац нєзакончepsну дїю (напр. ...).

& 61.2. Катеґория виду цесно вязана з катеґорию **часу** и **способу.** Прето медзи дїєсловами закончepsного и дїєсловами нєзакончepsного виду исную тоти *морфолоґийни розлики:* Нєзакончepsни дїєслова маю шицки три форми часу: презент *(роби)*, футур (*будзе робиц*) и перфект *(робел).* Закончepsни дїєслова нє маю презент. Нєзакончepsни дїєслова маю зложени футур (*будзе робиц*), а закончepsни дїєслова прости футур *(зроби).*

Императив нєзакончених дїєсловох зоз одрекаюцим словком *нє* виражує значенє забрани: Нє уходз *на тоти дзвери,* Нє шедай *на тот карсцель.* Императив закончених дїєсловох зоз словком *нє* значи опомнуце: Нє войдз *ми до алату,* Нє шеднї *ми на шапку.*

Дїєслова нєзаконченого виду найчастейше ше толкую зоз присловнїками хтори знача тирвацосц, повторйованє: *Вон* **вше ходзи** *до нас, Уж* **длуго роби** *у фабрики, Гайзибан* **звичайно пожнї**, *Вон* **часто одсуствує** *з роботи;* дїєслова законченого виду ше найчастейше толкую зоз присловнїками хтори знача хвильковосц, нєобчекованосц, законченосц: **Нараз наишол** *споза угла, Гайзибан* **перши раз запожнєл**, **Цалком** *сом* **премок**.

Дїєслова без префиксох углавним нєзаконченого виду. Даєдни з нїх без суфикса инфинитивней основи: *криць* (кри-ц), *шиць* (ши-ц), *граць, жаць, везць, нєсць, пресць, дуць, зрець, прець* и др.; други зоз суфиксом инфинитивней основи: *читаць (*чит-а-ц*)*, *писаць* (пис-а-ц), *браць* (бр-а-ц), *гориць* (гор-и-ц), *вишиць, патриць, любиць, хвалїць, ноцоваць* (ноц-ова-ц), *марзнуць* (марз-ну-ц) и др.

Безпрефиксово дїєслова законченого виду єст мало: *даць*; то и даєдни двовидово дїєслова: *чуць, знаць, видзиць.*

Значеня дїєсловох нєзаконченого и законченого виду

& 61.3. Нєзакончени дїєслова знача: **1.** дїю хтора нєпреривно тирва: *читаць, писаць, робиць, ораць, копаць, лєжаць, бешедоваць* итд. – то *нєпреривно-тирваци* або *дуративни* дїєслова; даєдни з тих дїєсловох знача рушанє одн. премесцанє у єдним напряме: *исць, нєсць, везць, лєциць, бежаць;* **2.** дїю хтора ше вецей раз повторює у чаше нєограничєного тирваня: *падаць, руцаць, допиваць, приношиць, приходзиць* – то *повторююци (частотни, итеративни)*; даєдни з тих дїєсловох знача рушанє одн. премесцанє у вецей напрямох и источасно повторйованє: *ходзиць, ношиць, вожиць, лєтаць, бегаць.*

& 61.4. Нєпреривно-тирваци дїєслова хтори знача рушанє у єдним напряме маю свойо пари хтори знача повторйованє або рушанє у вецей напрямох: *нєсць* (нєпреривно-тирваце) – *ношиць* (повторююце), *весць* (нєпреривно-тирваце) – *водзиць* (повторююце), *везць – вожиць, лєциць – лєтаць, бежаць – бегаць, исць – ходзиць, гнаць – гонїць.* Напр.: *(1) Вон* **нєше** *кабел з воду до загради* (нєпреривно-тирваце). – *Вон* **ноши** *воду у каблох до загради* (повторююце). *(2) Маць* **ведзе** *дзецко до дзецинскей заградки* (нєпреривно-тирваце). – *Маць кажде рано* **водзи** *дзецко до дзецинскей заградки* (повторююце).

& 61.5. Даєдни нєзакончени дїєслова можу мац, зависно од контекста, и нєпреривно-тирваце и повторююце значенє. У вреченю *Пада диждж* дїєслово *падаць* ма нєпреривно-тирваце значенє (подрозумює ше же диждж нєпреривно пада), а у вреченю *Пада ми клубко* воно ма повторююце значенє (клубко особи хтора штрика и под. вецей раз пада). Дїєслово *приходзиць* у вреченю *Видзме на перон, гайзибан приходзи* ма нєпреривно-тирваце значенє (гайзибан можебуц ище досц далєко, алє ше нєпреривно приближує), а у вреченю *Гайзибан кажди дзень приходзи на час* воно ма повторююце значенє (гайзибан вецей раз приходзи).

& 61.6. Закончени дїєслова знача: **1.** дїю хтора ше шицка окончи у єдней хвильки: *вдериць, кукнуць, згурчаць, штрелїць, бовкнуць, дуркнуць, зйойчаць;* **2. а)** початок дїї: *зашпиваць, започаць, заграць, заплакаць;* **б)** початок дїї и єй кратше або длугше тирванє одн. предлужованє: *зашедзиць ше, забешедоваць ше;* **в)** интензивни початок дїї: *розбовчаць ше, розкричаць ше, розмахаць ше;* **3.** закончанє дїї: **а)** хвильку закончења дїї: *замкнуць, сцигнуць, прициснуць;* подрозумює ше же дїя даєдних дїєсловох предходно нєодредзени час окончована: *пречитаць, прекопаць, прелєциць, згориць, зисць*; **б)** закончанє дїї после єй кратшого тирваня: *побешедоваць, пошедзиць, покруциць ше, поглєдаць, постаць, полєжаць;* **в)** закончанє конєчней фази дїї: *доораць, докошиць, докопаць;* **г)** закончанє дїї хтора окончена у достаточней одн. значней мири: *наєсць ше, напиць ше, набешедоваць ше, находзиць ше, наробиць ше; наприповедаць, напечиць, нарезаць.*

Даєдни нєзакончени дїєслова дакеди ше хасную як закончени: *Цали дзень* **писал** *реферат* (нєзакончени вид). – **Писал** *ми пайташ з Нємецкей* (закончени вид: пайташ ми написал).

& 61.7. Даєдни дїєслова можу буц **двовидово –** *законченого* и *нєзаконченого* виду: *видзиць, гуториць, чуць, познаць, винчоваць* и други. Дїєслово *видзиць* у вреченьох *Видзим як ше з дня на дзень трапиш*, *Вон за свойо роки ище добре видзи*, *То вон, добре го видзим*

- нєзаконченого виду, а у вреченьох *Нараз зме над валалом видзели авион, Накадзи го видзел, такой го познал* – законченого виду, бо значи хвилькову дїю *(*= нараз зме *обачели* авион; накадзи го *обачел,* такой го познал). У вреченю *Док ци я гуторим, ти инкадзи патриш* дїєслово нєзакончене, а у вреченю Я *му гуторел* (= гварел), *алє ме нє послухал* – закончене.

Дїєслово *буц* тиж двовидово: у формох зложеного футура воно нєзакончене *(я будзем робиць)*; у вреченю **Будз** *ту на шейсц годзин* воно закончене (значи: *придз* ту на шейсц годзин). Суплетивна форма того дїєслова *сом, ши, є, зме, сце, су* вше нєзаконченого виду.

Двовидово и даєдни дїєслова странского походзеня: *информоваць, бетоноваць, асфалтоваць, телефоноваць.* Напр.: *Пойдзем на схадзку, та вас наютре о шицким* **информуєм** (або: *та вам наютре о шицким* **телефонуєм**) = дам вам информацию. – *Бул сом на схадзки, та вас тераз* **информуєм** (або: *та вам тераз* **телефонуєм**) = тераз вам давам информацию. Даєдни з тих дїєсловох маю и форми за закончени вид: *поинформоваць, вибетоноваць, виасфалтоваць.* Так попри: *Наютре вас о шицким* **информуєм** гуториме и: *Наютре вас о шицким* **поинформуєм.**

Видово пари

& 61.8. Векшина дїєсловох творя **видово пари**. Розликуєме тоти типи видових парох:

1. Префиксово видово пари**.** З префиксами ше з нєзакончених дїєсловох творя закончени дїєслова: *писаць* – **на***писаць,* **под***писаць,* **пре***писаць,* **за***писаць,* **до***писаць,* **при***писаць,* **ви***писаць,* **у***писаць,* **с***писаць,* **од***писаць*; *робиць* – **по***робиць,* **з***робиць,* **за***робиць,* **пре***робиць.*

Виняток представяю даєдни дїєслова рушаня, хтори и зоз префиксом затримую нєзакончени вид. Напр. *ходзиць* – **пре***ходзиць,* **у***ходзиць,* **од***ходзиць,* **за***ходзиць*; *вожиць* – **пре***вожиць,* **за***вожиць,* **до***вожиць,* **од***вожиць,* **на***вожиць,* **при***вожиць.*

2. Суфиксово видово пари. Дїєслова суфиксових парох розликую ше медзи собу по суфиксох инфинитивней основи:

*** -а-/-ну-:** *лєг***а***ц – лєг***ну***ц, шед***а***ц – шед***ну***ц, сцек***а***ц – сцек***ну***ц, риг***а***ц – риг***ну***ц, прициск***а***ц – прицис***ну***ц, люзг***а***ц – люз***ну***ц, згад***а***ц – згад***ну***ц, окрад***а***ц – окрад***ну***ц, мах***а***ц – мах***ну***ц, вирг***а***ц – вирг***ну***ц, лїг***а***ц – лїг***ну***ц, джуб***а***ц – джуб***ну***ц;*

*** -а-/-и-:** *хват***а***ц – хват***и***ц, врац***а***ц – врац***и***ц, руш***а***ц – руш***и***ц, руц***а***ц – руц***и***ц; облап***я***ц – облап***и***ц, пригвар***я***ц – пригвар***и***ц, шпур***я***ц – шпур***и***ц, штур***я***ц – штур***и***ц, дрил***я***ц – дрил***ї***ц;*

*** -ова-/-ну-:** *звиск***ова***ц – звис***ну***ц, збег***ова***ц – збег***ну***ц, сциг***ова***ц – сциг***ну***ц, злєт***ова***ц – злєт***ну***ц* (и *злєц***и***ц);*

*** -ова-/-и-:** *законч***ова***ц – законч***и***ц, обкош***ова***ц – обкош***и***ц, зруц***ова***ц – зруц***и***ц, куп***ова***ц – куп***и***ц;*

*** -ова-/-а-:** *допис***ова***ц – допис***а***ц, вичит***ова***ц – вичит***а***ц, прислух***ова***ц ше – прислух***а***ц ше, воспит***ова***ц – воспит***а***ц;*

*** -ва-/0:** *да***ва***ц – да***ц***; випи***ва***ц – випи***ц***, допи***ва***ц – допи***ц***, закри***ва***ц – закри***ц***, роздy***ва***ц – роздy***ц***, пребy***ва***ц – пребy***ц***.*

3. Пари з превойом у основи: *спо***мин***ац – спо***мн***уц, за***пин***ац – за***пн***уц, ви***цин***ац – ви***тн***уц; ви***нїм***ац – ви***ня***ц, зал***ї***в***а***ц – зал***я***ц; ск***а***кац – ск***о***чиц, нам***а***кац – нам***о***чиц; зо***пер***ац – зо***пр***ец, роз***дзер***ац – розо***др***ец, у***мер***ац – у***мр***ец; з***дих***ац – з***дох***нуц***.**

4. Пари зоз суплетивнима основами: *класц – положиц, брац – вжац, гуториц – повесц, бац ше – злєкнуц ше, глєдац – найсц.*

Даєдни дїєслова єдновидово, одн. нє маю пари по виду. Напр., нєзакончене дїєслово *справовац ше* нє ма пару законченого виду (нє гуториме напр.: *Як же ше вон там* **по***справовал?)*, а дїєслова законченого виду *поспац, виспац ше, наробиц ше, пошедзиц* нє маю пари нєзакончepisного виду (нє гуториме: *Вон з часу на час* **по***шпює* и под.).

Катеґория преходносци-нєпреходносци

& 62.1. Катеґория преходносци-нєпреходносци значи одношенє дїї дїєслова ґу обєкту дїї. По тим одношеню шицки дїєслова ше дзеля на *преходни* и *нєпреходни.*

Преходни або **транзитивни** дїєслова знача дїю за чийо окончованє потребни предмет звонка єй окончователя. Тот предмет (обєкт) звичайно виповедзени *(вон чита* **книжку***)*, алє нє муши буц виповедзени *(вон* **чита** *и попатра на облак).*

Преходни дїєслова можу буц прави преходни и нєправи преходни.

Прави преходни дїєслова маю обєкт у акузативе без применовнїкох одн. маю *директни* або *блїзши* обєкт: *орац (заграду, польо), порайц (хижу, квартель), шац (жито), копац (кукурицу, ярок), писац (писмо, книжку), будовац (школу, варош), нєнавидзиц (нєправду, нєприятеля), читац (книжку, писмо), гашиц (огень, вапно)* итд.

У одношеню на обєкт на хторим ше окончує дїя прави преходни дїєслова можеме подзелїц на штири ґрупи:

а) *Креативни* або *творчи* дїєслова означую дїю з чиїм ше окончованьом *твори нови обєкт* хтори пред тим нє исновал*: правиц хижу, ваяц скулптуру, друковац книжку, мишиц цесто, написац писмо, шиц шмати, правиц концентрат* и др.

б) *Трансформативни* дїєслова або дїєслова *пременки форми* знача дїю з чиїм ше окончованьом *меня стан, форма або випатрунок обєкта*: *випейґлац кошулю* (кошуля уж існує, алє ше меня єй стан: з погужваней постава випейґлана); *умиц руки* (руки з брудних поставаю чисти); *нахмуриц твар, напнуц уха* (слухаюци), *зограц єдзенє, поровнац жем, поляц квеце* и др.

г) Дїєслова *премесцаня обєкта* знача дїю з хтору ше меня место або положенє обєкта: *привезц (превезц, одвезц, зруцац) древо, привесц дзецко, пригнац авто, вигнац статок, подзвигнуц карсцель.*

ґ) *Нєутрални* дїєслова знача дїю з хтору ше нє окончує нїяка видлїва пременка на обєкту: *пречитац книжку, стретнуц товариша, патриц филм, нащивиц виставу, церпиц боль, любиц родичох, знац писню* и др.

& 62.2. **Нєправи преходни** дїєслова тоти хтори маю обєкт у даєдним другим припадку окрем у акузативе без применовнїкох одн. хтори маю *нєправи* або *дальши* обєкт: *Баба* ***дава*** **дзецом** *єсц. – Шицки* ***ше шмеяли*** **з нього. –** *Новини* ***писали*** **о нїм. –** ***Помог*** **братови***. Припатраю ше* **на пейзаж***. – Бориме ше* **за мир.**

Преходни дїєслова ше волаю и *обєктово* дїєслова.

Даєдни ґраматичаре до преходних дїєсловох рахую лєм прави преходни дїєслова, а нєправи преходни кладу до нєпреходних.

& 62.3. **Нєпреходни** або **интранзитивни** дїєслова знача дїї хтори ше нє окончую нї на яким предмету, одн. за чийо окончованє нє потребни нїяки обєкт звонка самого окончователя. Вони маю подполне значенє и без обєкта. Напр., у вирeченю *Дзеци бегаю по дворе* дїя дїєслова *бегац,* хтору окончує субєкт одн. окончователь *дзеци*, нє преходзи на други предмет. Таки дїєслова: *ходзиц, преходзиц ше, робиц, бавиц ше, лєгац, лєжац, ставац, стануц, шедзиц, плївац, лєтац, бренкац*, *думац, роснуц, падац, бляднуц, гнївац ше, радовац ше,* и др.

Як нєпреходни можу буц похасновани и преходни дїєслова кед їх дїя нє унапрямена на обєкт, лєбо кед ше з нїма виражує даяка характеристика субєкта або його способносц же би окончовал одредзену дїю: *Петро и кури и пиє* (= Петрова характеристика же кури и пиє). – *Вона крашнє шпива* (= вона ма способносц красного шпиваня).

& 63.1. **Повратни дїєслова.** До нєпреходних дїєсловох спада и велька ґрупа повратних дїєсловох. То шицки дїєслова хтори маю при себе повратни заменовнїк одн. словко **ше** (окрем дїєсловох у пасивних конструкцийох: *прави ше школа, тлачи ше жито).*

Найвецей повратни дїєслова маю и нєповратни пари, одн. пари без повратного заменовнїка **ше:** *облєкац – облєкац ше, биц – биц ше, оганяц – оганяц ше.* Даєдни нє маю нєповратни пари, одн. нє можу буц без **ше** *(бац ше, случиц ше, шмеяц ше, пачиц ше, наздавац ше, старац ше, змеркац ше, розвидняц ше, припатрац ше, пишиц ше, старац ше).*

Словко **ше** у вирeченю може стац и за дїєсловом (у постпозициї) и опрез дїєслова (у препозициї). У постпозициї воно стої нєпостредно за дїєсловом: *уча ше, учели ше, боя ше, бали ше.* У препозициї воно може буц и нєпостредно опрез дїєслова и оддзелєне од дїєслова з єдним або вецей словами: *Вони **ше учели**, Вони* **ше** *шицки вредно* **учели**.

Повратни дїєслова ше дзеля на даскельо ґрупи, хтори нє розгранїчени строго єдна од другей:

а) Прави повратни дїєслова, хтори означую дїю хтору субєкт окончує на самим себе як на обєкту*:* субєкт дїї при нїх источасно и обєкт истей дїї (повратни заменовнїк **ше** при нїх заменює директни (прави) обєкт **себе**). Напр.: *облєкац ше* (= облєкац **себе***), обувац ше* (= обувац **себе)***, рихтац ше, купац ше, умивац ше, бритвиц ше* итд.

До тей ґрупи спадаю и дїєслова хтори нє знача дїю хтору субєкт окончує на самим себе, алє знача свидому дїю субєкта з хтору вон меня свойо положенє або стан: *виграбац ше, випросциц ше, схилїц ше, врациц ше; наєсц ше, напиц ше.*

б) Нєправи повратни дїєслова тоти при хторих повратне словко **ше** нє форма директного обєкта **себе**, алє нєправого (дальшого) обєкта **себе**. Напр. дїєслово *модлїц ше* першобутно значело „модлїц ше пре себе, на свой хасен” (словко **ше** ту представя дакедишнї датив хасну (оп. 187.1, а). При станових дїєсловох *билїц ше, желєнїц ше, червенїц ше* и под. повратне словко **ше** дакедишнї ґенитив зоз значеньом оддзельованя (аблативни ґенитив): словко **ше** першобутно значело „давац *од себе* билосц, желєносц итд.”.

в) Взаємно-повратни дїєслова означую дїю хтору окончую два або вецей субєкти єден на другим або хтора ше взаємно одноши на каждого учаснїка дїї: як и при правих повратних дїєсловох, и при нїх кажди субєкт дїї источасно и обєкт, алє є обєкт дїї другого субєкта-учаснїка у взаємней дїї. Напр.: *биц ше, вадзиц ше, спричкац ше, догваряц ше, пайташиц ше. Хлапци ше бию* (= хлапци бию єден другого). – *Марча и Ганча ше оруцую зоз шнїгом* (= Марча руца шнїг до Ганчи, а Ганча до Марчи).

г) Становo (медиялни) повратни дїєслова знача же ше дїя окончує у самим субєкту: означую психични або физични стан субєкта. Напр.: *гнївац ше, розчаровац ше, престрашиц ше; застановиц ше; червенїц ше, билїц ше* и др.

Становo повратни дїєслова можу значиц и пременку положеня предметох и їх премесцанє у простору без видного участвованя вонкашнєй сили: *Слунко* **ше указало** *споза брега. – Приємни пах* **ше ширел** *по хижи.*

Вони можу буц и взаємно-повратни: *любиц ше, почитовац ше, нєнавидзиц ше.*

Даєдни становo дїєслова маю *квалитативне* значенє: дїя хтору окончує субєкт представя його стаємну характеристику. Кед повеме *Дзецко ше ґуцка*, з тим сцеме повесц же дзецко *ґуцкаце*, же *ґуцкацосц* його стаємна характеристика.

ґ) Исную ище даскельо ґрупи ***виведзених*** повратних дїєсловох: **а)** дїєслова хтори знача напрям дїї у простору: *збегнуц ше, зисц ше, розисц ше, розлєтац ше;* **б)** дїєслова хтори знача же субєкт посцигує вельку або подполну меру дїї: *виспац ше, виплакац ше; додуркац ше, доволац ше; наєсц ше, набегац ше* и др.; **в)** дїєслова хтори знача интензивни цек дїї: *розгориц ше, розкричац ше, розплакац ше* и др.

& 63.2. Нєповратни дїєслова мож похасновац у **повратно-безособових** конструкцийох з логичним субєктом у дативу и зоз значеньом стану субєкта (дїєслово у форми трецей особи штреднього роду): *(нє) шпи ше ми, (нє) спало ше ми; (нє) роби ше ми, (нє) робело ше ми; (нє) идзе ше ми, (нє) ишло ше ми* итд.

& 63.3. Кажде особове нєповратне дїєслово ма и **повратно-безособову** форму у трецей особи єднини штреднього роду: *Уж давно* **ше бешедує** *о тим*/*Длуго* **ше бешедовало** *о тим. – Слунко ище нє вишло, а на полю* **ше** *уж навелько* **роби**/*... а на полю* **ше** *уж навелько* **робело**. *– На преславох* **ше** *вельо* **є** *и* **пиє**/*На преславох* **ше** *вельо* **єдло** *и* **пило**.

& 63.4. Под уплївом сербского язика даєдни повратни дїєслова поставаю нєповратни, а нєповратни поставаю повратни. Дїєслово *питац ше* дакеди зме хасновали лєм як повратне (з обєктом у дативе): *Питал ше*

му цо роби, Питали ше ми одкаль сом, Питала ше му чи є нє гладни. Нєшка, под уплївом сербского дїєслова *питати* (некога) у бешеди го хаснуєме и як нєповратне и то праве преходне дїєслово: *Питал сом го цо роби, Питали ме одкаль сом, Питала го чи є нє гладни. Я*к вец розумице таке вирече нє: Я *це три раз питал(а), а ти ше лєм шмеял(а) зо мнє* (я ци ше три раз питал(а)? я це три раз питал(а) за жену?).

У прешлосци зме хасновали нєповратне дїєслово *породзиц,* напр. у Гнатюкових записох: *Кед дас пол ноци,* **породзи** *царица, ма хлапца.* Под уплївом сербского повратного дїєслова *породити се* нєшка гуториме *породзиц ше*, та би и наведзене вирече нє глашело: **породзела ше***, мала хлапца.*

Катеґория стану

& 64. Ґраматична катеґория стану значи одношенє медзи субєктом и обєктом дїї. Характеристична є лєм за прави преходни дїєслова. Розликуєме два дїєсловни стани: *активни* (або: *актив)* и *пасивни* (або: *пасив).* **Активни стан** значи же дїю окончує субєкт (окончователь), а активно є унапрямена на обєкт: *Учитель похвалєл школяра* – субєкт *учитель* окончує дїю *похвалїц*, хтора унапрямена на обєкт *школяр.* **Пасивни стан** значи же субєкт нє окончує дїю дїєслова, алє церпи на себе дачию дїю (представя єй обєкт). Тот стан ше виражує з двоякима формами: **а)** зоз зложену форму *звязка + дїєприкметнїк перфекта* (при чим окончователь дїї нє муши буц меновани)*: Жито* **покошене**. – *Школяр* **похвалєни** *од учителя* (ту и окончователь дїї меновани *(учитель)*); **б)** з повратну форму*: Жито* **ше коши**. – *Кукурица* **ше ламе. –** *У валалє* **ше правя** *нови драги.* (О активних и пасивних конструкцийох оп. и & 106.9-105.13)

Катеґория способу

& 65. Катеґория *способу* значи способ одношеня дїї ґу стварносци хтори виражує бешедуюца особа. Вона тото о чим бешедує може представяц як *реалне*, *можлїве* або *жадане*, та розликуєме и три способи: *приповедаци способ (индикатив), можлїви способ* (*кондиционал)* и *розказуюци способ.*

З **приповедацим способом** (индикативом) виражуєме дїї хтори констатуєме и приповедаме як цалком реални, хтори ше случую у часу (терашнїм, будуцим, прешлим) и хтори потвердзуєме або одрекаме: *Владо* **приявел** *испит, наютре* **будзе покладац***, та нєшка* **ма** *трему. – Владо* **нє приявел** *испит, наютре* **нє будзе покладац***, та нєшка* **нє ма** *трему.* Приповедаци способ ше виражує з формами презента, футура, перфекта и плусквамперфекта.

З **можлївим способом** виражуєме дїї (терашнї або прешли) хтори тримаме за можлїви або хтори виповедаме як условиє. Тот способ виражуєме зоз зложенима формами зоз словком *би:* з ***потенциялом*** (*Владо* **би приявел** *испит кед* **би бул порихтани**) и ***потенциялом прешлим*** (*Вон* **би бул пошол**).

З **розказуюцим способом** виражуєме жаданє, дзеку же би ше дїя зисцела. Тот способ виражуєме з формами императива: **Прияв** *уж раз тот испит и* **полож** *го.*

Приповедаци способ, хтори виражує *реални* дїї, процивставя ше другим двом способом – розказуюцому и можлївому, хтори виражую *нєреални* дїї. Прето даєдни ґраматичаре розликую лєм два дїєсловни способи: *реални* и *нєреални*.

Катеґория часу, особи, роду и числа

& 66.1. Катеґория **часу** виражує одношенє дїєсловней дїї ґу моменту бешедованя. *Терашнї час* значи же ше дїя виражена з дїєсловом поклопює з моментом бешедованя. *Прешли час* значи дїю хтора предходзела моменту бешедованя. *Будуци час* значи дїю хтора ше окончи после момента бешедованя.

Час хтори з дїєсловнима формами виражени спрам момента бешедованя воламе *абсолутни час.* Ґраматични час ше нє муши поклопйовац з реалним часом дїї: *Школованє закончує 1970. року и одходзи на специялизацию* – реални час ту прешлосц, а ґраматични час значи терашньосц. Час дїєсловней форми хтори нє одредзени по моменту бешедованя, алє по часу других дїйох о хторих ше бешедує, воламе *релативни час.* Катеґорию часу маю форми приповедацого способу (индикатива).

Терашнї час ше виражує з формами ***презента,*** прешли час – з формами ***перфекта*** и ***плусквасмперфекта***, а будуци час – з формами ***футура.***

Катеґория часу цесно вязана з катеґорию виду. Шицки три ґраматични часи – терашнї, прешли и будуци – маю лєм нєзакончени дїєслова *(роби, робел, будзе робиц)*. Дїєслова законченого виду маю два часи: прешли и будуци *(зробел, зроби).*

& 66.2. Катеґория **особи** указує на субєкт дїї хтору означує дїєслово: на бешедуюцого (перша особа: *чита-м*), на собешеднїка (друга особа*: чита-ш*) або на предмет хтори нє участвує у бешеди (треца особа*: чита*). Форми першей и другей особи, значи, указую на одредзени субєкт (на бешедуюцого або собешеднїка). Форми трецей особи нє указую на одредзени субєкт, хтори прето може буц виражени гоч з хторим меновнїком.

& 66.3. Катеґорию **роду** маю лєм даєдни дїєсловни форми. То перфект *(робел, -ла, -ло)*, потенциял *(робел би, робела би, робело би)* и дїєприкметнїк перфекта *(зробени, -а, -е).*

& 66.4. Катеґорию **числа** маю шицки дїєсловни форми окрем инфинитива и дїєприсловнїка. З *єднину* (сингуларом) ше виражує дїя/стан єдного предмета/особи, а з *множину* (плуралом) дїя/стан вецей предметох/особох *(читам – читаме, будзеш читац – будзеце читац, читал – читали, покошене жито – покошени жита)*.

Особово и безособово дїєслова

& 67. Спрам того чи ношитель дїї познати чи нє, дїєслова дзелїме на **особово** и **безособово** дїєслова. При особових дїєсловох *ношитель дїї познати*. Особово дїєслова маю подполну парадиґму формох. Вони маю катеґорию особи *(я читам, ти читаш...)*. Особово дїєслова то дїйово *(ходзиц, робиц, приповедац)* лєбо станово дїєслова *(червенїц ше, желєнїц ше, жиц, роснуц)*. Особово дїєслова маю и безособово повратни форми: *роби ше, робело ше, приповедало ше.*

Безособово дїєслова нє маю подполну парадиґму формох, бо *ношитель їх дїї нє познати*. То дїєслова хтори означую рижни природни зявеня лєбо психофизични стани: *змеркац ше, блїскац, гирмиц, швитац; болїц, стрикац; корциц.* Вони нє маю форми за ґраматичну особу. Хасную ше форми 3. особи у єдноскладових виреченьох: *змерка ше, гирмело, блїскало, болї го глава, стрика му до уха, корци ме.*

Дїєсловни форми

Презент

& 68.1. **Перша презентска основа** достава ше з одбиваньом законченя **-ш** од форми 2. особи єднини презента: *чита-ш, пише-ш, лєци-ш.* Вокал на концу першей презентскей основи *(чит***а,** *пиш***е**, *лєц***и**) воламе *тематични вокал.*

Друга презентска основа ше достава з одбиваньом законченя **-у, -а** од форми 3. особи множини презента: **вечерай**-*у,* **вежн**'-*у,* **звал**'-*а,* **руб**-*у,* **бер**-*у.*

После ґамбових консонантох **б, п, в, ф, м** и консонанта **р** опрез законченя **-а** зявює ше консонант **й: роб-й**-*а,* **прав-й**-*а,* **влап-й**-*а,* **вар-й**-*а*. Другу презентску основу при тих дїєсловох доставаме з одбиваньом **-йа**: *роб-, прав-, влап-, вар-.* Од дїєсловох на **р** лєм дїєслово *патриц* без **й** опрез законченя: **патр**-*а* (нє *патр-й-а).*

& 68.2. Шицки форми презента, окрем 3. особи множини, творя ше од першей презентскей основи. Форма 3. особи множини твори ше од другей презентскей основи. Презент ма законченя: у єднини **-м, -ш**, **-;** у множини **-ме, -це, -у/-ю** або **-а/-я.**

По вокалу на хтори ше закончує перша презетска основа дїєслова ше дзеля на два кон'юґациї:

1. При дїєсловох **першей кон'юґациї** перша презентска основа ше закончує на **-е** або **-а**, а у 3. особи множини законченє **-у/-ю:**

писац		*читац*	
я пишем	ми пишеме	я читам	ми читаме
ти пише-ш	ви пишеце	ти чита-ш	ви читаце
вон пише	вони пиш-у	вон чита	вони читаю

2. При дїєсловох **другей кон'юґациї** перша презентска основа ше закончує на **-и/-ї**, а у 3. особи множини законченє **-а/-я:**

лєциц		*звалїц*	
я лєцим	ми лєциме	я звалїм	ми звалїме
ти лєци-ш	ви лєцице	ти звалї-ш	ви звалїце
вон лєци	вони лєц-а	вон звалї	вони зваля

При дїєсловох другей кон'юґациї у 3. особи множини после ґамбових консонантох **б, п, в, ф, м** и консонанта **р** опрез законченя **-а** зявює ше консонант **й:** *робиц – роби-ш, роб-й-а; любиц – люби-ш, люб-й-а; топиц – топи-ш, топ-й-а; ступиц – ступи-ш, ступ-й-а; правиц – прави-ш, прав-й-а; потрафиц – потрафи-ш, потраф-й-а; кармиц – карми-ш, карм-й-а* итд.

Основи на **р:** *гуториц – гутори-ш, гутор-й-а; вариц – вари-ш, вар-й-а; бариц – бари-ш, бар-й-а* итд. Алє: *патриц – патри-ш, патр-а.*

& 68.3. **Гласово пременки.** Опрез тематичного вокала **-е-/-є** (дїєслова 1. кон'юґациї) и **-и-/-ї-** (дїєслова 2. кон'юґациї) консонанти **д т, з, с, л, н** змегчую ше до **дз**, **ц, ж, ш, ль, нь** (як приклади ту наводзиме и форми простого футура)**.**

1. При дїєсловох з инфинитивну основу на **д, т** пременка **д** > **дз, т** > **ц** ше окончує у шицких формох презента окрем у 3. особи множини: *весц – я ведзем, ти ведзеш..., вони* **веду***; пресц – я предзем, ти предзеш..., вони* **преду***; плєсц – я плєцем, ти плєцеш..., вони* **плєту***; гнєсц – я гнєцем, ти гнєцеш..., вони* **гнєту.**

2. Пременка **з, с, л, н** > **ж, ш, ль, нь** окончує ше у шицких особох (и у 3. особи множини).

а) Пременка **з** > **ж, с** > **ш:**

Инфинитивни основи на **з, с:** *везц – я* **вежем**, *ти вежеш..., вони вежу; нєсц – я* **нєшем**, *ти нєшеш..., вони нєшу; пасц – я* **пашем**, *ти пашеш..., вони пашу. (*У сербским язику ше при тих основох нє окончує змегчованє **з** и **с:** *вести – ја везем, ти везеш..., они везу; пасти – ја пасем, ти пасеш..., они пасу.)*

Други дїєслова: *резац – я* **режем**, *ти режеш..., вони режу; вязац – я* **вяжем**, *ти вяжеш..., вони вяжу; писац – я* **пишем**, *ти пишеш..., вони пишу.* (У сербским язику при тих дїєсловох тиж ше окончує змегчованє.)

б) Пременка **л** > **ль**: *клац – я* **колєм**, *ти колєш..., вони колю; послац – я* **пошлєм**, *ти пошлєш..., вони пошлю.* (Тото змегчованє характеристичне и за сербски язик: *клати – з кољем; послати – ја пошаљем.)*

в) Пременка **н** > **нь**:

Дієслова на **-ну-:** *краднуц – я* **краднєм**, *ти краднєш..., вони крадню*; *спаднуц – я* **спаднєм**, *ти спаднєш..., вони спадню; стануц я* **станєм**, *ти станєш..., вони станю*.

Други дієслова: *гнац – я* **женєм**, *ти женєш..., вони женю.*

3. При инфинитивних основох на **г, к** у шицких особох єднини и множини окончує ше палатализация **г** > **ж, к** > **ч**: *мочи – я* **можем**, *ти можеш..., вони можу; печиц – я* **печем**, *ти печеш..., вони печу; влєчиц – я* **влєчем**, *ти влєчеш..., вони влєчу.* (У сербским язику пременка **г** > **ж, к** > **ч** ше при тих дієсловох нє окончує у 3. особи множини, а при дієслову *мочи* анї у 1. особи єднини: *пећи – ја печем, ти печеш..., они пеку; вући – ја вучем, ти вучеш..., они вуку; моћи – ја могу, ти можеш..., они могу.)*

При дієслову *плакац* йотованє **к** > **ч** окончує ше тиж у шицких особох*: я* **плачем**, *ти плачеш..., вони плачу.*

Футур

& 69.1. **Прости футур** ше твори зоз закончених дієсловох з помоцу презентских законченьох: *пойсц – я пойдзем, ти пойдзеш..., вони пойду; пречитац – я пречитам, ти пречиташ..., вони пречитаю.*

Зложени футур ше твори з нєзакончених дієсловох з помоцу формох футура помоцного дієслова *буц* и инфинитива дієслова: *я будзем читац, ти будзеш читац..., вони буду читац.*

& 69.2. **Надпомнуца. 1.** Будуци час од дієслова *мочи* виражуєме з двома формами: найчастейше з форму *я (ти, вон)* **годзен**, *вона* **годна**, *воно* **годно**, *ми (ви, вони)* **годни**, а ридко з форму зложеного футура *я* **будзем мочи**, *ти* **будзеш мочи** итд. У прешлосци зме, медзитим, хасновали лєм форму **будзем (будзеш** итд.) **мочи**, а форму **годзен, -дна, -дно, -дни** зме почали хасновац аж у 20. вику. Вона представя кратку форму прикметнїка **годни**, хтора мала два значеня: *(1)* „тот цо дацо може, тот цо дацо у стану зробиц"; *(2)* „тот цо дацо заслужел (даяку кару и под.)". З першим значеньом форму **годзен, -дна, -дно, -дни** ище досц часто хасновали Гнатюково приповедаче: *Кед єденац годзин прейдзе,* **нє годзен** *стац на ногох, так го влада спанє (*= нє може стац на ногох*). –* „*Чом же ше вадзиш?" „Зато же сом* **нє годна** *буц цихо, та ше мушим вадзиц"* (= зато же нє можем буц цихо*). – Ходза там гадац* [загадку]*,* **нє годзен** *нїхто саднуц* (= нє може нїхто одгаднуц).

Форму **годзен** у Гнатюкових записох уж находзиме и зоз значеньом будуцого часу: *Видзем горе* [на дуб]*, оздаль ме там* **нє годнї** *достац* (= озда ме *нє буду мочи* достац). (Одредзену форму того прикметнїка **годни, -а, -е,** мн. **-и** хаснуєме и нєшка зоз значеньом „досц вельки и моцни").

Форму **будзем (будзеш** итд.) **мочи** находзиме у даєдних старших писательох: *Вони думали же ми добре зробя кед ме пуща дому док нє оздравим. Думали же голєм* **будзем мочи** *лєжац у посцелї* (И. Копч.-Кнеж.). – *Я нїгда* **нє будзем мочи** *танцовац – подумал сом себе* (О. Коч.).

2. У сербским язику будуци час ше виражує з двома файтами футура: з *футуром I (першим)* и *футуром II (футур други* або *егзактни).* Обидва футури ше творя и зоз нєзакончених и зоз закончених дієсловох (футур II частейши од нєзакончених дієсловох). Футур I може буц зложени *(ја ћу (у)радити/ја ћу да (у)радим)* и прости *((у)радићу* и *(у)радит ћу).* Футур II *(будем (у)радио)* ше вола и *предбудуци час*, бо найчастейше значи *будуцу дїю хтора предходзи даєдней другей будуцей дїї.* Звичайно ше хаснує у условних и часових виреченьох: *Ако* **будем имао** *времена, навратићу код тебе. – Када* **будем имао** *времена, навратићу код тебе. – Ако* **се буде повећала** *производња, повећаће се и плате.*

У нашим язику нє исную окремни форми за предбудуци час, та сербски футур II прекладаме з нашим зложеним або простим футуром: *Кед* **будзем мац** *часу, зайдзем до це. – Кед* **ше повекша** *продукция, повекшаю ше и плаци.*

3. Наш прости футур ше у 3. особи єднини по форми поклопює зоз 3. особу єднини сербского **аориста** (оп. & 70.5): *он прочита* (аорист) – *вон пречита* (футур)*, он остави* (аорист) – *вон охаби* (футур)*.* Алє по сербски *Он* **прочита** *чланак и* **остави** *новине* значи: он **је прочитао** чланак и **оставио** новине*.* А нашо *Вон* **пречита** *статю и* **охаби** *новини* значи: он **ће прочитати** чланак и **оставити** новине.

Ми форми простого футура дакеди хаснуєме зоз значеньом прешлого часу (такв. приповедацки футур, оп. & 143.3): *Вон* **станє** *ґу мнє, та ми гвари...* (= вон **станул** ґу мнє, та ми гварел...) Медзитим, под уплївом сербского аориста тоти форми у сучасним язику хаснуєме частейше як дакеди, одн. и у случайох кед нє маю приповедацке значенє. Напр.: *(1) Новтаруш* **станє** *споза стола,* **приступи** *ґу облаку,* **запалї** *циґаретлу та* **почнє** *обчековац, патраци на драгу, же кеди надиду домобранє* (В. Кост.). – *(2) Кед раз, вицагуюци кошулї з лади,* **наидзе** *на жвератко. „Ниа, дзе ше воно подзело!"* – **скричи** *и* **запатри ше** *до своєй радосней твари у жвератку,* **здогада ше** *на стару жену чежкого ходу, та* **пошепта***: „Кед бим занавше остала така млада ...!" – и нє доповедла вона свою думку, а* **розлєє ше** *оштре ценде писканє. Жвератко у єй руки ше розпирсло и розлєтло на шицки боки* (Ґ. Олуїч: Жвератко).

Приклад наведзени под (2) то преклад зоз сербского. Сербски текст глаши: *Извлачећи кошуље из шкриње* **наиђе** *на огледало. „Гле, камо се оно сакрило!* – **узвикну** *и* **загледа** *у своје радосно лице у огледалу,* **сети** *старичиног мучног хода, па* **прошапута***: „Кад бих заувек остала овако млада ...!" – и не* **дорече** *она своју мисао до краја, а* **разлеже се** *оштар, танани писак. Огледало у њеној руци* **распрсну се** *и* **разлете** *на све стране* (Г. Олујић: Огледало).

Авторка у тим тексту похасновала дзевец форми аориста, а прекладач шейсц з нїх преложел з простим футуром, т. є. тиж з аористом. Три форми сербского аориста (*не дорече, распрсну се и разлете)* преложел з формами перфекта*: нє доповедла, розпирсло* [*ше*] *и розлєтло*.

Без сербского уплїву тот текст би на нашим язику глашел: *Кед раз, вицагуюци кошулї з лади,* **наишла** *на жвератко. „Ниа, дзе ше воно подзело!" –* **скричала** *и* **запатрела ше** *до своєй радосней твари у жвератку,* **здогадла ше** *на стару жену чежкого ходу, та* **пошептала***: „Кед бим занавше остала така млада ...!" – и нє доповедла вона свою думку, а* **розляло ше** *оштре ценде писканє. Жвератко у єй руки ше розпирсло и розлєтло на шицки боки*.

Перфект

& 70.1. Перфект ше твори од инфинитивней основи зоз суфиксами: **-л, -ла, -ло**, мн. **-ли** (у коцурскей бешеди **-лї).**

Кед субєкт виповедзени, перфект без формох помоцного дїєслова:

я читал ми читали
ти читал ви читали
вон читал вони читали
вона читала вони читали
воно читало вони читали

Кед субєкт нє виповедзени, перфект ше твори зоз формами помоцного дїєслова *буц: сом, ши, – , зме, сце, – :*

читал сом читали зме
читал ши читали сце
читал читали
читала читали
читало читали

Треца особа без форми **є** одн. **су** (нє гвари ше *читал* **є***, читали* **су**). *(*Поровнайме у тим поглядзе перфект и менови предикат без виповедзеного субєкта: *читал сом – школяр сом, читал ши – школяр ши, читал – школяр* **є***;* мн. *читали зме – школяре зме, читали сце школяре сце, читали – школяре* **су***.)*

У множини за шицки три роди законченє **-и**.

У сучасним литературним язику форми перфекта з помоцним дїєсловом (т. є. без виповедзеного субєкта) частейши од формох без помоцного дїєслова.

& 70.2. Дїєслова з инфинитивну основу на **-и-/-ї-** у перфекту место **-и-/-ї-** маю **-е-/-є-:** *лєциц – лєцел, гвариц – гварел, вариц – варел, палїц – палєл.*

& 70.3. Дїєслова з основу на консонант у форми хлопского роду пред суфиксом **-л** доставаю випадне **о:**

плєсц – **плєтол***, плєтла, плєтло,* мн. *плєтли*
пресц – **предол***, предла, предло,* мн. *предли*
печиц – **пекол***, пекла, пекло,* мн. *пекли*
везц – **везол***, везла, везло,* мн. *везли*
нєсц – **нєсол***, нєсла, нєсло,* мн. *нєсли*

Ридки двояки форми хлопского роду – без и зоз **-ол***: мочи* – **мог/могол***, могла, могло,* мн. *могли.*

Дїєслова хтори виведзени з префиксами з дїєсловох з инфинитивну основу на консонант маю двояки форми хлопского роду – зоз **-ол** и без **-ол:**

виплєсц – **виплєт/виплєтол,** *-тла, -тло,* мн. *-тли*
упечиц – **упек/упекол***, -кла, -кла, -кло,* мн. *-кли*
одвезц – **одвез/одвезол***, -зла, -зло,* мн. *-зли*
однєсц – **однєс/однєсол***, -сла, -сло,* мн. *-сли*

Даскельо єднозладово дїєслова з кореньом на **р** (и виведзени з нїх) у форми хлопского роду нє маю суфикс **-л:**

дрец – **дар***, дарла, дарло,* мн. *дарли*

(Виведзени: *зодрец* – **зодар**, *зодарла, зодарло,* мн. *зодарли*; *ододрец* – **ододар**, *ододарла, ододарло,* мн. *ододарли* и др.*)*

трец – **тар***, тарла, тарло,* мн. *тарли*

(Виведзени: *утрец* – **утар***, утарла, утарло,* мн. *утарли*; *потрец* – **потар**, *потарла, потарло,* мн. *потарли* и др.)

умрец – **умар***, умарла, умарло,* мн. *умарли*

зопрец – **зопар***, зопарла, зопарло,* мн. *зопарли*

& 70.4. Дїєслова на **-ну-** маю тот суфикс лєм у форми хлопского роду:

спаднуц – **спаднул***, спадла, спадло,* мн. *спадли*
махнуц – **махнул***, махла, махло***,** мн. *махли*
спомнуц – **спомнул***, спомла, спомло,* мн. *спомли*
шеднуц – **шеднул***, шедла, шедло,* мн. *шедли*

Дїєслова на **-ну-** хторим ше корень закончує на **-к-** або **-г** форму хлопского роду маю и на **-ну-** и без **-ну-** и зоз суфиксом **-ол:** *привикнуц* – **привикнул/привик/привикол**, *привикла*

злєкнуц ше – **злєкнул ше/злєк ше/злєкол ше**, *злєкла ше*

помогнуц – **помогнул/помог/помогол**, *помогла.*

& 70.5. **Надпомнуце.** У сербским язику исную ище два форми за прешли час: *аорист* и *имперфект.*

Аорист ше твори преважно од дїєсловох закончepisного виду: *1. учиних, 2. учини, 3. учини,* мн. *1. учинисмо, 2. учинисте, 3. учинише; 1. падох, 2. паде, 3. паде,* мн. *1. падосмо, 2. падосте, 3. падоше.*

Имперфект ше по правилу твори од дїєсловох нєзакончepisного виду: *1. певах, 2. певаше, 3. певаше,* мн. *1. певасмо, 2. певасте, 3. певаху; 1. ношах, 2. ношаше, 3. ношаше,* мн. *1. ношасмо, 2. ношасте, 3. ношаху*.

И аорист и имперфект на наш язик прекладаме з формами перфекта. Аорист: *Управо га* **сретох** *на улазу > Праве сом го* **стретнул** *на уходу.* Имперфект: *Он* **дрхташе** *од страха и* **брањаше се** *плачним гласом > Вон* **ше тресол** *од страху и* **бранєл ше** *з плакацим гласом.*

Плусквамперфект

& 71. Плусквамперфект означує дїю хтора ше случела у прешлосци скорей од другей, тиж прешлей дїї (обидва дїї окончени у прешлим чаше, алє дїя плуквамперфекта ше случела скорей). Прето плусквамперфект воламе и *давнопрешли час.* Плусквамперфект ше твори од перфекта дїєслова **буц** и перфекта дїєслова хторе ше меня. Кед субєкт виповедзени, плусквамперфект ше твори без формох помоцного дїєслова **буц (а)**, а кед субєкт нє виповедзени, плусквамперфект з формами **сом, ши, – , зме, сце, – (б)**.

а) я був читал ми були читали
ти був читал ви були читали
вон був читал вони були читали
б) був сом читал були зме читали
був ши читал були сце читали
був читал були читали

Плусквамперфект ше ридко хаснує у сучасним руским язику.

Приклади зоз текстох старших авторох: *(1) Браца, шестри, шицки вони ище спали. И дїдо ище спал, лєм баба уж* **була станула** *и ушорйовала по хижи* (РН 1928). *– (2) Одвалєла ше жем од брега при Скоплю и засипала трох людзох котри* **ше склонєли були** *пред вельким дижджом до єдней пещери* (РН 1928). *– (3) З помоцу дружтва обновени прешлого року и Руски Новини, котри* **були престали** *у Новим Саду виходзиц* (РН 1932).

У першим прикладу дїя *стануц* окончована пред дїю *ушорйовац;* у другим прикладу дїя *склонїц ше* – скорей од дїї *засипац.* У трецим прикладу новини престали виходзиц, а вец су обновени: дїя *престац виходзиц* окончена пред дїю *обновиц.*

Приклад зоз сучасного язика (з прекладу): *А Чоркан* **ше** *того майского дня* **був вицагнул** *горебрегом* (И. Андрич).

Императив

& 72.1. *Розказуюци способ* виражує дїю нє як реалну, алє як таку хтора муши буц зисцена по жаданю бешедуюцей особи. Жаданє бешедуюцого виражує ше з молбу, розказом або побудзованьом ґу дїї и з окремну – розказуюцу, побудзуюцу – интонацию. Побудзованє ґу дїї звичайно ше одноши на собешеднїка, та основна форма императива – друга особа єднини або множини.

& 72.2. Друга особа єднини императива без закончења або ма закончењ **-й.**

При дїєсловох хторим ше друга презентска основа закончує на єден консонант друга особа императива нє ма нїяке закончењ, т. є. по форми є єднака тей презентскей основи:

писац – вони пиш-у – импер. **пиш**
бежац – вони беж-а – импер. **беж**
читац – вони читай-у – импер. **читай**
рисовац – вони рисуй-у – импер. **рисуй**
биц – вони бий-у – импер. **бий**
пиц – вони пий-у – импер. **пий**
стануц – вони стань-у – импер. **стань**
билїц – вони биль-а – импер. **биль**

При дїєсловох хторим ше инфинитивна и друга презентска основа закончує на **д, т** консонанти **д, т** ше змегчую до **дз, ц:**

весц – вони вед-у – импер. **ведз**
пресц – вони пред-у- импер. **предз**
исц – вони ид-у – импер. **идз**
плєсц – вони плєт-у – импер. **плєц**
гнєсц – вони гнєт-у – импер. **гнєц**

При дїєсловох з другу презентску основу на ґамбово консонанти **б, п, в, ф, м** и на консонант **р** (хтори у 3. ос. множини опрез законченя **-а** доставаю **й**) друга особа императива без **-й-**: *роб-й-а* – **роб**, *затуп-й-а* – **нє затуп**, *оправ-й-а* – **оправ,** *потраф-й-а* – **потраф,** *поджам-й-а* – **поджам,** *вер-й-а* – **вер.**

Дїєслова хторим ше друга презентска основа закончує на два консонанти у 2. особи императива маю законченє **-и/-ї:**

шеднуц – вони шеднь-у – импер. **шеднї**

одгаднуц – вони одгаднь-у – импер. **одгаднї**

утрец – вони утр-у – импер. **утри**

Дїєслова *патриц* и *вжац* маю двояки форми императива: *вони патр-а* – импер. **пать** и **патри** (форма *пать* ше у бешеди вигваря зоз *ч: пач); вони вежн-ю* – импер. **вежнї** и **веж.**

& 72.3. Перша особа множини достава законченє **-ме:** *пишме, бежме, читайме, рисуйме, бийме, пийме, станьме, бильме, ведзме, предзме, шеднїме* итд.

Друга особа множини ма законченє **-це:** *пишце, бежце, читайце, рисуйце, бийце, пийце, станьце, шеднїце, патьце/патрице* итд.

Треца особа єднини и множини твори ше з помоцу словка **най:** *най пише, най пишу; най чита, най читаю* итд.

& 72.4. **Надпомнуца.** Императивна форма *поце (< подзце)* виведзена од дїєслова *пойсц*; форма за 2. особу єднини глаши *подз* (обчековали бизме форму *пойдз).*

Словко *гибай(це)* то императивна форма архаїчного дїєслова *гибац „*рушац ше”, хторе ше страцело з нашей бешеди.

У бешеди хаснуєме и даскельо розказуюци форми нєдїєсловного походзеня: *наце* (форма за множину од словка *на „*вежнї”), *ноце* (од викричнїка *но;* форма за 2. особу єднини глаши *нолє), агейце* (од словка *агей), ой* и *ойце* (од викричнїка *ой,* напр.: *ой(це) го „*поможе) му; ратуй(це) го”.

Потенциял

& 73.1. З потенциялом ше виражує дїєсловни можлїви способ (кондиционал), одн. з нїм ше дїя виражує нє як реална, алє як жадана, можлїва або условна: *Нє помог биш ми дакус?* (жадана дїя) – *Я би то нє мог сам поробиц* (можлїва дїя). – *Кед биш сцел, та биш зробел* (условна дїя).

Потенциял ше твори з помоцу словка **би** и перфекта дїєслова хторе ше меня. При тим форма перфекта траци часово значенє, та потенциял виражує жадану, можлїву одн. условну дїю нєзависно од момента бешедованя. Кед напр. повеме *Мог бим то робиц*, то ше може одношиц и на прешли и на терашнї и на будуци час: *Мог бим то робиц, алє сом нє сцел* (прешли час). – *Мог бим то робиц, алє нє робим* (терашнї час). – *Мог бим то робиц, алє нє будзем* (будуци час).

За розлику од императива, потенциял нє ма форми за особи (алє особа може буц виражена з особним заменовнїком). Понеже ше твори з форму перфекта, потенциял ма форми за род *(робел би, робела би)* и за число *(робели би).*

& 73.2. Кед субєкт виповедзени, потенциял ше твори зоз словком **би**, без формох помоцного дїєслова **сом, ши, – , зме, сце, .**

я би читал	ми би читали
ти би читал	ви би читали
вон би читал	вони би читали

Кед субєкт нє виповедзени, потенциял твориме з формами помоцного дїєслова **сом, ши, – , зме, сце, – .** Злученя словка **би** з формами єднини помоцного дїєслова (*сом, ши*) хаснуєме як зляти *(бим, биш)* и як два слова *(би сом, би ши).* Словко **би** зоз формами множини помоцного дїєслова (*зме, сце*) твори злученя **бизме, бисце**, хтори ше пишу вєдно.

читал бим / читал би сом	*читали бизме*
читал биш / читал би ши	читали бисце
читал би	читали би

Форми за 1. и 2. особу єднини зоз нєзлятима злученями **би сом** и **би ши** ридше ше хасную у литературним язику од злятих формох *бим, биш*, алє су у бешеди ище досц части: Та чом плачеш, Юльчо, чи нє маш цо єсц ..., чи **би ши** ше нє одавала? (Етн.)

Словко **би** твори злученя нє лєм з форму перфекта, алє и з инфинитивом: *Уж* **би исц** *дому.* Дїєсловна форма ше дакеди и вихабя: *Я* **би** *води.*

Потенциял прешли

& 74.1. Потенциял прешли означує жадану, можлїву або условну дїю хтора ше могла окончиц пред даяку другу дїю. Твори ше з помоцу словка **би**, перфекта помоцного дїєслова *буц* и перфекта дїєслова хторе ше меня:

Кед субєкт виповедзени, потенциял прешли ше твори зоз словком **би**, без помоцного дїєслова:

я би бул читал	ми би були читали

ти би бул читал ви би були читали
вон би бул читал вони би були читали

Кед субєкт нє виповедзени, потенциял прешли ше твори з формами помоцного дїєслова **сом, ши, – , зме, сце, – ,** хтори, як и при обичним потенциялу, можу буц зляти або нє зляти зоз словком **би:**

бул бим читал / бул би сом читал були бизме читали
бул биш читал / бул би ши читал були бисце читали
бул би читал були би читали

& 74.2. Старши руски писателє частейше хасную потенциял прешли од младших писательох. И у бешеди тоту форму углавним хасную старши особи. Приклади: [Коваль] *мал таку исту жену яґод царица. Кед* **би бул** *их дахто два* **видзел***, нїхто би нє поведол же су нє шестри* (Етн.). *– И вонї ше у нїм* [синови] *барз цешелї,* **нє далї би** *го* **булї** *нїзач* (Етн.). *– Кед* **би бул** *паноцец так барз* **сцел** *тоти черкоточки, як бачи Дюра, дабоме же уж би давно вишели на кадилнїци.* **Нашли би** *їх* **були***, як ше гвари, гоч под жему* (Г. Кост.).

Дїєприкметнїк пасивни перфекта (пасив перфекта)

& 75.1. Дїєприкметнїк пасивни перфекта то дїєсловна форма без кон'юґациї хтора означує дїю або стан як *прикмету* (предмета або особи) хтора настала у прешлим часу. Ма характеристики дїєслова и прикметнїка.

Дїєсловни характеристики дїєприкметнїка: ма дїєсловну основу *(читац –* **читани***),* катеґорию виду *(читани – пречитани)*, катеґорию преходносци-нєпреходносци *(пречитана кнїжка – злєкнути чловек)*, катеґорию дїєсловного стану (указує на одношенє окончователя дїї ґу єй обєкту: **любени** *бул я од нїх* (Г. Кост.), **припознати** *з боку дакого*), катеґорию часу (дїя окончена у прешлим чаше).

Прикметнїцки характеристики: ма форми роду, числа и припадку, хтори завиша од роду, числа и припадку меновнїка.

& 75.2. Дїєприкметнїк пасивни перфекта твори ше з дїєсловох законченого и нєзаконченого виду, з преходних и нєпреходних (и зоз станових) дїєсловох. Виводзи ше од инфинитивней основи, з помоцу суфиксох **-н-, -ен-/-єн-** и **-т-**, а значи же дахто/дацо прецерпел одн. церпел одредзену дїю або стан. Найчастейше ше твори з правих преходних дїєсловох.

1. Суфикс **-н-** доставаю инфинитивни основи на **-а-: а)** преходни дїєслова: *чита-ц* – **чита-ни***, пречита-ц* – **пречита-ни***, писа-ц* **писа-ни** итд.; **б)** нєпреходни дїєслова: *поставац „стануц после спаня"* – **поставани**, напр. *Рано уж шицки були* **поставани**; *налопотац ше* – **налопотани**.

2. Суфикс **-ен-/-єн-** доставаю:

Основи на **-и/-ї-** (тоти основи у перфекту место **-и-/-ї** доставаю **-е-/-є-)**: **а)** преходни дїєслова: *коши-ц* – **кош-ени**; *погуби-ц* – **погуб-ени**; *замасциц* – **замасцени**; *вишедзиц* – **вишедзени** *(вишедзени* курчата); *обилїц* – **обилєни**; **б)** нєпреходни дїєслова: *посходзиц* – **посходзени** *(посходзене* нашенє); *одчечиц ше* – **одчечени**; *устариц ше* – **устарени**; *залюбиц ше* – **залюбени**; *похориц ше* **похорени**; *зисц ше* – **зидзени** (*зидзене* платно); *розисц ше* **розидзени.**

Основи на консонант: **а)** преходни дїєслова: *одвесц (< вед-)* **одведзени**; *плєс-ц (< плєт-)* – **плєц-ени**; *замесц (< мет-)* **замецени**; *принєс-ц* – **принєш-ени**; *одвез-ц* – **одвеж-ени**; *печиц* – **печ-ени**; **б)** нєпреходни дїєслова: *наєсц ше* – **наєдзени.**

3. Дїєслова на **-ну-**, векшина єдноскладових дїєсловох (и од нїх виведзених) и даєдни дїєслова з инфинитивну основу на **–ї** доставаю суфикс **-т-**.

Дїєслова на *-ну-:* **а)** преходни дїєслова: *витх-ну-ц* – **витхну-ти**; *спомнуц* – **спомнути**; *сциснуц* – **сциснути***;* **б)** нєпреходни дїєслова: *спад-ну-ц* – **спадну-ти**; *одмладнуц* – **одмладнути**; *злєкнуц ше* – **злєкнути**; *вибляднуц* – **вибляднути**; *загуснуц* – **загуснути**; *розквитнуц* – **розквитнути**; *запухнуц* – **запухнути**; *премокнуц* – **премокнути**; *зароснуц* – **зароснути**; *вигаснуц* – **вигаснути**.

Єдноскладово дїєслова: **а)** преходни дїєслова: *вжа-ц* – **вжа-ти**; *у-ми-ц* – **уми-ти**; *зляц* – **зляти**; *заврец* – **заварти**; *опрец* – **опарти**; *забуц* – **забути** итд.*;* **б)** нєпреходни дїєслова: *ви-ста-ц* – **виста-ти**; *одстац* – **одстати**; *спрец* – **спрети**; *вилєзнуц* – **вилєзнути**; *затиц* – **затити**; *умрец* – **умарти**.

Дїєслова з инфинитивну основу на **-ї-** (место **-ї-** доставаю **-є-)***: випошнїц* – **випошнєти** *(випошнєта* жем); *вигладнїц* – **вигладнєти** ; *збутнїц* – **збутнєти**; *сплєшнїц* – **сплєшнєти**, *запожнїц* – **запожнєти** (и **запожнєни).**

У сербским язику ше од станових дїєсловох место дїєприкметнїка перфекта творя прикметнїки типа *увео (-ела, -ело)* "спрети". Так по нашим *устарени, зароснути, вигладнєти,* а по сербски *остарео, зарастао, изгладнео* итд.

& 75.3. **Надпомнуца. 1.** У даєдних славянских язикох иснує и **пасивни дїєприкметнїк презента**. Вон ше твори з дїєсловох *нєзаконченого* виду, од другей презентскей основи зоз суфиксами **-ими, -еми, -оми** и значи же ше на даким/дачим дїя дїєслова окончує у терашньосци (напр. у русийским язику: *хранимый* = тот хторого дахто чува, *чита***емый** = тот хторого дахто чита.

Нашо старши авторе хасновали даскельо форми дїєприкметнїка **презента**. Напр. у писнї Максимилияна Буїли: *Лєци час* **нєстановими** // *и охабя шлїд* **видими** = лєци час хтори нє мож застановиц и охабя шлїд хтори мож видзиц. Тоти форми, медзитим, нє прави дїєприкметнїки пасивни презента, бо у виреченю нє меновани и окончователь дії (у русийским язику окончователь ше менує у форми инструментала: *вещи хранимые* **нами** (= ствари хтори **ми** чуваме), *книга читаемая* **мною** (= кнїжка хтору **я** читам*)*).

У сучасним язику восточнославянизем *(нє)рухоми „с.* (не)покретан” ма форму пасивного дїєприкметнїка презента: *рухоми маєток* значи „маєток хтори може преношиц" (*с.* покретна имовина), а *нєрухоми маєток* значи „маєток хтори нє може преношиц" (*с.* непокретна имовина).

Єдно зоз значеньох того дїєприкметнїка було и значенє витворлївосци або нєвитворлївосци дїї (оп. перши приклад у наведзеней писнї М. Буїли). У сучасним литературним язику тото значенє виражує ше з прикметнїками на **-уци/-юци, -аци/-яци: нагадуюци** *думки* (= думки хтори може нагаднуц)*, лєгко* **паметаюца** *ария* (= ария хтора ше лєгко памета)*,* **нєзагашуюца** *жажда* (= жажда хтору нє може загашиц) (обширнєйше о тих прикметнїкох оп. & 41.10-41.12).

2. У даєдних славянских язикох (русийским, церковнославянским, українским) исную и *дїєприкметнїки активни презента* и *перфекта.*

а) Дїєприкметнїк активни презента твори ше з другей презентскей основи зоз суфиксами **-ущ/-ющ-, -ащ-/-ящ-** (у церковнославянским и русийским), **-уч/-юч-, -ач-/-яч-** (у українским), а значи „тот цо окончує даяку дїю або ше находзи у даяким стану": рсй. *читающий*, укр. *читаючий* значи „тот цо чита", напр.: рсй. *На лавочке сидит человек,* **читающий** *книгу* (= на лавочки шедзи чловек хтори чита кнїжку). – укр. *Вона дивилась* **сяючими** *очима* (= вона патрела з очми хтори ше швицели).

Активни дїєприкметнїки презента може хасновац и у злученю з обєктом и без обєкта, у позициї и за меновнїком и опрез меновнїка хтори значи окончователя дїї. Напр. у русийским: *ученик* **читающий книгу** и **читающий** *книгу ученик*: дїєприкметнїк *читающий* може стац и за меновнїком *ученик* (хтори означує окончователя) и опрез нього, а за *читающий* вяже ше обєкт *книгу.* Тот дїєприкметнїк може буц и субстантивовани: **Входящие** *садятся* (= тоти цо уходза шедаю)

Восточнославянским суфиксом **-ущ/-ющ-, -ащ-/-ящ-** и **-уч/-юч-, -ач-/-яч-** у нашим язику еквивалентни прикметнїцки суфикси **-уц-/-юц-, -ац-/-яц-.**

Таки дїєприкметнїк у нашим народним язику нє иснує, а у литературним язику є барз ридки. (Углавним го находзиме у старших авторох, хтори, попри формох з нашим суфиксом *-уц-/-юц-, -ац-/-яц-*, хасновали и восточнославянски форми на **-ущ/-ющ-, -ащ-/-ящ- (**у сучасним язику место нього найчастейше хаснуєме атрибутивни вреченя): *Граждане* **биваюци** *далєко од городу* (РК 1930) > Граждане *хтори биваю* далєко од городу. – *Процивсловносци* **пануюци** *у єдним стредку > Процивсловносци хтори паную* у єдним штредку**. –** *Цар ... там* **стояцому** *слугови наказал цошка* (РН 1928) > Цар слугови *хтори там стал* наказал цошка. – *Дакеди скорей патрела сом на людзох* **преходзацих** *коло мнє и барз жадала знац же цо вони думаю* (Лю. Соп.) > ... на людзох *хтори преходзели* коло мнє. – **Преходзаци** *ше застановяли у хладку.*

Приклади з восточнославянскима суфиксами **-ущ/-ющ-, -ащ-/-ящ-**: *Приселєла* [ше] *... до Бачинцох зос своїм ище тераз* **живущим** *мужом пред трицец роками* (РН 1932) > Приселєла з мужом, ***хтори*** *ище жиє*. – *Таке є шерцо Исусово гу бидним* **страдающим** (РН) (> ... гу бидним *хтори церпя*).

Як видзиме, нашо авторе хасновали и хасную дїєприкметнїк активни презента и у позициї за назву окончователя (*граждане* **биваюци** *далєко, процивсловносци* **пануюци** *у стредку, людзе* **преходзаци** *коло мнє)* и опрез назви окончователя (*там* **стояци** *слуга, зоз своїм* **живущим** *мужом)*. Тиж и як субстантивовану форму: **преходзаци** *ше застановяли.* Медзитим, вони тоту форму барз ридко хасновали у злученю з обєктом. Барз ридко писали напр.: *Нєнависц* **зашлєпююца того чловека** *барз моцна* (= нєнависц хтора зашлєпює того чловека...). Таки приклад: *О, цо за милосердиє розум* **надкрилюющe***!* (РН) (= о, цо за милосердиє хторе „прекрива", превисшує розум).

У сучасним литературним язику барз продуктивна ґрупа прикметнїкох на **-уц-/-юц-, -ац-/-яц-**, хтори походза од формох активного дїєприкметнїка презента. Вони тиж знача „тот цо окончує дїю або ше находзи у одредзеним стану": **зашлєпююца** *нєнависц* (= нєнависц хтора дакого/дацо зашлєпює)*,* **випитуюци** *попатрунок* (= попатрунок хтори дакого/дацо випитує)*,* **надрилююци** *чловек*, **падаюца** *вода,* **зашедаюци** *суд* итд. (обширнєйше оп. & 41.7).

б) Дїєприкметнїк активни перфекта ше у славянских язикох твори з инфинитивней основи зоз суфиксами **-вши, -ши** (у русийским **-вший, -ший)** и значи „тот цо окончовал дїю або ше находзел у одредзеним стану": рсй. *Ученик,* **читавший** *книгу* значи „школяр хтори читал кнїжку". У нашим язику остаток того дїєприкметнїка маме у прикметнїку *бувши* (< *бу-ц + вши)*.

И форми дїєприкметнїка активного перфекта нашо старши авторе дакеди хасновали и то углавним у текстох з релиґиозну тематику: **Усопша** *барз вельо страдала остатнї роки* (РН) (*усопши* = тот цо умар, покойни). – [Памятнїк] **погибшим** *на войни* (РН) (*погибши* = тот цо погинул).

Дїєприсловнїк презента

& 76.1. Дїєприсловнїк презента то дїєсловна форма без кон’юґациї хтора означує другорядову, провадзацу дїю як прикмету главней дїї: *Вон шедзи читаюци* – дїєслово *шедзиц* ту значи главну дїю, а дїєприсловнїк *читаюци* – другорядову, провадзацу дїю, хтора ше окончує источасно зоз главну дїю. У тим вреченю и дїю *читац* можеме виражиц з презентом: *Вон шедзи и чита*, алє у тим случаю вона траци прикмету провадзацей дїї.

Дїєприсловнїк ма характеристики дїєслова и присловнїка. Його дїєсловни характеристики: дїєсловна основа *(читац – читаюци)*, катеґория виду (твори ше лєм з нєзакончених дїєсловох), катеґория преходносци-

нєпреходносци *(читаюци кнїжку – одходзаци дому)*, дїєсловне управянє (кед є виведзени з преходних дїєсловох, вимага обєкт у одредзеним припадку (*читаюци* **кнїжку**, *наздаваюци ше* **успиху**), може го одредзовац присловнїк *(***совисно** *окончуюци обовязки).*

Характеристики присловнїка: дїєприсловнїк нєпременлїва форма, додава ше дїєслову, а у вирєченю ма функцию додатку.

& 76.2. Дїєприсловнїк презента ше твори з дїєсловох нєзакончєного виду од другей презентскей основи з помоцу суфикса **-уци** (дїєслова 1. кон'юґациї) и **-аци** (дїєслова 2. конюґациї): **1.** *читац, вони читаю (читай-у)* – **читаюци** *(читай-уци)***;** *писац, вони пиш-у* – **пиш-уци**;

2. *шедзиц, вони шедз-а* – **шедз-аци**; *кричац, вони крич-а* **крич-аци**.

Дїєслова 2. кон'юґациї з другу презентску основу на **б, п, в, ф, м**, **р** + **й** тиж доставаю суфикс **-аци** (оп. & 68.1): *робй-аци, правй-аци, верй-аци.*

Од даєдних дїєсловох ше нє виводзи дїєприсловнїк: *дрец, вони др-у* – нє гвариме *др-уци; ламац, вони лам-у* – нє гвариме *лам-уци* (алє може повесц *ламаюци,* гоч нє постої презентска основа *ламай-*, одн. нє маме дїєслово *ламац – я ламам, ти ламаш, вони ламай-у* (тип *читац)).*

& 76.3. Кед дїєприсловнїк хаснуєме у зложених вирєченьох, у обидвох вирєченьох (главним и зависним) треба же би був *исти окончователь дїї*: *Янко шедзи читаюци новини.* У главним вирєченю окончователь *Янко (*шедзи*)*, у зависним тиж *Янко* (чита новини). Медзитим, нє правилно повесц: **Читаюци новини, Янкови барз допиваю мухи**, бо у зависним вирєченю окончователь *Янко* (чита новини), а у главним вирєченю окончователь *мухи* (допиваю Янкови). Тото вирєченє могли бизме похопиц и так: мухи читаю новини и допиваю Янкови. Тиж би нєправилно було повесц **Читаюци новини, Янкови пришло на розум**, бо главне вирєченє безособово (окончователь дїї у нїм нєпознати).

О правилним хасновању того дїєприсловнїка нє водзиме досц рахунку, та часто хаснуєме праве таки нєлоґични конструкциї яки зме ту наведли за приклад.

& 76.4. **Надпомнуце.** У сербским язику и у даєдних других славянских язикох иснує и *дїєприсловнїк* **перфекта**, хтори ше твори од закончених дїєсловох зоз суфиксами **-в/-вши***: урадив(ши), прочитав(ши).* Дїєприсловнїк перфекта значи другорядову, провадзацу дїю як прикмету хтора предходзи главней дїї: *Рекавши то, отишао је* – дїєслово *отићи* значи главну дїю, а дїєприсловнїк *рекавши* провадзацу дїю хтора предходзела главней дїї.

Дїєприсловнїк перфекта на наш язик прекладаме з часовима вирєченями, а дакеди и з формами дїєприсловнїка презента. Напр.: **Рекавши** *то, он се окрене и оде* > ***Кед*** **(понеже***) **то гварел**, *вон ше викруцел и пошол.* – *Отишао је* **не одговоривши** *на наша питања* > *Пошол* **нє одвитуюци** *на нашо питаня.*

Класификация дїєсловох

& 77.1. Спрам характеристикох инфинитивней основи и презентских основох (першей и другей) руски дїєслова дзелїме на 14 класи. Перши штири класи продуктивни, пията з огранїчену продуктивносцу, а други дзевец класи нєпродуктивни.

При каждим типу дїєсловох основи ше наводза по тим порядку: инфинитивна (скраценє *инф.),* перша презентска основа *(*скраценє *1. през.),* друга презентска основа (скраценє *2. през.)*. Кед основа нє ма нїяки суфикс (нулови суфикс), означує ше зоз знаком **0**.

1.

Тип **читац**

Инф.: **-а-/-я-***; 1. през.*: **-а-/-я-***; 2. през.*: **-ай-/-яй-**

чит-а-ц (я чит-а-м, вони чит-ай-у), виберац, приповедац, гнївац (ше), знац, купац (ше), махац, мац, меняц, обецац, падац, паметац, питац (ше), помагац, слухац, чекац, студирац, бивац, умивац, предавац, дозревац и др.

Дїєслово **копац „**биц з ногу" *(я копам, вони копаю)* ма гомоним 7. класи *копац (*з ашовом, з мотику) – *я копем, вони копу.*

Дїєслово **лупац** (кукурицу на лупачки: *я лупам, вони лупаю)* у коцурскей бешеди ма презент *я лупем, вони лупу*, одн. спада до 7. класи (тип *орац)*.

До тей класи спадало и архаїчне дїєслово **гибац (ше) „**рушац (ше)", з хторого маме зачувану лєм императивну форму *гибай* „придз".

2.

Тип **видзиц (а), робиц (б)**

*Инф.:***-и-/-ї-***; 1. през.:* **-и-/-ї-***; 2. през.:* **о** (тип **а**); **о + й** (тип **б**)

а) *будз-и-ц (я будз-и-м, вони будз-а), бранїц, вименїц, модлїц, враціц, гашиц, госциц, гришиц, дзелїц, женїц (ше), зноїц ше, гоїц ше, поїц, роїц ше, кресциц, масциц, селїц (ше), сушиц, шедзиц* и др.

До того подтипу спадаю и дїєслова хтори знача „давац дачому прикмету хтору означує основа": *червенїц (я червенїм, вони червеня* = робиц дацо червеним**),** *билїц, чарнїц, белавиц* и др. Сербски еквиваленти дїєслова типа *црвенити, ја црвеним* (напр. *зацрвенити нешто црвеном бојом).* Дїєслова типа *червенїц* ширя ше на рахунок дїєсловох 5. класи, хтори знача „доставац прикмету хтору значи основа" (*червенїц – я червенєм).*

б) Дїєслова з консонантами **б, п, в, ф, м, р** пред суфиксом инфинитивней основи маю презентску основу доставаю **-й-:** *роб-и-ц (я роб-и-м, вони робя* одн. *робй-а), любиц, купиц, топиц, правиц, потрафиц, вариц, гуториц* и др.

Винїмок у тим подтипу дїєслово **патриц**, хторе нє ма **й** на концу 2. през. основи *(я патр-и-м, вони патр-а).*

Дїєслова тей класи у перфекту место суфикса **-и-/-ї-** маю **-е-/-є-:** *я видз-е-л, я роб-е-л, я хвал-є-л, я пал-є-л.*

3.

Тип **роснуц (а), гинуц (б)**

а) *Инф.:* **-ну-***; 1. през.* **-нє-***; 2. през.:* **-н'-**

спад-ну-ц (я спад-нє-м, вони спад-н'-у), бляднуц, вислабнуц, вицагнуц, лупнуц, махнуц, помогнуц, пребегнуц, розбегнуц ше, краднуц и др.

За даєдни дїєслова характеристична пременка **с** > **ш, з** > **ж:** *роснуц – я рошнєм, вони рошню, марзнуц – я маржнєм, вони маржню.*

Тоти дїєслова у 2. ос. императива маю законченє **-и***: вицагнуц – вицагнї, спаднуц – спаднї.*

Дїєслова виведзени з префиксами од дїєсловох з кореньом на консонант у перфекту маю двояки форми хлопского роду: зоз суфиксом **-ну-** або без **-ну-***: розбегнул ше* и *розбег ше* (форми х. р. без **–ну** нє маю суфикс **-л)**; форми ж. р., с. р. и множини без **-ну-:** *розбегнуц ше – розбег-ну-л ше* и *розбег ше, розбег-ла ше, розбег-ли ше.*

б) *Инф.:* **-у-***; 1. през.:* **-'е-/-є-***; 2. през.* **0**

У тим подтипу єст мало дїєслова: *гин-у-ц (я гин-є-м, вони гин'-у), стануц, набринуц*. Императив тих дїєсловох без законченя **-и***: погинь, стань.*

4.

Тип **куповац**

Инф.: **-ова-***; 1. през.:* **-ує***; 2. през.* **-уй-**

куп-ова-ц (я куп-ує-м, вони куп-уй-у), бешедовац, бидовац, вербовац (ше), гладовац, ґаздовац, ґарантовац, даровац, записовац, обчековац, поучовац, кральовац, роздумовац и др.

Дїєслова **тарґовац** *(я тарґуєм, я тарґовал)* и **отровац** маю и форми инфинитива *тарґовиц, отровиц* (як 2. класа – тип видзиц), алє и од тих формох презент глаши *тарґуєм*, *отруєм* (а нє *тарґовим, отровим* як *робим);* форми перфекта од *тарґовац, отровац* глаша *тарґовал, отровал,* а од *тарґовиц, отровиц* су як при типу *робиц: вон тарґовел, вон отровел.*

5.

Тип **червенїц**

Инф.: **-и-/-ї-***; 1. през.* **-еє-***; 2. през.* **-ей-/-єй-**

Дїєслова тей класи знача пременку стану (знача же дацо достава прикмету хтору означує основа). Сербски еквиваленти дїєслова типа *црвенети, ја црвеним* (напр.: *Сав је поцрвенео).*

червен-ї-ц (я червен-єє-м, вони червен-єю), билїц (я бил-єє-м, вони бил-єю), чарнїц, белавиц, желєнїц, жовциц, хробачнїц, моцнїц и др.

Форми перфекта маю суфикс **-е-**/**-є-:** *побелав-е-л, почервен-є-л.*

Тот тип ше досц часто миша з подтипом *червенїц* другей класи, та ше напр. попри *я червенєєм, вони червенєю* хаснує *я червенїм, вони червеня.*

6.

Тип. **нєсц, везц**

Инф.: **-с-** або **-з-***; 1. през.* **-е-***; 2. през.* **0**

За презент характеристична пременка:

1) у шицких особох презента и у императиве: **с** > **ш, з** > **ж**, напр.: *нєс-ц* (*я нєш-е-м, вони нєш-у,* импер. *нєш*), *тресц (я трешем...); вез-ц (я веж-е-м, вони веж-у,* импер. *веж), гризц (я грижем...), лєзц (я лєжем...)***;**

2) у презенту (з винїмком 3. ос. мн.) и у императиву: **д** > **дз, т** > **ц**, напр.: *вес-ц* (*я ведз-е-м, вони вед-у,* импер. *ведз*), *класц (я кладзем...), исц (я идзем...*, перфект *ишол, ишла); плєс-ц* (*я плєц-е-м, вони плєт-у*, импер. *плєц), месц (я мецем...), гнєсц (я гнєцем...).*

Форми перфекта хлопского роду двояки: **а)** з випадним **о**: *нєс-ц – вон нєс-о-л, вона нєс-ла*; **б)** без суфикса **-л**: *вон нєс, вона нєсла***.**

Дїєслова без префикса частейше маю перфект з випадним *–о* (*ведол, везол, гнєтол, нєсол)*, а дїєслова з префиксами – частейше перфект без *-л (однєс* и *однєсол, вона однєсла; одвед* и *одведол, вона одведла; випред* и *випредол, вона випредла; спревед* и *спреведол, вона спреведла.*

Дїєслова **лєзц** и **спревесц** маю и дублетни форми на **-ну-** (як 3. класа, тип *роснуц*). Од формох **лєзц** и **спревесц** презент (и футур) глаши *лєжем, спреведзем*, а перфект *лєз/лєзол, спревед/спреведол*. Од формох *лєзнуц, спреведнуц* презент (одн. футур) глаши *(за)лєжнєм, спреведнєм*, а перфект *залєзнул/залєз(ол)*, *спреведнул/спревед(ол).*

7.

Тип **орац, писац**

Инф.: **-а-/-я-***; 1. през.* **-е-/-є-***; 2. през.* **0**

а) Без гласовей пременки у презентскей основи: *ор-а-ц (я ор-е-м, вони ор-у), ламац, длобац, копац, виняц, дримац, рубац, трепац, шмеяц ше* и др.

При дїєсловох *брац* и *клац* презентска основа з випадним **-е-** *(я б**е**рем)* одн. **-о-** *(я к**о**лєм).*

б) З гласову пременку у презентскей основи:

1) с, х > ш, з > ж: *колїс-а-ц (я колїш-е-м, вони колїш-у), брех-а-ц (я бреш-е-м, вони бреш-у), вяз-а-ц (я вяж-е-м, вони вяж-у), казац, резац;*

2) к > ч: *плак-а-ц (я плач-е-м, вони плач-у).*

Даєдни дїєслова виведзени од **-рвац** маю и дублетни форми типа *шмец, дрец* (10. класа), одн. инфинитив на **-е-** и першу презентску основу на **-е-**: *порвац – я порвем* (7. класа) и *порвец – я порвем* (10. класа)*, одорвац – я одорвем* (7. класа) и *одорвец – я одорвем* (10. класа).

8.

Тип **клєчац**

Инф.: **-а-***; 1. през.:* **-и-***; 2. през.* **0**

У тей класи дїєслова з консонантами **ч, ж** и **щ** пред суфиксом инфинитивней основи: *клєч-а-ц (я клєч-и-м, вони клєч-а), ричац, регочац, фучац, гучац, ґравчац, сичац; бежац, лєжац; врещац, пищац, пращац, плющац* и др.

У коцурскей бешеди тоти дїєслова маю инфинитивни суфикс **и,** а основу перфекта на **е:** *клєч-иц (я клєч-и-м,* перфект *я клєч-е-л), бежиц, врещиц* итд.

До тей класи спадаю и два дїєслова хтори нє маю **ч, ж, щ** опрез суфикса инфинитивней основи: ***спац*** и ***шкрипац.*** Вони на другу презентску основу доставаю *й***:** *я шп-и-м, вони шпй-а; я шкрип-и-м, вони шкрипй-а*, перфект глаши *спал, шкрипал.* Дїєслово *шкрипац* у коцурскей бешеди ма форму *шкрипиц* и спада до 2. класи (тип *робиц): шкрипим,* преф. *шкрипел.*

9.

Тип **жиц, зрец, чуц**

Инф.: **-0-***; 1. през.* **-є-***; 2. през.* **-й-**

Дїєслова тей класи маю єдноскладни инфинитив. Инфинитивна основа нє ма нїяки суфикс: корень тих дїєсловох источасно и инфинитивна основа. То такволани *атематични* дїєслова (греч. a + théma „положене“). По вокалу на хтори ше закончує инфинитивна основа тоти дїєслова ше дзеля на три подтипи:

а) на **-и-/-ї-:** *жи-ц (я жи-є-м* одн. *жи-йе-м, вони жи-ю* одн. *жи-й-у), пиц, биц, криц, риц, шнїц;*

б) на **-е-/-є-:** *зре-ц (я зре-є-м* одн. *зре-йе-м, вони зре-ю* одн. *зре-й-у), прец, тлєц;*

в) на **-у-:** *чу-ц (я чу-є-м* одн. *чу-йе-м, вони чу-ю* одн. *чу-й-у), дуц.*

.

10.

Тип. **шмец, дрец**

Инф.: **-е-/-є-***; 1. през.* **-е-/-є-***; 2. през.* **0**

шм-е-ц (я шм-е-м, вони шм-у), сцец, млєц (з випадним **е** у презенту: *я м**е**л-є-м, вони мел-ю* одн. *мел’-у).*

За єдноскладни дїєслова з кореньом на **р** и дїєслова виведзени од нїх характеристични превой **0 – а** у перфекту и форма хлопского роду перфекта без суфикса **-л:** *дрец (вон дар, вона дарла), мрец: умр-е-ц (вон умар, вона умарла), -прец: упрец, зопрец, подо-прец* и др., *-стрец: пре-стрец, за-стрец* и др.

11.

Тип **грац – греєм**

Инф.: **-а-/-я-***; 1. през.* **-ає/-єє-)***; 2. през.* **-ей-/-єй-**

*гра-а-ц „*грејати” *(я гр-еє-м* одн. *гр-ейе-м, вони грею* одн. *гр-ей-у), кляц, ляц, зняц, одняц, обняц, подняц ше, здзац, вяц, шац* и др.

Дїєслово ***грац – греєм***, хторе постало од старшей форми *греяц*, ма исту инфинитивну основу як и дїєслово ***грац – граєм***, хторе звонка класох.

12.

Тип **жац**

Инф.: **-а-***; 1. през.* **-нє-***; 2. през.* **-н’-**

жа-ц (я ж-нє-м, вони жню одн. *жн’-у), почац, начац, вжац (я веж-нє-м);* дїєслова виведзени од основи *-цац* (праславянске tęti)*: уцац (я ут-нє-м), одоцац (я одот-нє-м), прецац (я прет-нє-м), зацац (я зат-нє-м), сцац (я зот-нє-м).*

Дїєслова виведзени од *-стац* у презенту доставаю суфикс **-нє** на полну инфинитивну основу: *дост-а-ц (я доста-нє-м, вони доста-ню* одн. *доста-н’-у), пристац (я пристанєм), застац (я застанєм), постац (я постанєм), престац (я престанєм), вистац (я вистанєм).*

13.

Тип **бац ше**

Инф.: **-а-***; 1. през.* **-ої-***; 2. през.* **-ой-**

До тей класи спадаю дїєслова *бац ше* и *стац* и дїєслова виведзени од нїх: *ба-ц ше (я ше б-ої-м, вони ше б-ой-а), стац (я стоїм), постац (я постоїм), одстац (я одстоїм), престац (я престоїм*).

Дїєслово *стац* треба розликовац од дїєсловох виведзених од *-стац (-станєм)* з предходней класи.

14.

Тип **печиц**

Инф.: **-и-***; 1. през.:* **-е-***; 2. през.* **0**

До тей класи спадаю дїєслова хтори инфинитивну основу на **к, г** преширели зоз **и:** *печ-и-ц (я печ-е-м, вони печ-у), влєчиц (я влєчем), тлучиц (я тлучем), облєчиц (я облєчем), стрежиц (я стрежем) „*вребати”.

Ту спада и дїєслово *мочи*, хторе без инфинитивного суфикса **-ц:** *я може-м, вони може-у.*

Основа перфекта зоз нєпалатализованим **к, г:** *вон пекол (вона пекла), вон влєкол (вона влєкла), вон тлукол (вона тлукла)* итд.

Дїєслова з префиксами маю форму хлопского роду зоз суфиксом **-(о)л** або без суфикса: *вон упек***ол** и *упек (вона упекла), вон привлєк***ол** и *привлєк (вона привлєкла).*

Дїєслова виведзени од *мочи* окрем инфинитива на **-чи** *(помочи)* маю и дублетну форму на **-ну-** *(помогнуц)*, хтора спада до 3. класи (тип *роснуц)*. Парадиґми дїєсловох *помочи* и *помогнуц* дакеди ше мишаю: *помочи – я помогнєм* (место *поможем), помогнуц – я поможем* (место *помогнєм).*

Дїєслово *стрежиц (я стрежем)* ма и форми инфинитива *стрезц (я стрежем* – тип *везц* 6. класи*)* и *стрегнуц* (тип *роснуц* 3. класи, алє ше презент *стрегнєм* нє хаснує).

Дїєслова звонка класох

& 77.2. Звонка класох дїєслова:

1. єсц – *я єм, ти єш, вон є, ми єме, ви єце, вони єдза,* перфект *єдол,* ж. р. *єдла;* виведзени дїєслова: *поєсц – я поєм, жесц – я жем, заєсц – я заєм* и др.**;**

2. грац „1. *с.* свирати; 2. *с.* играти” – *я граєм, вони граю*, перфект *грал*. Виведзени дїєслова: **а)** зоз значеньом „*с.* свирати”: *заграц, одграц, пограц;* **б)** зоз значеньом „*с.* играти”: *виграц „* достац, побиц (у змаганю, на картаню и под.)”*, преграц „*страциц (тиж у змаганю и под.)”;

3. буц – *я будзем, вони буду,* перфект *був*;

4. прияц – *я примем, вони приму,* перфект *приял*.

Дефективни дїєслова

& 77.3. Дефективни дїєслова то дїєслова хтори нє маю подполну парадиґму. У нашим язику то напр.: архаїчне дїєслово 1. класи **гибац „**рушац ше” (тип. *читац)*, од хторого нєшка маме зачувану лєм окаменєну форму императива: *гибай* „придз” (першобутне значенє „рушац ше" забуте). То и помоцне дїєслово **сом, ши, є, зме, сце, су**, хторе нє ма други форми окрем наведзених**.**

Творенє дїєсловох

& 78.1. Дїєслова можу буц *нєвиведзени* и *виведзени.*

Нєвиведзени дїєслова нє створени зоз суфиксами и префиксами з других основох: *везц, весц, нєсц, єсц, дац, стац, исц, лєжац, шедзиц, садзиц, шац, копац, плївац, знац, вариц, пресц, орац, ламац, плєсц, плакац, чуц* и др.

Виведзени дїєслова наставаю з помоцу суфиксох и префиксох од меновнїкох, прикметнїкох, дїєсловох и нєпременлївих файтох словох.

Творенє зоз суфиксами

Прави преходни дїєслова

Дїєслова виведзени з меновнїкох

& 78.2. З меновнїкох ше дїєслова виводза зоз суфиксами **-и-/-ї-, -ова-** и **-а-/-я-.**

1. Дїєслова виведзени од назвох предметох:

а) Дїєслова хтори знача „класц до предмета або на предмет тото цо означує меновнїк”: *фарбиц, гноїц, мидлїц, солїц, злациц, масциц, лата > лациц; цукровац, паприґовац, попровац, оцет > оцтовац (*и *есенц > есенцовац), клїнок > клїнковац, печацовац, асфалтовац, бетоновац, цифровац, медовац*; *кляґ > кляґац.*

б) Подобного значеня дїєслова виведзени з назвох орудийох (знача „хасновац одредзене орудиє”): *бритвиц, лїчиц, кошиц, брана > бранїц, пила > пилїц; бичовац, дротовац, гобльовац, ресельовац, фуровац; роляц, шечка > шечкац.*

в) Дїєслова хтори знача „правиц тото цо значи меновнїк”: *рубиц; муровац; кривулькац.*

2. Од назвох особох: *госц-и-ц, каліка > калїч-и-ц, жена > жен-ї-ц.*

Дїєслова виведзени з прикметнїкох

& 78.3. Дїєслова тей ґрупи знача „зробиц дакого/дацо таким яку прикмету означує прикметнїк”: *били > билїц* (хижу), *полни > полнїц* (мех), *оштри > оштриц, чисти > чисциц, криви > по-кривиц, тупи > тупиц.*

Нєправи преходни и нєпреходни дїєслова

Дїєслова виведзени з меновнїкох

& 78.4. Зоз меновнїкох ше тоти дїєслова, як и прави преходни дїєслова, виводза зоз суфиксами **-и-/-ї-**, **-ова-** и **-а-/-я-**.

1. Дїєслова зоз значеньом „робиц тото цо означує меновнїк” виводза ше зоз суфиксом **-ова-**, ридко зоз **-а-/-я-** и зоз **-и-/-ї:**

а) Виведзени з назвох особох: *ґаздовац, пановац, майстровац, кральовац, слуговац; чаварґов > чаварґовац; бирєш > бирєшиц.*

б) Виведзени з других меновнїкох: *франта > франтовац, праца > заст. працовац, язиковац; ченґель „бренчок” > ченґельовац, буґновац; цинґалов > цинґалов-а-ц; дзвон > дзвонїц.*

в) Повратни дїєслова, виведзени з назвох бавискох одн. спортских реквизитох: *фодбал > фодбаловац ше*, *шах > беш. шаховац ше; лабда > лабдац ше, пилитька > пилитькац ше, чинаґ > чинаґац ше, ґугла > ґуглац ше, тека > текац ше, саночки > саночкац ше, корчолї > корчоляц ше, карти > картац ше.*

г) Дїєслова *свадзбовац ше, баловац ше*.

2. Дїєслова зоз значеньом „справовац ше як тот цо означени з меновнїком”: *циґанїц, швинїц; блазен > блажнїц ше.*

Подобного значеня дїєслова: **1)** *родзина > родзинац ше, пайташ > пайташиц ше, брат > брац-к-овац ше;* **2)** *дзивка > дзивчиц ше, легинь > легинь-ч-иц ше.*

3. Дїєслова зоз значеньом „мац або видавац зоз себе тото цо означує меновнїк”: *гладовац, чкодовац*; *зноїц ше, парплї > парплїц ше, пирщ > с-пирщиц ше, шплях > шпляхавиц.*

4. Други дїєслова виведзени з меновнїкох: **1)** Дїєслова зоз значеньом „єсц”: *вечерац, фришткovац, оловрантовац*; дїєслово *полудньовац* виведзене нє од *полудзенок*, алє од *полудзень;* **2)** *ноц-овац, пут-овац.*

Дїєслова виведзени з прикметнїкох

& 78.5. Тоти дїєслова знача:

1. поставац одн. постац таки яку прикмету означує прикметнїк:

а) *шиви > шивиц (*презент *шивеєм), желєни > желєнїц* (*желєнєєм), белави > белавиц* (*белавеєм), мудри > з-мудриц, худобни > худобнїц, моцни > моцнїц, хробачни > хробачнїц, подли > о-подлїц, хори > за-хориц, здрави > о-здравиц*;

б) дїєслова на **-ну-:** *бляди – бляднуц, худи > худнуц, слаби > слабнуц, густи > гуснуц, жовти > жовкнуц, груби > грубнуц.*

2. буц таки яку прикмету означує прикметнїк: *били – билїц ше, желєни – желєнїц ше, червени > червенїц ше, чарни > чарнїц ше.*

Дїєслова з деминутивним значеньом

& 78.6. То дїєслова *беж-к-ац, лєж-к-ац, гоп-к-ац, щип-к-ац* и др..

Ономатопейни дїєслова

& 78.7. Зоз значеньом „плакац”: *йой-чац, фин-кац, ґрев-ац, ги-кац; яй-кац.*

Зоз значеньом „падац”: *рап-кац, цап-кац, ляп-кац.*

Зоз значеньом „биц по дачим або з дачим”: *дуп-кац, луп-кац, чап-кац, пляс-кац, плюс-кац, кляп-кац; дурк-ац, чмиґ-ац.*

Зоз значеньом „видавац розлични звуки (при рушаню, окруцаню и под.)”: *сущац, гурчац, фурчац, дуднїц, дубонїц, дзвинїц, бренкац, гучац, бринїц/брунїц, керепкац, фучац, черепчац, черкац, черчац, плющац...*

Дїєслова хтори знача гласи животиньох: *гав-кац, скравунчиц/шкравунчиц, джавулїц, скинчац; ри-чац, бе-чац, пищац, кви-чац, ґравчац, кра-кац, коткода-ц, кукурик-ац, ґаґац, гуркотац, ґруглїц, регочиц, мравчац; форкац*; *мурчац, вирчац...*

Други дїєслова: *чам-кац, фу-кац, фу-чац*.

Дїєслова виведзени з дїєсловох

& 78.8. Од дїєсловох ше други дїєслова творя з помоцу префиксох и суфиксох.

З помоцу суфиксох ше меня вид дїєсловох (оп. & 61.8, 1).

Дїєслова виведзени з префиксами

& 78.9. Дїєслова виведзени з префиксами означую:

а) место*:* напрям дії одн. пременку места у простору *(присц, винєсц, прейсц, преложиц, занєсц);* напрям дії у одношеню ґу предмету *(заджобнуц);* одношенє ґу предмету (*подложиц, надправиц, приправиц*, *предложиц);* одношенє ґу поверхносци (*обшиц*, *приліпиц*)*;*

б) стан: зробиц таким яке значенє ма основа *(обилїц);* досцигнуц одредзени стан *(преспац ше);* привесц до одредзеного стану *(вимучиц, розвязац);*

в) вельку або малу меру: *набегац ше; подскочиц*, *укошиц „*дакус накошиц”*;*

г) час: предходну дїю *(предусловиц),* наступну дїю *(запечиц,* напр. вариво у релни*),* конєц дії *(добегнуц)* и початок дії *(зашпивац, розкрачац ше)***.**

в-/во-

1. Рушац ше до нукашньосци: *войсц, вохпац*.

2. Закончеиц дїю: *влапиц* (у бешедним язику *лапиц* и *улапиц).*

Префикс **в-/во-** у нашим язику найчастейше преходзел до **у-**: *улєциц, убегнуц, унєсц* итд. (оп. о префиксу **у-).**

ви-

1. Рушац ше вонка з дачого: *висц, вилєциц, випліваи, вибегнуц, вискочиц;* преходни дїєслова: *вивесц, винєсц, вицагнуц, висипац, виляц, вицадзиц, вивезц*.

Подобне значенє („виняц з нукашньосци”) маю дїєслова: *виорац, вириц, вигребац, видлобац.* Блїзке и значенє „одстранїц дацо з дачого”: *витресц, витрепац, вибиц, викуриц*.

2. Рушац ше горе на дацо: *висц* (на брег)*, вискочиц* (на мурик); *винєсц* (на пойд), *виложиц* (терху на коч)*, вируциц* (сноп на брадло).

3. Посцигнуц одредзени циль; досцигнуц одредзени стан; витвориц дацо:

а) Досцигнуц з думками або з осетами: *вирозумиц, визнац, виучиц.*

б) Посцигнуц дацо з дїю: *вициґанїц, випитац, виплакац, вижобрац, видайкац, вибегац, висудзиц, вибориц ше, виграц* „достац на картаню, на лутриї и под.”.

в) Досцигнуц одредзени стан, постац таки яке значенє ма основне слово: *висхнуц, вигладнїц, вистац, витрезбиц ше, вияшнїц ше, вихвилїц ше;* страциц интензитет, витрошиц ше: *вибляднуц, вихладзиц ше, викліпкац ше*, *виврец, випариц ше, випаровац, вичасовац, вифуняц, вишилїц ше;* зоз дїю привесц до одредзеного стану: *витрезбиц* (пияного), *вивариц, вичисциц, вихладзиц, вичухац, вибліщиц, вировнац, вилїчиц.*

г) Направиц, створиц дацо: *видумац, виробиц, витвориц, викресац, вистругац, вимуровац.*

ґ) Посцигнуц подполносц дії: *видоїц, викоренїц, витребиц, виламац, вилїзац, вигризц, випиц.*

д) Окончиц у достаточней мири: *виспац ше, викричац ше, вискакац ше.*

е) Други дїєслова: *вижиц* (напр. з малей плаци), *вименїц „*изнаjмити”, *витримац, виховац.*

до-

1. Присц або принєсц дацо по одредзене место: *дойсц, добегнуц, допліваи, доцагнуц*.

2. Посцигнуц циль: *достац (*напр. овоц з древа)*, долапиц, досягнуц, дочекац ше*.

3. Додац одредзене количество по потребну меру: *доляц, досипац, дополнїц, доложиц, додац, доплациц, дописац*.

4. Окончиц дїю по потребну меру: *доваріц* „вариц док ше нє увари”*, допечиц* „печиц док ше нє упече”.

5. У подполносци посцигнуц (вельку) меру: *дотлучиц, добиц* (обидва дїєслова знача „дотуђи, убити тукуђи”)*, дотрискац*.

6. Закончиц дїю: *дочитац, дописац, доєсц, докончиц, дослужиц; дотримац* (напр. старих родичох).

І. **з-/зо-/с-**

(праславянске и сербске **с-**)

Префикс **з-** ше хаснує пред дзвонкима консонантами, **с-** пред нєдзвонкима, а **зо-** у дзепоєдних дїєсловох хтори починаю на два консонанти (углавним на ґрупу *шумови консонант + сонант*: **гн-, гр-, бр-** и др.: *зогнац, зограц, зобрац*), ридко и на єден консонант *(зосипац).*

1. а) Рушац ше од горе долу: **1)** *зисц, збегнуц, спущиц ше, спаднуц, зошлїснуц ше, схилїц ше, зогнуц ше;* **2)** преходни дїєслова: *зруциц, сцагнуц, спущиц, збиц, зоблєчиц;* **б)** Склонїц з поверхносци: *зодрец, зотрец, счухац***.**

2. а) Зберац (ше)/позберац (ше) до заєднїци: *зобрац/зберац, збиц, змесц, зляц*, *згарнуц, зволац, злучиц, спраговац* (конї)*, злїпиц, зогнац; зисц ше/сходзиц ше, збегнуц ше, згирчиц ше;* **б)** **з**берац (ше)/позберац (ше) до єдного: *стулїц ше, счупиц ше, склубачиц ше, зваріц ше, скрупиц ше.*

3. Досц велька ґрупа дїєсловох хтори знача: **а)** докончене дії: *зограц, зомлєц, скриц, скруциц, скончиц, спалїц, страциц;* **б)** хвильковосц дії (знача же дія почнє и такой ше закончи): *зйойчац, злярмац, збрехнуц, зрегочац, зричац, спращац*; под уплївом сербского язика даєдни з тих дїєсловох хаснуєме и з префиксом **за-:** *забрехац, зарегочац, заричац*; **в)** досцигнуце подполносци або велькей мири дії: *спасц (*напр.: *статок шицку бетеліну спасол), збиц (*напр.: *каменєц шицко збил), спечиц (*напр.: *слунко го спекло), спражиц.*

4. а) Зробиц таким яке значенє ма прикметнїцка або меновнїцка основа: *знїжиц, скривиц;* **б)** постац таки яке значенє ма прикметнїцка або меновнїцка основа: *схуднуц, змудриц, збутнїц; скаменїц ше, ствардньц ше.*

II. **з-**

(праславянске vъz-, сербске **уз-**)

Праславянски префикс vъz- нє зачувани у нашим язику: початне **в-** ше страцело и тот префикс ше поклопел зоз префиксом **з-/с-.**

1. Висц горе: *зисц* **„*в*ипукнуц, почац роснуц** – (о зарну, нашеню)": *кукурица зишла* (од форми *вз-исц)*; *злєциц* **„**одлєциц горе", напр. *чупор вранох злєцел з поля* (од *вз-лєциц,* сербска форма *узлетети: авион је узлетео)*; *зопнуц ше* (од *взо-пнуц ше,* сербска форма *успети се, успнем се).*

З траценьом початкового *в-* дїєслова *зисц „*изнїћи" и *злєциц „*узлетети" и под. поклопели ше по форми з дїєсловами з префиксом *з- зисц „*зисц долу (*с. сићи*)" и *злєциц „*злєциц долу (*с. слетети*). Так гуториме и *врани* **злєцели** *з поля* "врани одлєцели з поля" и *врани* **злєцели** *на польо „*врани ше спущели на польо".

2. Початок хвильковей дїї: *збовчац* (од *вз-бовчац)*, *зоврец (*од *взо-врец,* сербске *узаврети), скричац* (од *вс-кричац,* сербске *узвикнути), збуриц ше* (од *вз-буриц ше,* сербске *узбуркати се), зричац (*од *вз-ричац).*

3. Други дїєслова: *здихнуц/здиховац* (од *вз-дихнуц/вз-диховац,* сербске *уздахнути).*

У славянских язикох хтори зачували префикс *вз-* наведзени основи ше пишу зоз *вз-*. Напр. у русийским *взойти, взлететь; вскричать;* у словацким *vzblkunt'* „збовчац"*, vzdychat' „здиховац" и др.*

У нашим язику єст и даскельо дїєслова зоз церковнославянску форму того префикса **воз-/вос-** (оп. & 78.10) **:** *вос-креснуц, вознєсц ше* (о Христови), *восхищиц ше „*одушевиц ше*", воз-ношиц ше „*пишиц ше, випинац ше*".*

за-

1. Доканчиц дїю основного дїєслова: *засадзиц, зашац, завязац.*

2. Почац дїю основного дїєслова: *заплакац, зашпивац.*

3. Окончиц дїю у векшей мири: *забешедовац ше, зашедзиц ше, заробиц ше.*

4. Окончиц дїю у меншей мири: *заєсц, закушиц, запровадзиц, завесц* (напр.: *Мац заведла дакус дзецко кед ишло до оводи), забегнуц „на кратко нащивиц", занєсц*.

5. Дїя нє идзе у жаданим напряме: *заблукац, зачитац ше „помилїц ше при чишлєню", залєзнуц.*

6. Ступиц за дацо: *зайсц.*

7. Заклонїц або закриц дацо (способово значенє): *заложиц, замуровац, зафарбиц, замалтеровац, закриц, заградзиц, завезц „загарнуц долїну и под.".*

8. Облапиц з дїю цали предмет: *залапиц „зарабровац у войни", заправиц „урамиц слику".*

9. а) Постац таки яке значенє ма основа, прейсц до нового стану: *запшец, зашаплавиц, зароснуц, загуснуц, захладнуц, зацерпнуц, замлєц; задумац ше.* **б)** Пременїц стан предмета: *застругац, занїтовац, зармуциц, зарезац, завязац, запрагнуц, заплєсц, зачесац, загласкац, залїчиц, заглобиц.*

10. Достац надополнєнє за роботу: *заслужиц, заробиц.*

на-

1. Положиц єден предмет на други: *намотац, нацагнуц, надзац, накруциц, наруцац, накласц, насукац.*

2. Подполно окончиц дїю: **а)** *насипац, научиц, направиц, наоштриц, накармиц, наручиц, написац, нарисовац, нацагнуц, накруциц* (годзину)*, намасциц;* **б) п**овратни дїєслова: *наєсц ше, напиц ше*.

3. Окончиц дїю у достаточней або велькей мири: **а)** *напилїц, нарубац, наруцац, навяц, навижинац, нападац* (о дижджу), *нагуториц*, *наоберац, накуповац, напресц, наткац***; б)** повратни дїєслова: *наспац ше, натанцовац ше, наприповедац ше, навешелїц ше, набегац ше, находзиц ше, наробиц ше, намарзнуц ше.*

над-

1. Надмоцнїц: *надмудриц, над'жиц, надвладац.*

2. Додац: *надвязац, надложиц, надшиц, надплєсц, надправиц.*

3. Окончиц дїю у просторе над дачим: *надлєциц, наднєсц ше.*

о-

1. а) Здобуц нови стан, достац нову прикмету: *остариц, огладнїц, ожаднїц, осмияднїц, оглухнуц, охорицц, оподлїц, окрашиц, ожелєнїц, ослабиц, ожиц*; *оженїц ше; опахац ше* „од вецей пахох престац розликовац пахи"*, опиц ше, осхнуц ше, ожабиц ше, щемериц ше, огутац ше***; б)** пременїц стан дачого: *ожиц, охладзиц, ошвижиц, ограјс*.

2. Подполно окончиц дїю оддзельованя дачого: *орезац, орубац, огризц, ошкрабац, очисциц, очухац, отресц, орипац, оламац, одрец.*

3. Подмириц з тим цо значи основне слово: *ошмациц „*купиц дакому шмати"*, офарбиц, ошлїнїц, осмаркац, означиц.*

4. Окончиц дїю у велькей мири: *осолїц, оєсц ше, осладзиц.* Тоти дїєслова ше, под сербским уплївом, хасную и зоз префиксом **пре-:** *пресолїц, преєсц ше, пресладзиц.*

5. Народзиц младе: *окоциц (ше), оцелїц (ше), ожребиц (ше), опрашиц (ше).*

6. Окончиц дїю на даким, дачим: **а)** Набиц: *орезац, окласц, оглашиц, опейтлац;* **б)** *окресциц* „покресциц"*, оштрофац.*

об(о)-

1. Облапиц дацо з дїю зоз шицких бокох: *обградзиц, облапиц, обвиц, обдзац, облєциц, обисц, обшиц.*

од(о)-

1. а) Оддалїц ше, пойсц далєй: *одисц, одлєциц, одпліваць, одбегнуц; одпаднуц;* **б)** оддалїц дакого, дацо: *однєсц, одвезц, одвесц, одпровадзиц, одселїц, одогнац, одплашиц, одруциц;* **в)** оддзелїц дакого, дацо: *одорвец, ододрец, одобрац, одрубац, одрезац, одштригнуц, оддзелїц, одсипац, одкрац, одлучиц* (прашата), *одорац, одчакнуц, одгарнуц, одогнуц, одпарац.*

2. Процивносц дїєслову з префиксом **за-:** *одкруциц, од'зубадлац, одвязац, одмотац, одчаровац* „ошлєбодзиц од зачарованосци", *одпасац.*

3. Подполно закончиц дїю: *одшпивац, одграц, одховац; одквитнуц, одроснуц.*

4. Основна дїя ше враца дакому: *одвитовац, одписац, одповесц, одбрехнуц, одоцац.*

по-

1. а) Вецей субєкти окончую дїю хтора поступнє постава подполна (нєпреходни дїєслова): *поставац, полєгац, пошедац, поскакац;* **б)** дїя преходного дїєслова поступнє постава подполна: *поламац, погашиц, порозбивац, попалїц, пописац, почитац, порезац, попилїц, полапац, поплатац, покласц, побрац* и др.

2. Подполне вивершенє дїї: *подзвигнуц, поєсц, попиц, погориц*; *побиц ше, помириц ше, порадзиц ше, повадзиц ше, попоносовац ше.*

3. Вивершиц дїюс у малей мири: *побегнуц, подринґнуц, попатриц, побавиц ше, пошпивац, побешедовац, поспац, полєжиц, поклїпкац; подрилїц.*

4. Класц дацо на поверхносц предмета: *посипац, поолєйовац, поцукровац, помасциц, попаприґовац, попопровац, посолїц, попращковац, поляц, позлациц.*

5. Зробиц таким або постац таки яке значенє ма основне слово: *попанщиц (ше), попшиц ше, пошвециц (ше).*

под-

1. Окончиц дїю на долнєй страни предмета: **а)** Позбуц предмет його основи (по окончених дїї вон може спаднуц): *под'єсц, подкопац, подоцац, подрубац, подрезац, подкошиц, подмиц;* **б)** „положиц под дацо; подопрец дацо": *подложиц, подопрец*, *подохпац, подмуровац*; **в)** Основа пошац: *подсадзиц, подшац*.

2. Войсц под дацо: *подбегнуц, (дакому под коч, под бициґлу).*

3. Пренєшене значенє: *подшмихнуц ше, подшмелїц ше, подпатриц, подслухац, поднєсц, подкуриц.*

I. **пре-**

(сербски еквивалент **пре-)**

1. а) Прейсц на други бок *прейсц* (през мост*), пребегнуц* (през драгу*), прекрочиц (*праг*), прелєциц (*океан*), прескочиц (*ярок*)* (по сербски **пре***ћи,* **пре***трчати,* **пре***скочити* и др.)*;* **б)** пренєсц на други бок: *превезц (*през рику*), пренєсц, преруциц* (по сербски **пре***вести,* **пре***нети)*; **в)** пренєсц на друге место: *преложиц, пресадзиц, предрилїц, прецагнуц* (по сербски **пре***местити,* **пре***садити).*

2. Знова окончиц дїю: **а)** же би резултат був лєпши: *прековац, препечиц (палєнку), прегнєсц, префарбиц, пребуц, преблєчиц, преробиц, превоспитац* (по сербски **пре***фарбати,* **пре***радити)*; **б)** *прекупиц.*

3. Окончиц дїю у велькей мири: *преплациц, преполнїц, преценїц* (по сербски **пре***платити,* **пре***пунити), преєсц ше* (оп. префикс **о (4)**).

4. Подзелїц на два часци: *преламац, пререзац, препилїц, претаргнуц, прекушиц, прештригнуц, прервец* (по сербски: **пре***ломити,* **пре***сећи).*

5. Надвисшиц, надмоцнїц: *прероснуц, превладац.*

6. Окончовац дїю одредзени час: *преплакац, прецерпиц, преспац, престац „*стац одредзени час" (напр.: *престал цалу драгу у гайзибану), прежимовац* (по сербски: **пре***плакати,* **пре***трпети).*

II. **пре-**

(сербски еквивалент **про-**)

1. Прейсц по одредзеним просторе: *прейсц* (напр.: *прешол коло нас), пребегнуц, прелєциц* (по сербски **про***ћи,* **про***трчати).*

2. а) Окончиц дїю през нукашньосц дачого: *прехпац, прецагнуц, преджобнуц, пребиц, пречухац* (по сербски: **про***вући,* **про***бости)*; **б)** преходзиц през нукашньосц дачого на други бок: *премакац, пребивац, пренїкац* (по сербски **про***кишњавати,* **про***бијати).*

3. Окончиц дїю: *пречитац, престрец, променїц, пребудзиц ше, прегвариц, превариц (млєко)* (по сербски **про***читати,* **про***менити).*

4. Окончиц дїю у малей мири: *прерайбац, преплокац, преспац ше, предримац ше* (по сербски **про***дремати се,* **про***прати).*

5. Страциц дацо: *прегац* „страциц у змаганю*", препиц, прекартац* (по сербски **про***пити,* **про***ћердати).*

Префикси восточнославянского походзеня

& 78.10. Восточнославянского походзеня у нашим язику префикси **воз-/вос-** и **со-**.

Зоз префиксом **воз-/вос-** маме даскельо слова у карпатскей лексики: *вос-креснуц, вознєсц ше* (о Христови), *Вознесениє.* У литературним язику зоз префиксом *воз-* ище дїєслова *восхищиц ше* „одушевиц ше"*, возношиц ше* „пишиц ше, випинац ше*", возбудзиц ше* (< *с. узбудити се*)*, возвелїчац*.

Руска форма префикса *воз-* була *вз-* (оп. & 78.9).

З префиксом **со-** дїєслова: *со-ставиц, со-твориц, со-чувствовац.*

Дїєслова з двома и вецей префиксами

& 78.11. Єдно дїєслово може мац два и, ридше, три префикси. Значенє дїєслова з єдним префиксом *(за-верац)* меня ше у напряме другого префикса *(позаверац „*шицко єдно за другим заврец”*)*.

Други префикс дава нєзаконченим дїєсловом значенє законченосци дїї.

по-

Найчастейши други префикс **по-**. Вон ше додава опрез шицких префиксох, алє ше сам ридко повторює *(по-по-жичовац)*. Префикс **по** дава дїєслову значенє „шицко поступнє поробиц".

1. по- + дїєслова з префиксом **ви-:** *повиходзиц, повиношиц, повибеговац, повируцовац, повипитовац ше, повиставац, повипивац, повиметац, повикладац*.

2. по- + **до-**: *подоставац, подолївац, подокладац, подописовац, подокончовац, подослужовац*.

3. по- + **з-** (праславянске и сербске **с**-): *позганяц, позогривац, позиходзиц ше, позбеговац ше, позбивац, позлївац, поскривац ше, позбивац ше*.

3. по- + **з-** (праславянске vъz-, сербске **уз-**): *позиходзиц* (о зарну, нашеню), *позлєтовац „*поодлєтовац горе” (оп. & 78.9, префикс з- II).

4. по- + **за-***: позавязовац, позаструговац, позаходзиц, позабеговац, позаєдац, позакладац, позакривац, позаплєтац*.

5. по- + **на-***: понацаговац, понадзивац, понаєдац ше, понапивац ше, понаходзиц ше*.

6. по- + **над-***: понадкладац, понадвязовац, понадшивац, понадправяц*.

7. по- + **о-***: пооберац, поопивац ше, поорезовац, поогризац, пообивац*.

8. по- + **об-***: пооблапяц, пообдзивац, пообиходзиц*.

9. по- + **од-***: поодкладац, поодношиц, поодходзиц, поодкруцац, поодрезовац, поотарговац*.

10. по- + **под-**: *поподкладац, попод’єдац, поподперац, поподсадзовац*.

11. а) по- + **пре** (с. **пре-**): *попребеговац, попрескаковац, попреношиц, попреруцовац, попреписовац*; **б) по-** + **пре** (с. **про-**): *попребивац, попресцерац, попрепихац, попречуховац ше*. **12. по-** + **при-**: *поприходзиц, поприкладац, поприношиц, попришивац*.

13. по- + **роз-**: *порозношиц, порозкладац, порозберац, порозбивац, порозпочинац, порозходзиц ше*.

14. по- + **у-**: *поуношиц, поубивац, поуходзиц, поукладац*.

Префикс **по-** як треци префикс маме у прикладох: *по-ви-на-ходзиц; по-на-з-ношовац, по-на-роз-кладац; по-на-при-ношиц, по-на-при-вожиц*.

на-

Префикс **на-** дава дїєслову значенє „вельо поступнє зробиц". Вон ше нє додава опрез шицких префиксох. Напр.: *навиношиц, навиметац; надоставац, надокладац; назбеговац ше, назлївац; наоберац, наорезовац; наприходзиц, напривожиц; нарозкладац, нарозбивац; науходзиц*.

Префикс **на-** як треци префикс: *на-за-з-беровац*.

Дїєсловни основи хтори ше нє хасную як самостойни слова

& 78.12. У руским язику єст и дїєсловни основи хтори ше нє хасную самостойно, алє лєм зоз префиксами. То основи: **-дзац/-дзивац** < псл. dě̀ti, dějo *(з-дзац, на-дзац, пре-дзац, у-дзац; у-дзивац, на-дзивац),* **-тнуц** < псл. tę̀ti *(у-тнуц, ви-тнуц),* **-цац/-цинац** < псл. teti/-tinati *(у-цац, пре-цац, за-цац; ви-цинац, за-цинац, од-цинац),* **-ткац/-тикац** < псл. tъknoti/tykati *(за-ткац, одо-ткац, за-тикац),* **-яц/-їмац** < псл. (j)ę̀ti *(зн-яц, вж-ац, ви-н-яц, знїмац, виніmац),* **-пнуц/-пинац** < псл. peti *(ви-пнуц ше, зо-пнуц ше; ви-пинац ше, с-пинац ше),* **-рвец** и **-рвац/-ривац** < псл. rъvati/ryvati *(по-рвец, зо-рвец, у-рвец; з-ривац ше, пре-ривац),* **-мкнуц/-микац** < псл. mъknoti/mykati *(за-мкнуц, одо-мкнуц; за-микац, од-микац;* основа *tykati* зачувана лєм у дїєслову *микац ше „*рушац ше”*)*.

ПРИСЛОВНЇКИ

& 79.1. Присловнїки то полнозначни слова хтори *означую обставини, меру и способ дїї*. Їх морфолоґийна характеристика тота же нє маю катеґорию припадку, роду, особи, числа и часу одн. же су *нєпременљиви* (даєдни маю лєм компарацию). Їх синтаксична характеристика тота же у вирече̇ню звичайно маю функцию додатку и подредзени су другим словом: дїєсловом *(станул* **вчас***,* **швидко** *бежи)*, прикметнїком *(***барз** *благи,* **дакус** *гнївaци)*, присловнїком *(***барз** *нам добре)*, меновнїком *(***дакус** *пенєжи).*

& 79.2. По значеню присловнїки ше дзеля на два ґрупи: **обставиново** и **означуюци.** Обставиново присловнїки указую на *обставини* у яких ше окончує дїя дїєслова: одн. указую на *место, час, причину* або *циль дїї***.** Означуюци присловнїки указую на *способ* и *миру* дїї. Розлика медзи обставиновима и означуюцима присловнїками зводзи ше на слїдующе: Обставиново присловнїки *нє уноша нїяку вименку до значеня слова* хторому су подредзени: *зробел* **давно;** *одпочива* **дома; прето** *нє слуха; нє пришол* **нароком;** *биваю* **вєдно –** у наведзених прикладох дати присловнїки одредзую лєм место, час, причину итд. дїї, алє нє меняю значенє дїєсловох *зробиц, одпочивац, слухац, присц, бивац*.

З другого боку, означуюци присловнїки прецизую слова хторим су подредзени, *меняю їх значенє*, уноша додатни характеристики до їх значеня. Кед повеме: *чита* **дома**, обставинови присловнїк за место **дома** нє меня значенє дїєслова *читац*, алє кед повеме: *чита* **наглас (поцихи, нєрозумљиво** и под.), вец з означуюцима присловнїками *наглас, поцихи, нєрозумљиво* означуємe розлични способи дїї *читац*, одн. кажди з нїх означує иншаку дїю *читац*. Тиж кед повеме: **нєшка** *є весели*, з обставиновим присловнїком за час *нєшка* нє меняме значенє прикметнїка *весели*, алє кед повеме: *нєшка є* **барз (дакус, нєзвичайно)** *весели*, вец з означуюцима присловнїками *барз, дакус, нєзвичайно* уношиме розлични ниянси до значеня того прикметнїка.

До *обставинових* присловнїкох спадаю присловнїки за место, час, причину и циль.

До *означуюцих* присловнїкох спадаю присловнїки за способ и за миру.

Обставиново присловнїки

& 79.3. **1. Присловнїки за место** можу значиц *место* дїї и *напрям* дїї.

а) Место дїї: *ту, там, напредку/на предку*, *назадку/на задку, горе, долу, високо, нїзко, далєко, блїзко, глїбоко*, *плїтко; нука*, *вонка*, *повонку*, *нїгдзе*, *вшадзи*, *индзей, даґдзе*, *дзешка, койдзе*; *дома*; *поконцу/поконєц „*накрај” и др.

б) Напрям дїї:

***** напрям дїї **дакадзи***: тадзи*, *тамаль/тамадз*, *напредок*, *назадок*, *назад, наліво*, *направо*, *просто, напросто, криста-крижом*, *крижом „*попреко”*, горе, долу, инкадзи*, *дакадзи*, *кадзиш[ик*]*, койкадзи*; *дому* и др.;

***** напрям дїї **оддакадз***: отаљ/отадз*, *отамаль/отамадз, одпредку/од предку*, *одзадку/од задку*, *од горе, од долу, здалєка/з далєка*, *зблїзка/з блїзка*, *знука/зоднука*, *звонка/зодвонка*, *одинкадз* и др.

Даєдни присловнїки можу значиц и место и напрям дїї. Таки присловнїки *горе* и *долу, звонка* и *знука, направо* и *наліво*. У вирече̇ню *Шедзи* **горе** *на древе* присловнїк *горе* значи место дїї, а у вирече̇ню *Авион ше дзвига* **горе –** значи напрям. У вирече̇ню *Викукує* **знука** присловнїк *знука* значи напрям, а у вирече̇ню *Хижа* **знука** *красна* – значи место.

2. Присловнїки за час можу значиц:

а) час **кеди** ше случує дїя: *нєшка*, [*на*]*ютре* и *нарано*, *напоютре*, *вчера, позавчером*, *рано, вечар, додня, навечар, воднє, вноци, вчас, нєскоро, позно, давно, нєдавно, скорей, нєодлуга; на яр, влєце, вєшенї, вжиме; влонї, нарок; кеди*, *дакеди, дзекеди*, *тераз*, *праве, лємцо, спочатку*, *спредз „*спочатку*”, наконцу/на концу, потим, вше, нїгда;* то и стаємни вирази: *з дня на дзень, з рока на рок* и под**.;**

б) час **од кеди** ше случує дїя: *одкеди/од кеди*, *одтераз/од тераз, од ютра, од вчера, од початку, од вше*; **в)** час **покля** ше случує дїя: *докля, покля, потераз/по тераз.*

3. Присловнїки за причину: *зач*, *нїзач*, *чом, цоже (=* чом*), зато*, *прето*, *прецо, нї прецо, дармо, даремно*.

4. Присловнїки за циль: *нароком, нач, нацо*. Присловнїки зоз значеньом циля єст мало.

Означуюци присловнїки

& 79.4. **1. Присловнїки за способ** продуктивна ґрупа. Теорийно з каждого прикметнїка мож створиц присловнїк за способ: *политични* > ***политично****, послушни* > ***послушно****, жвирски попатрунок* > ***жвирски*** *попатриц.* Таки присловнїки: *весело, жалосно/жалошнє, смутно/смутнє*, *швидко*, *фришко, помали*, *чежко*, *лєгко*, *нагло*, *добре*, *подло*, *наглас, гласно, поцихи*, *цихо*, *нараз, одразу*, *иншак*, *так*, *якош[ик], даяк*, *койяк, по сербски, по руски*, *по пански*, *по хлопски*; *по ридко; на било, на червено, на желєно*; *на грубо*, *на ценко; на лєжаци/на лєжацо, на стояци/на стояцо, на шедзаци/на шедзацо* и др.

То и даєдни присловнїки странского походзеня: *фер, нєфер, нон-стоп, фифти-фифти.*

2. Присловнїки за миру: *вельо, дакус, кус, барз, досц, гарапаш*, *цалком, лєдво, на рату, на ґвалт „*барз гласно*”.* Напр.: **вельо** *робиц,* **мало** *бешедовац,* **кус** *одпочинуц***, барз** *бежац,* **лєдво** *вижиц,* **на рату** *кричац.*

У функциї присловнїка за миру хаснуєме и применовнїк **за** зоз значеньом „барз”*:* **за** *мило „*барз мило*”,* **за** *вельо „*барз вельо”; напр.: *Мнє* **за мило** *пойсц робиц до загради* (= я барз любим пойсц робиц...). У Г. Костельника: *Добре сце зробели же сце вжали наш живи язик. ... Ви* **задалєко** *од главного рускога швета, па бисце нїгда нє могли добре научиц нїяки литературни* [язик].

Присловнїки у виреченю

& 79.5. Гварели зме же присловнїки у виреченю подредзени дїєсловом, прикметнїком, присловнїком и меновнїком.

1. Дїєсловом подредзени присловнїки за *место, час, способ, причину, миру* и *циль.*

2. Прикметнїком и присловнїком подредзени присловнїки **за миру**: *вельо, дакус, кус, барз, досц, гарапаш* и др. Вони знача *миру (ступень) прикмети* хтору означую прикметнїки и присловнїки.

а) Присловнїки з прикметнїками*:* **вельо** *красши,* **дакус** *иншаки***, кус** *лєпши,* **барз** *вредни,* **досц** *добри,* **три раз** *векши***.**

б) Присловнїки з присловнїками: **вельо** *красше***, дакус** *иншак,* **кус** *лєпше***, барз** *вредно роби,* **досц** *добре,* **три раз** *вецей.*

Як видзиме, даєдни присловнїки за миру ше подредзую и прикметнїком и присловнїком.

3. Меновнїком подредзени тиж присловнїки **за миру***: **вельо**, дакус, кус, досц, гарапаш* и др. Вони *знача количество* того цо означую меновнїки: **вельо** *кнїжки*, **дакус** *пенєжи*, **кус** *жемички*, **досц** *роботи*.

Векшина присловнїкох за миру ше подредзую шицким штиром наведзеним файтом словох: дїєсловом, прикметнїком, присловнїком и меновнїком. Даєдни ше хасную лєм з одредзенима файтами словох (напр. присловнїк *барз* ше нє хаснує з меновнїками).

& 79.6. Окремну ґрупу присловнїкох творя **предикативни слова**. Вони маю функцию предиката у безособових виреченьох: *треба, може*, *потребно/потребне, видно*, *жаль*, *ганьба*, *жимно*, *цепло*, *шлєбодно*. Напр.: **Треба** *робиц.* – **Нє може** *каждому по дзеки зробиц***. –** *Уж* **видно**. – **Жаль** *ми***. – Ганьба** *нїч нє робиц*. – **Жимно** *нам*. – **Шлєбодно** *войсц.*

Творенє присловнїкох

& 79.7. Присловнїки ше творя з прикметнїкох, меновнїкох, числовнїкох, заменовнїкох, дїєсловох и присловнїкох.

З прикметнїкох:

1. Зоз суфиксом **-о:** *високо, нїзко, далєко, блїзко, лєгко, пишно, сиґурно, бизовно, фришко, швидко, длуго, мило, мокро, жимно, цепло, весело, гордо* и др.; ридше зоз суфиксом **-е/-є:** *добре, крашнє*.

Даєдни присловнїки маю двояки форми – на **-о** и на **-е/-є:** *радосно/радошнє, жалосно/жалошнє, смутно/смутнє*, *смачно/смачнє*.

2. а) Зоз суфиксом **-о** и применовнїком **на** одн. префиксом **на-**: *на чисто, на голо, на сухо, на длуго, на кратко, на швидко*, *на грубо*, *на ценко*, *на дробно*; *на стаго, на младо*; *на право, на лїво* и др.

Даєдни з тих присловнїкох пишеме вєдно, а даєдни и вєдно и окреме: *напросто „с.* пречицом”*, на швидко* и *нашвидко, на ценко* и *наценко* итд.

б) Зоз суфиксом **-о** и применовнїком **на***:* присловнїки зоз значеньом „офарбиц з одредзену фарбу”*: на червено, на било, на чарно, на белаво* и др.

3. Зоз суфиксом **-о** и применовнїком **по** одн. префиксом **по-:** *по ценко*, *по ридко*. Напр.: *Вода чури* **по ценко**. *– Нашенє посходзело* **по ридко.**

Вєдно ше пишу присловнїки: *полєгко, пошвидко, попросто „с.* грубо, простачки”. Напр.: *Прицискал боляце место* **полєгко**. – **Пошвидко** *ше врацели*. – **Попросто** *му одповед*.

4. Зоз суфиксом **-и** и префиксом **по-:** *поцихи*, *помали***.**

5. Зоз зависних припадкох кратших прикметнїцких формох:

а) З форми ґенитива:

* з применовнїком **з** одн. префиксом **з-/с-**: *звисока, знїзка*, *здалєка*, *зблїзка, ззукоса, справа „*з правого боку”, *злїва „*з лївого боку”*; сциха*;

* з префиксом **за-:** *завидна „*скорей як ше змеркло”, *загоруца „*такой, док ище час”*, засуха „*док ище сухо”;

* з префиксом **до-:** *догола, дочиста, довисока, докрива.*

Даєдни присловнїки под **а** пишу ше и окреме: *з блїзка, за горуца, до висока.* Присловнїки *сциха* и *завидна* пишу ше вше вєдно.

б) З форми локатива**:**

***** зоз префиксом **по-:** *повиднє, потаємнє, поцме.* Форма *поцме* могла настац и од локатива меновнїка *цма „*мрак”, одн. од синтаґми *по цме* (як цо гуториме: *драга – по драже); ** други присловнїки: *у цалє „у цалосци”.*

6. Зоз суфиксом **-ски** одн. **-цки** и применовнїком **по:**

а) *по пански*, *по дїдовски, по бабовски, по дзецински*, *по хлопски*, *по товаришки, по женски, по дзивоцки, по леґиньски, по псовски***.**

Под уплївом присловнїкох зоз пасуса **7.** даєдни з тих присловнїкох хаснуєме и без применовнїка **по**, напр.: *дзецински* ше справовац, *товаришски* поступиц.

б) Присловнїки хтори знача „бешедовац на даяким язику”: *по сербски*, *по руски*, *по мадярски*, *по нємецки*.

7. Зоз суфиксом **-ски** одн. **-цки** (велька ґрупа присловнїкох, створених углавним под сербским уплївом): *братски, жвирски*, *шестрински*, *приятельски, нєприятельски, юнацки, геройски, зраднїцки* и др. Напр.: *братски* (*шестрински, приятельски, юнацки)* поступиц. У народним язику тоти присловнїки були би з применовнїком **по:** *по братски, по жвирски* итд. Даєдни з нїх старши авторе и хасновали зоз **по***: Пол милийона нашого народа на Ґорнїци* **по геройски** *ше борело* (РН 1939).

8. У остатнїх деценийох у литературним язику у векшим числу ше творя присловнїки на **-о** виведзени з прикметнїкох на **-уци/-юци** и **-аци/-яци** (о тих прикметнїкох оп. & 41.8-41.14):

а) *прейсц* **меркуюцо**, *попатриц на дакого* **видрижнююцо**, *зогнуц ше над хорим* **жалуюцо**, *то* **запрепасцуюцо** *найвекше чудо, дїйствовац* **знїщуюцо**, *повесц* **розказуюцо**, *помахац з главу* **одрекаюцо**, **оглушуюцо** *праскац, справовац ше* **надрилююцо**, *випатрац* **прицагуюцо**, *випатрали* **застрашуюцо** *чудно, вино дїйствовало* **окрипююцо**, *мина ше розпирскує* **заглушуюцо**, **поражуюцо** *празне место, шмеє ше* **обераюцо**, *то го* **розриваюцо** *здогадує на дацо, капка ше лєдво* **обачуюцо** *спущує, повесц* **розцагуюцо**;

б) присловнїки виведзени з прикметнїкох хтори знача можлївосц або нєможлївосц дїї або стану: *то* **нєповнуюцо** *лєгчейше, витрик* **нєобачуюцо** *покивовал поверхносц трави,* **нєврацаюцо** *начкодзиц дакому/дачому,* **нєпребачуюцо** *подли поступок,* **нєодбранююцо** *поволац дакого*. *– През босутски лєси колона ше* **нєзавадзаюцо** *рушала* (РС). *– Повстанє у Сриме* **нєзатримуюцо** *росло и ширело ше* (РС).

Ридше ше присловнїки виводза з прикметнїкох на **-иви/-лїви, -ни** и **-ими**, тиж зоз значеньом можлївосци одн. нєможлївосци дїї або стану: **нєдолаплїво** *щезнуц,* **нєстримовно** *пожадац,* **нєописимо** *вредни.*

& 79.8. З меновнїкох:

1. З форми номинатива настали предикативни присловнїки: *цма*, *жаль*, *чкода*, *кус* (праславянски меновнїк kos)**.** Напр.: **Жаль** *ми, Уж* **цма**, **Чкода** *же ши нє бул,* **Кус** *ше преспал.*

2. З форми ґенитива з применовнїком: *спочатку, зрана, звечара, збоку*; *з яри* „на початку яри*”; додня*; *одпредку*, *одзадку, одразу*. Даєдни ше пишу и вєдно и окреме: *з рана, з боку, од предку* итд.

3. З форми датива: *дому* (датив од *дом), долу* (датив од *дол)*.

4. З форми акузатива: **а)** з применовнїком **на**: *напредок, назад, назадок, навики*, *насилу, набок, нарано*, *нарату*, *наґвалт „*на узбуну”*, наполи, напамят, навики, наглас, на яр***;** даєдни ше пишу и вєдно и окреме: *на бок, на рату* итд.; **б)** з другима применовнїками: *вчас (< в + час), обок.*

5. а) З форми инструментала без применовнїка: *вечаром, часом*, *скоком, дриґом, боком „с.* попреко” *(боком* патриц на дакого), *крижом „с.* попреко” (положиц *крижом* прейґ дачого), *цалком* (од архаїчного меновнїка *цалок)*, *верхом „с.* преко ивица посуде и сл.” (коч *верхом* полни), *задком*, *плязом* (од *пляз* „бок кляпчистого предмета”), *крочайом, шором, крайом*.

б) З форми инструментала з применовнїком: *над додньом* (присловнїк *додня* ту ше справує як меновнїк), *вонконцом.*

6. а) З форми локатива з применовнїком*: вноци, влєце, вєшенї, вжиме*; *напредку, назадку; пополадню, поконцу, насправди***.**

б) З форми локатива без применовнїка: *горе.*

& 79.9. **З числовнїкох:**

1. *перше*, *вєдно***.**

2. З префиксом **о-** зоз форми локатива єднини*: одвойнє*, *отройнє*, *оштернє.*

3. З основних и порядкових числовнїкох и присловнїка **раз***: два раз*, *три раз*; *перши раз*, *други раз***.**

4. Зложени вирази: *надва-натри „*нашвидко”, *раз-два „*часом”.

& 79.10. **Зоз заменовнїцких елементох:**

1. Найвецей присловнїки того типа виведзени од заменовнїцких елементох **к-** и **т-:** *одкаль/одкадз*, *кеди*, *дзекеди*, *докля*, *кельо, якош/якошик*; *оталь/отадз*, *теди*, *там*, *так*, *поталь*, *тельо*, *тераз*, *зато, прето***.**

2. З елементом **-цо/-ч***: нацо/нач*, *зач, нїнацо/нїнач*, *прецо*.

3. З елементом **ин-** (од заменовнїка *ини „*други”): *индзей, инкадзи.*

4. З присвойних заменовнїкох з применовнїком **по***: по моїм, по твоїм, по його.*

5. З елементом **–дзе**: *дзе, нїґдзе, индзей, дзешка;* даєдни з нїх мали елемент **–к-**, хтори ше страцел або консонант *к* постал дзвонки: *дзе* постало од *к-де, даґдзе* од *да-к-де.*

& 79.11. **З дїєсловох:**

1. З применовнїком **на** и суфиксом **-аци/-ацо:** *на лєжаци/на лєжацо*, *на стояци/на стояцо, на шедзаци/на шедзацо, на кучаци/на кучацо*.

Даєдни присловнїки лєм зоз суфиксом **-аци** *(на дримаци)*, а даєдни лєм зоз **-ацо** *(на розбеговацо).*

Присловнїки хтори ше творя з обидвома суфиксами *-аци* и *-ацо* у народним язику ше частейше хасную зоз суфиксом **-аци:** *на лєжаци, на стояци, на шедзаци, на кучаци.*

2. Зоз суфиксом **-о** (з дїєприкметнїкох)*: нагнївано*, *зачудовано*, *поспано, захрипнуто***.**

3. Други присловнїки: *покрадзме, ступци „*у стопу”*, нєздобачки*.

& 79.12. **З присловнїкох**:

1. *нєскоро, кус-покус, геваль-тамаль*, *кеди-нєкеди; горе-долу, ту и там*, (оп. & 79.13,3)**.**

2. Зоз сербским префиксом **кой-:** *койдзе*, *койкадзи, койодкаль/койодкадз*; *койяк*.

& 79.13. **Зложени присловнїки:**

1. Виведзени зоз зложених прикметнїкох: **самостойно** (< *самостойни)*, **ровномирно** *(*< *ровномирни),* **твардоглаво** (< *твардоглави),* **голорук/голоруч** (< *голоруки).*

2. Виведзени зоз словозлученьох: **а)** Словозлученя зляти до єдного слова: **насампредз** (< *на сам предз),* **гореводом „***с.* узводно” (< *горе водом)*, **долуводом „***с.* низводно” (< *долу водом),* **оштверножж** (< *о-штверножж),* **спакруки** (од меновнїкох *спак* и *рука).*

б) Даєдни словозлученя ше нє зляли до єдного слова: *з рока на рок, з часу на час, з рук до рук, горе валалом „*по валалє”*, место попри месту.*

3. Створени з двох присловнїкох: *кус-покус, чежко-нєлєгко, горе-долу, тадзи-тамаль, геваль-тамаль, кеди-теди, кеди-нєкеди; ту и там.*

& 79.14. Гварели зме же ше у литературним язику у векшим числу творя присловнїки за способ на **-о** виведзени з прикметнїкох на **-уци/-юци** и **-аци/-яци** *(меркуюцо, нєзавадзаюцо)* и з прикметнїкох на **-ски** *(***товаришски** *поступиц)*. На основи того можеме заключиц же означуюци присловнїки у поровнаню зоз обставиновима присловнїками у сучасним литературним язику продуктивнєйша ґрупа. **.**

Ступньованє присловнїкох

& 80.1. Ступньованє (компарацию) маю присловнїки на **-о** и **-є** створени од описних прикметнїкох, ридко и други присловнїки.

Компаратив ше твори з помоцу суфиксох: **-ше, -ши, -ейше -єйше** и **-ей/-єй.**

1. Суфикс **-ше** доставаю основи на єден консонант: *слабо* – **слабше***, шмело* – **шмелше***, весело* – **веселше***, цихо* – **цихше.**

Присловнїки хторим ше основа закончує на **-ко** и **-око** у компаративу траца тот суфикс: *швидко* – **швидше***, бридко* – **бридше,** *фришко* – **фришше** (нє: *фрисше*, бо ше корень закончує на **ш***); глібоко* – **глїбше***, високо* – **висше**.

Присловнїк *крашнє* у компаративу траци суфикс **-н-***:* **красше.**

Ридко ше хаснує компаратив од присловнїка *вчас* – **вчасше (и вчаснєйше).**

2. Присловнїки з основу на єден консонант *поцихи* и *помали* маю суфикс **-ши***:* **поцихши, помалши.**

3. Суфикс **-ейше** маю основи на два консонанти: *густо* **густейше***, просто* – **простейше***, твардо* – **твардейше***, мудро* **мудрейше**.

Консонанти **л, н** ше пред тим суфиксом змегчую: *цепло* **цеплєйше***, ясно* – **яснєйше***, пишно* – **пишнєйше**, *моцно* – **моцнєйше***, гласно* – **гласнєйше***, жимно* – **жимнєйше**.

При присловнїкох *зло* и *мло* консонант **л** ше нє змегчує: **злейше, млейше**.

При праславянских основох на **-к-** консонант **к** ше опрез **-ейше** палатализує: *лєгко* – **лєгчейше***, мегко* – **мегчейше***, мелко* – **мелчейше***, горко* – **горчейше** (оп. о тим и & 38.7).

Гоч нє хаснуєме присловнїк *вчасно* (маме лєм прикметнїк *вчасни)*, од тей форми дакеди твориме компаратив **вчаснєйше**. Напр.: [Лапац риби] *треба висц дакус* **вчаснєйше** (РС).

Ридки присловнїки з основу на єден консонант хтори маю суфикс **-ейше** або обидва суфикси **-ейше** и **-ше***: горуцо* – **горуцейше***, швижо* – **швижше** и **швижейше**.

4. Даскельо присловнїки маю у компаративу суфикс **-ей**/**-єй***: далєко* – **далєй***, блїзко* – **блїжей***, нїзко* – **нїжей***, барз* – **баржей***, длуго* – **длужей**. При остатнїх трох присловнїкох маме пременку **з** > **ж**. Од присловнїкох *блїзко* и *нїзко* дакеди ше хаснує и компаратив зоз суфиксом **-ше: блїзше**, **нїзше**. Напр.: *а гвизди ше спущовали ище* **нїзше** (Ґ. Олуїч).

5. Штири присловнїки маю компаратив *од суплетивней основи: добре* – **лєпше**, *вельо* – **вецей***, мало* – **менєй**. Компаратив *горше* хаснує ше як ступень поровнаня за вецей присловнїки: *нєдобре, зло, подло* – **горше**.

& 80.2. Од даєдних присловнїкох звичайно ше нє прави форма компаратива, алє ше висши ступень виражує зоз присловнїком **баржей** и **ище баржей***: хоро* – **баржей хоро***, цудзо* – **баржей цудзо**; таки и присловнїки на **-ски/-цки***: по пански* – **баржей по пански,** *товаришски* – **баржей товаришски**. Напр.: *Пред операцию випатрал на хоро, а тераз випатра* **ище баржей** *на* **хоро**. *– Одкеди пошол до варошу, справує ше* **ище баржей** *по пански.*

Присловнїки странского походзеня *фер, нєфер, нон-стоп, фифти-фифти* и под. нє маю компарацию. Од даєдних *(фер, нєфер)* висши ступень ше тиж виражує з присловнїком *баржей* и *ище баржей: Було би* **баржей фер** *кед би...*

& 80.3. Висши ступень ше виражує и на други способи:

а) З префиксом **пре-:** *прекрашнє, прежалошнє, превельо*;

б) з ище єдним присловнїком опрез присловнїка хторому ше наглашує висши ступень: **барз** *вельо,* **барз** *цихо,* **кус** *вецей,* **дакус** *цихше,* **три раз** *менєй,* **вельо** *горше*;

в) ридко з применовнїком **за** зоз значеньом „барз”*:* **за вельо „**барз вельо”, **за мало „**барз мало”, **за далєко „**барз далєко”, **за мило „**барз мило”, напр.: **За вельо** *у своїм живоце курел* (РН). – *Мнє* **за мило** *шейтац ше по швижим воздуху***. –** *Дзе ше змесци телї швет* [док ше намножи] *кед и тераз даєдним* **за цесно** (РН);

г) з повторйованьом истого присловнїка зоз злучнїками **и** або **а:** *То було* **давно а давно** (РК 1925). – [О тим] *би требало* **вельо и вельо** *писац* (РК 1925). – *Вецей* **нїґда и нїґда** *ше нє увидзиме*. – *А кельо заш* [тоти] *цо знаю читац и писац наисце дакеди дацо читаю? Мало,* **барз а барз мало**. *Окремо за нас Русинох може повесц, же ше* **барз а барз** *чежко лапаме книжки и новинох* (РН 1932).

ґ) з даєднима присловнїцкима виразами: **нє же, аж пука, на чудо, на чудака** и др.: **Нє же** *ше вадзел з нами* (= барз ше вадзел). – *У медзичаше ше похмарело и лєє запор* **аж пука** (= барз лєє).

& 80.4. Компаратив ше хаснує, як и при прикметнїкох, у конструкцийох:

а) *компаратив + од + ґенитив***:** *Бежал* **швидше одо мнє***;* **б)** *компаратив + як + номинатив: Бежал* **швидше як я.**

Конструкциї типа **б** у литературним язику ше, як и при прикметнїкох, баржей форсираю од конструкцийох типа **а:** *Нє буду продуковац* **вецей як** *18,5 милиони барели* [нафти] *на дзень* (РС 1983).

в) Кед ше указує на висши ступень дії у поровнаню з єй ступньом у предходним чаше або у иншаких обставинох, хаснує ше конструкция: *компаратив + як/як цо + присловнїцки вираз* або *виреченє* (зоз значеньом способу або мери): *Вон роби* **лєпше як скорей,** або: *Вон роби* **лєпше як дакеди робел.**

& 80.5. Кед ше висши ступень дії поровнує зоз шицкима другима, компаратив ма значенє суперлатива: *Вон роздумовал* **узретше од шицких других** (= вон найузретше роздумовал)**. –** *То ме нервира* **баржей од шицкого (**або: **баржей як шицко друге**) (= то ме найбаржей нервира).

& 80.6. Присловнїки ше у компарациву хасную и без поровнаня з другима предметами або прикметами: **Вецей** *зробиш* – **вецей** *заробиш. – Желєни поверхносци на швеце єст вше* **менєй**. – *Нє можеш* **баржей** *кричац?! – Гонь* **помалши**, *бо ту драга подла.*

& 80.7. **Суперлатив** ше твори з компаратива зоз словком **най-**: *найгорше, найшмелше, найвисше, найменєй, найвецей, найбаржей* итд. Дакеди ше хаснує у поровнуюцих конструкцийох: *найгорше* **од шицких**, *найменєй* **од шицкого.**

Найвисши ступень ше виражує и зоз заменовнїком **цо** опрез форми суперлатива: *цо найлєпше, цо найскорей, цо найшвидше.* Напр. у Гнатюкових записох: *Бежел* **цо найскорей** *може.*

& 80.8. **Сербски уплїв. 1.** У сербским язику за помоцньованє ступня дії хасную ше присловнїки **колико, толико**: *Не могу рећи* **колико** *ме је то увредило.* – **Толико** *сам се обрадовао.* Наш еквивалент присловнїка *колико* то присловнїк **як**, а присловнїка *толико* – присловнїк **так***: Нє можем повесц* **як** *ме то уквилєло.* – **Так** *сом ше зрадовал.*

Под уплївом сербских конструкцийох зоз *колико, толико* и ми дакеди хаснуєме присловнїки *кельо, тельо* место *як, так.* Напр.: *Нє можем повесц* **кельо** *ме потрафел таки бурни вилїв синовей любови* (Д. Дефо) > по нашим: *нє можем повесц* **як** *ме потрафел. – Подумайце себе же* **кельо** *нас Руснацох єст ту* **мало**, *а процентово, єст вельке число интелиґенциї* (РС) > по нашим: **як** *нас Руснацох єст ту* **мало**. – **Тельо** *ше ми попачело тото лєтовалїще же сом ришел каждо рок ту ходзиц > по нашим:* **так** *ше ми попачело.* – **Тельо** *го нашминкали же анї сам себе нє препознал* (РС) > по нашим: **так** *го нашминкали*.

2. Сербски присловнїк **тако** хаснує ше за помоцньованє ступня у злученю з присловнїками *за количество и меру*: *Немој* **тако много** *да причаш*. З тим значеньом наш еквивалент присловнїк **тельо***: Нє приповедай* **тельо вельо**. Под уплївом сербскей форми *тако* и ми дакеди хаснуєме присловнїк **так** место **тельо***: Нє приповедай* **так вельо**. Напр.: *А таки бул млади,* **так вельо** *обецовал!* (М. Твен) > по нашим: **тельо вельо** *обецовал*. – *Тик ... тей жими нє* **так вельо** *путовал* (Дж. Лондон) > по нашим: *нє* **тельо вельо** *путовал.*

3. Сербски еквивалент нашого компаратива **баржей** то компаратив **више**, а суперлатива **найбаржей –** суперлатив **највише***:* ми гуториме **(най)баржей** *ме болї*, а по сербски ше гвари **(нај)више** *ме боли.* Под уплївом сербского язика и ми место компаратива *баржей* и суперлатива *найбаржей* досц часто хаснуєме компаратив *вецей* одн. суперлатив *найвецей.* Напр.: *Тото створенє цо вично ... плакало лєм го ище* **вецей** *розпальовало* (М. Ков.) > по нашим: *лєм го ище* **баржей** розпальовало. – *З каждим дньом сом вше* **вецей** *ценєл його чесносц* (Д. Дефо) > по нашим: *вше* **баржей** *ценєл його чесносц. – Од шицких Дев ше* **найвецей** *мучел* (Дж. Лондон) > по нашим: *Дев ше* **найбаржей** *мучел*. – *Пременєл фирму* **найвецей** *прето же нє люби путовац > по нашим: пременєл фирму* **найбаржей** *прето...*

У нашим язику компаратив **вецей** значи и „уж”. З тим значеньом го нє хаснуєме под сербским уплївом, гоч сербски компаратив *више* ма и тото значенє: *Витор* [ше] *змирел и морйо* **вецей** *нє било до побрежя так моцно* (Д. Дефо) (по сербски тиж: *море* **више** *није ударало)*.

СЛУЖБОВО СЛОВА

Применовнїки

& 81.1. **Ґраматични характеристики применовнїкох**. Применовнїки то нєпременлївы *службово* слова хтори указую одношеня медзи предметами. Вони нє маю свойо самостойне лексичне значенє и нїґда нє можу стац оддзелєно од других словох, алє творя словозлученя з *полнозначнима* файтами словох: з меновнїками (найчастейше), заменовнїками, прикметнїками, числовнїками, дїєсловами и присловнїками.

& 81.2. Одношеня хтори виражуємe з применовнїками розлични. Найчастейше то:

1. Просторне значенє: *Робя* **на полю**. – *Иду* **на польо**. – *Врацаю ше* **з поля**. – *Вошли* **до лєса**. – *Вишли* **з лєса**. – **Пред хижу** *заградка, а* **за хижу** *заграда.*

2. часово значенє*:* **На нєдзелю** *будзе змаганє.* – **По нєдзелї** *буду кошиц.* – *Пришол дому* **на три днї**. – **Од ютра** *почнє учиц.* – *Схадзка будзе* **на пейц годзин.**

3. Причиново значенє: **Пре дробнїцу** *ше повадзели.* – **Од радосци** *плаче.*

4. Значенє наменки и циля: *Купели гордов* **на капусту. –** *Направел полїцу* **за кнїжки. –** *Пошол до швета* **за хлєбиком. –** *Идзе до варошу* **пре роботу.**

5. Значенє средства: *Порезал ше* **з ножом. –** *Забил гвозд* **з млатком. –** *Коша* **на комбайну. –** *Путую* **на гайзибану**. *– Дриля мех* **на фурику.**

6. Значенє дружтва: *Пошли* **з дзецми** *на лєтованє. – Оцец стої* **з бачиком** *на драже.*

7. Значенє обєкта: *Хлопи бешедую* **о войни***, а дзеци* **о спорту. –** *Учитель ше вадзел* **з нами.**

Обширнєйше о значеньох применовнїцких словозлученьох бешедуємe у часци о хасноваю припадкох.

& 81.3. По походзеню и структури применовнїки дзелїме на **примарни** и **секундарни.** *Примарни* применовнїки нє виведзени з других файтох словох, нє маю други функциї окрем применовнїцкей, а велї з нїх ище у праславянским язику мали функцию применовнїкох. *Секундарни* применовнїки настали з других файтох словох: з присловнїкох, меновнїкох и дїєсловох.

& 81.4. **Примарни применовнїки** (зоз становиска синхронии) у нашим язику слїдующи:

1. Прости (состоя ше з єдней або вецей фонемох): *в, гу, до, з (зо, зоз), за, коло, медзи/меджи, на, над, о, од, (о)крем, по, под, пре, пред, през, прейґ, при, проци* и *у.*

Векшина простих примарних применовнїкох хасную ше и у *функциї префиксох:* **в***лапиц,* **во***йсц,* **до***стац,* **зо***трец,* **за***робиц,* **на***биц,* **над***ложиц,* **о***прец,* **од***ложиц,* **по***ношиц,* **под***кладац,* **пред***ложиц,* **при***стац,* **у***миц.*

2. Виведзени (состоя ше з двох або трох простих примарних применовнїкох): **знад** *(< з + над),* **опрез/напрез** *(< о + пред, на + пред)***, поза** *(по + за),* **помедзи/помеджи** *(< по + медзи, по + меджи)***, понад** *(< по + над)***, попод** (*< по + под)***, попри** *(< по + при),* **спод** *(< з + под)***, споза** *(< з + по + за),* **спомедзи/спомеджи** *(< з + по + медзи/меджи)***, спред** *(< з + пред).*

& 81.5. Од морфеми **стред/штред**, хтора ше у народним язику нє хаснує як применовнїк, виведзени применовнїки: *достред/доштред, зостред/ зоштред, настред/наштред, постред/поштред.* Тоти применовнїки у керестурскей бешеди ше вигваряю зоз **ш** *(наштред, поштред)*, а у коцурскей зоз **с** *(настред, постред)*.

& 81.6. З формами особного заменовнїка **я** (з ґенитивом и акузативом *мнє*, инструменталом *мну*) применовнїки хтори ше закончую на консонант (з винїмком *(о)крем* и *прейґ)* доставаю на концу випадни вокал **о***: зо мнє, зо мну, презо мнє, одо мнє, надо мнє (мну), предо мнє (мну)* и др.

& 81.7. **Секундарни применовнїки** то:

1. Применовнїки по походзеню з присловнїкох: **блїзко** (присловнїк: *биваю блїзко;* применовнїк: *блїзко валалу),* **вонконцом** *(*присловнїк: *вонконцом премок;* применовнїк: *виорал бразду вонконцом поля)* **горе** (присловнїк: *иду горе;* применовнїк: *ходзи горе валалом),* **долу** *(*присловнїк: *зишол долу;* применовнїк: *иду долуводом),* **доокола** *(*присловнїк: *станули доокола;* применовнїк: *оганяю ше доокола хижи),* **около** *(*присловнїк: *пошол около;* применовнїк: *огляда ше около себе),* **повисше** *(*як присловнїк хаснує ше лєм форма *висше: вишол висше;* применовнїк: *вода повисше колєн),* **поконцу** *(*присловнїк: *коч станул поконцу;* применовнїк: *поконцу поля ярок),* **просто** *(*присловнїк: *идзе просто;* применовнїк: *биваю просто нас)***.**

Под уплївом сербских применовнїкох *ван/изван* и *унутар* (напр. *изван закона, унутар граница)* и ми присловнїки **звонка** и **знука** хаснуємe и як применовнїки. Напр.: *буц* **звонка** *закона* (*< с. бити изван закона),* **знука** *гранїцох* (*< с. унутар граница).*

Применовнїк **воздлуж/уздлуж/наздлуж** то преложени сербски применовнїк **уздуж**. Форма *воздлуж* ма у першей часци восточнославянску морфему **воз-**; форма *уздлуж* ше состої зоз сербскей морфеми **уз** и преложеней часци **длуж**; у форми *наздлуж* морфема **з** ше зявела по аналоґиї зоз предходнима двома формами.

2. Применовнїки виведзени:

а) з меновнїкох: **место**; сербского походзеня: **концом** (< *с. крајем)***, початком** (< *с. почетком),* **ширцом** (< *с. широм)*; напр.: *Заменїк роби* **место** *шефа.* – **Концом** *рока ше зводзи биланс.* **Початком** *тижня ше вихвилєло.* – **Ширцом** *жеми преславени 1. май;*

б) з применовнїка и меновнїка: **вочи** *(< в + очи*), **наместо** = место (< *на + место*), **наверх** (< *на + верх*), **наконєц** (< *на + конєц*)**, накрай** *(< на + край)*; напр.: *Рушели ше* **вочи** *тенку.* **Наверх** *гори антена.* – **Наконєц** *загради ярок.*

3. У литературним язику, углавним под уплївом сербского язика, хасную ше и

а) применовнїки виведзени з дїєсловох: **дзекуюци** < *с. захваљујући*, **уключуюци** < *с. укључујући*. Напр.: *Посцигнул то* **дзекуюци** *вредней роботи.* – *Шицки виновати* **уключуюци** *и тебе*;

б) применовнїцки вирази: **у напряме**, **у цеку**, **у нєдостатку, з цильом, з нагоди, без огляду на, з помоцу** и др. Напр.: *Пошли* **у напряме** *варошу*. – *Роботи муша буц закончени* **у цеку** *того року.* – **У нєдостатку** *роботного простору хасную и бараки.* – **З цильом** *шпорованя електричней енергиї уведзени рестрикциї.* – **З нагоди** *сторочнїци читальнї отримани литературни вечар.* – **Без огляду на** *чежки условия посцигли добри резултати.* – *Унєщесценим послали єдзенє* **з помоцу** *падобрана.*

Сербского походзеня применовнїки **после, спрам, наспрам** и **мимо.**

Примарни применовнїки по правилу *вельозначни*, окреме вельо значеня можу мац прости примарни применовнїки. Напр. применовнїк *до* ма тоти значеня: просторне (*идзе до школи),* вецей часово значеня *(зробиц до рана, робиц до тижня* = робиц тидзень, *хлопи до 30 рокох)*, значенє средства *(закруциц до папера),* наменки *(шмати до церкви),* стану *(спаднуц до розпуки),* способу *(скруциц до клубка)*.

& 81.8. За розлику од примарних применовнїкох, секундарни применовнїки виражую *узше и одредзенше значенє*. Применовнїк **вонконцом** ма лєм єдно значенє: *вонконцом поля* значи „по цалей длужини поля”, напр.: *Виорал бразду* **вонконцом** *поля.* Применовнїк **поконцу** ма тиж лєм єдно значенє: значи место при кратшей страни предмета длуговастей форми, напр.: *Шедзи* **поконцу** *стола*. – **Поконцу** *загради ярок.*

Розлику медзи примарнима и секундарнима применовнїками можеме видзиц и през слїдующе поровнанє: примарни применовнїк **у** и секундарни **знука** знача „у нукашньосци”. Медзитим, применовнїк **знука** значи лєм место у огранїченим пространству (*знука огради, знука општини, знука системи)*, док **у** значи место у нукашньосци предмета *(у хижи, у столє),* место у огранїченим пространству (*у дворе, у держави)*, дїю у одредзеним часу *(у тижню),* дїю у розличних продуктох чловековей дїялносци *(у роману, у бешеди),* психични стан *(у сну),* обставини *(у бриги)* и др.

& 81.9. Применовнїки ше хасную з єдним або з вецей припадками.

Векшина примарних применовнїкох ше хасную лєм з єдним припадком. Лєм з ґенитивом ше хасную: *без, до, достред/доштред, знад, зостред/зоштред, настред/наштред, од, (о)крем, опрез/напрез, постред/поштред, прейч, проци(в), спод, споза, спомедзи, спред*. З дативом: *гу.* З акузативом: *поза, помедзи, понад, попод, пре.* З локативом: *при* и *попри* (у литературним язику применовнїк *попри* ше под сербским уплївом хаснує и з ґенитивом: *попри тим* и *попри того*).

& 81.10. Даєдни примарни применовнїки ше хасную и з двома або вецей припадками:

***** **з** ґенитивом и инструменталом ше хаснує применовнїк **з(оз)***: зоз школи – зоз пайташом;*

***** з ґенитивом и акузативом применовнїк **през***:* беш. *през роботи – идзе през польо;*

***** з акузативом и инструменталом **медзи**: *коч вошол медзи брадла и тераз стої медзи брадлами;* **над***: обешел слику над главу – слика му виши над главу*; **под**: *под стол – под столом;*

***** з акузативом и локативом **в**: *пошол* **в** *швет за очми* – **в** *ширим швеце*; **о**: заст. *приповедаю о войну* – суч. *приповедаю о войни*; **по**: *идзе по брата – бегаю по дворе;*

***** з ґенитивом, акузативом и инструменталом **за**: *за младосци – учи ше за тишлїра – бежи за нїм*.

& 81.11. Секундарни применовнїки ше хасную лєм з єдним припадком*:*

1. З ґенитивом ше хасную: **а)** векшина применовнїкох присловнїцкого походзеня: *блїзко, вонконцом*, *доокола, около, повисше, поконцу, просто*; *звонка, знука, мимо;* **б)** векшина применовнїкох меновнїцкого походзеня: *концом, место, наверх, наконєц, наместо, початком, ширцом*; **в)** векшина применовнїцких виразох: *у напряме*, *у цеку, у нєдостатку, з цильом, з нагоди, з помоцу* и др.

2. З дативом ше хасную применовнїки *вочи, дзекуюци.* З акузативом применовнїки *уключуюци*, *рахуюци*. З инструменталом: *горе, долу.*

& 81.12. **Надпомнуце.** Правопис применовнїкох виведзених з морфемох одн. меновнїкох **стред/штред, верх, конєц** и **край** нє нормовани у литературним язику, та ше тоти применовнїки пишу окреме и вєдно: *на стред* и *настред, на верх* и *наверх* итд.

Злучнїки

& 82.1. Злучнїки то нєпременлїви службово слова з хторима ше злучую виреченя и члени виреченя. Як и применовнїки, злучнїки нє маю лексичне значенє, нє можу ше хасновац як полнозначни слова и нє члени су виреченя.

Попри тим же вяжу слова и виреченя, злучнїки означую и файту тих вязох одн. одношеньох. Так злучнїк *алє* значи процивне одношенє, злучнїк *бо* причиново, злучнїк *як* поровнующе итд.

& 82.2. По морфологийней структури злучнїки ше, як и применовнїки, дзеля на *примарни* и *секундарни.* **Примарни** злучнїки нє виведзени з других файтох словох*: и, а, анї, або/лєбо, алє, чи, бо, же.* **Секундарни**

злучнїки настали з других файтох словох: зоз заменовнїкох *(цо, котри/хтори, яки, чий*), присловнїкох (*дзе, кадзи, одкаль, накадзи, кед, як),* дїєсловох *(гоч).*

& 82.3. Злучнїки ше можу состояц з єдней компоненти *(єдночленово* злучнїки: *и, а, анї, або/лєбо…*, *цо, яки, чий* итд.) и з двох або трох компонентох *(вецейчленово* злучнїки: *кед би, же би, же хто, же цо, як кед би* итд.).

& 82.4. По синтаксичних функцийох злучнїки ше дзеля на *нєзависни* и *зависни.* **Нєзависни** злучнїки вяжу ровноправни (єднородни) члени вирeченя и ровноправни (нєзависни) вирeченя у зложеним вирeченю. **Зависни** злучнїки вяжу зависни вирeченя за главни у зависно-зложених вирeченьох. Нєзависни злучнїки ше хасную и у преширених вирeченьох (*видзел брата* **и** *шестру)*, а зависни лєм у зложених вирeченьох.

& 82.5. **Нєзависни** злучнїки ше по значеню дзеля на*:*

1. Составни: *и, та, анї; а; так же*;

2. процивни: *а, алє, лєм; медзитим, заш лєм*;

3. роздзельни: *або/лєбо, чи.*

& 82.6. Функцию **зависних** злучнїкох барз часто окончую опитно-односни заменовнїки и присловнїки, дакеди и други злучни вирази. По значеню зависни злучнїки дзелїме на:

1. Означуюци: *котри/хтори, яки, чий; дзе, кадзи, одкаль, цо*;

2. дополнююци: *же; же бим (биш, би...)*;

3. часово: *кед, накадзи/накеди, док, одкеди, як, лємцо*;

4. местово: *дзе, кадзи, одкаль*;

5. способово: *як; як кед би (биш, би...), яґда*;

6. цильово и намирни: *же; же бим (биш, би...), най*;

7. причиново: *бо, прето же/зато же, понеже, же*;

8. пошлїдково: *та, же*;

9. условни: *кед, кед же, же*;

10. допусни: *гоч, и попри тим/того.*

& 82.7. По хасноваю злучнїки дзелїме на *поєдинєчни, повторююци* и *парни.*

Поєдинєчни злучнїки ше хасную лєм раз у вирeченю: *а, алє, же, лєм* и др. Напр.: *Професор толкує***, а** *школяре слухаю. – Нє пошли на змаганє,* **алє** *на преходзку.*

Кед ше єден злучнїк повторює вецей раз пред елементами хтори злучує у вирeченю, вец маме **повторююци злучнїки***: и ... и; або/лєбо ... або/лєбо; чи ... чи; анї ... анї; раз ... раз.* Напр.: **И** *диждж пада* **и** *слунко швици.* – **Або/лєбо** *будз цихо,* **або/лєбо** *идз вонка.* – **Чи** *ви, мамо, шпице,* **чи** *роздумуєце?* (нар. писня). – **Анї** *нє приходзи,* **анї** *ше нє явя.*

Парни злучнїки маме кед хаснованє єдного злучнїка опрез єдного елемента вирeченя вязане за хасноване другого злучнїка опрез другого елемента: *нє лєм ... алє; нє лєм же ... алє; нє же ... алє; кед ... та; лємцо ... а; гоч ... алє; як ... так; накельо ... нательо; чим ... тим.* Напр.: *Купели на вашаре* **нє лєм** *тото цо им треба,* **алє** *покупели и вельо цо им нє треба.* – **Кед** *будзе хвиля,* **та** *пойдземе на польо.* – **Гоч** *сом и рапава,* **алє** *сом нялкошка* (нар. писня).

Словка

& 83.1. Словка то службово слова з хторима у вирeченю виповедаме свойо особне становиско и змоцнюєме значенє своїх словох. За розлику од применовнїкох и злучнїкох, словка нє служа за виражованє синтаксичних одношеньох.

По функциї словка дзелїме на даскельо ґрупи:

& 83.2. **Словка хтори вирeченьом и членом вирeченя даваю одредзену ниянсу у значеню.** То:

1. Словка за помоцньованє значеня:

а „серб. а, па”: *А дзе же ти?* (= Па где си ти?)

аж „*с.* чак”: *Аж так далєко ши бул?*

алє „*с.* ала”: *Алє лєє!* [диждж]

анї „*с.* ни”: *Анї сом ше нє наздавал!*

ба „*с.* вала, баш”: *Ба я пойдзем!* (= Вала отиђи ћу!)

вера „*с.* вала”: *Вера я би го нє послухал!* (= Ја га вала не бих послушао!)

голєм: *Идз, голєм на мире одпочинєм*.

и: *И ти ми якиш пайташ!* (= И ти си ми неки друг).

ище: „*Пойдзеш на лєтованє?” „Ище ми то хиби!”*

но „*с.* вала; заиста”: *Но ти наисце нїч нє думаш! – Но то було добре змаганє!*

но та „*с.* е па”: *Но та идз кед ши надумал!*

та: *1) „с.* та, па”*: Та дзе ши так длуго?! 2) „с.* ма, вала”: *Та я йому нє верим!* (= Вала ја њему не верујем!); *3) „с.* ама”: *Та я тебе дам!* (= Ама даћу ја теби!)

уж „*с.* већ”: *Уж лєм идз кед ши обецал***.** (Слово **уж** частейше ма функцию присловнїка: *уж вечар, уж ше врацел.*)

ша: *Ша то ше так нє роби!*

2. Опитни словка:
озда: *Озда ши нє чул цо нове?*
чи: *Чи ти знаш цо гуториш?!*
цо: *Цо то за єден?*
3. Одрекаюци словка:
нє*: Нє роб то. – Ище нє пришол.*
4. Потвердзуюци словка:
гей: *Гей, уж ше врацел.*
агá (бешедне): *Агá, уж ше врацел.*
5. Указуюци словка:
ни (у постпозиції) „*с.* ево”: *Ту ни* (= Ево овде).
ниа/**ни-а** (у препозиції и постпозиції) „*с.* гле; ево”: *Ниа там*/*Там ниа* (= Ево тамо).
палє: *Палє там*.
6. Словка за видзельованє:
гоч лєм: *Пойдзем гоч лєм на годзину*.
лєм: *Лєм ми то ище хиби*.
7. Словка за виражованє дзеки, розказу:
бодай: *Бодай би ци добре було!* (благе лаце)
гайде: *Гайде уж раз!* (Може буц и у функциї викричнїка: *Гайде!)*
гибай, **гибайце**: *Гибай до мнє*.
же: *Же бисце ше нє повадзели!* (= Да се нисте посвађали!)
-лє „*с.* -де”: *Дай-лє ми клїщи*.
на „*с.* узми”, **наце „***с.* узмите”: *На (наце) кнїжку*. (У функциї викричнїка: *На!)*
нолє „*с.* дедер, хајде”: *Нолє поможе му*.
ноце[**-лє**]/**ноце лєм „***с.* дедер”: *Ноце лєм кус*.
8. Словка за виражованє предпоставки, нєсиґурносци:
можебуц: *Можебуц то анї нє правда*.
озда: *Озда нє думаш же то правда*.
реку: *1) Реку чи ши нє надумал учиц?...; 2) То ти, а я реку же то поштар бренка*.
9. Словка за додаванє:
и: *И на тебе рахуєме*.
тиж: *Вон тиж бул там*.
& 83.3. Даєдни словка можу мац и други функциї: функцию присловнїкох, злучнїкох або викричнїкох. Напр.:
а: *Мац вари,* **а** *дзеци ше уча* (функция злучнїка). – **А** *ти думаш же мнє лєгко?!* (функция словка). – **А-а!** *чи видзиш ти його!* (функция викричнїка).
алє: *Нє учи ше,* **алє** *ше пошол бавиц* (злучнїк). – *Гварел же охаби студиї.* **Алє** *то нє думал озбильно* (злучнїк). – **Алє** *сом ше добре наєдол!* (словко)
анї: *Нє сце* **анї** *учиц* **анї** *робиц* (злучнїк). – **Анї** *сом ше нє наздавал* (словко)**.**
и: *Найволїм математику* **и** *физику* (злучнїк). – **И** *то ми якеш змаганє*! (словко) – „*Нашол ши роботу?” „***И-и,** *та дзе!”* (викричнїк)
вера: Вера *то уж дзивка тота наша Ильча* (Г. Кост.) (словко) „*Мамо, я пойдзем на лєтованє з пайташами.” „***Вера!***”* = то нє шмеш зробиц (викричнїк).
ище: *Дайце ми* **ище** *єсц, бо сом барз гладни* (присловнїк). – *Ти* **ище** *млади и нєискусни* (присловнїк). – „*Пачел ци ше филм?” „***Ище** *як!”* (словко)
наисце: *То було* **наисце** = то було так, то було правда (присловнїк). – *Я це* **наисце** *нє розумим*! (присловнїк). – **Наисце,** *ти мал право* (потвердзуюце словко).
праве: Праве *сом сцел повесц* (присловнїк). – **Праве** *сом ше врацел з роботи* (присловнїк). – *Врацел сом ше з роботи* **праве** *на поладнє* (словко). – *Пришол ши* **праве** *як треба* (словко).
уж: *Ми* **уж** *нє млади* (присловнїк). – **Уж** *ши ше врацел?* (присловнїк). – **Уж** *ше лєм нє врацай кед ши ришел пойсц* (словко). – **Уж** *длуго церпим тоту нєправду* (присловнїк). – **Уж** *ше лєм тельо сцерп!* (словко) **.**
& 83.4. **Словка за творенє словох** (словка под 1 – 5. служа за творенє заменовнїкох и присловнїкох):
1. да-: *дахто, дацо, даяки, дачий; даґдзе, дакадзи;*
2. -ш, -шка, -шик: *хтошка, цошка, якиш/якишик, чийшик, хториш/хторишик; кадзиш/кадзишик, дзешка***;**
3. дзе-: *дзеяки; дзекеди, дзешка;*
4. кой- (сербского походзеня, еквивалент нашого словка *дзе-*): *койхто, койцо, койяки, койчий; койдзе, койкадзи;*
5. нї-: *нїхто, нїч, нїяки, нїчий; нїґдзе, нїкадзи, нїодкадз;*
6. же и **-же** (за творенє присловнїкох)**:** *цоже, чом же, як же;*
7. нє- (за творенє меновнїкох, присловнїкох, дїєсловох)**:** *нєчловек, нєкрасни***,** *нєстац*.
.

& 83.5. **Словка за творенє ґраматичних формох:**

1. Зоз словком **най** твори ше 3. ос. императива: *най чита, най читаю.*

2. Зоз **би** ше твори потенциял: Я **би** *читал.*

3. Словко **ше** дава пасивне значенє дїєсловней форми *(*напр.: *Нєшка ше новини вецей читаю як дакеди***)** або меня значенє дїєсловох: з преходних поставаю нєпреходни *(спревесц – спревесц ше).*

Викричнїки

& 84. Викричнїки – нєпременлїви слова з хторима ше виповеда даяке чувство, розположенє, доволованє або звук у природи. Викричнїки нє меную чувства, вони лєм найкратши знак чувства. Нє члени су вирече̇ня и звичайно ше оддзелюю зоз запятами.

1. Викричнїки за виражованє чувствох:

агá: *Агá, ту ши тераз!*

áга: *Ага, то нє так було!*

го: *1) Го, палє ти ше його!* (*с.* Види ти њега!) *2) Го, яки ти мудри!* (*с.* Их (ох), што си паметан!)

гу: *Гу, яки сом гладни!* (*с.* Ух, што сам гладан!). – *Гу, як сом ше злєкол!* (*с.* Ух, што сам се уплашио!)

ей: *1) Ей, кед вежнєм тоту палїчку, та увидзиш свойо! 2) Ей, алє ши нєозбильни!* (*с.* Ех (их), што си неозбиљан!)

ейнє: *Ейнє, кед я пойдзем*, *достанєш ти свойо!* (*с.* Ех, кад ја дођем...)

йой, **йов:** *йой (йов), як болї!* (*с.* Јао, како боли!)

фуй, фи: *Фуй, яке бридке!* (*с.* Фи, како је одвратно!)

юй: *Юй, як жимно!* (*с.* Ух, што је хладно!)

яй: *1) Яй, яка ши прибрана!* (*с.* Ох, што си дотерана!) *2) Яй, яки ши упрекосни!* (*с.* Ух, што си пркосан!) – *Яй, як сом ше злєкол!* (*с.* Ух, што сам се уплашио!) *3) Яй, дзе ши ше там видрапал!* (*с.* Јао, где си се тамо попео!)

2. Викричнїки за доволованє и побудзованє:

гало: *Гало, хто на телефону?*

гей: *Гей, Янку!*

нолє: *Нолє!* (*с.* Макни се!)

паля, палє: *Паля (палє), хто идзе!* (*с.* Гле, ко иде!)

чит: *чит! Анї слово!* (*с.*]ути! ни речи више!)

3. Поздрави:

Поздрав:	Одвит:
витай! витайце! „*с.* добро дошао! добро дошли!"	**дзекуєм!** або: **здрави будз! здрави будзце! „***с.* хвала!”
дайбоже! „*с.* добар дан! добро]утро! добро вече!"	**дайбоже!** або: **добре здраве!**
добре рано!	**добре рано!** або: **добре здраве!** або: **дайбоже!**
добри дзень!	**добри дзень!**
добри вечар!	**добри вечар!**
добру ноц! и: **добра ноц!**	**добру/добра ноц!**
довидзеня!	**довидзеня!**
збогом!	**збогом!**
здрави останьце (оставайце)!	**ходз (ходзце) здрави!**
„*с.* довиђења!”	„*с.* довиђења!”
здраво!	**здраво!**
наздраве! або: **смачного!**	**дзекуєм!** або: **гайде!**
„*с.* пријатно!” (при єдзеню)	„*с.* хвала; изволи(те)!”

4. Викричнїки за доволованє и гонєнє (одганянє) животиньох:

За доволованє:	За гонєнє (одганянє):
бури, бури! (на гуски)	**гуч! гуча-га!**
таш-таш-таш! (на качки)	**ка-а-ч!**
куц’а! куц’а! (на швиню)	**кшо!**
куц’и! куц’и! (на швинї)	
не-не-не! (на краву)	**не!**
кест! нє идзеш! (на пса)	
гиш! (на кури)	

Други викричнїки: **фарто!** (на коня або краву же би ше помкли); **гой!** (на коня, краву же би стали мирно)

5. Ономатопейски викричнїки:

бе-е! *(*бечанє овцох); **гав-гав!** (бреханє пса); **ига-га!** (регочанє коня)**; коткодá!** (коткоданє); **мяв-мяв!** (ґравчанє мачки); **му-у** (ричанє одн. мурчанє крави); **ме-е!** (бечанє кози); **кукурику!**

СИНТАКСА

& 85.1. Синтакса (греч. sýntaxis „состав”) то часц ґраматики хтора виучує словозлученя, вирече̏ня и функционованє файтох словох у бешеди. По предмету виучованя синтакса ма вецей узши обласци: *синтакса словозлученя, синтакса вирече̏ня, синтакса припадкох, синтакса дїєсловох, меновнїкох* итд.

Початна єдинка синтакси, як и морфологиї, то *слово.* Медзитим, за розлику од морфологиї, хтора виучує нукашню структуру слова, синтакса виучує слова и їх форми з аспекта їх участвованя у твореню словозлученьох и вирече̏ньох.

& 85.2. **Синтаксема.** Найменша синтаксична єдинка то *синтаксема*. Синтаксема то найменша часц вирече̏ня хтора способна уходзиц до синтаксичних одношеньох, одн. хтора повязана по функциї и значеню з другима такима истима часцами вирече̏ня. У вирече̏ню *Мой пайташ студира у Новим Саду* маме пейц слова и штири синтаксеми: *1. Мой* – синтаксема у функциї атрибута; *Петро* – синтаксема у функциї субєкта*; 2. студира* – синтаксема у функциї предиката*; 3. у Новим Саду* синтаксема у функциї додатку за место. Шицки тоти штири синтаксеми повязани медзи собу по функциї и значеню: за синтаксему *Петро* вяжу ше синтаксеми *мой* и *студира* (перша як атрибут, а друга як предикат), а за синтаксему *студира* – синтаксема *у Новим Саду* (як додаток за место).

& 85.3. **Вирече̏нє.** Вирече̏нє то основна єдинка спорозумйованя. У науки о язику єст понад 250 дефиниций вирече̏ня. Найстаршу дефиницию дал старогречески филозоф Аристотел: *Вирече̏нє то думка виповедзена зоз словами*. Тей дефиниції пригваря ше же є нєдосц прецизна и же нє бере до огляду и форму вирече̏ня одн. факт же у вирече̏ню слова *ґраматично повязани* медзи собу. Єдна зоз сучасних дефиницийох вирече̏ня глаши: *Вирече̏нє то ґраматично повязана ґрупа словох лєбо єдно слово з хторим ше виповеда подполна думка.*

& 85.4. Основна характеристика вирече̏ня то *предикативносц*, т. є. твердзенє або одреканє дачого у вязи зоз стварносцу. Предикативносц ше найчастейше виражує зоз злученьом *субєкт + предикат*. Таки злученя воламе *предикативни.* У вирече̏ньох *Владо уж треци рок студира, Оцец ше ище нє врацел з поля, Мой брацик ше нєшка цали дзень бавел* твердзенє одн. одреканє о зявеньох стварносци висловене зоз предикативнима злученями *Владо студира, оцец ше нє врацел, брацик ше бавел.*

Предикативни злученя ше розликую од нєпредикативних (хтори воламе *словозлученя* оп. & 88.1-88.4). Вони виражую одношенє медзи поняцами *як дацо нове*, дацо цо ше констатує у датим вирече̏ню, док словозлученя нє виражую нїч нове и представяю лєм стаємни вязи словох хтори хаснуєме при формованю вирече̏ня як готови будовательни материял. Поровнайме тоти два файти злученьох на прикладох: У вирече̏ню *Тота* **кнїжка без рамикох** виношиме цошка нове о кнїжки, виповедаме єдно твердзенє о нєй, твердзенє же вона нє ма рамики. У тим случаю субєкт *кнїжка* и менови предикат *без рамикох* представяю предикативне злученє: *кнїжка* (субєкт) + *без рамикох* (предикат). У вирече̏ню *Тота* **кнїжка без рамикох** *ма интересантну историю* тиж виношиме цошка нове, алє тераз то виповедаме зоз предикативним злученьом *Тота кнїжка без рамикох* (субєкт) + *ма интересантну историю* (предикат). А зоз словозлученьом *кнїжка без рамикох* у тим другим вирече̏ню нє виповедаме нїяке нове твердзенє; тото злученє тераз представя лєм стаємну вязу словох у функциї субєкта, т. є. словозлученє.

Словозлученя, гоч як их преширимe, нє представяю вирече̏нє док до нїх нє уключиме предикативносц. Напр. злученє *треца* хижа *од угла, кус уцагнута, зоз заградку напредку, з под’закрицом, зоз желєзну капуру* представя словозлученє у хторим ше шицки члени вяжу за главне слово *хижа*. Воно постанє предикативне злученє аж кед з нїм висловиме даяке *твердзенє, дацо нове*, напр.: *Треца хижа од угла, кус уцагнута, зоз заградку напредку, з под’закрицом* – **зоз желєзну капуру** (нове твердзенє ту же хижа ма желєзну капуру). Або: *Треца хижа од угла, кус уцагнута, зоз заградку напредку* – **з под’закрицом, зоз желєзну капуру** (нове твердзенє ту же хижа зоз подзакрицом и ма желєзну капуру). Або: *Треца хижа од угла* – **кус уцагнута, зоз заградку напредку, з под’закрицом, зоз желєзну капуру** (нове твердзенє ту же хижа кус уцагнута, же є з под’закрицом и ма желєзну капуру).

Предикативносц виражуєме и з єдним словом, напр. у єдночленових вирече̏ньох: *Розвидня ше. Швижо. Молга. Поєдинєчни преходнїки.*

& 85.5. Ґраматични средства з помоцу хторих ше виражує предикативносц то катеґория *часу,* катеґория *особи* и катеґория *модалносци.*

Шицки зявеня у стварносци случую ше у одредзеним чаше, а кажду дїю окончує перша, друга або треца особа, та ше у вирече̏ню вше указує на час и особу. Так у вирече̏ню *Слунково зарї весело* **ше бавя** *по тепиху* форма *бавя ше* означує терашнї час и указує же дїю окончує треца особа множини.

Бешедуюца особа, виношаци даяки змист, виражує и свойо одношенє ґу тому змисту, т. є. виражує *модалносц.* Бешедуюца особа представя змист як реални або нєреални. У вирече̏ньох *Оцец пошол на польо, Брат нє пошол нєшка до школи* виноши ше твердзенє о дачим цо можлїве, т. є. змист ше представя як реални.

У вреченю *Идз и ти нєшка на польо* з форму императива ше указує на жаданосц дії, а у вреченю *По такей хвилї я би нє пошол на польо* з форму потенцияла ше указує на дацо цо нє існує реално, алє ше лєм предпоставя.

& 85.6. Вреченє вше и *интонацийно* оформене як цалосц: интонация обєдинює слова єдного вреченя, указує на законченосц вреченя и розграничує вреченє од сушедних вреченьох. На законченосц вреченя указує його *закончуюца* интонация – знїжованє тона на концу вреченьох з хторима ше виповеда твердзенє, а повисшованє тона у опитних вреченьох. И єдночленово вреченя интонацийно оформени як цалосц.

& 85.7. Вреченя хтори виражую предикативносц, понеже преноша одредзене сообщенє, медзи бешеднїками єдного язика маю *комуникативну* функцию. Таки вреченя воламе *комуникативни* вреченя або *вреченя у ширшим смислу*.

Нє муши кажде вреченє виражовац подполну думку, т. є. предикативносц. Вреченє *Владо уж треци рок студира,* **гоч його факултет барз чежки** виражує предикативносц як цалосц, алє вреченя з хторих є зложене – главне вреченє *Владо уж треци рок студира* и зависне вреченє *гоч його факултет барз чежки* – кед их вигвариме оддзелєно, гоч маю предикат, нє виражую закончену думку, а интонацийно су тиж нє оформени як подполни вреченя. Вреченє *Оцец ше ище нє врацел з поля, бо сце нєшка закончиц оранє, а хвиля ше почала губиц* тиж лєм як цалосц ма комуникативну функцию, а три вреченя з хторих є зложене тоту функцию нє маю. Вреченя хтори нє маю комуникативну функцию воламе *вреченя у узшим смислу.*

& 85.8. За *вреченє* у тей ґраматики, окреме у часци о хасноваю припадкох часто хаснуєме и термин *конструкция.* Тот термин нє идентични з термином *вреченє.* Вон значи *одредзени тип вреченя* або *словозлученя*. Гутериме напр.: конструкциї з применовнїком *попри (през, прейґ* итд.), конструкциї зоз злучнїками *накельо-нательо,* дїєприсловнїцки конструкциї итд.

Основни средства виражованя синтаксичних одношеньох

& 86. Вреченє як основну єдинку спорозумйованя виражуєме з помоцу вецей язикових средствох. То: **1.** форми словох; **2.** службово слова; **3.** интонация; **4.** шор словох.

1. Форми словох – припадки, форми дїєсловох, прикметнїкох и др. – у вреченю маю синтаксични функциї. У вреченю *Мали хлапец помог старей жени прейсц през улїцу* форми поєдинєчних словох маю тоти функциї: номинатив *хлапец* ма функцию субєкта; атрибут *мали* вяже ше за меновнїк *хлапец*, склада ше з нїм у роду, числу и припадку и твори вєдно з нїм субєктово словозлученє; перфект *помог,* у форми єднини хлопского роду, вяже ше тиж за меновнїк *хлапец* и ма функцию предиката; прикметнїк *стари* вяже ше за меновнїк *жена;* акузатив *улїцу* з применовнїком *през* твори додаток за место и вяже ше за дїєслово *прейсц;* словозлученя *стара жена* и *прейсц през улїцу* вяжу ше за предикат *помог.* Шицки словозлученя у тим вреченю представяю синтаксичну цалосц, а синтаксичне одношенє виражене у нїх зоз поєдинєчнима формами словох.

2. Друге средство за виражованє синтаксичних одношеньох то **службово слова** применовнїки и злучнїки.

Применовнїки вєдно з припадками меновнїкох виражую розлични зависни вязи меновнїкох у вреченю. Вони дополнюю, прецизую значенє припадкових формох. То нам будзе очигляднєйше кед исти припадок похаснуєме з вецей применовнїками. Напр. акузатив *хижу* и вираз *од'жень авто* можеме злучиц до словозлученя зоз вецей просторнима значенями, зависно хтори применовнїк похаснуєме: *од'жень авто* **пред** *хижу, од'жень авто* **за** *хижу, од'жень авто* **по** *хижу;* а кед ше хижа находзи напр. на боку брега, можеме повесц и: *од'жень авто* **над** *хижу* и *од'жень авто* **под** *хижу.*

Зоз злучнїками ше творя розлични вязи медзи словами у вреченю, медзи вреченями у зложеним вреченю, медзи нєзависнима вреченями и цалима пасусами.

3. Интонация (итал. intonare „гласно вигваряц") то ритмично-мелодична страна бешеди. Вона у вреченю служи як средство за виражованє синтаксичних значеньох и емоционалней офарбеносци. Интонацию творя даскельо компоненти: **а)** *мелодика* (висина тона одн. повисшованє и знїжованє тона); **б)** *акцент* (наглашованє одредзених словох); **в)** *темпо* (швидкосц вигваряня); **г)** *паузи* (претаргнуца, прерви у вигваряню) и **ґ)** *тембр* (емоционална офарбеносц гласа). Тоти компоненти интонациї медзи собу цесно повязани и функцию єдней з нїх нє мож строго оддзелїц од функцийох других.

а) Мелодика то рижне повисшованє и знїжованє тона. Вона може мац розличну функцию у бешеди. Служи за виражованє розличних типох вреченьох по змисту: розповедних, опитних, побудних, викричних. Розповедни вреченя ше напр. вигваряю з мирним, єднаким тоном, хтори ше знїжує на концу вреченя; у опитних вреченьох тон повисшени на опитним слову: *То* **ти? –** *Ви уж* **пришли?** Як видзиме, мелодика, вєдно з другима средствами, служи и за видзельованє главного слова у вреченю.

З мелодику виражуєме и розлични емоциї: гнїв, жаль, розчарованє и под.

Вєдно з паузу мелодика служи и як средство дзелєня бешеди на цалосци – синтаґми. На граници синтаґмох часто ше меня тон: на концу єдней синтаґми ше повисшує або знїжує, а слїдующа синтаґма почина зоз знїженим або повисшеним тоном – шицко зависно од значеня вреченя (оп. приклад у слїдующим пасусу). З розличну мелодику мож створиц и нови одношеня медзи часцами вреченя.

Виреченє *Попиєм кафу, пречитам новини, пойдзем на пошту* можеме пречитац з начишлюющу интонацию, хтора значи же ше дії случую єдна за другу: при вигваряню словох *кафу* и *новини* повисшуєме тон, а при вигваряню слова *пошту* тон знїжуєме; паузи медзи синтаґмами (на месце запятох) єднаки:

Попиєм кафу, пречитам новини, пойдзем на пошту.

Виреченє можеме пречитац и так же би перше виреченє означовало час, т. є. же би мало значенє: кед попиєм кафу, вец пречитам новини и пойдзем на пошту; при вигваряню слова *кафу* подзвигуєме тон и то баржей як у предходним виреченю, пауза после слова *кафу* длугша як у предходним виреченю, а после слова *новини* є кратша одн. така як и у предходним виреченю после словох *кафу* и *новини*; при вигваряню слова *новини* тон подзвигуєме, алє менєй як при вигваряню слова *кафу.*

Попиєм кафу, пречитам новини, пойдзем на пошту.

И на концу, перши два вирече̇ня можеме пречитац з начишлюющу интонацию и то так же би обидва означовали час: док попиєм кафу и пречитам новини, вецка пойдзем на пошту; слово *кафу* вигваряме з начишлюющу интонацию як у першим прикладу, пауза после *кафу* така як у першим прикладу; слово *новини* вигваряме з повисшеним тоном, (з висшим як слово *кафу*) а пауза после слова *новини* длугша, т. є. така як у другим прикладу после слова *кафу*; при вигваряню слова *пошту* знїжуєме тон.

Попиєм кафу, пречитам новини, пойдзем на пошту.

б) Акцент (наглашка). За синтаксу у першим шоре ма значенє *виреченьов* або *лоґични акцент.* То найгласнєйше и зоз спомалшеним темпом вигварене слово хторе ше видзелює медзи другима словами у виреченю. У опитним виреченю *Ти був вчера у мнє?* можеме з акцентом видзелїц штири слова одн. вирази: *ти* (кед ше сцеме опитац одредзеней особи чи *вона* була у нас), *був* (кед ше истей особи сцеме опитац чи окончел дїю хтору зме од нього обчековали), *вчера* (кед ше сцеме опитац чи тота особа була у нас *вчера* чи даєден други дзень) и *у мнє* (кед ше сцеме опитац чи особа була *у нас* чи у дакого другого).

Ти *був вчера у мнє? Ти* **був** *вчера у мнє?*

Ти був **вчера** *у мнє? Ти був вчера* **у мнє***?*

Постої и емфатични акцент, хтори одражує емоционалну офарбеносц бешеди. То предлужене и напружене вигварянє наглашеного вокала. Воно ше ґрафично преноши зоз повторйованьом букви: *прекра-а-сна идея!*

в) Темпо (швидкосц вигваряня) ше менєй одноши на синтаксу. Темпо ше пошвидшує у радосци, гнїву, возбудзеносци, панїки и др. Спомалшуєме темпо кед сцеме указац на важносц виповедзеного, на роздумованє, нєрозположенє, святочне обрацанє и др. Зоз стреднїм темпом читаю ше реферати и други официялни тексти.

У слїдующим виривку зоз приповедки „*Цар над слунечнїками”* Г. Костельника перши пасус, у хторим динамично описана буря, вигваря ше возбудзено, зоз пошвидшаним темпом и з повисшеним тоном, а други пасус, у хторим ше виноши авторово роздумованє, становиско, зоз спомалшеним тоном.

Витор гвижджи, гучи, шалєє ..., та згина до жеми кажду рошлїну, кажде древо, нєше сламу, плєву, зрива стрехи зоз хижох. Так ше видзи же ше шицка жем превраци од западу на восток.

Буря. Бачванска буря, цо турнї з церквох зруцує, брадла розноши по польох и з єдного валалу до другого валалу.

г) Паузи. У бешеди правиме паузи: физиолоґийни (при удихованю воздуху) и змистово (на границох цалосцох виреченя). Физиолоґийни паузи ше можу, алє нє муша поклопйовац зоз змистовима. За виражованє синтаксичних одношеньох значни змистово паузи. З фонетичней точки цалосци виреченя ше волаю *такт бешеди*, а з точки їх значеня и синтаксичней функциї – *синтаґми.*

Приклад зоз романа „*Гриц Бандурик”* М. Ковача-Ш. Гудака (змистово паузи означени з вертикалну смужку): *Пришли, І влапели за ґалєр, І та до ваґона за статок І и розказали: І Идз, І Грицу, І та воюй процив Шваба.*

Зоз паузу мож дац виреченю нове значенє. Напр., зоз остатнєй цалосци *та воюй процив Шваба* у наведзеним прикладу можеме з паузу направиц два менши цалосци*: та воюй, І процив Шваба.* З остатню, наглашену синтаґму *процив Шваба* визначене процив хторого нєприятеля ше Гриц ма бориц.

ґ) Тембр (офарбеносц гласа) вязани за емоционалну страну бешеди. Розлични тембри хасную ше дакеди нароком, дакеди спонтано. Тембр ше може охарактеризовац зоз *акустичного* боку (яки акустични упечаток дава глас) и зоз *семантичного* боку (яке чувство виражує глас). Тембр подробно виучовал лингвист Фишер. По Фишерови *трещаце* вигварянє може значиц гнїв**,** жаданє знїчтожиц**,** нєзадовольство**,** розказ; *шкрипаце* вигварянє значи бес, аґресивносц; *гирмотаце и шкрипаце* – геройске розположенє; *сичаце* – гроженє; *фрикативне и трещаце* – дзивосц, жестокосц, жажду за борбу; *фрикативне и аспироване* (з призвуком гласох **х** и **г**) – нєодлучносц, сумню, нєскладанє; *мурчаце и ричаце* – опоминанє, гнїв; *ричаце* – одлучносц; активносц. Итд.

По Фишерови глас з акустичного боку може буц: цепли, хладни, сухи, оштри, нїжни, кричаци, тресаци, носови (през нос одн. „спод носа”), придавени, стриберни, спокойни, полни, шептаци итд.

4. Шор словох у виреченю. Слова у виреченю можу буц розлично пошоровани (и розлично наглашени). Їх розлични розпорядок дава виреченю розлични значеня. Кед ше єдно слово найдзе у виреченю на месце хторе за ньго нєзвичайне, воно достава и нову ниянсу у значеню. Кед место *Бачи Петро був у нас* повеме *Був бачи Петро у нас*, з предикатом *був* на початку виреченя баржей визначуєме подїю, одн. бачиков приход (сцеме повесц же бачи був пре дацо важне). Вецей о шору словох оп. & 104.

Вязи словох у вирeченю

& 87.1. У медзисобних вязох у вирeченю слова можу буц *ґраматично ровноправни* и *ґраматично нєровноправни* єдно ґу другому.

За слова гвариме же су ґраматично ровноправни кед ше з нїма у медзисобних вязох нє случую нїяки ґраматични пременки (нє меня ше їх род, припадок и др.). Вязу ґраматично ровноправних словох воламе **нєзависна вяза.** Нєзависну вязу маме у вирeченю: **Брат и шестра** *пошли на лєтованє*. Слова *брат* и *шестра* ту ґраматично ровноправни, бо су без ґраматичних пременкох злучени зоз злучнїком **и** и творя субєкт (алє кед повеме: **Брат зоз шестру** *пошол на лєтованє*, вец ту меновнїк *шестра* ґраматично уж нє ровноправни з меновнїком *брат,* бо ше за ньго вяже у форми инструментала). Вязи ґраматично ровноправних словох маме и у тих прикладох: *Вон ишол* **лєнїво и чежко** (додаток за способ творя два ґраматично ровноправни присловнїки)**. – Совисни и вредни** *роботнїк швидко посцигує успих* (атрибут творя два ґраматично ровноправни прикметнїки). – *Купела на пияцу* **желєняви, овоци и бависка** (обєкт творя три ґраматично ровноправни меновнїки). – *Найлєпши успих посцигли* **Барна, Гарди, Павлович, Загорянски и Киш** (субєкт творя ґраматично ровноправни меновнїки)**.**

& 87.2. Вязу ґраматично нєровноправних словох воламе **зависна вяза.** У зависней вязи єдно слово вше *главне* и ґраматично нєзависне, а друге *зависне* и ґраматично му є подредзене. У прикладу з предходного пасуса: **Совисни и вредни роботнїк** *швидко посцигує успих* прикметнїки *совисни* и *вредни* медзисобно ґраматично ровноправни, алє у одношеню на субєкт *роботнїк* су нє ровноправни, бо ше як атрибути складаю з нїм у роду, числу и припадку. У вирeченю: *Вон* **бешедує гласно** присловнїк *гласно* подредзени дїєслову *бешедовац* (кед вихабиме дїєслово, вирeченє страци свойо значенє). У злученьох *писац задаток, орац польо, копац кукурицу* меновнїки *задаток, польо, кукурица* у зависней вязи ґу дїєсловом як обєкти. У злученьох *постац шеф, важиц за вредного* меновнїк *шеф* и прикметнїк *вредни* у зависней вязи ґу дїєсловом *постац* одн. *важиц* як слова хтори дополнюю значенє тих дїєсловох (без словох *шеф* и *вредни* дїєслова *постац* и *важиц* нєподполни по значеню).

& 87.3. Як видзиме з остатнїх двох прикладох, у зависней вязи важну улогу ма и *лексичне* значенє словох. Єст слова хтори по своїм значеню сами за себе достаточни за менованє одредзеного зявеня, предмета, прикмети и под. Таки векшина словох. Медзитим єст слова хтори обовязно вимагаю ґу себе дополнююци слова з хторима доставаю подполне значенє. Поровнайме дїєслова *шейтац ше* и *постац.* Дїєслово *шейтац ше* подполне по значеню (напр. цалком ясни вирeченя: *Идземе ше шейтац, Вони ше шейтаю* и под.). З другого боку, дїєслово *постац* нє подполне по значеню и вимага ґу себе дополнююце слово: *Я постанєм* **шеф (студент, вояк** итд.) – без словох *шеф, студент, вояк* итд. вирeченє *я постанєм* нє ясне, нє доповедзене. Таки слова з нєподполним значеньом волаю ше *информативно нєдостаточни слова.* Таки ище дїєслова *находзиц ше, занїмац ше, состояц ше, бивац, буц, одношиц ше* и др., меновнїки *файта, обичай* и др., числовнїки *єден, два, три* итд. Напр. вирeченя: *Валал ше находзи* **при рики**, *Вон ше занїма* **зоз спортом**, *Наш задаток ше состої* **у тим***..., Вони биваю* **у центру***, Я нарок будзем* **студент***, Вона ше* **крашнє** *одноши* **ґу шицким** поставаю розумлїви аж кед информативно нєдостаточни дїєслова у нїх дополнїме з датима словами и виразами (дїєслово *одношиц ше* вимага ґу себе аж два дополнєня: додаток за способ и обєкт у дативе). Меновнїки *файта* и *обичай* постаню информативно подполни аж кед з нїма похаснуєме даяки атрибут: *добра файта, файта кравох, народни обичай, чудни обичай* и под. И числовнїки поставаю информативно подполни аж у злученьох з меновнїками: *єден* **школяр,** *два* **книжки** итд. Таку зависну вязу информативно нєдостаточних словох з дополнюющима словами воламе *дополнююце одношенє.* Зависне слово у дополнюющим одношеню вше ма конкретнєйше и лексично одредзенше значенє як главне слово.

Маме три типи зависни вязи: *согласованє (конґруенция), управянє (рекция)* и *додаванє.*

Согласованє

& 87.4. *Согласованє* або *конґруенция* то складанє зависного слова зоз главним у роду, числу, особи и припадку. Согласованє чисто *ґраматична вяза словох*: досц знац ґраматичну форму главного слова же бизме знали форму зависного (нє муши ше знац и лексичне значенє главного слова). Главне слово при согласованю може буц меновнїк и меновнїцки заменовнїк, а зависне – прикметнїк, прикметнїцки заменовнїк, числовнїк и дїєслово. У виразох типа *город-герой*, *птица – хватачка* и меновнїк може буц зависне слово *(*у наведзених виразох слова *герой* и *хватачка)*.

& 87.5. Прикметнїки и други прикметнїцки слова ше з главним словом складаю у роду, числу и припадку. Напр. у злученю *желєни лєс*, Ґ. *желєного лєса,* Д. *желєному лєсу* итд. прикметнїк *желєни*, хтори ше вяже за главне слово *лєс,* ма форму номинатива (ґенитива, датива итд.) єднини хлопского роду. Тиж так у злученю *моя школа,* Ґ. *моєй школи,* Д. *моєй школи* итд. заменовнїк *мой* ше у шицких трох катеґорийох склада з меновнїком *школа*, а у злученю *двойо дзеци,* Ґ. *двоїх дзецох* итд. збирни числовнїк *двойо* з главним словом *дзеци*.

Основни числовнїки од *два* до *шейсц* и збирни числовнїки за особи хлопского роду ше складаю з главним словом у припадку: *штири столи*, Ґ. *штирох столох,* Д. *штиром столом* итд., *двоме хлопи,* Ґ. *двох хлопох,* Д. *двом хлопом* итд.

& 87.6. Предикат ше склада зоз субєктом у роду, числу и особи. Складанє у шицких трох катеґорийох маме у злученьох: *хлапец плакал, жена плакала, дзецко плакало.* Складанє у числу: *Кнїжки стоя на столє* (субєкт *кнїжки* ма форму множини, та и предикат *стоя* у трецей особи множини). Складанє у особи и числу: *я пишем, ти пишеш, вон пише, ми пишеме* итд.

У руским язику дїєслова у множини у перфекту маю єдну форму за шицки три роди, одн. ту маме лєм складанє у числу: *людзе робели, жени приповедали, дзеци ше бавели.* (У сербским язику у прешлим часу за три роди постоя три форми: *људи су радили, жене су причале, деца су се играла.*)

& 87.7. Согласованє **менового предиката** зоз субєктом завиши од того чи предикат самостойне чи нєсамостойне слово.

Кед менова часц менового предиката нєсамостойне слово (прикметнїк, прикметнїцки заменовнїк або пременлїви числовнїк), вон ше зоз субєктом склада и у числу и у роду: *Яким вредни.* Власни меновнїк *Яким* у єднини, та и предикат вредни у єднини. *Яким* хлопского роду, та и *вредни* хлопского роду.

Таке складанє маме ище у тих виреченьох: *Вон був щешлїви, гоч и худобни* (Г. Кост.). – *Ґачи широки як широка сукня. Кошуля кратка, а єй рукави длуги и широки* (Г. Кост.). – *Були то млади и моцни леґинє* (Дю. Биль.). – Дражка нам кедиш єднака була (М. Коч.).

Кед субєкт женского роду, а ословюєме го зоз „ви”, менова часц предиката може буц у єднини женского роду або у множини: *Мамо, одпочиньце, бо сце уж* **вистата**/*бо сце уж* **вистати**. – *О, паночко мишо, – // кандур ше єй пита, – // ша нєшка вешелє, // та цо же сце* **скрита**? (Загр. 1991)

& 87.8. Алє кед менова часц предиката меновнїк (значи, самостойне слово), вон ше нє склада зоз субєктом анї у числу анї у роду, алє затримує свой власни род и свойо власне число: *Наш мали син* **наша радосц. –** *Карпати то* **наш стари край**. Меновнїк *син* хлопского роду, а *радосц* женского. Значи, меновнїк у предикату нє склада ше у роду зоз субєктом *син.* Мено *Карпати* у форми множини, а *край* у єднини. Меновнїк у предикату ту ше нє склада зоз субєктом у числу. Таки и приклади: *чловек* **то рика мутна** *у часу яри цо цек свой часто як сце зменює... Чловек* **то польо** *у лєше пустим на хторим добро зоз злим ше бию...* (М. Коч.) – *Радосц* **то дзецко** *болю велького цо у нас тлєє* (М. Коч.)**.**

Кед менова часц предиката меновнїк, дїєсловна часц предиката ше звичайно склада зоз субєктом. (Приклади у предходних двох пасусох тото складанє нє указую, бо менови предикат у нїх у форми презента, а складанє дїєсловней часци зоз субєктом маме у перфекту и футуру.) Напр.: *Панонска* **ровнїна** *дакеди* **була** *морйо.* – **Бачка** *скорей* **була** *пусти край.* – *Тота* **кнїжка була** *за мнє праве* **одкрице**. – **Виштрелєнє було знак** *за напад.*

Дакеди, кед звязка далєй од субєкта, а блїжей при меновнїку менового предиката, вона ше може складац у роду и з меновнїком: *Означованє 250-рочнїци приходу Руснацох до Бачки* **була нагода** *окреме обновиц духовни живот вирних* (РС). – *Найвекша* **школа** *за нього, одруценого од дружтва,* **був** *сам* **живот**.

Кед субєкт и меновнїк менового предиката розличного числа, звязка ше звичайно склада з меновнїком: *Найвекши* **приятель** *вше му* **були** *його* **кнїжки.**

У меновнїцких злученьох типа *город-герой*, Ґ. *города-героя,* Д. *городу-герою* итд. зависне слово ше склада зоз главним у припадку.

Управянє

& 87.9. *Управянє* або *рекция* то зависна вяза у хторей главне слово вимага же би зависне слово було у одредзеним припадку (з применовнїком або без применовнїка). Напр. дїєслово *читац* вимага ґу себе форму акузатива без применовнїка (*читац* **кнїжку**), а дїєслово *наздавац ше* – форму датива без применовнїка *(наздавац ше* **успиху***)*. Главни слова при управяню можу буц шицки полнозначни слова: дїєслова (найчастейше), меновнїки, прикметнїки, заменовнїки, числовнїки и присловнїки. Функцию зависних словох маю меновнїки и други субстантивовани слова.

& 87.10. Док при согласованю досц знац ґраматичну форму главного слова же бизме одредзели форму зависного слова (нє мушиме знац и лексичне значенє главного и зависного слова), при управяню треба знац *лексично-ґраматичне* значенє главного слова же би ше одредзела форма зависного слова. Напр. дїєслово *кричац* ма вецей значеня, хтори вимагаю розлични припадки зависних словох. Кед значи „вадзиц ше з даким” або „кричац дакому же би обрацел увагу на нас”, воно вимага форму акузатива з применовнїком *на: Бул нагнївани и барз* **кричал на ню**. – **Кричим на це***, а ти нє чуєш.* Кед значи „кричац на дакого хто ше оддалєл”, воно вимага форму инструментала з применовнїком *за:* **Кричали за нїм** *наволуюци го кой-як.* – **Крич за нїм***, можебуц це ище учує.* Кед значи „гласно, з криком сообщовац дакому дацо”, вимага форму датива без применовнїка: **Кричал му** *кельо годзин.* Значи же управянє *лексично-ґраматична вяза*, за розлику од согласованя, хторе чиста ґраматична вяза.

За приклад наведзме дїєслова *дочекац ше, ужиц, дотикац ше, притримовац ше*: *Нє могол ше дочекац* **розпусту**. – **Доброго** *там нє ужила. – Цо ше дотика* **того проблема**,... – *Притримовал ше* **своїх принципох.**

Кед гоч хторе з тих дїєсловох похаснуєме саме, лєгко заключиме же кажде з нїх вимага ище даяке слово хторе дополнї його значенє**:** *Нє могол ше дочекац ...* (чого?). – *Там нє ужила ...* (чого?). – *Цо ше дотика...* (кого/чого?). – *Притримовал ше...* (чого?). При велїх дїєсловох тота вяза зоз зависним словом нє така тварда и дїєслово може похасновац и саме, медзитим, кед му сцеме дополнїц значенє, вец дополнюююце слово можеме похасновац лєм у одредзеним припадку. Таки напр. шицки преходни дїєслова, хтори вимагаю форму акузатива без применовнїкох, а тиж и даєдни други дїєслова. Напр. дїєслова *орац, кошиц, мишац ше, войовац* можеме похасновац у таких вирєченьох: *Чловек оре, Вони уж коша, Три роки войовали, Вон ше вше миша.* Алє їх обєкт може буц лєм у одредзеним припадку: *Чловек оре* **сцернянку** (акузатив)*, Вони уж коша* **жито** (акузатив)*, Три роки войовали* **процив нєприятеля** (ґенитив)*, Вон ше вше миша* **до моєй роботи** (ґенитив)**.**

& 87.11. Управянє найчастейше маме з дїєсловами (*придїєсловне* управянє).

Ґенитив без применовнїкох, попри уж наведзених дїєсловох з предходного пасуса, вимагаю и даєдни дїєслова зоз значеньом „отресц ше, ошлєбодзиц ше”: *Лєдво ше ментовал* **допитого чловека**. – *Позбул ше* **пенєжох**.

Форму ґенитива з применовнїком вимагаю дїєслова*:* **а)** з применовнїком *до: задзерац ше, репиц ше, влапиц ше* и др.**: До каждого** *ше задзера. – Влапел ше* **до роботи. б)** з применовнїком *з(оз): шмеяц ше; буц: Шмеяли ше* **з нього. –** *Нє будзе* **з того** *нїч.* **в)** з применовнїком *процив: бориц ше, буц* и др.: *Шицки були* **процив нього.**

Датив без применовнїкох: *Наздаваю ше* **лєпшому**. – *Дзеци ше радую* **мацери. –** *Вон* **каждому** *сце помогнуц.* Датив з применовнїками*: Анї ше озвец нє сцел* **ґу ньому. –** *У цудзим швеце притулєл ше* **ґу своїм краяном.**

Акузатив без применовнїкох (директни обєкт): *оправяц* **трактор**, *писац* **задаток**, *слухац* **преподаванє**, *одвезц* **жито** и велї други. Акузатив з применовнїками: *Цо так патриш* **на мнє**? – *Рахуєме и* **на тебе. –** *Стараю ше* **за сина** (= боя ше).

Инструментал (найчастейше з применовнїками): *Учитель бешедовал* **з родичами**. – *Повадзел ше* **зоз шицкима**. – *Нє можем ше* **зоз нїм** *згвариц.*

Локатив (вше з применовнїками): *Приповедал нам* **о войни. –** *Син ше стара* **о старих родичох**.

& 87.12. За *присубстантивне* управянє (кед главне слово меновнїк) найбаржей характеристичне хасноване ґенитива з даскелїма значенями: **а)** зоз значеньом предмета хторому дацо припада: *писня* **Г. Костельника,** *дом* **моїх родичох**, *будинок* **института**, *закрице* **хижи** и др.; **б)** зоз значеньом предмета за хтори ше наводзи количество: *коч* **шена**, *кабел* **води**, *брадло* **слами**, *чупор* **статку**; **в)** з огранїчуюцим значеньом (кед з форму ґенитива блїжей одредзуєме предмет*)*: *файта* **кравох**, *тип* **авта** (меновнїки як *файта, тип* и под. вимагаю ґу себе дополнюююце слово хторе их блїжей одредзує).

З меновнїками ше вяже и датив у словозлученьох з огранїчуюцим значеньом: *цена* **кравом**, *цена* **житу**: *Вєшенї* [пришло] *барз вельо статку на нашо вашари. ... Розуми ше, же* **цена статку** *мушела спаднуц ... Найбаржей спадла* **цена кравом** (РН). Тиж и у словозлученьох зоз значеньом наменки: *поздрав* **товаришом,** *дарунки* **дзецом**.

& 87.13. За *приад'єктивне* управянє (кед главне слово прикметнїк) характеристичне хасноване: **а)** инструментала: *полни* **з воду**, *озеро богате* **з рибу**, *задовольни* **з резултатом; б)** ґенитива з применовнїком *од* при компаративу: *старши* **од брата**, *висши* **одо мнє**, *мудрейши* **од це; в)** других припадкох: *прихильни* **пицу**, *добри* **ґу дакому**, *готови* **на шицко.**

& 87.14. За *приприсловнїцке* управянє (кед главне слово присловнїк) характеристичне хасноване датива зоз значеньом особи хтора ше находзи у даяким стану: *Було* **им** *шмишно.* – **Шицким** *шлєбодно присц.* – *Як* **вам** *ту добре!*

& 87.15. Управянє маме и у случайох кед *префикс* главного слова вимага одредзени припадок. Напр. префикси *во-* и *у-* вимагаю форму ґенитива з применовнїком *до:* **во***йсц* **до** *хижи,* **во***хпац руку* **до** *кишенки,* **у***гнац авто* **до** *двора,* **у***сипац* **до** *кабла;* **у***ход* **до** *будинку.* Префикс *ви-* вимага форму ґенитива з применовнїком *з(оз):* **ви***сц* **з** *хижи,* **ви***сипац* **з** *меха,* **ви***паднуц* **з** *кошарки*; **ви***ход* **з** *чежкей ситуациї* итд.

& 87.16. Под уплївом сербского язика при даєдних дїєсловох меня ше управянє. Напр., старши авторе дїєслово *вериц „*ношиц у себе религийне чувство” хасновали з директним обєктом: *вериц дакого/дацо,* напр.: *Вон вери* **Бога**. Под уплївом сербских конструкцийох типа *вероватиу кога/што* нєшка тото дїєслово хаснуєме з ґенитивом з применовнїком *до: Вон вери* **до Бога** (еквиваленти сербских конструкцийох з акузативним словозлученьом *у А (уђи у зграду)* нашо констукциї зоз словозлученьом *до Ґ (войсц до будинку)).*

Дїєслово *питац ше дакому* под уплївом сербского дїєслова *питати кога* нєшка у бешедним язику хаснуєме и з акузативом: *питац дакого.* Напр., место *Я ше му питал* гуториме: *Я го питал.*

Додаванє

& 87.17. Додаванє маме кед вяза медзи главним и зависним словом *нє обовязна*, нє условена з лексично-ґраматичнима характеристиками главного слова. Можеме напр. повесц: *Слунко зашло*, *Вон шеднул*, *Преподаванє ше закончело*, алє исти дїєслова можеме похасновац и зоз зависним членом одн. *з додатком предикату за место, час, причину* и под.: *Слунко зашло* **за гору**, *Вон шеднул* **на карсцель**, *Преподаванє ше*

закончело **на дзешец годзин**, *Кошели жито* **цали тидзень**, *Явел ше шефови* **на його поволанку**, *Зобудзели ше* **од лярми. –** *Вон бежал* **швидко. –** *Вони* **длуго** *бешедовали)*.

Главне слово при додаваню тото хторе мож похасновац у розличних формох. То може буц: дїєслово (*жалошнє* ***плакац,*** *жалошнє* ***плаче)***, меновнїк (***кромплї*** *на лупу,* ***з кромплями*** *на лупу),* прикметнїк (*барз* ***добри,*** *барз* ***добра***), присловнїк (*досц* ***чежко****, досц* ***чежше***).

Кед главне слово тиж нєпременлїве як и зависне слово, за главне слово ше трима тото хторе у виречёню мож похасновац без зависного, а за зависне – хторе у виречёню нє може стац без главного. Напр. у виречёню: *Ишол барз швидко* присловнїк *швидко* главне слово, бо може стац без присловнїка *барз: Ишол* **швидко**, а присловнїк *барз* зависне слово, бо го нє можеме похасновац звонка вязи зоз *швидко*, одн. нє можеме повесц: *Ишол барз.*

Словозлученє

& 88.1. Словозлученє то єдинка бешеди составена з двох або вецей словох хтори *обєдинєни по смислу и ґраматично* и виражую одредзене значенє; ґраматично слова повязани до словозлученя зоз *согласованьом* (оп. & 87.4-87.8)*, управяньом* (оп. & 87.9-87.16) и *додаваньом* (оп. & 87.18-87.19).

У словозлученю єдно слово представя ґраматично *главне слово*, а други слова од нього ґраматично *зависни*. Вежнїме за приклад виречёнє: *По длугим чеканю швидкого гайзибана людзе на станїци на глас сирени локомотиви оддихли.* У тим виречёню маме слїдующи словозлученя (главни слова у нїх означени з получарнима буквами): *длуге* **чеканє***, швидки* **гайзибан**, *длуге* **чеканє** *швидкого гайзибана,* **чеканє** *гайзибана,* **людзе** *на станїци,* **глас** *сирени,* **сирена** *локомотиви,* **глас** *сирени локомотиви,* **оддихнуц** *на глас сирени*. У словозлученю *длуге чеканє* главне слово меновнїк *чеканє,* а прикметнїк *длуги* му подредзени зоз согласованьом (склада ше з нїм у роду, числу и припадку); у словозлученю *швидки гайзибан* главне слово *гайзибан*, а прикметнїк *швидки* ше вяже за ньго тиж зоз согласованьом. У словозлученю *чеканє гайзибана* главне слово меновнїк *чеканє*, а меновнїк *гайзибан* му подредзени з управяньом (меновнїк *чеканє* вимага ґу себе форму ґенитива). У словозлученю *людзе на станїци* главне слово меновнїк *людзе,* а злученє *на станїци* (у функциї нєсогласованого атрибута) вяже ше за ньго зоз додаваньом; у словозлученю *оддихнуц на глас сирени* главне слово дїєслово *оддихнуц*, а злученє *на глас сирени* му подредзене тиж зоз додаваньом (ма функцию додатку за причину). Зависносц єдного слова од другого будзе нам очигляднєйша кед з виречёня вихабиме главни слова *чеканє, гайзибан, людзе, оддихнуц*: зависни слова остаю у виречёню медзисобно нєповязани: *По длугим швидкого на станїци на глас сирени локомотиви.* З другого боку, кед з виречёня вихабиме зависни слова, вяза главних словох останє у виречёню нєнарушена: *По чеканю гайзибана людзе оддихли.*

& 88.2. Словозлученє може буц двочленове и вецейчленове. Двочленове словозлученє ма єдно главне и єдно од нього зависне слово: *длуге* **чеканє**, **глас** *локомотиви*. Вецейчленове словозлученє ма єдно главне слово и вецей од нього зависни слова або словозлученя. Зависни словозлученя у нїм тиж маю свойо главни и од нїх зависни слова. У словозлученю *длуге* **чеканє** *швидкого гайзибана* за главне слово *чеканє* вязани атрибут *длуги* и двочленово словозлученє *швидки гайзибан*, алє атрибут *швидки* нє вязани за слово *чеканє*, алє за меновнїк *гайзибан*, хтори представя главне слово словозлученя *швидки гайзибан. Я*к видзиме з остатнього прикладу, вецейчленово словозлученя часто можеме розчленїц на два або вецей словозлученя.

& 88.3. Гоч кажде словозлученє виражує даяке значенє, воно ше квалитативно розликує од виречёня. Словозлученє то синтаксична єдинка хтора лєм *менує* значенє, а виречёнє синтаксична єдинка хтора го *сообщує*, одн. виповеда цалу думку. Кед повеме: *чеканє гайзибана, людзе на станїци*, наш собешеднїк будзе розумиц тоти словозлученя, алє нє будзе знац цо з нїма сцеме повесц, бо зме з нїма ище нїяку думку нє виповедли. А кед повеме: *Людзе оддихли,* або: *Людзе на глас локомотиви оддихли* итд., собешеднїк то приме як подполне сообщенє, як виповедзену думку. Кед словозлученє похаснуєме у сообщуюцей форми, воно постанє виречёнє: кед повеме: *оддихнуц на глас локомотиви*, то ище лєм словозлученє, а кед повеме: *оддихли на глас локомотиви*, то уж виречёнє. Тиж так словозлученє *читац наглас* постанє виречёнє кед повеме: *Читайме наглас, Читал наглас*, кед го похаснуєме як викричне виречёнє: *Читац наглас!* и под. За словозлученя гвариме же вони представяю готови будовательни материял з хторого ше будує будинок одн. виречёнє.

& 88.4. По главним слову словозлученя дзелїме на три ґрупи: *дїєсловни, меново* и *присловнїцки.*

1. У **дїєсловних словозлученьох** главне слово *дїєслово*, а други слова му подредзени: **составиц** *план,* **посцигнуц** *успих,* **повесц** *родичом,* **ментовац ше** *напасци,* **обегнуц** *шицких,* **наздавац ше** *доброму;* **стац** *при дзверох,* **робиц** *на полю,* **писац** *з клайбасом,* **бешедовац** *з товаришом,* **положиц** *на стол,* **приповедац** *о змаганю*; **послац** *купиц,* **казац** *присц,* **замодлїц** *однєсц;* **читац** *наглас,* **знац** *напамят,* **шедзиц** *дома,* **єсц** *на стояци;* **бешедовац** *ошмихуюци ше,* **исц** *оглядаюци ше,* **шедзиц** *читаюци.*

2. У **менових** словозлученьох у функциї главного слова *меново слова: меновнїки, прикметнїки, числовнїки* або *заменовнїки.*

а) У **меновнїцких** словозлученьох у функциї главного слова меновнїк: **план** *роботи,* **виробок** *задатка,* **завит** *младим,* **приход** *инспектора,* **активносц** *секциї;* **папер** *за рисованє,* **путованє** *по швеце,* **кнїжка** *з*

илустрациями; *важне* **сообщенє**, *родни* **рок**; *наш* **валал**, *його* **родичи**; *перша* **класа**; **врацанє** *дому,* **скок** *до далєка;* **жаданє** *пойсц,* **ришенє** *вимсциц ше* и др.

б) У **ад'єктивних** (прикметнїцких) словозлученьох у функциї главного слова прикметнїк: **достойни** *награди,* **познати** *людзом;* **задовольни** *з резултатом,* **способни** *за роботу*, **добри** *ту дзецом,* **совисни** *у роботи; барз* **вредни**, *широко* **познати**, *нєпреповедзено* **красни**, **нєдобри** *сто ґради;* **готови** *помогнуц,* **стройни** *одвитовац,* **ришени** *пойсц.*

в) У **числовнїцких** словозлученьох у функциї главного слова числовнїк**: двоме** *товарише,* **шесцеро** *дзеци,* **обидва** *товаришки,* **пецеро** *на списку,* **други** *по шоре.*

г) У **заменовнїцких** словозлученьох у функциї главного слова заменовнїк: **дахто** *з вас,* **дацо** *нове.*

3. У **присловнїцких словозлученьох** главне слово присловнїк: **вчера** *вечар* (присловнїк *вчера* як главне слово блїжей одредзени зоз присловнїком *вечар), барз* **швидко** (присловнїк *швидко* блїжей одредзени з присловнїком *барз);* **нєодлуга** *по Новим року,* **вєдно** *з товаришом,* **далєй** *од драги.*

Од дїєсловних, менових и присловнїцких словозлученьох треба розликовац *предикативни* злученя (оп. & 85.4).

Синтаґма

& 89.1. Термин *словозлученє* (укр. *словосполучення,* рсй. *словосочетание)* у наших ґраматикох перши почал хасновац Микола М. Кочиш. У сербокроатистики за поняце словозлученя хаснує ше термин *синтаґма.* Медзитим, русийски и украïнски ґраматичаре з термином *синтаґма* означую друге поняце: синтаґма то єдинка бешеди составена з ґрупи словох (у склопе виреченя) хтори обєдинєни **по смислу и интонацийно** (док словозлученє то два або вецей слова повязани **по смислу и ґраматично**). Єдинство словох у синтаґми посцигує ше з їх вигваряньом без претаргнуца, з єдним, наймоцнєйшим акцентом. Акцент и зєдинює слова синтаґми до цалосци. Єдна синтаґма оддзелює ше од другей зоз паузу (у чечней бешеди зоз слабеньом гласа). Синтаґму може твориц и *єдно слово*, а тиж и *цале виреченє*. Синтаґма ше може поклопйовац и нє поклопйовац зоз словозлученьом, цо завиши од интонациї виреченя.

& 89.2. Дзелєнє истого виреченя на синтаґми може буц розличне у зависносци од контекста, ситуациї, експресивней офарбеносци, смисла. Синтаґма еластичнєйша, подложнєйша пременком, а словозлученє стаємнєйше, засноване на одредзених моделох. Слїдующи виреченя можеме, зависно од вигваряня, подзелїц на розлични синтаґми:

Як зачудовали його І слова старшого брата (= слова старшого брата го барз зачудовали).

Як зачудовали І його слова І старшого брата (= його слова барз зачудовали старшого брата).

Схадзка кружока І будзе ютре на пейц годзин (дава ше информация хторого дня и на кельо годзин будзе схадзка).

Схадзка кружока І будзе ютре І на пейц годзин (наглашує ше же схадзка будзе *наютре* и то *на пейц годзин)*.

*(*Опатьце и текст о паузи у лекциї *Основни средства виражованя синтаксичних одношеньох.)*

Файти виреченьох

& 90.1. Виреченя дзелїме *по змисту* одн. *цилю* з хторим их виповедаме и *по структури.* По змисту дзелїме виреченя на *розповедни, опитни и побудни,* а по структури на *прости, прости преширени и зложени.*

& 90.2. **Файти виреченьох по змисту**. Пречитайме слїдующи виривок з приповедки Миколи М. Кочиша „Владко ше веже на госцину":

(1) Бачи оганял коня, а Владко дринґал за кочом. *(2)* Хмара праху лєжала за нїма на дильове прициснута з горучаву. ... *(3) „*Бачи, пущце ме на коч!" – *(4)* плачуци кричал Владко. ... *(5)* Бачи го поволал на госцину ґу себе до валалу, а тераз го охабел самого на нєпознатим дильове през живей души доокола. „*(6)* Моя кобула худа як страшидло, га? *(7)* Мой коч шмердзи на гной, га? *(8)* А ти, панє, идз пешо! *(9)* Пешо! *(10)* Беж долу док сом ци нє утнул з тим пориском по тих панских плюндрох!!! ... " (М. Коч.)

У наведзеним виривку маме три файти виреченьох по змисту: У першим, другим, штвартим и пиятим виреченю писатель приповеда, *розповеда*, сообщує читачови (собешеднїкови) о подїї з хтору вон ище нє упознати: бачи моцно гонї коня, Владко бежи за кочом плачуци, за нїма ше дзвига хмара праху. То *розповедни* виреченя. У шестим и седмим виреченю бачи *поставя питаня* Владкови глєдаюци на нїх одвит: чи то наисце його конь и коч таки нїяки. То *опитни* виреченя. У трецим виреченю Владко модлї бачика же би го знова приял на коч, одн. *побудзує* го на одредзену дїю; у осмим и дзешатим виреченю бачи розказує Владкови же би зишол з коча и ишол пешо, одн. и вон *побудзує* Владка на одредзену дїю. То *побудни* виреченя.

Розповедни виреченя

& 90.3. З розповеднима виреченями бешедуюца особа сообщує собешеднїкови о даяким факту, зявеню, подїї. За нїх характеристична *мирна, ровна интонация*, з повисшеним тоном на слову хторе ше лоґично видзелює од других словох вирече̏ня и з мирним знїжованьом тона на концу вирече̏ня. Розповедни вирече̏ня характеристични за монологну бешеду. З трох наведзених файтох вирече̏ньох то найчастейши вирече̏ня.

& 90.4. Розповедни вирече̏ня у наведзеним виривку (1, 2, 4. и 5) виповедзени у *потвердзуюцей* форми, у нїх ше нїч нє неґирує. Медзитим, кед би ше тота подія даяк иншак случела, писатель би о нєй могол приповедац и неґируюци тото шицко з одрекаюцим предикатом одн. зоз словком *нє*: *Бачи* **нє** *оганял коня, а Владко* **нє** *дринґал за кочом* итд. Розповедни вирече̏ня, значи, можу буц *потвердзуюци* и *одрекаюци.*

Опитни вирече̏ня

& 90.5. З опитнима виреченями бешедуюца особа ше пита дацо собешеднїкови, глєда од нього информацию хтору сама нє ма. По форми опитни вирече̏ня дзеля ше на *заменовнїцки* и *нєзаменовнїцки.*

Заменовнїцки вирече̏ня маю на початку *опитни член* – то вше заменовнїк або присловнїк: *хто, цо, хтори/котри, чий, яки; дзе, кадзи, кеди, одкеди, як, чом, прецо, нач.* Напр.: **Хто** *пришол?* – **Цо** *читаш?* – **Хтори** *новини ши купел?* – **Яки** *єст филм на ТВ?* – **Дзе** *пойдзеш?* – **Кеди** *ше врациш? (*Опитни вирече̏ня з присловнїками воламе тиж заменовнїцки прето же тоти присловнїки виведзени зоз заменовнїцких елементох – оп. & 79.10) Заменовнїцки опитни вирече̏ня маю интонацию розповедних вирече̏ньох. Кед напр. у опитним вирече̏ню *Хто пришол?* опитни член *хто* заменїме зоз заменовнїком *вон: Вон пришол*, прешвечиме ше же ше обидва тоти вирече̏ня вигваряю з єднаку интонацию.

На заменовнїцки опитни вирече̏ня можлїве дац вецей розлични одвити у хторих ше конкретизує опитни член. На питанє **Хто** *пришол?* можеме одвитовац: **Оцец** *пришол,* **Бачи** *пришол,* **Поштар** *пришол* итд.

& 90.6. Нєзаменовнїцки вирече̏ня нє маю на початку заменовнїк або присловнїк як опитни член, у нїх опитни член може буц кажде полнозначне слово. Опитни член ше баржей наглашує (на нїм вирече̏ньов акцент), а цале вирече̏нє ше вигваря з *опитну интонацию*: з повисшеним тоном, хтори ше на самим концу вирече̏ня кус знїжує. Напр.: *На* **автобусу** *пришол? –* **Вжал** *ши амрел? – Вжал ши* **досц** *пенєжи? – Змаганє будзе на* **стадиону***?* Кед опитне слово на концу вирече̏ня, як у остатнїм прикладу, вец ше тон на концу нє знїжує (на тото слово пада акцент вирече̏ня).

Слово з хторим ше виражує питанє може буц гоч на хторим месце у вирече̏ню. Напр. вирече̏нє *Ходзиш порядне на преподаваня з литературы?* може мац аж штири опитни члени: **Ходзиш** *порядне на преподаваня з литературы? Ходзиш* **порядне** *на преподаваня з литературы? Ходзиш порядне* **на преподаваня** *з литературы? Ходзиш порядне на преподаваня* **з литературы***?* З першим вирече̏ньом питаме ше собешеднїкови чи *ходзи* на преподаваня, з другим вирече̏ньом – чи ходзи *порядне* на преподаваня, з трецим – чи ходзи *на преподаваня* чи, можебуц, на вежби, зоз штвартим – чи ходзи на преподаваня *з литературы* чи з даєдного другого предмета. Дакеди опитни член видзелюєме и зоз шором словох и теди вон часто на першим месце: **Кнїжку** *ши купел? – У* **школи** *ши бул?*

& 90.7. Нєзаменовнїцки опитни вирече̏ня маю структуру розповедних вирече̏ньох, а розликую ше од нїх лєм по опитней интонациї. Кажде наведзене опитне вирече̏нє з пременку интонациї можеме пременїц до розповедного: **На автобусу** *пришол. – Змаганє будзе* **на стадиону**. Тиж так и кажде розповедне вирече̏нє можеме пременїц на опитне, напр. вирече̏ня з наведзеного виривку: *(1) Бачи оганял коня? – Владко дринґал за кочом? – (5) Бачи го поволал на госцину? – А тераз го охабел самого на нєпознатим дильове?*

За розлику од заменовнїцких вирече̏ньох, на нєзаменовнїцки опитни вирече̏ня можлїви лєм два одвити: *гей* або *нє.* Напр.: „*На* **автобусу** *пришол?*“ „*Гей/Нє*“. – „**Вжал** *ши амрел?*“ „*Вжал/Нє вжал*“. "*Вжал ши* **досц** *пенєжи?*“ ”*Гей/Нє*“ итд.

& 90.8. Опитни член у нєзаменовнїцких вирече̏ньох дакеди наглашуєме и зоз опитним словком *чи* на початку вирече̏ня. Вирече̏ня зоз словком **чи** у бешеди звичайно хаснуєме кед з нїма баржей наглашуєме питанє або виражуєме у нїх подозривосц, нєсиґурносц, ваганє, гнїв и под. Напр., у Гнатюкових записох: *Хлапец вжал овци опрез себе, та гонї пашуци. ... Раз видзи же бежи ту ньому о дзевец глави шаркань* [и кричи]*: Як ти ту шмел пущиц твойо овци?* **Чи** *ти то* **нє знаш** *же ту нє шлєбодно? – Та* **чи** *сом ци нє ґуторела же нє зубадлай* [коня] *у хлїве, алє на дворе? – Чекай, ... шак я тебе научим чловества!* **Чи** *то ше так длуго ходзи на воду?* У наведзених опитних вирече̏ньох виражени гнїв. У слїдующих прикладох виражує ше подозривосц, нєдовириє, обаванє: **Чи** *ше з нїм дацо нє случело же го нєт*? *– Мнє нєпозната тота драга,* **чи** *зме нє заблукали?*

У литературним язику, з часци под уплївом сербских опитних конструкцийох зоз *је л(и)* и *да л(и)*, опитне словко *чи* частейше хаснуєме як у бешеди. Напр.: *То добри чловек. ...* **Чи** *нє так*? (Толстой*)* – **Чи тот** *автобус идзе на станїцу?* У бешеди звичайно ґутериме: *То добри чловек.* **Нє так**? (або: *То добри чловек,* **агей***.)* – **Тот** *автобус идзе на станїцу? – Та охаб ме! Цо ме ище и ти мучиш?* **Нє досц** *ми и так?* (Е. План.)

Тоту розлику у хасноваю словка *чи* у бешеди и у литературним язику илуструю и розлични преклади истих вирече̏ньох з Ґоґольового „Тараса Бульби”: старши прекладач (1950) их преложел без словка *чи*, а младши прекладач (198*2*) – зоз *чи*:

(1) А пан дума же то **так лєгко** [?] (1950) – **Чи** *пан дума же то* **лєм так** [?] (1982)

(2) А пан **нє зна** *же бог створел палєнку зато же би ю кажде пробовал?* (1950) – *А* **чи** *пан* **нє зна** *же бог створел палєнку зато же би ю кажде пробовал?* (1982)

& 90.9. Окремни тип нєзаменовнїцких вирeченьох то зависно-зложени *роздзельни опитни* вирeченя: *Сцеш* **чи** *нє сцеш? Придзеш зо мну* **чи** *останєш дома?* – **Чи** *ви, мамо, шпице* **чи** *роздумуєце?* (нар. писня)

& 90.10. У нєзаменовнїцких вирeченьох хаснуєме и опитне словко *озда*, з хторим виражуєме ниянсу подозривосци, нєдовирия, нєсподзиваня, протесту и под.: **Озда** *ши ше уж врацел?* – **Озда** *ши уж шицко научел за ютре?* – **Озда** *думаш же ти можеш робиц* **цо сцеш***?*!

& 90.11. У бешедним язику у експресивней бешеди, и у заменовнїцких и у нєзаменовнїцких вирeченьох, на концу вирeченя досц часто хаснуєме викричнїк **га (з опитну интонацию)**: *Чи ше раз докричуєш з Гуздерку спод конку, або од студнї,* **га***? И чи раз Гуздер одо мнє догану питал спод свойого конку***, га***?* (М. Коч.)

& 90.12. Опитни вирeченя з хторима бешедуюца особа глєда одвит од собешеднїка воламе *прави опитни* вирeченя. Єст, медзитим, и **нєправи опитни** вирeченя, з хторима ше нє глєда одвит и хтори лєм *по форми* опитни. То:

а) Вирeченя з хторима нє глєдаме одвит, алє уствари даваме информацию (такв. *реторични питаня)*. Вони по форми опитни, а по змисту су розповедни. Вони вше виражую даяку емоцию. За нїх характеристична процивсловносц медзи форму вирeченя и його змистом: кед су зоз словком *нє*, вони даваю потвердзуюцу информацию, а кед су без словка *нє*, даваю одрекаюцу информацию. Напр. з одрекаюцима по форми вирeченями *Озда я нє знам яки вон погубени?! Хто себе самому нє жада добре?* ми уствари сцеме повесц: *Я добре знам яки вон погубени. Кажде себе самому жада добре.* З вирeченями без негациї *Та цо ше я будзем з тобу тельо нацаговац? Та чи то ше так бешедує зоз старшим?!* сцеме повесц: *Я ше з тобу нє будзем тельо нацаговац! Так ше нє бешедує зоз старшим!* Таки и приклад: *Гинто, шедзим коло столїка, ... бо би дацо требало написац, а раз ци вон* [кандур] *ту. ... та коло мнє, коло мнє, ... и кед сом ше найменєй сподзивал,* **нє висипал ми тинту?** (М. Ков.)

б) Вирeченя з хторима собешеднїка побудзуєме на дїю. З опитну форму ше розказ, жаданє або молба ублажує. Кед дакому повеме: *Помог биш ми дакус?*, ми го уствари сцеме замодлїц же би нам помог; кед повеме: *Чом бизме нє пошли пополадню на купанє?,* ми нєнападно виражуєме свойо предкладанє же бизме ше пошли купац. У стиху: *Патьце слунко, мили дзеци, // полне є лагоди! // Сцеце здравя?* **Цо чекаце***? // Шицки – до природи!* поет Г. Г. Надь з питаньом *Цо чекаце?* уствари сцел повесц: *Нїч нє чекайце, алє шицки до природи!*

в) Опитни вирeченя дакеди хаснуєме и кед сцеме затримац увагу слухача одн. читача кед му дацо приповедаме або го сцеме баржей заинтересовац за нашо приповеданє. Напр.: *Почал вон мнє приповедац, „солїц ми розум”: „Могол биш так и так зробиц.”* **А знаце цо я му гварел?** *Гварел сом му: „Роб ти свою роботу, а нє мишай ше до моїх бриґох!”*

г) Дакеди собешеднїкови поставяме питанє з цильом же бизме достали його согласносц. У таких вирeченьох опитни член ше находзи на концу и видзелює ше зоз запяту. Саме вирeченє нє муши мац опитну интонацию. Вирeченя з опитну интонацию: **Цо же** *сом му могла на то повесц,* **га нє**? або: ..., **чи нє так? –** *Муша обидвойо робиц. Як же би вижили з двоїма дзецми,* **поведзце и сами**? або: ... **га нє?, чи нє так?** и под.

Вирeченя нє з опитну интонацию: *Вецей ми то нє роб,* **розумел ши?! –** *Добри бул тот филм,* **гей? –** *Зоз слїдующей плаци ци купиме патики,* **добре?**

ґ) Вирeченя з хторима ше виражує емоционална реакция бешедуюцей особи, єй оцена дачийого поступку и под.: *Як ше нє ганьбиш?! – Цоже ше шмеєш? То нє шмишне. – Як можеш таки буц?! – И чом сом го послухал?!*

Побудни вирeченя

& 90.13. З побуднима вирeченями виражує ше *побудзованє* собешеднїка на дїю: розказ, молба, жаданє, порада, благанє, гроженє, протест, поволанка на заєднїцку акцию и под.

Побудзованє ше виражує*:*

1. а) з формами императива: *Идз по новини. – Виключ телевизор***. б)** з другима формами за виражованє жаданя, дзеки: **1)** з инфинитивом: *Дзеци, спац!;* **2)** з потенциялом: *же биш то вецей нє поробел!* (строги розказ) – *Вам би уж исц* (благи розказ, совит)*;* **3)** з презентом: *Идземе!* **в)** зоз словками за змоцньованє (*гайде, нолє, ноце, та*) або ублажованє (*-лє*) у комбинациї з другима наведзенима формами*: Гайде, идз по новини! – Ноце, преложме тото древо. – Та охаб ме на мире! – Гибай-лє ту;*

2. з интонацию (розказуюцу, поволуюцу, благаюцу и под.).

& 90.14. Приклади за розлични ниянси побудзованя (векшина по М. М. Кочишови):

Строги розказ: „***Одмикай****, стара, пущ нас нука! – оштро прегварел нєпознати глас зоз улїци под облаком.* – З форму потенцияла: ***Же бисце*** *ше нє побили!* Зоз оштру опитну интонацию: *Нє охабиш то?! – Нє идзеш ти дому?!*

Молба: *Ой, Сиверу, Сиверочку, //* ***дай ми кабат на бабочку****, // бо тот кабат, кабат били // баби, дзецом, шицким мили* (М. Ков.). *– Гайде, послухай ме. –* ***Могол биш*** *присц дакус ми помогнуц.*

Порада: *Коваль так гвари:* ***Паметац треба – дзе нєт роботи, нєт анї хлєба*** (М. Ков.). – „*Ой, шестричко, добру раду // дзечнє дам каждому:* ***роб ти добре нє лєм себе, // алє и другому*** (Г. Г. Надь). – ***Вам би уж исц****, бо запожнїце.*

Благанє: ***Алє нє плач, ластовичко***, *// нач ше в слизох давиц? // Ша ти себе можеш лєгко // нове гнїздо справиц* (М. Буд.).

Викрични вирeченя

& 90.15. Шицки три описани файти виреченьох – розповедни, опитни и побудни – кед зме возбудзени, можеме виповесц як викрични виреченя: з повисшеним тоном, хтори на концу нє пада поступнє, алє ше нагло прерива. З викричнима виреченями вше виражуєме даяки чувства. У їх структури часто хаснуєме викрични и други слова з хторима змоцнюєме вирази своїх чувствох *(ей, о, гей, яй, но, та, як, яки* и др.). Напр.:

Розповедни-викрични: **О**, **як** *сом длуго чекал на щесни часи // кед слунко швици, кед гора писню шпива!* (М. Коч.). – **Ой,** *шкорванку,* **ой***, шкорванку, // красну шпиваш ти шпиванку!* (Г. Кост.). – **Гей***, ричко, у тебе одбива ше нєбо!* (Г. Кост.). – **Ей***, так то шицок швет превращени!* (Г. Кост.)

Опитни-викрични: **Яки** *одпочивок тераз кед найвекша робота?!* (М. Коч.). – **Озда** *ши ше уж врацел***?! – Озда** *думаш же ти можеш робиц* **цо сцеш***?*! – *Придзеш зо мну* **чи** *останєш дома***?! –** *Дзе ти видзел таке робиц***?! –** *Нє охабиш то***?!** Два опитни виреченя у виривку наведзеним у пасусу 90.2. бешедуюца особа вироятно виповедла з викричним тоном: „*Моя кобула худа як страшидло, га?!!! Мой коч шмердзи на гной, га?!!!*

Побудни-викрични виреченя тиж маме у наведзеним виривку: *Бачи, пущце ме на коч! – А ти, панє, идз пешо! Пешо! Беж долу док сом ци нє утнул з тим пориском...!*

& 90.16. **Файти виреченьох по структури.** По структури виреченя ше дзеля на прости (хтори маю лєм главни члени – субєкт и предикат), преширени (хтори окрем субєкта и предиката маю и другорядово члени – детерминативи) и зложени (хтори зложени з двох або вецей простих або преширених виреченьох).

Просте и преширене виреченє

Члени виреченя

& 91.1. Виреченє ше состої з часцох хтори воламе *члени виреченя.* Главни члени виреченя то *субєкт* и *предикат.* **Субєкт** то член виреченя хтори означує о ким або о чим ше у виреченю дацо бешедує. Ґраматично є нєзависни од других членох виреченя. Найчастейше функцию субєкта маю меновнїки у форми номинатива, а можу ю мац и други файти словох кед ше похасную у функциї меновнїка. **Предикат** то член виреченя з хторим ше вше дацо гутори о субєкту одн. окончовательови дії: з нїм ше виражує даяка дія, стан або прикмета субєкта одн. окончователя. Виреченя хтори маю обидва главни члени – субєкт и предикат – волаю ше *двочленово виреченя* (у ґраматикох М. М. Кочиша то *двоскладово* виреченя).

Шицки други члени виреченя вяжу ше або за субєкт або за предикат и дополнюю або бліжей одредзую єден з тих двох главних членох. То *другорядово члени* виреченя. Воламе их **детерминативи**. Детерминативи можу буц: **а)** *меново:* бліжей одредзую меновнїки и други меново слова у виреченю; **б)** *дієсловни:* бліжей одредзую дієслова. Меново детерминативи то *атрибут* и *апозиция*, а дієсловни – *обєкт* и *додатки* або *обставиново (присловнїцки) детерминативи* (за место, час, причину и др.). Виреченя хтори маю лєм субєкт и предикат воламе *прости виреченя*, а виреченя хтори маю и детерминативи – *преширени виреченя.*

& 91.2. Даєдни слова, форми и вирази нє маю вредносц члена виреченя. То: форми вокатива, викричнїки, модални вирази и уложени виреченя, применовнїки, повратне словко *ше*, модални, фазово и злучни дієслова, злучнїки и словка.

Вокатив представя самостойну значеньову и интонацийну єдинку. Найчастейше стої на початку виреченя, алє може стац и гоч на хторим другим месце у виреченю. Вше ше видзелює зоз запяту. Напр.: *Гей,* **Михалє***, – хтошка кричи, – вижень гаче з кукурици* (Г. Кост.). *– Яки ши ми,* **нєбораку***, весели! // Дзе же це так вишпивовац учели?* (М. Ков.)

З *викричнїками* виражуєме розлични чувства. Видзелюєме их зоз запятами: **Ей***, кед я придзем, та увидзиш свойо!* Дакеди их хаснуєме самостойно одн. у функциї виреченя и теди после нїх кладземе викричнїк. – **Чит!** *Анї слово вецей!*

Модални вирази (оп. & 109.1-109.2) и дополнююци толкованя (оп. & 110.1-110.3) *ґраматично* нє повязани з виреченьом, алє *по значеню* су з нїм повязани, бо дополнюю, бліжей одредзую його змист. Модални вирази ше найчастейше видзелюю зоз запяту, а уложени виреченя ше кладу до заградзеня або ше тиж видзелюю зоз запяту. Напр.: *Лєм вон нє плаче,* **а поправдзе повесц***, вон би мушел найвецей плакац* (М. Ков.). *– Вискочели на коч (***андя скорей як бачи***)* (М. Пап).

Применовнїки зоз припадкову форму меновнїка творя значеньову цалосц. Прето їх злученя з припадками представяю нєдзелїви член вирeченя: *Ладя преходзи* **попод мост. –** *Пришли* **пред вечаром.**

Повратне словко *ше* тиж представя з дїєсловом нєдзелїву цалосц: *шмею* **ше,** *боїм* **ше.** Алє кед ма значенє повратного заменовнїка *себе*, вец словко *ше* представя член вирeченя (обєкт): *умива* **ше**, *бию* **ше.**

Модални и *фазово* дїєслова творя значеньову цалосц з инфинитивом полнозначного дїєслова, а сами нє маю вредносц члена вирeченя: *сцем пойсц, мушиш послухац, жадал посцигнуц; почал робиц.* Злучне дїєслово *буц* тиж представя значеньову цалосц зоз словом з хторим ше вяже: *Уж* **є студент**, *Нїч* **нє було видно.**

Злучнїки злучую слова и вирeченя, а *словка* даваю другим словом одредзену ниянсу у значеню, а у рамикох вирeченя анї єдни анї други нє маю вредносц члена вирeченя.

Субєкт

& 92.1. Субєкт то главни член двочленового вирeченя хтори означує ношителя дїї, прикмети або стану хтори ше виноши з предикатом.

& 92.2. **Прости субєкт** (єдно слово у функциї субєкта):

а) У функциї субєкта найчастейше меновнїк у номинативе: **Людзе** *робя.*

б) Прикметнїк: **Млади** *ше нє знаю чувац.* **Сити** *гладному нє вери.*

в) Заменовнїк: **Вон** *добре зарабя.* **Шицки** *пришли.*

г) Числовнїк: **Двоме** *нє пришли.* **Пецеро** *хибя.*

ґ) Дїєслово: **Учиц ше –** *наш найважнєйши задаток* (инфинитив *учиц ше* ту можеме заменїц з дїєсловним меновнїком: **Ученє** *наш найважнєйши задаток).*

д) Нєпременлїви файти словох: *Обвисцени велї людзе, алє* **мало** *пришли* (РС). – **Полно** *пошли на змаганє.* – *„***Гура”** *одгукло у школским дворе.*

е) Партитивни ґенитив: *Нападало* **шнїгу** (ґенитив ту заменлїви з номинативом: *Нападал* **шнїг).**

є) Одрекаюци ґенитив (з дїєсловом **буц** и др.); и у тих конструкцийох ґенитив заменлїви з номинативом: **Нїкого** *нє було дома* (= **нїхто** нє був дома). – *Нєстало* **пенєжох** (= препадли **пенєжи).**

Кед два або вецей слова у функциї субєкта, вец маме **зложени субєкт** або **субєктово словозлученє.** Зложени субєкт творя:

а) меновнїк з прикметнїком: **Руски Керестур** *крашнє напредує.* – **Вредни роботнїк** *вшадзи ма успиху*;

б) меновнїк у номинативе з инструменталом: **Ми з Данилом** *були на змаганю* (= я и Данил)**. – Ми з мацеру** *були у баби* (= я и мац)**;**

в) словозлученя хтори знача видзельованє одредзеного количества з векшей ґрупи поняцох истей файти: **Велї з нїх** *участвовали на роботних акцийох.* – **Дaєдни спомедзи вас** *посцигли красни успих***. – Тройо од пецерих дзецох** *ше школовали*;

г) номинатив числовнїка и номинатив меновнїка: *На перши рок ше уписали* **пецеро студенти. – Двоме школяре** *наградзени*;

ґ) заменовнїки *келї, телї* и нєодредзени числовнїки *велї, даскелї* з номинативом: **Велї людзе** *одходза з валалу.* – **Телї дзеци** *на швеце гладую!;*

д) присловнїк за количество з номинативом або ґенитивом: *Прешло* **вельо роки. –** *Уж* **даскельо автобуси** *нас охабели.* – **Полно навияче** (або: **полно навиячох)** *були патриц змаганє. – На лукох паше* **чупор овцох;**

е) словозлученя хтори знача приблїжне количество: **Коло пейцсто обисца** *у валалє маю телевизори.* – **Вецей як два тисячи людзе** *остали без домох;*

є) словозлученя **инфинитив** + **дополнєнє (обєкт** и др.)**:** [У Карпатох] **Студню видзиц** *то ридкосц* (РН). – *Так и чловека* **нїч нє робиц** *доводзи до лєнївства* (РН). – *Шид був варощик у хторим и* **дзвонар буц** *нє исте як окончовац тоту службу у малим валалє* (по М. Ков.);

ж) други словозлученя: *САПВ* вельо уклада до польопривреди;

з) Вирeченя: Най завре дзвери *хто остатнї войдзе. – „Най мир запанує медзи людзми!”* одгукло зоз шицких бокох. – *Зачуло ше єдно поспане „***Хто то***” зоз цмоти тей хижи* (В. Кир.).

& 92.3. Субєкт може буц *ґраматични* и *логични.* Ґраматични субєкт то субєкт у форми номинатива. Одредзуємe го на основи ґраматичних критерийох. Ґраматични субєкт зме мали у шицких горе наведзених прикладох. Логични субєкт стої у даєдним другим припадку без применовнїка. Може буц у ґенитиве, дативе и акузативе. За розлику од ґраматичного субєкта, логични субєкт одредзуємe по смислу, логики. Напр. у вирeченю: *Покошене жито, нєстало* **пипиня** (Є. Сол.) по смислу заключуємe же бешеда о *пипиню*, одн. же *пипинє* субєкт. Тиж так у вирeченьох *Було* **нам** *крашнє. – Колє* **го** *у боку* и под. логичне же субєкт *ми* и *вон.* Исти вирeченя можеме трансформовац до особних: **Ми** *ше чувствовали крашнє.* – **Вон** *чувствує клаце у боку.*

& 92.4. **Субєкт** и **окончователь дїї (аґенс).** Субєкт вирeченя нє муши буц и *окончователь* дїї *(аґенс)*. У вирeченьох **Товариш** *ми помог,* **Хтошка** *бренка на дзверох,* **Сушед** *ми цошка кричи* субєкт *товариш (хтошка, сушед)* прави окончователь дїї: товариш *помог,* хтошка *бренка,* сушед *кричи.* Медзитим у вирeченю **Народ** *подбунєти* **з боку нєприятеля** дїю подбуньованя окончує *нєприятель*, а нє субєкт *народ*. Меновнїк у ґенитиве ту *окончователь* дїї, а субєкт церпи дїю окончователя.

Виреченя у хторих субєкт у форми номинатива источасно и окончователь дії воламе *активни конструкциї* (або *активни виреченя)*. З другого боку маме виреченя у хторих окончователь дії нє у номинативе, алє у даєдним зависним припадку, а прави обєкт дії у номинативе и ма функцию субєкта. То *пасивни конструкциї* (або *пасивни виреченя).*

& 92.5. Окончователь дії ше у виреченю виражує на вецей способи:

1. У активних конструкцийох, гварели зме, вон ма форму номинатива и функцию субєкта: **Чловек** *роби.* – **Хлапци** *ше фодбалую.*

2. Окончователь дії у пасивних конструкцийох:

а) У даєдних виреченьох окончователь познати, алє ше нє менує: *Янко наградзени. – Жито ше коши. – Кукурица ше ламе.* Янка наградзел учитель, шеф, колектив и под., жито коша людзе, кукурицу ламу тиж людзе. (О конструкцийох типа *кукурица ше ламе* оп. & 105.9-105.13)

б) Окончователь ше виражує з применовнїцку конструкцию *од + ґенитив* (применовнїк *од* у злученю з ґенитивом меновнїка з хторим означени окончователь): *Похвалєни є* **од учителя** (= учитель го похвалєл). – *Та я одкеди твой оцец умар* **од нїх** *вше була лєм поганьбена и охудобнєта* (М. Жир.) (= вони, т. є родзини ме ганьбели и охудобньовали). – *Як вон був облюбени и почитовани* **од шицких гражданох** (РН).

в) Окончователь ше виражує з применовнїцку конструкцию *з боку + ґенитив: Викритиковани є* **з боку шицких** (= шицки го викритиковали). Тиж и виреченє з пасуса 92.4: *Народ подбунєти* **з боку нєприятеля** (= нєприятель подбунєл народ). Конструкциї того типа хаснуєме под уплївом сербского язика: *Искритикован је* **од стране свих***, Народ је подбуњен* **од стране непријатеља**.

г) Окончователь ше виражує и з инструменталну конструкцию: *Був збунєти* **з критику** (= критика го збунєла).

3. Окончователь дії у безособних конструкцийох:

а) У слїдующим типу виреченьох окончователь ше нароком нє менує, гоч є познати: *Погварка ше о тим по валалє. – Приповеда ше же їх фирма препадла.*

б) У виреченьох хтори знача події и стани у природи и виреченьох з логичним субєктом аґенс нєодредзени, та ше нє менує: *Гирми. – Блїска. – Розвидня ше. – Стрика му до уха. – Болї го глава.*

Предикат

& 93.1. Предикат то други главни член виреченя. З нїм ше виражує тото цо ше у виреченю виноши як нове у вязи зоз субєктом: цо роби субєкт, цо ше з нїм случує, у яким ше стану находзи, яка прикмета ше му дава и др.

Предикат може буц *дїєсловни, менови (менски)* и *присловнїцки.*

Дїєсловни предикат

& 93.2. Дїєсловни предикат може буц *прости* и *зложени.*

1. Прости дїєсловни предикат ше состої з єдного слова одн. з єдней форми. Дїєслово може буц у форми

а) презента: *Чловек* **роби.**

б) перфекта: *Чловек* **робел.**

в) плусквамперфекта: *Чловек* **був робел.**

г) футура: *Чловек* **зроби. –** *Чловек* **будзе робиц.**

ґ) потенцияла: *Вон* **би зробел.**

д) потенцияла прешлого: *Вон* **би був зробел.**

е) императива: **Зроб** ми то. – **Най** вон **идзе**; императива зоз значеньом перфекта: *Кед вон наишол, а ми* **гонь** дому! (= а ми почали сцекац)

є) У функциї предиката може буц и помоцне дїєслово **буц** у злученю з додатком предиката за место (дїєслово *буц* ту значи „находзиц ше даґдзе"): *Їх хижа при беґелю* (по сербски: *Њихова кућа* **је** *крај канала). – На боку двор (Са стране* **је** *двориште). – Пред хижу заградка (Пред кућом* **је** *врт). – За хижу овоцнїк.*

ж) У функциї предиката може буц и викричнїк: *Пошпоцел ше, та* **бух** *на жем*. Тиж и словко: *Достанєм за нїх* [за два ґрайцари] *у тетки Ґубашовей два штолверки.* **Гайд** *я на улїцу з двома ґрайцарами и такой до тетки* (Е. Коч.).

2. Зложени дїєсловни предикат ше состої з вецей словох одн. формох:

а) Фазове дїєслово (оп. & 59.3-59.4) **почац, престац, предлужиц** + полнозначне дїєслово: *Оцец* ***ше почал вадзиц****. – Шицки* ***престали робиц****. –* ***Предлужели робиц*** *свою роботу.*

б) Модалне дїєслово (оп. & 59.2) + полнозначне дїєслово: ***Мушим пойсц*** *до товариша*. – ***Нє шмел висц*** *на испит. –* ***Маш виполнїц*** *обецанку*.

в) Предикативни прикметнїк у злученю з дїєсловом твори зложени менови предикат: *Ти* ***був длужен*** *то* ***зроби****ц. – Вон* ***був примушени пойсц****. – Я* ***був готови биц ше****.*

г) Стаємне дїєсловне словозлученє (*мац намиру, мац право* и под.) + дїєслово: *Ми* ***маме намиру пойсц****. – Ви* ***нє маце прав****о так* ***робиц****. – Вон* ***нє мал можлївосц школовац ше****.*

г) Злученє дїєслова з прикметнїком твори предикатов атрибут: *Петро* ***пришол*** *дому* ***пияни***. – ***Були зме вистати****, та* ***зме полєгали облєчени***. – *Я* ***ше пребудзел одпочинути***. – Дюра *сцигнул перши* на циль.

д) Дїєслово з обєктом без хторого воно нє ма самостойне значенє можеме тримац и за прости предикат: *Шицки* ***вжали учасц*** *на змаганю*. – *Предсидатель* ***дал согласносц*** *же би ше схадзка отримала*. Наведзени словозлученя мож заменїц з простим предикатом: *Шицки* ***участвовали*** *на змаганю*. – *Предсидатель* ***ше соглашел****...*

& 93.3. Предикат вєдно з детерминативами воламе *предикатово словозлученє.* У вирекеню *Мой сушед Дюра* **виприповедал ми нєшка интересантни филм** часц *виприповедал ми нєшка интересантни филм* представя предикатово словозлученє, а часц *мой сушед Дюра* субєктово словозлученє.

Менови предикат

& 93.4. Менови предикат маме кед у функциї предиката меново слова (меновнїки, прикметнїки, заменовнїки, числовнїки) у номинативе лєбо у зависних припадкох з применовнїками або без применовнїкох. Вони ше вяжу за субєкт зоз *звязку* (*копулу*), одн. творя предикат вєдно зоз звязку. У функциї звязки *нєполнозначни дїєслова.* Менови предикат означує одредзену характеристику або стан субєкта.

& 93.5. Найчастейше у функциї звязки форми помоцного дїєслова *буц (сом, ши, є, зме, сце, су; будзем, будзеш, будзе* итд.; *бул(а) сом (ши), були зме (сце), бул -а -о,* мн. *-и).*

Кед предикат у презенту, а субєкт виповедзени, звязка ше вихабя: *я, ти, вон (вона, воно) студент; ми (ви, вони) студенти.* Напр.: *Петро уж два роки студент*. – *Мой брат од єшенї вояк.*

Кед субєкт нє виповедзени, звязка ше хаснує: *студент сом, студент ши, студент є, студенти зме, студенти сце, студенти су.* Напр.: *Уж два роки* **сом** *студент*. – *Од єшенї* **є** *вояк.*

Кед предикат у футуру або перфекту, звязка ше вше хаснує (и кед субєкт виповедзени и кед є вихабени): *Петро о два роки* **будзе** *студент. О пейц роки* **будзе** *инженєр.* – *Петро пред трома роками ище* **бул** *студент. Пред роком уж* **бул** *инженєр. (*У сербским язику звязка *бити* ше вше хаснує: *Петар* **је** *већ две године студент.* – *Већ две године* **је** *студент.* – *Петар* **ће** *кроз две године* **бити** *студент.* – *Кроз две године* **ће бити** *студент.)*

У виреченьох з виповедзеним субєктом у функциї звязки досц часто хаснуєме и заменовнїк *то: Телечка* **то** *брег у Бачкей.* Точнєйше, ту у функциї звязки нє сам заменовнїк *то:* вон твори звязку вєдно з формами помоцного дїєслова *буц.* Форми перфекта и футура ту очигляднєйши, бо ше у нїх виповедаю и форми дїєслова *буц: Панонске морйо* **то було** *морйо у терашнєй Панонскей ровнїни.* За презент очигляднєйши приклади у сербским язику: *Телечка* **то је** *брег у Бачкој.*

Помоцне дїєслово *буц* часто хаснуєме и зоз значенями „буц, находзиц ше даґдзе”, „походзиц оддакаль”, „заберац положенє, пресцерац ше” и под. у конструкцийох з присловнїками и додатком за место. З тима значенями воно *полнозначне* и у таких случайох маме нє менови, алє дїєсловни предикат. Напр.: *Дзеци у хижи.* – *Владо ту.* – *Оцец нє дома, вон од рана на полю.* – *Вон з Миклошевцох, а вона з Керестура.* – *Мойо польо поталь.* Оп. пасус ...

& 93.6. Од других нєполнозначних дїєсловох у функциї звязки хаснуєме тоти: *постац, остац, правиц (ше), випатрац, чувствовац ше, волац (ше), наволац (ше), преглашиц (ше)* за дакого/дацо, *меновац* за дакого/дацо, *тримац (ше)* за дакого/дацо, *представяц* дакого/дацо, *важиц* за дакого/дацо и *важиц* як дахто/дацо, *значиц, претвориц (ше)* до дакого/дачого або на дакого/дацо, *прейсц* на дацо або до дачого (= пременїц стан) и др. Напр.: *Вон* **постал студент**. – **Остал вирни** *своїм идейом.* – *Ти* **ше правиш важни.** – *Вон* **випатра хори**. – **Я ше чувствуєм здрави**. – *Мено му Александер, а шицки го* **волаю Саша.** – *Народ го* **преглашел за героя**. – *Министер го* **меновал за свойого заменїка.** – *Вон* **ше трима юнак.** – *Шеф го* **трима за одвичательного**. – *Вон ту* **представя важну особу.** – *Шид уж теди* **важел як пански валал** (М. Ков.). – *Приход учителя* **значел вельку пременку** *за валал.* – *Босорка* **ше претворела до заяца.** – *Вино* **прешло на оцет.**

Же и з тима дїєсловами маме менови предикат яснєйше нам будзе кед у наведзених виреченьох паралелно як звязку похаснуєме и помоцне дїєслово *буц*: *Вон* **студент***, Вон будзе* **студент,** *Вон постал* **студент.** – *Вон* **вирни** *своїм идейом, Вон бул* **вирни** *своїм идейом, Вон остал* **вирни** *своїм идейом.* – *Ти* **важни***, Ти ше правиш* **важни**. – *Вон* **хори***, Вон бул* **хори***, Вон випатра* **хори**. – **Я здрави***, Я будзем* **здрави***, Я ше чувствуєм* **здрави.** – *Вон ту* **важна особа***, Вон ту* **представя важну особу.** – *Приход учителя* **бул велька подія** *за валал, Приход учителя* **значел вельку подію** *за валал.* Нєполнозначни дїєслова у наведзених прикладох маю функцию звязки як и помоцне дїєслово *буц.*

& 93.7. Менову часц менового предиката, гварели зме, творя меново слова.

1. а) Меново слова найчастейше у форми номинатива зоз звязку *буц*:

1) ***Меновнїки*** (барз часто у злученю з атрибутом):

Владо **школяр**. – *Вон* **будзе (бул) школяр**. – **Пречежка цена** *котру биш мала заплациц за щесце свойого сина* (Ґ. Олуїч). – *Глас народа* **божи глас** (Ґоголь). – *Шак то старосц* **нє радосц** *анї у вашим родзе* (Г. Кост.). – *Видрижньованє памятком ...* **барз опасна ствар** (Ш. Гуд.). – *Чи* **подвиг** *чесного спревесц?* (Ґ. Олуїч). – *Потолковал сом капитанови же тота твердиня* **моя главна резиденция** (Д. Дефо). [Вон тримал] *же робота*

и єй резултати **мера вредносци особи** (Ш. Гуд.). – *водове препреченє, яке командир нашол на мапи и о яким достал звит зоз команди* **найзвичайнєйши рит** (Ш. Гуд.).

Виреченя у хторих субєкт и менови предикат виповедзени з истим меновнїком знача же ше субєкт идентификує зоз самим собу (блїзша характеристика субєкта толкує ше у контексту або ше з нього розуми): *А* **дзеци – дзеци**, *вони вше дацо можу напаратовац*. – А **пошта – пошта...** *Най ше пременї нє знам яка власц,* **пошта пошта**. *Без пошти як и без школи, без церкви* (М. Ков.).

2) ***Прикметнїки*** (и *дїєприкметнїки*)*:*

Мой товариш **вредни**. – *Його щесце* **було моцнєйше од шицких нєпригодох и бриґох** (Г. Кост.). – *Надїя ... помага же би ютрейши дзень* **випатрал красши од нєшкайшого** (М. Коч.). – *Дутяни* **позаверани**. – *Облаки* **були порозбивани**. – *Людзе* **збунєти**.

Старши авторе часто хасновали двочленово и безособни виреченя з дїєприкметнїком у форми штреднього роду у функциї менового предиката: *Буря звалєла церковну турню и одкрила церкву, крем того* **звалєно** *40 хижи*. *Вецей особи* **забито**, *а ранєти однєшени до шпиталю* (РН 1927) (обидва виреченя двочленово: у першим виреченю предикат *звалєно,* а субєкт *40 хижи*, у другим субєкт *вецей особи,* а предикат *забито*) – *У новим закону о адвокатох* **допущено** *и женом буц фишкалом* (РН 1927) (безособне виреченє з предикатом *допущено)*.

Форми на **-о** характеристични и за народни язик, напр. у виреченьох типа: **Маме накошено** *100 крижи жита. – Того року ... бачи Ґабор анї* **нє мал** *вельо жита* **пошато** (РН 1933) (форми *накошено* и *пошато* ту члени обєктового словозлученя). Попри формох на **-о** хаснуєме и форми на **-е:** *За годзину* **було** *шейсц ланци слунечнїку* **орезане** (Я. Бак.).

Форми дїєприкметнїкох на **-о** з векшей часци хасновани под уплївом українского язика (українски еквивалентни конструкциї *безособни*): *Багато* **побудовано** *в Києві будинків. – Через три дні їх справді* **випущено** *і* **дозволено** *піти попрощатися з родиною.*

У двочленових виреченьох у сучасним язику место форми на **-о** хаснуєме форму множини (на **-и**): **Звалєни** *40 хижи, вецей особи* **забити**. У безособних виреченьох нєшка хаснуєме форму штреднього роду на **-е: Допущене** *и женом буц адвокат.*

3) ***Заменовнїки****:* Нє вше **є таки**. – [У школи] *кед требало дацо раховац, то* **мойо було***; кед требало дацо з глави написац, то* **мойо було** (Етн.). – *Так му бог дал, бо сам од себе знаже* **нє мог би буц таки**. *Вон* **був иншаки** *як шицки людзе* (Г. Кост.). – **Нє будз** *и ти* **таки**! – *То* **я. –** *А, то* **ти! –** *То уж* **дацо**!

То и опитни виреченя типа: **Хто** *то?* – **Цо** *то?* – **Чий** *то хлапец?* – **Яки був** *филм?* же заменовнїки *хто, цо, чий, яки* ту у служби менового предиката (гоч ше находза на початку виреченя), можеме заключиц и на основи потвердзуюцих формох тих виреченьох: место наведзених заменовнїкох у одвитох маме други слова, хтори ше тераз находза на концу виреченя: *То* **сушед. –** *То* **часци за авто**. – *То* **мой син. –** *Филм* **був барз добри.**

Окремни тип виреченьох зоз заменовнїком у меновей часци то фразеологизовани конструкциї типа: *Вон* ***нїч*** *инше лєм (як, окрем) єден нєроботнїк.* Найчастейше вони представяю преклад сербских конструкцийох типа: ***Он није ништа друго већ*** *један нерадник.* Напр.: *Човек сам по себе* **нїч инше окрем** *якешик мале и дробне количество* (Крлежа). – [Илияда и Одисея] *то су* **нїч инше лєм** *народни писнї збити до двох вельких писньох* (РН). – *Нєшкайши европски мир* **нїч инше як** *предлуженє войни, алє без дзелох и пушкох* (РН).

4) ***Числовнїки****: Дюри* **перши** *у класи*. – *Їх хижа* **треца** *од угла. Нєшка* **трицец перши**, *наютре уж* **перши. –** *Кельо годзин? Уж* **дзешец**?

У конструкцийох з меновима словами у меновей часци предиката и звязку *буц* опрез звязки часто хаснуєме заменовнїк *то*. У писаню опрез менового предиката часто кладземе смугу (окреме у виреченьох з паузу медзи субєктом и предикатом). Напр.: *Пелєшац* **то полуострово** *на Ядранским морю.* Або: *Пелєшац* – **то полуострово** *на Ядранским морю. – Лама* **то горска животиня** *з фамилиї ґамилох хтора жиє у Южней Америки.* Або: *Лама* – **то горска животиня**... – *Патульки* **то дїдкове** *з брадами и з кончистима шапочками* (Ґ. Олуїч). *Става на праг, виходзи на улїцу, поправдзе на пажицу пред хижу, бо ту тота улїца* **то широка долїна,** *на яр и влєце желєна, вєшенї пожовкнута, а вжиме з билима плахтами поприкривана* (М. Ков.).

Меновнїк менового предиката може ше вязац за субєкт и зоз присловнїком **як***: Язик* **як пранїк** (= дахто ма „вельки" язик, вельо приповеда). – *Ноги* **як ступки** (= груби ноги). – *Глава* **як мирица** (= велька глава)**.**

б) Меново слова у форми номинатива з другима нєполнозначнима дїєсловами: *Син му* **постал вояк**. – *Микола* **був роботнїк,** *а вец* **постал шеф** *и* **остал шеф** *до пензиї. – Вон* **ше** *вше* **прави мудри**. – *Я* **ше почувствовал нєщешлїви. –** *Мой бачи був ранєти и* **остал хроми**.

2. Меново слова можу буц и у зависних припадкох з применовнїками або без применовнїкох (зоз звязку *буц* и з другима нєполнозначнима дїєсловами).

1) За векшину славянских язикох характеристични менови предикат у форми инструментала. У нашим язику таки менови предикат досц ридки. Напр.: *Шеснац роки було царовому синови, уж* **був вельким паном** (Етн.). – *Зато вона* **ше хору правела** (Етн.). – **Постал би** *я* **попом и парохом** (нар. писня). О инструменталу у функциї менового предиката оп. и & 207.4.

2) Звязка + локативне словозлученє: *Вон* **нє у дзеки**. – *Я* **нє при пенєжох**. – *Ти ми вше* **на завадзе**. – *Тото ми вше* **на розуме**. *Оцец уж* **у пензиї**. – *Вон* **на хороваю**. – *Ми* **у велькей бриґи.**

3) Звязка + словозлученя з применовнїками *за* и *на* зоз значеньом наменки: *Тота учальня* **за физику**, *тота* **за хемию**. – *Тот гордов* **на капусту**, *а тот* **на вино**.

4) Звязка + ґенитив меновнїка з прикметнїком: *Вон* **бул чудного справованя**. – *Платно* **желєней фарби.**

& 93.8. **Присловнїцки предикат** твори помоцне дїєслово з присловнїком з хторим ше дацо приписує субєкту. Напр.: *То* **крашнє. –** *Брат* **дома**. – *Лапац риби* **интересантно**.

Звязка буц

& 93.9. Звязка *буц* припада нашей карпатскей синтаксичней системи. У прешлосци вона ше у нашей бешеди хасновала и у вирєченьох з виповедзеним субєктом (тиж и у безособних вирєченьох типа *уж є рано* и др.) и то за шицки три особи єднини и множини. Нєшка ше скоро цалком страцела з бешеди, лєм найстарши людзе ю ище дакеди хасную. Приклади наводзиме зоз записох народней творчосци (з В. Гнатюка и др.) (нє зазначена звязка за 2. особу єднини (ти ши) и 1. особу множини (ми зме)):

1. особа єднини: *Ангел так одповед:* **Я сом** *и* **ангел** *и* **путни чловек**. – Я **сом нє червена**, *бо ше нє малюєм*. – *Дай, Ганїчко, дай венєц, ша я* **сом твой младенєц**. – *Ей, бо я* **сом вельки пан**, *тром регементом капитан*. – **Смутна** *я* **сом, смутна** *од єдного часу.*

3. особа єднини: *дораз рано будзе, уж* **є** *по полноци. – То* **є** *ценши конєц* [палїци]. – [Хижа] *хтора* **є** *на другей кондигнації. – Гора* **є** *висока, з дробного каменя. – Чежки-пречежки тот камень млїнски, // сто раз* **є** *чежши тот стан малженски. – Мой оцец* **є** *стари, роботи остали, ... // Моя мац* **є** *стара, чежко ме ховала. – Бо Норд Америка жем* **є** *превеліка, // та ше по нєй скита хто нє зна язика.*

2. особа множини: *Ей, жандаре, жандаре, ви* **сце вельки кламаре**. – **Яки** *ви* **сце людзе**, *ви инше нє знаце! // Кед вам дахто хори, до Коцура бегаце!*

3. особа множини: [В] *жимней води риби то* **су** *рибарово, // а красни дзивчата то* **су** *милєнкого. – Бо други* [конї] *кармени, буду ше оглядац, // а мойо* **су** *гладни, буду ше понагляц.*

& 93.10. Нашо старши авторе тиж хасновали звязку *буц* у меновим предикату (форми 3. особи єднини и множини, ридше 1. особи множини): *Найвекша держава* **є** *Китай, ма 400 милиони жительох. Найвекша хижа* **є** *у Нюйорку, висока 381 метер. Найвекша птица* **є** *ной, ... длугока є 2,50 метери ... Найвекша рика* **є** *Нил у Єгипту ... Найглїбша* **є** *рика Колорадо у Калифорнії* (РН 1933). – *ми* **зме** *жителє кральовини Югославиї, ми* **зме** *югославянски Русини и любиме шицких братох Югославянох як власних братох. ... Нам* **є** *циль ширић братску любом медзи Русинами и шицкима Славянами* (Заря 1939). – *вчасни шаца* **су бизовнєйши** *за сушу* (РК).

Дїєслово *буц* у функциї звязки хаснує ше и у українским, словацким и польским язику: укр. *Він є студентем* „вон студент”, слц. To **je** pravda „то правда”, Lúka **je** zelená „лука (пажица) желєна”, To **ste** vy? „то ви?”, поль. On **jest** studentem „вон студент”.

Другорядово члени вирєченя

Атрибут

& 94.1. Атрибут бліжей означує поняце по прикмети и припаданю. Може буц согласовани и нєсогласовани.

Согласовани атрибут маме кед ше форма атрибута склада з меновнїком у роду, числу и припадку. У служби согласованого атрибута можу буц прикметнїки (и дїєприкметнїки), заменовнїки и числовнїки: *желєне польо, скошена трава, мой валал, перши дзень.* Согласовани атрибут звичайно стої опрез слова хторе пояшнює.

Нєсогласовани атрибут

& 94.2. Нєсогласовани атрибут ше нє склада з пояшнєтим словом у роду, числу и припадку. У функциї нєсогласованого атрибута може буц меновнїк, заменовнїк, дїєслово (инфинитив) и присловнїк.

& 94.3. **Меновнїк у функциї нєсогласованого атрибута**. Меновнїк може буц у форми номинатива (зоз словком **як),** у форми ґенитива без применовнїкох, у форми датива (без применовнїка), у гоч хторим зависним припадку з применовнїком, а може буц и нєпременлїви по форми.

1. Форма номинатива зоз словком **як**: *ровнїна* **як длань,** *язик* **як пранїк,** *глава* **як мирица,** *ноги* **як ступки (**= груби ноги).

2. Форма ґенитива без применовнїкох. То:

а) Ґенитив субєкта. Атрибут у форми ґенитива означує поняце хторе окончує дїю або є ношитель прикмети: *шмих* **женох***, дурканє* **колєсох,** *мурчанє* **кравох,** *одход* **акцияшох,** *глїбина* **рики** *5 метери*. Наведзени словозлученя мож трансформовац до конструкцийох у котрих атрибут субєкт: **жени** *ше шмею,* **колєса** *дуркаю,* **крави** *мурча,* **акцияше** *одходза,* **рика** *глїбока 5 метери.*

б) Атрибут у форми ґенитива означує **часц цалосци**: *Сцагнул крису* **шапки** *на очи. – Споза хижи викукує рощок* **мешаца. –** *Мац одрезала фалаток* **колача.** Таки атрибут файта посесивного ґенитива (оп. **в**).

в) Посесивни ґенитив: *Порвал ше на глас* **мацери** (= мацеров глас)**. –** *Очи* **присутних** *обрацели ше на дискутанта. – Бул у нас товариш* **мойого брата.**

г) Квалитативни ґенитив. Атрибут дава квалитативну характеристику поняца хторе толкує: *Вон бул чловек* **нєвисокого росту. –** *То особа* **златого шерца. –** *чловек* **штреднїх рокох;** *дзецко* **веселих очох.**

Таки форми хасную ше под сербским уплївом. У прешлосци зме з тим значеньом частейше хасновали инструментал: *хлапец* **з чарнима власами** *(*або*: хлапец* **цо ма чарни власи),** *вон* **нє високи з ростом,** *чловек* **з длугима руками** итд.

ґ) Толкуюци ґенитив. Атрибут зужує значенє толкованого меновнїка. Напр.: *У очох му блїснул огень* **гнїву (**атрибут *гнїву* зужує значенє меновнїка *огень:* у очох нє блїснул огень *радосци,* огень *любови* итд., алє огень *гнїву)***.** Таки и приклади: *наставнїк* **математики (физики, историї** *итд.), епоха* **класицизма (романтизма, реализма** итд.).

д) Ґенитив множества. Атрибут толкує збирни поняца указуюци на єдинки зоз хторих су составени: *Пред предавальню громада* **людзох.** Атрибут *людзох* толкує меновнїк *громада* указуюци яка то громада, з яких єдинкох ше состої. Таки и приклади: *одряд* **вояцох,** *ґрупа* **хлапцох,** *колона* **борцох,** *букет* **червених ружох,** *гарсточка* **людзох** и др.

Место ґенитива дакеди хаснуєме номинатив: *чупор* **овци (**попри: *чупор* **овцох),** *громада* **дзеци** *(*попри*: громада* **дзецох).**

Од наведзених словозлученьох розликую ше словозлученя хтори означую **количество материї:** *литра* **млєка,** *три тони* **угля,** *зольнїца* **шена,** *кошар* **кукурици,** *коч* **бетелїни,** *метер* **жита,** *кила* **цукру** итд. Номинатив у тих словозлученьох нє означує предмет, алє **меру**, а ґенитив означує **материю** хтора ше мера. Розлику медзи першима и другима словозлученями лєгчейше обачиме кед опрез словозлученьох похаснуєме числовнїки: *три чупори* **овцох,** *два букети* **ружох;** алє*: три литри* **млєка,** *пейц кошари* **кукурици.** У перших двох словозлученьох числовнїки означую число самостойних предметох, а у других знача нєдзелїву цалосц.

2. Датив без применовнїка: *дарунок* **братови,** *писмо* **мацери,** *длуство* **отечеству,** *спомин* **геройови.**

3. Припадок з применовнїком*: Мал вельке жаданє* **за знаньом. –** *У часопису обявена статя* **о Руснацох. –** *Нє ма почитованя* **ґу старшим. –** *Єдли галушки* **з маком. –** *Принєсли коршов* **з воду.**

До тей ґрупи спада и

***** атрибут хтори характеризує предмет по присутних або одсутних детальох: *хижа* **зоз желєзну капуру,** *хлапец* **у билей маїци,** *чловек* **з палїчку,** *хижа* **под надом,** *коч* **без колєса...**

***** атрибут хтори означує материял з якого предмет направени: *юха* **з когута,** *порващок* **з манили,** *капура* **з дескох;**

***** атрибут хтори значи намену предмета: *ваґон* **за спанє,** *литература* **за дзеци,** *корпа* **за одрутки,** *єдзенє* **за хорих,** *пориско* **до шекерки...**

***** атрибут з просторним значеньом (характеризує предмет по месце у просторе): *дом* **на гори,** *лєс* **над рику,** *жем* **за бегельом...**

4. Нєпременлїви меновнїк: *Маларию преноши муха* **це-це.**

& 94.4. **Присвойни заменовнїк у функциї атрибута**. Присвойни заменовнїк за 3. особу: **його** *кнїжки,* **його** *пенкало,* **його** *брат;* **єй** *товариш (шестра, дзеци);* **їх** *мац (оцец, товарише).*

& 94.5. **Инфинитив у функциї атрибута:** *Мал способносц* **вислухац** *каждого. – Ма намиру* **одпутовац. –** *Мам чесц* **представиц ше. –** *Його одлука* **нє пойсц** *на роботу була логична з оглядом на обставини яки у фамелиї запановали* (Ш. Гуд.).

Попри инфинитиву, з истим значеньом ше хасную конструкциї зоз злучнїком **же би:** *Мам чесц* **же бим ше представел**. *– Нє препущовали... нагоду* **видзиц** *тоту подїю* (Ґоґоль 1950)*. – Вони нє препущовали нагоду* **же би видзели** [мученє козакох] (Ґоґоль 1982).

& 94.6. **Присловнїк у функциї атрибута**. То приклади: читанє *наглас,* кошенє *на рукох,* прескаковане *з розбегу,* плїванє *о руки (*= краул). – Попатрунок *назадок* нам указує же нам методи нєдобри. – Блуканє *геваль-тамаль* нас вимучело.

Предикатов атрибут

& 95.1. Атрибут може означовац стаємну прикмету субєкта одн. обєкта, а може одредзовац субєкт одн. обєкт лєм у чаше док ше окончує дія предиката. Пречитайме виреченя под **а** и **б:**

а) Нагнївани *чловек почал кричац. – Хлапец* **без шапки** *цошка шпирта по ташки. – Мац нє могла лєм улагойц* **заплакане** *дзецко.*

б) *Чловек пришол* **нагнївани**. *– Хлапец вибегнул* **без шапки**. *– Мац нашла дзецко* **заплакане.**

У виреченьох под **а** атрибути означую прикмету хтору субєкт одн. обєкт ма длужей або кратше, алє нєзависно од длужини тирваня дії дієслова. Чловек могол буц нагнївани цали дзень, а кричац почал у одредзеней хвильки. Хлапец можебуц и вше ходзи без шапки, а шапку нє мал и у хвильки кед шпиртал по ташки. Дзецко могло буц заплакане и длугши час пред тим як го мац почала улагайовац.

У виреченьох под **б** атрибути одредзую субєкт або обєкт лєм у чаше окончованя дії: чловек пришол и у тей хвильки бул нагнївани; хлапец вибегнул и у тей хвильки нє мал шапку на глави; кед мац пришла, дзецко плакало.

Атрибут у прикладох под **а** ше розликує од атрибута под **б** и по тим же перши стої опрез меновнїка (согласовани) або за меновнїком (нєсогласовани): **Нагнївани** *чловек кричи.* – Хлапец **без шапки** шпирта... Атрибут под **б** найчастейше стої за дієсловом: *Чловек кричи* **нагнївани**.

Атрибут хтори одредзує субєкт або обєкт лєм у чаше док ше окончує дія предиката воламе *предикатов атрибут.* За ньго характеристична *двойнїста повязаносц:* вяже ше источасно и за субєкт одн. обєкт и за предикат.

У функциї предикатового атрибута найчастейше прикметнїк, меновнїк або дієприсловнїк.

Предикатов атрибут ше зоз главним словом склада лєбо нє склада у роду, числу и припадку. Вон, значи, може буц согласовани и нєсогласовани.

& 95.2. **Согласовани предикатов атрибут** найчастейше виражуєме з прикметнїками и прикметнїцкима словами.

Кед ше согласовани предикатов атрибут вяже за меново слово у номинативе, у функциї предиката звичайно дієслова хтори знача рушанє або стан: *Вон прибегнул* **злєкнути. –** *Дзеци остали дома* **сами. –** *Та, видзели сце дацо, дїду? – питала ми ше* **така озноєна и преплашена** (Е. План.). – *А вон пиє, карта ше; ... статок ходзи* **худи, нєчесани и нєнакармени** (О. Кост.).

Досц часто ше предикатов атрибут вяже и за меново слово у акузативе: *Нашли го* **полузмарзнутого**. – *Стретнул сом го* **задуманого**. – *Бо при младей жени тримай очи* **отворени** (нар. писня). Таки предикатов атрибут ше дакеди вяже за главне слово зоз словком як: *Вон то похопел* уж **як одроснути** (= кед вирос). – *Шицки го познаю* **як шорового**. – [Жадал повесц] *добре слово о чловекови хторого знал од малючка* **як чесного чловека** (М. Ков.).

& 95.3. Согласовани предикатов атрибут виражени з меновнїком звичайно ше вяже за главне слово зоз словком *як* и значи функцию, статус особи означеней з тим меновнїком: *Подпишце ше* **як шведок** (= подпишце ше у функциї шведка). – *Почал робиц* **як початнїк** (= почал робиц зоз статусом початнїка). – *Роби* **як тарґовецки путнїк** (= роби у статусу тарґовецкого путнїки). – *Гуторим ци то* **як свойому приятельови** (= гуторим ци то, понеже маш „статус” мойого приятеля). – **Як младу нєвесту** *вше ю барз хвалєли пре єй роботносц* (= кед мала „статус” младей нєвести, вше ю барз хвалєли). *Приповедал о Дюрови* **як о своїм старим пайташови** (= Дюра мал „статус” його доброго пайташа). – [Дал пооправяц] *верштет у хторим роками робел* **як майстор кудзеляр** (М. Ков.). Кед би вирази *як шведок, як початнїк, як приятель, як млада нєвеста, як стари пайташ* итд. були у функциї додатку за способ, вони би значели: подпишце ше так як ше подписую шведкове; почал робиц слабо, як робя початнїки; гуторим ци так як гуторим каждому свойому приятельови; так ю хвалєли як кед би була млада нєвеста; приповедал о нїм так як приповедал о своїм старим пайташови.

Розликовац предикатов атрибут и додаток за способ можеме и по тим же при додатку за способ злучнїк *як* заменлїви зоз *ягод: Роби* **як початнїк** > *роби* **ягод** *початнїк***,** док при предикатовим атрибуту *ягод* нє можеме похасновац, т. є. нє гуториме: *Подпишце ше* **ягод** *шведок.*

& 95.4. **Нєсогласовани предикатов атрибут. а)** Таки атрибут часто ше виражує з дієприсловнїкову конструкцию, хтора значи провадзацу дїю предиката: *Дзецко прибегло* **плачуци**. – *Даскельо жени ... клєчали* **операюци ше и цалком спущуюци витрапени глави** *на наслон столка* (Ґоґоль). – *єден ... лєжи, а други* **храмаюци** *сцека* (В. Кост.). – *На тото Том одвитовал* **вивалююци язик, правяци ґримаси и видрижнююци ше** (М. Твен).

б) Нєсогласовани предикатов атрибут ше ридко виражує з инфинитивом. У функциї предиката дієслова зоз значеньом „видзиц” або „чуц” и зоз директним обєктом: *а вец ми загрожел же кед ме ище раз* **увидзи куриц***, та ми пети обраци назадок* (Дю. Папг.).

Приклади з народних писньох: *Нїґда я* **нє видзел** *так дзивчатко* **плакац** *// як мою милєнку кед ме ишли лапац. – Кед сом ишол през польски ґрад, //* **видзел** *я там дзивчатко* **стац** (Етн.)**.**

Старши авторе частейше хасновали предикатов атрибут того типа: *Ю озда нїхто окрем Василя, єй мужа, нє* **видзел** *у посцелї* **лєжац***, ґибаль кед ше дакеди похорела (*М. Ков.). – *Одтеди сом го нїґда нє* **чул грац** *анї* **шпивац** (РК 1933, М. Ков.). – *О тедишнїм ученю* [у школи] ***чул*** *сом* **бешедовац** *и других таких старих людзох* (РК 1933, М. Пол.). – *Кед ше нє милїм, я вас* **видзела** *вчера на углє новини* **читац** (РК 1931).

У науки о язику предикатов атрибут ма ище назви: *предикатов додаток, дочасни атрибут, атрибутско-присловнїцки детерминатив (одредба).*

Апозиция

& 96. 1. Апозиция то файта атрибута, одн. то атрибут виражени зоз согласованим меновнїком, дакеди зоз заменовнїком. У злученьох двох меновнїкох функцию апозициї вше ма меновнїк з узшим значеньом, хтори

блїжей толкує меновнїк зоз ширшим значеньом: *роботнїк* **Дюра,** *школяр* **Владо,** *птица* **шпивачка,** *древо* **дуб.** Меновнїки **Дюра, Владо, шпивачка, дуб –** апозициї.

& 96.2. Основна розлика медзи согласованим атрибутом (вираженим з прикметнїком) и апозицию у тим же апозиция виражує **поняце-предмет,** а атрибут **прикмету**. Апозиция: селян-**богач,** чловек-**вешельнїк;** атрибут: **богати** селян, **весели** чловек. Меновнїки **богач** и **вешельнїк** нє означую прикмети, алє особи з тима прикметами. Апозиция у поровнаню з атрибутом самостойнєйша.

& 96.3. Єст злученя у хторих анї єден меновнїк нє ма улогу апозициї. То **зложени назви**, од хторих даєдни постали зоз злученя меновнїка и апозициї:

а) Злученя **мено + презвиско:** *Петро Пап, Митро Надь*.

Кед жена ма два презвиска (дзивоцке и мужово), анї єдно з нїх нє апозиция: *Ана Провчи-Колошняї.*

Кед ше ґу мену и презвиску додава и назвиско, вец воно ма улогу апозициї: Ґабор Костельник – *Гомзов,* Дюра Надь – *Андришка.*

б) Зложени термини хтори знача єдно поняце: *дом-музей, город-герой.*

& 96.4. **Согласована и нєсогласована апозиция.** Апозиция найчастейше согласована, т. є. склада ше зоз субєктом у роду, числу и припадку: вожач *початнїк,* Ґ. вожача *початнїка,* Д. вожачови *початнїкови* итд.; птица *хватачка,* Ґ. птици *хватачки* итд. Согласована апозиция вола ше *атрибутив.*

& 96.5. Медзи апозициями єст ґрупа нєсогласованих апозицийох у шицких припадкох. То назви фабрикох, установох, часописох, наслови кнїжкох:

Н. *Комбинат „***1. май**” *коопереує зоз шицкима землєдиїлцами.*

Ґ. *Вивезли жито до комбинату „*1. май”.

Д. *Предал викармени швинї комбинату „***1. май**”.

И. *Коопереує з комбинатом „***1. май**”.

Ґеоґрафски назви согласовани кед ше состоя з єдного слова: у валалє *Крущичу,* нєдалєко од варошу *Загребу,* на рики *Неретви,* на гори *Дурмитору.*

У фаховей литератури апозициї-ґеоґрафски назви дакеди нє согласовани: на гори *Златибор,* при валалє *Руменка.*

Кед ше ґеоґрафска назва состої з двох и вецей словох, вона часто нє согласована: нєдалєко од места *Горня Радґона,* на гори *Стара Планина,* у рики *Чарни Тимок.*

& 96.6. Апозицию хтора ше нє видзелює зоз запяту воламе *вязана* апозиция: вожач *початнїк,* древо *бук*.

Апозицию хтора ше видзелює зоз запятами воламе *шлєбодна* апозиция: *Пишкуревци,* **наш валал у Славониї***, находза ше при Дякове*.

Кед ше находзи у позициї опрез меновнїка хтори одредзує, шлєбодна апозиция престава буц апозиция, а постава субєкт або обєкт, док меновнїк хтори вона одредзує постава апозиция: *Наш валал у Славониї,* **Пишкуревци,** *находзи ше при Дякове.*

& 96.7. Нєпреширена апозиция ше состої з єдного слова: пчоли-*роботнїци,* турист *фериялєц.*

Преширена апозиция ше состої з вецей словох: *То вони*, **скаранїци кулацки***, виновати*. – *Чудну цихосц прерива лєм ровномирне писканє бибичох*, **перших виснїкох яри***.* – *Твой покойни оцец*, **брат бачика Ґабра***, достал од свойого оца дзешец ланци жеми под бетельом.*

Обєкт

& 97.1. Обєкт то другорядови член виреченя хтори означує предмет на хтори преходзи дїя дїєслова. За розлику од додатка предикату, хтори *бліжей одредзує* дїєсловну дїю (по месце, часу итд.), обєкт дїю *дополнює*. Вон ма улогу елемента нєобходного за законченє структури виреченя. Дїєслово (найчастейше предикат) як главни член словозлученя вимага ґу себе зависни член хтори конкретизує, преширює його значенє. Вяза дїєслова и обєкта ма характер *управяня* (оп. & 87.9-87.15). Тота зависна вяза (*дїєслово + дополнюючи член*) окреме виразна при правих преходних дїєсловох, хтори вимагаю дополнєнє у акузативе без применовнїкох. Цалком иншаку синтаксичну улогу ма додаток. Його участвованє у законченю виреченьовей структури, окрем ридких винїмкох, нє обовязне. Хасновань додатку нє вимага лексично-ґраматична природа дїєслова, воно виходзи з конкретней потреби же би ше дїя потолковала, одредзела у поглядзе способу, места, часу, причини итд. єй окончованя. Ґраматична вяза додатку з дїєсловом ма характер *додаваня* (оп. & 87.18-87.19).

& 97.2. У функциї обєкта найчастейше меново слова (з применовнїками и без применовнїкох): меновнїки *(читаш* **кнїжку**), заменовнїки *(стретнул сом* **го***),* прикметнїки (*ратовац* **унєщесценых***)*. Функцию обєкта може мац и инфинитив: *Мац дала дзецом* **єсц** (= мац дала дзецом **єдзенє**), а тиж и шицки други файти словох присловнїки: *Ми себе будуємe красше* **ютре**; викричнїки: *Нє ґутор* **гоп** *док нє прескочиш* и др. Тиж так обєкт може буц виражени и зоз словозлученями хтори синтаксично нє мож розчленїц – словозлученями з якима ше виражує и субєкт (оп. & 92.2, в): *єден з нїх, коло пейц километри, велї людзе, громада дзеци, твойо чарни очи, вельке количество роби* и др. Напр.: **Нїкого з познатих** *сом нє стретнул. – Предал* **коло пейдзешат метери кукурици***.* – *Нє могол забуц* **єй благи очи**.

& 97.3. Обєкт ше найчастейше вяже за дїєслова (зато и гутериме же є дополнєнє предикату), алє може твориц словозлученя и з меновнїками (найчастейше дїєсловнима), прикметнїками и присловнїками. Звичайно ше находзи за словом за хторе є вязани.

& 97.4. Обєкт може буц у шицких припадкох окрем у номинативе и вокативе. Вон ма форму того припадку хтори вимага дїєслово и, ридше, меново слово и други слова. Одвитує на питаня шицких зависних припадкох: *Шицки ше шмеяли* **з нього** (з кого? – ґенитив). *Гварел сом* **му** *най придзе* (кому? – датив). – *Родичи дали* **сина** *до школи* (кого? – акузатив). – *Мац бешедовала* **з класним старшином** (з ким? – инструментал). – *Шицки лєм* **о тим** *приповедаю* (о чим? локатив).

& 97.5. Обєкт може буц *директни (*або *блїзши, прави)* и *дальши.* Директни обєкт дополнює *прави преходни* дїєслова и находзи ше у акузативе без применовнїкох: *Владо купел* **книжку***, Оцец чита* **новини***, Мац патри* **телевизию.**

Дальши обєкт у семантичним поглядзе нє вязани блїзко з дїєсловом хторе дополнює, а у ґраматичним поглядзе находзи ше у даєдним другим зависним припадку (а нє у акузативе без применовнїкох) або у инфинитиве: *Владо купел книжку* **шестри.** *Хлапчик ше бої* **од цмоти**. – *Вон добре управя* **з трактором. –** ***Я*** *ришел озбильно* **учиц**.

Придїєсловни обєкт

Директни обєкт

& 97.6. Розликуємe три файти директного обєкта:

а) Обєкт означує предмет (поняце, зявенє) хтори настава як резултат одвитуюцей дїї. Пред окончованьом дїї предмет нє постоял, вон настава як резултат окончености дїї: *будовац мост.* Предмет *мост* пред дїю *будовац* нє постоял, вон наставал як резултат будованя. Дїєслова за хтори ше таки обєкт вяже воламе *креативни* дїєслова: вони знача дїю з хтору ше твори даяки обєкт. Таки и приклади: *конструовац машину, розкладац огень, складац писню, основац место, копац студню, друковац книжку, плєсц венєц, шиц шмати, штрикац ботоши, правиц шопу, ткац платно, гнєсц галушки* и др.

б) Обєкт означує предмет на хтори дїя преходзи у подполносци, залапююци го, пременююци и приводзаци до нового стану. Напр., у вирeченю *билїц мур* дїя *билїц* залапює предмет *мур* и меня його стан: з нєобилєного мур постава обилєни. Дїєслова за хтори ше таки обєкт вяже воламе *трансформативни* дїєслова (дїєслова пременки форми): вони знача дїю з чиїм окончованьом ше меня стан обєкта. Таки и приклади: *помивац судзину* (нєпомита судзина меня стан: постава помита)*, оправяц мотор* (погубени мотор постава исправни)*, заметац двор* (нєзамецени двор постава чисти)*, кармиц статок* (гладни статок постава сити)*, копац кукурицу* (зароснута кукурица постава чиста)*, розбиц канчов, дараловац кукурицу, райбац шмати, закруциц пакецик, дзвигнуц главу, пораїц хижу, трепац тепих, гобльовац деску, умивац руки, полївац квеце, зашвициц лампу* и др.

Поровнайме обєкт першого типа зоз тим обєктом: *конструовац машину* (машина пред тим нє исновала)*/оправяц машину* (машина з погубеней постала исправна)*, розкладац огень* (огень пред розкладаньом нє исновал)/*роздувац огень* (огень ше з роздуваньом розгорює)*, складац писню* (писня пред тим нє исновала)/*прекладац писню* (писня з нєпреложеней постава преложена)*, основац место* (место скорей нє исновало)/*ушорйовац место* (зоз запущеного место постава ушорене)*, копац студню* (студня скорей нє исновала)/*чисциц студню* (з нєчистей студня постава чиста).

в) Обєкт лєм дополнює, конкретизує значенє одвитуюцого дїєслова; вон уж иснує як предмет (нє настава як резултат дїєсловней дїї) и нє меня ше му стан. Напр.: *забуц текст писнї, здогонїц дакого, порадзиц дакого, вериц дацо, мац обовязки (приятельох, пенєжи), робиц пакосци, чувствовац боль, чекац госцох, скривац гнїв, трапиц дакого, жичиц щесце, допатрац хорого, паметац войну, хасновац нагоду, ношиц шмати, вожиц шено, танцовац танєц, читац новини, волац дакого, купиц авто, гонїц авто, розумиц дачию бригу, видзиц пейзаж, нєнавидзиц нєприятеля, витац госца* и др.

Поровнайме шицки три файти обєктох: *1. направиц (випроєктовац, випродуковац) авто, 2. оправиц (офарбиц, розтрепац) авто, 3. гонїц (купиц, предац, пригнац) авто;*

1. *написац (видруковац, обявиц) писню*; 2. *дополнїц (виправиц, скрациц) писню*; 3. *пречитац (научиц, критиковац) писню*.

& 97.7. Обєкт може буц по значеню блїзши, а у ґраматичним поглядзе дальши (нє находзи ше у акузативе без применовнїкох). Таки

а) *партитивни ґенитив: купиц цукру (млєка, хлєба* и под.); з дїєсловами зоз префиксом *на-,* хтори знача „окончиц дїю у достаточней мири”: *наоберац грозна, навариц юхи* и под. У словозлученьох *принєсц* **води***, купиц* **цукру***, одрезац* **хлєба***, привезц* **писку***, упечиц* **колача** партитивни ґенитив можеме заменїц з форму акузатива: *принєсц* **воду***, купиц* **цукер***, одрезац* **хлєб***, привезц* **писок***, упечиц* **колачи**. Значи, партитивни ґенитив по значеню блїзши обєкт.

б) *славянски ґенитив*, хтори стої з одрекаюцима преходнима дїєсловами, напр. у сербским язику: *Он нема ни* **оца** *ни* **мајке**. У нашим язику славянски ґенитив барз ридки: *Яни наш, Яни наш, гарну кошульку маш, // хто ци ю випере кед* **мамочки** *нє маш?* (нар. писня)

в) обєкт зоз словами хтори знача *стан: Жаль ми* **го.**

О пасивних конструкцийох типа *ламе (ламала) ше кукурица* одн. *ламе (ламало) ше кукурицу* оп. & 105.9 – 105.13.

Дальши обєкт

& 97.8. Дальши обєкт то обєкт у акузативе з применовнїками и обєкт у зависних припадкох.

Обєкт у ґенитиве

& 97.9. **Генитив без применовнїкох.** Ридки дїєслова з хторима ше обєкт хаснує лєм без применовнїка. Обично ше хасную двояки форми ґенитива: без применовнїка и з применовнїком.

1. *Причинови ґенитив* маме з дїєсловами хтори знача „бац ше, унїмац ше”: *Нє боїм ше я* **його** *// Нє боїм ше я* **од нього**. – *Чувай ше* **того чловека** *// Чувай ше* **од того чловека.**

З тима дїєсловами ґенитив без применовнїкох хаснуєме звичайно кед обєкт абстрактни, що илуструє и тот приклад: „*Озда ше нє боїш* **од дачого***, стари дубе?” „Нє боїм ше анї* **жими,** *анї* **мразу***, анї* **горучави***, та анї* **од червоточа***, алє єст вельо горша напасц, а то шекера и пилка...* **Од нїх** *ше боїм!* (Ш. Чак.)

2. *Аблативни ґенитив* (ґенитив хтори значи оддзельованє) маме з дїєсловами зоз значеньом „ошлєбодзиц ше, отресц ше”: *Оцец ше одрекол* **сина** *// Оцец ше одрекол* **од сина**. – *Лєдво ше отресол* **допитого чловека** *// Лєдво ше отресол* **од допитого чловека.**

И з тима дїєсловами ше ґенитив без применовнїкох хаснує углавним кед обєкт абстракне поняце: *Одрекол ше* **шицких радосцох**. – *Ошлєбодзел ше* **бриґох.**

3. З даєднима дїєсловами ше хаснує лєм ґенитив без применовнїкох. Таки *цильови* ґенитив з дїєсловами *дочекац ше, доволац ше, ужиц* и под.: *Нє могол ше дочекац* **того дня. –** *Нїч там нє ужила, лєм* **смутку и жалю** (нар. писня)**.**

4. З дїєсловами *дотикац ше, притримовац ше* маме д*отикови* ґенитив. Хаснуєме го тиж лєм без применовнїкох, часто под сербским уплївом: *цо ше дотика* **того проблема**... *(< с.* што се тиче тог проблема...)*, притримовац ше* **закона, правилох...** (< *с.* придржавати се закона, правила)

5. О обєкту з дїєсловами *питац ше, опитац ше, запитац ше* оп. & 97.11, 1. и & 147.2, 4.

& 97.10. **Ґенитив з применовнїками**. **1. З применовнїком** *до***.** Обєктово конструкциї з применовнїком *до* найчастейше знача циль дїї. Таки напр. конструкциї з дїєсловами *задзерац ше, репиц ше, мишац ше, руцац* и под. Напр.: *Кед ше напиє,* **до каждого** *ше задзера. – Нє реп ше* **до нього***, бо це набиє. – Вона ше* **до шицкого** *миша.*

Даєдни дїєслова, окреме кед маю пренєшене значенє, можу буц и без применовнїка: *штухац (джобац) до дакого // штухац (джобац) дакого.*

Дїєслова хтори знача приступанє ґу дїї: *Влапел ше* **до роботи.** Под сербским уплївом хаснуєме дїєслово *прилапиц ше* без применовнїка: *Прилапели ше* **роботи.**

Дїєслова *штреляц, цильовац* и под. хаснуєме з применовнїком *до*, а под сербским уплївом и з применовнїком *на: Штреляли* **до нєприятеля** *// Штреляли* **на нєприятеля.**

Дїєслово *вериц* зоз значеньом „*с.* веровати у кога/што”, дїєслово *прешвечиц (ше)* и словозлученє *мац довирия* хаснуєме под сербским уплївом*: вериц* **до чловека, до Бога, до правди, до своїх моцох** < *с.* веровати у човека, у Бога, у правду, у своје снаге; *мац довирия* **до дакого** < *с.* имати поверења у кога*; прешвечиц ше* **до дачиїх способносцох** < *с.* уверити се у нечије способности.

2. З применовнїком *з(оз)***.** То насампредз конструкциї з дїєсловами хтори знача супериорне становиско: *шмеяц ше, вишмейовац ше, правиц шмих: Шицки ше* **з нього** *шмеяли. – Робели* **з нас** *шмих.* Под сербским уплївом дїєслово *шмеяц ше* хаснуєме и з дативом*: Шицки ше* **му** *шмеяли.*

З дїєсловами *правиц (справиц, направиц), робиц (зробиц) дакого/дацо з дакого/дачого: Правя* **з нього** *героя* (= правя го геройом).

3. З применовнїком *од* з дїєсловами *бранїц (ше), чувац (ше), одганяц ше* и под. *од дакого/дачого*. Напр.: *Одбранєли ше* **од моцнєйшого нєприятеля. –** *Шедзел и одганял ше* **од допитих мухох.**

4. З применовнїком *процив* (у старших авторох и форма без *-в: проци): бешедовац, буц, исц, войовац, бориц ше* и под. *процив дакого/дачого.*

5. Зоз сербским применовнїком *спрам* творя ше конструкциї з дїєсловами хтори знача особне одношенє. Паралелно ше хасную и нашо конструкциї з дативом з применовнїком *ґу: справовац ше добре спрам дакого/ґу дакому, буц строги спрам дакого/ґу дакому, чувствовац почитованє спрам дакого/ґу дакому.*

Обєкт у дативе

& 97.11. **Датив без применовнїкох**. **1.** З дїєсловами бешедованя: *повесц, приповедац, гуториц, надпомнуц, шептац дакому; питац ше, опитац ше, випитовац ше дакому; жаловац ше, поносовац ше дакому.* Напр.: *На шапку патрел и* **шапки** *бешедовал* (Етн.). – *Марко* **му** *гутори: „Чи ти ше шалїш, чи цо то?”* (Етн.)

Дїєслово *питац ше* у прешлосци зме хасновали з дативом и з ґенитивом: *Питал ше* **му** *дзе идзе // Питал ше* **го** *дзе идзе* (оп. и & 147.2, 4.). Нєшка тото дїєслово хаснуєме з дативом. У бешедним язику под сербским уплївом хаснуєме и нєповратну форму *питац* з акузативом: *Питал* **го** *дзе идзе.*

2. З дїєсловами хтори знача виражованє чувствох: *завидзиц дакому/дачому, зрадовац ше дакому/дачому, чудовац ше дакому/дачому.*

3. З дїєсловами хтори знача „зробиц дацо на дачий хасен або чкоду” (таки датив воламе *датив комоди* одн. *датив инкомоди): дац дацо дакому, служиц дакому, плациц дакому, помагац дакому; чкодзиц дакому.* Напр.: *Наставнїк подзелєл* **школяром** *виправени контролни. – Послали* **синови** *пенєжи по пошти. –* **Найуспишнєйшим** *додзелєли награди. – Алкогол и доган* **каждому** *чкодзи.*

& 97.12. **Датив з применовнїками.** Хаснує ше з применовнїком *гу* и то:

1. З дїєсловами бешедованя *озвец ше* и *прегвариц: Озвал ше учтиво* **гу колеґови**. – *Прегварел* **ґу мнє** *ище даскельо благи слова и пошол за роботу* (РК).

У Гнатюкових записох и други дїєслова бешедованя ше хасную з применовнїком *гу* (и без нього): *Бешедую єден* **ґу другому**. – *За три днї да нїхто нїч* **ґу нєй** *нє гутори.*

2. З дїєсловами хтори знача особне одношенє: *справовац ше, приставац, буц добри, одношиц ше* и под. *гу дакому/дачому.* Напр.: *Даремно сом ше* **ґу тому чловекови** *одношел зоз таким безмирним довирийом* (Д. Дефо). – **Ґу людзом** *ше треба знац поставиц* (РС).

Даєдни дїєслова хтори знача одношенє под сербским уплївом ше хасную и з ґенитивом з применовнїком *спрам: одношиц ше одвичательно спрам роботи, буц добри спрам дакого.*

Обєкт у акузативе

& 97.13. Обєкт у акузативе ше найчастейше хаснує з применовнїком **на** з дїєсловами хтори знача:

а) „патриц”: *патриц, припатрац ше, оглядац ше, ужерац ше на дакого/дацо: Вона преходзела ... патраци спод ока* **на ньго** (Велько Петр.). – *Професор попатрел* **на облак**, *през хтори весело приходзел звук верглох* (Ф. Молнар).

б) неґативне становиско: *кричац, гнївац ше, виволац, нападнуц, завжац ше на дакого/дацо*: *Хлапец кричи* **на оца, на мацер**, *алє кед у лєше нєт нїкого* (Етн.). – *Заш* **на бабу** *дудре же чом го нє зогнала* (Етн.).

в) интелектуални процес: *думац, забуц, здогаднуц ше на дакого/дацо: Ошмиховал ше весело и подумовал* **на добри полудзенок** (НК). – *Жена уж почала сумняц* **на мнє** (НК).

Дїєслово *здогаднуц ше* хаснуєме и з ґенитивом (тиж без применовнїка): *Вец сом ше здогаднул* **бидного кощеца** (Д. Дефо)**. –** *Ище раз зме ше здогадли* **на дакедишнї кирвави днї** (РС).

г) сообщованє з мимику и ґестами: *джмуркац на дакого, шмеяц ше на дакого, махац на дакого, ошмихнуц ше на дакого*. Напр.: *Гвари вона, а* **на мнє** *джмурка* (М. Ков.). – *Дораз* **на царову дзивку** *махнул же би цихо була* (Етн.).

Дїєслова з тей ґрупи хасную ше и з дативом без применовнїкох: *джмуркац дакому, шмеяц ше (ошмихнуц ше) дакому, махац дакому*. Напр.: *А мац* **нам** *джмуркала, же нє, же бачи Янко лєм шмих роби* (Г. Кост.).

ґ) „жаловац ше”: *жаловац ше, поносовац ше, скаржиц ше на дакого/дацо.* Напр.: *А як видзим, и* **на Бога** *ше жалуєце* (М. Ков.). – *Сушед, як обично людзе, нарика* **на сушу** (Г. Кост.).

д) „навикнуц”: *навикнуц (ше), привикнуц (ше), звикнуц (ше), научиц (ше) на дакого/дацо.* Напр.: *Пошвидко* [кощата] *научели* **на мнє** *и цалком ше припитомели* (Д. Дефо). – *Лєгко чловек зоз зла* **на добре** *привикнє* (РК).

е) „здабац”: *здабац на дакого/дацо, удац ше.* Напр.: *У рукох му канта здабала* **на бависко** (Дю. Биль.). – *Каждa ствар и каждa особа го здогадовала* **на дацо инше** (М. Скуб.). С*ин ше удал* **на оца**.

є) „бизовац ше”: *бизовац ше, раховац, опрец ше на дакого/дацо*. Напр.: *Думам,* **на тебе** *ше можем шлєбодно опрец, чи нє, Чайко?* (Е. Коч.) – *Прето ше його* [народни] *предняци нє наздавали* **на свойо власни сили** (Г. Кост.).

& 97.14. З применовнїком *за* хаснує ше з дїєсловами хтори знача:

а) „бац ше”: *бац ше, обавац ше, страховац за дакого/дацо*. Напр.: *Мац ше бала* **за свойо дзеци**.

б) „бешедовац” (дїєслова бешедованя): *гуториц, гвариц, повесц, приповедац, явиц, питац ше, писац за дакого/дацо.* Напр.: *И питал ше я ютре дїдови* **за лопату** (Дю. Папг.). – *Вельо подобного мож повесц и* **за Коцур** (НК). Конструкциї з тим значеньом хаснуєме под сербским уплївом. Нашо синоними то словозлученя з применовнїком *о: гуториц, повесц, гвариц, приповедац, питац ше, писац о даким/дачим.*

в) позитивне становиско: *дзбац, старац ше, плациц, робиц, жиц, бориц ше, закладац ше, завжац ше за дакого/дацо.* Напр.: *Окрем напою нє дзбал* **нї за цо** (В. Кир.). – [Науковци] *котри ше интересовали* **за наш язик, литературу и школство** (НК). – *Одходзи до кухнї остарац ше дзецом* **за вечеру** (М. Ков.).

г) „дознац, чуц”: *чуц, слухац, дознац (ше)*. Напр.: *Краль ше* **за то** *дознал же цо вон гуторел* (Етн.). – *Озда сце чули* **за тоти „два снопи***” у Бачкей* (Г. Кост.).

г) З дїєсловом *одац ше (за дакого).*

Обєкт у инструменталу

& 97.15. Обєктово значенє найчастейше виражую словозлученя з применовнїками *з(оз)* и *за.*

1. З применовнїком **з(оз)** злучую ше дїєслова зоз значеньом „бешедовац”, „вадзиц ше”, „догвариц ше, порадзиц ше”, „франтовац”, „складац ше, злагодзиц ше”, „стретнуц ше” итд. з даким. Напр.: *Нє мам* **з ким** *прегвариц слово* (Д. Дефо). – *А нєшка анї бешедовац* **зо мну** *нє сцел* (Чехов). – *А ту тому ище любел ... гоч* **зос ким** *пасовац ше* (Г. Кост.). – *Мешачок на нєбе борел ше* **зоз єшеньскима хмарами** (М. Ков.). – *Так Владо, нє стретаюци ше* **з братами**, *пришол до мацери* (Дю. Лат.). – *Нє мал* **з ким** *дзелїц свойо чувства* (М. Коч.). – *Я ше* **з вами** *анї нє будзем єднац* (Е. Коч.). – *Шованьдюра ше поспричкал* **зоз оцом** *и пошол за шетерта* (Ш. Гуд.). – *Поруковал ше Янчи* **з ровку** (Етн.).

Словозлученя з дїєсловами хтори знача „окончовац дїю з даким, у дачиїм дружтве” (*исц, робиц, путовац, шедзиц, преходзиц ше* и др.) нє виражую обєктово, алє додатково значенє (значенє дружтва).

2. З применовнїком *за* з дїєсловами зоз значеньом „кричац” (*кричац, викриковац*), „стрежиц” (*мерковац, стрежиц, лєшовац, вислухац*), „патриц” (*патриц, оглядац ше*), „чекац”, „жадац” и др. Напр.: *А вон гунцут* **за мну** *мерковал* (Етн.). – *Нє можеме ше* **за вами** *лєм дочекац* (М. Скуб.). – *Яков* **...** *кричи* **за Гудаками,** *алє вони нє обрацаю увагу на то* (В. Кир.). – *Хлапци патра* **за нїма**, *та видза же дзивчата поставали з бициглами* (Етн.).

Обєкт у локативе

& 97.16. У локативе ше обєкт хаснує з применовнїком *о* и то:

1. З дїєсловами бешедованя: *бешедовац, приповедац, повесц, спомнуц, писац о даким/дачим; питац ше, випитовац ше о даким/дачим.* Напр.: *Пишеш ми, Борис, ... же сце и* **о мнє** *бешедовали* (В. Кир.). – *Бобочка приповедала Филипови* **о якейшик ... траґедиї** (Крлежа). – *Перше ше питали* **о здравю** (И. Андрич). – *Кед вон* **о тим** *дакому вибулькнє, настрада як нїхто* (М. Твен);

2. з дїєсловами *чуц, слухац, дознац (ше), читац о даким/дачим*: *А вон, гунцут, нє слуха* **о ґомбички**, *алє на друге зводзи бешеду* (М. Ков.). – **О даякей скравецкей роботи** *нє сцела анї чуц* (В. Кир.);

3. з дїєсловами *думац, знац* и под. *о даким/дачим*: *Ти, ти Каїну єден, думаш лєм* **о себе** (М. Ков.). – *Науковци роздумую и* **о ґазификациї** *угля под жему* (РС). – *Ти знаш цошка* **о тим Шпанцови** (М. Твен). – *Остава же бизме нагадовали* **о тим або гевтим** (РС);

4. з дїєсловами хтори знача позитивне становиско: *дзбац, старац ше о даким/дачим.* Напр.: *Бо накельо будземе дзбац* **о себе**, *нательо будземе напредовац* (РК). – Я **о шицким тим** *нє водзел старосц* (Цанкар).

Обєкт вязани за меновнїки

& 97.17. За меновнїки виведзени з преходних дїєссловох обєкт ше вяже у форми ґенитива: *одбрана* **отечества**, *читанє* **кнїжкох**, *ламачка* **кукурици**, *препатрунок* **рахункох**, *пририхтованє* **жеми** *за шатву*. Исти обєкт у словозлученьох з преходнима дїєсловами ма форму акузатива: *бранїц* **отечство,** *читац* **кнїжки**, *ламац* **кукурицу**, *препатрац* **рахунки**, *пририхтовац* **жем** *за шатву*.

Обєкт з меновнїками виведзенима з дїєсловох за хтори ше вяже дальши обєкт ма исту форму яку ма и у словозлученьох з одвитуюцима дїєсловами: *писмо* **товаришови –** *писац* **товаришови**, *помоц* **унєщесценому –** *помогнуц* **унєщесценому**; *занїманє* **зоз спортом** *занїмац ше* **зоз спортом**, *рукованє* **з машину –** *руковац* **з машину**; *страх* **од цмоти –** *бац ше* **од цмоти***; приповедка* **о малим геройови** *приповедац* **о малим геройови**.

Обєкт вязани за прикметнїки и присловнїки

& 97.18. Обєкт з прикметнїками и присловнїками прецизує и огранїчує характеристику хтору виражує прикметнїк одн. присловнїк. Кед напр. повеме *задовольни* **з резултатом**, ми характеристику *задовольни* прецизуєме на тот способ же указуєме на одредзене поняце: задовольни **з резултатом**, а нє напр. зоз заробком, богатством и под. Таки словозлученя:

а) *искусни* **у роботи**, *шмели* **у заключованю**, *нєсхопни* **у справованю***;*

б) *прикладни* **за роботу**, *вигодни* **за биванє**, *доступни* **за шицких** (и: *доступни* **шицким**), **за мнє** *мили памятки* (и: **мнє** *мили памятки);*

в) *прихильни* **хоротом**, **нїкому** *нє потребни, подобни* **братови***;*

г) *швидши* **одо мнє**, *лєпши* **од шицких**, *моцнєйши* **од тебе** и под.

Обєкт вязани за присловнїки: *Поробел швидше* **одо мнє**, *Роби лєпше* **од нас** и под.

Обєкт виражени з инфинитивом

& 97.19. Инфинитив у функциї обєкта вяже ше за преходни и нєпреходни дїєслова. То:

а) дїєслова зоз значеньом „рихтац ше окончиц дїю”: *жадац, намагац ше, силовац ше, зберац ше, рихтац ше, одшмелїц ше* и под. Напр.: *Ми жадаме* **вибудовац** *красиш живот. – Намагал ше* **посцигнуц** *цо лєпши резултати. – Нє одшмелєл сом ше* **повесц** *цо думам.*

б) дїєслова зоз значеньом „догвариц ше, виражиц намиру окончиц дїю”: *догвариц ше, обецац, зарекнуц ше, думац, раховац* и под. Напр.: *Догварели ше* **повесц** *правду. – Рахує* **висц** *на шицки испити.*

в) дїєслова зоз значеньом „помагац або зоперац окончованє дїї”: *помогнуц, допущиц, казац, розказац, дац; забранїц.* Напр.: *Помогла сом мацери* **попораїц**, *а мац ми вец допущела* **патриц** *телевизию.*

г) Дїєслова зоз значеньом „нє жадац одн. керовац окончованє дїї”: *бац ше, ганьбиц ше, одмагац ше, унїмац ше, керовац.* Напр.: *Бал ше* **повесц**, *гоч мал право. – Ганьбела ше* **шпивац** *пред публику.*

Словозлученьом з инфинитивом-обєктом синонимски прости вирeченя з обєктом и зависно-зложени обєктово вирeченя: *Я любим* **плївац** // *Я любим* **плїванє**. *– Догварели ше* **повесц** *правду // Догварели ше* **же би поведли** *правду.*

Инфинитив-обєкт треба розликовац од инфинитива при модалних и фазових дїєсловох. З модалнима и фазовима дїєсловами инфинитив представя часц зложеного предиката. Напр.: *(1) Муши вчас* **ставац** *на роботу* (инфинитив з модалним дїєсловом *мушиц). – Почал вчас* **ставац** *на роботу* (инфинитив з фазовим дїєсловом *почац). – Научел вчас* **ставац** *на роботу* (инфинитив-обєкт з дїєсловом *научиц). (2) Сцем* **повесц** *правду* (з модалним дїєсловом). *– Вон престал* **спреведац** (з фазовим дїєсловом). *– Ришел* **повесц** *правду* (инфинитив-обєкт).

& 97.20. З даєдних прикладох зме могли видзиц же ше за єдно дїєслово можу вязац два и вецей обєкти.

1. Два директни обєкти можу ше вязац за дїєслова *(за)модлїц, (на)учиц*: *Замодлєл бим* **це цошка** (єден директни обєкт заменовнїк *це*, а други – заменовнїк *цошка)*. *– Учитель научел* **дзеци писньочку** (єден обєкт *дзеци*, а други *писньочку)*.

2. Два обєкти, директни и дальши, маме у тих прикладох: **О тим** *ши ми* **нїч** *нє приповедал* (*о тим* – дальши обєкт, *нїч* – директни). – **Цо** *сом* **од тебе** *дожил!?* (*цо* – директни, *од тебе* – дальши). – *Вжали* **од нїх** *шицки* **пенєжи** (*од нїх* – дальши, *пенєжи* – директни). – *Мац приповедала* **дзецом приповедку** (*дзецом* – дальши, *приповедку* директни).

3. Инфинитив у функциї обєкта + директни або дальши обєкт: *Вон зна* **танцовац танєц „парадичу”** (*танцовац* – инфинитив-обєкт, *танєц „парадичу”* – директни обєкт). – *Потрудзиме ше* **забуц шицко нєдобре** *(забуц* – инфинитив-обєкт, *шицко нєдобре* -директни обєкт). – *Лїкар* **му** *забранєл* **єсц масне** (*му* – дальши обєкт, *єсц* инфинитив-обєкт, **масне –** директни обєкт).

Додатки предикату

& 98.1. Додаток предикату то другорядови член вирeченя з хторим ше блїжей одредзує дїєсловна дїя або стан по способе, месце, часу и других обставинох. За додаток ґраматичаре хасную вецей розлични термини: **присловнїцки детерминатив**, **присловнїцка одредба** (серб. *прилошка одредба*, слц. prislovkové určenie*),* **додаток** (серб. *додатак),* **обставини** (укр. *обставини,* рсй. *обстоятельство).*

& 98.2. Поровнуюци функцию додатку и обєкта (оп. & 97.1) гварели зме же додаток *бліжей одредзує* дїєсловну дїю (по месце, часу итд.), а обєкт ю *дополнює*. Додаток нє ма, як обєкт, улогу елемента нєобходного за законченє структури вирeченя. Його участованє у законченю вирeченьовей структури, окрем ридких винїмкох, нє обовязне. Вон у одношеню на управяце дїєслово ма релативну самостойносц: його хаснованє нє вимага лексично-ґраматична природа управяцого дїєслова, воно виходзи з конкретней потреби же би ше дїя бліжей одредзела по способе, месце, часу итд. Тоту релативну самостойносц додатку видзиме и по тим же го мож хасновац и самостойно, вонка з вирeченя, напр. у насловох: *На окраїску, На Рискаши, Без надії* (М. Ков.)*; По штирох рокох, При погарику вина* (Г. Кост.)*; Коло огня, При колїски, У риту, При чобольове, У лєтнєй горучави, З отворенима очми* (М. Коч.). Ґраматична вяза додатку з дїєсловом ма характер *додаваня* (оп. & 87.18-87.19), а вяза обєкта з дїєсловом – характер *управяня* (оп. & 87.9-87.16). Додаток то *факултативни* (нє обовязни) член вирeченя, док обєкт його *обовязни* член.

& 98.3. З додатком ше найчастейше одредзую дїєслова: *Людзе робя* **на полю**. *– Дзеци ше бавя* **на пажици.** Ридше ше додаток одноши на прикметнїки або присловнїки: *У руки тримал* **на машлю** завязану *зайдичку. – Приял нас* **барз** любезно.

& 98.4. Додаток ше виражує з присловнїками (*вон роби* **помали**, *бешедую* **поцихи**), з припадковима формами меновнїкох з применовнїками, ридко без применовнїкох (*шедза* **на лавочки**, *роби* **од рана до вечара**, *иду* **беґельом**), з дїєприсловнїками (*вона роби* **пошпивуюци**), з фразеологийнима словозлученями *(***з дня на дзень** *ше нє трезби*), ридко з инфинитивом *(идземе* **робиц***)***.**

По значеню мож видзелїц вецей ґрупи додаткох:

Додаток за место

& 98.5. Додаток за место значи:

а) место дії *(дзе?): Гей,* **там за горами** *ору страки, врани* (нар. писня). – **Вшадзи** *добре, а* **дома** *найлєпше. – Добре ше чувствуєм* **медзи нїма.**

б) напрям рушаня *(одкаль? кадзи? з хторого боку? од кого/чого? ґу кому/чому?)*: **Здалєка** *ше чуло гурчанє. – Станул* **од стола. –** *Пошли* **на сивер. –** *Прибліжел ше* **ґу будинку. –** *И так пошла єдна* **ґу поладню** *страна, а єдна* **ґу виходу** (Етн.).

в) драгу (трасу) рушаня: *Пошли* **беґельом. –** *Идзе* **гевтим боком. –** *Нє пошли* **през валал,** *алє* **поза валал**. – **По єй широкей ровнїни** *на красних коньох ше вожим* (Г. Кост.).

Додаток за час

& 98.6. Додаток за час одредзує дію: **1.** без указованя на часову границу дії; **2.** з указованьом на часову границу дії.

1. На додаток хтори нє указує на часову границу дії поставяме питанє: *кеди? як часто? хтори раз? после чого? пред чим?*

а) Присловнїк у служби додатка: **Рано** *було швижо.* – **Вчера** *пришол, а* **наютре** *одходзи.* – **Позно** *лєгац, а* **вчас** *ставац, нач ше було и одавац?!* (нар. писня)

б) Темпорални (часови) акузатив одн. ґенитив: **Перши дзень (першого дня)** *зме ше упознавали.* – **Кажди дзень (каждого дня)** *ходзи до дружства.*

(О темпоралним акузативе и ґенитиве оп. & 148.1-148.3. и & 190.4).

в) Инструментални словозлученя без применовнїка: *Уж нє пойдзем... з вами* **вечарами** (нар. писня).

ґ) Припадки з применовнїками у служби додатку: **През дзень** *роби, вечар ходзи до дружства.* – **Пред вечаром** *зашол до мнє.* – **Над раном** *спаднул диждж. – Пришол* **коло поладня.**

ґ) Дїєприсловнїк у служби додатку: **Одходзаци** *на нову длужносц, дал нам даскельо совити* (= кед одходзел на нову длужносц...).

2. На додаток хтори указує на часово граници дії поставяме питанє: *як длуго? од кеди? до кеди? од кеди до кеди? за яки час? о яки час?* Тот додаток виражує меру часу: **Пейц роки** *студирал, а вец ище* **два роки** *бул на специялизациї. – Почал робиц* **од свойого двацец шестого року. По теди** *лєм учел.* (оп. и & 98.14)

Додаток за способ

& 98.7. Значенє додатку за способ виражую:

1. Присловнїки на *-о* и *-е* (по походзеню з прикметнїкох) у служби додатку: *Приповедал* **весело. – Добре** *ши зробел.* – **Приємно** *сом ше нєсподзивал.* – **Крашнє** *ше справуй.*

2. Присловнїки на *-о* и *-е* з применовнїком *на:* офарбиц *на било (на червено, на желєно* и под.); повязац *на твардо,* замесц *на чисто,* догвариц ше *на добре;* стац *на блїзко,* докричовац ше *на далєко* и др.

3. Присловнїки на *-и* з применовнїком *по: Жию* **по пански. –** *Бешедую* **по мадярски. –** *Справує ше* **по хлопски.**

Присловнїки на *-и* под уплївом сербского язика хаснуєме и без применовнїка *по: Поступел* **товаришски. – Геройски** *поднєс шицко.*

4. Присловнїки на *-и* и *-о* з применовнїком *на,* хтори знача положенє цела: *Єдли* **на стояци/на стояцо. –** *Чита* **на лєжаци/на лєжацо. –** *на шедзаци/на шедзацо, на кучаци/на кучацо, на клєчаци/на клєчацо* и др. Двояки форми характеристични за литературни язик. У народним язику ше хасную форми на *-и: на шедзаци, на лєжаци.*

5. Словозлученя зоз злучнїком *як: Идзе* **як шлїмак**. – *Роби* **як хлоп**.

Додаток за средство

& 98.8. Додаток за средство значи предмет, инструмент и под. з хторим ше дія окончує. Одвитує на питанє: *з чим? на чим?* Тот додаток по значеню блїзки додатку за способ*:* место *з чим дахто роби?* на ньго можеме поставиц и питанє *як дахто роби*? Напр., на виреченє: *Буха з палїцу по обешеним тепиху* можеме ше питац и *з чим буха по тепиху?* и *як буха по тепиху?* Функцию додатку за средство маю:

1. словозлученя з применовнїком *з(оз)*, зоз значеньом орудия: рубац *зоз шекеру,* резац *з ножом,* писац *з клайбасом*, шиц *з иглу;* уквилїц *з бридким словом* и др.;

2. локативни словозлученя з применовнїком *на:*

а) зоз значеньом превозного средства: привезц *на кочу,* припутовац *на гайзибану (на авту, на авиону, на ладї),* дриляц *на фурику* и др.;

б) други словозлученя: писац *на машинки,* исц *на пальцох* и др.

Додаток зоз значеньом дружтва (социятив)

& 98.9. Тот додаток одвитує на питанє: *з ким? у чиїм дружтве?*

Идзе *з товаришом.* – Студира *зо мну.* (Обширнєйше оп. & 210.2, 3)

У виреченьох з дїєсловами хтори знача „бешедовац", „франтовац", „стретнуц ше" и под. (оп. & 210.3) социятив ма функцию *обєкта*, а нє *додатку*: *Догварел ше* **з товаришами**. – *Ше франтує* **зо мну**.

Додаток за причину

& 98.10. Додаток за причину означує причину або пошлїдок дїї. На ньго поставяме питанє: *чом? пре кого? прецо? як резултат чого? дзекуюци чому?* Функцию додатку за причину можу мац:

1. присловнїки: **Цо** *ши таки задумани?* – **Чом** *дакеди нє зайдзеш до мнє?* – **Прецо** *ши ми, мила моя, завязала швет?* (нар. писня)

2. припадки з применовнїками: *Плакал* **од радосци. –** *Пребляднул* **од страху. –** *Треше ше* **од жими. –** *Порвал ше* **на крик. –** *Нє сцигнул* **пре роботу. – У нєдостатку доказох,** *судски процес претаргнути.* **– Як пошлїдок загадзованя природи** *зявюю ше и даєдни хороти.*

Додаток з обгрунтуюцим значеньом

& 98.11. З додатком з обгрунтуюцим значеньом дава ше толкованє поводу, мотива дїї (дїєслово *обгрунтовац* значи „потолковац, оправдац поступок, становиско"). Одвитує на питаня: *на чию поволанку (слова, молбу, знак* и под.)? *на основи чого? з нагоди чого?* Напр.: **На молбу тужителя** *судски поступок застановени.* – **На дати знак** *рушели до нападу.* – **На поволанку** *нашей влади, предсидатель тей приятельскей жеми нащиви нашу жем.* – **По проєкту** *на месце дакедишнєй бари посадзели парк.* – **По одлуки суда** *мушел виплациц шицку чкоду.* – **На основи шицкого** *можеме заключиц же ше нам таки вельки укладаня нє виплаца.* – **З нагоди швета** *у нашим месце отримана велька святочносц.*

По значеню тот додаток блїзки додатку за причину, алє значеня єдного и другого лєгко розгранїчиц, бо додаток за причину вше заменлїви зоз причиновима конструкциями *пре + акузатив, прето же...*, а у опитних виреченьох з питаньом *пре яку причину: Плакал* **од радосци** > плакал прето же бул радосни. – **Як пошлїдок загадзованя природи** *зявюю ше хороти > пре загадзеносц природи...* **Цо (чом)** *ши таки жалосни? > пре яку причину ши таки жалосни?*

Додаток за циль и наменку

& 98.12. Додаток за циль одвитує на питаня: *нач? нацо? з яким цильом? з яку намиру?*

Идзем **пре роботу** *до варошу* (= идзем найсц роботи). – *Пошол* **по своєй роботи** (= пошол окончиц свою роботу). – **За посциганє успиху у роботи** *часто потребни роки усиловней роботи* **(**= же би ше посцигнул успих у роботи...*)*. – **У глєданю потребней литератури** *обишол шицки библиотеки* (= же би нашол потребну литературу...). – **Пре векшу ясносц** *наведол даскельо приклади* (= же би бул яснєйши...). – *Пошол* **на воду** (= пошол принєсц води). – *Рихтаю ше* **за драгу. –** *Пошли на польо* **по шено.**

& 98.13. Додаток за наменку значи кому або чому дацо наменєне. По значеню є блїзки додатку за циль. Найчастейше ше виражує з конструкциями *на + акузатив* и *за + акузатив* (тоту другу конструкцию хаснуєме под сербским уплївом). Напр.: *Купели гордов, треба им* **на капусту** (або: ... **за капусту**). – *Дзеци себе складаю пенєжи* **за екскурзию** (або: **... на екскурзию). –** *Намесцели хижу* **за госцох**. – *Мац дала дзецом пенєжи* **до кина** (= за кино).

Додаток за меру и ступень

& 98.14. Додаток за меру значи: **а)** меру пространства: *Пришол ту мнє* **на два крочаї**. – *Ишли* **100 км** *на годзину.* – *Густа молга,* **на 10 метери** *нїч нє видно.* – *Докричовали ше* **дас на сто метери**;

б) меру часу: **Оддавна** *роби у тим подприємстве.* – *Роби* **од рана до ноци**. – *Путовали* **24 годзини**. – **Уж тидзень** *нє робя пре дижджи.* – **Цали живот** *ше трапел.* – **Роками** *робел у иножемстве.* – **Годзинами** *шедзи над роботу.* – *Закончели роботу* **за мешац. –** *Врацел ше* **по дзешец рокох блуканя. –** *Нє будзем це я чекац* **до стоєдней** (оп. и & 98.6);

в) меру количества, чежини, вредносци и др.: **Два раз** *му надпомнул, а заш лєм забул. – Роб, заробиш* **кельо-тельо**. – *Спревед ме* **за дзешец динари.**

У народним язику: *До цеста треба положиц масци* **як каче вайцо**, квасу **як три орехи** (або: **як єден орех, як лїсковец)**, *садла* **як гуше вайцо** (або: **як каче вайцо**) итд.

Додаток за ступень значи ступень дії або прикмети и то:

а) малу меру: *Роб, заробиш* **кельо-тельо**. – **Нєбарз** *ше стара за фамелию.* – **Дакус** *ше похорел.* – **Дакус** *є упрекосни*;

б) вельку меру: *Ляд побил* **место попри месту**. – *Набил го* **так же страх**;

в) подполну меру: Випил погарик *до дна.* – **Цалком (зошицким, подполно)** *ше пременєл.* – *Догварце ше* **на добре. –** *Сциснул и завязал* **на твардо. – Вонконцом (цалком, до нїтки)** *сом премок.*

Додаток за условиє

& 98.15. Додаток за условиє одвитує на питаня: *под яким условийом? у хторим случаю? зависно од чого?*

Зоз вредну роботу *найвецей посцигнєш* (= кед будзеш вредно робиц, найвецей посцигнєш). – **Без доброго диджжу** *нє будзе урожаю* (= кед нє спаднє добри диждж, нє будзе урожаю). – **У случаю бомбардованя** *треба ставац до кута* (Дю. Папг.) (= кед бомбардую...). – *Тоти пенєжи винєме з банки лєм* **у случаю нєобходносци** (= ... лєм кед будзе нєобходне). – **Попри такей добрей плаци** *я би нє робел и гонорарно* (= кед бим мал таку добру плацу...).

Додаток за допущованє

& 98.16. Додаток за допущованє значи же ше дія дієслова окончує одн. допущує и попри даяким препреченю. Заменлїви є з допуснима виреченями.

а) Словозлученя з применовнїком *попри:* **И попри чежкосцох** *посцигли успих* (= гоч мали чежкосци, посцигли успих).

б) Конструкция *без огляду на + акузатив:* **Без огляду на нєповольни условия,** *привреднїки виражую оптимизем* (= гоч условия нєповольни...).

в) Конструкция *упрекосц + датив:* **Упрекосц шицким намаганьом** *акция нє посцигла свой циль* (= гоч ше барз намагали...).

Други конструкциї: *Нє пойдзе анї* **за шицок швет** (= ... гоч би му дали шицок швет)**. –** *Зробел то* **процив дзеки родичох** (= ... гоч родичи нє пристали).

Додатки з вецей значенями

& 98.26. Єден додаток може виражовац и два або вецей значеня. Напр. у вирече̇ню **Попри тебе** *я нїч нє зробим* словозлученє *попри тебе* значи и место (= у твоєй блїзкосци) и условиє (= кед будзеш вше попри мнє...) и причину (= я пре тебе нїч нє зробим). У вирече̇ню *Дзецко* **зоз мацеру** *вше добре* додаток *зоз мацеру* значи и дружтво (= дзецко у дружтве з мацеру) и условиє (= кед дзецко з мацеру, вше є добре) и причину (= дзецко добре пре мацерово присуство). У вирече̇ню *Упознали ше* **на лєтованю** додаток *на лєтованю* значи и место (= упознали ше там) и час (= кед були на лєтованю).

Вирече̇ня з вецей додатками

& 98.27. Вирече̇нє може буц преширене нє лєм з єдним, алє и з вецей додатками. То можу буц додатки и з истим або подобним значеньом и з розличнима значенями. По характеру злученя розликуєме два файти таких ґрупох:

а) Два або вецей додатки одредзую вирече̇нє з розличних бокох, вони нє повязани медзи собу и кажди сам за себе ше одноши на цале вирече̇нє. Кажди з нїх може буц вихабени. Найчастейше ше так злучую додатки за место и за час. Напр.: **По нашим шоре пред змерком** *преходза трактори, комбайни, людзе на бициглох.* – **Нє од нєшка з Керестура и Коцура** *... виселюю ше худобнєйши людзе* (Г. Кост.). – *А* **у Керестуре***, боже,* **през годзину** *патрел ..., та лєм патрел на валал* (Г. Кост.).

б) Ґрупу творя два интонацийно часто роздзелєни додатки з подобним значеньом: єден додаток одредзує други: *Гей,* **внєдзелю по вечурнї** *// заграли гудаци //* **у Коцуре, у тей карчми***, дзе ше вше лєм Шваби сходза, // а нїгда Руснаци* (Г. Кост.). У вирече̇ню перши два додатки *(внєдзелю, по вечурнї)* – додатки за час: додаток *по вечурнї* бліжей одредзує додаток *внєдзелю* (интонацийно су нє роздзелєни, вигваряю ше як єдна цалосц); други два додатки *(у Коцуре, у тей карчми)* – додатки за место: додаток *у Коцуре* бліжей одредзени з додатком

у тей карчми (запята медзи нїма значи же су интонацийно роздзелєни, же ше медзи нїма прави пауза, же ше вигваряю як два цалосци).

Заєднїцки другорядово члени

& 99.1. Другорядово члени ше найчастейше вяжу за поєдинєчни главни члени виреченя и теди представяю компоненти словозлученьох. Дакеди ше вони, медзитим, одноша на цале виреченє. Таки члени воламе *заєднїцки* другорядово члени. У функциї заєднїцкого члена може буц *додаток* або *обєкт.* Вони ше у тей функциї звичайно находза на початку виреченя.

& 99.2. Додаток-заєднїцки член: **У задименей карчми за єдним столом** *шедзели томе товарише.* **На столє** *литровки и погари зоз вином, хторе було повисиповане по столє* (Дю. Биль.). – **На задку у шопи** *стали вшелїяки машини*. – **По полудзенку** *Михал ше, по обичаю, розцагнул на канабель* (Е. План.). – **Прето** *тот конєц валала випатра як розняти писки гада?* (М. Пап).

& 99.3. Обєкт-заєднїцки член: **Мижа** *то потрафело там дзе треба* (Дю. Биль.). – **Зоз нїм** *вредзи лєм крашнє поступац.*

Єднородни члени виреченя

& 100.1. Єднородни члени виреченя то таки члени хтори у виреченю маю *исту синтаксичну функцию*, а злучени су медзисобно *у нєзависней вязи*. Напр. у виреченю *Зоз сали ше чуло* **шпиванє, гласна бешеда, шмих и докричованє** слова *шпиванє, гласна бешеда, шмих* и *докричованє*, хтори медзисобно у нєзависней вязи, маю исту синтаксичну функцию – функцию субєкта. Прето гуториме же то єднородни субєкти истого преширєного виреченя. У виреченю **Гласна** *и* **весела** *бешеда чула ше зоз шицких бокох* прикметнїки *гласна* и *весела*, вязани за субєкт *бешеда*, маю функцию атрибута. То єднородни атрибути того виреченя. У виреченю *Зоз сали зме чули* **шпиванє, гласну бешеду, шмих и докричованє** слова одн. словозлученя *шпиванє, гласну бешеду, шмих* и *докричованє*, вязани за предикат *чули,* маю функцию обєкта. То єднородни обєкти того виреченя. У виреченю *Гласна бешеда чула ше* **у сали, у конкох, на ґарадичох и на самим уходу** словозлученя *у сали, у конкох, на ґарадичох и на самим уходу*, вязани за предикат *чула ше,* представяю єднородни додатки за место. У виреченю *Госци у сали* **шпивали, гласно бешедовали, шмеяли ше и докричовали** дїєслова *шпивали, гласно бешедовали, шмеяли ше* и *докричовали* маю исту функцию – функцию предиката. То єднородни предикати.

Єднородни субєкти ше вяжу за исти предикат. Єднородни зависни члени (атрибут, апозиция, обєкт, додатки) вяжу ше за єден исти главни член виреченя – субєкт або предикат.

& 100.2. Вирeченя зоз єднороднима субєктами, атрибутами, апозициями, обєктами, додатками и меновима часцами менового предиката то *прости преширени виреченя*, бо маю *єден предикат.* Вирeченя з єднороднима предикатами то уж нє прости преширени, алє *зложени* виреченя: у нїх кажди предикат представя окремне виреченє, понеже ше з каждим виражує друга дїя, друга ситуация – з каждим ше виражує друга предикативносц. Значи, виреченє *Госци у сали* **шпивали, гласно бешедовали, шмеяли ше и докричовали** то уж зоз штирох виреченьох зложене (составне) виреченє з єдним субєктом.

& 100.3. За єднородни члени виреченя характеристична *начишлююца интонация*: кажди член єднак наглашени, при вигваряню каждого члена, окрем остатнього, тон на концу кус подзвигнути, медзи членами ше правя паузи.

Єднородни члени можу буц повязани медзи собу зоз *составнима, процивнима, роздзельнима* або *поровнююцима* одношенями. Можу буц без злучнїкох и зоз злучнїками: составнима, процивнима, роздзельнима и поровнююцима.

& 100.4. **Составне одношенє** маме теди кед єднородни члени цалком *ровноправни медзи собу*, за розлику од процивних, роздзельних и поровнююцих одношеньох, у хторих члени у розличним ступню нєровноправни медзи собу.

Єднородни субєкти: **Славко, Лазар, Микола, брат Михал, швекор, иста його жена Иля – шицки вони** *тераз ту пред нїм як висликовани* (М. Ков.).

Єднородни меново часци менового предиката: *Андрий того Саву нє церпи, бо го трима* **за лєнюха, древеного филозофа, мудерца** (М. Ков.).

Єднородни обєкти: *Зоз сали зме чули* **шпиванє, гласну бешеду, шмих и докричованє.** [*Мешачок ше*] *указує людзом и нє позна* **їх бриґи, анї їх жалосци анї радосци** (Е. План.).

Єднородни атрибути: *По уліци ишол* **стари, шиви, похилєни** *чловек*.

Єднородни апозиції: *Так роздумовал Ґабор Мишка,* **познати валалски слуга, син рисаров, хлописко якому пари требало глєдац** (Дю. Лат.). – *Вон,* **фаховец з вельким искуством, ветеран войни, активни дружтвени роботнїк***, вше бул упорни и дошлїдни у борби за лєпшу будучносц.*

Єднородни додатки: *Шнїг ше розпущел и* **на калдерми, по тротоарох, на уходох до будинкох, по ґарадичох –** *вшадзи блато.*

Зоз составнима злучнїками. Єднородни субєкти: **И хижи, и древа, и людзе** *того дня му випатрали смутни*. – **Анї я анї вон** *нїч нє гуторел*.

Єднородни обєкти: *Познам* **и тебе, и оца ци, и дїда и шицких вас барз добре** (Е. План.). – *Нє гуторел* **анї оцови анї мацери**. – *А гу тому, ментовали бизме ше тей силней* **обавези и порциї** (Е. План.). Єднородни додатки: **И на полю, и у фабрики, и у школи –** *вшадзи ше треба єднак трудзиц*.

Єднородни нєсогласовани атрибути: *Нєт нїч* **страшнєйше, анї увредлївше, анї жалоснєйше** *од бридкей погубеносци* (Чехов).

& 100.5. **Процивни одношеня** указую на процивносц двох єднородних членох. Єднородни субєкти: **Нє вон, алє ти** *то маш зробиц*. – *А вше през випочинку, а вше на ногох! Гей, ша* **желєзо** *би заардзавело, пречухало би ше,* **а дзе же живе створенє***!* (друге вреченє виражує источасно и поровнуюце значенє) (Г. Кост.)

Єднородни меново предикати: *Та поведз просто, чловече, цо викруцаш ягда зме* **Шпаньолци, а нє Руснаци?** (Е. План.).

Єднородни атрибути: *Полюбело ше му єдно* **худобне, алє вредне и до швета дзивче** (О. Кост.). – *Глас мал* **цихи, алє одлучни**.

Єднородни обєкти (у шицких трох прикладох виражує ше источано и поровнуюце значенє): *Добри боже, клєєм ци ше же нїгда у живоце нє вежнєм анї* **цудзу ґомбичку, а нє чутку кукурици, курочку, ґерегу, диню** (Е. Коч.). – *було строго забранєне уношиц до касарнї и* **новини, а нє то инше** (Е. Коч.). – *Нєшка чловек нє може анї* **своєй власней кошулї вериц, а нє то таким як твой син** (М. Ков.). Єднородни додатки за способ: *Вон нас* **дакус збунєно, алє весело** *дочекал. – Вон роби* **добре, гоч дакус помалши.**

& 100.6. У **роздзельним одношеню** ше поєдинєчни члени у рамикох єдного єднородного шора виключую. Єднородни субєкти: *Убегую до хижи* **раз єдно, раз друге**. – *Вон персценї винє та ше з нїма бави ... Вше му падаю долу,* **цо єден, цо други.**

Єднородни меново предикати: *А кед спомли його мено, а вон бул* **раз жовти, а раз желєни** (Е. План.). – *Хто, окрем мнє, може знац чи я то робел прето же сом бул виплах,* **чи** *нєприятель хтори мержи,* **чи** *нєприятель такого порядку,* **чи** *нєприятель каждого забиваня и знїщованя,* **чи** *просто злодїй хтори чека же би на погореніску позазберовал гевто цо останє за тима цо ше медзи собу забиваю?* (М. Ков.).

Єднородни дальши обєкти: *Мушиш ше одлучиц* **лєбо за єдно, лєбо за друге**. – *Потрошел* [краль на краліцу] *вельо пенєжи* **цо дохтором, цо до апатикох***, а то нїч нє кошта* (Етн.).

Єднородни додатки: **Чи нєшка**, **чи ютре –** *то ше раз укаже*. – *Огляда вона ше* **цо на єден бок, цо на други бок***, а вон єй нє дава нїч* (Етн.).

& 100.7. У **поровнуюцим одношеню** находза ше два члени од хторих єден змистово важнєйши. Єднородни субєкти: **Нє лєм я, алє и други** *то обачели*.

Єднородни предикати: *Ми парасти* **робиме, поправдзе трапиме ше.**

Єднородни обєкти: *Стара ше* **нє лєм за себе, алє и за других**. – *Наставнїк помага* **шицким, насампредз слабим школяром**.

Єднородни додатки: *Сцу пойсц* **на морйо, та ище и далєй.**

Видзелєни другорядово члени вреченя

& 101.1. Видзелєни члени то таки другорядово члени вреченя хтори достали векшу самостойносц, та су прето, як словозлученя, видзелєни од других членох з паузами и акцентом. Зависно од интерпункциї, вони можу мац и розлични ниянси у значеню. Пречитайме слїдующи два вреченя:

Вше барз принципиєлни *Петро нє жадал за себе нїяки повласценя у колективе.*

Вше барз принципиєлни, *Петро нє жадал за себе нїяки повласценя у колективе.*

У першим вреченю вираз *вше барз принципиєлни* одредзує субєкт *Петро* и подполно од нього завиши. Вираз ту ма функцию атрибута. У другим вреченю словозлученє *вше барз принципиєлни*, видзелєне зоз запяту, ма причинову ниянсу и мож го заменїц зоз зависним причиновим вреченьом: **Понеже є вше барз принципиєлни,** *Петро нє жадал за себе нїяки повласценя у колективе.* Словозлученє *вше барз принципиєлни* ту ше менєй одноши на субєкт *Петро,* а баржей указує на причину пре хтору Петро нє жада за себе повласценя.

Тоти два вреченя ше и интонацийно розликую. У першим вреченю вираз *вше барз принципиєлни* твори словозлученє зоз субєктом *Петро,* а акцент моцнєйши на слову *Петро;* после слова *Петро* нє прави ше пауза:

Вше барз принципиєлни **Петро** *нє жадал за себе нїяки повласценя у колективе.*

У другим вреченю, у видзелєним словозлученю *вше барз принципиєлни* акцент пада на слово *принципиєлни*, тон на концу того слова подзвигнути, а после слова пауза, хтора тот вираз оддзелює од мена *Петро:*

Вше барз **принципиєлни,** II *Петро нє жадал за себе нїяки повласценя у колективе.*

& 101.2. Єст даскельо синтаксични условия под хторима ше другорядово члени видзелюю у вреченю.

1. Кед вираз *вше барз принципиєлни* зведземе на сам атрибут, вреченє будзе глашиц: *Принципиєлни Петро нє жадал за себе нїяки повласценя у колективе.* Прикметнїк *принципиєлни* ту, як атрибут, цесно вязани за субєкт *Петро.* Интонацийно видзелїц слово *принципиєлни* ту нє можеме**,** алє кед зме ґу тому слову додали други зависни слова хтори го одредзую (**вше барз** *принципиєлни),* вец цале словозлученє може достац нову

ниянсу у значеню, прецо го можеме видзелїц у вирeченю. Словозлученя такого (векшого) составу обично ше нє хасную нєвидзелєни (як у нашим прикладу: *Вше барз принципиєлни,...*)

Значи, *векши обсяг* ґрупи – перше условиє за єй видзельованє од других членох вирeченя.

2. Прикметнїк у функциї атрибута звичайно стої опрез меновнїка: *Рушели зме ше на* **интересантне и возбудлїве** *путованє.* Кед атрибут положиме за меновнїк, ми го з тим интонацийно видзелїме од меновнїка *путованє: Рушели зме на путованє,* **интересантне и возбудлїве.**

За тот приклад важи и перше условиє (векши обсяг ґрупи), понеже атрибут ту ма векши обсяг (состої ше з двох прикметнїкох). Атрибут хтори ше состої лєм з єдного слова нє видзелює ше, напр.: *Рушели зме ше на путованє,* **интересантне.**

Кед общи меновнїк хтори значи професию твори словозлученє з власним меном, вон обично стої опрез мена: *З роботами руководзи* **инженєр будовательства Владо Пап**. Кед сцеме наглашиц цо по професиї Пап, общи меновнїк *инженєр* положиме после власного мена и интонацийно го видзелїме: *З роботами руководзи Владо Пап,* **инженєр будовательства.**

Инвeрзия словох – друге условиє за видзельованє словозлученя.

3. У вирeченю *Приял важни, барз одвичательни задаток* стоя єден за другим атрибути, при чим ше перши атрибут *важни* одредзує з другим атрибутом *барз одвичательни.* Тоти два атрибути нє ровноправни по значеню (други ше вяже за перши), та их интонацийно и зоз запяту оддзелюєме єден од другого.

Тиж и кед *додатки* стоя єден за другим и кед перши одредзуєме з другим, вец их интонацийно оддзелюєме: **Ту, настред бачкей ровнїни***, настали нашо валали.* З виразом *настред бачкей ровнїни* блїжей ше одредзує присловнїк *ту.*

Значи, кед за єдним атрибутом або додатком шлїдзи други, з хторим ше блїжей одредзує перши атрибут одн. додаток, вец ше вони єден од другого оддзелюю интонацийно (зоз паузу) и зоз запяту.

Наведзени три условия лєм допринoша видзельованю словозлученя з вирeченя, а основне условиє за видзельованє то його *достаточна семантична чежина,* т. є. його семантична самостойносц.

Найчастейше ше у вирeченю видзелюю атрибути, апозициї и даєдни додатки, ридше ше видзелює обєкт.

Видзелєни атрибут

& 101.3. Видзелєни атрибут воламе и *апозитив.* Вон може буц у положеню за словом хторе одредзує (постпозицийни атрибут) и опрез слова хторе одредзує (препозицийни атрибут).

I **Постпозицийни атрибут.**

1. а) Видзелює ше атрибут (прикметнїк) хтори ма при себе подредзени слова.

Людзе **радосни** *вишли на уліци.*

Людзе, **радосни пре нєсподзивани приход високого госца,** *вишли на уліци.*

У другим прикладу атрибут *радосни* ма при себе слова хтори го одредзую и завиша од нього: *пре нєсподзивани приход високого госца*; прето є видзелєни.

б) Тиж ше видзелюю и атрибути-дїєприкметнїки хтори при себе маю подредзени слова.

Жеми **спеченей** *нєобходни диждж.*

Жеми, **спеченей од моцного слунка,** *нєобходни диждж.*

У першим вирeченю сам дїєприкметнїк нє видзелєни. У другим вирeченю вон ма при себе подредзени слова, хтори интонацийно видзелєни, и твори з нїма словозлученє.

2. Видзелюю ше єднородни атрибути (два або вецей єден за другим) без подредзених словох, окреме кед опрез меновнїка хтори одредзую стої атрибут:

Жеми, **спеченей и спуканей,** *нєобходни диждж.*

Сухей *жеми,* **спеченей и спуканей,** *нєобходни диждж.*

У другим вирeченю меновнїк *жем* ма опрез себе атрибут *сухи*, цо ище баржей допринєсло видзельованю єднородних атрибутох *спеченей* и *спуканей.*

Видзелєни атрибути за меновнїком интонацийно ше моцнєйше вяжу за меновнїк як за словозлученє хторе шлїдзи за нїма; прето пауза за видзелєну ґрупу (III) векша од паузи опрез нєй (II):

Сухей жеми, II спеченей и спуканей, III нєобходни диждж.

Єднородни члени ше нє муша видзельовац кед опрез меновнїка нє стої други атрибут:

Жеми **спеченей и спуканей** *нєобходни диждж.*

Ту атрибут у инверзиї (за меновнїком) нє дава нове значенє вирeченю. Ма исте значенє як и у положеню опрез меновнїка (*Спеченей и спуканей жеми нєобходни диждж)*, алє є характеристични за поетични стил.

3. Видзелюю ше и вирeченя хтори маю функцию постпозицийних атрибутох:

О студентох и школярох, **хтори ище нє маю свой заробок,** *стара ше дружтво.*

Алє: *О особох* **хтори нє можу найсц роботу** *стара ше дружтво.*

У першим вирeченю (видзелєни атрибут) маме значенє: дружтво ше стара **о шицких** студентох и школярох. У другим вирeченю (нєвидзелєни атрибут) значенє: дружтво ше стара лєм о людзох хтори нє можу

найсц роботу. У другим виреченю атрибут моцнєйше вязани за меновнїк *особа* (кед бизме го вихабели, виреченє би пременєло або страцело основне значенє). У першим виреченю атрибут ма улогу дополнюючого толкованя: *О студентох и школярох* **(а вони ище нє маю свой заробок)** *стара ше дружтво.* Ту атрибут можеме и випущиц, а значенє виреченя ше нє пременї.

Постпозицийни атрибути ше нє видзелюю у случайох кед су так цесно вязани з меновнїком же меновнїк без нїх цалком або часточно траци самостойносц. Вон без атрибута нє може буц анї похасновани, або достава без нього нове значенє (логични акцент у тих случайох на атрибуту):

До канцелариї вошол чловек **з твару почарнєту од слунка** *и* **руками зробенима од роботи.**

Меновнїки *твар* и *руки* нє можеме похасновац без їх атрибутох: *До канцелариї вошол чловек з* **твару** *и* **руками.**

4. Нєсогласовани постпозицийни атрибути ше нє муша видзельовац. Кед опрез меновнїка хтори одредзую стої други атрибут, або кед ґрупа постпозицийного атрибута векша, видзельованє вироятнєйше: *Мой сушед,* **зоз заруценим уяшом на плєцох и жимску шапку на глави***, вошол до хижи. – Школски дзеци,* **з ташками на хрибце***, бежали по уліци. – Наставнїк Будински,* **з дньовнїком у руки,** *уходзи до класи. – Сушед Тиркайла,* **з обовязну пипку у зубох,** *шедзи на драже.*

Атрибут ше нє видзелює кед предикат стої опрез меновнїка: *До хижи вошол мой сушед* **зоз заруценим уяшом на хрибце и у жимскей шапки. –** *По уліци бежали школски дзеци* **з ташками на хрибце.**

II **Препозицийни атрибут** (стої опрез меновнїка) ридше ше видзелює. Видзелює ше пре специфичнєйше значенє або зложенши синтаксични условия.

1. Толкуюци атрибут. У виреченьох

Купел сом интересантну, **за мой фах барз важну** *книжку*, *Патрели зме на ровни,* **зоз житом зашати** *поля*

за атрибутами **интересантну** и **ровни** шлїдза атрибути **за мой фах барз важну** и **зоз житом зашати.** У каждим виреченю зоз другим атрибутом одредзує ше перши атрибут. Тот други воламе *толкуюци (прецизуюци)* атрибут, бо вон блїжей толкує перши. Толкуюци атрибут ше од першого атрибута оддзелює интонацийно (зоз паузу и запяту); од меновнїка го нє оддзелюєме (опрез словох *книжку* и *поля* нє кладземе запяту).

2. Обставинови атрибут. а) У виреченьох: **Вистати и премарзнути***, роботнїки такой поспали* (согласовани атрибут), **З боляцу рану на першох,** *борец лєдво бешедовал* (нєсогласовани атрибут) атрибути маю причинову ниянсу у значеню; мож их заменїц зоз зависнима причиновима виреченями: **Понеже були вистати и премарзнути,** *роботнїки такой поспали.* – **Понеже мал боляцу рану на першох,** *борец лєдво бешедовал.* Причинову ниянсу виражую и тоти виреченя: **Мали, кратконоги, гарлати, вше зрихтани на подшмих**, *... вон и йому Андрийови уж дал знац же як борец ма моцни вязи* (М. Ков.). – **Млади, нєнавикнути** *дал ше перши раз опиц у Шантанї* (Лю. Мед.).

б) Атрибут може мац и допусну ниянсу у значеню и мож го заменїц зоз зависним допусним виреченьом: **Вистати и премарзнути,** *роботнїки предлужели чежку роботу* > **Гоч були вистати и премарзнути***, роботнїки предлужели робиц чежку роботу.* – **З боляцу рану на першох***, вон нє дал же би го други ношели* (нєсогласовани атрибут) > **Гоч мал боляцу рану на першох***, вон нє дал же би го други ношели.*

в) Атрибут нє муши мац причинову або допусну ниянсу: **Вистати и премарзнути,** *роботнїки ше врацели до валалу.* – **Зоз вельку рану на першох***, борец лєжал на носилкох. – Случовало ше же нє каждо кенгур спаднул.* **Подштрелєни***, пробовал ше ратовац и Стефан знова штрелял* (Лю. Мед.).

У виреченьох под **а, б** и **в** препозицийни согласовани и нєсогласовани атрибут ма *обставиново* значенє. Таки атрибут видзелюєме од меновнїка зоз паузу и запяту.

Понеже ше обставиново атрибути єднак вяжу и за субєкт и за предикат, вони, кед стоя за дїєсловом, можу буц у составе зложеного предиката: *Роботнїки поспали* **вистати и премарзнути. –** *Борец лєжал* **з вельку рану на першох** (оп. о предикатовим атрибуту & 95.1-95.4)**.**

До тей ґрупи можеме положиц и преширени з подредзенима словами атрибут хтори нє стої такой при меновнїку: **Одушевени з представу,** *зоз сали з гласну бешеду виходзели* **патраче***.* Атрибут ше и ту одноши як на субєкт, так и на предикат. Кед є нє видзелєни и кед стої за дїєсловом, вон тиж може буц у составе зложеного предиката: *Патраче зоз сали* **виходзели одушевени з представу.**

Согласовани атрибут ше нє муши вше похопиц як обставинови. Вон ше може цеснєйше вязац за меновнїк хтори одредзує и теди ше нє оддзелює интонацийно и зоз запяту: **Вистати и премарзнути роботнїки** *такой поспали.* Атрибут ту нє представя самостойне словозлученє, алє твори словозлученє вєдно з меновнїком.

Видзелєна апозиция

& 101.4. I **Постпозицийна апозиция.** Видзелюю ше апозициї хтори стоя за меновнїками хтори одредзую. То:

1. общи або власни меновнїк у служби нєпреширеней апозициї: *У нашим тиму бави и Владо Винаї,* **автомеханїчар. –** *Мой сушед прейґ драги,* **Дюра Ґайдош,** *вредни и напредни землєдїлец. – Я и з ґаздовим сином,* **бетяром**, *мало бешеди мал. Пусти якишик, а збитлїви* (М. Ков.);

2. прешырени апозициї, хтори маю при себе зависни слова: *Путовал сом з Янком,* **веселим, интересантним леґиньом.** Слово *леґинь* ту апозиция, а *весели* и *интересантни* – слова хтори одредзую апозицию. – *З брещка ше крашнє видзела Велика* – **векше место, котре пред пар днями завжал нєприятель** (М. Ков. – Ш. Гуд.). – *Млєчна драга,* **тот венєц нєба**, *розгарнула свойо загадочни, дробни пацерки* (Г. Кост.);

3. єднородни апозициї, прешырени або нєпрешырени: *Упознали зме ше з Дюром Новтом,* **вредним землєдїлцом** *и* **одушевеним спортским активистом.** У тим вирeченю маме два єднородни постпозицийни апозициї повязани зоз составним злучнїком **и**: *вредни землєдїлец* и *одушевени спортски активист.* Вони ше вигваряю з начишлююцу интонацию.

Дакеди ше апозициї вяжу – єдна за другу, або за меновнїки хтори одредзую – зоз прецизуюцима словами або словозлученями *або, то єст, по мену, наволани* и др.: *По двоме-троме товарише ... оживйовали свойо дожица, док найстарши медзи нами,* **баюсати Василь, або „Дїдо",** *як го ми звикли волац, нє гварел: „Нолє, Владо, вприповедай нам ти як ши пришол до одряду."* (М. Коч.). Постпозицийни апозициї *баюсати Василь* и *Дїдо* повязани зоз роздзельним злучнїком *або.*

II **Препозицийна апозиция.** Видзелює ше *прешырена апозиция* пред общим або власним меновнїком або заменовнїком: **Матка шицких Руснацох**, Керестур и нєшка центер културней дїялносци нашого народу. – **Житнїца Югославиї**, *наша ровнїна би могла ище вецей родзиц.*

Препозицийни апозициї звичайно виражую додатну компоненту у значеню:

а) причинову: **Вредни и совисни роботнїк**, *Петро швидко напредовал у служби* (= **понеже** бул вредни и совисни роботнїк, Петро...). – **Вше весели франтовнїк,** *Янко ше и тераз знашол* (= **понеже** бул вше весели франтовнїк, Янко...).

б) допусну: **Вредни и совисни роботнїк**, *Петро на тот завод нє мал успиху* (= **гоч** бул вредни и совисни роботнїк...). – **Вше весели франтовнїк,** *Янко ше тераз кус задумал* (= **гоч** бул вше весели франтовнїк...).

Видзелєни додатки

& 101.5. У функциї видзелєного додатку можу буц: **1. Други додаток истей файти.** Вирeченє часто прешырюємe з двома додатками: перши додаток означує ширше, обще поняце, а други, з хторим ше одредзує перши додаток, значи узше поняце. Тот други додаток ше видзелює. То:

а) Додаток за место: *Биваю* **далєко, на окраїску варошу**;

б) додаток за час: *Було то* **давно, ище пред войну**;

в) додаток за способ: *Ишол* **помали, з ноги на ногу.**

2. Конструкциї з применовнїками и применовнїцкима виразами виражую розлични одношеня (причиново, допусне, условиє, циль и др.) и маю вельку самостойносц. Кед ше находза на початку и у стредку вирeченя, обично ше видзелюю зоз запяту. На концу вирeченя ше ридше видзелюю. У поглядзе видзельованя тих конструкцийох зоз запяту у нашим литературним язику нє исную одредзени правила. Їх видзельованє або нєвидзельованє найбаржей завиши од самих авторох.

а) Конструкциї з причиновим значеньом. На початку вирeченя: **Пре вельке интересованє патрачох**, *представа будзе повторена.* – **Дзекуюци упорносци наставнїка**, *школяре посигли високи резултати.* – **З оглядом на гречески надписи и мена,** *можебуц же тоти шлеми були и дарунок двора даєдному варварскому велькодостойнїкови* (НК).

Алє: *Школяре посигли високи резултати* **дзекуюци упорносци наставнїка**. Конструкция нє видзелєна на концу вирeченя. Таки и приклад: *Шицко сом то посигнул* **дзекуюци... школи** (М. Твен).

б) Конструкциї з допусним значеньом. На початку вирeченя: **Без огляду на таки рушаня**, *нашо привреднїки виражую оптимизем.* – **И попри шицких усиловносцох**, *нє посигли обчековани резултати.* (Конструкциї зоз применовнїком *попри* найчастейше стоя на початку вирeченя.)

На концу вирeченя: [Потребне] *медзисобне уважованє шицких людзох швета,* **без огляду на социялне походзенє и фарбу скори** (НК). – *Колнаї думал же ... здруженє треба отримац* **без огляду на професорох** (Ф. Молнар).

в) Конструкциї з цильовим значеньом. На початку вирeченя: **З цильом звекшаня одкупу**, *предвидзени даєдни олєгченя за кооперантох.* На концу вирeченя: ... *Окончени розгварки* **з цильом стимулованя швидшого розвою науково-виглєдовацких роботох.**

г) Конструкциї зоз значеньом виключованя и уключованя (оп. и & 98.23-98.24): **1)** Значенє виключованя на початку вирeченя: **Нє рахуюци трох людзох котри заблукали**, *тераз нам остали лєм троме процивнїки* (Д. Дефо). – **Окрем нєважних детальох**, *шицко друге забул.* На концу вирeченя: *Маю права делеґатох* **окрем гласаня о звиту** (РС).

2) Значенє уключованя: *було* [их] *седмеро,* **рахуюци ту и його** (Дж. Лондон). – *О рок и пол сом одховал точно дванац кози* **рахуюци и кощата** (Д. Дефо).

ґ) Конструкції з поровнуюцим значеньом. Найчастейше су на початку вреченя: **За розлику од Єлки**, *єй пайташка мала шицкого* (РС). – **У одношеню на велькосц Жеми,** *єй скора ценка* (РС).

На стредку вреченя: *Интересантни бул,* **за розлику од скорейших рокох,** *и гумор* (РС).

д) Конструкції з обгрунтуюцим значеньом. **На основу закона ...** *обтужена Маря Обровска ... обтужує ше за дїло убойства* (Е. Коч.).

– **По угляду на други нації**, *побудзени и Руснаци у Новим Садзе основац свою секцию Рускей матки* (РС).

е) Конструкції зоз значеньом оцени, становиска: **Судзаци по дзепоєдних виявох**, *ствар досц єдноставна* (РС). – **Судзаци спрам велїх справованьох**, *стабилизация як кед би лєм рушела* (РС).

є) Конструкції зоз значеньом способу. *Новини провадза,* **зависно од розположивого простору,** *и збуваня у шицких наших републикох* (РС).

ж) Конструкції зоз значеньом часу: **Под час єдней нєдавней нащиви Паризу,** *Том Круз у єдним авзлогу ... збачел дзецински ципелки хтори му ше барз попачели* (РС).

3. Дїєприсловнїкова ґрупа як додаток виражує розлични одношеня: час, причину, допусне одношенє, циль, способ. Дїєприсловнїкова ґрупа може стац на початку, у стредку и на концу вреченя.

Кед є на початку и у стредку вреченя, видзелює ше зоз запяту: **Уходзаци до хижи**, *син обачел застарани твари родичох. – Син,* **уходзаци до хижи**, *обачел застарани твари родичох.*

Кед дїєприсловнїкова ґрупа на концу вреченя, дакеди ше видзелює, а дакеди нє: *И одгукла мала писня,* **даваюци знак** *же утвердзеня можу почац з бомбардованьом. – Алє то зрадництво! скричал Чонакош,* **забуваюци же муша остац нєчуйни. – „***Добри дзень", – одвитовал Словак* **нє винїмаюци пипку зоз зубох** (Ф. Молнар). – *Як го ... влапела ноцна буря и як ше склонєл под єдну букву* **здогадуюци ше поради свойого дїда** (М. Крлежа).

Приложени члени вреченя

& 102. Як зме видзели з пасуса &101.5, даєдни видзелєни члени вреченя ше додаваю на концу вреченя. Часто таки члени оддзелєни од вреченя з длугшу паузу. Теди маме окремни тип видзелєних членох – *приложени члени* вреченя. Приложени члени ше додаваю аж кед виповедзена основна думка вреченя, та ше вони часто нє находза у истей значеньовей цалосци з другима членами вреченя. Вони маю характер додатних сообщеньох хтори прецизую, толкую и розвиваю основни вислов. Бешеди даваю окремни стилистични ниянси, а дзепоєдним членом вреченя векшу значеньову и емоционалну чежину.

Приложени члени ше додаваю ґу вреченю зоз злучнїками и без злучнїкох. У писаню ше на месце паузи медзи вреченьом и приложеним членом хасную розлични знаки интерпункції: запята, смуга, точка, три точки, заградзенє.

Приложени члени зоз злучнїками: *Пущел гласну музику,* **и то ище ноцну годзину** (приложени додаток за час)**. –** *Вше тар при тей церлїци,* **и влєце и вжиме** (Е. План.) (приложени додаток за час). *Место же би синови обезпечел квартель, вон му купел авто.* **И то яки драги!** (приложени атрибут) – *Ви ю* [сушеду] *познаце аж и барз добре* **и то зоз шицких бокох** (Е. План.) (приложени додаток за способ).

Приложени члени без злучнїкох: *Куповал за державу конопу, жито, месо,* **ище и пирє** (Е. План.) (приложени обєкт). – *Пойдзем дакус до це пополадню.* **Пре нашу роботу** (приложени додаток за циль)**. –** *Барз ше стараю за свойого сина –* **сина єдинца** (приложени дальши обєкт)**. –** *добре* [ше] *позакривала и попод заглавок прилапела розвалку (***за кажду пригоду***)* (М. Пап) (приложени додаток за циль).

Значеньова структура вреченя

(Актуална вреченьова конструкция)

& 103.1. Гварели зме же вреченя по структури дзелїме на прости, преширени и зложени. То подзелєнє по *формовей* структури. У формовей структури вреченя видзелюєме його *ґраматични* елементи, одн. часци вреченя хтори *ґраматично* повязани медзи собу (основни ґраматични елементи у формовей структури вреченя то субєкт и предикат).

Медзитим, вреченє ма и свою *значеньову* структуру. У значеньовей структури вреченя розликуєме два часци: то *тема* або *виходзиско* и *рема* або *ядро.* Тема гутори о стварносци тото цо у одредзеней ситуації *уж познате або голєм може буц лєгко похопене*. Рема гутори *дацо нове, релативно нєпознате о стварносци*. Цале вреченє ше виповеда лєм прето же би ше висловела рема. У усней бешеди ше *на теми тон повисишує,* а *на реми ше зніжує,* одн. *на рему пада логични акцент вреченя*. У вреченю *Тота книжка / барз драга* тему представя словозлученє *тота книжка*, бо воно гутори тото цо уж познате и бешедуюцому и собешеднїкови:

бешедуюци ту дума на цалком одредзену кнїжку, о хторей бешедую. Рему представя словозлученє *барз драга,* бо ше зоз нїм гутори, констатує цошка нове о кнїжки.

Даєдни ґраматичаре тему наволую *психолоґийни субєкт,* а рему *психолоґийни предикат*. За значеньову структуру виреченя хаснує ше и термин *актуална виреченьова конструкция.*

& 103.2. Тема ше може поклопйовац зоз субєктом, а рема зоз предикатом. Так у наведзеним прикладу тема *тота кнїжка* источасно представя субєктово словозлученє, а рема *барз драга* – предикатово словозлученє. Гвариме же ше у тим случаю значеньова структура поклопює зоз формову структуру. Медзитим, частейше ше тоти два структури нє поклопюю. У виреченю *Квартель вон себе купел / барз драги* тему представя часц *квартель вон себе купел* (з тоту часцу виповедаме цошка уж познате, цо у вязи з тему бешеди, знаме же квартель уж купени), а рему – часц *барз драги* (у нєй ше гутори цошка нове о теми одн. дава ше информация о цени квартеля).

& 103.3. Тему звичайно представя перша часц виреченя, а рему – друга часц. Кед пременїме розпорядок часцох виреченя, достанєме и нову значеньову структуру виреченя. У виреченю *Драмски мемориял Петра Ризнича-Дядї / отримани концом априла у Р. Керестуре* тему представя часц *Драмски мемориял Петра Ризнича-Дядї*, а рему – часц *отримани концом априла у Р. Керестуре* (у нєй ше дава нова информация, на ню пада лоґични акцент). Алє у виреченю *У Р. Керестуре / концом априла отримани драмски мемориял Петра Ризнича-Дядї* тему представя часц *У Р. керестуре*, а друга часц виреченя – рема (у нєй ше дава информация: цо було у Р. Керестуре). А кед сцеме дац информацию цо було *у Р. Керестуре концом априла*, вец знова пременїме значеньову структуру: *У Р. Керестуре концом априла* / *отримани драмски мемориял Петра Ризнича-Дядї.* Тема тераз будзе часц *У Р. Керестуре концом априла*.

У прикладох з предходного пасуса тема на початку виреченя. Кед тема на початку виреченя, маме *обєктивни* або *основни* розпорядок значеньових часцох виреченя. Таки розпорядок применюємe при мирним, нєвозбудзеним приповеданю або опису.

& 103.4. Кед рему положиме на початок виреченя, вец маме *субєктивни* розпорядок значеньових часцох. Таки розпорядок применюємe при возбудзеним приповеданю. При таким розпорядку ше меня и интонация цалого виреченя: акцент виреченя и тераз пада на рему, алє є значно помоцнєни. Напр.: **Дармо** *ме лаєце,* **дармо** *ме биєце, // знаце же нє пойдзем за кого ви сцеце* (нар. писня). – **Ище раз, ище раз***, гей, пойдзем, мила, до вас* (нар. писня). – **У Р. Керестуре** *концом априла отримани драмски мемориял Петра Ризнича-Дядї.* Виреченє у тим случаю значи же драмски мемориял отримани у Р. Керестуре, а нє даґдзе индзей.

& 103.5. Кажде виреченє муши мац рему. Тема ше дакеди вихабя кед ше подрозумює з контекста (у дияложскей бешеди и под.): *Ище єдну!* (т. є. дайце ми ище єдну порцию).

& 103.6. И тему и рему у виреченю мож видзелїц лєм у рамикох ширшого контекста. У слїдующих двох текстох тема означена з курзивом, а рема з получарним складом.

а) *(1) Оплєчко* / **то була горня часц шмати** *(2) хтору ше ношело* / **скорей як цо ше зявели блузни.** *(3) Було ушите* / **зоз платна своєй роботи.** *(4) Оплєчко* / **мало широки рукави***, (5) хтори* / **були длуги аж по длань.** *(6) Рукави* / **ше дзвигали на горе**, *(7) дзе* / **ше вязали понад локци**. *(8) Горня часц* / **ше спущела на долу**, *так же (9) прекрила* / **локци** // *(10) и направела* / **вельо позберани ранци – бурки**. *(11) Же би бурки* / **випатрали ширше***, (12) блузну ше мушело* / **на твардо викрохмалїц и крашнє випейґлац** (Лю. Вар.).

У першим виреченю тема часц *оплєчко*, а рема – часц *то була горня часц шмати* (аж з тоту часцу ше гутори цошка нове). У другим виреченю тема часц *хтору ше ношело*, а рема часц *скорей як цо ше зявели блузни* (аж з тоту часцу ше виноши дацо нове). У трецим виреченю тема часц *було ушите*, а рема часц *зоз платна своєй роботи.* У седмим виреченю тема присловнїк *дзе* (могли бизме го заменїц з присловнїком *там* або *горе)*, а рема часц *ше вязали понад локци.* Итд.

б) Други приклад: *(1) Колїска наших бабох и дїдох* **найчастейше була офарбена на белаво.** *(2) Корунки колїски* **ше украшовало зоз ружами.** *(3) Була справена* **з древа***, (4) а на сподку* **мала поскладани дещички**. *(5) Место ножкох* **була положена заокруглєна деска** *(6) же би ше колїску* **могло колїсац.** *(7) На бокох* **було латочки** *(8) же би дзецко* **нє спадло.** *(9) На дещичкох* **була положена сламяча.** *(10) Поверх нєй* **була груба пелюха.** *(11) На верху* **бул положени заглавчок.** *(12) Дзецко ше закривало* **зоз перинку.** *(13) Колїска обично стала* **при мацеровей посцелї.** *(14) Кед дзецко* **вноци почало плакац,** *(15) мац го* **такой могла колїсац.** *(16) У колїски дзецко могло спац* **до трох-штирох рокох.** *(17) У єдней колїски* **фамелия звичайно одховала шицки дзеци** (Загр.).

При видзельованю теми и реми мушиме мерковац єднак на значенє и на интонацию (висши тон на теми). У другим прикладу у першим виреченю з повисшеним тоном вигваряме часц *колїска наших бабох и дїдох* (тема), а зоз знїженим тоном часц *була офарбена на белаво* (рема), бо автор сцел дац информацию нє як була офарбена колїска, алє як вообще випатрала. Кед би вон сцел дац информацию лєм як колїска була офарбена, вец бизме з повисшеним тоном вигварели часц *колїска наших бабох и дїдох була офарбена*, а зоз знїженим тоном часц *на белаво.*

У другим виреченю з повисшеним тоном вигваряме часц *корунки колїски* (тема), а зоз знїженим тоном часц *ше украшовало зоз ружами* (рема), бо автор сцел дац информацию нє зоз чим були украшени корунки, алє, як и у першим виреченю, як випатрали. Кед би автор сцел дац информацию зоз чим були украшени корунки, вец бизме з повисшеним тоном вигварели часц *корунки були украшени* (тема)*,* а зоз знїженим часц *зоз ружами* (рема).

У трецим вреченю маме обратни случай: автор сцел дац информацию з чого була направена колїска, та з повисшеним тоном вигваряме часц *була справена* (тема), а зоз знїженим часц *зоз древа* (рема). У шестим и осмим вреченю з повисшеним тоном могли бизме вигвариц и лєм сам цильови злучнїк *же би*, хтори би у тим случаю був тема: *(6) же би* **ше колїску могло колїсац**; *(8) же би* **дзецко нє спадло.** У шеснастим вреченю автор сцел дац информацию до кельох рокох дзецко спало у колїски, та тема одн. з повисшеним тоном вигварена часц *у колїски дзецко могло спац*, а рема часц *до трох-штирох рокох.* У седемнастим вреченю автор сцел дац ище єден интересантни податок о колїски як о предмету хтори помагал у одхову цалей фамелиї. Прето зоз повисшеним тоном вигваряме лєм часц *у єдней колїски* (тема). Кед би автор сцел дац информацию кельо дзеци ше одховали у єдней колїски, вец бизме з повисшеним тоном вигварели часц *у єдней колїски фамелия звичайно одховала* (тема), а зоз знїженим тоном лєм часц *шицки дзеци* (рема).

& 103.7. У опитних вреченьох рема звичайно на початку: *(1)* **Хто** *то на фотографиї? – (2)* **Цо** *ши сцел з тим повесц? – (3) чи яр го* [квиток у книжки] ***давна*** *пестовала? //* **Дзе** *квитнул и* **чий** *крашел сад, // и* **чия** *рука го зламала? // и* **чом** *ту стоїзнац бим рад?* (Пушкин) У першим вреченю бешедуюцим особом познате же хтошка на фотографиї. Часц *на фотографиї*, значи, представя тему. А нове о стварносци ма ше одвитовац на питанє *хто*. Заменовнїк *хто*, значи, представя *рему.* Дайме одвит на тото питанє: *На фотографиї* **мой брат.** Тераз нам яснєйше же з часцу *на фотографиї* виповедзене тото цо уж познате (тема), а з часцу *мой брат* – поведзене цошка нове (рема).

У першим вреченю трецого прикладу рема уштред вреченя (познате же квиток пестовани єдней яри (тема), алє нєпознате хторей яри (рема). У шицких других прикладох рема на початку вреченя.

& 103.8. Нє мож шицки вреченя подзелїц на тему и рему. Існує тип вреченьох з нєпреходнима дїєсловами чия структура представя єдну цалосну рему. Таки вреченя даваю информацию о зявеньох хтори ше приказую як єдна цалосц. Напр.: *Пада дижджж. – Забренкал телефон. – Пришла яр. – Була позна ноц. – Постало горуцо. – Квитнє овоц.*

Шор словох у вреченю

& 104. На шор словох у вреченю вплївую два главни фактори: *значеньови* **(а)** и *ґраматични* фактор **(б)**.

а) Як зме у предходней лекциї видзели, вреченє ма два значеньово часци: *тему* и *рему.* З тему вреченя висловюєме о стварносци тото цо *релативно познате,* а з рему висловюєме дацо *ново*.

У розповедних вреченьох, при спокойним приповеданю, применюєме *обєктивни* розпорядок, т. є. на першим месце тема, а на другим месце рема вислову. Так у вреченю *Наш дїдо /* **ше сховал до своєй колїби** (Г. Кост.) субєктово словозлученє *наш дїдо*, як тема, на першим месце, а предикатово словозлученє *ше сховал до своєй колїби*, як рема, на другим.

При возбудзеним приповеданю розпорядок тих значеньових часцох часто обратни, т. є. *субєктивни*: **Сховал ше до своєй колїби** */ наш дїдо.* Субєктивни розпорядок маме и у тих прикладох: *О,* **як марнє ше скончела** */ моя красота.* – **Ошмихнул ше** *мой ґазда /* **од задовольства**. – **Цешел ше** */ мой ґазда у мнє* (Г. Кост.). У предостатнїм прикладу тема у штредку вреченя.

У опитних вреченьох розпорядок теми и реми звичайно *субєктивни. У заменовнїцких* опитних вреченьох опитни заменовнїки и присловнїки представяю рему (тото цо ище нє познате) и стоя на початку вреченя: **Хто** *був у нас?* – **Чий** *то хлапец?* – **Дзе** *ши ше вибрал?* – **Чом** *ши ше уж врацел?* У *нєзаменовнїцких* опитних вреченьох на початку часто стої опитне слово як рема: **З пайташом** *биваш?* – **Мнє** *чекаш?* – **До школи** *идзеш?* – **Сцеш** *кафи?*

б) Ґраматични фактор ма уплїв у розпорядку членох вреченя у словозлученьох.

Согласовани атрибут звичайно стої на першим месце: **жимна** *вода,* **драги** *авто,* **желєни** *поля.* – **Мой** *оцец,* **моя** *мац дали ме мальовац* (нар. писня). – **Тот наш стари** *качуриско карк ма таки як пориско* (М. Ков.).

У даєдних устаємнєних виразох (церковних, емоционално офарбених и др.) согласовани атрибут стої и за главним словом: *царство* **небесне,** *служба* **божа,** *людзе* **божи!**, *чловече* **божи!**, *кара* **божа** (= нєдобри чловек), *Мац* **божа**, *боже* **мой**! и др.

Нєсогласовани атрибут стої за главним словом: *громада* **писку,** *шмати* **на кажди дзень**, *притока* **ґу уметносци**, *облак* **на драгу** и др.

Предикатов атрибут найчастейше стої за дїєсловом або на концу вреченя: *Шицки патрели* **зачудовани. –** *Роби* **як помоцнїк директора.**

Директни и дальши обєкт и додаток стої за управяцим дїєсловом: *орац* **польо,** *бешедовац* **з товаришом**, *приповедац* **о войни**, *пойсц* **до школи**, *шеднуц* **на карсцель –** *А ноцне нєбо виступело* **над нїма у цалим своїм маєстату**. *Далєки гвизди як кед би ше приблїжовали* **ґу жеми**, *ставали ше вше яснєйши, та трепали* **зоз своїма** ... **праменями** (Г. Кост.).

Инфинитив стої за дїєсловом од хторого завиши: *понагляли* **поробиц**, *нє може* **пойсц**, *мушел* **ше одлучиц.**

Векшина присловнїкох по правилу стоя опрез дїєслова: **весело** *ше шмеє,* **дзечнє** *послухал,* **барз** *ше злєкол.* Єднородни присловнїки часто стоя за дїєсловом: *Бешедовал* **вельо и швидко. –** *Одношели ше ґу ньому*

жимно, дїловно. У злученю з прикметнїками присловнїки стоя опрез прикметнїка: **барз** *вредни,* **цалком** *лєгки,* **нєзвичайно** *добри.*

Кратки форми заменовнїкох (енклитики) и форми помоцного дїєслова *буц (сом, ши, є...)* стоя за словом за хторе су вязани*: видзел* **го,** *препознал* **ме,** *пожичел* **му** *кнїжку*, *був* **сом** *у ньго, нагнївани* **є** *на мнє.*

Понеже слова у словозлученю повязани ґраматично и по значеню, кед главне слово словозлученя премені место, з нїм, лоґично, меняю место и слова хтори завиша од нього: *Тих дньох вишла* **кнїжка** *хтору зме давно обчековали* > ***Кнїжка*** *хтору зме давно обчековали вишла тих дньох.*

Єдночленово вреченя

& 105.1. У бешеди найчастейше хаснуєме двочленово вреченя, хтори маю обидва главни члени – субєкт и предикат – и през вязу тих двох членох виражую предикативносц. Субєкт и предикат у нїх ше находза у зависней вязи и нє можу стац єден без другого. Исную, медзитим, и *єдночленово* вреченя. Вони маю лєм єден главни член, хтори ма вредносц субєкта або предиката, и з тим єдним членом виражую предикативносц. Главни член може буц зоз другима другорядовима членами або без нїх. Найпростейши єдночленово вреченя ше состоя лєм з єдного слова: *Молга. Гирми.*

У ґраматикох Миколи М. Кочиша двочленово вреченя ше волаю *двоскладово*, а єдночленово ше волаю *єдноскладово* вреченя.

По значеню и ґраматичней форми главного члена єдночленово вреченя можеме подзелїц на *безсубєктово* и *номинативни.*

I Безсубєктово вреченя

& 105.2. У безсубєктових вреченьох з главним членом ше констатує дїя або стан, алє ше з ґраматичнима средствами нє виражує и субєкт одн. окончователь дїї або ношитель стану (у даєдних вреченьох вон існує, а у даєдних анї нє існує). До безсубєктових вреченьох спадаю: *нєодредзено-особово, пообщено-особово, безособово* и *инфинитивни* вреченя.

1. Нєодредзено-особово вреченя

& 105.3. У каждодньовим живоце хаснуєме и таки вреченя: *Наютре буду наплацовац струю. – На главней уліци кажди пияток виноша шмеце.* У нємирних (войнових и под.) часох дакеди ше хасную и таки вреченя: *Однєсли го. – Заварли го.*

У таких вреченьох ше сообщує о дїйох хтори окончую вецей або єден окончователь (комунални услуги робя обично вецей особи, а струю може и єден наплацовац). Алє ше на окончователя нє указує, а увага ше концентрує на дїї. Главни член (предикат) тих вреченьох ше виражує з форму *трецей особи множини* терашнього, будуцого або прешлого часу. Найчастейше дїйствуюци особи оставаю нєпознати и самому бешеднїкови и представяю по числу и составу нєодредзену ґрупу *(*у даєдних случайох дїйствуюца особа бешеднїкови менєй або вецей позната, алє вон нє трима же тоту особу треба меновац и концентрує увагу на сообщеним факту). Приклади:

З чого **правя** *хлєб у рижних крайох? У Лапонскей* **мишаю** *овшану муку зоз зомлєту скору ядлїни и* **печу** *вельки поґачи. На Камчатки* **правя** *хлєб зоз скори ядлїни и брези, котру скорей* **намоча** *у води. На Исланду* **збераю** *зоз скалох маховину,* **мелю** *ю на муку и з того печу хлєб* (РН). *– Валал дримал, алє лєм звонка. Людзе нє спали. Хто зна кому тей ноци* **задуркаю** *на облак после того цо ше воднє случело (*Е. Коч.; у ширшим контексту бешедує ше о младей партизанки хтора штреляла до жандарох).

2. Пообщено-особово вреченя

& 105.4. Описуюци єден национални парк, М. Мудри у Руским календаре за 1925. рок хаснує и таки вреченя:

Кед их [ґейзири] *чловек розпатри з єдней височини, як да* **видзиш** *пред собу єден вельки поджемни варош. ... Вшадзи* **видзиме** *як да мати жем кури и вируцує дим. ... Ту* [у националним парку] ***нє шмеш*** *каменьчок руциц до води, гвозд забиц до древа.*

Предикат у тих вреченьох виражени з форму 2. особи єднини одн. 1. особи множини, алє означує дїю або стан нє єдного собешенїка, алє пообщеней особи. Дїя ше одноши на шицких або на велїх: *кажди* хто ше

припатра на ґейзири од горе як кед би видзел вельки поджемни варош; *шицким* випатра як кед би жем вируцовала зоз себе дим; *нїхто* нє шме каменьчок руциц до води...

У таких виреченьох пообщеносц характеристична и за саму дїю и стан. У нїх ше виражує дацо цо ше повторює, цо звичайне, цо ше часто стрета: строги порядок у националним парку звичайни, з дня на дзень ше повторює.

Пообщеносц особи у таких виреченьох ше найчастейше виражує з форму за 2. особу єднини, ридко и з форму за 1. особу множини (як у наведзеним прикладу).

Наводзиме и приклад зоз школярского составу: *Нєраз сом чула од старших: „Ей, яки чежки тот живот!“ Алє сом то нє могла вериц. Ша кед* **маш** *свой дом, фамелию коло себе, цо же може буц таке чежке и нєвитворлїве? Алє заш лєм, цо сом старша, слички зоз мозаику починаю приходзиц кажда на свойо место.* Кед **ши** *млади,* **думаш** *же шицко можеш и шицко* **знаш** *и же цали швет у* **твоїх** *рукох, а после даякого часу* **поставаш** *свидоми же нє шицко таке веселе и цифроване, и же у живоце постоя чежши часи, часи нєщесца и смутку.*

& 105.5. Други тип пообщено-особових виреченьох маме у присловкох: *Як* **пошеєш**, *так будзеш* **жац**. – *Як себе* **посцелїш,** *так* **будзеш спац**. И ту ше дїя одноши на велїх, на шицких.

& 105.6. Треци тип пообщено-особових виреченьох: **Робиш, робиш,** *а нїч ше нє видзи.* – **Трапиш ше, вилагодзиш му,** *а вон ци так нєподзековно враца.*

То вирече̇ня з часточну пообщеносцу: вони означую дїю або стан самого приповедача виражуюци у пообщеней форми його власни думки, розположеня, преживйованя. Приповедач нїби самого себе у одредзеней мири оддалює од менованих дїйох подцагуюци же вони можу буц типични, же ше можу одношиц на шицких других. Форма 2. особи ше нє одноши директно на собешеднїка, алє цалком допущує же ше и вон, як и други, у одредзених обставинох може найсц у истим положеню.

3. Безособово вирече̇ня

& 105.7. У виреченьох *Гирми, Блїска, Одлєгчало ми, Нє сце ше ми* нє виражени окончователь дїї. Його у нїх анї нє мож виражиц, бо нє існує. Нє зна ше хто гирми, хто блїска... То *безособово* вирече̇ня. Вони означую стани и процеси хтори наставаю нєпроизвольно, без свидомей намири дакого або дачого. Предикат у нїх *безособове* дїєслово, або *особове* дїєслово зоз значеньом безособового, *у форми 3. особи єднини стреднього роду* (тоту форму препознаваме у перфекту: *гирмело, блїскало, нє сцело ше ми*; у презенту и футуру ю нє препознаваме, бо форма иста за шицки три роди*)*. При безособових виреченьох розликуєме таки у хторих ше за предикат може вязац обєкт и вирече̇ня хтори ше хасную лєм без обєкта.

Єст вецей типи безособових виреченьох:

1. До першей ґрупи спадаю вирече̇ня хтори означую природни зявеня, дїйство природних силох або психо-физиолоґийни процеси.

а) Вирече̇ня хтори означую *природни зявеня* хасную ше без обєкта. Напр.: *Гирми. – Блїска. – Гирмело. – Блїскало. – Змерка ше (Змеркнє ше, Змеркло ше). – Розвидня ше (Розвиднї ше, Розвиднєло ше). – Оцеплєло. – Охладло. – Зацмело ше. – Вихвилєло ше. Похмарело ше.* Даєдни з наведзених дїєсловох хаснуєме и зоз субєктом и теди уж нє маме безособово, алє двочленово вирече̇ня: **Нєбо** *ше похмарело.* – **Мраз** *сциска.*

б) Вирече̇ня у хторих главни член означує *дїйство природних силох, звук, запах* и под.:

***** *Спаднул, аж у нїм* **ґеґло**. – **Дзвонї** *(***дзвонєло***) до служби. – Кед* **бренкало**, *школяре уходзели до класи. – Шмеяла ше, аж у нєй* **черчало**. – *Кед штрелєл,* **одгукло** *по цалей гори. – У телевизору так* **сущи** *же нє може нїч розумиц. – Каменє з гори падало, аж доокола* **дуднєло**.

Вирече̇ня того типа можу буц и з обєктом. Напр.: *Рознєсло му* **руку**. – *Прицисло* **го**. – *Видзвонєло* **нас** *у драже.*

***** *У заградки барз* **пахнє**. – *Барз* **шмердзело**, *та зме нє могли витримац.* Исти дїєслова можу буц похасновани и у двочленових виреченьох: *У заградки пахнє* **квеце**.

Надпомнуце. При дїєсловох тей першей ґрупи (подґрупох **а** и **б**) часто може буц меновани нєпознати, барз пообщени окончователь дїї. Найчастейше то заменовнїк *цошка,* ридше *шицко:* **Цошка** *спращало (лупло, плюсло, швици ше...).* – **Шицко** *ше закурело.* Таки вирече̇ня уж нє рахуєме ґу безособовим, алє ґу двочленовим. При тим нє настава розлика у значеню медзи безособовима (без заменовнїка *цошка, шицко)* и двочленовима (зоз субєктом *цошка, шицко)*, бо субєкт барз нєодредзени, нє ма нїяке конкретне значенє. Напр.: *Нєдалєко од нас блїсло, а вец штрелєло* (безособово вирече̇нє). *Нєдалєко од нас* **цошка** *блїсло, а вец штрелєло* (двочленово вирече̇нє).

в) Вирече̇ня хтори знача *психо-физиолоґийни процеси* у чловекови (часто нєприємни). Назви особох хтори церпя тоти процеси обично у дативе (лоґични субєкт), ридше у акузативе.

Физиолоґийни процеси: *Стрика ми (му, єй) до уха. – Ноги ми одняло. – Заражело го. – Гучи ми у ухох. – Болї ме* (нє муши ше повесц цо болї). *– Так ме болєло. – Гурчи ми у бруху. – Чка ше му.*

Психични процеси, зявеня: *Вдерело му до глави. – Пришло му на розум. – Одлєгчало му. – Оддало му* (= одлєгчало му). – *Корци ме. – Обридло му* (= барз допило). – *Привидзело ше му. – Шнїло ше му. – Поплєтло ше ми* [у сну].

Безособовому виреченю *пришло на розум* синоним дїєслово *здогаднуц ше/здогадац ше (дакого/дачого, на дакого/дачого).* У народним язику частейши вираз *пришло на розум*: *Нє може ми присц на розум;*у литературним (при младших авторох) превладує синоним *здогаднуц ше: нє можем ше здогаднуц.*

Виреченю *Шнїло ше ми* синоним двочленово виреченє з особовим дїєсловом *шнїц: Я шнїл.* Особове дїєслово *шнїц* хаснуєме под сербским уплївом (серб. *Ја сам сањао).* Нашо народне *Шнїло ше ми же...,* а под уплївом сербского хаснуєме: *Шнїл сом же...* Народне *Шнїло ше ми з тобу..., Шнїло ше ми же ши ...,* а под уплївом сербского *Шнїл сом це...*

2. а) Вирече̋ня з дїєсловом *сцец ше*. У тих виречењох дїєслово *сцец ше* найчастейше ше дополнює з инфинитивом дїєслова хторе означує дїю хтору мено у дативе (логични субєкт) ма одн. нє ма дзеку або розположенє окончиц. Хасную ше зоз неґацию *нє* або без неґациї. Зоз неґацию знача психични стан (дзеку, розположенє) мена у дативе хтори резултат вистатосци, хороти, розчарованя и под.: **Нє сце (нє сцело, нє зосце) ше** *ми (му, єй) пойсц (стануц, бешедовац, єсц* и под.). Без неґациї виреченя знача нукашнї стан хтори резултат одпочинутосци, здравя, велькей любови ґу дачому и под.: *Цали дзень роби, а вец* **ше** *му ище* **сце** *франтовац (шпивац, танцовац, шейтац ше* и под.).

Кед дїєслово *сцец ше* нє дополнєне з другим дїєсловом, тото друге дїєслово ше подрозумює з контекста: *Треба же бим нєшка закончел роботу, а так* **ше** *ми уж* **нє сце** (= нє сце ше ми *робиц)***.**

Синоними виреченьом под **а** то конструкциї з потенциялом: *Нє ишол бим. – Пил бим води. – Єдол бим дацо.* Вони баржей знача жаданє.

б) Виреченя у хторих *мено ношителя стану ма форму датива,* а дїєслово вимага при себе повратне словко **ше** (саме дїєслово ше нє хаснує як повратне): *Нє роби (нє робело) ше му. – Нє идзе (нє ишло) ше му. – Нє почина ше миознова* и др. Таки виреченя обично означую *дзеку, розположенє* ґу дачому. Датив у нїх ма значенє логичного субєкта. Дїєслова маю форму 3. особи єднини (у перфекту 3. особи стреднього роду).

Тоти безособово конструкциї хаснуєме под сербским уплївом (серб. *не ради му се, није му се ишло* и под.). За наш язик характеристичнєйши конструкциї з дїєсловом *сцец ше* и конструкциї з потенциялом.

3. Виреченя у хторих главни член виражени з формами дїєслова *буц* (*єст, було, будзе; нєт, нє було, нє будзе*) и хтори знача *еґзистованє* або *нєеґзистованє* дакого, дачого.

Кед меновнїк з тима дїєсловами у єднини, вон ма форму ґенитива: – *Того року* **було кукурици**. – *Нарок* **будзе статку**. – *У дутяну* **єст** *вшелїякей* **роби**. – *Уж годзину* **нєт струї.**

Кед меновнїк у множини, а значи особи хлопского роду, тиж ма форму ґенитива: *И давно* **було хлопох** *хтори ше намагали сучасно обрабяц жем. – Нєшка* **нєт валалчанох** *хтори сцу по старински жиц.*

Кед меновнїк у множини, а нє значи особи хлопского роду (одн. значи предмети, животинї або особи женского роду), ма форму номинатива: *Давно у Бачкей* **було мочари и луки**, *тераз уж* **мочари нєт**, **єст** *лєм обробени* **поля**. – **Було слабосци**, *алє зме их превладали. – У єй швицаних очох* **слизи** *вецей* **нє було** (В. Кир.). *У хлїве вше менєй* **було** *накупени* **крави** (М. Ков.). – *Нє знам я же то* **єст таки очи** *цо и през молгу видза* (М. Ков.). – *Теди уж* **було** *ту у валалє досц Руснацох, та и* **дзивки було** (М. Ков.).

Исти правила важа и кед ше у виреченю похасную у множини вецей меновнїки з розличнима значенями: *Давно* **було жени,** *а* **було** *и* **хлопох** *хтори за живота нє крочели зоз свойого валалу. – Тераз* **нєт валалчанки** *и* **валалчанох** *хтори сцу по старински жиц.*

У народним язику дакеди и меновнїки хтори знача особи хлопского роду маю з дїєсловом *буц* форму *номинатива: У нашим орсагу* **нєт тот чловек** *цо би то зробиц могол* (Етн.). – *На таким месце вше* **єст людзе** *вшелїяки* (Етн.). – *А при тей гори полно* **було юнаци, кральове, ґрофове** (Етн.). – *И у подартих шматох и ципелох* **єст добри людзе** (РК). – *Бо яка то руска фамелия у хторей* **нєт** *голєм* **єден *Я*нко** *у найблїзшим родзе* (М. Ков.).

Дакеди меновнїки хтори нє знача особи хлопского роду под сербским уплївом хаснуєме у форми ґенитива: **Було слабосцох**, *алє зме их превладали* < серб. *било је слабости...*

Кед форми *нєт, нє було* знача „нє буц ту; нєстац, скапац, пойсц”, шицки меновнїки, без огляду на значенє и род, маю форму ґенитива: **Нєт** *ми* **шматох** (= скапали ми шмати)**. –** *Шицки ствари нашли на месце, а* **бициґлох нє було** (= бициґли скапали, нє були ту). – **Женох нєт** *на роботи, бо су на доквалификациї* (= жени пошли з роботи, нє ту су). – *Кед вон за бутєлар, а* **пенєжох нєт** (= пенєжи скапали, нє ту су). (Алє: *Сцели зме купиц шмати и бициґлу, алє у нашим дутяну анї* **шмати** *анї* **бициґли нє було**. – *У їх колективе* **нєт (нє було) нєквалификовани жени** (= у їх колективе нє еґзистовали нєквалификовани жени). – **Нєт пенєжи** *на розруцованє* (= нє еґзистую пенєжи на розруцованє.)

Значенє „нєт” ма и одрекаюце словко *анї.* Конструкциї зоз *анї* маю значенє презента. Структурно су економични и вигодни за подполне одреканє присутносци того цо мененоване з меновнїком: *Нїґдзе* **анї** *живей души.*

4. Безособово виреченя у хторих главни член виражени з *предикативним словом* хторе значи стан. Можеме их подзелїц на даскельо подґрупи:

а) Виреченя у хторих главни член виражени *з предикативним присловнїком* хтори значи обставини. Таки присловнїки нєт вельо, алє ше часто хасную: *Цепло. – Будзе (було) цепло. – Горуцо. – Почало буц горуцо. – Жимно. – Було (будзе) жимно. – Чежко му самому. – Ту весело (крашнє, фино).* (Алє виреченє То *крашнє* двочленово, бо ма и субєкт *то* и предикат.)

З тим типом виреченьох ше виражую и даєдни психо-физиологийни процеси, стани, зявеня*: Мло ми. – Нєдобре ци? – Цлїво му. – Було єй нєправо*.

Предикативни присловнїки ше злучую и з инфинитивом, хтори, як зависни член, уходзи до составу главного члена: **Приємно преходзиц ше** *по швижим воздуху.* – **Нє чежко** *вчас рано* **ставац**. – **Жимно** *ми ту* **стац**.

б) Вречення у хторих главни член виражени з предикативним словом *час, жаль, чкода, грих, ганьба* и под.: *Було му* **жаль**. – **Грих** *так гуториц.* – **Чкода** *ципели дрец.* – **Чкода**, *Боже,* **чкода** *тей Фейсовей краси, // бо мал чарни очи и кандрасти власи* (Етн.). – *Уж* **час** *лапац ше до роботи.*

в) Вречення хторим главни член виражени з предикативним модалним словом *(нє) може, (нє) треба, (нє) требало, нєобходно, (нє) можлїве* и др. Главни член ше вяже з инфинитивом и часто зоз звязку *буц:* **Нє може було** *прейсц од людзох.* – **Нє треба** *понагляц.* **Нєобходно** *дацо превжац.* – **Нє можлїве** *робиц два роботи нараз.*

Синоним конструкциї зоз *(нє) може* то конструкция з повратним словком *(нє) може ше*, хтору хаснуєме под сербским уплївом: *То* **ше нє може** *так лєгко посцигнуц* < серб. *то се не може...* – нашо: *То* **нє мож** *так лєгко посцигнуц.* – **Нє могло ше** *иншак зробиц* < серб. *није се могло друкчије урадити* – нашо: **Нє мож було** *иншак зробиц.*

Конструкциї зоз *требало* маю як синоними особово форми *требал (-ла, -ло, -ли)*, хтори тиж хаснуєме под уплївом сербского бешедного язика. Нашо: **Требало** *ци присц*, сербске: **Требал** *ши присц.* Нашо: **Требало** *ци перше роздумац*, сербске: **Требал** *ши перше роздумац.*

г) Главни член предикативне слово *видно* з дополнєньом у акузативе: *Нє видно го. – Нє було их видно.*

У сучасним язику часта и синонимска конструкция *субєкт у номинативе + повратне дїєслово* **видзиц ше***: Лєс* **ше нє видзи**, *бо є далєко. – Гвизди* **ше нє видза**, *бо хмарно.* То уплїв сербских конструкцийох типа *шума се не види, звезде се не виде* и под. За наш язик характеристичнєйши конструкциї: *Лєс* **нє видно**, *бо є далєко. – Гвизди* **нє видно**, *бо хмарно.*

г) Вречення у хторих главни член виражени з викричнїком: *Яй тебе тераз!* (= чежко тебе, тераз ти збереш) – *И* **яй** *тим цо су нїчийо.* (М. Ков.) – *Муша там спац у тей хижи дзе бритви режу, ... Та им* **будзе гуя** (Етн.) (= та им будзе конєц).

д) Безособово вреченя *з виразами нєподполного значеня* (воламе их так прето же нє виражую подполне значенє, алє вимагаю ґу себе дополнєнє)*: нєт сумнїву же..., вироятно же..., познате же...*, *чудне же...* и др.

Вирази *будзе „*можебуц” и *муши „*вироятно, сигурно” то преложени сербски вирази *биће* и *мора: И ту лєжали розруцани остатки ладї.* **Будзе** *же то буря шицко вируцела на побрежє* (Д. Дефо). – **Муши** *же ше здогаднул на старе длуство* (Ґ. Олуїч).

5. *Безособово конструкциї* з дїєсловом у 3. особи стреднього роду и *з повратним словком ше: Приповеда ше же... – Єдло ше, пило, шпивало, грало и танцовало. – Уж ше витлачело. – Цо ше роби?* Дїю дїєслова у тих конструкцийох окончую *вецей поєдинци*, алє ше вони нє меную, або су нє познати. Вреченя можу буц з обєктом: **Кукурицу ше** *дакеди* **садзело** *з мотику* (о виреченьох того типа оп. & 105.9-105.13).

6. Други типи безособових виреченьох. **а)** Главни член значи *успих або нєуспих*: *Удало ше му положиц шицки испити. – Пощесцело ше му.*

б) У функциї главного члена дїєслова хтори знача „случиц ше” (*стац ше, трафиц ше, збуц ше, случиц ше): Случело ше так же...*

в) Вреченя з безособовим дїєсловом *нєстац/нєставац „*скапац/капац”, хторе у народним язику вше вимага дополнєнє у генитиве: – *Ишол по лєше по єдним дильове, раз му* **нєстало драги** (Етн.). – *А тот цар як ше дочул же його* **дзивки нєстало**... (Етн.). – *А єшень кед пришла, та* **хлєба нєстало** (Етн.). – *Худобна ше радо вадзи // кед* **нєстава шматох** *з лади* (ЮНП). – *И ми помали гинуц-препадац будземе,* **нєстанє нас** (РК).

Под сербским уплївом хаснуєме и особово форми того дїєслова з номинативом: *Сцели го влапиц, алє на час* **нєстал** < с. *али је на време* **нестао –** по нашим: *алє* **го** *начас* **нєстало**. – **Оток нєстава** *други лєбо треци дзень и швиня нєодлуга оздрави* (РС) < с. *оток* **нестаје –** по нашим: **Отку нєстава** *други лєбо треци дзень...*

г) *Конструкциї з пасивом: Уж* **позаверане**, *та нє може куповац. – Уж* **покошене и пооране.**

4. Инфинитивни вреченя

& 105.8. Инфинитивни вреченя то таки вреченя у хторих *инфинитив у функциї главного члена.* Вони виражую розлични модални значеня: значенє нєобходносци дїї, значенє жаданосци дїї, значенє нєзадовольства и под. Инфинитив у тих єдночленових виреченьох ґраматично и семантично нє завиши од других членох вреченя. Важну улогу у нїх ма интонация, хтора виражує питанє, ришеносц, розказ, нєзадовольство и под.

Єст вецей типи инфинитивних виреченьох:

1. Вреченя **з опитну интонацию: *Я*к поробиц** *же би було добре? – Я*к **поступиц** *у такей ситуациї? –* **Зайсц** *и до нини? –* **Купиц** *карти за змаганє? –* **Черпац** *юшку? –* **Зобудзиц** *оца? –* **Волац** *мацер?*

Ту спадаю и роздзельни вреченя типа: *Пойсц чи нє? – Повесц чи нє?* Приклади з Д. Дефоа: *Яке место пребуваня себе* **направиц***? –* **Чи викопац** *пещеру* **або подзвигнуц** *шатор?*

Синоними тим инфинитивним виреченьом то конструкциї зоз словком *най* (у литературним и бешедним язику) и словком *да* (у бешедним язику): *Дзе же* **най** *вас одведзем?* (Толстой) – *Як* **най** *почнєм?* (Велько Петр.). Конструкциї зоз словком *най* досц часто хаснуєме як еквиваленти сербских конструкцийох зоз словком *да* (серб.: *Где да вас одведем? Како да почнем?*), гоч за народни язик характеристичнєйши конструкциї з инфинитивом*: Дзе вас одвесц? Як почац?*

2. Вреченя хтори виражую **розказованє:**

а) Катеґорични розказ: *Хлопи,* **єсц***! – Дзеци,* **умивац ше** *и* **спац***!*

б) У кухарских рецептох и подобних текстох инфинитивни вреченя маю характер инструкцийох, упутствох и под.: *(1) Хлєб* **порезац** *на ценки фалатки... Таки фалатки* **попечиц** *на рингли або у тостеру и ище гоpуци* **премасциц** *зоз ценким пасмом масла, а од горе* **намасциц** *зоз сиром... Од горе таки намасцени хлєб* **украшце** *з колєчками парадичи, резанками з паприки або иншаку шалату* (НК 1984). – *(2)* **Тримац** *на цмим и жимним месце* (даяки лїк и под.).

У таких текстох як синоними ше хасную форми императива: *порежце, попечце* итд. (оп. остатнє вреченє у прикладу под 1).

3. Вреченя типа: *Та* **прейсц** *таку драгу, а нїч нє* **покончиц***!* (= прешол ши таку драгу, а нїч ши нє покончел!) – *Та* **присц** *до валалу, а до* **дїда** *нє зайсц!* (= пришол ши до валалу, а до дїда ши нє зашол!) Тиж и як опитни викрични вреченя: *Та* **прейсц** *таку драгу, а нїч нє* **покончиц***?! – Яки же то шор:* **охабиц** *шицку роботу и* **пойсц** *до карчми?!* То нєзависно-зложени вреченя, составени з двох инфинитивних, з допусну ниянсу у значеню (= гоч ши прешол таку драгу, нїч ши нє покончел). Вони виражую чудованє, нєзадовольство, критику.

3. а) Вреченя хтори виражую намиру, ришеносц, жаданє, потребу ношителя дїї: *Но нїч,* **пойсц** *дому, та* **робиц**. – **Попалїц** *себе по єдну, а вец далєй* **робиц** (= попальме..., а вец робме).

б) Вреченя зоз словком *би* виражую дїю хтора жадана, потребна, одн. нєжадана, нєпотребна за бешеднїка: **Пойсц би** *опатриц польо, чи нє треба кошиц (ламац, копац) (*= требало би пойсц опатриц польо...). – **Лапац би ше** *до роботи* (= требало би почац робиц). – *Но, нїч,* **пойсц би** (так гуториме кед ше у дакого зашедзиме). – *Знаце цо, дзеци мойо, – оцец им гуторел, –* **женїц би ше** *вам, а ту нєт з чого свадзбу правиц* (Етн.).

Тоти вреченя по значеню подобни типу под **а**, алє ше у виреченьох под **а** баржей наглашує ришеносц, намира, а у виреченьох зоз *би* баржей виражена потреба.

4. Условиє виражую вреченя типа: *Та дзе сце чловече од божого рана?* **Пойсц, пойсц***, алє и дому присц! Уж ме аж карк зболєл одкеди вас випатрам* (Е. План.) = **к**ед сце знали пойсц, треба же бисце ше и дому врацели.

5. Други типи инфинитивних виреченьох: **а)** Функцию главного члена маю дїєслова *знац* и *познац*: *Швет, сину, здурел, // милосци нє ма, //* **нє знац** *хто мудри, // а хто шалєни* (= нє зна ше хто мудри...) (М. Ков.). – **нє знац** *цо будзе – чи тота сила* [*Русия*] *за пар мешаци швет нє спокої* (М. Вин.). – **Познац***, боже,* **познац** *// хто кого нє люби, // ещи є далєко, // уж ше му виступи (*нар. писня).

б) Функцию главного члена ма дїєслово *чуц,* хторе хаснуєме з двома значенями:

***** Зоз значеньом „шмердзиц” або „пахнуц”: *1) Чуц дим. 2) Чуц це за доганом (палєнку)*/*Чуц це на доган (палєнку).*

У першим вреченю маме инфинитив з директним обєктом *дим*. Конструкция значи: чувствує ше запах присутного предмета, материї (= ту даґдзе гори, та дим дошол до нас).

У другим вреченю маме инфинитив з инструменталом з применовнїком *за* (*чуц за...)* або з акузативом з применовнїком *на (чуц на...)*. Дїєслово *чуц* ту значи: материя хтора жридло запаху нє муши буц директно присутна, присутни лєм предмет або особа хтора була у дотику з тоту материю (= чловек курел або мал у кишенки цигари, та ше у його шматох затримал запах догану; пил, та з нього ище „буха” запах палєнки).

***** Зоз значеньом „чуц зоз слухом”: *1) Зоз єдней карчми* **було чуц** *шпиванє и музику. 2) Сциха, скоро зошицким поцихи,* **чула ше** *писня*. *(*Дю. Биль.) У першим вреченю маме єдночленово вреченє (инфинитив з директним обєктом *шпиванє, музику*); друге вреченє двочленово (повратне дїєслово + субєкт у номинативе). Перши тип характеристичнєйши за наш народни язик; други тип постава фреквентнєйши под сербским уплївом (с. *чула се песма).* Ту маме исти случай як и при конструкцийох зоз *видно* и *видзи ше.*

Пасивни конструкциї типа *ламе ше кукурицу*

& 105.9. Бешедуюци о субєкту и окончовательови дїї, гварели зме же субєкт у форми номинатива найчастейше и окончователь дїї. Таки конструкциї воламе *активни конструкциї* (або *активни вреченя)*. Напр.: *Чловек роби, Дзеци ше бавя.* З другого боку маме вреченя у хторих окончователь дїї нє у номинативе, алє у даєдним зависним припадку, або ше просто нє менує, а прави обєкт дїї у номинативе и ма функцию субєкта. То *пасивни конструкциї* (або *пасивни вреченя).* Способи виражованя окончователя дїї у пасивних конструкцийох наведли зме под &92.5. Ту обширнєйше повеме о єдним типу тих конструкцийох.

И у бешеди и у писаню часто хаснуєме пасивни конструкциї з повратним словком *ше* типа *прави ше школа, садзи ше кукурица*, у хторих субєкт дїї у номинативе источасно и єй обєкт: субєкт *школа* церпи дїю

дїєслова *правиц,* одн. источасно представя и єй обєкт; субєкт *кукурица* церпи дїю дїєслова *садзиц,* та є источасно и обєкт тей дії. Дїю дїєслова у таких конструкцийох звичайно окончую *вецей поєдинци*, алє ше вони нє меную, або су нє познати. Предикат ше склада зоз субєктом *у роду и числу*. Напр.: **Кукурица ше** *влонї* **ламала**... – *У Бачкей* **ше хижи закриваю** *з черепом. – Нє указал сом вам як* **ше тот конь шедла** (Етн.). – *Там була єдна велька чисцина, дзе* **ше** *уж* **лєс викерчел** (Етн.). – *Ишпан нє сцел поенґедовац, же* **царска жем ше муши робиц** (Етн.). – *Алє о даскельо днї сцигнул везиров чловек ... и* **вибудов ше предлужела** (И. Андрич).

Таки конструкциї исную и у других славянских язикох.

& 105.10. Синонимски конструкциї таким вирeченьом то пасивни конструкциї типа *кукурицу ше садзи (садзело)*. У нїх предикат ма форму 3. особи єднини штреднього роду, а меновнїк форму акузатива одн. директного обєкта. Тоти два типи конструкцийох хасную ше паралелно у нашим язику. Гуториме напр. и *кукурица ше ламала нєскоро вєшенї* и *кукурицу ше ламало нєскоро вєшенї.*

Дакеди ше тоти два синонимски конструкциї хасную у истим контексту: *Приватни кроники споминаю, же* **ше церква** *у Керестуре* **почала правиц** *1772. р. – дакле же* **ше правела** *през 12 роки. Алє то гибаль може лєм так розумиц, же* **ше** *од теди* **почало зберац материял** *за поставенє церкви* (Г. Кост.). – *Жадал* [сом] *же би* **ше го** [слункобран] **могло** *отверац и заверац ... Як сом уж гварел, премосцел сом тоту почежкосц и мой* **слункобран ше могол** *и заверац и отверац* (Д. Дефо).

& 105.11. Гоч ше хасную паралелно, конструкциї типа *кукурица ше садзела* и *кукурицу ше садзело* нє подполни синоними. Конструкциї типа *кукурицу ше садзело* при старших авторох частейше од своїх синонимох знача *дїю характеристичну за одредзени период, хтора у одредзеним чаше важела як правило, як общеприлапени способ роботи*. Напр.:

Поволал раз паноцец ... двох худобних людзох ... да му кукурицу лупаю. **Кукурицу ше** *теди* **лупало** *на столчкох* (РК 1921) (= лупанє кукурици на столчкох було характеристичне за цали єден период). – *Патинґа* [часц плуга] *... була зоз пруца, найвецей зоз лєсних галужох ... то* **ше проєло** *над огньом ... Пасулї* **ше** *теди лєм за себе* **садзело** (М. Бир.) (= за тот час було характеристичне же нашо людзе патинґи проєли над огньом, а пасулї садзели лєм за себе).

& 105.12. У остатнїх двацец рокох у литературним язику ше безособово конструкциї типа *кукурицу ше садзело* почали шириц на рахунок конструкцийох типа *кукурица ше садзела.* До того пришло вироятно прето же конструкциї типа *кукурица ше садзела* дакеди вецейзначни. Кед напр. повеме*: Школяре ше у нашей школи обєктивно оценюю*, то може значиц: 1. наставнїки у нашей школи обєктивно оценюю школярох (виреченє ше похопює як пасивна конструкция); 2. кажди школяр сам себе одн. свойо ученє обєктивно оценює (виреченє ше похопює як активна конструкция з повратним дїєсловом); 3. школяре ше медзисобно (єден другого) обєктивно оценюю (виреченє ше похопює як активна конструкция зоз взаємно-повратним дїєсловом). А кед повеме: *Школярох ше у нашей школи обєктивно оценює,* вец то значи лєм же дахто други, т. є. наставнїки школярох обєктивно оценюю. Дакеди контекст таки же вимага єднозначну конструкцию типа *кукурицу ше ламало*. Напр. з виреченьом *Дал цар розказ по своїм орсагу да* **ше християнох чува** (Етн.) приповедач сцел повесц же цар, хтори приял християнство, дал розказ же би його людзе вецей нє преганяли християнох, одн. же би их чували. А кед би виреченє глашело *Дал цар розказ ... да* **ше християнє чуваю**, то би могло значиц лєбо же цар розказал же би християнє єдни других чували лєбо же би ше шицки чували од общого нєприятеля. Таки контексти заш лєм єст мало, бо напр. виреченя *кукурица ше паре з парачим плущком, бетеліна ше коши з траварку* и под. нїґда нє похопюєме так же *ше кукурица сама паре, бетеліна сама коши* итд., одн. же субєкт у нїх сам на себе як обєкту окончує дїю, алє вше подрозумюєме же нєвиповедзени окончователь окончує дїю над обєктом у номинативе.

Пре тото керованє вецейзначносци у сучасним литературним язику частейше находзиме виреченя*: Таку* **кукурицу ... предава ше** *на пияцох нє туньше од здравей* (РС 1984). – *Тота материя то єдна файта гліни* **котру ше купує** *у апатикох* (РН 1978). – **Предава ше хижу** *у улїци М. Тита* и под., хтори хаснуєме место виреченьох: *кукурица ше предава, гліна ше купує у апатикох, предава ше хижа* итд.

& 105.13. Же свидомо сцекаме од конструкцийох типа *кукурица ше ламала* потвердзую и преклади зоз сербского, у хторих сербски виреченя того типа *(кукуруз се брао)* часто прекладаме зоз безособовима виреченями типа *кукурицу ше ламало.* Напр. виреченє *Гости поседали су за велики сто,* **служила се вечера** преложене так: *Госци пошедали за вельки стол,* **служело ше вечеру** (М. Твен). Виреченє *Да* **се** *од ових барбара* **створе људи** преложене: *Же би* **ше** *од тих варварох* **створело людзох** (Крлежа).

Пременку у хасноваю тих конструкцийох илуструє и виривок з приповедки Дюри Латяка „Михал Лукачов”. У виданю од 1952. року („Шветлосц” ч. 3/1952, 166) автор похасновал конструкциї типа *кукурица ше ламе*, а у виданю од 1982 (“Тал и други приповедки”, 99. б.) вименєл их на тип *кукурицу ше ламе*:

1952: *Михал му* [келнерови] *руцел пенєж на стол а сам ше рушел на штред чаторнї. „Єст нєщешлївшого чловека на тим швеце, Михалє?... Кед єст, та го укаж! – лярмал сам на себе. – Ти ше пришол на вашар женїц? Так* **ше глєда єдна шорова жена***?* **Шорова мац***, га? На вашаре ягод* **крава** *або* **швиня***? Нє! Нїґда себе жену так нє найдзеш. На вашаре* **ше нє предаваю шорови жени***. Ту ше нєшорови предаваю сами.*

1982: *Михал му* [келнерови] *руцел пенєж на стол а сам ше рушел на стред шатра. „Єст нєщешлївшого чловека на тим швеце, Михалє?... Кед го єст, та го укаж! – лярмал сам на себе. – Ти ше пришол на вашар женїц? Так* **ше глєда шорову жену***?* **Шорову мацер***, га? На вашаре? Як* **краву** *або* **швиню***? Нє! Нїґда себе*

жену так нє найдзеш. На вашаре **ше нє предава шорови жени**. *Ту ше нєшорови предаваю сами.* (Остатнє виреченє у виданю од 1982. нє вименєне, бо воно нє безособове, одн. окончователь дії у нїм *жени.)*

II Номинативни виреченя

& 106.1. *Номинативни* або *менуюци* виреченя меную з меновима словами предмети, зявеня, стани и констатую же вони *исную у терашньосци* (и з тим констатованьом виражую предикативносц). Главни член ше у нїх виражує *з меновнїком у номинативе*. Маю интонацию розповедних и викричних виреченьох: *Цихосц! Огень!* Окрем главного члена можу мац и други слова, алє лєм тоти цо подредзени меновнїку и согласовани су з нїм: **Цма** *ноц.* – **Подполна** *цихосц.*

& 106.2. Номинативни виреченя тримаме за єдночленово прето же ше у їх структури нє подрузумює и звязка (копула). То можеме видзиц и по сербских еквивалентних виреченьох, хтори тиж без звязки *сам, си, је* итд.: *Тамна ноћ. Пусте улице. Тишина. – Пожар!* (Виреченя у сербским нє глаша: *Тамна је ноћ. Улице су пусте. Тишина је – Пожар је!)*

Номинативни виреченя и двочленово виреченя зоз звязку розликую ше и по значеню. Номинативни виреченя лєм *констатую* иснованє даякого предмета, стану и под. коло нас у терашньосци. Вони напр. знача: стан хтори нас тераз окружує то *цма ноц, подполна цихосц* и под. З другого боку, з виреченями зоз звязку дацо *розповедаме, твердзиме, виражуємe даяку прикмету* и под.: *Ноц цма, Улїци пусти* – с. *Ноћ је тамна, Улице су пусте.*

У прешлим и будуцим чаше и у императиве номинативни виреченя пставаю двочленово виреченя, бо маю предикат *буц*: *Була ноц. Будзе молга.*

Кед су з додатком (за место, час и др.), номинативни виреченя тиж двочленово, бо ше у нїх подрозумює вихабена звязка: *У долїни молга. – У класи цихосц. – Кажде рано мраз*. По сербски тоти виреченя зоз звязку: *У долини* **је** *магла. – У разреду* **је** *тишина. Сваког јутра* **је** *мраз.*

& 106.3. Розликуємe три типи номинативних виреченьох:

1. Перши тип то прави номинативни виреченя, хтори виражую иснованє, присутносц менованого предмета у терашньосци. У нїх ше меную

а) предмети з околини: *Нєшка вашар.* **Шатри. Тезґи. Людзе, Дзеци. Авта.** (Уводне виреченє *нєшка вашар* нє номинативне, алє двочленово з меновим предикатом.) –

Назви на фирмох, наслови кнїжкох и под. представяю номинативни виреченя аж кед их похаснуємe у одредзеним контексту у хторим виражую предикативносц. *Уж зме у центру.* **Пошта. Банка. Кнїжкарня.** *Уходзиме до кнїжкарнї.* **Кнїжки на руским язику. „Цихи води". „Крочаї". Проза Г. Костельника.**

б) рижни зяveня и стани: *Мини експлодировали, бомби детоновали. Дуднєло.* **Беганє.** *Крави сцекали и блукали ше.* **Ноц. Цмота, Шпотанє.** *Падали єден прейґ другого* (В. Кост.).

в) датуми, назви часу: *Яр. Перши май. Вечар. Седем годзин.* **2.** Други тип то указующи виреченя. З нїма бешеднїк указує на иснующи предмети. Звичайно су зоз указующима словками *ни-а, палє* и др.: *Ни-а и наша школа. – Паля авион!*

3. Емоционално офарбени виреченя: *Яка красота! – Яки вредни хлапец! – Яке змаганє! – Одлична кнїжка!*

Нє представя виреченє такволани *представяюци номинатив*, з хторим лєм менуємe, представяме предмет, а аж вислов хтори шлїдзи за нїм виражує и предикативносц одн. даяке твердзенє о нїм. Напр.: *Витор гвиждж, гучи, шалєє, ... нєше сламу, плєву, зрива стрехи зоз хижох. ...* ***Буря.*** *Бачванска буря, цо турнї з церквох зруцує, брадла розноши по польох и з єдного валалу до другого валалу* (Г. Кост.). Меновнїк *буря* ту виражує предикативносц, та є нє номинативне виреченє, алє преставяюци номинатив.

Нєподполни виреченя

& 107.1. Нєподполни виреченя то виреченя хтори нє маю подполну ґраматичну структуру: у нїх ше єден або вецей члени нє виповедаю, алє ше подрозумюю. Напр.:

У войни велїх хлопох одведли. **Бачика до лаґру, оца до гарешту**. У другим виреченю вихабени предикат *одведли,* хтори уж виповедзени у предходним виреченю, та ше и у тим другим подрозумює.

Нєподполни виреченя виражую исти змист як и подполни. Члени ше з нїх вихабяю же би виреченя були економичнєйши, же би ше у нїх нє повторйовали уж виповедзени часци або часци хтори лєгко нагаднуц.

У нєподполних виреченьох ше вихабяю тоти часци хтори виражую *тему*, а виповедаю ше часци хтори виражую *рему* виреченя (о *теми* и *реми* оп. & 103.1-103.8).

Кед нєподполни виреченя виповеме з вихабенима часцами, достанєме подполни двочленово або єдночленово виреченя. Так горе наведзени виреченя постаню подполни кед их виповеме з предикатом *одведли: У войни велїх хлопох одведли.* **Бачика** *одведли* **до лаґру, оца** *одведли* **до гарешту**. Медзитим, як видзиме и сами, предикат *одведли* ше тераз нєпотребно повторює, бо наведзени виреченя и без нього можеме розумиц.

Нєподполни виреченя треба розликовац од нєдоповедзених виреченьох, хтори пре даяку причину претарнути, напр.: *Я ци можем пожичиц пенєжи.* **Алє цо кед...**

Найчастейше ше нєподполни виреченя хасную у каждодньовей бешеди.

& 107.2. Нєподполни виреченя можеме подзелїц на штири ґрупи: **1.** *контекстуални;* **2.** *ситуативни;* **3.** *елиптични;* **4.** *диялоґични*.

1. У **контекстуалних** нєподполних виреченьох вихабяю ше члени хтори виповедзени у предходним тексту одн. у *контексту*. Напр.: *По роботи ше акцияше такой розишли дому.* **Повиставали** (вихабени субєкт *акцияше*, хтори виповедзени у предходним вирече̋ню). – *Шицки зме ше позлєкали.* **Найбаржей я** (вихабени предикат *позлєкац ше)*. – *У януаре будзем покладац колоквий.* **Дюра уж покладал** (нєвиповедзени обєкт *колоквий*). – *Прасла пушка.* **Раз, други раз** (М. Ков.) (вихабени субєкт *пушка* и предикат *прасла*). – *Ту нє шмеш каменьчок руциц до води,* **гвозд забиц до древа** (РК) (вихабене модалне дїєслово *шмец* як часц зложеного предиката). – *Зоз турнї видно цали валал.* **И доокола валала** (безособово виреченє з вихабеним предикативним словом *видно)*. – *Автобус рушел. На першей станїци вишли тройо,* **на другей вошли двойо** (нєвиповедзена меновнїцка часц додатку).

2. У **ситуативних** виреченьох вихабени члени ше подрозумию зоз *ситуациї.* Кед у кнїжкарнї повеме предавачови „*Дайце ми тоту”*, вец ясне же вихабени обєкт ту *кнїжка*. Кед у предавальнї шматох повеме „*Вежнєм тоти карирани”*, вец тиж ясне же вихабени обєкт *шмати.* Кед дахто на перону гайзибанскей станїци пове „*Идзе”,* вец знаме же вихабени субєкт *гайзибан.*

У слїдующим виривку з писма єдней мацери синови до иножемства (од 1927. року) маме на вецей местох вихабени члени, хтори можеме розумиц зоз контекста або ситуациї: *(1) Дюри, як ми мило твойо писма читац ... (2) Кед пречитам, уж сом весела и задовольна, бо ти весели, (3) и барз добре же нє нараз зоз бачиком. (4) Вона* [андя] *добиє єден тидзень, а я бежим цо пише, чи ше хвалї. ... (5) Я добиєм други тидзень, вона бежи цо пише, чи ше хвалї.* У другим вирече̋ню после предиката *пречитам* вихабени обєкт *писмо,* хтори виповедзени у першим вирече̋ню и хтори, значи, подрозумиємe з контекста. У трецим вирече̋ню после неґациї *нє* вихабени предикат *пишеце*, хтори розумиме зоз ситуациї (леґиньов бачи тиж у иножемстве и пише писма своєй жени, алє вони двоме нє пишу исти дзень, та и їх писма нє сцигую нараз дому). У штвартим и пиятим вирече̋ню вихабени обєкт *писмо*, хтори виповедзени на початку, а после дїєслова *бежац* подрозумиє ше дїєслово *чуц: я бежим* **чуц** *цо пише, вона бежи* **чуц** *цо пише.*

3. У **диялоґових** нєподполних виреченьох вихабяю ше и по вецей члени. По форми диялоґични виреченя можу буц двояки: **а)** *виреченя-питаня*; **б)** *виреченя-одвити.*

а) Виреченя-питаня: „**Дзе же?***” „Идзем до дутяну.” „***Нач?”**

Окремни тип тих виреченьох маме кед з опитну интонацию повторюєме даєден член зоз собешеднїкового виреченя: *(1) „... А чи знаце, же нацо я ту вам пришла? Марча* **ма сина**!” Агафия ше зачудовала: „**Ма сина?!** *А чи є здрава?”* **„***Здрава є ... Та сом вас пришла питац* **за куму**.” „**За куму?** *Марчовому дзецку?” Заш ше зачудовала Агафия* (Г. Кост.). – *(2) „На єшень идзем до армиї.” „***До армиї?” –** *(3) „У тим року сцем положиц шицки испити.” „***Шицки испити?” –** *(4) „Янко обецал же ше поправи.” „***Янко?”**

Дакеди таки член виреченя повторюєме прето же ше чудуєме, дакеди прето же нє вериме, дакеди лєм прето же нє маме готови одвит итд.

У возбудзеней бешеди хаснуєме и по два и вецей виреченя-питаня єдно за другим: *Раз пришла єдна ґдовица зоз дзецком и скоро плачуци почала: „Дайце ми, бачи, тоти пенєжки за жито ...” „***Яки пенєжи? Яке жито? Я? Тебе? Ти? Мнє?** *Маш ти квиту? Нє знам я нї за яке жито!”* (Е. План.).

б) Виреченя-одвити: Дакеди з нєподполнима виреченями одвитуєме на собешеднїково заменовнїцки опитни слова: „**Хто** *будзе у януаре покладац испити?” „***Дюра.” „Цо** *будзе покладац?” „***Социолоґию.” „Як длуго** *рихта испит?” „***Уж дзешец днї.”**

У вирече̋ню-одвиту повторює ше даєдно слово з предходного питаня: „**Шицки** *школяре були на акциї?” „***Шицки.” „***Дзешата класа* **була***?” „***Була.”**

На собешеднїково питанє часто одвитуєме и зоз виреченями-словами *гей* и *нє (*и з їх синонимами): „*Бул ши у Керестуре?” „***Гей.” „***А ти?” „***Нє.”**

Виреченя-одвити з модалну (емоцийну, зафарбену) ниянсу виражую розлични значеня: *“Радуєш ше же конєц школского рока?” „***Ище як!”** (= барз ше радуєм)

*„Я мам пойсц нєшка до дутяну?” „***Хто же?”** (= розуми ше же ти, бо нє ма хто други пойсц)

*“Сцигнєме ми то поробиц?” „***Озда праве.”** (= прешвечени сом же закончиме, бо зме вредни и под.)

*“Петро заш спаднул на испиту?” „***Бáяко.”** (= цо биш од Петра друге и обчековал?)

4. Окремна файта нєподполних виреченьох то **елиптични** виреченя. У нїх вихабени *предикат* хтори ше нє спомина у контексту и хтори нє нєобходни за удатну комуникацию. Вон ше нагадує нє з контекста або ситуациї, алє *з власного змисту виреченя.* Напр.:

Я до войни, з войни назад*, мила ше нє одала* (нар. писня) (вихабени предикати: Я **пошол** *до войни, з войни* **пришол** *назад...)*.

Кед нам допило шедзиц на слунку, а **ми шицки до води** (вихабени предикат **вошли, скочели** и под.).

Дюри почал сцекац, а **Миколка за нїм** (вихабене **розбег ше, почал оганяц** и под.).

Кед поровнаме єдно подполне виреченє и йому синонимске елиптичне виреченє, увидзиме же вони по змисту нє идентични (як цо други файти нєподполних виреченьох идентични по змисту з їх синонимскима

подполнима виреченями). Подполне виреченє: *Кед нам допило шедзиц на слунку,* **а ми шицки вошли до води.** Елиптичне: ... **а ми шицки до води.** У елиптичним виреченю нє можеме точно одредзиц хторе дїєслово у нїм вихабене. То можу буц *вецей дїєслова* и вихабене дїєслово можеме реконструовац лєм приблїжно, синонимично. Даєдни з таких дїєсловох-синонимох можу дац виреченю експресивну ниянсу: **... а ми шицки пошли (скочели**, **поскакали) до води**; експресивна ниянса: **... а ми шицки плюсли до води;** або: **а ми шицки плюс до води.** У другим прикладу тиж можеме похасновац вецей дїєслова: *... а Миколка* **ше розбег, розлєцел ше, почал бежац, почал оганяц...** *за нїм.*

Гварели зме уж же на месце нєвиповедзеного предиката можеме похасновац вецей синонимски дїєслова. Медзитим, анї єдно з нїх би нє виражело тоту експресивносц хтору виражує лаконїчне елиптичне виреченє.

Елиптични виреченя лєм по форми нєподполни, а по змисту су подполни. Єст даскельо типи елиптичних виреченьох:

а) Виреченя з елипсу предиката хтори означує швидке рушанє або швидке премесцанє у просторе. То уж спомнути приклади: *... а ми до води; ... а Миколка за нїм.* Тиж и приклади: *Кед зме попили,* а **вон – за бутєлар***, та плациц!* (= швидко хвацел, винял бутєлар...). – *Лємцо станє* – **уж такой за циґари** (= такой ґрабе циґари)**.** Главна увага у таких виреченьох концентрує ше на циль одн. обєкт рушаня.

У зложеним виреченю того типа можу буц нєвиповедзени и вецей предикати. Вони ше обично вигваряю зоз швидким темпом и даваю бешеди виразну динамику: *А мац ме за руку, та дому* (= влапела ме за руку, та ме одведла дому)*. – Вон з хижи, я за нїм, вон поза брадло, я му вочи, вон през капурку до загради, я прейґ плота за нїм.*

б) Елиптични виреченя у хторих вихабени предикат нє значи швидке рушанє: *Я до войни, з войни назад, мила ше нє одала (*= я пошол до войни, з войни пришол назад*)*. Дїєслова *пойсц, присц* нє означую швидке рушанє. И сам змист того виреченя нє вимага дїєслово хторе означує швидке рушанє. Таки и приклад: *Дзеци ше им розишли:* **хторе на школованє, хторе на роботу** (= *пошли* хторе на школованє, хторе на роботу).

в) Виреченя з елипсу предиката хтори ма значенє дїєслова бешедованя цо предходзи директней бешеди. Напр.: *Я йому: „Дзе ти хлопе?” А вон мнє: „Та охаб ме, мам бриґи”* (= а я йому гварим..., а вон мнє гвари...)

Старши авторе (Г. Костельник, М. Ковач и др.) на месце нєвиповедзеного предиката (дїєслова бешедованя) дакеди хасную применовнїк *ґу*:

Пришол зоз валалу, та **ґу** *нам: Но, хлапци, зберайце ше, пойдземе служиц! Ти, Яни, старши, та пойдзеш до Палка – швинї чувац... А ти Ґабрик (так* **ґу** *мнє), ти пойдзеш до Ґермана, до Жида, до дутяну* (Г. Кост.).

*ОСИФКО (***ґу** *тим цо були ту одпредз): Га, а цоже? Чи сом вам нє гварел? ЄФТАЙ (***ґу** *своєй дзивки любезно): Ту ши?* (Г. Кост.)

Дїєслова бешедованя вихабяме и кед нє предходза директней бешеди: *О чим ви то?* (= о чим бешедуєце?)

г) Виреченя з елипсу предиката хтори виражує розказ, молбу, привит, клятву, дзекованє и под. Интонацию часто маю розказуюцу, викричну, спонукаюцу и под. Напр.: *Руки горе!* (= *подзвигнї* руки горе) – *На свойо места!* (= *поставайце* на свойо места) – *На лїво круг!* (= *обрацце ше* на лїво круг) – *Води!* (= *дайце* ми води) – *Єден момент!* (= *причекайце* єден момент) – *Хвацел ме за плєца и кричал: Вонка ми з обисца...* (М. Ков.) (= *виходз, бер ше* вонка з обисца)

ґ) Виреченя з елипсу предиката хтори значи „исновац, буц, находзиц ше”: *Мой дом там долу, // над домом хмари, // у доме мойо родичи стари* (М. Ков.) (= мой дом *ше находзи* там долу, над домом *стоя* хмари, у доме *жию* мойо родичи стари)*. – У нього постред глави сцернянка* (М. Ков.) (= постред глави *ше* му *находзи* сцернянка, т. є. лиси є). *– У очох му зависц. – Войдзем до двора, а там – нїґдзе нїкого.*

Викрични виреченя

& 108.1. Викрични виреченя нє маю члени виреченя и виражую *пообщено* розлични реакциї собешеднїка, обично *емоциї и жаданя (яй! юй! уф!* итд.*)*. Характеристични су за бешедни язик. Медзи другима типами виреченьох вони представяю *нїзши ступень виражованя* одн. спадаю ґу виреченьом *як найпростейша бешедна форма*. Їх простосц, примитивносц видно и по тим же їх змист часто мож виражиц з мимику и ґестикулованьом, а тиж и по тим же ше даєдни викрични виреченя хасную и у обрацаню ґу животиньом *(не! гой!)*.

Викрични виреченя ше можу состояц и з двох и вецей словох: *Мамо моя! Людзе божи! Исусе Христе!* Слова *мамо, моя, людзе, божи, Исус Христос* нє маю ту свойо основне значенє; з виразом *мамо моя* висловює ше нагле нєсподзиванє або страх, зоз *людзе божи* чудованє, нєпохопйованє и осудзованє дачийого поступку и под., зоз *Исусе Христе* – запрепасценосц, вельке осудзованє и под. Таки викричнїки виражую пообщене значенє.

Понеже викрични виреченя маю нє цалком одредзени змист, часто их провадза виреченя хтори исту реакцию виражую з векшу одредзеносцу: *Яй, як сом ше злєкла!* – **Уф***, цо ме нервира!*

& 108.2. Викрични виреченя дзелїме на даскельо ґрупи:

1. а) Викричнїково викрични вирeченя. У тих виреченьох емоциї виражуєме з викричнїками. З викричнїком *яй* виражуєме розлични емоциї: страх, нєсцерпеносц и гнїв, чудованє и под.: **Яй**, *яки ши упрекосни!* – **Яй**, *яке красне!* – **Яй**, *ша я забул!* – **Яй**, *тот Петро таки нєдобри!* – ***Яй, яй,*** *дїду, як вас барз сануєм!* (Г. Кост.)

Викричнїк *го* хаснуєме*:* **а)** кед сцеме виражиц радосц же зме дакого обачели, стретли: **Го**, *Янку, одкеди сом це нє видзел!* – **Го**, *добре, куме, кед сце пришлї* (Етн.). – **Го-го-го!** *... Яка велька* [ґереґа]*, а од сподку била!* (Г. Кост.**) б)** при гандрованю: **Го**, *палє ти ше його!* – **Го**, *чи видзиш?!*

Викричнїк *ей* хаснуєме: 1**)** при гроженю: **Ей**, *кед вежнєм тоту палїцу!* – **Ей**, *знаш кед я пойдзем!* **2)** при виражованю даякого жаданя: **Ей**, *кед бизме тераз мали дас милион!* **3)** кед сцеме повесц же нє вериме же ше дацо зисци: **Ей**, *нє годзен ти зо мну сцекнуц, бо кед вон* [шаркань] *придзе, та це забиє* (Етн.).

Зоз *ав* виражуєме нєсподзиваносц пре вельку миру дачого: **Ав**, *кельо тот ма машини!* – **Ав**, *тот зарабя!*

Зоз *гу* виражуєме нєприємне нєсподзиванє, страх же ше дацо случи: **Гу**, *ище ми то хиби!*

Уф значи нєсцерпеносц: **Уф**, *уж ми досц шицкого!*

Ейнє (часто повторене) значи**: а)** нєзадовольство пре дачийо поступки: **Ейнє**, *жено, шерцо мойо, уж видзим же ши ми на зрадзе.* (Етн.). **б)** нєсподзиванє, чудованє: **Ейнє-ейнє**, *яки красни пшичок.* – **Ейнє**, *вера сом твардо заспал.* – **Ейнє**, *чи є мудра тота ваша дзивка!* (Етн.)

б) Вокативни вирeченя. Єдини член у нїх то мено особи ґу хторей ше обрацаме: *Янку, Дюро.* Тото мено вигваряме *з окремну интонацию*, хтора виражує розлични значеня. Наглашени склад мена часто предлужени. З вокативнима виреченями виражуєме:

1) нєодоброванє дачийого поступку, т. є. молбу же би собешеднїк нє зробел даяки поступок, дїю: **Я-а-нку!** *Май розума!*

2) нєсподзиванє и радосц при стретнуцу (тото значенє виповедаме зоз вокативну або номинативну форму особного мена): *Я-а-нко! Я-а-ким! Я-а-нку! Як-и-ме!*

3) опомнуце, гроженє же собешеднїка на даяки способ покареме кед зроби даяки поступок, т. є. значенє „престань, меркуй, бо збереш”; тото значенє виражуєме и так же остатнї склад виповедаме з повисшеним тоном, хтори нагло претаргуєме. Цале слово вигваряме напнуто, швидко: *Дюро́!*

2. Потвердзуюци и одрекаюци вирeченя. То вирeченя-одвити бешедуюцого на слова собешеднїка, обично на його питаня (без хторих би сами одвити були нєрозумлїви). Можу виражовац розличи ступень катеґоричносци у одвиту. Напр., мож одвитовац зоз обичним тоном: *Ґей! Нє!* Мож повесц и одлучнєйше, катеґоричнєйше: *Ґей! Нє!* А мож тоти вирeченя вигвариц и з емоционалну офарбеносцу.

Потвердзованє и одреканє часто провадзиме зоз мимику и ґестикуляваньом. Дакеди место викричного вирeченя хаснуєме саму мимику и ґестикуланє: маханє з главу горе-долу значи согласносц, потвердзованє, а маханє з бока на бок – одреканє.

3. Побудни викрични вирeченя. З нїма ше обрацаме ґу собешеднїком и вимагаме од нїх же би зробели одредзену дїю. Вони одвитую императиву, часто их и дополнюєме з форму императива: **Пст!** *Цихо будз!* – **Нолє**, *помкнї ше!* – **На**, *вежнї.* – **Но?!** *Ґутор уж раз!* **Ноце! – Гайде!**

То и викричнїки за обрацанє ґу животиньом: *гайде* (на коня же би рушел), *гога* (же би конь станул), *фарто* (на коня або краву же би ше рушели з места) и други за доволованє и одганянє животиньох: *куцов* (за доволованє пса), *кест* (за одганянє пса), *таш-таш-таш* (за воланє качкох), *ка-а-ч* (за одганянє качкох) итд.

4. Вирeченя з хторима ше виражує бешедна етикеция (привит, дзекованє и под.): *добри дзень, дзекуєм, наздраве.* Велї з нїх дакеди були подполни або нєподполни вирeченя, алє страцели першобутне значенє одн. першобутни состав (форму). Напр., зоз вирeченьом *най ше пачи* нє сцеме виражиц жаданє же би ше дацо дакому пачело; вираз значи: вежнїце, войдзце, поведзце и под. Вирeченє *добру ноц* нєшка нєподполне: подрозумюєме у нїм вихабену часц *жичим вам.*

Тоти вирeченя источасно тримаме и за елиптични.

Вирeченя того типа найчастейше хаснуєме:

а) При приходзе, стретнуцу: *добри дзень (вечар, рано), дайбоже, дайбоже добри дзень (вечар, рано),* бешедне (зоз сербского) *здраво*;

б) при розходзе: *до видзеня, здрави останьце, добру ноц, збогом.*

Поздрави *добри дзень* и *довидзеня* ше розширели з часци под сербским уплївом.

Вираз *я ше пребачуєм* то калк сербского *ја се извињавам (*наш еквивалент *пребачце).* Новшому виразу украïнского походзеня *смачного* народни еквивалент *на́здраве.*

Модални слова и вирази

& 109.1. *Модални* або *уложени* слова и вирази виражую одношенє бешедуюцей особи ґу думки хтору виповеда, вязу медзи думками у бешеди и др. Вони ґраматично нє повязани з вирeченьом (нє маю синтаксични вязи з нїм). И сама интонация модалних словох указує же су видзелєни з вирeченя: вони прериваю интонацийну цалосц вирeченя. Звичайно ше одноша на цале вирeченє, алє дакеди и на дзепоєдни слова у вирeченю.

Їх место у вирeченю шлєбодне. Можу мац позицию на початку, у стредку, на концу вирeченя.

По морфологийней структури модални слова розлични, обєдинює их лєм функция. По функциї ше прибліжую ґу словком. Маю исту функцию як и уложени виреченя, лєм уложени виреченя по форми закончени информацийни єдинки, т. є. маю структуру простого виреченя (нєпрешireного або прешireного).

Дакеди модални слова по функциї блїзки злучнїком. Напр. вираз *медзитим* виражує процивне одношенє, вираз *правда* може мац допусне значенє.

За видзельованє модалних словох при писаню хаснує ше запята, смужка и заградзенє. У руским язику ше модални слова у писаню нє вше видзелюю.

& 109.2. По значеню модални слова можеме подзелїц на даскельо ґрупи.

1. Слова хтори виражую **субєктивне одношенє** бешедуюцого ґу свойому сообщеню.

а) З нїма ше виражую **чувства** бешедуюцого у вязи зоз сообщеньом:

***** радосц, задовольство: *на щесце, на нашу радосц, на нашо вельке задовольство; слава богу;* напр.: *... раз сом, док сом робел у лєше,* **на свою нєпреповедзену радосц**, *пренашол природну пещеру у стини* (Д. Дефо). – *Я,* **слава Богу**, *барз щешліви на швеце!* (Г. Кост.);

***** жаль, нєзадовольство: *нажаль, на нєщесце, як упрекосц, як нароком, на вельке нєсподзиванє;*

***** страх: *нєдайбоже, нє врекнуц, най нє урекнєм.*

б) Виражує ше з нїма **интелектуална оцена, становиско** бешедуюцого, т. є. його думанє у якей мири му виповедзена думка випатра правдива: *вирояτно, можебуц, може, наздавам ше, вшелїяк, предпоставям, по шицким судзаци, як випатра, таке же, розумлїве, без сумнїву, очиглядно, розуми ше.* Напр.:

Алє то була лєм хвилька кратша, **можебуц**, *и од секунди (*М. Ков.*). – Тото питанє нашого язика... барз широке... Прето я сцем ту залапиц лєм даскельо важнєйши точки, котри,* **наздавам ше,** *годни з часом навесц и других да о тим роздумую* (Роч. кн. 1951). **Розумлїве,** *ту нєт стаємних жительох, алє вшелїяк єст старобивательох (*Д. Дефо). – *Кажда мала прецо плакац. Лєм вон нє плаче,* **а поправдзе повесц,** *вон би мушел найвецей плакац (*М. Ков.). – *Його перше искуство го научело лекцию хтору нє забувал.* **Правда,** *у тим вон хасновал цудзе искуство* (Дж. Лондон).

г) Указую на **жридло одкаль вжата думка**. Бешедуюци их хаснує же би, поволуюци ше на жридло информациї, потвердзел свойо слова, або же би ше оградзел од того цо гутори. Чувствую ше як увод за виреченє хторе за нїма шлїдзи: *по приповеданю, гваря, зоз становиска, спрам (по) словох, спрам думаня, по думаню, як познате, спрам сообщеня, по сообщеню.* Напр.: *Сам нє зна чи му фамилия жиє, бо,* **гвари,** *прейґ його валалу война прешла* (М. Ков.).

ґ) Указую же вислов хтори шлїдзи после нїх за бешедуюцого представя найадекватнєйше (скрацено, ясно, лєпше и под.) виповедзену думку: *з єдним словом, лєпше повесц, буквално бешедуюци, з другима словами* и др. Напр.: *знова сказку предлужиме // ... и як влапел вон Жар-птицу, // як украднул Цар-дївицу, // ... як барз красни нараз постал, //* **з єдним словом** *же як вон // на сам царски ступел трон* (Єршов). Думки хтори предходза виразу *з єдним словом* автор виражел у 18 стихох, а вец шицко тото повторел у єдним виреченю, опрез хторого похасновал вираз *з єдним словом.*

2. Слова хтори виражую розлични **логични вязи медзи думками.** Тото на цо модалне слово указує вше ма даяку логичну вязу з предходно винєшенима думками: *перше, перше и перше, друге, на концу, цо найважнєйше, ґу тому, попри тим/попри того, окрем того, з єдного боку, напроцив, значи, на тот способ, спрам того.*

Приклади: *Того року „Технометал" законтрачел менєй каменого угля як прешлого, бо анї рудокопи нє маю угля у нєограничених количествох, а,* **окрем того,** *найквалитетнєйши файти ше и вивожа.* (РС) – *За витворену норму достанєм 23.000 динари, а то за нєшкайши живот досц мало. То озда и причина же тота* [автомеханічарска] *продукцийна робота нє прицагує младих, а* **ґу тому** *є ище и брудна* (РС) – *Дзепоєдни попатрунки зме зошицким пречисцелии.* **На приклад,** *же нїяки други язик нє може буц основа на котрей ше маме културно розвивац, лєм наша бешеда...* **З другого боку** *ше тераз чувствує вельо векша потреба за змоцнєну роботу над тим нашим язиком, бо таки яки го знаме у народзе нє може задоволїц шицки вимаганя* [терашнього живота] ... **Значи,** *дальши розвой нашого язика, то найвекше за нас питанє* (Я. Бак.). – [Ґар треба] *потресц по цалим курнїку. Хасен од того двояки:* **єдно,** *же ше кури ошлєбодза од ґадох цо их пию, ..., а* **друге**, *же ґар зоз курим гнойом то найлєпши гной за заграду* (РН 1937).

3. Слова упуцени собешеднїкови одн. читачови з цильом же би ше прицагла його увага ґу тому цо гутериме, же би ше му суґеровало одредзене одношенє ґу сообщеним фактом: *задумай, задумайце, пребог вас модлїм (питам), модлїм це (вас), вер(це), вер(це) ми.* Напр.: *А вон,* **подумайце себе**, *... вон ми одповед, як святи з нєба* (Г. Кост.).

Функцию модалних словох можу мац и цали виреченя. Напр.: *Вон,* **як ше ми видзи,** *нє похопює озбильно свою роботу. – Керестур,* **як приповедаю його найстарши жителє,** *дакеди випатрал вельо иншак.* Медзи модалнима словами и уложенима модалнима виреченями нєт оштрей граници. Даєдни модални виреченя страцели характер виреченя, фразеологизовали ше: *пребог вас модлїм, нє дай боже.* З другого боку, даєдни модални слова хтори ше виражую з дїєсловнима формами ище з часци зачували предикативносц (характер виреченя): *предпоставям, гваря* и др.

Дополнююци толкованя

& 110.1. Дополнююци толкованя то конструкциї и слова з хторима ше даваю дополнююци надпомнуца, толкованя, виправки и под. хтори ше дотикаю змисту основного виреченя до хторого су уложени. Кед напр. бешедуюца особа уж почала бешедовац, вона обачи, здогаднє ше же нєобходне дац ище даяке толкованє ґу своїм словом, претаргує виреченє и уруцує тото толкованє. Функцию таких толкованьох можу мац виреченя, словозлученя и поєдинєчни слова. Уключую ше до виреченя без злучнїкох и з помоцу злучнїкох. Маю *специфичну интонацию додатного толкованя*, хтора нє нарушує интонацийну цалосц основного виреченя. У писаню ше видзелюю зоз запятами, смугами або ше кладу до заградзеня.

За розлику од модалних словох и виразох, хтори маю модално-оценююцу функцию и творя виреченє зложеншим у значеньовим поглядзе, дополнююци конструкциї и слова *повекшую обсяг виреченя у змистовим и информацийним поглядзе*. По змисту су барз розлични: то рижнородни сообщеня хтори помагаю розуменю виреченя до хторого су уложени. Хасную ше и у бешеди и у литературним язику.

& 110.2. Розликуєме два типи дополнюющих толкованьох, медзи хторима нє мож положиц оштру границу.

а) Дополнююци толкованя хтори чувствуєме як *додати, другорядни* у одношеню на виреченє до хторого су уложени. Вигваряме их зоз швидшим темпом и нїзшим тоном од темпа и тона цалого виреченя. Напр.: *Дзеци чекали мацер. Кед мац надишла, хлапец остал пред капурку, а дзивче* **(воно було младше од брата)** *пошло бегцом опрез мацери. – А гоч теди у нас менєй поля обрабяли як тераз* **(теди був вельки яраш)***, та и теди було досц ґаздох цо мали кукурици по даскельо сто метери* (Г. Кост.). *– Ход му був* **(да го чловек керує)** *вше одмерани, чежки* (М. Пап).- *Аж ту єдного дня* **паметам, то було поштред лєта –** *пришол ґу мнє мой млади ґазда* (Г. Кост.).

б) Даєдни дополнююци толкованя тримаме за *ровноправни, исти по важносци* з виреченьом до хторого су уложени. Вони ше видзелюю з векшима паузами, темпо, тон, гласносц при нїх таки як и при виреченьох у хторих ше находза. Напр.: *Но слухайце! Данил дзешка // бул на швето* **(знам як нєшка)***, // вина добре поцаг вон, // звладал го у хлївку сон* (Єршов). *– А дїдо Маслей –* **то вон був тот єдини щешлївец на швеце цо сом го нашол –** *мал кошулю и нє єдну, мал и конїка и коч* (Г. Кост.). *– Вельо би то було приповедац, круциц, ... о тим як* [бачи Янко Гиряк] *жил, як ше нажил* **(хто зна чи ше баш и нажил – остарел, та му допило такому)***; ... же мал вельо ферталї* **(точно ше нє зна кельо, алє ше зато зна же их було барз вельо)**; *же зоз салашами исти случай як з ферталями* (М. Пап).

& 110.3. **Надпомнуце**. Дополнююци толкованя даєдни ґраматичаре наволую *уложени виреченя* або *уложени конструкциї.* Микола Кочиш у своєй Ґраматики за VII класу тиж хаснує вираз *уложени виреченя*, алє зоз ширшим значеньом. Вон под тим термином, як видзиме з прикладох хтори наводзи, подрозумює нє лєм додатни толкованя, алє и шицки други виреченя уруцени до єдного виреченя або медзи два виреченя. Характер дополнююцого толкованя маю тоти Кочишово приклади: *Як пошол Петро,* **бо я о нїм приповедам***, вецей зме нє мали нїяки баламути. – Борис ше,* **цо барз чуднє***, наспрадви заганьбел пре свойо поступенє.* Нє маю характер дополнюющих толкованьох тоти виреченя: *Василь,* **кед ше уж шицки змирели***, почал приповедац свойо дожице. – По ґрабовску пустару,* **чий власнїк був ґроф Єлц,** *єст коло штири километри од Миклошевцох.*

ЗЛОЖЕНИ ВИРЕЧЕНЯ

& 111.1. Зложене виреченє то злученє двох або вецей простих або преширених виреченьох хторе виражує єдну зложену думку. Воно представя формову (конструкцийну), значеньову и интонацийну цалосц. Формову цалосц представя прето же виреченя у нїм *ґраматично повязани* медзи собу (зоз злучнїками и под.). Значеньову цалосц представя прето же *виражує єдну зложену, закончену думку.* Интонацийну цалосц представя прето же ма *закончуюцу интонацию,* док виреченя хтори го творя интонацийно нє закончени. Кед повеме *Забренкало на початок годзини и шицки школяре поуходзели до класи,* на концу першого виреченя пред злучнїком **и** повисшуєме тон (значи же перше виреченє интонацийно нє закончене), а аж на концу другого виреченя тон знїжуєме як у розповедним виреченю (аж друге виреченє, одн. зложене виреченє як цалосц ма закончуюцу интонацию).

По характеру вязи медзи виреченями зложеного виреченя розликуєме *нєзависно-зложени* и *зависно-зложени* виреченя.

& 111.2. Нєзависно-зложене виреченє то злученє двох або вецей виреченьох повязаних медзи собу (зоз нєзависнима злучнїками або без злучнїкох) до значеньовей и ґраматичней цалосци. Кажде виреченє у нєзависно-зложеним виреченю чува одредзену значеньову и синтаксичну нєзависносц и кажде з нїх бизме могли похасновац самостойно, зоз точку медзи нїма. Напр. зложене виреченє: *То витрик кеди-нєкеди зацагнє з улїчки цо ведзе на яраш, та кива лїсточка и борика Миколови тоти били власи* (М. Ков.) можеме подзелїц на

три самостойни виреченя: *То витрик кеди-нєкеди зацагнє з улїчки цо ведзе на яраш*. *Кива лїсточка. Борика Миколови тоти били власи...*

За нєзависно-зложени виреченя гвариме же су зложени по *паратакси*, т. є. же су медзи собу у ровноправним одношеню. Медзитим, значеньова самостойносц и синтаксична нєзависносц часцох нєзависно-зложеного виреченя заш лєм релативна. Лєм перше виреченє у одредзеней мири самостойне, а друге и слїдующи виреченя маю таку структуру и лексични состав хтори указую на їх взаємну повязаносц зоз першим виреченьом до єдней цалосци. Напр.: *(1) Керестур вше був найвекши наш руски валал и од початку вше був чисто руски валал* (Г. Кост.). *– (2) Було цихо вшадзи, лєм зоз бачиковей Митровей карчми чуло ше шпиванє* (Дю. Биль.). *– (3) Направел сом за коще шильку и водзел го на шпарги* (Д. Дефо). *– Був вельки мраз, та розквитнути овоци помарзли.* У першим виреченю на медзисобну повязаносц часцох указує вихабени субєкт у другей часци: *и од початку вше був чисто руски валал;* у другим виреченю – виключни злучнїк *лєм* (кед бизме другу часц *лєм зоз бачиковей Митровей карчми чуло ше шпиванє* похасновали без першей, собешеднїк би нам поставел питанє: а як було коло карчми, у валалє?); у трецим виреченю – обєкт *го* у другей часци, хтори заменює меновнїк *коще* похасновани у першей часци; у штвартим виреченю на зависносц другого виреченя указує пошлїдкови злучнїк *та* (значеньова зависносц часцох штвартого виреченя би ше чувствовала и кед бизме их похасновали самостойно, зоз точку и без злучнїка *та*: *Був вельки мраз. Розквитнути овоци помарзли).*

& 111.3. У зависно-зложеним виреченю два виреченя злучени медзи собу зоз *зависнима злучнїками.* Зависно-зложене виреченє ше состої з *главного* и *зависного* виреченя. Зависне виреченє подредзене главному и нє може стац без главного. Кед у виреченю *Влапел ше до роботи* **накадзи пришол дому** зависне виреченє похаснуєме без главного, воно страци смисел: *Накадзи пришол дому... (?).* Медзитим, и нєзависносц главного виреченя релативна, бо дакеди и воно нє може стац саме, без зависного. У єдних случайох то прето же у функциї предиката главного виреченя дїєслово з таким управяньом хторе вимага обовязне дополнєнє ґу себе (оп. & 87.3, & 87.10-87.11): *Я би барз* **любел** *кед бизме того викенду пошли дакаде на вилєт.* У других случайох корелативне слово (указуюци заменовнїк або заменовнїцки присловнїк) главного виреченя вимага конкретизацию: **Як** *себе пожичиш,* **так** *ци ше враци* (присловнїк *як* ту вимага конкретизованє: **так** *ци ше враци).*

Зависне виреченє подредзене главному *синтаксично* (зоз злучнїками, з управяньом), док *у поглядзе значеня* вони медзи собу ровноправни; дакеди ше аж основна думка зложеного виреченя виповеда зоз зависним виреченьом, напр.: *Йому ше видзело* **же того чловека одкальшик позна**. *– Щешлїви чловек* **хтори задовольни зоз малим.**

За зависно-зложени виреченя гвариме же су зложени по *гипотакси* одн. по *подредзуюцей* вязи.

111.4. Зависне виреченє у одношеню на главне може заберац три розлични позициї. Воно може стац после главного; гвариме же зависне виреченє теди у *постпозициї*: *Шветла у валалє уж були погашени* **кед ше врацали з поля**. Зависне виреченє може стац опрез главного, т. є. у *препозициї*. Таке положенє зависного и главного виреченя воламе *инверзия:* **Кед ше врацали з поля***, шветла у валалє уж були погашени.* Зависне виреченє може буц уруцене у главним виреченю, т. є може ше находзиц у *интерпозициї* (теди ше видзелює зоз запятами): *Шветла у валалє,* **кед ше врацали з поля***, уж були погашени.*

НЄЗАВИСНО-ЗЛОЖЕНИ ВИРЕЧЕНЯ

& 111.5. По значеню розликуєме тоти типи нєзависно-зложених виреченьох: **1.** *составни* або *копулативни;* **2.** *заключни* або *конклузивни*; **3.** *процивни* або *адверзативни;* **4.** *виключни* або *ексклузивни;* **5.** *роздзельни* або *дисюнктивни*.

Составни виреченя

& 112.1. У составних виреченьох ше з двома або вецей простима або преширенима виреченями виражує дїя або стан истого напряму.

У составних виреченьох дїї ше можу случовац источасно *(Шедза за столом и приповедаю)* и нєисточасно, т. є. єдна дїя шлїдзи за другу (*Пошедали за стол и почали приповедац),* а можу ше случовац гоч у хторим чаше и способе: у презенту *(Шедза за столом и приповедаю),* перфекту *(Шедзели за столом и приповедали),* футуру *(Шедню за стол и буду приповедац)*, императиве *(Шеднїме за стол и приповедайме)*, потенциялу *(Шедли бизме за стол и приповедали).*

Субєкт у составних виреченьох може буц *исти (Оцец отворел капуру и угнал трактор до двора)* и розлични *(А там далєй при поточку, пию хлапци палєночку,* **єдни** *пию,* **други** *граю,* **треци** *Ганьчу нагваряю (*нар. писня*)*). Предикат тиж може буц исти *(У септембру* **положел** *испит з литератури, а язик* **положи** *у януару)* и розлични *(Вон* **ше наєдол***,* **влапел ше** *до роботи:* **креше, струга, гоблює, длабе, клїнкує...** (Етн.).

Виреченя зоз злучнїками

& 112.2. У составних виреченьох хаснуєме злучнїки *и, та, а, анї.* Запята ше пише опрез злучнїкох *та, а* и *анї.* Опрез *и* ше нє пише, окрем у виреченьох у начишльованю; у даєдних других типох (з пошлїдкову ниянсу и др.) мож (и требало би) класц запяту.

Злучнїк *и*

& 112.3. **а)** Вирече̑ня можу значиц источасни дїї: *Школяр шедзи и чита. – Мац уж була застарана* **и** *нєсцерпезлїво го* [сина] *обчековала* (Я. Рац).

Можу значиц же дїї шлїдза єдна за другу: *Хлапци ше позберали на пажици и почали ше бавиц. – Вец шеднул пред колїбу, скурчел ноги под себе, винял з торби єдзенє, знял калап, прежегнал ше и почал фришти̑коваць* (РН 1933).

Запята опрез злучнїка **и** у тих двох типох виреченьох ше нє пише.

б) Вирече̑ня можу значиц дїї у начишльованю (запята ше пише): *Чи єст чловека без хиби, нєт!* **И** *ти маш свойо хиби,* **и** *я мам мойо хиби,* **и** *тота шестра ма свойо хиби,* **и** *нашо родителє мали хибу* (М. Ков.). – *И хижу спораєла, и наварела, и колача напекла, та сцерпезлїво чекала госцох.* Кажда дїя у таких виреченьох ше окреме наглашує, а злучнїк *и* стої и опрез першого вирече̑ня.

Таки вирече̑ня хаснуєме дакеди и зоз злучнїком *та: Було Грицови цлїво на тих панох* [цо го до войни одводзели]*, алє, поправдзе, и на власну жену Леону. Други жени мужом, док их випровадзали,* **та** *до оч ше ужерали,* **та** *груби ботоши рихтали гоч яр приходзела,* **та** *палєнки на драгу наточели, а Леона лєм нарикала: „Яй, цо будзем сама робиц ...?”* (М. Ков. – Ш. Гуд.). Злучнїк *та* у тим вирече̑ню заменлїви зоз злучнїком *и:* **и** *до оч ше ужерали,* **и** *груби ботоши рихтали ...,* **и** *палєнки на драгу наточели***.**

в) Вирече̑ня з пошлїдкову ниянсу у значеню: друге вирече̑нє виражує пошлїдок того цо ше виноши у першим вирече̑ню. Запяту опрез *и* би требало класц, бо ту *и* можеме заменїц зоз злучнїком *та: Представа нє почала на час,* **и** *публика ше почала розходзиц.* Интонация у тим вирече̑ню нє начишлююца, алє причиново-пошлїдкова: пауза медзи вирече̑нями, повисшенє тона у першим и знїженє у другим вирече̑ню, спомалшени темпо у першим и енерґичнєйше вигварянє другого вирече̑ня.

Розлика медзи начишлююцу и причиново-пошлїдкову интонацию окреме ше чувствує кед першу часц составного вирече̑ня творя даскельо вирече̑ня зоз начишлююцу интонацию: *Мижо ше почувствовал потрафени, сциснул зуби, оштро попатрел на Андрия,* **и започала битка** (Дю. Биль.).

Пошлїдкову ниянсу маме и кед у другим вирече̑ню функцию субєкта ма заменовнїк *то,* хтори пообщено указує на змист першого вирече̑ня: *Дожил перши нєуспих* **и то** *на нього барз подїйствовало.*

г) Вирече̑ня зоз условну значеньову ниянсу: [Руснакова вира тварда] *Войдзце до рускей церкви* **и** *увидзице як вас вимучени лїца спомню* [здогадню] *на вимучени лїца аскетох* (РН). Перше вирече̑нє ма форму императива и виражує побудзованє на дїю; друге вирече̑нє ма форму будуцого часу и виражує зисцованє резултата тей дїї. Кед ше тото вирече̑нє трансформує до правого условного вирече̑ня, перше вирече̑нє у нїм наглашенше виражує условиє, а нє указує лєм на жаданосц його зисценя: **Кед** *войдзеце до рускей церкви, увидзице...*

Вирече̑ня того типа ше хасную и зоз злучнїком *та* (оп. & 112.4, б).

ґ) Друге вирече̑нє може буц окреме наглашене: *Так ма буц* **и нє маме вецей цо бешедовац!**

Злучнїк *та*

& 112.4. **а)** Вирече̑ня знача же дїї шлїдза єдна за другу; место *та* може стац злучнїк *и: Оцец и мац приду,* **та** *ше єй питаю же цо ше єй шнїло* (Етн.)*. – Пойду пред цара,* **та** *шицки нараз гуторя: Ту ци Варґа-легинь, познай го* (Етн.). – *Лєм ти идз на польо,* **та** *ор, я поношим* [пняки] *и сама* (Етн.). – *Гибай долу,* **та** *ше зогрей* (Етн.). – *Баба чула якиш дубонь на пойдзе,* **та** *такой прибегла ґу драбини* (Я. Рац).

б) Вирече̑ня з розличнима компонентами у значеню:

***** з пошлїдкову компоненту: *Похорел ше,* **та** *лєжи. – Ходзиш по швеце,* **та** *ши ше опахал,* **та** *тераз ци ше видзи же ту єст християнска душа* (Етн.);

***** з компоненту намири: *Придзе до мнє,* **та** *ме лєм затримує* (= придзе же би ме лєм затримовал);

***** з условну компоненту: *Гибайце,* **та** *ше и сами прешвечице* (= кед придзеце, та ше прешвечице; оп. и & 112.3, 2).

в) Вирече̑ня з истим предикатом (у форми будуцого часу) у хторих ше окреме наглашує дїя каждого вирече̑ня: *Нє пойдзе,* **та** *нє пойдзе* (= нє сце пойсц). – *Нє послуха,* **та** *нє послуха* (= нє сце послухац).

У бешедним язику попри злучнїка *та* хаснуєме и сербски злучнїк *па: Любел тих цо му верели, //* **па** *такого глєдал* (Г. Кост.). – *Я на тим билим швеце нє мам нїкого,* **па** *сом глєдал себе доброго пайташа* (О. Кост.).

Злучнїк *так же*

& 112.5. Составни вирече̑ня зоз злучнїком *так же* ридко хаснуєме: *После оправки* [автобуса] *прешли з нїм ище 600 тисячи* [километри]*, так же прешол скоро милион километри* (РС). (Вирече̑ня зоз злучнїком *так же* частейше пошлїдково.)

Злучнїк *а*

& 112.6. Вреченя зоз злучнїком *а* виражую експресивносц. Предикат у обидвох вреченьох часто ма форму императива: дія другого вреченя значи катеґоричне вимаганє, ришеносц и под.: *Єдз* **а** *пий, Варґа-леґинь* (Етн.) (= єдз и пий). – *Дораз му шмати купце,* **а** *приведзце го нука* (Етн.). – *Лєгай* **а** *шпи,* бо рано дораз. – *Охаб ти шицко друге* **а** *уч.*

Кед предикат нє ма форму императива, дія другого вреченя ше окреме наглашує, визначує: *Вонї шицки єдза* **а** *пию* (Етн.) (= вони єдза и пию) – *Вон им гварел же би дораз влапелї того збойнїка* **а** *розтаргалї* (Етн.). – *Задурка до дзверох,* **а** *звреши ... лопоци* **а** *лає* (Етн.). – *А ти вежнєш ожог,* **а** *так будзеш биц Ержу* (Етн.).

Злучнїки *анї-анї*

& 112.7. У составних вреченьох хтори ше злучую зоз повторюющима злучнїками *анї... анї* дії истого напряму, алє ше з неґацию *нє* одрека тото цо знача їх предикати. Вреченя цесно вязани єдно за друге. Запята ше пише: **Анї** *го нє познам,* **анї** *сом о нїм нїч нє чул.*

Перше вреченє може буц без злучнїка *анї: Нє приходзи,* **анї** *ше нє явя.*

У бешедним язику ше хаснує и сербски злучнїк *нити* у форми *нїт* и *нїти: ... а вон патри на мнє з тима желєнима очми... А* **нїти** *бешедує* **нїти** *гласа випущує* (И**.** Андрич**). – Нїт** *ме сце пущиц же бим пошол,* **нїт** *сам сце пойсц.* У тих вреченьох опрез предиката нє стої неґация (як у вреченьох зоз злучнїком *анї)*. Зоз злучнїками *нїт(и) – нїт(и)* ше моцнєйше наглашує дія одн. стан.

Злучнїки нє лєм... алє

& 112.8. Составни вреченя зоз парнима злучнїками *нє лєм... алє*, ридше *нє же... алє* – тип поровнующих нєзависно-зложених вреченьох**.** У нїх ше баржей наглашує (як важнєйши) змист другого вреченя. Їх змист можеме виповесц и у иншакей форми, зоз злучнїками *(и)... и* або *анї... анї:* **Нє лєм** *же нє зна,* **алє** *ше анї нє трудзи научиц > Нє зна и нє трудзи ше научиц.* Або: *Анї нє зна, анї ше нє трудзи научиц.*

Тоти конструкциї можу виношиц и процивни змист, т. є. можу буц трансформовани до процивних вреченьох: **Нє лєм** *же ми нє помог,* **алє** *ми ище и одмог > Нє помог ми, алє ми одмог.*

Составни вреченя без злучнїкох

& 112.9. У составних вреченьох без злучнїкох два або вецей дїї ше начишлюю єдна за другу. Опрез остатнього вреченя може буц злучнїк (*и, та*). Тон на концу вреченьох у начишльованю може буц знїжени або повисшени, зависно од ниянси у значеню.

Вреченя з повисшеним тоном на концу: *Ишол барз далєко, пошол до єдного лєса, видзел там єдну хижу, пошол до тей хижи* (Етн.). (На концу першого вреченя *Ишол барз далєко* тон ше знїжує.) – *Я напредок, вонї за мну* (Етн.). – *Наставнїк вошол до класи, записал годзину и почал випитовац.*

У експресивним приповеданю тон на концу каждого вреченя ше звичайно знїжує: *Витор гвижджи, гучи, шалєє..., та згина до жеми каждy рошлїну, кажде древо, нєше сламу, плєву, зрива стрехи зоз хижох.* (Г. Кост.).

У вреченьох хтори означую розвой подїйох, зменьованє и шлїдзенє дїйох єдней за другу обично ше хасную закончени дїєслова. У слїдующих прикладох тон на концу начишлюющих вреченьох ше знїжує: *Пошол на пустар, влапел вола,... забил вола, одар го, здзал го на рожень, огня наклад, та го пече* (Етн.). – *Знял му персцень з пальца, пошол ґу коньови, шеднул на ньго, пошол за гевтима* (Етн.).

Шицки начишлююци вреченя можу ше вязац за єден заєднїцки член, хтори ше одноши на кажде з нїх: **Вєшенї** *людзе ламу кукурицу, цагаю цвиклу, шею жито, рихтаю ше за жиму.* Таки и приклад з народней писнї: *А* **там далєй при поточку** *пию хлапци палєночку, єдни пию, други граю...*

Конструкциї хтори ше хасную под сербским уплївом

& 112.10. У литературним язику часто ше хасную конструкциї зоз злучнїком *понеже,* хтори по форми часово, алє по змисту су составни: мож их трансформовац до составних вреченьох зоз злучнїками *и* (найчастейше*)*, *а, а пред тим* и др.; зоз часовима конструкциями (зоз злучнїком *кед*) их нє мож заменїц. Напр.: *Позберал ранци на своїм бакарним чолє, запалєл спокойно зашулькани циґар и* **понеже** *глїбоко до себе уцагнул шивожелєни дим, пошкрабал ше з найдлугшим пальцом правей руки по велькей лєнчи над обервом* (Дю. Папг.).

Зоз такима вреченями прекладаме и сербски конструкциї з дїєприсловнїком законченого виду або зоз злучнїком *пошто*. Так вреченє **Пошто** *је... зевнуо и уздахнуо, дигао је руке од учења* руски прекладач преложел: **Понеже.**.. *живкнул и здихнул, дзвигнул руки од учења* (М. Твен). Вреченє уствари значи: *живкнул и здихнул и дзвигнул руки од учења* и нє можеме го трансформовац до часового вреченя: *кед живкнул и здихнул, дзвигнул руки од учења.*

Таки и приклади: *(1) Хлапци... посцекали,* **понеже** *ше хто зна кельо раз пошпоцели и попадали > ...* ***а (а при тим)*** *хто зна кельо раз ше пошпоцели и попадали. – (2) Попонаглял сом ше ґу пироґом,* **понеже** *сом му розказал най ме провадзи* (Д. Дефо) > *попонаглял сом ґу пироґом,* **а** *перше сом му розказал най ме провадзи;* або: *розказал сом му най ме провадзи и попонаглял сом ґу пироґом.*

Же таки конструкциї по значеню составни, потвердзую и приклади кед прекладаче одвитуюци сербски конструкциї зоз злучнїком *пошто*, место зоз злучнїком *понеже*, прекладаю зоз составнима вреченями*: Газда*

је устао и изашао **залупивши** *вратима > Ґазда станул, вишол* **и вдерел з дзверми** (Р. Ґийо). – *Но говор га умори, и он заклопи очи,* **замоливши** *остале да само причају > Алє го бешеда витрапела и вон завар очи,* **а присутних замодлєл** *же лєм най приповедаю* (Велько Петр.).

Заключни вирeченя

& 113.1. Заключни нєзависно-зложени вирeченя то тип составних вирeченьох. Друге вирeченє у нїх представя логичне заключенє з того цо ше виноши у першим вирeченю. Заключне вирeченє ше ґу вирeченю з хторого ше заключенє виводзи находзи у одношеню як пошлїдок ґу причини и тото цо ше у нїм виноши звичайно ше случує после дїї першого вирeченя, або ше дїї обидвох вирeченьох часово поклопюю. Заключни вирeченя можу буц без злучнїкох, можу буц повязани зоз составнима злучнїками, а може заключенє у другим вирeченю буц виражене з модалним словом *значи, вец, так же* и др. Вирeченя без злучнїкох и вирeченя з модалнима словами пишу ше зоз запяту, а вирeченя зоз составнима злучнїками дакеди ше пишу и без запяти. Злучнїк *значи* сербского походзеня.

& 113.2. Вирeченя зоз составнима злучнїками: *Вон барз упарти* **и** *вшелїяк посцигнє успих. – Вредно робели,* **та** *треба же би уживали плоди своєй роботи. – Обецал же придзе,* **та** *го можеме чекац.*

& 113.3. Вирeченя з модалнима словами у функциї злучнїкох: *Уж ши весели, ти ше* **вец** *нє гнївал насправди. – Нє пошли на змаганє,* **вец** *су нє страсни навияче. – Пречитал сом шицку литературу за испит,* **значи** *нє мам ше цо бац. – Прешол сом з автом уж вецей як 100.000 км,* **так же** *го уж мушим дац на ґенералну*.

& 113.4. Заключни вирeченя без злучнїкох: *Пада дождж, пада дождж,* **будзе рано шлїзко** (нар. писня). *– Почина розпуст,* **будзе часу и за бависко и за ученє. –** *Ище го нєт,* **бизовно го дацо затримало. –** *Давно нє був у мнє,* **мал ше дацо нагнївац**.

Процивни вирeченя

& 114.1. Процивни вирeченя виражую контраст медзи двома зявенями, подїями, думками. У нїх ше змист єдного вирeченя процива змисту другого. З процивнима вирeченями ше виражує процивносц, нєсогласносц **субєкта и предиката**: *Старши син роби, а младши студира. – Старши син роби, алє младши ище студира*; **субєктох**: *Старши син студира право, а младши уписал польопривреду. – Старши син студира право, алє младши волєл польопривреду***; предикатох**: *Петро потераз студирал, а тераз уж роби. – Петро потераз студирал, алє тераз уж роби***; обєктох**: *Дайце ми нове, а нє ношце ми старе виданє. – Дайце ми нове, алє сцем гевто дополнєне виданє***; додаткох**: *Придзем наютре, а нєшка нє можем. – Придзем наютре, алє и напоютре думам присц.*

За процивни вирeченя характеристични общи напнути тон вигваряня. У першим вирeченю тон ше повисшує, у другим ше знїжує. Процивставени слова у обидвох вирeченьох ше баржей наглашую. Медзи вирeченями може буц наглашена пауза.

Вирeченя зоз злучнїками

Злучнїк *а*

& 114.2. **а)** Злучнїк *а* найчастейше значи *розлику, поровнанє*, а нє прави контраст: *Єден син им роби,* **а** *други студира. – Пейц гольти роби,* **а** *пейц дал под аренду.*

Розличносц дїйох може виражиц и з вецей вирeченями зоз злучнїком *а* (при начишльованю розличносцох)*: Та хторому* [гачецу] *рок, пойдзе ґу овсу,* **а** *хторому два, пойдзе ґу житу,* **а** *хторому три, пойдзе ґу кукурици* (Етн.).

б) Злучнїк *а* може значиц и прави контраст (змист єдного вирeченя ше процива змисту другого). Предикат першого вирeченя звичайно потвердзуюци, а предикат другого одрекаюци**:** *Роб ти свою роботу,* **а** *нє забавяй ше гоч зоз чим. – Ти франтуєш,* **а** *я нє знам цо зоз собу. – У януару приявим испит з литератури,* **а** *на язик нє видзем. – То ше вонка кури,* **а** *нє трує ше людзох у автобусу.*

Вирeченя хтори знача прави контраст можу буц *з допусну ниянсу* у значеню: дацо ше у другим вирeченю случує и попри тим же зоз змисту першого вирeченя то нє обчекуєме. При тим типу часто перше вирeченє потвердзуюце, а друге одрекаюце, або перше одрекаюце, а друге потвердзуюце: *Уж ше змеркло, а оца ище нєт з поля. – Ище ше нє змеркло, а оцец уж пришол з поля.* Обидва вирeченя можу буц потвердзуюци: *Уж ше змеркло, а оцец ище на полю.*

У вирeченьох з конструкцию типа *та я ..., а вон...* виноши ше субєктивне становиско субєкта першого вирeченя ґу дїї субєкта другого вирeченя: *Та я робим по цали дзень, трапим ше,* **а** *вон лєм шедзи и дошпинтує. – Ту война, ту отечество цале бранїц треба од нєприятеля преклятого,* **а** *вон пушку охабел и сцекнул опатриц цо дзеци ... робя* (М. Ков.).

У другим вирeченю може ше виношиц даяка нєобчекована дїя або ше дїя окреме наглашує: *А кед рано ґаздинї випущовали крави зоз двора, та сцели отвориц капуру,* **а** *капура єдна за другу бух на жем* (Г. Кост.)**.**

Злучнїк *алє*

& 114.3. **а)** У другим вирeченю ше виноши *дія хтора завадза* дії першого вирeченя: *Сцел пойсц,* **алє** *го нє пущели. – Могол бим го забиц на шпиячки* [= на спаню]*,* **алє** *нє писал бим ше юнак* (Етн.). *– Любели би купиц нови авто,* **алє** *є драги.*

б) Перше вирeченє одрекаюце, а друге потвердзуюце. Виноши ше з нїма *подполна процивносц*. Сербски еквиваленти злучнїку *алє* ту злучнїки *него* и *већ.* Напр.: *На лєто нє пойду на морйо, алє ше збераю до банї. – Нє ходз по валалє, алє роб свою роботу.*

По сербски тоти вирeченя глаша: *На лето неће отићи на море,* **него** *(већ) ће у бању.*

в) Вирeченя *з допусну ниянсу* (може их трансформовац до допусних вирeченьох зоз злучнїком *гоч*): *Нє ма найлєпши успих у школи,* **алє** *родичи задовольни (>* ***гоч*** *нє ма найлєпши успих у школи, родичи задовольни). – Вельо роби,* **алє** *плацу нє ма вельку (>* ***гоч*** *вельо роби, плацу нє ма вельку).*

Вирeченя з конструкцию *гей же – алє* тиж виражую допусну компоненту: **Гей же** *и там* [у родзеним валалє] *грунчки и долїни,* **алє***, брацику, то нє таке голе як ту и худобне >* ***гоч*** *и там грунчки и долїни...* (М. Ков.-Ш. Гуд.).

Ту спада и тип вирeченьох з инфинитивом з хторим ше помоцнює значенє предиката першого вирeченя: **Пойсц пойдзе***,* **алє** *нїч нє покончи* (> **гоч** *и пойдзе, алє нїч нє покончи*). – **Забиц сом нє забил** [овцу]*, ...* **алє** *рано укаже чи останєм и далєй слуга у Петковича чи ше ми будзе требац паковац и з валалу...* (М. Ков.) (> **гоч** *сом и нє забил, алє рано укаже...)*.

г) У бешедним язику у функциї злучнїка ше хаснує и злученє *алє кед: тамти два перши* [с] *барз красни булї,* **алє кед** *тота ещи красша* (Етн.). *– И сцел би бул ши ме скончиц,* **алє кед** *я мудрейши як ти бул* (Етн.). У таких вирeченьох баржей наглашене субєктивне становиско бешедуюцей особи: процивносц дїйох або станох вона трима за цалком розумлїву, логичну.

Злучнїк *лєм*

& 114.4. Злучнїк *лєм* синоним злучнїка *алє* (окрем у вирeченьох под &114.3 **б**): *Вельо роби,* **лєм** *плацу нє ма вельку. – Бистри є,* **лєм** *ше нє сце учиц* (Я. Рац). *– А тот Бушан вон бул слаби,* **лєм** *го так спревед, шарканя, же є моцни* (Етн.).

Синонимносц злучнїкох *лєм* и *алє* потвердзую и приклади розличного прекладаня истих вирeченьох: 1) *И сам сом сцел повесц потим вам утїшне слово,* **алє** *ше Кукубенко скорей здогадал* (Ґоґоль 1950)**.** 2) *И сам сом вам потим сцел повесц поцешуюци слова,* **лєм** *ше Кукубенко скорей здогаднул* (Ґоґоль 1982).

У бешедним язику ше хаснує и злученє *лємже* у функциї злучнїка: *Гнївала ше на нього,* **лємже** *нє шмела нїч повесц.*

Злучнїк *и*

& 114.5. У процивних вирeченьох зоз злучнїком *и* у обидвох вирeченьох окреме наглашени процивставени слова: субєкти, предикати, обєкти або додатки. Вирeченя маю допусну ниянсу: у першим вирeченю ше наглашує велька (одн. мала) мира дії, алє вона нє достаточна же би ше окончела або зопарла дія другого вирeченя: *Єдного мац сина мала,* **и** *того до войни дала* (нар. писня) > **гоч** *мац лєм єдного сина мала... – Дванац раз до рока квитла* [яблоня]*,* **и** *нїгда з нїх* [яблукох] *нє єдли* (Етн.) > **гоч** *дванац раз до рока квитла...*

Други злучнїки

& 114.6. **а)** Злучнїк **кед** хаснує ше у бешедним язику: *Пенєжи ма,* **кед** *нє мог купиц нїгдзе хлєба* (Етн.) (> **алє** *нє мог купиц...*).

б) Вирeченя зоз злучнїком **та** виражую допусну ниянсу: *Иншаки ши конї мал,* **та** *ши нє сцек, а на тим ковдушу сцекнєш?* (Етн.) > **гоч (и кед)** *ши иншаки конї мал, нє сцекол ши...*

Под уплївом украïнского язика даєдни авторе хасную процивни вирeченя зоз злучнїком *та* у хторих ше баржей наглашує процивносц и у хторих злучнїк *та* заменлїви зоз злучнїком *алє.* Напр.: *Дзецку мацер другу приведу кед даяким концом свою страци,* **та** *нїхто дзецку тоту правдиву мацер нє враци* (М. Ков.). У истим контексту автор похасновал тото, кус вименєне, вирeченє зоз злучнїком *алє: Дзецку мацер другу приведу, кед даяким нєщесцом свою страци,* **алє** *нїхто дзецку гевту правдиву нє враци.*

в) Злучнїк *но*: *Мало нас було...,* **но** *и то було досц да зоз роботу започац можеме* (РК). – *Трудзел ше* [оцец] *же би го порихтал за землєдїлца,* **но** *Грицо нє указовал нїяку дзеку гу тому ремеслу* (Е. Коч.).

г) Злучнїк *зато: Барз ше злєкла,* **зато** *го нє вжала* (Етн.) > **алє** *го нє вжала.*

Процивни вирeченя без злучнїкох

& 114.7. *Богатству нє може вираховац горню границу, худобству нє може вираховац долню границу* (= ... **а** худобству нє може вираховац*...). – Од богатого ище вше у дачим найдзеце богатшого, од худобного ище вше у шицким найдзеце худобнєйшого* (= ... **а** од худобного ище вше...)*. ... Биду нє може крич анї у богатей жеми, богатство ище менєй у худобней* (= **а** богатство ище менєй...) (РС).

Приклади з Гнатюкових записох: *Отвера капуру,* **нє може***, бо замкнуте* (= отвера капуру, **алє** нє може отвориц)*. – Чекаю браца фриштик,* **нєт фриштика** (= чекаю браца фриштик, **алє** фриштика нєт)*. Е, сцел би вон их* [статок] *наганяц* [нука]*,* **ту нє сцу войсц** (= алє нє сцу войсц)**.**

Злучнїки хтори хаснуєме под сербским уплївом

& 114.8. Вирeченя зоз злучнїками **док** и **покля** хаснуєме под уплївом сербских конструкцийох типа: *Педесет радника је гласало за нови правилник, док је већина била против.* Злучнїк *док* часто на початку вирeченя. Нашо еквивалентни злучнїки *а* и *алє.*

а) Вирeченя зоз злучнїком *док* и *покля* виражую розличносц (нє прави контраст): *Штреляли на хижи и при тим ранєли коло 10 особи,* **док** *будинки у латре рознєшени з динамитом* (РТВ) > **... а** *будинки... рознєшени... – Кнїжовносц першого периода* [медзи войнами] *бим... мог наволац кнїжовносц националного будзеня,* **покля** *други период волам кнїжовносц социялистичного будзеня* (Я. Бак.) > **... а** *други период...*

б) З виреченями ше виражує и прави контраст (дії у обидвох виреченьох ше поровную и наглашує ше їх процивносц): *Шатва у житородних регионох уж закончена,* **док** *у бреговитих єст ище надосц роботи* (РТВ) – **Покля** *у скорейших рокох доминовало солистичне шпиванє и фолклор, того року наступели хор, хлопски и женски шпивацки ґрупи, фолклорни ґрупи* (РС).

& 114.9. Злучнїк **медзитим** то преложени сербски злучнїк *међутим*. У вирeченьох зоз злучнїком *медзитим* друге вирeченє ше за ниянсу чувствує як приложене, додате ґу першому. Медзи першим и другим вирeченьом вяза слаба и медзи нїма у писаню часто кладземе точку. Вирeченя характеристични за урядови стил. Напр.**:** *Наздавали ше високому урожаю,* **медзитим** *пре сушу ше їх наздаваня нє виполнєли.*

Наш еквивалент злучнїка *медзитим* то злучнїк *алє*. Наведзени приклад зоз *алє* глашел би: *Наздавали ше високому урожаю,* **алє** *пре сушу ше їх наздаваня нє виполнєли.*

& 114.10. Злученє **алє и попри тим/того** то преложене сербске злученє *али и поред тога: Нє посцигли високи резултати,* **алє и попри тим** *були задовольни.*

& 114.11. Процивни вирeченя зоз злучнїком *же би* то преклади себских виреченьох зоз злучнїком *да би: Пуно је изгубио у овом послу* **да би** *на крају ипак све надокнадио > Вельо страцел у тей роботи* **же би** *на концу заш лєм шицко надополнєл* (= алє на концу заш лєм шицко надополнєл). Тоти вирeченя по структури намирни, алє по значеню су процивни. Злучнїк *же би* виражує значенє „а вец, а наостатку”.

Приклади: *Миколови ше привидзело, на хвильку му ше привидзело, же аж и добре же Дюра вецей нє будзе йому, Миколови, бриги задавац... алє то була хвилька кратша, можебуц, и од секунди* **же би** *ше пошвидко поцагла и уступела место старшей подумки же тераз їх двойо стари, при краю живота остали сами, оцудзени, одруцени...* (М. Ков.) > **а вец** *ше пошвидко поцагла... – Тоти капки* [у пещери] *падаю и нєшка, буду падац и док шицки тоти події буду зачирени до ґлїбини историї...,* **же би** *их на остатку прелїтла густа ноц забуца* (М. Твен) > **а наостатку** *их прелїтнє густа ноц забуца. – Отлукал ше по карчмох од Керестура та по Сомбор и Паланку, змирйовал ше дочасово на пустари,* **же би** *вец знова блукал* (В. Кир.).

Виключни вирeченя

& 115.1. Виключни вирeченя представяю окремни тип процивних виреченьох. У першим вирeченю виповедаме даяке твердзенє, а у другим вирeченю з того твердзеня дацо *виключуєме.* Найчастейши злучнїк *лєм*. Пишу ше вше зоз запяту.

Друге вирeченє представя преширени додаток за виключованє (оп. & 98.23) при предикату першого вирeченя и заменлїве є зоз нїм. Так преширене вирeченє *Зложели ше шицки* **окрем** *Йовґена* можеме трансформовац до зложеного виключного вирeченя: *Зложели ше шицки,* **лєм** *Йовґен ше нє зложел.* А у зложеним вирeченю *Нїхто за ню нє знал на тим швеце,* **лєм** *сам Бог* (Етн.) друге вирeченє можеме заменїц з додатком за виключованє: *Нїхто за ню нє знал на тим швеце* **окрем** *самого Бога* (Етн.).

& 115.2. У єдним з виреченьох предикат часто з неґацию, а попри нїм и даєдно друге слово може буц одрекаюце (заменовнїк або присловнїк). Кед предикат у першим вирeченю з неґацию, у другим є звичайно без неґациї: **Нє** *будзеш мац* **нїч** *роботи,* **лєм** *тоти два кобули през ноц чувац* (Етн.). – **Нїч** *инше* **нє** *думал,* **лєм** *о тим цо би могол поєсц* (Р. Киплинґ). – *По правдзе поведзене,* **нє** *було им* **нїч, лєм** *були барз вистати* (Дж. Лондон).

Кед предикат другого вирeченя з неґацию, предикат першого звичайно без неґациї: *До єденац коморкох можеш пойсц...,* **лєм** *до дванастей* **нє** *идз* (Етн.). – *О шицким водзел рахунку,* **лєм** *о своїм здравю нє водзел* (Дю. Лат.).

Обидва вирeченя можу буц и без неґациї: *Селянски труд з польох позберани,* **лєм** *копки даґдзе ище остали поваляни и позамакани (*В. Муд.). *– Цмота за трецу-штварту ягоду скривала шицко,* **лєм** *спрам шветлого нєба було видно округли коруни древох и угловасти щити хижох* (М. Коч.). – *У юнию видзем на шицки испити,* **лєм** *єден охабим за септембер.*

& 115.3. Други виключни злучнїки ридши. **а)** Злучнїк *праве: Шицки сцигли на час,* **праве** *я дакус запожнєл***.**

б) Злучнїк *гибаль: Од тераз ше од нїх нє будзе бац,* **гибаль** *же буду ношиц у рукох свойо стрели, копиї и палїци* (Р. Киплинґ).

в) Злучнїк *(о)крем* и *окрем же: природа спочивала як замлєта; анї глащок нє преривал єй опитосц,* **окрем** *з часу на час далєке дурканє лєсового дохтора* (М. Твен). – *И окрем поспоминаних нє найдзеце* [у обисцу] *анї живого створа,* **крем** *кед ше нє бере до уваги єдна худа коза, якиш прашух* (М. Пап). – *За псох нє було роботи,* **окрем же** *з часу на час прицаговали дзивину, хтору Торнтон забивал* (Дж. Лондон).

г) Злучнїк *окрем того же: У своїм колективе нє ма нїяки привилеґиї* **окрем того же** *його колеґове вше порихтани з нїм подзелїц радосц кед принєше медалю, а и поцешиц го кед ше му то нє уда* (РС). – [Моя идея] *нє мала у себе нїч пакосного,* **окрем того же** *пошварбана нова-новучка красна кнїжка* (Дю. Папг.).

Роздзельни вирeченя

& 116.1. Роздзельни вирeченя виражую взаємне виключованє дїйох або нєможлївосц їх окончованя у истим чаше. Можу ше состояц з двох и вецей вирeченьох.

Найчастейши злучнїки у нїх *або/лєбо* и *чи*. Запяту у роздзельних вирeченьох по правилу вше треба писац. Медзитим, тото правило ше нє применює дошлїдно: запята ше раз пише, раз нє. То илуструю у дальшим тексту наведзени приклади. (У сербским язику запята ше пише кед ше баржей наглашує процивносц медзи дїями роздзельних вирeченьох.)

Злучнїк *або/лєбо*

& 116.2. Злучнїки *або* и *лєбо* ше нє розликую по значеню и ровноправно ше хасную, алє ше нє мишаю: у истим вирeченю хаснує ше лєбо єден лєбо други. Злучнїк *або/лєбо* ше у першим вирeченю нє муши похасновац. Можеме повесц: *Поведз гласно шицким,* **або/лєбо** *будз цихо,* а тиж можеме повесц: **Або** *поведз гласно шицким,* **або** *будз цихо*. – **Лєбо** *поведз гласно шицким,* **лєбо** *будз цихо*.

а) Злучнїк *або/лєбо* може значиц же єдна дїя виключує шицки други, односно, кед ше зисци єдна, вец ше нє можу зисциц други дїї. Таки предходни приклад, а тиж и приклади: **Або/лєбо** *тераз видзем на два испити,* **або/лєбо** *на єшень приявим шицки пейц. – Дам молбу до студентского дому,* **або/лєбо** *будзем бивац приватно. –* **Лєбо** *ше им заплаци чкоду за цали порезани бостан,* **лєбо** *душнє даваю до суду* (Дю. Папг.).

б) У другим типу роздзельних вирeченьох дїї нє виключую єдна другу, алє ше нє зисцую у истим чаше: *У шлєбодних хвилькох* **або/лєбо** *чита***, або/лєбо** *одходзи на преходзку. – Перше лєто було нєприємне:* **або/лєбо** *падал дижджж,* **або/лєбо** *була нєвитримовна пекота* (М. Коч.).

Злучнїк *чи*

& 116.3. Злучнїк *чи*, як и злучнїк *або/лєбо*, у першим вирeченю тиж нє мушиме похасновац: *Пойсц* **чи** *остац?* Або: **Чи** *пойсц* **чи** *остац?*

Злучнїк *чи* хаснуєме у вецей типох роздзельних вирeченьох.

а) У опитних вирeченьох: *(***Чи***) ти придзеш до нас пополадню,* **чи** *я най придзем до вас?* (М. Коч.) – *Положиш клятву,* **чи** *нє?* (Е. Коч.) – *Пойсц* **чи** *нє пойсц? Послухац мацер* **чи** *нє?* (Дю. Папг.) – *Бачи Дюра оклєвал:* **Чи** *повесц правду,* **чи** *нє?* (Е. Коч.) – *Цо будзем робиц?* **Чи** *вон да придзе ту,* **чи** *я да пойдзем там?* (Етн.)

б) У обєктових вирeченьох: *Родичи ше ми питали* **чи** *придзем на швето дому,* **чи** *останєм у варошу. – Жадал* [сом] *знац* **чи** *бачи у роботним одношеню,* **чи** *є шлєбодни* (Е. Коч.). *– Дали можлївосц упознац їх живот и опредзелїц ше* **чи** *останєме* **чи** *ше враціме* (М. Ков.).

Обєктово вирeченя зоз злучнїком *чи* можу буц и у инверзиї: **Чи** *пойдзем на швето дому,* **чи** *останєм у варошу, ище анї сам нє знам. Вежнєм зоз собу* [на салаш] *и кнїжки, най мац будзе задовольна, а* **чи** *уж там даєдну отворим,* **чи** *нє, то уж увидзиме* (Дю. Папг.). – **Чи** *нам то* [куренє] *смаковало* **чи** *нє, хто то теди знал. Важне же ше робело цошка упрекосц* (Дю. Папг.).

в) У зложених вирeченьох з причиновим значеньом роздзельни вирeченя зоз злучнїком *чи* знача же бешедуюцому чежко потолковац нєясну [за нього] причину. Таки вирeченя вше у инверзиї. Вирeченє хторе виражує пошлїдок причини часто почина зоз злучнїком *алє* або *лєм*: **Чи** *ше злєкол,* **чи** *ше ганьбел, алє ше анї нє озвал. – На Трокралї пошол зоз салашу до валалу. Та* **чи** *од жимного вина,* **чи** *горуци на жиму вишол, лєм по тим танцу почал ше совиц* (М. Ков.) – *Дїдо уж тримал торбу у рукох, алє* **чи** *ше дзивче прераховало,* **чи** *нє могло пречитац цо пише на станїци, лєм пречитало аж теди кед гайзибан рушел* (М. Ков.).

г) У допусних значеньох типа **Чи** *ше то тебе пачи,* **чи** *нє, я так зробим (>* ***гоч*** *ше то тебе пачи,* **гоч** *нє, я так зробим)* перше роздзельне вирeченє (з предикатом без неґациї) значи условиє хторе допущує дїю главного вирeченя, друге роздзельне (з предикатом зоз неґацию) значи условиє хторе нє допущує дїю, а дїя главного вирeченя ше зисцує и попри тих двох условийох. И тоти вирeченя найчастейше у инверзиї.

ґ) У роздзельних вирeченьох зоз злучнїком *чи* у другим вирeченю место *чи* може стац злучнїк *або/лєбо: Нє знаме* **чи** *уж роби,* **або** *ище студира.* Таки конструкциї у народним язику ридши у поровнаню з конструкциями зоз *чи...чи.* У литературним язику конструкциї зоз злучнїками *чи...або/лєбо* постали фреквентнєйши под уплївом сербских конструкцийох зоз злучнїками *да ли...или (Не знамо* **да ли** *вец ради* **или** *йош студира.)* Понеже у других роздзельних конструкцийох як еквивалент сербского злучнїка *или* хаснуєме злучнїк *або/лєбо* (*ти или он > ти або/лєбо вон)*, почали зме го частейше хасновац и у конструкцийох зоз злучнїками *чи...чи.*

Вирeченя зоз *чи...або/лєбо* характеристичнєйши за младших авторох.

Опитни вирeченя: **Чи** *ши за каранє,* **або** *нє?* (Е. Коч.) – **Чи** *викопац пещеру* **або** *подзвигнуц шатор?* (Д. Дефо) – *Том..., нолє поведз:* **Чи** *наисце,* **або** *ше лєм шалїш?* (М. Твен) Обєктово вирeченя: *Збешедовали зме ше и о тим* **чи** *тераз лєгчейше* **або** *чежше студирац* (РС). – *Тих дньох на скупштини СИЗ ма ше одлучиц* **чи** [дзецинска] *заградка будзе и далєй робиц,* **або** *ше ю завре* (РС). – *Вони* [мури пещери] *одблїсковали у стоткох*

тисячох огньох. **Чи** *то були дияманти уциснути до пещерского каменя* **або** *даяки други драгоцини камень – то сом нє знал* (Д. Дефо).

Вирeченя з причиновим значеньом: *Стари „ношителє щесца”* [коминяре] *одходза на заслужени одпочивок, а младших нєбарз интересує тото ремесло.* **Чи** *прето же коминярство нє атрактивне,* **або** *же тота робота нєдосц вреднована, нє знаме, алє факт же ше коминярскей щетки и виметаня комина нїхто з младших нє лапа* (РС). Допусни вирeченя: **Чи** *ше мнє пачело* **лєбо** *нє, по оцовим, „катюша” лєм так випатрала* (Дю. Папг.). – *Верице* **або** *нє, алє того дня ше нашо хлапци анї нє бавели як швет* (М. Скуб.).

Злучнїк *раз*

& 116.4. У функциї злучнїка хаснує ше и словко *раз* (повторює ше у каждим вирeченю). Злучнїк *раз* указує на зменююце зисцованє дїйох, зявеньох: за першу дїю шлїдзи друга, за другу перша итд. Або: за першу друга, за другу треца итд. Ту зменьованє дїйох нє муши исц по одредзеним порядку. Напр.: *Хвиля барз бридка:* **раз** *пада диждж,* **раз** *дує витор* (М. Коч.). – *Крашнє поцихи пошли около по улїчки..., а вец заградки.* **Раз** *кукали,* **раз** *ше скривали поза шлївки* (М. Ков.). – *Дзецко вше у пакосци:* **раз** *кутатує по кухнї,* **раз** *шпирта по фийовкох,* **раз** *знїма кнїжки з полїци,* **раз** *сцека вонка. – Яков уж даскельо тижнї нє чувствує ше добре.* **Раз** *му горуцо,* **раз** *жимно,* **раз** *му ше привидзує же и шерцо става, а у косцох ламе* (М. Ков.).

Тот тип роздзельних вирeченьох ше у експресивней бешеди може похасновац и зоз присловнїком *уж* у функциї злучнїка: *Дзецко вше у пакосци:* **уж** *кутатує по кухнї,* **уж** *шпирта по фийовкох,* **уж** *знїма кнїжки з полїци,* **уж** *сцека вонка. – А* [син] *кажди дзень лєм пита: „Дай стотку, дай два стотки!”* **Уж** *треба на теку,* **уж** *на кнїжку,* **уж** *на ґуму* (В. Кир.).

Нєзависно-зложени приложени вирeченя

& 117. Змист нєзависно-зложених вирeченьох дакеди нє ма єднаку важносц: чувствує ше же друге вирeченє ма меншу важносц и же є лєм приложене ґу першому; воно представя дополнююце сообщенє, толкованє або коментар у вязи зоз змистом першого вирeченя. Алє заш лєм ище нє постої завиcносц другого вирeченя од першого. То *приложени вирeченя.* Вони ше вяжу за перше вирeченє з розличнима злучнїками и можу буц розличного змисту.

а) Вирeченя зоз злучнїками *а* и *и* похаснованима вєдно: *Нє сцело ше ми исц на схадзку,* **а и** *цо я там будзем?*

б) Вирeченя зоз *и так* у функциї злучнїка виражую причинову ниянсу: *Охабели зме уж роботу,* **и так** *бизме нєшка нє сцигли поробиц.*

в) Вирeченя зоз словком *тиж* у функциї злучнїка виражую аналоґични змисти хтори ше одноша на розлични предмети або особи: *Мой брат патри кажде змаганє на ТВ, я* **тиж** *любим патриц добри змаганя.*

г) Вирeченя зоз злученями *а тиж так и, и при тим, (а) ґу тому, (а) попри тим, (а) окрем того* у функциї злучнїкох: *Госци обишли вецей роботни орґанизациї,* **а тиж так** *були и у Образовним центру. – Режисер ище раз сцел видзиц сцену* **и при тим** *мерковал на кажду дробнїцу. – Барз є способни,* **а ґу тому (попри тим, окрем того)** *є и вредни.*

ґ) Вирeченя зоз злучнїком *и* и указуюцим заменовнїком *то, тот: Вон вше франтовал на свой рахунок* **и то** *ше людзом пачело. – Подаровал сом му нож* **и тот** *дарунок го наисце ущесцел* (Д. Дефо).

д) Вирeченя зоз злучнїком *а: Ти барз вельо робиш,* **а** *прейґмирна робота може начкодзиц здравю.*

е) Толкуюци приложени вирeченя ше вяжу за предходне вирeченє зоз злучнїками и злучнима словами и виразами *то єст, точнєйше, з другима словами, читай, лєпше повесц* и др.: *Хвиля за зберанє шена була як треба*, **то єст** *праве прешла роса и ище нє було горуцо. – То шицко поробели вон и Петро,* **точнєйше**, *вон поробел по Петрових инструкцийох.*

є) Други приложени вирeченя: *Од оберациx хоротох нєшка нєт такей опасносци як була давнєйше,* **а то прето бо** *кед ше даґдзе обераца хорота появи, такой ше проци нєй водзи успишна борба* (РН)**.**

ЗАВИСНО-ЗЛОЖЕНИ ВИРЕЧЕНЯ

& 118.1. Завиcно-зложени вирeченя то вирeченя злучени медзи собу з *подредзуюцу вязу*: завиcно-зложене вирeченє ше вше состої з *главного* и *завиcного* вирeченя.

Завиcно-зложени вирeченя ше класификую по розличних критерийох.

& 118.2. Досц широко прилапени критерий то *соодношенє завиcного вирeченя зоз главнима и другорядовима членами простого або прешireного вирeченя.* Завиcни вирeченя по функциї блїзки членом простого або прешireного вирeченя*:* завиcне вирeченє найчастейше *виражує, конкретизує даєден член* главного вирeченя (окрем дїєсловного предиката):

***** субєкт: **Хто роби** *тот ма* (> **Роботнїк** *ма)*;

***** предикат: **Яка челядз***, така и робота* (> *Робота им* **така нїяка***)*;

***** атрибут: *Тарґує з чловеком* **хторого нє позна** (> *Тарґує з* **нєпознатим**);

***** обєкт: *Приповедал им* **цо дожил у войни** (> *Приповедал им* **свойо дожица з войни**);

***** додатки: додаток за место: *Пойдземе лєтовац там* **дзе найтуньше** (> *Пойдземе лєтовац* **до найтуньшого лєтовалїща**); додаток за час: *Врацел ше до валалу* **кед закончел школованє** (> *Врацел ше до валалу* **по закончуню школованя**) итд.

& 118.3. Гоч єден член виреченя и одвитуюце зависне виреченє виражую у основи исту думку, зоз зависним виреченьом вше можеме тоту думку подполнєйше и прецизнєйше виповесц. Напр. виреченє *Оцец ше врацел* **у змерку** то преширене виреченє з додатком за час *у змерку.* Кед повеме: *Оцец ше врацел* **кед ше почало змеркац**, вец то зложене *часово* виреченє, у хторим зависне виреченє *кед ше почало змеркац* виражує часово значенє як и додаток *у змерку.* Медзитим, зависне виреченє *кед ше почало змеркац* прецизнєйше одредзує час як додаток *у змерку,* бо з додатком нє наглашени початок змерканя. Кед повеме: *Нє любим* **звадлївих** *людзох*, то преширене виреченє з атрибутом *звадлїви.* Место того атрибута можеме похасновац и цале виреченє: *Нє любим людзох* **хтори ше часто гоч прецо вадза.** Ту уж маме зложене *атрибутово* виреченє, у хторим зме зоз зависним виреченьом виражели характеристику одредзених особох як и з атрибутом. Зависне виреченє ту заменює одн. виражує атрибут *звадлїви.* Виреченє *хтори ше часто гоч прецо вадза* тиж так прецизнєйше виражує прикмету од атрибута *звадлїви*, бо з атрибутом нє наглашене же ше дума на особи хтори ше вадза *часто пре кажду дробнїцу.*

& 118.4. Розлику медзи членом виреченя и зависним виреченьом хторе го заменює сликовито потолковал Микола Кочиш на прикладу атрибута: „Другорядни член, як нїзшу язикову єдинку, вше можеме заменїц зоз зависним виреченьом, або простейше – додаток вше можеме розвиц до зависного виреченя. Зависне виреченє висша язикова єдинка и його нє можеме вше звесц на додаток, бо з додатком нє вше можеме облапиц цале значенє зависного виреченя. Наприклад у виреченю: *Думи му лєцели по заблацених драгох* **кадзи ше рушаю партизански одряди** зависне виреченє пояшнює як атрибут слово *драгох*, алє кед повеме *по заблацених партизанских драгох*, нє облапели зме цале значенє зависного виреченя. У нашей бешеди нє можеме повесц: по заблацених *одрядорушаюцих партизанских* драгох, або аж*:* по заблацених *одрядорушаюцопартизанских* драгох. Очивисно, зависне виреченє нє можеме вше звесц на другорядни член прешireного виреченя.”

& 118.5. Зависни виреченя ше од одвитуюцих членох простого або прешireного виреченя розликую по тим же *виражую предикативносц*.

По тим хтори член прешireного виреченя конкретизую, зависни виреченя дзелїме на *субєктово, предикатово, атрибутово, обєктово, додатково* и *предикатско-атрибутово.*

& 118.6. Класификацию по тим критерию воламе *логично-ґраматична*. То традицийна класификация (з прешлого вику). Вона, медзитим, ма и свойо нєдостатки: нє шицки зависни виреченя конкретизую даєден член главного виреченя (напр. пошлїдково виреченя, хтори нє маю функцию додатку за пошлїдок, бо таки додаток нє існує; то тиж и приложени виреченя); тип даєдних зависних виреченьох ше одредзує по смислу, по логичним питаню, а нє по ґраматичней характеристики, напр. виреченє *Роздумує* **як ришиц тот проблем** класификуєме як обєктово по питаню: *О чим роздумує?*

& 118.7. У остатнїм чаше розширела ше класификация *по характеру вязи* медзи зависним и главним виреченьом. То *структурно-семантична* класификация: при нєй ше беру до огляду *структурни* и *значеньово* сообношеня медзи главним и зависним виреченьом. По тей класификациї зависно-зложени виреченя ше дзеля на два основни типи: *єдночленово* и *двочленово.*

а) *Єдночленово* виреченя то таки зависно-зложени виреченя у хторих ше зависне виреченє вяже *за єдно слово* або *словозлученє главного виреченя* дополнююци го або конкретизуюци. Вяза медзи обидвома часцами зложеного виреченя (медзи главним и зависним) барз цесна, бо зависне виреченє представя нєобходне предлуженє главного виреченя, уходзи до його структури. Напр.: *Поведз* **цо думаш** (зависне виреченє ту структурно нєобходне, бо дїєслово *повесц* вимага дополнєнє у акузативе); *У нєщесцу ми помогли найбаржей тоти* **од хторих сом то найменєй обчековал** (зависне виреченє ту нєобходне же би конкретизовало слово *тоти*, хторе ту информативно нєдостаточне).

У даєдних случайох слово або словозлученє главного виреченя за хторе ше вяже зависне виреченє нє вимага дополнєнє, алє го допущує: *На єдним плїтшим месце,* **дзе було досц каменя***, прешли през рику* (зависне виреченє *дзе було досц каменя* толкує слово *место*, гоч воно нє вимага таке толкованє).

Зависне виреченє ше вяже за главне зоз злучнїками хтори ту маю чисто *синтаксичну* функцию, нє одредзуюци одношенє зависного и главного виреченя и по значеню. До єдночленових виреченьох спадаю: *дополнююци (*главне слово у нїх дїєслово: **Гварел** *ми* най придзем); *присубстантивно-атрибутивни (*главне слово у нїх меновнїк: *Стретнул сом* **пайташа** цо бул зо мну на лєтованю*)*; *заменовнїцко-односни* (главне слово заменовнїк або заменовнїцки присловнїк: *Дай ми* **тото** цо ши принєс, *Шицки попатрели* **тамаль** одкаль ше чуло гурчанє*), прикомпаративни* (главне слово компаратив: **Лєпши** *є* як цо я думал) и даєдни други типи виреченьох. Єдночленово виреченя ше волаю и *присловни* виреченя

б) *Двочленово* виреченя то таки зависно-зложени виреченя у хторих ше зависне виреченє вяже *за цале главне виреченє*. Вяза медзи главним и зависним виреченьом досц шлєбодна: главне виреченє виражує релативно закончену думку, може стац без зависного, нє вимага же би було преширене зоз зависним виреченьом. У виреченю *Пришли з поля, бо падал диждж* главне виреченє можеме похасновац и як закончене виреченє, а можеме го прешириц и з другима файтами зависних виреченьох: *Пришли з поля же би патрели пренос змаганя; Пришли з поля кед слунко було ище високо.* Зависне виреченє ше вяже за главне зоз

семантичнима злучнїками, хтори служа нє лєм за вязанє зависного вреченя ґу главному, алє одредзую одношенє тих двох вреченьох по значеню (часово, причиново, условни и др. злучнїки). До двочленових зависно-зложених вреченьох спадаю: *часово, причиново, пошлїдково, цильово, условни, допусни, поровнуюци* и даєдни други вреченя.

& 118.8. Понеже лоґично-ґраматичну класификацию прилапюю векшина авторе школских учебнїкох у нас, ми ше у тим учебнїку тиж опредзелєли за ню.

Субєктово вреченя

& 119. Субєктово зависни вреченя конкретизую субєкт главного вреченя. За нїх поставяме питанє як и за субєкт: *хто? цо? хтори?* По конструкциї можу буц: **а)** *односни* або *означуюци*; **б)** *злучнїково.*

а) Односни субєктово вреченя ше злучую з главним вреченьом зоз односнима заменовнїками *хто, цо, хтори/котри:*

Най це хвалї **хто це сце**, *// я задармо нє сцем це* (Єршов). Вреченє *хто це сце* субєкт вреченя *най це хвалї* – питаме ше: **хто** *най хвалї*? – и можеме го заменїц з єдним словом у функциї субєкта: *Най це хвалї* **други**, *Най це хваля* **почитователє**.

Бо Норд Америка жем є превеліка, та ше по нєй скита **хто нє зна язика** (нар. писня). Вреченє *хто нє зна язика* субєкт вреченя *та ше по нєй скита* – питаме ше: **хто** ше скита? – и можеме го заменїц напр. з меновнїком *странєц: ... та ше по нєй* **странєц** *скита.*

На концу ше укаже **хто ма право**. Вреченє *хто ма право* субєкт вреченя *на концу ше укаже* – питаме ше: **хто, цо** ше на концу укаже*?* – можеме го заменїц напр. з меновнїком *правда*: *На концу ше укаже* **правда**.

Шнїло ше ми же бизме насипалї ... на єдну громаду овса, на другу громаду жита, а на трецу громаду кукурици; та **хторому** [гачецу] **рок**, *пойдзе ґу овсу, а* **хторому два**, *пойдзе ґу житу, а* **хторому три**, *пойдзе ґу кукурици!* (Етн.) Означени субєктово вреченя можеме заменїц зоз словозлученями *рочне (дварочне, трирочне) гаче: та* **рочне гаче** *пойдзе ґу овсу, а* **дварочне** *пойдзе ґу житу, а* **трирочне** *пойдзе ґу кукурици.*

Досц части вреченя зоз заменовнїками *хто, хтори – тот, цо – тото* у корелациї (кед на початку зависного вреченя заменовнїки *хто, хтори, цо*, а на початку главного (нє обовязно) заменовнїки *тот, тото)*: **Хто бул даяки шпекулант**, **тот** *добре прешол у войни* > ***Шпекуланти*** *добре прешли у войни.* – **Цо прешло**, **тото** *ше уж нє враци* > ***Прешлосц*** *ше уж нє враци.* – **Цо нагадовал**, **тото** *ше и зисцело* > ***Його нагадованє*** *ше зисцело.* – **Тот цо о нїм бешедовали** *стал при дзверох* > ***Спомнути*** *стал при дзверох.*

Односни субєктово вреченя окреме характеристични за присловки: **Хто роби** *тот ма* > ***Роботни чловек*** *ма.* – **Хто другому долїк копе** *сам до ньго пада* > ***Злонамирни чловек*** *сам пада до викопаного долїку.* – **Хто купує цо му нє треба**, *будзе предавац и тото цо му треба* > ***Трошни чловек*** *раз будзе предавац и тото цо му треба.*

б) У злучнїкових вреченьох зависне вреченє ше вяже за главне зоз злучнїками *же, же би, чи, цо, як, як кед би* и др.. Напр.: *Нервирало го* **же сом нє приходзел пораднє** > *Нєрвирало го мойо* **нєпорядне приходзенє**. – [Кед сом пришол з роботи] *перше ми було* **же бим ше добре наполудньовал** > *... перши ми бул* **добри полудзенок**. – *Чи ше у историї дакеди случело* **же народ-порабйовач добродзечнє дал шлєбоду порабеному народу** > *Чи ше у историї дакеди случело* **добродзечне одреканє порабйовача од права на порабеного***? Привидзовало ше єй* **же за каждим древом стої даяке страшидло** > *За каждим древом ше єй привидзовало* **даяке страшидло**. – *Праве щесце* **же зме ше стретли** > **Нашо стретнуце** *праве щесце. – Случує ше* **же добри школяре нараз попуща у ученю** > Случує ше **попущованє у ученю** и при добрих школярох.

Предикатово вреченя

& 120. Предикатово вреченя преширюю значенє меновей часци менового предиката. Їх предикат ше состої зоз звязки и заменовнїкох *тот, таки* и *шицко.* Зависне вреченє ше вяже за главне зоз злучнима словами *яки, хто, хтори, цо, дзе, кадзи, одкаль, кед* и злучнїками *же, же би, як кед би.*

1. Вреченя зоз заменовнїком *тот* у меновей часци предиката знача идентичносц медзи даким/дачим: *Природа то шицко* **тото цо нас окружує**. Або: *Природа то* **шицко цо нас окружує**. – *Вон нє* **з тих цо их треба наганяц єсц.**

2. Вреченя зоз заменовнїком *таки* у меновей часци предиката: **а)** Вреченя зоз заменовнїком *яки* у функциї злучнїка знача квалитативну характеристику дакого/дачого: *Вон остал* **таки яки вше и бул.**

Слїдующи приклади у инверзиї: **Яки оцец**, **таки** *син* > *Син* **таки исти (нє)добри**. – **Яка матка, така** *Катка* > *Катка* **така иста (нє)добра**. – **Яка челядз**, **така** *и робота* > *И робота* **така нїяка**.

б) Вреченя зоз злучнїками *же* и *же би* виражую прикмету указуюци на пошлїдок и ступень: *Вон* **таки же го уж нє можем поднєсц** > *Вон* **таки нєподношлїви. –** *Горучава у пустинї дакеди* **така же би ю чловек нє могол витримац.**

Вреченя зоз злучнїками *як* и *як кед би* виражую прикмету поровнуюци ю з дачим: *Розлика медзи нами* **така як медзи нєбом и жему. –** *Вираз твари му бул* **таки як кед би го дахто бовкнул з песцу по носу.**

По значеньових одношеньох медзи главним и зависним виреченьом и по злучнїкох з якима ше зависне виреченє вяже за главне виреченє предикатово виреченя блїзки атрибутовим. По структурно-семантичней класификациї зависно-зложених виреченьох (на єдночленово и двочленово) предикатово виреченя спадаю до истей файти зоз атрибутовима виреченями – до *заменовнїцко-односних* єдночленових виреченьох (у хторих главне слово за хторе ше вяже зависне виреченє – заменовнїк або заменовнїцки присловнїк).

Атрибутово виреченя

& 121.1. Атрибутово виреченя виражую атрибут главного виреченя. Подредзени су найчастейше меновнїку главного виреченя. За нїх, як и за атрибут, поставяме питанє: *хто? яки? чий?* За виреченє *Посцигли успих якому ше и наздавали* питаме ше: *Яки успих посцигли?* За виреченє *Владо ходзи до школи до хторей и його брат ходзел* поставяме питанє: *До хторей школи ходзи Владо?*

& 121.2. Атрибутово виреченя мож заменїц з атрибутом, а атрибут зоз атрибутовима виреченями: *Наградзели школярох* **хтори ше вредно учели** > *Наградзели* **вредних** *школярох.* Медзитим, атрибутово виреченя маю ширши можлївосци за означованє меновнїкох. Атрибутово виреченя єст барз вельо и нєт за кажде з нїх одвитуюци атрибут. Вони ше праве прето и хасную же з атрибутами нє мож виражиц шицки прикмети. Так атрибут *вредни* у наведзеним прикладу ище нє гутори у чим були школяре вредни: у школскей задруги, у окремшколских активносцох, у ученю...? Прето як замена за *вредни* можу буц виреченя: *...хтори ше вредно учели; ...хтори вредно робели у школскей задруги; ...хтори ше вредно закладали у секцийох* итд. (оп. и & 118.4 и & 118.5).

Атрибутово виреченє обично стої нєпостредно за меновнїком хтори одредзує: *Сцигли нам кнїжки* **хтори зме наручели**. Атрибутово виреченє *хтори зме наручели* стої после меновнїка *кнїжки.*

& 121.3. Дакеди атрибутово виреченє стої за словами хтори подредзени меновнїку: *Мац бешедовала з наставнїком* **физики**, *хтори преподава єй синови* (ґенитив *физики* подредзени меновнїку *наставнїк*, за хтори ше вяже зависне виреченє). – *Шицки гласали на референдуме* **о месним самодопринесу**, *хтори отримани внєдзелю* (вираз *о месним самодопринесу* подредзени меновнїку *референдум*, за хтори вязане зависне виреченє).

& 121.4. Атрибутово виреченя найчастейше указую на прикмету предмета з хтору видзелюю тот предмет зоз ґрупи поняцох истей файти. Напр.: *Слухаме писню* **хтору компоновал познати композитор.** (Єст вельо писнї, а ми спомедзи нїх видзелєли и слухаме лєм єдну: тоту цо компоновал познати композитор.) Атрибутово виреченя того типа можеме наволац *поєдинєчно-характеризуюци.*

Други тип то *обще-характеризуюци* атрибутово виреченя. Вони указую на прикмету предмета нє видзелююци го з ґрупи поняцох истей файти. Напр.: *Тот композитор компонує писнї* **яки компонує векшина композиторох.** (Композиторово писнї ше нє видзелюю з даяку характеристику, одн. маю общу характеристику як и писнї других композиторох.) Таки и приклад: [Драма Е. Кочиша „Вона нєвиновата”] *То социална драма* **яку** *писала векшина драмских писательох у рускей литератури старшей и стреднєй ґенерациї* (Ю. Там.).

Поєдинєчно-характеризуюци атрибутово виреченя

& 121.5. По файти злучнїкох з хторима ше вяжу за главне виреченє поєдинєчно-характеризуюци виреченя можеме подзелїц на два ґрупи: **1.** виреченя зоз заменовнїками у функциї злучнїкох (заменовнїцки злучнїки); **2.** виреченя зоз присловнїками у функциї злучнїкох (присловнїково злучнїки).

Заменовнїцки злучнїки

& 121.6. У функциї злучнїкох хасную ше заменовнїки *хтори/котри, цо, чий, яки.* Заменовнїцки злучнїки *хтори/котри* ше у литературним язику ровноправно хасную. Приклади (типи виреченьох под **а** и **б** потолковани под & 121.12. и & 121.13):

а) *Збера коло себе людзох* **хторим место даґдзе у Митровици** (М. Ков.). – *Нашо обставини нам, накадзи ше народзиме, пририхтаю фурмочку* **по хторей мушиме жиц** (М. Пап). – *Запалєл шветло* **котре ошвицовало слику на склу** (В. Коч.).

б) *(1) З правого боку дражка медзи телеґрафскима слупами,* **зоз хторих чуц гучанє дротох** (М. Ков.). – *(2) На столє стала фляша з палєнку,* **хтора и помогла же би розгварка була така жива** (М. Ков.). – *(3) Данил Копчанского,* **хтори ище ходзел до першей класи**, *мал розбиту таблїчку* (Е. Коч.). – *З бритву,* **хтору на ременю оштрел**, *бритвел* (Е. Коч.). – *Мешачок дзешка од горе ше ошмишковал на руску младеж,* **котра** *ше у ноцних годзинох, у любови забавяла.* (Дю. Биль.)

& 121.7. Атрибутово виреченя зоз заменовнїком *хтори/котри* характеристичнєйши за литературни як за народни язик. У народним язику ше место нїх частейше хасную конструкциї зоз злучнїком *цо.* Напр.:

а) *Ей, нє видно тот мой валал // дзе ше я народзел, алє видно тоти дражки* **цо я по нїх** *ходзел. – Тото дзивче шварне* **цо ма** *очка чарни // то би я сцел. – Чи то тота студзеночка* **цо ю з нєй** *купали, // а кед пришол перши питач, та ю за ньго дали?* (нар. писнї) – *Ещик ми ту маме єдну хижу* **цо попод ню вода идзе** (Етн.). –

Витор поцагнул моцнєйши, а жем шпурнула проци нєба зос прахом аж гет до хмарох **цо ше видзельовали од тей велькей, силней, мацериньскей хмари** *... Буря. Бачваньска буря* **цо турнї з церквох зруцує, брадла розноши по польох**... (Г. Кост.). – *Ґазда ма медзи салашами и вельки будинок* **цо го волаю каштель** (Дю. Лат.).

б) *Туберкулозу у швеце з векшим успихом победза муляре,* **цо будую здрави и шветли хижи** *... як дохторе* (РС). – *Наш дїдо ше сховал до своєй колїби*, **цо** *на щесце зос своїм зведзеним боком стої гу западу... Шицко то тирвало два годзини и указало ше слунко... Благословена бачваньска жем,* **цо**, *як решето, препущела шицку воду до своїх глїбинох! – Алє цукернїк,* **цо** *през цали живот випека „похераї", дораз осети шицки хиби нєфиного „похераю"* (Г. Кост.).

& 121.8. Заменовнїки *хтори/котри* и *цо* синоними. Розлика медзи нїма у тим же заменовнїк *хтори/котри* ма ґраматични катеґориї роду, числа и припадку, напр.: *дзецко* **котре** *ше вредно учи* (середнї род), *дзеци* **котри** *ше вредно уча* (множина)*, дзеци* **котрим** *додзелєни награди, дзеци з* **котрима** *роби учитель* (припадки). З другого боку, заменовнїк *цо* ма лєм катеґорию припадку. По А. Дуличенкови „хасноване заменовнїка *цо* завадза ясносци одношеня зависней часци ґу одредзеному слову." У таким случаю у зависней часци ше зявює обєкт або предикатов додаток у форми особного заменовнїка, котри ше склада зоз словом главного вирече̨ня у шицких ґраматичних катеґорийох – у припадку, числу, роду. Напр., кед у словозлученьох *школяре котрим додзелєни награди, мост попод хтори можу прейсц и вельки ладї* место *хтори/котри* похаснуєме злучнїк *цо*, мушиме после нього похасновац и особни заменовнїк – у першим словозлученю у функциї обєкта, у другим – у функциї додатка: *школяре цо* **им** *додзелєни награди, мост цо попод* **нього** *преходза и вельки ладї.* Таки и приклади: *роботнїк котрому додзелєне припознанє* > *роботнїк цо* **му** *додзелєне припознанє; чловек з котрим оцец бешедує* > *чловек цо* **з нїм** *оцец бешедує.*

& 121.9. Заменовнїцки злучнїк *чий* у атрибутових вирече̨ньох характеристичнєйши за литературни як за народни язик. У народним язику ше як еквиваленти хасную и други конструкциї (зоз злучнїком *цо* и др.). Напр.: *Наградзели инженєра* **чий** *патент достал широку применку* > у народним язику*: Наградзели инженєра* **цо його (цо му)** *патент достал широку применку*. *– Треба ше учиц од людзох* **чийо** *дїла бешедую о нїх и по їх шмерци* (М. Коч.).

Присловнїково злучнїки

& 121.10. **а)** *Я нє знам другу жем* **дзе** *людзе так шлєбодно жию* (М. Коч.)**. –** *Зоз страхом попатрел на тот бок* **одкаль** *ше чуло мурчанє. – Ей, нє видно тот мой валал* **дзе** *ше я народзел* (нар. писня). *– Ти пameташ Галку и гевту нашу пригоду* **кед** *сом Миколу Шутого пре Галку вдерел* (М. Ков.). *– Вельо чежши живот був у часох* **кед** *людзе водзели чежку борбу з природу.*

б) *Голуби правя гнїзда коло обисцох,* **дзе вше єст єдзеня за нїх. –** *Школованє закончел по войни,* **кед барз були потребни фаховци.**

Обще-характеризуюци атрибутово вирече̨ня

& 121.11. Атрибутово вирече̨ня того типа указую на характеристику предмета нє видзелююци го з ґрупи предметох истей файти. Вони обично у главним вирече̨ню маю корелативни заменовнїк *таки: Посцигли зме* **таки** *успих* **якому** *зме ше наздавали.* За главне вирече̨нє ше вяжу зоз злучнїками *яки, як, ягод, цо, як кед би, же, же би.*

1. Злучнїки *яки, як* и *ягод* (часто у корелациї зоз заменовнїком **таки)** указую на идентичносц прикмети хтору виражує зависне вирече̨нє и прикмети меновнїка за хтори ше вирече̨нє вяже: *У ботанїцкей заради зме видзели* **(таки)** *рошлїни* **яки** *нє рошню на нашим поднєбю.* Приклади:

а) *Раз тамтот кум цо пришол на госцину гвари тому кумови: „Го, куме, як я страдал тераз кед сом ишол до вас." А тот гвари: „Та як?" А вон гвари: „***Таки** *гад вишол на мнє груби* **ягод** *тоти вашо рейтеши там на пецу. А я брал груди, та сом руцал до нього,* **таки** *вельки* **ягод** *вашо бухти цо там на посцелї у миски. А був* **таки** *длугоки* **як** *тоти колбаси цо ту маце у столїнки; а, – гвари – так сичел на мнє ягод тот печени гунар там у пецу; а* **така** *крев з нього ишла* **ягод** *тото вино цо под посцелю маце."* (Етн.)

За народни язик характеристични и вирече̨ня зоз злучнїком *цо:* **Такого** *маш сина* **цо** *го нєт у нашого краля жеми* (Етн.). – [Вино] *Добре таке було* **цо** *ещи таке нїгда нє пилї* (Етн.).

б) *Тот композитор компонує писнї у народним духу,* **яки** *нєшка компоную и велї други композиторе.*

2. Атрибутово вирече̨ня зоз злучнїком *як кед би (*и *ягда)* указую на зявенє хторе ше поровнує з дачим задуманим: *Одвитовал зоз таким тоном* **як кед би** *му було шицкоєдно. – Дакус храмал и був таки* **як кед би** *нє було живота у нїм* (М. Коч.).

3. З атрибутовима вирече̨нями зоз злучнїком *же* наглашує ше вельки ступень прикмети предмета на хтори указую. Мож их трансформовац до вирече̨ньох зоз злучнїком *яки: Кед ше обудзи, а при нїм* **таки** *три жвири вельки* **же** *вон таки ещи нїгда нє видзел* (Етн.) > *... а при нїм таки три жвири вельки* **яки** *вон ещи нїгда нє видзел. – Красни* [мост] *був* **таки же** *тераз уж нє правя таки* (Етн.) > *Красни був таки* **яки** *тераз уж нє правя. – Таки красни конь був з нього* **же** *вон такого ещи нїгда нє видзел* (Етн.).

4. Вирeченя зоз злучнїком *же би* знача же предмет на хтори ше указує у главним виреченю ма або треба же би мал одредзену характеристику, квалитет и под.: *Порциї нє шму буц таки вельки* **же би** *их народ нє могол витримац. – Ти уж таки вельки же биш ше могол и озбильнєйше справовац.*

& 121.12. **Запята у атрибутових виреченьох.** Микола Кочиш атрибутово виреченя описує на 39-40. боку своєй Граматики за VII класу (1967) (вон хаснує термин *означуюци* виреченя): „... Означуюци виреченя можу мац... ище и службу дополнюючого толкованя... Напр.: *Яким, котри бул треци по шоре од Яника, намагал ше же би го обишол. – Яни оштро плєл репчень и ґордон зоз панского жита, котре було густе як тепих.*

Тоти означуюци виреченя нє пояшнюю **котри Яни, котре жито**, алє служа як дополнююце толкованє. Могли бизме повесц и так: *Яким, а вон бул треци по шоре од Яника,...; ... зоз панского жита, а воно було густе як тепих.*

Таки зависни виреченя вше ше оддзелюю зоз запяту од меновнїка на котри ше одноша ....

Пробуйце одгаднуц яка розлика у значеню тих двох виреченьох:

1. Людзе, **котри ходза на двох ногох***, покорели природу.*

2. Людзе **котри ходза на двох ногох** *покорели природу.*

Перше виреченє значи: Людзе, а вони **шицки** ходза на двох ногох, покорели природу. Друге, так як є написане, значи: Лєм тоти людзе котри ходза на двох ногох покорели природу."

& 121.13. Атрибутово виреченя другого типа *цеснєйше вязани* за одредзене слово главного виреченя и прето ше пишу без запяти. Виреченя першого типа, хтори маю функцию дополнюючого толкованя, нє вязани цесно за слово главного виреченя, та ше пишу зоз запяту.

У пасусох & 121.6-121.7, & 121.10-121.11. наводзели зме приклади за тоти обидва типи атрибутових виреченьох: за други тип (без запяти) давани приклади под **а**, а за перши тип (зоз запяту) – под **б.** Запяту зме у прикладох кладли по наведзеним правилу, а нє як ю авторе похасновали. Бо, у пракси тоти два файти атрибутових виреченьох ридко розликуєме, та можебуц и у половки случайох погришно кладземе запяту. Обще-характеризуюци виреченя найчастейше того другого типа (без запяти).

& 121.14. **Сербски уплїв. 1.** Кед зависне атрибутово виреченє значи же предмет на хтори ше указує у главним виреченю ма або треба же би мал одредзену *задоволюючу* характеристику, у сербским язику воно ше вяже за главне зоз злучнїком *да*: *Порези никад не смеју бити такви* **да** *народ не може да их издржи.* Под сербским уплївом ми дакеди у таких виреченьох хаснуєме злучнїк *же: Порциї нїгда нє шму буц таки* **же** *их народ* **нє може** *витримац* (РН 1927). Наш еквивалент, медзитим, ту злучнїк **же би**, та би тото виреченє мало глашиц: *Порциї нїгда нє шму буц таки* **же би** *их народ* **нє могол** *витримац.* Таки и приклади: [Русия ма 3.000 воєни авиони.] *Тота воздухова флота цалком достаточна* **же** *ше держава* **може** *одбранїц од каждого нєприятеля* (РН) (по сербски: *Ова ваздушна флота је сасвим довољна* **да** *држава* **може** *да се одбрани...*; треба: *Тота воздухова флота цалком достаточна* **же би** *ше держава* **могла** *одбранїц од каждого нєприятеля). – У цилю зопераня крадзох Совит принєсол одлуку* **же** *ше од 1. юния забрані войсц до хотара ... тому хто нє ма потвердзенє же ма жеми у хотаре* (РС) (по сербски: *Савет је донео одлуку* **да** *се забрани...*; треба: *Совит принєсол одлуку* **же би** *ше забранєло войсц...).*

Таку исту гришку правиме и у обєктових виреченьох (оп. & 122.22).

2. Под уплївом сербского и українского язика у литературним язику дакеди хаснуєме злучнїк *яки* у виреченьох хтори звичайно хаснуєме зоз злучнїками *хтори/котри* и *цо: Зявеня у култури* **яки характерую остатнї час** *одражели ше и на дискусию* (РС) > *Зявеня у култури* **хтори** *характерую остатнї час... – Заоштрени верхи їх* [олеандрох и чемпресох] *здабу на копиї* **з якима** *би сцели пребиц хмарку* (С. Мак.) > ... *здабу на копиї* **з хторима** *би сцели пребиц хмарку*.

Обєктово виреченя

& 122.1. Обєктово виреченя виражую обєкт главного виреченя директни и дальши. У виреченю *Вон повторел мойо слова* место директного обєкта *мойо слова* можеме похасновац зависне виреченє: *Вон повторел* **цо сом гуторел.** Виреченє *цо сом гуторел* дополнює дїєслово *повториц* як цо го обєкт *мойо слова* дополнює у предходним виреченю. У виреченю *Чувствовал нємоц* место директного обєкта *нємоц* можеме похасновац тиж зависне виреченє: *Чувствовал* **же нє ма вецей моци**. Як и обєкт *нємоц,* зависне виреченє *же нє ма вецей моци* дополнює дїєслово *чувствовац*. У виреченю *Прешвечел ше* **до правдивосци тей подїї** место дальшого обєкта *до правдивосци тей подїї* тиж можеме похасновац зависне виреченє: *Прешвечел ше* **же тота подія була правдива.** Зависни виреченя хтори ше находза у истим одношеню ґу управяцому дїєслову як и обєкт воламе *обєктово виреченя.*

& 122.2. Управяци дїєслова у обєктових виреченьох преходни. Знача бешедну, думкову, емоционалну, спознаваюцу, дзекову, оценююцу дїю и емоционални або интелектуални стан. Окрем дїєсловох у функциї управяцого слова можу буц и други файти словох кед маю словотворни або синонимски вязи з дїєсловом: место дїєслова *прешвечиц ше* у прикладу з предходного пасуса можеме похасновац форму дїєприкметнїка*: Бул прешвечени до правдивосци тей подїї.* Тиж и фразеологийни словозлученя можу буц у функциї управяцого слова: попри *Мерковал* **як робя** (= мерковал **на їх роботу**) можеме повесц и *Обрацел увагу* **як робя**; попри

Знал **же є нєозбильни** (= знал **його нєозбильносц**) можеме повесц и *Мал на розуме* **же є нєозбильни** (= мал на розуме **його нєозбильносц).**

По значеню обєктово вирече̋ня можеме подзелїц на два ґрупи: **1.** *висловни вирече̋ня* и **2.** *вирече̋ня хтори знача виражованє дзеки.*

Висловни вирече̋ня

& 122.3. Найвекшу ґрупу обєктових вирече̋ньох представяю *висловни* або *декларативни* вирече̋ня (сербски термин: *изричне* реченице).

У функциї управяцого слова у висловних вирече̋ньох можу буц: дїєслова хтори знача бешедованє (або нєбешедованє): *гуториц, гвариц, повесц, бешедовац, приповедац, сообщовац, информовац, обвисцовац, явяц; крич, прециховац*; дїєслова хтори означую вонкашнї прикмети бешеди: *кричац, шептац, сичац, прецадзиц (през зуби)*; дїєслова хтори знача улогу бешеди у комуникациї: *повторйовац, подцагнуц, пояшнїц* и др.; дїєслова хтори знача взаємни одношеня субєкта з другима учаснїками комуникациї – його цилї, намири, справованє: *поносовац ше, твердзиц, обецовац, признавац* и др.; дїєслова хтори знача интелектуални и емоционални дїї: *доказовац, (на)учиц*; дїєслова хтори знача емоционални реакциї и стани: *одушевйовац ше, чудовац ше, одобровац, радовац ше, гнївац ше, ганьбиц ше* (обєктово вирече̋ня з тима дїєсловами виражую компоненту причини); дїєслова хтори знача роздумованє, предпоставянє, упечаток: *задумовац, заключовац, думац, предвидзовац, предчувствовац, сумняц*; дїєслова хтори знача знанє, розуменє и паметанє*: знац, розумиц, паметац, здогаднуц ше, вериц, потрафиц*; дїєслова *чуц, видзиц* и под.; дїєслова хтори знача питанє: *питац ше, опитац ше, випитовац ше, розпитовац ше, дознавац ше, презнавац ше, интересовац ше.*

& 122.4. Зависне вирече̋нє ше вяже за главне: **а)** зоз злучнїками **же** и **же би**: *гварел* **же идзе**; **б)** зоз заменовнїками и присловнїками у функциї злучнїкох: **хто, цо, яки, чий; дзе, кадзи, одкаль, кельо, прецо, нач**, **як** и др.: *гварел* **одкаль идзе,** *гварел* **хто идзе***, гварел* **од кого идзе,** *гварел* **з ким ше дружи,** *гварел* **кельо иду** итд.; у функциї злучнїка досц части и злученя зоз злучнїком *же:* **же хто, же цо, же яки, же чий, же дзе, же кадзи, же одкаль, же кельо** и др. (О тих злученьох оп.: А. Дуличенко: *Система и специфичносц злучнїцких конструкцийох з початкову компоненту* **же...,** Jugoslavo-Ruthenica, Н. Сад, 1995, 240-264); **в)** зоз злучнїком **як кед би**. Злучнїк **же** найчастейши и стилски нєутрални.

& 122.5. Злучнїк **же.** *Поведз му* **же** *нє можем присц. – Криє* **же** *ше гнїва. – Поносує ше* **же** *ма малу плацу. – Прешвечує ме* **же** *сом нє у праву. Думам* **же** *то могло буц лєпше зробене. – Думаш* **же** *я нє знам яке то трешка, гей?* (Дю. Папг.). *– Чул сом за ньго, ещи лєм таки був як овес у мацери,* **же** *цошка вельки юнак будзе!* (Етн.)

& 122.6. Дїєслова хтори знача емоционални реакциї и стани виражую компоненту причини: *одушевйовац ше, чудовац ше, осудзовац, одобровац, радовац ше, гнївац ше, ганьбиц ше*. Напр.: *– Чудуєм ше* **же** *так нїч нє розумиш. – Осудзую го* **же** *так поробел.*

Вирече̋ня з причинову компоненту у народним язику ше хасную и зоз злучнїком *цо*: *Одпущ ми, мой сину,* **цо** *сом це на шмерц осудзел* (Етн.).

& 122.7. Кед управяци дїєслова знача роздумованє, предпоставянє, упечаток, емоциї (*задумовац, заключовац, думац, предвидзовац, предчувствовац, сумняц, бац ше* и др.) зависне вирече̋нє ше вяже за главне зоз злучнїками *же* и *же би: Думал* **же** *то будзе добре, Думал* **же би** *то було добре.*

У таких вирече̋ньох дакеди погришно хаснуєме и злучнїк *най: Власци ше бали* **най** *у книжки нє виду на шветло дня даяки їх закулисни роботи* (РС).

& 122.8. Кед управяце дїєслово з неґацию, зависне вирече̋нє може буц зоз злучнїком **же би**: *Я нє паметам анї* **же би** *вон* [учитель] *пред нами даяки експерименти виводзел ... Нє паметам анї* **же би** *ме за тоти штири роки дакеди бил* (М. Ков.). *– Нє думал сом* **же** *би вон мог присц.* Таки вирече̋ня виражую баржей *пообщующе* значенє од вирече̋ньох зоз злучнїком **же:** *Нє думал сом* **же** *вон може присц.*

& 122.9. Кед управяце дїєслово значи питанє *(питац ше, випитовац ше* и др.), зависне вирече̋нє ше вяже за главне лєм зоз заменовнїцкима и присловнїцкима злучнїками, а нє и зоз злучнїком *же: Питал ше му* **дзе идзе. –** *Розпитовали ше* **хто би то могол зробиц.** (Нїгда напр. нє повеме: *Питал ше му* **же** *идзе* и под.)

& 122.10. **Сербски уплїв.** Под уплївом сербского язика, по образцу вирече̋ньох типа *Каже* **како** *свој родни град не би мењао ни за један други*, нашо писателє дакеди место **же** хасную злучнїк **як:** *(1) Алє такой и предлужує же би доказал* **як** *вон зна вецей о тим о чим поставел питанє* (М. Ков.) (треба: *же би доказал* **же** *вон зна вецей). – (2) Нєприємно му же ше видал* **як** *шицко зна* (М. Ков.) (треба: *же видал* **же** *шицко зна). – (3) Другого дня пришол його шовґор ... зоз салашу же би явел* **як** *Стипа, шицок залюштани и зуновани, сцигол там* (Велько Петр.) (треба: *же би явел* **же** *Стипа... сцигол*; у сербским тексту у тим вирече̋ню злучнїк *како: Други дан дошао је његов „шогор" ... са салаша да јави,* **како** *је Стипа, сав улопан и угруван, стигао онамо*). *– (4) У своїм поцерпаню Гак анї нє збачел* **як** *ше кус-покус ... прибліжує ґу улїчки* (М. Твен) (треба: *анї нє збачел* **же ...** *ше прибліжує;* у тексту на сербским: *У својој стрепњи, Хак није приметио* **како** *се све више и више приближио сокачету*).

& 122.11. **Заменовнїцки и присловнїцки злучнїки** маме у прикладох: *Приповедал* **кадзи** *путовал. – Тарас думал и нє могол подумац* **дзе** *ше подзел Андри* (Ґоґоль). *– Ище вше ше нє здогаднул* **же з чим** *покуту завредзел* (Ґ. Олуїч). *– Гевтот хто нє знал* **же о чиїм** *малюнку слово, мог вериц* **же** *патри на Царицову дзивку лєбо унуку* (Ґ. Олуїч). *– А правду повесц, чи бизме сами и потрафели* **котри** *праве Йовґенов салаш кед их тамадз*

тельо єст (Ґ. Олуїч). – *Алє ше* [Тарас Бульба] *такой здогадал* **яке** *Андрийово шерцо барз чувствительне ґу женским словом* (Ґоґоль). – *Бульба нє могол знац* **цо** *бог рихта чловекови на ютре* (Ґоґоль). – *дудрал оцец накадзи дознал* **чого** *ше я прилапел* (Дю. Папг.). – *Питала ше му* **же одкадз** *то вон ма* (Етн.). – *Питаю ше му* **же дзе** *идзе* (Етн.). – *Потолковал му* **як** *ма оправиц машину.*

& 122.12. Вирeченя зоз злучнїком **як** знача и подполну идентичносц точкох патреня субєкта (аґенса) и бешедуюцого, хтори оценює сообщенє як подполно правдиве и точне. Управяци слова знача „чувствовац; патриц, видзиц; чуц; паметац”. Напр.: *Ниа, ище и нєшка чувствуєм* **як** *ми талпи церпню кед ше ма хвиля пременїц* (Е. Коч.**)**. Место злучнїка **як** у тих виреченьох можеме похасновац злучнїк **же***: Чувствуєм* **же** *ми талпи церпню*.

& 122.13. Дакеди ше зависни вирeченя вяжу за обєкт главного вирeченя, конкретизую го и прецизую з даєднима подробносцами. У писаню ше опрез таких зависних виреченьох дакеди кладзе смуга. Напр.: **О тих найстарших людзох** [перших людзох на жеми] *будземе писац и* **о їх живоце: як** *вони жили,* **цо** *єдли,* **цо** *робели,* **як** *ше облєкали,* **у чим** *бивали,* **яке** *орудиє мали,* **яке** *було їх думанє о швету и животу,* **до чого** *верели* (РН). – *Виприповедал ми* **свой живот – як** *ше школовал,* **як** *почал робиц,* **яки** *нєправди поднєс.* Кед ше вихаби обєкт, таки зависни вирeченя поставаю звичайни обєктово вирeченя: *Будземе писац* **як** *вони жили,* **цо** *єдли,* **цо** *робели,* **як** *ше облєкали ... – Виприповедал ми* **як** *ше школовал,* **як** *почал робиц,* **яки** *нєправди поднєс.* Таки вирeченя характеристични за бешедни язик.

& 122.14. Злучнїк **як кед би.** У зависних виреченьох зоз тим злучнїком виноши ше нєпрешвеченосц до сообщеного факта, предпоставка, а дакеди и нєточносц. У функциї главного слова находза ше слова хтори знача бешеду, думанє, упечаток, чувство и оцену. Напр.: *Уображел* **як кед би** *шицок швет був його. – Випатрало му* **як кед би** *ше нараз дзень претворел до ноци.*

У литературним язику место **як кед би** дакеди ше хаснує злучнїк **як же (**и **яґод же**), хтори представя калк сербского злучнїка **као да**. Напр.: *Осетела ягод* **же** *ю нєсподзивано укушел якиш отровни гад* (Ґоґоль).

& 122.15. Окремну ґрупу висловних виреченьох представяю вирeченя зоз опитним злучнїком **чи** одн. **же чи**. У функциї управяцого слова хасную ше дїєслова хтори знача „знац” або „нє знац” *((нє) розумиц, (нє) знац, (нє) чуц, (нє) видзиц, (нє) чувствовац*), „роздумовац” (*сумняц, роздумовац),* дїєслова хтори знача цильову спознаваюцу дїю, т. є. питанє, интересованє и под. *(питац ше, поставяц питанє, интересовац ше, розпитовац ше, здогадовац ше, радзиц ше*) або знача знанє як резултат спознаваюцей дїялносци *(дознац, утвердзиц).* Таки вирeченя виражую нєдиректне питанє або предпоставку з ниянсу нєсиґурносци. Напр.: *Я нє знам, кралю найяснєйши,* **чи** *я то годзен саднуц* (Етн.). – *Чекаю* **чи** *ище дахто придзе. – Роздумовал* **чи** *добре поробел. – Нє знам* **чи** *ше уж врацел.*

Предикат зависного вирeченя може буц з негацию: *Пита ше дїдови* **чи нє зна** *кадзи тот варош* (Етн.). *– Патрел* **чи** *дахто* **нє наидзе**. *– Мерковал* **чи** *дахто* **нє слуха**. *– Пошедали до капурки и випатрали през улїчку* **чи нє обача** *познати коч, або* **чи нє учую** *познати черкот їх коча* (М. Коч.).

Предикат зависного вирeченя може буц и у форми потенцияла: *Пойдзе там, та ше пита* **же чи би** *го нє приялї на ноц* (Етн.). – *Дораз ше му краль пита* **чи би** *вон нє могол саднуц яки знаки ма його дзивка на себе*.

Вирeченя з управяцима дїєсловами зоз значеньом „думац; ламац ше, буц нєодлучни” у народним язику ше хасную з инфинитивом: *Роздумовал чи му* **повесц.** У литературним хасную ше и зоз злучнїком *най*: *И тераз ше ламал* **же** *чи* **най** *им пове чи нє* (Дю. Лат.).

& 122.16. У висловних виреченьох зависне вирeченє обично стої после главного т. є после управяцого слова. У досц ридких случайох инверзиї наглашує ше змист зависного вирeченя. Напр.: **А дзе вон тераз жиє –** *нїхто нє зна.* – **А чи то так було***, я нє знам.* У таких виреченьох у главним вирeченю ше дакеди хаснує корелативне слово (заменовнїк) **то:** *А чи то так було, я* **то** *нє знам.*

Вирeченя хтори знача виражованє дзеки

& 122.17. З тима обєктовима виреченями ше виражує значенє побудзованя и жаданя, хторе ма и компоненту циля. Зависне вирeченє ше вяже за управяце слово зоз злучнїками *же би* и *най* або з *предикатом у инфинитиве***.**

& 122.18. Кед у главним вирeченю управяци дїєслова хтори нє знача строги або катеґорични розказ: *повесц, гуториц, (за)модлїц, (по)радзиц, (по)совитовац, предложиц/предкладац, (по)волац, одказац, жадац, опомнуц/опоминац, препомнуц/препоминац* и под., зависне вирeченє ше за главне вяже найчастейше зоз злучнїками *же би* и *най.* У векшини виреченьох злучнїки *же би* и *най* медзисобно заменлїви. Попри *най* хаснує ше и злученє *же най.*

Злучнїк **же би:** *Треци дзень заш го* [ґазда] *пошлє на воду, алє му наказує* **же *би*** *нє був длуго* (Етн.; може и: **най** *нє будзе длуго*). *Алє моряки ... глєдали одо мнє* **же *бим*** *нє сцекал од роботи* (Д. Дефо*;* може и: **най** *нє сцекам од роботи*).

Злучнїк **най:** *Шаркань ше му пита най му охаби живота* (Етн.; може и: **же *би*** *му охабел живота*). – *Татарка ґварела Андрийови* **най** *ту останє* (Ґоґоль; може и: **же *би*** *ту остал*).

Же най: *ґварел му* **же** *най нє прави глуптака зоз себе* (Ґ. Олуїч). – *Алє вон им ґуторел* **же най** *вонї ше нє боя* (Етн.).

Дакеди ше злучнїки **же би** и **най** хасную у истим контексту**,** обично у першим вреченю **же би**, а у другим **най:** *замодлєл* [сом] *го* [капитана] ***же*** **би** *пошол на ладю безо мнє, а на рано най по мнє пошлє чамец* (Д. Дефо).

Же злучнїки **же би** и **най** найчастейше медзисобно заменлїви потвердзую и двояки преклади: *И одогнал конї далєко до поля и скричал козаком котри там були* **же би** *их прилапели* (Ґоґоль 1982). – *Вон вигнал конї далєко до поля, и скричал козаком котри ше там находзели* **най** *их влапя* (Ґоґоль 1950).

& 122.19. Ридки приклади зоз злучнїком **най би**, хтори представя калк сербского злучнїка **да би:** [Надїя] *же вон годзен нагвариц дзивку и жеца* **най би** *ше врацели до старого краю* (М. Ков.). – *И* [пре] *палєнку його перша жена безчислено раз пожадала* **най би** *ше у нїм влапела* (Лю. Соп.).

& 122.20. У обєктових вреченьох з управяцима дїєсловами хтори знача „розказац; допущиц; нагнац” *(казац, наказац, розказац; нагнац/наганяц, присиловац/силовац, примушиц/примушовац; сперац, (за)бранїц, допущиц/допущовац, дац)* хасную ше злучнїки **же би, най** и конструкциї *з инфинитивом.* Шицки три типи конструкцийох медзисобно заменлїви. У народним язику медзи нїма найчастейши конструкциї з инфинитивом.

Злучнїк **же би***: На нїх* [псох] *ше влапел ляд, та их хлопи нагнали* **же би** *бегали коло огня* (Дж. Лондон; може и: *нагнали их* **най** *бегаю; нагнали их* **бегац**). – *Вон ми нє дал* **же бим** *виповед по конєц* (Д. Дефо; може и: *вон ми нє дал* **най** *виповем по конєц; вон ми нє дал* **виповесц** *по конєц). – допущовала им* **же би** *мальовали шицко цо ґод пожадаю* (Ґ. Олуїч; може и: *допущовала им* **най** *малюю; допущовала им* **мальовац***). – Нїґда му нє допущовали* **же би** *длуго блукал у гришкох* (Дж. Лондон). – *По стеблох и їх конарох поцагала ше лоза хтора нє допущовала слунковим зарйом* **же би** *ошвицели дражку* (Ш. Гуд.).

Злучнїк **най:** *Пирати часто своїх залапених рабох наганяли* **най** *зоз завязанима очми ходза по дески ... над морйом* (М. Твен; може и: *наганяли* **же би** *ходзели; наганяли* **ходзиц**). – *Будзенє старих нагонох, хторе у одредзеним чаше наганя людзох* **най** *зохабя галайк у варошу и* **най** *иду до лєсох и долїнох* **же би** *забивали створеня зоз броками и кульками* (Дж. Лондон; може и: *наганя людзох* **же** ***би*** *зохабели галайк у варошу и* **же би** *ишли до лєсох; наганя людзох* **зохабиц** *галайк у варошу и исц до лєсох;* конструкция *же би забивали* ту заменлїва з инфинитивом *забиваць*). – *Та го будзем мушиц нагнац* **най** *ми наютре, за кару, дацо пороби* (М. Твен; може и: **же би** *дацо поробел; дацо* **поробиц***). – Лєм же ми вон нє допущел* **най** *му виволам мено* (М. Твен; може и: **же бим** *му виволал мено;* **виволац** *му мено).*

Конструкциї з **инфинитивом:** *Пляскач зогнал вчас рано Балажа и розказал му* **дац** *кравом тереки* (М. Коч.; може и: *розказал му* **же би** *дал; розказал му* **най** *да*). – *нагнал го* **с** *напрям* (М. Твен).

Медзисобну заменлївосц тих трох конструкцийох потвердзую и двояки преклади:

Най/инфинитив: *Поведз* **най** *зробим таке цо нє може зробиц анї єден чловек* (Ґоґоль 1982). – *Наредз ми* **зробиц** *тото цо нє може зробиц анї єден чловек* (Ґоґоль 1950).

Же би/инфинитив: *Наредзела* [влада] *баш тому Потоцкому* **вжац** *пейц полки и вшелїяк го* [Тараса] *влапиц* (Ґоґоль 1950). – *Тому истому Потоцкому було наказане* **же би** *зоз пейцома полками гоч як влапел Тараса* (Ґоґоль 1982; може и: *наказане* **най***... влапи; наказане...* **влапиц**) – *Нє допущце, нє допущце їм* **ше построїц** (Ґоґоль 1950) – *Нє допущце им! Нє допущце им* **же би** *ше построєли* (Ґоґоль 1983).

Обєктово вреченя без злучнїкох

& 122.21. *Лєтаю* [ластовки]*, шедаю на верх закрица... Човек би поведол одпочиваю, геверую, швеца* (М. Ков.) (> *човек би поведол* **же** *одпочиваю). – Приповеда, а патрим очи му бегаю по овцох* (М. Ков.) (> *а патрим* **як** *му очи бегаю по овцох). – Чувствуєм, сцел би ме одцагнуц ту гвиздом нєбесним* (НК) (> *чувствуєм* **же** *би ме сцел одцагнуц). – Треба признац, єст у нас мудри, рационални ґаздове* (РН) (> *треба прузнац* **же** *єст).*

& 122.22. **Сербски уплїв.** Кед предикат главного вреченя значи „допущиц”, „зложиц ше, пристац” и под., зависне вреченє у сербским язику вяже ше за главне зоз злучнїком *да: Управа је дозволила* **да** *уместо реда завлада неред.* Под уплївом таких конструкцийох и ми дакеди хаснуєме злучнїк *же (*хтори у нашим язику найчастейши еквивалент сербского злучнїка *да: рекао је* **да** *иде > гварел* **же** *идзе): Управа допущела* **же** *место шора запановал нєшор.* Медзитим, наш еквивалент у таких вреченьох злучнїк *же би,* та би тото вреченє на нашим язику мушело глашиц: *Управа допущела* **же би** *место шора запановал нєшор.* Подобни и приклад: *Бог дакеди допущує* **же** *нєправда* **надвлада** *правду,* **же** *злоба, пакосц* **вежнє** *верх над доброту,* **же** *нєшор..., анархия* **запаную** *место порядку, законїтосци* (РН 1927). Тото вреченє мало би глашиц: *Бог дакеди допущує* **же би** *нєправда* **надвладала** *правду,* **же би** *злоба, пакосц* **вжали** *верх над доброту,* **же би** *нєшор..., анархия* **запановали** *место порядку, законїтосци***.**

Таку исту гришку правиме и у атрибутових вреченьох (оп. & 121.14)

Додатково вреченя

& 123. Додатково вреченя конкретизую або заменюю додаток предикату главного вреченя: додаток за место, за час, за причину, за намиру и циль, за условиє и др.

Местово вирeченя

& 124.1. Местово вирeченя указую на место (место, напрям и початну точку) окончованя дії главного вирeченя. Одвитую на питанє: *дзе? кадзи? одкаль?* Вяжу ше за главне вирeченє зоз присловнїцкима злучнїками *дзе, кадзи, одкаль/одкадз.*

& 124.2. Розликуємe два типи местових вирeченьох: **1.** Местово вирeченя хтори *толкую, конкретизую змист додатку за место* у главним вирeченю: *Пошли лєтовац* **там дзе туньше**. Зависне вирeченє *дзе туньше* толкує присловнїк, т. є. додаток за место *там.* **2.** Местово вирeченя хтори *стоя место додатку* хтори нє виповедзени: *Пошли лєтовац* **дзе туньше**. Зависне вирeченє *дзе туньше* ту ма улогу додатку за место и вяже ше за предикат.

1. У местових вирeченьох першого типа функцию додаткох за место найчастейше маю заменовнїцки присловнїки *ту, там, тадзи, тамаль/тамадз, отамаль/отамадз* и *вшадзи. Я*к и при атрибутових вирeченьох, при тим типу можеме розликовац два ниянси у значеню:

а) Конструкциї у хторих ше зависне вирeченє *цесно* вяже за главне, односно за додаток за место у главним вирeченю. Поняце означене зоз корелативним присловнїком нє познате (о нїм ше у предходним тексту нє бешедовало) и зависне вирeченє го толкує. У таких вирeченьох би нє требало писац запяту. Напр.: *Того року сцу пойсц на лєтованє лєм* **там дзе** *уж були пред двома роками.* У тим вирeченю присловнїк *там* нє означує место хторе нам уж познате з предходней бешеди. Без зависного вирeченя нє знали бизме на хторе место ше одноши присловнїк *там.* Интонация: При вигваряню присловнїка *там* тон ше кус повисшує, а з таким истим повисшеним тоном ше вигваря и присловнїк *дзе;* медзи нїма ше нє прави пауза.

Приклади: *Нє ходз часто* **там дзе** *цe любя – нє ходз нїґда* **там дзе** *цe нє любя. – Идз вше лєм* **тамаль кадзи** *транспортни знаки указую. – Помоц сцигла* **отамаль одкаль** *ше нє наздавали. – Древо спаднє* **тамаль кадзи** *є нагнуте. – Дуй, витрику, дуй ми, буйни, по полю, // зайдз ти* **вшадзи дзе ґод** *видзиш нєволю* (Я. Фей.). Вирeченє у инверзиї: *А то вше так будзе:* **дзе** *церкви полни,* **там** *гарешти празни* (РН). – „*Тримай ше, сину, вше* **там дзе** *власц, знаш?” гуторел му оцец. „Иншак нє може, як же? Будз покорни, нє хпай* **там** *главу* **дзе** *ше двоме онача, бо тебе оскубу* (М. Ков. – Ш. Гуд.).

б) Кед приповедач уж споминал место дзе пойдзе лєтовац одн. кед нам воно уж познате, вец вирeченє *дзе уж були пред двома роками* лєм дополнює змист главного вирeченя, а нє толкує присловнїк *там: Уплацели лєтованє у Улциню. Того року сцу пойсц на лєтованє лєм* **там, дзе** *уж були пред двома роками.* У таких вирeченьох би требало класц запяту, понеже зависне вирeченє нє вязане цесно за главне. Интонация: При вигваряню присловнїка *там* тон ше кус знїжує; з истим тоном ше вигваря и *дзе,* алє ше медзи нїма прави пауза. Пре лабилнєйшу вязу зоз главним вирeченьом зависне вирeченє мож трансформовац до приложеного вирeченя: *Того року сцу пойсц на лєтованє лєм там,* **а там уж були пред двома роками.**

Приклади наведзени под **а** можеме похасновац и зоз значеньом под **б**: *Идз вше лєм* **тамаль**, **кадзи** *транспортни знаки указую* (= идз лєм у тим напряме кадзи ци я указуєм, а тамаль и знаки указую). *Помоц сцигла* **отамаль**, **одкаль** *ше нє наздавали* (= помоц сцигла од одредзеней особи, установи и под., а отамаль ше анї нє наздавали) – *Древо спаднє* **тамаль**, **кадзи** *є нагнуте* (= древо спаднє на гевтот бок). Тиж и Костельниково вирeченє *Напатрел сом ше на тим месце на рику, идзем* **там на конєц валала***, дзе тото критичне место рики*. Кед би у предходним контексту уж було поведзене же критичне место рики *на концу валала,* могли бизме повесц: *Идзем* **там, дзе** *тото критичне место рики.*

У главним вирeченю у функциї додатку може буц и други присловнїк (нє заменовнїцки): *Идз лєм* **просто кадзи** *и вони пошли. – Шмели виглєдоваче часто путую* **далєко, дзе** *ище чловекова нога нє крочела. –* **На лїво од драги, дзе** *ище були нєзорани сцернянки, югаше напасали стада. – Ришели пребиц ше з окруженя* **у напряме кадзи** *пошла колона зоз поживу* (М. Ков. – Ш. Гуд.).

Тоти вирeченя частейше спадаю до типу **б** (зоз запяту), ридше до типу **а** (без запяти).

2. Местово вирeченя можу заменьовац додаток за место (главне вирeченє без корелативних и других присловнїкох. Напр.: *Помоц пришла* **одкаль** *ше найменєй наздавали.* – Вирeченє у инверзиї: **Дзе** *злагода буц требала, // нєшка звада влада* (О. Кост.).

Кед зависно-зложене местово вирeченє у инверзиї, запята ше вше пише: **Дзе** *цe любя,* **там** *нє ходз часто* – **дзе** *цe нє любя,* **там** *нє ходз нїґда*.

& 124.3. **Надпомнуце.** Кед ше зависне вирeченє одноши на меновнїк главного вирeченя (гоч тот меновнїк состойна часц додатку за место), вец то уж нє местово, алє атрибутово вирeченє, бо ту зависне вирeченє ма функцию атрибута. Напр.: *Кед повандруємe, дзе же ми пойдземe? // до такого* **краю дзе** *нас радо маю* (нар. писня). Зависне вирeченє ше ту вяже за меновнїк *край.*

Таки приклади маме наведзени и за атрибутово вирeченя. Кед у нїх додатки за место заменїме зоз заменовнїцкима присловнїками, зависни вирeченя поставаю местово: *Пахли лїпи* **по улїци кадзи** *ишол* (атрибутово) > *Пахли лїпи* **тамаль кадзи** *ишол* (местово). – *Зоз страхом попатрел на тот* **бок одкаль** *ше чуло мурчанє* (атрибутово вирeченє) > *Зоз страхом попатрел* **там (тамаль) одкаль** *ше чуло мурчанє* (местово вирчене).

Часово виреченя

& 125.1. Часово виреченя виражую взаємне одношенє дїйох главного и зависного виреченя у часу.

Зависне виреченє може стац место додатку за час. У виреченю *Пришол з поля у змерку* додаток за час *у змерку* можеме заменїц зоз зависним часовим виреченьом *кед ше змеркало: Пришол з поля* **кед ше змеркало**.

Главне виреченє дакеди ма слово з часовим значеньом, а зависне виреченє ше вяже за тото слово и пояшнює го. У слїдующим виреченю на концу главного виреченя находзи ше присловнїк за час *такой*, а на нього ше вяже и толкує го зависне виреченє *накадзи ше оженєл*: *Од оца ше видзелєл* **такой накадзи** *ше оженєл* (Дю. Лат.). У виреченю *Вноци, кед ше шицко змири, твой каганчик ище швици* (М. Надь) зависне виреченє у инверзиї *кед ше шицко змири* толкує присловнїк *вноци*, хтори при иншаким шоре словох може стац и на концу главного виреченя: *Твой каганчик ище швици* **вноци кед** *ше шицко змири.*

& 125.2. Постоя два основни типи тих одношеньох: 1. источасносц (дїї главного и зависного виреченя случую ше у истим чаше); 2. шлїдованє дїйох єдней за другу.

Источасни дїї

У часових виреченьох хтори знача источасносц дїйох хасную ше найчастейше дїєслова нєзакончepisного виду и истого часу, т. є. у обидвох виреченьох презент, перфект итд. Злучнїки у нїх: *кед, док, покля, як.*

Злучнїк *кед*

& 125.3. Зоз злучнїком *кед* ше виражую даскельо значеньово ниянси:

а) Дїя главного виреченя тирва *цали час* док тирва дїя зависного виреченя: *Тот Бушан вон був слаби... Та* **кед** *ишли на воду з тоту кадзу, та шаркань нєсол кадзу, а Бушан лєм коло нього ишол* (Етн.).

У бешедним язику главне виреченє (кед є у инверзиї) часто почина зоз злучнїком *та: ...* **та** *шаркань нєсол кадзу...*

б) Дїя главного виреченя забера *часц тирваня дії* зависного виреченя: **Кед** *зме путовали до Керестура, Янко приповедал як му на роботи.* Дїя главного виреченя (приповеданє о роботи) нє мушела тирвац цали час док тирвала дїя зависного виреченя (путованє до Керестура). Янко о своєй роботи могол приповедац лєм єдну часц драги.

Таки и приклади: **Кед** *мили руковал, // єшеньски диждж падал* (Є. Сол.). – **Кед** *ме мац моя // з родного дому випровадзала, // слизу жалосци // на лїцох своїх уцерала* (М. Буд.).

Кед у главним виреченю закончене дїєслово, його дїя ше случує у єдней хвильки под час тирваня дії зависного виреченя. Напр.: **Кед** *сом ишол на факултет, стретнул сом товариша з ґимназиї.* – **Кед** *читал „Дожица Тома Соєра", здогаднул ше свойого дзецинства.*

У народним язику виреченя того типа ше хасную и зоз злучнїком *як: А* **як** *вони ишли, та* [ше] *стретли зоз єдним чловеком старим* (Етн.).

в) Дії главного и зависного виреченя вецей раз ше повторюю. Зависне виреченє попри часу виражує и условиє: понеже ше одредзени дії вецей раз повторюю, вец тримаме же дія зависного виреченя нє лєм источасна зоз дію главного, алє є и условиє за окончованє дії главного виреченя. Дїєслова у обидвох виреченьох нєзакончени. Напр.: **Кед** *Петро патри фодбалске змаганє, та помага фодбалером и з руками и з ногами.* – **Кед** *є нагнївани, та ше анї озвец ґу ньому нє може.* – **Кед** *заплаче,* **кед** *постанє вон кус процивлївим, // весела му вона шпива гласом жалошлївим* (Г. Костельник). – **Кед же** *ше партизанским єдинком поспишело застановиц даяки нєприятельски транспорт зоз поживу, було то праве швето и за войско и за домашнїх* (М. Ков. – Ш. Гуд.).

У першим прикладу дія главного виреченя (патренє змаганьох) частейше ше повторює, а под час тей дії вше ше повторює и дія главного виреченя (помаганє фодбалером з ґестами). Значи, перша дія (патренє) постава и условиє за окончованє другей дії (помаганє з ґестами).

Злучнїки *док* и *покля/докля*

& 125.4. **а)** Зоз злучнїками *док* и *покля* (ридко *докля)* наглашує ше источасносц дїйох, *поклопйованє тирваня дїйох* главного и зависного виреченя:

Док *ше рихтал за испити, нїґдзе нє виходзел.* – **Док** *сом був леґинь, при оцови сом був и при мацери, добре ми було* (Етн.). – *Но ти шмеле дзивче дїдово – хвалєл дїдо унучку себе* **док** *ю зоз тима велькима гарсцами притульовал ґу себе* (М. Ков.). – **Покля** *робели, нє бешедовали. – Трубце, трубаше, весело //* **покля** *мой венок, злати персценок на глави* (нар. писня). –

Тото значенє виражує ше и з дїєприсловнїцкима конструкциями: **Блукаюци ше по швеце** *за роботу, упознал велїх людзох* (= док/покля ше блукал по швеце за роботу...).

б) Дії главного и зависного виреченя дакеди *ше поровную* и при тим ше указує на їх нєєднакосц або процивносц: *И* **докля** *худоба здихує под порцийову терху,* **докля** *ше бидним инвалидом затримує од їх мизерней помоци, ...* **дотля** *даєдних богачох пре порцию анї глава нє заболї* (РН).

Кед дїєслова обидвох виреченьох (главного и зависного) закончени, поровную ше мири їх дїйох: векша мира дії єдного и менша мира другого виреченя: [Янчи и шаркань] *Єдза оловяни поґачи...* **Док** *шаркань* **єден**

поґач *же, Бобок Янчи вше* **два-три**. *Наєдза ше, буду пиц вина... Поберу гордови... Бобок Янчи* **два-три** *гордови випиє вина* **док** *шаркань* **єден** (Етн.).

Злучнїки **одкеди** и **як**

& 125.5. Злучнїк **одкеди** значи початну точку, границу од хторей почина дїя главного дїєслова: **Одкеди** *ши цудза жена // граю и шпиваю – лїца бляди, шерцо смутне, // очи препадаю* (М. Вин.). – *Старши критиковали младших* **одкеди** *швет шветом.*

Зоз значеньом початней граници дакеди ше хаснує и злучнїк **як***: Бул и биров даскельо роки у валалє, алє* **як** *му син, гевтот старши, страдал, и вон як кед би нараз страцел дзеку водзиц бригу нє лєм о валалє, алє аж и о своїм ґаздовстве* (М. Ков.). – *Грицо крачал зоз оцом по твардим асфалту попод хижи. Однял му ше єден нєодредзени здих котри тлєл у першох ище од теди* **як** *дома одлучели же го буду школовац* (Е. Коч.).

Шлїдованє дїйох

& 125.6. У вреченьох хтори знача *шлїдованє дїйох* дїя главного вреченя шлїдзи за дїю зависного. Злучнїки: *кед, док, як, потим як, одкеди, лємцо, понеже, накадзи/накеди; почим* (бешедне).

Злучнїки *кед, понеже, як, потим як*

& 125.7. Злучнїк *кед* значи же дїя главного вреченя шлїдзи за дїю зависного. Дїєслова обидвох вреченьох законченого виду, або дїєслово зависного закончене, а главного нєзакончене. Напр.: *А* **кед** *заш вжиме витри завию, // стреху счарнєту з шнїгом закрию, // теди нас, хижко, як квочка збераш, // цепли криделка над нас пресцераш* (М. Ков.). – *Баба рано* **кед** *станє, заш пойдзе на госцину, а вон заш свою роботу роби. Алє мала баба там и єдну служнїцу...* **Кед** *вона свою роботу зробела..., пошла и вона та помагала Янчийови гной руцац...* (Етн.)

Часово вреченє зоз злучнїком *кед* може мац и причинову ниянсу у значеню: *Людзе ше шмеяли* **кед** *обачели конзервоване єдзенє у плехових шкатулох* (= шмеяли ше, бо обачели) (Дж. Лондон).

& 125.8. Шлїдзенє дїї главного вреченя за дїю зависного значи и злучнїк церковнославянского походзеня *понеже* (хторому основне значенє причиново). Тот злучнїк ше хаснує у литературним язику од часу перших виданьох на руским язику (у бешеди ше по теди нє хасновал). Напр.: *Кед зме сцигли на польо, перше зме шедли нафриштиковац ше.* **Понеже** *зме ше наєдли, побрали зме мотики и почали копац (>* ***кед*** *зме ше наєдли...)*.

У прекладох зоз сербского язика злучнїк **понеже** ше хаснує як еквивалент сербского злучнїка **пошто**.

У народним язику з тим значеньом ше хаснує и злучнїк *як:* [Служнїци] *Єдна зоз другу бешедую и чудую ше* [же царица нараз постала барз добра]... *Як вонї почалї полудзенок готовиц, силую ше ещи лєпше єдло навариц як цо другираз, же кед вона ше полєпшала, и вонї єй лєпше служиц буду. Як уж бул полудзенок готови, пошлї єй дац знац же уж готове и вона им розказала же би порихталї стол, же и вона пойдзе и будзе вєдно зоз царом полудньовац. Як вонї уж порихталї и вона станула и єй фрайцимерки и локає... одпровадзелї ю до хижи ґу царови. И цар ше єй уклонєл, бо ше барз радовал же будзе и вона зоз нїм єсц. Алє вон зато и теди нє знал же вона нє його пришажна жена. Як ше вонї наполудньовалї,... приду кухарки нука до хижи по судзину... Як почалї судзину зберац, ещи и вона им помогла...* (Етн.)

У литературним язику злучнїк *як* поциснути од злучнїка *кед. Як* илустрация того поцискованя можу нам послужиц преклади Ґоґольового „Тараса Бульби”: старши преклад од 1950 (зоз *як)* и новши од 1982 (зоз *кед).*

Як *тото виповед, пошол на пажицу* (1950). – **Кед** *то гварел, рушел ше на площу* (1982).

Як *уманци чули же їх атаман Брадати вецей нє у живоце, напущели бойове польо и одбегли однєсц його цело* (1950). – **Кед** *чули уманци же їх куреньски атаман вецей нє медзи живима, охабели боїско, прибегли однєсц його цело* (1982).

Ридко ше з тим значеньом у литературним язику хаснує злучнїк *потим як: И Ока,* **потим як** *виповед тоти слова, зоблєкол капут... и шеднул* (Велько Петр.).

Злучнїк *док*

& 125.9. Кед ше дїї маю окончовац у будучносци, хаснує ше злучнїк *док*.

а) Злучнїк *док* може значиц же ше дїя главного вреченя окончує после зисценя дїї зависного вреченя: **Док** *закончим стредню школу, будзем студирац. – Яй, повем я, повем свойому милому, // свойому милому* **док** *придзе до дому* (нар. писня).

Тото значенє ма дакеди и злучнїк **кед:** *Ти* **кед** *ше будзеш женїц, другу нє бер, лєм мнє* (Етн.) = док ше будзеш женїц. – **Кед** *постанєм стара и бридка, я тиж будзем така* (Толстой) = док постанєм стара. – **Кед** *му будзе дванац роки, та му даце* [писмо] *пречитац* (Етн.) = док му будзе дванац роки. Попри злучнїку *кед* у прешлосци зме як еквивалент хасновали и злучнїк *як: Трубце, трубаше весело // покля мой венок на глави! // А* **як** *ше венка позбудзем, // нї половину така весела нє будзем!* (нар. писня) – *А* **як** *на це придзе цемна ноц, // питай ше до коваля на ноц* (Етн.).

б) Дакеди злучнїк *док* ма ниянсу условного значеня: **Док** *поробиш, можеш пойсц. – Теди це нє дам биц* **док** *ми будзеш робиц* (нар. писня).

У виреченьох з условну ниянсу предикати обидвох виреченьох можу буц з неґацию (з тим значеньом хаснує ше и злучнїк *покля)*: *А я єсци* [= єсц] *нє будзем* **док** *ту гору нє зорем* (Етн.). – *Скочел медведз: Галт, стой, Янчи, чекай, нє однєшеш воду* **док** *ше нє будземе пасовац* (Етн.).

в) Злучнїк *док* (тиж и злучнїк *покля)* може значиц границу по хтору тирва дія главного вирече̇ня. У зависним вирече̇ню ше часто хаснує неґация *нє.* У главним вирече̇ню ше дакеди хаснує корелативни присловнїк *дотля* або *потамаль.* Напр.: *Вон* [Том Соєр] *тераз упарто патрел на того нового ангелчка* [дзивче]... **док** *нє збачел же го и вона видзи* (М. Твен) (= престал патриц на ню кед збачел же го и вона видзи). – *Облєтовал* [Том] *коло огради* **док** *ше нє почало змеркац* (М. Твен) (= престал облєтовац коло огради кед ше почало змеркац). – *Най ше одаваю млади* **док** *нє видза яки то швет* (Г. Кост.). – *Краль го нє могол познац...* **док** *вон ше нє озвал* (Етн.). – *Дотля ши ми фраєр мой //* **док** *нє подреш ручнїк мой* (Етн.). – *Ми* [Руснаци] *нє можеме приставац ту малим и слабим странком, бо* **док** *з тих странкох дацо векше постанє... дотля силни нас можу жесц* (Г. Кост.).

Зависне вирече̇нє може буц и без неґациї: *Ишол за шейсц днї* **док** *дошол ту другому каштелю* (Етн.). – **Док** *дому дойдземе, до нїтки змокнємe* (Етн.).

& 125.10. Границу тирваня дії означує и злучнїк *покля.* Даєдни авторе баржей го хасную як *док* тримаюци злучнїк *док* за сербски. Напр.: *Пришол Михал з другу жену до швекри, то єст до мацери його першей жени. Прияла их до своєй нєвелькей хижки аж потамаль* **покля** *себе сами дацо нє скуцкаю* (Дю. Лат.). – *Веруна почала сохнуц, слабнуц,* **покля** *нє спадла до посцелї* (Дю. Лат.). – Приклади з „Робинзона Крусоа" Д. Дефоа: *Нє можем буц мирни* **покля** *нє винєшем на побрежє шицки ствари*. – *... наполнєл* [сом] *обидва пиштолї и ришел ше бранїц* **покля** *мам моци*. – *Аж* **покля** *нє пошли, кучал сом скрити за ограду твердинї.*

Злучнїки *накеди/накадзи* и *лємцо*

& 125.11. Швидке наступанє дії главного вирече̇ня за дію зависного знача конструкциї зоз злучнїком *накеди/накадзи* (обидва форми ше ровноправно хасную): *И* **накеди** *ме заставнїково слугове пущели, я одбегнул до войводового двору предац перли* (Ґоголь 1950). – **Накадзи** *ме заставнїково слугове пущели, я одбег до войводового двору предац бисери* (Ґоголь 1982).

& 125.12. Швидке наступанє дії главного вирече̇ня за дію зависного ище баржей ше наглашує зоз злучнїком *лємцо/лєм цо* (сербски еквивалент му злучнїк *тек што).* Зависне вирече̇нє у тих конструкцийох найчастейше на початку. Напр.: *Алє* **лєм цо** *ше змеркло, чули зме з побрежя страшни гласи* (Д. Дефо). – **Лєм цо** *сом тот швет упатрел, // жимске слунко ме ограло, // мацерине цепле шерцо // надо мну ше розплакало* (М. Надь).

(Надпомнуце: Писанє злучнїка *лємцо* ище нє нормоване, та ше вон пише и вєдно и окреме.)

& 125.13. Нагли початок дії главного вирече̇ня (часто скорей як ше закончи дія зависного) знача конструкциї *ище... уж, ище... а.* Зависне вирече̇нє стої найчастейше опрез главного: **Ище** *сом лєм праг прекрочел, //* **уж** *ми ручку давала* (нар. писня). – **Ище** *сом ше лєм оженєл, //* **уж** *ме жена трепе* (нар. писня).

& 125.14. Нагли початок означує и преходни тип медзи нєзависно- и зависно-зложенима вирече̇нями. Перше вирече̇нє нє ма на початку злучнїк *кед* або словко *ище*, а друге почина зоз злучнїком *кед нараз.* Таки вирече̇ня мож тримац и за составни (зоз часову компоненту): *Я робел свою роботу,* **кед нараз** *хтошка почал лопоциц до дзверох.*

& 125.15. У бешедним язику паралелно зоз злучнїками *накеди/накадзи* и *лємцо* хаснуєме и сербски злучнїк **чим:** *Вчас на яр,* **чим** *хвиля допущи, почню роботи на полю.*

Злучнїки *скорей як* и *пред тим як*

& 125.16. У виреченьох зоз злучнїками *скорей як (цо)* и *пред тим як* дія главного вирече̇ня почина пред дію зависного. За тоти конструкциї характеристично же ше дії зависного вирече̇ня придава векше значенє як дії главного. Напр.: *Теди... вони* [моряки] *зохабели ладьочку и знова пошли блукац.* **Скорей як цо** *пошли, єден з нїх гварел другому: „Та зохаб ю, Джек!... Придзе плима, та вшелїяк випливa* (Д. Дефо). – *Премeнєл даскельо занїманя* **пред тим як** *ше заглобел медзи бизнисом и архитектуру* (В. Кир.). Главни вирече̇ня ту *єден з нїх гварел другому* и *премeнєл даскельо занїманя,* алє у контексту важнєйши дії *пошли блукац* и *заглобел ше медзи бизнисом и архитектуру.*

Значенє мери часу

& 125.17. Часово вирече̇ня можу значиц и меру часу дії або стану: словозлученє зоз значеньом мери часу у главним вирече̇ню значи длужину тирваня дії зависного вирече̇ня. Напр.: *Прешло уж 20 роки* **як** *пошли до иножемства. – Уж три роки* **як є у пензії.**

Часово вирече̇ня без злучнїкох

& 125.18. У слїдующих двох прикладох зоз Гнатюкових записох перше часово вирече̇нє без злучнїка, а друге зоз злучнїком: *Кед вонї пойду спац, поспалї, баба мерковала..., зрезала му єдну ґомбичку зоз задку зоз кепеня. Та себе дума: „Тераз ши мой!"* **Поставаю рано, пооблєкаю ше, вон заш осети:** *Галт, нєдобре, заш*

зме позначени. ... [Други вечар баба главному юнакови вжала шапку.] **Кед рано поставаю, пооблєкаю ше, вон нє ма шапку:** *Галт, нєдобре. Хиби шапка* (Етн.).

& 125.19. Часово вреченя ше можу вязац и за додаток за час у главним вреченю и блїжей го толковац: **Вчас рано**, **кед ище шицки шпя,** *вон одходзи на роботу. – Найволїм ше шейтац* **вечар, кед ше у нашей улїци погаша шветла и кед у нєй запанує подполни мир. – За тоти дзешец минути, одкеди ше припатрам на вашо малюнки**, *похопел сом цошка барз важне* (В. Кир.).

О злучнїку *док*

& 125.20. Даєдни нашо авторе частейше хасную злучнїк *покля/докля* место *док* тримаюци же злучнїк *док* сербского походзеня. То и вироятне, бо у старим краю (у карпатскоукраїнских и восточнословацких диялектох) форма *док* нє иснує, исную лєм форми *доки, докля/докель, покля* и *закля* зоз значеньом „док”. Напр.: *Тот младзенєц нє мал покою,* **доки** *ю нє нашол* (Цамбел, 405). – *Кобула одповеда:...* **доки** *я була шумна..., та мой ґазда ше у мнє парадзеу, а як шми остарела, та ми нє хце дац анї слами, а доти* [= дотля] *ми давау сена и оуса* (Цамбел, 411). – *Доти* [= дотля] *билї* [ташку з чортами]*,* **докля** *ше чорци нє одпитовалї а так нє гварелї: „Лєм пущ нас”* (Цамбел, 404). – ... *шифа ишла...* **покель** *нє пристала в... Нев-йорку* (Лацко, 80). – *чека* **закля** [диждж] *престанє* (Лацко, 61).

Можлїве же и ми у прешлосци мали форму *доки*, алє вона под уплївом сербского док страцела концове – ***и***.

У нашим сучасним язику зачувани форми *докля* и *покля,* алє форма *док* од нїх фреквентнєйша и уж би ю було нєможлїве вируциц з хасноваия.

У литературним язику ше зоз значеньом „док” углавним хаснує злучнїк *покля*, а *докля* найчастейше ма функцию присловнїка зоз значеньом „до кеди” (напр.: *Докля так ма буц?*) Медзитим, у прешлосци тоти два присловнїки-злучнїки ше вироятно нє розликовали по значеню, цо потвердзую приклади з Г. Костельника: *То значи же украïнски народ нїгда нє будзе мац мира...* **докля** *нє будзе шицок жиц и твориц у своїм власним духу. – Нє сцел згинуц,* **покля** *нє обраховал зос собу*.

Злучнїки *покля*/*докля* зоз значеньом источасносци дїї и злучнїки *кед* и *як* зоз значеньом шлїдованя дїйох єдней за другу еквиваленти злучнїка *док.* У прешлосци зме их вироятно хасновали место *док* (одн. паралелно зоз **доки**).

Причиново вреченя

& 126.1. Причиново вреченя виражую причину дїї главного вреченя. Обично ше одноша на цале главне вреченє, а нє лєм на дзепоєдни його часци (як напр. атрибутово вреченя).

Причиново вреченя можу мац исти або розлични ґраматични субєкт у главним и зависним вреченю: *Петро нє пошол, бо мал важней роботи* (исти субєкт). – *Петро нє пошол, бо го родичи нє пущели* (розлични субєкти).

& 126.2. Причиново вреченя можу буц *прави причиново.* Таки причиново вреченя виражую причину хтора у реалносци постоï: *Вжала амрел, бо падал диждж. – Нє шмел присц, бо му грожели.*

Други тип причинових вреченьох то *причиново-аргументуюци* вреченя: *Петро вироятно запожнєл на автобус, бо ше враца.* Тото цо ше у зависним вреченю виноши хаснуєме як аргумент за приношенє заключеня о тим цо ше гутори у главним вреченю. У зависним вреченю ше нє виноши причина дїї главного вреченя (бо би причина Петрового пожнєня мушело буц його врацанє).

Злучнїк *бо*

& 126.3. Злучнїк *бо* найчастейши причинови злучнїк. Хаснує ше лєм у постпозициї. Запята опрез зависного вреченя ше вше пише. Приклади:

“Я *нє сцем* [пенєжи]*,* **бо** *ме забию гарамбияше.” „Но кед ти пенєжи нє сцеш, а я ци рощок нє дам,* **бо** *би ме вишмеял шицок швет”* (Етн.). – *Идзце принєсц води,* **бо** *будзем райбац* (Етн.). – *Купиц би гу тим пейц гольтом,* **бо** *ше пенєж розидзе* (Е. План.).

У народним язику ше хасную и вреченя зоз злучнїком *бо кед* (у постпозициї). Хасную ше кед о окончовательови дїї приповеда друга особа, хтора указує же *цалком логични, розумлїви причини* хтори окончователя спонукаю на одредзену дїю. Напр.: [Кед ше цар з царицу преходзел] Ши*цок народ за нїма ишол,* **бо кед** *ещи нїгда нє видзели же би ше цар зоз свою царицу шпацирал* (Етн.). – *Ишла* [царова] *дзивка раз на месо, шаркань тамадз лєцел, та ю увидзел. Барз ше му попачела,* **бо кед** *красна була. Злєцел долу и вжал ю* (Етн.). – *Бул раз єден худобни чловек, нє мал нїч лєм трох синох и єдну подлу хижку. Хлапци повирасталї, требало би ше им женїц, а ту нєт з чого свадзбу правиц,* **бо кед** *худобни булї, нє малї нїч* (Етн.).

Злучнїки *прето же* **и** *зато же*

& 126.4. Злучнїки **прето же** и **зато же** хасную ше найчастейше у постпозициї (за главним вреченьом). У препозициї (инверзиї) и интерпозициї (у штредку вреченя) у литературним язику ше ридше хасную (у тих двох позицийох ше частейше хаснує церковнославянски злучнїк *понеже*). Злучнїк *прето же* частейши од *зато же*.

У постпозиції: *Того дня прешли штерацец милї* **прето же** *драга була уґажена* (Дж. Лондон). – *Цо я нє могол зробиц у двох годзинох, то зробел наш народни живот* **прето же** *ше крашнє розвивал у тих остатніх штирох рокох* (Г. Кост.).

У препозиції: **Прето же** *нам крави стаємно привязани, при яшльох їх мускулатура оґенґліви* (НК). – **Прето же** *ше нє сцел приящ длужносци шпионованя своїх людзох, бул премесцовани до малих местох без нормалних условийох за роботу и розвой* (М. Ков.).

У интерпозиції: *А чи воно будзе так лєбо иншак, то би ви, панє,* **прето же** *сце баржей науковни чловек, мушели лєпше знац* (М. Ков.).

& 126.5. У наведзених прикладох злучнїк *прето (зато) же* вигваря ше як интонацийна цалосц. Дакеди, медзитим, вон ше интонацийно розрива: баржей ше наглашує часц *прето/зато* (хтора теди уходзи до составу главного вреченя), а функцию правого злучнїка ма лєм злучнїк *же;* опрез злучнїка *же* прави ше мала пауза (у таких случайох би опрез *же* требало писац запяту). Напр.: *Того дня прешли штерацец милї* **прето**, **же** *драга була уґажена*. Старши авторе вше роздзельовали злучнїки *прето же* и *зато же* зоз запяту.

Злучнїк *прето* обовязно уходзи до составу главного вреченя кед ше причина наглашує зоз змоцнюющима словками (*праве, окреме, ище и, уж и, лєм)* або з модалнима словами *(може буц, випатра, перше и перше* и др.): *Митро себе брал аж и шлєбоду тримац ше покус и старшим и искуснєйшим од тих двох* **уж и прето** *же вон бул особни приятель з гевтима старима новтарушами* (М. Ков.). – *Нє пришол на схадзку* **можебуц прето** *же нє достал на час поволанку.*

Злучнїки *прето/зато* и *же* ше дакеди и цалком оддзелюю єден од другого (медзи нїма ше находза други члени вреченя). Напр.: **Прето** *ше гнївам на Мирона* **же** *ме увредзел. – Вона* **зато** *плакала* **же** *го сановала* (Етн.).

Вреченя того типа у Гнатюкових записох находзиме и зоз злучнїком *цо: Лєм* **зато** *ишла* [до церкви] ***цо*** *там були хлопи* (Етн.).

У инверзиї ше пише запята: *Прето же ме увредзел, гнївам ше на ньго.*

& 126.6. Старши авторе хасновали и злучнїк **прето бо.** После *прето,* як и при злучнїку *прето/зато же*, кладли запяту*: Цена паперу уж треци раз того року пошла горе* **прето, бо** *нєт целулози ... А нєт целулози* **прето, бо** *ю держави купую за виробйованє бомбох* (РН 1937). – *Парламент бул розпущени* **прето, бо** *нє сцел приящ терашню владу на чолє з новим предсидательом.* Так написани, ми нєшка и тот злучнїк вигваряме интонацийно оддзелєно.

& 126.7. У старших текстох у функциї злучнїка находзиме и вираз **а то прето, бо**: *Славянє нє маю у Европи такей моци яку би по своїм числу требали мац,* **а то прето, бо** *су медзи собу нє зложни* (РН). – [Католїки у Голандиї] *маю перше и главне слово у державней управи,* **а то прето, бо** *су барз орґанизовани* (РН 1933). Главне вреченє („*Славянє ... мац", „маю ... управи"*) и зависне (*а то прето ...)* у таких конструкцийох у меншей зависносци, а часц *а то прето* можеме похопиц и як главне вреченє (*то* – субєкт, *прето* предикат), за хторе ше вяже причиново *("бо су медзи собу нє зложни", „бо су барз орґанизовани").*

Злучнїк *кед*

& 126.8. Причиново вреченя зоз злучнїком *кед* означую тото цо за бешедуюцу особу представя достаточну, логичну, цалком розумлїву причину окончованя дії главного вреченя. У главним вреченю ше обично виноши даяке твердзенє, предпоставка, а то ше подкрипює зоз фактами хтори ше виноша у зависним вреченю. Зависне вреченє найчастейше у постпозиції. За розлику од вреченьох зоз злучнїком *бо кед* (оп. & 126.3), у тих причинових вреченьох о окончовательови нє муши бешедовац друга особа, то може буц сам окончователь. Напр.: *Алє перше будземе вечерац, бо знам же ши гладни* **кед** *ши так здалєки* (Етн.). – *А церпиц? Церпиц мушиш* **кед** *ши ше под таку гвизду народзел* (М. Ков.). – *Муши буц барз шмели и барз моцни* **кед** *го вона* [лєвица] *нє жедла* (Етн.).

Дакеди ше з причиновим вреченьом зоз злучнїком *кед* виражує молба: *Пойдзе младши брат глєдац свою шестру и брата. Мац го спера же да нє идзе. „***Кед** *гевти двойо скапалї,* **та** *голєм ти нє идз, бо нас нє будзе мац хто ховац."* (Етн.) – **Кед** *ши му обецал,* **та** *му уж лєм дай.*

Ридше зависне вреченє у препозициї (теди главне вреченє може мац на початку корелат *та): „Дайбоже добри дзень, шестричко!" „Дайбоже и тебе, брацику!...* **Кед** *ши ме позвал шестру,* **та** *сом шестра, алє я тебе нє познам..."* (Етн.)

Причиново вреченя зоз злучнїком *кед* часто маю опитну форму (теди су у постпозициї): Ш*еднул на коня..., путовал... Раз Михалови нєстанє драги. „Цо будзем робиц тераз* **кед** *нє мам драги анї дражки?..."* (Етн.)

Злучнїк *же*

& 126.9. Причиново вреченя зоз злучнїком *же* найчастейше у главним вреченю маю дїєслово хторе значи *стан* або *розположенє: Можеш буц ище и щешлїви* **же** *маш роботу! – цешел сом себе... Єдни прето и родзени же би... уживали* **же** *нє муша нїч робиц* (М. Ковач). – *Шаркань ше погнївал* **же** *тот му так мудро одповедол* (Етн.). *Шарканьови ше нє люби* **же** *Бушан таки моцни, а вон нє* (Етн.).

Дїєслово главного вреченя може значиц и дїю виволану зоз станом, розположеньом окончователя дії. Напр.: *Вон єй* [птици] *дзековал* **же** *го винєсла на тото швет, а вона дзековала йому* **же** *єй дзеци очувал* (Етн.). – *Позабивал их шицких* **же** *го так сцелї окламац* (Етн.).

Злучнїк *же* ридко у препозициї: *шицки цела у вселени падаю єдно ґу другому так як цо яблуко пада на жем.* **Же** *тото пренашол, Исак Нютн ище за свойого живота дожил нєпреповедзену славу.*

& 126.10. У народним язику дакеди ше хасную и виреченя зоз злучнїком *цо: Нє моя вина, мацерина,* **цо** *ме роботи нє учела* (Етн.) (= же (бо) ме роботи нє учела). – *Цо зме ци длужни* **цо** *ши нас подзелєл?* (Етн.). – *Дзекуєм ци, матко моя,* **же** *ши* [...ме] *у своєй утроби дзевец мешаци ношела; дзекуєм ци, матко моя,* **цо** *ши ме при своїх першох за два роки дойчела* (Етн.). У остатнїм прикладу злучнїк *цо* похасновани паралелно зоз злучнїком *же.*

& 126.11. Виреченя хтори знача стан або розположенє, або дїю виволану з одредзеним станом або розположеньом, вяжу ше за главне виреченє и зоз злучнїком *чом: Гнїва ше и лає,* **чом є таки нєщешлїви** (РН). – *Банує барз* **чом** *так чежко согришела* (Етн.).

& 126.12. У даєдних причинових виреченьох зависне виреченє може похопиц и як обєктово (висловне) вязане за дїєслово бешедованя, хторе ше у главним виреченю нє виповеда, алє ше подрозумює. Напр.: *Йоан дораз гуторел оцови: „Но, оче и матко, тераз я идзем заш* [до швета]*.” Цар го нє сцел пущиц,* **же** *лєм тераз пришол, та уж да идзе* (Етн.). Опрез виреченя *же лєм тераз пришол* могли бизме похасновац дїєслово *гвариц: Цар го нє сцел пущиц,* **гварел му же** *лєм тераз пришол, та уж да идзе*. Таки и виреченя:

А як ишол [дому]*, на драже стретнул єдну таліїу..., а хтошка з нєй кричи. Вон гвари чилаши: „Стой, чилашо, якашик душа ту залєзла, треба ю вицагнуц!” Чилаша ше пита да нє идзе,* **же** *може страдац* (Етн.). – *Мал* [цар] *трицец и єдного сина... Як хлапци повирасталї, пойду ше женїц. Алє вонї Трицец єдного нє сцу зоз собу,* **же** *бул ещи мали* (Етн.).

В. Гнатюк опрез *же* у наведзених виреченьох кладол запяту (по українскей интерпункциї). У бешеди ше на тим истим месце (медзи дїєсловом главного виреченя и злучнїком *же*, дзе би ше находзело и дїєслово бешедованя хторе ше подрозумює) прави мала пауза, хтора потвердзує же ше зависне виреченє нє вяже так моцно за главне.

Так може похопиц и зависни виреченя зоз зложенима злучнїками *же яки, же чом* и под. Напр.: *Други дзень, кед* [селян] *бул на роботи, нє дал му* [управитель] *урбар,* **же чом** *го нє послухал* (Етн.). – *Дал* [цар] *на нього таки дзвон широки уляц,... та на нього руца тот дзвон... Як на нього руцелї, вон ше барз зрадовал,* **же яки** *ма тераз калап добри, моцни* (Етн.).

& 126.13. Злучнїк *же* може буц по значеню и синоним злучнїку *кед* (оп. & 126.3)*: Червени витиз... бешедовал жени же хлапец муши буц барз мудри и барз шмели и барз моцни,* **же** *вон там* [у лєше] *нє остал* (Етн.) (> **кед** *вон там нє остал)*.

Злучнїк *ша*

& 126.14. Злучнїк *ша* ма широке значенє, виражує вецей ниянси. Друге (зависне) виреченє, хторе почина зоз злучнїком *ша,* ма характер факултативного (нєобовязного) додатку ґу тому цо виповедзене у першим виреченю. Перше и друге виреченє то два самостойни виреченя, а одношеня медзи нїма подобни причиновим. Напр.: „*Удян..., поведз ми, цо то у вас таки плач...?” „Нє питай ше,* **ша** *ти нам нє споможеш.”* (Етн.)

Причиново виреченя зоз злучнїками *чи...чи*

& 126.15. У причинових виреченьох типа **Чи** *ше дацо нагнївал,* **чи** *ма вельо роботи,* **алє** *уж мешац у мнє нє бул* виражує ше предпоставка (з ниянсу подозривосци) о причини дїї главного виреченя (бешедуюцому чежко потолковац за ньго нєясну причину). Злучнїк *чи* ше звичайно два раз або вецей раз повторює. Повторени два або вецей виреченя зоз злучнїком *чи* маю характер роздзельних виреченьох. Таки и приклад: *На Трокралї пошол зоз салашу до валалу. Та* **чи** *од жимного вина,* **чи** *горуци на жиму вишол, лєм по тим танцу почал ше совиц* (М. Ков.).

Причиново виреченя без злучнїкох

& 126.16. Приклади зоз Гнатюкових записох: *Дармо ци повем,* **ти ми нє поможеш** (= дармо ци повем, бо ти ми нє поможеш). – *Рано заш на лови,* **нє ма иншакей роботи** (= бо нє ма иншакей роботи). – *Копнє му* [шарканьови] *до ногох: Ставай, пайташ,* **госца ши достал***!* (= ставай, бо ши госца достал) – [Мац] *ше бала же єй* [дзивки] *дацо будзе,* **так ше барз руцала по посцелї** (= бо ше барз руцала по посцелї).

Причиново виреченя характеристични за литературни язик

& 126.17. За литературни язик характеристични причиново виреченя зоз злучнїками *понеже, з оглядом же, як* и з *дїєприсловнїцку конструкцию.*

Злучнїк *понеже*

& 126.18. Церковнославянски злучнїк *понеже* прияли зме зоз церковного язика и з язичия. Хаснує ше у литературним язику од часу наших перших виданьох. Гнатюково приповедаче го нє хасновали. У сучасней народней бешеди ше ридко хаснує. Найчастейше ше хаснує у препозициї. У препозициї нашо еквиваленти му *прето же* и *же*, а у постпозициї найчастейше *прето же* и *бо.* Напр.:

Пре шицки тоти випомнути причини предлагам слїдуюцу резолуцию: **Понеже** *ше наш южнославянски руски язик указал способним за водзенє културного розвитка нашого народу,* **понеже** *ма у себе свойства и*

силу дальшого розвиваня, **понеже** *наш южнославянски руски народ нє сце опущиц и забуц свой прадїдовски язик, алє го сце усовершиц, прето предлагам, да ше за язик нашей рускей писменосци... вежнє тот живи мацерински язик, на котрим бешедую тераз нашо Русини у Бачкей, Сриме и Славониї* (зоз реферата Михала Мудрого на сновательней схадзки РНПД 1919. року).

У народним язику наведзене виреченє було би зоз злучнїком *прето же:* **Прето же** *ше наш... руски язик указал способним...* **прето же** *ма у себе свойствия и силу дальшого розвиваня,* **прето же** *наш... народ нє сце опущиц и забуц свой прадїдовски язик..., прето предлагам...* И у старших авторох досц части конструкциї зоз еквивалентним злучнїком *прето же:* **Прето же** *ше кравом дава цвикла, млада кукурица, кромплї або тому подобне, треба то перше дробно порезац.*

У народним язику **як** еквиваленти таких вирeченьох досц часто хаснуєме и пошлїдково виреченя зоз злучнїком **та**. Напр., место

Сцел купиц трактор, алє **понеже** *нє мал досц пенєжи, купованє одложел за слїдующи рок*

часто гутериме: *Сцел купиц трактор, алє нє мал досц пенєжи,* **та** *купованє одложел за слїдующи рок.*

& 126.19. Даєдни старши авторе хасную конструкциї зоз злучнїком *же* у препозициї, хтори би у сучасним литературним язику тиж були зоз злучнїком *понеже:* **Же** *преподавательни язик у керестурских школох мадярски, а дзеци од дому нє знаю мадярски, то ше барз одбива на їх духу* (Г. Кост.) (> **понеже** *преподавательни язик...).*

Дакеди ше таки виреченя на предходни текст надовязую з процивним злучнїком **алє** и **но**: *(1) Пред штирома роками було досц прикре нєпорозуменє медзи Керестуром и медзи Коцуром о наш книжков язик. Цо вецей! Нєпорозуменє було и медзи старшима школярами, и паметам, же сом їх теди зволал до школи, та сом їм розяшньовал ствар.* **Алє же** *то одразу чежко чловеческу душу преобрациц, та вера и я теди нє вельо посцигнул* (Г. Кост.). *– (2) 26. януара 1776. р. парох керестурски Яков Силваши писал на архиєпископску конзисторию у Калочи: „... єдногласно зме одлучели, да... на власни трошок векшу церкву подзвигнєме."* **Алє же** *їм вельо гу тому хиби, модлї парох Силваши спомнуту конзисторию, да ше вона завежнє за Керестурцох при ерару, да їм ерар голєм зменша урбарски роботи, ... а 100 вата древа за огень да можу вжац, же би випечиц цеглу* (Г. Кост.). *– Но,* **же** *домашнї вжали обичай лєм єй дзеку виполньовац, нїхто ше нє торнял до розказованя* (М. Пап).

У сучасним литературним язику наведзени виреченя би глашели: **Понеже** *преподавательни язик... мадярски*; **Алє понеже** *то одразу чежко чловеческу душу преобрациц...*; **Алє понеже** *їм вельо гу тому хиби*; **Но, понеже** *домашнї вжали обичай...*

& 126.20. У старших авторох находзиме конструкциї у инверзиї зоз парнима злучнїками *понеже ... то:* **Понеже** *ше* [штрайкаче] *нє сцели розисц,* **то** *войско до нїх штреляло* (РН 1937). – **Понеже** *платина вельо драгша як злато,* **то** *ше тераз велї ... боя же платина страци вредносц* (РН 1927). Зоз злучнїком *то*, хтори ту заменлїви зоз злучнїком *та*, баржей ше наглашує пошлїдкова компонента.

& 126.21. На месце злучнїка *понеже* одн. наших еквивалентох *прето*/*зато же* и *же* у бешедним язику под сербским уплївом досц часто хаснуєме злучнїк *почим* (то преложени сербски злучнїк *пошто):* **Почим** *мушим понагляц, нє можем це чекац.* Приклад зоз школярского составу:

Найкрасша памятка з основней школи ми тота кед зме у штвартей класи були на екскурзиї на Дивчибарох. **Почим** *ишли досц мойо товарише, барз сом бул щешлїви, прето же сом знал же ше будземе крашнє дружиц. Там ше ми случела єдна подія котру нїґда нє забудзем. Єдного вечара зме у диску шицки мали танцовац.* **Почим** *зме були досц мали, нєбарз зме знали танцовац. Я патрел цо менєй танцовац, а да ме учителька нє видзи. Алє ме учителька збачела и за кару ми гварела же мушим танцовац зоз даєдну товаришку.* **Почим** *сом нєбарз знал танцовац, барз сом ше ганьбел и лєм сом чекал же би бул конєц диску.*

& 126.22. **Надпомнуце**: Злучнїк *понеже* ше часто хаснує и у часових вирeченьох: **Понеже** *зме закончели роботу, пошли зме дому* (оп. & 125.7-125.8).

Други злучнїки

& 126.23. **1.** Злучнїк **з оглядом же** калк сербского злучнїка *с обзиром да.* У препозициї: **З оглядом же** *єст и даскельо социялни случаї, синдикат ше стара же би задоволєл їх основни животни потреби.* **– З оглядом же** *шицки заняти маю дакус и жеми, питаме ше чи єст вельо хорованя у сезони польопривредних роботох?* (РС)

У постпозициї: *Зоз фарбу скори сом нє здабал тельо на нитера, кельо ше могло обчековац,* **з оглядом на тото же** *сом жил блїзко екватора* (Д. Дефо).

2. Злучнїк **будуци же –** калк сербского *будући да*: **Будуци же** був оптимист, предлужел борбу. – **Будуци же** його валал блїзко при варошу, кажди дзень путує на роботу.

3. Злучнїк **дзекуюци тому же –** калк сербского *захваљујући томе што.* Напр.: *Його обисце нє страдало у тей войни* **дзекуюци тому же** *вон будно мерковал там у „власци"* (М. Ков.).

4. Злучнїк **з тим баржей же**: *Алє так нє дало ми мира,* **з тим баржей же** *глїбока ардзава конзерва вельо чежша як цо би ... мала буц* (Дю. Папг.).

Злучнїк *як*

& 126.24. Под сербским уплівом у литературним язику ше (у препозиції) дакеди хаснує злучнїк *як* (< серб. *како): Мижо написал штири раз дому, но* **як** *Андри шицки писма подар, то ше анї Мижови нє сцело вецей писац, бо думал же ше на ньго дома дацо гнївају* (О. Кост.). – И, **як** *ше праве ришенє найчастейше нє находзи у екстремних точкох, вирояно же и у тим случаю прави ришеня дагдзе на стредку* (РС). – *Алє* **як** *з тоту кобулу у обисцу було вєдно штири женски души ..., та розумлїве же Дюра векши симпатиї пестовал спрам того истого Путка* (М. Ков.).

Дїєприсловнїцки конструкциї

& 126.25. Причиново одношенє ше виражує и з дїєприсловнїцкима конструкциями: *Вирояно* **бояци ше оддалїц од побрежя**, *шедли под древо и почали ше догваряц* (Д. Дефо). – **Наздаваюци ше лєпшей плаци,** *прешол до другого колектива.*

Наведзени приклади мож трансформовац до конструкцийох зоз злучнїками *прето же* або *понеже: ... вирояно и* **прето же** *ше бали оддалїц од побрежя, шедли под древо...* – **Прето же (понеже)** *ше наздавал лєпшей плаци, прешол до другого колектива.*

Пошлїдково вреченя

& 127.1. Пошлїдково вреченя указую на пошлїдок хтори виходзи зоз змисту главного вреченя. Найчастейше ше творя зоз злучнїками **та**, **так же** и **же**. Зависне вреченє вше у постпозициї. Запята ше вше кладзе.

Зависне положенє при пошлїдкових вреченьох слабо виражене. Вони самостойнєйши од даєдних других зависних вреченьох (обєктових, атрибутивних). У главним вреченю нєт нїяки знаки (корелати и др.) хтори би указовали же ґу вреченю треба додац зависне вреченє. Лєм интонация главного вреченя указує же воно нєзакончене: цале главне вреченє ше обично вигваря зоз кус нїзшим тоном (цо тиж гутори о слабей вязи зоз слїдующим вреченьом), а на концу ше тон кус повисшує, цо значи же ше на главне вреченє ма надовязац слїдующе: *Рика ше виляла на драгу,* **та** *транспорт застановени* (додаток **на драгу** вигваряме з кус повисшеним тоном). Пре тоту слабу вязу медзи главним и зависним вреченьом медзи нїма ше дакеди кладзе точка: *Рика ше виляла на драгу. Транспорт застановени.*

& 127.2. Вреченя зоз злучнїком **та**: *Занєсол ше до роботи,* **та** *нїч нє видзи. – Бул барз вистати,* **та** *ше му нє сцело робиц. – Глїбока дзира до жеми,* **та** *нє моглї висц* (Етн.). – *Ходзиш по швеце,* **та** *ши ше опахал,* **та** *тераз ци ше видзи же ту єст крестиянска душа* (Етн.).

Пошлїдково вреченя зоз злучнїком **та** розликую ше од составних вреченьох з истим злучнїком по тим же у составних злучнїк **та** заменлїви зоз злучнїком **и:** *Облєкол ше,* **та** *пошол > облєкол ше* **и** *пошол.* У пошлїдкових вреченьох злучнїк **та** ридко мож заменїц зоз **и**, алє го часто мож заменїц зоз **же:** *Занєсол ше до роботи***, та** *нїч нє видзи > Занєсол ше до роботи,* ***же*** *нїч нє видзи.*

& 127.3. Вреченя зоз злучнїком **так же:** *Добре дїйствованє ма циберей у горучави и спекоти, бо и засицує чловека ... и смяд одганя,* **так же** *чловек нє муши вельо до себе води ляц* (О. Кост.). – *На схадзки нє мали кворум,* **так же** *нїч нє ришели.*

& 127.4. Вреченя зоз злучнїком *же* виражую єднак пошлїдково и способово значенє. Кед вреченє *Занєсол ше до роботи,* ***же*** *нїч нє видзи* похаснуєме зоз присловнїком *так*, воно постанє способово: **Так** *ше занєсол ше до роботи* **же** *нїч нє видзи.*

& 127.5. Гнатюково приповедаче хасновали и вреченя зоз злучнїком **цо**. Нєшка таки конструкциї хасную лєм найстарши людзе. Напр.: *и намишала му до вина отрову,* **цо** *бул пияни таки як мертви* (Етн.). – [Шашка нам] *поєдла жито шицко,* **цо** *нє остало нам нїч* (Етн.) – *Одпад ми мили мой од мого сердечка. // Нє так од сердечка, як од моєй волї, //* **цо** *ме нїгда за нїм шерцо нє заболї* (Етн.).

У сучасним язику таки вреченя хаснуєме зоз злучнїками *же*, *та*, *так же*: *и намишала му до вина отрову,* **же** *бул пияни таки як мертви*. – [Шашка нам] *поєдла жито шицко,* **же (та, так же**) *нє остало нам нїч.*

& 127.6. Од вреченьох зоз злучнїками **та, так же**, **же** и **цо** ище самостойнєйши пошлїдково вреченя зоз злучнїками [**и**] **прето,** [**та**] **прето,** [**и**] **зато**, [та] **зато.** Вони ше чувствую як додатно приложени вреченя. Напр.: *Погубени мост,* **прето** *авта муша исц наоколо.*

Намирни вреченя

& 128.1. *Намирни* або *цильово* вреченя означую намиру, циль дїї главного вреченя. Подобни су обєктовим вреченьом, окреме тим хтори виражую жаданє, дзеку. Напр.:

Обєктово: *Поведз му* **най придзе єсц. –** *Мижо чека* **чи му мац дацо принєше.** Намирни: *Идз го одменїц* **най придзе єсц. –** *Мижо чека мацер* **же би видзел чи му дацо принєше.**

Обєктово вреченя ту можеме заменїц з обєктом: *Поведз му* **мою поруку. –** *Мижо чека* **дарунок од мацери.** У намирних вреченьох зависне вреченє можеме заменїц зоз додатком за циль одн. намиру: *Идз го*

одменїц **пре полудзенок. –** *Мижо чека мацер* **пре дарунки.** Применовнїк *пре* ту ма значенє циля (а нє причини).

У намирних виреченьох ше хасную вецей злучнїки.

Злучнїк *же би*

& 128.2. У намирних виреченьох найчастейши злучнїк *же би (же бим, же биш, же би зме* итд.). Предикат зависного вирекеня ма форму потенцияла. Прето можеме повесц (як цо то и М. Кочиш наводзи у Ґраматики за VII класу) же то злучнїк *же* на хтори ше вяже зависне виреченє у форми потенцияла. Напр.:

И кус пенєжи му далї **же би** *могол купиц себе поживлєня* (Етн.). – *А ти стой на странє* **же би** *ши нє спаднул до студнї* (Етн.). – *Сид бул хори и мушел препущиц вешелє, а Мери остала дома* **же би** *го забавяла* (М. Твен).

У бешедним язику, под сербским уплївом, часто ше хаснує злучнїк *да: И кус пенєжи му далї* **да** *себе може купиц поживлєня. – А ти стой на странє* **да** *нє спаднєш до студнї.*

& 128.3. У злученю з присловнїком **прето** злучнїк **же би** твори зложени злучнїк **прето же би.** Вирекеня з тим злучнїком маю причинову ниянсу. Злученє **прето же би** вигваряме на два способи:

а) Присловнїк **прето** чувствуємe як часц главного вирекеня. Вигваряме го з повисшеним тоном. Медзи **прето** и **же би** правиме малу паузу, а *же би* тиж вигваряме з повисшеним тоном**:** *Пришол сом* **прето, же бим** *ци помогнул.*

б) Злученє *прето же би* ше нє розтаргує, одн. вигваря ше без паузи**:** *Пришол сом* **прето же бим** *ци помогнул.* Того другого типа и вирекеньє: *Магазин нїхто нє чува. Нє чува го* **прето же би** *нє спадло до оч дакому. Кед би бул стражар при магазинє, знало би ше же ше у нїм криє дацо важне* (Е. Коч).

& 128.4. Зоз злученьом **лєм же би** наглашує ше порихтаносц на гоч хтору дїю, на гоч хтори условия же би ше циль посцигнул; окончователь дїї готови уложиц максимум усиловносци же би дацо посцигнул або одклонєл; дїя главного вирекеня то крайня мира у посцигованю циля. Напр.: *Шицко би дали* **лєм же би** *им дзецко було щешлїве. – Пошли аж до Мадриду* **лєм же би** *видзели як нашо фодбалере буду бавиц.*

Таке значенє маю и конструкциї з виразами *цо лєм нє, цо шицко нє, дзе шицко нє* и под. у главним вирекеню. Напр.: *Цо шицко нє видума* **(лєм) же би** *ше оправдал!*

& 128.5. У составе главного вирекеня можу буц слова хтори знача *нєобходносц, потребу.* Найчастейше то предикативне слово *треба.* Напр.:

(1) **Треба** буц Тесла **же би** *ше пренашло нови природни сили. (2) Чловек* **муши буц** *барз упорни* **же би** *посцигнул животни циль.* (Тоти два вирекеня виражую значенє же циль може посцигнуц лєм тот цо ма одредзену прикмету.) *(3)* **Треба** *мац барз тварде шерцо* **же би** *ше у таким нєщесцу остало ровнодушни. (*Вирекеньє виражує нєдопущивосц того о чим ше бешедує у зависним вирекеню: чловек у таким нєщесцу нє шме остац ровнодушни.) – *(4)* **Треба** *му толковац три годзини* **же би** *похопел таку єдноставну правду. – (5)* **Требало** *му пременїц штири колективи* **же би** *похопел же таких роботнїкох як вон нїкому нє треба.* (У штвартим и пиятим вирекеню ше виражує сумня до нєобходносци окончених дїї (нє вери ше же дїя була нєобходна, наглашує ше парадоксалносц ситуациї.)

Злучнїк *же*

& 128.6. Вирекеня зоз злучнїком *же* (кед предикат зависного вирекеня ма форму будуцого часу) знача же окончователь мал намиру окончиц дїю, алє ю нє реализовал: *Його жена* [ше] *збера* **же** *пойдзе до валалу* (М. Ков.) (= збера ше до валалу, алє ище нє пошла). *Бере ше други син* **же** *пойдзе глєдац брата и шестру* (Етн.). – *Тераз ше зобрали* **же** *пойду до лєса на древо* (Етн.).

За такима виреченями шлїдзи контекст зоз хторого ше видзи цо окончователя при реализованю дїї зопарло або затримало же би ю нє окончел у моменту кед ю планував зробиц. Напр.: *Мац-оцец дома чекаю* [сина] *же оздаль придзе. Ту уж рок – його нєт. Бере ше други син* **же** *пойдзе глєдац брата и шестру.* **Нє сцу го пущиц** *же и вон ше нє враци. Алє вон пойдзе. Други дзень рано ше зобрал, та пошол* (Етн.). – *Збачел* [сом] *ту* [на дубе] *єдного тащка, та сом вишол по ньго* **же** *го влапим,* **алє вон сцек** (Етн.).

Намирни вирекеня з инфинитивом

& 128.7. Предикат зависного вирекеня може мац форму инфинитива. Таки намирни вирекеня без злучнїка.

а) У функциї предиката главного вирекеня дїєслова хтори знача рушанє *(пойсц, присц, прибегнуц),* пременку положеня у месце *(шеднуц, лєгнуц)* або дїєслова зоз значеньом „дац”. Субєкт главного и зависного вирекеня у таких конструкцийох исти. Напр.: *Вон ше розбегнул* **найсц** *Джоа Гарпера* (М. Твен). – *Розбегнул сом ше* **помогнуц му** *(*Д. Дефо*). – Оцец ю* [дзивку] *идзе* **зогнац** (Етн.). – *Побилї ше* [заячки] *до жеми* **одпочивац** (Етн.). – *Лєгнул* **спац.**

Место зависних виреченьох з инфинитивом дакеди ше хасную вирекеня зоз злучнїком *же би: Людзе... пришли* **же би** *го видзели* (Ґ. Олуїч) > *людзе го пришли* **видзиц**.

Синонимносц конструкцийох з инфинитивом и конструкцийох зоз злучнїком *же би* потвердзую и приклади двоякого прекладу: *Розбегнул ше...* **же би** *му пререзал драгу* (Ґоголь 1982). – *Розбегнул ше* **пререзац** *полковнїкови драгу* (Ґоголь 1950).

б) Кед предикат главного виреченя преходне дїєслово зоз значеньом „преношиц”, „премесцац” и „дац”, субєкт у главним и зависним вирече̑ню нє исти: *И вигнал сом их* [заячки] *на желєну луку* **пасц** > *И вигнал сом их... же би пасли* (Етн.). – *Петро го* [хлапца] *положел на посцелку* **лєжац** ([. Гуд.). – *Та му* [писмо] *даце* **пречитац** (Етн.).

в) У Г. Костельника находзиме и намирни виреченя зоз злучнїком *же би* и з предикатом зависного виреченя у инфинитиве: *Бо знаце, же ше* [гудаци] *ганьбели ходзиц зос такима завалянима надратами, а нє могли прерваць свадзбу,* **же би пойсц** *дому преблєчиц ше.* Таки конструкциї Г. Костельник хасновал вироятно под уплївом українского язика.

Злучнїк *най*

& 128.8. У литературним язику и у бешеди часто хаснуєме и намирни виреченя зоз злучнїком *най* (и у злученю зоз *же: же най).* Медзитим, у литературним язику тот злучнїк хаснуєме и у таких намирних вирече̑ньох у хторих зме у прешлосци хасновали злучнїк *же би* або инфинитив. До того пришло прето же сербски злучнїк *да* (хтори барз розширени у нашим бешедним язику) у литературним язику заменюєме з нашима еквивалентами *(най, же би, инфинитив)*, алє уж нє по дакедишнїх (нєписаних) нормох по хторих ше вони у прешлосци хасновали: злучнїк *най* ше тераз найбаржей форсира, а конструкциї з инфинитивом и други конструкциї ше на тот способ поцискую.

Злучнїк *най* ше хаснує кед ше у главним вирече̑ню виповеда *директни розказ* (кед предикат главного виреченя ма форму императива). У функциї предиката найчастейше дїєслова зоз значеньом „дац” *(дай най..., принєш най...),* дїєслова рушаня *(идз най..., гибай най...).* Напр.: *Дай тоти персценї* **най** *я видзим* (Етн.). – *Дай тот камень* **най** *на ньго дихнєм* (Етн.).

Дакеди зависне виреченє менєй цесно вязане за главне. При вигваряню конца главного виреченя знїжуєме тон, а медзи главним и зависним вирече̑ньом правиме малу паузу. У писаню опрез зависного виреченя кладземе запяту. Напр.: *Вежнї* [пенєжи]*, краву себе куп,* **най** *дзеци маю млєка* ([. Гуд.). – *Нє гуторце нїкому нїч,* **най** *нїхто нє зна* (Етн.).

Злучнїк *най* хаснуєме и теди кед у главним вирече̑ню розказ нє виповедаме з форму императива, алє *ше розказ подрозумює* з виповедзеного (з дїєслова *волац, послац* и под.). Напр.: *Послали служнїцу* **же най** *идзе опатриц хто то так йойчи* (Етн.). – *Та владика дал заволац того хлапца* **най** *му тераз пове цо ше му шнїло теди* (Етн.). – *Раз му пошлє червени краль три палїци, кральови,* **же най** *пове хтори тим палїцом ценши конєц и хтори грубши конєц* (Етн.). – *Поставел я на стражу своїх трох ниґерох* **най** *нам чуваю обисце* (М. Твен).

Кед у функциї предиката дїєслова зоз значеньом „охабиц” и „пущиц”, тиж як злучнїк хаснуєме словко *най.* И у даєдних таких вирече̑ньох ше чувствує ниянса *пориваня на дїю.* Напр.: *А Петра охабел там* **най** *ґаздує як зна* (Етн.). – *Кед ше... змарзли ноги Джонови Торнтонови, його товарише го зохабели* **най** *оздрави, на сиґурним месце* (Дж. Лондон). – *Пущи* [пса] ***най*** *шлєбодно бега за санками* (Дж. Лондон). – *Людзом по валалє будовал пеци, омасцовал з блатом и хижи и хлїви, а ту дома пущел* **най** *препада* (т. є. ту дома шицко занєдзбал, та препада) (М. Ков.).

У шицких потераз наведзених прикладох зоз злучнїком *най* место *най* може похасновац и злучнїк *же би* (гоч ше частейше хаснує *най): Раз му пошлє Червени краль три палїци...* **же би** *повед хтори тим палїцом грубши конєц* (Етн.). – *Поставел я на стражу своїх трох ниґерох* **же би** *вам чували обисце* (М. Твен).

& 128.9. У литературним язику дакеди хаснуєме злучнїк *най* и у вирече̑ньох у хторих зме у прешлосци вироятно хасновали злучнїк *же би* або инфинитив. То:

а) Конструкциї у хторих и у главним и у зависним вирече̑ню *исти субєкт: Знова ше запрагнєм* [до роботи] ***най*** *видзим чи можем витримац* (М. Твен). У бешедним язику у таких вирече̑ньох хаснуєме сербски злучнїк *да,* а у прешлосци вони вироятно були зоз злучнїком *же би*, а даєдни и з инфинитивом*: знова ше запрагнєм* **же бим** *видзел чи можем витримац.* Таки и приклади:

А тераз, врацме ше ґу Томови и Бекочки, **най** *видзиме же цо то було з нїма под час вилєту* (М. Твен) > *... врацме ше...* **же бизме** *видзели*; або: *врацме ше* **видзиц**. – *Обрац твар* **най** *ме нє видзиш* (М. Твен) > *Обрац твар* **же биш** *ме нє видзел.* – [Сцеме штрелїц] *кед єст дахто скрити,* **най** *го пошлєме на гевтот швет* (М. Коч.) > ... **же бизме** *го послали на гевтот швет.*

Тоти конструкциї ше по управяцих дїєсловох розликую од конструкцийох з инфинитивом (оп. & 128.7).

б) Кед у главним вирече̑ню дїя субєкта унапрямена на 2. особу єднини (*тебе)* або множини *(вам),* хтора у зависним вирече̑ню субєкт: *Чекам* **це най** *прейдзеш прейґ тей смуги, та це вецка так вимлацим* (М. Твен) > *чекам* **це же биш** *прешол прейґ тей смуги... – Но, на, дам* **ци** [води] **най** *уж раз пойдзеш* (М. Коч.) > *но, на, дам* **ци же биш** *уж раз пошол.*

Злучнїк *чи би нє*

& 128.10. У вирече̑ньох зоз злучнїком *чи би нє* виражує ше нєувереносц, нєсиґурносц же ше дія зависного виреченя зисци одн. пробованє зоз мало надії же ше дія зисци. Предикат зависного виреченя у форми потенцияла: *Пробовал заврец очи* **чи би** *ше сон даяким концом* **нє** *предлужел* (М. Ков.). – *Аж тераз обрацел главу ґу жени* **чи би нє** *обачел у єй очох лєбо на єй твари цо вона дума о тей його задумки* (М. Ков.).

Злучнїк *та*

& 128.11. И виреченя зоз злучнїком *та* дакеди виражую намиру, циль: *Но, сину, вишол рок... гибай нука,* **та** *це виплацим!* (Етн.) (= гибай най це виплацим).

Злучнїк *з цильом же би*

& 128.12. У публицистичним стилу (у новинох, ТВ-емисийох) хаснуєме намирни вреченя зоз злученьом *з цильом же би*, хторе представя преклад сербского злученя *с циљем да*: *Ушлїдзели вельки розпредаваня* **з цильом же би** *ше на тот способ виратовало тото цо виратовац може* (РС).

Синонимски конструкциї таких намирних вреченьох то преширени вреченя зоз синтаґму *з цильом + ґенитив*, хтора ма функцию додатку за циль: *Окончени розгварки у вельких системох* **з цильом стимулованя** *швидшого розвою науково-виглєдовацких роботох* (РС). Вреченя зоз злучнїком *з цильом же би* може трансформовац до преширених вреченьох зоз синтаґму *з цильом + ґенитив* и обратно.

Злучнїк *як би*

& 128.13. Под уплївом сербского язика дакеди хаснуєме намирни вреченя зоз злучнїком *як би* (с. *како би): Мац пришла до школи* **як би** *на час пошорела шицко коло упису єй сина* (с. *Мајка је дошла у школу* **како би** *време средила све око уписа њеног сина). – Капитан розказал же би ше штреляло* **як бизме** *им дали знац же зме у смертельней опасносци* (Д. Дефо).

Намирни вреченя без злучнїкох

& 128.14. *Та зобрал вец свойо шмати,* **будзе путовац далєй** (Етн.) > **же би** *путовал далєй.*

Траценє намирного (цильового) значеня

& 128.15. Даєдни вреченя по форми намирни, алє по змисту су составни або процивни.

Составни. Дїї у обидвох вреченьох шлїдза єдна за другу, зменюю єдна другу, у другим вреченю ше нє виражує циль дїї: *Тоти капки* [у пещери] *падаю и нєшка, буду падац и док шицки тоти подїї буду зачирени до глїбини историї...,* **же би** *их на остатку прелїтла густа ноц забуца* (М. Твен) >*... и на остатку их прелїтнє густа цмота забуца.*

Процивни. Таки вреченя виражую особне становиско бешедуюцей особи*;* зависне вреченє значи дїю хтору зме нє обчековали, хторей ше чудуєме або ю осудзуєме. Напр.: *Та тельо ши ходзел до школи* **же би** *ши тераз бул писар з малу плацочку!* У другим вреченю ше нє виражує циль, алє ше дїя того вреченя процивставя дїї першого: *Та тельо ши ходзел до школи,* **а** *тераз ши писар з малу плацочку!*

Условни вреченя

& 129.1. У условних вреченьох зависне вреченє виражує условиє под хторим ше зисцує дїя главного вреченя. Условни вреченя дзелїме на два ґрупи:

1. Реални условни вреченя. У нїх ше дїя главного вреченя реално зисцує кед ше виполнї условиє виповедзене у зависним вреченю. У нїх ше найчастейше хаснує *индикатив: Кед ми купиш шицку робу, дам ци туньше.*

2. Гипотетични условни вреченя виражую условиє (у зависним вреченю) и зисцованє дїї (у главним вреченю) лєм як предпоставку: кед би ше зисцела дїя зависного, зисцела би ше и дїя главного вреченя. Предикати главного и зависного вреченя маю *форму потенцияла:* **Кед биш** *ми* **купел** *шицку робу,* **дал бим** *ци туньше.*

Реални условни вреченя

Злучнїки *кед* и *кед..., та*

& 129.2. Найчастейши злучнїк *кед*: *Анґлийского краля дзивка му так гварела:* **Кед** *ю вежнє за жену, таки шпиталь да справиц цо шлєпих, хромих през ґрайцара ховац будзе. Турского цара дзивка му так гуторела:* **Кед** *ю вежме за жену, з єдним житом шицко войско му накарми. Московского краля дзивка так му гуторела:* **Кед** *ю вежме за жену, з єдну конопу шицко войско му облєче!* (Етн.) – *Шестра плакала, питала ше му: „Нє идз, брату, нє охаб ме ту саму.* **Кед** *ти пойдзеш, и я пойдзем з тобу...”* (Етн.) – **Кед** *запожнїме, ти нас нє чекай.*

Главне вреченє може починац зоз злучнїком *та.* Напр.: *Та ю* [жену] *волал дому. Вона гуторела: „Ей, нє годзен ти зо мну сцекнуц, бо* **кед** *вон* [шаркань] *придзе,...* **та** *це забиє* (Етн.).

& 129.3. Условни вреченя з конструкцию *кед нє..., голєм, кед нє..., та* (зависне вреченє ма одрекаюцу форму) знача же кед ше нє зисци дїя (условиє) зависного вреченя, зисци ше дїя главного и то будзе у одредзеней мири надополнєнє за нєсполнєне условиє. Напр.: *Алє на, дам ци єден ручнїчок,* **голєм** *ци з тим поможем* **кед** *нє з иншим. Кед даґдзе шеднєш або лєгнєш одпочивац, положиш го себе поконцу глави* (Етн.).

& 129.4. Часто хаснуєме и условни вреченя без виповедзеного условия, т. є. зложени вреченя у хторих вихабене зависне вреченє. Таки вреченя маю форму причинових, пошлїдкових и других вреченьох. Напр.: *Рано як поставаю, оцец ше им пита: „Но, цо ше вам шнїло, дзеци? Поведзце ми тераз, та будзем знац чи будзем мац добри вашар чи подли.” Гутори му найстарши... Гутори му стреднї и треци, а наймладши му нє*

сце повесц. „Поведз ми, **купим ци цошка на вашаре.”** *Вон нє пове. „Поведз ми,* **бо це будзем биц.**” (Етн.) *Вирвал го* [дуб] *зоз жеми, та го нєше дому мацери на огень. Однєше дому ґу капури, нє годзен го уцагнуц, бо ма барз широки конари,* **та поламе капуру** (Етн.). У тих прикладох подрозумюєме вихабене зависне вреченє: *поведз ми,* **кед ми повеш**, *купим ци цошка на вашаре*; *поведз ми, бо* **кед ми нє повеш**, *будзем це биц*; *та* **кед го унєше**, *поламе капуру.*

Злучнїк *кед же*

& 129.5. У функциї злучнїка може буц и злученє *кед же*. Зависне вреченє значи нєувереносц же ше зисци одредзена дїя: **Кед же** *ше хвиля нє погуби, жатва до нєдзелї будзе закончена.* – **Кед же** *запожнїме, ти нас нє чекай.*

Злучнїк *же*

& 129.6. Условни вреченя зоз злучнїком *же* хасную ше при нєурядовим обрацаню ґу собешеднїкови. Напр.: **Же** *надумаш присц, явиш ми.* – **Же** *нє будзеш мац досц пенєжи, питай тельо од бачика.* – **Же** *ме будзе дахто глєдац, поведз же ютре будзем дома.* – **Же** крава баржей здута, теди ю нєдосц лєм ратовац од давеня, алє ю треба ратовац и од здуца зоз ... пребиваньом бураґа (Заря).

Место *же* у таких условних вреченьох ше хасную и злучнїки *же би* и *кед би*: **Же биш** надумал присц, явиш ми. – **Же биш** нє мал досц пенєжи, питай тельо од бачика. – **Кед би** *даєден корень* [хмеля] *и о три тижнї нє вигнал, одгарнуц треба гліну поверх нього и поглєдац причину тому* (РК 1927). – **Кед бисце** *у Карловцох друковали [Ґраматику], та там буду мушиц доробиц себе... даскельо польски букви* (Г. Кост.). – **Кед би** *ше дахто розпитовал о мнє, поведзце же... ви нїч нє знаце* (М. Ков.). – **Кед би** *рок потримал, годно буц дачого, а* **же** *нє – хто зна... треба чувац* (М. Ков.).

Злучнїк *най*

& 129.7. Условни вреченя зоз злучнїком *най* виражую нєжаданосц же би ше дїя зависного вреченя зисцела, бо би єй зисценє могло мац неґативни пошлїдки (о хторих ше гутори у главним вреченю). Главне вреченє обично ма опитну форму. Напр.: *Ти себе, Марчо, думаш же паньски хлєб таки сигурни як парастки. Алє то нє так!* **Най** *ми нєшка оцец умре, та цо сом наютре? – зоз панїци служнїца! Алє и през того,* **лєм най** *ми ше оцец нє пременї..., та обидвойо пойдземе по жобраню* (Г. Кост.).

Зоз злученьом *лєм най* виражує ше гроженє або страх же ше дїя зисци: **Лєм най** *придзе, алє достанє!* Таке значенє виражене и у предходним прикладу: **лєм най** *ми ше оцец нє пременї...*, *пойдземе по жобраню*.

Условни вреченя без злучнїка

& 129.8. *Подо мну ноги подоцина. През главу преходзи шицко цо ше може случиц.* **Найду Дюру,** *будземе страдац шицки тройо.* **Уда ше му скриц,** *мали Владко пове же оцец бул дома и скрил ше. И заш зло* (М. Ков.) (= кед найду Дюру, будземе страдац; кед ше му уда скриц, мали Владко пове). – *Вон* [шаркань] *уж ма надисц,* **стретнєш ше з нїм** *у дзири, та це забиє* (Етн.) (= кед ше з нїм стретнєш, та це забиє). – *Алє як нє помогнуц людзом* [партизаном] *кед видзиш же су людзе:* **поможеш им –** *добре,* **нє даш**, *на силу од це вежню* (М. Ков.).

Гипотетични условни вреченя

& 129.9. Гипотетични вреченя хаснуєме зоз злучнїком *кед.* Напр.: [Партизанє] *мушели хасновац... лукавства же би ше отримали... На щесце, нєприятель зробел три кардинални хиби:* **Кед би** *92. нємецки моторизовани... полк нападнул* [партизанску] *колону зоз танками док преходзела гайзибанску драгу, вона* **би була** *претаргнута и розбита;* **кед би** *нємецке и усташске войско у Ґрку прилапело борбу з партизанами, до помоци* **би** *му* **пришли** *домобрански моци... и то би уж була барз рискантна хвилька за 800 вистатих борцох, а* **кед би** *ше у борби на Лиснїку анґажовали и нєприятельски єдинки з Ямени и Моровичу, Треца бриґада* **би була** *у нєзрозмирно чежшим положеню* (РС). – **Кед би** *твойо баюски // так нє спреведали, // та* **би** *ме, ей, пре тебе // дома так нє лали* (нар. писня). – *Ей,* **кед би** *я биду знала, // нїґда* **бим** *ше нє одала* (нар. писня).

Зависне вреченє може мац и форму потенцияла прешлого: *Пре мнє мой добри Дюра страдал.* **Кед би бул** *остал и витримал, могол можебуц и живи остац* (М. Ков.).

& 129.10. У зависним вреченю може буц вихабени дїєсловни предикат; менує ше лєм особа або предмет дзекуюци хторому нє зисцена дїя главного вреченя: **Кед би нє ми,** *та бисце подло прешли*. У бешедним язику зависне вреченє би було зоз злучнїком *да:* **Да нє ми,...**

& 129.11. Условни вреченя можу буц часц конструкциї оформеней зоз процивним злучнїком (условне вреченє представя перше вреченє нєзависно-зложеного процивного вреченя): **Кед биш** *ме голєм дараз послухал,* **та** *би ми було лєгчейше,* **алє** *ти вше лєм по своїм робиш.*

Друге (процивне) вреченє нє муши буц закончене (теди ше конєц подрозумює з мимики, ґестох): **Кед би**, *окрем з математики, мал голєм з других предметох добри оцени,* **та** *ище-ище,* **алє** *так...* З ґестом, мимику ту бизме дали знак же положенє безнадїйне.

Главне вреченє условного вреченя у таких конструкцийох може буц вихабене: **Кед би** *ше голєм о своїх дзецох старал,* **алє** *анї за дзеци нє дзба.* Медзи словами *старал* и *алє* находзело би ше главне вреченє, напр.: *Кед би ше голєм о дзецох старал,* **та би єй голєм кельо-тельо помогнул**, *алє анї за дзеци нє дзба.*

& 129.12. Старши авторе хасновали и гипотетични виреченя зоз злучнїком *то* на початку главного виреченя: **Кед би** *єлефант мал глас як цо ма напр. соловей,* **то** *би ше його глас спрам його цела мушел чуц по цалим швеце* (РН).

& 129.13. Под сербским уплївом у бешедним язику место злучнїка *кед би* барз часто хаснуєме злучнїк *да*. Напр.: *Вера ше ми шнїло, лєм* **да** *сце ме нє зогналї, оздаль* **би** *ми ше ещи лєпше пришнїло* (Етн.). – **Да** *ше то так стало як я розраховал, тераз* **би** *я вера за тим нє бановал* (нар. писня).

Траценє условного значеня

& 129.14. Виреченя хтори по форми условни окрем условного значеня можу мац и часову, причинову або допусну компоненту, а дакеди маю видзелююце значенє.

1. Часово-условни одношеня виражую: **а)** Виреченя у хторих дїєслова главного и зависного виреченя означую дїї хтори ше вецей раз повторюю: **Кед** *патри фодбалске змаганє,* **та** *помага бавячом и з руками и з ногами.*

Виреченя зоз парнима злучнїками *накадзи... уж (такой)*, *лєм най...такой* знача же дїя главного виреченя шлїдзи такой после сполнєня условия зависного виреченя: **Накадзи** *обачи же сом дома,* **уж** *є у мнє (*або: **такой** *є у мнє).* – **Лєм най** *обачи же сом дома,* **такой** *є у мнє.* – **Лєм най** *кус шеднєм,* **такой** *ше ми шпи.*

б) Виреченя зоз злучнїками *док*, *докля, покля* и предикатом главного и зависного виреченя зоз неґацию: *А я єсци* [= єсц] ***нє*** *будзем* **док** *ту гору* **нє** *зорем* (Етн.). – *Я це* **нє** *пущим* **док** *ми* **нє** *обецаш тото цо ти за нього нє знаш* (Етн.).

2. Причиново-условни одношеня: а) *Алє* **кед** *ши такой так надумал – идз* (М. Ков.) > *Алє* **понеже** *ши такой так надумал – идз.*

Конструкциї у хторих перше виреченє зоз злучнїком *кед* у цесней вязи зоз слїдующим виреченьом хторе виражує причиново або намирне значенє (зоз злучнїком *прето же*)*:* **Кед** *нє посцигнул найлєпши резултати у ученю,* **то прето же** *нє мал добри условия за роботу* – **Кед** *учитель и бул строги,* **то прето же би** *зоз школярох створел людзох.*

Друга часц нє муши представяц виреченє, то може буц додаток за причину або циль: **Кед** *нє посцигнул найлєпши резултати у ученю,* **то пре** *слаби условия за роботу* – **Кед** *учитель и бул строги,* **то пре** *добро школярох.*

Друга часц нє вше муши мац причинову або намирну компоненту; з ню мож давац лєм толкованє дїї у першей часци: **Кед** *и мал хиби, вец то були хиби цалей його ґенерациї.*

3. Условно-допусне одношенє: Кед *трошим, свойо трошим! >* ***гоч*** *и трошим, свойо трошим.* Друга часц таких условних виреченьох ма огранїчуюцу функцию: окончователь дїї троши, алє нє *шицко, лєм свойо.* Огранїчуюцу функцию другого виреченя маме и у остатнїм прикладу за причиново-условни одношеня: кед и мал хиби, нє мал шицки; мал их огранїчене число – лєм тоти хтори мала його ґенерация.

4. Видзелююце значенє. Зоз першим виреченьом (зоз злучнїком *кед)* видзелює ше предмет же би ше о нїм у другим виреченю дала оцена, коментар. То виреченя типа: **Кед** *слово (бешеда) о..., вец треба повесц же...* Напр.: *А* **кед** *уж слово о младих поетох,* **вредно призначиц** *и успих Наталиї Дудашовей, котра достала першу награду на югославянским фестивалу младих поетох* (НК). – **Кед** *бешеда о костираню у цеку роботного процеса,* **треба** *наглашиц и важносц и значенє часу у котрим ше єдло є* (НК).

Допусни виреченя

& 130.1. Допусни зависни виреченя знача условиє хторе би могло зопрец зисценє дїї главного виреченя, алє го уствари нє зопера, одн. дїя главного виреченя *ше допущує (*прето ше виреченя и волаю *допусни).* У виреченю *Студент вишол на испит,* **гоч** *нє бул досц порихтани* условиє-препреченє за окончованє дїї одн. за виходзенє на испит то нєдостаточна порихтаносц за испит, попри хторей ше дїя заш лєм зисцує, одн. студент вишол на испит. У иншаких обставинох виреченє би могло глашиц: *Студент нє вишол на испит,* **гоч** *бул досц порихтани*. И ту у зависним виреченю постої препреченє (порихтаносц за испит), алє то препреченє за нєокончованє дїї, одн. за нєвиходзенє на испит, коло хторого ше дїя заш лєм окончує, одн. студент нє виходзи на испит.

Допусни виреченя вше знача даяку процивносц медзи змистом главного и зависного виреченя, та их можеме трансформовац до процивних нєзависно-зложених виреченьох: *Студент нє бул досц порихтани,* **алє** *вишол на испит.* Алє процивни виреченя, за розлику од допусних, ровноправнєйши медзи собу, а процивносц ше у нїх виражує одредзенше.

Зависне виреченє може буц и у препозициї, и у интерпозициї, и у постпозициї. Запята ше вше пише.

Злучнїк *гоч*

& 130.2. Найчастейши допусни злучнїк *гоч.* Напр.: *Придзем, мила, нєшка вечар, //* **гоч** *нє да родзина* (нар. писня). – **Гоч** *то квецик таки красни як цо ти, дзивочко, // нє старгуй го, нє застанов на нїм свойо очко* (Я. Фей.). – *Пойдзем,* **гоч** *буду шекери падац* (нар.).

& 130.3. Допусни виреченя можу виражовац крайню границу дїї зависного виреченя: дїя главного виреченя ше окончує, гоч дїя зависного виреченя досцигує и свою крайню границу. То може буц крайня граница

количества: **Гоч кельо** *ше трудзел, робота му нє ишла;* крайня границa мери: **Гоч як** *браца ше гнївали, // шмишне, та ше кихотали* (Єршов); крайня границa часу: **Гоч кеди** *придзем до амбуланти, чекальня полна;* крайня границa места и напряму: *Най обиду шицки моря // и Коляка даяк створя..., //* **гоч дзе** *би ше тераз крил* (Єршов). – **Гоч кадзи** *скруцим, – родзини* (Г. Кост.)**.**

& 130.4. Злучнїк *гоч* може буц у злученю зоз словком *и*; воно нє муши стац за злучнїком, може буц и оддзелєне од нього: **Гоч** *я* **и** *худобни, з худобного дому, // так ми слунко швици як и богатому* (нар. писня). **Гоч** *єй оцец* **и** *гуторел, вона нє послухала.* – **Гоч и** *дознам дацо, тебе нє повем.*

& 130.5. Главне виреченє може починац зоз злучнїками одн. злучнима виразами *алє, алє зато, лєм, медзитим, заш лєм.* У таких случайох найчастейше маме инверзию. Напр.: **Гоч** *сом и рапава,* **алє** *сом нялкошка, // пробуй-лє ме питац, чи бим за це пошла* (нар. писня). – *Но,* **гоч** *яки бул знаходлїви и гамишни,* **заш лєм** *нє обегнул у тим свою жену* (Дю. Лат.).

Предикати главного и зависного виреченя можу буц у форми потенцияла: *Нє пошла бим за це, анї ци за брата,* **гоч** *бисце и були зоз самого злата* (нар. писня).

& 130.6. Предикат главного виреченя може буц помоцнєни з инфинитивом истого дїєслова: **Гоч** *витор за нїма пошлєш,* **здогонїц** *их* **нє здогонїш** (Ґ. Олуїч). – *Враца* [пожичку] *чесно,* **гоч** *дакеди и причекац треба, алє, чесц,* **врациц враци** (М. Ков.).

& 130.7. Зависне виреченє може буц составене з двох виреченьох у хторих предикат єдно исте дїєслово: предикат першого виреченя без неґациї, а предикат другого (хтори часто вихабени) з неґацию. Таки зависни виреченя зоз злучнїками *гоч – гоч, чи – чи, чи – або,* а виражую алтернативно-допусни одношеня: виноша два змисти хтори ше медзисобно виключую (два роздзельни виреченя); дїя главного виреченя нє завиши од того хтора з двох дїйох зависного виреченя зисцена. Медзи двома предикатами може, а нє муши стац запята. Напр.: **Гоч** *придзеш,* **гоч** *нє придзеш з нами, ми пойдземе. – То ... так останє,* **чи** *ше нам то пачи* **чи** *нє* (РК). – *Тераз,* **чи** *то добре* **чи** *нє, Лєвин нє могол нє остац* (Толстой). – *Правда припада каждому єднак,* **чи** *є родзина* **або** *нє* (Е. Коч.). – *Ей,* **чи** *грали,* **чи** *нє грали,* **лєм** *дураци танцовали* (нар. писня).

Други предикат зависного виреченя тиж може буц без неґациї: **Гоч (чи)** *пойдзеш на автобусу* **гоч (чи)** *на гайзибану, будзеш путовац цали дзень.*

& 130.8. Зависни виреченя з роздзельним значеньом типа *Сцел або нє, плациц мушиш* преложени зоз сербского *(Хтео или не, платити мораш.).* Напр.: *Мушиме буц сурови,* **сцели ми то або нє** (Д. Дефо).

& 130.9. Злучнїки *и попри тим/того же, без огляду на то/тото, без огляду же* характеристични за литературни язик, окреме за публицистични стил. То преложени сербски злучнїки *и поред тога што, без обзира на то, без обзира што.* Напр.: **И попри тим же** *тогорочну Естраду братства провадзели нєжадани почежкосци, вона указала же є права коруна цалого фестивала* (РС). – **И попри того же** *иснує лєм два роки, шидски „Одпад" ше успишно повязал з велїма фабриками* (РС). – *Оциснул бим ше на морйо без роздумованя,* **без огляду на тото** *кадзи ме витор однєше* (Д. Дефо).

& 130.10. У функциї злучнїка може буц и условни злучнїк *кед* кед го провадзи словко *и:* **И кед** *ци ше дацо будзе питац, нїч нє гутор.* – **Кед** *ци ше* **и** *будзе дацо питац, нїч нє гутор.*

& 130.11. У виреченьох зоз злучнїком *най* слабше виражена зависносц главного и зависного виреченя; обидва виреченя ровноправнєйши, прето су блїзши процивним виреченьом: *А пошта пошта.* **Най** *ше променї нє знам яка власц, пошта – пошта. Без пошти, як и без школи* (М. Ков.).

& 130.12. Допусне значенє слабше виражене у виреченьох з модалнима словами и виразами *правда, гей же, воно, розуми ше* и под. Главне виреченє почина з процивнима злучнїками *алє, алє зато, лєм, медзитим:* **Правда** *же зме далєко од варошу,* **алє** *ми ту у валалє мирнєйше жиємe.*

& 130.13. **Допусни виреченя без злучнїкох**: *Мала грудка,* **алє** *сами сир* (нар. пригварка) (= гоч грудка и мала...). – *Оганяш за нїма, нє оганяш, сцигнуц их нє сцигнєш ...!* (Ґ. Олуїч) (= гоч оганяш, гоч нє оганяш за нїма...). – *Ганьба нє ганьба за власне дзецко, алє цо гей гей – краднул* (М. Ков.) (= гоч ганьба, гоч нє ганьба...).

Злучнїк *дармо* ма бешедни характер: **Дармо** *ме лаєце,* **дармо** *ме биєце, // знаце же нє пойдзем за кого ви сцеце* (= гоч ме и лаєце, гоч ме и биєце...) (нар. писня).

Способово виреченя

& 131.1. Способово виреченя у зложеним виреченю маю улогу аналоґну додатком за способ, меру и ступень, т. є. виражую способ, меру и ступень дїї главного виреченя. Запята ше по правилу кладзе у инверзиї, алє даєдни авторе кладу запяту и после главного виреченя.

Главне виреченє обично ма корелат хтори ше конкретизує зоз зависним виреченьом.

Злучнїки *так – як*

& 131.2. На корелат **так** надовязує ше зависне виреченє зоз злучнїком **як**. Виреченя зоз злучнїками **так – як** знача же способ зисценя дїї главного виреченя *идентични* зоз способом вираженим зоз зависним виреченьом. Напр.: Я *поробел* **так як** *сом найлєпше знал. Трушел каменї* **так** *на дробно* **як** *сувач жито* (Етн.). Тоти виреченя можу буц и без корелата так: *Я поробел* **як** *сом найлєпше знал*.

Виреченє у инверзиї: **Як** *Иля нє знала анї за свойого мужа дзе ходзи, цо роби, з ким ше пайташи,* **так** *тераз нє знала шицко анї за оца себе* (М. Ков.). – *Чуми* [живинскей] *у Новим Орахове вецей нєт. Тота опасна хорота* **як** *пришла,* **так** *пошла* (РС).

& 131.3. З виреченями у инверзиї (зоз злучнїками *як – так*) дакеди ше наглашує же ше идентичносц дїйох зависного и главного виреченя подрозумює, же вона лоґична (бо ше таке одношенє тих двох дїйох, як по правилу, повторює и у живоце): *Пред войну у тим месце за новтаруша поставяни вше прихильнїк странки хтора у тот час була на власци. Як ше странки меняли на власци,* **так** *ше меняли и новтаруше у тим месце* (М. Ков.). – *Бешеда ишла тидзень-два, а вец* **як** *шицко стареє,* **так** *и тота новосц остарела* (М. Ков.).

Злучнїки *так – же*

& 131.4. Виреченя зоз злучнїками **так – же** знача же способ зисценя дїї главного виреченя ма за пошлїдок дїю зависного виреченя*:* **Так** *сом барз жадал оможлївиц себе пливбу по морю* **же** *сом нє сановал труду* (Д. Дефо). – *та го* [**коня**] ***так*** *гонєл* **же** *му з копитох искри лєталї* (Етн.).

& 131.5. З виреченями зоз злучнїками *так – же* дакеди ше наглашує мера дїї. Злучнїк **же** у таких вирече̋ньох може провадзиц словко **аж**. Напр.: **Так** *гирмело* **же** *ше очка тресли;* або: **Так** *гирмело* **же** *ше* **аж** *очка тресли.* – **Так** *бежел* **же аж** *дуби ламал* (Етн.). – *Бушан тоту* [кулю] *зоз сира* **так** *посцискал*, **аж** *з нєй вода вишла* (Етн.). – *Дзеци* **так** *врещали,* **аж** *го оглушели* (Етн.). – **Так** *плачу шицки* **же** *уж баржей нє може* (Етн.).

Место **так** у вирече̋ньох з компоненту мери ридко ше хаснує корелат **нательо**: *Бул* **нательо** *возбудзени* **же** *ше му слизи радосци заблїщали у очох* (Р. Ґийо). – *Андрий нєсподзивано застанул кед пред собу збачел католїцкого монаха яких козаки* **нательо** *нєнавидзели* **же** *з нїма поступали горше як зоз Жидами* (Ґоґоль).

& 131.6. Гнатюково приповедаче хасновали нєшка уж застарени конструкциї з пошлїдкову компоненту зоз злучнїками **так – цо**, хтори зоз нашей карпатскей системи**:** *Но, даю го* [леґиня] *замуровац .... Кед го муровалї, кральова дзивка пошла ґу муляром, та їм ґуторела: Кед му дойду блїзко устом, та най оправя* **так** *єдну цеглу,* **цо** *би* [ю] *могол вше виняц и положиц так, же би то ше анї нє видзело* (Етн.). – **Так** *ше повадзели* **цо** *ше аж побили* (Етн.). – **Так** *пошол поверх хмари,* **цо** *го нїч нє було видно* (Етн.). – *И ґу старосци* **так** *обогацел* **цо** *ше на штирох коньох по варошу вожел* (Етн.).

Без корелата **так**: *Бежи* **цо** *лєм може* (Етн.).

Нє шицки виреченя зоз злучнїком *цо* виражую и компоненту пошлїдку або мери: *Любели ше чарни очка,* **цо** *матка нє знала* (НП). – *Може то ше и* **так** *споведац* **цо** *ше нє муши анї прежегнац* (Етн.).

& 131.7. Виреченя без корелата *так* виражую єднак способ и пошлїдок дїї; злучнїк *же* у нїх заменлїви з пошлїдковима злучнїками *та* и *так же*: *Шваб на ньго замкнул капуру, алє бачи Дионизий до нєй копнул,* **же** *ше такой розпадла* (РС). – *Микола ше зогнул ґу каблу,* **же** *му ше* **аж** *брада замачала до води* (ї. Бак.). – *Тоти котри мали чувствительнєйшу скору шкрабали ше,* **же** *им кров чурела з местох дзе их суньоґа укушела* (М. Ков. – Ш. Ґуд.).

У функциї злучнїка у таких вирече̋ньох може буц и саме словко **аж**: *Ноши* [ґной з хлїва]*,* **аж** *з нього зной чече* (Етн.).

Злучнїки *так – же би* и *так – най*

& 131.8. *Злучнїки* **так – же би** и **так – най** знача способ зисценя дїї хтора ма *циль* виражени зоз зависним вирече̋ньом: *Писатель муши* **так** *писац* **же би** *го шицки розумели.* – **Так** *их* [ружи] *садзце* **же би** *ше приялї* (нар. писня). – *Учителька ґутори новинарови, алє* **так най** *и школяре чую* (М. Скуб.).

Злучнїк *як кед би*

& 131.9. Конструкциї зоз злучнїком **як кед би** и **так – як кед би** виражую *гипотетичне поровнанє* зоз условиями при хторих би могли настац аналоґични зявеня. Кажди елемент злучнїка **як кед би** виражує тоти одношеня: **як** значи способ, **кед –** условиє, **би –** гипотетичносц. Напр.: *Глава му* [гачецу] *падала,* **як кед би** *була пречежка за ценку нацагнуту шию* (Р. Ґийо). – *бешедує зоз мну,* **як кед бизме** *були найлєпши пайташе* (М. Ков.). – *кивал зоз главу, махал зоз руку*, **як кед би** *ше од мухох одганял* (Г. Кост.). – *Уч ше* **як кед биш** *мал навики жиц; жий* **так як кед биш** *мал ютре умрец* (РН).

Ридше тоти виреченя у инверзиї: Вец **як кед би** *ше предумал, рушел ше на бок (*М. Коч.). – *Медзитим, гевти двоме* **як кед би** *були глухи, нє обрацаю увагу на Михалово слова* (М. Ков.).

& 131.10. Кед у главним вирече̋ню нє виповедзени корелат, зависне вирече̋нє ше обично одноши на цале главне вирече̋нє. Зависне вирече̋нє теди ма векшу самостойносц и баржей ше чувствує як приложене. Тон на концу главного виреченя ше баржей знїжує як при вирече̋ньох хтори маю корелат (заш лєм ше нє знїжує до конца як при законченим вирече̋ню). Злучнїцка функция вираза **як кед би** слабнє; вон ше по функциї прибліжує ґу словку. Медзи главним и зависним вирече̋ньом мож положиц точку. Напр.: *Вично ше скаржи. Як* **кед би** *був мале дзецко.*

& 131.11. У бешедним язику место злучнїка **як кед би** под сербским уплївом обично ше хаснує злучнїк **яґда** (< **як да**, серб. *као да*): *Станул* **яґда** ше дачого здогаднул.

& 131.12. У литературним язику ше злучнїк **яґда** дакеди погришно заменює зоз злучнїком **як же** (и **яґод же**) (директно ше преклада сербске *као да*: *као* зоз **як**, а *да* зоз **же**). Напр.: *Дїдова твар нє указовала тото цо вон думал, ґоч ше очи швицели* **яґод же** *у нїх гори* (Е. Коч.). – *Спущел сом плахти* [на плахтарки] ***як же*** *ше нїби знова рихтам заруциц циґонь* (Д. Дефо). – *Кед був уж на кочу, поогледал ше* **яґод же** *глєда помоц од дакого (*М. Коч.). – *И ти з Бачки, ґа? Приходзице ту* **яґод же** *тадзи мед чече* (Е. Коч.). – *Е, и я ци прави тоталнi глуптак! Идзем ратовац пияного чловека* **яґод же** *нє знам же пияного и бог чува* (М. Ков.).

Конструкциї зоз **як же** и **яґод же** хасную ше од штерацетих рокох 20. в. У народним язику таки конструкциї нє исную, та би и у литературним язику место *як/яґод же* требало хасновац злучнїк *як кед би: Очи* [ше] *швицели* **як кед би** *у нїх горело; ...* **як кед бим** *ше нїби знова рихтал...* итд.

& 131.13. **Надпомнуце**: Злучнїки **як кед би** и **яґда** досц часто ше хасную у функциї словка одн. модалного виразу **випатра:** *Циґаретла медзи єй финима пальцами догорйовала, алє вона* **як кед би** *то нє обачовала (= алє вона то* **випатра** *нє обачовала)* (НК). Таки вирeченя можеме тримац и за нєподполни способово вирeченя (у хторих главне вирeченє без предиката). Вирeченє **алє вона як кед би то нє обачовала** у ствари значи: *алє вона* **ше справовала** *як кед би то нє обачовала*. Кед зме додали предикат **справовац ше**, вирeченє постало способово.

Злучнїк *же би*

& 131.14. Вирeченя зоз злучнїком **же би** и предикатами главного и зависного вирeченя з неґацию знача же ше дїя главного вирeченя вше на исти способ повторює. Напр.: *Нїґда* **нє** *прейдзе коло нас* **же би нє** *зашол до нас.*

Вирeченя зоз значеньом мери

& 132. Зависни вирeченя зоз значеньом мери конкретизую додаток за меру главного вирeченя. Вяжу ше за главне вирeченє зоз злучнїком *же би.* Напр.*:*

Материял з котрого ше состої чловече цело сам за себе барз мало вредзи. Єден Анґлиєц вираховал тоту вреднощ. Вон ґвари же чловече цело ма **тельо** *желєза* **же би** *ше дал з нього справиц єден ґвозд, а масци ма* **тельо же би** *ше з нєй достали седем фалатки мидла, фосфору ма* **тельо же би** *ше дало справиц 2.000 ширки, маґнезию ма* **тельо же би** *бул достаточни за єдно фотоґрафованє* (РН*). – Я нє мам* **тельо** *пенєжи* **же бим** *ище и тебе могол витримовац* (В. Кир.). *– Китай ма вельки природни богатства у жеми. Угля єст у китайских горох* **тельо, же би** *старчело за цали швет за велї роки* (РН).

У наведзених прикладох зависни вирeченя конкретизую додаток за меру *тельо.*

Поровнуюци вирeченя

& 133.1. Поровнуюци вирeченя то файта способових вирeченьох: у нїх зависне вирeченє з поровнаньом виражує способ на хтори ше окончує дїя главного вирeченя. Розликуєме три типи поровнуюцих вирeченьох: **1.** вирeченя хтори виражую *єднакосц;* **2.** вирeченя хтори виражую *нєєднакосц;* **3.** вирeченя хтори виражую *окремну єднакосц.*

Вирeченя хтори знача єднакосц

& 133.2. Вирeченя того типа знача же ше дїя зависного вирeченя окончує на таки способ як дїя главного вирeченя.

а) Вирeченя зоз злучнїками *як, як кед би, як цо* – прави способово вирeченя: *Патрела на драгу* **як кед би** *дакого обчековала. – Трудзел ше* **як** *ше трудза и велї початнїки.* Оп. и приклади под & 131.2, & 131.9.

б) Конструкциї зоз парнима злучнїками *накельо – нательо, кельо – тельо, кельо раз – тельо раз, як – так* и *цо – то* виражую рост интензитета дїї главного вирeченя у зависносци од росту интензитета дїї зависного вирeченя. Тоти конструкциї маю условну компоненту. Напр.: **Накельо** *му баржей вилагодзим,* **нательо** *ме менєй слуха. – Вони нє знали же рична риба* **нательо** *смачнєйша,* **накельо** *скорей сциґнє зоз циґоня на огень* (М. Твен). – **Кельо** *ше Том баржей силовал приковац свою увагу ту кнїжки пред собу,* **тельо** *му горши думки бродзели и блукали по глави* (М. Твен). – А вона **кельо раз** *очи руцела на нього,* **тельо раз** *ше зачервенєла* (М. Ков.). – **Як** *ше прибліжовал ґу котлїни, штрелянє поставало вше моцнєйше ...* **Як** *ше колона прибліжовала ґу Сави,* **так** *и драга поставала вше мегчейша.*

Други член у тих злучнїкових парох нє вше ше хаснує: *А вони* [суньоґи] ***як*** *ше ноц прибліжовала поставали вше упрекоснєйши, допитши* (М. Ков.).

Вирeченя у инверзиї: *Зна* **тельо** *и вери* **тельо кельо** *му до тей його младей, желєней глави налєю* (М. Ков.).

& 133.3. Конструкциї зоз злучнїком *цо* на початку зависного вирeченя дакеди маю корелативни злучнїк *то* на початку главного вирeченя: **Цо** *ше баржей трудзи, лєпше му идзе робота. –* **Цо** *го я баржей хвалїм,* **то** *вон постава горши. –* **Цо** *мидло длужей вариме, з тим воно лєпше* (Наша кух.).

Вирeченя зоз злучнїком *цо* хаснуєме под уплївом сербского язика (по сербски: Ш**то** *га ја више хвалим,* [***то***] *он постаје гори).* Еквиваленти тих конструкцийох у народним язику то вирeченя зоз злучнїками *чим – тим:* **Чим** *вецей учи,* **тим** *вецей зна.* Тот тип *поровнуюцих* вирeченьох хасновали и нашо старши авторе. Напр.: **Чим** *єден народ менєй културни и баржей заостати,* **тим** *баржей прициска и мучи других* (РН). *– Потреба и цени хмелю ровнаю ше по продукциї пива*. **Чим** *ше вецей пива продукує,* **тим** *вецей треба хмелю,* **тим** *вон драгши* (РН) *– Инекция ище на час може нас од нього* [тетануса] *ратовац, а* **чим** *ше вецей чека з инекцию,* **тим** *є опаснєйши за живот* (РН).

У українским и словацким язику тиж исную поровнуюци вирeченя зоз злучнїками *чим – тим*, цо значи же и нашо конструкциї зоз карпатскей системи. У українским: **Чим** *ближче під'їздив Андрій до села,* **тим** *серце його билось скоріше і сильніше.* У словацким: Boj je tým slávnejši, čim je t'ažši.

Виреченя хтори знача нєєднакосц

& 133.4. З поровнуюцима виреченями ше виражує и *нєєднакосц* способу дїйох зависного и главного вирeченя.

а) Найчастейши тип тих виреченьох зоз злучнїками *як* и *як цо.* У главним виреченю вше похасновани даяки компаративни вираз або присловнїк *иншак.* Напр.: *Волїм робиц на полю* **як** *шедзиц заварти у хижи. – Вон то зробел вельо лєпше* **як цо** *од нього обчековали. – Я го задумовал цалком иншак* **як цо** *у дїйсносци випатра.* Тот тип поровнуюцих виреченьох ше нє хаснує у инверзиї.

б) Поровнуюци вирeченя зоз допусно-процивну компоненту: **Кельо** *ше з младима роби,* **ище** *су и добри* (РС) (= з младима ше мало роби (гоч ше з младима мало роби), алє вони добри). – **Як** *слабо порихтал жем за шатву,* **ище** *му и добре зишло* (= слабо порихтал жем (гоч слабо порихтал жем), алє добре му зишло.

в) Процивна компонента ше виражує з виреченями зоз злучнїками *док* и *покля*: *Пластични маси з каждим дньом вше сиґурнєйше уходза до нашого каждодньового живота.* **Док** *ше кока-кола нє могла задумац без склєнки, тераз ше предава лєм у пластичних фляшох;* **док** *ше мост нє могол задумац без огромней и твардей бетонскей конструкциї..., тераз ше єден мост зявел и зоз пластики* (РС).

г) У виреченьох зоз злучнїками *нє же – алє, нє лєм же – алє, нє же нє – алє* баржей ше наглашує (як важнєйши) змист другого вирeченя. Можеме их трансформовац до нєзависно-зложених составних або процивних виреченьох: *Кед би я то знал хто ми ю* [добру жену] *принєсол, ...* **нє лєм** *же бим му заплацел,* **алє** *анї сам нє знам цо бим му дал* (Етн.) (> *заплацел бим му и нє знам цо бим му дал). нїкому у валалє* **нє же** *нє завинєл,* **алє** *патрел дзе може же би помогнул* (М. Ков.) (*Нїкому нє завинєл, алє патрел* (або: *и патрел)... же би помогнул) – Ище кельо и ище як читал.* **Нє же** *читал,* **алє** *лїґал* (М. Ков.) (> *читал, аж лїґал,* або: *читал, алє аж лїґал). – Качмар Манойло* **нє же** *нє люби пенєжи,* **алє** *зна цо шор* (М. Ков.) *(> люби пенєжи, алє зна цо шор).*

Виреченя хтори знача окремну нєєднакосц

& 133.5. У поровнуюцих виреченьох того типа у зависним виреченю ше виноши дацо цо окреме нєєднаке з гевтим цо ше виноши у главним виреченю. Зависне виреченє вяже ше за главне зоз злучнїками *а дзе, а дзе (же) би, а дзе ище, а нє то.* Слїдующи вирeченя знача же дїя зависного вирeченя менєй витворлїва од дїї главного: *То анї я нє можем зробиц,* **а дзе** *би ти то могол. – А то нє може минути анї почитац у живоце,* **а дзе же ище** *описац их, одмальовац* (Г. Кост.). *– Йому нїхто нє будзе за цале време вояцкей служби анї писац анї поздрави посилац,* **а нє то** *да го дахто ище и ґу себе вола* (О. Кост.).

Тот тип поровнуюцих виреченьох ше нє хаснує у инверзиї.

Предикатско-атрибутово виреченя

& 134. Предикатско-атрибутово виреченя заменюю *предикатов атрибут* главного вирeченя (оп. & 95.1-95.4). У функциї предиката главного вирeченя найчастейше дїєслова зоз значеньом „видзиц", „чуц" и „задумац, представиц". За главне виреченє зависни вирeченя ше вяжу з присловнїками *як, як кед би,* з односним заменовнїком *яки* и злучнїком *же.* Напр.: *Добре це чуєм* **як ше шмеєш** (= добре це чуєм **нашмеяного). –** *Патрел на ньго* **як ше нє зна влапиц до роботи** (= патрел на ньго **нєсхопного). –** *Припатрали ше на нїх* **як ше вадза** (= припатрали ше на нїх **повадзених**). – *Застал го дома* **як стої заштудирани** (= застал го **заштудираного**). – *Уж задумовал пайташа* **як го модлї за пребаченє** (= задумовал го **покорного). –** *Нови парох любел ґовлї. Каждi дзень ходзел по заградu и припатрал ше на нїх:* **як злєтую з гнїзда и як прилєтую; як кляпкаю** *кед ше радую***; як з главу викруцаю** *як кед би ше модлєли кед кляпкаю;* **як стоя на єдней ноги** *кед одпочиваю* (Г. Кост.). – *Видзел сом це добре* **же куриш** (або: *...* **як куриш**).

Приложени зависно-зложени виреченя

& 135. Приложени виреченя то тип зависних виреченьох хтори ше одноша нє на окремни член главного вирeченя, алє на цале главне виреченє. Вони даваю дополнююци толкованя**,** оцени, коментари и под. ґу главному вирeченю. Главне виреченє ма вельку значеньову самостойносц, та нє вимага ґу себе и зависне виреченє. Пре свой окремни характер приложени виреченя вше стоя за главним виреченьом. Вяжу ше за главне виреченє зоз злучнїками *цо*, *прецо, дзе и, кадзи и, одкаль и, кед/кеди и, як и* и др.

Найчастейши вирeченя зоз злучнїком *цо*, хтори ше хаснує у розличних формох: *од чого, з чим, по чим* и др. Напр.: *Особни доходки у колективе нєправилно розподзелєни,* **цо** *ше одражело и на медзисобни одношеня занятих.* Або: *Особни доходки у колективе нєправилно розподзелєни,* **з чим** *велї заняти нєзадовольни. – Кед*

священїк облєчени у цивилних шматох, обично ноши колар зоз шемизету, **по чим** *го може препознац як церковну особу* (М. Кух.).

Приложени вреченя зоз злучнїком *прецо* виражую причиново-цильову компоненту у значеню: *Вон мал покладац приємни на факултету,* **прецо** *и пришол до варошу.*

Вреченя зоз злучнїками *дзе и, кадзи и, одкаль и, кед/кеди и, як и* виражую просторни, часово, поровнуюци и други значеня: *Нєшка оре при салашу,* **дзе и** *найволї орац. – Врацел ше дому на пейц годзин,* **кеди** *ше* **и** *мал врациц.*

Зложени вреченя з вецей зависнима виреченями

& 136. Зложени вреченя часто маю два або вецей зависни вреченя. По їх одношеню ґу главному вреченю тоти зависни вреченя дзелїме на два файти.

1. Шицки зависни вреченя ше вяжу за главне вреченє.

Кед ше за главне вреченє або даєден його член вяжу вецей зависни вреченя *истого типа*, вец маме *єднородни* зависни вреченя. Напр.: *Бул задовольни* **же** *добре окончел свою длужносц,* **же** *нїхто нє мал пригварки на його роботу и* **же** *и вон и колектив зоз шицкого мали материялни хасен* (причиново єднородни вреченя). *– Врацал ше з поля дому* **кед** *ше уж змеркло,* **кед** *уж нїкого нє було по драже,* **кед** *уж скоро вшадзи були погашени шветла* (часово єднородни вреченя). *– Як Кредла робел,* **як** *любел свою роботу* **и як** *ю статочно окончовал, тото сом вам нє годзен погуториц* (Г. Кост.) (обєктово єднородни вреченя у инверзиї).

Кед ше за главне вреченє вяжу вецей зависни вреченя *розличного типа* або ше зависни вреченя истого типа вяжу за *розлични члени* главного вреченя, вец маме *нєєднородни* зависни вреченя.

У вреченю *Врацел ше дому з поля* **кед** *ище лєм заходзело слунко,* **бо** *сцел сцигнуц на схадзку*, **гоч** *могол ище дас годзину робиц* зависни вреченя (часово, причиново и допусни) вяжу ше за исте главне вреченє.

У вреченю *Алє тото сом нїґда нє подумал* **же** *медзи ґовлями таки шор:* **же** *ґовля и по шмерци свойого мужа йому верна,* **же** *ю ґовляки муша длуго питац док вона забудзе свойого мужа ...* (Г. Кост.) перше зависне вреченє *же медзи ґовлями таки шор* вяже ше за главне, а други два: *же ґовля ... йому верна* и *же ю ґовляки ... мужа* – атрибутово вреченя, хтори ше вяжу за меновнїк *шор.*

2. Зависни вреченя творя ланц: перше вреченє ше вяже за главне вреченє, друге за перше зависне (хторе у одношеню ґу ньому главне), треце за друге зависне итд. Перше зависне вреченє воламе *зависне вреченє першого ступня*, друге – *зависне вреченє другого ступня* итд. Напр.: *Врацел ше дому з поля,* **бо** *сцел сцигнуц на схадзку,* **на хторей** *ше мали ришовац важни проблеми валала.* Перше зависне вреченє *бо сцел сцигнуц на схадзку* – причиново. Воно источасно представя главне вреченє за друге – атрибутово зависне вреченє *на хторей ше мали ришовац важни проблеми валала*: *Сцел сцигнуц на схадзку* **на хторей** *ше мали ришовац...*

У вреченю: *Алє препущим самому паноцови* **най** *вон о тим приповеда,* **бо** *вон тото шицко видзел и чувствовал од початку до конца,* **та** *лєпше погутори* **як** *би я могол* (Г. Кост.) перше зависне вреченє обєктово, друге причиново, треце пошлїдково, штварте поровнуюце; а кажде зависне представя главне вреченє за слїдующе зависне: *Най вон о тим приповеда,* **бо** *вон тото шицко видзел. – Вон то шицко видзел,* **та** *лєпше погутори. – Вон лєпше погутори* **як** *би я могол.*

Зложена синтаксична цалосц

& 137.1. Гварели зме же вреченє – основна синтаксична єдинка за спорозумйованє. Од вреченя, медзитим, єст и векша синтаксична єдинка, а то *зложена синтаксична цалосц.* Под тим терминоm подрозумюєме вецей у єдним тексту обєдинєни вреченя хтори творя значеньову и структурну цалосц. Вреченя у тей цалосци нє так цесно повязани медзи собу як у зложеним вреченю. Вони самостойни: значеньово и интонацийно су закончени. А до єдней цалосци их обєдинюю*:*

а) *заєднїцки змист (тема)* и

б) *язични средства* (розлични злучнїки, заменовнїки, присловнїки итд. на початку вреченьох, модални вирази, шор словох и др.). Напр.:

& 137.2. [У приповедки М. М. Кочиша „Велька програма на сушедовим дворе” описує ше зложна класа хтора орґанизує програму же би з назберанима од публики пенєжми помогла свойому товаришови заплациц екскурзию.]

(1) На **тей** *програми бул и я. (2) Случайно сом* **зашол** *кед сом чул шмих у сушедовим дворе. (3)* **На капурки** *сом заплацел карту и завжал место на превраценим гордове у остатнїм шоре. (4)* **И** *кед сом видзел програму, нє побановал сом же сом плацел дзешец динари. (5)* **А** *кед ми на мойо навальованє єден хлапец таїнствено пошептал прецо програма виведзена, сцел сом купиц ище карти. (6) Нє дали ми* **их***, бо ме, гваря, „пречитали”. (7) Нє примаю милодари, гваря. (8)* **То** *їх товариш, а нє мой. (9)* **А** *вони способни заробиц за свойого товариша.*

Тот текст надовязує ше на предходни зоз заменовнїком *тот* у першим вреченю. Автор з тим заменовнїком указує на одредзену, предходно уж спомнуту програму. Друге вреченє бизме нє розумели без першого. Кед би нє було першого вреченя, у хторим ше спомина програма, питали бизме ше: *Дзе автор*

зашол? Треце виреченє бизме нє розумели без перших двох. А так знаме же то було *на капурки* у дворе у хторим отримана програма. Штварте виреченє ше надовязує на предходни зоз словком **и**, хторе ту значи „вера, боме, верце ми”: *Верце ми, кед сом видзел програму, нє побановал сом...* Пияте виреченє ше надовязує на предходни зоз словком **а**, хторе у тим тексту значи „що вецей”: ... **нє побановал сом** *же сом плацел дзешец динари.* **Що вецей***, кед ми на мойо навальованє єден хлапец таїнствено пошептал прецо програма виведзена,* **сцел сом купиц ище карти.** У шестим виреченю зоз заменовнїком **их** указує ше на *карти*, о хторих ше бешедує у пиятим виреченю. У осмим виреченю зоз заменовнїком **то** указує ше на одредзену особу спомнуту у предходним тексту.

Виреченя у тим тексту обєдинює и шор словох. У другим виреченю главне виреченє *Случайно сом зашол* надовязує ше директно на предходне виреченє *На тей програми бул и я.* У трецим виреченю додаток *на капурки* похасновани на початку праве прето же на концу предходного виреченя спомнути *сушедов двор.* На початку шестого виреченя похасновани предикат *нє дали* прето же автор на концу пиятого виреченя спомина *карти.* Итд.

Директна и индиректна бешеда

Директна бешеда

& 138.1. Пречитайме тоти два виреченя:

а) *И кед ше владика презнал же у Керестуре ... треба паноца, сам заволал паноца Митра Поповича ґу себе, па му гвари: „Знаш ти, сину, цо? Идз ти до Керестура – то будзе за тебе. Там ци людзе скорей вибача твой зли обичай, бо вони нє маю з чого виберац и преберац”.* (Г. Кост.)

б) *И кед ше владика презнал же у Керестуре ... треба паноца, сам заволал паноца Митра Поповича ґу себе, па му гварел най вон идзе до Керестура, же то будзе за нього, же му там людзе скорей вибача його зли обичай, бо вони нє маю з чого виберац и преберац.*

У обидвох виреченьох автор преноши бешеду другей особи, алє у двох розличних формох. У першим виреченю вон єй бешеду преноши од слова до слова, з интонацию з яку вона тоти слова вигваряла. У другим виреченю вон исти змист преноши у другей ґраматичней форми – зоз своїма словами. Перши способ преношеня цудзей бешеди воламе *директна бешеда,* а други способ – *индиректна* або *цудза бешеда.*

Директна бешеда у подполносци преноши слова других особох. Вона чува и змист и форму висловйованя. И интонацийно є ясно розгранїчена од авторовей бешеди. У директней бешеди, за розлику од индиректней, на розлични способи може буц виражена емоционалносц (з викричнїками, модалнима словами, вокативами, викричнима и опитнима виреченями и др.).

& 138.2. Пред наводзеньом цудзих словох автор з *уводним виреченьом* сообщує читачови же сце тоти слова навесц. Уводне виреченє то виреченє з дїєсловами бешедованя *(гвариц, повесц, питац ше, одвитовац* и др.*)*, з дїєсловами хтори знача чувства бешедуюцей особи, єй нукашнї стан, рухи и под. *(зрадовац ше, зачудовац ше, ошмихнуц ше; указац)*, а тиж и з меновнїками хтори знача бешеду, чувства и под. Тото уводне виреченє може ше находзиц пред цудзу бешеду (у препозициї), после цудзей бешеди (у постпозициї) и уштред цудзей бешеди (у интерпозициї). Кед уводне виреченє у препозициї, на концу ше пишу два точки (:). Напр.:

Уводне виреченє у препозициї: **Оцец ми гварел: „***Но, сину, пришол ши?”* – **Оцец ше ми питал: „***Но, сину, пришол ши?”* – **Оцец ше зачудовал: „***Но, сину, пришол ши?”* – **Оцец ше зрадовал: „***Но, сину, пришол ши?”*

Уводне виреченє у постпозициї: „*Но, сину, пришол ши?”* **гварел ми (питал ше ми, зачудовал ше, зрадовал ше) оцец**.

Уводне виреченє у интерпозициї: „*Но, сину, –* **гварел ми (питал ше ми, зачудовал ше, зрадовал ше) оцец***, – пришол ши?”*

& 138.3. **Шор словох и интонация у директней бешеди. а)** Кед уводне виреченє у препозициї, на першим месце у виреченю субєкт (мено особи), а на другим месце предикат (обично дїєслова зоз значеньом бешеди и їм блїзки вирази). Конєц виреченя вигваря ше зоз знїжену интонацию. На концу уводного виреченя у писаню ше кладу два точки: *Лєм цо ше* [Владко] *навечера, станє од стола и сладко почнє живкац,* **мац строго пове***: – Владку, ципели!* (М. Коч.)

б) У интерпозициї предикат опрез субєкта. У тей позициї авторово слова ше вигваряю з интонацию уложеного виреченя (зоз знїжену интонацию)*: – Гутор, цо ми ту розцагуєш* – **скричал уж нагнївано Бадарка** *и кліпкал з очми. – Гутор кед маш гуториц!* (М. Коч.*)*

в) У постпозициї предикат тиж опрез субєкта. Авторово слова ше тиж вигваряю з интонацию уложеного виреченя: *Видзиш, гварим ци я же треба скорей охабиц бавенє и товаришох на драже!* – **повторює мац** *хто зна хтораз єдно исте и* [док Владко чуха ципели] *добре меркує да на запеткох нє останє блата* (М. Коч.).

Кед ше уводне виреченє преширює з другима подробносцами, воно ше злїва з интонацию авторового сообщеня. Так ше у прикладу под **б** виреченє *и кліпкал з очми* вигваря з исту интонацию як и уводне виреченє

скричал уж нагнївано Бадарка; у прикладу под **в** часц „*хто зна хтораз ... нє останє блата*” вигваря ше з исту интонацию як и вреченє *повторює мац.*

& 138.4. **Директна бешеда у писаню.** У писаню ше директна бешеда видзелює од авторових словох зоз смугу або з наводнїками.

Смуга. 1. Кед уводне авторово вреченє опрез цудзих словох, смуга ше кладзе лєм опрез нїх: *Дюра гварел: – Я уж идзем.*

Кед уводне вреченє у постпозициї, смуга ше кладзе и после цудзих словох, одн. после интерпункцийних знакох хтори ше кладу на концу цудзих словох*: (1) – Я уж идзем! – гварел Дюра. (2) – Я би повед же... – почал вон роздумовац наглас.*

Кед би после директней бешеди требало положиц точку (кед вреченє нє викричне, нє опитне и под.), вона ше нє пише, одн. пише ше аж после авторових словох: – Я *уж идзем – гварел Дюра.* (Кед би нє було авторових словох *гварел Дюра*, на концу би була точка: Я *уж идзем.)* Место точки ше опрез смуги дакеди кладзе запята: – *Но, ша гат, твоя воля*, – *гварела му мац* (Е. Коч.).

У интерпозициї авторово уводне вреченє ше видзелює з обидвох бокох зоз смугу:

– *Народзел сом ше – гвари – у Петровцох 1900. року* (М. Ков.).

2. Даєдни писателє авторово слова у интерпозициї видзелюю зоз запяту и смугу:

– *Дабоме, – гвари Грицо, – и я так исто думам ... (Е. Коч.).*

У даєдних таких вреченьох запята може мац два функциї. Пречитайме остатнї приклад без авторових словох: – *Дабоме, и я так исто думам*. Зоз запяту ту видзелєне словко *дабоме.* А кед уруциме и авторово слова, запята источасно видзелює и словко *дабоме* и авторово слова: *Дабоме, – гвари Грицо...*

Кед ше авторово слова видзелюю лєм зоз саму смугу (без запяти), можеме смугу похопиц и як знак за паузу, пременку тона и под. У слїдующим вреченю, напр., три раз похаснована смуга: *Лєдво сом чекал же биш пришол – гвари Бадарка – паперу* [за шулканє циґарох] *нє мам у обисцу – сцеш таке?* (М. Коч.) З першима двома смугами видзелєни авторово слова *гвари Бадарка*, треца пауза стої на месце малей паузи, после хторей ше розповедна интонация меня на опитну. При нєуважним читаню таких вреченьох могли би зме у першей хвильки нє розликовац авторово слова од других зоз смугу видзелєних словох.

3. Авторово слова ше можу находзиц у интерпозициї медзи двома интонацийно законченима вреченями. Кед перше вреченє ма розповедну интонацию, после нього ше кладзе смуга або запята и смуга, а после авторових словох точка и смуга.

– *Полудзенок будзе по розпорядку як и кед роботни дзень*, – *одповед му Дюкич. – Тераз дванац, а полудзенок будзе на два годзин.*

Або: – *Полудзенок будзе ... роботни дзень – одповед му Дюкич. – Тераз дванац...*

Кед перше вреченє ма опитну або викричну интонацию, после нього ше кладзе одвитуюци знак (знак питаня, викричнїк) и смуга, а после авторових словох тиж точка:

– *Полудзенок будзе по розпорядку як и кед роботни дзень*? – *питал ше му Дюкич. – Тераз дванац, а полудзенок, значи, будзе на два годзин.*

& 138.5. **Наводнїки. 1.** Наводнїки ше кладу на початку и на концу директней бешеди. На концу ше наводнїки кладу аж после шицких других интерпункцийних знакох (после точки, викричнїка, знака питаня, трох точкох).

Авторово слова у препозициї: *... мирно прегварел: „Дайце най тот проблем розпатриме и з другого боку...”* (М. Ков.)

Авторово слова у постпозициї: *(1) „Нино, придзце кед можеце, кед сцеце...” так пише медзи иншим у писме* (М. Ков.). *(2) „Дома оцец?” скричал ми сушед. (3) „Я пойдзем нука, а ти ме чекай” гварел сом му.* Кед после директней бешеди треба положиц точку, як у трецим прикладу, вона ше пише аж после авторових словох.

Авторово слова у интерпозициї: „*Но, но,” предлужел „я лєм так.”* (Е. План.) Запята после першей часци директней бешеди (после другого *но*) ту у рамикох наводнїкох, одн. наводнїки аж после запяти, бо вона ту означує паузу у бешеди, а нє з авторовима словами претаргнуту директну бешеду.

2. Авторово слова ше, без огляду на позицию, дакеди видзелюю и зоз смугу: *(1) „Пойсц чи нє? Положиц живот на коцку або нє?”– питал сом ше*. (Д. Дефо) *(2) „Я у тих рокох, як тото дзивче, була иста така” – поровнує себе Ана зоз дзивчецом – „лєм я мала длугоки густи власи ....” (М. Ков.)*

З наводнїками ше у таких случайох дакеди означує лєм початок и конєц директней бешеди:

„Тераз або нїґда – гварел сом у себе и розбегнул ше напредок. – Вшелїяк го треба виратовац!” (Д. Дефо)

Место смуги ше дакеди кладзе запята: „*Анї я нє верел тото цо други верели”, чує як одвитує оцец, „алє сом нє бул без вири... Я мал власну виру!”* (М. Ков.) Запята ту може мац двойнїсту функцию: после першей часци директней бешеди вона значи и паузу и претаргнуту директну бешеду; пише ше нє у рамикох наводнїкох (*верели,")*, алє после наводнїкох *(верели",)*.

4. Кед ше авторово слова видзелюю зоз запяту, з наводнїками ше означую обидва часци директней бешеди (нє мож означиц лєм єй початок и конєц): „*Тераз або нїґда”, гварел сом у себе и розбегнул ше напредок. „Вшелїяк го треба виратовац!”*

Кед ше авторово слова находза медзи двома интонацийно законченима вреченями, директна бешеда ше означує так як и зоз смугу (оп. & 138.4), одн. место смуги ше пишу наводнїки.

Означованє зоз самима наводнїками (без хаснованя смуги и запяти) то **найпрецизнєйши способ означованя директней бешеди и авторових словох**, бо у нїм анї єден правописни одн. интерпункцийни знак нє ма *двойнїсту функцию*, яку може мац смуга або запята при других наведзених способох означованя. Його нєпрецизносц може буц лєм у тим же, кед авторово слова у постпозициї, а после директней бешеди би требало положиц точку, вона ше кладзе аж после авторових словох*: „Я пойдзем нука, а ти ме чекай” гварел сом му.* (Нє пишеме: „Я *пойдзем нука, а ти ме чекай.” гварел сом му.*)

У истим тексту ше за означованє директней бешеди дакеди хаснує и смуга и наводнїки: зоз смугу ше означує бешеда другей особи, а з наводнїками роздумованя (приповедача, юнакох дїла) виповедзени з директну бешеду:

Андрийово руки повязали. ... Його оцец ше гнївал, сановал го и ганьбел ше у истим чаше. „Чи мой син” – приходзело му у думох "да будзе забивач, збойнїк?" Вон такого сина виховал... ...

– Ґраб ше на коч! – скричал жандар .... (Дю. Биль.)

Кед ше у бешеди означеней з наводнїками наводзи ище даяка директна бешеда, вона ше означує з наводнїками хтори ше состоя з єдней запяти („...’):

Кед биш бул теди поведол: „Брату, видзиш яка робота. Дали ми таки задаток же мушим окончиц тото цо нам шицким обовязка. Можебуц ти и нє маш тото цо глєдаме од тебе, алє поведз и сам як ше тримац у тим нашим случаю. Шицки поведза: ‚Палє, брата чува, а з нас скору дре!’ И найвецей би кричали тоти цо найвецей и маю. Розум ме, зроб то пре брата. Знайдз ше даяк.” (М. Ков.)

Индиректна бешеда

& 138.6. З индиректну бешеду автор преноши слова особох свойого твору. Вон преноши змист бешеди, алє нє преноши єй форму. Цудзи слова нє маю самостойну интонацию, алє ше интонацийно интеґрую зоз авторовима словами. Авторово слова поставаю главне, а цудзи слова зависне дополнюююце виреченє зложеного виреченя. Тото виреченє ма розповедну интонацию (оп. о розповедних виреченьох & 90.3-90.4).

1. Кед у директней бешеди розповедне виреченє, у индиректней ше хаснує злучнїк **же**:

а) *Бачи Влада ше ошмихнул кед му* [псови] *чул глас и гварел:*

– **Цалу ноц ме чувал.** (М. Коч.)

б) *Бачи Влада ше ошмихнул кед му чул глас и гварел* **же го вон цалу ноц чувал.**

2. Кед ше заменює побудне виреченє, хасную ше злучнїки **же би** и **най:**

а) *Я ше рушел по конку, а вон скричал ище за мну:*

– **А Михала нє рушай. Годно буц ище горше**... (М. Коч.)

б) *Я ше рушел по конку, а вон скричал ище за мну* **же бим Михала нє рушал (най Михала нє рушам), бо же годно буц ище горше...**

3. Кед у директней бешеди опитне виреченє, у индиректней зависне почина зоз злучнїком **чи**:

а) *Подо мну бул Ирґа, я го обшедлал и кричал сом:*

– **Придаваш ше?** (М. Коч.)

б) *Подо мну бул Ирґа, я го обшедлал и кричал сом* **чи ше придава.**

Кед опитни виречења у директней бешеди починаю зоз опитнима заменовнїками або присловнїками *(хто, цо..., дзе...),* вони и у индиректней бешеди оставаю (нє хаснує ше злучнїк **чи).** Дакеди ше хасную злучења **же + заменовнїк** одн. **же** + **присловнїк**:

а) – Прецо сце ше били? – *питал ше учитель и мерал нас строго.* (М. Коч.)

б) *Мераюци нас строго, учитель ше питал* **прецо зме ше били.**

а) – Дзе же пошол бачи? – *питал сом ше сушеди, алє ми вона нє мала кеди одвитовац. (*М. Коч.)

б) *Питал сом ше сушеди* **дзе пошол бачи**...; або: *Питал сом ше сушеди* **же дзе пошол бачи.**..

У индиректней форми бешеда траци експресивносц, понеже автор ту нє може похасновац шицки форми єй виражованя яки хаснує у директней бешеди. То указує и слїдующи приклад:

а) *Напию ше так, а ми хлапци гвариме му: „***Нолє***,* **бачи***, як то учитель учи дзеци жиц на швеце!”*

Бачи Андрий прецагує з руку по єдним, а вец по другим баюсу, та гвари: „**Нолє, Миколко, дай-лє** *ми даяку кнїжку, бо я то уж нє можем напамят!”* (М. Ков.)

б) *Напию ше так, а ми хлапци гвариме бачикови най нам укаже як то учитель учи дзеци жиц на швеце. Бачи Андрий прецагує з руку по єдним, а вец по другим баюсу, та гвари Миколкови най му да даяку кнїжку, бо вон то уж нє може напамят.*

Словка и вокативи з тексту под **а** (*нолє, бачи, Миколко, дай-лє)* нє мож було пренєсц и у тексту под **б.**

У бешедним язику до индиректней бешеди дакеди ше после злучнїка *же* уноши директна бешеда (з интонацию *директней*, а нє индиректней бешеди): *А тот цо заячки чувал гварел же* **пойдзем я** (Етн.) *(*место: *гварел: пойдзем я*; або: *гварел же пойдзе вон). – Та чи сом ци нє гуторела же* **нє зубадлай го** [коня] **у хлїве, алє на дворе***?* (Етн.) (место: *гуторела: Нє зубадлай...;* або: *гуторела же биш нє зубадлал). – Придзе дому, пита ше мацери же* **цо вам***?* (Етн.) (место: *пита ше мацери: Цо вам?;* або: *пита ше мацери же цо єй)*.

Дожита бешеда

& 138.7. **Дожита бешеда** або **шлєбодна индиректна бешеда** то таки способ виражованя у хторим писатель нє преноши цудзу бешеду, алє дума и бешедує место особох свойого дїла. Бешедуюци о єдней особи, писатель ше дакеди нательо ужиє до єй судьби же почина думац и чувствовац место нєй. Дожита бешеда ше як стилска форма часто хаснує у уметнїцкей литератури. Напр.:

Насам предз звикол бачи Предняк гу свойому обисцу [у Славониї]. *Ушорел го, як сам сцел и гумно и хлїв и кармик и хижу. У хижи тоти исти плахти на посцельох, тоти исти партки на столох (у преднєй и заднєй хижи), тоти исти образи на муре, цо були и у Керестуре. Та ту ше чувствовал бачи Предняк як дома, як у Керестуре.*

Гей, *алє кед вишол на драгу попатриц „на валал”, та* **вера** *такой сцекал нука до двора. Нє могло го поднєсц, да длужей останє на драже. А у Керестуре,* **Боже**, *през годзину патрел, заложел руки на першох, та лєм патрел „на валал”, та му нє досадзело. Одпочивал. Як кед би найкрасши новини читал. Гоч и нїч нє видзел, гоч нїхто коло нього нє прешол и нє поздравкал му „дай Боже”, та зато му време швидко и мило сходзело, як ластовка, кед лєта по воздуху* (Г. Кост.).

Препатрунок способох означованя директней бешеди у литературним язику

& 138.8. На початку смуги хтора означує авторово слова стої буква **А (а)**, а на початку смуги хтора означує директну бешеду буква **Д (д)**. Вельке **А** одн. **Д** значи же авторово слова одн. директна бешеда починаю з вельку букву, а мале **а** одн. **д –** же починаю з малу букву.

Смуга:

1.

А_____ : – **Д**_____ .

Поет гварел: – Роб ти добре нє лєм себе, алє и другому.

– **Д**_____ – **а**_____ .

– Роб ти добре нє лєм себе, алє и другому – гварел поет.

– **Д**_____ ! – **а**_____ .

– Роб ти добре нє лєм себе, алє и другому! – гварел поет.

– ***Д***_____ – ***а***_____ – ***д***_____ .

– Роб ти добре – гварел поет – нє лєм себе, алє и другому.

2. – Д_____ , – **а**_____ .

– Роб ти добре нє лєм себе, алє и другому, – гварел поет.

– ***Д***_____ , – ***а***_____ , – ***д***_____ .

– Роб ти добре, – гварел поет, – нє лєм себе, алє и другому.

3.

Авторово слова медзи двома вреченями:

– **Д**_____ – **а**_____ . – ***Д***_____ .

– Роб ти добре нє лєм себе – гварел поет. – Роб добре и другому.

– **Д**_____ , – **а**_____ . – ***Д***_____ .

– Роб ти добре нє лєм себе, – гварел поет. – Роб добре и другому.

& 138.9. **Наводнїки:**

1.

А_____ : „**Д**_____ .”

Поет гварел: „Роб ти добре нє лєм себе, алє и другому.”

„**Д**_____ ” **а**_____ .

„Роб ти добре нє лєм себе, алє и другому” гварел поет.

*„**Д**_____ !” **а**_____ .*

„Роб ти добре нє лєм себе, алє и другому!” гварел поет.

*„**Д**_____ ” **а**_____ „**д**_____ .”*

„Роб ти добре” гварел поет „нє лєм себе, алє и другому.”

„Роб ти добре нє лєм себе,” гварел поет „алє и другому.”

2. „**Д**_____ ” – **а**_____ .

„Роб ти добре нє лєм себе, алє и другому” – гварел поет.

*„**Д**_____ !” – **а**_____ .*

„Роб ти добре нє лєм себе, алє и другому!” – гварел поет.

*„**Д**_____ ” – **а**_____ – „**д**_____ .”*

„Роб ти добре” – гварел поет – „нє лєм себе, алє и другому.”

Або:

„**Д**_____ – **а**_____ – **д**_____ .”

„Роб ти добре – гварел поет – нє лєм себе, алє и другому.”

3.
„**Д**_____ ”, **а**_____ .
„Роб ти добре нє лєм себе, алє и другому”, гварел поет.
*„**Д**_____ !” **а**_____ .*
„Роб ти добре нє лєм себе, алє и другому!” гварел поет.
*„**Д**_____ ”,* **а**_____ , „**д**_____ .”
„Роб ти добре”, гварел поет, „нє лєм себе, алє и другому.”
Або:
„**Д**_____ , – **а**_____ , – **д**_____ .”
„Роб ти добре, – гварел поет, – нє лєм себе, алє и другому.”
4.
Авторово слова медзи двома виреченями:
„**Д**_____ ” **а**_____ . „**Д**_____ .”
„Роб ти добре нє лєм себе” гварел поет. „Роб добре и другому.”
„**Д**_____ ” – **а**_____ . – „**Д**_____ .”
„Роб ти добре нє лєм себе” – гварел поет. „Роб добре и другому.”
„**Д**_____ *!*” – **а**_____ . – „**Д**_____ .”
„Роб ти добре нє лєм себе!” – гварел поет. „Роб добре и другому.”
„**Д**_____ ”, **а**_____ . „**Д**_____ .”
„*Роб ти добре нє лєм себе”, гварел поет. „Роб добре и другому.”*

Пременлїви слова у виреченю

Меновнїки

& 139. Меновнїки можу мац у виреченю осем функциї: можу буц *субєкт, менови предикат, обєкт, атрибут, апозиция, предикатов атрибут, додаток предикату, номинативне виреченє.*

1. Субєкт:

а) Прости субєкт: *Над валал ше спущела* **молга. – ґазда** *нас дочекал на капурки.*

б) Субєкт преширени з атрибутом: **Мой дом** *там долу, над домом хмари* (М. Ков.). – **Тот наш стари качуриско** *карк ма таки як пориско (*М. Ков*.). – Вера то уж дзивка* **тота наша Ильча,** *закончела школу, та уж шицко зна (*Г. Кост*.). – На краю валала стала* **хижа под надом.**

в) Зложени субєкт: **Баба з унуками** *пошла до парку. –* **Крики и шмих** *одгуковали далєко.*

2. Менови предикат:

Владко ище **школяр,** *Дюри* **студент,** *а Ярослав уж* **инженєр. –** *А* **Петро – Петро***, вон вше зроби лєм по своїм. – Вон* **добри студент. –** *Оцец му* **припознати фаховец. –** *Вони двоме источасно* **сушедове, колеґове на роботи и добри приятелє.**

3. Обєкт:

а) Прости обєкт: *Додай ми* **клайбас. –** *Попораєла* **хижу. –** *Олупал и предал* **кукурицу.**

б) Обєкт преширени з атрибутом: *Шицки з интересованьом слухали* **його викладанє. –** *Ище сом нє видзел* **такого упрекосного чловека. –** *Нєшка зме фриштиковали* **кромплї на лупу.**

в) Член зложеного обєкта: *Положела на стол* **танєри, ложки, видлїчки, ножи,** *а вец виняла з пеца* **осух и капусну мачанку.**

4. Атрибут (нєсогласовани)**:** *Пришол и час* **одходу. –** *Дзень* **школи** *святочно преславени. – Пред капуру чуц гурчанє* **авта. –** *Виполнєл свойо длуство* **отечеству.**

5. Апозиция (нєвидзелєна або видзелєна зоз запятами)*: Синове му уж вельки: старши,* **Янко***, уж закончел студиї, а младши,* **Борис***, студент трецого року. – На гори* **Авали** *находзи ше велька ТВ-антена. – А вона,* **сиротка,** *лєм церпи и роби.*

6. Предикатов атрибут*: Мал три роки кед* **остал широтка. –** *Дюри полюбел спорт ище* **як мали хлапец.**

7. Додаток предикату: *Одселєли ше* **до варошу. –** *Шедза* **на драже на лавочки** *и приповедаю. –* **Вечарами** *виходза* **на преходзку. – Долу под брегом през пажицу** *чече поточок. –* **На родзени дзень** *достала дарунки* **од товаришкох. –** *Дзеци пошли* **з мацеру на лєтованє. –** *Вдерел го* **з ленийку по глави.**

8. Номинативне виреченє: *Нєшка вашар.* **Шатри. Тезґи. Людзе. Дзеци. Авта.**

Прикметнїки

& 140. Прикметнїки найчастейше синтаксично нєсамостойни слова и прето ше злучую з меновнїками и одредзую их як атрибут. Дакеди прикметнїки можу буц и у функциї меновнїкох – то субстантивовани прикметнїки (оп. & 37.35).

У виреченю прикметнїки можу буц у функциї *субєкта, менового предиката*, *атрибута* и *предикатового атрибута*.

1. У функції субєкта: **Виновати** *муши свою хибу виправиц.* – **Стари** *уступаю место младим*. **– Горди** *раз буду поніжени, а* **понїжени** *воздзвигнути.* – **Сити** *гладному нє вери.*

2. У функції менового предиката: *Дакус є* **хорйовити. –** *Чом ши таки* **спрични? –** *Вон* **добри и вредни. –** *То за мнє нїч* **нє нове. –** *Хижочко стара, худобко наша, // ти нам на билим швеце* **найкрасша,** *// ти нам* **найкрасша,** *хижко билєна, // а* **добра** *така як мац родзена* (М. Ков.).

3. У функції обєкта: *Кажде дружтво* **вредних** *наградзує, а* **лєнївих** *одруцує.*

4. У функції атрибута прикметнїк блїжей одредзує меновнїк хтори у виречёню:

а) субєкт: **Цале обисце** *ше розбегало.* – **Чесни чловек –** *чесни и у нєщесцу*.

б) Атрибут: *Вон був чловек* **чудного справованя**.

в) Обєкт: *Пошол би я до вас кед би я шмел, // кед бисце ми дали цо би я сцел: // тото* **дзивче шварне,** *цо ма* **очка чарни***, // то би я сцел* (нар. писня).

г) Додаток: **Прешлого року** *була тварда жима. – Ей, пущце нас, пущце* **през тоти вельки мости** (нар. писня). – **В калїновим лєше** *вода древко нєше* (нар. писня).

г) Апозиция: *А вона,* **стара жена***, лєдво могла вижиц*.

д) Вокатив: **Винїцо** *моя* **желєна и прекрасна***, // кельо ши ми радосци принєсла!* (М. Вин.).

е) Номинативне виреченє: *Нєшка вашар.* **Рижнофарбово шатри. Полни тезги. Вшелїяка роба. Розлични бешеди. Гласна музика.**

4. У функції предикатового атрибута*: Врацел ше дому* **вистати и нєрозположени.**

5. Субстантивовани прикметнїки: Прикметнїк *стари* ше хаснує зоз значеньом „оцец”, *стара* – зоз значеньом „мац”, *познати* – зоз значеньом „*с.* познаник”*, хори* – зоз значеньом „*с.* болесник” итд.

Заменовнїки

& 141. Заменовнїки можу мац у виречёню шицки функциї яки маю и прикметнїки: функцию *субєкта, менового предиката*, *атрибута* и *предикатового атрибута*.

1. У функції субєкта: **Кажде** *ма свойо бриги. – Чи* **ви***, мамо, шпице, чи роздумуєце?* (нар. писня). – *Кед же* **ти** *сцеш крашнє шпивац, придз ту мнє, // та учуєш як* **я** *шпивам барз шумнє* (М. Ков.).

2. У функції менового предиката: *У школи сом перши був ... Кед требало дацо раховац, то* **мойо було;** *кед требало дацо з глави написац***,** *то* **мойо було** (Етн.).

3. У функції обєкта (директного и дальшого): *Вдерел* **го** *з песцу. – Нє боїм ше я* **його. –** *Рахуєме на* **це.**

4. У функції атрибута: *Вера то уж дзивка* **тота наша** *Ильча* (Г. Кост.). – **Шицок** *род ше зишол* (нар. писня).

4. У функції предикатового атрибута: *У новим штредку вон ше нараз почувствовал* **сам.**

Числовнїки

& 142. Исти функциї як прикметнїки и заменовнїки маю и числовнїки: функцию *субєкта, менового предиката*, *атрибута* и *предикатового атрибута*.

1. У функції субєкта: **Перши** *достал награду, а* **други** *и* **треци** *похвалєни.* – **Велї** *ше з нїм нє складали, алє були цихо.*

2. У функції менового предиката: *У учену є вше* **перши. –** *Нє можем я тельо зробиц кельо ви: я* **єден***, а ви* **двоме. –** *Пейц раз пейц* – **двацец пейц.**

3. У функції атрибута: *Шпивал то Андри и його вирни* **двоме товарише** (Дю. Биль.). – *Глєдал цє* **єден чловек. – Перши дзень** *робота ишла добре, а* **други дзень** *уж ше зявели проблеми.*

4. У функції предикатового атрибута: *На кросу сцигол* **перши**.

Дїєслова

Презент

& 143.1. **1. а) Презент з основним значеньом.** Кед презент означує дїю хтора ше случує *у хвильки кед ше о нєй бешедує*, вон ма *основне значенє* (то праве або *абсолутне* хасноване презента). Напр.: „*Цо робице?” „Ша хто цо. Оцец* **карми** *статок, я* **варим***, а дзеци* **ше бавя. –** *Вечар ми є вечар, уж ми ту вечару, //* **гонї** *мой милєнки овци ту хотару* (нар. писня). – *Паце, попатьце ше на дїда Маслея:* **стої** *на своїх динянкох, на дражки, зоз канту у руки* (Г. Кост.).

б) Презент зоз значеньом ширших часових границох. Презент може означовац и *ширши часово граници*: може значиц дїю хтора ше случовала и пред хвильку у хторей ше бешедує, и под час тей хвильки, и после нєй. Напр.: *Тих дньох хвиля барз бридка: кажди дзень* **пада** *диждж***,** *скоро кажди дзень* **дує** *витор, мерзене блато* **ше лїпка** *на обуй, вожаче помали* **гоня***, бо драга шлїзка.*

2. Историйни (приповедацки) презент. Кед з формами презента бешедуєме о прешлим часу, маме *историйни презент.* Писатель ше дакеди так зоживює з подію хтору описує же приповеда о нєй як кед би ше вона случовала пред його очми. Таки презент дава приповеданю векшу живосц и сликовитосц. Напр.:

а) *Єдного дня* **идзем** *я як командир тройки минирац гайзибанску драгу.* **Идзем** *през лєс, кед нараз – з гущави вибегнул пред нас хлапец. „Товариш командант – гвари вон мнє – примце ме до партизанох ...” ...* **Патрим** *я на нього и* **нє знам** *цо зробиц. Збунєл ме хлапчик. „До партизанох биш сцел?” –* **гварим** *му. „Гей” – одрезал вон и* **чека** *з отворенима устами цо я повем. А я* **закруцам** *баюс,* **закруцам** *и наостатку принєшем ришенє: „... док одрошнєш, вец ше явиш до партизанох!”* (М. Коч.)

Бул раз єден чловек худобни, а мал вельо дзеци. Пойдзе вон раз на вашар. Рушел ше скорей єден дзень як вашар бул, а дзецом наказал же би нє забулї цо ше им будзе шнїц. Рано як поставаю, оцец **ше** *им* **пита: „***Но, цо ше вам шнїло, дзеци? Поведзце ми тераз, та будзем знац чи будземе мац добри вашар чи подли.”* **Гутори** *му найстарши же цо ше му шнїло.* **Гутори** *стреднї ..., а наймладши му* **нє сце** *повесц. ... Так ше на нього оцец погнївал, влапел, та* [го] **биє, сце** *го забиц.* **Идзе** *тамаль єден владика. „Та чом го так* **биєш***, чловече, того хлапца***?” „***Чом ми* **нє сце** *повесц цо ше му шнїло.”* (Етн.)

б) При опису живота значних людзох тиж ше дакеди хаснує историйни презент: *Н. Н. ше народзел 1930. року. Основну школу закончел у Керестуре, а гимназию у Вербаше. Студирал електротехнїку у Београдзе. По закончењу студийох* **одходзи** *на одслужењє воєного рока. Року 1954.* **достава** *место главного инжењера на гидроцентрали у вибудови. По штирох рокох* **преходзи** *на нове роботне место помоцнїка директора тиж гидроцентрали у вибудови у иножемстве. До своєй жеми* **ше враца** *1964. р., дзе* **роби** *аж по одход до пензиї. Тераз жиє у своїм родзеним валалє.*

3. Футуров презент. З футуровим презентом ше означую дії у будучносци: *Ютре* **идзем** *до моїх до Керестура, останєм там през викенд, на пондзелок рано* **ше врацам** *и вец* **ше лапам** *до ученя. У юнийским року* **виходзим** *на три испити и кед их положим,* **идзем** *на два тижнї на морйо.*

4. Квалификативни презент. Презент може означовац дію або стан хтори нєпреривно тирва або ше повторює по даяким правилу або шоре, та з тим *значи и прикмету* окончователя дії одн. ношителя стану, т. є. дава його *квалификацию.* Квалификативни презент значи:

1) дії хтори ше случую як по даяким правилу: *Вечарами* **ше** *анї загакльви* **нє загакую***, анї нєбешедльви леґинє* **нє муша глєдац** *нїжни слова. Цихи валалски вечар сциха, нїжно* **шепта** *место младей пари. ... Таки вечари зєдинєли Андрия и Оленку* (М. Коч.).

2) дії хтори ше повторюю: *На остатку себе привед якушик зоз карчми и вона му тераз ґаздує, а вон* **пиє, карта ше***; ... статок* **ходзи** *худи, нєочесани и нєнакармени; ... Уж* **ше** *анї* **нє бритви***, анї* **нє штрига***, до церкви и на споведз* **нє ходзи** (О. Кост.). *– Вон кажди дзень* **става** *вчас рано,* **облєка ше** *же би шестричку нє зобудзел и* **одходзи** *на роботу.*

3) дії хтори знача же дахто дацо зна робиц: *Марча крашнє* **шпива. –** *Младши брат єй уж цалком добре* **грає** *на гармоники.*

4) дії хтори знача же ше дацо находзи на малюнку, у пейзажу и под.: *На фотоґрафиї мац зоз дзецми: мац* **шедзи***, а при нєй з двох бокох* **стоя** *єй хлапчикове. – Такой за шопу* **ше дзвига** *брадло слами, а за нїм* **ше шири** *крашнє обробена заграда.*

5) дії хтори знача даяку науково утвердзену правду: *Дунай* **чече** *коло Нового Саду, а вец* **ше спущує** *на юг ґу Београду. – Ластовки наяр* **прилєтую** *з цеплих крайох,* **вишедую** *и* **одховюю** *млади, а вєшенї* **ше** *шицки знова* **врацаю** *на юг.*

5. Присловков (ґномски) презент. У присловкох презент означує дію хтора важи за кажди час**,** одн. виражує даяку правду хтору живот потвердзує: *Младе* **ше** *древко лєгко* **зогина. –** *Тельо* **вредзиме,** *кельо* **розума маме. –** *Чежко тому цо* **идзе** *за цудзим розумом. – Хто другому долїк* **копе,** *сам до нього* **пада. –** *Овоц* **нє пада** *далєко од древа.*

Перфект

& 143.2. **1. Перфект з основним значеньом.** Перфект ма основне значенє кед виражує дії хтори ше случовали у прешлосци, одн. пред хвильку у хторей ше о нїх сообщує (то праве або *абсолутне* хаснованє перфекта). Напр.:

Андри Томов **орал**. **Ишол** *за плугом цошка задумани, зогнутей глави ... Далєко, там на драги цо идзе з валалу,* **було видно** *хмару праху, хтори* **ше дзвигал** *горе.* **Нє прешол** *длуги час, а* **може було** *видзиц же идзе каруца у хторей упрагнути два чилаши. Каруца* **була** *вше бліжей. Андри* **дзвигнул** *главу и* **попатрел***, а потим швидко* **спущел** *главу и цошка* **ше стресол.** *На каруци* **шедзели** *двоме жандаре и двоме цивилє* (Дю. Биль.).

2. Футуров перфект. З перфектом може виражиц и будуци дії и то тоти хтори ше указую як вироятни, очиглядни у будучносци, та их доживюєме як кед би ше уж окончели. Напр.: *Гоч будзеш як понагляц,* **запожнєл ши. –** *Кед ше з тей бриґи нє вицагнєме,* **препадли зме.**

3. Квалификативни перфект. Подобно як з презентом, и з перфектом може означиц дію хтора на єден способ постала прикмета окончователя. Напр.:

а) Перфект значи дії хтори ше случую, повторюю по одредзеним правилу: *Бул раз єден краль, а то таки бул краль, єдно око му* **ше** *вше* **шмеяло***, а друге око му вше* **плакало.** *Мал вон и трох синох ... А у нїх таки*

закон бул: Єден дзень єден **служел** *оцови, други дзень други* **служел** *оцови, а треци дзень треци* **служел** *оцови* (Етн.).

б) Перфект значи дії хтори ше частейше повторюю, та постали и прикмета їх окончовательох: *Дзивче вше ридше* **приходзело** [з варошу] *до валалу ... Прервал ше кореньчок у валалє и младе древко почало пущац коренї у новим стредку ... Почали родичи вше частейше приходзиц ту нєй. И вше* **мали** *нови предкладаня: „Палє, могла биш ше одац за того...” То вони* **надпоминали** *лєм так же би* **випитали** *обласц єй старих чувствох* (М. Коч.).

в) Перфект значи стаємну прикмету – роботу, професию: *Оцец му* **робел** *у фабрики, а мац* **була ґаздиня**.

г) З формами перфекта приказує ше слика у прешлосци хтора може буц така и у терашньосци и у будучносци: *Слика була красна: мала горска хижка* **стала** *на рубу лєса, а нєдалєко од нєй прикри стини* **преградзовали** *долїну; узка дражка* **круцела** *ту хижки, а вец ше нагло* **спущовала** *на лїво.*

4. Присловков (ґномски) перфект важи за шицки часи: *Нїхто ше учени* **нє народзел. –** *Янко Михала* **сплацел – дал** *му стару мацер.*

Футур

& 143.3. **1. Футур з основним значеньом.** Кед з формами футура означуєме будуци час, одн. дїю хтора ше окончи после хвильки у хторей ше о нєй сообщує, вец маме основне значенє футура (одн. праве або *абсолутне* хасноване футура). Напр.: *Нєшка* **пооремe**, *а наютре* **пошеєме**. – *Од тераз* **будзем** *порядне* **виходзиц** *на испити.*

2. Историйни (приповедацки) футур. Же бизме посцигли векшу живосц и сликовитосц приповеданя, дакеди подїю у прешлосци описуєме з формами простого футура. Напр.: *Бул раз єден краль, ... єдно око му ше вше шмеяло, а друге око му вше плакало. ... Рано кед оцец станул, малї му* [синове] *однєсц води на умиване и кафу на фришти.к* **Пойдзе** *найстарши син нука ту оцови,* **однєше** *оцови воду на умиване и кафу на фришти.к* **Поздравка** *оцови: „Дайбоже добре рано, апо!”* **Положи** *му воду на умиване на карсцель, а кафу на стол. А оцец му* **враци: „***Дайбоже и тебе, мой сину.” Вон* **стане** *ту дзвером, та ше пита оцови: „Апо, поведзце ви мнє чом вашо око єдно вше плаче, а друге ше вше шмеє?”* (Етн.)

Наш прости футур ше у 3. особи єднини по форми поклопює зоз 3. особу єднини сербского аориста (оп. & 70.5.): *он прочита писмо* (аорист) – *вон пречита писмо* (прости футур)*, он остави посао* (аорист) – *вон охаби роботу* (прости футур)*.* Под уплївом сербского аориста ми прости (приповедацки) футур у сучасним язику дакеди хаснуєме и кед нє сцеме живо, сликовито приповедац, одн. у контекстох у хторих би требало похасновац нашо форми перфекта. Напр.: *Новтаруш* **стане** *споза стола,* **приступи** *ту облаку,* **запалї** *циґаретлу та* **почнє** *обчековац, патраци на драгу, же кеди надиду домобранє* (В. Кост.). – *Учителька ше опитала дзецом чи би любели мац брата або шестру. Исак Лабош* **подзвигнє** *палєц, швидко* **випросци** *ту ньому ище єден, та* **одвитує***: „Модлїм, учителько, я би нє любел мац анї брата анї шестру.”* (Ю. Там.)

У наведзених прикладох би баржей одвитовали форми перфекта: *Новтаруш* **станул** *споза стола,* **приступел** *ту облаку,* **запалєл** *циґаретлу та* **почал** *обчековац, патраци на драгу, же кеди надиду домобранє.* – *... Исак Лабош* **подзвигнул** *палєц, швидко* **випросцел** *ту ньому ище єден, та* **одвитовал***: ...*

О уплїву сербского аориста оп. и & 69.1, 3.

3. Значенє императива. З футуром мож виражиц и благши розказ: *Рано* **станєш** *на пол седмей и* **наношиш** *древа на огень. Вец* **пойдзеш** *до пекара по хлєб и до сушеда по млєко.* **Розкладзеш** *огня,* **порихташ** *фриштик и* **пребудзиш** *Владка.* **Нафриштикуєце ше** *и* **випровадзиш** *Владка до школи. А вец* **придзеш** *и ти ту нам на польо.*

Приклад з Гнатюкових записох: *Кед ше наполуднюєш,* **лєгнєш спац**, **затаїш ше** *же ти шпиш, та* **будзеш мурчиц,** *по посцелї* **ше руцац будзеш.** *Оцец и мац пойду ту тебе, та це зоженю: „Стань, цо ци? Оздаль ци ше заш шнїло дацо за тоти гачата?” А ти им* **повеш: „***Вера ше ми шнїло...”*

4. Модалне значенє. З футуром дакеди виражуєме и значенє жаданя або ришеносци дацо зробиц: *Зле буц самому на швеце, ... Ержа себе тото нагадала, кед остала ґдовица. Ґу тому жецови* **нє пойдзе**, *бо тот ма вельо дзеци, та вше лєм з нїма бриґа; ту гевтому* **нє пойдзе**, *бо гевтот нєдобри; а треци скупи – жаловал би єй ложку страви* (Г. Кост.).

5. Квалификативни футур. Як и квалификативни презент и перфект, и квалификативни футур значи дачию стаємну прикмету. Напр.: *Алє Петро зна буц закуция:* **будзе** *вше свойо* **кончиц, питац, видайковац** *док то и нє посцигнє; а кед єдно* **посцигнє**, *уж такой* **почнє виправяц** *дацо друге.* Приповедач сцел повесц о Петрови нє же будзе дацо робиц у будучносци, алє же є вше єднаки, же *ма одредзену прикмету*: вше основа дацо виправя док то и нє достанє. – *Єдини приємни твари у тей мервенїни гласох и особох* [т. є. у ресторану] – *то келнере.* **Зарахує** *ми пиво дваста динари. Може буц кус менєй, алє* **будзе прегартац** *по кишенки за дробним пенєжом док нє повем же най затрима тоту дробеняву* (М. Коч.).

6. Присловково (ґномске) значенє. Форми футура важа за кажди час: **Опита ше** *старосц дзе була младосц. – Як* **пожичиш,** *так ци* **ше враци. –** *Спреводзка и шлєпому очи* **отвори.**

Императив

& 143.4. **1. Основне значенє императива** то значенє розказу: „**Шеднї**, *Юлинє.* **Вежнї** *себе карсцель, та* **шеднї**” (Е. План.).

2. Приповедацке значенє. Кед ше приповедач барз ужиє до приповеданя, вон може дїю у прешлосци виражиц з формами императива. То *приповедацки* императив. Напр.*:* **1)** *Праве зме ше найкрасше бавели у долїнох, кед нараз гвари Янко: „Дзе же нам Микола?” Справди – Миколи нєт!* **Бегай, крич, доволуй...** *Його нєт та нєт. Застарали ше ми, та* **закукуй, препатрай** *и у долїнчкох у котрих ше мачка нє може скриц. Кед до остатку – идзе ци вон мирно, помали зоз загради и жува себе спокойно кромку хлєба з масцу* (М. Коч.). **2)** *Кед бачи надишол, а ми* **гонь** *хтори кадзи.*

Потенциял

& 143.5. Потенциял твориме з помощу словка **би** и форми перфекта: **я би читал // читал бим, читал би сом**. З потенциялом виражуємe **модални** и **нємодални значеня**. Модални значеня ше виражую у самостойних виреченьох (напр.: *Я би любел путовац по швеце*), а нємодални значеня найчастейше у зависних виреченьох (напр.: *Прилапел тоту роботу* **же би нє чекал вецей на бироу).**

Кед ше з потенциялом виражує модалне значенє, найчастейше ше з нїм виповеда *терашнє становиско о дїйох чийо окончанє припада сфери будучносци:* у виреченю *Я* **би любел** *путовац по швеце* гутори ше (виповеда ше становиско) у терашньосци, а дїя ище нє окончена, може ше окончиц у будучносци. Модални значеня маме тоти:

1. Жаданє: *Я* **би** *нєшка* **нє ишол** *на роботу. –* **Нє сцел бим** *вам завадзац. – Ей, алє* **бим ше** *тераз дакус* **понацаговал** (Етн.). *– Алє кед сом грал, нє могол сом танцовац. А* **танцовал бим** (Е. Коч.).

2. Физиологийна потреба: *Я* **би спал. – Я би пил** *води.* (И без дїєслова: *Я* **би** *води.*)

3. Способносц, готовосц (потенциял значи же би дацо од дакого вистало, же би дахто бул у станю дацо зробиц)**:** *Смолу* **би попил** (= так люби пиц же би вистало од нього и смолу попиц).

4. Можлївосц: **Могол бим** *го забиц на шпячки, алє нє писал бим ше юнак* (Етн.)**.**

5. Приставанє, порихтаносц зробиц: *У фабрики* **бим робел***, а у польопривреди нє* (= у фабрики бим пристал робиц...).

6. Прешвеченосц: *Добре же ши ше явел, бо* **ми би** *уж* **пошли**.

7. Катеґоричне процивенє: *Же* **бим нє пошол**! (= нїзач нє пойдзем)

8. Предпоставка: *То* **би ше могло** *(нє)добре закончиц.*

9. Потребносц: **Исц би** *уж дому. – Гунцуту, уха* **би ци вицагац***! – попатрел дїдо на Грица и на бабу* (Е. Коч.).

10. Нєувереносц: *Так* **бим думал** *(*= так думам, алє сом нє сиґурни*). – Так* **бим повед** *(*= так думам*).*

11. Значенє „випатра”: *Стали и* **як кед би** *дацо обчековали.*

12. Розказ: **а)** строги розказ: *Же* **биш** *то* **нє зробел***! (*= нїзач то нє шмеш зробиц). **б)** благи розказ (у конструкциї зоз **нє**, у опитних виреченьох**): Нє пришол биш** *ми дакус помогнуц?*

13. У клятвох: **„***Дай гевка тоту склєнку! Ша зато палєнку Бог дал да ше пиє.” „Наце,* **задавели бисце ше***, цо* **бисце ше** *аж* **задавели***!* (М. Ков.)

Нємодални значеня

І **У зависних виреченьох**

& 143.6. **1. Условне значенє:** *Могол* **биш** *кед* **биш** *сцел. – Поробел* **бим** *кед* **би** *ми добре заплацели. – Бул добри майстор. Ище* **кед би нє пил***!* (Е. Коч.)

2. Намирне значенє: *Пречитал* **же би** *дацо научел.*

3. Способово значенє: *А вон ше справує* **як кед би** *ту бул сам.*

4. У обєктових виреченьох: *О, нїгда сом нє видзел* **же би** *шалєни Янчи ишол на ґалиї так по сухей жеми як други по води* (Етн.)

5. У причинових виреченьох: *Зоз того чежкого положеня може их* [худобних людзох] *виратовац лєм помоц добрих людзох – алє помоци нєт. Нє прето* **же би** *у наших маєтнєйших людзох нє було милосердия, лєбо* **же би** *при нєх вигасла любов ґу ближньому. Нє! алє прето же тота любов ґу ближньому нє орґанизована* (РН).

ІІ Квалификативне значенє

& 143.7. Пречитайме слїдующи текст:

Петро, Янко и Мирон вєдно студирали и цали час були цимере. Студиранє им ишло дакеди удатнєйше, дакеди менєй удатно. Учели, алє ше нє одрекали и од других радосцох. Кед **би мали** *дакус часу,* **одходзели би** *до дружтва, до диску, до кафани. Кед наишли испити, дзень-а-ноц* **би шедзели** *у хижи и учели. Кед* **би ше** *испити добре* **закончели,** *покладанє* **би ше** *звичайно* **закончовало** *за кафанским столом, а часценє* **би потирвало** *до позней ноци. Кед* **би ше** *испитни рок* **закончел** *нєудатно, вешелєню нє було места и дакус нєрозположени* **одходзели би** *до библиотеки по нову литературу, а дакеди* **би** *на пар днї* **одпутовали** *до свойого валалу. Так помали напредовало їх студиранє.*

У наведзених прикладох маме *приповедацки потенциял. Дїї хтори ше повторюю виражую источасно прикмету їх окончователя:* шицко тото цо ше у живоце тих трох студентох вецей раз повторйовало значело и

прикмети їх самих (їх прикмети були: у шлєбодним чаше ходзиц до дружтва, пред испитами вельо учиц, положени испити славиц у карчми итд.). Прето можеме повесц же то *квалификативни потенциял*. То *часово значенє* хторе *преходзи до значеня прикмети.*

Тото квалификативне значенє прияли зме зоз сербского язика. У сербским би наведзени виривок тиж був з формами потенцияла: ... *Када* **би имали** *мало времена,* **одлазили би** *у друштво, у диск, у кафану. Када су наишли испити, данонођно* **би седели** *у соби и учили*...

У нашим язику ше тото значенє паралелно виражує и з перфектом (а у прешлосци, пред сербским уплївом, ше лєм з перфектом виражовало). За розлику од квалификативного потенцияла, хтори ше, як и у сербским язику, виражує и зоз нєзаконченима и зоз закончepisима дїєсловами (*Кед* **би ше** *испити добре* **закончели,** *покладанє би* **ше** *звичайно* ***закончовало*** за кафанским столом), квалификативне значенє перфекта ше виражує найчастейше зоз нєзаконченима дїєсловами, а повторйованє дїї ше дакеди наглашує з другима формами (з присловнїками *теди, вше* и под., з модалним дїєсловом *знац)*: ... *Кед* **мали** *дакус часу,* **одходзели** *до дружтва, до диску, до кафани. Кед наишли испити, дзень-а-ноц* **шедзели** *у хижи и учели. Кед* **ше** *испити добре* **закончовали,** *покладанє* **ше** *звичайно* **закончовало** *за кафанским столом, а часценє* **знало потирвац** *до позней ноци. Кед* **ше** *испитни рок* **закончовал** *нєудатно, вешелєню нє було места и* **теди** *дакус нєрозположени* **одходзели** *до библиотеки по нову литературу, а дакеди на пар днї* **одходзели** *до свойого валалу.*

Дїєприсловнїк нєзаконченого виду

& 143.8. У нашим язику існує лєм дїєприсловнїк на **-уци/-юци** и **-аци/-яци**, хтори ше твори од дїєсловох нєзаконченого виду. Дїєприсловнїк закончeного виду на **-в/-вши** (*зроби***вши**, *пречита***вши**) нє зачувани у нашим язику.

1. Дїєприсловнїк найчастейше хаснуєме **у функциї зависного вирeченя**:

а) зоз значеньом часу: **Слухаюци** *собешеднїка, роздумовал о цалком иншим (*= **док** слухал собешеднїка*...). – „Алє сом длуго спал!" – гварел Тарас ...* **трудзаци ше** *препознац предмети коло себе* (Ґоґоль).

б) зоз значеньом способу: *Идзе, идзе барз* **плачуци**, *свойо руки* **ламаюци** (нар. писня). – *На тото Том одвитовал* **вивалююци** *язик***, правяци** *ґримаси и* **видрижнююци ше** (М. Твен). – *Даскельо жени ... клєчали* **операюци ше** *и цалком* **спущуюци** *витрапени глави на наслон столка* (Ґоґоль).

в) зоз значеньом причини: **Думаюци** *же то лєм привидзенє ..., вон баржей отворел очи* (Ґоґоль) (= **понеже** думал же то лєм привидзенє*...). – Почали* [птици] *кружиц над польом* **обчекуюци** *же пойдзем та же шедню на жито* (Д. Дефо) (= **бо** обчековали же пойдзем...). – *Роками* **слухаюци** *поуки и пригварки мужово, вона сама почала вериц же тото цо чловек пове наисце правда* (М. Ков.).

г) зоз значеньом условия: **Нащивююци** *поряднє преподаваня, годзен ши вельо научиц* (= **кед будзеш** поряднє нащивйовац преподаваня...).

ґ) з допусним и процивним значеньом: *Андрий, и сам* **нє знаюци** *же прецо, чувствовал якушик терху на шерцу* (Ґоґоль) (= чувствовал терху, **гоч** анї сам нє знал прецо; чувствовал терху, **а** анї сам нє знал прецо).

Дїя дїєприсловнїка муши припадац истому субєкту одн. окончовательови хторому припада и паралелна дїя главного вирeченя (а хтору дїєприсловнїк бліжей одредзує). У вирeченю: *Брат* **шедзи** *за столом* **читаюци** *новини* дїю дїєслова *читац* окончує исти субєкт як и дїю дїєслова *шедзиц* (субєкт *брат).* Дїєприсловнїк ту правилно похасновани. Медзитим, ґраматично нєправилни таки вирeченя: **Читаюци** *новини, братови барз* **допиваю** *мухи.* – **Врацаюци ше** *дому, мацер почала* **болїц** *глава.* У першим вирeченю подрозумюєме же *брат* чита новини, а *мухи* му допиваю. Значи, дїї дїєсловох *читац* и *допивац* окончую двоме розлични окончователє. Вирeченє би було ґраматично правилне кед бизме напр. поведли: **Читаюци** *новини, брат* **одганя** *допити мухи.* У тим вирeченю субєкт одн. окончователь и главного и зависного вирeченя исти. У другим вирeченю дїю дїєслова *врацац ше* окончує єден субєкт *(мац)*, а дїю дїєслова *болїц* церпи други субєкт *(глава).* Гоч лоґични субєкт главного вирeченя тиж *мац,* и тото вирeченє ґраматично нєправилне. Правилне би було напр. таке вирeченє: **Врацаюци ше** *дому, мац* **почувствовала** *болї у глави.*

2. Сербски **дїєприсловнїк закончeного виду** нашо прекладаче дакеди прекладаю зоз *дїєприсловнїком нєзаконченого виду.* Напр.: *1. Хљеб пружи мени, а воду однесе старцу* **допустивши** *ми, уосталом, да отпијем неколико гутљаја јер сам био много жедан > Хлєб дал мнє, а воду однєсол старикови* **допущуюци** *ми же бим даскельо раз лїтнул, бо сом бул барз жадни* (Д. Дефо). *2. Паштровић застаде на часак и погледа уоколо,* **не уставивши се** *ни на ком > Паштрович на хвильку уцих и попатрел доокола* **нє затримуюци** *нї на ким свой погляд* (Велько Петр.). Без огляду же то нє исти дїєсловни форми, таке хасновaнє нашого дїєприсловнїка треба допущиц.

3. У нашим литературним язику, под уплївом сербского язика, барз активни процес твореня **прикметнїкох у форми дїєприсловнїка**: **надрилююци** *чловек,* **сануюци** *попатрунок,* **порушуюца** *моц,* **прицагуюца** *краса,* **знїчтожуюце** *оружиє,* **обезхрабруюци** *вистки,* **видрижнююци** *слова*; **трепецаци** *бліск,* **наиходзаци** *днї,* **предстояци** *акциї***, швицаци** *очи* и др. (обширнєйше оп. & 41.8-41.14).

Дієприкметнїк пасивни

& 143.9. Дієприкметнїк пасивни хаснуєме:

1. у функциї менового предиката: *Полудзенок* **уварени. –** *Кукурица* **окопана**. – *Уж шицко* **поробене**. – *Жито вчера* **витлачене.**

2. а) у функциї атрибута: **Уварени** *полудзенок на столє.* – **Окопана** *кукурица ше желєнєє.* – **Поробена** *робота нам часто випатра лєгка.* – **Витлачене** *жито уж у силосу. – З* **нєумитима** *руками шеда за стол.*

б) у функциї видзелєного атрибута: *Барз* **нєсподзивани**, *нє могол присц ту себе.* – **Витрапени** *од длугого путованя, такой заспал.*

3. у функциї предикатового атрибута: *Вишол з хижи* **нєзачесани. –** *Ходзи* **нєобритвени**.

Инфинитив

& 143.10. Инфинитив ше у вреченю хаснує: **1.** у функциї членох вреченя; **2.** за творенє або у функциї дїєсловних формох.

I **У функциї членох вреченя:**

1. У функциї **субєкта: а)** Часто у безособових вреченьох)**: Краднуц** *ганьба* (= крадза то ганьба). – **Куриц** *нє шлєбодно* (= куренє нє допущене). – **Робиц** *то обовязка каждого* (= робота – обовязка каждого).

б) У вреченьох з меновим предикатом (предикат у нїх часто опрез инфинитива-субєкта): *Бриґа народних посланїкох нє шме буц лєм* **долапиц** *мандат и на дзень дзвигнуц 300 дин. дньовнїци. Бриґа влади нє шме буц лєм* **остац** *цо длужей на власци, алє и єдним и другим перша длужносц муши буц благостан народу* (РН).

2. У функциї **предиката. а) Я**к предикат безособових вреченьох: **Чуц** *го за димом.* – **Нє чуц** *же би ше врацел з иножемства* (= нє чули зме же би ше врацел). – **Чуц** *як гирмотанє надалєко днї.* – **Познац,** *боже,* **познац** *хто кого нє люби, // ище є далєко, уж ше му виступи. //* **Познац**, *боже,* **познац** *хто кого любує, // ище є далєко, уж ше ошмихує. – Телї швет* **прейсц**, *а розума* **ше нє научиц –** *то нє можем розумиц.* – **Пошалїц** *од нього!* (= таки є нєдобри и под. же би чловек могол пошалїц од нього)

– Вєшенї ше одбуваю народни свадзби. Особено то тераз **видзиц** *у Бачкей и Сриме* (РН). – [Єден судски процес] *тирвал до тераз 54 роки, а кельо ище будзе, то* **нє знац** (РН).

б) У опитних вреченьох: **Загашиц** *шветло?* (= най загашим шветло?) – **Принєсц** *и угля, чи досц лєм древа?* (= най принєшем и угля?) – **Волац** *уж оца єсц?* (= най волам оца?) – **Пойсц** *по нього?* (= най идзем по нього?)

У бешедним язику под уплївом сербского язика таки вреченя хаснуєме и зоз словком **да: Да** *загашим шветло? –* **Да** *принєшем и угля...?*

Кед зме у литературним язику вируцели з хаснованя сербске словко **да**, тот тип вреченя почали зме хасновац зоз словком **най**, а конструкциї з инфинитивом зме занєдзбали. Тераз досц часто хаснуєме таки вреченя: **Най** *загашим шветло? –* **Най** *принєшем и угля...?*

в) У намирних и цильових зависно-зложених вреченьох як **предикат зависного вреченя**: *Пошол* **опатриц** *хто там. – Пришол сом* **ше** *з вами* **порадзиц. –** *Нє пришол биш нам дакус* **помогнуц***? – Намагал ше* **посцигнуц** *успих.*

3. Як **дополнєнє нєподполних дїєсловох** (функция обєкта): **а)** *Вона барз люби* **шпивац** (= люби шпиванє)**. –** *Научел ме* **бешедовац по анґлийски** (= научел ме анґлийски язик). – *Почал* **бешедовац** (= почал бешеду). – *Дзецко зна уж и* **читац** *и* **писац** (= зна уж и читанє и писанє).

б) У вреченьох з предикатом зоз значеньом „розказац; предложиц”: *Розказал му шицко* **поробиц** (= розказал му роботу). – *Казала му* **присц. –** *Предложел му дакус* **причекац**.

У бешедним язику таки вреченя ше хасную и зоз сербским злучнїком **да:** *Розказал му* **да** *шицко пороби.* У литературним язику (тиж и у бешедним) як синоними ше хасную и вреченя зоз злучнїками **же би** и **най:** *Розказал му* **же би** *шицко поробел //...* **най** *шицко пороби.*

в) У сучасним язику ридко ше хаснує у вреченьох з дїєсловами *видзиц* и *чуц* у функциї предиката: *Нєдостаток роботнїкох бул досц вельки, та ши каждi час* **чул** *по валалє* **бубновац** *же ше глєдаю роботнїки по вше векшей цени* (РН). – *Ю озда нїхто окрем Василя, єй мужа,* **нє видзел** *у посцелї* **лєжац**, *гибаль кед ше дакеди похорела* (М. Ков.).

4. У функциї атрибута зоз значеньом наменки: *Кутатує по кухнї, глєда* **дацо заєсц** (= глєда дацо за єдзенє)**. –** *У нини єст полно* **качки резац** (= качки за резанє). – *Швекра нє сцела пойсц до нєвести, бо там* **полна кухня помивац** (= бо там єст полно судзини за помиванє)**.**

II **За творенє або у функциї дїєсловних формох:**

1. За творенє зложеного **футура:** *я будзем (ти будзеш, вон будзе* итд.) **робиц.**

2. У функциї **императива**: **а)** У усних розказох, поволанкох и под.: *Хлопи,* **єсц!** (= гибайце єсц). – *Дзеци,* **спац!** (= идзце спац)

б) У кухарских рецептох, приложених упутствох о хасноваю апаратох, препаратох и под.: *Килу кромплї* **увариц** *у лупи,* **очисциц** *и* **препасировац** *або добре* **подавиц**, **додац** *цале вайцо,* **посолїц** *и* **загнєсц** *з муку ... Цесто* **порезац** *на коцки, до каждей щикану шлївку,* **порезац** *цесто на ґомбовци и* **руциц** *до сланей води котра вре. ... –* **Чувац** *на сухим и жимним месце. – Пред хасноваьом* **розмутькац.**

III **У функциї других файтох словох:**

Инфинитив ше хаснує **у функциї словка** як помоцнєнє значеня того истого дїєслова: „*Кед сце прави приятелє, пошедайце,* **вигнац** *вас* **нє виженєме***; Нови рок приходзи, дочекайце го з нами вєдно!” „Кед нас вигнац нє можеце, алє* **повесц повеце** *як вязу влапиме зоз товаришами цо ту приходза?* [з партизанами] *(М. Ков.)*

У першим вирeченю инфинитив можеме заменїц зоз словком *ша: пошедайце,* **ша** *нє виженєме вас;* у другим вирeченю – зоз словком *заш лєм: кед нас вигнац нє можеце, алє* **заш лєм** *повеце...*

ХАСНОВАНЄ ПРИПАДКОХ

& 144.1. *Форми припадкох* виучує *морфолоґия*. У морфолоґиї зме утвердзели кельо форми єдно слово може мац кед ше меня по припадкох (Н. *школяр,* Ґ. *школяра,* Д., Л. *школярови,* А = Ґ, И. *школяром,* В. *школяру,* Н. мн. *школяре* итд.*),* хтори припадки маю двояки форми (напр. ґенитив єднини хлопского роду: *валала/валалу*), при хторих припадкох одн. ґрупох меновнїкох бави улогу катеґория живого-нєживого итд.

Значенє и функцию припадкох у стику з другима словами у вреченю виучує *синтакса.*

& 144.2. Припадки ше ридко хасную сами *(*напр. у викричним вреченю: *Води!* (= дайце ми води), найчастейше их вяжеме з другима словами до *словозлученьох* и *вреченьох.* До тих синтаксичних єдинкох вяжеме их без применовнїкох (*дайце ми* **води**, *радуйме ше* **животу**) и зоз применовнїками *(пришол* **до школи,** *идзе* **з товаришом**). Ґенитив, датив, акузатив и инструментал хаснуєме и без применовнїкох и з применовнїками, а локатив – лєм з применовнїками.

& 144.3. Припадки маю у вреченю *общи синтаксични (ґраматични) функциї*: функцию субєкта (*чловек* роби), предиката *(*вон *роботнїк),* обєкта (будую *школу*), додатка (роби *у школи,* чека *цали дзень,* идзе *з товаришом* итд.), атрибута *(*живот *у природи)* и апозициї (вон*, сеґинь,* нє зна цо почац).

& 144.4. Окрем того, припадки виражую розлични *одношеня предметох у ствaрносци*. Напр., ґенитив єднини *води* у вреченьох *вошол* **до води***, вишол* **з води***, набрал* **води***, бої ше* **од води**, *ошлєбодзиц* **з води** *енерґию* ма синтаксичну функцию *додатка предикату,* алє источасно виражує и други одношеня медзи предметами: у вреченю *вошол* **до води** значи рушанє до нукашньосци предмета, у вреченю *вишол* **з води** значи рушанє зоз нукашньосци, у вреченю *набрал* **води** значи оддзельованє часци предмета, у вреченю *бої ше* **од води** виражує причиново значенє, у вреченю *ошлєбодзиц* **з води** *енерґию* значи походзенє итд. У перших двох вреченьох ґенитив *води*, значи, додаток за место, у трецим є партитивни ґенитив, у штвартим – додаток за причину, у пиятим – додаток за походзенє.

& 144.5. Значи же исти припадок може мац розлични функциї и виражовац вецей розлични значеня. Припадки *функционално и семантично поливалентни.*

Словозлученя з применовнїками у тей часци Ґраматики часто пишеме зоз скраценями припадкох: *на А* (= применовнїк *на* з акузативом)*, до Ґ* (= применовнїк *до* з ґенитивом)*, зоз И* (= применовнїк *зоз* з инструменталом) итд. Даєдни конструкциї пишеме и у форми формулох, зоз скраценями **С** (= субєкт), **П** (= предикат), **О** (= обєкт) итд. Напр.: **С** + **П** + **О** (формула вреченя хторе ма три члени: субєкт, предикат и обєкт).

НОМИНАТИВ

& 145. Номинатив у вреченю може мац вецей функциї:

1. Найчастейше є у функциї *субєкта*. Слова хтори ше у вреченю вяжу зоз субєктом завиша по форми од нього, док номинатив у тей функциї *нєзависни* припадок. Напр.**: Продукция** *з мешаца на мешац рошнє.* – **Ми** *ше наздаваме лєпшому.* – **Хлопи** *зоз гори стебла спущую,* **дзеци** *на панским статок чуваю,* **жени** *по лєше печарки ... збераю* (М. Ков.).

2. Форму номинатива ма и *меновнїцка часц менового предиката* (ту номинатив ма зависну службу): *Вон уж нарок* будзе **школяр**. – *Ти, царович,* мой **спаситель**, *// ти* мой силни **вибавитель***!* (Пушкин). – *Я теди ище* бул **дзецко**. – *Вера то* уж **дзивка***, тота наша Ильча* (Г. Кост.). – *Керестур* найвекша **твердиня** *нашого националного живота* (Я. Бак.).

3. Номинатив у функциї *нєсогласованого атрибута: На гори* **Стара Планина**... – *Дюра Якшич ше народзел у валалє* **Српска Црня. –** Роби у Образовним центру „**Петро Кузмяк”**. – *Член є Културно-уметнїцкого дружства „***Гавриїл Костельник”**.

4. У функциї *апозициї:* Алє вона, **гунцут**, теди ме любела, // ... кед ме нє видзела (нар. писня). – До дому, до дому, кажде ґу свойому, // а я, **нєбожатко**, я нє мам ґу кому (нар. писня). – *Кирил,* **син Ферков***, лєжи у посцелї* (Е. Коч.).

5. У функциї *додатку за способ* (у номинативним поровнаню у словозлученю зоз присловнїком **як**)*: Вихвилєло ше, дзеци* **як фурови** *повибеговали на улїцу. – Ходзи* **як шалєне з дзверми** (нар.).

6. У функциї *вокатива* (у тей функциї номинатив ше вигваря з окремну, поволуюцу интонацию)**: Панучитель***, як ше учи тото мойо дзецко? –* **Пан капитан, пан капитан,** *у мнє смутна новина, // тей ноци ми мила моя седем раз ми замлєла (*нар. писня). – **Дзеци***, цихше дакус! – Як же сце,* **сушед***? – Заграйце,* **гудаци***, найкрасшу писньочку, // зобудзце ми зоз сна мою голубочку!* (Я. Фей.)

7. У функциї *номинативного вреченя* (вреченя без предиката): *Кед процивнїк нападнул ..., борци нє мали часу анї позберац свойо оружиє ... бомби детоновали. Дуднєло.* **Беганє.** *Крави сцекали и блукали ше*. **Ноц. Цмота. Шпотанє.** *Падали єден прейґ другого.* (В. Кост.*).*

8. У *менуюцей* функциї (у насловох, надписох, на фирмох, таблох при драгох и под.): **Єфтайова дзивка** (драма Г. Костельника), **Мой швет** (зборнїк писньох М. Ковача), **Руски Керестур** (напр. на транспортней табли).

9. Меново слова (меновнїки, прикметнїки, заменовнїки и числовнїки) як *одреднїци у словнїкох* тиж маю форму номинатива: **брег** *х.* **1.** брдо, брег; **2.** обала.

ҐЕНИТИВ

Ґенитив без применовнїкох

& 146.1. Ґенитив без применовнїкох у виреченю може буц *атрибут, обєкт, додаток за час, логични субєкт.*

Атрибут

& 146.2. У тей функциї ґенитив блїжей одредзує меновнїк з хторим твори словозлученє.

1. *Ґенитив субєкта* означує поняце хторе окончує дїю або є носитель прикмети: *шмих* **женох**, *дурканє* **колєсох,** *мурчанє* **кравох,** *одход* **акцияшох,** *глїбина* **озера** *20 метери*, *кліпканє* **гвиздох**, *бринєнє* **мухох**, *ґаґанє* **гускох**, *дурканє* **шерца**, *жубротанє* **людзох**, *лярма* **дзецох**, *гучанє* **потока**, *круцина* **рики**. Наведзени словозлученя мож трансформовац до конструкцийох у котрих поняце у ґенитиву субєкт: **жени** *ше шмею,* **колєса** *дуркаю,* **крави** *мурча,* **акцияше** *одходза,* **озеро** *глїбоке 20 метери.*

2. *Ґенитив припаданя* або *посесивни ґенитив*

а) означує поняце хторому дахто/дацо припада: *Озвал ше знука злєкнути* глас **жени** (Е. План.) (словозлученє *глас жени* ту значи: злєкнути **женов глас**). – *Порвал ше на глас* **мацери** (= мацеров глас)**. –** *Очи* **присутних** *обрацели ше на дискутанта. – Бул у нас товариш* **мойого брата. –** *Жию у нєй* [тверди нї] *потомки* **того чудного народа** (Я. Бак.). – *Поведали людзе же поля горели, // а то* **моєй милей** лїчка *руменєли* (нар. писня).

Паралелно з формами посесивного ґенитива хаснуєме словозлученя з присвойнима прикметнїками: (1) *Нациńє* **чернїцох** *нїґда анї нє видзел, а вона ше му за лїсту заквачела* (Ґ. Олуїч). – *З другого боку розпукліни* [ше] *випросцує* **чернїцово** *нациńє* (Ґ. Олуїч). (2) – *Квет зогнє главу, а Капочка скочи на Зарйочку* **слунка** (Ґ. Олуїч). – *Отвори риба писки, а Капочка скочи на хвосцик* **слунковей** *Зарйочки* (Ґ. Олуїч).

б) означує часц цалосци: *повала* **хижи,** *хрибет* **карсцеля**, *дно* **гарчка**, *ошмре* **ножа**, *предок* **хижи**, *жренко* **ока**, *рам* **облака**, *черенка* **ножа**, *кварт* **варошу**... – *Сцагнул крису* **шапки** *на очи. – Здалєка видно турню* **нашей церкви.**

З тим значеньом хаснуєме и припадки з применовнїками (локатив и др.): *пориско* **од** (або **до***)* **шекери**, *рукав* **на рекли**, *ґалєр* **на кошулї**, *колєсо* **на фурику**, *латки* **на огради**, *череп* **на хижи** итд. Даєдни словозлученя ше хасную и без применовнїка и зоз применовнїком. Гуториме и *криса шапки* и *криса на шапки,* и *турня церкви* и *турня на церкви* итд.

в) означує одредзену часц материї: *ґиризда* **грозна**, *капка* **води**, *фалаток* **хлєба**, *коцка* **цукру**, *бок* **сланїни**, *груда* **сира**...

3. *Квалитативни ґенитив* блїжей одредзує особу, предмет и др. по випатрунку, характеру, старосци и под., одн. дава квалитативну характеристику поняца: *Вон бул чловек* **нєвисокого росту. –** *То особа* **златого шерца. –** *Скорей ґерепи були* **мегкей лупи**, *та часто запрели, а тераз су* **грубей лупи**, *та ридко даєдна нєдобра. – Алє людзе* **шерца каменого**, *же ше двойо любя цо же им до того* (нар. писня). – *чловек* **штреднїх рокох** *(***погнутого ходу** и под.*), продукт* **доброго квалитета**, *хлапец* **чудного справованя.**

Кед меновнїк означує часц цела окончователя и кед з нїм стої одреднїца (атрибут), ґенитивни конструкциї заменлїви з инструменталнима конструкциями: *Крача...* **схилєней глави** (М. Ков.) > *Крача* **зоз схилєну главу**. – *Стал* **опущених плєцох** (М. Коч.) > *Стал* **з опущенима плєцами**. – *А ми ше з беґелю врацаме* **празних рукох** (Дю. Папг.) > *А ми ше... врацаме* **з празнима руками. –** *Микола* **розширених ногох** *... стал при ножанки* (М. Ков.) > *Микола* **з розширенима ногами** *стал...*

Таки ґенитивни конструкциї у литературним язику хаснуєме преважно под сербским уплївом. У народним язику место ґенитивних словозлученьох найчастейше ше хасную инструментални: *хлапец* **з чарнима власами** *(*або*: хлапец* **цо ма чарни власи),** *чловек* **з длугима руками** итд. (Оп. & 210.2, 4)

Сербски конструкциї того типа прекладаю ше у литературним язику з ґенитивнима (приклади под **а**) або инструменталнима словозлученями (приклади под **б**), або ше описно прекладаю. Факт же ше нє вше прекладаю з ґенитивнима словозлученями гутори же ґенитивни конструкциї нєдосц одомашнєни у литературним язику. Приклади:

а) *Мрмљао је дечак* **стегнута грла** > *Жубротал хлапец* **сциснутого гарла** (Р. Ґийо). – *Одговорио* [је] ***лица руменог*** *од грознице,* **сјајних очију** > *Одвитовал* **розпалєней твари** *од горучки,* **блїщацих очох** (Ф. Молнар).

б) *Лежао* [је] ***полузатворених очију*** > *Лєжал...* **зоз...** *наполи* **заджмуренима очми** (Р. Киплинґ). – *Занемели...,* **разрогачених очију,** *слушали су* > *Занємени...,* **з вищеренима очми**, *слухали* (М. Твен). – *Био је*

то... леопард, необично **лијепа пјегаста крзна** > *Бул то... леопард,* **з** *нєзвичайно* **красну пегаву бундичку** (Д. Дефо). – *Одрпанко,* **разбарушене косе** > *Розтарганєц* **зоз буртавима власами** (М. Твен).

4. Дакеди з меновнїком зоз ширшим значеньом стої ґенитив хтори тот меновнїк узше, прецизнєйше толкує. То *толкуюци ґенитив.* Меновнїк у ґенитиве означує абстрактни поняца, а у служби толкованого меновнїка конкретни и абстрактни меновнїки. Напр.: *У очох му блїснул огень* **гнїву (**атрибут **гнїву** зужує значенє меновнїка **огень:** у очох нє блїснул огень **радосци,** огень **любови** итд., алє огень **гнїву).** Таки и приклади: *наставнїк* **математики (физики, историї** итд.*),* *епоха* **класицизма (романтизма, реализма** итд.*),* *вечар* **танцох**, *питанє* **войни и мира**, *дзень* **одходу**, *хвилька* **нємеркованя**, *хорота* **спаня**, *книжка (єшень, краса)* **живота**, *колєсо* **историї**, *палєц* **судьби**, *симптоми* **хороти**, *слизи* **радосци**, *час* **ламачки (копачки, косидби),** *дух* **часу**, *слово* **потїхи**, *смисел* **живота**, *син* **шлєбоди**, *хвильки* **щесца**...

5. Кед меновнїк у ґенитиву хтори значи *предмет дії* твори словозлученє з меновнїком виведзеним з дїєслова, маме *ґенитив обєкта: ламачка* **кукурици**, *оберачка* **грозна**, *одбрана* **отечества**, *крадза* **дружтвеного маєтку**, *обробок* **жеми**, *видаванє* **книжкох**, *полїванє* **квеца.** Тоти словозлученя мож трансформовац до словозлученьох або вреченьох у хторих меновнїк у ґенитиву постанє обєкт дії: *ламац* **кукурицу**, *оберац* **грозно**, *бранїц* **отечство** итд.

6. *Ґенитив множества* и *количества.* Ґенитив *множества* толкує збирни поняца указуюци на єдинки зоз хторих су составени: *Пред предавальню громада* **людзох.** Атрибут **людзох** толкує меновнїк **громада** указуюци яка то громада, з яких єдинкох ше состої. Таки и приклади: *одряд* **вояцох,** *ґрупа* **хлапцох,** *колона* **борцох,** *букет* **червених ружох,** *гарсточка* **людзох** и др.

У народним язику место ґенитива множества, окреме кед вон значи животинї, нєживе або особи нєхлопского роду, досц часто хаснуєме номинатив множини: *чупор* **овци (качки, гуски, крави, врани** итд.**)**, *громада* **дзеци (жени).** У литературним язику и у тих случайох починаю превладовац ґенитивни словозлученя: *чупор* **овцох (гускох, кравох** итд.**)**, *громада* **дзецох (женох).**

Ґенитив *количества* виражує меру, количество дачого: *кила (метер* итд.*)* **жита**, *литра* **млєка**, *погар* **води**, *танєр* **юшки**, *крух* **платна**, *зольнїца* **слами**, *ложка* **шметанки**, *мех* **жита**, *гарсц* **муки**, *ваґон* **угля**, *варешка* **масци**, *громада* **шлюнку**...

Ґенитив множества и количества ше хаснує и з присловнїками: *кус* **жемички**, *полно* **шнїгу**, *дакус* **сцерпеня**, *вельо* **шмиху**, *анї кус* **розума**, *кельо* **роботи**, *вельо* **щесца и радосци**, *вецей* **роботи** *а менєй* **приповеданя!...** Тиж ше хаснує и у поровнаньох: *Ма пенєжи* **як плєви**. – *Вишнї на древе* **як блата.**

Меновнїки хтори ше звичайно хасную у множини *(вигризки, парадичи, кромплї* и др.*)* у словозлученьох хтори значa меру и количество маю форму номинатива множини: *сноп* **вигризки**, *ґайба* **парадичи**, *сакайтов* **кромплї**, *звязка* **порвисла**.

Обєкт

& 147.1. Функцию обєкта ґенитив ма у словозлученьох з *преходнима дїєсловами.*

1. Кед ґенитив значи часц або нєодредзене количество дачого, вец маме **партитивни ґенитив** (ту ґенитив у функциї директного обєкта)*: Баба од нього заш* питала **води** (Етн.). – *Дзивче* натаргало **квица**. Функция обєкта будзе нам яснєйша у тих вреченьох: *Баба од нього заш питала* **погар**. – *Дзивче стаґло* **квиток.** Меновнїки *погар* и *квиток* ту у функциї обєкта як и форми ґенитива *води* и *квица* у предходних двох вреченьох, алє у предходних вреченьох бешеда о *часци* або *нєодредзеним количестве*, хторе ше виражує з ґенитивом.

Партитивни ґенитив часто стої з дїєсловами виведзенима з префиксами **на-**, **у-** и **при-***: напечиц* **палєнки**, *набрац* **води**, *наварић* **пасулї (юшки, замешки)**, *напечиц* **колача (пити, поґача, хлєба, белюша)**, *накошиц* **бетелїни (трави, мишлинґу)**, *насцелїц* **слами** *под статок, накласц* **угля** *на огень, напиц ше* **вина**, *наоберац* **грозна**, *наламац* **кукурици,** *нарубац* **кукуричанки**, *натаргац* **квеца...**; *уварић* **пасулї (юшки, замешки)**, *упечиц* **колача (пити, поґача, хлєба)**, *усипац* **нафти** *до трактора***...**; *принєсц (привезц)* **кукурици (жита, муки, кукуричанки)**...

Партитивни ґенитив з другима дїєсловами: *дац коньом* **овса (кукурици, шена)**, *заєсц* **хлєба**, *пиц* **води**, *питац* **колача**, *купиц* **цукру (солї, муки***)*, *любиц* **колача (пасулї, каши** итд.).

У сербским язику даєдни меновнїки з дїєсловами *јести* и *волети јести* маю форму акузатива або ґенититва: *јести лук, јабуке, грожђе, месо* и *јести лука, јабука* итд. У нашим язику у словозлученьох з дїєсловами *єсц* и *любиц єсц* хаснує ше ґенитив. По сербски ше, напр., гвари: *Она воли* **колаче (грожђе, месо**), а по нашим: *Вона люби* **колача (грозна, меса)**. Под уплївом таких сербских конструкцийох ми тиж дакеди гуториме: *Вона єдла лєм* **грозно**, *хторе ма вельо калциюму* (РС) (по нашим лєпше: *єдла лєм* **грозна***). Пре здравє треба єсц* **цибулю** и **цеснок** (по нашим лєпше: *треба єсц* **цибулї** и **цеску**).

Меновнїки хтори ше часто хасную у множини *(кромплї, огурки, яблука* и др.) у словозлученьох з партитивним значеньом маю форму акузатива множини: *накопац* **кромплї**, *наоберац* **огурки (парадичи, яблука, грушки),** *купиц* **яблука (черешнї, смокви)**, *напражиц* **палачинки (бухти, череґи)...** У сербским язику векшина таких меновнїкох маю форму ґенитива множини: *набрати* **краставаца, јабука, крушака, трешања, смокава**.

2. Одрекаюци ґенитив маме з одрекаюцима преходнима дїєсловами *нє мац, нє дац, нє знац* и з даєднима другима. Тот ґенитив тиж у функциї директного обєкта. У нашим язику є ридки. Напр.: *Нє мам* **мира**. – *Нє даю нам* **покоя**. – *Нє мам* **моци (шмелосци)**. – *Яни наш, Яни наш, чарну кошульку маш, // хто ци ю випере кед*

мамочки *нє маш* (нар. писня). – *Бо Норд Америка жем є превелїка, // та ше по нєй скита хто нє зна* **язика** (нар. писня).

& 147.2. Функцию дальшого обєкта ґенититв ма у слїдующих конструкцийох:

1. Ґенитив оддзельованя маме з дїєсловами хтори знача „ошлєбодзиц ше”, „одрекнуц ше”, „чувац ше” и под. Тот ґенитив дакеди хаснуєме и з применовнїком **од.** Напр.: *ошлєбодзиц ше (отресц ше)* **нєприємних думкох (бригох**, **обовязкох)**, *позбуц ше* **пенєжох**, *одрекнуц ше* **задовольствох (нєщирого приятеля**, **цалого заробку)** (и *одрекнуц ше* **од задовольствох** итд.)*, чувай ше ти* **його (**и: **од нього)**.

2. З дїєсловами „бац ше”, „ганьбиц ше” и под. маме **ґенитив причини**. Меновнїки у ґенитиву звичайно знача абстрактни поняца хтори у субєкту дїї спричинюю чувство страху, ганьби и под.: *бац ше* **нєуспиху (нєприятельского нападу**, **одвичательносци),** *ганьбиц ше* **своїх поступкох. –** *Сцелї го забиц, ... лєм же вон* **их** *ше нє бал* (Етн.)

Кед дїєслова з истим значеньом стоя з конкретнима меновнїками, частейше ше хасную з применовнїком **од**: *Бої ше* **од оца**, *Злєкол сом ше* **од це**, *Дзецко ше ганьби* **од нєпознатих людзох.**

Причиново значенє виражую и словозлученя з предикативнима меновнїками *жаль, чкода* (хтори вше без применовнїкох): *Чкода, боже, чкода,* **тей Фейсовей краси**, *// бо мал чарни очи и кандрасти власи* (нар. писня).

3. Цильови ґенитив значи унапряменосц дїї на обєкт, намаганє субєкта дїї досцигнуц обєкт. Маме го з дїєсловами *дочекац ше, доволац ше, зажадац ше, дорвец ше, дохапац ше* и под.: *Нє могол ше дочекац* **того дня**. *– Нє можем ше* **вас** *лєм доволац. – Зажадал ше* **мацери**.

Дїєслова зоз значеньом „дочепати се” (*дорвец ше, дохапац ше* и под.) хаснуєме и з применовнїком **до:** *Дохапал ше* **(до) пенєжох.**

Виреченя з цильовим ґенитивом можеме трансформовац до виреченьох з директним обєктом: *Нє могол дочекац* **тот дзень**. *– Нє можем* **вас** *лєм доволац. – Зажадал видзиц* **мацер**. *– Дорвал* **пенєжи.**

4. У Гнатюкових записох и у старших авторох з ґенитивом ше вяжу дїєслова хтори знача „питац ше” (дакеди ше у истим контексту хасную и з дативом и з ґенитивом). Напр.: *А тот силни пан* **питал ше того дзецка** *сам: „Поведз тераз, малючке дзецко, хто ци причинни твоєй шмерци?”* (Етн.). – **Опитал ше** *монах* **того дзивчеца** *хто му оцец (*Етн.). – **Питал ше того ґазди** *чи вон ма за предай баранче лєбо целятко* (Етн.). – *Дораз* **ше го запитал** *Марко: Цо ши ми принєс?* (Етн.). – **„***Дзе ши бул?”* – **питали ше го** *мойо родителє* (Г. Кост.). – *Иста правда! Шак я там бул,* **питайце ше людзох!** (Г. Кост.). – *Кажди дзень сом* **ше вас питал** *чи писал наш оцец* (Етн.). – *А Христос* **опитал ше Петра***: Як же би ти, Петре, сцел да го поштрофаме? ... А Христос* **питал ше Петрови***: Та як же их поштрофаме?* (Етн.).

У сучасним литературним язику хасную ше лєм синонимски конструкциї з дативом, як у остатнїм прикладу: *а Христос* **ше питал Петрови**. У бешеди старши людзе ище хасную и конструкциї з ґенитивом.

Тоти конструкциї з ґенитивом зоз нашей карпатскей системи. Таки исти конструкциї исную у українским *(питалася його)*, словацким (pýtal sa syna) и польским язику (pytał się go).

5. Значенє обєкта ґенитив ма и у злученю з даєднима прикметнїками: **а)** *свидоми* **своєй одвичательносци***; жадни* **богатства**, *(нє)достойни* **такей чесци**, *вредни* **уваги**.

б) З прикметнїком *полни* абстрактни меновнїки маю форму ґенитива: *полни* **живота (надії, енерґиї)**. Материялни меновнїки звичайно маю форму инструментала: *мех (кошар, чардак, коч) полни* **з кукурицу**, *кабел полни* **з воду**, *кошарка полна* **з яблуками.** Други меновнїки маю форму ґенитива або иструментала: *автобус полни* **путнїкох/з путнїками**, *дутян полни* **вшелїякей роби/з вшелїяку робу.**

Додаток за час

& 148.1. У тей функциї найчастейше хаснуєме словозлученя з часовима терминами[111] *дзень* (и часци дня: *рано, вечар, ноц*), *тидзень, мешац* и *рок.* То такволани *часови* або *темпорални* ґенитив. Напр.: **идуцого дня (тижня, мешаца, року), прешлого тижня (мешаца, року), остатнього дня (тижня, мешаца, року), слїдующого дня (тижня, мешаца, року), того дня (тижня, мешаца, року)** и др.

Fusnota

У тей часци Ґраматики, бешедуюци о додатку предикату за час, часто хаснуєме вирази *часови термин* и *нєчасови термин*. З тима терминами означую ше два ґрупи поняцох хтори знача часово одрезки. Ми ту прилапели класификацию назвох часових одрезкох яку дали М. В. Всеволодова и Ґ. Б. Потапова и М. Ивич (оп. литературу на концу кнїжки):

До часових терминох спадаю:

1. назви часових єдинкох: **секунда, минута, годзина, дзень, тидзень, мешац, рок, вик**;

2. назви дньох у тижню: **пондзелок, вовторок** и др.;

3. назви часох дня: **рано, поладнє, вечар**;

4. назви мешацох: **януар, фебруар** и др.;

5. назви рочних часцох: **яр, лєто**;

7. назви нєодредзених часових одрезкох: **хвилька**, **период**;

9. назви одредзених часових одрезкох: **пейцроче, полроче; косидба**;

9. назви часох возросту: **дзецинство, младосц;**

10. назви шветох: **Перши май, Нови рок**.

11. назви вельких часових периодох хтори знача прешли, терашнї и будуци час: **прешлосц, терашньосц.**

До нєчасових терминох исти авторе кладу:

1. назви часцох часових одрезкох: **початок, конєц**;

2. назви природних зявеньох: **диждж, буря**;

3. назви оброкох (єдзеньох): **фриштик, полудзенок, чай, погарик**;

4. назви процесох, дїйох: **робота, виучованє, война, вилєт, путованє**;

5. особни мена: **Мария Терезия**;

6. назви социялних формацийох: **капитализ(е)м, социялиз(е)м.**

Fusnota End

& 148.2. Часови ґенитив у литературним язику найчастейше хаснуєме под уплївом сербского язика. Наведзени словозлученя з атрибутами *идуци, прешли, остатнї* и *слїдующи* – то преложени сербски словозлученя **идућег дана (недеље, месеца, године), прошле недеље (месеца, године), последњег дана (недеље, месеца, године), следећег дана (недеље, месеца, године)**.

У сербским язику ше хаснує и часови ґенитив **(***дошли су* **другог дана)** и часови акузатив **(***дошли су* **други дан)**, алє ґенитивни словозлученя у сербским вельо частейши од акузативних. У нашим народним язику ше тиж хаснує и часови ґенитив и часови акузатив **(тот дзень** *була красна хвиля* и **того дня** *була красна хвиля***)**, алє акузатив частейши. Напр.: **Прешли мешац** *стали зме три тижнї пре нєдостаток сировинох. – И того, як и* **прешли роки***, младеж пририхтала програму. – Нашо новини* **остатнї тижнї** *пожня.* – **Єдно рано** *пойду вонка* (Етн.). – **Пияти дзень** *уж нє пришла* (НК). – **Тоту ноц** *преноцовал у краля* (Етн.).

Поровнайме исти словозлученя у народним и у литературним язику: 1) Лит.: **Першого дня** *роботи конференциї бешедовали 19 шефове делеґацийох,* **другого дня –** *дзешец.* – **Трецого дня** *хори треба же би почал з вежбами* (НК).

Нар.: **Перши дзень** *почали ше сходзиц на свадзбу,* **други дзень** *пошли ше пришагац до церкви,* **треци дзень** *було вельке вешелє* (Етн.). – **Єден дзень** *єден* [син] *служел оцови,* **други дзень** *други служел оцови, а* **треци дзень** *треци служел оцови* (Етн.). – *И* **треци дзень** *врацел ше тей дзивки оцец* (Етн.).

2) Лит. *Нафту до пеца треба долївац* **каждого дня. –** *„Руске слово" виходзи* **каждого пиятку** (РС). – *Емисия ше дава* **каждого пондзелку** (РТВ).

Нар.: *Нє будзеш мац иншаку роботу, лєм з того хлїва* **кажди дзень** *гной вируцац* (Етн.). – **Кажди дзень** *ходзел по загради и припатрал ше на нїх* [ґовлї]*: як злєтую з гнїзда и як прилєтую* (Г. Кост.). *– Дзивка мира нє мала,* **кажди дзень** *плакала* (Етн.).

3) Лит.: *Манифестация култури отримована* **каждого року**. – *Уж осми рок* **каждого року** *литературна секция Основней школи у Вуковаре видава часопис „Венчик". – Традициjни турнир у конїцким спорту, котри* **каждого року** *прицагує вельку увагу, отрима ше и* **того року** (РТВ).

Нар.: **Кажди рок** *сом мал петнац форинти, ... так же сом себе* **кажди рок** *заробел хлєба и цо ми требало* (Етн.). – *Тот овес цо нам остал, тот зме пожичели до людзох,* **кажди рок** *нам ше вецей приспорело* (Етн.). – *Так було* **кажди рок** *през вецей роки* (Г. Кост.).

& 148.3. Акузативни словозлученя зоз заменовнїком *тот* як одреднїцу – *тот рок (тидзень, мешац)*, *тот дзень (вечар), тото рано, тоту ноц* – у народним язику знача: одредзеного року (тижня, дня итд.) у прешлосци. Кед повеме напр.: **Тот рок** *була велька суша*, то значи же даєдного *прешлого року* (напр. 1950) була велька суша (по сербски: *те године).* Вирече нє Я *нє пошол до општини* **тот дзень** *кед сом достал поволанку, алє аж* **други дзень** значи тиж єден дзень у прешлосци. Ґенитивни словозлученя *того року (тижня, мешаца*) знача: у тим року (тижню, мешацу) цо тераз преходзи. Напр. вирече нє **Того року** *була велька суша* значи же у тим року була велька суша (напр. вєшенї повеме же влєце була суша, по сербски: *ове године*).

О акузативних словозлученьох оп. и & 190.4.

Ґенитив з применовнїками

Применовнїки *без* и *през*

& 149.1. Применовнїк **през.** До 20-их рокох 20. в. у нашим народним язику хасновани лєм применовнїк *през* зоз значенями хтори у сучасним литературним язику виражуєме зоз применовнїком **без.** Применовнїк *през* зоз нашей карпатскей синтаксичней системи. Находзиме го у Гнатюкових записох и у текстох наших найстарших авторох. Приклади з Гнатюкових записох:

Розкруци [пак з печену гуску]*, гуска* **през ноги**. – *Жид* **през Циґана** *нє могол тарґовиц. – Да я видзим як то* **през оца** *ґаздовац. – Таки шпиталь да справиц цо шлєпих, хромих* **през ґрайцара** *ховац будзе. – Послал го* **през жадней плаци** *дому. – Шак* **през трудби** *нє маш нїч.*

Применовнїк *през* хаснуєме и у словозлученьох у функциї атрибута: *гарчок* **през уха***, чловек* **през руки***, коч* **през драбинкох** и др.

У записох В. Гнатюка лєм у пар прикладох находзиме и применовнїк *без: Слуга лєгнул* **без вечери**. – *Виженєм го* **без плаци** *дому.* Народни приповедач применовнїк **без** ту похасновал вироятно под кнїжковим уплївом.

& 149.2. Медзитим, применовнїк **през** хаснуєме и з акузативом, зоз значеньом „*с.* кроз; преко” *(иду* **през польо**; *прешли* **през рику**). Пре тоту його двозначносц з нїм нє вше мож прецизно виражиц кажде значенє. О тим писал и Г. Костельник 1932. р.: „Велька нужда у нашей бешеди же ”през" значи и „sinе” и „secundum” або „кроз”. Та читай тераз и розум н. пр. таке богословске зданиє: „лєм **през** Христа ше можеме спашиц, а **през** нього ше нє можеме спашиц” (само кроз Христа... а без нєґа...). Требало би да уведземе таки значеня: „през” да значи лєм „кроз”, а „без” – „без”. Иньшак нє випливаме з нуждох логики." (Г. Кост.: Проза, 367)

Чувствуюци тот нєдостаток применовнїка **през**, нашо авторе од перших виданьох 20-их рокох 20. в. паралелно зоз **през** хасновали и применовнїк **без**, хтори єднозначни. Тоти два применовнїки у литературним язику паралелно хасновани до конца 50-их рокох 20. в. кед превладал применовнїк **без.** Применовнїк **през** ше и далєй хаснує у бешедним язику, алє под уплївом школи и преси з єдного, и сербского язика з другого боку, у бешеди ше шири и применовнїк **без.**

& 149.3. Применовнїк **без.** Применовнїк *без* у сучасним литературним язику хаснуєме з трома ґраматичнима функциями: у функциї атрибута: першняк **без рукавох**, морйо **без диху витру**; у функциї менового предикату: *Дзень бул цихи и* **без хмарох**; у функциї додатку предикату: *Вон* **без йойку** *витримал ... чамасловане зоз прутом* (М. Твен).

& 149.4. У функциї додатку предикату, ридко и у других ґраматичних функцийох, применовнїк *без* виражує слїдующи значеня:

а) Означує способ окончованя дїї дїєслова: *... Схопела ше Моника и* **без довидзеня** *залупла за собу моцни дзвери* (Дю. Папг.). – **Без одкупу** *запошедую жем за будоване хижох* (РС). – *Патрела на ньго єдну минуту* **без кліпканя** (Велько Петр.). – *А видавал их* [розкази] *сциха,* **без лярми** (Ґоголь).

б) Означує стан у яким ше находзи окончователь дїї: **Без надії** *... вимодлює аж пребог капку води* (И. Андрич).

в) Означує обставини у яких ше окончує дїя дїєслова: **Без завадзаня** *ше и жито покошело* (РС). – *... предписаня прешли през комисию* **без векших заувагох** (РС). – *Я бул петнац роки дзияк та сом нє раз одшпивал вечурню* **без паноца** (Г. Кост.).

г) Означує условиє под хторим ше окончує дїя дїєслова (конструкциї з применовнїком **без** ту можеме трансформовац до условних виреченьох): *Ми ...* похопели же **без операня** *на власни моци нєт напредованя > ... же* **кед ше нє будземе операц** *на власни моци, нє годни зме напредовац* (РС). *– Думам же наисце поезию* **без єдинства** *шерца и розума нє може писац > поезию нє може писац* **кед ше нє посцигнє єдинство** *шерца и розума* (РС).

ґ) Виражує допусне значенє (таки конструкциї можеме трансформовац до допусних зависно-зложених виреченьох): *Кед кмет занєдзба обрабянє маєтку и* **без законїтей причини** *го престанє обрабяц, ... > ... и,* **гоч нє ма законїту причину***, престанє го обрабяц* (И. Андрич). – *Стой! Хто то ходзи поШервудскей гори* **без мойого допущеня**? *> Хто то ходзи по Шервудскей гори,* **гоч му я нє допущел**? (М. Твен).

д) Виражує значенє причини (таки виречења можеме трансформовац до причинових зависно-зложених виреченьох): *Поцагнути до войска,* **без воєнского искуства***, нашо хлапци падали як снопи* (НК) > **понеже нє мали воєнского искуства***, нашо хлапци падали як снопи*.

е) Ма значенє присловнїцких виразох за час: *Кед бим мал ладьочку, ... оциснул бим ше на морйо* **без роздумованя** (Д. Дефо) (вираз **без роздумованя** ту значи „такой”).

ж) Под уплївом сербского язика хаснуєме виреченя типа*: Пошол* **без же би** *повед и „збогом”.* То калки сербских виреченьох типа: *Отишао је* **без да** *каже и „збогом”* (у сербским язику таки конструкциї ше нє тримаю за литературни). Виреченя зоз **без же би** мож трансформовац до нєзависно-зложених процивних або зависно-зложених допусних виреченьох. Напр.:

Тоту тезу заступа углавним Општински комитет ... **без же би** *у даєдней хвильки ... омаловажовал досцигнути роботни резултати колектива > Тоту тезу заступа ... комитет,* **а** *анї у єдней хвильки нє омаловажовал...* (РС) – *Тоти спортисти ... часто одходзели зоз терена* **без же би** *им дахто уручел квеце, вигварел красне слово > спортисти ... одходзели зоз терена,* **гоч** *им нїхто нє уручел квеце анї нє вигварел красне слово* (НК).

& 149.5. Велї словозлученя з применовнїком **без** у функциї додатку предикату у нашим литературним язику – преложени сербски словозлученя: **без даякого шора** < *без неког реда,* **без процивеня** < *без противљења,* **без вельких усиловносцох** < *без великих напора,* **без векших нацагованьох** < *без већих натезања,* **без найменшого возбудзеня** < *без најмањег узбуђења,* **без отрушинки розуменя** < *без трунке разумевања,* **без пригварки** < *без приговора,* **без преставаня** < *без престанка,* **без шора** < *без реда,* **без слова** < *без речи* и др. И велї словозлученя у дальшим тексту – преклади зоз сербского.

Применовнїк **без** у нашим литературним язику заш лєм менєй фреквентни як у сербским. Його менша фреквенция – резултат уплїву народного язика, у хторим ше место применовнїкох **през/без** часто хасную други еквивалентни конструкциї. Напр., у народним язику нє гуториме *шедза* **през/без слова**, алє **шедза цихо**, нє гуториме **предмет през/без фурми**, алє **нєфурмасти предмет,** нє **нєбо було без хмарох**, алє **нєбо нє було похмарене** итд.

Меншу фреквенцию применовнїка **без** у литературним язику потвердзую и преклади зоз сербского язика. Нашо прекладаче сербски словозлученя з применовнїком **без** дакеди прекладаю з другима рускима еквивалентами (а нє з применовнїком **без**). Напр. словозлученя у функциї менового предиката дакеди прекладаю з конструкцию зоз дїєсловом *мац: Ни Бока није био* **без слабости** > *Алє и Бока бул чловек.* **Мал** *и вон слабосци* (Ф. Молнар). – *Он не припада нашем роду, пошто је* **без ногу** > *Вон нє припада ґу нашому роду, бо* **нє ма** *ноги* (Р. Киплинґ).

Сербски словозлученя з применовнїком **без** у функциї додатку предикату прекладаче дакеди прекладаю з нашима еквивалнтнима присловнїками и дїєприсловнїками: – *Хо! – рече Могли седајући* **без шума** > *Ого! – гварел шедаюци* **поцихи** (Р. Киплинґ). – *Сјела је до њега и тако су дуго остали* **без ријечи** > *Шедла ґу ньому и так длуго остали* **нє бешедуюци** (Крлежа). – *Једном у сумрак, када је* **без журбе** *ишао преко брежуљака... > Раз пред змерком, кед* **нє понагляюци** *крачал по пажицох...* (Р. Киплинґ).

У слїдующим прикладу сербски применовнїк **без** ма допусне значенє и словозлученє преложене з допусним вирeченьом: *Па кад* [учитель] *дође до прве девојчице, он ће одмах знати* **без ичијег говорења** > *А кед дойдзе по виновате дзивче, вон такой будзе знац,* **гоч му нїхто нїч нє вивола** (М. Твен).

Применовнїк *блїзко*

& 150.1. Применовнїк **блїзко** значи же ше дія окончує у блїзкосци дакого або дачого. И у народним и у литературним язику вон ше ридко хаснує. Напр.: *Уж* [сом] ***блїзко конца*** *церпеню* (М. Кан.). – *Боль ми* **блїзко забуца** (М. Кан.). – *Жиряченє рефлекторох було* **блїзко успиху** *звалїц мой погляд ґу жеми* (Лю. Соп.). Приклади з народного язика: *Пришлї* **блїзко** *того цара* **варошу** (Етн.). – *Коч дойдзе* **блїзко нїх** (Етн.).

Применовнїк **блїзко** існує и у українским (**близько воза**), польским (blisko domu) и словацким язику (blízko lesa). Приклади применовнїка **блїзко** з народного язика (зоз Гнатюкових записох) и його українски, польски и словацки паралели потвердзую же тот применовнїк з нашого карпатского пасма. Його хасноване у литературним язику лєм обновене под сербским уплївом.

Место применовнїка **блїзко** найчастейше хаснуєме синонимски применовнїцки вираз **блїзко при Л**: *Биваю* **блїзко при центру.**

& 150.2. Слово *блїзко* частейше хаснуєме як присловнїк зоз значеньом просторней або часовей блїзкосци: *Вони биваю* **блїзко**. – *Уж* **блїзко** *конєц рока.*

Применовнїки *вонконцом* и *воздлуж/уздлуж/длуж*

& 151.1 Слово **вонконцом** ше у народним и литературним язику хаснує у служби присловнїка и применовнїка. Як присловнїк значи „*с.* скроз” (напр.: *премок* **вонконцом „***с.* скроз је покисао”) и „*с.* целом дужином” (напр. *прейсц* **вонконцом по** *валалє „с.* проћи кроз цело село”*).*

Як применовнїк, **вонконцом** значи рушанє, пресцеранє коло поняца у ґенитиве *по цалей його длужини*. Напр.:

Вонконцом *и крижом* **динянкох** *чиста дражка* (Г. Кост.). – *Я тлучем скиї* **вонконцом прикрини** (ПЗ). – [Конк] *цо ше пресцерал* **вонконцом єдного бока** *гали* (В. Кир.).

& 151.2. Синоними применовнїка **вонконцом** то преложени зоз сербского применовнїки **воздлуж, длуж** и бешедне **уздлуж** (оп. & 233).

Применовнїк *ґу*

& 152. Применовнїк **ґу**, хтори ше у славянских язикох **(**у форми **к)** хаснує виключно з дативом, у нашим народним язику, у злученю з презвисками и назвисками хтори знача дачий дом (а нє особу) хаснує ше и з ґенитивом, зоз значеньом рушаня або унапряменосци ґу дакому/дачому: *Авто ше рушел* **ґу Дудаша** (= ґу Дудашовей хижи), **ґу Тиркайли** (= ґу Тиркайловей хижи), **ґу Чордаша** итд. – *Вони биваю бліжей* **ґу Силадя** (**ґу Макая, ґу Сопки** итд).

Применовнїк *до*

& 153.1. Словозлученя з применовнїком **до** у вирeченю найчастейше у функциї додатка предикату, ридше у функциї атрибута**,** обєкта, менового предиката.

Додаток предикату

& 153.2. **Просторне значенє**[111.] Словозлученя з применовнїком **до** часто маю функцию додатку за место *(иду* **до валалу**). Векше число управяцих дїєсловох у тих словозлученьох виведзене зоз префиксами хтори вимагаю хасноване применовнїка **до**: **у-** (**у***бегла* **до** *хижи*), **за** (**за***кукнуц* **до** *двора*), **во-** *(страх* **до** *ньго* **во***шол*)**, од-** (**од***путовал* **до** *иножемства*). Применовнїк **до** виражує даскельо просторни значеня:

Fusnota

При просторним одношеню мушиме розликовац два основни значеня: значенє *места* **(а)** и значенє *рушаня або напряму* **(б)**.

а) Предмет ше може *находзиц або окончовац дїю на одредзеним месце*: вон ше нє руша ґу тому месту, нє преходзи през нього, анї нє одходзи з нього, алє ше находзи праве на нїм*:* шедза *у хижи,* робя *на полю,* лампа виши *над главу.* Аж и кед повеме *авион кружи над валалом*, то тиж значи *место дїї*, бо авион идзе доокола по єдним истим месце хторе ше находзи над валалом. Кед би ше вон рушал ґу месту над валалом, та

бизме поведли: *авион прилєтує* **над валал**; кед би одходзел з того места, поведли бизме: *авион одлєтує* **знад валала**; кед би авион преходзел през место над валалом, поведли бизме: *авион прелєтує* **понад валал .**

б) Предмет *ше руша або є унапрямени дакадзи*: на одредзене место, зоз одредзеного места або през одредзене место. Виреченє *иду на польо* значи рушанє на одредзене место, а виреченє *обрацел ше ґу мнє* – унапряменосц на одредзене место; виреченє *иду з поля* значи рушанє з одредзеного места, а виреченє *обрацел ше одо мнє* – унапряменосц з одредзеного места; виреченя *иду през польо, преруцели ше прейґ рики* знача рушанє през одзедзене место.

Тоти два основни значеня виражую ше вше з розличнима словозлученями:

значенє места	значенє рушаня и унапряменосци		
роби **на полю**	*идзе* **на польо**,	*идзе* **з поля**,	*иду* **през польо**
роби **у дворе**	*вошли* **до двора**,	*вишли* **з двора**,	*прешол* **през двор**
шедза **под мостом**	*шедли* **под мост**	*вишли* **сподмоста**	*иду* **попод мост**
виши **над главу**	*обешел* **над главу**	*знял* **знад глави**	*лєта* **понад главу**

итд.

Fusnota End

1. а) Рушанє або унапряменосц до нукашньосци дакого/дачого значи у прикладох: *пойсц* **до заради** *копац, увесц госцох* **до хижи**, *бешедовац* **до микрофона**, *уключиц ше* **до роботи**, *нацагац слами* **до золнїци**, *стануц* **до кута**, *войсц* **до узретих рокох** и под.

Часто применовнїк **до** значи и рушанє *до сфери* поняца у ґенитиве (т. є. ґу дакому до його дому одн. на його роботне место); поняце у ґенитиве особа: *пойсц (присц, ходзиц* и под.*)* **до бачика, до баби, до сушеда, до мацери**; **до Марчи, до Пляскача, до Бобальки**; **до мнє, до вас, до нїх**; **до шивачки, до ковача, до дохтора**.

б) Унапряменосц ґу дачому: *Обрац ше ...* **до виходу слунка**, *укаже ци ше єдна дражка* (Етн.). – *Обрацел свою ценку Бедевию-кобулу просто* **до Прилїпу** *ґраду* (Етн.). – *Нєт вецей розлики медзи хижами хтори патра* **до слунка** *а хтори* **до хладку** (М. Скуб.).

2. Дотиканє поверхносци дакого/дачого знача конструкциї: *дуркац* **до дзверох**, *чухац ширку* **до шкатулки**, *вдериц з главу* **до лавки**, *увадзиц з кочом* **до слупа**, *шпотац ше* **до грудох**.

3. а) Досциганє, досяганє дакого/дачого: *Здалєка дошло* **до ньго** *придавене регочанє и одгук битки* (Р. Ґийо). – *А я пойдзем аж* **до самого сподку**, *та принєшем писку у рукох* (Етн.).

б) Значи просторну границу: *А брада му була аж* **до паса** (Етн.). – *За добру воду за пице було досц кобури. И* **до пол улїци** *ше нє нашло добру воду* (НК).

4. Просторне значенє виблядло у конструкцийох з дїєсловами зоз значеньом „спадац” и „постац член даякей ґрупи людзох”: *Заяц спада* **до глодарох**. – *Пошол до ґлумцох (партизанох* и под.)

& 153.3. **Часово значенє. 1. а)** Применовнїк **до** може значиц длужину тирваня дїї. З тим значеньом частейше ше хаснує у народним язику як у литературним. У позициї **Ґ** меновнїки *тидзень, мешац* и *рок.* Напр.: *Ша то би вецка приповедац дас* **до тижня** (М. Скуб.). (= приповедац дас **тидзень**) – **До тижня** *нє моглї справиц єдну ґалию* (Етн.) (= за єден **тидзень** нє могли справиц). – *Яблоня одквитла* **до мешаца** (Етн.) (= одквитла за **мешац**).

Попри словозлученьох *до тижня*, *до мешаца, до рока* зоз значеньом длужини тирваня дїї хасную ше и сами меновнїки *тидзень*, *мешац, рок*: *Ша то би вецка приповедац дас тидзень (мешац, рок)*.

б) Конструкциї зоз словозлученями **до тижня** и **до рока** можу значиц и **1)** одредзене число повторйованьох дїї у одредзеним часовим одрезку*: А квочела* [квока]... **дванац раз до рока** (Е. Коч.). – *Споведа ше* **два раз до рока** (Е. Коч.). – *Трениране* **два раз до тижня** (РС). – **Дванац раз до рока** *квитла* [яблоня] *(Етн.).*

З тим значеньом ше хаснує и применовнїк **у:** [Вуковарска хронїка] *Виходзи* **раз у мешацу** (РС**)**.

2) стредню меру дїї у цеку одредзеного часового одрезку*: У винїцох ше троши коло 50 килограми тих средствох* **до рока** (НК). З тим значеньом хаснуєме и применовнїки **през** и **на** з акузативом: [Крави] *цо даваю* **през рок** *стреднє по 7000-8000 литри млєка* (НК).

Одредзене число повторйованьох дїї и стредню меру дїї знача и присловнїки **дньово, тижньово, мешачно, рочно/рочнє, двотижньово.** То калки сербских присловнїкох **дневно, недельно, месечно, годишње** и под. Тоти присловнїки ше хасную найчастейше у публицистичним стилу. Напр.: [Статок] *преводзиц голєм єдну годзину* **дньово** (НК). *Схадзки нє зволую... раз лєбо два раз* **мешачно** (РС). – *У Югославиї ше троши* **рочно** коло 60 тони (НК).

2. Применовнїк **до** значи и конєчну границу дїї (хторей нє одредзена початна граница). Исте значенє ше виражує и зоз синонимским применовнїком **по** з акузативом**.** Применовнїк **до** фреквентнєйши од применовнїка **по**. Вон ше хаснує з меновнїками хтори знача час рока або час дня: **до жими, до яри, до єшенї; до ютра, до рана, до поладня, до вечара, до ноци, до пол ноци** (тоти меновнїки ше нє хасную з применовнїком **по**).

Применовнїк **по** ше часто хаснує (у публицистичним стилу) з числовима виразами хтори знача днї у мешацу: **по 20. май, по 11. юний, по 20. октобер** итд. Други меново слова и присловнїки єднак ше хасную з обидвома применовнїками. Напр.:

Мирно спала **до билого дня** (Е. Коч.). – *Вечар можем учиц гоч* **до пол ноци** (Е. Коч.). – **До рана** *нє можеме чекац* (Дю. Папг.). *Шнїгу було* **до марца** (М. Скуб.). – *Длужносц ми буц витирвали...* **до побиди** (Е. Коч.). – **До заключеня новинох** *резултати... нє познати* (РС). – *Роздумай* **до ютра** (М. Коч.).

[Бависка] *буду тирвац* **по єденасти юний** (РТВ). – **По идуцу нєдзелю –** *довидзеня* (РТВ). – *Нови плани и програми буду принєшени* **по октобер** *того... року* (РС).

Словозлученя з применовнїком **до** ше хасную и у атрибутскей функциї зоз значеньом особи огранїченей старосци; у позициї **Ґ** ту вираз хтори значи остатнї рок старосци особи: [Програма за дзеци] *за гевтих* **до штирох рокох** *и старших,* **до седем рокох** *старосци* (РС).

3. Огранїченє тирваня дїї од початней по конєчну часову границу значa конструкциї з применовнїками **од – до** и **од – по** (оп. & 171.4, 3).

& 153.4. **Значенє орудия.** Тото значенє применовнїк **до** ма у двох конструкцийох:

а) У конструкцийох з управяцима дїєсловами зоз значеньом „уцерац/утрец”, поняце у ґенитиве (орудиє) – предмет наменєни за сцеранє (ручнїк, хусточка, шмата або часц шмати)**.** Напр.: *Да ше* [цар] *посцера* **до тей хусточки** *же би оздравел* (Етн.). – **До билого рукава** *з чола зной сцера* (М. Бирк.). – *Уцерала руку* **до масного фартуха** (Е. Коч.). – *Уцера руки* **до хлєбовки** (М. Скуб.). – *Уцерам очи* **до... ручнїка** (Дю. Папг.).

З тим значеньом хаснуєме и применовнїк **з** з инструменталом (з часци под сербским уплївом): **З рукавами** *од кошулї уцерал чоло* (Р. Ґийо).

б) у конструкциї з управяцима дїєсловами зоз значеньом „закруциц, спаковац”: *Дробя у гарсцох лїсца догану и шулькаю ...* **до фалаткох новинох** (Дю. Папг.). – *Видза же у руки трима цошка закруцене* **до новинского паперу** (М. Скуб.) (у обидвох прикладох папер служи як средство за пакованє).

& 153.5. **Значенє циля и наменки. а)** У конструкцийох зоз значеньом циля меновнїк у ґенитиве звичайно означує дїю, активносц и под.: *А цо ше и ма приберац, нє идзе* **до винчаня** (М. Скуб.). *Бачи Предняк, як старши чловек, пришол на Кирбай* **до саночного** (Г. Кост.). – *Дал нам до рук метли и щетки, и гайд* **до роботи** (Дю. Папг.). – *Та з тим пошол далєй* **до драги** *путовац* (Етн.). – *Готова є вше* **до звади** (М. Скуб.).

Конструкциї з цильовим значеньом дакеди твориме по моделу сербских конструкцийох *ићи у лов* и под.: *Пушка цо з ню ходзел* **до лову** (Дю. Папг.). – *Кед сом одходзел* **до акциї** (Дю. Папг.). Так дакеди и прекладаме: *Слао* [би нас] ***у риболов*** (Д. Дефо) > *Посилал* [нас] ***до риболову***. – *Пожадал ше розбегнуц, скричац, волац* **до помоци** (Р. Ґийо).

Еквивалентни конструкциї у народним язику то словозлученя з применовнїком **на** з акузативом або конструкциї з инфинитивом. Приклади з Гнатюкових записох: *Ти мнє нє пришол* **на помоц** (або: *Ти мнє нє* пришол **помогнуц**). – *Пошол до варошу* **на тарґовину** (або: *Пошол. ...* **тарґовиц**). – *Пошол до лєса* **на лови**. – *Каждe рано ходзелї* **на шпацир**.

б) Значенє наменки: *Дараз дацо купуєм и векше* **до обисца** (РС) (= купуєм за обисце). – *Меланкова мац шиє* **до валалу** (М. Скуб.) (= шиє за людзох у валалє). – *Но, паноцец, ище нам* **до церкви** *цошкаль хиби* (Г. Кост.). – [200.000 динари] *кельо зме уложели* **до вибудови** *... драгох през валал* (РС).

Значенє наменки словозлученя з применовнїком **до** можу мац и кед су у функциї атрибута: *шмати* **до церкви**, *шмати* **до роботи**, *пориско* **до шекерки**, *хусточка* **до рукох**.

& 153.6. **Значенє способу и мери**. **а)** Значенє способу: *И вон крашнє складол* [шено] ***до копи*** (Етн.). – [Дзеци] *Зберaю ше* **до громадки** *коло мацери и Янка* (Е. Коч.). – *Канадски тополї дзвигли* **до висока** *свойо конари* (М. Скуб.). – *Подзельце ше* **до трох ґрупох** (Ґоґоль).

б) Значенє мери: *Воздух праснул* **до заглушеня** *ухох* (Дю. Папг.) (= воздух **барз** праснул). – **До мозґу** *ши ми допил* (= **барз** ши ми допил). – *Шицки пришли* **до остатнього** *чловека* (Ф. Молнар). – *Шицко царске войско зґажели и* **до шмерци** *шицких позабивали* (Етн.).

& 153.7. **Значенє обєкта.** Функцию обєкта маю словозлученя з дїєсловами зоз значеньом: почац даяку дїю, влапиц ше до даякей роботи *(влапиц ше, прилапиц ше, дац ше, упущиц ше до дачого);* досягнуц, посцигнуц дацо *(дорвац ше, дохрапац ше, дойсц до дачого);* джобац *(штухац, джобац, джагац до дакого/дачого);* патриц *(патриц, запатриц ше, ужерац ше до дакого/дачого);* штреляц; цильовац; руцац (дацо до дакого)*;* облєчиц (ше) *(облєчиц ше до нових шматох);* репиц ше, задзерац ше; залюбиц ше; вериц; нє вериц (*вериц до чловека, до Бога, до своїх способносцох*); прешвечиц (ше) и др.

Ридко словозлученя з прикметнїком у функциї предиката значa же одредзена особа способна, дозрета одн. нєспособна, нєдозрета за окончованє одредзеней дїї: *А дзивки так одховани буду як бабки, лєм* **до танцу** *и* **бависка** *валушни* (РН). – *Иншак* [дзеци] *поставаю ронтовнїци и нєспособни* **до** *нїякей* **роботи** (РН). – *Ище красша* [дзивка] *худобна,* **до роботи** *способна* (нар. писня).

& 153.8. **Менови предикат**. Словозлученя з применовнїком **до** можу буц и у функциї менового предиката. Управяци дїєслова значa „променїц стан” (найчастейше дїєслово **претвориц (ше)** *до дакого/дачого).* Тоти конструкциї хаснуєме под уплївом сербских конструкцийох типа *претворити некога/нешто у некога/нешто.* Напр.: *Поля претворени* **до портох** на котрих ... вирастаю нови хижи (НК).

Еквивалент у народним язику – применовнїк *на* з акузативом*: Босорка ше справела* **на качку**.

Применовнїк *доокола*

& 154. Применовнїк **доокола** значи же ше дацо находзи або ше кружно руша зоз шицких бокох коло дакого/дачого: **Доокола мнє** *лєм ровнїна* (М. Кан.). – *Єден* [ше] *вожел* **доокола варошу** (Лю. Соп.). – *Гурчим, кружим* **доокола Иринки** (Дю. Папг.).

Применовнїк достред/доштред

& 155. Применовнїк **достред/доштред** значи унапряменосц до стредку нукашньосци предмета (сербски еквиваленти *усред* и *насред*): *Хлопи* **до стред бали** *води сипали* (Дю. Папг.). – *Потрафел ме* **до стред збунєтих думкох** (М. Кан.).

Ридше применовнїк *достред/доштред* значи унапряменосц на малу огранїчену поверхносц: *Потрафел просто* **доштред мети**.

Синонимски применовнїк **настред/наштред** значи унапряменосц на огранїчену поверхносц: *Руцел цитарчок* **на штред двора** (М. Скуб.).

Синонимски конструкциї **до стредку Ґ** и **на стредок Ґ**: Идзем ... *просто* **до стредку маку** (Дю. Папг.).

Применовнїк *з/зо/зоз*

& 156.1. **Просторне значенє.** Применовнїк **зоз** виражує два просторни значеня:

а) Унапряменосц з нукашньосци дакого/дачого (сербски еквивалент применовнїк *из*). Вельке число управяцих дїєсловох виведзене з префиксом **ви-**, хтори зоз своїм значеньом напряму вимага хасноване применовнїка **з (зо, зоз)**. Напр.: *висц* **з двора**, *виняц нотес* **з кишенки**, *понукнуц дакому цитаретлу* **зоз шкатулки**, *вицагнуц пориско* **з лопати**, *виросnуц* **зоз шматох** и под.;

б) унапряменосц з одредзеного места (сербски еквивалент применовнїк *са)*. Медзи управяцима дїєсловами рушаня найфреквентнєйши дїєслова *исц, присц/приходзиц* и *враций ше/врацац ше*. Напр.: *исц* **з поля**, *враций ше* **з фронта (з вилєту, з бавеня***), припатрац ше* **з двора**, *скричац* **з угла**.

Преходни дїєслова маю основни значеня „оддзельовац”, „брац”. Управяци дїєслова часто виведзени з префиксами **о-, од-, з-/с-**. Напр.: *орипац блато* **з мура**, *отресц шнїг* **зоз шматох**, *спущиц мех* **з плєца,** *пущиц статок* **з пажици** *дому, зняц капут* **з фоґаша** и под.

& 156.2. Применовнїк хаснуєме и у словозлученьох **з лївого боку, з боку, з предку** и под., хтори можу значиц и напрям дїї з одредзеного места и дїю на одредзеним месце**.** Значенє напряму: *Приходзи* **з лївого боку**, *а за нїм гармоникаш Янко*. – *Нєприятель нападнул* **з боку**.

Значенє места: *Єден станьце* **з єдного боку**, *други* **з другого боку** (Етн.) (= єден станьце **на єдним боку,** други **на другим боку**). – А **з обидвох бокох** *над таки густи* (М. Скуб.) (= **на обидвох бокох** над таки густи).

& 156.3. Применовнїк **зоз** хаснуєме и у конструкцийох зоз применовнїком **на** з акузативом**.** Таки конструкциї звичайно знача повторйованє дїї: *Бегал* **з вашара на вашар** (М. Коч.)**.**

& 156.4. **Часово значенє.** Применовнїк **зоз** значи и час на початку часци рока або дня: **Зяри** *ше припатрали як заквитаю черешнї* (Ю. Там.)**. – Зрана** *ше цали чувствуєме поламани* (Дю. Папг.). – **Звечара** *спаднул добри диждж* (Е. Коч.). – *Нє мал кеди тельо за ученє як* **зяри** (Е. Коч.).

& 156.5. Применовнїк **з(оз)** хаснуєме, у конструкциї зоз применовнїком **на,** и у даєдних присловнїцких виразох*: з дня на дзень, з рока на рок, з часу на час*.

& 156.6. **Причиново значенє.** Єдно зоз значеньох применовнїка **з(оз)** то нукашнї порив дїї (порив хтори спонука окончователя на свидому акцию). Напр.: *Вецей* **з любопитносци** *як пре потребу до поджемних скровищох заходзели дзеци* (Дю. Папг.). – *Жена його, хтору* **з любови** *вжал* (М. Ков.). – *Задар сом ше до нєй, так,* **з франти** (Е. Коч.).

У народним язику применовнїк **з(оз) Ґ** ше з причиновим значеньом хаснує лєм як архаїчна форма*: Оцец и мац* [плакали] *лєм* **з пества** (= од бесносци)*, а фраєрка од шерца* (Етн.). Еквиваленти у народним язику то применовнїк *од* (напр.: *то роби* **од зависци**) и причиново виреченя (*одала ше за ньго,* **бо го любела** = одала ше **з любови.** У литературним язику применовнїк **зоз** з причиновим значеньом врацени до хаснованя под уплївом сербского язика (с. *не каза оцу* **из страха**).

& 156.7. **Значенє способу** применовнїк **з(оз)** ма у словозлученьох *з ноги на ногу, з рук до рук, з оца на сина, з цалей (шицкей) моци, з висока* и под. Напр.: *А Шарґа спокойно идзе* **з ноги на ногу** (Дю. Папг.). – *Махам з нїм* [автоматом] ***з бока на бок*** (М. Кан.). – *Людзе веслали* **з цалей моци** (Д. Дефо).

& 156.8. **Значенє орудия.** Применовнїк *з(оз)* указує и на предмет з хторим ше окончує дїя. Тото значенє вон найчастейше ма з дїєсловами хтори знача „штреляц”, „єсц; пиц”: *Одкрил* [сом] *Петкови тайну як ше штреля* **зоз пушки** (Д. Дефо). – [Єдзенє] *Прелєйце до судзини* **зоз котрей** *будзеце служиц* (НК).

& 156.9. **Значенє обставинох и стану** маме у прикладох: *Могла биш виратовац оца и мацер* **зоз биди** (Е. Коч.). – *Зорвали* [ше] *зоз подполней замартосци глухого сна* (М. Твен).

& 156.10. **Значенє походзеня.** Применовнїк значи и походзенє з одредзеней материї, часцох, дружтвеней ґрупи, населєня и под.: *Будуєм шопи* **з древа** (Е. Коч.). – *Загнєцце цесто* **з муки, вайца, масла** *и* **цукру** (НК). – *Дораз видзел же вонї нє* **з парастскей фамелиї** *(*Етн.). – *По тим можеце знац же нє були* **з нашого валалу** (Г. Кост.). – *Цали єй квартель состоял ше* **з тей спальнї, приклєцика** *... и* **шпайза** (В. Кир.).

Словозлученя з применовнїком *зоз* з тим значеньом часто у функциї атрибута: *погари зоз скла, ґомбошка зоз злата, макух зоз слунечнїку, бараки з бревнох, єдла з печаркох.*

& 156.11. **Значенє обєкта.** Применовнїк **з(оз)** у словозлученьох у функциї обєкта виражує вецей розлични значеня.

а) Хаснує ше дієсловами хтори знача супериорне становиско: *шмеяц ше, вишмейовац ше, робиц шмих з дакого/дачого.* Напр.: *А гуторела по руски – керестурски кури ше* **з того** *шмеяли* (Г. Кост.). – *А вон ше* **з нєй** *нашмеял: Я ци гварел же то так будзе* (Етн.). – *Дїдо Маслей ище так и зафрантовал* **зоз своєй нєпригоди** (Г. Кост.).

Дїєслово *шмеяц ше*, под сербским уплївом, хаснуєме и з дативом: *Нїґда ше од шерца нє шмеял* **дзецинским глупосцом** (Велько Петр.). – *Леонка* [ше] *шмеяла* **його коментаром** (В. Кир.).

б) Указує на предмет з хторим ше случує даяка пременка: *Барз вонї ше змоглї. И вельки ґаздове* **з нїх** *посталї* (Етн.). – *Судия Тачер ше наздавал же* **зоз Тома** *будзе вельки правнїк* (М. Твен). – *Розвил ше* **з нього** *кепкар и мудерец* (Г. Кост.).

в) Значи и одберанє, оддзельованє часци з цалосци: *Тот цо нєсол хлєба гвари: „Дай ми тей* **води***.” Тот гутори: „Дам ци* **води** *кед ми даш хлєба.” ... Дал им* **з тей води** *да ше умию* (Етн.). У наведзеним виривку ґенитив без применовнїка *води* и словозлученє *з тей води* похасновани з истим – партитивним значеньом. То значенє обєкта, бо можеме повесц и: *Дай ми* **тоту воду**. Партитивне значенє применовнїк *з(оз)* ма з дієсловами *єсц, заєсц, пиц, одпиц, кусац, одкушиц, хлїпац; наляц, начерпац, набрац, вжац, украднуц; давац, дац, понукац; сцец, питац, достац* и под. Напр.:

Кед ше **з нєй** [води] *напиє, та два раз моци ма чловек як цо мал* (Етн.). – *Поп их госци, алє поп им дава* **зоз свойого вина** (Етн.). – *До фурми лєйце и* **з єдного** *и* **з другого цеста***, та печце 50 минути* (НК).

& 156.12. **Значенє видзельованя** єдного або вецей поняцох зоз множества поняцох истей файти виражую конструкциї типа „єден з нас”, „даєдни з вас” и под. Вони у виреченю у функциї субєкта, обєкта, додатку або менового предиката. Напр.: [Нападнул] *мнє або* **даєдного з нас дзецох** (Е. Коч.). – **Єден з нїх** *Митро Семанов* (М. Скуб.). – **нїхто з нїх** *нє сцека* (Дю. Папг.). – **Даєден з нїх пейцох** *постанє помоцнїк* (Е. Коч.). – **Єден з нїх** *найшмелши* (Етн.). – *да вежнє* **з наших дзивкох єдну** (Етн.). – **Єден з тих трох** *уж спаднул* (Етн.).

& 156.13. Як синоними ше хасную конструкциї з применовнїками **спомедзи** и **од** (тот други хаснуєме под сербским уплївом). Шицки три конструкциї медзисобно заменлїви и дакеди ше хасную у истим контексту. Напр.: *(1)* **Єден з наградзених поетох** *вообще нє був присутни*. – *Остал нам лєм* **єден спомедзи наградзених** (РС). – *(2) Най видзе ваш войвода, лєбо* **дахто други з воякох***, та ше будземе биц .... Кед видзел же ше* **нїхто од воякох** *нє явя биц ..., станул пред ... нєприятеля* (М. Буд.)**.** *(3)* – **Даєден спомедзи Туркох** *... прицагнє ше бліжей ....* **Даєдних зоз Туркох** *Стоян позна по гласу* (И. Андрич).

Применовнїк *за*

& 157. Применовнїк **за** з ґенитивом означує час дії. У сучасним литературним язику хаснує ше у виразу *за живота* и ридко у других конструкцийох: *Охабяла* **за живота** *ушпоровани пенєж* (М. Ков.).

У старших авторох частейше находзиме применовнїк *за* з тим значеньом (паралелно зоз словозлученьом *под час Ґ*): **за Марії Терезиї, за панованя** *Франца Йозефа* итд. – *Пред стариком нараз як кед би ше врацели тоти часи ... кед* **за жимских вечарох** *знали до ґаздинї присц сербски хлапци лапац виновнїка* (М. Ков.). **За горуцого сухого лєта** *пероноспора ше менєй шири* (РН 1932).

У народним язику хасную ше и вецей присловнїцки вирази з применовнїком *за:* **за роси „**док ище роса”**, завидна „**док ище видно”. – *Же би тот хлапец* **за малючка** *знал* (Етн.). – *Ви ше тераз* **за младу** *на шейсцох коньох вожице* (Етн.). – *Же би* **за хладку** *дошол на сушедски валал* (Етн.). – *То йому остатня* **за його живота***... казань була* (Етн.).

Применовнїк *зверх*

& 158. Применовнїк **зверх** значи рушанє або унапряменосц з места хторе ше находзи на верху дачого. Пише ше и у форми **зоз верх**. Напр.: *Збий ми яблуко* **зверх яблонї**. – *Алє ещи седем раз би був красши да му тота злата ґомба нє хиби* **зоз верх рога** (Етн.). – *И клїтку хвацел* **зоз верх слупа** (Етн.). – *Моряк* **зверх ярбола** *видзи на милї далєко* (Р. Киплинґ). – **Зверх брега** *зґравчала сова* (М. Твен). – *Чули же глас приходзи* **зоз верх велького древа** (Ф. Молнар).

Применовнїк *знад*

& 159. Применовнїк **знад** значи рушанє або унапряменосц з места хторе ше находзи над поняцом у ґенитиве: *Зметол павучину* **знад ормана**. – *Зняла му слику* **знад глави.**

Применовнїк зостред/зоштред

& 160. Применовнїк **зостред/зоштред** значи рушанє або унапряменосц з места хторе ше находзи на штредку дачого: *Одметла шмеце* **зостред хижи**. – *Кричи ми* **зостред двора**. – *Вилам даскельо чутки* **зостред кукурици**. – *Качки пошлї, гоня кобули* **зостред моря** *зоз писку* (Етн.). – *Сцела Марча бабку свою // крашнє поприберац, та почала* **зоштред плахти** *плаценко видзерац* (Я. Фей.). – *„Гайде, охаб го уж до чорта”, шептаю* **зоз штред двора** *Мироновей силуети под конком* (В. Кир.).

Применовнїк *коло*

& 161.1. **Просторне значенє. а) Значенє места дії.** Основне просторне значенє применовнїка **коло** то место дії *на простору коло дакого/дачого* (при чим ше дія нє муши случовац зоз шицких бокох поняца у

ґенитиве). Напр.: **Коло нас** *похилєни и поламани стебелка* (Дю. Папг.). – **Коло мнє** *подполна ноц* (М. Кан.). – *Пред поладньом* **коло манастира** *швета як на вашаре* (М. Ков.).

Єдно зоз значеньох места применовнїка **коло** то и место дії *у блїзкосци* дакого/дачого: *А такой ту* **коло нього** *шедзел млади челєднїк* (М. Ков.). – *Нємец* **коло мнє** *кучи, дихци ми просто до карку* (М. Кан.). Звичайно ше тото значенє виражує зоз словозлученьом **при Л** (оп. & 223.1).

б) Значенє напряму. Применовнїк **коло** значи и напрям рушаня у нєпостредней блїзкосци дакого/дачого. Хаснує ше з управяцима дїєсловами рушаня (хтори часто виведзени з префиксом **пре-**): *преходзиц/прейсц, прелєтовац/прелєтнуц, пребеговац/пребегнуц, прецагнуц ше, ходзиц, пойсц, исц, пліваць, бегац* и др. Ридко ше хасную и преходни дїєслова. Приклади: **Коло чловека** *прейдзе, а слово нє прегвари* (М. Ков.). – *Пребегую* **коло мнє** *двойо з носилками* (М. Кан.). – **Коло нїх** *преходзели цихи шестри* (М. Коч.). – *Та ше рушел* **коло** *Гайдуковей* **хижи** *дому* (М. Скуб.). – *Гвижджа кульки* **коло** *наших* **главох** (М. Кан.). – **Коло рамика** [облака] *могло* [ше] *видзиц же нука гори шветло* (М. Ков.).

Применовнїк **коло** значи и рушанє воздлуж поняца у ґенитиве з єдного або з обидвох його бокох. Поняце у ґенитиве обично линийскей форми (*рика, драга, беґель, мурик, проща, ярок*): **Коло нєй** [рики] *високи гаци* (Е. Коч.). – *Телеґрафски слупи цо ше* **коло** *тих желєзних* **шинох**... *зменшовали* (М. Ков.).

Тото значенє виражує ше и з применовнїком **попри** (оп. & 222.3): [Порти] *на котрих* **попри драги** *виросли ... нови хижи* (НК).

& 161.2. **Часово значенє.** З применовнїком **коло** означує ше прибліжни час хтори може буц дакус скорей або дакус после одредзеней дії або термина. У позициї **Ґ** меновнїки хтори знача часово термини (час дня, єдзенє) або числовнїки и числовнїково словозлученя. Напр.: *Придзе* **коло поладня** *ґазда* (Е. Коч.). – **Коло оловрантох** *пришол Пляскач з кочом* (М. Коч.). – *Було* **коло пол ноци** *кед ше хлапци розишли* (Е. Коч.). – **Коло штирох годзин** *ше шицки хлапци зишли у улїчки* (М. Скуб.). – *Було* **коло дзешатей** (М. Ков.).

& 161.3. **Причиново значенє.** З применовнїком **коло** ше ридко виражує причиново значенє (з тим значеньом звичайно хаснуєме применовнїк *пре*): *Заквачели зме ше* **коло його сина** (Лю. Соп.) > *заквачели зме ше* **пре його сина.**

Применовнїки *место* и *наместо*

& 162.1. Применовнїки **место** и **наместо** виражую *значенє замени:* знача же ше поняце у ґенитиве заменює з даєдним другим поняцом. Вони вше виражую менєй або вецей наглашену процивносц медзи тим цо ше случує медзи обидвома заменєнима поняцами, та вирекеня зоз *место* и *наместо* мож трансформовац до нєзависно-зложених процивних виреченьох або до преширених виреченьох з єднороднима членами у процивним одношеню (єдно виреченє одн. єден єднородни член зоз неґацию). Приклади: **Место єдней кили** *дал му три > Нє дал му єдну килу,* **алє** *три;* або: *Дал му три кили,* **а нє** *єдну*. – *И вон швичку другу вжал ..., та сцел* **место своєй** *положиц* (Етн.). – *Два червени плахти ...* **место зависи** *вишели зацагнути прейґ дрота* (Дю. Папг.).

& 162.2. Кед управяци дїєслова знача „служиц за дацо" и „хасновац, *с.* употребльавати", як синоним ше у литературним язику хасную конструкциї з присловнїком **як***: Добре сом заткал отвор котри ми дочасово служел* **як дзвери** (Д. Дефо) > *служел* **место дзверох.** Так и виреченє *Деска им служи* **место лавки** можеме трансформовац до вирекеня: *Деска им служи* **як лавка**.

& 162.3. Применовнїки *место* и *наместо* знача и „окончовац даяку дїю место дакого"*: Апо, пойдзем я* **место вас** (Етн.). – *Оцец и далєй, таки без ноги, мушел* **место нїх думац** (М. Ков.).

Як синоним ше хаснує применовнїк *за* з акузативом*: Пойдзеш,* **за мнє**, *брату, циґанїц до цара* (Етн.). – *Гварела же вона пойдзе на суд* **за тоту жену** (Етн.). – *Єден медзи нїма одвитовал* **за шицких** (Д. Дефо).

& 162.4. За литературни язик характеристични и словозлученя типа: **(на)место + дїєсловни меновнїк**. Вони знача же дїя хтору означує меновнїк у ґенитиве заменєна з даяку другу дїю. Синонимски конструкциї им зависно-зложени поровнуюцо-процивни вирекеня у хторих применовнїк *место* ма функцию злучнїка. Напр.: **Место дзекованя** *руцали до нього каменьча* (И. Цанкар) > **Место же би му дзековали**, *руцали до нього каменьча.* – *Вони му цошка прежубронєли* **место одвита** (М. Твен) > **Место же би му одвитовали**, *вони цошка прежубронєли*. – *Маха зоз шлєбодну руку* **место поздрава** (Дю. Папг.).

Применовнїк **наместо** ше у нашим язику ридко хаснує: *Леґинь цо ше приобецал же пойдзе* **наместо царици** *до войни* (Етн.). – *Тоти два жени* **наместо дзияка** *шпивали* (Етн.). – *И* **наместо поздравяня** *..., оцец и син почали себе пришиваць зоз песцами* (Ґоґоль).

Применовнїк *на*

& 163. Применовнїк **на** ше вяже зоз партитивним ґенитивом. Таки словозлученя знача же циль дії – вжац, видзелїц, купиц и под. часц материї**.** З тим значеньом ше словозлученє **на Ґ** хаснує паралелно зоз словозлученьом **на А** (хторе характеристичнєйше за коцурску бешеду)*: Идзем* **на цукру** значи: идзем до дутяну и под. же би ми з векшого количества цукру видзелєли, одмерали менше количество. *Идзем* **на води/на воду** значи: идзем зоз студнї, потока и под. набрац одредзене количество води.

З тим значеньом ше дакеди хаснує и применовнїк **по** з акузативом (оп. & 198.5).

Применовнїк *наверх*

& 164. Применовнїк **наверх** значи:

а) место дії на горнєй поверхносци або на верху дакого/дачого: *Весла ше ... полєгко дорушую* **на верх води** (Е. Коч.);

б) унапряменосц на горню поверхносц або на верх дакого/дачого: [Ластовки] *шедаю* **на верх закрица** (М. Ков.). – *Випендрал ше и на брадло и* **на верх шопи** (Дю. Папг.). – *Рафаїл* **на верх громадки** [огуркох] *положел стари дїдово окуляри* (Е. Коч.).

Применовнїк *наконєц*

& 165. Применовнїк **наконєц** характеристични за старши тексти, у сучасним язику ше ридко хаснує. Значи: **а)** место дії *при кратшей страни* предмета хтори ма форму паралелоґрама: *А роги* [з вола] *посадзел* **наконєц хижи** *(*Етн.); з тим значеньом частейше хаснуєме применовнїк *поконцу/поконєц* (оп. 175)*: посадзел* **поконцу хижи**;

б) место дії *на гоч хторим краю* поняца у ґенитиве: *Брехал єден пес* **наконєц валала** (Етн.). З тим значеньом словозлученє *наконєц Ґ* заменлїве зоз словозлученями *накрай Ґ* (оп. 166.1-166.2) и *на краю Ґ*.

Применовнїк *накрай*

& 166.1. Применовнїк **накрай** значи: **а)** место дії на краю дачого; **б)** унапряменосц на место хторе ше находзи на краю дачого. Хаснує ше з меновнїками *валал, варош, лєс* и под.

а) Значенє места дії маме у прикладох: **Накрай валалу** *була єдна мала хижка* (Етн.). – *Идзе коло води, так* **накрай води** *два качки шедза* (Етн.). – *Там була* **накрай лєса** *бакарного єдна студня* (Етн.). – [Оцец] *видзел як Мижо счупени шедзи* **на край карсцеля** (М. Коч.).

б) Значенє унапряменосци на место хторе ше находзи на краю дачого: *Пошол* **накрай варошу***, шедлї на коня обидвойо, та пошлї* (Етн.). – *Кед бисце вишли* **накрай валалу***, видзели бисце... кочи зоз житом* (РС).

& 166.2. Применовнїк **накрай** зоз нашей карпатскей системи. У прешлосци зме го вецей хасновали (цо потвердзую приклади зоз Гнатюка); ма паралелу у словацким язику (nakraj lesa, nakraj sveta).

Же словозлученя з применовнїком **накрай** нєшка застарени форми потвердзую и преклади: сербски применовнїк **накрај** нє прекладаме зоз нашим **накрай**, алє з другима еквивалентами, напр. зоз словозлученьом **на концу Ґ**: *(1) Скупштина под великим дрветом* **накрај села** *постајала је све гласнија > договарка под ... древом* **на концу валала** *поставала вше ошчрейша и гласнєйша* (Р. Киплинґ). *(2) ... уџерица, подигнута тамо негде на мочвари,* **накрај села** *> ... бидна хижа, вибудована там дзешка на мочаре,* **на концу валала** (М. Твен).

Применовнїки настред/наштред, устред/уштред и стред/штред

& 167.1. Применовнїки **настред/наштред**, **устред/уштред** и **стред/штред** знача место дії на стредку дакого/дачого.

Акцент при перших двох применовнїкох звичайно на препозициї, т. є. на применовнїкох **на** и **у**: **на́стред, у́стред**, алє кед ше сце окреме наглашиц же ше дїя случує на стредку дачого, у бешеди ше дакеди наглашує морфема **стред** одн. **штред**, а злученя **на** + **стред** и **у** + **стред** ше вигваряю як два слова (**на стре́д, у стре́д)***: Так з нїм удерел Андри* **настре́д златого гумна** (Етн.).

& 167.2. Применовнїк **настред/наштред** походзи зоз нашого старого краю. Находзиме го у народней поезиї: **На стред Америки** *карчма мурована* (нар. писня); у Гнатюкових записох: *Хижка стала* **наштред лєса**; у закарпатских бешедох: Jak prisli nastred lesa (Цамбел, 355); Vona jomu nastred zemi stanula (Цамбел, 371).

Применовнїк **устед/уштред** ше хаснує у сучасним бешедним язику (звичайно з акцентом на другей часци: **устре́д жими***)*, алє нє маме сиґурни потвердзеня же вон походзи зоз старого краю. У Гнатюка го, за розлику од применовнїка **настред**, нє находзиме. Форма зоз **в** иснує у сучасним польским язику (wśród). Кед же применовнїк **устред** исновал у народним язику, його фреквенция у прешлосци мушела буц значно менша як нєшка.

У литературним язику ше, барз ридко, хаснує и применовнїк **стред/штред**. У Гнатюка зме тот применовнїк нє зазначели. Гоч ма паралели у українским (*серед*), словацким (stred) и польским язику (śród), тримаме же вон у литературним язику новшого походзеня.

& 167.3. Кед применовнїк **настред** значи место дії, поняце у ґенитиве найчастейше значи менши або векши огранїчени простор (*польо, лєс, варош, мочар, пасовиско, долїна, гумно, пияц, двор, чисцина, градка, будовалїще, приклєт, хижа)*, з двох бокох огранїчени простор (*Дунай, драга, шор, цеснїна)*, предмет або часц цела (хтори тиж можеме похопиц як огранїчени простор: *танєр, чоло)*. Напр.: **Настред поля** *царов шатор розложени* (Етн.). – *Борци стоя* **на стред двора** (М. Кан.). – *Миколка* **на штред хижи** *зобувал ципели* (М. Скуб.). – *Були* **на стред рики** (Е. Коч.). – *Станул* **на штред драги** (М. Скуб.). – *Лєм єдно око мал* **настред чола** (Етн.). [Танєр] **на стред котрого** *мисочка* (НК).

Ридко меновнїк у ґенитиве значи абстрактне поняце: **Настред молитви** *єдна ше муха спущела на наслон лавки* (М. Твен). – *Длуго завивал „Добри лов!” – полноцну поволанку* **на стред поладня** (Р. Киплинґ).

Ридко применовнїк **настред** значи и напрям на штредок дакого/дачого: *Руџел цигарчок* **на штред двора** (М. Скуб.).

& 167.4. Применовнїки **устред** и **стред** хаснуєме лєм зоз значеньом места (нє и зоз значеньом напряму).

З применовнїком **устред** поняце у ґенитиве тиж може значиц огранїчени простор (*озеро, заграда, лєс, гони, город, мочар, ровнїна, табор)*. Воно, медзитим, нє значи и з двох бокох огранїчени простор *(*нє хаснуєме

синтагми *устред рики, устред драги* и под.*),* а тиж анї предмет або часц цела *(*нє пишеме: *устред танєра, устред чола* и под.)

& 167.5. Применовнїк **устред**, як и **настред**, може значиц дїю на стредку простору: *Обишол доокола водоскоку* **устред плїткого штучного озера** (Дю. Папг.). Медзитим, вон частейше значи окончованє дїї у глїбокей нукашньосци простору (нє дословно на його штредку): **У штред гонох ...** *кива ше косач у шицким билим* (РС). – *Склонєли* [ше] *до єдней глїбокей пиньвици* **у стред города** (Е. Коч.). – *Гаче було ... страцене* **устред мочара** *без мацери* (Р. Ґийо).

Применовнїк ше хаснує и з абстрактнима меновнїками (зоз значеньом дїї, стану): *Вовк ше застановел* **у стред скоку** (Р. Киплинґ). Таки конструкциї звичайно знача найвисши ступень дїї одн. стану: **У стред представи** *влапел го сон* (Велько Петр.) = кед представа ище навелько тирвала, влапел го сон. – *И* **у стред велькей уваги** *вон почал* [бешедовац] *(Ф. Молнар)* = кед шицки найбаржей почали слухац, вон почал бешедовац.

& 167.6. Применовнїк **устред** виражує час у злученю з меновнїками хтори знача рочни часци, часци дня и други часово периоди. Подобно конструкцийом з предходного пасуса, тоти конструкциї звичайно знача же ше дїя случує кед природне зявенє у датим часовим одрезку найбаржей виражене. Напр.: *Кед ше* **у стред найвекшей жими „***джип" погубел* (РС) = кед була найвекша жима джип ше погубел. – *Най дижджи зациня слунко* **у стред лєта** (Р. Киплинґ). – *А пожадал сом и най слунко швици* **у стред дижджовного периоду** (Р. Киплинґ). – *Ви нє маце право знємирйовац нас* **у стред ноци** (Шв.). – *По красней хвилї* **у стред билого дня** *чежко стретнуц параста на кочу у валалє* (РС).

& 167.7. Применовнїк **устред** ше у сучасним бешедним и литературним язику розширел под сербским уплївом. Писателє и нєшка тот применовнїк (зоз значенями и широким хасноваңом яке ма у сербским язику) нє примаю подполно як руски. Прето прекладаче при прекладаню сербски применовнїк **усред** нє вше заменюю зоз **устред**, алє досц часто хасную и други еквиваленти: **настред, на стредку, стред** и др.: *Тамо су,* **усред пашњака***, ... живели чопори дивљих коња > Ту,* **настред пасовиска***, ... жили чупори дзивих коньох* (Р. Ґийо). – *Кроз рупицу догледа* **усред дрвене даске** > *През дзирку* **на стредку древеней дески** (Крлежа). – *А било је то* **усред једне пећине** > *А було то* **у стредку єдней пещери** (М. Твен). – *Продрети* [у град] *... на острву* **усред једног малог језера** > *Пребиц ше ... на острово* **стред єдного малого озера** (Ф. Молнар). – *Могли је седео* **усред великих обруча Кааовог тела** > *Моґли шедзел* **у Кааових вельких обручох** (Р. Киплинґ). – [Дете] *какво још није,* **усред ноћи***, дошло до вучје јаме* > [Дзецко] *яке ше нїґда по теди нє зявело* **вноци** *пред вовчу пещеру* (Р. Киплинґ).

& 167.8. Як зме гварели, применовнїк **стред** барз ридки. Вон виражує подобни значеня як и применовнїк **устред**, та є з тим и заменлїви. Напр.: Я ... **стред билого дня** *окрадзени* (М. Твен). – [Дзецко] *осамене и страцене* **стред мочара** (Р. Ґийо). – *И* **стред своєй престолнїци ...** // *стал князовац исти час* (Пушкин).

& 167.9. Применовнїки **настред, устред** и **стред** нє подполни синоними. Применовнїк народного язика **настред** у литературним язику, у поровнаню з применовнїками *устред* и *стред*, ма вецей значеня и вяже ше за рижнороднєйши поняца у ґенитиве, з чим ма и найвекшу фреквенцию. Характеристични за литературни язик применовнїки **устред** и **стред** (окреме тот други) маю узше значенє, вяжу ше за узши круг поняцох у ґенитиве, а з тим маю и меншу фреквенцию.

Синоними словозлученьох **настред Ґ**, **устред Ґ** и **стред Ґ** то конструкциї **на стредку/штредку Ґ** и **у стредку/штредку Ґ**: *Почала вибудов хижох нє* **у стредку валала**, *алє на окраїску* (НК).

Применовнїк *нєдалєко*

& 168. Слово **нєдалєко** ридко хаснуєме у функциї применовнїка, зоз значеньом места дїї: *Бул єден чловек* **нєдалєко того лєса** (Етн.). – *Шицки ми одросли* **нєдалєко аеродрома** (М. Коч.). – [Карчма] „Мали рай", дакеди мали салащик **нєдалєко валала**, зявел ше вєдно з асфалтну драгу котра коло нього ... прешла (Ш. Гуд.).

Як применовнїк слово **нєдалєко** ше хаснує и у украïнским *(недалеко села)* и словацким (ned'aleko školy). Звичайно слово **нєдалєко** хаснуєме як присловнїк, досц часто у злученю з применовнїком **од**: *Ту* **нєдалєко** *при Дунаю водза ше вельки борби* (Дю. Папг.). – *Ишол тамаль єден рибар* **нєдалєко одо мнє** (Етн.).

Применовнїк *нїжей*

& 169. Применовнїк **нїжей** (компаратив присловнїка *нїзко* у функциї применовнїка) значи место дїї хторе ше находзи нїжей од дакого/дачого. У сучасним язику ше барз ридко хаснує: *Панталони сом ище нє ношел. През лєто ми хлапци ходзели у длугоких кошульох* **нїжей колєнох** (Е. Коч.).

Применовнїк *обок*

& 170. Применовнїк **обок** *значи место дїї при бочней страни* або *унапряменосц ґу бочней страни* дакого/дачого: *Шеда на посцель* **обок моєй** [посцелї] (М. Кан.).

З тим значеньом хасную ше и применовнїцки вирази **обок при Л, обок ґу Д** и **обок коло Ґ.**

Словозлученє **обок при Л** значи место дїї при бочней страни дакого/дачого: *Їх хижа на углє,...* **обок при нїх** *биваю Гайдуково* (М. Скуб.).

Словозлученє **обок ґу Д** значи унапряменосц ґу бочней страни дакого/дачого: *шеднул (станул* и под.) **обок ґу ньому.**

Словозлученє **обок коло Ґ** значи и место дії при бочней страни и унапряменосц ґу бочней страни дакого/дачого. Место дії значи у прикладу: [Будинок] *вибудовани... такой* **обок коло теметова** (М. Ков.). Унапряменосц значи у словозлученьох *шеднуц (стануц* и под.) **обок коло** дакого/дачого**.**

Применовнїк *од*

& 171.1. **Просторне значенє.** Применовнїк **од** найчастейше значи рушанє одн. унапряменосц од дакого/дачого. Медзи управяцима дїєсловами числену ґрупу представяю дїєслова виведзени зоз префиксом **од-** *(одисц, оддрилїц, одруциц, одлїпиц* и др.). Напр.: *Вше ше дзешка* **од чупора** *одбиваме* (М. Ков.). – *Понагляла сом* **од нини** (Е. Коч.). – *Тамаль* **од парку** *чуц було крочаї* (М. Ков.). – *Хтошка скричал з угла,* **од Бадарковей хижи** (М. Скуб.).

Части приклади хтори знача оддальованє, оддзельованє од поняца у ґенитиве дачого цо було з нїм у контакту: *Крочаї... одлїпела* **од жеми** (М. Коч.). – *Нїч би нє могло оддвоїц корч моїх рукох* **од нього** (М. Кан.). – *Кед дзецко одорвеш* **од обисца** (М. Ков.)**.**

& 171.2. У конструкцийох з присловнїками **далєко** и **нєдалєко**, з єдинками мери за длужину и порядковима числовнїками применовнїк **од** нє значи унапряменосц, алє значи меру оддалєносци од дакого/дачого: *Штреляли* **далєко одо мнє** (М. Коч.). – **Од нїх нєдалєко** *лєжали двоме жандаре* (Е. Коч.). – *Шедзи...* **у другей лавки од дзверох** (М. Скуб.). – **Треца хижа од Бобальки –** *Миркова* (Е. Коч.).

& 171.3. Применовнїк **од** ше хаснує и у злученьох з применовнїками **до**, **по** и **ґу**, одн. у конструкцийох **од Ґ – до Ґ, од Ґ – по А, од Ґ – ґу Д** зоз значеньом рушаня одн. напряму од єдного ґу другому предмету. Таки конструкциї найчастейше знача повторйованє рушаня од першого предмета по други, од другого по треци, од трецого по штварти итд. Напр.: *Стари вицагнул фляшку и ходзел* **од єдного до другого** [госца] (М. Ков.). – *Ходзим я ци* **од пустари по пустару***, розпатрам* (Е. Коч.). – *Ходзим* **од машини по машину** *и, кеди-нєкеди, подудрем* (Е. Коч.). – *Ишол* **од лавки ґу лавки***, закукуюци до каждей* (М. Скуб.).

& 171.4. **Часово значенє.** Применовнїк **од** виражує и часово одношеня.

1. а) Значи же дїя або стан тирва одн. почина од одредзеного часу: [Витрик] **од рана** *покивовал лїсца* (М. Скуб.). – **Од своєй младосци** *була така якашик єдовита* (М. Ков.). – *Я го нєнавидзим* **од того дня** (Е. Коч.). – *Уж...* **од першого дня***... сайма почали розгварки з найвекшим увознїком* (РС). – **Од того часу** *як кед би постал други чловек* (М. Ков.).

Ридки приклади у хторих поняце у ґенитиве означує живе существо: *Кельо* [пес] *плаче за ню! Можебуц го* **од щенєца** *ховала* (Е. Коч.) (= од часу кед бул щенє). – **Од дзецка** *сом го такого запаметал* (= од часу кед бул дзецко).

2. Длужину тирваня дії або стану применовнїк **од** значи у злученю з часовима терминами *тидзень, мешац, рок* и др. То наша застарена конструкция и находзиме ю лєм у старших авторох: **Од мешаца** *нє було дижджу* (Г. Кост.) = уж мешац нє було дижджу. *Такей повенї* [вилїву] *нє було* **од сто рокох** (Г. Кост.) = такей повенї нє було уж сто роки. – *Влапели ше* [= почали гориц] **од вецей рокох** *зберани брадла слами* (РН) = вецей роки зберани брадла. – *Уж* **од тижня** *коша людзе ярец и вожа го* (РН) = уж тидзень коша.

Таке значенє применовнїк *од* ма и у присловнїцким виразу **од якогош часу**: *Смутна я, смутна я* **од якогош часу** (нар. писня) = смутна сом уж єден час.

3. Огранїченє тирваня дії од початней по конєчну часову границу применовнїк *од* значи у конструкцийох з применовнїками *до* и *по (*конструкциї **од Ґ – до Ґ** и **од Ґ – по А***).* У словозлученьох **до Ґ** и **по А** место меновнїка може стац присловнїк. Напр.: *Перши* [семинар] *отримани у Челинцу...* **од 23. до 29. юлия** (НК). – *Самодопринос хтори ше у* [*идзе запровадзує* **од войни по нєшка** (РС). – *Друга часц* [стретнуца]*... будзе отримана...* **од штвартку по 22. май** (РТВ).

За конструкцию **од Ґ – до Ґ** (як и за словозлученє **до Ґ**) характеристични у позициї **Ґ** меновнїки хтори знача час дня; тоти меновнїки ше нє зявюю у конструкциї **од Ґ – по А**. Напр.: *Келї ше... превращаю на... посцелї* **од вечара до рана** *лєм з єдну думку* (Е. Коч.).

За конструкцию **од Ґ – по А** характеристични у позициї **Ґ** и **А** числово вирази хтори знача роки: *дїла обявени на руским язику* **од 1890. по 1980. рок** (РТВ), *дружтвени план розвою Войводини* **од 1976. по 1980. рок** (НК).

Числово вирази хтори знача днї у мешацу хасную ше у обидвох конструкцийох: **Од 11. по 20. май** *отрима ше... саям* (РТВ). [Мемориял] *отримани є у чаше* **од 16. до 24. фебруара** (НК 1980).

У народним язику ше найчастейше хасную конструкциї зоз словозлученьом **до Ґ (од Ґ – до Ґ)***: Достал сом трицец и пейц форинти* **од Велькей ноци до Нового року** (Етн.). – **Од дзешец годзин до пол дванастей** *го треба принєсц* (Етн.). – И у старших авторох тоти конструкциї частейши: *Годзина кветована //* **од** *вечара* **до** *рана, //* **од** *швитаня* **до** *змерканя, //* **од** *ставаня* **до** *лєганя, //* **од** *забивачкох* **до** *копачкох,* **од** *приходзеня* **до** *одходзеня, //* **од** *родзеня* **до** *стареня ... зарно по зарно часу млєла* (М. Ков.).

Фреквенция конструкциї **од Ґ – по А** у литературним язику повекшана**.**

& 171.5. **Причиново значенє.** З применовнїком **од** виражую ше и причиново одношеня: *Думам же до жеми препаднєм* **од ганьби** (Дю. Папг.). – *Брада ми ше треше* **од гнїву** (М. Ков.). – *Рознял уста* **од чуда** (М. Коч.). – **Од того дурканя** *дзверох зобудзела ше Марча* (М. Скуб.). – *Стресам ше* **од влаги** (М. Кан.). – *Чувствовала тупи боль* **од його гарсци** (М. Коч.). – *Ляд пукал* **од терхи**. – **Од каменя и диму** *нєбо нє увидзиш* (М. Ков.). – **Од праху и... цмоти** *Штефан лєдво могол дихац* (М. Коч.).

& 171.6. Спричиньовач стану може буц хорота: *Столар ше похорел* **од туберкулози** (Е. Коч.). – *А дакус и* **од поколварового пирща** *умарла* (М. Ков.). – *Тей ноци ше похорел* **од чежкого запалєня плюцох** (М. Крлежа). – *Вон хоровал нєпреривно лєм* **од єдней хороти** (В. Кир.). – *Симанови за єден дзень умарли обидвойо дзеци* **од дифтериї** (И. Андрич).

Конструкциї зоз значеньом спричиньовача-хороти сербского походзеня. Еквиваленти у народним язику, конструкциї зоз применовнїком *на* з акузативом*: Бул хори* **на глушку** *и оглух* (Етн.). – *Хоровал* **на гарло** *та мал зламани глас* (Г. Кост.). – *Похорел ше (бул хори)* **на туберкулозу (на плюца, на запалєнє плюцох, на дифтерию, на тифус** итд.).

Значенє применовнїка **од** „хори на даяку хороту”, яке маме у наведзених прикладох, треба розликовац од значеня „лїк, средство процив даякей хороти, чкодлївца и под.”, бо тото друге значенє з нашей карпатскей системи: *пилули* **од глави**, *лїк* **од мадри** и под.

& 171.7. Причиново значенє зоз компоненту обєкта применовнїк *од* виражує у конструкцийох з управяцима дїєсловами зоз значеньом „бац ше”. Напр.: *Нє шме нїч повесц, бо ше бої* **од ґазди** (Етн.). – *Найвекши страх ма* **од подумки** *же кед вон завре очи, нїхто о нїм ... анї нє дихнє* (М. Ков.). – *Дакус* [ше] *обавал* **од нєпознатого** (М. Коч.).

Тото причиново значенє ридше ше виражує зоз синонимскима ґенитивнима конструкциями без применовнїка *од: Сцелї го забиц... лєм же вон* **их** *ше нє бал* (Етн.). – *Чи ше Юлин наспрадви бої* **цмоти***?* (Дю. Папг).

& 171.8. **Значенє походзеня. а)** Походзенє з даякей материї применовнїк **од** значи у прикладох: *Єдна птица прави свою кошарку* [гнїздо] ***од трави, од шена****, друга* **од моху***, треца, як пр. орел и ґовля* **од вельких и досц грубих конарох** (РН 1932). – *Хижи у Далмациї правя* **од каменя***, а у лєсових крайох* – **од древа**. – *Вилял фигуру* **од бронзи**.

Словозлученє *од Ґ* з тим значеньом може буц и у функциї атрибута: *рамик* **од магаґония***, мамки* **од кукуричней муки***, персцень* **од злата***, шкатула* **од лилового баршоню***, бочкори* **од швиньскей скори** и под.

З тим значеньом применовнїк *од* хаснуєме под сербским упливом. Наш еквивалент применовнїк **з(оз)** (з ґенитивом): *Хижи у Далмациї правя* **зоз каменя***, а у лєсових крайох* – **зоз древа**. – *Вилял фигуру* **з бронзи**. – *рамик* **зоз магаґония***, мамки* **зоз кукуричней муки** итд.

б) Применовнїк *од* значи же одредзене поняце представя шлїд, резултат дїйства, остаток дачого и под. (и таки словозлученя часто у функциї атрибута): *На билих надраґох ... шицки гудаци мали жовти шпляхи* – **од бундави** (Г. Кост.). – *Ту єст полно долїни* **од бомбох** (Дю. Папг.). – *Та им лєм там косци руцали* **од меса** *и скорки* **од хлєба** (Етн.). – *Бул шицок били* **од муки**.

& 171.9. **Значенє способу** маме у прикладох: *Та му теди дал свою дзивку* **од дзеки** *за жену* (Етн.). – *А шята Пречиста єй гварела ... най ше барз ... модлї* **од шерца** (Етн.).

& 171.10. **Значенє окончователя** дїї применовнїк **од** ма у пасивних конструкцийох: *Уж нє знам чи* **од Бога** *сом карани* (Етн.) > *Уж нє знам чи ме то Бог каре. – Кукурица барз погубена* **од мишох** > *Кукурицу барз погубели миши. – Жена була* **од свойого чловека** *охабена > Жену єй чловек охабел.*

& 171.11. Словозлученє **од Ґ** зоз **значеньом замени, заступаня** (значенє „робиц дацо у мено дакого/дачого”) маме у прикладох: *Поздрав го* **одо мнє**. – *З цеплима словами витаю нас троме бешеднїци, єден* **од школярох***, єден* **од огньогасцох***, а треци, бачи Дзвонар вита нас* **од цалого валалу** (РН).

У литературним язику под сербским упливом з тим значеньом хаснуєме и применовнїк **спред** (оп. & 184.2) и применовнїцки вираз **у мено** (оп. 242).

& 171.12. Применовнїк **од** хаснуєме и у **компаративових конструкцийох** (хтори у виреченю найчастейше у функциї менового предиката або у функциї атрибута): *Ма ище двох братох, алє вони векши* **од нього** (М. Скуб.). – *Надія ... помага же би ютрейши дзень випатрал красши* **од нєшкайшого** (М. Коч.). – *Вецей як половка квартельох старша* **од 20 роки** (РС).

Паралелно хаснуєме и синонимске словозлученє **як Н***:* гуториме и *Дунай ширши* **од Сави** и *Дунай ширши* **як Сава.**

& 171.13. **Значенє видзельованя** єдного або вецей поняцох зоз множества поняцох истей файти виражую конструкциї типа **єден од нас**, **дацо од того** и под. (вони у виреченю у функциї субєкта, обєкта, додатку або менового предиката): *Думал на тото же кого найдзе на Сечи* **од своїх старих товаришох** (Ґоґоль). – *Ґаздиня посилала дакого* **од челєдзи** *до сушеда* (НК).

Применовнїк **од** з тим значеньом хаснуєме под сербским упливом. Нашо еквиваленти – применовнїки **зоз** и **спомедзи** (оп. & 156.12-156.13).

& 171.14. **Значенє обєкта** маме у конструкцийох: **а) з** дїєсловами *питац, жадац, сцец, чекац, обчековац* и под. дацо од дакого: *Цо сом питала* **од Бога***, Бог ми дал* (Етн.). *Бул таки щешлїви кед похопел цо сцем* **од нього** (Д. Дефо). – *И питала ше цо вон* **од нєй** *жада кед єй младе зачувал* (Етн.);

б) з дїєсловами *достац, прияц, вжац, пожичиц, купиц* и под. дацо од дакого: *Пожичел пенєжи* **од оца** (М. Коч.). – *Я купел сира трицец кили нараз* **од сушеда** (НК). – *Пред тим сом достал писмо* **од Мудрого** (Г. Кост.). – *Вонї нє сцу нука спац, же ше оберу* **од нїх** (Етн.). – *Вжалї* **одо мнє** *шицко ... и добре ме набилї* (Етн.);

в) з дїєсловами *очисциц, ошлєбодзиц, виратовац, одбранїц, одвикнуц, одучиц, одрекнуц ше, оддзелїц, розлучиц, розликовац* и под. дакого/дацо од дакого/дачого: *Мадярска ше зошицким очисцела* **од Туркох** (Г.

Кост.). – *Мушел сом звалїц древо, орезац стебло* **од конарох** (Д. Дефо). – *Вжал метлу, та поометал* **од трискох** (Етн.). – *Мушиш ше висповедац* **од тих грихох** (Етн.);

г) з дїєсловами зоз значеньом „лїчиц (ше) од даякей хороти; бориц ше процив хороти, чкодлївцох” (то конструкциї з компоненту циля): *Палєнки жидлїчок и цали хлєбичок, // то будзе добре* **од мадри** (нар. писня). – *Гоч у войни истому чловекови садзени поки скоро нараз и* **од тифуса**, *и* **од колери** *и* **дизентериї, ...** *а ище дакеди и* **проци осипкох**, *заш лєм то чловекови нє чкодзело* (РН).

Под уплївом сербского язика значеньом под **г** хаснуєме и применовнїк **проци(в) Ґ**, цо тиж илуструє остатнї приклад (оп. и & 180.2).

& 171.15. **Функция атрибута. а)** Словозлученя з применовнїком **од** з посесивним значеньом вше у функциї атрибута або менового предиката (тоти конструкциї маю и семантичну компоненту походзеня): *ключ* **од хижи (од авта, од фийовки)**, *пориско* **од шекери (од мотики, од лопати)**, *фляша* **од витриону**, *гордов* **од палєнки** и под.

Применовнїк *од* може указовац и на одредзени предмет хторого єдна часц залапена з дїю дїєслова: *Зацагнул руку до кишенки* **од кожуха** (НК). – *Тоти* [опечени] *места треба хладзиц ... з лїсцом* **од капусти** (НК). – *З рукавом* **од кошулї** *уцерал чоло* (Р. Ґийо).

б) У публицистичним стилу словозлученя з применовнїком **од** дакеди хаснуєме у служби атрибута виведзених меновнїкох типа **сторочнїца**, **дваторочнїца** и под. З тима конструкциями ше указує на момент хтори за одредзени часови одрезок оддалєни од поняца у ґенитиве. У позициї **Ґ** найчастейше дїєсловни меновнїки. Напр.: *Преславели* **5-рочнїцу од ошлєбодзеня** (НК). – *З нагоди* **40-рочнїци од преглашеня Републики** (РС).

Применовнїк **од** ше дакеди вихабя (звичайно кед у позициї **Ґ** други абстрактни меновнїк (нє дїєсловни)): *Святочно означена* **40-рочнїца шлєбоди и побиди** *над фашизмом* (РС).

Тоти словозлученя виведзени по образцу сербских виразох типа **годишњица** [**од**] **Г**.

в) Кед знача меру часу, чежини, длужини, волумена и под., словозлученя з применовнїком *од* тиж у функциї атрибута: *чловек* **од трицец рокох,** *одстоянє* **од дакелїх крочайох**, *у року* **од осем дньох**, *у чаше* **од шейсц мешацох**, *период* **од штири децениї**, *пенєжна помоц* **од милион динари**, *урожай* **од 40 метери** *по гектаре, ґрупа* **од пейдзешат людзох**, *бензин* **од 98 октани**, *мехи* **од 80 кили**, *швидкосц* **од 30 милї** *на годзину* и под.

И з тим значеньом применовнїк *од* хаснуєме под уплївом сербского язика, одн. конструкцийох типа*: човек* **од тридесет година**, *период* **од четири деценије**, *новчана помоћ* **од милион динара** и под. (Таки конструкциї нє исную у бешедох карпатского ареала.)

Дакеди хаснуєме и синонимски конструкциї без применовнїка **од**, хтори баржей у духу нашого язика: **На парцели 36 гектарох** *позберане ... вецей як 8 тони зарна* (РС 1985). – *Окопую цукрову цвиклу* **на парцели 90 гектарох** (РС 1985). – *За три до штири роки* [лєняк] *досцигнє* **длужину коло 30 сантиметри** *и* **чежину 250 грами** (РС 1985). – *На локалитету Вучедол буду одкопани коло 800 кв. метери* **на глїбини три метери** (РС 1984). – *Можеме ... превезц коло 70 особи* **по цени 40 динари** *по особи* (РС 1985). – *По дражки ... преходзел єден ...* **леґинь коло двацец рокох** (Шв.).

И нашо прекладаче дакеди сербски конструкциї з применовнїком **од** прекладаю з розличнима конструкциями без применовнїка: *(1)* [*Дочекаше их троје деце.*] *Протегљаста и бледуњава девојчица* **од девет** *и два дечка, један* **од осам** *а други* **од шест** *година > Худе и бляде дзивчатко* **мало дзевец**, *и двоме хлапчикове, єден* **мал осем**, *а други* **шейсц роки** (Велько Петр.). – *(2) Послије* **пловидбе од двадесет и два дана** *упловили смо у залив > По плївби* **котра тирвала двацец и два днї** *уплївали зме до заліву* (Д. Дефо). – *(3)* [*Мери се радовала што се опет*] *нашла у своме дому, после јако дуге* **посете од читаве недеље дана** *рођацима на селу >* [*Мери ше радовала же ше заш*] *нашла у своїм доме, после барз длугей нащиви (***цали тидзень***) родзини на валалє* (М. Твен).

Применовнїк *окрем/крем*

& 172.1. Применовнїк **(о)крем** ма два форми: зоз **о-** и без **о-**. Обидва ше, з истима значенями, хасную и у народним и у литературним язику, алє форма зоз **о-** у литературним язику фреквентнєйша. Обидва форми исную и у словацким (okrem/krem) и украïнским язику *(крім/окрім)***.**

У народним язику применовнїк **(о)крем** менєй фреквентни як у литературним: место нього у народним язику ше частейше хасную синонимски конструкциї.

& 172.2. Применовнїк **(о)крем** ше хаснує з двома основнима значенями: зоз значеньом видзельованя и значеньом додаваня.

1. Конструкциї знача **видзельованє, виключованє** дакого/дачого зоз ґрупи других поняцох (хтора часто означена зоз заменовнїками **шицок** одн. **нїхто, нїч)**. З тим значеньом конструкциї зоз *(о)крем* мож трансформовац до виключних виреченьох**.**

а) Предикат ма потвердзуюцу форму, поняца з хторих ше поняце у ґенитиве видзелює часто означени зоз заменовнїком **шицок,** а предикат виреченя хторе еквивалент словозлученю **окрем Ґ** ма одрекаюцу форму. Напр.: „*Добре ... ” – зложели ше* шицки, **окрем Йовґена** (Е. Коч.) > *зложели ше шицки,* **лєм** *Йовґен ше* **нє** *зложел.* – **Окрем Миколки**, шицки *ше зашмеяли* (М. Скуб.). – *Превожиме мишану робу. Так повесц* шицко, **крем нафти** (РС).

б) Предикат ма одрекаюцу форму, поняца з хторих ше поняце у ґенитиве видзелює часто означени зоз одрекаюцима заменовнїками **нїхто, нїч**, а предикат виреченя хторе еквивалент словозлученю **окрем Ґ** ма потвердзуюцу форму. Напр.: Нїч **нє** *було чуц*, **окрем ровномирного крачаня коньох** (Дю. Биль.) > *Нїч нє було чуц,* **лєм ше чуло** *ровномирне крачанє коньох.* – Нїкого *вецей* **окрем нього нє** *ма* (Е. Коч.).

Применовнїк **(о)крем** хаснуємe и як еквивалент сербских применовнїкох з видзелюющим значеньом **изузев, изузимајући** и **до**, цо илуструю слїдующи приклади з преложених творох: *Ја сам те учио законима свих народа џунгле,* **изузев мајмунског народа** > *Я це учел законом шицких народох джунґли,* **окрем маймунского народу** (Р. Киплинґ). – *Немају закона ...*, *ништа* **до глупих речи** > *Нє маю закони ...*, *нїчого* **окрем глупих словох** (Р. Киплинґ).

2. Конструкциї з применовнїком *(о)крем* часто виражую и **значенє додаваня**, одн. значенє же дацо иснує паралелно з поняцом у ґенитиве або ше дацо ґу ньому додава (синонимска конструкция **попри Л/Ґ** (оп. & 222.5). Напр.: **Окрем телевизиї** *купели и музични слуп* > ***Попри телевизиї*** *купели и музични слуп.* – *Прешвечени є же би жена,* **окрем кристала**, *и кадзу зоз собу однєсла* (Дю. Папг.) > *Прешвечени є же би жена,* **вєдно з кристалом** (або: **попри кристалу**), *и кадзу зоз собу однєсла.* – *Мамо, чи ви малї вецей дзеци* **крем мнє***?* (Етн.).

Применовнїки *опрез* и *напрез*

& 173.1. Применовнїки **опрез** и **напрез** виражую просторне значенє. Хасную ше паралелно, алє фреквентнєйши применовнїк **опрез**. Маю вецей значеня:

1. У конструкцийох зоз слїдующима двома значенями (под **а** и **б**) и субєкт одн. обєкт дії и поняце у ґенитиве ше рушаю.

а) Субєкт або обєкт дії и поняце у ґенитиве ше рушаю *у истим напряме*, при чим ше субєкт або обєкт руша пред поняцом у ґенитиве. У функциї предиката дїєслова рушаня и преходни дїєслова зоз значеньом „ношиц” и под. Напр.: *Крачам* **опрез шицких** (М. Кан.). *Дриля* [ме] ***опрез себе*** *през кукурицу* (Дю. Папг.). – *Предлужує... за Яношом хтори* **опрез нього** *идзе* (М. Ков.).

б) Применовнїки **опрез** и **напрез** знача и рушанє субєкта одн. обєкта дії и поняца у ґенитиве у процивним напряме: субєкт або обєкт дії ше руша вочи поняцу у ґенитиве : *После пар мешацох... виходзеня на драгу* **опрез поштара –** *сцигло писмо* (Дю. Папг.). Перше [пес] *Перше бежал* **напрезо мнє** *по длугоким дильове* (Дю. Папг.). – *Мижо вибегнул* **опрез нїх** (М. Скуб.).

Тото значенє ше виражує и з применовнїком **вочи** (оп. & 188.1-188.3).

2. У конструкцийох зоз слїдующима значенями – под **а, б, в –** поняце у ґенитиве ше звичайно нє руша.

а) З управяцима дїєсловами зоз значеньом „буц, находзиц ше”**, „**стац” и „случовац ше” применовнїки *опрез* и *напрез* знача *место дії*. Поняце у ґенитиве частейше значи особу, ридше предмет. Напр.: **Опрез нас** *висока хмара билого праху* (Дю. Папг.). – *Кед нараз* **опрез нас** *цошка дуркло* (М. Коч.). – *Отадз нє видно цо ше збува* **опрез нас** (М. Кан.). – *А* **напрез нєй** *тераз стої Меланка* (М. Скуб.).

Синонимске словозлученє зоз значеньом места дії – *пред И* (оп. & 217.1).

б) З дїєсловами рушаня зоз значеньом „стануц” и „присц” и з преходнима дїєсловами зоз значеньом „положиц” применовнїки *опрез* и *напрез* знача унапряменосц на простор пред поняцом у ґенитиве. Напр.: *Станула* **опрез нього**, *ришела дознац дзе ходзи* (Е. Коч.). – **Опрез строю** *виходзи командир* (Дю. Папг.). – *Водзим их же би каждe стануло* **опрез** *єдного* **шора** (М. Кан.).

З преходнима дїєсловами: *Половку лепиня положел* **опрез Мижа** (Е. Коч.). – *Кладзе микрофон* **опрез устох** *Миколкови* (М. Скуб.). *Шмайсер... сом положел* **опрез твари** (М. Кан.).

Унапряменосц применовнїки *опрез* и *напрез* знача и з дїєсловами зоз значеньом „патриц” и „указац”: *Патриме шицки упарто* **опрез себе**, *алє нєт нїч* (М. Кан.). – *Палє-а, жандаре! – указовал Яно* **опрез себе** (Е. Коч.).

Синонимске словозлученє зоз значеньом унапряменосци дії – словозлученє *пред А* (оп. & 205.1).

в) Применовнїки *опрез* и *напрез* знача и рушанє одн. напрям дії по простору хтори ше находзи пред даким/дачим: *Чловек нє мог на мире* **опрез хижи** *прейсц* (Лю. Соп.).

Младши авторе хасную применовнїк **опрез** и у конструкцийох хтори у народним язику и при старших авторох частейши зоз словозлученями **пред И** и **пред А**:

1) Зоз значеньом „присц на одвичательносц, розгварку и под.”: *Гербно станул* **опрез професора**..., *та з одлучним гласом гварел* (Ф. Молнар).

Гнатюково приповедаче и старши авторе у подобних контекстох хасную применовнїк **пред** з акузативом*: Уведли... Христа до хижи* **пред Каяфу** (Етн.). – *Кед видзел же ше нїхто од воякох нє явя биц з нєприятельским войводом, ... на слабим коньови пошол и станул* **пред нєприятеля***: „Я ше сцем з тобу биц.”* (М. Буд.)

2) Зоз значеньом места дії або закончења напряму *пред обєктом* (будинком и под.): *Лєм школски послужитель мирно курел пипку* **опрез капури** (Ф. Молнар). – **Опрез** *самей* **капури** *стоя наоружани стражаре* (Дю. Папг.). – *Штафета сцигнє... и* **опрез** *Городского спортского* **центра**... *будзе єй пририхтани велїчезни дочек* (РТВ). – *Леонка ше зберала* **опрез велького жвератка** (В. Кир.).

Старши авторе би у тих виреченьох вироятнєйше похасновали применовнїк **пред** з инструменталом*: курел* **пред капуру**, **пред капуру** *стоя стражаре,* **пред Городским спортским центром** *будзе єй пририхтани дочек.* Напр.: **Пред палату** *мишого цара станул и задуркал до дзверох* (М. Буд. 36)

Слїдующи илустрациї зоз прекладох „Тараса Бульби” Н. Ґоґоля (зоз значеньом наведзеним под 173.1, 1а) тиж потвердзую же при младших авторох словозлученє **опрез Ґ** часточно поцисло словозлученя **пред И** и **пред А**: *(1)* Преклад од 1950: *Тарас ше, идуци* **пред полком**, *глїбоко задумал*. – Главни заставнїк ишол **пред** *главну* **заставу**. *(2)* Преклад од 1982: *Тарас барз задумани ишол* **опрез полка**. – *Главни заставнїк ишол* **опрез** *главней* **застави**.

3. Под уплївом сербского язика применовнїк **опрез** дакеди хаснуєме зоз значеньом „бешедовац одн. робиц дацо у мено дакого”: *Бешеду отримала и М. С.* **опрез Центра** *за подобове воспитанє. ... Пригодни слова* **опрез синдикату** *школи вигварела А. С.* (РС). Частейше ше тото значенє виражує зоз словозлученьом *спред Ґ* (оп. & 184.2).

& 173.2. Сучасни форми применовнїкох **опрез** и **напрез** настали од формох **о-пред** и **на-пред**: **д** ше змегчало до **дз**, а вец з пременку **дз** > **з** настали сучасни форми зоз **з.** Форми зоз **дз** находзиме у старших авторох и у Гнатюка: *дриля тот гордов* **напредз себе** (Етн.). – *гац, котра ше цага* **опредз лєса** (НК 1946).

Применовнїк *поверх*

& 174.1. Применовнїк **поверх** значи рушанє одн. напрям по простору хтори ше находзи над поняцом у ґенитиве. З тим значеньом заменлїви є з применовнїком **понад** (з акузативом)**.** Напр.: *Нє путовал сом ...* ***поверх хмарох*** (Дю. Папг.) > *Нє путовал сом* **понад хмари**. – *Процивел ше Шугай и вимаховал ше з ножом* **поверх глави** (Е. Коч.).

& 174.2. Применовнїк **поверх** може значиц и рушанє з єдного боку на други по простору над даяким препреченьом. У таких конструкцийох вон заменлїви зоз применовнїком **прейґ**: *Шнїг знал буц висши як капура, та ше на санкох ходзело* **поверх капури** (М. Скуб.) > *... та ше на санкох ходзело* **прейґ капури. –** *Зберац тото* [риби] *цо им ... посцекало* **поверх галова** (Дю. Папг.) > *... цо им посцекало* **прейґ галова**.

Применовнїк *поконцу/поконєц*

& 175. Применовнїк **поконцу**/**поконєц** (частейша перша форма) значи же ше дїя случує *при кратшей страни* предмета хтори ма форму паралелоґрама (фалат жеми, стол и под.). Може значиц место **(а)** або напрям дїї **(б)**:

а) *Рушел помали по драги цо такой ту* **поконцу того овоцнїка** *водзела до хотара* (М. Ков.). – *Пребудзел сом ше* **поконцу перини** (Дю. Папг.). – *Їх польо* **поконєц валала. –** *И тераз, кед Алек* **поконєц заградки** *стал...* (В. Кир.).

б) *Кед даґдзе шеднєш або лєгнєш одпочивац, положиш го* [ручнїк] **поконцу глави** (Етн.). – *Станю з ґалиями* **поконцу єй заради** (Етн.).

З тим значеньом хаснує ше и применовнїк *наконєц* (оп. & 165).

Применовнїк *постред/поштред*

& 176. Применовнїк **постред** значи унапряменосц през штредок дачого: *Идзе вон* **по штред драги** *далєй* (М. Скуб.). – *Гвизда з чарних пасмох шерсци блїщела ше му* **постред чола** (Р. Ґийо). – **По стред драги** *нє було циню од древох* (Е. Коч.).

Применовнїк *пред*

& 177. Применовнїк **пред** значи место дїї пред дачиїм домом або унапряменосц пред дачий дом. Хаснує ше у злученю з власнима менами особох-власнїкох хижох.

Место дїї пред домом: **Пред Преґуна** *на углє Мижо уж чекал* (Е. Коч.). – *Уж були* **пред Бадарки** (М. Скуб.).

Унапряменосц пред дом: *Пошол* **пред Мидї**, *ґу їх капури* (М. Скуб.).

Применовнїк *прейґ(а)*

& 178.1. Применовнїк **прейґ(а)** у народним язику нє фреквентни (форма *прейґа* ридка). Хаснує ше: **а)** Зоз значеньом места дїї на другим боку дакого/дачого (найчастейше простору): *Биваю* **прейґ драги** *(*= биваю з гевтого боку драги*);* **б)** зоз значеньом унапряменосци на другу страну дакого/дачого: *Пошли* **прейґ рики** (= пошли на други бок рики); **в)** зоз значеньом положеня предмета з єдного на други бок дачого: [Панталони ше] *сушели преруцени* **прейґ прощох** (Дю. Папг.). – *Преруцел зайдичку* **прейґ плєца** (Е. Коч.).

& 178.2. Под уплївом сербских конструкцийох зоз применовнїком **преко** применовнїк **прейґ** у литературним язику преширел круг значеньох и постал фреквентнєйши як у народним язику. У сучасним литературним язику вон ше хаснує зоз тима значенями:

1. Просторне значенє. а) Значенє места дїї. **1)** Применовнїк значи же одредзени предмет забера положенє по поверхносци поняца у ґенитиве з єдного на други бок: *А* **прейґ цела** *му лєжала кукуричанка* (М. Коч.). – *Лєжали* **прейґ своїх шмайсерох** (М. Коч.). – *Приходзи* [дзивка] *з кошарку* **прейґ руки** (М. Кан.).

Тото значенє применовнїк **прейґ** ма и у народним язику, алє ше у народним язику як еквивалент хаснує и применовнїк **на** (з локативом и акузативом): *сушели ше преруцени* **на прощох;** *приходзи з кошарку* **на руки;** *руциц зайдичку* **на плєцо**.

2) Одредзени предмет при тим може закривац цалу поверхносц поняца у ґенитиве: *На устох и* **прейґ носа** *тримали хусточки* (Лю. Соп.). – *Обидвоме у скоряних шапкох нацагнутих* **прейґ ухох** (Дю. Папг.). – *Лєм му треба нацагнуц покровец* **прейґ глави** (М. Кан.).

У народним язику ше хаснує и применовнїк **на** (з локативом и акузативом): **на носу** *тримали хусточки, у шапкох нацагнутих* **на уха**, *нацагнуц покровец* **на главу.**

3) Дія ше окончує на другим боку од дакого/дачого: *Вонї сталї зачудовани з другого боку улїци,* **прейґа сувачу** (В. Сабо-Д.).

б) Значенє рушаня. Применовнїк значи рушанє одн. унапряменосц дії през даяку поверхносц, презованє поверхносци з єдного боку на други. Найвекшу ґрупу управяцих дієсловох творя дієслова з префиксом **пре-:** *прейсц/преходзиц, преруцовац ше, прегнуц ше, прецагнуц* и др.

1) Поняце у ґенитиве може буц векша поверхносц *(польо, двор)*. Управяци дієслова у таких конструкцийох часто знача швидке рушанє (*оганяц, сцекац* и др.). Напр.: *Пameташ кед цe Спасоя оганял* **прейґ пажици** (М. Ков.). – *Пусти жеми* **прейґ хторих** *би прешли завойовацки хорди* (М. Ков.). – *Як жвир ... скочела* **прейґ приклєта**, *убегла до преднєй хижи* (М. Коч.). – *Ми ше мушели преруцовац ...* **прейґ преораного поля** (М. Коч.). – *Пребегуєме* **прейґ двора** и уходзиме нука (М. Кан.). – *Нє путовал сом ... анї* **прейґ брегох**, *анї* **прейґ океанох** (Дю. Папг.).

2) Поняце у ґенитиве може буц и линийскей форми, а напрям дії го пререзує крижом: *Прешол* **прейґ гайзибанскей драги** (М. Ков.). – *Прежил преход* **прейґ лядовей рики** (Лю. Соп.).

3) Поняце у ґенитиве *мост*: *Вноци ... преходзел сом* **прейґ моста** (Лю. Соп.).

Применовнїк **прейґ** у прешлосци нє мал значенє пререзованя простору. Нє гуторели зме*: ишли* **прейґ польох***;* тото значенє виражовали зме зоз применовнїком *през* з акузативом*: ишли* **през поля.** Напр.: *Баба* **през ню** [гору] *прейсц нє годна* (Етн.). – **През воду** *нє може прейсц* (Етн.). – [Нацинє] *преросло аж крижом* **през Дунай** (Етн.).

То илуструє и контекст з обидвома применовнїками – **през** и **прейґ**: *Алє им нє далєко требало прейсц, лєм* **през морйо** (= требало им пререзац пространство моря). ... *Влапела качура ..., пошлї* **прейґ моря** (Етн.) = пошли на другу страну моря. Словозлученє *прейсц през морйо* значи „прейсц по траси през пространство моря”, а словозлученє *пошлї прейґ моря – „*пошли на другу страну пространства моря”.

Дакеди як еквивалент хаснуєме и применовнїк **по** з локативом**.** Наведзени приклади зоз применовнїком **прейґ** з нашима еквивалентами би глашели: *Пameташ кед цe Спасоя оганял* **през пажицу** (и: **по пажици). –** *Пусти жеми* **през хтори** *би прешли завойовацки хорди*. – *Як жвир ... скочела* **през приклєт**. – *Ми ше мушели преруцовац* **през преоране польо**. – *Пребегуєме* **през двор** и уходзиме нука. **–** П*решол* **през гайзибанску драгу**. – *Як прежил преход* **през лядову рику**.

Сербски уплїв илуструю и слїдующи приклади зоз преложених творох: *Јахали су* **преко пространих прерија** > *Шедлали* **прейґ велїких прерийох** (Р. Ґийо). – *Коке* [*су*] *стравично претрчавале* **преко цесте** > *Кури престрашено пребеговали* **прейґ драги** (Крлежа). Сербске словозлученє **преко Г** место зоз **през А** прекладане зоз **прейґ Ґ.**

4) Слїдующи конструкциї з применовнїком *прейґ* знача залапянє цалей поверхносци з дію: *Преходзи з гарсцу ...* **прейґ зачервенєтих очох и прейґ грубих баюсох** (М. Ков.). – *Ґамби ..., як тарло, преходза* **прейґ поверхносци руки** (М. Кан.). – *Таїнствени ошмих прелєцел* **прейґ твари** *нєпознатому* (М. Ков.).

Наш найчастейши еквивалент з тим значеньом применовнїк **по** з локативом: *Ґамби преходза* **по поверхносци руки**. – *Таїнствени ошмих прелєцел* **по твари** *нєпознатому*.

в) Унапряменосц з єдного боку на други *по простору над поняцом у ґенитиве* знача конструкциї: *Хто зна келї бурї прегирмели* **прейґ його** [ореха] **коруни** (М. Ков.). – *З думку лєта* **прейґ закрицох** (М. Ков.). – *Мина прелєтує* **прейґ яруги** (М. Кан.). – *Учитель патри* **прейґ окулярох** (Е. Коч.).

Тото значенє характеристичне и за народни язик, алє ше и у народним и у литературним язику з тим значеньом хасную и применовнїки **понад** и **поверх**, та би наведзени приклади могли глашиц: *Хто зна келї бурї прегирмели* **понад його** [ореха] **коруни**. – *З думку лєта* **понад закрица. –** *Мина прелєтує* **понад яругу**. – *Учитель патри* **поверх окулярох**.

г) Досц часте и значенє „via”: *Рушели зме до Ґибарцу, а вец* **прейґ Бачинцох и Кукуєвцох** *далєй* (РС). – [Олєгчац] *транспорт за гевти превозки котри* **прейґ Келебиї** *иду до Бечу (тота драга кратша за коло 100 километри як* **прейґ Горґошу и Сеґедину**) (РС). *Орґанизовани и путованя до Бечу* **прейґ Мадярскей** (РС). – *Шицки драги з Лесота водза лєм* **прейґ Южней Африки** (РС).

Наш еквивалент применовнїк **на** (з акузативом) хаснуєме з назвами населєньох *(путовац* **на Келебию –** оп. & 194.1, б), а нє и з назвами територийох (нє гуториме: *путовац до Бечу* **на Мадярску***).*

2. З применовнїком **прейґ** виражує ше дакеди и значенє постреднїка и значенє средства.

а) *Значенє постреднїка.* Постреднїк особа або установа. Конструкциї особено характеристични за публицистични стил. Напр.: *Же би ше виплацованє окончовало* **прейґ вивозу поживи** (РС). [Препарат] *котри пчоли буду брац* **прейґ поживи** (РС). – *Обтужена ше бранєла* **прейґ одредзеного бранителя** (Е. Коч.). – *Углє обезпечую* **прейґ синдикалних орґанизацийох** (РС) – У*правяли з битку* **прейґ своїх адютантох** (М. Твен). – „*Руске слово” сцигує преважно* **прейґ пошти** (РС)**.**

Нашо еквиваленти зоз значеньом постреднїка то:

***** вирeченя у хторих мено постреднїка достава функцию окончователя дії, а субєкт – функцию обєкта: *А тото ше* **прейґ нїх** *ище як розглашело по цалим варошу* > *А* **вони** (субєкт) **тото** (обєкт) *ище як розглашели по цалим варошу. – Обтужена ше бранєла* **прейґ** *...* **бранителя** > *Обтужену бранєл браніtель. – Углє обезпечую* **прейґ синдикалних орґанизацийох** > *Углє им обезпечую синдикални орґанизації*;

***** применовнїк **по** з локативом (оп. & 221.9)**: „***Руске слово" сцигує преважно* **прейґ пошти** > *... сцигує* **по пошти**. Вироятно би и у прикладу *Управяли з битку* **прейґ своїх ад'ютантох** наш еквивалент було словозлученє **по Л: ***Управяли з битку* **по своїх ад'ютантох**;

***** применовнїк **з(оз)** з инструменталом: *Дава ци* **зо мну** *на знанє* (Етн.). – *Гварелї сце же нам* [фриштик] *пошлєце* **з Ганьчу** (Етн.).

б) Значенє средства: *Бешедовали* **прейґ телефона**.

3. Значенє количества. Под сербским уплївом применовнїк **прейґ**, у злученьох з числовнїками, хаснуєме и зоз значеньом количества и мери. Вон ту у функциї присловнїка и значи же одредзене количество векше од количества означеного з числовим виразом у постпозициї: **Прейґ сто акцияше** *вечар препровадзели коло котлїка* (РС). – *Записал* **прейґ сто** *народни писнї,* **прейґ дзеведзешат** *народни приповедки* (Роч. кн. 1951). – *Млєчарня прияла* **прейґ 8.000 литри** *млєка* (РС).

З тим значеньом у литературним язику ше частейше хаснує словозлученє **понад Н/Ґ/А** (оп. & 202.4).

У народним язику еквивалент з тим значеньом словозлученє **вецей як Н**, ридше **вецей од Ґ** (оп. & 202.5).

Применовнїк *просто*

& 179. Применовнїк **просто** значи „наспрам дакого/дачого, просто пред даким/дачим": *На другим боку* **просто нїх***... биваю Трунарово,* **просто Гайдука** *баба Дудашка* (М. Скуб.).

Применовнїк *проци/процив*

& 180.1. З применовнїком **процив** виражує ше неґативне одношенє ґу дакому/дачому (поняце у ґенитиве у функциї дальшого обєкта). Управяци дїєслова знача „бориц ше", „бунїц ше; протестовац", „бешедовац" и под. Напр.: *Геройски* [ше] *бориц* **процив моцнєйшого нєприятеля** (Д. Дефо). – *Цо вон, хлапец, годзен* **процив нєволї** *котра ше звалєла на ню* (Е. Коч.). – *Обрацел* [ше] *явносци ... же би ше анґажовали* **процив громадзеня** *нуклеарного оружия* (РС). – *Цо ти маш* **процив мнє**?

З пренєшеним значеньом ше нє виражує неґативне одношенє: *Можебуц найлєпше змаганє зме одбавели* **процив „Младосци"** *з Апатину* (РС).

& 180.2. Применовнїк часто хаснуєме зоз значеньом „лїчиц ше або бранїц од даякей хороти, чкодлївца и под.", а у функциї атрибута зоз значеньом „лїк або защита од даякей хороти, чкодлївца и под.": *вакциновац* **процив тетануса***, защита* **процив инсектох***, лїк* **процив сиди.**

Зоз тим значеньом применовнїк **процив** хаснуєме под сербским уплївом. Наш еквивалент применовнїк **од**: *лїк (ґомбички, пращок)* **од глави (горучки, ґрипи)** (оп. & 171.6)**.**

& 180.3. Окрем значеня неґативного становиска применовнїк **процив** ма и значенє „у процивним напряме": *После бурї пльвали зме* **процив витру** (Д. Дефо)**. –** *Пребивал ше през матку корза як риба* **процив води** (В. Кир.). Тото значенє зме прияли зоз сербского язика. У народним язику еквивалент словозлученя *процив витру* вираз *до витру,* а еквивалент словозлученя *процив води* – вираз *горе водом.*

& 180.4. У народним язику применовнїк *процив* часто ше хаснує у форми без **-в: проци**. У такей форми записал го и Гнатюк: **проци тебе**. Приклади зоз сучасней народней бешеди: *Барз ишол* **проци нього**. – *Скорей у школи учели* **проци церкви**.

Нашо старши авторе тиж хасновали форму *проци* (паралелно зоз форму *процив*)*: Вони водза войну* **проци вири** (РК 1932). – *Кральове ишли єден* **проци другого** (Г. Кост.). – *Под брадло ... принєшу у зваркох води* **проци огня** (М. Бирк.).

У словацким и українским язику тот применовнїк тиж ма форму без **-в**: слц. proti, укр. *проти*; у восточнословацким існує форма procivko; польска форма зоз **-в:** przeciw. На основи прикладох з народного язика, текстох старших авторох и словацко-українских паралелох заключуєме же зме зоз старого краю принєсли форму **проци**, а **-в** же зме прияли од сербского применовнїка *против.*

& 180.5. У народним язику применовнїк **проци** виражує три значеня:

1. Значенє неґативного становиска. Окрем двох прикладох з предходного пасуса тото значенє илуструю и вирeченя: *Ишла* **проци церкви***, а дзецко кресцела. – Єй муж* **проци того** *же би вона робела у школи.*

Таке значенє ма и словацки применовнїк proti з дативом (protestovat' proti komu)*,* польски przeciw з дативом (wystąpić przeciw komuś) и украïнски *проти* з ґенитивом *(виступати проти кого)*.

2. Значенє поровнаня: субєкт вирeченя ше поровнує зоз поняцом у ґенитиве *(*синонимска конструкция **у поровнаню зоз И***)***.** Напр.: *Фича мали* **проци автобуса** (= фича мали у поровнаню зоз автобусом). – *Баґренов мед лєпши* **проци лїпового** (= баґренов мед лєпши у поровнаню з лїповим). – *Тот конь нїяки* **проци гевтого** (= тот конь нїяки у поровнаню з гевтим). – *Брокатова шмата нїч* **проци кадифи** (= брокатова шмата нїч у поровнаню з кадифу)**. – Проци ценох** *хижох у валалє ти нє вельо питал за твою* (= у поровнаню з ценами хижох у валалє...)*.*

И тото значенє ма и словацки применовнїк proti: Je proti nej starý; украïнски *проти: Одна дівчина проти мене дуже висока, а проти другої я дуже довгий;* польски przeciw: On jest dziad przeciw panny (= вон дїдо у поровнаню з паночку).

3. У вирeченю **Проци капиталу вжал дзивку** применовнїк **проци** значи „пре капитал”*:* пре капитал ше оженєл з дзивку. У Гнатюкових записох у єдней приповедки св. Петро, прето же наймладши з трох братох бул добри ґу ньому, ожил скаменєтих його нєдобрих старших братох и гварел: *Бо да и ти нам так мудро одповедол як ци браца, и ти би бул камень, а так* **проци тебе** *и гевтих оживим* (Етн.) = пре тебе и братох ци ожиєм. Таке значенє, гоч барз ридко, мож чуц и у сучасней бешеди. Напр.: *Сушеди Михал и Янко повадзени.* **Проци Михала** *и други сушеди нє бешедую з Янком* (= пре Михала и други сушеди нє бешедую з Янком). *– Мац охабела оца.* **Проци мацери** *анї дзеци нє ходза до оца* (= пре мацер анї дзеци нє ходза до оца).

& 180.6. Нашо старши авторе (до 1940, ридше и познєйше) применовнїк **проци(в)** хасновали и з дативом. Приклади з Руского календара: *Або думаш же ... можеш* **проци паноцови** *цо лєм сцеш гуториц и клеветац го ...?* (РК 1929). *– Найгорше цо було у валалє, то ше дзвигло* **проци нашому народу** (РК 1927). *– Да будзе вожд у борби* **проци злу** (РК 1936). *– Водзи ше отворена борба* **проци Богу** (РК 1936).

Понеже дативске словозлученє **проци(в) Д** існує у словацким и польским язику, предпоставяме же воно исновало и у заходноукраїнским литературним язику, та го нашо писателє отамаль могли превжац.

Применовнїк *спод*

& 181.1. Применовнїк **спод** значи унапряменосц дії з простору хтори ше находзи под даким/дачим або у подножю дакого/дачого. Напр.: *Кед попатри* **спод** *тих* **обервох** *на це* (М. Ков.). *– Глас* [ше] *зявел* **спод верби** (Е. Коч.). – [Фляша] *цо сом ю* **спод моста** *вицагнул* (Дю. Папг.). *– Одповедал би* **спод перинки** (Е. Коч.). *– Док го вицаговали* **спод** *єдного* **древа** (Е. Коч.).

& 181.2. Под уплївом сербского язика применовнїк **спод** хаснуєме и *зоз значеньом места дії* хторе ше находзи под дачим. Наш еквивалент з тим значеньом применовнїк *под* з инструменталом. Напр.: *Почарнєл од слунка, власи* **спод калапа** *поблядли* (Е. Коч.) = власи **под калапом** поблядли. *– У тим сримским валалє* **спод Фрушкей гори** (М. Ков.) = у тим сримским валалє **под Фрушку гору).** У сербским язику тоти вирeченя би глашели: *коса* **испод шешира** *је избледела; у овом сремском селу* **испод Фрушке горе.**

Применовнїк **спод** зоз значеньом места окреме характеристични за бешедни язик младшей ґенерациї**.** Напр.: *Подписал ше* **спод текста** (= подписал ше **под текстом**) < с. *Потписао се* **испод текста.**

Применовнїк *споза*

& 182.1. Применовнїк **споза** значи унапряменосц дії з места хторе ше находзи за даким/дачим. Управяци дїєслова часто виведзени зоз префиксом **ви-***: вицагнуц, вибегнуц, викуковац* и др. Напр.: **Споза слами***... вошли два андї* (М. Коч.) *– Ступаме* **споза шопи** *до двора* (М. Кан.). *– А* **споза нїх** [новинох] *ше указала бляда... твар* (М. Ков.). *– Якаш моторка вибегла* **споза угла** (М. Скуб.). *– Хтошка ме* **споза хрибта** *сциснул за руку* (Дю. Папг.). *– Напад з воздуху! Кричи Янко* **споза прощох** (Дю. Папг.). *– Забриговано,* **споза капури***, доволує дзецко* (Лю. Соп.). *– Чуєм* **споза себе** *глас* (М. Кан.).

& 182.2. Под уплївом сербского язика применовнїк **споза** хаснуєме и *зоз значеньом места хторе ше находзи за даким/дачим* (наш еквивалент з тим значеньом применовнїк **за** з инструменталом). Напр.*:* **Споза** *остатнього* **брецка***... змесцел ше... валалчик* (НК) > **за брецком**. *– Роботнїки* **споза шалтера***... нє маю анї сцерпеня* (РС) > *роботнїки* **за шалтером**. *– Хто* **споза... мура** *бива* (И. Андрич) > *хто* **за муром** *бива.* – **Споза котла** *стоя у длугоким шоре борци* (В. Кост.) > **за котлом** *стоя*. *– Алє Ирина була уж ту дзешка* **споза нього** (М. Ков.) > *була ...* **за нїм**. *– Скапали* **споза** *парней* **пилки** (Ф. Молнар) > *скапали* **за пилку**. – **Споза** *фотоґрафского* **обєктива** (РС) > **за фотоґрафским обєктивом**).

Применовнїк *спомедзи*

& 183.1. Применовнїк **спомедзи** ридко хаснуєме виключно з просторним значеньом (унапряменосц з места хторе ше находзи медзи даким/дачим): *Шпирта по назбераних текох, та* **спомедзи нїх** *винїма єдну* (М. Скуб.).

& 183.2. Частейше конструкциї з применовнїком **спомедзи** маю *значенє видзельованя.* Вони значa же ше єдно або вецей поняца видзелюю з множества поняцох истей файти. Поняце хторе ше видзелює часто означене з числом **єден** або з нєодредзеним заменовнїком **даєден**. Напр.: *На маєтку Андриї Правди...,* **єдного спомедзи** *тутейших напредних* **статкарох** (НК). *– То...* **даєдни спомедзи факторох** *хтори би требали вигодно вплївовац* (РС). *–* **Єдна спомедзи женох** *скричала* (Лю. Соп.). *– А* **спомедзи културно-уметнїцких дружтвох** [участвовали] **„***Петефи Шандор”, „Соня Маринкович”* (РС). *– Наджила* **пецеро спомедзи** *своїх* **шесцерих дзецох** (РС).

Зоз значеньом видзельованя хаснує ше и применовнїк **з(оз)** (оп. & 156.12-156-13), а под сербским уплївом и применовнїк **од** (оп. & 171.13). Словозлученя **спомедзи Ґ, з(оз) Ґ** и **од Ґ** у векшини конструкцийох медзисобно заменлїви.

Применовнїк *спред*

& 184.1. Применовнїк **спред** значи рушанє, оддальованє одн. унапряменосц з места хторе ше находзи пред даким/дачим. Напр.: [Вишол] **спред обисца** *одруцац шнїг* (Ю. Там.). – *Пошли* **спред Дудаша** *до улїчки* (М. Скуб.).

Експресивне значенє („одняц”, „одогнац”) маме у прикладох: *Просто* [ме] *одняли* **спред цивох** *нємецких митралєзох* (М. Кан.). – *Кед ши дошлєбодзел же би ци* **спред носа** *пайташ однєс красну Зузку* (Е. Коч.). – *Гоньце того фашистичного ґада* **спред оч** (Е. Коч.).

& 184.2. Под уплївом сербского язика применовнїк *спред* у литературним язику хаснуєме и зоз значеньом „окончовац дїю у мено дакого, место дакого”. Управяци дїєслова: *бешедовац, привитац, поздравиц, винчовац, одпитац ше, отримац бешеду*, ридше и други: *приходзиц, бранїц* и под. Поняце у ґенитиве значи институцию, колектив або поєдинєчни особи. Напр.: *Товариш Н. Н.* **спред Одбору** *за означованє рочнїцох отримал привитну бешеду* (РС). – [Народу] *за карк шедли, ... та* **спред народу** *и зоз силу народу свойо себични интереси бранєли* (М. Ков.). – *Бешедуюци на зборе* **спред младих Югославиї**, *предсидатель наглашела...* (РС).

Як синоними ше у литературним язику хасную конструкциї з применовнїцким виразом **у мено**, хтори калк сербского виразу **у име**: **у мено Одбору, у мено народу, у мено младих Югославиї**.

У народним язику найблїзши еквивалент то применовнїк **од**: *привитац госцох* **од цалого валалу** = у мено цалого валалу (оп. & 171.11).

& 184.3. Тиж под сербским уплївом применовнїк **спред Ґ** дакеди хаснуєме:

а) Зоз значеньом *места дїї* пред даким/дачим (место применовнїка **пред** з инструменталом): *И* **спред нїх** *ше розтворела джунгла* (Ґ. Олуїч) > **Пред нїма** *ше розтворела джунгла. – Дзеци* [*му*] *пребеговали з фалатами хлєба* **спред носа** *нє знаюци же є гладни* (О. Кост.) > *Дзеци му пребеговали...* **пред носом**;

б) зоз значеньом *унапряменосци* на место хторе ше находзи пред даким/дачим (место применовнїка **пред** з акузативом). Напр.: *жена* [*ше*] *лєм зогла и знова ю* [*кнїжку*] *положела* **спред сина** (Ґ. Олуїч) > *знова ю положела* **пред сина.**

Применовнїк *у*

& 185. Применовнїк **у** виражує просторне значенє „у сфери дакого/дачого”, хторе ше у сербским язику виражує зоз применовнїком **код**. Поняце у ґенитиве значи особу або заєднїцу, а означене є з меновнїком або заменовнїком. Словозлученє **у Ґ** найчастейше значи „у дакого дома”, ридше „у жеми, краю, заєднїци”. **У брата** значи „у братовим доме”, **у майстра** значи „у роботнї або у доме майстра”, **у нас** значи „у нашим доме, жеми, краю, заєднїци”. Напр.: *Була нєдавно* **у своїх** (М. Скуб.). – *Ти робиш* **у Янка Коваля***?* (Е. Коч.). – *Кошели з рису* **у ньго** (Е. Коч.). – *А жили зме* **у моїх** (Лю. Соп.). – *Єст добрих людзох* **у нас** (М. Ков.). – *Лєм* **у баби Дудашки** *цихо* (М. Скуб.). – **У нас** *у доме ше нє лає* (Е. Коч.).

ДАТИВ

& 186. *Датив* то припадок *наменки* и *циля*: вон найчастейше значи же дахто/дацо дакому/дачому наменєни або є ґу дакому/дачому унапрямени. Кед значи наменку, датив ма функцию *дальшого обєкта*; кед значи стан, ма *функцию субєкта; кед значи циль – функцию додатку предиката.*

Датив без применовнїкох

Значенє обєкта

& 187.1. У функциї обєкта датив хаснуєме з дїєсловами розличного значеня.

1. Барз часто датив стої з дїєсловами бешедованя (одн. хтори значa обрацанє ґу дакому з бешеду): *гуториц, повесц, гвариц, приповедац, бешедовац; (о)питац ше; спомнуц, препомнуц, надпомнуц; (с)кричац, доруциц, пригвариц, (об)лац, шептац; обрациц ше; явиц, дац на знанє; одповесц, одвитовац; одобриц; (по)радзиц; (с)циганїц; сообщиц, винєсц; потолковац; писац, пречитац* (дакому дацо); *розказац; припознац* и др. Напр.: *Шицко* **им розповедол** *як було* (Етн.). – *А вец вжал погар зоз вином ... и так* **им гварел***: „Пийце ...”* (Етн.). – *Теди було чуц як* **му** *вона* **шептала***: „Нє година сом през тебе жиц.”* (М. Ков.). – **Питали ше хлапцови** *чий є.*

Дїєслово *озвец ше* хаснує ше лєм з применовнїком **ґу:** *Чилаша* [*ше*] ***ґу ньому*** *озвала: „Меркуй на себе”* (Етн.). – *Нєшка ше крашнє озвал* **ґу Марчи** (М. Скуб.).

Гнатюково приповедаче и нашо старши авторе и даєдни други дїєслова бешедованя *(гуториц, гвариц, бешедовац)* хасновали и з применовнїком **ґу***: Та гвари* **ґу їх мацери: „***Га видзиш, Юло! Нє може то уж таких спреведац!”* (Г. Кост.*)* (оп. & 189.2, д) **2.** Датив *хасну (датив комоди,* лат. commodi) и датив *чкоди (*датив *инкомоди,* лат. incommodi) означує особу або предмет на чий хасен або чкоду ше окончує дїя управяцого дїєслова.

а) *Датив хасну*: *Я, мой сину, уж остарела, нє можем* **ци служиц** (Етн.). – *Од дзешец рокох уж* **оцови помагал** *на полю.* – **Руцел коньом** *шена.* – *Кед* **му попущим**, *пече ме совисц* (М. Твен). – **Порадзел му** *же би ше сцерпел.* – *Сушед* **му надополнєл** *чкоду.* – **Наварела дзецом** *полудзенок.* – *Цо робиш* – **себе робиш. – Дайце му** *мира.* – **Дал нєпознатому** *руку.* – *Гварелї сце же* **нам пошлєце** [фриштик на польо], *а ви* **нам** *удян* **послалї** (Етн.).

б) *Датив чкоди: Нє роб тельо, бо* **себе начкодзиш**. – **Нїкому** *биш нє шмел* **судзиц** *же биш и сам нє бул судзени* (М. Ков.). – *Идз, хто* **ци брані***?*

3. *Посесивни датив* означує власнїка предмета на хтори ше дїя управяцого дїєслова одноши: *Примеркуй* **ми** *на ствари док ше нє врацим* (= примеркуй на мойо ствари). – *У очох ше* **му** *заблїщали слизи радосци* (= у його очох...).

4. *Датив причини* означує поняце хторе причина одредзеного чувства або спонукнуце одредзеней дії: радосци, зависци, чудованя и под.: Я **ше тебе** *барз* **чудуєм**. – *Шицки* **ци ше буду шмеяц**. – *Дзецко* **ше зрадовало дарунку**.

5. *Етични датив (датив интересованя)* виражує правдиву або нїби правдиву прихильносц ґу собешеднїкови або обєкту дії. Прихильносц найбаржей наглашена з дативом заменовнїка **я,** а менєй з дативом заменовнїкох **ти, ми, ви.** Етични датив ше хаснує у бешедним стилу. Напр.: *Яки ши* **ми,** *нєбораку, весели? // Дзе же це так вишпивовац учели?* (М. Ков.) – *Як же ши* **ми,** *цо* **ми** *робиш, як* **ми** *жиєш? – И ти* **ми** *якиш юнак! – Цоже ши* **ми** *таки застарани? – Будз ти* **нам** *здрави, а шицко друге лєгко ришиме.*

Од етичного датива треба розликовац такв. *пригваркови* датив и датив *у функциї словка* (оп. & 187.3).

6. И велї други конструкциї маю значенє наменки одн. дальшого обєкта: **Йому** *шицко* **завадза**. – *Єдзенє* **нам** *барз* **смаковало. –** *Ципели* **му цесни**, *а рекла* **длуга. –** *Одразу* **му пришло** *надихнуце* (М. Твен). – *Бек* **ше** *пробовал* **процивиц своїм мучительом** (Дж. Лондон). – *А Босна* **рабовала** ... **заостатосци** *под ярмом освойовачох* (И. Андрич). –*Тераз пойдзеш до мойого брата..., та* **ше йому порадзиш** (Етн.). – **Наздаваме ше лєпшому.**

7. *Датив з прикметнїками***.** Датив може буц и у функциї дополнєня даєдним прикметнїком. Таки прикметнїки: **а)** *мили, длужни, виновати, симпатични, приємни, потребни, вирни;* **б)** *єднаки, ровни, подобни, зродни* (прикметнїки тей ґрупи виражую одредзену єднакосц, блїзкосц медзи поняцом на хторе ше одноша и поняцом у дативе)*;* **в)** *прихильни, ради* (прикметнїки под **в** вимагаю обовязне дополнєнє у дативе, а самостойно ше нє хасную). И ту датив у функциї обєкта, а словозлученє *прикметнїк + Д* у виреченю у функциї менового предиката або атрибута. Напр.: **а)** *Остал* **вирни самому себе**. – *Нє чувствуєм ше* **нїкому длужни**. – *Барз сом* **ци подзековни**. **б) –** *Дански язик* **подобни шведскому**. – *Дума же* **му** *нїхто нє* **ровни. – в) Прихильни** *є* **пицу. –** *Людзе* **прихильни пицу** *често нєодвичателни.*

8. З даєднима наведзенима значенями датив може буц и у функциї атрибута: *доруцованє* **дакому,** *одповеданє* **старшому,** *одвит* **товаришови,** *розказ* **роботнїком**, *здравканє* **старшим***; служенє* **хорому**, *помоц* **настраданим***; радосц* **успиху (животу)***; процивенє* **тираниї**, *рабованє* **заостатосци**; *вирносц* **товаришом**, *подзековносц* **родичом**, *прихильносц* **пицу** и др.

Значенє субєкта

& 187.2. Датив субєкта означує ношителя даякого стану або розположеня**.**

а) Таки датив маме у безособових виреченьох, у хторих ношитель стану одн. поняце у дативе – логични субєкт. Напр.: **Мило ми** *же ши пришол* (= я любим же ши пришол). – *Барз* **ше ми придримало**. – **Нам** *ту барз* **приємно. – Йому** *уж* **пейц роки** (= вон ма уж пейсц роки). – *Було* **му цлїво**. – *Войдзце нука, бо* **вам жимно. – Нє сце ше єй** *робиц.* – *Барз* **ше ми нє ишло.**

Того типа и виреченя у хторих ше поняцу у дативу приписує одредзене мено або число рокох: **Мойому братови** *мено Дюра.* – **Дзецку** *лєм шейсц роки* (= дзецко ма шейсц роки).

б) Даєдни виреченя хтори знача стан маю субєкт, алє тото цо ше у нїх гутори баржей ше одноши на поняце у дативе одн. на логични субєкт, як и у предходним типу виреченьох. Напр.: *Почали* **єй исц слизи** *од радосци (*= вона плакала од радосци). – *Шерцо* **ми трепе** *з радосци* (Г. Кост.).

Други значеня датива

& 187.3. Форми датива особових заменовнїкох **ми, ци, му, єй, нам, вам, им** хаснуєме и зоз значеньом присвойних заменовнїкох**.** З тим значеньом вони звичайно стоя после меновнїка на хтори ше одноша: *Алє* **брату му** *заш нєдобре, бо за нїм нїхто нє задзбал* (= **його** братови нєдобре) (Етн.). – *И вон пошол так до лєса ґу тей дзири як и* **брат му**. *И так прешол як* **му брат** (= **його** брат) (Етн.). – *Нєшем* **ци мацери** *писмо* (= **твоєй** мацери) (Етн.). – *Дзеци* **им** *уж студираю* (= **їх** дзеци).

Датив **ми** и **вам** хаснуєме у бешедним язику и як такв. *пригваркови* датив. Вон значи даяку стаємну характеристику або дацо цо ше стаємно повторює у живоце: *Так* ***ци*** *то у живоце: придзе* ***ци*** *гоч яки смаркош, та людзом шицок шор погуби. – Петро то* ***вам*** *єден барз интересантни чловек. – Вон* ***вам*** *приклад нєвистатого борца за мир.*

Датив заменовнїка за 2. особу єднини **ци** досц часто хаснуєме у функциї словка: даваме з нїм приповеданю живши тон. Напр.: *Бул раз єден таки ..., надумал* **ци** *вон себе наученяк постац. Та купел* **ци** *вон два ... кнїжки. ... штудирал* **ци** *вон тоти кнїжки, штудирал, та анї нє єд* (РС).

Датив з применовнїками

Применовнїк *вочи*

& 188.1. Применовнїк одн. присловнїк **вочи** настал з акузативного словозлученя **в + очи**. Хаснуєме го вше з дативом. Кед стої у позициї за меновим словом, **вочи** ма функцию присловнїка: *пошол им* **вочи**; у позициї опрез менового слова є применовнїк**:** *ишли* **вочи тенку.** У народним язику **вочи** найчастейше у функциї присловнїка. Напр.: *Ишол раз єден Циґан... Алє ишол* **му** *єден гинтов* **вочи** *по драже* (Етн.).

& 188.2. Найчастейше значенє применовнїка **вочи –** рушанє у напряме процивним од напряму по хторим ше руша поняце з меном у дативе; циль того рушаня стретнуце окончователя дії управяцого дієслова з поняцом у дативе. Напр.: *Вец ше ми цагаме* **вочи танку** (НК 1946). – *Шицко живе ше розбегло ґу рики,* **вочи дзецом** *котрих везли на... кочу* (М. Твен).

& 188.3. Досц часто ше з применовнїком **вочи** виражує и ниянса „рушац ше опрез дакого з намиру же би ше му презрело драгу, же би ше го застановело, влапело и под.”. Напр.: **Вочи коню** *приходзели ґардиянє преградзуюци му драгу* (Р. Ґийо). – *Понамесцали* [козаки] *на главох високи шапки и такой ше пущели на коньох,* **вочи гусаром**. *Вдерели з боку на перших, змишали их...* (Ґоґоль 1982) (У прекладу „Тараса Бульби” од 1950. р. место словозлученя *вочи Д* похасноване словозлученє *презрезац драгу + Д: пущели ше на коньох* **презрезац драгу** *коняником.*)

Тото значенє ридко виражую синонимски конструкциї з применовнїками **опрез** и **напрез***: У тим вишол други фаркаш* **напрез нього** (Етн.). За конструкциї з применовнїками **опрез/напрез** характеристичнєйше значенє „рушац ше опрез дакого з *добру* намиру: же би ше го як госца приведло дому, же би ше му помогло ношиц ствари, же би ше му сообщела радосна вистка и под”. Тото значенє ридке при конструкцийох зоз **вочи**. Напр.: *А вон нєше на плєцу тот мех пенєжи...: „Поце, браца,* **напрезо мнє***!” А вони пошли, та тоти пенєжи му помагали нєсц* (Етн.). – *Чекали ме и виходзели* **опрезо мнє** (Велько Петр.). – *Паша на два милї опрез города послал* **опрез посланства** *20 шайки з Београду* (РС).

& 188.4. Дакеди применовнїк **вочи** хаснуєме у виразох **вочи води** (*с.* узводно, уз воду) и **вочи рики** (*с.* уз реку), хтори ше у народним язику нє хасную*: Каа знова рушел* **вочи води** (Р. Киплинг). – *Осторожно веслал* **вочи води** (М. Твен). – *Дереґля запльївала* **вочи рики** (М. Твен).

& 188.5. Применовнїк **вочи** дакеди хаснуєме и у насловох новинских статьох, напр.: **Вочи митинґу 85** (РС). Таки наслови вше знача же ше у статї бешедує о даякей активносци, дискусиї або роздумованю у обчекованю, пририхтованю даякей значней манифестациї. Таки конструкциї – семантични калки сербского словозлученя *усусрет Г***: Усусрет митингу 85.**

& 188.6. Под сербским уплївом применовнїк **вочи** ридко хаснуєме и зоз значеньом часу хтори предходзи нєпостредно пред даяку дію (сербске *уочи Г)*: *Догварка* **вочи одходу** *до Заґребу* (РС).

Применовнїк *ґу*

& 189.1. **Просторне значенє.** Применовнїк **ґу** з просторним значеньом виражує слїдующи одношеня:

а) Унапряменосц ґу дакому/дачому (окончователь дії лєм унапрямени ґу поняцу у дативе, алє ше нє руша ґу ньому): *обрациц ше (буц обрацени, унапрямиц, патриц)* **ґу сиверу (ґу югу, ґу салашу, ґу турнї, ґу горскому верху)**. – *Обраца єй* [бициґли] *преднє колєсо* **ґу валалу** (М. Скуб.).

Синонимска конструкция **спрам Ґ**: *обрацел ше* **спрам югу** (оп. & 228.1, 1.б).

б) Рушанє одн. премесцанє ґу дакому/дачому (окончователь нє досцигує поняце у дативе). Напр.: *Оцец понаглял* **ґу** *гевтому* **концу** (М. Коч.). – *Похилєни пребегую* **ґу** *митралєзкому* **гнїзду** (М. Кан.). – *Пльївали* **ґу** *другому* **побрежю** (Е. Коч.). – *Рушел зоз тоту палїцу* **ґу мнє** (М. Ков.). – **Ґу нєбу** *полєцели 88 голуби* (РС).

И зоз тим значеньом ше хаснує и применовнїк **спрам***: Пльївали* **спрам побрежя** (оп. & 228.1, 1.а).

в) Законченє рушаня одн. премесцаня до блїзкосци дакого/дачого. Управяци дієслова часто виведзени з префиксом **при-**. Напр.: *Прицагла ше* **ґу мнє** *больнїчарка* (М. Кан.). – *Кладзе микрофон* **ґу... устом** (М. Скуб.).

Зоз тим значеньом ше нє хаснує применовнїк **спрам**.

г) Значенє „зогнуц ше, наднєсц ше над предметом анґажованя” маю конструкциї: *Нагла ше* **ґу єдному** [ранєтому] (Е. Коч.). – *Шицки глави були понагинани* **ґу пакецику** (М. Скуб.).

Тото значенє ше частейше виражує з применовнїком **над** (з акузативом и инструменталом): *наднєсц ше* **над дакого** и **над даким**.

ґ) Физични контакт дакого/дачого з даким/дачим. Векшина управяцих дієсловох виведзени з префиксом **при-:** *Ганча ше уж притулєла* **ґу мацери** (М. Коч.). – *Прикладала циґаретлу* **ґу устом** (М. Коч.). – *Озда сом ци нє приросnул* **ґу шерцу** (М. Коч.). – *Стоїм лєм приковани* **ґу жеми** (М. Кан.).

д) Значенє „привязац, притвердзиц дацо ґу дачому”: *Маґарца увязал на драгу* **ґу слупу** (Етн.). – *Випрагнє Циґан конї, повяже их* **ґу кочу** (Етн.). – *Вяже ю* [краву] *до хлїва* **ґу яшльом** (М. Скуб.).

Синонимска конструкция *за А: Привязали го зоз желєзнима ланцами* **за стебло** (Ґоґоль).

е) Положенє просто, наспрам дачого: *На нашей граници* **ґу Италиї** *одвязали ше двойо целята єдному ґаздови и прешли границу* (РН).

З тим значеньом хаснуєме и применовнїки сербского походзеня *наспрам* (оп. & 229) и *спрам* (оп. & 228.1, 1.в), а старши авторе хасновали и применовнїк *напроци* (з дативом и ґенитивом). Напр.: *Тот остров лєжи у Стредожемним морю* **напроци того места** *дзе ... Нил уходзи до моря* (РН 1927) (оп. & 243).

є) Обрацанє зоз словами ґу собешеднїкови: – *Придзеш зо мну? обрацел ше* **ґу Митрови** (М. Скуб.).

Синонимски конструкциї без применовнїка маю значенє обєкта (*обрациц ше* **дакому**).

ж) Конструкциї часто знача и рушанє *до сфери* дакого/дачого (сербски еквиваленти применовнїк **код** и датив без применовнїка). Применовнїк **ґу** ту нє ма компоненту „рушанє до дачийого дому” як применовнїк **до** (оп. & 153.2, 1.а). Циль дії управяцого дїєслова: нащивиц дакого, бешедовац з даким, буц у дачиїм дружтве, дружиц ше з даким, жиц з даким, буц под дачиїм покровительством и под.: Окончователь дії и поняце у дативе найчастейше особи: *Хижу предавам и* **ґу дзивки**... *одходзим* (М. Ков.). – *Почали родичи вше частейше приходзиц* **ґу нєй** [ґу дзивки до варошу] (М. Коч.). Дїєслова *придружиц ше* и *приключиц ше* хасную ше и з применовнїком ***ґу*** и з дативом без применовнїка (як у сербским язику): *глєдал єдинку* ***ґу хторей*** *би ше дочасно приключел* (М. Коч.). – *Вискакуєм зоз ... склонїща и придружуєм ше* ***ґу своїм*** *товаришом* (М. Кан.). - *Починам штреляц ..., придружую ше* ***ми*** *и мойо товарише* (М. Кан.). – *вона ше ище у ходу приключела гевтому* ***шмиху*** (Лю. Соп.).

Тим конструкцийом барз блїзки по значеню конструкциї под & 189.4, б.

Дїєслова *придружиц ше* и *приключиц ше* хасную ше и з применовнїком **ґу** и з дативом без применовнїка (як ше хасную и у сербским язику). *Починам штреляц..., придружую ше* **ми** *и мойо товарише* (М. Кан.). – *Вона ше ище у ходу приключела гевтому* **шмиху** (Лю. Соп.).

з) Просторне значенє ше скоро цалком страцело у конструкцийох з дїєсловами *спадац, раховац (ше)* и под. хтори знача припадносц дакого/дачого ґу поняцом истей файти: *Нє спадал анї* **ґу паном,** *анї* **ґу** *худобним* **краяном**, *анї* **ґу** *домашнїм* **ґаздом и богачом** (М. Ков.). *Бильчки... спадаю* **ґу материйом** *котри будую цело* (НК). – *Дзиви швинї спадаю* **ґу стреднєвисокей дзивини** (НК). – *Китайци припадаю* **ґу найстаршим народом** (РК).

Синонимски словозлученя **медзи А** (оп. & 193.2) и **до Ґ** (оп. & 153.2, 4).

Словозлученя з просторним значеньом можу буц и у функциї атрибута: *Памета ше же* **предїл ґу Вербасу и Кишкиру** ... *мал слабу воду (*НК). – [На] *спомнутей лєтнєй* **драги ґу Кули** (НК).

& 189.2. **Значенє обєкта**. Тото значенє виражую даскельо типи конструкцийох.

а) Конструкциї з прикметнїками хтори знача *одношенє* – у функциї менового предиката або атрибута*: добри, учтиви, нїжни, добри, послушни, ровнодушни, милосердни, щедри, любезни, строги* ґу дакому/дачому. Напр.: *Нараз постал добри* **ґу мнє. –** [Же би] *бул мегчейши и учтивши* **ґу людзом** (Е. Коч.). – *Нина Пола и Мери були барз нїжни* **ґу Томови** (М. Твен). – **Ґу нєй** *сом нє ровнодушни* (Чехов).

Синонимски конструкциї: **прикметнїк** + **зоз И** (оп. & 210.5) и **прикметнїк** + **спрам Ґ** (оп. & 228.1, 5.а)**.**

б) Конструкциї з дїєсловами и дїєсловнима словозлученями хтори знача *одношенє: справовац ше*; *одношиц ше, мац обовязки, мац свойо длужносци, окончовац длужносц, чувствовац мержню, указовац прихильносц, мац симпатиї, мац умилне слово, мац довирия, мац порозуменя* ґу дакому/дачому. Напр.: *И* **ґу ньому** *и* **ґу Лукачови** *єднак ше одношела* (М. Ков.). – *Довириє треба мац* **ґу лїкаром** (РК). – *Народ нє указовал прихильносц* **ґу тей орґанизациї** (НК). – *Лєм якошик шицки* **ґу ньому** *мали симпатиї* (Дю. Биль.)

Синонимске словозлученє **спрам Ґ** (оп. & 228.1, 5).

Словозлученя зоз значеньом одношеня часто у функциї атрибута: *любов* **ґу дзецом (родичом, науки, народу, товаришом),** *обовязки* **ґу дзецом**, *нєнависц* **ґу нєприятельови** и др. Напр.: *Видзел вон* **любов** *своєй ... Илї* **ґу ньому** (О. Кост.). – *Одкаль би ше вжала така єй* **любезносц ґу мнє**? (Г. Кост.). – *У* **справованю ґу людзом** *научце их* [дзеци]*... скромносци* (РК 1925).

в) Конструкциї знача же субєкт виреченя *одвитуюци* за поняце у дативе: *Як ше нє придава шаре* **ґу билому**, *// так ше нє придава старе* **ґу младому** (нар. писня). – *Тота сукня ... швечела* **ґу єй ... офарбеним власом** (В. Кир.). – *Нє идзе* **ґу такей бешеди** *клятва* (Дю. Папг.).

Кед словозлученє **ґу Д** у функциї атрибута або менового предиката, воно ма обратне значенє: значи же поняце у дативе *одвитуюце за* дакого/дацо: *Нашла мужа* **ґу себе** (= нашла мужа яки єй одвитує, яки праве за ню). – *Думал ши же береш жену* **ґу свойому розуму** (= же береш жену хтора такого розума як и твой, та ци одвитує) (М. Ков.). – *Випейлайце ми смокинг и виньце кошулю* **ґу ньому** (= кошулю хтора пристава, швечи ґу тому смокинґу) (Велько Петр.). – *Стари сушеди ше одселєли, а нови уж нє* **ґу нам** (= новим сушедом нє одвитує нашо дружтво)**.**

г) Конструкциї типа **приступиц ґу роботи –** калки сербских типа *приступити послу:* [*Як сом*] *нєсхопно приступел* **ґу тей роботи** (Д. Дефо). – **Ґу тому питаню** *треба приступиц орґанизованше и одвичательнєйше* (РС).

Ридше ше хасную синонимски конструкциї без применовнїка: *Обезпечованє роботи то єден з горуцих проблемох, та ше* **му** *у ... општини* **приступело** *орґанизовано* (РС).

Тоти конструкциї ище нє цалком одомашнєни у нашим литературним язику, та место нїх хаснуєме и други еквиваленти: *Радосно се завуче у шанац и одмах* **приступи прављењу бомби** *од влажног песка > Радосно ше зацагнул до ярку и такой* **почал правиц бомби** *зоз влажного писку* (Ф. Молнар). Прекладач сербске словозлученє нє преложел зоз словозлученьом *приступел ґу правеню бомбох*, бо тот еквивалент очиглядно нє чувствовал як цалком руски.

ґ) Функцию обєкта словозлученє **ґу Д** ма и у конструкцийох зоз значеньом „навикнуц (ше)”, „прилагодзиц ше”, „намагац ше”, „указовац тенденцию”: [Паноцове] *цо приучели народ* **ґу такей точносци** (Г. Кост.). – *Як ше приучел уж* **ґу обисцу** *..., ходзелї на польо* (Етн.). – *Швидко ше присподобел* **ґу новому**

штредку. – *Намагаю ше* **ґу лєпшому животу**. *– Жени котри нагинаю* **ґу звекшаню чежини** *муша мерковаць на костиранє* (НК).

д) Од дієсловох бешедованя з применовнїком **ґу** нєшка хаснуємe лєм дієслово *озвец ше: Крашнє ше* **ґу ньому** *озвал.* У Гнатюкових записох и текстох старших авторох и даєдни други дієслова творя словозлученя з применовнїком *ґу*: *Єден* **ґу другому** *бешедую: „Чекай, гвари, як ми того Циґана спораїме!* (Етн.) – *Удери го по ногох, гутори* **ґу ньому***: ”Стань, пайташе ци пришли"* (Етн.). – *Сам* **ґу себе** *гуторел: „Чекай, ша я тебе дам тераз”* (Етн.).

& 189.3. **Часово значенє.** Применовнїк **ґу** значи час дії у поступньовим рушаню, розвою ґу одредзеному термину: [Мухи] *хтори, цо далєй* **ґу вечару***, вше баржей допиваю* (М. Ков.). – *Кед* **ґу яри** *нєставало муки, пекол ше сам кукурични хлєб* (Е. Коч.). – **Ґу концу** *так зме ше уж приучели ґу роботи* (Дю. Папг.)**.**

У народним язику применовнїк *ґу* з тим значеньом фреквентнєйши, напр. у Гнатюка: *И* **ґу старосци** *так обогацел. – Кед* **ґу дзевятей годзини***, єдней дзивки спаднє иглїца на жем. – Чим далєй* **ґу полноци***, дружтво и заш векше. – Уж ту* **ґу желєному штвартку**. *– И раз* **ґу єшенї** *уж нєстало нїякей овоци у лєше. – А уж* **ґу остатку** *нє дали му... анї води***.**

& 189.4. **Цильово значенє.** Конструкциї знача

а) же дахто унапрямени ґу предмету анґажованя, або є наменєни, потребни и под. за тот предмет: *Требало ишпанови поганячох* **ґу волом** (Етн.). – *Як 18-рочного хлапчиска вжал го мой оцец до нас* – **ґу овцом** (Г. Кост.). – *Лєм най вона подої, та пойду* **ґу кромпльом** (Дю. Папг.). – *Кед пришол вечар, ... треба шедаць* **ґу вечери** (Етн.).

б) же дахто унапрямени ґу предмету з хторим ше находзи у одредзеним одношеню: *Вецка постал леґинь,* **ґу дзивком** *ходзел, до карчми* (Етн.). – *Анї раз ше од теди нє пришол* **ґу нам** *бавиц* (М. Скуб.). – *Ходзел* **ґу хлопом** *и вше вон найвецей гуторел* (Етн.). – *Мойсей ше зберал* ґу хлапцом *и дзивчатом бо вон уж леґиньчок* (Е. Коч.)

в) же ше дахто рихта за одредзену подїю, термин и под.": *Женя сина, рихтаю ше* **ґу свадзби**.

АКУЗАТИВ

Акузатив без применовнїкох

& 190.1. Акузатив без применовнїкох найчастейше ма функцию *директного обєкта.* Директни обєкт ше хаснує з правима преходнима дієсловами (обширнєйше оп. & 97.5-97.6).

& 190.2. У виреченьох з лоґичним субєктом у акузативе (*болї* **го** *глава)* з акузативом ше означує поняце хторому ше приписує даяки стан. Таки виреченя часто безособни. Напр.: **Жену** *болєли зуби. – Пече* **го** *зага. – Швербя* **ме** *дланї. – Тото* **ме** *барз интересує. Сцисло* **го** *у гарлє. – Заражело* **го.**

& 190.3. Викрични виреченя тиж часто маю форму акузатива: *Щешлїву* **драгу**! *– Добру* **ноц**! *– Добри* **вечар! –** *На(це)* **кнїжку**! (= вежнї(це) кнїжку) *– Нолє* **тоту „Ой, мешачку!”** (= заграй писню „Ой, мешачку”). *– Ой* **тото дзецко!** (= умир тото дзецко най нє плаче; поможе му най зидзе оддакаль и под.).

& 190.4. Акузатив без применовнїкох може буц и у функциї додатка предикату.

а) Найчастейше то *часови акузатив* (у функциї додатку за час): **Прешли мешац** *стали зме три тижнї пре нєдостаток сировинох. – И того, як и* **прешли роки***, младеж пририхтала програму. – Нашо новини* **остатнї тижнї** *пожня.* – **Єдно рано** *пойду на польо копац...* – **Пияти дзень** *по породзеню станула з посцелї.* – **Тоту ноц** *нїхто нє спал.*

Часови акузатив зме у пешлосци хасновали з применовнїком **в**: место *прешли мешац* ґуторели зме **в прешли мешац**, место *єдно рано* – **в єдно рано**, место *пияти дзень* – **в пияти дзень**, место *тоту ноц* – **в тоту ноц**. Применовнїк *в* ше у тих словозлученьох страцел (оп. & 191.1-191.3).

У народним язику ше хаснує и часови ґенитив **(гевтого тижня, гевтого року)**, алє часови акузатив частейши. У литературним язику, под уплївом сербского язика, превладал *часови ґенитив***.** Так наведзени приклади у литературним язику звичайно глаша:

Прешлого мешаца *стали зме три тижнї пре нєдостаток сировинох. – И того, як и* **прешлих рокох***, младеж пририхтала програму. – Нашо новини* **остатнїх тижньох** *пожня.* – **Єдного рана** *пойду на польо копац...* – **Пиятого дня** *по породзеню станула з посцелї.* – **Тей ноци** *нїхто нє спал.*

(Оп. о тим и & 148.1-148.3)

б) Додаток за меру: **1)** Додаток за *меру часу:* **Цали тидзень (цалу ноц, цали дзень)** *падал диждж. – Уж* **годзину** *чекаме автобус.* – **Минуту** *сом запожнєл.* – **Єден дзень** *шицко поробели* (= за єден дзень).

2) Додаток за меру длужини, чежини, волумена и под.: *Кажди дзень ноша од сушеда* **литру (два литри** итд.**)** *млєка. – Купели зме* **тону (два тони, три тони)** *угля. – Мех чежки* **пейдзешат єдну килу**. *– Вон ма* **шеснац роки***. – Вон на своїм авту гонї* **стотку***, а я нє можем* **вецей од дзеведзешат километри. –** *То кошта ровно* **тисячку** (**два тисячи, сто тисячи). –** *То нє вредзи анї* **пипку баґова** (= то нїч нє вредзи).

Акузатив з применовнїками

Применовнїк *в*

& 191.1. Применовнїк **в** з акузативом у прешлосци зме хасновали з часовим и просторним значеньом. У сучасним язику вон ше у векшини тих словозлученьох страцел.

& 191.2. **Часово значенє.** Словозлученя з назвами дньох у прешлосци глашели: **в** *пондзелок,* **во** *второк,* **в** *стреду,* **в** *штварток,* **в** *пияток,* **в** *соботу,* **в** *нєдзелю.* У сучасним язику применовнїк *в* ше страцел у словозлученьох з меновнїками *пондзелок, стреда, штварток, пияток* и *собота*, а зачувал ше з меновнїками *второк* и *нєдзеля:* з меновнїком *второк* ше злял до єдного слова: *вовторок*, у бешедним язику и *вовуторок*, та слово *вовторок* хаснуєме и як меновнїк (напр. *нєшка вовторок)* и як присловнїк *(*напр.: *врацели зме ше вовторок)* (назва другого дня у тижню у славянских язикох виведзена од порядкового числовнїка *втори* „други”: польске wtorek, словацке utorok, сербске *уторак).* З меновнїком *нєдзеля* пишеме го тиж як єдно слово одн. словозлученє **в нєдзелю** хаснуєме як присловнїк: *внєдзелю.* З меновнїком *собота* у бешедним язику го нє вигваряме, а у литературним язику словозлученє **в соботу** хаснуєме тиж як присловнїк: *всоботу.*

З меновнїками *стреда* и *штварток* применовнїк **в** маме зачувани у народней писнї: *А* **во стреду** *му судзели, // а* **во штварток** *обешели* (НП, 103). У старших текстох хасновани є и з меновнїком *швето: Каждy нєдзелю и* **во швето** *є у церкви* (М. Бирк.).

И велї други акузативни словозлученя з часовим значеньом зме у прешлосци хасновали з применовнїком *в*, а нєшка их хаснуєме без применовнїка. Напр.: *Вше патрелї чи дражка желєна.* **Єдно рано** *пойду вонка, а дражка спрета* (Етн.). – **Тоту ноц** *преноцовал Марко у краля* (Етн.). – *И вецка вон* **тоту жиму** *пошол до Сриму* (Етн.). – *Нашо новини* **остатнї тижнї** *пожня* (РС). У прешлосци тоти словозлученя глашели: **в** *єдно рано,* **в** *тоту ноц,* **в** *тоту жиму,* **в** *остатнї тижнї* итд.

& 191.3. **Просторне значенє.** Применовнїк **в** хасновали зме зоз значеньом унапряменосци на одредзене место. Напр. у таких словозлученьох: *Знаце цо, апо и мамо? Я пойдзем* **швет за очми***; браца ше на мнє гнївaю, анї зо мну бешедовац нє сцy* (Етн.). – *Кед я пойдзем* **швет вандровац***, // дам я себе коня ковац* (НП). – *Улапел ю о пол бочки, // руцел ю* **в Дунай** *глїбочки* (Етн.). Вираз *швет за очми* у прешлосци глашел: **в** *швет за очми* (= до швета кадзи очи водза); вираз *швет вандровац* глашел: **в** *швет вандровац (*= до швета вандровац). У трецим прикладу народни шпивач вироятно словозлученє вигварел без **в**, а В. Гнатюк го записал зоз **в**: **в** *Дунай глїбочки.*

& 191.4. Нашо поетове и прекладаче хасную дакеди применовнїк **в** кед сцy зачувац ритмику стиха: *Задзвонєли дзвони, // и спод хмарох розбег им ше глас* **в дальеки гони** (Г. Кост.). – *Най ше лєм пачи* **в бой***, // бо ми як густи идземе рой* (Лєрмонтов – Я. Баков).

У сучасним язику применовнїк **в** зачувани ище у присловнїкох **вчас** *(< в + час)* и **вочи** (*< в + очи)*.

Применовнїк *за*

& 192.1. **Просторне значенє.** Применовнїк *за* значи унапряменосц дїї на место хторе ше находзи за дачим. Управяци дїєслова найчастейше дїєслова рушаня и преходни дїєслова зоз значеньом „положиц; склонїц; однєсц”. Даєдни виведзени з префиксами **за** *(зайсц, захпац)* и **од-** *(однєсц, одвесц)*. Напр.: *Слунко зашло* **за** *тоту...* **хижу** (Е. Коч.). – *Лєм цо зме скруцели...* **за угел** (Дю. Папг.). – *Оджень краву там* **за долїну** (Дю. Папг.). – *Я* [му] *однєсол смачну вечеру* **за шопу** (Дю. Папг.).

Конструкциї з дїєсловами *шедац/шеднуц, поволац, поставиц* и под. знача напрям ґу поняцу у акузативе на хторим ше находзи предмет дїї або хторе саме предмет дїї окончователя: [Учителька] *шедла* **за** *свой* **стол** (М. Скуб.). – *Шедал* **за кнїжку***, трудзел ше* (Е. Коч.).

& 192.2. **Часово значенє.** З применовнїком **за** виражую ше два часово значеня:

а) Значенє длужини тирваня дїї. З дїєсловами нєзаконченого виду применовнїк *за* значи *длужину тирваня дїї.* Конструкциї з тим значеньом хасную уж лєм найстарши Руснаци. Приклади з Гнатюкових записох: *Ушийце ми чижми... да их ношим* **за седем роки** (= да их ношим седем роки). – *Билї ше* **за штири годзини** (= били ше штири годзини). – *Та вецка ше госцелї* **за три днї и за три ноци**. – *Жию вонї там* **за даяки час** (= жили там даяки час).

Таки конструкциї ридки у литературним язику. Находзиме их лєм у даєдних старших авторох: *Пришагал... же нє будзе пиц...* **за два роки** (Е. Коч.) (= пришагал же нє будзе пиц **два роки**).

Место таких конструкцийох ше у литературним язику найчастейше хасную акузативни словозлученя без применовнїка: *нє будзе пиц* **два роки***,* **три днї** *ше нє зявел.*

б) Значенє законченя дїї. Применовнїк *за* ше, и у народним и у литературним язику, хаснує и зоз законченима дїєсловами, а значи законченє дїї за одредзени час: *Ганча* **за кратки час** *научела букви* (Е. Коч.). – *Комбайнованє слунечнїку треба закончиц* **за коло 10 днї** (НК).

& 192.3. **Причиново значенє.** Причиново одношенє применовнїк *за* виражує з управяцима дїєсловами хтори знача:

а) „давац, наградзовац”: *Два секциї* **за свой наступ** *достали стриберни плакети* (НК);

б) „карац; зношиц одвичательносц”: *Останєш ти ту* [у гарешту] *цали тидзень* **за шицки тарки и за шицки ґереґи** (Дю. Папг.). – *Забиц* **за єдного цудзого вояка** *своїх дзешец, сто, цо то?* (М. Ков.);

в) „виражовац подзековносц”: *Дзекуєм ци* **за шицко** *цо ши за нас зробел* (М. Ков.). – *Безконєчно* [сом му] *подзековни* **за розришенє** *мойого положеня* (М. Кан., 94); дієслово *дзековац* ше под уплївом сербского язика хаснує и з локативним словозлученьом **на Л**: *дзековац дакому* **на дачим** (оп. & 219.3);

ґ) „бац ше; старац ше; ганьбиц ше; бановац”: *Яниково родичи ше обавали* **за сина** (Е. Коч.). – *Вон ше бої* **за свой живот и животи домашнїх** (Е. Коч.). – *Нє сцел ше ганьбиц* **за нас** (М. Скуб.). – *Каял ше* **за кажду крадзу** (Е. Коч.).

ґ) Применовнїк *за* виражує причиново одношенє и з прикметнїками *виновати, заслужни* и под. и з меновнїками *вина, причина* и под.*: Чи синове виновати* **за грихи оцох?** (М. Ков.). – **За тото** *виновати я* (Е. Коч.). – *Себично тримали же су єдино заслужни* **за свойо щесце** (Лю. Соп.).

& 192.4. **Значенє циля и наменки.** Применовнїк *за* зоз тим значеньом хаснуєме под сербским уплївом. За даєдни значеня маме еквиваленти у сучасним язику (конструкциї под **1**), а за даєдни маме лєм архаїчни еквиваленти (конструкциї под **2**).

1. У сучасним язику еквиваленти маю конструкциї под **а – ґ**: **а)** Конструкциї зоз значеньом „здобувац одн. давац средства, материял за дакого/дацо, укладац труд за дакого/дацо”: *Кус-покус наскладаю и* **за хижку** *и* **за даяки фалат жеми** (М. Ков.). – *Будзе* [вальки] *и* **за хлїв** (Дю. Папг.). – *Нїякей резерви нє маю* **за жиму** (Е. Коч.). – *Нє будзем я* **за тебе** *робиц.*

Наш еквивалент применовнїк **на** з акузативом: *Нє потроши анї* **на напой** *анї* **на доган** (М. Ков.). – *Чи ми їм* **на колачи** *зарабяме* (М. Ков.). – *Купела платно* **на шмати. –** ***Я*** *мушела робиц и* **на дзеци** *и* **на оца** (М. Ков.)

б) Конструкциї зоз значеньом „порихтац, набавиц, наменїц одредзени предмет за дакого/дацо (мено у акузативе означує живе существо): [Мац] *праве пририхтала посцель* **за хорого хлапца** (Дю. Папг.). – *Приходзели людзе... на воду, голєм* **за пице** *кед нє и* **за статок** (Лю. Соп.). – *Пове майстрови як присвоєл заробок* **за себе** (Е. Коч.). – *Оцец мал мали капитал хтори чувал* **за сина єдинца** (М. Ков.).

Подполни еквивалент за тоти конструкциї у сучасним язику нє маме, алє вони часто заменлїви з конструкциями з дативом без применовнїка: **Качатом** *нє нашекане* (Дю. Папг.). – *Нашечкай там* **целєцу** *цо треба* (М. Скуб.). – *Пойдземе* **Милки** *по фатюги* (Дю. Папг.). – *Гевти давни часи кед родителє виберали* **себе** *нєвесту* (М. Ков.).

У конструкцийох з акузативом баржей ше визначує компонента наменки, а у конструкцийох з дативом баржей наглашена компонента „давац одн. присвойовац”. Тоти два компоненти нє розгранїчени строго.

в) Конструкциї з прикметнїком у функциї предиката хтори знача же одредзена особа способна, дозрета або нєспособна, нєдозрета за окончованє дїї означеней з меном у акузативе: *Єден хлапец, ценки и нєдороснути* **за таку роботу** (М. Кан.). (Тоти конструкциї нє треба мишац з конструкциями под **г**, **2.б.** и **2.в**.)

Синоним у народним язику словозлученє **до Ґ:** *А дзивки так одховани буду як бабки, лєм* **до танцу** *и* **бависка** *валушни* (РН). – *Иншак* [дзеци] *поставаю ронтовнїци и нєспособни* **до** *нїякей* **роботи** (РН). – [Дзивка] *ище красиа худобна,* **до роботи** *способна* (нар. писня).

г) Конструкциї з прикметнїком у функциї предиката хтори знача же одредзене поняце чежке, лєгке, одвитуюце, нєодвитуюце и под. за окончованє дїї (вираженей з дієсловним меновнїком у акузативе): *Тота ташка чежка* **за ношенє. –** *Яблука нє таки лакомни на очи, алє су добри* **за єдзенє.**

У народним язику место словозлученя **за А** хаснує ше инфинитив дієслова: *Тоти музични композициї чежки* **научиц** (РН). – *Тота ташка чежка* **ношиц. –** *Тоти яблука нє таки лакомни на очи, алє су добри* **єсц**.

ґ) Конструкциї зоз значеньом „рихтац ше за одредзену дїю”; у народним язику еквиваленти им словозлученя **до Ґ, ґу Д, П + инфинитив:** *рихтац ше* **за войну –** нар. *рихтац ше* **до войни**; *рихтац ше* **за свадзбу –** нар. *рихтац ше* **ґу свадзби**; *рихтац ше* **за спанє –** нар. *рихтац ше* **спац.**

2. За слїдующи конструкциї у сучасним язику нє маме еквиваленти:

а) Конструкциї зоз значеньом „исновац з одредзеним цильом”, „буц одредзени, наменєни за дакого/дацо”: *А* **за других** *будзем мац и иншаки питаня* (М. Скуб.). – *Мам* **за це** *єдну красну новосц. – Шлєбода* **за шицких** (Е. Коч.). – **За каждого** *ше народзела жена* (Е. Коч.). – **За ньго** *такей цеплоти... нїгдзе нєт* (М. Ков.). – *Ґимназия* **за тих** *цо сцу учиц* (Е. Коч.).

б) Конструкциї у хторих словозлученє **за А** ма функцию предиката и значи же дахто нє подобни, нє дозрети одн. подобни, дозрети и под. за окончованє одредзеней дїї одн. за пошедованє одредзеного поняца: *Гоч цо! То* [бависко] ***за мали дзеци*** (М. Скуб.). – *Тот филм...* **нє за дзеци** (М. Скуб.). – *Цо ше випитуєш койцо цо* **нє за тебе** (Е. Коч.).

в) Конструкциї з прикметнїком у функциї предиката хтори знача же одредзене поняце (нє)вигодне, (нє)прикладне, (нє)хасновите за поняце у акузативе (одн. за даяку акцию, особу, предмет): *Шицко цо добре* **за чловека** (Е. Коч.). – *То здраве* **за мандулї** (Дю. Папг.).

г) Велї конструкциї у хторих словозлученє **за А** у функциї постпозицийного атрибута. Вони знача поняце наменєне за одредзену дїю, предмет, особу: *тека* **за домашнї задатки**, *преса* **за конопу***; машинка* **за писанє**, *апарати* **за глїбоке змарзованє**, *сиґнали* **за спорозумйованє**, *дрот* **за сушенє шматох**, *средства* **за защиту**, *костим* **за купанє***; стол* **за учителя**, *квартель* **за фаховца**, *шено* **за конї**, *литература* **за дзеци***; просториї* **за активносц**, *площа* **за рукомет**, *ваґон* **за статок***; амбалажа* **за змаржляк**, *фундаменти* **за хижу**, *ярчки* **за шатри***; курс* **за шестри**, *писатель* **за дзеци**, *секретар* **за вонкашнї дїла** и др.

г) Конструкциї зоз словозлученьом **за + инфинитив**, превжати зоз сербского бешедного язика: *Створиц себе голєм кус цеплоти* **за прежиц** (М. Кан.). – *Питал дацо* **за єсц** (М. Кан.). – *Дацо* **за закушиц** (М. Ков.).

Применовнїк **за** ше у народним язику хаснує лєм зоз єдним цильовим значеньом: „намагац ше посцигнуц", напр.: *Модлїц ше* **за дакого. –** *Вони ше змагали* **за назву найлєпшого** (НК). – *Кирвавиц* [ше] ***за тоти идеали*** (Е. Коч.). – *Борела* [*ше*] ***за шлєбоду*** (НК).

Зоз шицкима другима значенями под **1.** и **2.** применовнїк **за** хаснуєме, як зме гварели, под уплївом сербского язика. Зоз значенями под **2.** у сучасним язику за ньго нє маме еквиваленти.

& 192.5. Применовнїк **за** зоз значеньом наменки у сучасним бешедним и литературним язику барз розширени и прилапени є як руски применовнїк, так же нєшка лєм линґвисти або познавателє даєдней бешеди Закарпатя знаю же вон сербска пожичка. Хаснованє руского применовнїка **на** место **за** (у конструкцийох дзе вони по значеню заменлїви) младшим Руснацом часто випатра „нєприродне", завадза їх „слуху". Так место *робиц* **на** *дакого* младши звичайно гуторя *робиц* **за** *дакого*, место *гордов* **на** *капусту – гордов* **за** *капусту*, место *огрива* **на** *жиму – огрива* **за** *жиму* итд.

& 192.6. Окрем применовнїка **на** найчастейши еквивалент сербского применовнїка **за** зоз значеньом наменки у прешлосци мушел буц применовнїк **пре** (хтори ше нєшка хаснує лєм з причиново-цильовим значеньом, оп. & 204.1-204.2). Понеже ше применовнїк **на** нє хаснує зоз значенями под **2**, тоти значеня вироятно ше виражовали зоз применовнїком **пре**.

Нашо старши авторе, паралелно зоз сербским применовнїком **за**, дакеди хасновали и применовнїк **пре**. Чи го вони знали з нашого народного язика чи з карпатских бешедох, то чежко утвердзиц. Медзитим, факт же го хасновали гутори же вони тот применовнїк тримали за *наш.* Приклад з текста др Дионизия Нярадия:

У Америки єст вельо церковни [русински] *школи и* **пре хлопски** *и* **пре женски** *дзеци. Тоти церковни школи двояки: єдни, котри маю квалификацию* **пре Америку**, *и тим держава признава право явносци ... Други, ... котри нє маю квалификацию* **пре Америку**. *Тим школом держава нє признава право явносци. Ми у Америки ище нє маме прави подполно нашо школи окрем на даскельох местох.* [Єдна з нїх то] *будова на єдну кондеґнацию. Там єст места нє лєм* **пре школу**, *алє там и капліца* **пре школски дзеци –** *и то прекрасна каплічка, там и сала* **пре схадзки**. *Як ше тоти людзе цешели и радовали кед ше школа пошвецела... (РН 1926).*

& 192.7. Исновапє применовнїка *пре* зоз значеньом наменки у руским язику пред приселєньом потвердзую паралели у зродних бешедох Закарпатя. Вон ше и нєшка хаснує на териториї з хторей ше нашо стари приселєли. Напр.: To je daco pre nas i pre naso dzeci (= то дацо **за** нас и **за** нашо дзеци). – Janičko jednu chizu mal pre sebe (= Яни єдну хижу мал **за** себе). – Jednomu človeku dala tristo zlati pre sina (= єдному чловекови дала тристо златнїки **за** сина). – Tu maš jeden falatok pre sebe a druhi pre ňoho (= ту маш єден фалаток **за** себе, а други **за** ньго).

Так би и вирекеня з применовнїком **за**, наведзени под **2 (а-г)**, у нашим сучасним язику були зоз применовнїком **пре**. Опатьме ище раз як вони глаша з применовнїком **за**, а як зоз **пре**:

(1) А **за других** *будзем мац и иншаки питаня***. –** *А* **пре других** *будзем мац и иншаки питаня***. –** *(2) Мам* **за це** *єдну красну новосц. – Мам* **пре це** *єдну красну новосц. – (3) Шлєбода* **за шицких**. *– Шлєбода* **пре шицких**. *(4)* **За каждого** *ше народзела жена*. – **Пре каждого** *ше народзела жена. – (5)* **За ньго** *такей цеплоти... нїґдзе нєт*. – **Пре ньго** *такей цеплоти... нїґдзе нєт. – (6) – Ґимназия* **за тих** *цо сцу учиц***. –** *Ґимназия* **пре тих** *цо сцу учиц***.** *(7) – Гоч цо! То* [бависко] ***за мали дзеци***. *– Гоч цо! То* **пре мали дзеци**. *– (8) Тот филм...* **нє за дзеци**. – Т*от филм...* **нє пре дзеци**. *– (9) Цо ше випитуєш койцо цо* **нє за тебе**. *– Цо ше випитуєш койцо цо* **нє пре тебе**. *– (10) Шицко цо добре* **за чловека**. *– Шицко цо добре* **пре чловека**.

И векшина словозлученьох у функциї атрибута би були зоз применовнїком **пре:** *То здраве* **пре мандулї**. *– тека* **пре домашнї задатки**, *апарати* **пре глїбоке змарзованє**, *сигнали* **пре спорозумйованє**, *средства* **пре защиту**; *стол* **пре учителя**, *квартель* **пре фаховца**, *шено* **пре конї**, *литература* **пре дзеци**; *просториї* **пре активносц**, *площа* **пре рукомет**, *ваґон* **пре статок**; *амбалажа* **пре змаржляк**, *курс* **пре шестри**, *писатель* **пре дзеци**, *секретар* **пре вонкашнї дїла** и др.

& 192.8. **Значенє обєкта.** З дїєсловами бешедованя и думаня словозлученє **за А** у функциї дальшого обєкта. За розлику од локативних конструкцийох з истима управяцима дїєсловами (*бешедовац, писац, слухац* **о даким/дачим**), тоти конструкциї ше хасную лєм з толкуюцим вирекеньом або з другу толкуюцу одредбу. Напр., локативне словозлученє *приповедац о даким/дачим* можеме похасновац и як вирекенє: *Приповедаю* **о найновшей подиї**, *Часто приповедаю* **о нїм**. Кед, медзитим, словозлученє *приповедац за дакого/дацо* похаснуєме як вирекенє, воно будзе нєподполне: *Приповедаю* **за ньго**. Таке вирекенє вимага и даяке толкованє: *Приповедаю* за ньго **же є вредни (же добре зарабя, же ше женї, же є хори** и под.). Часто ше место толкуюцого вирекеня хаснує друга одредба *(***тот** и др.): *Приповедаю* за ньго **тото (вшелїячину** и под.), а часто ше толкуюца одредба подрозумює: *Пайташ ше питал* **за мойого брата** (подрозумює ше же ше пайташ питал дацо одредзене: як мой брат, дзе роби и под.). Приклади: *Ґуторя* **за ню** *же є нимфоманка* (Крлежа). – *Питал ше* **за тебе** *дзе ши* (Етн.). – *Я му гварела* **за Дюру**, *алє вон ми анї доповесц нє дал* (М. Ков.). – *Ишлї дзивки коло церкви, // зґварялї ше* **за пацерки** (нар. писня). – *И питал ше я ютре дїдови* **за лопату**, *а вон: „Достанєш ти з лопату, а нє лопату!..."* (Дю. Папг.). – *Та, я ше уж даскельо днї розпитуєм* **за вас** (В. Кир.).

У Гнатюкових записох и у старших авторох находзиме конструкциї з управяцима дїєсловами бешедованя и без толкуюцей одредби: [Учитель] *послал мнє да учим тоти мали дзеци,... Я им приповедал* **за царох, за Циґанох**, *а вонї так слухалї, цихо булї* (= я им приповедал *о царох, о Циганох*) (Етн.).

Применовнїк *медзи*

& 193.1. Применовнїк **медзи** значи унапряменосц до простору хтори ше находзи медзи двома або вецей поняцами истей файти. Даєдни управяци дїєслова виведзени з префиксами **за-** и **у-**, хтори знача напрям до нукашньосци (*зариц, зацагнуц, заплєтац ше* и др.; *упаднуц, уруциц, уцагнуц ше* и др.). Напр.: *А слунко ше скрива* **медзи хмарки** (Е. Коч.). – *Могол* [ше] *дахто уцагнуц* **медзи апарати** (М. Ков.). – *Пошац зарна нєзлоги* **медзи нєвязаних** (НК). – *Угнал авто* **медзи шопу и гаражу.**

& 193.2. З управяцима дїєсловами *спадац* и *раховац (ше)* виражує ше *припадносц* поняцом истей файти: *Дружтво „Максим Горки”... спада* **медзи найуспишнєйши дружтва** *у Войводини* (НК). *Хор хтори ше рахує* **медзи нашо найлєпши и найуспишнєйши хори** (НК). З тим значеньом хаснує ше и синонимске словозлученє *ту Д*.

Применовнїк *на*

& 194.1. **Просторне значенє. а)** Основне значенє применовнїка **на –** унапряменосц на дакого/дацо: *пойсц* **на польо**, *ходзиц* **на прадки**, *одвезц ше* **на станїцу**, *висц* **на воздух**. – *Слунко нєобачлїво одходзело* **на заход** (Е. Коч.). – *Баба накладла полно* [бишалми] **на орман** (Е. Коч.).

Поняце у акузативе значи и подпору на хторей ше дахто/дацо трима (найчастейше то часц цела: *ноги, руки, пальци* и под.); управяци дїєслова у таких конструкцийох: *спущиц ше, спаднуц, поставиц, шедац, подопрец ше, руциц ше, зопнуц ше, подзвигнуц ше, ставац, положиц.* Напр.: *Без моци* [ше] *спущел* **на власни пети** (Лю. Соп.). – *Зопнул ше* [пес] ***на два ноги*** (М. Скуб.). – *Рафаїл ше подзвиг* **на локец** (Е. Коч.). – *Подопарти лєм* **на єдну караґулю** ..., *уцерам зной* (М. Кан.).

Дїєслова дотику ((*за*)*дуркац* и под.) хасную ше з меновнїками *дзвери, облак* и под.: *Задуркал му хтошка* **на облак** (М. Ков.). Синонимске словозлученє *до Ґ* (оп. & 153.1, 2).

б) За народни язик характеристичне и значенє „исц, путовац по напряму хтори водзи през одредзене населєнє (значенє ”via")“: *По Кирбаю тот дзень бачи Предняк оджаловал себе трошки та место простов драгов* **на Филїпов – Богоєво** *пошол по желєзнїци до Варадина* (Г. Кост.).

У сучасним язику частейше з тим значеньом хаснуєме применовнїк **прейґ** (оп. & 178.2, 1.г), а дакеди и применовнїк **през** (оп. & 206.1, 2.г)**.** У поровнаню зоз применовнїком **на**, тоти два применовнїки виражую ширше значенє: вони знача и напрям през одредзену територию: *Орґанизовани и путованя до Бечу* **прейґ Мадярскей** (РС) и през абстрактне поняце: *Драга до правих одвитох водзи* **през два** *основни* **демистификациї** (РС).

& 194.2. **Часово значенє.** З конструкциями ше виражую даскельо часово значеня:

а) Применовнїк **на** значи окончованє дїї у одредзеним часовим одрезку у терашньосци, будучносци або прешлосци. *Уж* **на стреду** *може очековац нови паданя* (РТВ). – **На нєдзелю** Омладинєц бави дома (РС). – *Кед ше пощесци,* **на рок** *або* **на други**, *будземе мац и свою хижку* (Е. Коч.).

Терашнї час: *Чи нє могли и мойо унучата при своєй баби, ...* **на тот святи вечар** *радовац ше ютрейшому дню* (М. Ков.)**. – На нєшкайши дзень** *наполнює ше и 40 роки од ошлєбодзеня* (РС). Прешли час: **На дзень школи** *отримана святочносц. – Схадзка отримана вовторок* **на шейсц годзин**. – *Приповедали пред шмикню* **на яр** (Е. Коч.).

Будуци час: *Як ше поприбераю* **на дзень школи** (М. Скуб.)**. –** *Поволуєме вас... на вовторок* **на шейсц годзин** (Лю. Соп.).

Прешли час: **На дзень школи** *отримана святочносц. – Схадзка отримана вовторок* **на шейсц годзин**. – *Приповедали пред шмикню* **на яр** (Е. Коч.).

Як синоними ше хасную ґенитивни словозлученя без применовнїка, у хторих назви часових терминох стоя з обовязну одреднїцу **идуци, тот**: *идуцей (тей) єшенї (жими, яри), идуцей (тей) недзелї*; – **Идуцей соботи** *пионире Искри... госцую у Равним Селє* (РС). – *У Београдзе ше* **того пиятку***... ма отримац 23. схадзку* (РС). (Прикметнїк *идуци* створени по образцу сербского *идући*. Словозлученя з тим прикметнїком досц части у литературним язику.)

б) Применовнїк ***на*** значи и окончованє дїї у гоч хторим чаше (иста дїя важи и за терашньосц и за будучносц и за прешлосц): *Шицки ше* ***на тоти роки*** *женя. – Предаваю углє по цени* ***на дзень випоруки*** (РС). – ***На швета*** *ше нє роби.*

в) Одредзене число повторйованьох або штредню меру дїї применовнїк **на** значи у конструкцийох: *Ганьча* **два раз на дзень** *мушела нацагац води* (Е. Коч.). – *Таку радосц земледїлци маю лєм* **раз на рок** (РС). – *Я лєм жичам... пар циґаретли* **на дзень** (Дю. Папг.).

Тото значенє виражує ше и з применовнїками **до**, **у** и **през***: два раз до рока (тижня); раз у року (мешацу, тижню). – Троши коло 50 кили цукру* **до рока**. – *Крава дава* **през рок** *стреднє по 7000-8000 литри млєка.* Исте значенє маю и присловнїки виведзени з єдинкох мерох часу: *дньово, тижньово, мешачно* и др. (оп. & 153.3, б.2)).

г) Применовнїк **на** значи и напредок одредзени часови одрезок у цеку хторого будзе тирвац *резултат дїї* управяцого дїєслова. Дїя управяцого дїєслова ше окончує скорей од того часового одрезка з цильом же би єй резултат тирвал у цеку истого одрезку. У позициї **А** часово термини (найчастейше єдинки мери часу) у конструкциї з основнима числовнїками и числовнїцкима присловнїками. Напр.: *Пошла* **на даскельо днї** *до своєй мацери* (Лю. Соп.). – *Предсидатель... вибрани* **на єден рок** (РТВ). – *Бул осудзени* **на два роки** (Е. Коч.).

ґ) По моделу словозлученя **на А** створени вирази **на старосц** и **на стари днї**: *Ноги зачувайце и годнї сце* **на старосц** *добре пешо ходзиц* (Етн.). Под уплївом сербского язика хасную ше и вирази з применовнїком *под:* **под старосц, под стари днї**.

& 194.3. **Причиново значенє. 1.** Применовнїк **на** значи *повод стану* або *пременки стану*. Управяци дїєслова знача:

а) „хоровац; умрец”: *хори* **на плюца (на шерцо, на печинку, на покрутки, на леукемию, на простату)**. – *Бул хори* **на глушку** *и оглух* (Етн.). – *Хоровал* **на гарло** *та мал зламани глас* (Г. Кост.). *Дохтор* [єй] *пренашол же хорує* **на покрутки** (Лю. Соп.). – *Дзивка* [му] *умарла* **на єфтику** (М. Скуб.).

Под уплївом сербского язика хаснуєме и применовнїк **од**: *хори* **од єфтики (од туберкулози, од тифусу)** (оп. & 171.6)**.**

б) „найсц ше у одредзеним стану”: **На тоти слова** *у Милоша затвардло шерцо* (Етн.). – *А* **на дохторову франту** *очивисно нє було нїкому до шмиху* (Дю. Папг.). – **На таки мужово слова** *муши плакац* (М. Ков.).

в) „пахнуц; шмердзиц”: *У городу пахло* **на пражене месо** (Е. Коч.). – *Вода шмердзи* **на нафту** (Лю. Соп.).

2. Применовнїк **на** значи *повод дїї*; управяци дїєслова знача „реаґовац на повод з увагу, бешеду, рухом и под.”: *Я мушим пойсц* **на тот розказ** (Етн.). – **На интервенцию** *младшого дохтора Рила, предлужели ми го* [морфий] *давац* (М. Кан.). – *У нашей жеми пребува* **на поволанку** *Председательства* (РТВ). – *А вон* **на тото шицко** *нє знал нїч инше повесц* (М. Коч.).

& 194.4. **Значенє мери** оддалєносци применовнїк **на** ма у конструкцийох: *Доходзим* **на двацец крочаї** *од декунґа* (М. Кан.). – *Прицагли ше дас* **на сто метери** *ту салашу* (Е. Коч.). – *Треба шац* **на 4 сантиметри** *глїбини* (НК). – **На три крочаї** *ше нє могло видзиц* (Е. Коч.).

& 194.5. **Значенє циля.** Тото значенє применовнїк **на** ма:

а) з дїєсловами рушаня и з материялнима меновнїками у позициї **А**; циль рушаня часц материї одн. бранє, приношенє часци материї. Напр.: *Зузана нє ходзела вецей* **на воду** (Е. Коч.); з тим значеньом хасную ше и словозлученя **по А** (оп. & 198.5) и **на Ґ** (оп. & 163);

б) з дїєсловами рушаня и меновнїками виведзенима з дїєсловних основох у позициї **А:** *идзе* **на роботу,** *пошли* **на лови***, ходза* **на преходзку**;

в) у фразеолоґизованих конструкцийох: *бренкац* **на узбуну**, *достац* **на дарунок**;

ґ) у функциї атрибута у словозлученьох *лов* **на заяци (на єленї, на лїшки***)* и под.

& 194.6. **Значенє способу.** Словозлученя з применовнїком **на** знача:

а) одредзене бависко: *Або ше бавме* **на войни** (М. Скуб.). [Слунко] *ше бави* **на джмурки** (Е. Коч.). – *Будземе* [ше] *бавиц* **на квизи** (М. Скуб.);

б) дїю з одредзеним резултатом; управяци дїєслова знача „розбиц, подрец, порезац, подзелїц и под.”: [Писмо] **на фалатки** *подарте* (Е. Коч.). – [Таблїчка] *би ше розбила* **на фалатки** (М. Скуб.). – *Порезал яблуко* **на струча**. – *Поскладала попейґлани шмати* **на громадки**. – *Подзелїц* **на два часци**;

в) дїю з хтору ше предмету дава одредзену форму: *Вязал ремень* **на ґузел** (Лю. Соп.). – *Фалат дроту закруциц* **на шильку** (Дю. Папг.). – *Завязац* **на машлю (на ключку)**.

Способово значенє маю и даєдни вирази: *Каждого набил* **на дереш** (М. Скуб.). – *Купую* **на кредит** (М. Скуб.). – [Хижи] *вше вецей будовани* **на шток** (НК). – Седмеро [шпиваю] **на седем гласи** (Дю. Папг.). – *купиц* **на борґ***, кричац* **на рату***, копац (ламац, кошиц* и под.) **на рендлапи** (= парцелу по парцелу)*, предавац* **на килу***, толковац* **на свой способ**.

& 194.7. **Значенє средства** маме у конструкцийох: **а)** *Бешедовали (догварели ше, чули ше* и под.) **на телефон**. – *Председатель ше обрацел народу* **на радио**. – *Провадзели нєприятельово рушанє* **на меселатов.**

З тим значеньом под уплївом сербского язика частейше хаснуєме применовнїк **прейґ***: прейґ телефона, прейґ радия* (оп. & 178.2, 2.б).

б) *Терпеши лапа* **на хлїсту***, а потьки* **на цесто**. – *Влапел вельку харчу* **на циґонь**.

Применовнїк *над*

& 195. Применовнїк **над** значи унапряменосц на место хторе ше находзи над даким/дачим. Напр.: *Спущела ше ... молга* **над валал** (М. Ков.). – **Над** ... **розриту жем** *почал ше спущовац вечар* (М. Кан.). – *Давяци дим зоз камионох* [ше] *спущовал* **над закрица** (М. Ков.). – *Рано ше цалком розцагло* **над батинске боїско** (М. Кан.).

Применовнїк *о*

& 196.1. **Часово значенє.** Применовнїк **о** значи час дїї хтори за одредзени одрезок оддалєни од момента бешедованя або одредзеней подїї. У позициї **А** часово єдинки або числово вирази. Напр.: *Нє може познєйше* [враціц]*?* **О тидзень,** *поведзме,* **о два***, ґа?* (Е. Коч.). – *Одселєл* [ше] **о два *чи* три роки** (Лю. Соп.). – **О два днї** *оцец ми приповедал* (Дю. Папг.).

З тим значеньом хаснуєме и применовнїк **после**: *Лєм* **после даскелїх минутох** *госци вировнали резултат* (РС). – *Слунечнїк би шмел присц на исте польо аж* **после пейцох-шейсцох рокох** (НК).

Дакеди ше хаснує и украшенє словозлученьох з применовнїком **о** *(о пейц роки)* зоз словозлученями типа *пейц роки по Л*: **о пейц роки по Л** и **о пейц роки после Ґ**. Напр.: *Шатву може окончиц* **о** *пейц-седем днї* **после кладзеня жеми** (НК). – **О** *два тижнї* **по тей догварки** *шмати... були на месце* (Е. Коч.).

& 196.2. **Значенє обєкта.** У сучасней бешеди ше ридко хасную застарени конструкциї народного язика з дїєсловами бешедованя и думаня у функциї дальшого обєкта. Напр.: *Хлопи вше* **о тото** *бешедую* (= вше **о тим** бешедую (о войни, лаґрох)). – *Най ци повем* **о того чловека** (= най ци повем **о тим чловекови**, за того чловека). – *Та дораз* **о мою шмерц** *бешедовац почалї* (Етн.). – *Приповедка* **о червене праше** (наслов народней приповедки о червеним прашецу). – **О кого** *ше бреше, того витор нєше (*нар. пригварка).

& 196.3. **Значенє атрибута**. Словозлученя з применовнїком *о* у функциї атрибута знача характеристични деталь предмета: *Предавали Плаштуково хлапци гармонику на два шори. Я мам ище гевту* **о єден шор** (Е. Коч.). Ридко словозлученє **о А** у функциї атрибута значи предмет з одредзеним характеристичним детальом: *Фуяра, фуяра* **о два-о три дзирки** (нар. писня). – *шаркань* **о дзевец глави**, *столчок* **о три ножки**, сукня **о два (три, штири) поли**, *пироги* **о три роги**. То застарени конструкциї характеристични за народни язик.

& 196.4. **Значенє додатку.** Ридко словозлученя з применовнїком *о* хаснуєме у функциї додатку за способ: *А окрем статку,* **о штири ноги** *по драже ище ходзи – палєнка* (Дю. Папг.). – *Вон добре пліва* **о руки** (= краул).

Конструкциї з применовнїками од – до и од – по

& 197. О тих конструкцийох оп. & 153.3, 2.

Применовнїк *по*

& 198.1. **Просторне значенє.** Применовнїк **по** значи рушанє, окончованє дїї або залапянє дакого/дачого зоз станом або прикмету по поняце у акузативе. Даєдни управяци дїєслова виведзени з префиксом **до-**: *допровадзиц, дойсц/доходзиц*, *добегнуц, доцагнуц*: *Дошли зме* **по** *вельку* **хижу** (М. Кан.). – *Запровадзим це* **по центер** (М. Скуб.). – *Зоз свою „Оперу за три ґроши” сцигли аж* **по фестивал** (НК). – **По** *сушедне* **место** *було пейц-шейсц километри* (Е. Коч.).

& 198.2. **Значенє мери.** Словозлученє значи досяґованє дїї або стану *по одредзену меру*: *После дижджох вода почала роснуц: перши дзень му була лєм* **по костки,** *други дзень* **до пол колєн**, *треци дзень* **по колєна**, *штварти* – **до паса** *(***по пас)**, пияти* **по перши**, *а нєшка му є уж* **по шию. –** *А конї западовали* **по брухи** *до шнїгу* (М. Скуб.). – *Зарекали ше же ше буду бориц за нього* **по остатню капку креви** (Д. Дефо). – *Дабоме же ше паноцец заблацел аж* **по колєна** (Г. Кост.).

& 198.3. Просторне значенє и значенє мери виражує ше и з применовнїком **до**. Хасноване применовнїкох **по** и **до** видиференцоване: даєдни конструкциї ше хасную лєм або найчастейше зоз применовнїком **до**, а други зоз **по**. Применовнїк **до** ше найчастейше хаснує з меновнїками *верх, сподок, дно*, *половка/пола: Випивал* **до** *самого* **дна** (М. Кан.). – *Положиц слами* **до верху** (Е. Коч.). – **До половки** *класи ше вишоровали* (Е. Коч.)**.** У других конструкцийох найчастейше ше хаснує применовнїк **по**.

& 198.4. **Часово значенє. а)** Применовнїк **по** значи же ше дїя, як по правилу, вецей раз повторює. Напр.: *Млади людзе и* **по пейц мешаци** *на вежбох* (Е. Коч.). – **По цали дзень** *заруцує цигонь на беґелю* (Лю. Соп.). – *Людзе спали и* **по два днї** (М. Скуб.). – *Знал сом так и* **по седем раз** *патриц исти-истучки филм* (Дю. Папг.).

Даєдни назви часових терминох *(дзень, тидзень, мешац)* хасную ше и з применовнїком **по** з локативом: *Мац* **по цалим дню** *дома* (М. Скуб.). Оп. & 221.2.

б) Применовнїк **по** значи и же ше дїя повторює єдно за другим у одредзеним числу часових одрезкох: *Уж* **по даскельо роки** *слаби слунечнїк* (= уж даскельо роки єден за другим був слаби слунечнїк). – [Оцец] *Пиє. Кед му мац гуторела же* [пре ньго] *одходзим,* **по два вечари** *пришол трезби дому, а трецого послал младшу шестру до карчми, та му принєсла дому* (М. Коч.) (= два вечари єден за другим пришол трезби дому). – *Я им крашнє гуторел* **по три раз***: Турци, нє ґажце ми оранє* (Етн.) (= як им гуторел три раз єдно за другим).

в) Числовнїцки вирази з порядковима числовнїками *по други раз, по шести раз* и под. знача же ше дїя предходно вецей раз повторйовала, а порядкови числовнїк указує на єй остатнє по шоре окончованє: *Фестивал ... „Червена ружа” почал* **по двацец штварти раз** *у Руским Керестуре* (РС). – *Кед мал* **по остатнї раз** *преступиц праг своєй ... хижи, покрадзме ше прежегнал* (Г. Кост.). Вираз *по перши раз* значи же ше дїя перши раз окончує, а потим ше ище вецей раз повторйовала.

Паралелно хаснуєме и конструкциї без применовнїка **по**: *Кед* **перши раз** *пошли* [на студню]*, та хлапец ше умил ... А кед* **други раз** *пошли, та увидзел шяту Пречисту ... А як* **треци раз** *пошли, та ше му зошицким очи счисцели* (Етн.).

г) Применовнїк **по** значи же ше дїя, повторйована у прешлосци у цеку вецей єднаких часових одрезкох, поровнує з дїю у терашньосци, у таким истим часовим одрезку. Меновнїк у позициї **А** у форми множини и з одреднїцу *други*. Словозлученє часто у препозициї ма присловнїк *як,* хтори значи поровнованє*: Алє* **як** *и вецей раз* **по други роки**, *и того мал конкретни задаток* (РС). – *Петро кус длужей спал* **як по други днї** (Е. Коч.). – [Жимнїца] *уж,* **як** *и* **по други роки***, набавена комплетно* (РС). – *Хлапци и дзивчата бавели ше и шмеяли исто так* **як** *и* **по други вечари** (М. Ков.).

Конструкциї можу буц и без присловнїка **як***:* **По други роки** *одходзел* [орац] *з ґаздом, тераз сам* (Е. Коч.). – **По други роки** *нам лєпше зродзело.*

& 198.5. **Значенє циля.** Применовнїк **по** хаснує ше, з управяцима дїєсловами рушаня, и зоз значеньом циля. Циль рушаня одредзене, окончовательови наменєне або познате поняце (живе существо або предмет).

Напр.: *Идзем* **по дохтора** (М. Кан.). – *Такой пойдзем* **по ню** [теку] (М. Скуб.). – *Кеди* [пойдзе] *до читальнї* **по кнїжку** (М. Скуб.)**. –** *Зашол рано* **по Мижа** (М. Скуб.).

Циль рушаня може буц и часц материї: *Посила* [ме] *до дутяну и* **по соль**, *и* **по цукер** *и* **по витрион** (Дю. Папг.). – *Най идзе* **по масц** *до апатики* (Дю. Папг.). – *Приходза* **по воду** *на артейску студню* (М. Кан.).

Применовнїк **по** найчастейше у литературним и народним язику значи же циль дії управяцого дїєслова уж видзелєна и дакому наменєна одредзена часц материї: *Идзем* **по цукер** значи: идзем по цукер хтори ми уж наменєни, одредзени по количестве, видзелєни, спаковани. Синонимски словозлученя **на Ґ** и **на А** знача же циль дії вжац, видзелїц, купиц часц материї. *Идзем* **на цукру** значи: идзем до дутяну и под. же би ми з векшого количества цукру видзелєли, одмерали менше количество. *Идзем* **на воду/на води** значи: идзем зоз студнї, потока и под. набрац одредзене количество води.

У наведзених трох прикладох у предходним пасусу авторе похасновали применовнїк **по**, гоч ше з тим значеньом звичайно хаснує применовнїк **на** (з ґенитивом и акузативом)**.** Прето у перших двох прикладох словозлученє **по А** заменлїве зоз словозлученьом **на Ґ***: Посила* [ме]*... и* **на солї,** *и* **на цукру** *и* **на витриону**, *Най идзе* **на масци** *до апатики***...**, а у трецим прикладу зоз словозлученьом **на А** *(*меновнїк *вода* звичайно ше хаснує з применовнїком **на** з акузативом, оп. & 194.5, а): *идзе* **на воду.**

& 198.6. **Значенє наменки** словозлученє **по А** ма як дополнєнє даєдних прикметнїкох и меновнїкох (часто зоз значеньом „опасни”, „опасносц”): [Цар Душан] *Витаманєл* **по державу** *опасни вирски рух ... Душан осетел опасносц Туркох нє лєм* **по свою державу**, *алє и* **по цалу Европу** (РК 1927). – *У тих колачох, без найменшей опасносци* **по здравє**, *годни уживац и диябетичаре* (РС). – *Бо шветова литература и єй мерадла важаци нє лєм* **по Югославию** (РС).

Тоти конструкциї хаснуєме под упливом сербского язика: *опасан* **по здравље**, *штетан* **по човека**. Наш еквивалент вироятно бул нєшка архаїчни применовнїк **пре** (обширнєйше оп. & 192.6)**.** У сучасним язику як еквивалент хаснуєме применовнїк **за** (хтори з тим значеньом тиж сербского походзеня).

& 198.7. **Дистрибутивне значенє.** У конструкцийох з дистрибутивним значеньом (значенє розподзельованя на єднаки часци) применовнїк **по** ма функцию присловнїка. Словозлученє з нїм може буц у функциї обєкта або субєкта.

У функциї обєкта: *Кажди одогнал* [царови] ***по два воли***, *лєбо швинї* (Етн.). – *Заволал их цар обидвох нука, дал им* **по сто дукати** (Етн.). – *Покурели кажди* **по трицец циґаретли** (М. Крлежа). – *Нє берце зоз собу вельо:* **по кошулю** *и* **по двої панталони** (Ґоґоль).

У функциї субєкта: *Каждого року* [на жем] *спаднє* **по 100 и вецей килограми** *отровних препаратох* (НК).

Кед значи роки старосци, словозлученє у функциї менового предиката або атрибута: *Мала двох хлапцох, ... уж* [им] *було* **по полтреца рока** (Етн.). – *Повицина ещи у дворе двойо млади гачата таки* **по три роки** *або* **по штири** (Етн.).

б) Дистрибутивне значенє з компоненту способу маме у конструкцийох: *Пущали* **по єдного (по двох, по штирох)** *нука.* – *Та так шором* **два по два** [конї] *прагалї до того коча да го вицагню* (Етн.). – *Щипали* [з хлєба] **фалаток по фалаток** (Е. Коч.). – *Шеф вола нука* **єдного по єдного.** Цале словозлученє може буц у форми номинатива: *Почали ше ґу моєй ґовлї злєтовац ґовляки. И* **по троме**, **по штирме** *нараз* (Г. Кост.). – *Уходза* **єден по єден (єдно по єдно, двойо по двойо).**

& 198.8. **Значенє способу** применовнїк **по** (у функциї присловнїка) ма у злученю з присловнїками

а) на **-о***: по ридко, по лєгко, по просто*, напр.: *Пошате зарно зишло* **по ридко**. – *Поприцискал боляце место* **по лєгко**.

б) на **-и***: по пански, по християнски, по вояцки, по товаришки; по руски, по мадярски*, напр.: *Облєка ше* **по пански**. – *Жиє* **по християнски**.

Применовнїк *под*

& 199.1. **Просторне значенє.** Применовнїк **под** значи унапряменосц на место хторе ше находзи под даким/дачим. За тот применовнїк важи надпомнуце ґу применовнїку **под** з инструменталом (оп. & 214.5. и & 213.7). Медзи дїєсловами з префиксами найчастейши дїєслова з префиксом **под-** (*подложиц, подохпац, подкладац*), **у-** *(ухпац ше, уходзиц)* и **за-** *(зариц, зацискац)*. Напр.: *Подложел руки* **под главу** (М. Ков.). – *Уцагли зме ше* **под розвалїни** (М. Кан.). – *Закукнул* [сом] **под оцову посцель** (Дю. Папг.). – *Пошедали* **под єдну тополю** (Е. Коч.). – *Покормацал* [ше] *попатраюци* **под стол** (Е. Коч.).

& 199.2. **Часово значенє.** Значенє часу дії блїзко пред одредзеним термином применовнїк **под** ма у виразох *под старосц* и *под стари днї: Роб, будзе* **под старосц** *добре* (Е. Коч.). Тоти два вирази сербского походзеня. Нашо еквиваленти: *на старосц, на стари днї* (оп. & 194.2, ґ).

Применовнїк *поза*

& 200.1. Применовнїк **поза** значи унапряменосц або повторйованє дії по простору хтори ше находзи за даким/дачим. Часто ше хаснує з меновнїками у форми множини, зоз чим ше ище баржей визначує значенє унапряменосци або повторйованя. Напр.: *Дружина ше...* **поза древа**... *приблїжовала ґу гарешту* (Е. Коч.). – *Бегаю по гумнє,* **поза слами** (М. Коч.) – *Пошли зме вец* **поза салаш** *на задок, ... та* **поза вельку шопу** *и чардак з оборами* (В. Кир.). – [Гук сирени] *преширел ше дзешка гет далєко* **поза побрежє** (М. Ков.).

& 200.2. Применовнїк **поза** дакеди погришно хаснуєме и зоз значеньом места и то з инструменталом (**поза валалом**) и з ґенитивом **(поза високей гори)**. Наш еквивалент и инструменталного **(поза И**) и ґенитивного словозлученя (**поза Ґ**) то словозлученє **за И**: место **поза валалом** гутериме **за валалом**, а место **поза високей гори – за високу гору.**

а) Применовнїк *поза* з инструменталом: *Кед* **поза Вепровачом** *я ше здогадал: „Ша, чловече, то його Ирина там ходзи до школи!”* (Я. Бак.) (треба: **за Вепровачом** *я ше здогадал) – Длуго мали вязи з племенами котри остали* **поза Карпатами** (НК 1948) (треба: *котри остали* **за Карпатами**). – [Побида] *котру вивойовали їх товарише роботнїци* **поза фронтом** (НК 1946) (треба: *їх товарише ...* **за фронтом**).

б) З ґенитивом применовнїк *поза* хаснуєме под уплївом сербского применовнїка **иза**: **Поза главного олтара** *випатрало так як цо випатра за театралнима кулисами* (М. Крлежа) (с. **иза главног олтара**; треба: **за главним олтаром** *випатрало так). – Запаметай:* **поза седмей стини** *босорково лягло, а вони нїґда нє шпя* (Ґ. Олуїч) (с. **иза седме стене**; треба: **за седму стину** *босорково лягло)*. *–Тото знанє ше глєда нє лєм пре виводзенє настави, алє и пре комуникованє* **поза настави** (РС 1985) (треба **поза наставу** або **звонка настави**).

За словозлученє **поза И** и **поза Ґ** зоз значеньом места нє маме потвердзеня у народним язику.

Применовнїк *помедзи*

& 201.1. Применовнїк **помедзи** значи унапряменосц по просторе хтори ше находзи медзи даким/дачим. Векшина управяцих дїєсловох виведзени з префиксом **пре-**, а найчастейше маю значенє „преходзиц”. Напр.: *Преходзим далєй* **помедзи два декунґи** (М. Кан.). – *Мешачок... пребивал ше* **помедзи хмари** (М. Ков.). – *Беґель... цо кривуля...* **помедзи поля** (Дю. Папг.). – *Пребивали ше його* [слунка] *зарї* **помедзи лїсца** *на древох,* **помедзи** *електрични* **дроти**, *та и* **помедзи** *ридки стари* **дески** (М. Скуб.). – *Я будзем мушиц и далєй ходзиц* **помедзи швет** (М. Ков.).

& 201.2. З тим значеньом применовнїк *помедзи* ше дакеди погришно хаснує з инструменталом: *Прейґ желєних чисцинох...,* **помедзи... древами...** *танцовала овечка Аска* (И. Андрич). – **Помедзи отоманом и креденцом** *лєдво* [ше] *могло прейсц ґу облаку* (В. Кир.). – *Квети ганьбліво дзвигали свойо красни главки* **помедзи осхнутим коровом** (НК). – Правилно би було: **помедзи древа** *танцовала***; помедзи отоман и креденц** *лєдво ше могло прейсц*; *дзвигали свойо красни главки* **помедзи осхнуте корово.**

З инструменталом ше применовнїк *помедзи*, тиж погришно, хаснує и зоз значеньом места дїї: *То було на граници* **помедзи Мадярску и Румунию** (правилно: *на граници* **медзи Мадярску и Румунию). –** *Нашо людзе розшати* **помедзи другима народами**, *хтори су у векшини ... Лєм єден Руски Керестур стої як руска оаза, як остров* **помедзи другима, нєрускима валалами** (РН).

Нє маме потвердзеня же применовнїк **помедзи** з инструменталом хасновани у народним язику. Словозлученє **помедзи И** вироятно представя комбинацию словозлученьох **медзи И** (значенє места) и **помедзи А** (значенє унапряменосци).

& 201.3. Под уплївом сербского язика применовнїк **помедзи** дакеди хаснуєме и з ґенитивом: *Розмер представя поровнанє або одношенє* **помедзи даєдного предмета** *природней велькосци и* **истого того предмета** *нарисованого*. *– Пиє ше* [чай] *барз помалки, а* **помедзи двох одпиваньох** *водзи ше конверзация* (РС).

Применовнїк *понад*

& 202.1. **Просторне значенє.** Применовнїк **понад** значи унапряменосц або повторйованє дїї по простору хтори ше находзи над даким/дачим. Напр.: *Рафал загвижджал* **понад нашо глави** (М. Кан.). – *Патрел нєодредзено* **понад брадло шена** (Е. Коч.). – [Ластовки] **понад закрице** ... *лєтали* (М. Ков.). – **Понад воду** *розлял ше моцни гук сирени* (М. Ков.). *– Паньваши колбасох повишаних на пойдових гредох* **понад** ... **громаду** *сухей кукурици* (Дю. Папг.).

& 202.2. Зоз значеньом унапряменосци применовнїк **понад** ше дакеди хаснує и з инструменталом: *Кадзи ше чупори ... челїчних птицох рушали* **понад нашима главами** (Дю. Папг.). – *Як* **понад нами** *прешли* [авиони]*, почали ше спущовац* (НК). – *Кульки* [нам] *часто гвиздали* **понад главами** (НК 1946).

Нє маме сиґурни потвердзеня же ше применовнїк **понад** з тим значеньом дакеди хасновал у народним язику.

& 202.3. Кед применовнїк **понад** твори словозлученє з меновнїком женского роду у єднини, вец словозлученє можеме похопиц и як акузативне и як инструменталне. Так виреченє *Птички чвиринкаю* **понад хижу** можеме похопиц на два способи: **1.** птички чвиринкаю лєтаюци по простору над хижу (у тим случаю би словозлученє з меновнїком хлопского роду *дом* глашело: *Птички чвиринкаю* **понад дом; 2.** птички шедза и чвиринкаю на дротох над хижу (у тим случаю би словозлученє з меновнїком *дом* глашело: *Птички чвиринкаю* **над домом**. Таки и приклади: *Пробуєм ю* [хусточку] *завязац* **понад рану**. *– Я ю* [заставу] *високо подзвигнул* **понад главу** (Дю. Папг.).

& 202.4. **Значенє количества и мери.** Применовнїк **понад** у литературним язику, з числовнїками и виразами за количество у постпозициї, значи количество векше од того хторе означене з тима виразами: *Єст их* **понад сто**. З другима меновима словами у постпозициї значи висину, длужину и под. векшу од тей хтору тоти меново слова означую. Значенє количества и мери применовнїка *понад* вироятно кнїжкового походзеня (пор. українске *понад норму, понад план).*

З тим значеньом применовнїк *понад* хаснуєме зоз трома припадками**:**

З номинативом: *У меху було* **понад пейдзешат єдна** *кила.* – **Понад половка** *кукурици у чардакох у велькей мири погубена* (РС). – *Отримани крос, на котрим участвовали* **понад два тисячи школяре** (НК).

З ґенитивом: [Ограда] *з колїкох* **понад чловековей глави**. – [Статуи] *з нєзрозмирно велькима главами* **(понад трецини** *цалей фигури)* (РС). – *Ламачка кукурици окончена на* **понад половки** *засадзених поверхносцох* (РС). – [Особи] *котрим висота* **понад предписаней** (Ґ. Олуїч). З ґенитивом ше применовнїк *понад* хаснує под уплївом сербского язика, пор.: **преко једне хиљаде, преко половине**.

З акузативом: *Прикоч чежки* **понад єдну тону. –** „*Мепол" обачлїво звекшал ... вивоз на* **понад 450.000 долари** (РС). – *Одкупени коло 2050 ваґони, цо за даскельо проценти* **понад план** (РС). – *Вона ми приповедала о стварох котри були* **понад мойо знаня** (Р. Киплинґ).

Форми номинатива и акузатива у тих словозлученьох найчастейше єднаки. Розликовац номинативни и акузативни словозлученя найлєгчейше можеме так же на концу словозлученя похаснуєме меновнїк женского роду *(кила, тона, литра)*, хтори у акузативе будзе мац форму на *-у*: *На прикоч накладзена* **понад єдна тона** (номинативне словозлученє), *Прикоч чежки* **понад єдну тону** (акузативне словозлученє).

& 202.5. Еквиваленти словозлученьох **понад Н/Ґ/А** у народним и литературним язику – словозлученя **вецей як Н** и **вецей од Ґ**: *Уж* **вецей як сто леґинє** *зоз тей стражи однєшени* (Етн.). – *Дал вон позволовац вельо панох ... Було их* **вецей як двасто** (Етн.). – *Пошали* **вецей як седемдзешат гольти** *конопи.* – **Вецей як половка** *квартельох старша од 20 роки* (РС).

Под уплївом сербского язика ше, и у бешедним и у литературним язику, зоз значеньом количества и мери хасную и словозлученя з применовнїком **прейґ**: *прейґ сто литри, прейґ половки* (оп. & 178.2, 3).

& 202.6. Словозлученє **понад Н/Ґ/А** часто хаснуєме и у фразеологийних виразох. **Понад А***: Спознал сом по першираз зло – зло* **понад меру** (Г. Кост.). **Понад Ґ***: Алє их* **понад шицкого** *зачудовало як сом направел утвердзенє* (Д. Дефо). – *жита сом мал коло 68 метери по гектаре, цо* **понад очекованя** (РС). Вираз **понад меру** зме превжали з українского язика, а други наведзени вирази сербского походзеня: *понад шицко(го) < с. изнад свега, понад очековања < с. изнад очекивања.*

Применовнїк *попод*

& 203. Основне значенє применовнїка **попод –** унапряменосц або повторйованє дії по простору хтори ше находзи под даким/дачим: *Преходзел* [*сом*] ***попод конари*** *багрена* (Лю. Соп.). – *Муряюци ше* **попод воду***, становел ше аж при мнє* (Дю. Папг.). – **Попод** *шиви нїзки* **хмари** *тоти витри знали подзвигнуц и нєсц лїсце з кукуричанки* (М. Ков.). – *Мотал ше* [пес] **попод ноги** (Дю. Папг.)**. –** *И розпирсли зме ше...* **попод** *сами* **ягоди** *коло ярку* (Дю. Папг.).

Применовнїк **попод** часто значи и унапряменосц *коло подножя* дачого: **Попод облак** *преходзели людзе* (Лю. Соп.). – *Оскар крачал* **попод хижи** (Е. Коч.).

Компоненту способу виражую конструкциї: **Попод руки** [ме] *притримую* (М. Кан.). – *Цошка* **попод нос** *прежубротал* (Дю. Папг.).

Применовнїк *пре*

& 204.1. **Причиново значенє.** Основне значенє применовнїка **пре** причиново. Його друге значенє – значенє циля. Тоти два значеня дакеди ше дотикаю, прето же причина дії може буц источасно и єй циль. Прето их треба розгранїчиц з трансформацию словозлученя **пре А** до причинового одн. намирного виреченя. Виреченє *Мац була у школи пре сина* можеме похопиц з контекста. Кед успих сина слаби, о чим мац уж зна, скорей то похопиме як причину єй одходзеня до школи, та виреченє трансформуєме до причинового: *Мац була у школи,* **бо ше син слабо учи**. А кед мац була опатриц яки можлївосци за синово дальше школованє, вец словозлученє **пре А** ма значенє циля: *Мац була у школи* **розпитац ше** *дзе би ше син могол далєй школовац.*

З применовнїком **пре** виражує ше найобщейше причиново значенє. Прето зоз нїм найчастейше заменлїви други применовнїки з причиновим значеньом (**од, за** и др.), хтори маю узши значеня.

Применовнїк **пре** найчастейше означує поняце (предмет, особу, обставини, стан) хторе дава причину, повод за окончованє процеса дїєсловней дії. Напр.: *Бил ме* [оцец]... **пре єден обични празни мех** *хтори сом... здзал на главу* (Дю. Папг.). – *Пошол по нєдобрих драгох...* **пре хтори** *зме ше и розишли* (М. Ков.). – *Штефан, тот цо сом* **пре ньго** *шедзел у гарешту* (Е. Коч.). – *Вона... вше чувствує кед ми* **пре дацо** *чежко* (Лю. Соп.). – **Пре слабше рушанє** [крави] *зявюю* [ше] *компликациї при целєню* (НК). – *Дармо кричи при капурки* – **пре телевизию** *го нїхто нє учує* (М. Скуб.).

& 204.2. **Значенє циля.** Конструкциї з применовнїком **пре** виражую и причиново-цильово значенє: спричиньовач дії источасно и єй циль: **Пре обезпеченє голого живота** *насельовали... пусти жеми* (М. Ков.) = **же би обезпечели** голи живот, насельовали... – *Улїзує* [ше]*, алє* **пре себе** (Е. Коч.) = улїзує ше, алє **же би** йому було добре.

& 204.3. **Значенє наменки.** У прешлосци зме применовнїк **пре** хасновали и зоз значеньом наменки место применовнїка **за** (хтори нєшка хаснуєме под сербским уплївом). Ґуторели зме *Купели шмати* **пре дзеци**, а нєшка ґутериме: *Купели шмати* **за дзеци** (оп. & 192.6-192.7).

Применовнїк *пред*

& 205.1. **Просторне значенє.** Применовнїк **пред** значи унапряменосц на место хторе ше находзи пред даким/дачим. Напр.: *Штафета... сцигла...* **пред СДЦ „Войводина"** (РС). – *Шицки зме бежали* **пред валалску**

хижу (Дю. Папг.). – *Одходзиш? – нєздобачки станула* **пред нього** (Е. Коч.). – *Кед нараз – з гущави вибегнул* **пред нас** *хлапец* (М. Коч.). – *Вони двойо спокойно патра дзешка* **пред себе** (Лю. Соп.).

З тим значеньом ше хасную и применовнїки **опрез** и **напрез** (оп. & 173.1-173.2). Вони характеристичнєйши за младших авторох.

& 205.2. **Часово значенє.** Применовнїк **пред** значи и час дїї пред даяку акцию або збуваньом: **Пред сцигованє *Ш*тафети**... *виведзена пригодна... програма* (РС). – *И тераз* **пред тот** *трицец шести подаровани святочни* **вечар** *так би Микола бул любел дознац* (М. Ков.).

З тим значеньом словозлученє **пред А** хаснуєме под уплївом сербского язика (серб. *пред стизање Штафете, пред Нову годину* и под.). Еквиваленти у народним и литературним язику:

***** словозлученє **пред И** (применовнїк **пред** з инструменталом): **Пред сцигованьом штафети** *виведзена пригодна програма*;

***** часово виреченя: **Пред тим як сцигла Штафета** *виведзена пригодна програма.*

Применовнїк *през*

& 206.1. **Просторне значенє.** З применовнїком **през** виражуєме двояки просторни одношеня:

1. Применовнїк значи унапряменосц през тродимензионални простор або през предмет (сербски еквивалент з тим значеньом словозлученє **кроз А**):

а) *Василь як* **през молгу** *видзел пред собу ... брата* (М. Ков.). – *Вец ше* **през общи галайк** *чує и розумлїви глас* (М. Кан.). – *Повязал ... слова котри кус скорей чул* **през бурю** (М. Коч.). – *А я ... бежал закукнуц* **през поскони** *на долїну* (Дю. Папг.).

б) Предмет може буц у форми мура, преградзеня и под: *Крашнє ше* **през закрице** *могло патриц на нєбо* (Е. Коч.). – *Як* **през мур** *чул розказ: Рушаме!* (М. Ков.).

в) Напрям виражую и конструкциї з дїєсловами зоз значеньом „патриц; бешедовац; слухац” и „исц, преходзиц и под.” и з меновнїками *облак, дзвери, комин* и под.: **През облак** *видзи шветло* (Е. Коч.). – *Закукнул* **през дзирку на дзверох** (Лю. Соп.). – *Уходзим* **през розкивану капурку** *до двора* (М. Кан.). – *Прешла* **през уходни дзвери** (М. Коч.). – *Най ше идзем припатрац лєм* **през облак** (Етн.). – *Магистер бежи ... з хижи* **през облаки**, *газдиня бежи* **на дзвери** (Етн.).

Зоз значеньом под **в** хаснує ше и применовнїк **на**, хтори характеристичнєйши за народни язик: *Почали* [ше] *гарнуц* **на дзвери** (М. Скуб.). – **На облак** [ше] *припатрали* (Етн.). – **На ключову дзирку** *ше припатралї* (Етн.). – *Пита ше му Сучка-Янчи* **на облак** (Етн.). *Шлєпик ... закукує* **на дзвери** (Е. Коч.).

2. а) Применовнїк **през** значи и унапряменосц по поверхносци дакого/дачого. За розлику од применовнїка **по** (з локативом), з хторим ше указує на поверхносц у чиїх границох ше дахто/дацо руша (*бежи* **по пажици**, *ходзи* **по хижи**, оп. & 221.1, I), з применовнїком **през** ше визначує *пререзованє* тей поверхносци (*пребег* **през пажицу**, *прешол* **през хижу**). Окреме ше тото пререзованє наглашує з дїєсловами з префиксом **пре-.** Напр.: *На час преходзиме* **през Бездан** (М. Кан.). – [Турки] *преходзели* **през Бачку** (Е. Коч.). – *Жандаре* [го] *гонєли* **през валал** (М. Кан.). – *Здраво – одгукло* **през цали двор** (Дю. Папг.). – *Як кед би каменєц прешол* **през нашу заграду** (Дю. Папг.). – *Драга нас водзела* **през єден лєшик** (М. Коч.).

Сербски еквиваленти – применовнїки **кроз** *(проћи кроз шуму)* и **преко** *(невреме је прошло преко наше баште).*

б) Поняце у акузативе значи и видлужену поверхносц (рику, драгу и под.), а напрям го пререзує крижом: *Вон пошол ту Дунаю, прегнал коня* **през Дунай** *крижом, пошол на други бок* (Етн.). *Прегнали статок* **през драгу**.

Сербски еквивалент – применовнїк **преко**: *Протерали су стоку* **преко пута**.

Кед поняце у акузативе **мост**, сербски еквивалент тиж применовнїк **преко***: Справелї мост, алє хто тамаль ишол* **през тот мост**, *... плациц мушел на мосце* (Етн.).

в) У слїдующих прикладох поняце у акузативе значи вертикалне препреченє (мур и др.), а управяци дїєслова знача „преруциц ше з єдного боку на други”: *Преруцел* [ше] ***през мурик*** *до двора* (Е. Коч.). – *Кед будзе богати, нє будзе ше му нужно драпац* **през проща, мурики и плоти** (Е. Коч.).

З тим значеньом частейше хаснуєме применовнїк **прейґ** (оп. & 178.2, 1.в). Сербски еквивалент применовнїк **преко**.

г) Применовнїк **през** дакеди хаснуєме и зоз значеньом напряму през одредзене населєнє и под. (значенє „via”; сербски еквивалент применовнїк **преко**): *З вибудову асфалтней драги од Шиду по автодрагу* **през валали Ґибарец, Бачинци и Кукуєвци**, *тоти валали ... достали асфалтни драги* (НК). – *Твердзел* [сом] *же по Валєво треба лєм исц просто* **през Шабац** (РС).

Частейше з тим значеньом хаснуєме применовнїк **прейґ** (оп. & 178.2, 1.г). За народни язик характеристични и применовнїк **на** (оп. & 194.1, б).

& 206.2. **Часово значенє. а)** Применовнїк **през** значи *длужину тирваня дїї*. У позициї **А** часово термини *(дзень, тидзень, мешац, рок)* з числовима виразами у препозициї. Применовнїк **през** з тим значеньом феквентнєйши у народним язику и при старших авторох: **През штири роки** *служел у тей малей церкви* (РК 1927) = штири роки служел. – *Вон* **през вельо роки** *кончел свою роботу* (Е. Коч.) = вельо роки кончел роботу. – **През вецей роки** *у нас жил* (Г. Кост.) = вецей роки жил у нас. – *Шила це* [кошульку] ***през тидзень***, *плакала кажди дзень, шила це* **през мешац**, *плакала кажди час* (нар. писня) = шила це тидзень, ... шила це

мешац. – *З боку министерства за просвиту було и далєй одцагованя и* **през даскельо роки** (НК) = и по даскельо роки.

У литературним язику тоти словозлученя з применовнїком **през** поциснути од конструкцийох без применовнїка: *шила це* **тидзень***;* **штири роки** *служел.*

б) Конструкциї без числового виразу опрез меновнїка знача окончованє дії у одредзеним часовим одрезку**:** *Оскар робел нєсебично* **през дзень** (Е. Коч.). – *Єст у нєй* [предавальнї] *шицко цо потребне ...* **през цали рок** (РС). – **През тидзень***, у школи*, дознали єден од другого (Е. Коч.). – **През тот период** *отримани вецей схадзки* (РС). – *Кед навял* [шнїг] **през ноц***, а на грубо до полдруга вата* (М. Скуб.). – *Прето ю* [беґонию]*, окреме* **през лєто***, треба прикармйовац ... Так пестована беґония будзе квитнуц и* **през жиму** (РС).

Словозлученя *през дзень, през ноц, през лєто, през жиму* маю як синоними присловнїки *воднє, вноци, влєце, вжиме: Нїзки температури и* **вноци** *и през дзень... потвердзели же жима сцигла* (РС). – *А звекшовало би ше и трошенє води, окреме* **влєце** (РС). – **Воднє***,* [в]*ноци* [герлїчка] *гуркотала* (Етн.).

З тим значеньом ше хаснує и применовнїцки вираз **под час**, хтори у позициї **Ґ** ма нєчасово, ридко и часово термини (оп. 245.1-245.3): *Курс би ше отримовал* **под час розпусту** (РС) > *Курс би ше отримовал* **през розпуст.**

& 206.3. **Значенє постреднїка.** З применовнїком **през** ше виражує и значенє постреднїка. Постреднїк прейґ хторого ше дія окончує найчастейше абстрактне поняце и то: **а)** робота, акция; форма активносци: *витвориц цилї* **през борбу***,* **през роботу** *премагац слабосци, учиц ше* **през бависко***, окончовац наставу* **през вилєти и нащиви музейом***, ришиц проблем статкарства* **през услужне карменє***, видвойовац 1%* **през месни самодопринос***, участвовац у вибудови жеми* **през рижни форми** *дїялносци;*

б) новини, книжки и под.: *найсц драгу ґу читачом* **през новини***, орґанизовац акцию* **през рубрику** *у новинох, совитовац кооперантох* **през додаток** *за польоприврєду*;

в) культурне, уметнїцке и др. витворенє; резултат одредзеней дії: *представиц ше публики* **през писню и танєц***, регуловац питанє* **през закони**, *успих виражени* **през резултати***, виражиц свойо становиско* **през слова своїх юнакох**; **г)** установа: *запровадзовац асимилацию* **през школу**.

Значенє постреднїка ше виражує и з применовнїками **прейґ** (оп. & 178.2, 2) и **зоз** (оп. & 210.2, 2).

& 206.4. **Значенє мери** за длужину применовнїк **през** ма у прикладох: *Рафаїл ше надумал врациц дому ... Нє прешол анї* **през даскельо хижи***. Споза ягоди вишла Меланка, та опрез нього* (Е. Коч.). – *Одрезала мац вельки фалат* **през цали хлєб***, дала му* (Г. Кост.). – *А кукурица* **през седем роги** *на метер висоти посипана на пойдзе* (РС 1946).

ИНСТРУМЕНТАЛ

& 207.1. Инструментал ше у руским язику найчастейше хаснує з применовнїками, ридко без применовнїкох. О нєпродуктивносци безприменовнїкового инструментала гутори и факт же у тей функциї можу буц лєм меновнїки *(*иду *беґельом,* пошли гевтим *боком)*, а нє и заменовнїки (нїґда напр. нє гутористе: *Тобу* є задовольни, а *нами* нє). О инструменталу у нашим язику потераз писал др А. Дуличенко (Jugoslavo-Ruthenica, 234).

Инструментал без применовнїкох

& 207.2. Безприменовнїков инструментал хаснуєме у функциї додатка предикату и у функциї менового предиката. Форму инструментала найчастейше маю меновнїки хлопского и штреднього роду *(*напр. *постал паном, рабом* и под.*)*, барз ридко и меновнїки женского роду *(*напр. *справел ше брамушку, лїшку* и под.); ридки и инструментал у форми множини *(*напр. *тримаю ше його длужнїками)*.

& 207.3. **Додаток предикату. а)** У тей функциї хаснуєме даєдни адвербиялизовани форми меновнїкох и то: **1)** як додаток за способ: *крижом, боком, верхом, задком, скоком „*цо скорей, швидко”; *Ходзел по швеце наздлуж и* **крижом**. **2)** як додаток за час: *роками, вечаром*; *Волїм твойо писнї цо их чуц* **вечаром** (Г. Кост.); **3)** як додаток за место: *крайом „*коло краю”. **4)** як додаток за меру у виразу *роком старши „*рок старши”: *У авґусту будзем мац дванац роки. Старши* **роком** *одо мнє хлапци уж ше почали розходзиц з валалу* (Е. Коч.).

б) Функцию додатку за место маю и даєдни словозлученя хтори знача: **1)** рушанє у єдним або вецей напрямох по одредзеним пространству; з тим значеньом заменлїви су зоз словозлученьом *по Л.* Напр.: *Зашкрипя капури, розбегую ше кочи* **валалом** (М. Бирк.) > *розбегую ше кочи* **по валалє**. – **Валалом** [ше] *пренєсол глас* (Дю. Папг.) > **По валалє** *ше пренєсол глас*. – *Ей, Ружко, Ружко, до камиона з нєпознатим чловеком и гайд* **шветом** (Дю. Папг.) > ... *и гайд* **по швеце**.

2) рушанє по одредзеней траси (по драги, уліци и под.); и з тим значеньом су заменлїви зоз словозлученьом **по Л.** Напр.: *Вона пошла* **єдним шором***, а вон пошол* **другим шором** (Етн.) > *Вона пошла* **по єдним шоре***, а вон пошол* **по другим шоре**. – *Годни* [ладї] *исц од Вербасу* **главним беґельом** (НК 1948) > **по главним беґелю**. – *Я пошол* **тим боком***, а вон* **гевтим боком** [улїци, беґелю и под.]**. –** *Врацел сом ше* **нашим шлїдом** *до валалу* (Р. Киплинґ). – *Рушела до швета ...* **утоптанима узкима дражками** *родичох своїх* (М. Ков.).

Меновнїки женского роду у форми инструментала: *Вон як ишол* **орсаґ-драгу**, *здогонєл два кочи* (Етн.) > *ишол* **по орсаґ-драги**. – *Иду* **драгу**, *а так ше розгваряю* (Етн.) > *иду* **по драги**.

Меновнїки у множини у форми инструментала: *Помали* **дильовами** ... *вежу* [жито] *дому* (М. Бирк.).

Даскельо конструкциї фразеологизовани: *пойсц* **свою драгу/свойов драгов/свойом драгом** (= пойсц по своєй драги), *пошло* **мутном водом** (= однєсла вода, препадло), *исц* **своїм цеком** (тот остатнї вираз – калк сербского *ићи* **својим током**). Напр.: *Конї пошлї* **свою драгу**, *Янчи пошол* **свою драгу** (Етн.). – *Моника пошла* **свойом драгом**, *а вона цо?* (Дю. Папг.). – *Под облаком* **чече чурчком** *вода* (РН).

& 207.4. **Менови предикат.** Найчастейше ше безприменовнїков инструментал хаснує у функциї менового предиката и то як дополнєнє нєполнозначних дїєсловох *буц, постац, остац, (на)правиц, (на)правиц ше, випатрац, видзиц ше, чувствовац ше, волац, волац ше, наволац, наволац ше, преглашиц, преглашиц ше, меновац, тримац, тримац ше, представяц, значиц, претвориц, претвориц ше, прейсц „*пременїц стан" и др. Таки инструментал частейши у старших авторох.

а) Менови предикат зоз звязку **буц**; еквиваленти у сучасним язику – форми номинатива)*: Уж бул* **вельким паном** (Етн.) > *Уж бул* **вельки пан**. – [Церква] *у хторей* **була** *гліна* **патосом** (РК 1927) > *гліна була* **патос**. – **Яким страшним чудом бул** *за ньго* [тащка] *пес* (РК) > **Яке страшне чудо** *бул за ньго пес*. – **Членом** *може* **буц** *кажди без розлики пола* (РК) > **Член** *може буц кажди... – Бо того дня, кед страциме свой руски язик, престали зме* **буц** *за навики* **Русинами** (РК) > *престали зме* **буц Русини.**

б) Словозлученя з дїєсловами *остац, постац*, *правиц ше* и з їх синонимами; место инструментала нєшка тиж вельо частейше хаснуєме номинатив*: Заш вон лєм мушел остац* **леґиньом** (Етн.) > *остац* **леґинь**. – *Най ше зна шор: жобрак ма* **остац жобраком**, *а ґазда* **ґаздом** (М. Ков.). – [Кед ши] **постал ґуляшом** (Етн.) > *Кед ши постал* **ґуляш**. – **Правя ше дураками** > *Правя ше* **дураци**.

в) Конструкциї з дїєсловами *волац, волац ше, наволац, наволац ше*; як еквиваленти ше хасную: **1)** конструкциї з номинативом (при чим ше меновнїк у номинативе дакеди кладзе до наводнїкох); **2)** вреченя типа: *повесц дакому (волац дакого) же є + номинатив*. Напр.:

Яке тот тащок пирко ма цо **ше** *вон* **шкорванком вола**? (Етн.) > *Яке тот тащок пирко ма цо ше вон* **шкорванок вола**. – *Кед* **ше волаю Руснаками**, *теди думаю лєм на себе* (РК 1921) > *Кед ше волаю* **Руснаци**. – *Алє тото же ме* **наволує куриплахом**, *е, то уж нє можем пребачиц* (М. Ков.) > *же ме наволує* **куриплах**; або: *же ми гутори же сом* **куриплах**. – *А нє приключуєм ше ту гевтим котри Ґубера наволали* **зраднїком** (Ш. Гуд.) > *Ґубера наволали* **зраднїк**; або: *Ґуберови гварели* **же є зраднїк**.

1) Приклади з еквивалентами з номинативом: *Вербас у маю* **волаю Дом поезиї** (РС). – *Здзерали християньски народ, хтори* **волали „рая"** (РК). – *Думанє котре я ту* **наволуєм думанє українофилох** *може у терашнїм чаше тримац як урядове* (Твор. 1984). – *Тоти котри себе* **наволую Русини** *або* **Руснаки (Руснаци)** *припадаю або православней або ... уніятскей ... церкви* (Творчосц 1984). – *Яша Баков, котрого велї з правом* **наволую „леґенда нашого спорта"** (РС). З номинативом преложене зоз сербского и тото вреченє: *Он је то* **називао чаврљањем** > *Шедал приповедац з нїма* [псами] *на длугоко (вон то наволовал „***жубротанє"***)* (Дж. Лондон)**.**

2) Приклади з еквивалентним вреченьом типа **повесц же є + Н**: *Тераз ше вола же є „***свой" ґазда** (Дю. Лат.). – [Живот] *котри анї нє може наволац же то* **живот** (М. Ков.). – *Одкеди ше у Бачкей розпознал зоз Сербами ... та ше сам називал ... же вон „***руски Кральович Марко"** (Г. Кост.). З таким вреченьом преложена и тота конструкция: *И назва Тома неваљалим, порочним, простачким* **дерлетом** > *Та на Тома злярмала* **же є** *нєдобри, прости, гришни* **рапух** (М. Твен).

Под уплївом сербских конструкцийох типа **наз(и)вати некога неким** инструментални конструкциї з дїєсловом *наволац (ше)* у сучасним литературним язику продуктивнєйши од других конструкцийох з безприменовнїковим инструменталом. То илуструю и тоти приклади з прекладох: *Судија стави руку Тому на главу , назва га* **силним момчуљком** > *Судия положел Томови руку на главу и* **наволал** *го* **силним хлапчиском** (М. Твен). – [Шумица] *тако је порасла да се у то време пре могла* **назвати шумом** (Д. Дефо) > [Лєшик] *так вироснул же ше у тим чаше скорей могол* **наволац лєсом.**

г) Словозлученя з дїєсловами зоз значеньом „претвориц (ше)"; еквиваленти им словозлученя **на А** и **до Ґ** (тото друге сербского походзеня): *Вон* **ше справел орлом** (Етн.) > *Вон ше справел* **на орла**; або: *Вон ше претворел* **до орла**. – **Справел ше брамушку**, *на ключову дзирку вошол* (Етн.) > *Справел ше* **на брамушку***;* або: *Претворел ше* **до брамушки.**

ґ) Конструкциї з управяцима дїєсловами зоз значеньом „направиц дакого даким" *(правиц, направиц, справиц, робиц, зробиц, твориц)*; еквивалентни конструкциї типа: **направиц з дакого спреводзкоша** (модел: **направиц з Ґ + А**) одн. **направиц дакого шалєного** (модел: **направиц А + А**)*: Мнє сце* **направелї жобраком** (Етн.) > *Направели сце зо мнє* **жобрака**. – *Ютре це шлєбодзим ... за тото же ши нас справел* **маґарцом** (Етн.). – *А кед обачи бунду у мнє ... Такой ме* **направи крадошом** > *направи зо мнє* **крадоша. –** *Шицко то гласне и надрилююце цо город твори* **городом** (Крлежа). – *Янко любел з тим людзох забавяц и* **шалєнима их робиц** (Г. Кост.).

Приклади з еквивалентнима конструкциями: *Видзим же ме уж зошицким* **шалєного правя** (Етн.). – *Три боја ...* **начинили** *су* **га господарем** (Дж. Лондон) > *Три борби* **створели з нього ґазду** (Дж. Лондон)**.**

д) Словозлученя з дїєсловами *тримац (ше)*, *преглашиц (ше)*, *припознац, вибрац* и под.; еквивалентне словозлученє **за А***: Послухай мнє, а я це поставим* **своїм дворником** (Етн.) > *я це поставим* **за свойого**

дворника. – **Преглашел ше** *1910.* **кральом** (РК) > *Преглашел ше 1910.* **за краля**. – *Кед им вимодлї помилованє, буду* **ше тримац** *його* **длужнїками** (Д. Дефо) > *буду ше тримац* **за** *його* **длужнїкох**. – *Векшина швета ... преглаши це* **чкодлївим** (Ю. Там.) > *Векшина швета преглаши це* **за чкодлївого**.

Синоними виреченьох з дїєсловами зоз значеньом *тримац (ше) „сматрати (се)" то и виреченя типа*: **1) трима (ше) же є + Н**; **2) трима ше як + Н**. Напр.:

1) *Там дзе себе чловек* **думал же є нєзаменлївi**, *идзе далєй без нього* (РС). – *Маря тримала* **же** *єй муж* **цихи чловек** (М. Пап).

2) Як занїманє ше будзе тримац *и шпиванє на свадзбох и вашарох* (РС) (по сербски тото виреченє би глашело: **Занимањем ће се сматрати** *и певање...)*. – *Мал и сина у школох, та го* **тримали як чловека** *з мудрейшей фамелиї* (Дю. Лат.).

Приклади з преложених творох: *Стрпљиво је сносио ситне ћуди свога кмета,* **сматрајући их мањом невољом** > *Сцерпезлїво зношел дробни видумства свойого кмета,* **рахуюци их як меншу бриґу** (И. Андрич). – *Сваки излаз из овог стања ... треба* **сматрати спасењем** > *Кажди виход зоз того стану ... треба* **тримац як ратунок** (Д. Дефо).

Инструментал з применовнїками

Применовнїк *горе*

& 208. Основне значенє применовнїка **горе –** рушанє або унапряменосц спрам горе. Словозлученє **горе И** застарене и нєшка є нє продуктивне. Хаснуєме го лєм у даєдних присловнїцких виразох зоз значеньом напряму, способу и под. Даєдни з тих виразох нєшка нє чувствуєме як словозлученя и пишеме их як єдно слово (дакеди и на двояки способ: вєдно и окреме). Таке напр. слово *горебздом*, хторе настало од виразу *горе бздом*: *б(е)зд* значи „задок", а вираз *горебздом* значи „горе зоз задком", т. є. „на главу". То тиж и присловнїк *гореводом „с.* узводно", хтори зложени з виразу *горе + водом.* Приклади:

На другу громаду положел овцу **горе брухом** (Етн.). – *Та ше з ню чамец* **горе бздом** *обрацел* (Етн.). – *Положи ше нож гу погару* **гореконцом** (НК). – *Дєрзелез ше рушел* **горе брегом** (И. Андрич; вираз значи „*с.* уз брег"). – *А чоркан ше того майского дня бул вицагнул* **горебрегом** (И. Андрич). – *Рано ше* [унук] *лєдво дзвига зоз посцелї* **горезадком**, *а я теди пофрантуєм же будзе буря* (М. Гор.).

Нє муша шицки вирази значиц напрям спрам горе. Напр. *горе валалом* значи „по валалє": *За нїма остало шпиванє дзивчатох и лярманє хлапцох цо ше шейтали* **горе валалом** (Дю. Лат.).

Применовнїк *долу*

& 209. Применовнїк **долу** значи рушанє або унапряменосц спрам долу. Як и словозлученє **горе И**, и тото словозлученє нє продуктивне. Зачуване є у даєдних присловнїцких виразох: *долуводом/долуводу „с.* низводно", *долу брегом „с.* низбрдо". Напр.: *Так ше згварел зоз свою жену да вони тото дзецко пуща на воду, ... да дзецко идзе* **долу водом** (Етн.). – Тройо дзеци зродзела, **долу воду** *пущела* (Етн.).

Сучасни писателє и прекладаче ридко хасную тото словозлученє. Напр.: *Затрепал орел з кридлом так же ше каменє скотурбичало* **долубрегом** (Ґ. Олуїч). – *Рушел ше* **долубрегом** *водзаци коня за собу* (И. Андрич). – *Муши буц же пошол далєй* **долу потоком** (И. Андрич). – *Лєм твар турнї ... патрела* **долу прикрима пажицами** (И. Андрич).

Применовнїк *з(оз)*

& 210.1. З применовнїком **зоз** ше виражую два основни значеня: значенє средства *(копе з мотику)* и значенє дружтва (социятивне одношенє: *идзе з товаришом)*. Значенє дружтва ше ридко виражує и з инструменталом без применовнїка **з(оз)**: *Преходзи час* **шлїмаковим ходом** (М. Кан.). – *Кадзи Васа з оком, Денчи* **скоком** (М. Ков.).

У других славянских язикох ше инструментал з применовнїком **зоз** хаснує лєм зоз значеньом дружтва, док ше зоз значеньом средства у даєдних хаснує под цудзим уплївом.

Словозлученє **зоз И** у виреченю найчастейше ма функцию додатка предикату, функцию обєкта и атрибута.

& 210.2. **Додаток предикату. 1.** У словозлученьох зоз **значеньом средства** зоз найширшим значеньом функцию средства може мац: орудиє за окончованє одредзеней дїї, часц цела або часц облєчива з котру ше окончує дїя, материял з хторим ше дацо прекрива, виполнює и под. Напр.: *Ми маме* **з длугокима щетками** *гланцац цегелки* (Дю. Папг.). – *Вдерел* **з млатком** *по гвоздзе* (М. Скуб.). – *Народи... примушени* **з оружийом** *бранїц... шлєбоду* (НК). – **Зоз трактором** *допущене цагац лєм єдну таку превозку* (РС). – **З лїву руку** *загласкал... конци баюсох, а* **з праву** *винял з кишенки древену пикслу з нашеканим доганом...,* **з пальцом** *правей руки поприцискал... доган, пошлїнєл новинку* **з язиком**,*... пошулькал* **з найдлугшима пальцами** (Дю. Папг.). – *Танцує..., дубонї* **з новима чижмами** (М. Скуб.). – *Шопа була закрита* **зоз черепом** (Е. Коч.). – *Приповедал єй о шицким... жадаюци ошвижиц тоти смутни днї* **з дачим красним** (Е. Коч.). – *Нє шму... кармиц свойо войска* **з нашим житом** (Е. Коч.).

Конструкції з дієсловами зоз значеньом „уцерац (ше)” хаснуєме у значней мири под сербским уплівом, пор. преклади: *Узе га* [шешир] *чистити* **рукавом** > *Почал го* [калап] *очуховац* **з рукавом** (Велько Петр.). – **Рукавима** *кошуље брисао је чело* > ***З рукавами*** *од кошулї уцерал чоло* (Р. Ґийо).

У народним язику у наведзених прикладох бул би похасновани применовнїк **до**: *почал го очуховац* **до рукава; до рукавох...** *уцерал чоло* (оп. & 153.4, а).

2. Кед поняце у инструменталу вивершує дзеку окончователя, гвариме же воно ма **функцию постреднїка**. Напр.: *Марча* **з нїма** *одказала же то за ню... нє интересантне* (Дю. Папг.). – *Гварелї сце же нам* [фриштик] *пошлєце* **з Ганьчу** (Етн.).

Под уплївом сербского язика значенє постреднїка виражуєме дакеди и з применовнїком **прейґ.** Напр.: [Же би ше] *виплацованє окончовало* **прейґ вивозу поживи** (РС). – [Препарат] *котри пчоли буду брац* **прейґ поживи** (РС). Оп. & 178.2, 2.

3. Значенє **додатку за дружтво** применовнїк **зоз** виражує кед окончователь и поняце у инструменталу окончую исту дїю, хтора нє преходзи з єдного учаснїка на другого (нє учаснїки су взаємней дїї). Напр.: [Пенєжи] *потроши* **з товаришами** (М. Ков.). – *А єдол сом* **з нїма** *за столом* (М. Ков.). – *Найстарша Ганча...* **вєдно з мацеру** *ховала младших* (Е. Коч.). – *Нєвеста* **з унучатми***... пошла на валал* (М. Ков.).

Значенє дружтва маю и конструкциї у хторих поняце у форми инструментала саме нє окончує дїю, лєм ше просторно находзи при окончовательови. Напр.: *Перша пришла Меланка* **з пакециком** (М. Скуб.). – *Вошол...* **зоз пипку** *у зубох* (Е. Коч.). – *Идзе* **зоз празну канту** *по воду* (М. Скуб.). – *Врацел ше* **з полним кочом** (Дю. Папг.). – *А там... стої* **з бициґлу** *його Леона* (М. Скуб.).

О конструкцийох модела **С + з(оз) И + П (у множини)** оп. & 210.4.

4. У функциї **додатку за способ** словозлученя з применовнїком **зоз** знача стан окончователя у моменту окончованя дїї. Напр.: *исц* **зоз страхом**, *патриц* **з нєдовирийом** *слухац* **з любопитлївосцу**, *робиц свою роботу* **з озбильносцу***; дочекац дакого* **зоз слизами**, *предлужиц* **з веселим тоном**, *кричац* **з грубим гласом**, *питац ше* **з ошмихом**.

У литературним язику конструкциї з тим значеньом постали фреквентнєйши як у народним. З нїма ше часто виражую узши значеня за хтори народни язик звичайно нє ма еквиваленти. А як еквиваленти у народним язику ше частейше хасную присловнїки на **-о** *(радосно, жалосно, нагнївано)* або дїєприсловнїки *(плачуци)*. Таки еквиваленти маме и у литературним язику: *слухац* ***з любопитлївосцу > любопитлїво*** *слухац* и под.

Дакеди ше сербски инструментални словозлученя прекладаю на руски нє з инструменталнима, алє зоз еквивалентами з народного и литературного язика, цо указує же тоти инструментални конструкциї нє подполно одомашнєни у руским язику: **Са жалошћу** *гледао је Вељко* > **Жалошнє** *ше припатрал* (Велько Петр.). – *Погледаше* [га] **с неразумевањем** > **Зачудовано** *попатрели* (Ф. Молнар). – *Чекају* **с нестрпљењем** > *Чекаю* **нєсцерпезлїво** (Р. Ґийо).

Способово одношенє виражую и конструкциї хтори знача же ше состойна часц окончователя (рахуюци и предмети) у моменту окончованя дїєсловней дїї находзи у одредзеним положеню або стану. Прикмета означена зоз словозлученьом **з(оз) И** одноши ше нє лєм на управяце дїєслово, алє и на окончователя. Напр.: *Ходзи...* **з руками** *у кишенкох* (М. Скуб.). – *Врацали зме ше дому* **з празнима кишенками** (Дю. Папг.). – **Зоз поскладанима руками** *го модлєла* (М. Ков.).

Тото значенє ше под сербским уплївом виражує и з ґенитивнима конструкциями: *Крача...* **схилєней глави** (М. Ков.) > *Крача* **зоз схилєну главу**. – *Стал* **опущених плєцох** (М. Коч.) > *Стал* **з опущенима плєцами**. – *Ми ше з бегелю врацаме* **празних рукох** (Дю. Папг.) > *Ми ше... врацаме* **з празнима руками.**

5. Додаток за час. Зоз словозлученями **зоз И**, **вєдно зоз И, источасно зоз И** наглашує ше источасносц момента дїї з поняцом у инструменталу; словозлученє означує кратки часови одрезок. Управяци дїєслова найчастейше законченого виду и звичайно су у постпозициї. Напр.: *Знова ше будзе заклїнац же наютре* **зоз першим швитаньом** *вежнє шицок зашпоровани пенєж* (Лю. Соп.) > *... кед почнє перше швитанє.* – **Зоз першима** *уж* **зарями** *// шлїду вам нєстанє заш* (Пушкин) > *Док зашвица перши зарї... – Мойо ставаю* **вєдно зоз швитаньом**, *одходза наднїчариц* (М. Кан.) > *Мойо ставаю накадзи ше почнє розвидняц.* – **Источасно зоз твореньом гибридох***... селекционере... водза рахунку и о способе пестованя... рошлїнох* (НК).

6. Причиново значенє виражую конструкциї з дїєсловами *хвалїц ше, цешиц ше* и под. Напр.: *А було би ше* **з чим** *похвалїц* (Дю. Папг.). – *Як ше буду преказовац* **з костимами** (М. Скуб.). – *Цешел ше* **з тим** *же вон походзи з роботнїцкей класи* (М. Ков.).

У народним язику ше дїєслово *цешиц ше* найчастейше хаснує зоз применовнїком **у** з локативом: *И вонї ше барз* **у нїм** [синови] *цешелї* (Етн.). – *Вон би ше* **у тим** *барз цешел же вон то шмел зробиц* (Етн.). З инструменталом ше дїєслово *цешиц ше* хаснує з часци под сербским уплївом. Поровнайме преклади: *Поносио се* **својим познавањем леда** > *Цешел ше* **зоз тим** *же* **позна ляд** (Дж. Лондон). – *Поносимо* [се] **малим дечацима** *који добро уче* > *Цешиме* [ше] ***з малима хлапцами*** *хтори ше добре уча* (М. Твен).

& 210.3. **Значенє обєкта**. Значенє обєкта найчастейше ма *инструментал взаємней дїї*: вон означує два або вецей поняца хтори обєдинєни зоз заєднїцким участвованьом у окончованю дїї; кажди учаснїк дїї источасно и єй окончователь и обєкт, понеже дія взаємно преходзи з єдного на другого учаснїка. Тото одношенє ше виражує з дїєсловами хтори знача: „бешедовац”, „сходзиц ше – розходзиц ше”, „злучиц (ше) – розлучиц (ше)”, „(по)мишац (ше)”, „здружиц ше”, „дзелїц (ше)”, „тарговиц”, „бавиц ше”, „(по)вадзиц ше” – (по)мириц ше" и др.: *Побешедовал* **з товаришами**. – *Сходзел ше* **зоз** *такима истима* **пиянїцами** (М. Ков.). –

Оскар ше **з ню** *упознал на танцу* (Е. Коч.). – [Драга] *сходзела ше* **зоз камену драгу** (М. Ков.). – [Хмари] *котри ше зросли* **з нєбосклоном** (М. Кан.). – *Нє рахує ище звязац ше* **зоз ню** [дзивку] (Е. Коч.). – *Жадаю ше збліжиц, зроснуц, зєдинїц* **зоз людзми** (Е. Коч.). – *Радзи ше дзекеди* **зо мну** (М. Ков.). – *Кед це дацо мучи, подзель* **з даким** (Е. Коч.).

& 210.4. Зоз значеньом *взаємней дії* и зоз значеньом *дружства* (оп. & 210.2, 3) у литературним язику ше ридко зявюю конструкциї у хторих управяце дїєслово ма форму множини, док мено окончователя и поняца у инструменталу у єднини (модел **С + з(оз) И + П** (у множини)). З тима конструкциями указує ше на заєднїцке участвованє окончователя и поняца у инструменталу у окончованю дії; **Оцец з бачиком и дохтором** *ище длуго цошка* **шептали** (Дю. Папг.). – **Дїдо Денчи зоз свою терашню бабу... намиряли** *статок* (М. Ков.).

Субєкт може буц виповедзени зоз словозлученьом: **ми, ви, вони** + **з И.** Особни заменовнїк означує двох або вецей учаснїкох дії. Єден з учаснїкох бешедуюца особа або особа о хторей ше бешедує, а друга особа (особи) означена з инструменталом (модел конструкциї: **С (ми, ви, вони) + з(оз) И + П** (у множини)). И тоти конструкциї ридки. Напр.: *Та* **ми** *идземе* **з Мирком**, *а меркуєме чи нас дахто нє увидзи* (М. Скуб.). – *Та чи* **ми з оцом покойним** *од устох лєм прето* **одривали** (М. Ков.). – *Ми ше* **з Петром побили.**

Иста конструкция може буц без виповедзеного субєкта: **Патриме з Дюром** *єден на другого* (Дю. Папг.). – *Та ту є у нас...!* **Скрили ше з Магдаленку** *за ормани* (Дю. Папг.).

Конструкциї **С + з И + П** (у множини) и **С (ми, ви, вони) + з И + П** (у множини), хтори виражую значенє взаємней дії и значенє дружтва, характеристичнєйши за народни язик. Приклади з Гнатюкових записох:

а) Значенє взаємней дії: *Уж ше двойо,* **брат зоз шестру**, *лєпше* **порадзели**. – *Його* **син зоз свою жену** *крашнє* **жили**. – **Исус Христос зоз Юдом бешедовали**. – *Та* **ше ставелї цар з качмаром** *за дзешец езри*.

б) Значенє дружтва: *Най* **иду** *до швета* **Андри з мацеру**. – *А там* **сушед зоз сушеду цагаю** *чилаша на курнїк*. – **Цар зоз царицу пошлї** *далєко на госцину*. – *А* **вонї** *вецка* **путовалї зоз тим Циґаном** (= вон и Циґан путовали).

& 210.5. Дїєслова зоз значеньом „робиц” (*с*. „чинити”) знача дію хтора ше окончує над поняцом у инструменталу, дію з хтору воно, як обєкт, залапене. Напр.: – *Гибай но. Цо же знам* **з тобу** (Дю. Папг.). – *Зашвинєл нє лєм* **з Михалїком**, *алє и* **з другима** (Е. Коч.). – *Пробовал франтовац* **зоз свою „стару”** (М. Ков.). – *Вон аж поцерпа... же цо* [газда] *будзе робиц* **з чилашом** (М. Ков.). – *Дал* [ше] *на тарговину* **з коньми** (М. Коч.).

Дїєслова хтори знача „поступац” хасную ше и з применовнїком **ґу**: *Родичи* **з нїм** *поступали и благо... и строгше* (М. Скуб.) > *Родичи* **ґу ньому** *поступали... – Яки нараз тот Васа постал добри* **зо мну** (М. Ков.) > ... *постал добри* **ґу мнє.**

Досц части конструкциї зоз значенями „управяц” и „пановац”: [Власц] *розбивала главу як управяц* **з народом** (М. Ков.). – *Наставнїк хтори руководзи* **з драмску... секцию** (М. Скуб.). [Розум] *хтори влада* **зоз природу** (М. Ков.). – [Же би] *роботнїки овладали* **з доходком** (НК). – **Зоз нїм** *пановало саме чувство живота* (Дж. Лондон). – *Тота думка запановала* **зоз цалим моїм шерцом** (Д. Дефо).

Конструкциї зоз тим значеньом углавним сербского походзеня, одн. сербского походзеня управяци дїєслова *управяц* (з державу, з битку, з трактором, з маєтком), *руковац* (з алатом), *руководзиц* (з роботу, з тарговину, зоз секцию), *владац* (зоз жему, з природу, зоз шветом, зоз собу, з капиталом), *розполагац* (зоз животами подданих, зо мну), *командовац* (з армию).

У народним язику ше хасную дїєслова *провадзиц* (з обисцом, з дзецми), *пановац*, *завидовац „*управяц”.

Дїєслово *пановац* у народним язику ше хаснує з применовнїком **над** з инструменталом*: И розказал єй же би вона* **над народом** *пановала* (Етн.). – *Придам ци од нєй* [хижи] *шицки ключи,* **над шицким** *будзеш пановац* (Етн.). – *Сами* **над собу** *у своєй хижи паную* (РК).

& 210.6. Значенє обєкта виражую и конструкциї з абстрактнима (найчастейше дїєсловнима) меновнїками и дїєсловами *почац, предлужиц, закончиц, престац* (тото остатнє зоз значеньом „претаргнуц”): *И у нас* **зоз забиваньом** *почали* (= и у нас почали **забиванє**, т. є. почали **забивац**) (М. Ков.). – *Такой ше почало и* **зоз роботу** (= такой ше почало **роботу**) (РС). – *Двоме браца, шестра! – почал нєпознати* **зоз чишлєньом** (М. Ков.) (= почал **чишлєнє**). – [Же би] *престал* **з понїжованьом дзивки** (М. Ков.) > ... **понїжовац** *дзивку.*

Тоти конструкциї ше хасную под сербским уплївом. Пор. приклади з преложених творох: *Где мислиш да почнеш* **са копањем?** (М. Твен) > *Дзе думаш почац* **з копаньом**? (М. Твен). – *Том настави* **са кречењем** (М. Твен) > *Том предлужує* **з билєньом** (М. Твен).

Найчастейши еквиваленти у народним язику то обєктово конструкциї з инфинитивом або директним обєктом: *Сабол як рано почал* **роботу,** *перше почал* **крац** (Етн.). – *Теди и вон ма зачац* **свою роботу** (Етн.). Приклад з преложеного твору: *Кад бисмо ... отпочели* **са копањем** *баш у петак* > *Кед бизме ... започали* **копац** *праве пияток* (М. Твен).

& 210.7. З дїєсловом *понукац/понукнуц* поняце у инструменталу тиж обєкт дії: *Можебуц нас Марча* **з дачим** *понукнє* (М. Скуб.) > *Можебуц нам Марча* **дацо** *понукнє.*

& 210.8. З даєднима преходнима дїєсловами хтори знача „рушац з часцу цела” инструментал заменлїви з директним обєктом, цо значи же словозлученє **зоз И** и ту у функциї обєкта: Напр.: *Нагло става, вдери* **зоз главу** *до лавки* (М. Скуб.) > *вдери* **главу** *до лавки. – Алє джмурел сом* **з очми**... *як у правим моцним сну* (М. Скуб.) > *джмурел сом* **очи**. – *Сциска*л **з гамбами**, *шкрабал ше* (Е. Коч.) > *сциска*л **ґамби.**

& 210.9. **Функция атрибута. 1.** Словозлученя з применовнїком **з(оз)** у функциї атрибута часто ше хасную зоз значеньом *характеристичного деталю*: означую характеристику даєдней состойней часци цалосци (живого существа або предмета). Поняце у инструменталу найчастейше з одреднїцу.

Характеристику часци живого существа знача конструкциї: *хлапчик* **з блядима власами**, *дзивче* **зоз чарнима краткима власами**, *птица* **з велькима кридлами**, *легиньчок* **з нєзґрабнима ногами**, *бачи* **зоз широку добру твару** и под.

Кед мено состойней часци стої з одреднїцу, хаснує ше и у конструкциї з ґенитивом: *Дзвигаю* [ше]... *официре* **закирвавеней твари** (М. Кан.) > ... *официре* **зоз закирвавенима тварами**. – *Кочиш, човек* **добродушней твари** (М. Кан.) > *човек* **з добродушну твару.**

У литературним язику тоти ґенитивни словозлученя сербского походзеня (оп. & 146.2, 3).

Инструментални и ґенитивни конструкциї медзисобно заменлїви.

У народним язику исную лєм инструментални конструкциї з тим значеньом: *Нє видзелї... чловека* **зоз златима власами** (Етн.).

Еквивалент у народним язику и конструкция типа *хлапец цо ма чарни власи* (модел: **дїєслово** *мац* **+ О** *(одреднїца + мено часци цела)*)**:** *Тото дзивче шварне цо* **ма очка чарни** (нар. писня).

Як состойна часц особи може буц и часц ґардероби, орудиє и под., а тиж и абстрактне поняце: *Єден...* **зоз златима окулярами** *на носу... станул* (Е. Коч.). – *Ясно ю видзи пред собу...* **зоз тима слухалками** *на плєцох* (М. Ков.). – *Високи,* **з калапом на глави** (Дю. Папг.). – *Чежше найсц собешеднїкох...* **зоз заєднїцкима памятками** (М. Кан.). – *Дзеци* **зоз жалосним и чежким дзецинством** *знаю остац очкодзени* (НК).

2. Словозлученє **зоз И** може значиц и состойну часц предмета: *облачок* **зоз роштельом**, *застави* **з вельку червену гвизду** *у стредку*, *капут* **зоз бундичку** *на ґалєру*, *лустер* **з трома грушочками**, *хижа* **зоз киблу**; характеристику предмета: *танєц* **зоз шпиваньом**, єдло **з вельо калориями**, *продукцийна гала* **з лєпшима условиями** *за роботу*, *приклєт* **зоз отвореним комином;** змист предмета: *мехи* **зоз житом**, *конзерви* **з воду**, гарчок **з дукатами**, *здзиваче* **зоз терпешами**, *жем* **зоз тельо народами**, *штелаж* **з дунцами**; нукашнї состав предмета: *пожива* **з бильчками**, *єдло* **з угльовима гидратами**.

& 210.10. **Значенє субєкта (окончователя) дїї**. У конструкцийох з дїєприкметнїком перфекта у функциї предиката поняце у инструменталу означує окончователя одн. субєкт дїї. Поняце у инструменталу одн. окончователь може буц природне зявенє, чувство и под. Напр.: *Материална чкода спричинєта* **зоз тоту катастрофу** *оценєна на понад 70 милиярди динари* (НК) = материална чкода хтору спричинєла тота катастрофа. – *Ноц була ошвицена...* **з безчисленима искрочками** (Е. Коч.) = ноц ошвицовали безчислени искрочки.

Применовнїк *за*

& 211.1. **Просторне значенє.** Применовнїк **за** з просторним значеньом виражує вецей розлични одношеня:

1. Значи место дїї хторе ше находзи за даким/дачим: *Розпирсла ше* [ракета]... **за нашим хрибтом** (М. Кан.). – *Стоїме так* **за древом** *и роздзераме очи* (М. Коч.). – *Мой дом там* **за** *тоту* **хмару, за** *тим* **мешачком** (М. Ков.). – *Слунко скапало* **за кукурицами** (Дю. Папг.).

Погришно зоз значеньом места дїї за даким/дачим дакеди хаснуєме и применовнїк **поза** з инструменталом, дакеди и з ґенитивом (оп. & 202.2)**.**

2. З дїєсловами рушаня конструкциї знача рушанє поняца у инструменталу и окончователя дїї у истим напряме, при чим ше окончователь руша за поняцом у инструменталу. Ту ше досц ясно видзелюю конструкциї хтори знача:

а) Окончователь дїї ше у своїм рушаню приблїжує ґу поняцу у инструменталу або ше намага досягнуц го: *Меланка и Марча ше розбегли* **за ню** [учительку], *та ю у конку застановели* (М. Скуб.). *Препад под ляд, Рафаїл скочел* **за нїм** (Е. Коч.). – *Прашата мирно пасли и нє мушел* **за нїма** *бегац* (Е. Коч.).

б) Окончователь дїї ше руша за поняцом у инструменталу на єднаким одстояню нє намагаюци ше досягнуц го; поняце у инструменталу ма улогу защитнїка або предводнїка окончователя: **За танками** *ше гарнє пехота* (М. Кан.). – *Шестра Софрония ... ишла ґу олтару.* **За ню** *... ишли даскельо младши шестри* (М. Коч.)

3. Поняце у инструменталу може буц сам окончователь означени з повратним заменовнїком: *Лєдво тоти бочкори цага* **за собу** (М. Ков.). – *Влапел* [го] *за ухо и цагал го* **за собу** (Е. Коч.).

& 211.2. **часово значенє.** Конструкциї з применовнїком **за** знача же дахто/дацо окончує дїю або є облапени з дїю або станом после дакого/дачого**.** Напр.: **За кажду трецу хижу** *ставала* (Лю. Соп.) (= кед прешла кажду трецу хижу, станула). – **За каждим словом** *повторйовал: єсе* (М. Ков.). – *Ми у Бачки найвецей шеєме жито* **за кукурицу** ... **За тима шацами***: овсом, конопу, легуминозами и другима можеме под жито добре жем приправиц* (РН 1927). – **За дижджами** [на яр] *обично ше трафи же придзе мраз* (РН 1932).

З тим значеньом у сучасним язику часто хаснуєме и сербски применовнїк **после: после каждого слова** *повторйовал, шеєме жито* **после** *кукурици.*

& 211.3. **Причиново значенє.** Конструкциї зоз применовнїком **за** означую и одредзене розположенє або стан, ридше безвольну дїю окончователя одн. субєкта, виволану зоз утрату поняца з меном у инструменталу або з нєможлївосцу же би ше воно досцигло. Управяци дїєслова знача „жаловац; плакац”. Напр.: *Дїдо Денчи остал бановац* **за сином, за жену, за дзивками** *цо ше поодавали* (М. Ков.). – **За нїм** *нє здиховали лєм дзивки, алє и млади нєвести* (М. Коч.). – *Слизу сом* **за нїм** *нє пущел* (Лю. Соп.). – *Почал нарикац* **за сином** (Е. Коч.).

& 211.4. **Значенє обєкта.** Значенє обєкта виражує ше з дїєсловами хтори знача „кричац”, „патриц”, „мерковац”, „чекац” и др. Напр.: *Кеди є, кеди нє є, нє дзбал* **за нїм** *нїхто* (Етн.). – *Нє можеме ше* **за вами** *лєм дочекац* (М. Скуб.). – *Кед ше худобнєйшим руским церквом треба даґдзе* **за помоцу** *обрациц, дзе ше обраца, кед нє на Керестур?* (Г. Кост.). – *Вецка приходзели Мирко, Миколка, и Мирон, а* **за Марчу** *знова муша чекац* (М. Скуб.). – *Хтошка* **за ню** *кричи: „Мамо, та ту ме охабице?”* (Етн.) – *Хлапци патра* **за нїма**, *та видза же дзивчата поставали з бициклами* (Етн.).

Применовнїк *медзи*

& 212.1. **Просторне значенє. 1.** Применовнїк **медзи** значи место дїї на простору медзи даким/дачим. Словозлученє **медзи И** значи место медзи поняцами истей файти (*стоя* **медзи древами –** древа ту поняца истей файти), а словозлученє **медзи И и И –** место медзи поняцами розличней файти **(медзи** *тим високим и тим меншим древом* – древа ту представяю два розлични поняца: з атрибутами *високи* и *менши* указане же су нє єднаки*)*.

Приклади зоз словозлученьом **медзи И**: [Коч] *цагал лєм єден конь* **медзи двома друками** (Е. Коч.). – *А кед го знова поласкотала цива з револвера* **медзи лопатками**, *пристал* (Е. Коч.). – *Остала там,* **медзи** *бачванскима* **дильовами**, *затрацена хижка* (М. Ков.). – *Дирґонїм* **медзи розвалїнами** *єдней хижи* (М. Кан.). – *Надиходзи шор... танкох...,* **медзи котрима** *ше гарнє густа громада желєнкастих шлемох* (М. Кан.).

Словозлученє **медзи И и И: Медзи Семанову и Бадаркову хижу** *єст лєм єдна хижа* (М. Скуб.).

Под уплївом сербскей ґенитивней конструкциї **између Г и Г** *(*напр. *сукоб између левице и деснице)* дакеди хаснуєме погришну конструкцию **медзи И и Ґ***: Пришло до зараженя* **медзи лївима** *и* **правих** (место: **медзи лївима** *и* **правима**). – *Дванастого року пришло до войни* **медзи Турску** *и* **Сербиї** (место: **медзи Турску и Сербию**).

& 212.2. **часово значенє.** Применовнїк **медзи** значи же ше дїя окончує у периоду хтори ше находзи медзи двома часовима одрезками. Хасную ше два модели словозлученя: **а) медзи И** (меновнїк у позициї **И** у инструменталу множини). – **б) медзи И и И** (меновнїки у позициї **И** у инструменталу єднини). Напр.:

а) *На... паузи...* **медзи годзинами**, *було нам шицко ясне* (Дю. Папг.). – **Медзи двома войнами** *церковни людзе го осудзовали як безбожнїка* (М. Ков.).

б) [Розправи водзени] **медзи Тринасту и Шеснасту схадзку** (РС). – *Слунечнїк треба шац у периодзе* **медзи 25. марцом и 10**. **априлом** (НК).

& 212.3. Попри применовнїку **медзи** зоз значеньом места и часу дїї погришно хаснуєме и применовнїк **помедзи** (тиж з инструменталом): *А на чисцинох* **помедзи** *гет велькима* **древами**, *цале морйо квеца* (НК). – *Костельник ... ше и у Ґалициї (у Львове) одликовал* **помедзи українскима писателями** (НК). – [Толковала] *же розлика* **помедзи правдивим уметнїцким дїлом и кичом без души** *дацо инше* (В. Кир.). – *На ґранїци* **помедзи Охайом и Пенсилванию** (В. Кир.). – [Рука] *вишела дзешка на стредку* **помедзи колєном и талпами** (Дж. Лондон). – [Хлопи волаю жени] *танцовац, ту лєм,* **помедзи столами** (В. Кир.). – *Виразно елеґантна, з красу жени* **помедзи младосцу и узретосцу**, *нашмеяна* (Лю. Мед.).

Словозлученє **помедзи И** нє потвердзене у нашим народним язику. Воно вироятно представя комбинацию (укриженє) словозлученьох **медзи И** и **помедзи А.** У наведзених прикладох требало похасновац словозлученє **медзи И***: на чисцинох* **медзи** *гет велькима* **древами**; *одликовал ше* **медзи українскима писателями**; *розлика* **медзи правдивим уметнїцким дїлом и кичом**; *лєдво живи остал* **медзи двома огнями**; *на ґранїци* **медзи Охайом и Пенсилванию**; [рука] *вишела дзешка на стредку* **медзи колєном и талпами**; *танцовац, ту лєм,* **медзи столами***; з красу жени* **медзи младосцу и узретосцу**.

& 212.4. Окрем з инструменталом, применовнїк **помедзи** дакеди, под уплївом сербскей конструкциї **између Г,** хаснуєме и з генитивом: *Можебуц ище буду войни* **помедзи двох вельких силох** *на Востоку* (РН). По сербски би тото вреченє глашело: *Можда ће још бити ратова* **између две велике силе**...

Применовнїк *над*

& 213.1. **Просторне значенє.** Применовнїк **над** значи окончованє дїї на месце хторе ше находзи над даким/дачим. Напр.: **Над городом** *знова задули сирени* (М. Ков.). – **Надо мну** *повала ... пиньвици* (М. Кан.). – *Кед ше мешачок ошмихнє* **над сушедову заграду** (М. Скуб.).

Вон може значиц и место у блїзкосци поняца у инструменталу, алє висше од нього: [Драга] *тамаль далєй* **над валалом** [ше] *сходзела зоз камену драгу* (М. Ков.). – *Застанови ше* [жена] **над мою ... посцелю** (Лю. Соп.).

& 213.2. Попри применовнїку **над** зоз значеньом места дакеди хаснуєме и применовнїк **понад** з инструменталом: *Фалат жеми, на котрим жил Симан ... бул нєдалєко од Сараєва, такой* **понад Швракиним Селом** (И. Андрич). – *Нє сцел бивац анї у Вишеґрадзе анї у даєдним зоз християнских обисцох* **понад Жепу** (И. Андрич). – **Понад** *и под* **оком** [при каламеню] *направиме слаби зарези* (НК). – *Утрати ... виша як Дамоклов меч* **понад тоту дїялносцу** (РС).

Потераз нє утвердзене чи применовнїк **понад** з инструменталом исновал у нашей карпатскей системи. З тим значеньом лєпше хасновац применовнїк **над**. Наведзени приклади би з применовнїком **над** глашели: *такой* **над Швракиним Селом**; *бивац* **над Жепу**; **над** *и под* **оком**; *як Дамоклов меч* **над тоту дїялносцу**.

& 213.3. **часово значенє.** Применовнїк **над** ридко значи час нєпостредно пред даяким термином: **Над раном** *двор остал празни* (Лю. Соп.). – *Кед ту уж* **над додньом** (Етн.).

& 213.4. **Причиново значенє.** Применовнїк **над** може значиц и же поняце у инструменталу причина одредзеного стану окончователя дії. З тим значеньом вон ше хаснує з дієсловами *радовац ше, роздумовац, плакац, застарац ше, тресц ше* и под. Напр.: *Плакало там шварне дзивче, плакало там* **надо мну** (нар. писня) (= плакало **пре** одход милого до войска). – *Мушел би ше* **над тим** *и камень розплакац* (О. Кост.) (= **пре тото** би ше и камень мушел розплакац). – *Чувствуюци ше одруцена, плакала* **над собу, над свою младосцу** (Ш. Гуд.). – *Одховаш дзецко, трешеш ше* **над нїм** *двацец роки, и вец го дай до цудзого!* (М. Коч.). – *Вона ше вше на якуш хороту поносує,* **над роботу** *у своїм уряду нарика* (М. Ков.) – *Нє може нє застарац ше* **над податком** *же скоро трецина бидує и гладує* (НК).

& 213.5. **Значенє обєкта**. Функцию обєкта словозлученя з применовнїком **над** маю з управяцима дієсловами зоз значеньом:

а) „пановац”, „мац першенство”, „мац контролу”, „вивойовац побиду” и под.: *И розказал єй же би вона* **над народом** *пановала* (Етн.). – *В*она з радосцу замерковала же ... у полносци панує **над свою моцу** (Толстой). – *Случовало ше Филипови ... же трацел контролу* **над своїм власним тирваньом** (Крлежа);

б) „змиловац ше”: *Пан* **ше над нїм** *змиловал, винял дукат, та му дал* (Етн.). – *Кед ше нє змилує нїхто* **над худобним чловеком**, *так чежко жиц у нас же баржей нє може* (Етн.). Дієслово *змиловац ше* нєшка частейше хаснуємe з дативом: *змиловац ше дакому.*

Обєктово словозлученє **над И** може буц и у функциї атрибута: *Та ходзел наш „***цар над слунечнїками**” *коло своїх слунечнїкох* (Г. Кост.). – *Преславуємe 40 роки од* **побиди над фашизмом** (РС).

& 213.6. **Надпомнуце:** Конструкциї з меновнїками на **-а** и другима меновима словами хтори у акузативе и инструменталу єднини маю исте законченє (**-у, -ю**), з управяцима дієсловами хтори можу значиц и место дії и напрям рушаня, можу ше похопиц и як инструментални и як акузативни. Напр.: *Придзе гу ладички, наднєше ше* **над ню** (оп. и & 214.5).

Применовнїк *под*

& 214.1. Применовнїк **под** значи окончованє дії на месце хторе ше находзи под даким/дачим (сербски еквиваленти применовнїки *испод* и *под*): *Най каждe опатри ...* ***под лавку*** (М. Скуб.). – *Видзим* **под чугу** *пенєж* (М. Ков.). – [То] *виволує боль* **под лопатку** (М. Кан.). – **Под кочом** *нє було нїчого* (М. Коч.). – *Лєм єй* **под оком** *було белаве* (Е. Коч.). – *Чека* **под древом** (Лю. Соп.).

Значенє же ше дія окончує при подножю поняца у инструменталу (хторе висше од окончователя дії) применовнїк **под** ма у прикладох: *Предримал цалу ноц* **под капуру** (Е. Коч.). – *Кельо раз сом преноцовал* **под сламу** (Е. Коч.). – *Розбили Швабох* **под брегом** (Е. Коч.).

Применовнїк **под** може значиц и место у нєпостредней блїзкосци поняца у инструменталу: *Уж бул* **под валалом** (Е. Коч.). – *Чувам я овци...* **под лєсом** (М. Ков.). – *Пред одходом з польского шпиталю* **под Болманом** (М. Кан.).

Место у нєпостредней блїзкосци поняца у инструменталу (а дакеди источасно под нїм) знача и фразеологизовани словозлученя **под ногами, под руками, под носом:** *Ровно мушице буц ту,* **под ногами** (М. Скуб.). – *Знял би з колка ... калап и реклу цо му ту* **под руку** *стали кед требало исц* (М. Ков.).

& 214.2. Словозлученя з применовнїком **под** ше хасную лєм у функциї атрибута у прикладох: *Купиц добру, вельку* **хижу** ... **под черепом** (Е. Коч.) = купиц хижу закриту зоз черепом. – *Прияти ... з* **диплому под числом 6663** (НК 1980) = з диплому означену зоз числом 6663.

& 214.3. Под сербским уплївом зоз значеньом места дії дакеди хаснуємe и применовнїк **спод**. Гвариме: *Подписал ше* **спод текста** (место: *Подписал ше* **под текстом –** оп. & 181.2).

& 214.4. Конструкциї з применовнїком **под**, окрем просторного значеня, виражую и други одношеня. Найчастейше медзи нїма *причиново*: словозлученє **под И** означує обставини под чиїм дійством ше окончователь находзи у одредзеним стану, або, ридше, окончує одредзену дію. Просторне значенє ту менєй виражене або ше страцело. Напр.: **Под палїцами** *виволал* (М. Ков.) = били го з палїцами, та виволал. – *Шнїг* **под ногами** *шкрипи* (М. Скуб.) = шнїг шкрипи од прициску ногох. – *Ляд* **под нїм** *пукнул* (Е. Коч.) = ляд пукнул од чежини його цела.

& 214.5. **Надпомнуце**: Даєдни словозлученя ше можу похопиц и як инструментални и як акузативни (оп. и надпомнуце под & 213.7): *дава знак же бизме ше позберали* **под єдну вельку шопу** (М. Кан.).

Применовнїк *помедзи* (+ И)

& 215. О тим словозлученю оп. & 201.2.

Применовнїк *понад* (+ И)

& 216. Оп. & 202.3.

Применовнїк *пред*

& 217.1. **Просторне значенє. 1.** Применовнїк **пред** найчастейше значи место дії на месце пред даким/дачим: *Ясно ю видзи* **пред собу** (М. Ков.). – *Нараз* **пред собу** *Штефан збачел ноги* (М. Коч.). – **Пред очми** *почали танцовац колєчка* (М. Коч.).

Досц части конструкциї у хторих поняце у инструменталу значи обєкт (будинок, установу и под.) або його часци (дзвери, облак). Управяци дієслова знача „буц, находзиц ше”, „стац”, „бешедовац”, „окончовац

одредзену дїю”. Напр.: *А пополадню* **пред манастиром** *коло, шатри* (М. Ков.). – *Митро стал* **пред валалску хижу** (Е. Коч.). – *Людзе приповедали* **пред шмикню** (Е. Коч.). – **Пред** *єдну ...* ***капуру*** *... губабали ше даскельо дзеци* (М. Кан.).

З тим значеньом ше хаснує и применовнїк **опрез** (оп. & 173.1, 2.в.2)).

& 217.2. Конструкциї з компоненту **циля и наменки** знача „бешедовац одн. робиц у дачиїм присуству з одредзену намиру: же би то присутна особа (поняце у инструменталу) чула одн. нє чула, видзела одн. нє видзела”. Напр.*: Нє спомина ше* **предо мну** *моя будучносц* (М. Кан.) = нє жадаю же бим чул цо бешедую о моєй будучносци же би ме нє повредзели. – *Прето ше вони остарали ... же би ши ше нє похорел ... – гварела учителька у школи* **пред шицкима** (Е. Коч.) = учителька му то гварела так же би и шицки други школяре чули. – [Йойк] *лєм цо нє вилєци, а треба витримац* **пред товаришами** (М. Кан.) = жада витримац боль у присуству товаришох же би у їх очох випаднул юнак.

& 217.3. Слова або дїя окончователя можу буц упуцени одн. наменєни *директно поняцу у инструменталу*. У таких конструкцийох маме компоненту **обєкта**: *Мац ... чита наглас писмо* **пред сушедами** (Дю. Папг.) = мац чита писмо сушедом. – *Уж видзим як ме ... похвалюю* **пред** *цалим* **стройом** *батальона* (М. Кан.) = гуторя цалому батальону яки сом юнак. – [Кед] *сом ше преказовал* **пред пайташами** *... подкладаюци бомби под себе* (М. Кан.) = пайташом сом доказовал свойо юнацтво тримаюци под собу активовану бомбу. – *Михал ше почина споведац* **пред Дюром** (М. Ков.) = Михал ше почина споведац Дюрови. – *Тераз анї нє час же би ше* **предо мну** *оправдовал* (М. Ков.) = нє час же би ше ми оправдовал.

& 217.4. У конструкцийох з **просторно-причиновим** значеньом управяци дїєслова знача:

а) „скривац ше”; „сцекац”: *Други най ше* **предо мну** *скрию, бо були барз нїяки* (М. Скуб.) = други най ше одо мнє, т. є. од моєй вредносци скрию. – *Людзе ше ... завераю* **пред** *вонкашнїм* **шветом** (М. Ков.) = людзе ше скриваю до своїх домох од швета, швет причина їх завераня. – *Жена муши сцекац з дому* **пред** *пияним* **Шугайом** (Е. Коч.). – *Чувства ше муша уклонїц* **пред розумом** (Е. Коч.) = чувства ше муша поцагнуц од моци розума;

б) „покорйовац ше”: *Гандруєм управителя, хтори згина главу* **предо мну** (Е. Коч.) = згина главу, бо му нєприємно од моїх словох. – *Но нє клєкам* **пред ню** [любову]*, моцнєйши сом як вона* (Е. Коч.) = нє покорюйєм ше любови;

в) „ганьбиц ше”: *Видзела ... же ше вона нї* **пред ким***, анї* **пред собу** *нє ма прецо ганьбиц* (Л. Толстой) = видзела же ше нї од кого, анї од себе нє ма прецо ганьбиц;

г) „нє мочи окончовац дїю”: *Нє годнї* [ше] *госциц* **пред слугом** (Етн.) (= нє годни ше госциц **пре присуство** слуги). – *Алє вона його зато нє видзела* **пред ясносцу** (Етн.) (= нє видзела го **пре ясносц)**.

& 217.5. **Часово значенє. а)** Применовнїк **пред** значи же час дїї блїзко або нєпостредно пред одредзеним термином (поняцом у инструменталу). Хаснує ше з меновнїками хтори знача дїю, подїю, стан, природне зявенє, а тиж и з меновнїками *початок* и *конєц*, хтори знача початну одн. конєчну фазу часового одрезку. Напр.: [Давац пращок] *вечар* **пред спаньом** (М. Скуб.). – *Одпитую ше...* **пред одходом** (Дю. Папг.). – *Витриско цо* **пред бурйову хмару** *конари... зогина* (М. Ков.). – **Пред Шесту конференцию***... були особлїво гласни* (НК). – *Пресаду* **пред пресадзованьом** *треба гартовац* (НК). – *Будинок школи закончени* **пред початком** *школского року*.

Час дїї блїзко пред одредзеним термином знача и присловнїцки вирази з назвами часох у позициї **И:** *Сцигли зме* **пред вечаром** (Дю. Папг.). – *Врацел ше аж* **пред змерком** (Е. Коч.). – *Позберали зме ше...* **пред саму ноцу** (М. Скуб.).

Под сербским уплївом применовнїк **пред** з тим значеньом дакеди хаснуєме и з акузативом (**пред А**, оп. & 205.2)*: Як крашнє патриц* **пред запад слунка** *// воду у наду кед ше червенї; // лєбо кед у нєй нєбо* **пред виход** *// стораз на хвильку барву пременї* (М. Ков.).

б) Словозлученя з часовима терминами *(дзень, тидзень, мешац* и др.) у позициї **И** знача одредзени час пред хторим дїя окончована: **Пред мешацом** *розпитовал сом ше за пирскачку* (РС). – *Робота... почала...* **пред вецей як дзешец роками** (НК). – *Патрела тот театрални фалат... ище* **пред даскельома роками** (М. Скуб.).

& 217.6. З **компаративним значеньом** применовнїк **пред** ридко хаснуєме и то у конструкцийох типа **єден пред другим лєпши (мудрейши** и под.): *Кочи* [зоз житом] *ше сходза зоз шицких бокох до валалу, а* **єден пред другим висши** (М. Бирк.) = а єден од другого висши.

ЛОКАТИВ

в (+ Л)

& 218.1. Применовнїк *в* з локативом, з просторним и часовим значеньом, хасновали зме у прешлосци. У сучасним язику место нього хаснуєме применовнїк **у**.

& 218.2. **Просторне значенє.** У Гнатюкових записох находзиме таки стихи: *То пештански панове, // пришлї вонї на Ришкашу* **гайове** *(*= на ладї). – *Там вон лєжи* **пустих горох** *// при збойнїцких трох коморох. – Фраєречко моя, подз ме одпровадзиц, // бо ше на мнє строя* **вашим дворе** *набиц. – Так бим себе звольовала, //*

три днї **карчми** *ноцовала.* Означени слова и вирази то локативни словозлученя з применовнїком *в*. У прешлосци вони глашели: *пришлї вонї на Ришкашу* **в гайове**, *там вон лєжи* **в пустих горох**, *бо ше на мнє строя* **в вашим дворе** *набиц, три днї* **в карчми** *ноцовала.* Медзитим, народни шпиваче наведзени стихи вироятно вигваряли без **в** *(*бо ше тот применовнїк концом 19. вику уж нє вигварял у нашим язику*)*, та их В. Гнатюк так и записал.

Даєдни стихи В. Гнатюк и други записоваче записали зоз применовнїком **в** (можебуц народни шпиваче тоти стихи анї нє вигваряли зоз **в**, алє вони знали же тоти стихи дакеди були зоз **в**, та их так и записали)*: Добре тебе, Янку,* **в варадиньским замку**, *// людзе ору, шею, а ти шедзиш* **в хладку** (НП). – *Цо ше стало* **в Керестуре** *нове?* (Етн.)

Нашо поетове и прекладаче хасную применовнїк **в** з локативом, як и з акузативом, кед сцу зачувац ритмику стиха: [Конї] *Стоя* **в санкох** *бесноноги и нєвиробени* (Г. Кост.). – *Злу судьбу ошпивам* **в козацким краю** (Шевченко – М. Скуб.).

& 218.3. **часово значенє.** Применовнїк **в** з часовим значеньом зачувани у даєдних присловнїкох за час: **влєце** (< *в + лєце),* **вжиме** (< *в + жиме),* **вєшенї, воднє, вноци**. Присловнїк **в яри/вяри** нового походзеня, створени у литературним язику по моделу присловнїкох *влєце, вжиме* и др. Його еквивалент у народним язику присловнїк *наяр/на яр.*

Применовнїк *на* (+Л)

& 219.1. **Просторне значенє.** Применовнїк **на** значи место дїї: *Людзе робя* **на полю**. – *Дзеци ше бавя* **на уліци**. – *Голуби шедза* **на закрицу**. – **На роботи** *ма добрих колеґох. – Набрала води* **на студнї.**

& 219.2. **Часово значенє.** Применовнїк **на** означує час хтори нєпостредно предходзи даякей дїї. Хаснує ше з злученю з дїєсловнима меновнїками. Словозлученє **на Л** ше хаснує у функциї менового предиката або у функциї атрибута. Напр.: *Я* **на одходзе**, *а мац ше праве враца* (М. Кан.). – *Присвоєли жем свойого оца..., старого* **чловека на умрецу** (М. Коч.).

& 219.3. **Причиново значенє.** З применовнїком **на** ше виражую двояки причиново одношеня: **а)** Виражує ше *мотивация* дїї або нукашнього стану окончователя одн. субєкта. Найчастейши управяци дїєслова *винчовац, завидзиц* и *дзековац*: *Винчуєм членом...* **на вибераню** (РТВ). – *Єст... и того* **на чим** *Дюрдьови може завидзиц* (НК). – *Дзекуєм ци* **на колачох** (Е. Коч.). – *Дзекуюци* **на довирию** *хторе им указане, председатель... визначел* (РТВ).

Конструкциї того типа сербского походзеня, цо илуструє и тот преклад: *Захвалио* [је] *удовици* **на части** > *Подзековал ґдовици* **на чесци** (М. Твен).

У народним и литературним язику еквиваленти конструкцийох з дїєсловом *дзековац* конструкциї з применовнїком **за** з акузативом (оп. & 192.3, в): *Дзекуєм ци* **за колачи**.

Еквиваленти конструкцийох з дїєсловом *завидзиц* причиново виреченя зоз злучнїком *же*: *Богати ґазда завидзел худобному,* **же вон ма свойого коня** (Етн.).

Дїєслово *винчовац* у народним язику ше хаснує з директним обєктом: *винчовац дакому* **Крачун** и под.

б) Конструкциї знача же *поняце у локативе причина* дїї або стану окончователя: *Алє – праве* **на тих пейцох ланцох** [жеми] *и постала траґедия* (= пре тоти пейц ланци настала траґедия) (М. Коч.). – *Нє будзем я* **на таких глупих стварох** *час трациц* (= пре таки глупи ствари). – *Повадзели ше* **на пейцох динарох** (= пре пейц динари).

& 219.4. **Значенє средства.** Конструкциї зоз значеньом средства досц части. Поняце у локативе може значиц:

а) Превозне средство *(гайзибан, коч, бицикла, авто* и под.). Управяци дїєслова знача рушанє. Напр.: *вожиц* **на кочу**, *присц* **на авту***; – Там ше може вожиц* **на камиону, на гайзибану, на** ... **ладї** (Дю. Папг.); под сербским уплївом, хаснує ше и словозлученє **з (зоз) И**: *спущиц ше* **з лифтом**; – *Пешадия преходзела* **з чамцами** *Драву* (НК). – *Вона* **з камионом** *дому прибегла* (Дю. Папг.); у народним язику тоти конструкциї глашели би: *спущиц ше* **на лифту**, *преходзиц* **на чамцох**, **на камиону** *прибегнуц*;

б) други средства за рушанє и премесцанє: *Преноша нас* **на носилкох** (М. Кан.). – *Шкинтаюци* **на карагульох** *обиходзим коло стола* (М. Кан.). – *Оцец шедла* **на** ... **коньови** (Дю. Папг.);

в) предмет на хторим предмет дїї притвердзени: [Пражел би ше] **на пруцику** *як сланїна* (Е. Коч.);

г) музични инструмент: *Грал* **на гушлї** (Е. Коч.);

ґ) средство за готовенє єдзеня: *Виварюю* **на** ... **примусох** (М. Кан.). – *Попражиц* [цибулю] **на маслу** (РС);

д) предмет у домашнїм виробнїцтве або ремеселнїцтве: *Предла* **на кудзелї** (Е. Коч.). – *Вишиванє* **на машини** (РТВ).

е) друге конкретне поняце (предмет за меранє, за куренє, жридло енерґиї и др.): **На велькей мажи** ... премерйовали (Дю. Папг.). – *Курим* **на длугим пипосаре** (Е. Коч.);

є) язик на хторим ше бешедує: *Нємецки капитан вше з ню бешедовал* **на** *чудней словацко-руско-швабскей* **мишанїни** (М. Коч.).

Синонимске словозлученє *применовнїк* **по** + *присловнїк на* **-ски:** *У Мадярскей* [бешедовац] *лєм* **по мадярски** (М. Ков.).

& 219.5. **Значенє атрибута.** Части конструкциї хтори знача же одредзени предмет состойна часц поняца у локативе. Словозлученє **на Л** у нїх найчастейше у функциї постпозицийного атрибута (зоз посесивним значеньом).

1. У таких конструкцийох поняце у локативе простория, облєчиво, орудиє, рошлїна и под.: *клянка* **на дзверох,** *дзвери* **на цемнїци,** *предок* **на старей хижи,** *манжетни* **на панталонох,** *очка* **на олєярнї,** *скора* **на цеменю,** *дески* **на чамцу,** *байонет* **на маузерки,** *шнурки* **на ципелох,** *рукави* **на кошулї,** *драбинки* **на кочох**, *цива* **на бициґли**. – *И* **облаки на хижох** *стали под шнїгом* (М. Скуб.). – *Ноц ше уцаговала до* **конарох на древох** (Е. Коч.). – *Витрик ... покивовал* **лїсца на топольох** (М. Скуб.).

Як синоними таких конструкцийох хасную ше:

а) Ґенитивни словозлученя з посесивним значеньом: *На малих* **облачкох гарешту** *... лєдво-лєдво ше указовало бляде шветло* (М. Ков.). – *Почал дзвигац* **драбинки коча** (М. Коч.);

б) конструкциї з присвойним прикметнїком: *Треба вистирчиц* [заставу] *през* **киблов облачок** (Дю. Папг.);

2. Поняце у локативе часц цела живого существа: *Вдерел ... по вельким* **пальцу на лївей руки** (М. Скуб.). – *Чувствовала як єй* **скора на цеменю** *пука* (М. Коч.).

Применовнїк о (+ Л)

& 220.1. **Значенє обєкта.** Словозлученя з применовнїком **о** найчастейше виражую значенє обєкта.

Найчисленши конструкциї з управяцима дїєсловами бешедованя и думаня. Дїєслова бешедованя: *бешедовац, побешедовац, приповедац, випривоведац, гуториц, повесц, гвариц, спомнуц/споминац, драндац; питац ше, випитовац ше*; *чуц, слухац, дознац; читац; хвалїц ше; франтовац; явиц; розповесц, потолковац; догвариц ше, порадзиц ше, згвариц ше, вияшнїц ше, дискутовац, розправяц; писац, написац* и др. Напр.: *А ту наисце нє було* **о чим** *приповедац* (М. Ков.). – *Я думам нєшка завесц бешеду* **о тим** *з Гуздером* (М. Коч.). – *Кед вон* **о тим** *дакому вибулькнє, настрада як нїхто* (М. Твен). – *Бо то ше найвецей гутори* **о тим**, *чого нєт* (Г. Кост.). – *И вше у дружтве приповедал* **о тих ґовльох** (Г. Кост.). – *Же би ши нє дихла* **о тим** *цо сом ци гуторел* (М. Ков.).

Дїєслова думаня: *думац, подумац, роздумац/роздумовац; знац, дознац, нагадовац, паметац, забуц/забувац; прешвечиц (ше)* и др. Напр.: *Роздумайце* **о тим питаню** *шицки* (М. Скуб.). – *Нє знам нїч* **о своїх дома** (Е. Коч.). – *Єй син* [ше] *... прешвечел* **о тим** (М. Ков.). – **О оцови** *дзеци нє шму строго судзиц* (М. Коч.).

У литературним язику, окреме у публицистичним стилу, функцию управяцого дїєслова часто маю словозлученя. Напр.: *пременїц думанє: Вона* пременї свойо думанє **о нїм** *як писательови* (М. Коч.). – *(нє) мац податки: Дружтво писательох* нє ма податки *анї* **о тим** *яки книжки видаваю його писателє* (РС). – *мац теорию: Шицки* мали свою теорию **о тим** *же яка то книжка* (М. Твен). – *водзиц рахунку: Вони баржей* водза рахунку **о тим** *як од явносци скриц застановки роботи* (РС). У таких прикладох локативне словозлученє *о Л* мож похопиц и як атрибут.

У функциї управяцого дїєслова можу буц и єдночленово безособни вреченя: *слово А кед уж* слово **о младих поетох**, *вредно призначиц и успих поетеси Н. Д.* (НК). – *роби ше Нїкому нє гварел* **о чим** ше роби (Е. Коч.).

& 220.2. **Значенє атрибута.** У литературним язику словозлученя з применовнїком **о** часто маю функцию атрибута: *гласи о дачим, бриґа о даким, леґенда о геройови, ученє о вири, сни о богатстве, статя о чкодлївосци куреня, преподаванє о марксизму, писня о любови, книжка о народней борби, совитованє о витворйованю правох* и др. Напр.: *Кажди народ ма свою* науку **о литератури** (НК) – *Думам же* идея **о орґанизованю вашара** *добра* (РС).

& 220.3. **Часово значенє.** Застарени конструкциї народного язика з часовим значеньом: *Кед куковка* **о Крачунє** *... кукала* (нар. писня) = кед куковка на Крачун кукала. – *Родичох и дзеци* **о Новим року** *вируцал з обисца* (РС) = на Нови рок. – *Муша ходзиц боси и* **о твардей жими** (Етн.). – *Рушели зме ше* **о першей годзини** *... зоз Загребу. Други дзень рано* **о шестей годзини** *були зме у Београду. Дораз* **о 7.40** *ишли зме далєй.* **О полноци** *того дня пришли зме до Скопля* (РН 1927).

& 220.4. **Значенє способу.** З дїєсловами зоз значеньом „жиц з дачого; кармиц ше з дачим” словозлученє **о Л** у функциї додатку за способ**.** То застарени конструкциї народного язика: *Сцел пойсц медзи пустинякох, будзе жиц* **о твардей скорки** (М. Твен) = будзе жиц єдзаци тварду скорку. – *Давно прешли часи кед ше ламало* [кукурицу] **о води, сухим хлєбе** (РС) = кед ше у ламачки єдло сухи хлєб з воду. – *Єст и таки цо вежме худобни робиц ґаздови* **о своїм косту** (Етн.) = старающи ше сам за свойо єдзенє. – *Думал* [ґазда] *най робиме до поладня* **о кромпльох** (Е. Коч.) = най робиме єдуци сами кромплї.

Применовнїк по

& 221.1. **Просторне значенє.** Конструкциї з применовнїком **по** з просторним значеньом можеме подзелїц на два ґрупи:

І У першей ґрупи поняце у локативе значи пространство: огранїчени преділ *(пажица* и др.), просторию *(приклєт, пойд),* поверхносц з будинком *(обисце, шпиталь),* топоним *(Карпати*), населєнє *(варош*), место дружтвеней активносци *(вашар),* верхнї покривач жеми *(блато, сцернянка),* поверхносц предмета *(хрибет*), судзину *(миска),* поверхносц материї *(глїна, плєва)* и под.

1. Конструкції знача *рушанє у єдним напряме* у границох одредзеного простору. (Сербски еквиваленти: инструментал без применовнїка *(иде улицом)* и словозлученє *по Л: јуре по селу*) Напр.:

Рушел ... **по полю** *з руками на хрибце* (Лю. Соп.). – *Патроли нє* **ишли** *так шмело* **по валалє** (Е. Коч.). – **Прешла** *даскельо крочаї* **по учальнї** (Е. Коч.). – **Идзе** *вон* **по желєним лєше** (М. Скуб.). – *Оцец ше помали спущел* **по прикрим брегу** *до ... води* (Дю. Папг.). [Зной] *ше сцека* **по скори** *у ... чуркох* (М. Кан.). – *Прешейтаj ше* **по павильонох** *... сайма* (РС).

Синонимски словозлученя з применовнїками **през** и **прейґ** знача презезованє простору з єдного на други бок (оп. & 178.2, 1.б. и & 206.1, 2.а).

Поняце у локативе часто розцагнутей, линийскей форми, з двома паралелнима бочнима границами (*драга, дражка, дильов, рика, беґель, гаj, шор, улїчка, калдерма, гевтот бок, кридло, шлїди* и др): *Одлучно крача* **по драги** (Е. Коч.). – *Рушели зме ше ...* **по Вельким шоре** (М. Скуб.). – **По гаци,** *идзе Марча з Меланку* (М. Скуб.).

У народним и литературним язику ридко ше хасную и синонимски инструментални словозлученя: *Вона пошла* **єдним шором**, *а вон пошол* **другим шором** (Етн.). – *Ишол* **орсаґ-драгу** (Етн.). – *Нїхто нє преходзи* **тим боком** (М. Скуб.) > *Нїхто нє преходзи* **по тим боку.**

2. а) Конструкції знача *рушанє у розличних напрямох* або дїю на вецей местох одредзеного простору: *А вец го* [госца] *поводзела* **по цалим салашу** (М. Коч.). – *Нєма ноц, цихосц ... ше розляла* **по польох** (Е. Коч.). – *Дзвонки лопот одгукнул* **по конку** (Дю. Папг.). – **По дворе** *ґаґаю гуски* (Е. Коч.). – *Почал* [сом] *скакаць* **по федеровим канабелю** (Дю. Папг.). – *Почал ... преврацаць шицко* **по посцелки** (М. Ков.). – [Руцал ше] *у нєсвидомосци* **по слами** (М. Кан.).

б) Знача *унапряменосц на вецей места* одредзеного простору або на цали простор (сербски еквивалент **по Л**). Напр.: *Розруца* **по пиловини** *даскельо дробни пенєщки* (Дю. Папг.) = розруца на вецей места по пиловини. – *Пирскало месо, лїпело ше* **по мурох и повали** (Лю. Соп.) = месо ше лїпело на розлични места мурох и повали.

II У другим типу конструкцийох поняце у локативе предмет або часц цела, а у функції предиката дїеслова дотиканя *биц, вдериц, уцац, бухац, витнуц, потрафиц, тлучиц* и под. Напр.: *Биє з ленийку* **по чимшик** (М. Скуб.). – *Митро вдери з гарсцу* **по столє** (Лю. Соп.). – *Уцал* **по нїм** [гвозду] *кельо мал моци* (Дю. Папг.). – *Били* **по дланьох, по талпох, по хрибце**, *дзе долапели* (Е. Коч.).

Кед поняце у локативе особа, словозлученє *по Л* заменлїве з директним обєктом: [Рука] *з котру починам биц* **по нєодгаднутим процивнїкови** (М. Кан.) > ... *починам биц* **процивнїка**. – [Оружиє] *з котрим сом годзен биц* **по капиталистох** (Е. Коч.) > *биц* **капиталистох.**

& 221.2. **Часово значенє. 1.** Применовнїк **по** значи же ше дїя окончує у часовим одрезку хтори шлїдзи за одредзеним термином: *по полудзенку, по Крачунє, по швету* и под. Обширнєйше о тим значеню оп. & 227.1-227.6.

2. Применовнїк **по** значи и же ше дїя (одн. часови одрезок у хторим ше вона окончує) повторює вецей раз. Тото повторйованє нє муши буц у правилним порядку. Напр.: *Маj* **по цалим дню** *дома* (М. Скуб.). Частейше ше з тим значеньом хаснує синонимске словозлученє *по А: Маj* **по цали дзень** *дома.*

У народним язику ше хасную и вирази *по тижньове, по рокове*: **По тижньове** *нє приходзи дому.* – **По рокове** *нам нє пише.*

& 221.3. З часового значеня настали слїдующи два значеня:

а) Значенє обставинох: *Нє думай, нє думай, бо уж* **по думаню**, *//* **по нашим** *то боме вирним* **любованю,** *// швицел би мешачок, хмари му нє даю, // спитал бим дзивчатко, лєм ме одбиваю* (нар. писня) (= леґинь и дзивка ше любели, алє тераз, **по вирним любованю** (т. є. после вирного любованя) настали *нови обставини*: нє даю ше им побрац и о щесцу вецей нє вредзи думац).

Исте значенє маме и у фразеологийним виразу *буц по вашаре: Ми уж* **по вашаре** (= „вашар” прешол, одн. ми нє вихасновали добру нагоду за тарґовину и под., та зме тераз у горших обставинох як цо зме могли буц).

б) Значенє походзеня*: Тельо шицкого писаного спомену остало* **по Агафиї**, *старого оца дзивки* (Г. Кост.). – *То було шицко цо му, после дзелїдби з братом, остало* **по оцови** (И. Андрич.).

& 221.4. **Цильово значенє.** Значенє циля конструкції виражую:

а) з управяцим дїесловом *ходзиц* и под. и з дїесловнима меновнїками у позиції *Л: ходзиц* **по питаню (жобраню)**, *ходзиц* **по винчованю**. – *Дзеци ягод да на церню шедза – сцели би уж ходзиц* **по шпиваню** (О. Кост.). – *Гутори же идзе* **по своєй роботи** (Етн.);

б) з управяцим дїесловом *ходзиц* и под. и з другима (нєдїесловнима) меновнїками (у форми множини) у позиції *Л*: *ходзиц* **по дохторох „**обиходзиц дохторох глєдаюци лїка у хороти”, *ходзиц* **по карчмох**, *ходзиц* **по вашарох**. – *Дакус ше правела хора, дакус и* **по бабох** *походзела* (М. Ков.);

в) з преходнима дїесловами (словозлученє попри цильовим значеню виражує и компоненту обєкта): *Друге рано цар розпосилал писма по швеце,* **по крaльох, по царох, по дзеяких ґрофох** *же да приду, вон ма три дзивки* (Етн.) = цар розпосилал писма **крaльом, царом, ґрофом**.

& 221.5. **Причиново значенє.** Словозлученя з применовнїком **по** *(по обичаю, по закону* и под.) означую причину, мотив дїї або стану (и источасно виражую способову компоненту). Напр.: *И ту,* **по природи стварох,** *нє може нїч вименїц* (Ю. Там.) = пре природу стварох нє може нїч вименїц. – *А дїдо мушел вше исц ґу тому*

[синови] *хтори победзи, чи* **по дзеки победзених** *чи* **по дзеки моцнєйшого** (М. Коч.) = чи пре дзеку победзених, чи пре дзеку моцнєйшого. – *Чи и мнє нє уцагню... до дачого цо* **по совисци** *я нє годзен зробиц* (М. Ков.) = цо сом пре чувство совисци нє годзен зробиц.

Словозлученє **по Л** може буц и у конструкциї з прикметнїками зоз значеньом „познати; замерковани”: *Хлапчиско хтори уж познати* **по своєй любопитносци** (М. Кан.) = познати пре свою любопитносц. *Писателє... замерковани* **по своєй активносци** (НК) = замерковани пре свою активносц.

& 221.6. **Значенє способу** виражую словозлученя *по моїм, по твоїм, по своїм, по нашим; по шоре. – Ти зроб* **по твоїм**, *а я зробим* **по своїм**.

& 221.7. **Дистрибутивне значенє.** З дистрибутивним (розподзелюющим) значеньом словозлученє з применовнїком **по** може буц у функциї обєкта: *Подзелєл шицким* **по фалатку**. – *Попили* **по погарику**. – *Дакус пенєжи заробели, купел оцец шицким дзецом* **по даякей жимушнєй шматки** (Етн.). – *И принєс им ангел* **по єдним златим яблуку** (Етн.).

Синонимске словозлученє – **по А***: Випийме себе* **по погар** *вина* (Д. Дефо) (оп. & 198.7).

& 221.8. **Значенє средства.** Поняце у локативе може буц и средство. Управяци дїєслова знача „ґрабац ше (горе)” и „спущовац ше”: *Пендра ше ґу нам* **по драбини** Штефан (Дю. Папг.). – *Спущую ше з гори* **по штранґу.**

& 221.9. **Значенє постреднїка:** *послац* по пошти, *явиц* по пайташови. – *Пенєж то пасош до шицкого, лєм нє до щесца,* **по нїм** *достанєш шицко лєм нє щесце* (РН) (= прейґ пенєжу достанєш шицко).

Под уплївом сербского язика з тим значеньом часто хаснуєме применовнїк **прейґ** (оп. & 178.2, 2).

Применовнїк попри

& 222.1. У народним язику применовнїк **попри** ше хаснує з локативом: *Каменєц збил* **место попри месту**. – *Янко мали* **попри Миколови**.

И старши авторе применовнїк **попри** частейше хасновали з локативом як з ґенитивом. Напр.: [Калифорния] *ше цага* **попри морю** (РК) – *А вони,* **попри своїм маєтку**, *чувствовали ше напущенима* (Е. Коч.). – *Яки чловек малки* **попри силному швету** (РК). – *Жени у ґаздиньох* **попри каганцу**... *предли* (РК).

Применовнїк **попри** з локативом ше хаснує и у закарпатских диялектох. У українских: *Так ся баба* **по-при хлопцях** *збогатіла. Йшол пішки* **по-при нім**. У восточнословацких: poprі koňu, poprі mašiňe. – Occal mu obidva ruki až poprі pl’ecu.

На основи того можеме заключиц же ше и у нашим карпатским язиковим пасме применовнїк **попри** хасновал лєм з локативом: **попри Л.**

& 222.2. Хасноване применовнїка **попри** з ґенитивом розширело ше у бешедним и литературним язику под уплївом сербского язика (одн. сербского ґенитивного словозлученя **поред Г**).

Ширенє ґенитивного словозлученя **попри Ґ** оможлївела и слїдующа околносц: при меновнїкох женского роду (ридко и при меновнїкох хлопского роду), при прикметнїцких словох и даєдних файтох заменовнїкох єднаки форми ґенитива и локатива єднини. Тоти припадки маю исту форму и при шицких меновнїкох, прикметнїкох и заменовнїкох у множини. Так напр. у слїдующих конструкцийох нє можеме знац чи применовнїк *попри* похасновани з ґенитивом чи з локативом: *Завжали положай* **попри самей желєзней пруги** (НК) (ґен. **желєзней пруги –** лок. **желєзней пруги**). – **Попри шицких вас** *єден чловек трима шицки дєплови* (РС) (ґен. **шицких вас –** лок. **шицких вас**).

У сучасним литературним язику применовнїк **попри** ше хаснує и з локативом и з ґенитивом, алє ґенитивне словозлученє **попри Ґ** под сербским уплївом постало фреквентнєйше.

У литературним язику ше применовнїк **попри** хаснує углавним зоз истима значенями як и у народним.

& 222.3. **Просторне значенє.** З применовнїком **попри** у литературним язику ше виражую даскельо просторни одношеня:

а) Применовнїк значи же ше дїя окончує блїзко при поняцу у локативе/ґенитиве: *Товариш такой* **попри мнє** *нє ма сцерпеня* (М. Кан.). – *Ту бул орман ...,* **попри ормана** *кухньови креденц ...* **Попри другого мура,** *при дзверох, електрични шпорґет, пец на углє* (В. Кир.). – *Виходза ... пошедзиц на желєним и хладковитим месце* **попри рики** (И. Андрич).

Тото значенє виражує ше и з применовнїком *при: товариш при мнє, при орманє креденц* итд.

б) Значи рушанє або розпресцеранє вонконцом поняца у локативе/ґенитиве: *Фабрики подзвигнути* **попри озера** *муша мац найсучаснєйши апарати за пречисцованє водох* (РС). – *З другого боку рики ... на ширини од коло єдного километра* **попри побрежя** *находзела ше мочварна жем* (В. Кир.). – *Одроснути инсект цалком погриже лїсце* **попри нервох** (РС).

Тото значенє ма и применовнїк **коло***: фабрики подзвигнути* **коло озера, коло побрежя** *мочварна жем, погриже лїсце* **коло нервох.**

в) Значи паралелне рушанє двох предметох єдного коло другого: *Копеме кукурицу з мацеру* **єдно попри другого** (Дю. Папг.). – *Док вона* [парна машина] *спомалшено дихцела, вони би кракали* **попри нєй**, *зазберовали снопи кукуричанки* (В. Кир.).

И з тим значеньом ше хаснує и применовнїк **коло**: *копеме* **єдно коло другого**, *кракали* **коло машини**.

& 222.4. **Значенє поровнаня**: *Кед чловек шеднє до ґалиї ..., теди осети яки чловек малки* **попри силному швету** (РК 1925) (= яки чловек малки у поровнаню зоз силним шветом). – *Попать поля подлїнох! Випатраю*

як ожог **попри красних желєних древкох** (О. Кост.) (= випатраю нїяк у поровнаню з краснима желєнима древками).

Значенє поровнаня ше виражує и з применовнїками **проци** (оп. & 180.5, 2) и **спрам** (оп. & 228.1, 2).

& 222.5. **Значенє додаваня, паралелносци дїї** тиж фреквентне. Словозлученя з применовнїком **попри** знача же паралелно зоз поняцом у локативе/ґенитиве ище даєдно друге поняце залапене з одредзену дїю або станом: П**опри директора** *ище дахто одвичательни* (РС). – *Мнє* **попри тинти** *нєдоставало ище вельо того* (Д. Дефо). – **Попри других госцох** *мал Михал ... и свойого товариша* (О. Кост.).

Тото значенє ма и применовнїк **окрем**: **окрем директора** *ище дахто одвичательни, мнє* **окрем тинти** *нєдоставало,* **окрем других госцох** *мал и єдного товариша.* Медзитим, применовнїки **попри** и **окрем** нє подполни синоними. Зоз применовнїком **попри** баржей ше наглашує компонента додаваня, паралелносци, а з применовнїком *окрем* баржей компонента виокремйованя, видзельованя.

& 222.6. **Значенє источносци.** Применовнїк **попри** значи дїю хтора провадзи главну дїю вреченя, одн. значи обставини у яких ше окончує главна дїя: *Нєприятель,* **попри моцней потримовки танкох** *..., окончел процивнапад* (РС). – *Универзитет муши цо швидше сам себе,* **попри полней дружтвеней потримовки***, оспособиц за окончованє ... задаткох* (РС). – **Попри нєпреривного засипованя** *з артилєрийним огньом водзена борба* (РС).

З тим значеньом нє мож похасновац применовнїк **окрем** (як у конструкцийох з предходного пасуса)**.**

& 222.7. **Допусне значенє** виражує ше з двома типами конструкцийох:

а) З преширенима вреченями хтори на початку маю применовнїк **попри** або злученє **и попри**: *Войводянски єдинки,* **и попри вельких утратох** *були порихтани на нови битки* (РС) = гоч мали вельки утрати, були порихтани. – **И попри вистатосци** *... Фолко длуго оставал будни* (Р. Ґийо) = гоч бул вистати, оставал будни. – **И попри дижджовней хвилї***, польопривреднїки вишли на поля* (РТВ) = гоч була дижджовна хвиля, вишли на поля. – **Попри нас пецерих** *мой оцец вжал на витримованє єдно дзецко зоз городу* (Ш. Гуд.).

З вреченями зоз злученьом **и попри** баржей ше як зоз самим применовнїком **попри** наглашує тото цо би могло буц причина (нє)окончованя дїї. Прето конструкцийом зоз **и попри** як еквивалент блїзши допусни вреченя (**Гоч мали вельки утрати***, були порихтани на нови битки),* а конструкцийом зоз **попри –** процивно-допусни вреченя (*Оцец нас мал пецеро,* **а** *вжал на витримованє єдно дзецко з городу).*

Вираз **и попри шицкого/шицким** то преложени сербски вираз **и поред свега: И попри шицкого** *чувствуєм же ше нашо драги конєчно розишли* (РТВ).

б) Други тип конструкцийох то зависно-зложени допусни вреченя у хторих зависне вреченє почина зоз **и попри тим/того же...** Напр.: **И попри того же** *існує лєм два роки, шидски „Одпад" ше успишно повязал з велїма фабриками* (РС) = гоч існує лєм два роки. – **И попри тим же** *нє мала од талу анї єдней пари, була глєдана дзивка* (Велько Петр.) = гоч нє мала од талу анї єдней пари.

Таки вреченя калки сербских допусних вреченьох типа: **И поред тога што** *постоји само две године, шидски „Одпад" се успешно повезао са многим фабрикама.*

& 222.8. Форму словозлученя **попри Л/Ґ** ма и зоз сербского преложени модални вираз **попри того** и **попри тим**: *И Андрий ... горел од жажди за подвигами, алє його душа,* **попри того***, була доступна и другим чувством* (Ґоґоль). – *Накуповал статку досц, а* **попри тим** *и койцо за обисце* (О. Кост.).

У народним язику еквивалент вираза **попри того/тим** то вираз **ґу тому**. Приклади зоз Гнатюкових записох: *Алє вистати..., а* **ґу тому** *и гладни, кущик шеднул и заспал. – Мали вони єдно прашатко... Алє* **ґу тому** *мали и єдного пшичка*.

Паралелно з виразами **попри того/тим** и **ґу тому** у литературним язику ше хаснує и вираз **(о)крем того**: *Вон ... назберал дванац пильки ...* **Окрем того,** *боговски препровадзел час* (М. Твен).

Применовнїк при

& 223.1. **Просторне значенє.** Применовнїк **при** найчастейше значи место дїї у блїзкосци дакого/дачого (сербски еквиваленти словозлученя *поред Г, код Г, крај Г, при Л*). Напр.: *То було* **при** *гевтих шивих* **прощох** (М. Скуб.). – *У правим* [куце] *пец, а* **при ньому** *уходни дзвери* (М. Скуб.). – **При посцелї** *шедзела застарана мац* (Дю. Папг.). – [Пес] *стрегол* **при капури** (Е. Коч.).

З дїєсловами дотику означує ше нєпостредна блїзкосц, одн. положенє у контакту субєкта и поняца у локативе: [Проща] **при котрих** *стала опарта... лопата* (Дю. Папг.).

& 223.2. Просторне значенє виблядло у конструкцийох при хторих поняце у локативе з трансформацию постава субєкт. Конструкциї знача прикмету або стан поняца у локативе: [Озбильносц] яку я **при вельких революционерох** *и задумовал* (Дю. Папг.) = я задумовал же вельки революционере барз озбильни. – **При приватнїкох***... правило: єдна роботня = єден власнїк* (РС) = приватнїки маю правило. – *Зна присц до нєдостатку... состойкох... як* **при рогатим статку** *так и* **при швиньох** (НК) = статок и швинї дакеди нє маю досц состойки. – [То] *твори нєсиґурносц* **при польодїлцох** (РТВ) = польодїлци нєсиґурни.

& 223.3. У конструкцийох з компоненту обєкта дїйство дїї окончователя преноши ше на поняце у локативе. Таки конструкциї мож трансформовац до вреченьох у хторих поняце у локативе постава обєкт: *Доприношиц ширеню технїчней култури* **при младих ґенерацийох** (РС) = ширић културу на млади ґенерациї. – *Чека вона тебе... Розпитує ше за це* **при** *твоєй* **мацери** (Е. Коч.) = розпитує ше за це твоєй мацери.

& 223.4. **Часово значенє.** У конструкцийох з часовим значеньом применовнїк **при** ше вше вяже з дїєсловнима або другима абстрактнима меновнїками хтори знача процес дїї. Словозлученя **при Л** можу ше

трансформовац до часових виреченьох. Напр.: **При отвераню** [хижи] *з нєй вибил чежки воздух* (Лю. Соп.) > *Кед ше хижу отверало, з нєй вибил чежки воздух.* – **При заліваню**... *похасновац цеплу воду* (НК) > *Кед ше заліва, похасновац цеплу воду.* Сербски еквиваленти: **при Л** (*при одласку*) и **код Г** (*код сетве*).

& 223.5. Часово конструкциї можу значиц и обставини хтори причина стану окончователя. У позициї **Л** дїєсловни меновнїки. Напр.: *А боки ше му* [чамцу] **при дотику** *розвалюю до фалатох дескох* (М. Кан.) = боки чамца ше розвалюю од дотику. – [Колїки] *викривели ше* **при цаганю** *до склонїща* (М. Кан.) = колїки ше викривели од цаганя. – *Лабда* **при одскоку** *доставала фалш* (РС) = нєправилни одскок бул причина же лабда доставала фалш.

Применовнїк у

& 224.1. **Просторне значенє.** Применовнїк **у** найчастейше хаснуєме зоз значеньом места дїї: **У валалє** *ше оправяю дражки.* – *Шедза* **у хижи**. – *Єст* облачок **у хлїве** (М. Ков.). – *На ридки швета* **у танєрку** *бул даяки фалаток меса* (М. Ков.).

& 224.2. **Часово значенє.** Применовнїк **у** значи же ше дїя окончує у часовим одрезку означеним з поняцом у локативе. Словозлученя з применовнїком **у** *найфреквентнєйши* од шицких словозлученьох з часовим значеньом.

Применовнїк **у** ше найчастейше вяже за часово термини (оп. фусноту ґу пасусу & 148.1) и то: **а)** часово єдинки **(***у першей* **минути***, у тим* **року)**; **б)** назви одредзених часових одрезкох (*у тим* **кварталу,** *у другим* **полрочу**); **в)** назви нєодредзених часових одрезкох (*у* **чаше,** *у* **периоду**); **г)** назви мешацох *(у* **януару,** *у* **фебруару***)*; **ґ)** назви вельких часових периодох хтори знача прешли, терашнї и будуци час (*у* **прешлосци,** *у* **будучносци**); **д)** назви часох возросту **(***у* **дзецинстве,** *у* **старосци)**; **е)** назви дїйох хтори ше вяжу за одредзени рочни часци (*у* **косидби,** *у* **копачки**).

Од часових терминох з применовнїком **у** ше нє хасную: **а)** назви часох дня **(**нє гутериме: *у* **рану,** *у* **вечару)** и рочних часцох **(**нє гутериме: *у* **яри,** *у* **лєту**); **б)** назви дньох у тижню (нє гвариме: *у* **пондзелку***, у* **вовторку***)*; **в)** назви шветох (нє гутериме: *у* **Крачуну,** *у* **Велькей Ноци**).

Векшина часових терминох хасную ше з обовязну одреднїцу *(тот; перши, други; идуци, остатнї* и др.): *у* **тим** *тижню***,** *у* **остатнїх** *рокох***.** Напр.: *Нашо дружтво* **у прешлих двох рокох**... *зачувало стабилносц* (РТВ). – *Чи думаш же я нє мал рижни комбинациї* **у твоїх рокох**? (Е. Коч.). – **У хвилькох одпочивку** *слуха Моцарта, Бетовена* (РС). – *Нєобични франти* **у старих часох** *були найбаржей ценєни* (М. Коч.). – *То єдине цо могло буц мудре* **у тим длугим, шалєним дню** (М. Кан.). – [Хвиля] *яка ше очекує* **у идуцим тижню** (РТВ). – *З дїлованьом* **у прешлим року** *... може буц задовольни* (РС).

& 224.3. Медзи часовима словозлученями з применовнїком **у** єст вельо калки зоз сербского язика: **у хвилькох одпочивку** < с. *у часовима одмора;* **у часох опущеносци** < с. *у тренуцима опуштености;* **у прешлим року** < с. *у прошлої години;* **у другей половки 1979. року** < с. *у другої половини 1979. године*; **у терашнєй (остатнєй, правей, ришуюцей, каждей) хвильки** < с. *у садашњем (последњем, правом, одлучујућем, сваком) тренутку*; **у нєшкайшим** (**доглядним**, **наиходзацим**) **чаше** < *у садашње (догледно, наилазеће) време.*

& 224.4. Словозлученя з меновнїками *дзень, тидзень, рок* и *хвилька* маю як синоними ґенитивни словозлученя без применовнїкох. Напр.: *(1)* **У остатнїх рокох** *укладаю ше усиловносци* (РТВ). – *Вельо того* [ше] **остатнїх рокох** *нє меня* (РС). – *(2)* **У идуцим тижню** *треба очековац хмарну... хвилю* (РТВ). – **Идуцого тижня** *у Мадриду будзе отримана преслава* (РС). – *(3)* **У прешлим тижню** *було надосц активносцох* (РТВ). – **Прешлого тижня** *означели зме ... швето* (РТВ). – *(4)* **У тим року** *... ше будзе продуковац жито* (РТВ). – [На] *конференциї ... отриманей* **того року** (РС).

Як синоними у предходним пасусу наведзених локативних и ґенитивних словозлученьох дакеди ше хасную и акузативни словозлученя: *Младеж Нового Саду и того як и* **прешли роки** *пририхтала велїчезну програму* (РС). – **Прешли мешац** *стали зме три тижнї пре нєдостаток асфалту* (РС). – *Нашо новини* **остатнї тижнї** *пожня* (РС).

& 224.5. Од нєчасових терминох з применовнїком **у** хасную ше меновнїки *война, офанзива, класа, капитализм, нагода* и др. и меновнїки хтори знача процес дїї *(робота, косидба*). Напр.: *Його думки* **у цалей тей войни** *були пошвецени братом* (М. Ков.) – *Дзешка* **у шестей класи** *... єй ґенерацию позберал тренер* (РС) > **кед ходзели** *до шестей класи***...**

Словозлученя з меновнїками хтори знача процес дїї можу ше трансформовац до часових виреченьох. Напр.: *Нєшка су* [авиони] *барз нїзко, – доруцел єден бачи* **у преходзе** (Дю. Папг.) > *доруцел док преходзел.* – *Ище як хлапчик* **у бависку** *врацел ... старшому леґиньчкови пляску* (М. Ков.) > *кед ше раз бавели, врацел.*

& 224.6. **Причиново значенє.** Поняце у локативе може буц причина дїї або стану субєкта (окончователя). Управяци дїєслова *хвалїц ше, цешиц ше* и под. Напр.: *И вонї ше барз* **у нїм** [синови] *цешелї* (Етн.). – *Вон би ше* **у тим** *барз цешел же вон то шмел зробиц* (Етн.).

Дїєслово *цешиц ше* хаснуєме (преважно под сербским уплївом) и з инструменталом: *цешиц ше з даким/дачим* (оп. & 210.2, 6).

Конструкциї можу значиц и же причина дїї *нукашнї стан окончователя*: **У страху** *аж и поздравкал* (М. Коч.) > **Од страху** *аж и поздравкал.* – *По ґамбох ... надути жими котри* **у нервози** *розкушуєм* (М. Кан.) > **од**

нервози *розкушуєм ґамби. – Досц ми уж шицких вас! – розплакала ше вона* **у гнїву** (М. Коч.) > *розплакала ше* **од гнїву**.

Применовнїки сербского походзеня

& 225. Медзи применовнїками сербского походзеня маме таки хтори зме прияли у форми у якей ше хасную и у сербским язику, одн. хтори представяю лексични пожички зоз сербского язика. Таки применовнїки **мимо, после, спрам** и **наспрам**.

Попри нїх у применовнїцкей системи литературного язика маме и применовнїки-*калки* и *семантични калки* сербских применовнїкох. Калки то на наш язик преложени сербски применовнїки. Таки применовнїки **воздлуж/уздлуж** и **длуж**, применовнїцки вирази **дзекуюци, початком, концом** и др., хтори представяю преклади сербских **уздуж** и **дуж, захваљујући, почетком, крајем** и др**.**

Семантични калки то нашо присловнїки хтори под сербским уплївом достали и функцию применовнїкох. Таки присловнїки **звонка, знука, скорей, упрекосц, ширцом** и др., хтори под уплївом сербских применовнїкох **изван/ван, унутар, пре, упркос, широм** и др. хаснуєме як применовнїки. Слово **звонка** присловнїк у прикладу: **Звонка** *чули дубонь,* а применовнїк у прикладу: *То* **звонка моїх можлївосцох**. Слово **скорей** у функциї присловнїка: **Скорей** *ше чежше жило*; у функциї применовнїка: **Скорей садзеня** *глїбоко поорал* итд.

Применовнїк *мимо*

& 226.1. Применовнїк **мимо** (з ґенитивом) у сербским язику ма просторне значенє (*пролази* **мимо мене** = *преходзи* **коло мнє**) и значеня „(и) попри дачого”, „процивно дачому” *(учинио је то* **мимо свих правила**). Ми тот применовнїк почали хасновац у остатнїх деценийох, у публицистичним стилу, зоз значенями „(и) попри дачого”, „процивно дачому” и то насампредз з меновнїками *закон, правило, догварка* и под. Напр.: *Шицко тото оможлївело же би ше робело на таки способ,* **мимо закона** (РС). – *Слово о ... справованьох* **мимо дружтвених догваркох** (РС). – *И* **мимо правилнїка** *пренаходзени способи же би ше подзелєло вецей* [*пенєжу*] *(РС). – Патри Ибрата на того упрекосного чловека котри* **мимо каждого порядку и звичаю** *лєжи и нє става пред нїм* (И. Андрич).

226.2. Найблїзши еквиваленти таких конструкцийох у литературним язику – словозлученя (**и**) **попри Ґ/Л** и **процивно Д** (тото друге сербского походзеня), а тиж и атрибутово виреченя: *робиц* **мимо закона** > *робиц* **процивно закону**; *справованя* **мимо догваркох** > *справованя* **хтори у процивносци (хтори нє у согласносци)** *з догварками*; **и мимо правилнїка** > **и попри правилнїка**; **мимо звичаю** *нє става пред нїм* > **попри звичаю...**

У слїдующим прикладу автор похасновал словозлученє **попри Ґ/Л**, хторе еквивалент словозлученя **мимо Ґ***: Ентузиязм* [аматерох] *причина же би ше грало и дома,* **попри пробох***, и то на своїх власних ... ґитарох* (РС) > *и дома,* **мимо пробох**.

226.3. Окрем спомнутих меновнїкох *закон, правило, догварка* и под. зоз другима меновнїками применовнїк **мимо** ридко хаснуєме, а у прекладох хаснуєме його розлични (часто описни) еквиваленти: *(1)* **Мимо твоје воље** *нико од нас не може да помери ни руку ни ногу >* **Док ти нє розкажеш***, нїхто з нас нє може рушиц анї з руку анї з ногу* (Р. Киплинґ). – *(2) Нема среће онај ко крене на пут* **мимо очеве воље** > *Нє ма щесца тот хто ше на драгу руши* **без оцовей дзеки** (Д. Дефо). – *(3) Доктор Паштровић,* **мимо свога редовног пута***, заиђе ... у Златну греду > Доктор Паштрович* **одступел од своєй порядней драги***, зашол ... до Златней греди* (Велько Петр.).

Применовнїк *после*

& 227.1. Применовнїк **после** (з ґенитивом) значи дїю хтора ше случує после одредзеного термина. Баржей ше розширел у нашим язику аж од конца 19. вику. Наш еквивалент му применовнїк **по** (з локативом)**.**

У Гнатюкових записох применовнїк *после* зазначели зме лєм у пар прикладох, док наш применовнїк **по** у нїх ище фреквентни. Напр.: *У мнє так* **по полудзенку –** *пасовац ше!* (Етн.). – *То було уж и* **по полноци** (Етн.). – **По госцини** *каждому дал окрему хижу* (Етн.).

Гнатюково приповедаче з применовнїком **по** хасную и єдинки мери часу (меновнїки *дзень, мешац, рок* и др.) и конкретни меновнїки (таки словозлученя у сучасним литературним язику барз ридки): **По трох мешацох** *дал го капетан да вон будзе тромбеташ*. – **По даскельох дньох** *пошол на лови*. – **По трох дньох** [цар] *гварел: Того чловека и тоту жену одведзце до тей загради. – А то уж було тристо роки* **по Христови**. *– Я твой брат, я ше* **по тебе** *народзел*.

& 227.2. При старших авторох (Г. Костельник, М. Ковач) наш применовнїк **по** фреквентнєйши од сербского **после.** Вони го найчастейше хасную з меновнїками хтори знача: єдзеня (оброки) (*по полудзенку, по вечери, по фриштику*)*;* длугши часово одрезки за хтори вязани одредзени роботи (*по тлачидби, по косидби, по ламачки);* дїї обрядного характеру *(по служби, по кресценю);* святочносци, швета (*по свадзби, по Миколайови, по Новим року, по Крачунє, по Велькей ноци, по Илийох*)*;* природни зявеня (*по дижджу, по мразу*)*;* други (*по шмерци, по войни*).

При писательох младших за єдну ґенерацию (М. Кочиш, Дю. Папгаргаї) обидва применовнїки приблїжно єднакей фреквенциї, док ище младши писателє хасную скоро виключно применовнїк **после**. У периодики тиж вельо фреквентнєйши применовнїк **после**. Напр.:

Такой **после школи** *шицки зме бежали пред валалску хижу* (Дю. Папг.). – **После шатви** *ярнього ярцу... почала шатва кукурици* (РТВ). – **После длугого нацагованя**, *рушаме далєй* (М. Кан.).

& 227.3. Конкретни меновнїки ше у сучасним язику частейше хасную зоз применовнїком **после** як зоз **по**, цо илуструє и слїдующи текст у хторим дїєсловни меновнїк *приход* похасновани з применовнїком **по**, а конкретни меновнїк *кино* – зоз применовнїком **после**: *Вон там* [глєдац роботу] *бул раз ище такой* **по приходу** *до городу, алє, нїби, була така велька гужва у чекальнї ...Сигурно би анї нє пошол вецей там кед бим го, єдного вечара* **после кина**, *буквално нє одцагнул зос собу ...* (В. Кир.).

& 227.4. Применовнїк **после** дакеди хаснуєме и место применовнїка **за** (з инструменталом), напр. у таких вирeченьох: [Жем под жито мож би було добре порихтац] *на тот способ кед би ше нє шало жито* **за кукурицу,** *алє* **за другима ярнїма зарнами**, *котри ше можу скорей позберац як кукурица. А то би були овес, ... лєднїк, гращок и др. ... Познато же жито* **после лєднїку, бетелїни, луцерни** *... барз добре напредує* (РН 1927).

& 227.5. Применовнїк **по** нєшка ище хаснуєме у даєдних словозлученьох хтори зме наведли при старших авторох: *по полудзенку, по вечери; по ламачки; по свадзби; по Крачунє, по Велькей ноци; по войни.*

Применовнїки *спрам* и *наспрам*

& 228.1. Применовнїк **спрам** (з ґенитивом) фреквентни у литературним язику, а менєй є фреквентни у бешедним. У литературним язику ше у векшей мири хаснує од конца штерацетих рокох. У виданьох од 1921. до 1945. є досц ридко хасновани. Напр.: *То совершена краса* **спрам нього** (РК 1938).

У сучасним литературним язику применовнїк **спрам** хаснує ше зоз слїдующима значенями (за векшину значеньох у народним язику маме еквиваленти):

1. Просторне значенє. а) Рушанє ґу дакому/дачому: *Витор котри ношел мою ладьочку* **спрам югу** (Д. Дефо). – *Сцека* **спрам** *нєвирубаней* **кукуричанки** (Лю. Соп.). – *Дринґаю на фиякере* **спрам... станїци** (Дю. Папг.).

З тим значеньом наш еквивалент применовнїк **ґу**: *ношел мою ладьочку* **ґу югу**, *сцека* **ґу кукуричанки**, *дринґаю* **ґу станїци**.

б) Унапряменосц ґу дакому/дачому: *Цеплота... муши буц унапрямена* **спрам** *гевтей* **часци** *просториї дзе ше пребува, а нє* **спрам дзверох, облакох** (РС). – [Крилатица] *спущела свой джубок* **спрам пажици** *и... нагло пошвидшала свой лєт* (Дю. Папг.). – *Скричали* **спрам острова** (Ф. Молнар). – *Мац ровно руцала попатрунок* **спрам заходу** (И. Андрич). – *Огляднул ше* **спрам мнє** *и шеднул на заднї ноги* (Дю. Папг.).

Наш еквивалент найчастейше применовнїк **ґу**: *цеплота ... унапрямена* **ґу гевтей часци**, *крилатица спущела свой джубок* **ґу пажици**.

Унапряменосц применовнїк **спрам** виражує и у функциї атрибута: *драга* **спрам Беоґраду (Заґребу, Керестура** и под.): *На драги од Славонского Броду* **спрам Врполя**..., *змесцени Долнї Андриєвци* (НК).

Нашо еквиваленти з тим значеньом словозлученя типа *драга* **до Беоґраду (Заґребу, Керестура** и под.) або *драга* **ґу Беоґраду (Заґребу, Керестуру** и под.).

в) Положенє просто (наспрам) дакого/дачого: *Кед пришол* **спрам Петра**, *поздравкал и застановел ше* (Е. Коч.). – *Двоме жандаре ишли... Були* **спрам** *глїбокей Штефановей* **капурки** (Е. Коч.). – *И ниа, ту,* **спрам того углїбеня**, *на желєней пажички ришел сом подзвигнуц шатор* (Д. Дефо).

Наш еквивалент применовнїк **просто**: *пришол просто Петра*, *кед були просто капурки, просто того углїбеня*.

г) Просторне значенє виблядло у конструкцийох у хторих словозлученє *спрам Ґ* значи жридло шветлосци (значенє обставинох): **Спрам** *ясного ноцного* **нєба** *видзел же ше з лїва и з права дзвигаю брещки* (М. Коч.). – *Нараз,* **спрам гвиздох**, *збачел Моглийову главу* (Р. Киплинг). – *Добре их видзел* **спрам шветлосци мешачка**.

З тим значеньом хаснуєме розлични еквиваленти: **Под ясним нєбом** *видзел.... – Добре их видзел* **при мешачку.**

2. Значенє поровнаня: *Та ши,* **спрам мнє**, *повесц, смаркош* (М. Ков.). – *Достали квартель двоиполхижови, алє то нїч* **спрам нашей хижи** (НК). – *Купци гваря же 40 динари за килу парадичи вельо, алє* **спрам труду** *хтори я уложела цена наисце мала* (РС). – *Констатоване же робота слаба* **спрам можлївосцох** (РС).

Нашо еквиваленти применовнїки **проци** и **попри**: *та ши* **проци мнє**... *смаркош; та ши* **попри мнє**... *смаркош*.

У литературним язику з тим значеньом хаснуєме и применовнїцки вирази **у поровнаню зоз И** и **у одношеню на А**: *Томе Соєре, ша ти* **у поровнаню зоз мну** *ище и прави квецик* (М. Твен). – *Харча ма вельку главу и,* **у одношеню на цело**, *мали очи* (РС).

3. Значенє наменки. Конструкциї знача же дахто/дацо по своїх прикметох одвитує або нє одвитує поняцу у ґенитиве. Применовнїк *спрам* у функциї атрибута або менового предиката: *Наших хлапцох* **спрам нєй** [дзивки] *нєт* (М. Ков.) = нєт хлапцох хтори би були за ню, хтори би єй одвитовали.

Наш еквивалент применовнїк **ґу**: *Наших хлапцох* **ґу нєй** *нєт*.

4. **а) Обгрунтуюце значенє**. З применовнїком **спрам** дава ше обгрунтованє дїї, толкує ше єй мотив: *Од того часу и новини и календари ... на нашим язику писани* **спрам язикових законох** *котри установел*

Костелник (Роч. кн.). – *Верхи ципелох були му викруцени ... до горе* **спрам тедишнєй моди** (М. Твен). – **Спрам тей догварки** *Руснаци достали околни пустари до власнїцтва и под аренду* (Шв.).

Наш еквивалент применовнїк **по** з локативом: **по** *язикових законох,* **по** *тедишнєй моди* **по** *тей догварки.*

б) Обгрунтуюцому значеню блїзке **значенє согласносци:** применовнїк *спрам* значи же ше дія окончує на способ *согласни* дакому/дачому: *У совершеним дружтве кажди будзе робиц* **спрам своїх способносцох,** *а доставац будзе* **спрам потреби**.

И з тим значеньом наш еквивалент применовнїк *по: Най кажди* **по своїх способносцох** *зроби свойо* (РН).

5. Значенє обєкта. а) Применовнїк *спрам* значи одношенє окончователя дії ґу дакому/дачому: *Одношел ше* **спрам нього**... *як товариш* **спрам товариша** (Е. Коч.). – *Нїґда нє забудзем як велькодушно поступел* **спрам мнє** (Д. Дефо). – *На шицких местох и у шицких нагодох окремну увагу треба указац* **спрам дзецох, инвалидох, старих и нємоцних особох** (РС).

Наш еквивалент применовнїк **ґу**: *Одношел ше* **ґу ньому**...

б) Функцию обєкта применовнїк *спрам* ма и зоз значеньом „присподобиц (ше)”: *присподобиц ше* **спрам условийох (спрам клими** и под.). И з тим значеньом наш еквивалент применовнїк *ґу: присподобиц ше* **ґу условийом** (**ґу клими** и под.).

в) Словозлученє *спрам Ґ* ше як обєкт вяже и за прикметнїки зоз значеньом „буц одпорни або нєодпорни ґу дачому”: *Достал даскельо ...* **спрам суши** *одпорнєйши файти* (НК). – [Пси] *постали нєчувствителни* **спрам кусаньох батога** *або* **ранох палїци** (Дж. Лондон).

Наш еквивалент словозлученє **на А: на сушу** *одпорнєйши файти.*

6. Применовнїк *спрам* часто хаснуєме и у модалних виразох *спрам того, спрам дачиїх словох, спрам дачийого думаня* и под.: *Пред законом сце шицки штверо ровноправни.* **Спрам того**, *кажде спомедзи вас ма право на єдну штвартину* [нашлїдства] *(Дю. Лат.).* – **Спрам словох покраїнского секретара**..., *подрагшенє муки и хлєба нєобходне* (РС). – **Спрам велїх думаньох**, *злученє младосци и искуства найлєпше ришенє* (РС). – *На перши завод,* **спрам податкох**, *приселєли ше 11 фамелиї* [Руснацох] (Роч. кн.).

7. Функцию присловнїка применовнїк *спрам* ма зоз значеньом розмири: *дзешец* **спрам єден**. Наш еквивалент вироятно був применовнїк *ґу*, цо заключуєме на основи прикладу зазначеного у старшим тексту: *Нам Югославия по войни омогучела ствараніе ... процентуално* **ґу другим** *югославянским народносцом могучней рускей култури* (Заря).

& 228.2. Позициї еквивалентох народного язика ище моцни у сучасним бешедним и литературним язику, та их часто хаснуєме у истим контексту паралелно з применовнїком *спрам*: **Спрам** *нового урбанистичного* **плана** [станїца] *на тим месце вецей нє може буц...*, **по** *терашнїх урбанистичних* **планох** *ветеринарски станїци муша буц далєй од центра* (РС). – *Хижа була пошорена* **спрам смаку** *гевтого часу...*, *була пошорена* **по смаку** *гевтого войнового трапезлївого часу* (Ґоґоль).

Маме и приклади двоякого прекладаня истого текста (єден прекладач преложел виреченє з нашим еквивалентом *(по, ґу)*, а други – зоз сербским *спрам): (1) Човек, котри,* **по** *шицких* **ознакох** *був старшина*. – *Човек хтори,* **спрам** *шицких* **ознакох**, *був даяки старшина* (Ґоґоль). – *(2) Ґдовица, правда, добра* **ґу мнє**. – *Правда же ґдовица добра* **спрам мнє** (М. Твен). – *(3) Звалєл ше, лєм тераз нє назад, алє* **ґу нєй**. – *Звалєл ше, алє нє назад, алє* **спрам нєй** (Толстой*).*

& 228.3. Под уплївом применовнїка *ґу* применовнїк **спрам** дакеди хаснуєме и з дативом: [Любов] *хтору чувствовал* **спрам Джонови Торнтонови** (Дж. Лондон) (< под уплївом словозлученя **ґу Джонови Торнтонови**). – *Нєприятель до конца дня був поциснути* **спрам Дражу и Змаєвцу** (РС) (< под уплївом словозлученя **ґу Дражу и знаєвцу**). – *Костельник бизовно мал у себе и вельо любови спрам литератури окрем любови* **спрам власному народу** (школски писмени состав) (< под уплївом словозлученя**:** *любов* **ґу власному народу**).

& 229. Применовнїк **наспрам** хаснуєме тиж з ґенитивом.

1. Значи положенє просто, спрам дакого/дачого: *Нєприятель завжал положеня з другого боку рики* **наспрам нас.** Наш еквивалент применовнїк **ґу** (оп. & 189.1, е).

2. Виражує поровнуюце значенє: *Цо то шицко вредзи* **наспрам попатрунку** *очох твоїх красних, цемних и белавих;* **наспрам лїчкох** *твоїх червених и здравих? Ти найкрасша моя голубенько шива*! (М. Вин.)

Зоз значеньом поровнаня хаснуєме и применовнїк **спрам (**оп. & 228.1, 2). Наш еквивалент применовнїк **проци** (оп. & 180.5, 2).

Старши авторе з наведзенима значенями хасновали и применовнїк восточнославянского походзеня **напроци** (оп. & 243).

Применовнїки-калки

Применовнїк *звонка* (з ґенитивом)

& 230.1. Слово **звонка** у народним язику присловнїк (значи „*с***.** споља, извана”). У функциї применовнїка воно ше хаснує под уплївом сербского словозлученя з применовнїком **(из)ван**. И сами конструкциї зоз словозлученьом **звонка Ґ** найчастейше калки сербских конструкцийох (*звонка закона* < *(из)ван закона* и под.).

Применовнїк *звонка* значи дїю вонка з границох дачого. Хаснує ше преважно у публицистичним стилу. Меновнїк у ґенитиве значи абстрактне поняце *(свидомосц, уровень, можлївосц, поняце, закон)*, административну єдинку *(Войводина, СР Сербия)*, институцию *(дружтво, делеґатна система)*. Половка словозлученьох з применовнїком **звонка** у функциї атрибута. Напр.: [Справованє] *купцох* **звонка Войводини** (РС). – *Його народносц у нас* **звонка закона** (М. Ков.). – *На польох у СР Сербиї* **звонка територийох покраїнох** (РС) (= окрем територийох покраїнох). – **Звонка селекциї** *нє остала анї коренїста желєнява* (НК).

& 230.2. Ридко ше з тим значеньом хаснує и применовнїк *вонка* (тиж под сербским уплївом): **вонка териториї „***с.* изван територије”**.**

Паралелно з применовнїком **звонка** у литературним язику ше хаснує и еквивалентне словозлученє народного язика **вонка з Ґ**: *Два-три минути як була* **вонка з кухнї** (М. Скуб.). – *Дим єдней громади угля, котра тлєє* **вонка з мойого попатрунку** (М. Кан.).

Применовнїк *знука/зоднука* (з ґенитивом)

& 231. Применовнїк **знука**/**зоднука –** семантични калк сербского применовнїка **унутар**. Значи место дїї у нукашньосци дакого/дачого: *Кед останєм ту,* **знука огради**, *... засипе ме гліна* (Д. Дефо). – *И сам ше* [Союз...] *зочовал з велїма слабосцами* **зоднука себе** (РС). – **Знука системи** *ЗОЗР „Утва” ... нєт прави розвойни програми* (РС). *Нєобходне медзисобне ускладзованє розвою як у општини так и* **знука општинох** *у Войводини* (РС).

Применовнїк *скорей* (з ґенитивом)

& 232. Под уплївом сербских конструкцийох з применовнїком **пре** ми присловнїк **скорей** хаснуєме и у функциї применовнїка (применовнїк **скорей**, значи, семантични калк сербского применовнїка **пре**). Основне значенє применовнїка *скорей* компаративне. Можеме видзелїц три ниянси того значеня:

1. У конструкцийох типа *зробел скорей нас* окончователь дїї и поняце у ґенитиве *окончую исту дїю* одн. *находза ше у истим стану,* при чим ше дїя/стан окончователя случує после дїї/стану поняца у ґенитиве. У позициї *Ґ конкретни* поняца. Словозлученє **скорей Ґ** з тим значеньом заменлїве з нашима компаративнима конструкциями *скорей од Ґ* и *скорей як Н.* Приклади: *Дзепоєдни спомедзи гибридох дозреваю* **скорей кралїци винїцох** (НК) > *... дозреваю* **скорей од** *кралїци винїцох*. – або: *дозреваю* **скорей як** *кралїца винїцох*. – *Глас о нашей роботи... сцигол до Дюрдьова* **скорей нас** (М. Кан.) > *... сцигол* **скорей од** *нас;* або: *сцигол* **скорей як** *ми*.

Спомнути синонимски конструкциї ше хасную частейше од конструкцийох зоз применовнїком **скорей.** Напр.: *И* **скорей** *сом* **од Емила** *сцигол* (Дю. Папг.). – *Нє понаглял лєгнуц* **скорей од Ирини** (М. Ков.). – *Хлапци... одбегли – зна ше,* **скорей як бачи Дюра –** *на други дильов* (Е. Коч.). – [Чекаю] *же тот заобрат други дахто и индзей окончи* **скорей як ми** (РС).

2. Конструкциї з применовнїком **скорей** можу значиц и *поровнанє двох розличних дїйох*: вони знача же ше дїя управяцого дїєслова окончує скорей од дїї означеней з поняцом у ґенитиве. У позициї **Ґ** *абстрактни* поняца. Словозлученє **скорей Ґ** ту можеме трансформовац до часовей конструкциї зоз злучнїком **скорей як:** *А ми ше* **скорей швитаня** *мушели врациц назад* (М. Коч., 133) > *А ми ше* **скорей як швитало** *мушели врациц назад. – Кед же здравствена орґанизация... у лїкарским увереню* **(скорей доставаня дозволи)** *предложи кратши термин важеня* (РС) > *...* **скорей як** *достата дозвола...*

И ту домашнї синонимски конструкциї частейши од словозлученя *скорей Ґ*. Напр.: *Я мушим розчисциц тоту ствар* **скорей як** *придзе рано* (Е. Коч.). – *Людзе ше на нїх* [подиї] *звикую* **скорей як** *су закончени* (НК).

3. Применовнїк **скорей** може значиц и дїю хтора *предходзи поняцу у ґенитиве*. З тим значеньом заменлїви є з нашим применовнїком **пред** з инструменталом або з часовим виреченьом зоз злучнїком **пред тим як***: Кед вельо родзи култура* **скорей жита***, треба вецей гною под жито* (НК) = култура хтора на истим полю була пошата рок пред тим, т. є. пред житом. – *То пришла нина Мария, мац єдного борца котри* **скорей мнє** *умар на моєй посцелї* (М. Кан.) = котри умар пред тим як я пришол.

Применовнїки воздлуж/длуж/уздлуж

& 233. Применовнїки **воздлуж**, **длуж** и бешедне **уздлуж –** синоними применовнїка **вонконцом** (оп. & 151.1). Применовнїк *воздлуж* калк, а применовнїк *уздлуж* – полукалк сербского применовнїка *уздуж* (при першим на наш язик преложени обидва сербски морфеми *уз* и *дуж*, а при другим преложена лєм морфема *дуж*); применовнїк *длуж* – калк сербского применовнїка *дуж.*

Покля наш еквивалентни применовнїк *вонконцом* значи рушанє або пресцеранє коло поняца у ґенитиве *по цалей його длужини*, тоти три применовнїки означую лєм рушанє, пресцеранє *коло поняца у ґенитиве*, значи, можу, алє *нє муша значиц рушанє по цалей його длужини*: **Воздлуж утаргнутих желєзнїцких драгох** ... *напущени 14 желєзнїцки станїци и вони препадаю* (РС 1985). – [Ладьочка] *на котрей сом прешол понад тисяч милї* **длуж африцких побрежйох** (Д. Дефо).

Розлику у значеню медзи применовнїками *воздлуж, длуж* и *уздлуж* и нашим применовнїком *вонконцом* илуструю слїдующи приклади: *(1) Там под вербами, цо* **вонконцом порти** *були нашоровани коло потоку* (М. Ков.). – *(2) Тараба је ишла* **дуж целе Павлове улице** > *Проще було* **уздлуж цалей Павловей улїци** (Ф. Молнар). – *(3)* [Кречом је] *извучена једна пруга по земљи,* **дуж целе тарабе** > [З вапном] *вицагнута єдна линия по жеми* **воздлуж цалих прощох** (М. Твен). Верби росли коло потока на нєодредзеним розстояню, хторе могло

буц и длугше од порти, алє їх шор у каждим случаю „покривал” цалу длужину порти. У другим и трецим прикладу пресцеранє по цалей длужини уліци одн. прощох наглашене з прикметнїком **цео** одн. **цали:** *дуж* **целе** *улице – воздлуж* **цалей** *уліци* (без того прикметнїка нє знали бизме на якей длужини коло уліци ше пресцераю проща (други приклад) одн. линия коло прощох (треци приклад). У прекладу на наш язик прекладач могол похасновац словозлученє **вонконцом Ґ** и у тим случаю би му нє була потребна и одреднїца **цали:** *Проще було* **вонконцом Павловей уліци. –** *Вицагнута ... линия по жеми* **вонконцом прощох.**

Применовнїк *ширцом* (з ґенитивом)

& 234.1. Применовнїк **ширцом** значи розпоредзеносц векшого числа предметох истей файти на розличних точкох пространства. Поняце у ґенитиве значи „жем, край”, а субєкт значи форму дружтвеней активносци (манифестацию и под.). Словозлученє часто у функциї атрибута. Напр.: *Преслава першомайского швета* **ширцом нашей жеми** *прешла у знаку ... (РТВ). – З нагоди Дня побиди* **ширцом швета** *... отримани вецей пригодни манифестациї* (РТВ). – [У] *коло 20* **местох ширцом Войводини** (РТВ). – *Випоручованє з* **рудокопох ширцом жеми** (РС).

& 234.2. Применовнїк **ширцом** семантични калк сербского применовнїка **широм** (напр. *Први мај је прослављен* **широм земље**). Слово **ширцом** у народним язику присловнїк**,** а значи „вшадзи, на шицки боки”: *сцекалї* **ширцом** (Етн.).

У конструкциї з дїєсловом *отвориц* и меновнїками *дзвери, облак* и под. присловнїк *ширцом* значи „цалком, подполно, вонконцом”: *дзвери* **ширцом** *отворени* (= дзвери цалком, нащежар отворени); *облаки* **ширцом** *поотверани (*= обидва кридла облакох до края отворени).

& 234.3. У народним язику, як и у литературним, еквиваленти применовнїка **ширцом** то:

а) применовнїцки вираз **ширцом по** (з локативом)**:** *Дораз ше розбеглї* **ширцом по полю и по лєсох** (Етн.). – *Оганяю го* **ширцом по полю** (Ґоґоль). – *Так вони гиню ...: //* **ширцом по швеце** *гроб свой глєдаю* (Г. Кост.);

б) применовнїк **по** з одреднїцу **цали** опрез меновнїка у локативе**:** *Єст их* [наднїчароҳ] **по цалей держави** (Е. Коч.). – *Могло* [ше] *чуц барз жалосни події ...* **по цалим швеце** (НК).

Применовнїк *упрекосц* (з дативом)

& 235. Применовнїк **упрекосц,** хтори семантични калк сербского *упркос*, виражує процивно-допусне одношенє: значи же ше дїя управяцого дїєслова окончує и попри стану, становиску итд. означеним з поняцом у дативе: **Упрекосц болю и вистатосци***, розгнївани Шпиц ше борел* (Дж. Лондон). – *Древо було сухе; такой ше влапело* **упрекосц моцному витру** (Д. Дефо).

Применовнїцки вирази

Дзекуюци

& 236. Применовнїк **дзекуюци –** калк сербского применовнїка **захваљујући –** хаснуєме з дативом. Вон означує поняце з чию ше заслугу, помоцу, доприношеньом окончує дїя управяцого дїєслова: *Шицко тото посцигнул* **дзекуюци потримовки** *колектива.*

З оглядом на

& 237. Зоз применовнїцким виразом **з оглядом на** (з акузативом) – калк сербского виразу *с обзиром на* – дава ше обгрунтованє дїї або стану. Напр.: *Окреме ше троши вше вецей гербициди,* **з оглядом на вше векши нєдостаток** *роботней моци* (НК 1980). – *Но, заш лєм,* **з оглядом на нєрозришени велї питаня...,** *тоти окремни змисти... нєобходни* (РТВ).

З цильом, на хасен, на чесц

& 238. Применовнїцки вирази **з цильом, на хасен, на чесц** (з ґенитивом) то преложени сербски вирази **с циљем, у корист, у част**. Знача циль дїї: **З цильом ошлєбодзованя***... од увозу... плановане звекшанє продукциї* (НК 1980). – *Кед ше прерозподзелї шветови доходок* **на хасен нєрозвитих** (НК 1980). – *Першого дня яри* **на чесц... народзованя** (Лю. Соп.).

Початком и *концом*

& 239. Применовнїцки вирази **початком** и **концом** (з ґенитивом) то преложени сербски применовнїки **почетком** и **крајем**. Применовнїк **початком** значи час дїї на початку або блїзко коло початку, а применовнїк **концом –** час на концу або блїзко при концу одредзеного часового одрезку. Обидва применовнїки ше хасную лєм з часовима терминами (назви мешацох и рочних часцох и меновнїки **рок** и **тидзень**; сербски применовнїки *почетком* и *крајем* ше тиж хасную лєм з часовима терминами). Напр.: **Початком тижня** *почала шатва* (НК). – **Початком априла** *фаховци препоручовали*... (НК). – **Концом 1979. року***... принєшена одлука* (НК). – *Якош* **концом януара***, хлапци ше корчоляли* (Е. Коч.).

Синонимски словозлученя у народним язику то применовнїцки вирази **на початку** и **на концу**. Вони ше хасную и з часовима и з нєчасовима терминами. Напр.: *На бостан ше одселєл* **на початку юлия** (Е. Коч.). – *... гварел вон* **на початку свойого викладаня** (РТВ). *Резултат* **на концу рока** *нє мог буц конєчни* (РС). – **На концу уводного викладаня***... наглашел*... (РС).

Стредком/штредком

& 240. Применовнїцки вираз **стредком/штредком** (з ґенитивом) калк сербского применовнїка **средином**. Значи окончованє дїї на штредку або блїзко коло штредку часового одрезку. Хаснує ше лєм з

часовима терминами: **Стредком мая**...*окончене преглашенє* (НК). – **Стредком тижня** *треба очековаць похмарену хвилю* (РТВ).

Синонимски словозлученя – **настред/наштред** и **устред/уштред** (оп. & 167.1-167.9) и применовнїцки вирази **у половки** и **на половки**: *А дому ше селєл* **у половки септембра** (Е. Коч.). – *Шнїг хтори* **на половки новембра** *спаднул* (РС).

На основи

& 241. Применовнїцки вираз **на основи** (з ґенитивом), калк сербского виразу **на основу**, означує поняце з хторим ше обгрунтовює дія окончователя: *На истей схадзки,* **на основи согласносци** *републикох и покраїнох, потримане же би ше Мариян Рожич кандидовал за председателя* (РТВ).

У мено

& 242. Применовнїцки вираз **у мено** (з ґенитивом) – калк сербского виразу **у име –** хаснуєме зоз значеньом замени, заступаня: вираз значи же дахто/дацо окончує дію *место* дакого/дачого, одн. *заступа* дакого/дацо: *Остатнього дня фестивала обчекує ше и привитне слово* **у мено дружтвено-политичних орґанизацийох** *Войводини* (РС).

З тим значеньом хаснуєме и применовнїки *спред* (оп. & 184.2) и *од* (оп. & 171.11).

У цеку

& 243. Применовнїцки вираз **у цеку** (з ґенитивом) – калк сербского виразу **у току –** хаснуєме зоз значеньом „у чаше, под час”: **У цеку школованя** *сам ше витримовал. – Уж* **у цеку** *роботи зробели вименки у проєкту.*

Тот вираз ище нє цалком прилапени у нашим литературним язику. Нашо авторе и прекладаче досц часто место нього хасную други синоними. Напр. виреченє: *Отада сам и отпочео да водим дневник биљежећи све што сам радио* **у току дана** (Д. Дефо) прекладач преложел так: *Од теди сом и почал водзиц дньовнїк призначуюци шицко цо сом робел* **през дзень**.

Применовнїки восточнославянского походзеня

Применовнїк *напроци*

& 244. У старших авторох находзиме и применовнїк восточнославянского походзеня **напроци** (з ґенитивом):

1. зоз значеньом „у напряме”: *Дзвигнул праву руку та кивал з указуюцим пальцом* **напроци Агафиї***: „Нашол сом ци питача!* (Г. Кост.);

2. зоз значеньом „просто, наспрам”: *напроци* (з дативом и ґенитивом). Напр.: *Тот остров лєжи у Стредожемним морю* **напроци того места** *дзе ... Нил уходзи до моря* (РН 1927);

3. з поровнуюцим значеньом: *Наша просвитна робота* **напроци других валалох** *на досц добрей висини* (РН 1932) (= у поровнаню з другима валалами);

4. зоз значеньом „у одношеню ґу дакому/дачому”: *Ви* **напроци латиньскей церкви** *як ружичка на єй калапе: латинє вам помагаю и браня вас* (Г. Кост.).

Применовнїцки вираз *з нагоди*

& 245.1. Применовнїцки вираз **з нагоди** (з ґенитивом, укр. *з нагоди*) хаснує ше у публицистичним стилу у злученю з менами поняцох (шветох, преславох и под.) хтори пре свою значносц представяю за окончователя дії мотив акциї. Управяци дїєслова знача „указовац на значенє; давац припознанє”. Напр.: *Велька святочносц отримана у Коцуре* **з нагоди преслави** *100-рочнїци библиотеки* (НК 1980). – **З нагоди того швета***... будземе емитовац прилог* (РТВ).

Применовнїцки вираз *под час*

& 245.2. З применовнїцким виразом **под час** (з ґенитивом) визначує ше часова поклоплївосц (конґруентносц) дії управяцого дїєслова з одредзеним часовим одрезком. При тим процес дії нє муши тирвац през цали часови одрезок. Применовнїк *под час* ше найчастейше вяже з нєчасовима терминами *(окупация, диждж* и др.*)*, ридко и з часовима терминами *(дзень, ноц, швето)***.** Заменлїви є зоз синонимскима применовнїками **през** (з акузативом)**, за** (з акузативом)**, у, при** и з часовима виреченями. Напр.: **Под час окупациї** *вон лєм окончовал свою длужносц* (М. Ков.) > *у окупациї... – Ярчки до хторих ше будзе счурйовац вода* **под час дижджу** (Дю. Папг.) > *кед будзе падац диждж*. – **Под час змаганя** *транспорт ше будзе окончовац по реґионалней драги* (РТВ) > *док будзе тирвац змаганє...* – [Утрати] *котри ше заґажи з механїзацию* **под час допатраня слунечнїку** (НК) > *при допатраню слунечнїку.* – **под час** *Марии Терезиї* > *за Марии Терезиї***.**

& 245.3. Кед поняце у ґенитиве означує часови термин, мож як синоним похасновац применовнїк **през***: А велї...* **под час швета** *одпутовали до своїх найблїзших* (РС) > *...* **през швето** *одпутовали... – Курс би ше отримовал* **под час розпусту** (РС) > *курс би ше отримовал* **през розпуст).**

& 245.4. За применовнїцки вираз *под час* нє маме потвердзеня з народного язика. Вон існує у українским (*під час*) и словацким литературним язику **(**počas). У руским литературним язику є вироятно українска пожичка.

ЛЕКСИКОЛОҐИЯ

Лексика и лексикологиа

& 246.1. *Лексика* (< греч. lexikos „словнїков”) то вкупносц словох єдного язика, його словнїков состав.

Под *лексику* ше тиж подрозумює: словнїков состав єдного писателя (напр., може виучовац лєм лексику творох Г. Костельника, Михала Ковача и др.); словнїков состав язика єдного литературного дїла (може напр. писац лєм о лексики „Идилского венца” Г. Костельника, о лексики рукописних текстох (хронїкох и др.)).

& 246.2. Конар науки о язику хтори виучує лексику вола ше **лексикологиа** (< греч. lexikos „словнїков” + logos „ученє, наука”). Лексикологию дзелїме на описну и историйну. *Описна* лєбо *синхронийна (*< греч. *syn* „вєдно” + *chronos* „час”*)* виучує сучасни стан лексики, а *историйна* лєбо *дияхронийна (*< греч. *dia* „през” + *chronos)* – историйни розвой язика. Синхронийну и дияхронийну лексикологию нє може строго оддзелїц, бо нам податки дияхронийней лексикологиї помагаю же бизме створели яснєйшу представу о сучасним стану лексики.

Розликуєме ище общу, поровнуюцу (компаративну) и контрастивну лексикологию. *Обща* лексикологиа виучує словнїков состав вообще, тото цо характеристичне за лексични уровень шицких язикох. *Поровнююца* лексикологиа поровнує словнїково состави двох лєбо вецей зродних язикох (напр. лексику руского язика зоз лексику словацкого, украïнского и польского язика). *Контрастивна* лексикологиа виучує словнїково состави нєзродних або менєй зродних язикох (напр. руского и нємецкого, руского и мадярского).

Слово як основна єдинка язика

& 246.3. Бешеда ше состої зоз словох. Слово – то основна єдинка язика. Исную понад дваcто дефиниций *слова.* Єдна з нїх слїдующа: *слово то звук лєбо комплекс звукох хтори ма значенє и хаснує ше у бешеди як самостойна цалосц.*

Тота дефиниция *слова* одражує два його страни: *вонкашню* и *нукашню.* Вонкашня страна слова – то звук лєбо комплекс (вкупносц) звукох зоз хторих ше воно состої, його звукова (у писаню буквова, ґрафична) кошулька. Нукашня страна слова – то його значенє. Слово бизме нє могли чуц лєбо видзиц без його вонкашнєй, а розумиц без нукашнєй страни.

У дефиниций наглашене же ше слово хаснує як самостойна цалосц. То наглашене прето же и менши часци слова – морфеми – маю свойо значенє. Напр. у прикметнїку *желєнкасти* корень **желєн-** ношитель основного значеня, суфикс **-каст-** значи зменшану прикмету, а законченє **-и** ма значенє номинатива єднини хлопского роду. Алє наведзени морфеми ту лєм часци, а нє цали єдинки, док слово *желєнкасти* зоз своїм значеньом представя цалосц.

Зоз словох як основних язикових єдинкох творя ше словозлученя и виреченя.

О лексичним и ґраматичним значеню слова оп. & 23.2-23.5.

Лексема

& 246.4. Вкупносц формох и лексичних и ґраматичних значеньох єдного слова воламе *лексема*. Напр.: Слово **родзина** значи „род”, „рођаци”, „сродство”, „рођак”. Його ґраматични значеня: женски род, єднина, номинатив. Його форми: у єднини – Н. *родзина,* Ґ. *родзини,* Д. *родзини,* А. *родзину,* В. *родзино,* И. *з родзину;* Л. *родзини* у множини – Н. *родзини,* Ґ. *родзинох,* Д. *родзином,* А. *родзини,* И. *родзинами,* Л. *родзинох.* Шицки тоти значеня и форми представяю лексему *родзина.*

Мотивованосц слова

& 246.5. Чловека хтори ше на нас гнїва воламе **гнївнїк** (гвариме напр.: *мам гнївнїка,* цо значи: єден чловек ше на мнє гнїва). Тото слово виведзене од кореня *гнїв-*. *Гнївнїк* – мотивоване слово, бо зме за чловека хтори ше на дакого гнїва мали причину одн. **мотив** так го наволац. Кед би тот чловек бул вше весели, наволали бизме го з другим мотивованим словом – **вешельнїк**. Кед би вон бул барз вредни, поведли бизме за ньго: то **роботнїк** (у народним язику слово *роботнїк* значи „вредни, роботни чловек”). Кед би вон барз нє любел робиц, кед би бул подли, поведли бизме за ньго же є **подляк** або **лєнюх**. Кед би ше любел биц, наволали бизме го **збиткош**. Кед би ше шалєно справовал, достал би наш атрибут **шалєняк, дурак, дурбак** и под. Кед би бул барз скупи, бул би у наших очох **скупенда**. Кед би губел заєднїцку догварку, роботу и под. з нами, поведли бизме му: ти **губиновта** (*новта* значи „шпиванка”: кед шицки „*шпиваю*” одн. дацо робя, бавя ше и под., вон тоту їх „*новту-шпиванку*” губи), кед би могол добре єсц, бул би **єсни** итд. итд. Шицки наведзени назви *(гнївнїк, вешельнїк, роботнїк, подляк, збиткош, шалєняк (дурак, дурбак), скупенда, губиновта, єсни* – **мотивовани** прето же зме мали **мотив** дац их особи одредзеного справованя.

Сами коренї **гнїв-** (и дїєслово *гнївац ше*), **весел-** (и дїєслово *вешелїц ше)***, робот-, подл-, лєнь-, би- (** > *биц ше)***, шалєн-, дур-, скуп-, губ-, єд-** у сучасним язику нє мотивовани.

& 246.6. Тиж так мотивовани и пренєшени значеня. Напр. слова **отрова „**отров”, **оштри** (нож и под.), **злати „**зоз злата”, **репиц ше „**квачиц ше (о репику)” нє мотивовани. Алє слово **отрова** ма и пренєшене значенє: значи и особу хтора роби пакосци, хтора як кед би „розсиповала отров” коло себе, як кед би шицко тровала. Пренєшене значенє прикметнїка **оштри** то значенє „вредни”, т. є. таки цо ше понагля робиц, цо так нагло и лєгко окончує роботу як цо напр. оштра коса швидко и лєгко коши; *оштри* значи и „строги”, т. є. таки цо так „реже, одцина” зоз словами або так нагло ришує, поступа як цо оштри нож, шекера, меч и под. швидко реже, одцина, рубе; пренєшене значенє прикметнїка **злати –** значенє „мили”, т. є. таки цо за дакого „красни, драгоцини и блїщаци” як саме злато; пренєшене значенє дїєслова **репиц ше –** значенє „задзерац ше до дакого, нє дац дакому мира, квачиц ше як репик за дакого”. Тоти пренєшени значеня мотивовани.

& 246.7. Филозоф Фоєрбах так писал о природи (одн. мотивованосци) назви: „*Предмет* дава осетови упечаток, розум му дава *назву* .... Цо то назва? Характеристични знак, даяка прикмета хтора пада до оч, хтора характеризує предмет и хтору я прилапюєм як представителя предмета же бим го себе представел у його тоталносци.”

& 246.8. Слово може и страциц мотивованосц. Слово **пироги** виведзене з кореня *пир „*вешелє, бал” – воно спочатку значело: єдзенє хторе ше є на вешелю, пиру. И док у прешлосци мало тото першобутне значенє, воно було мотивоване. Нєшка тото слово значи файту єдзеня з цеста, наш познати народни специялитет, а його етимолоґийна вяза зоз словом *пир,* а то значи и його мотивованосц ше забула. И саме слово *пир* (хторе ше страцело з нашей народней бешеди) було спочатку мотивоване: виведзене є од дїєслова *пиц*, а значело „вешелє на хторим ше пиє”. Мотивованосц страцело и слово **брацке „**госцина, бал на прадкох”; першобутне значенє того слова було: *братске* вешелє, *братска* вечера.

& 246.9. Даєдни слова у сучасних славянских язикох нє мотивовани, алє у праславянским язику були мотивовани. Слово **гумно „**други, заднї двор у валалским обисцу” у праславянским язику виведзене од gu (индоевропске guou) „крава” и дїєслова męti (презент mьno) „ґажиц”. *Гумно* по етимолоґови Фасмерови значело: место дзе статок ґажи, тлачи жито (житарки ше дакеди так тлачели же ше розтресли по дворе одн. *гумнє* и по нїх ше гонєл статок же би з длугшим ходзеньом витлукол зарно зоз класкох). Слово **сушед** у праславянским язику значело „тот цо при нас шедзи, цо при нас змесцени” (у праславянским тото слово виведзене од префикса so „вєдно” и дїєслова sěděti „шедзиц”). Слова **супруг** и **супруга** значели „тот (тота) цо вєдно запрагнути (у праславянским тоти слова виведзени од префикса so- „вєдно" и кореня prog-/pręg-, хтори значел „сциcкац; капчац; прагац”).

Даєдни слова у праславянским язику нє були мотивовани, алє у праиндоевропским язику були мотивовани. Напр. слово **гнїздо** (псл. gnězdo) у праиндоевропским значело: место за шедзенє.

& 246.10. Мотивованосц пожичкох у нашим язику можеме знац лєм теди кед знаме їх походзенє у язику з хторого зме их прияли. Напр. мадяризем **парадича** у нашим язику нє мотивоване слово, алє мадярске paradicsom походзи од нємецкого Paradiesapfel, цо значи „райске яблуко”. Слово **брескиня** у нашим язику нємецкого походзеня (нєм. pfersich), а нємецке походзи од латинского persika и malum persicum, цо значело „персийске яблуко”.

& 246.11. Кед слово страци мотивованосц або вона, як напр. у цудзих словох, нєпозната, народ етимолоґию таких словох дакеди погришно толкує. Таку етимолоґию воламе *народна етимолоґия.* Так напр. назва часци керестурского хотара **Косцелїско**, хторей походзенє нє познате, дакеди ше вяже за слово *косц* и толкує ше же на Косцелїску були найдзени остатки населєня (косци и др.), та так настала и назва *Косцелїско.* Назву єдней другей часци керестурского хотара **Била** вяжеме за прикметнїк *били* и меняме мено била як субстантивовани прикметнїк: *Била,* Ґ. *Билей,* Д. *Билей,* А. *Билу,* И. *з Билу,* Л. *на Билей.* Медзитим, тота назва походзи од мадярского власного мена Bella *(Била* ше волала Bella puszta, цо значело „Белова пустара”).

Класификация лексики

& 246.12. Лексика ше при виучованю класификӱє зоз вецей становискох:

1. Лексика зоз становиска походзеня: виучую ше *домашнї слова* и *пожички* з других язикох.

2. Лексика зоз становиска териториялного и социялного хаснованя (або: **лексика зоз становиска сфери хаснованя):** *общенародна лексика, диялектизми, професионална лексика* и *жарґонска лексика.*

3. Лексика зоз становиска стила: *нєутрална лексика, усна лексика*, *книжково слова, експресивни слова.*

4. Лексика зоз становиска активного и пасивного хаснованя: *историзми, архаїзми, неолоґизми.*

5. Лексика зоз становиска фреквенциї: *фреквентни* и *нєфреквентни слова.*

6. Лексика зоз семантичного становиска (зоз становиска значеня): *єднозначни и вельозначни слова, гомоними, синоними* и *антоними*.

Класификация рускей лексики зоз становиска походзеня

Карпатска и нова лексика

& 247. Як зме уж гварели у глави *Наш народни и литературни язик*, у розвитку руского язика вообще и розвитку рускей лексики барз важни момент то приселєнє Руснацох з Горнїци до Бачкей. Зоз селєньом вони принєсли зоз собу лексичну систему формовану у карпатским ареалу (подобни системи и нєшка исную у

даєдних диялектох того ареала). По приселєню руска лексика ше розвивала у нових условийох: оддзелєна од карпатских диялектох, под моцним сербским уплївом. У нашей лексики, значи, як вообще и у цалей нашей язиковей системи, мушиме розликовац два основни пасма: **1.** *карпатску лексику*, хтору нашо стари принєсли з Горнїци и **2.** *нову лексику*, створену або пожичену по приселєню.

Карпатска лексика

& 248.1. Лексична система хтору зме принєсли з Горнїци барз подобна лексичним системом диялектох и язикох карпатского ареала (словацкей, украïнскей и польскей). Скоро шицки слова нашей карпатскей лексики исную и у восточнословацких, карпатскоукраїнских и южно-польских диялектох, а велї з нїх исную и у литературним словацким, украïнским и польским язику.

& 248.2. У слїдующих виривкох зоз словнїкох и текстох на язикох карпатского ареала найдзце слова хтори исную и у нашим язику.

1. Текст на **карпатскоукраїнским** диялекту**:**

Та ту льуде жийут у нашим крайу барс худобно. Робіти гирше мусьат йак воли, або коньі, а ішче тилько нема што заробіті жеби мал свого йидла дость, то мусіт куповати ... Посьійе ґбол виуса, зродіт ша му осем снопиу. Посьійе ґбол йарцу, зродіт ша му два мандліки. Посадіт міх ґруль, а другий достане. Земльа не добра, пуста, гнойіті ньіт грубо ш чим, бо статку мало ма ... єак ма худобний чловек на сьвітьі житі?

[Та ту людзе жию у нашим краю барз худобно. Робиц горше (= вецей) муша як воли або конї, а нє може тельо заробиц же би мал єдзеня досц, та муши куповац ... Пошеє ґбол [мера] овса, зродзи ше му осем снопи. Пошеє ґбол ярцу, зродзи ше му два мандлїки [мера]. Посадзи мех кромплї, а други достанє. Жем нє добра, пуста, гноїц на грубо нєт зоз чим, бо статку мало ма ... Як ма худобни чловек жиц на швеце?]

2. Словацко-украïнски словнїк:

obavat’ sa побоюватися
obchod m. крамні́ця, магази́н „*дутян”*
oblek m. о́дяг, одежа „*облєчиво”*
obuv ž. взуття „*обуй”*
obzor m. горизо́нт
ocel’ ž. сталь „*челїк”*
ociel’ka ž. кресáло
ocot (octu) m. о́цет *(о́цту)*
očko s. о́чко
očkovat’ окулірувати, очкува́ти „*каламиц”*
odev m. оде́жа „*облєчиво”*
oferovat’ же́ртвувати, офірува́ти „*дац прилог, подаровац”*
oheň *(ohňa)* m. вого́нь
okamžite (prisl.) моментáльно
okienko s. вікóнце „*облачок”*
oklamat’ обману́ти „*спреведнуц”*
okno s. вікнó „*облак”*
okrem (predl.) крім, опріч, окрім

3. Текст на **восточнословацким** диялекту:

Co šicko je z pal’enki? ... Z tej pal’enki, co mi hudobne l’udze vipijeme, su po varošoch: fiskal’e, dochtore a najvekse panove, l’ebo kačmare z nasej pal’enki tel’o zarobja, že svojo dzeci za fiskal’och, za dochtoroch a za vel’kich panoch možu dac viucic. A preco to, že z pal’enki kacmare bohatneju, a sedlaci hudobneju? Ta preco to? L’ebo sedlaci svojo peneži za pal’enku cali rok davaju a židovske kačmare peneži cali rok do buksi skladaju (Цамбел, 265).

[Цо шицко зоз палєнки? ... З тей палєнки цо ми худобни людзе попиєме по варошох: провкаторе [= адвокати], дохторе и найвекши панове, бо качмаре з нашей палєнки тельо заробя же свойо дзеци за провкаторох, за дохторох и за вельких панох можу дац виучиц. А прецо то так же ше з палєнки качмаре збогацую, а парасти охудобнюю? Прецо же то так? Бо парасти свойо пенєжи за палєнку цали рок даваю, а жидовски качмаре пенєжи цали рок до букси [= мещка] одкладаю.]

4. Словнїк восточнословацких диялектох:

laba (labi ma pes...)
labda (labda jest zoz skuri zrobena ...; jest labda i z gumi)
lžabdac (*= бербляц)*
l’abdi *мн. (= клевети)*
lac (mocno bi ho lau pre sestru) ...
lacni *(= гладни) ...*
lada (lada je, co se do nej smati kladu) ...
lahodzic se, zlahodzic se, zlahoda

lachi *(= шмати)* ...
lamanik (= *госцина на прадкох)*
lanc, lancik, lancuch
lapac, lapac se (isol ribi lapac)
Lapaj (мено пса)
lapic, lapic se (lapic za ruku; trava lapila od ohna)
lapkac (vojak se zacal tresc, zo zubami lapkac od strachu)
lapnuc (na tanirek mi lapne kapusti) ...
laska *(= любов)*
laskotac ...
lastovka
lavka (sednul sebe na lavku) ...
lazka *(= ложка)*
l'e (oj, l'e ti, Mocnaru, vez tote veci na gingi) ...
lžedvo (lžedvo se mu džabol z rukoch vidrapal) ...
lelžija (kolo toho ribnika bula zlata lelžija)
lžem *(= лєм)* ...
lžementovac (tot clževek zas lžementuje) ...
lženca (lženca se vari na kvasno i na sladko) ...
lžengec *(= лєнюх)* ...
lžetusni (v lžetusni cas) ...
lžiscec se (= *блїщац ше;* l'em se jej tak oci l'iscel'i)

& 248.3. У глави *Наш народни и литературни язик* тиж зме гварели же при видзельованю нових пасмох у нашей карпатскей системи треба же бизме применьовали и методу поровнованя керестурскей и коцурскей лексики, прето же найвекша часц словох *заєднїцких обидвом бешедом* мушели буц створени або пожичени ище пред нашим приселєньом, у старим краю, одкаль их и Керестурци и Коцурци принєсли до Бачкей. Напр. таки слова як *жем, нєбо, рика, гора, жвир, рошлїна, древо, дом, чловек, польо, валал, варош, школа, церква* и велї други нє могли єдни (гоч Керестурци гоч Коцурци) принєсц з Горнїци, а други створиц у Бачкей або одинкадз пожичиц. Тоти слова створени на Горнїци и отамаль су принєшени и до Керестура и до Коцура. Прето, кед за даєдни слова нє маме карпатски паралели, а хасную ше и у Керестуре и у Коцуре (а нє нового су походзеня – сербского и др.), и таки слова можеме тримац за карпатски.

& 248.4. **Надпомнуце**. О чежкосцох при роздзельованю карпатскей и новей лексики опатьце у глави *Наш народни и литературни язик*, пасус 319.9

Етимолоґийни состав рускей карпатскей лексики

& 249.1. **Праславянска лексика.** Найвекша часц рускей карпатскей лексики праславянского походзеня. Праславянска лексика, окрем дзепоєдних винїмкох, заєднїцка шицким славянским язиком. Даєдни праславянски слова маю у шицких або у векшини славянских язикох исту форму, напр.: рус. *баба*, серб. *баба*, рсй. *баба*; рус. *брат*, серб. *брат*, рсй. *брат*. Векшина праславянских словох ше, медзитим, пре окончени гласово и словотворни пременки, у славянских язикох розликую медзи собу по форми, напр.:

руски	сербски	русийски
ардза	*рђа*	*ржа*
бида	*беда*	*беда*
блато	*блато*	*болото*
будзиц	*будити*	*будить*
вериц	*веровати*	*верить*
витор	*ветар*	*ветер*
гарло	*грло*	*горло итд.*

Досц часто єдно праславянске слово у векшини славянских язикох ма исту або подобну гласову форму, а у єдним-двох язикох воно нє існує: место нього ше у тих язикох хаснує слово цалком иншакого гласового составу, найчастейше пожичка з других язикох. Нпр. у векшини славянских язикох хасную ше слова *гвозд* (рсй. *гвоздь,* поль. gwoździ) и *мидло* (рсй. *мыло*, поль. mydlo), а у сербским ше хасную турцизми *ексер* и *пешкир;* у векшини славянских язикох хасную ше слова *село* и *град* (серб. *град,* рсй. *город*, поль. gród), а ми хаснуєме мадяризми *валал* и *варош* [111.]

Fusnota

1. И у самей праславянскей лексики исную вецей лексични пасма:

а) *Индоевропска лексика.* Даєдни слова праславянского язика походза директно з праиндоевропского язика одн. з индоевропских кореньох и нєшка исную як у славянских, так и у других индоевропских язикох (лєм ше розликую по форми). То напр. слова: *мац,* псл. mati, нємецке Mutter, анґлийске mother, латинске mâter; *брат,* псл. brat(r)ъ, нємецке Bruder, анґлийске brother, латинске frâter; *син,* псл. synъ, нємецке Sohn, анґлийске son. То напр. ище слова *жена, шестра, жец, жем, вода* и др.

б) Даєдни слова вошли до праславянского язика з других индоевропских и нєиндоевропских язикох (у праславянским язику су, значи, нє превжати директно з праиндоевропского язика). Таки пожички напр. *хлєб,* общесл. xlěbъ – з нємецкого (h)leib; *котел,* общесл. kotьlъ – з ґотского katil(u)s; *цар* (общесл. cěsarь) – прейґ ґотского зоз латинского caesarius; *вино,* общесл. vino – з латинского vinum;

За дзепоєдни слова утвердзене же су праславянски, алє ше им дальша етимология траци: нє зна ше чи су индоевропски слова, чи су пожички зоз праславянского периоду. То напр. слова *колїмбац (*псл. kolěbati*), диня* (псл. dyn'a) и др.

2. Даєдни пожички ше розширели у славянских язикох аж по праславянским периоду. То напр. слова: *крест*/*хрест* и *кресциц,* українске *хрест* и *хрестити,* русийске *крест* и *крестить,* сербске *крст* и *крстити,* общесл. krьstъ и krьstiti – з нємецкого Krist/Christ „Христос" (тота основа вошла до славянских язикох у чаше ширеня християнства при Славянох, а першобутне значенє дїєслова *кресциц* було „зробиц християном"); *краль*, сербске *краљ,* русийске *король,* польске król, общесл. *korl'ь* – од латинского Carolus (мено франацкого краля Карла Велького, хтори пановал у другей половки VIII и на початку IX вику); нашо архаїчне товар „роба", русийске и українске *товар „*роба", сербске *товар „*1. терха; 2. осел", общесл. *tovarъ – з тюркийских язикох (tavar „маєток; статок";* од *tovarъ виведзене и слово товариш* з першобутним значеньом „товариш у роботи").

Праславянски слова и наведзени познєйши пожички заєднїцки шицким славянским язиком. За нїх хаснуєме термин *общеславянска лексика.*

Fusnota End

Праславянского походзеня у нашим язику напр. слова:

а) Назви зродносци: *баба, дїдо; оцец, мац; син, дзивка, унук; брат, шестра; жец, нєвеста; швекор, швекра; мачоха***;**

б) чловек, часци цела: *чловек, жена, дзецко; цело; крев, косц, черево, шерцо, плюца, жовч/жольч; глава, власи, чоло, брада, карк, шия, лїцо, нос, уста, зуб, ясна, язик, гарло, око, оберво, ухо; хрибет; рука, плєцо, локец, длань, палєц, нохец; нога, пета, колєно;*

в) назви животиньох: *конь, кобула; крава, целє, вол; коза овца, швиня, праше, вепер; пес, сука, щенє; гуска, кура; медведз, єлень, сарня, їж, жвир, вивирка; врана, страка, орел, ястраб, ярабица, ластовка; риба, пчола, оса, муха, блиха;*

г) назви рошлїнох: *древо, яблоня, шлївка, грушка, орех, ягода, бук, дуб, явор, верба, прут, пняк; трава; жито, овес, раж, просо, конопа, лєн; квет;*

ґ) жем, природни зявеня: *гвизда, слунко, мешац; жем, швет; виход, заход, сивер, юг; рика, поток, морйо, брег, гора, камень; яр, лєто, єшень, жима; вода, диждж, шнїг, роса, мраз, гирмиц; ноц, дзень; огень, дим;*

д) дом, живот у доме: *дом, стреха, дзвери, греда; стол, посцель, пец; двор, хлїв; польо, плуг, ош „*осовина**",** *цип* **(**за млаценє жита**)**, *брана; метла, лопата; нож;*

е) єдзеня, напитки: *хлєб, мука, цесто, каша; млєко, масло, сир; месо, садло; мед, квас, лой; пиво, вино; єсц, пиц;*

є) роботи, дїї, процеси: *жиц, буц; исц, бежац; чуц, видзиц, слухац; вариц, печиц;*

ж) прикмети: *били – чарни, червени, жовти, желєни, шиви, цми/цемни, ясни; вельки – мали; длуги – кратки; високи – нїзки; тварди – мегки; полни – празни; млади – стари; добри – зли; красни; горки – сладки; кисли; мили, люби.*

& 249.2. По праславянским периоду у нашим язику (як и у других славянских язикох) зоз праславянских кореньох виведзене вельке число нових словох и створени велї нови значеня, хтори уж нє заєднїцки шицким славянским язиком, алє велї з нїх исную у карпатских бешедох – словацких, українских и польских. Таки напр. слова: **дзверка, кощак** *(< косц),* **язикати, дижджовка, хлєбичок** (сербске *рогач*), **кващок** *(< квас),* **целати** *(< цело),* **багнїтка** *(< багно „*блато"), **бобальки** (< *боб*), **братняк** *(< брат),* **шестринїца** *(< шестра),* **вертки** *(< верциц),* **виводки** *(< водзиц),* **гущава** *(< густи),* **кармик** *(< кармиц)* и др.

& 249.3. У руским язику нє зачувана шицка праславянска лексика. Напр.: З назвох зродносци нєшка нє маме праславянски слова děverь (сербске *девер,* рсй. *деверь,* поль. dziewierz*;* наша форма глашела би *дзевер* або *дзивер), tьstь (серб. таст,* рсй. *тесть;* наша форма би глашела *цесц).* З назвох цела нє маме слова koža (алє го маме у слову *кожух)*, pьrstъ (алє зме го зачували у слову *персцень);* слово čel'ustь „писки" зачуване у форми *челюсца* зоз значеньом „отвор пеца". З назвох животиньох нє маме зачуване псл. bobrъ (сербске *дабар;* рсй. *бобр*; нашо литературне *бобер* з українского*), turъ* (сербске *тур „*дзива крава"), vьlkъ (серб. *вук,* рсй. *волк, укр. вовк;* (алє го маме у назви рошлїни *коляци вовчок*) наш застарени еквивалент мадяризем *фаркаш*, а литературне *вовк* з українского), zmьja (серб. *змија,* рсй. *змея), olbodь (*серб. *лабуд,* рсй. *лебедь;* нашо литературне *лебед* з українского) и др.

Пожички

& 249.4. Окрем праславянских словох у нашей карпатскей лексики єст и пожички: мадяризми (найвецей), ґерманизми (нємецки пожички), латинизми, грекизми, церковнославянизми, румунизми, восточни пожички (турско-татарски и др.). Мадярски, нємецки и румунски пожички прияли зме прейґ директного

контакту з Мадярами, Нємцами одн. Румунами. Латинизми ше у нашим язику розширели углавним прейґ администрациї и школи, церковнославянизми, векшина грекизмох и часц латинизмох – прейґ церкви, а восточни, италиянски, француски и други пожички – прейґ других язикох. Кед зме єдно слово прияли зоз мадярского, нємецкого итд. язика, вец тото слово тримаме за мадяризем, ґерманизем итд., без огляду якого воно походзеня у тих язикох. Напр. слово латинского походзеня **барвенок (**лат. pervinca) прияли зме прейґ нємецкого (нєм. Bärwinkel) и третираме го як ґерманизем. Слово **ферталь** нємецкого походзеня, алє зме го прияли прейґ мадярского, та го третираме як мадяризем.

За даєдни слова нам познати язик-жридло (з хторого вони походза), а нє познати нам язик-постреднїк (прейґ хторого зме их прияли). Таки слова третираме як пожички з язика-жридла. Кед напр. єдно слово латинского походзеня, а нє знаме прейґ хторого язика пришло до нашого язика, тримаме го за *латинизем*.

Мадяризми

& 250.1. Руснаци у сиверовосточней Угорскей (Мадярскей) през вецей вики жили у директним контакту з Мадярами. Мадярски язик бул и державни язик (попри латинским). Найстарши мадяризми у нашим язику походза зоз часу перших контактох Славянох зоз Мадярами (од приходу Мадярох до Панониї). То можеме заключиц на основи даєдних мадяризмох хтори ше у славянских язикох у давним чаше гласово адаптовали по їх законох. Наприклад: До 12. вику славянски язики ище нє мали ґарлови консонант **ґ** (мали лєм задньоподнєбни консонанти **ґ** и **х)**, та мадярске ґарлово h у пожичкох заменьоване з йому найблїзшим славянским консонантом **х:** мадярски слова hir *(гир), terhe (терґе), határ (ґатар), haszon (ґасон), harcsa (ґарча), hiba (ґиба)* нашо давни предки, понеже ище нє мали глас **ґ**, вигваряли **хир „**вистка, новосц”, **терха, хотар, хасен, харча, хиба**. Прето наведзени пожички найвироятнєйше походза зоз часу до 12. вику.

У 12. вику праславянски консонант **ґ** (g) у даєдних славянских язикох (нєшкайши словацки, чески, горньолужицки, украïнски, билоруски, руски) преходзел до ґарлового **ґ:** праславянски слова gora, noga, gajь, glina, gnevъ, gnojь, golva, gostь, griva, gvozdь и др. почали ше у тих язикох вигваряц зоз **ґ**. Так и у нашим язику: **гора, нога, гай, ґлїна, гнїв, гной, глава, госц, грива, гвозд** и др. Од того часу ґарлово h у мадярских пожичкох у славянских язикох остава (нє преходзи до **х**). Так слова hab *(ґаб), háló (ґало), hant (ґант), hörcsök* и др. нашо предки уж вигваряли зоз **ґ: ґаба, галов, ганта, герчок** итд.

& 250.2. Консонант **ґ** преходзел до **ґ** и у мадярских пожичкох хтори Славянє прияли у чаше тей гласовей пременки. Так мадярске слово beteg (= хори) Славянє, та и нашо предки, вигваряли **бетега „**чежке єдло”. (У познєйших мадярских пожичкох, кед престал важиц закон о пременки **ґ** до ґарлового **ґ**, мадярске **ґ** Славянє уж вигваряли як **ґ**, напр. слова gallér, gaz, gorogdinye, gostinye, gólya и др. у нашим язику ше вигваряю **ґалєр, ґаз, ґерега, ґестиня, ґовля** итд.)**.**

& 250.3. За мадяризми тримаме и таки слова хтори вошли до нашого язика прейґ мадярского зоз других язикох, одн. хтори и у мадярским язику пожички. Таки напр. слова: **алмужна „**милостиня” (у мадярским то нємецка пожичка, а до нємецкого пришла зоз греческого), **вакациї „**школски розпуст” (у мадярским походзи з латинского), **чайка „**скела; чамец” (у мадярским з турского).

Даєдни слова до мадярского вошли зоз славянских язикох, а ми их знова прияли з мадярского; таки слова тиж тримаме за мадяризми: **ґиризда** (славянске grozd-**), аколь** (славянске okolь), **чука** (славянске ščuka **(шчука)**), **череп, дараб „**фалат” (од славянскей основи drob-, нашо *дроб-ни***)**, **деска, доронґа** (од основи *друк***)**, **серенча „**щесце” **(**славянске sъrętʼa, сербске *срећа)***,* **цирок** (сербске *сирак)* и др.

& 250.4. Векшину мадяризмох хаснуєме уж вецей вики. Кед би мадяризми у нашим язику були новшого походзеня, за велї з нїх мушели бизме мац зачувани и домашнї еквиваленти. Поровнайме мадяризми зоз сербизмами. Сербски пожички зме примали у 19. и 20. вику; вони, значи у нашим язику новшого походзеня. Прето паралелно з нїма хаснуєме и велї домашнї дублети, хтори за тот релативно кратки час нє могли буц поциснути з нашого язика (приклади наводзиме и з бешедного язика): сербске **лутац** хаснує ше попри нашим **блукац (ше),** сербске **обала** попри нашим **брег, криви** попри **виновати**, **досадзиц** попри **допиц**, **личиц** попри **здабац, мержиц** попри **нєнавидзиц, наредзенє** попри **розказ, време** попри **час, зґлоб** попри **ставец, одмориц ше** попри **одпочинуц, сиґурно** попри **бизовно, кочиц** попри **гамовац, добиц** попри **достац** итд. Медзитим, за мадяризми лєм у ридких случайох маме зачувани свойо еквиваленти. Даєдни зачувани лєм у наших народних писньох: **село** у шпиванки: *У тим нашим селє стало ше вешелє (*нєшка хаснуєме мадяризем *валал);* **врани конь***: Шеднєм себе на враного коня, та прелєцим милей коло двора* (нєшка хаснуєме мадярске *ботар*); **паробок***: Я паробок з Капущань, нє мам жену, лєм сом сам* (поциснуте од мадяризма *легинь);* **врата***: Отверай, мамо, врата, кед ши нєвести рада* (поциснуте од мадяризма *капура)*: **вояк***: Кажда дзивка, кажда блазен хтора люби вояка* (поциснуте од мадяризма *катона*, хторе у остатнїх деценийох у бешедним язику поциснуте од сербизма *войник*; слово *вояк „*ожите”, врацене до литературного язика место мадяризма *катона* и сербизма *войник);* **лїшка***: Попод наш облачок шива лїшка бежи, // уж моя мамочка* [*в*] *чарней жеми лєжи* (поциснуте од мадяризма *ровка*; у литературним язику слово *лїшка*, як и слово *вояк*, „ожите” место мадяризма *ровка)* и даєдни други.

Даєдни нашо еквиваленти мадяризмох хаснуєме и нєшка, алє з цалком вименєним значеньом. Напр. слово **тирсц** у прешлосци значело „над”. Нєшка место нього хаснуєме мадяризем **над**. Алє слово *тирсц* ше зачувало у нашей бешеди у ткацкей терминолоґиї (так ше волаю надово палїчки у барду); од кореня *тирсц* виведзене и слово *тирс(ц)овка „*палїчка з наду”. Слово **палька** у прешлосци значело „дикинь” (таке значенє

ма и у українским язику). Вец зме прияли мадярске **дикинь**, а нашо *палька* зме предлужели хасновац зоз зуженим значеньом „квет дикиню”.

Ридко ше мадярско-руски лексични пари хасную и у сучасней бешеди: мадярске **сабат** и нашо **шлєбодно,** мадярске **дєп,** мн. **дєпи** и нашо **луки**, мадярске **сеґинь** и нашо **сирот**[**к**]**а**, мадярске застарене **сереньча** и нашо **щесце,** мадярске застарене **новта** и нашо **шпиванка**, мадярске **маґочка** и нашо **костка** и даєдни други. Даєдни таки пари видиференцовани по значеню: мадярске **дуґов** значи „затичка зоз плути”, а нашо **затичка –** „затичка гоч хторей файти”; мадярске **ганта** то велька груда, а нашо **груда** значи гоч яку груду итд.

& 250.5. Даєдни мадяризми лєгко можеме препознац по форми.

а*)* То насампредз: *1)* Слова хтори ше закончую на *-ов* (хторе походзи од мадярского длугого *о* (**ó** и ő)): *биров < biró, ципов < cipó, бунков < bunkó, гинтов < hintó (файта закритого кoча), даралов < daráló, галов < háló, фуров < fűró, форґов < forgó, чобольов < csobolyó, чомов < csomó, теметов < temető, мунтатов < mutató, канчов < kancsó, дуґов < dugó, доньґов < dongó, гордов < hordó;*

2) слова хтори у основи маю *-ов* (хторе тиж походзи од длугого *о*): *фийовка < fiók, льовч < lőcs, шовґор < sógor, новта „*шпиванка” < nóta, *ровка „*лїшка” < róka, *мовдя „*мода” < mód, *дисновтор < disznótor, ґовля < gólya и др.*

б) Мадярски пожички досц часто зоз консонантом **ґ** (понеже у нашим язику праславянске **ґ** преходзело до гарлового **г**, зоз **ґ** нєшка вигваряме углавним пожички): *ґунар, ґовля, сеґинь, леґинь, боґар, ґаґор, ґазда, ґарадичи, ґереґа, ґиризда, ґестиня, маґочка, ґордон, ґрайцар, дюґ, ирґа, орґона, орсаґ-драга, риґов, циґонь, чиґа, шороґлї, суньоґа, поґач, паприґа, ниґер, надраґи, ґаладни, ґомбичка, ґалєр, ґачи, ґанчиц, балоґа* и др.

в) Понеже палатални консонанти **д**’ и **т**’ у нашим язику прешли до **дз, ц** (*д’ет’и* дало *дзеци* итд.*)*, нєшка зоз **д**’, **т**’ вигваряме найчастейше пожички, а приблїжно трецина з нїх мадяризми: *андя, адяш, удян, дюґ, Мадяр, мовдя, паридя, дєплови, дєп; мотькош, контя, тютя, фатюга, ферґетьов, фитюла, потька.*

г) Консонант **ф** нє праславянски и славянски язики го маю у пожичкох. У нашей карпатскей лексики медзи пожичками зоз **ф** єст и досц мадяризми: *карфа, єлефант, файта, фалат, фаркаш, фатьол, ферталь, фоґаш, фойтовац, форґов, фуров, фатьол, факля* и др.

ґ) Даєдни мадяризми маю суфикс **-ош**: *нялкош, доганьош „*куряч”, *новтош „*добри шпивач”, *танцош, мотькош, лапош.* (З тим мадярским суфиксом ше виводза и нашо слова: *крадош, смаркош* и др.*)*

д) Медзи мадяризмами єст и вецей слова хтори ше закончую на **-аш***: яраш, шуйташ, чапаш, уяш, паньваш, пайташ, падлаш, лампаш, олдомаш, рудаш, фоґаш* и др.

& 250.6. У нашей карпатскей лексики маме понад 600 мадяризми. Векшина з нїх одноша ше на поняца з каждодньового живота. То напр.: **населєнє:** *варош, валал, шор, теметов, турня;* **терен:** *мочар, сейки, лапош, дєп, рит; орсаґ-драга, дильов;* **дом, часци дому:** *порта, капура, аколь, квартель***,** *салаш, череп, деска;* **предмети у обисцу:** *коч, льовч, доронґа, канчов, погар, танєр, шерпеня, гордов, кошар, кошарка, рошта, лампаш, ашов, паньваш, ланц, валов, фуров, карсцель;* **облєчиво:** *калап, шапка, надраґи, ботоша, чижма, бочкора, бунда;* **єдзеня:** *белюш, бендов, гурка, лепинь, паприґаш, ратота, таргоня;* **ремесла, занїманя**: *бочкораш, галас, сабол „*скравец”, *сияртов „*сарач”; *провкатор, апаца, параст;* **войско:** *катона, гусар, шабля;* **администрация:** *орсаґ „*держава”, *вармедя „*покраїна”*, хотар, биров „*валалски старшина”*, порция, жандар;* **пенєжи, мери:** *ґрайцар; ферталь, гольт;* **тарґовина:** *вашар, пияц;* **текстил:** *баршонь, фатьол;* **часци цела:** *ґаґор, лаба, талпа, мандуля, баюси, балоґа;* **рошлїни:** *кукурица, чутка, ґереґа, ґиризда, паприґа, парадича, кромпля, доган, шалата; репчень, над, дудва, цирок; кичкиридж, орґона;* **животинї, птици:** *шудов, кандур, чупор; ровка „*лїшка”, *фаркаш, паткань, герчок; пулька, ґунар; ґовля, бибич, цинка; потька, харча, шуль, чука; суньоґа, доньґов;* **назви особох:** *андя, бачи, нина, шовґор; нялкош, гунцут, толвай; пайташ, цимбора; леґинь***; други меновнїки:** *ґомбуля, фалат, новта „*шпиванка”, *сереньча „*щесце”, *хасен, мовдя „*мода”*, фалат, дараб* (тиж значи „фалат”); **прикметнїки:** *бизовни, гамишни, геверни, ґаладни, курти, люштави, таркасти;* **дїєслова:** *бановац, ловґац, ментовац (ше), черац, сановац, больонґовац, дуловац, кутатовац, керовац, райзовац;* **присловнїки:** *бизовно, сабат;* **словка:** *гат, педиґ, удян;* **викричнїки:** *алов, ейнє, чит, ни, гога...* Слово *фиям* (мадь. fiu „хлапец”) хаснуєме у нєпременлївей форми при обраценю и доволованю зоз значеньом „хлопе, хлапче, сину”: *вибегнє за нїм баба: „Гибай, фиям, назад, гибай...”* (Етн.)

& 250.7. През 9 вики мадярски язик окончел уплїв, у векшей або меншей мири, на шицки славянски язики (одн. їх диялекти) з хторима бул у нєпостредним контакту: на сербски одн. горватски (у Войводини, Славониї, Загорю), на словенски, чески, словацки, руски, український (у карпатским ареалу). Значне число мадяризмох було розширене на цалей тей териториї виложеней мадярскому уплїву. Так ше напр. у сербским одн. горватским, руским, словацким язику и у заходноукраїнских диялектох скорей хасновали або ше и нєшка хасную мадяризми хтори ше одноша на администрацию и дружтвени одношеня: **орсаґ „**держава” (серб. *орсаґ,* слц. ország, карп.-укр. *орсаґ),* **вармедя „**жупания, покраїна” (серб. *вармеђа,* слц. vármed’a, карп.-укр. *вармедь),* **биров „**валалски старшина” (серб. *биров,* всл. birov, карп.укр. *биров),* **порция** (серб. *порција,* слц. porcia, карп.-укр. *порция),* **провкатор „**адвокат” (серб. *прокатор,* слц. prokátor, карп.укр. *прокатор*), **ґазда** (серб. *газда,* слц. gazda, карп.укр. *ґазда),* **жедляр** (серб. *жељар,* всл. zel’ar, карп.укр. *жедляр),* **бireш „**селян хтори бивал на ґаздовим салашу и робел його жем” (серб. *бирош,* всл. biros, карп.укр. *бireш),* **катона „**вояк” (серб. *катона,* вслц. katonak, карп.укр. *катона)* и др.

& 250.8. Мадярско-славянски уплїв був взаємни. У мадярским язику єст тиж вельо *славянски* пожички. Окрем спомнутих у пасусу &250.3 то и слова: abrak „оброк, коньска покарма”, ábrázat „лїцо, образ”, asztal *(астал) „*стол”, bárány *(барань) „*баранче”, barat „брат”, barázda „бразда”, borotva „бритва”, bukk „бук (древо)”, *család (чалад) „*фамелия; челядз”, cseresnye *(черешнє) „*черешня”, csoda *(чода) „*чудо”, csónak *(чонак) „*чамец; славянске *чун*”, derék „дрик, пас”, dolog „робота, длужносц”, drága „драги”, galamb „голуб”, galuska „галушка”, kaloda „древа; сербске *кладе*)”, kalász „класка”, kalács „колач”, szalma *(салма) „*слама”, pelyva *(пельва) „*плєва”, *szent* „святи” и велї други.

& 250.9. Потераз о мадяризмох у нашим язику писали Гавриїл Костельник, Микола М. Кочиш, Олекса Горбач, Иштван Удвари и др.

Ґерманизми

& 251.1. Наша Горнїца ше нє дотикала з нємецку и австрийску територию, алє Нємцох у сиверовосточней Угорскей було уж у 13. вику (у рударских местох и у варошох). Прето и векшина ґерманизмох у нашим язику давного походзеня (а найстарши ґерманизми вошли до славянских язикох ище у праславянскей заєднїци).

& 251.2. Старосц даєдних ґерманизмох, як и старосц мадяризмох, потвердзує їх гласова адаптация у руским и у других славянских язикох. Понеже праславянске **ґ** преходзело до гарлового **г** у 12. вику, до 12. вику ище зме нє мали глас **г**, та прето нашо предки нємецки слова зоз **г** хтори прияли до того часу, так исто як и мадярски пожички, вигваряли зоз гласом **х** (хтори найблїзши гласу **г**). Таки напр. слова **хлєб** < (h)leib), **хижа** < hus (сучасне нємецке Haus).

У новших нємецких пожичкох, приятих после 12. вику, нємецке гарлово **г** вигваряло ше у**ж** зоз **г: гивар** < Heber (слово походзи зоз 16. вику). У даєдних нємецких словох зоз **ґ**, приятих у 12. вику, одн. у чаше гласовей пременки **ґ** > **г**, консонант **ґ** тиж преходзел до **г** (нашо *вага* од нємецкого vaga).

& 251.3. За даєдни ґерманизми нємецки язик був лєм постреднїк, одн. вони до нашого язика вошли прейґ нємецкого зоз других язикох, найчастейше з латинского. Таки напр. слова: **барвенок** (з латинского pervinca), **шалвия** (з лат. salvia), **контрак(т)** (з лат. contractus), **фундамент** (з лат. fundamentum); **цукер** (з индийского язика).

& 251.4. У карпатскей лексики маме коло 400 ґерманизми. Векшина ґерманизмох означую поняца з каждодньового живота. Напр., **хижа, часци хижи:** *фундамент, цегла, мур, хижа, комора, кухня, шопа, комин, рам, шток;* **предмети у доме:** *ванїчка, фляша, гобель, ґнот, дратва, дрот, жидлїк, куля, ступка, фляша, шруб, фурма, шафлїк, шнур, штранґ, фурик***; превозки и часци превозкох:** *бричка, вага, орчик, льовнїк; шифа „*ладя”**; ремесла, занїманя:** *байбер, кушнїр, маляр, фурман „*превознїк”, *цимерман, локай „*лакей, слуга”, *фрайцимерка „*хижна служнїца”, *ятер „*ловар”, *кат „*джелат”, *шмикня*, *варштак*; **назви облєчива:** *шмати, анцук „*шмата”, *брушлїк, газучка, криса, лайбик, фартух, шурец „*фартух”, *гандри***; церковна терминолоґия:** *церква, крест/хрест, кресциц, жегнац ше, пост, мари, фара „*парохия”, *фашенґи, поп;* **назви єдзеня:** *галушки, оловранти, пампушки, цукер, цмар, шмалєц, шпик, шунка***; фриштик, кост;** **рошлїни, животинї:** *брескиня, керелаб, цибуля, барвенок, люльок, рута, шалвия; налпа;* **назви материйох:** *крохмаль, фарба, ґлейта, шпижа, гадваб;* **мери:** *цол, шух;* **други меновнїки:** *борґ, дзека, танєц, кумшт, фраєр(ка), куля, броки, луфт „*воздух”, *хвиля, пенєж(и), штроф, труна, тал, смак*; **дїєслова:** *вандровац, вербовац, винчовац, дзековац, раховац, фасовац, гамовац, гандровац, гартовац, жобрац, рихтац, коштовац, мальовац, мерковац, пилїц, потрафиц, трафиц ше, мушиц, пробовац, радзиц, райбац, раховац, танцовац, шацовац, цурикац ше, цофац ше* (тиж значи „цурикац ше”), *шпацирац ше, шукац (ше)* и др.; **присловнїки:** *фришко, фурт, цурик***.**

& 251.5. Шицки нашо ґерманизми розширени у цалим карпатским ареалу и ширше: найчастейше исную и у словацким, ческим, польским и українским язику (гоч нє маю у шицких тих язикох исте значенє). Таки напр. слова: нашо **борґ**, слц. и поль. borg, укр. *борг*; нашо **будовац**, слц. budovat’, поль. budować, укр. *будувати*; нашо **вандровац**, слц. vandrovat’, поль. wędrowac, укр. *мандрувати*; нашо **дзека, дзековац**, слц. vd’aka, d’akovat’, поль. wdzięczny, dziekowac, укр. *дяка, дякувати;* нашо **зрада**, слц. zrada, укр. *зрада;* нашо **кат „**джелат”, слц. и поль. kat, укр. *кат;* нашо **мальовац**, слц. mal’ovat’, поль. malować, укр. *малювати*; нашо **мур**, *муровац,* слц. múr murovat’, поль. mur, murować, укр. *мур, мурувати*; нашо **танєц, танцовац**, слц. tanec, tancovat’, поль. taniec, tancować, укр. *танець*, *танцювати* и др. Заєднїцки цалому ареалу и ґерманизми: *бант, барвенок, броки, брушлїк, буд(к)а, вага, варштак, вербовац, винчовац, гадваб, гамовац, гобель, ґнот, дрот, жегнац ше, контракт, криса, крохмаль, куля, кумшт, кухар(ка), кухня, кушнїр, лата, мерковац, мордовац (ше), мушиц, налпа, пилїц, рада, ратовац, раховац, смачни, фартух, фасовац, фундамент, хвиля, хижа, цибуля, цукер, чкода, чоп, шнур, шопа, шпижови, шруб, штрофац, шукац* и др.

Як илустрацию наведземе даскельо словацки и українски присловки у хторих похасновани ґерманизми характеристични за заходнославянски язики и українски язик: *інша* **рада** *ґірш як* **зрада** (= даєдна *(по)рада* горша од *зради). – На коні їде и коня* **шукає** (= на коньови идзе, а коня глєда). – *Голодному все до* **смаку** (= глад нє вибера, гладному шицко смакує). – *Хто пізно ходить, сам собі* **шкодить** (= хто нєскоро приходзи, сам себе чкодзи. – Trafená hus zagága (= потрафена гуска сама заґаґа, одн. тот цо потрафени з дачиїма словами сам ше озве). – Škoda nohy (čižmy) drat’ (= чкода чижми дрец, нє вредзи исц). – Taku radu za pec kladu (= таку (по)раду за пец кладу, така порада нє добра).

Латинизми

& 252.1. Даєдни латинизми, як зме гварели, вошли до славянских язикох ище под час праславянскей заєднїци. То напр. слова **краль** (од мена франацкого владара Карла Велького), **вино** (< лат. vinum)**, Русадля** (< лат. rosalia „швето ружох"; у староруским язику слово **русалия** означовало поганске швето яри, а аж у християнским чаше воно постало назва церковного швета). Даєдни стари латинизми Славянє прияли прейґ нємецкого язика (напр. слово **цар** од латинского власного мена Caesar**).**

& 252.2. У Угорскей латински язик був административни и наукови язик през вецей вики. Прето даєдни латинизми могли до славянских язикох у Угорскей войсц директно з административней, церковней, школскей и другей терминолоґиї. Даєдни до славянских язикох вошли прейґ мадярского язика.

& 252.3. Латинского походзеня у нашим язику тоти слова: **церковни термини:** *каплїчка, крижма „*платно з хторим кума дарує дзецко хторе кресци"*, олїво, папа, парох, пацери* (од лат. pater noster „оче наш")*, пацерки* (истого походзеня як и *пацери*)*, процесия, Вилїя, сакристия, кум*; **назви мешацох:** *януар, фебруар, марец, април, май, юний, юлий, август, септембер, октобер, новембер, децембер;* **християнски власни мена:** *Валентин* (од лат. valens „моцни, здрави"), *Павло* (од paulus „мали"), *Юлиян/Юлин* (од римского особного мена Julius), *Маргарита* (од margarita „перла, бисер") и др.; слова **школскей**, **административней и другей фаховей терминолоґиї**: *школа, школїц ше, літера „*буква", *папер, каламар „*фляшочка за тинту", *календар,* достац *виргаси „*буц бити", *коменция „*витримованє дакого у натури"*, кондеґнация „*поверх, спрат", *дохтор, окуляри, кольки „*болї, штуханє од прехлади"; **други слова:** *кватерка* (файта малей судзини), *миска; олєй, оцет; розмария, ружа, фиялка, лелия; коруна, персона, турбаловац ше* и др.

Грекизми

& 253.1. Найстарши грекизми вошли до славянских язикох прейґ директного контакту Славянох зоз византийскима Греками. Таки напр. слова **цвикла** и **огурка**, а можлїве и слова: **марма-камень „**мрамор", **кадза, гарни „**красни", **Циґан**.

& 253.2. Векшина других грекизмох карпатскей лексики до нашого язика вошли прейґ церковнославянского (на хтори по приманю християнства прекладани богослужебни кнїжки зоз греческого язика). Таки напр. слова: **аминь, апостол, євангелия, псалом, псалтир, дзияк, цинтор „**теметов", **корабель, крилос, ладан, вашилєц** (од власного мена **Василь), мана** [**нєбеска**]**, манастир, мировац, проскурки, паска, собота** (у греческим зоз гебрейского) **ангел, диявол, дябол** и др.

Греческого походзеня и велї християнски власни мена**: Андри** (од греч. andreios „шмели, храбри"), **Василь** (од basileus „цар"), **Микола** (од власного мена Nikolaos, а тото од nike „побида" и demos „народ"), **Петро** (од petra „скала, камень"), **Штефан** (од stephanos „венок, венєц"), **Григорий/Дюра** (од georgos „землєдїлец"), **Евґений/Йовґен** (од eugenes „благородни")**, Мелания** (од melaina „чарна, цма")**.** Даєдни таки власни мена у греческим язику гебрейского походзеня: **Данил, Йоаким/Яким, Ана/Ганя, Мария/Маря, Михаил/Михал.**

Церковнославянизми

& 254.1. Шицки церковнославянски пожички у нашей карпатскей лексики зоз християнскей терминолоґиї. Розширели ше у нашим язику прейґ богослуженя, церковних обрядох и церковних кнїжкох. Церковнославянизми нєславянского походзеня наведли зме у предходних пасусох, та ту опишеме лєм церковнославянизми славянского походзеня одн. тоти цо виведзени зоз праславянских основох.

& 254.2. Богослуженє ше у руских церквох служи на українскей редакциї старославянского язика. Прето нашо церковнославянизми часто по форми исти або барз подобни українским лексичним паралелом *(*напр. слова **дїло, любов** у українским глаша тиж *діло, любов)*.

& 254.3. Церковнославянски язик ма свойо фонетични и морфолоґийни характеристики по хторих церковнославянизми лєгко можеме розликовац од домашнїх словох. Наведземе даєдни з нїх:

а) Слова зоз праславянским гласом *ят* (хтори у сербским иєкавским дал *ије*: псл. rěka, dělo > сербске *ријека, дјело)* у українскей редакциї церковнославянского язика вигваряю ше зоз **и**: *Дїва, винчац, Усикновениє, дїло,* дзешец *заповиди, Благовищенє.* [У нашим язику глас ят дал **е** (*нєдзеля*) або **и** (*рика*), та бизме наведзени церковнославянизми вигваряли: *дзива* (од истого кореня нашо сучасне *дзивка*, зоз суфиксом **-к-***), венчац* (бо гуториме *венєц, венок*, а нє *винєц, винок), Ушекновенє* (бо праславянски корень sěk- вигваряме *шек-: шекац), дзело* (исти корень як у слову *нєдзеля),* дзешец *заповедзи, Благовесценє* (праславянски корень věd- вигваряме *вед-: приповедац*)].

б) Слова зоз праславянским носним ę у церковнославянским ше вигваряю зоз **я***: святи, дзевятнїца, Мясопусна нєдзеля.* [У нашим язику праславянске ę дало **е**, ридше **а** лєбо **я.** Наведзени слова би по нашим глашели: *шветі* (тоту народну форму маме зачувану у Гнатюкових записох: *шветі Петро, швета Пречиста*, а у сучасним язику у меновнїку *шветo*)*, дзевецнїца* (бо гуториме *дзевец*), *Месопусна нєдзеля* (бо гуториме *месо*)].

в) Даєдни церковнославянизми вигваряме зоз нєзмегчанима консонантами **д, т, з, с, л, н** опрез вокалох преднього шора *(Воведенис, Возненесенис, кадило, спаситель, молитва).* [У нашим язику тоти консонанти ше змегчовали до **дз, ц, ж, ш, л**', **н**' *(дзеци, цихи, жима, шено, лїпа, нєбо)*, та бизме наведзени церковнославянски слова вигваряли *Уведзенє, Взнєшенє, кадзидло, спашцель, мо(д)лїтва.*]

З другого боку, у даєдних церковнославянизмох вигваряме палатални консонанти **д**’, **т**’ (*Господь, Дїва, тїло*), хтори у нашим язику преходзели до **дз, ц** (*дзивка, цихи*). [Кед бизме наведзени церковнославянизми присподобели ґу законом нашого язика, вигваряли бизме их *Господз*, *Дзива, цило (*або *цело).*]

ґ) Праславянски ґрупи stj и tj у церковнославянским дали **шч (щ)***: Благовист-єнє > Благови***щ***енє, причаст-яц ше > прича***щ***ац ше, свят-єнїк > свя***щ***енїк***.** [У нашим язику тоти ґрупи дали **сц** *(пост-єнє > посценє*, *швет-єнїна > швеценїна)*, та би нашо форми тих словох глашели: *Благови***сц***енє, прича***сц***ац ше* (так глаши коцурска форма того слова)*, швеценїк.*]

ґ) Праславянска ґрупа dl у меновнїкох на -dlo и др. у старославянским одн. церковнославянским страцела d*: кади***дл***о, мо***дл***итва* (нє *кади***дл***о, мо***дл***итва***).** [У нашим язику ше тота ґрупа зачувала *(ми***дл***о, ши***дл***о)*, та бизме гуторели *кадзи***дл***о, мо***дл***їтва, мо***дл***їтвенїк* (алє дїєслово *молитися* у нашим язику достало форму зоз *дл*: *мо***дл***їц ше)*.]

д) За церковнославянски язик характеристични меновнїцки суфикси **-иє** и **-тель**. Зоз суфиксом **-иє** закончую ше векшина назвох шветох: *Воскресениє, Вознесениє, Преображениє, Вовединє.* [Суфиксу **-иє** у нашим язику одвитує суфикс **-є/-е** *(здравє/здраве, жице, бице)*, та би наведзени слова по нашим глашели: *Вскрешенє, Взнєшенє, Преображенє, Уведзенє.*]

Суфиксу **-тель** *(хранитель, спаситель)* у нашим язику би одвитовал суфикс **-цель** (зоз змегчаним **т** до **ц**), та би и наведзени слова глашели: *хранїцель, спашицель*.

е) Даєдни церковнославянизми виведзени зоз префиксами **во** (**Во***ведениє,* **во***истину)*, **со-** *(***со***гришиц)***, воз-/вос-** *(***Воз***несениє,* **Вос***кресениє)***.** [Префиксу **во-** одвитує наш префикс **у-**, та би слова *Воведениє, воистину* у нашим язику глашели *Уведзенє, уисцину.* Наш еквивалент префикса **со-** то префикс **зо-/з-**, та би и слово **со***гришиц* глашело **зо***гришиц/***з***гришиц* (форми *зогришиц*/*згришиц* хаснуєме у сучасним язику). Еквивалент префиксу **воз-/вос-** у нашим язику би бул префикс **вз-/вс-** (сербски еквивалент **уз-/ус-**), алє зме тот префикс нє зачували, одн. вон страцел початково **в** и нєшка слова зоз дакедишнїм **вз-/вс-** вигваряме зоз **з-/с-***:* место *взлєциц* гуториме *злєциц*. Наведзени назви шветох у руским язику би глашели: *Взнєшенє, Вскрешенє.*]

& 254.4. Церковнославянизми можеме ґруповац до даскелїх семантичних ґрупох: **богослуженя и обряди**: *утриня*/коц. *ютриня, вечурня, молебен, всеночне/саночне, причасц, причащац (ше)*/коц. *причасцац (ше), благослов* (и *(по)благословиц), винчац* (и *винчанє), швециц, кадзиц*; **молитви, церковни писнї**: *молитва, Оченаш, Вирую, Богородице Дїво, Под твою милост, Святи Боже, дзевятнїца*; **особи, митолоґийни существа** и др.: *священиїк, мученїк, пророк, пастир, раб,* ангел *хранитель*, *спаситель, Господь Бог, свяци;* **церковни швета и др.**: *Богоявленије, Три Святителє/Святителї, Стритениє, Благовищенє, Воскресениє, Вознесениє, Преображениє, Успениє Богородици, Усикновениє, Воздвижениє, Воведениє, Всих Святих/Шишяти, Рождество* Христово; *Мясопусна недзеля;* **други слова**: *любов, потоп* (швета), *молитвенїк, одпуст, воскреснуц, воистину, вовики*.

& 254.5. За даєдни церковнославянизми хаснуєме два форми: церковнославянску (хтору у литературним язику тримаме за правилну) и адаптовану або деформовану форму (хтора ше частейше або ридше хаснує у бешеди). Таки дублети: церковнославянска форма **причащац (ше)** и коцурска **причасцац (ше)** (з руску ґрупу **сц** на месце праславянскей ґрупи stj)**,** церковнославянске **Вси(х) свяци(х)** и адаптоване **Шишяти** (змегчане **с** до **ш**: *вси* **до** *виши, свяци* до *шяти;* **в** у обидвох словох *вси* и *свяци* ше страцело одн. *(В)ши ш(в)яти* дало терашнє *Шишяти).* Место *всеночне* у бешеди ше частейше гутори *саночне* (народ нє розумел заменовнїк-префикс *все-),* место *свяци, священиїк* у бешеди частейши форми без **в:** *сяти* (и адаптоване *шяти*)*, священиїк*.

& 254.6. Даєдни церковнославянизми маю лексични дублети хтори у прешлосци були або су и нєшка характеристични за народни язик: попри *винчац (ше)* и *винчанє* нашо стари частейше гуторели *пришагац (ше), пришага* (напр. у народней писнї: *До пришаги єдно, од пришаги двойо)*, попри *благословиц* гуторели и *пожегнац* (напр. у Гнатюкових записох: *пожегнал ме пан Бог),* попри *свяци* гуторели и *швети* (у Гнатюкових записох: *швети Петро, швета Пречиста),* попри *любов* гуторели *любосц* (напр. у народней писнї: *кед нам була наша любосц у серденькох скрита)*, попри *потоп швета* гуторели и *потопа швета.* Попри *священиїк* у бешеди частейше гуториме *паноцец.* Тоти дублети нє треба мишац зоз адаптованима або деформованима дублетами, наведзенима у предходним пасусу & 254.5.

Румунизми

& 255. Славянє у карпатским ареалу були у директним контакту з Румунами. Румунє були познати статкаре. Часц їх статкарскей терминолоґиї прияли и Славянє. У нашим язику познати тоти румунизми зоз статкарскей терминолоґиї: **колїба, румеґац „**ище раз жувац поєдзену потраву – о статку, *с.* преживати”, **курастра „**перше млєко хторе ше подої после оцелєня крави”**, кляґ „**материя винята з целячого жалудка хтора ше кладзе до млєка же би ше справел сир (по сербски *сириште*)”**, кляґац сир „**правиц сир з помощу кляґу” (од *кляґ* виведзене и дїєслово *кляґац ше).*

Румунского походзеня и нашо архаїчне слово **фуяра „**пищалка” (напр. у шпиванки: *Фуяра, фуяра о два о три дзирки*).

Други пожички

& 256.1. У нашим язику маме и други пожички: восточни (турски, татарски, ирански и др.), французки, италиянски и други. То уж нє директни пожички, прияли зме их прейґ других язикох.

Восточни пожички зме прияли прейґ українского и русийского язика, даєдни и прейґ мадярского. Турцизми маме тоти: **кишенка, клобук „**калап”, **торба, ярок, яруга, ґайди** (музични инструмент), **бури „**цмошиви”. Други восточни пожички: **калїка, кнїжка, товар „**роба”, **тулїпан** и др. Слово **китайка** виведзене од українско-русийскей назви держави *Китай*, а спочатку вироятно означовало даяку файту текстилу увожену з тей жеми.

Италиянски, французки и др. пожички примали зме прейґ других язикох з хторима наш язик був у директним контакту. Понеже нє утвердзене прейґ хторих язикох вошли до нашого язика, третираме их як италиянски, французки итд. пожички. Италиянски: **банка** (файта малей судзини, погарик), **дукат, жид**; французки: **бранджа „**банда”**.**

& 256.2. У нашим язику маме досц и слова нєпознатого походзеня. То напр. слова: **багинди, багро**, **батог, блазен „**шалєни”, **брудни, гаче, госцец „**реома”, **грун** *(грунок, грунчок),* **каганєц, пергач, ремесло, слиха, тутмак, шварни** и др.

Деформовани слова

& 257.1. У нашей карпатскей лексики, а як увидзиме, и у новей лексики, єст досц гласово вименєни слова, хтори воламе *деформовани слова*. До деформациї словох найчастейше приходзело у случайох кед ше забуло походзенє єдного слова, кед ше нє знало цо у нїм корень, а цо афикси.

& 257.2. Деформовани слова маме вецей медзи пожичками як медзи праславянскима словами прето же при пожичкох найчастейше нє розумиме їх етимологию и морфемови состав. У нашим язику деформовани напр. тоти мадяризми: **ґенґлїви** (< мадь. gyenge (дєнґе))**, кефетик** (мадь. < kötőfék)**, сунякалов** (< мадь. szunyogháló (суньоґгалов)) „галов од суньоґох”. По мадярских словох-жридлох у нашим язику би тоти мадяризми глашели: *дєнґ-лївы, кетефик, суньоґгалов.* Деформовани ґерманизми: **баволна „**файта финей волни” (< нєм. Baumwolle „памук”), **гадваб** (< нєм. Gotawebi „божа нїтка”), **гандра** (< нєм. Hader)**, контрак** (< нєм. Kontrakt), **шталдовни „**солидни, статочни” < нєм . По нємецких формох тоти слова би у нашим язику мали глашиц: *баумволе, ґотавеби, гадер.* Деформовани латински пожички: **фамелия** (< лат. familia), **просеция „**процесия” (< лат. processio)**, куция „**присилне наплацованє длуства” (< лат. и мадь. executio).

Даєдни пожички ше деформую по аналоґиї зоз нашима словами подобного гласового составу. Напр. нємецко-латинске **барвенок** (нєм. Bärwinkel, лат. pervinca) у нашим язику достало форму зоз **е** пре його подобносц зоз словом **венок;** иншак би, по нємецким и латинским жридлу, мушело мац форму зоз **и**, яку ма напр. у українским язику *(барвінок)*. У литературним язику ше нєшка под уплївом українского язика частейше хаснує форма *барвинок* од народней форми *барвенок.*

& 257.3. Деформовани праславянски основи: Слово **грублє „**тварди штредок капусти” настало од старшей форми *глубє,* хтора, з истим значеньом, існує у заходнославянских язикох (у нїх ма форму *глуб*, праславянске globъ). Слово **жвератко** виведзене од праславянского дїєслова zьrěti „патриц”, хторе маме зачуване у дїєслову *за***жер***ац „*потайно патриц” (напр. у нар. писнї: *Хтора дзивка през фраєра, най до карчми нє* **зажера**). Старша, карпатска форма слова *жвератко* була **жверкадло**, як поль. zwierciadlo*/ж’вєрц’адло* (напр. у нар. писнї: *Пайташочки мойо, дайце ми* **жверкадло***, // най я ше опатрим чи ми лїчко зблядло*)*,* алє и тота форма, судзаци по дїєсловней основи **жер-** нє була правилна, алє мала глашиц **жер-к-адло**. Слово **пориско** настало од старшей форми **топориско**, хтора існує у польским *(toporzysko/топожиско), українским (топорисько)* и др. Коцурске слово **рошошки „**чеперки” настало од слова *соха*, одн. од морфемох *роз-сош-ки* и правилно би мало глашиц *розсошки.* Слово **тащок** настало од слова *птах „*птица”, та би його правилна форма мала глашиц *птащок.*

Єдно слово деформовали зме нє так давно. Ище на початку 20. вику рочне виплацанє священїка з боку парохиянох волали зме **роковина** (бо ше виплацала раз у року). Потим ше, можлїве под уплївом ґерманизма *руковац „*одходзиц до войска”, зявела паралелна форма **руковина**, хтора нєшка превладала.

Нова лексика

Пременки у карпатскей лексики по приселєню

& 258.1. По приселєню до Бачкей наш язик ше нашол у нових обставинох: одорвани од свойого карпатского кореня, у сербско-горватским, нємецким и мадярским окруженю (у мадярским окруженю баржей прето же мадярски був державни язик), а од Другей шветовей войни у сербско-горватским окруженю. У таких обставинох вон почал трациц „животну моц”, понеже ше вецей нє могол розвивац и збогацовац „черпаюци моци” з подлоги на хторей настал. Прето ше наша лексика почала архаїзовац, а з другого боку, до язика зме почали примац велї сербски пожички. Попри сербизмох по приселєню зме прияли и значне число ґерманизмох и даєдни мадяризми – од бачванских Нємцох и Мадярох.

& 258.2. Наша лексика нє архаїзована у єднаким ступню. Даєдни слова нєшка цалком забути, даєдним ше забуло лєм першобутне значенє, даєдни ше ище паметаю, алє ше уж нє хасную, други ше ище хасную, алє паралелно зоз сербизмами, новима ґерманизмами и др.

& 258.3. Даєдни слова за хтори знаме же дакеди исновали у нашим язику анї найстарши людзе нє запаметали. То напр. слова **лїтера „**буква; слово", **варта „**стражарске место", **заставиц „**заложиц, дац до залогу", **каплан „**капелан", **попел „**ґар" и др. Тоти слова находзиме у Гнатюкових записох*:*

Кед сом бул на **варце** *у тей цемней ноци, // пришло ту мнє дзивче цо ма чарни очи. // Пришло ту мнє, стало, жалошнє плакало* (нар. писня). *– Кед пришло коло дзешец годзин ноци, медведжица* [*на*]*нюхала свойо медведжата. Пришла ту нїм, почала клїтку таргац, чи би нє могла свойо дзеци вонка вибрац. Тот катона цо стал на* **варти** *барз ше злєкол, дармо кричел: „Галт, галт!" Кед треци раз скричел „галт", штрелєл, алє медведжицу нє забил* (Етн.) (Карпатски паралели ґерманизма *варта*: укр. *варта*, слц. varta, поль. warta*.)*

Даєдним таким словом народ забул першобутну форму, та их Гнатюк и други записоваче народней творчосци записали у вименєней форми (так их чули од народних шпивачох и приповедачох). В. Гнатюк записал и таку писню (у IV тому ч. 53, писня о младей жени хтора банує за дзивоцкима днями):

Зволя [= шлєбода] *моя, зволя, дзе ши ше подзела? // чи ти по Дунаю водом полєцела? Кед би я це могла ище раз улапиц, // вера бим це дала седем раз позлациц! // Седем раз позлациц, осми раз мальовац, // па би дзивки знали як зволю* **сановац**.

Слово *сановац* то карпатски ґерманизем **шановац „**почитовац", алє у чаше Гнатюковей експедициї до Бачкей воно уж вироятно було забуте, та го народни шпивач помишал зоз мадяризмом *сановац „*жаловац дакого" и вигварел го зоз **с** место зоз **ш.** (Карпатски паралели дїєслова *шановац:* укр. *шанувати „*почитовац", поль. szanować „почитовац"*.)*

& 258.4. Даєдни нашо архаїчни слова достали нове значенє (їх першобутне значенє часто анї найстарши Руснаци нє паметаю). Таке напр. слово **диліни** (ґерманизем), хторе давно значело „древени патос". З тим значеньом воно ище похасноване у Гнатюкових записох: *конь Трайцих так гребе у хлїве, аж да* **диліни** *вируца спод себе.* Нєшка найстарши людзе гваря же слово *диліни* значи „долїни, дзири у хлїве хтори нємирни конь вириє кед вельо гребе, биє з копитами до жеми". До тей нєзвичайней пременки у значеню слова *диліни* пришло так: дакеди, пред 100 и вецей роками, нашо стари кладли древени патос з грубих дескох и у хлївох и кармикох. Кед таки дески у хлїве дакус погнїли, конь их, кед вельо гребал, вируцал спод себе и у жеми направел долїни – место **дилїнох** остали **долїни***,* дзири*.*

Слово **стреха** зме у старим краю хасновали зоз значеньом „закрице хижи", а нєшка го (под сербским уплївом) хаснуєме зоз значеньом „край стрехи". З першобутним значеньом тото слово находзиме у наших найстарших писательох: *Витор гвижджи, гучи, ... згина до жеми каждy рошлїну, каждe древо, ... зрива* **стрехи** *зоз хижох* (Г. Кост.). *– А кед заш жимни витри завию, //* **стреху** *счарнєту з шнїгом закрию, // теди нас, хижко, як квочка збераш, // цепли криделка над нас пресцераш* (М. Ков.).

Слово **ширка** зме у старим краю хасновали зоз значеньом „сумпор", а нєшка го хаснуєме зоз значеньом „шибица" (ширки ше правя зоз сумпору). (Карпатски паралели: укр. *сірка „*сумпор", поль. siarka (ш'арка) „сумпор".)

Слова **фраєр** и **фраєрка** нєшка хаснуєме зоз пейоративним значеньом „любовнїк", „любовнїца". У прешлосци вони, медзитим, мали красше, поетичнєйше значенє: „мили, любени (леґинь)" и „мила, любена (дзивка)", исте значенє яке маю сербски слова *драган* и *драгана.* З тим значеньом ше барз часто хасную у народних писньох. Напр.*:*

Вечар ми є, вечар, ша уж ту вечару, // *гонї мой* **милєнки** *овци ту хотару. // Гонї вон их, гонї, аж ше дражка кури, // а я за нїм патрим, аж ме главка болї! // Болї ме главичка, болї ме пол бочка // же я нє видзела* **фраєра** *пол рочка! // Болї ме лїви бок, болї ме прави бок // же я нє видзела* **милого** *цали рок!*

& 258.5. Дзепоєдни народни слова маме зачувани лєм у фразеолоґийних виразох, а їх основне значенє нєшка забуте.

& 258.6. Маме слова хтори зме хасновали пред 70-100 роками. Находзиме их у текстох В. Гнатюка и при наших перших писательох; старши людзе векшину з нїх знаю, алє их уж нє хасную. Таки напр. слова: **кочиш** "кочияш" **шифа „**ладя", **птах „**птица"**, сабол** "шнайдер", **глушка „**тифус", **моровки „**шарлах", **орґони „**оргулї", **табор „**лаґер (сербске *логор*)", **каштель „**замок, дворец", **кондеґнация** (и **кондиґнация**) „поверх, спрат", **пасц** "чувац (статок)", **перун „**гром", **сабол „**скравец, шнайдер", **сереньча „**щесце", **поживлєнє „**пожива, єдзенє", **школїц (ше) „**школовац (ше)" и др. Нєшка место тих словох у бешедним, а часто и у литературним язику, углавним хаснуєме сербизми: *кочияш, ладя, птица, шнайдер* (*н.* и *с.*) *тифус, шарлах, орґулї, логор, замок, спрат, храна, школовац (ше), чувац* и др.

Илуструєме то зоз словами *птах/птица, пасц/чувац.* У Гнатюкових и других записох нашей народней творчосци ище вшадзи находзиме нашо слово *птах.* Напр.: *И нато пришол єден вельки чарни* **птах***, ... одламал єден конар, однєсол* (Етн.). *– Кед ше страка одавала, шицки* **птахи** *поволала, лєм забула сову сваху, нє волала ю на свадзбу. А сова нє була пишна, и сама на свадзбу пришла, ... А* **врабец** *ю вжал на танєц, поламал єй мали палєц* (нар. писня) (сова шицки *птици* поволала*)*.

Нашо стари на Крачун правели паперову птицу хтора вишела на шпарґи у хижи и при отвераню и завераню дзверох ше дзвигала одн. спущовала. Тоту птицу волали *птах.*

Попри форми *птах* хасновали зме, а найстарши и нєшка хасную, и деминутивну форму *тащок*, звичайно за дробни птици (форма *тащок* настала од *птах* + *чок* > *птащок* з одпадованьом **п-**). Напр.: *Яке пирє тот* **тащок** *ма, // цо ше вон шковраньчок вола?* (НП) = яке пирє тота *птица* ма цо ше вола *шкорванчок.* И Г. Костельник хасновал форму *тащок* зоз значеньом „птица”: *А нови ґазда дал ми* [коньови] *мено „Мадар” – то значи:* **тащок** (madár по мадярски значи „птица”). Тиж и други старши авторе: *Року 524 и 528 була така силна жима, же могол кажди лапац* **пташки** *з руками* (РК 1936, О. Ґубаш) (автор под *пташки* подрозумйовал *птици*).

Тащка (*с.* врабац) нашо стари волали *врабец.* Слово *врабец* находзиме у горе наведзеней писньочки (*А* **врабец** *ю вжал на танєц*). У 20. вику слово *тащок* почали зме хасновац зоз зуженим значеньом „*с.* врабац”, а слово *врабец* зме забули. Источасно место словох *птах* и *тащок* („дробна птица”) почали зме хасновац сербске слово *птица.* (медзитим, сримски Руснаци и нєшка слово *врабец* хасную зоз значеньом „*с.* врабац”, а слово *тащок* зоз значеньом „дробна птица”).

Дїєслово *пасц* нашо стари хасновали з двома значенями: 1. чувац, напасац статок и др. на паши; 2. пасц траву (о статку и др.). Перше значенє илуструю приклади: *Дошол до єдного лєса, там єден Циган овци* **пасол** (Етн.). – *Лучка, лучка, лучка желєна, //* **пасло** *ми на нєй дзивче єленя* (нар. писня). – *Ишол пан на лови попод гай желєни, // стретнул вон там шварне дзивче, воно* **паше** *воли* (Етн.). – *На желєней трави* **паше** *дзивче пави* [павури]*, // пришли ґу нєй три млади леґинє: „Гибай, дзивче, з нами!” // „Нє пойдзем я з вами, бо я* **пашем** *пави!” „Зажень пави до желєней трави, гибай, дзивче, з нами!”* (нар. писня) З тим значеньом нєшка хаснуєме сербизем **чувац**.

Зоз значеньом „*с.* пасти траву” дїєслово *пасц* хаснуєме и нєшка.

& 258.7. Даєдни слова з карпатскей лексики старши людзе ище хасную у бешеди, алє часто паралелно зоз дублетами-сербизмами (младши их уж ридко хасную). Напр.: **бизовни** (хаснує ше паралелно зоз сербизмом *цигурни*/*сигурни*), **бистатовац** (паралелно зоз серб. *ґарантовац*), **виграц** “достац на картох або у дружтвеним бависку”, **вименїц „**с. *изнајмити*”, **енґедовац** “допущиц; пребачиц”, **жедляр** (паралелно зоз серб. *станар*), **квартель** (паралелно зоз серб. *стан*), **парлаґ** нєобробена, нєпоорана жем", **плани** “слаби; нєдобри; зли”, **поживлєнє** (паралелно зоз серб. *храна*)**, пребивац „**жиц, пребувац”, **купель** (паралелно зоз серб. *баня*)**, шпиталь** (паралелно зоз серб. *болница*), **дробизґ** (паралелно зоз серб. *живина),* **єлефант** (паралелно зоз серб. *слон)*, **ставец** (паралелно зоз серб. *зґлоб)***,** **порция** (паралелно зоз серб. *порез)*, **катона** (паралелно зоз серб. *войник)*.

У язику младших тиж єст вельо руско-сербски лексични пари: **виновати** и сербизем *криви,* **достац** и серб. *добиц,* **одпочинуц** и серб. *одмориц ше,* **здабац** и серб. *личиц,* **час** и серб. *време,* **хасен** и серб. *корисц,* **шицкоєдно** и серб. *свеєдно* и др.

Даєдни народни слова ше хасную у гомоґених руских штредкох (Керестур, Коцур), док их у мишаних штредкох заменюю сербизми. Напр. у гомоґених штредкох ше гутори *варош, покрутки, бухти, ґовля, потька, лядовица*, *матка* (при пчолох), а у мишаних – *ґрад, бубреґи, крофни, рода, шаран, поледица* (и *полядовка*)*, матица* и др.

& 258.8. Окремну ґрупу представяю руско-сербски гомоними виведзени з истей праславянскей основи: нашо **гужва** (часц селянского коча) и сербске **гужва „**дрилянє”, нашо **запрепасциц „**знїчтожиц, упрепасциц” и сербске **запрепасциц „**барз нєсподзивац”, нашо **спори „**швидки”, и сербске **спори „**хтори ходзи або роби помали” (тиж и наш присловнїк **споро „**швидко” и сербске **споро „**помали”). У прикладу *Машина гоч полєґчала роботу и шицко роби* **сборше***, алє зато вона одобрала роботу милионом людзох* (РН) компаратив *сборше* значи „швидше”, а у прикладу *Тота машина уж застарена и роби барз* **споро** присловнїк *споро* значи „помали”. Кед старши Руснак пове *Робота нам идзе барз* **споро***,* то значи: робота нам идзе барз *швидко*; кед тото исте вирече пове млади Руснак, вец *споро* значи „помали”.

& 258.9. У нашим язику маме и слова-дублети. Кед єден з тих дублетох по форми исти або подобни сербскому еквиваленту, вон з часом постал одн. постава фреквентнєйши, а дакеди и поцискує свой дублет. У тим случаю сербски язик уплївує на фреквенцию наших словох. Напр., од дублетох **розтвориц (ше)** и **отвориц (ше)** нєшка уж частейши *отвориц (ше)* (под уплївом сербского *отворити (се))*; од **погнївац ше** и **нагнївац ше** частейше постало *нагнївац ше* (под уплївом сербского *наљутити се)*; дакеди зме гуторели **збліжиц ше** и **приближиц ше**, **лєтушнї** и **лєтни, жимушнї** и **жимски,** а нєшка превладали форми **приближиц ше** (под уплївом сербского *приближити се)*, **лєтни, жимски** (под уплївом сербских формох *летњи, зимски).* Попри словох **галас** и **нина**, у нашим язику (у народних писньох) маме и слова **рибар** и **тета**; под уплївом сербских словох *рибар, тета* тоти два архаїзми знова ше почали хасновац у бешеди (слово *рибар* постало и фреквентнєйше, бо ше и у литературним язику хаснує место дублета (мадяризма) *галас*.

Приклади старших формох: *Прешли длуги и горуци днї, а нєодлуга прейдзе и жовта, задумана єшень. За ню придзе жима, котра нам принєше длуги* **жимушнї** *вечари. Тоти* **жимушнї** *вечари то за параста час одпочивку* (РН 1932). – **Лєтушнї** *дзень коло Маковея* (Г. Кост.).

& 258.10. Нє шицки пременки у нашей карпатскей лексики ше случели под сербским уплївом. Даєдни слова ше забуваю прето же виходза з хаснованя поняца на хтори ше вони одноша. Так ше з нашого язика страцели слова *цип* „палїца за тлученє жита“, *жентица* „напиток зоз серватки з овчого млєка“, *стик* „палїчка за знїманє глїни налїпканей при ораню на таблу плуга“*, каганєц* „мала судзина з олєйом и ґнотом, служела за ошвицованє“ и велї други.

Забуванє таких словох илуструєме з прикладом зоз составу єдного школяра:

Кед сом була менша, мала сом шейсц роки, я вше зоз оцом топела до руского пеца. Перше зме принєсли зоз шопи ґраня на фурику, а од баби даскельо снопи **кукуричанки**. *Зняли зме* **якеш чежке древо** *зоз* **облачка пеца**, *а древо було у форми квадрата и було грубе***,** *а вец зме почали класц* **кукуричанки**. *Перше зме кукуричанку ламали на колєну, а вец зме ю кладли до пеца. Накладли зме, а я вец чекала дакус же би прегорело. Вец сом подриляла зоз* **єдним древом зоз пориском**, *а древо було дакус грубе, у форми квадрата, таке нєвелько. Вец сом накладла ґраня, оцец положел чутки. Заш зме подриляли зоз тим* **древом** *и причекали най прегори.*

Чежке древо хторе оцец и дзивче зняли з *облачка пеца* то предмет з хторим ше затикал отвор пеца, а волал ше *брила*; отвор пеца, хтори авторка наволала *облачок*, волал ше *дзира* (*дзира до пеца)* або *челюсца*, а *древо з пориском* з хторим ше збивала прегорена кукуричанка и жирячки волало ше *кочерга.* Оцец и дзивче вироятно нє топели з *кукуричанку,* алє зоз *вигризками* (а то кукуричанка зоз хторей статок огризол лїсце).

Кед би авторка знала тоти слова, хтори вироятно и шицки млади з єй ґенерациї уж нє знаю, єй текст би глашел:

Кед сом була менша, ... я вше зоз оцом топела до руского пеца. Перше зме принєсли ... од баби даскельо снопи **вигризки**. *Зняли зме* **брилу** *зоз* **дзири** *до пеца***,** *а вец зме почали класц* **вигризки**. *Перше зме* **вигризки** *ламали на колєну, а вец зме их кладли до пеца. Накладли зме, а я вец чекала дакус же би прегорело. Вец сом подриляла зоз* **кочергу**. *Вец сом накладла ґраня, оцец положел чутки. Заш зме подриляли зоз* **кочергу** *и причекали най прегори.*

До даєдних пременкох, тиж без сербского уплїву, пришло просто пре забуванє значеньох або формох словох з карпатскей лексики. Вироятно пре таку причину слово **каня**, хторе у карпатским ареалу значи „ястраб“ (напр. польске kania „ястраб“) у нашим язику по приселєню достало значенє „файта малей жаби" (за хтору ше, кед ґравчи, гвари же чека дижджу). Так напр. и польски вираз чека як каня дждж (= дижджу) значи „чека як ястраб дижджу", а нашо чека як каня дижджу значи „чека як жаба каня дижджу". Наш латинизем фиялка у старим краю значел „любичица" (прето у народних писньох тото слово ма атрибут „дробни": ище дробна фиялочка нє зишла), а у новим краю достал значенє „с. шебој" (а з першобутним значеньом слова фиялка хаснуєме сербизем любичица).

& 258.11. Розуми ше, у карпатскей лексики маме вельо слова попри хторих ище нє хаснуєме сербски дублети (анї у мишаних штредкох). То углавним слова хтори найчастейше хаснуєме у каждодньовим живоце. Напр.: *чловек, дзецко, леґинь, дзивка, дїдо; глава, ухо, хрибет, колєно, локец, палєц; дом, хижа, двор, капура, шопа, мур, дзвери, облак; стол, карсцель, посцель; древо, лїсце, квеце/квице, грозно, яблуко, грушка; пес, тащок, голуб; хлєб, млєко, колбаса; шмати, шапка, ботоши; робиц, вариц, бежац, спац, ходзиц, слухац, патриц; били, чарни, желєни, червени, чежки, лєгки* и велї други.

Сербизми

& 259.1. Сербизми уходза до руского язика „од долу”, т. є. през бешедни язик) и „од горе”, т. є. през литературни язик. До бешедного язика примаме углавним слова хтори означую поняца з каждодньового живота **(чувац, шалїц ше, бриґа)**, а до литературного язика – частейше термини **(привреда, устав, молекул, бацила)**. Язичне пасмо або язични елементи хтори єден язик приме од сушедного язика воламе *адстрат.* Сербизми у нашим язику, значи, *адстратного* походзеня.

& 259.2. Сербски уплїв на наш язик вельо моцнєйши од других уплївох по приселєню: нємецкого, мадярского и восточнославянского. То прето же и сербски и руски – славянски язики, та сербски язик лєгко уплївовал на руски на шицких язикових уровньох: у гласовей системи, у морфолоґиї, у твореню словох, у синтакси и лексики. З другого боку, нємецки, мадярски и восточнославянски уплїв огранічени углавним лєм на лексику.

& 259.3. Перши сербизми прияли зме уж у 18. вику, по приселєню. То потвердзую ридки документи з того часу (илустрацию оп. под & 322.2 – 322.4). В. Гнатюк записовал нашу народну творчосц концом 19. вику (1897). Сербизми хтори находзиме у його записох то слова хтори хасновани у тим чаше у нашим бешедним язику. Приклад зоз н. 29, 31. б.:

[Янчи] *Идзе, идзе през дзень, кед ше змерка, видзи нєдалєко опрез себе єден* **сувач (=** млїн**)**. *Пойдзе там, та ше пита же чи би го нє приялї на ноц. Баяко, чом би нє. Пошол нука, далї му вечеру. ... Та ше им питал же чи би вонї нє зналї як би вон могол присц назад на тот швет. Минар му гутори: „Ба я знам. Єст ту єдна* ґриґ**-маґарица**, *нїяк себе нє година дзеци одховац; вше таки час, кед вона ма мали, придзе огняни диждж, та их спалї. Та кед биш их могол* **очувац** *од того дижджу огняного же би их нє спалєл, та кед би це лєм вона нє винєсла, други нїхто.” Янчи му гутори: „А як же я их знам* **очувац** *од огняного дижджу?”*

& 259.4. У сучасним бешедним язику хаснуєме напр. тоти сербски лексични пожички: **назви зродносци**: *чукундїдо, аскурдєл*; **чловек, часци цела**: *бураґи, мишици, бубреґи, слепоочница, кичма, кук, зглоб, єтра*; **хороти, здравство**: *єфтика*, *шуґи, жуль*, *таблета*, *болница, баня*; **назви животиньох:** *животиня, маґарец*; *маймун, слон*; *сом, шаран*; *морка, живина*; *птица, яребица;* **назви рошлїнох**: *банана, кикирики; лоза*, *батрен*, *смрека, бор*, *ластар*, *жбун; соя*; *ранка*; **трави, квеца**: *божур, дюрдїца, любичица*, *зомбулькu, дикица;* **жем, терен**: *планета, запад, мочвара*, *обала, поплава;* **природни зявеня:** *гром, плюсак*, *мечава*; **населєнє:**

калдерма, *кафана, бифе, кафич*, *центар, трґ*, *парк*; **привреда**: *воденїца, уляра, рудник*, *задруґа*; **тарґовина**: *дутян, муштерия, капара, рачун*, *чек, роба, кусур, вересия;* **администрация**: *општина, молба, жалба, потврда, уверенє*, *решенє*, *дозвола*, *кажнїц*, *казна, порез*, *уговор*; **школа**: *испит*, *розпуст*, *основна школа, наставнїк, настава*, *сведочанство*; **пошта:** *поштар, дописница*, *упутница*, *препоручене, поузечем*; **воєни и войново***: войска*, *десетар*, *оружиє, метак* и *метка* ж. р.*, барут*, *пешадия, морнар*, *тенк*, *стража*; **занїманя, дїялносци**: *занат, калфа, шеґерт*, *тесар, кочияш, бабица*, *чувар, послужитель, курир, сликер, врачарка*; **дом, обисце**: *чардак, обор, проще, стан*, *купатило; патос*, *спрат, зґрада*, *темель*; **ствари у хижох**: *керпара, намештай, орман, орманчик, душек*; **предмети у обисцу***: джезва, аван*, *замрзивач*; *косир*, *тачка „*колїк при парадичох и под.”*, чуския, упаляч*, *пепеляра, приколица*; **превозни средства**: *ладя, чамец, скела*, *крилатица*, *станица*; **єдзеня и напитки**: *бурек, сендвич*, *сарма, храна*, *сладолед*, *маджун, йогурт, сок, боровница, комовица*, *лоза//лозовача*; **облєчиво**: *панталони, сако*, *капут, маїца*, *подкошуля*, *шубара*, *першняк*, *мендюша, наруквица*; **абстрактни меновнїки**: *вежба, доказ, задовольство, зґода*, *искуство, нада*, *налоґа*, *напор, одлука*, *посета*, *правило, кобура, сретя*, *успомена, шала*, *мержня*, *одмор, бриґа, наредзенє*, *здравлє, поздрав*; **прикмети:** *вешти, ґадни, дебели*, *досадни, зґодни*, *златни, искрени, неваляни*, *приятни, увредлїви, храбри*, *лабави*; *добиц, одмориц ше* и др.

Адаптация сербизмох

& 259.5. **Фонетска адаптация.** У перших контактох Руснацох и Сербох у Бачкей Руснацом гласова ситема сербского язика була цудза, та у пожичкох сербски гласи хтори нє исную у руским язику заменьовали з найблїзшима рускима гласами, а слова вигваряли з руским акцентом (на предостатнїм складу).

До фонетскей адаптациї частейше приходзело при старших пожичкох (бо Руснаци спочатку нє були навикнути на сербски гласи). Новши пожички до бешедного язика частейше уходза без гласових пременкох. У поровнаню з литературним язиком, фонетска адаптация сербизмох у бешедним язику ридша. Так у бешедним язику хаснуємe углавним нєадаптовани сербизми (з руским акцентом): **задру́ґа**, **станѝца**, **калдéрма**, **приколѝца**, **пристанѝште, болнѝца**, **цéнтар**, **оперѝсац** и др. У литературним язику сербизми ше адаптую: **станїца, пристанїще, больнїца, центер, оперовац.**

& 259.6. Правила адаптациї сербизмох **у бешедним язику** слїдующи:

1. Сербски длуги вокали ше вигваряю як кратки: лу́тати > **лутац,** мо́рка > **морка,** вре́ме > **време,** фи̏н > **фини.**

Винїмок представяю лєм даєдни слова з длуговиходним (*с*. дугоузлазни*)* **é** и нєнаглашеним длугим е, у хторих ше тоти вокали вигваряю як дифтонґ **ей** (алє тоти слова зме могли прияц и з мадярского або нємецкого язика): пе́гла > **пейґла,** ше́тати се > **шейтац ше** (лєбо з мадярского sétál)**,** èнглески > **енґлейзки,** а́ртески > **артейски**, фе́дер > **фейдер** (лєбо з мадярского féder).

2. Сербски африкати **ђ, ћ** у старших пожичкох найчастейше заменьовани з експлозивнима палаталами **д**’, **т**’: лађа > **ладя,** ђерам (и ђерма) > **дєрма,** ђутуре „вєдно, нараз” > **дютором,** ђурђица > **дюрдїца** (квеце); сређа > **сретя,** дуђан > **дутян,** муђак > **мутяк,** муђкати > **мутькац.**

Ридше **ђ, ћ** заменьовани з африкатами **дж, ч**: ђачке (кньижице) > **джачки** (у бешедним язику старших); ћускија > **чуския**, ћутати > **чутиц.**

У новших пожичкох **ћ** ше у бешедним язику заменює зоз **ч** (у литературним и зоз **т**’), а **ђ** зоз **д**’ и **дж:** шећерана > **шечерана** (лит. *цукровня*), ћирилица > **чирилица** (лит. *кирилка),* ћевапчићи > **чевапчичи** (беш. и лит.), воћњак > **вочняк** (лит. *овоцнїк);* ђувеч > **дювеч** (беш. и лит.); Ђердап > **Джердап** (лит. *Дєрдап).*

У бешедним язику ше дакеди, особено у ґеоґрафских и особних менох, назвох установох и подприємствох, чува вигварянє **ђ, ћ:** *Руђер Бошковић, Ђуро Ђаковић, Ђорђе, Ђевђелия.* У литературним язику ше тоти мена вигваряю зоз **д**’**, т**’: **Рудєр Бошкович, Дюро Дякович, Дьордє, Дєвдєлия.**

3. Познате нам уж же ше праславянски консонанти **д, т, з, с, л, н** пред вокалами преднього шора у нашим язику змегчовали до **дз, ц, ж, ш, л**’, **н**’ (*дзеци, водзиц, садзиц; жима, жем, желєни; шено, мешац, шиви; лїцо, лїпа, палїц; нєбо, нєсц).* Исти консонанти и у даєдних сербских пожичкох опрез вокалох **е** и **и** заменьовани зоз **дз, ц, ж, ш, л**’, **н**’: досадити > *досa***дзиц,** увредити > *увре***дзиц,** вредети > *вре***дзиц,** користити > *корис***циц,** приметити > *приме***циц,** газити > *ґа***жиц**, жалити се > *жал***їц ше,** (х)ранити > *(х)ра***нїц**, збунити се > *збу***нїц ше.**

Пременка **з** > **ж, с** > **ш** окончує ше и пред змегчанима **л**’, **н**’: казнити > *ка***жнї***ц,* заказнити > *зака***шнї***ц.*

Окрем у дїєсловох, гласи **л, н** ше змегчую и у даєдних других словох: *посланик* > *посла́нїк* и *посла́ник*, *венчаница* (греда на хижи) > *венча***нї***ца*, *нитовати* > ***нї****товац, оклевати* > *окл***є***вац.*

Приклади нєадаптованих бешедних и адаптованих литературних формох: беш. **техника –** лит. **технїка,** беш. **паника –** лит. **панїка,** беш. **браник –** лит. **бранїк.**

Медзитим, у бешедним язику єст вельо сербизми и з нєзмегчанима **д, т, з, с, л, н: десиц ше** *(*нє гвариме: *дзешиц ше*), **птица** (нє гвариме: *пцица),* **купатило** (нє: *купацило),* **косир** (нє: *кошир),* **слични** (нє: *слїчни* або *шлїчни),* **приколица** (нє: *приколїца).*

4. Сербске вокалне **р** у старших пожичкох заменьоване з ґрупу **ер:** дрљати > **дерляц,** дрљача > **дерляча,** крпара > **керпара,** калдрма > **калдерма,** шегрт > **шеґерт,** Брчко > **Берчка,** пршњак > **першняк,** држава > **держава.** Алє у новших пожичкох у бешеди хаснуємe вокалне **р**: **раскрсница, првак, цртани** (филм).

Сербски власни мена, презвиска, ґеоґрафски назви и под. хаснуємe нєадаптовани, з вокалним **р**: *Штрбац, Крста, Крстич, Црнянски, Трст* и др. Винїмок ґеоґрафски назви **Вербас, Вершец** (= Вршац) и

Берчка (=Брчко). Назву *Вербас* зме могли прияц и з мадярского (Verbasz), а назва *Вершец* вироятнєйше з мадярского (Versec) як зоз сербского.

5. Познате нам уж же праславянске **ґ** у нашим язику преходзело до гарлового **г** (ноga > *нога, golva* > *глава).* Сербски пожички зоз **ґ**, медзитим, у бешедним язику ше барз ридко адаптую зоз замену **ґ** > **г** *(*серб. гласати > **гласац**), найчастейше ше вигваряю зоз **г:** *ґориво, задруґа, ґар, ґурац, ґажиц, ґлумец, маґарец.*

У литературним язику даєдни сербизми ше вигваряю зоз **ґ** (уголавним тоти цо до литературного вошли зоз бешедного язика: *задруґа, ґар, ґажиц, ґлумец, маґарец),* а даєдни ше адаптую зоз замену **ґ** > **г***: ґориво, жива вага.*

6. Глас **х** у бешедним язику ше ридко заменює зоз **г:** хеклати > **гекл**[**ов**]**ац,** хаљина > **галїна** (слово ше хаснує у мишаних штредкох), хајка > **гайка**. Алє: *хумани, хибрид, хонорар.*

У литературним язику сербски слова латинского (зоз h) и греческого походзеня (з вокалами зоз призвуком гласа *х* на початку слова) вигваряю ше зоз **г**: *гумани, гибрид, гонорар. (*Оп. и о восточнославянским упліву на гласову систему & 263.20)

7. Сербски йотовани ґрупи **бл', пл', вл', фл', мл'** *(упра***вљ***ати, предста***вљ***ати, ко***пљ***е, скло***пљ***ен)* чуваю ше (напр. у слову **коплє**), лєбо ше под уплівом руского язика (хтори нє ма тоти ґрупи) **л'** заменює зоз **й** (*управляц, представяц* и *представляц)* або ше траци *(склопени).*

У литературним язику **л'** ше заменює зоз **й** *(управяц, представяц)* або ше траци *(склопени).*

8. а) Дифтонґ **ау** ше у даєдних словох заменює з ґрупу **ав** *(авто, автомат, павза, автобус)*, а у даєдних словох остава *(космонаут, ауторитет);* даєдни слова ше вигваряю на двояки способ: *кавч* и *кауч.*

У литературним язику ше ґрупа **ау** по правилу заменює зоз **ав** (космонавт, авторитет), алє у даєдних словох остава: *гидрауличны, каубой.*

б) Дифтонґ **еу** у бешедним язику ше вигваря *(реуматични, леукемия)*, а у литературним ше заменює зоз ґрупу **ев** *(ревматични)* або ше вигваря *(пневматични, леукемия).*

9. Випадне **а** ше у бешедним язику заменює зоз руским випадним **о** лєбо **е**, а у даєдних пожичкох ше вигваря (єст и двояки форми: зоз **о, е** и зоз **а**): *трошак* > ***трошок/трошак -шку,*** *шљунак* > ***шлюнок/шлюнак -нку****, центар* > ***центар;*** *чамац* > ***чамец -мца,*** *магарац* > ***маґарец -рца,*** *Брестовац* (валал) > **Брестовец -вцу/-вца,** *Жабаљ* > ***Жабель/Жабаль -блю/бля,*** *Босанац* > ***Босанєц/Босанац,*** *глумац* > ***ґлумец/ґлумац.***

У литературним язику окончує ше адаптация **а** > **о, е***: трошок, шлюнок, центер, Жабель, ґлумец.* У особних менох, презвискох и векшини ґеоґрафских назвох випадне **а** ше вигваря*: Штрбац, Стеван Сремац; Карловац, Ґолубац, Горнї Милановац.*

Странски слова на **-зам** у бешедним язику ше вигваряю зоз **а** *(социялизам, капиталзам)*, а у литературним язику з випадним **е** або з ґрупу **-зм** *(социялизем/социялизм).*

10. У руским язику друга палатализация ше у номинативе множини окончує лєм при основох на **-к-** (нє и при основох на **-г-, -х-**) и то при тих хтори знача особи (ридко и при других): *гудак – гудаци*; алє: *пняк – пняки, тащок – тащки.* Прето ше и у сербских пожичкох (у бешедним язику) палатализує лєм **-к-** (тиж лєм основи хтори знача особи): *стручняк* – **стручняци***, куряк „*куриплах" **куряци**. У словох хтори нє знача особи **к** ше нє палатализує: *першняк* – **першняки***, бубреґ* – **бубреґи.**

У литературним язику основи на **-к-** ше нє палатализую: *припаднїк* – **припаднїки***, посланїк* – **посланїки**.

Друга палатализация ше нє окончує (у бешедним и литературним язику) анї при основох на **к, ґ** женского роду у дативе и локативе єднини: *бриґа* – дат. **бриґи**, лок. **у бриґи.**

11. При даєдних словох з вокалску ґрупу **ио** вигваря ше интервокалске **й** (лєм у бешедним язику): радио > **радийо/радио,** камион > **камийон/камион,** милион > **милийон/милион.**

12. Консонантска ґрупа **нз** ше у бешедним язику у даєдних словох вигваря **ндз (**и **нз): м**енза > **мендза/менза,** бензин > **бендзин/бензин,** пензија > **пендзия/пиндзия/пензия.** У литературним язику ше вигваря и пише ґрупа **нз: менза, бензин, пензия.**

13. При даєдних пожичкох пришло до гласових пременкох хтори нє резултат адаптациї, алє погришного вигваряня. Таке деформованє формох словох характеристичне нє лєм за сербизми, алє и за нови ґерманизми, хтори тиж ту наводзиме. Приклади з бешедного язика: *сиґуран* > ***циґурни//сиґурни*** (лит. **сиґурни),** *сигурно* > ***циґурно//сиґурно*** (лит. **сиґурно),** *награисати* > ***наґрайцац,*** *кубура* > ***кобура,*** *зумбул* > ***зомбулька,*** *бундева* > ***бундава,*** *пентрати се* > ***пендрац ше,*** *канцеларија* > ***кондзелария*** (лит. **канцелария/кондзелария),** *конзерва* > ***конзерва/кондзерва*** (лит. **конзерва),** *бензин* > ***бензин/бендзин*** (лит. **бензин**), *нишадор* [отров] > ***мишадор*** (отров), *реома* > ***регома/реома*** (лит. **реома),** *рецепт* > ***реце*** (стреднього роду) (лит. **рецепт**), *револвер* > ***леворвер*** (лит. **револвер**), *захтевати* > ***зактевац/захтевац***, *маневри* > ***майневри/маневри,*** *комбајн* > ***комбай/комбайн/***коц. **комбайна,** *грамофон* > ***ґрамафон/ґрамофон,*** *квадрат* > ***крадват/квадрат.***

У литературним язику таким деформованим словом часто ше враца „правилна" форма яку вони маю у язику-жридлу. Так ше у литературним язику хаснує: *сиґурни, сиґурно, канцелария/кондзелария, реома, рецепт, комбайн, квадрат.*

& 259.7. **Адаптация на морфолоґийним уровню.** Даєдни сербски меновнїки хаснуєме з пременєним родом. Меновнїк хлопского роду *пиљак „*кликер" хаснуєме у форми женского роду: **пилька;** меновнїк *комбајн* (х. р.) у Коцуре ше хаснує у форми женского роду: **комбайна**; меновнїк *летак* (х. р.) хаснуєме у форми женского и у форми хлопского роду: **летка** и **летак** (лит. **лїсток),** меновнїк *метак* – тиж у форми женского и

хлопского роду: **метка** и **метак** (лит. **кулька)**. З другого боку, меновнїк женского роду *сувача „*млїн у хторим конь обраца камень” хаснуєме у форми хлопского роду **сувач**.

При меновнїкох ше случую пременки и у категорії числа. Напр. сербски меновнїк *бураг* у руским язику ше хаснує лєм у множини *(***бураги***)*, а меновнїк *кикирики* (ґен. *кикирикија***) –** и у множини (**кикирики –** ґен. **кикирикох**) и у єднини (**кикирики –** ґен. **кикирикия**). Напр.: *Кед ше указало же* **кикирики** *цалком добре* **родза** *и на наших польох, я з нїма почал озбильнєйше робиц. ...* [Купцом] *источашнє давам и технолоґию продукциї* **кикирикия** (РС).

Сербски прикметнїки у руским язику маю лєм форму одредзеного виду: *ґадни, фини, вешти, досадни, слични, зґодни, поштени.*

Инфинитивни суфикс **-ти** заменює ше з руским **-ц:** *трошити* > ***трошиц,*** *досадити* > ***досадзиц.***

Повратне словко **се** при повратних дїєсловох заменює ше з руским **ше:** *сетити се* > ***сетиц ше***, *десити се* > ***десиц ше.***

Зоз заменєнїм суфиксом инфинитивней основи дїєслова: *вред**е**ти* > *вредз**и**ц, ћут**а**ти* > *чут**и**ц.*

Пременлїви слова доставаю у деклинациї и конюґациї руски закончења: *рекла,* Ґ., Д. *рекли,* А., И. *реклу ...; вредни, вредного, вредному...; вредзиц, я вредзим, ти вредзиш...*

& 259.8. **Адаптация на уровню твореня словох.** Сербски пожички до бешедного язика уходза найчастейше зоз сербскима суфиксами и префиксами. У литературним язику адаптация скоро дошлїдна.

1. О замени **-ак** > **-ок, -ац** > **-ец** оп. & 259.6, 9.

2. -ица > **-ка** (суфикс **-ица** иснує и у руским язику, алє синонимски суфикс **-ка** фреквентнєйши од нього, та прето ше сербске **-ица** заменює зоз **-ка**): *нафтарица* „пец на нафту” > **нафтарка/нафтарица,** *єдиница* (школска оцена) > **єдинка**. Зоз суфиксом **-ица** у бешеди хаснуєме сербизми **златица** *(*хробак), **житарица, єдиница** (войскова) и др. У литературним язику: **златка, житарки, єдинка** (войскова).

3. Дїєсловни суфикс **-а-** > **-ова-:** *умпати* > ***умповац****, шприцати* > ***шприцовац***.

4. Дїєсловни суфикси **-ира-, -иса-** > **-ова-:** *малтерисати* > ***малтеровац/малтерисац;*** алє: *телефонирати* > ***телефонирац***, *оперисати* > ***оперисац.*** У литературним язику: **малтеровац, телефоновац, оперовац.**

5. Суфикс **-ев-** > **-ов-:** *краљевина* > ***кралєвина/кральовина*** (лит. **кральовина),** *каљева пећ* > ***кальови пец,*** *мачевати се* > ***мачовац ше.***

6. Префикс **раз-/рас-** > **роз-:** *распуст* > ***розпуст/распуст*** (лит. **розпуст),** *раскомотити се* > ***розкомоциц,*** *распоред* > ***распоред*** (лит. *розпорядок)***,** *распродаја* > ***разпродая*** (лит. *розпредаванє).*

7. из- > **ви-:** *извежбати* > ***вивежбац,*** *излуфтирати* > ***вилуфтирац*** (лит. *вилуфтирац* и *превитриц)***,** алє зоз **из-** хаснуєме слова: **излет** (лит. *вилєт)***, изложба** (лит. *вистава*)**, испит** и др.

Дїєслово *изгубити* у бешедним язику хаснуєме з префиксом **з-**: *зґубиц*, алє найчастейше зоз зуженим значеньом „мац утрати“, напр.: *Нє раховал на таки велки трошки, та* **зґубел.**

8. про- > **пре-:** *промашити* > ***премашиц/промашиц*** (лит. **премахнуц)**, *проневерити* > ***проневериц,*** *просечан* > ***просечни*** (лит. **просекови)**.

Зоз замену сербских суфиксох з домашнїма ище слова: *неваљао* > ***неваляни,*** *послије* > ***послейше.*** Дїєслово *стећи* достало суфикс **-ну-: стекнуц** (лит. *здобуц*)**.**

Даєдни сербизми на цалу основу достали наш суфикс (нє заменєни сербски суфикс з руским): *врачара* > ***врачарка***, *шоља* > ***шолька,*** *зумбул* > ***зомбулька,*** *копиле* > ***копильче,*** *дуђанџија* > ***дутяндїйош.***

З вименєну форму и слова: *десити се* > ***удесиц ше/десиц ше,*** *сетити се* > ***осетиц ше/сетиц ше.***

& 259.9. **Адаптация характеристична лєм за литературни язик. 1. -ара** > **-арня:** Даєдни сербизми хтори ше у бешедним язику хасную зоз сербским суфиксом **-ара**, у литературним язику ше хасную з еквивалентом **-арня:** беш. *сушара* > *лит.* **сушарня**, беш. *цегляра* > *лит.* **цеглярня***,* беш. *пекара* > *лит.* **пекарня***,* беш. *месара* > *лит.* **месарня.**

2. Сербски суфикс **-иште** заменюєме з нашима суфиксами **-ище/-иско:** беш. *пристаниште* > *лит.* **пристанїще***,* беш. *породилиште* > *лит.* **породзилїще***,* беш. *упориште* > *лит.* **упорище***,* беш. *стрелиште* > *лит.* **стрелїско.**

3. Прикметнїцки суфикси **-ив, -љив** и **-ан** (з неґацию *нє*означую нєможлївосц, нєдопущеносц дії або стану, а без неґациї можлївосц, допущеносц дії або стану). Тоти суфикси прилапени у литературним язику *(нєвиводлїви, нєоценїви, розположиви),* алє ше дакеди заменюю и з домашнїма суфиксами **-ни, -аци/-яци, -уци/-юци**: *неизмеран* > ***нєвимерни,*** *непоправљив* > ***нєпоправни//нєпоправлїви***; у калкох: *обрадив* > ***обрабяци,*** *незаобилазан* > ***нєобкеруюци.***

& 259.10. **Пременки на семантичним уровню.** Даєдни сербски пожички достали нове значенє яке нє маю у сербским язику. То напр. сербске *гар „с.* гаревина, пепео од сламе”: у Керестуре *ґар* значи кажду файту ґару; у Сриме и Дюрдьове слово *ґар* ше хаснує з подобним значеньом яке ма у сербским язику: „ґар у пецу од кукуричанки, слами”, док ше карпатски мадяризем *пирня* у тих местох хаснує зоз зуженим значеньом „ґар у шпоргету”; Коцуре *пирня* значи кажду файту ґару.

Слово *курјак „*1. вовк; 2. юнак” у нашим язику достало значенє „куриплах”*,* напр.: *Алє ши* **куряк***!* Прикметнїк **ґадни** (серб. *гадан)* хаснуєме зоз значеньом яке ма и у сербским язику („одвратни, бридки”), алє и зоз значеньом „прљав”: *ґадни ми руки, ґадни ципели.* Наш еквивалент з тим значеньом прикметнїк **брудни**.

Нове значенє у руским язику достали ище слова: **буджак** (простор за „руским” пецом*;* с. *буџак „*кут”), **осетиц „**обачиц” (с. *осетити „*почувствовац”). Експресивне значенє достали слова: **ґосподя** (обично з подшмихующу ниянсу), **дебели „**барз тлусти”, **чутиц „**буц барз цихо”, **ґербави**.

Лєм з пренєшеним значеньом хаснуєме сербизем **дюбре** (як гандруюце слово).

Даєдни сербизми хтори маю еквиваленти у нашей карпатскей лексики у бешедним язику хаснуєме лєм з гевтим значеньом яке нє маю нашо еквиваленти. Так за сербски прикметнїк *брз* маме еквивалент **фришки**. Медзитим, значенє сербского прикметнїка „швидки гайзибан” нє пренєсли зме на наш еквивалент, алє хаснуєме сербизем **брзи**. За сербске дїєслово *куцати* маме еквивалент **дуркац**, алє зоз значеньом „писац на писацей машинки”, хаснуєме сербизем **куцац**.

Хасноване тих сербизмох и наших еквивалентох часто барз розличне при розличних особох. Так напр. нашо слово **вред** дзепоєдни старши особи хасную нє лєм з його першобутним значеньом „вред на целу”, алє и з преширеним значеньом (под сербским уплївом) „вред на жалудку”. При поєдинцох **вред** то „вред на целу”, а сербске **чир „**вред на жалудку” (гваря напр.: *ма чир)*. Даєдни младши особи у мишаних штредкох хасную лєм сербизем **чир** з обидвома значенями.

& 259.11. У случайох кед ше сербизми у сербским язику престаню хасновац (напр. прето же поняца хтори означую виходза з хаснованя), вони ше преставаю хасновац и у руским язику. Таки напр. слова **сувач, дєрма** (на студнї)**, паспаль** (млїнски продукт як статкова покарма), **сириджик** (билїдло за украшованє твари) и др. Медзитим, даєдни сербизми „предлужели жиц” у нашим язику, гоч ше у сербским язику престали хасновац. Напр., слово **лађа** у сербским язику нєшка поциснуте од дублета *брод*, а ми сербизем **ладя** предлужели хасновац: воно у бешеди поцисло наш карпатски ґерманизем **шифа** и прилапене є и у литературним язику. Сербске слово **прошће** у сербским язику поциснуте од дублета *тараба*, а у нашим язику ше и далєй хаснує (у форми штреднього роду **проще** и як меновнїк плуралия тантум **проща).** Меновнїк **крилатица** у сербским язику був предкладани як неолоґизем за „авион”, єден час вироятно був и хасновани (иншак би нє вошол до нашого язика), алє ше у сербским нє розширел. У нашим язику слово *крилатица* ше затримало: старши го и нєшка хасную у бешеди, а у литературним язику є хасноване медзи двома войнами (у сучасним литературним язику є поциснуте од сербизма-интернационализма *авион)*.

& 259.12. **Нови слова виведзени зоз сербских основох.** Зоз сербизмох творя ше и нови слова хтори нє исную у сербским язику: од *кино* виведзене слово **кинар „**службенїк кина”; од *слика* и *сликер* – слово **сликерня „**фотоґрафски апарат”; од *бундава* – **бундавка „***с*. тиквица”; од *ґурац* – **ґуричац ше „**наиходзиц у велькей громади (о хмарох и под.)”; од *автобус* – **автобусар „**вожач автобуса”*,* од *мотор* виведзене слово **моторка „**мотоцикл”; од *машина* – слово **машинка „**заструговачка за клайбаси” и др.

Нови нємецки пожички

& 260.1. По приселєню зме до бешедного язика прияли и значне число нємецких пожичкох од войводянских Нємцох (без узшей фаховей терминолоґиї – ремеселнїцкей и др. – єст их коло 300). За розлику од ґерманизмох з карпатского пасма, за тоти ґерманизми хаснуєме термин *нови ґерманизми.* Прияли зме их у чаше од приселєня по штерацети роки нашого вику. Тоти пожички углавним маю исту форму и значенє як и у сербским язику (нашо **шнайдер** и сербске *шнајдер*, нашо **вазна** и сербске *вазна* итд.); могли зме их, значи, прияц и прейґ сербского язика. Прето о нїх нє бешедуєме як о директних нємецких пожичкох.

& 260.2. Нови ґерманизми спадаю углавним до тих семантичних ґрупох: **техника***: анласер, антена, баґер, бренза//бремза, ґвинт, курбла, куршлус, машина, нїташ, нїтна, нїтовац, пумпа, ракедла//ракета, шалтер, шлосциґер//шрафциґер, швайзовац, штекер;* **транспорт***: авто, автобус, ваґон, гайзибан, ґенция, дамша „*парна ладя”, *купе, пактреґер, рампа, сиц, фиякер, шина, шлеп;* **предмети каждодньового хаснованя***: амрел, бренайзло, броцак//рукзак, вазна, векер, викс, дунєц, есцайґ, корпа, куфер, нокшир, пак-папер, пейґла/*коц. *пейґлас, пиксла, райснеґла, релна//рерна//лерна, ринґла, таџна, фотеля, цвикери, шамла, шлайбик//шлайбок „*бутєлар”*, шолька, шприцла;* **ствари до хижи (меблї)***: гокна, канабель, креденц, лустер, мадрац, наткасна, отоман, тепих, фиронґа;* **облєчиво и обуй***: блузна, веста, веш, вул, геклац/*коц. *гейґловац, кравата, краґна, манжет[н]а, мантил//мантла, порхет, рекла, треґери, цайґ:* (файта платна), *шал, шлинґерай, шлїнґовац, шмизла, шос, штикли, (за)штопац, штоф;* **кулинарство, напитки***: векна, виршли, ґуглоф, динстовац, карменадла, ким, кифла, компот, найквирц, паштета, покерай, поховац, презли/*коц. *прейзли, пусли, сенф, софт, торта, фашир, фил, шамролна, шлаґ, шмари//шмарни, шницла*; *ликер, лимунада, сода;* **будовательство, будинки, часци будинкох:** *малтер, малтеровац//малтерисац, штукатор, фасада, паркет, шалукатри, ролетна, тапета; барака, конк//конґ;* **назви материйох***: карбит, кристал, лаґ//лак, месинґ, цинк, шалїтра;* **назви професийох***; адвокат, бохтер, директор, кломфер, машиниста, пинтер, портир, куршмит, пединтер, секретар, фризер, шинтер, шлосер, шнайдер;* **воєни термини***: бункер, капетан, каплар, лоґор, револвер//леворвер***,** *марш, маршираџ, пиштоль, униформа, шильбок „*стража”*, шлем;* **здравство***: операция, пациєнт, пелцовац//шприцовац, пулс, реце/*лит. *рецепт, хирурґ, шарлах, шлоґ, шлоґирац ше;* **материї***: ґипс, ґит, карбит, кристал, лаґ;* **погосцительство***: шанк, келнер, криґла, роштиль, файронт, шприцер;* **култура, школство***: бина, виолина, концерт, оргулї, оркестар/*лит. *оркестер, шлаґер; матура, студент, ферияї;* **спорт***: ґугли, ґуґлаџ ше, шах, лауфер;* **други слова***: адреса, аплаудирац, бифлац, валцер, векса, виц, геклац//гейґловац, ґанц, ґланцац, датум, диктирац, конзерва, копирац, лумповац, лутрия, луфтирац, марка//штембля, медаля, мода, мушкатла, пакет, пакло, пукет//букет, павза//*лит. *пауза, пензия/*беш. заст. *пиндзия, плаката, план, плац,*

рескирац, рибац, ринґишпил, ринґловки, ролшуи, секирац (ше), сервирац, сорта, тона, трафика, туш, фини, флека, фушер, цимер//цимерколеґа, циркус, цолштоки, шлайс, шлайфовац, шминка, шмирґла, шперплоча, шпинат, шпиц, штаницла, штиґлинц, штос, штрайк.

Вельо ґермализми маме у ремеселнїцкей терминологиї. Напр. у **штранґарским ремеслу** слова: *кшир, штел, клидер, кнепфоґна, куґел-генґер, ґвихт, шток, шпил-машина, ґуртни, генґер-штанґли, айзноґли, мали генґер, лер; кнебли, кил, ринґово кефетики.* У **колєсарским ремеслу:** *голшраф, кирнер, кламфа//крамбля, панточка, понґайзна, рашпель, фирайзна, фукшванц, фурдернц, циклинґ, цолшток//цолштоки, цухпанта, шпицбак, штекла* и др.

& 260.3. Як и сербизми *ладя, крилатица* и др., так и даєдни ґермализми хаснуєме у сучасним бешедним язику (окрем пар винїмкох и у литературним язику), док у язику войводянских Сербох вони нєшка застарени, одн. поциснути су од дублетох сербского литературного язика. Таки слова: *шпинат, рекла, шлаєр, покераї, гайзибан, шнайдер, кломфер, циґаретла, конк, фиронґа, амрел, найквирц, сиц, Кирбай* и др.

& 260.4. У даєдних случайох у бешедним язику хаснуєме дублети по форми – звичайно єдну у Керестуре и Коцуре, другу у мишаних штредкох (хтора ше хаснує и у сербским бешедним язику): **ґуґлац ше, авзлаґ, релна** у Керестуре и Коцуре – **куґлац ше, авзлоґ, ерна//лерна** у мишаних штредкох.

& 260.5. За директни нємецки пожички тримаме тоти ґермализми хтори нє исную и у сербским язику. Таки слова у нашим язику єст мало. Напр.: Слово **трешка „**тлачаца машина” – од нємецкого Dreschmaschine/дрешмашине (у сербским язику слово ма форму *дреш*); **фахман „**фаховец, специялиста” – од Fachmann; воєни вираз **декунк** и **декунґ „**ров” – од Deckung. Польопривредна справа за ровнанє жеми после ораня и шаца у Керестуре ше вола **роля** (*(по)роляц жем зоз ролю)* – вироятно од нємецкого Rolle (у Коцуре ше хаснує мадяризем *шульок).* Старши Керестурци ладю хтора цага шлепи по беґелю волаю **дамферка –** вироятно од нємецкого Dampfwerk „парни механїзем”. Путуюцих тарґовцох хтори шицку дробну робу ношели зоз собу у ладички и понукали ю од хижи до хижи волали зме **билиґеваре** (єднина *билиґевар)*. Тоти тарґовци були розличней националносци, алє свою робу понукали з нємецким виразом *билиґе варе* (по нємецки Bilige Ware „туня роба”); по тим виразу нашо людзе им дали и назву (бачвански Серби их волали *билиґаши* – по першей часци виразу *билиґе.* (Слово *билиґевар*, значи, анї нє права нємецка пожичка, бо є нє превжата од Нємцох). Руснаци хтори под час Другей шветовей войни були на примушуюцей роботи у Нємецкей гварели же були **у лаґру** (номинатив *лаґер*; сербска форма *логор*) – од нємецкого Lager.

Ґермализми по Другей шветовей войни прияли зме зоз сербского язика *(ролшуи, цимер*/*цимерколеґа* и др.*)*.

Нови мадярски пожички

& 261.1. Нови мадяризми маме мало. Вони означую поняца хтори ше зявели у хасноваю по нашим приселєню. То напр. назви облєчива и часцох облєчива: **триков –** од мадь. trikó*;* **комбинет** и коцурске бешедне **комбиней** „женски комбинезон” – од мадь. kombinét; **гамови** (єдн. *гамова)* „треґери панталонох” – од мадь. hám (у мишаних штредкох ше хаснує ґермализем *треґери*); **зокни „**кратки ботоши” (сербска форма *сокне)* – од мадь. zokni; **чарапи** (єдн. *чарапа)* – од мадь. csarapa (у мадярским язику слово сербского, а у сербским турского походзеня; коцурски еквивалент ґермализем *шуфи*, а у мишаних штредкох сербизем *зепи*)*;* **коптато „**пантлїка з твардого платна пришита зоднука на споднєй часци панталонох (же би ше панталони нє штрамбали од обуї)” – од мадь. koptat (с. *трцалица)*; **цибзар –** од мадь. cipzár або серб. *цибзар***.** Назви єдзеньох: **есенц**, **(по)есенцовац –** од мадь. eszenc (частейше ше хаснує од нашого карпатского еквивалента *оцет, (по)оцтовац*); коцуризем **още***,* ґен. *оща „*облатни” – од мадь. ostya (керестурски еквивалент *вощини* могол настац од пчоларского термина *вощини).* Назви даєдних предметох: **бутєлар/будєлар –** од мадь. bugyeláris або од сербского мадяризма *буђелар*; **корчолї**, **корчоляц ше, корчоляш –** од мадь. korcsolya**; рагастов „**лїпкаче за ґуму” – од мадь. ragasztó; **циварвань „**гордов, суд за гашенє огня (був обовязни прибор за гашенє при машинох за тлаченє)” – од мадь. szivárvány (**с** заменєне зоз **ц** вироятно под уплївом слова *цива);* **шарганьов „**блатобран на бициґли”**.**

За мадяризми тримаме и слова **бициґла** (у мадярским исную форми bicikli, bicigli, bicegli) и **гармуники** (у мадярским форми harmonika и hármunika з нємецкого Harmonika).

Други мадяризми: **овода**, **оводарци, оводаше, оводашка –** од мадь. ovoda (слово хаснуєме од початку того вику, кед у наших местох сновани оводи); керестурске **кубик „**ярок коло беґелю” – од мадь. kubik „долїна викопана при жемових роботох” (мадярске з латинского cubus).

& 261.2. Шлїди мадярского уплїву остали и у топонимох. Нєшка хаснуєме лєбо зме у прешлосци хасновали вецей назви местох мадярского походзеня: **Керестур –** мадь. Keresztur (мадярска назва значи „криж господнї” – од kereszt „криж” и ur „господь; пан”); **Варадин „**Нови Сад” – мадь. Varadin; **Зомбор –** мадь. Zombor; **Оджак (Оджачань**, **оджацки**)- мадь. Hodzsak, Hódságh (мадярски форми турского походзеня); **Тополя „**Бачка Тополя” – мадь. Topolya; **червинка (червинчань, червински) –** мадь. Czervenka; **Вепровач** мадь. Veprovacs (нова назва *Крущич);* **Торжа –** мадь. Torzsa (нова назва *Савино Село);* **Сентомаш –** мадь. Szent-Tamás „свяги Тома” (нова назва *Србобран)*; **Вербас –** од мадярско-нємецкого Verbasz); **Диронь –** мадь. Dérony (сербска форма *Дероње);* **Вершец –** мадь. Versec (сербска форма *Вршац);* **Гедєш „**Мали Идьош” – мадь. Hegyes.

То и даєдни назви часцох керестурского хотара: **Била**, ґен. *Билей* – мадь. Béla, Bélapuszta (ми назву *Била* етимологґийно повязали зоз прикметнїком *били)*; **Медєш –** вироятно од Megyes; **Сейки –** мадь. szik.

Анґлизми

& 262.1. У нашим язику єст и вельо анґлизми. Вельку векшину з нїх прияли зме прейґ сербского язика. Лєм даскельо анґлийски слова тримаме за директни пожички. Принєсли их нашо людзе хтори були на роботи у Америки. Хасновали их у перших деценийох 20. вику. То напр. слова: **педа „**плаца" (анґл. pay day „дзень виплацованя"), **мен „**чловек" – тоти два слова маме у народней писнї „Американски мен" (= Американєц):

(1) Американски **мен***, робим кажди дзень, // лєм себе рахуєм кельо пришпоруєм на* **педу***. (2) З краю лїст достал бим їм цо послал. // Причекай, апочко, напишем писмочко, пошлєм ци петицу на* **педу.** *(3) Мой калап стари лєци ми з глави, // шмати мойо, шмати, ша сце сами плати, купим себе нови на* **педу.** *(4) Як пришла* **педа***, нїч нам нє треба. // „Палє, ту долари, дай полни погари да ше напиєме на* **педу**!*"*

Директни пожички и слова **майна „**рудокоп" (анґл. mine) и **штрицкара „**трамвай" (анґл. street-car). Слово *штрицкара* дакеди хасновали и нашо медзивойново авторе у „Руских новинох": *Под жему у Нюйорку збили ше трамваї (***штрицкари***)* (РН 191/1928).

У америцких писньох находзиме ище даєдни анґлизми: *(1) Кед я ишол з Америки до дому, // стретнул я там* **камерата** *на морю. // „Сербус брату* **камерату***, цо нове? ..."* (анґл. comrade „товариш"); (2) *Бо* **Норд Америка** *жем є превеліка, // та ше по нєй скита хто нє зна язика. // Так и я ше скитал мешац и два тижнї, // аж ми поспадали з моїх ножкох чижми (north America = Сиверна Америка).*

& 262.2. По Другей шветовей войни, перше радио и филм, а потим телевизия и информатика, приношели до нашей бешеди вше вецей анґло-американизми. Даєдни пришли з британского анґлийского **(битлс, хулиґан/гулиґан, ґолф, паб)**, а даєдни з америцкого анґлийского **(каубой, скалп, термос, трапер, фиксац ше).** Даєдни могли присц прейґ нємецкого язика **(блеф, кловн, локомотива, танк, тренер, шлипер)**, а даєдни прейґ мадярского **(бициґла).** Алє векшина пришли прейґ сербского. Нєшка сербски язик єдини постредуюци язик за лексеми анґлийского походзеня, а пасмо таких сербизмох представя єдно з найпродуктивнєйших пасмох у рускей лексики у остатнїх деценийох.

& 262.3. Индиректни анґлизми спадаю углавним до слїдующих семантичних ґрупох: **спорт:** *фодбал, бейзбол, бокс, ватерполо, ґолф, крикет, раґби, крос контри, боди болдинґ; ґол, шут, аут, корнер, офсайд, триблинґ, генц, фаул, галф, бек; рунда, нокаут, нокдаун, ґроґи, директ, аперкат, ринґ, бантам, велтер; рекет, сет, серва; старт, финиш, дерби, фер-плей, тайм-аут, тим, меч, допинґ, джокей, бетерфлай, рекорд, рели, дрес, джоґинґ, куп, клуб, фаворит, аутсайдер, тренер;* **музика:** *джез, фолк, лонґплейка, синґл, стерео, гай-фай, бенджи, синтисайзер, джубокс, диск-джокей, евергрин, топ-листа* (лит. *топ-лїстина); фокстрот, чарлстон, твист, буґи-вуґи, рокенрол, инґлиш-валцер;* **облєканє:** *смокинґ, пуловер, джемпер, пиджама/пижама, шорц, топлес, бикини, бермуди, мокасинки, мини, макси, миди, твид, мохер, найлон, тексас;* **пожива:** *тост, сендвич, бифтек, гамбуґер, гот-доґ, кекс, крекер, чипс, флипс, пудинґ, гемендекс, ґрейпфрут, ґрил, кечап, рум, виски, шери-бренди, джин, тоник, кока-кола, пунч, джус, коктел;* **назви особох:** *супермен, каубой, шериф, лидер, ґанґстер, киднапер, плейбой, сноб, колґерла, джентлмен, спонзор, гипи, лифт-бой, ґлоб-тротер, трапер, мистер, мис, лорд, леди; суперстар, старлета;* **пошореня:** *бойлер, конвеєр, елеватор, лифт, радар, ласер, скенер, транзистор, токи-воки, ер-кондишн, ски-лифт, ксерокс, тостер, фен, видео-рекордер, плеєр;* **машини, превозки:** *комбайн, трактор, булдожер, трамвай, тролейбус, експрес, локомотива, ваґон, комби, ландровер, джип, джамбо-джет, танкер;* **финансиї, дїлованє:** *чек, банкнота, експорт-импорт, дампинґ, маркетинґ, инженєринґ;* **здравство:** *стрес, байпас, пейсмейкер, далтонизем;* **мери:** *инч, барел, бушел, ват, джул;* **забава, туризем:** *бридж, покер, джокер, бинго, тикет, гоби, пикник, флипер, вокмен; мотел, бунґалов, камп, чартер, рент-а-кар, стюардеса, авто-стоп; супермаркет, драґстор, фри-шоп, снек-бар, паркинґ, кампинґ*; **телевизия, преса, филм:** *синемаскоп, слайд, монитор, спот, сторија, скеч, спикер, интервю, репринт, трилер;* **назви животиньох:** *динго, ракун, кенґур, мустанґ; булдоґ, пекинезер, сетер, спаниєл, териєр; бройлер, беркшир, йоркшир;* **други слова:** *рейтинґ, гепиенд, офсет, репринт, бестселер, памфлет* и др.

Восточнославянски уплїв

& 263.1. Под восточнославянским уплївом розумиме уплїв трох язикох на наш литературни язик: *церковнославянского язика*, литературного язика Угорскей Руси такв. *язичия* и *українского* литературного язика. Общи термин *восточнославянски* хаснуєме прето же уплїви тих язикох часто чежко розгранїчиц. (Обширнєйше о восточнославянским уплїве пречитайце у часци „Наш народни и литературни язик", & 330.1-331.3)

Восточнославянски лексични пожички находзиме уж у наших найстарших рукописних текстох з прешлого вику (оп. & 325.1).

& 263.2. Восточнославянски пожички зме примали и примаме кед зме нє мали одн. нє маме свойо еквиваленти, алє окреме у случайох кед нашому язику грожела опасносц сербского уплїву. Барз часто сербизми уж були розширени у нашим бешедним, дакеди и у литературним язику, и восточнославянизми зме пожичовали же бизме зопарли їх ширенє. Напр., вжали зме **вплїв // уплїв** место сербизма *утицай,* **дворян**

место *племич,* **здобуц** место *стекнуц,* **змист** место *садржай,* **крипак** место *кмет,* **лебед** место *лабуд*, **будинок** место *зґрада,* **змаганє** место *утакмица,* **краян** место *земляк,* **площа** место *трґ,* **преса** место *штампа,* **фаховец** место *стручняк,* **чайка** место *ґалеб,* **жартовац** место *шалїц ше,* **воєни** место *войни* (алє забуте нашо карпатске *воємски)* итд.

Восточнославянски лексични пожички у нашим литературним язику маю *статус домашнїх (наших) словох.*

& 263.3. Даєдни восточнославянски пожички ше хасную у литературним язику паралелно зоз сербизмами хтори уж нательо одомашнєни у нашим бешедним и литературним язику же зме их анї нє пробовали вируциц з хасновaня: в. **дїйсносц** // с. *ствaрносц***,** в. **меблї** // с. *ствари до хижи,* в. **мистецтво** // с. *уметносц***,** в. **мрия** // с. *машта* // с. *фантазия***,** в. **помилька** // с. *гришка***,** в. **програма** // с. *програм***,** в. **серйозни** // с. *озбильни***,** в. **стан** // с. *станє***,** в. **уряднїк** // с. *чиновнїк***,** в. **цикави** // с. *интересантни***,** в. **танк** // с. *тенк***,** в. **шпион** // с. *шпиюн* и др**.**

Даєдни з тих восточнославянско-сербских парох стилистично видиференцовани: **помилька** значи „гришка у рахованю и под.”, а сербизем **гришка –** „гришка у роботи, живоце, рахованю”. Спомедзи других восточнославянско-сербских парох векшу фреквенцию маю сербизми, напр.: **уметносц, озбильни, чиновнїк, интересантни.**

Даєдни восточнославянизми хтори хасновани у литературним язику 20-40-их рокох у сучасним язику поциснути од сербизмох. Напр. слово **єдносц** поциснуте од сербизма *єдинство*, **постанова** од сербизмох *одлука* и *ришенє,* **просба** од сербизма *молба*, **роля** од сербизма *улога*, **вопрос** од сербизма *питанє* итд.

Fusnota
* Толкованя скраценьох датих у заградзеню оп. у фусноти пасуса 330.6.
Fusnota end

& 263.4. Дакеди, сцекаюци од мадяризмох и ґерманизмох (оп. о тим & 339.1 – 339.10), з восточнославянскима пожичками заменюємe мадярски або нємецки слова: **вовк** место мадь. *фаркаш,* **порядок** место мадь. *шор,* **рисовац** место мадь. *райзовац,* **товариш** место мадь. *пайташ*, **тисяч(а)** место мадь. *езер*; **швидки** место нєм. *фришки,* **скравец** место нєм. *шнайдер* и мадь. *сабол,* **число** место нєм. *нумер,* **случиц ше** место нєм. *трафиц ше.*

& 263.5. Нашо авторе дакеди уношели восточнославянизми до литературного язика и попри тим же зме у народним язику мали свойо еквиваленти (оп. и & 331.2-331.3). Даєдни восточнославянизми маю архаїчни або застарени руски еквиваленти: попри восточнославянских словох *судьба, вистка* ридко хаснуємe нашо *доля, новина*; попри **урожай, пожива, нїби, чувствовац** старши авторе хасновали и нашо народни еквиваленти **уродай** и **уроджай**, **поживлєнє, почустом(ок), чуц** (напр.: **чуєм** *як ме болї)*. Викричнїк **смачного** як помодне слово хасную образовани Руснаци, еквивалент у народним язику **на́здраве.** Восточнославянизем **соловей** нашо авторе почали хасновац концом 19 вику можебуц анї нє знаюци наш народни еквивалент **славик, славичок.**

& 263.6. Найчастейше восточнославянски пожички означую абстрактни поняца (напр. з дружтвеного и културного живота), ридше знача назви животиньох и рошлїнох, предметох и др. У приручнїку за студентох „Руска лексика” Ю. Рамача єст коло 600 восточнославянизми зазначени у сучасним литературним язику (з пожичками хасновanима до 40-их рокох було би их значно вецей). То напр. слова: **абстрактни поняца:** *вигляд/*випатрунок *(рн*), вимога, випадок//*случай *(с), вистка/*новина*, вопрос (*яз.)*//*питанє *(с), вплїв//уплїв (ркв?), дїйсносц//*ствaрносц *(с), дїялносц, довириє* (яз.)*, думка/*дума*, єдносц//*єдинство *(с), єство, жарта/*франта, *завит, здобуток, количество* (яз.)*, можлївосц//возможносц* (яз.)*, мрия//*машта *(с), намаганє, напруженє, напрям, норов* х.*, обставини, обсяг, оцинка//*оцена *(с), поверхносц* (яз.)*, погляд/*попатрунок*, подія, помилька/*хиба*//*гришка *(ркс), поняце, порядок/*шор*, походзенє, поцилунок, прикмета, привит, пригода, прихильносц, розвага, розлука, розпука, свидомосц, символ, совисц, совит* (яз.)*/*(по)рада*, сочувствиє* (яз.)*, спокуса, спомин, сумнїв, талант, увага//повага, урожай* (яз.)*/*уроджай*/*уродай*, успих, утрата, фах, характер, хвилька, цнота//*чеснота *(рн), чувство* (яз.)*//почуванє;* **дружтвени и културни живот:** *виклад, вистава, вихованє, дія, друк „с.* штампа”*, зависа, звит, звичай/*обичай*, змаганє, змист, келия, кирилица, крипак, мистецтво//*уметносц *(с), надбудова, нарис, обовязок//*обовязка *(ркс), обряд, отечество* (яз.)*//*оцовщина *(ркс), паломнїцтво, памятнїк, питальнїк, повстанє, преса „с.* штампа*”, програма//*програм *(са), просвита, система//*систем *(с), скарб, скарбніца, словнїк, союз, столїтиє/*стороки/вик *(рсс)/*сторочє *(ркв), судьба* (яз.)*/*доля*, существо* (яз.)*, сущносц* (яз.)*, твор, творчосц, театер, телеграма/*телеграм *(са), торжество , уровень* (яз.)*, условиє* (яз.)*;* **наука о язику:** *прикметнїк, дїєслово, числовнїк, присловнїк;* **особи:** *виснїк, витяз, вихованєц, вожд* (яз.)*, дворян/*немеш*, добродїй, землєдїлец* (яз.)*/*параст*, злодїй, зраднїк, княз, краян, літописец, науковец, начальнїк, писатель* (яз.)*, председатель* (яз.)*, прихильнїк, селян* (яз.)*, стрилец, сучаснїк, уряднїк//*чиновнїк *(с), учаснїк, фаховец, член;* **жем, природа:** *вселена* (яз.)*, восток* (цсл., яз.)*/*виход*, блїскавка, озеро* (яз.)*;* **рошлїни и животинї:** *сосна; бобер, вовк/*фаркаш*, журавель, лебед, соловей/*славик *(арх.), чайка;* **населєнє, дом:** *город* (яз.)*/*варош*, зданиє* (яз.)*, будинок, кладбище* (яз.)*/*теметов/цинтор *(арх.), площа, поверх/*кондегнация//шток *(н), спальня, меблї/*ствари до хижи *(с), килим;* **воєни:** *моряк, полк, полковнїк, танк//*тенк *(с);* **держави, народи:** *Китай, Япон, Угорска; Болгар, Русин, Славян;* **фолклор:** *русалка, чаривнїк,*

чародїй; **други меновнїки:** *криголам „*лядоламач”, *орудиє* (яз.), *пасовиско, подприємство, пожива/*поживлєнє, *твердиня* (яз.), *чума, янтар;* **прикметнїки:** *анґлийски, безпечни, благородни, ваготна/*самодруга, *велїчезни, взаємни/взаїмни* (яз.), *вигодни, визначни, воєни*/воємски, *дороги*/мили, *дочасни, загальни//общи* (яз.), *значни, можлїви//возможни* (яз., заст.), *наукови, нєрухоми, осторожни* (яз.), *порядни, прихильни, рижни*/розлични, *росийски, рухоми, рядови, самостойни, свидоми, святочни*//шветочни *(рн), серйозни*//озбильни *(с), слїдующи* (яз.)//шлїдующи *(рн), совисни, сучасни, таїнствени* (яз.), *творчи, типови//*типични *(с), тїлесни, урядови, усни, цикави*//интересантни *(с), чаривни, чувствительни* (яз.)*;* **дїєслова:** *вимагац, гнобиц, дїйствовац* (яз.), *жартовац*/франтовац, *здобуц, исновац, нагадовац, намагац ше, нащивиц* (яз.), *повториц, рисовац/*райзовац, *розчаровац ше* (яз.), *случиц ше* (яз.)/стац ше/трафиц ше, *спричинїц, участвовац, циловац*/бочкац, *чувствовац* (яз.)/чуц, *щезнуц*/скапац/нєстац (*безос.:* нєстало го*);* **присловнїки:** *взагалї//вообще* (яз.), *вироятно* (яз.)//*напевно, з нагоди, особлїво//особено* (яз.), *споконвику,* **други слова:** *тисяч(а)/*езер, *смачного/*наздраве, *понеже* (цсл., яз.)/прето же, *нїби/*почустом(ок), *отже „*значи”.

Суфикси и префикси восточнославянского походзеня

& 263.7. **Адаптация восточнославянизмох. 1.** Восточнославянски афикси заменюю ше з рускима:

а) Афикси з вокалом **і** у завартих складох заменюю ше з нашима афиксами з вокалом **о**: укр. *діяльн***ість** > *дїяльн***осц**, укр. *дійсн***ість** > *дїйсн***осц**, укр. **під***приємство* > ***под****приємство,* укр. **від***ступник* > ***од****ступнїк,* укр. *прис***лів***ник* > *прис***лов***нїк,* укр. *само***стій***ний* > *само***стой***ний,* укр. *ви***гід***ний* > *ви***год***ни.*

Слова *чар***ів***ний* и *чар***ів***ник* прияли зме без замени морфеми *-ів*зоз нашим *-ов-:* гуториме *чар***ив***ни, чар***ив***нїк,* а нє *чар***ов***ни, чар***ов***нїк.*

б) Восточнославянски афикси з нєзмегчанима консонантами (**-ник**, **-ниця, не-** и др.**)** заменюю ше з нашима афиксами зоз змегчанима консонантами **(-нїк, -нїца, нє-** и др.): укр. *вис***ник** > *вис***нїк,** укр. *памят***ник** > *памят***нїк,** укр. *слов***ник** > *слов***нїк,** укр. *скарб***ниця** > *скарб***нїца,** укр. *вихова***нець** > *вихова***нєц,** укр. *особ***ливий** > *особ***лїви**, укр. **не***рухомий* > ***нє****рухоми*.

Слова *словнїк, вихованєц* и *особлїви* можеме тримац и за калки, бо и у нашим язику исную коренї **слов-***о,* **хов-***ац,* **особ-***а*.

2. а) Даєдни пожички у руским язику достали афикс яки нє маю їх жридлово форми: українске *витвір* хаснуєме зоз суфиксом **-енє***: витворенє;* українске *клїт***ина –** зоз суфиксом *-ка: клїт***инка**; українске **у***ривок* и русийске **от***рывок* – зоз префиксом *ви-:* **ви***ривок*, укр. *исн***ува***ти* > *исн***ова***ц.*

б) Пожичка може страциц афикс: слова на *-ин селян***ин**, *краян***ин**, *граждан***ин** и др. хаснуєме без суфикса **-ин***:* **селян, краян, граждан;** меновнїк *виставк***а –** без суфикса **-ка***:* **вистава.**

3. Мегки консонанти у даєдних пожичкох траца мегкосц: укр. *витяз***ь** > *витяз*, укр. *кня***зь** > *кня***з,** укр. *вожд***ь** > *вожд***,** укр. *дія***ль***ність* > *дїял***ност***ь*.

4. числовнїк *тисяча* у руским язику у номинативе єднини ма форму хлопского роду: **тисяч** (можлїве под уплївом нашого мадяризма **езер)**, ридко и форму женского роду: **тисяча.**

5. При даєдних пожичкох пришло до пременки у значеню. Слово **злодій** у українским значи „крадош”, а у нашим язику достало значенє „**с.** злочинац” (можебуц воно з тим значеньом було хасноване у язичию, бо таке значенє ма и русийске **злодей)**. Прикметнїк **святочний** у українским значи „**с.** празничан”, а ми го хаснуєме зоз значеньом „**с.** свечани” (а нашо **шветочни** у народним язику значи „**с.** празничан”, а хаснуєме го и зоз значеньом „**с.** свечани”, та прикметнїки **святочни** и **шветочни** зоз значеньом „свечани” хаснуєме як дублети). Меновнїк **твердиня** у українским и русийским поетичне слово, а у нашим язику є стилски нє офарбене. З другого боку русийске слово **кладбище „**теметов” (хасноване и у язичию) стилски нє офарбене, док ше у нашим язику хаснує у поетичним стилу (а як стилски нєутрални хаснуєме мадяризем **теметов).**

& 263.8. Восточнославянского походзеня и меновнїцки суфикси **-тель**, **-льня** и **-иє (-ий-е)**, прикметнїцки суфикси **-ични, -ийни, -тельни** и префикси (меновнїцки, прикметнїцки, дїєсловни) **воз-, со-, все-** и **поза-.**

& 263.9. Зоз церковнославянским суфиксом **-тель** (значи окончователя дїї и ношителя прикмети) виведзени и даєдни церковнославянизми у карпатскей лексики*: спаситель, хранитель, (пан)учитель* (оп. & 254.3, д). У новей лексики на *-тель* маме пожички з язичия: *предсидатель, руководитель, писатель*. Досц часто з тим суфиксом виводзиме калки и полукалки сербских меновнїкох (найчастейше меновнїкох на *-лац): вивершитель*, *посилатель*, *думатель*, *правобранїтель* (оп. и & 37.14).

У нашей карпатскей лексики нє маме зазначени меновнїки на **-льня**. Медзитим, суфикс *-льня* існує у нашому язику зродних язикох, напр. слц. čakal’na *(чакальня), поль. czytelnia (чительня)*, та вироятно исновал и у нашим народним язику. У нашим литературним язику шицки меновнїки на *-льня* новшого походзеня. Найстарше медзи нїма слово *читальня*, хторе зме превжали з язичия концом 19. вику кед зме у наших валалох сновали перши читальнї. Зоз суфиксом *-льня* виведзени и меновнїки: **чекальня, клальня, єдальня, хладзальня, учальня, спальня, вежбальня, заблєкальня** и др. Даєдни меновнїки на *-льня* представяю калки сербских меновнїкох на *-оница: чекальня* < *серб. чекаоница, учальня* < *серб. учионица, заблєкальня* < *серб. свлачионица.*

Зоз суфиксом **-ий-е** у нашим карпатским пасме виведзени даскельо назви церковних шветох *(Воздвижениє, Вознесениє)*, а у лиературним язику хаснуєме пожички з язичия *условиє, сочувствиє.* Наш еквивалент того суфикса то суфикс **-й-е** *(вешелє, здравє).*

& 263.10. Прикметнїцки суфикс **-ични** хаснуєме место сербского **-ички.** З тим суфиксом у литературним язику виводзиме прикметнїки од меновнїкох странского походзеня на **-изм/-изем** и **-ика: архаїчни** од *архаїз[е]м,* **социялистични** од *социялиз[е]м,* **политични** од *политика,* **фабрични** од *фабрика,* **физични** од *физика* итд.

Зоз суфиксом **-ийни** виводза ше прикметнїки од меновнїкох, тиж странского походзеня, на **-ия: историйни** од *история,* **хемийни** од *хемия,* **фамелийни** од *фамелия*, **редакцийни** од *редакция,* **еволуцийни** од *еволуция* итд.

Прикметнїки на **-ични** и **-ийни** хасновали зме у литературним язику уж у чаше 1921-1941. р. У бешедним язику хаснуєме сербски форми тих прикметнїкох: *социялистички, политички, фабрички; историйски, хемийски.*

& 263.11. Руски еквивалент українскому суфиксу **-ични** и сербскому **-ички** то суфикс **-ицки**: **фабрицки** < *фабрика* (у народним язику исную вецей прикметнїки на **-цки**: *вояк* > **вояцки**, *Оджак* > **оджацки**, *Буджак* (улїца у Керестуре) > **буджацки**). Суфикс **-ицки** хасновани у литературним язику до 60-их рокох: *социялистицка революция, политицке воспитанє, фашистицки слугове;* од 70-их рокох поциснути є од суфикса **-ични.**

У народним язику у прешлосци було барз мало меновнїки на **-ия,** та нє мож зоз сигурносцу повесц як би глашели од нїх виведзени прикметнїки, хтори би були еквиваленти прикметнїкох на **-ийни**. Можлїве же би народ створел (без уплїву сербского язика) прикметнїки на **-ийов**, як цо створел и прикметнїки *парохийов, гимназийов* и под. (О суфиксу **-ов** оп. & 41.22-41.23)

& 263.12. Церковнославянски суфикс **-тельни** находзиме уж у текстох з 19. вику. Напр.: *они 2* [два] ***отвічательни*** *за каждy хибу* (текст зоз 1878. р.). У сучасним язику зоз тим суфиксом виведзени прикметнїки: *будовательни, змагательни, видавательни, сновательни, погосцительни, ошлєбодительни*.

& 263.13. З церковнославянским префиксом **все-** у нових словох заменюєме сербски префикс **све-**: *всестрани* – с. *свестран, всенародни* – с. *свенародни, всезнаюци* – с. *свезнајући.* Українски префикс **поза-** (значи положенє вонка з границох дачого) хаснуєме як еквивалент сербского префикса **ван-.** Зоз **поза** виведзени прикметнїки: *позарядови (студент, схадзка)* – с. *ванредан*; *позапартийни* – с. *ваннартијски.* Як домашнї еквивалент префиксу *поза-* у литературним язику ше хаснує и применовнїк-префикс **окрем-**, та даєдни прикметнїки хаснуєме паралелно з обидвома префиксами: *позашколски* и *окремшколски* – с. *ваншколски*.

Префикс **воз-/вос-** еквивалент сербских префиксох **вас-** и **уз-:** *воспитанїк* – с. *васпитаник, возрост* – с. *узраст, возбудзенє* – с. *узбуђење.*

З префиксом **со-** у нових словох заменюєме сербски префикс **са** и ридко **су-***: состойок* – с. *састојак, соучаснїк* – с. *саучесник, соборец* – с. *саборац, совласнїк* – с. *сувласник, соквартельош* – с. *сустанар*, *сочувствиє, согвизд'є, сознанє, соборец.*

З префиксами *все-, воз-/вос-* и *со-* виведзени и даєдни церковнославянизми у нашей карпатскей лексики: *всеночне* (народна форма *саночне)*, *Воздвижениє, Вознесениє, согришиц.*

Восточнославянски уплїв на руску лексику

& 263.14. Под восточнославянским уплївом слова нашого литературного язика дакеди доставаю нови значеня. Нашо **маляр „**майстор хтори малює хижи" почали зме хасновац и зоз значеньом „маляр уметнїк". Нашо **змагац ше** значи „зарабяц, повекшовац маєток", напр.: *Почал робиц и* **змагац ше** *на нову хижу.* – **Назмагал ше** *на даскельо гольти жеми.* Под уплївом українского *змагатися* почали зме тото дїєслово хасновац и зоз значеньом „*с.* такмичити се", напр.: *Школяре* **ше змагали** *у атлетики.* Нашо **коляй** значи „шлїд од колєса коча", а од українского *колія* достало и значенє „*с.* колосек".

& 263.15. Даєдни восточнославянизми ше прекладаю (калкую): русийску форму *побережье* преложели зме на **побрежє** (*берег* заменєне з нашим *брег)*; українске и русийске слово *зубочистка* преложене на **зубодлобка**; од українского *кравець „*шнайдер" з дїєслова *скравац* виведзене нашо **скравец.**

Даєдни слова можеме тримац и за калки и за адаптовани восточнославянизми: нашо **блїскавка** може буц и адаптоване українске *блискавка* (под уплївом нашого дїєслова *блїскац)*, а може буц и калк виведзени з нашого дїєслова *блїскац* и суфикса *-авка;* нашо **помилька** (зоз **л**') тиж може буц и адаптоване українске *помилка* и калк од дїєслова *помилїц ше* и суфикса *-ка.*

Досц части калки сербских словох и виразох на наш язик у хторих ше сербски морфеми заменюю з восточнославянскима як домашнїма (оп. о тим & 265.8).

& 263.16. Восточнославянски уплїв ше може одражиц и на фреквенцию наших словох. Заменовнїки-дублети **хтори** и **котри** з нашей карпатскей лексики. У Гнатюкових Етноґрафских зборнїкох форма *котри* барз ридка, вельо фреквентнєйша форма *хтори.* У сучасним литературним язику, вироятно под уплївом восточнославянского *который/котрий*, форма *котри* постала фреквентнєйша и хаснує ше паралелно зоз форму *хтори*.

& 263.19. Под восточнославянским уплївом меновнїки сербского походзеня на **-изам** у литературним язику ше заменюю з формами на **-изм** и **-изем.** Форми на *-изм* почали хасновац, паралелно зоз сербскима формами на *-изам,* уж нашо писателє медзи 1. и 2. шветову войну. Г. Костельник ище 1921. року у писме Дюрови Биндасови писал же треба хасновац „*кроатизм* а нє *кроатизам”.*

У руским язику нє исную ґрупи *консонант + сонант* на концу слова як у суфиксу **-изм** (консонант **з** + сонант **м**). Таки ґрупи исновали у праславянских числовнїкох sedmь (консонант d + сонант m), osmь (s + m) и у 1. особи презента jesmь од дїєслова byti. Числовнїки sedmь, osmь у нашим язику достали випадне **е**: **седем, осем**, а дїєсловна форма jesmь вименєна до **сом.** Пре чежке вигварянє ґрупи *консонант + сонант* на концу слова и прето же акцент словох на *-изм* пада на конєц слова: **социялѝзм, ревматѝзм** (а у нашим язику акцент вше на предостатнїм складу), наш правопис попри формох на **-изм** допущує и форми на **-изем** (з випадним **е**, як у словох *седем, осем):* **социялизем, ревматизем**. Форми на *-изем* у остатнїх рокох превладую над формами на *-изм.*

У бешедним язику ше найчастейше хасную сербски форми на **-изам***: социялизам, реуматизам.*

& 263.18. Сербски пожички латинского и греческого походзеня зоз **х** у литературним язику под восточнославянским уплївом звичайно вигваряме зоз **г**: **гибрид, геликоптер, гонорар, гумор, гумани** (пор. укр. *гібрид, гелікоптер, гонорар, гумор, гуманний).*

У бешедним язику тоти слова найчастейше вигваряме зоз **х***: хибрид, хеликоптер, хонорар, хумор, хумани.*

& 263.19. З восточнославянизмами ше у одредзеней мири зменшує сербски уплїв на руски литературни язик, алє тот уплїв заш лєм моцнєйши од восточнославянского уплїву. То можеме видзиц и зоз слїдующих прикладох:

Восточнославянски пожички дакеди доставаю сербски „обмоток”, т. є. под уплївом сербского язика меняю форму або значенє. Слово *англійський* у українским язику зоз **г**, а ми го хаснуєме зоз сербским **ґ**: **анґлийски**. Восточнославянске **ступень** значи „ступень култури, розвитку”, а у нашим язику достало и значенє „ступень температури” (под уплївом серб. *степен* // *ступањ*). Восточнославянске **поверхносц** значи „верх” (напр.: *виплївац на поверхносц* значи „виплївац на верх”), а у руским азику достало и значенє „поверхносц круга и др.” (под уплївом серб. *површина*). Восточнославянске **обсяг** значи „обсяг роботох, знаньох”, а ми го хаснуєме и зоз значеньом „обсяг круга” (под уплївом серб. *обим*). Меновнїк **норов** у українским язику хлопского роду, а у руским женского, як сербске *нарав*. Меновнїк **мебель „**ствари до хижи” у українским язику женского роду; ми го тиж прияли як меновнїк женского роду, алє зме го почали хасновац и як меновнїк хлопского роду (под уплївом серб. *намештај):* [Салон] *у котрим би ше* **предавал мебель** *з националну-руску орнаментику* (РС).

Таки пременки у хасноваю восточнославянизмох у сучасним литературним язику случую ше вироятно прето же векшина сучасних руских авторох нє зна добре український язик (док велї до 40-их рокох 20. в., интелектуалци ходзели до українских школох и бешедовали по українски).

& 263.20. Пре нєдостаточне знанє українского (алє нє под уплївом сербского язика) случую ше нам и други гришки: слово **повага** (укр. *повага „*почитованє”) у сучасним язику зме почали хасновац и зоз значеньом „*с.* пажња” и на тот способ воно постало дублет слова **увага** (укр. *увага „*пажња”). Модалне слово **отже** (укр. *отже „*значи”) даєдни авторе хасную зоз значеньом сербского *наиме.* Дїєслово **нагадовац** (укр. *нагадувати // нагадати „*здогадовац (ше)” нєшка хаснуєме з коло двацец значенями и ниянсами у значеню за хтори руски язик нє ма одвитуюци еквиваленти: „предсказовац”, „нєясно видзиц”, „предчувствовац”, „алудировац”, „предпоставяц”, „сумняц” и др.

Русизми

& 264. По Другей шветовей войни, у рокох велькей популярносци Совєтского Союзу у Югославиї и при Руснацох, до нашого литературного язика унєшене нєвелькe число русизмох: *одряд, предприяце* (60-их рокох 20. в. заменєне з українизмом *подприємство*), *кавички „*наводнїки”, *трудодзень „*дзень роботи” (гуторело ше напр.: *Вон ма 20 трудоднї* = ма двацец днї роботи, за тельо ма буц плацени; слово вироятно прияте прейґ сербского язика, серб. *трудодан***)** и др.

Тоти русизми нє треба мишац зоз русизмами хтори зме прияли прейґ язичия и хтори у нашим язику старшого походзеня (*город, землєдїлец, писатель, вопрос, возможносц* и др.)

Творенє нових словох у руским язику

Творенє словох под цудзим уплївом

& 265.1. Нови слова у бешедним язику ше найчастейше творя под уплївом сербского язика.

Семантични калки

& 265.2. Нашо слова под сербским уплївом дакеди доставаю нови значеня. Таки слова з преширеним одн. новим значеньом воламе *семантични калки.* Вони наставаю на слїдующи способ: кед руске и сербске слово **истого або подобного значеня, а сербске слово ма окрем того и други** значеня, тоти значеня ше

преноша и на нашо слово (нашо и сербске слово нє муша буц истей форми). Так руске слово **вред** и сербске **чир** еквиваленти по значеню „вред на скори, целу“. Сербске слово, медзитим, значи и „вред на жалудку“. Тото друге значенє прияло и руске слово *вред* (гвариме напр.: ма *вред* на жалудку). Нашо слово *годзина* значи: 1. меру за час: *Путовали два* **годзини**. – *Уж три* **годзин**. 2. „*с.* часовник“: **Годзина** *на муре вибила пейц годзин.* Под уплївом сербского слова *час* слово *годзина* хаснуєме и зоз значеньом „школска годзина“: *Нєшка маме пейц* **годзини***, пията* **годзина** - *ґеоґрафия.*

Сербске слово *лице* значи „твар“. По сербски ше гвари: **Лице** *му је поцрнело од сунца*, а ми гвариме: **Твар** *му огорела од слунка.* З другого боку нашо слово *лїцо* значи „лїва або права часц твари“ (тото цо значи сербске слово *образ).* По сербски ше гвари: **Образи** *су му поцрвенели*, а ми гвариме: **Лїца** *му почервенєли*. Сербске слово *лице* и нашо *лїцо* подобного значеня, та ше значенє сербского слова пренєсло и на нашо слово *лїцо*, та и ми нашо слово почали хасновац зоз значеньом „твар“, напр., под уплївом таких сербских виреченьох як *Радост се изгубила с његовог* **лица** и ми почали гуториц *Радосц ше страцела з його* **лїца**, гоч би по нашим требало повесц *Радосц ше страцела з його* **твари**.

Нови значеня од сербских еквивалентох прияли и велї други нашо слова: меновнїк **шветло „**шветло лампи и под.” хаснуєме и зоз значеньом „шветло на авту и др.” (под уплївом серб. *светло*); слово **резанки „**резанки до юшки” хаснуєме и зоз значеньом „цвиклово резанки (як статкова покарма)” (под уплївом серб. *резанци)*; слово **дзивка „***с.* ћерка; девојка” – и зоз значеньом „*с.* драга, драгана” (< серб. *девојка*; гвариме напр.: *Вон уж ма дзивку, То його дзивка)*; слово **леґинь –** и зоз значеньом „*с.* драги, драган” (< серб. *младић*; гвариме напр.: *То єй леґинь)*; слово **черево** (часц цела) – и зоз значеньом „черево за полїванє” (под уплївом серб. *црево*); прикметнїк **страшни –** и зоз значеньом „тот цо улїва почитованє” (< серб. *страшан;* гвариме напр.: *Вон страшни „*вон барз забавни, вредни и под.”*)*; прикметнїк **шлєбодни –** и зоз значеньом „шлєбодни дзень, стол и под.” (< серб. *слободан*); прикметнїк **погубени „**погубене єдзенє, справа и под.” – и зоз значеньом „безхарактерни” (< серб. *покварен* (гвариме напр.: *То барз погубени чловек)*; дїєслово *закладац ше „*обецовац добри резултат” (напр.: *Кукурица ше добре заклада* = кукурица добре випатра и обецує добри род) – и зоз значеньом „трудзиц ше, намагац ше” (< серб. *залагати се;* напр.: *Директор ше барз закладал же би шицки у колективе добре зарабяли);* дїєслово *бродзиц „*вноци нє спац, алє дацо робиц” (напр.: *Кед зме хори, мац при нашей посцелї ноцами бродзи)* – и зоз значеньом „блукац; ходзиц, путовац” (< серб. *бродити*; напр.: *Кед хмарка била нєбом бродзи,* Дю. Папг.*).*

Калки

& 265.3. Окрем семантичних калкох, у нашим язику ше под сербским уплївом творя и нови слова – такв. *калки*. Калки – то преложени цудзи слова у хторих ше цудзи морфеми заменюю з домашнїма. Напр. сербске слово *музилица* преложели зме зоз *доячка* (виведзене з морфемох *дой-* и *-ачка),* сербске *подбацити „*нє оправдац надїї” – зоз *подруциц* (напр.: *Того року цвикла подруцела* = цвикла слабша як зме обчековали) итд.

& 265.4. Кед ше при прекладаню єдного слова на други язик нє преложа шицки морфеми, алє напр. лєм суфикс або префикс, таки преложени слова воламе *полукалки*. Сербске слово **мамац** преложели зме так же зме лєм суфикс **-ац** заменєли з руским **-ок**, а корень **мам**зме нє преложели (дїєслово *мамиц* нє існує у нашим язику). Слово **мамок –** полукалк. Сербски присловнїк и применовнїк **уздуж** преложели зме зоз **уздлуж**, т. є. преложели зме лєм морфему **дуж-** зоз **длуж-**; попри форми *уздлуж* хаснуєме и дублетну форму **воздлуж**, хтора представя подполни калк сербского слова *уздуж*, бо у нїм и **уз**заменєне зоз **воз-**. Полукалки сербизмох у нашей ґраматики звичайно третируєме як адаптовани сербизми.

& 265.5. У бешедним язику сербизми ше калкую ридше як у литературним язику (обично у бешеди сербски пожички хаснуєме нєпреложени). Калкую ше сербски слова и вирази хтори углавним шицким бешеднїком нашого язика познати, хтори ше сами „наруцую” же би були преложени. Окрем спомнутих калкох *доячка* и *подруциц* то напр. ище слова и вирази: **прешедац/прешеднуц** (до другого гайзибана) (< серб. *преседати),* **наволац** (на телефон) (< серб. *назвати),* **цукрова хорота** (< серб. *шећерна болест),* **цукровня „**фабрика цукру” (< серб. *шећерана),* **поднєсц молбу** (< серб. *поднети молбу),* **шлєпе черево** (< серб. *слепо црево),* **покладац испит** (< серб. *полагати испит)* и др.

Калки и семантични калки створени у бешедним язику хасную ше и у литературним язику.

& 265.6. У **литературним язику** калки и семантични калки ше творя частейше як у бешедним язику. Калкую ше и тоти сербизми хтори до бешедного языка вошли нєкалковани. Напр. у бешедним язику ше звичайно хасную сербизми *окоштаванє, зраченє, дневник, запошлїц ше, шумар, слушалица* (на телефону)*, преґлед* (лїкарски)*, обавезни, обавеза* итд., док ше у литературним язику исти слова калкую: **окосцованє, зарйованє, дньовнїк, заняц ше, лєсар, слухалка, препатрунок, обовязни, обовязка** итд.

У калкох сербски морфеми, окрем з домашнїма, дакеди заменюєме и з восточнославянскима морфемами, хтори у тим случаю тиж тримаме за домашнї морфеми (*розгляднїца, погляд*).

& 265.7. Калк тримаме за удатни кед у нїм одразу мож препознац калковане сербске слово. Прето ше калки и творя вельо частейше як слова без цудзого образца. Кед бизме, наприклад, место сербизма **усисивач** створели слово **прашнїк** (од кореня *прах***)**, та би нїхто нє розумел цо воно значи, мушели бизме го запаметац, научиц; а у калку *уцицовач* шицки такой препознаваме сербизем *усисивач*, хтори хаснуєме у бешедним язику, и тото слово примаме до языка зоз менєй труду и усиловносци.

Калки творели уж нашо медзивойново (1921-1941) авторе, напр.: [На польопривредним сайме у Праги 1928. р.] *У* **одзелєню** *за* **млєкарство** *могол чловек видзиц* **найсовершенши млєкарски** *справи ... Далєй було* **заградкарство**, **квецарство** *з прекрасним квецом. Далєй* **овоцарство**, *медзи котрим найвецей яблука (ище и тераз очувани). Єдна* **овоцна** *школа виставела и древка (дас 20). Далєй* **лєсарство** *и* **лєсна** *индустрия* (РН 180/1928).

& 265.8. Приклади зоз сучасного литературного язика (под **а** калки з наших морфемох, а под **б –** з восточнославянских):

а) звонкапартийни *(< с. ванпартијски),* **окремшколски** (< с. *ваншколски)*, **велькодушни** (< с. *великодушан);* **випад** (< с. *испад);* **медзинародни** (< с. *међународни)*; **першоборец** (< с. *првоборац)*, **доходок** (< *доходак)*, **заняце** (< с. *запослење)*, **лєтовалїще** (< с. *летовалиште),* **вецейпартийни** *(< с. вишепартијски)* и др.

б) Од кореня **дїл-** (псл. děl-, руски еквивалент **дзел-**) виведзени калки: **дїло***круг* < *с.* **дело***круг,* **дїло***творни* < *с.* **дело***творан,* **дїлов***ац* < с. **послов***ати,* **дїлов***ни* < *с.* **послов***ан, пред***їл** < с. *пред***ео**. Калки виразох: **со***брани* **дїла** < с. **са***брана* **дела,** *виновне* **дїло** < с. *кривично* **дело**, *прейсц на* **дїло** < с. *пређи на* **дело**.

Од кореня **гляд-** (псл. ględ-, руски еквиваленти **глєд-** и **гляд-**): *о***гляд** < с. *о***глед**, *о***гляд***ни* < *с. о***гледни,** *у***гляд** < с. *у***глед,** *у***гляд***ни* < *у***гледан,** *роз***гляд***нїца* < *с. раз***гледница.** (Нашо коренї **глєд-** (*глєдац)* и **гляд-** *(оглядац ше)* по значеню нє еквиваленти восточнославянскому **гляд- „**гледати", понеже зоз значеньом „гледати" хаснуєме дїєслово *патриц.*). Калки виразох: *у тим по***гляд***зе < с. у том по***гледу,** *без о***гляду** *< с. без об***зира,** *єст ви***гляди** *< с. има из***гледа**.

Од кореня **мир-** (псл. měr-) *прейт***мир***ни < с. преко***мер***ан, зрос***мир***ни < с. сраз***мер***ан.* Праславянски корень měr- у нашим язику ма двояку форму: **мер-** *(мерац) и* **мир-** *(мирка)*; медзитим, слово *мирка* (файта судзини-мери) у сучасним язику етимолоґийно и семантично нє вяжеме зоз словами *мерац, мера*, та корень **мир-** заш лєм тримаме за пожичку. Калки виразох: *превжац* **мири** с. *преузети* **мере**.

Калки з другима восточнославянскима морфемами: **поза-: позашколски** *(< с. ваншколски),* **позакласови** *(< с. ванкласни);* з префиксом **воз-: возрост** *(< с. узраст)*, **возбудзиц ше** (< с. *узбудити се).*

& 265.9. У терминологийних словнїкох за основну школу (у виданю Покраїнского завода за видаванє учебнїкох, Н. Сад, 1969-70) находзиме и тоти приклади калкох:

Биолоґия: **гласово струни** *(< с. гласне жице)***, жимски сон** *(< с. зимски сан)***, полєшованє** *(*с. < *пошумљавање)***.**

Ґеоґрафия: **ровнодньовица** *(< с. равнодневица)***, венцово гори** *(< с. веначне планине)***, вапняк** *(< с. кречњак)***, лядов брег** *(< с. ледени брег)***.**

История: **братозабивацки** (< с. *братоубилачки)***, обшеднуце** (< с. *опсада)***, безжемнїк** (< с. *беземљаш)***,** **одцудзованє** (< с. *отуђивање).*

Музичне вихованє: **пошпивка** (< с. *попевка),* **пришпив** (< с. *припев).*

Физика: **габова длужина** (< с. *таласна дужина),* **пошвидшанє** (< с. *убрзање),* **чежиско** (< с. *тежиште),* **шветлосни рок** (< с. *светлосна година).*

Хемия: **високи пец** (< с. *висока пећ),* **грознов цукер** (< с. *грожђани шећер),* **оцтова квашнїна** (< с. *сирћетна киселина).*

Общетехнїчне образованє: **гамовачка** (< с. *кочница),* **плївок** (< с. *пловак).*

У школским словнїку за правни фах: **дїловоднїк** (< *деловодник),* **вивершитель** (< *извршилац),* **оповоланка** (< *опозив),* **поднєсок** (< *поднесак),* **поглєдованє** (< *потраживање),* **пред'задумка** (< *предумишљај),* **ураховующи** (< *урачунљив)* и др.

& 265.10. Векшина нових словох у нашим литературним язику калки сербских словох и виразох. Опатьме лєм даєдни наслови з новинох: **у циню войнох** (< с. *у сенци ратова),* **вочи конґресу** (< с. *усусрет конгресу),* **виберанки вираз волї гражданох** (< с. *избори су израз воље грађана),* **жимски радосци** (< с. *зимске радости),* **порихтаносц на диялоґ** (< с. *спремност на дијалог),* **на вельки дзвери** (< с. *на велика врата).*

& 265.11 Калки и семантични калки ше творя у шицких язикох у контакту, та ше тот способ твореня нових словох нє трима за нєдобри. У каждим язику удатни калки ше тримаю за *свойо* слова, та и ми калки сербских словох, кед нє маме одвитующи еквиваленти, треба же бизме тримали за *свойо* слова, а нє за пожички.

Калки єст барз вельо и у сербским язику, окреме з нємецкого язика. М. Тривунац *(Немачки утицаји у нашем језику,* Београд, 1937*)* наводзи тоти приклади калкох з нємецкого: *беспредметан, бродолом, великодушан, вередостојан, веронаука, висораван, водовод, водопад, војсковођа, главобоља, дуготрајан, жалопојка, зубобоља, издање, издатак, излет, излог, исказ, искључиво, једначина, кажњеник, каменолом, књиговезац, кратковид, кућевласник, меродаван, назвати* (на телефон), *немогућан, неопходан, непушач, неумољив, неуморан, отплата, пароброд, подузети, пословођа, послодавац, посредан, правопис, правоснажан, првокласан, претпоставити, преурањен, прилог, провалник, просечан, противречност, пуномоћ, разноврстан, рукопис, самоволја, самоодрицање, самосталан, сарадник, својеручни, сугрђанин, троугао, улог, уносан, уплата, употпунити, утицај, хладњак, ходник, цепидлака* и др. То и калки виразох: *бела кафа, бити у стању, доћи до речи, испит зрелости, правити се важан, судски поступак, упадати у реч* и др.

По М. Тривунцови з наведзених калкох у Вуковим словнїку находза ше лєм слова: *војсковођа, главобоља, прилог, рукопис, самосталан.* Других у Вуковим словнїку нєт: вони ше у сербским язику зявели аж после Вукового часу, а кед исновали у сербским и пред тим, вец мали даяке друге значенє.

& 265.12. Кед би нє було сербского упліву, ми би вироятно за даєдни поняца мали цалком други назви. То можеме заключиц и по других язикох. Напр., по украïнски ше вред на целу вола **чиряк** або **нарíв**, алє вред на жалудку ше цалком иншак вола: **вíразка**. Кед би наш язик був у окруженю украïнского язика, та бизме вред на жалудку нє волали **вред**, алє *виразка, виражка* або даяк подобно. По русийски ше за шлєбодного чловека (народ, жем) гутори *свободный* (напр. *свободная жизнь „*шлєбодни живот"), алє ше „шлєбодни дзень" вола **выходнóй день „**дзень кед чловек може даґдзе висц, кед нє роби". У окруженю русийского язика ми би шлєбодни дзень вироятно волали **виходни дзень**.

& 265.13. Понеже руски и сербски язик славянски язики, обидва вони маю вельо заєднїцки общеславянски коренї *(древо, човек).* Даєдни таки коренї маю исти або барз подобни гласови состав (*дом, рука, нога, глава, ход* и др.). Прето калки сербизмох у нашим язику нє вше мож розгранїчиц од адаптованих сербизмох (як цо и калки восточнославянизмох нє вше мож розгранїчиц од адаптованих восточнославянизмох, оп. & 263.15).

Кед сербски корень нє існує и у нашим язику (напр. сербске *шум-а)*, вец при калкованю таки корень заменюємe з нашим кореньом: од *шумар* виведли зме з нашого кореня **лєс** слово **лєсар**, а од *пошумљавање* – **полєшованє.** У таких случайох ясне же ше роби о калку. А кед сербизем виведзени з такого кореня гласово присподобиме ґу нашому язику, вец ясне же ше роби о адаптованим сербизму: у нашим язику нє исную коренї *у*-**вред**-*ити*, **газ**-*ити, з*-**бун**-*ити*, значи же слова **увредзиц, ґажиц, збунїц –** адаптовани сербски слова. Тиж так кед ше сербски и руски корень розликую по кореньовим вокалу (серб. **вез**- и нашо **вяз**-*),* при калкованю заменюємe сербски корень зоз нашим: од **обавезан** зоз заменьованьом сербского **вез**- зоз нашим **вяз**- и **оба**- з нашим **обо**- виведли зме слово **обовязни.** И у таких случайох маме калки.

А кед сербски и руски коренї маю исти або подобни гласови состав? Чи дїєслово **гласац** калк чи адаптоване сербске слово **гласати** (= ґласати*)*? У нашим язику існує и меновнїк **глас** и дїєсловни суфикс **-а-** *(беж-а-ц, руц-а-ц)*. Значи же можеме повесц же зме сербски корень **глас** (= ґлас) заменєли з нашим **глас**, а сербски суфикс **-а-** тиж з нашим **-а-** и так створели калк **гласац.** Тиж можеме повесц же зме сербске **гласати** адаптовали зоз замену консонантох **ґ** > **г** и инфинитивних суфиксох **-ти** > **-ц** и достали **гласац.** Тиж так меновнїк **сопутнїк** можеме третирац и як калк (сербски морфеми **са-, пут-** и **-ник** заменєни з нашима **со-, пут-** и **-нїк)** и як адаптовани (сербски префикс **са-** заменєни зоз **со-**, а консонант **н** у суфиксу **-ник** змегчани.

& 265.14. Як цо сербизми часто примаме и попри тим же маме свойо слова, так и калки и семантични калки, и у бешедним и у литературним язику, дакеди твориме и хаснуємe паралелно з нашима словами. Так старши Руснаци зоз значеньом „*с.* школска клупа" хасновали слово *столок*, а младши и попри тим слову створели калк *школска лавка*. Зоз значеньом „*с.* школски распуст" старши хасновали латинизем и мадяризем *вакациї*, а младши хасную калк *школски розпуст.* Старши гуторели *зложиц класу, испит/атзамент „с.* положити разред, испит", а младши хасную калк *положиц класу, испит*. Старши гуторели *остац „с.* поновити разред", а младши гуторя *поновиц/повториц класу*. Итд.

Творенє нових словох без цудзого упліву

& 266.1. Без огляду же сербски уплїв на наш язик барз моцни, у нїм ище єст нукашнї моци же би ше до одредзеней граници „зопар" тому упліву.

& 266.2. **Нукашня деривация.** Даєдни нашо слова доставаю, нєзависно од сербского упліву, нови значеня. Таки способ твореня нових словох воламе *нукашня деривация.*

У бешеди з нукашню деривацию створени напр. тоти нови значеня:

Слово **ширка** у прешлосци зме хасновали зоз значеньом „сумпор" (таке значенє воно и нєшка ма у карпатским ареалу), а кед ше у 19. вику почали правиц запальки у форми палічкох зоз сумпорову главку на концу, ми и тоти запальки наволали – *ширки*. (Тото значенє нє настало под сербским уплівом, бо ше по сербски тоти запальки нє волаю *сумпори*, алє *шибице*.)

Слово **печац** у прешлосци значело „печац на писму, паку и под.". Тот печац у давнєйших часох мал форму велькей ґомбички. Кед ше зявели водово фарби (як школски прибор), вони спочатку тиж здабали на векши груби ґомбички, одн. здабали на печаци на писмох и пакох, та зме вироятно прето и їх наволали *печаци* (водени). А кед ше зявели и древени клайбаси у фарби, ми и їх, гоч уж нє здабали на печаци на пакох и под., наволали – *печаци* (бо мали исту функцию як и водени печаци). (По сербски ше водени фарби и древени клайбаси у фарби волаю *бојице*, а нє *печати*, та нашо нове значенє слова *печац* нє могло настац под сербским уплівом.).

Слово **кросна** у прешлосци значело „справа за тканє" и „рам, цело справи за тканє (на хторим були приправени други часци того прибору за тканє)". Кед ше зявели други справи хтори мали рам и часци приправени на нїм, ми и рами тих справох наволали *кросна*: *кросна* ролї (*роля* – польопривредна справа за ровнанє жеми), *кросна* бициґли и под. (Тото значенє нє могло настац под уплівом сербского, бо ше по сербски кросна за тканє волаю *разбој*, алє ше кросна ролї и рам бициґли и др. волаю *рам*.)

Слово **цегелка** перше значело лєм „мала цегла", а кед ше зявели кальово цегли (за кальово пеци) и керамични плочици, ми и єдни и други наволали *цегелки*, та гуториме напр.: *Маю у хижи* **цегелкови** *пец. – Фасаду украшели з* **цегелками**. (И тото значенє нє настало под сербским уплівом, бо ше по сербски кальово цегелки и керамични плочици нє волаю *циглице.)*

& 266.3. И у литературним язику ше нови слова творя з нукашню деривацию. Таке напр. слово **ядловец**. Воно у прешлосци, по Г. Костельникови, значело лєм файту нїзкого вичножелєного древа (*с.* клека). У сучасним язику, медзитим, почали зме го хасновац з двома новима значенями: **1.** зоз значеньом „*с.* јела”; **2.** з пообщеним значеньом: кажде вичножелєне древо – и тото цо ше по сербски вола *јела*, и *смрека*, и *бор* и др., а вираз **ядловцово лєси** хаснуєме зоз значеньом „вичножелєни лєси, *с.* четинарске шуме”. Напр. *Нєт вецей ... старей фари* [парохиї] *керестурскей, склубаченей коло високей турнї, медзи високима* **ядловцами** (М. Ков.).

Други приклади нукашнєй дериваций у литературним язику:

	першобутне значенє	*нове значенє*
гац	гац коло беґелю, рики	брана гидроцентрали
стредок	место на штредку	просек
кончик	деминутивне значенє	мале кончисте полуостровo, с. *рт*
цукрар	тот цо прави бонбони, цукри	посластичар
крохмаль	с. *штирак*	с. *скроб*
бильчок	била часц вайца	с. *беланчевина*
ретящок	часц польопривредних справох до хторей ше удзива друк, „ґайка” на панталонох, ременю	
запор	моцни краткотирваци лєтни диждж	с. *пљусак*
крижна драга	место крижаня двох польских и под. драгох, серб. *раскршће* драгох,	место крижаня сучасних зоз семафорами

& 266.4. **Нови слова з руских основох.** У бешедним и литературним язику творя ше и нови слова *з руских основох* (без цудзого уплїву). Розуми ше, у поровнаню зоз калками таки слова у руским язику єст значно менєй.

У бешедним язику створени напр. тоти слова: **паприґар „**продукователь паприґи”**, новинкар „**предавач новинох”, **райбачка „**машина за райбанє”, **ветернїца „**справа за вяце зарна”, **дротованєц „**челїчни штранґ, *сајла*”, **шандор-колєсо „**бициґла” (вираз хасновани концом 19. вику: перши на бициґли по Керестуре теди ходзел леґинь по мену Шандор); **цегелкови пец „**кальови пец”**, шпижово колачи** (колачи хтори ше пражa у специялней *шпижовей* справи)**, крисова шапка „***с.* качкет”**, пребиваци папер „**индиґо”, **куля на дроце „**кладиво” (вираз хасновани концом 40-их рокох у Керестуре) и др.

& 266.5. У литературним язику то слова: **прикривач** (**с**. јатак), **одрутки** (**с**. отпаци), **вилїв** (**с**. поплава), **верхомплївающи** (**с**. плутајући)**, нєвязана жем „**жем хтора нє припада анї восточному анї заходному блоку”**, под’жемна рика** (**с**. понорница) и др.

До Сербско-руского словнїка тиж вошли даєдни нови слова з руских основох хтори предложела редакция словнїка. За сербске слово **крпље „**файта вельких талпох зоз пруца за ходзенє по шнїгу”, по образцу руского *древянки*, створене слово з основи *прут:* **пруцанки.** За сербске *гломазан*, попри других еквивалентох, редакция предложела и слово **вантулїсти**, виведзене од дїєслова *вантулїц „*трепац, гультац дацо на громаду”.

& 266.6. У наших писательох и прекладачох дакеди находзиме и индивидуални слова, т. є. слова хтори вони сами створели (тиж без цудзого уплїву), а хтори нє хасную други авторе. Так у Г. Костельника находзиме слова **стриблолїстка** тополя, **колїсковац „**колїсац”. М. Ковач у єдней приповедки похасновал слово **пошкробок** зоз значеньом „наймладше спомедзи векшого числа дзецох” (у народним язику тото слово ма значенє „мали хлєбичок з остатка цеста”). Юлиян Надь у єдней приповедки ма слово **лапшни „**схопни, *с.* спретан”.

Фармацевт Оскар Лабош у своєй статї „Радиюм” (РН 1929) за поняце „зарйовац, *с.* зрачити” похасновал аж штири вирази хтори сам створел: *випущовац (рд) випуковац (рд), виблїсковац (рн), видавац зоз себе (рд)*: [Уран и други материї] **випущую** *(рнд),* **випукую** *(рнд) зоз себе за просте око нєвидлїви зарї ... Зоз тим* **випукованьом** *(рнд)***, виблїскованьом** *(рн) ше радиоактивни елементи троша ...* [Радиоактивни елементи] *нє лєм же* **виблїскую** *(рн) проминї* [*= зарї*]*, алє и творя,* **випущую** *(рнд) зоз себе радиоактивни ґази. ...* [Радиюм] *ше з часом розклада ... док на краю нє постанє инактивни ... радиюм, хтори вецей нє* **видава** *(рнд) зоз себе проминї, бо ше витрошел...*

& 266.7. У нєдостатку словох авторе дакеди и описно толкую поняца: *(1)* [Бетон] *прави ше од цементу и* **писку зос каменьчом** *и то так же ше перше на сухо розмиша перше цемент з* **писковитим каменьчом***, а вец ше миша и помали залїва з воду ...* („Русска заря” за 1939). Означени вирази автор похасновал место сербизма *шлюнок.*

(2) Уж виробени модел Цепелина-великана [= файта балона]. *Вон будзе мац два поверхи. ... Будзе на нїм и* **простор за шейтанє**, *велька* **сала за єдзенє**, *...* **сала за куренє.** (РН 1932) Место першого виразу у сучасним язику хаснуєме калки *шпацираліще* и *шейталіще*, место другого українизем *єдальня*, а треци вираз и нєшка хаснуєме (нє створели зме за нього окремне слово).

& 266.8. Даєдни нови слова хтори створени у бешедним язику нє прилапени и у литературним язику. То напр. слова створени з нукашню деривацию **гомбичка „**пилула” и **змаржляк „**замарзовач”; ту у литературним язику предносц дата сербизму **пилула** и калку **замарзовач,** хтори єднозначни, док спомнути два нови слова вецейзначни (*ґомбичка* значи и „предмет за капчанє”, а *змаржляк* значи и „чловек хтoрому вше жимно”).

& 266.9. **Реактивизация застареней лексики.** Литературна лексика ше дакеди збогацує з реактивизацию (оживйованьом, врацаньом до хаснованя) наших застарених и архаїчних словох. Реактивизовани напр. тоти слова: **ручиц „**ґарантовац” (за сербске *јемчити),* **квита** (за сербске *признаница),* **квартель** (за сербске *стан),* **еґзамент „**испит” (алє частейше хаснуєме сербизем *испит)***, пород** и **полог** (за сербске *порођај)***, контракт** (за сербске *уговор)*, **лїшка** (за мадяризем *ровка)* и др.

Застарена лексика у нашим литературним язику ище нє вихаснована достаточно. Основна причина у тим же зме уж нательо навикли на сербизми хтори ю поцисли же би нам, а окреме младим ґенерацийом, єй реактивизация випатрала нєприлаплїва, дакеди аж и шмишна. Кед бизме напр. нєшка место сербских словох **держава, ґар, птица, ладя, школовац ше, гром, осовина, чувац крави, тифус** итд. почали гуториц и писац **орсаґ/країна, попел, птах, шифа, школїц ше, перун, ош, пасц крави, глушка** итд., та би векшини Руснацох наш язик, з тим новим квалитетом, почал випатрац як даяки нови язик.

& 266.10. Цо ше дотика мадярских и нємецких пожичкох у руским язику (и у карпатскей и у новей лексики), одношенє ґу нїм у нашим литературним язику нє дошлїдне. Вони ше дакеди, як и друга застарена лексика, реактивизую. Так реактивизовани мадяризем **квартель** и ґерманизем **контракт „***с.* уговор”. Дакеди, медзитим, з мотивацию же то *нє руски* (одн. *нє славянски)* слова, место нїх хаснуєме сербизми, восточнославянизми и други нови слова. Напр. слово **скравец** (калк українского *кравець)* створене место архаїчного мадяризма *сабол* и ґерманизма *шнайдер*, українске **швидко** хаснуєме место ґерманизма *фришко;* сербизем **сиґурно** хаснуєме место мадяризма *бизовно;* руске архаїчне слово **лїшка** *(*з народней поезиї*)* – место мадяризма *ровка;* сербизем **станїца –** место ґерманизма *ґенция;* сербизем **столар –** место ґерманизма *тишлїр.*

Таку позицию нєцерпезлївого одношеня ґу мадяризмом и ґерманизмом завжали ище нашо интелектуалци 20-40-их рокох, хтори тримали же нашому язику грожи опасносц з боку мадярского и нємецкого язика (мадяризация Руснацом насправди грожела концом 19. и на початку 20. вику).

& 266.11. Медзитим, богатство народней лексики ше у литературним язику дакеди нє хаснує у достаточней мири и пре нєзнанє. Кед зме 20-их рокох почали друковац книжки на нашим язику, та уж велї сербизми були розширени у бешедним язику и нашо авторе их почали хасновац вироятно анї нє знаюци нашо еквиваленти. Наведземе два мали виривки з „Руских новинох”: (1) [У статї ше читаче информую о єдней крадзи коньох и дава ше опис тих коньох.]*:*

Кобула червено-чарна ..., преднї копита били, **шерсц над копитами (кичици)** *били, праве ... заднє копито биле,* **путаста** *до костки, хвост широки и длуги, грива на право, лисаста, гвизда велька як годзинка, висока 150 цм* (РН 1932).

Шерсц назадку над копитами (у форми щеточки) по руски ше вола **батюшка**, алє автор, вироятно нє знаюци тото слово, похасновал описни вираз **шерсц над копитами**, а у заградзеню, пре векшу ясносц, потолковал го и зоз сербским словом **кичица.** Коня з билу шерсцу над копитами воламе **кешель** (мадяризем), а автор похасновал сербски прикметнїк **путаста.** Место применовнїка **до**, хтори ту похасновани под уплївом сербского язика, требало похасновац применовнїк **по.** Кед би автор похасновал лєм народну лексику, та би тот виривок глашел:

Кобула червено-чарна ..., преднї копита били, **батюшки** били, **кешель** (праве ... заднє копито биле по костки), хвост широки и длуги...

(2) Зарно док ше находзи у волю [кури, качки]*, напиє ше вельо води,* **набубреє** *(будзе векше) и напина вольо* (РН 1939).

За зарно хторе ше напило води и повекшало ше гуториме же воно *напучнєло.* Автор место того нашого дїєслова (*напучнїц*) похасновал сербске дїєслово *набубрић.*

Други способи зопераня сербского уплїву

& 266.12. У пробованьох же бизме зопарли сербски уплїв, у литературним язику применюєме и други способи.

а) Даєдни нови слова у литературним язику створени по *восточнославянско-заходнославянским образцу*: при твореню словох ми дакеди находзиме *нєзависни од сербского язика* ришеня у українским, русийским, польским и словацким язику. Напр. слово **прикривач „***с.* јатак” вироятно створене по образцу русийского *укрыватель*, слово **одрутки –** по образцу русийского *отбросы* и українского *покидьки*, слово **стреднї „***с.* просечан” – по образцу русийского *средний* и укр. *середній.* У Сербско-руским словнїку похасновани прикметнїк **рафиновани** як еквивалент сербских словох *истанчан* и *префињен* по угляду на словацки и польски язик (слц. rafinovaný, поль. wyrafinowany), а за сербске *такмац* дати еквиваленти *ривал* и *конкурент* (по польским rywal, словацким konkurent) итд.

На таки способ до руского язика у остатнїх деценийох прияти и даєдни русизми: **дрофа** „*с*. дропља” (наш архаїчни еквивалент мадяризем *тузок*)*,* **жабри** „*с*. шкрге” (наш еквивалент *уха, ушка*).

Слова по заходнославянско-восточнославянским образцу дакеди творели и нашо предходнїки. М. Кочиш в своїм „Приручним терминологийним словнїку сербскогорватско-руско-українским” (1972) за сербске *шарен* похасновал слово **пестри** (по угляду на словацке pestrý, польске pstry, українске *пістрявий,* русийске *пестрый).* Композитор и етнограф О. Тимко хасновал слово **колїсанка „**успаванка” (укр. *колискова* и ридше

колисанка, поль. kołysanka). У творох Г. Костельника, окрем українизмох, єст и слова польского походзеня **(устатковац ше „**поправиц ше, постац добри, солидни”**, дошвеченє „**искуство” и др. (оп. и ...).

б) Даєдни сербизми общеславянского походзеня прияли зме з мотивацию же вони у прешлосци могли исновац и у руским язику. То напр. слова **тло, ров, лишиц, слон** (место мадяризма *єлефант),* **сукно, зеба, сом** (место мадяризма *харча).*

в) Сербизми дакеди заменюємe з интернационализмами: слово **информация** хаснуєме за сербске *обавештење,* **експерт –** за сербске *вештак***, компаньон –** за *ортак,* **формулар –** за *образац,* **транспорт** за *саобраћај,* **продукт –** за *производ,* **категоричнo** и **императивно** за *изричито***, талисман –** за *амајлија,* **солитер –** за *небодер,* **шахт** за *окно* и др.

г) Дакеди ше сербски уплїв на єден способ „камуфлирує”: сербизми ше заменюю з їх менєй фреквентнима дублетами. Напр., у сербским язику исную прикметнїки-синоними *сумњив* и *подозрив*. Ми до литературного язика вжали прикметнїк **подозриви** вироятно прето же є у сербским язику менєй фреквентни, та нам випатра и „менєй сербски”. Тиж так и од дублетох *прилагодити се/присподобити се, снабдевати (се)/подмиривати (се), рудник/рудокоп, чуло/осет* прияли зме менєй фреквентни пари **присподобиц ше, подмирйовац (ше), рудокоп, осет.**

ґ) У страху од сербизмох дакеди поцискуємe з хаснованя нашо карпатски слова хтори по форми идентични зоз сербскима словами (углавним праславянски слова). Таке напр. слово *страна* (сербске тиж *страна)*, хторе фреквентне у Гнатюкових записох и у наших найстарших авторох: *з тамтей* **страни „**з гевтого боку”**,** *стой на* **странє „**стой на боку”**,** *на шицки* **страни,** *рушиц ше на єдну* **страну***, добри* **страни** *чловека* и т. д. У сучасним литературним язику место *страна* хаснує ше синоним *бок* и наведзени приклади глаша так: *з гевтого* **боку***, а ти стой на* **боку,** *на шицки* **боки***, рушиц ше на єден* **бок,** *добри* **боки** *чловека.* Слово *страна* зачувало ше лєм у синтаґми *страни швета.* Пре исту причину и дїєслово з народного язика *дозволїц* (серб. *дозволити)* поциснуте з литературного язика; место нього хаснуєме синоним *допущиц.*

Приклади зоз сучасного литературного язика

& 267.1. На концу наводзиме и приклади хтори илуструю наш сучасни литературни язик (опатьце ище раз толкованя скраценьох у фусноти пасуса 330.6):

Уметнїцка литература:

Мижо був цалком шорови хлапец. Нє запожньовал (в *або* ркс) *до школи, нє оганял пси по драже, нє правел у прощу* (с) *дзири, а накадзи мац або баба скричали на ньго, такой охабял бависко и понаглял. Нїґда з нїм нїхто бриґи* (с) *нє мал, нїґда вон нє видумовал койцо* (с) *же би загорчал* (с) *другим живот и прето го шицки ценєли* (с)*, алє му нє вилагодзовали, бо вон то анї нє глєдал* (рсс)*. Кед дацо добре зроби, мац и баба го забуду похвалїц, бо звикли да* (с) *вон лєм добре роби; кед дацо звинї, лаю го и караю баржей як треба, бо нє звикли да вон таке дацо пороби. Можебуц би вон тото шицко лєгко поднєс* (ркс?) *да нє мал младшого брата Яника.* (М. Кочиш)

Публицистика:

После (с) *69 рокох владаня* (с) *Комунистичней* (с *и* в) *партиї* (с) *Монголци* (с) *вчера вишли на перши шлєбодни* (рсс) *вецейстранковни* (ркс) *вибєранки* (ркс) *у котрих своїх кандидатох* (с) *вистирчели* (рсс) *шейсц нови демократични* (с, в) *странки* (с)*. Же би сцигли и до оддалєних* (са) *куцикох* (рсс) *тей огромней* (са) *и слабо населєней* (с) *жеми, члени* (в) *гласацких* (са) *комисийох* (с) *похасновали и традицийне* (в) *и найсигурнєйше* (с) *превозне* (с) *средство* (с) *– коня (РС)*.

Специялна (наукова) литература:

Птици (Aves)

Птици (с) *нательо блїзки шмикачом* (ркс) *же ше часто зоз нїма учишлюю* (в *або* ркс) *до заєднїцкей* (са) *ґрупи* (с)*. Блїзкосц ше видзи у велїх прикметох* (в) *збудови* (в)*: у сухей скори без шлїжнїкох* (рн)*, у збудови косцанїка* (ркс) *и покруткового прибора* (с) *и особлїво* (в) *у ембриоповим* (са) *розвитку* (са)*, котри ше окончує* (рсс) *у нукашньосци* (ркс) *ваїчкових* (ркс) *мембранох* (с) *и у чаше хторого ше зявюю исти ембрионални* (с) *бланочки, амнион* (с)*, алантоис* (с) *и сероза* (с)*, зоз исту функцию* (с)*. Тота блїзкосц цалком розумлїва, бо птици* (с) *постали од шмикачох* (ркс)*, як єден з їх наймладших конарох* (рсс)*.* (З учебнїка биолоґиї)

Терминолоґийни словнїк математичних виразох за основну школу (1969. р.): **равнотежа –** ровновага *(в)***; радња –** робота**; разлика –** розлика *(са)*; **разложити –** розложиц *(ркс* або *са)*, розкласц *(ркс)*; **разломак –** ламане число *(рн)*, розламок *(ркс)***.**

Словнїк биолоґийних терминох Янка Д. Раца: **бадем –** мандуля; **бедрењача –** клубова косц *(рн)*; **белоушка –** билоушка *(ркс)*; **божур –** божур *(с)*; **болесник –** хори, хоротнїк *(ркс)*; **бор –** сосна *(в)*; **босиљак –** вашилєц; **бубашваба –** кухньов хробак *(рн)* (ту автор нє вжал до огляду народне слово *шваб)*; **галеб –** чайка *(в)*.

Пейцязични словнїк за польоприврени фах (за штредню школу): **цртало –** чересло; **цветојед –** квиткоєд *(ркс)*; **хранилица –** кармилка *(ркс)*; **сењак –** шопа за шено *(рн)*; **стакленик –** *... склєнярнїк (ркс)*; **шап –** ратичнявка *(ркс)*; **штенара –** котинєц *(рсс)*; **тањирача** танєрача *(ркс)*; **увратина** обрацанєц *(рн)*.

Пейцязични словнїк дружтвено-политичних терминох:

неспојивост – нєзлучносц *(ркс)*; неспојивост функција – нєзлучносц функцийох ...; **нетрпељивост –** нєцерпезлївосц *(ркс)*; национална нетрпељивост – национална нєцерпезлївосц

Термини хтори створела одн. предложела на хаснованє Секция лекторох и прекладачох Дружтва за руски язик и литературу: **амајлија –** талисман *(и)*; шкапуляр ...; **вероисповест –** вироисповиданє *(ркс)*; **вир –** тевчир, вир *(с)*; крутила ...; **дародавац –** дародавец *(ркс* або *са) ..., дарователь (рн) ...;* **забезекнут –** заслупнути, фраповани *(и)*; **завешталац –** завитовач *(ркс)*. (Твор. 1975)

Розширеносц нових словох у бешедним язику

& 267.2. З велького числа нових словох у нашим литературним язику лєм менша часц словох *з общей лексики* (оп. & 270.5) прейґ школи, кнїжкох, новинох, церкви уходзи и до бешедного язика. У бешедним язику ше напр. хасную тоти слова (хтори дакеди унєшени до литературного язика як нови): *случиц ше*, *вовк*, *зробиц добре дїло, друкарня*, *зависа* (у театру), *любов, малолїтни*, *писня, можлївосц*, *надїя*, *обставини*, *озеро, паломнїцтво*, *просвита, соловей, точка, успих, воспитовац*, *восток, жажда, одвит, одвитовац*, *понеже*, *Славян*, *совит*, *судьба, точка, точни, чувствовац* и др. Даєдни з нїх *(случиц ше, воспитовац, жажда)* хасную и найстарши людзе.

Слїдующи приклади вжати зоз писмених составох школярох основней школи. Нови слова (тиж з общей лексики) хтори вони у тих составох похасновали вироятно войду и до їх бешедного язика:

Чловек то єдине мудре **существо** *(в) котре жиє на жеми. Пред вельо* **тисячами** *(в) роками, кед чловеков розум нє був таки розвити, пред нїм ше явйовали велї* **препреченя** *(са). Спочатку ше бал од огня,* **блїскавки** *(в) и* **грома** *(са). же би ше склонєл (с) од* **рижних** *(в)* **нєпогодох** *(са), вон ше скривал до* **пещерох** *(в).*

Чловек на **рижни** *(в) способи звладовал* **почежкосци** *(ркс) на хтори наиходзел. часто* **ше случело** *(в) же себе мушел глєдац* **поживу** *(в). Прето почал правиц* **орудия** *(в) и хасновац огень.* **Поступно** *(в* и *с), як ше чловеков розум розвивал, вон* **здобувал** *(в) нови знаня о природи (с) и* **пренаходзел** *(ркс) велї нови сили (рсс). Направел ракети (с), ладї (с), гайзибани (н) и велї други ствари (с) же их анї* **начишлїц** *(в) нє може.* **Виглєдоваче** *(ркс)* **виглєдовали** *(ркс) нови краї. После велїх* **одкрицох** *(ркс) чловекови олєгчани (ркс?) велї роботи. Тераз ше чловек уж нє боїод гирменя, блїсканя и тресканя. Шицко цо видумал, чловек вше баржей* **усовершує** *(ркс). Овоц,* **заградково рошлїни** *(рн), жито и др. у* **будучносци** *(са) буду давац таки* **урожаї** *(в) яки людзе буду жадац (рсс). Даєдни предвидзую (ркс) и же ше чловек будзе костирац зоз ґомбичками (рнд).*

Вельку часц нових словох млади Руснаци, кед законча школованє на руским язику, заменюю зоз сербизмами. То углавним фахова терминолоґия. Напр., у школи учели технїчни термини типа **претарговач „**прекидач”**, напруженє „**напон”**, одчитовач „**бројач”, **одкруцовач „**одвртка”**, токарка „**струг”, а у каждодньовим живоце гуторя: **прекйдач, на́пон, бро́яч, шрафцйґер, струґ;** у транспортним фаху учели **коляйопреводнїца „**скретница”**, транспорт, гамовачка, коляй „**колосек”**,** а хасную: **скретнйца, саобра́чай, кочнйца, коло́сек.**

Кажде поколєнє, кажда професия и др. ма *свой* бешедни язик. Школяре хтори ходзели до руских школох пред 40-50 роками у своїм бешедним язику нє хасновали таки слова як **хвилька, здобуц, блїскавка, начишлїц, науковец** и др. (гуторели: *блїсканє, пораховац, научнїк* итд.). Тоти Руснаци цо робя у нєруских колективох хасную у своїм бешедним язику менєй нови слова як преподаваче, новинаре и др. у руских школох, редакцийох и др. Наприклад, тоти цо робя у нєруских колективох звичайно гуторя **куцац на машинки „**писац на писацей машинки” (< серб. *куцати*), а члени руских колективох – **дуркац на машинки** *(сс)***.** Алє и у язику руских колективох исную розлики, гоч ридки. Наприклад, у Образовним центру у Р. Керестуре хаснує ше вираз **кнїжовни язик** (по сербским образцу), а у новосадских колективох („Руске слово”, редакциї Радия и Телевизиї) – **литературни язик** (по восточнославянским образцу).

Препатрунок нашей лексики по семантичних ґрупох

& 268.1. У тей глави даваме приказ нашей лексики по основних семантичних ґрупох (до *семантичней ґрупи* спадаю слова хтори означую поняца одредзеней обласци). У каждей ґрупи видзелєна **карпатска** и **нова** лексика. Тоти два пасма видзелєни по критерийох описаних под & 319.3 – 319.6. У карпатскей лексики слова нє означовани по походзеню (нє означовани мадяризми, ґермализми и др.).

Нєшка скоро уж нє можлїве подполне и прецизне видзельованє карпатскей и новей лексики, та ище детальнєйше виучованє нашей лексики з аспекта походзеня вироятно принєше даєдни корекциї и у тим приказу.

После єдней зукосей смужки (/) наводзи ше дублет зоз карпатскей лексики, а после двох зукосих смужкох (//) – дублет з новей лексики (з бешедного або литературного язика). Зоз гвиздочку (*) означени слова за хтори предпоставяме же так глашели у нашим язику. Знак питаня (?) стої при словох о хторих ище нє маме досц податки.

Жем, терен

& 268.2. Карпатска: *гвизда, слунко, мешац; жем, швет, нєбо; виход слунка/виход, заход слунка/заход, сивер, юг/поладнє; рика*, *поток, ручай „*поток” (арх.), *морйо, *єзеро, *остров* х. р./*сиґет „*острово”*; брег, гора, камень, скала; вода*; *рика ше виляла (розляла)/велька вода...*

*луки/лука, дєп, пажица, яраш; лапош, мочар, рит; яруга; сейки, леї; лєс, гай, рубанє „*вирубане место у лєше”...

Нова: **планета** *(с),* **запад** *(сб)/заход* [*слунка*], **єзеро** *(сб)*//лит. **озеро** *(в)/*єзеро,* **острово** *(с)/*остров/сиґет,* **стина** *(са)/скала*, **мочвара** *(с)/мочар/рит*, **обала** *(сб)*//*лит.* **побрежє** *(ркв),* **водопад** *(с),* **беґель** *(м?)*//**канал** *(с),* **поплава** *(с)*//лит. **вилїв** *(рн),* **джунґла** *(с)...*

Природни зявеня

& 268.3. Карпатска: *яр, лєто, єшень, жима; диждж, запор, лєйба, шнїг (шнїщок, курнява/фуявица/фуяш), крупи, роса, мраз, ина; витор, буря, форґов, хмара, гирмиц, блїскац, перун „*гром" (арх.)*, тресло; блато, плюта; ноц, дзень, рано, поладнє, вечар, змерк, розвиднїц ше, швитац, над додньом; огень, жирячка, дим...*

Нова: **гром** *(са)/перун,* **блїскавка „***с.* муња" *(в)***, вдерел гром** *(ркс)/тресло,* **блїскавки блїскаю** *(в)/блїска,* **плюсак** *(сб)/≅ запор,* **лядови диждж** *(ркс)/крупи,* ***суснежица*** *(сб)/шнїг з диждзом/шнїг и диждж,* **пахулька** *(спк),* **мечава** *(сб)/курнява/фуявица/фуяш...*

Назви животиньох

Домашнї животинґ

& 268.4. Карпатска: *конь, кобула, вайчак, гаче, гачур; боґар/врани конь; минеш „*ерґела"*; крава, буяк, целє, яловка, вол, бияла; туля „*чупор яловкох"*, чупор; осел/сомар, чачи; коза, козак/цап, коще; овца, баран, шкоп „*кастровани баран"*, баранче/ягнятко; швиня, корназ, прашачка, праше, шудов, прашух, вепер; пес, сука, щенє; мачка, кандур, маче, цица; пшичок, куцуш/кутюш; харт; копито, ратица, лаба, пазура...*

Нова: **животиня** *(с)/жвир,* **маґарец** *(са)/осел/сомар,* **мазґа** *(с)***, пуле „**маґарче" *(с)***, сикан „**векше баранче"**, куцов „**пес"**, пулин „**овчарски пес"...

Дзиви животинґ

& 268.5. **а)** Карпатска: *жвир* х. р. „1. животиня; 2. дзива жвир"; *єлефант/елефант, тиґриш, налпа „*маймун", *медведз, медведжатко; фаркаш, ровка/лїшка, єлень, сарня, їж, вивирка, заяц, соболь „с.* самур" (арх.)*; герчок, ирґа, кертица, хорт, паткань, миша/*коц. *миш, пергач, видра...*

Нова: **жирафа** *(с),* **зебра** *(с),* **нилски конь** *(с),* **носороґ** *(с),* **леопард** *(с)***, ягуар** *(с),* **хиєна** *(с)***, дабар** *(сб)*//лит. **бобер** *(в),* **били медведз** *(ркс),* **фока** *(с),* **ирвас** *(с),* **маймун** *(с)/налпа,* **слон** *(с)/єлефант/елефант,* **шлєпи миш** *(ркс)/пергач,* **вовк** *(в)/фаркаш...*

б) Карпатска: *гад, ящурка, жаба, каня „*файта жаби"*, визиборня, пши риби „с.* пуноглавци"*; коритнявка?; риба,* [*чарна*] *харча, терпеш, потька, чука, карас, шуль „с.* смуђ"*, чик; лупки, уха/ушка „с.* шкрге"*, риба цвенка...*

Нова: **шарка** *(сб)*//лит. **писани гад** *(рн)***, кобра** *(с)***, питон** *(с)***, деверика** *(с),* **червенопирка** *(ркс),* **морски пес** *(с)*//**айкула** *(с),* **кит** *(с),* **делфин** *(с),* **корняча** *(сб)/коритнявка?***, школька** *(сб)*//лит. **коритко** *(рд),* **сом** *(с)/*[*чарна*] *харча,* **шаран** *(сб)/потька,* **жабри** *(в)/уха, ушка,* **мресциц ше** *(сб)/трец ше,* **риба гриже** *(ск)/риба цвенка...*

в) Карпатска: *мотиль/*коц. *лепетка, пчола, *труд „*трут", *оса, донґов, божа/богова катичка, муха, суньоґа/комар* (арх.)*, блиха, блощица, уша/вша, цверчок, конїк, шашка „с.* скакавци", *шитар, клїщ/*коц. *клїщар, шваб*, *боґар, медведз „с.* ровац", *хлїста, пиявка/*коц. *пиялка, хробак, гушенїца, бабин пес, муряк...*

Нова: **трут** *(с)/*труд,* **скакавци** *(сб)/шашка,* **бубашваба** *(сб)*//лит. **кухньов хробак** *(рн)/шваб,* **бумбар** *(сб)/донґов,* **стеница** *(сб)/блощица,* **скакавац** *(сб)/конїк...*

Назви птицох

Домашнї птици

& 268.6. Карпатска: *кура, когут, курче; гуска, ґунар, гуше; пулька, пуляк, пульче; качка, качур, каче; пава/павур...*

Нова: **морка** *(с),* **морак, кредла** *(н)*//коц. **цверґлан** *(н),* **живина** *(с)/дробизґ*

Дзиви птици

& 268.7. Карпатска: *птах „*птица"*; тащок „*дробна птица", *врабец „*тащок" (арх., срим.), *врана, страка, ґовля, орел, каба „с.* кобац", *ястраб, сова; препилка, ярабица, тузок „с.* дропља"*; ластовка*, *цинка, волово очко, лєсов дохтор, шпак „с.* чворак"*, бибич „с.* вивак"*; кридло, пирко, пирє...*

Нова: **кобац** *(сб)/каба,* **штиґлинц** *(с* або *н),* **папаґай** *(с)***, канаринка** *(с)*, **ждрал** *(сб)*//лит. **журавель** *(в)*, **ґалеб** *(с)*//лит. **чайка** *(в),* **ной** *(с),* **птица** *(с)/птах „*векша птица"/*тащок „*дробна птица", **яребица** *(сб)/ярабица,* **астреб** *(сб)/ястраб***, дрозд** *(с)*//**кос** *(с)/риґов...*

Назви рошлїнох

Древа

& 268.8. Карпатска: *яблоня, яблуко, вишня, черешня, шлївка, грушка, кайса, бишалма, куцкуруша, брескиня, орех, мандуля; грозно (ґиризда, бобка/бобок); орґона; помараньче;* [*яников*] *хлєбичок; маґа, маґочка, костка, чутак, лупка...*

ягода, бук, дуб, брест, явор, ліпа, верба, смутна верба; ядловец, смерек, ґестиня; габза, тарки/тарчини, дринка, ґалаґоня „с. глогиња”, *черяк, гущава, шефа, рута, чернїци; древо, чеперки/*коц. *рошошки, конар, галуз(а)/галужа* (арх.) „конар”, *прут, младнїк, пняк; лєс, гай...*

Нова: **рингловка** *(с),* **мандаринка** *(с),* **банана** *(с),* **кикирики** *(с);* **лоза** *(с)...*

баґрен *(с)*//коц. **баґрена** *(с),* **христов баґрен „***с.* гледичија”, **смрека** *(с)*//лит. **смерека**/*смерек,* **бор** *(сб)*//лит. **сосна** *(в),* **бадем** *(сб)/мандуля,* **лешник** *(сб)/лїсковец,* **купини** *(сб)/чернїци*, **ластар** *(с),* **жбун** *(сб)/гущава, черяк;* **ґранє** *(сб)/≅ сухи конари*, **ґраньче** *(с)/≅ сухи конарчок...*

Зарно и други културни рошлїни

& 268.9. Карпатска: *жито (класка, осце, сцерень, сцернянка), овес, ярец, раж, просо, лєнча, лєднїк, мугар, слунечнїк (палїца, калап), кукурица (кукуричанка, фатюга, чулка, чутка, власки, копача), цвикла/репа* (арх.)*; конопа (поскона), лєн; рискаша/*коц. *ришкаша*; *доган; бетелїна/*коц. *требиконїна, луцерна...*

Нова: **соя** *(с),* **бар** *(с),* **ранка** *(с),* **луцерка** *(с)/луцерна*, **суданска трава** *(с),* **сочиво** *(сб)/лєнча,* **хельда** *(с),* **житарици** *(сб)*//лит. **житарки** *(спк)/зарно*

Желєнява

& 268.10. Карпатска: *мархва, петрушка, цибуля, дробна цибулька „*арпаджия”, *цибулька „*млада цибуля”, *керелаб, пастернак, гращок, пасуля, желєна пасуля „*мауна”, *кромплї, капуста, паприґа, парадича, огурка, шалата; чичовки; ґереґа, диня; динянки „*диньово нацинє”; *копинє, нацинє...*

Нова: **мауна** *(с)*//***борания*** *(сб)/желєна пасуля*, **кель** *(с),* **порилук** *(сб)*//лит. **цеснок-цибуля** *(рн)*, **бостан** *(с),* **млада цибуля**/*цибулька „с.* млади лук”...

Трави, квеца

& 268.11. Карпатска: *фиялка „с.* љубичица”, *ружа, туліпан, розмария, ґузбанок, кичкиридж, шалвия, вашилєц/василєц, клобучки, арвачка/*коц. *дяблово очи...*

чисцец, мацерова душичка, миши хвосцики, люљок, барвенок, чубрик, яново желє, марунка, панїмарилїсток, пипинє, коньска шовшка, лампащики/гушатково квеце, мальва; блющ „с. бршљан”*; ґордон, репчень, дудва, репик, лопуше, каче мидло, [с]порище, фольовка, тараска, коштиваль; над, как, шаш, дикинь; цирок; ґаз...*

Нова: **божур** *(с),* **дюрдїца** *(с),* **любичица** *(с)/фиялка* (арх.), **зомбульки** *(са)*//коц. *канчовики,* **висибаби** *(сб)*//лит. **подшнїжнїк** *(ркв)*, **нарцис** *(с),* **босиляк** *(сб)*, **дан-и-ноч** *(сб)*, **барвинок** *(в)/барвенок,* **дикица** *(с),* **бршлян** *(сб)/блющ...*

Назви зродносци

& 268.12. Карпатска: *баба, дїдо, прабаба, прадїдо, прапрабаба, прапрадїдо, дїдов дїдо/прапрапрадїдо; оцец, мац, матка (*арх.*); муж/чловек, жена; син, дзивка, унук, унука, унуче; брат, шестра; жец, нєвеста; швекор, швекра; мачох, мачоха*; *братняк, шестринїца; бачи, андя, нина, шовґор; сват, сваха...*

Нова: **чукундїдо** *(с)/прапрадїдо,* **чукунбаба** *(с)/прапрабаба,* **чукунунук** *(с)/прапраунук,* **аскурдєл** *(с)/дїдов дїдо, прапрапрадїдо;*

супруг *(с* або *в) и* **супруга** *(с* або *в),* **девер** *(с).*

чловек, часци цела

& 268.13. Карпатска: *чловек, хлоп, жена, дзецко, хлапец, дзивче, леґинь, дзивка; цело, скора; кревь, косц; шерцо, плюца, жовч/жольч, жалудок, печинка, покрутки, шлїжинка, черева/гурки, одритна „*грубе черево”*; глава, власи, чулка, ґуба; чоло, лопов, брада, карк, шия, ґаґор, чутак, лїцо, слиха, твар, нос, дзирки* (у носу)*, баюси, уста, поднєбє, ґамба; зуб, черенови зуб, ясна, язик, мандулї, гарло, око, жренко, оберво, павучайки, ухо, мекушка* (на уху)*; хрибет, ґринґи, похребцина, лопатки, крижи, клуби, брух, природзенє „*полни орґан”, *перши/перша, цицка; рука, плєцо, локец, длань, гарсц, палєц, склєнчки/*коц. *члєнґи, нохец, балоґа; нога, колєно, костки, пета, лаба, талпа; жили, жилки...*

Нова*:* **бураґи** *(с)/≅ гурки,* **лобаня** *(сб)*//лит. **лопов** *(рд),* **єдняк** *(сб)/≅ пажерак (сд)*, **ґуша** *(с),* **лїцо** *(сс)/твар*, **лїсти** *(с)*, **бронхиї** *(с),* **шлєпе черево** *(ск),* **грубе черево** *(ск)/одритна,* **полни орґан** *(с)/природзенє*, **мишици** *(с)*//лит. **мускули**, **вени** *(с)/≅ жили,* **бубреґи** *(сб)/покрутки,* **слепоочница** *(сб)/слиха,* **непце** *(сб)/поднєбє*, **кичма** *(сб)/похребцина,* **кук** *(сб)/клуб,* **зґлоб** *(сб)/ставец,* **єтра** *(сб)/печинка.*

Народзенє

& 268.14. Карпатска: *самодруга „с.* трудна”/беш. *чежка, пород „с.* порођај”, *полог „*час, днї породзеня”, *злєженє „*акт породзеня” (арх.), *породзиц* (нєповратне дїєслово)*, злєгнуц „*породзиц” (арх.), *положнїца „с.* породиља”, *одишло єй (од нєй) „*мала спонтани абортус”, *двойнят(к)а...*

Нова: **ґравидна** *(с, и),* **ваготна** *(в),* **трудна** *(с),* **породзиц ше** *(ск)/породзиц/злєгнуц*, мала **побачай***/одишло єй (од нєй),* **близанци** *(сб)/двойнят(к)а...*

Дом

& 268.15. **а)** Карпатска: *дом, обисце; хижа „с.* куђа", *двор, гумно, студня (соха, паланки), шопа, кармик, плєвнїк, курнїк, аколь/*коц. *фанґ, пайта? „*файта гамбару"*, гамбар?, долїк; капура (чоп, пшичок), капурка, заграда, заградка, плот; пиньвица; тернац „*конк", *приклєт, хижа (задня, предня), кухня, комор(к)а, сунякалов, хлїв (яшля, диліни „*дески як подлога, патос" (арх.)*...; голубнїк; квартель, биванє; ґарадичи; кондеґнация „*поверх, спрат"...

Нова: **чардак** *(с),* **обор** *(с)/кармик,* **дєрма** *(с),* **проще** *(с),* **конк** *(н* або *с)//***конґ***/тернац,* **стан** *(сб)/квартель/биванє,* **шпайз** *(н* або *с)*; **дньова хижа** *(ркс)/***дневна** *(сб)/? биваца/бивача хижа,* **дзецинска** *(ркс)***, роботна хижа** *(ркс),* **спальня** *(в),* **купатило** *(сб)//***купальня** *(в);* **патос** *(с),* **паркет** *(с),* **балкон** *(с)//***тераса** *(с),* **ґаража** *(с),* **подзакрице** *(ркс)***; спрат** *(сб)//***шток** *(н)//***поверх** *(в)*/кондеґнация, **зґрада** *(сб)//*лит. **будинок** *(в)...*

б) Карпатска: *дзвери (удзверя, зависки, клянка), облак (рам, очко/скло, облашнїци), пец (пециско, челюсца, паркань, главка, патка), котлянка, комин; повала...*

*цегла, валька, шиндля „*дещички за закриванє хижи", *череп, фундамент, мур, греда, градка/гредка, падлаш, пойд (дзира, бант, рог, лата, щит), верх „*закрице"*/стреха* (арх.)*; набивац хижу, муровац; масциц хижу, ваковац, білїц...*

Нова: **темель** *(сб)/фундамент,* **(о)малтеровац** *(н* або *с)/(о)масциц,* **шалукатри** *(н* або *с)/облашнїци,* **шпалетни** *(н* або *с),* **буджак** *(с);* **венчанїца „**греда на бочним муре" *(са)*, **кибла** *(н* або *с)/щит,* **патос** *(с),* **паркет** *(с)*; **малтер** *(н* або *с); водовод (с)...*

Ствари у хижох

& 268.16. Карпатска: *стол (ножка, столїни, парток), карсцель, лавка, лавочка, посцель (перина, заглавок, дерекаль „*мала ценка перина"*, плахта, пирнаґи)*; *лада; фийовка; фоґаш, рам* (за одкладанє судзини)*, полїца; жвератко; образ „1. с.* икона; 2. "*с.* слика"...

Нова: **слам(н)яча** *(с)***, керпара** *(са),* **гасура** *(с),* **шпоргет** *(н)* **релна/лерна** *(н* або *с),* **ринґла** *(н* або *с),* **шамла** *(н),* **гокна** *(н* або *с),* **намештай** *(сб),* **ствари до хижи** *(рн)//***меблї** *мн.* и **мебель** *ж. и х. (в),* **орман** *(с),* **орманчик, штелаж** *(н* або *с)***, креденц** *(н* або *с),* **наткасна** *(н* або *с),* **реґал** *(с),* **канабель, кавч** *(са)//***кауч** *(с),* **отоман** *(с)*, **душек** *(с)//***матрац** *(н* або *с),* **фотеля** *(с),* **тепих** *(с),* **лустер** *(с),* **фиронґа** *(н* або *с)//*лит. **зависа** *(са)...*

Предмети у обисцу

& 268.17. **а)** Карпатска: *танєр, миска, шерпеня, гарчок, тепша*; *нож, бичак, ложка, видлїчка, вареха, варешка; помиток; канчов, поґар; кошарка; чутора, чобольов; фляша/склєнка; мирка; хлєбовка, розвалка, табла?; ступка; збущок, тарло...*

Нова: **шолька** *(н* або *с),* **тацна** *(с),* **джезва** *(с),* **салвет(к)а** *(с),* **дунєц** *(н);* **аван** *(с)/≅ ступка;* **фрижидер** *(с),* **замрзивач** *(сб)//***змаржляк** *(рд)//*лит. **з(а)марзовач** *(ркс),***...**

б) Карпатска: *зварка, гордов, шафлїк/шафель; кабел?/ведро* (арх.)*, жохтар;*

видли, лопата, ашов, мотика, грабелки, ключка; шекера, млаток, клїщи, гвозд, пил(к)а, длато, фуров, шруб(ик); штранґ, паньваш, ланц (огнїво, каричка); кошар, сакайтов; рошта/речица (арх.)*, поньва, зольнїца/плахитка/поньвичка; пориско; коса, шерп, граблї; цип* (за млаценє жита)*; колчок/*коц. *швайка; шидло, игла***...**

Нова: **косир** *(с)*, **тачка „**колїк при парадичох и под." *(с)*, **будак** *(с)***, чуския** *(с),* **чаканєц** *(са),* **шлосциґер „***с.* одвијач" *(н)//***шрафциґер** *(н* або *с)*//лит. **одкруцовач** *(ркс),* **нїтна** *(н* або *с),* **нїташ***,* **бушилица** *(сб)//***бормашинка** *(н* або *с)//*лит. **вартачка** *(ркс)***, брусилица** *(сб)//*лит. **брушачка** *(ркс)***...**

г) Карпатска: *кремень* и *оцилка, жачков „*мещок за доган", *циґар, баґов, пипка, пипосар...*

Нова: **упаляч** *(с)//*лит. **запальовач** *(ркс),* **ширка** *(рд),* **пиксла** *(н* або *с),* **циґаретла** *(н* або *с),* **шпиц** *(н* або *с),* **пепеляра** *(с)//*лит. **пепелнїчка** *(ркс)...*

Польоприврени справи

& 268.18. Карпатска: *плуг, коч (колєсо, ош* ж. р. „осовина", *драбинки, льовч, друк...), брана; штверци/серсан/серсам (кефетик, оглавок, дєплови, подбрухач...)...*

двоґач *(рн)//***двобраздни плуг** *(ркс),* **парачи плуг** *(рн),* **огартачи плуг** *(рн),* **дерляча** *(са),* **роля** *(н* або *с)//*коц. **шульок** *(рд),* **шеячка** *(ркс),* **сецер** *(н* або *с),* **приколица** *(сб)//*лит. **прикоч** *(ркс),* **ветернїца//витернїца** *(рн),* **лупачка** *(ркс),* **крупара** *(с?),* **музилица** *(сб)//***доячка** *(ркс)...*

Превозни средства

& 268.19. Карпатска: *коч, гинтов „*заварти коч"*; шифа „*ладя", *чайка „*скела*", *чолнок „*чамец"; *фурик...*

Нова: **каруца, фиякер, чейза, бициґла** *(м);* **ладя** *(с)/шифа,* **ґалия** *(с),* **чамец** *(с)/*чолнок,* **скела** *(с)/чайка,* **дамша „***с.* параброд" *(н* або *с)//***огняна ладя** *(рн,* арх.)//лит. **парна ладя** *(ркс)*, **дамферка „***с.* тегљач" *(н),* ***шлеп*** *(с),* **моторка** *(рн),* **авто, автобус, гайзибан** *(н* або *с)***, крилатица** *(с)//***авион** *(с)*; **ґенция** *(н)//***штация** *(н* або *м)//***станица** *(с)//*лит. **станїца** *(са)...*

Єдзеня и напитки

& 268.20. **а)** Карпатска: *хлєб, лепинь, белюш, поґач, капущанїк/*коц. *капушнїк, осух, пита; замешка, крупи, ґоргелї; юшка, юха, капусна юха, запражена юшка, мачанка, паприґаш, кромпльова замешка, ґомбовци, зоз сиром галушки; студзенїна; ратота; кромплї на лупу/кромплї у кожущкох; фришшик, полудзенок, вечера, оловранти...*

Нова: **бурек** *(с),* **векна** *(с),* **кифла** *(с),* **сендвич** *(с);* **шницла** *(с),* **сарма** *(с),* **чуфта** *(с)***, фашир** *(с)***, ражнїчи** *(сб)*//лит. **рожнїчи** *(са),* **чевапчичи** *(с),* **виршли** *(с),* **карменадла** *(с)***, шмарни** *(н)***, сардини** *(с)*, **конзерва** *(с);* лит. **заранок** *(рн)/фришшик,* **храна** *(сб)*//лит. **пожива** *(в)/єдзенє/пожившєнє* (арх.)...

б) Карпатска: *колач, рейтеши, бухти/пампушки, бобальки, пироги, череґи?, палачинки?; пресмаки; каша; галушки з маком...*

Нова: **крофни** *(сб)/бухти/*коц. *пампушки,* **ґуґлоф** *(н* або *с),* **торта** *(с),* **покераї** *(н),* **кремпита** *(с),* **шампита** *(с),* **шамролни** *(с),* **штрудли** *(с)***, облатни** *(сб)*//**вощини** *(рнд)*//*коц.* **оща** *(м)***; компот** *(с);* **фил** *(с)***, филовац** *(с)*...

в) Карпатска: *лакотки; цукри, медовнїки...*

Нова: **сладолед** *(с)*//лит. **сладоляд** *(ркс),* **карамели** *(с)*/**штолверки** *(н* або *м),* **вапняни цукер***?,* **кромпльов цукер?, чоколада, бонбони***?,* **жуваче** *(ркс)*//*коц.* **чунґам** *(?)...*

г) Карпатска: *мука, цесто; загнєсц, затрепац, розогнац/розганяц цесто; жовчок/жольчок, бильчок; галушки, резанки, таргоня, ґаґорки, сцеранка* (арх.)...

Нова: **макарони** *(с)/≅ галушки***, кнедли** *(с)/≅ґомбовци/таргани галушки...*

ґ) Карпатска: *цукер, соль, мед, олєй, оцет, квас; парадичанка; попер, паприґа, цимет, дюмбир, рашка...*

Нова: **маджун** *(с),* **мармалада** *(с?)*//**мармелада** *(с)*, **какао** *(с);* **найквирц** *(н* або *с)*//**пимет** *(с),* **сенф** *(с);* **презли** *(сб)*/**отрошини** *(рнд)***, какао** *(с)...*

д) Карпатска: *млєко, кисле млєко, сир, шметанка, масло, серватка, сир, ґомуля/груда сира, курастра „*перше млєко по оцелєню"; *кляґ „с.* сириште"*, кляґац сир, огривац сир; злївац шметанку; муциц масло, цмар...*

Нова: **йоґурт** *(с),* **милерам** *(н* або *с)***, препущене млєко „***с.* обрано млеко" *(рн),* **трапист** *(с)*, **сириште** *(сб)/кляґ***; музилица** *(сб)*//**доячка** *(ркс)...*

е) Карпатска*: месо, шунка, сланїна, шкварки, колбаса, гурка, бендов?*, *масц, шмалєц, омаста, садло, швиньске/швинїна, говедзина, баранїна, целячина; шпик...*

Нова: **салама** *(с),* **кулен** *(с)***, паштета** *(с),* **швинєцина** *(ркс)/швиньске/швинїна,* **овче месо, овчецина** *(ркс)/баранїна,* **баранчецина** *(ркс)/баранїна,* **мортадела** *(с)...*

є) Карпатска: *жентица, циберей; медовка, палєнка, вино, пиво...*

Нова: **сок** *(с),* **боровница** *(с),* **кокта** *(с),* **кока-кола** *(с),* **сода** *(н* або *с),* **джуз** *(с);* **шлївовица** *(с)***, комовица** *(с),* **лоза//лозовача** *(с),* **виняк** *(с),* **коняк** *(с)***, шприцер** *(с);* **кафа** *(с?)...*

Облєчиво

& 268.21. Карпатска: хлопски: *шмати, анцук „*шмата" (арх.), *надраґи, плюндри, кошуля, ґачи, бунда, кепень/кепеняк, лайбик, уяш; шапка, калап/клобук, слам(н)янїк*; женски: *сукня, фартух/шурец, оплєчко, пендель/подолок, хустка, огулячка, кабат, кацабайка, брушлїк, хусточка, чепец, фитюла*; хлопски и женски: *кожух, мента, чуга*; *гандри, лахи „*гандри"*; рукавици;* часци облєчива: *рукав, ногавица, гачнїк, прецка, ґалєр, кишеня/кишенка, розпор, гайштук, криса; бурки, парта, газуґа/газучка, машля, машлїчка, пантлїчка*; *чипка, ранц, фодра, фалда;* други: *китайка, шуйташ, ґомбичка...*

Нова: **панталони** *(с)/надраґи,* **рекла** *(н)***, сако** *(с),* **капут** *(с),* **мантил** *(с),* **мантла** *(н),* **якна** *(с)***, блузна** *(с),* **триков** *(м)*/коц. **штрикер** *(рн?)***, штриканїца** *(рн),* **маїца** *(с)***, дуксер** *(н* або *с)*//**подкошуля** *(с)***; шубара** *(сб)/жимска шапка,* **мицка** *(н* або *с)*//**крисова шапка** *(рн)***, француска шапка** *(ркс);* часци: **гамови** *(м),* **треґери** *(н* або *с),* **шал** *(н* або *с),* **манжет(н)а** *(с)***, краґна** *(сб)/талєр/газучка*, **кравата** *(с)*//**машля** *(рнд)***; сукня по горе** *(рн)***, шос** *(н* або *с),* **комбинезон** *(с)***, ґачици** *(с)*; **першняк** *(са)/кожух*, **пи(д)жама** *(с);* часци: **шлаєр** *(н);* други назви: **бразлет(к)а** *(н),* **патента, мендюша** *(с),* **наруквица** *(сб)***, брош** *(с)...*

Обуй

& 268.22. Карпатска: *бочкори, чижми, папучи, боканчи?, онучки, ботоши, древянки;* часци обуї*: сари, остроги/острожки, запетки/клацики, талпи*; *шнурки...*

Нова: **ципели (***м* або *с)***, сандали** *(м* або *с)***, чарапи** *(с)*//коц. **шуфи** *(н)***, клюмпи?** *(*коц.*)/древянки***, нанули** *(с),* **зокни** *(м);* **штрумпадла** *(н* або *с),* **штикли** *(сб)/запетки/клацики...*

Населєнє

& 268.23. Карпатска: *валал, варош; шор/уліца, улічка, церква (турня, крижик), фара* (арх.)*/парохия*, *валалска хижа, школа, карчма, теметов/цинтор* (арх.)*; дражка* (попод хижи)*...*

Нова: **калдерма** *(са),* **бандера** *(сб)*//**телеграф**, **тротоар** *(с)*//**дражка** *(рд)*, **пекара** *(сб)*//лит. **пекарня, ґвожджара** *(с)*//**желєзарня** *(ркс)***, месара** *(с)*//лит. **месарня; кафана** *(с)***, ресторан** *(с)***, бифе** *(с),* **кафич** *(с);* **амбуланта** *(с)*//**здравствена** [**станица**] *(с)***; центар** *(сб)*//лит. **център** *(с)***, трг** *(с)*//лит. **площа** *(в),* **парк...**

Привреда

& 268.24. Карпатска: *млїн* (обични и на води)*, олєярня, *баня „*рудокоп”...

Нова: **воденїца** *(с)/млїн,* **сувач** (< *с.* сувача) „млїн хтори обраца конь”, **уляра** *(сб)/олєярня,* **рудник** *(сб)//*лит. **рудокоп** *(с)/*баня;* **фабрика, шечерана** *(сб)//***цукровня** *(ркс)*, **кланица** *(сб)//*лит. **клальня** *(ркс);* **задруґа** *(с)*...

Тарґовина

& 268.25. Карпатска: **крам/*склеп „*дутян” (обща назва за „дутян” ридко хаснована, место нєй найчастейше ше хасновало мено фамелиї хтора тримала дутян)*, пияц, вашар*; *товар* (арх.)/*портейка „*роба”, *видац „с.* вратити кусур”, *видац „*потрошиц”, *купец, купиц (дац) на борґ, роваш „*деска и под. на хтору ше записовало длуство купца”*, змерйовац „*краднуц на мераню”...

Нова: **дутян** *(с)/*крам/*склеп,* **дутяндїйош** *(с),* **муштерия** *(с),* **капара** *(с),* **пазар** *(с),* **рачун** *(сб)//*лит. **рахунок, блаґайна** *(сб)//*лит. **каса, чек** *(с),* **самопослуґа** *(с),* **киоск** *(с)//***будка** *(рд),* **роба** *(с)/товар/портейка,* **врациц кусур***/видац,* **потрошел вельо понєжи** *(ск)/видал вельо пенєжи,* **на вересию** *(сб)/на борґ...*

Администрация

& 268.26. Карпатска: *валалска хижа*, *вармецка хижа, биров „*председатель валала”, *новтаруш „*писар”, *ешкут „*валалски судия; поротнїк”; *порция, контрак; плациц штроф, (о)штрофац „*покарац”; *(ви)буґновац...*

Нова: **општина** *(с),* **месна канцелария** *(с),* **месна заєднїца** *(са),* **секретар** (месней заєднїци) *(с)*, **такса** *(с),* **молба** *(с),* **жалба** *(с),* **потврда** *(сб)//*лит. **потвердзенє** *(ркс)***, уверенє** *(с),* **решенє** *(сб)//*лит. **ришенє** *(с* або *в),* **дозвола** *(с)*; **кажнїц** *(сб)/(по)карац/(о)штрофац,* **порез** *(сб)/порция,* **уґовор** *(сб)/контрак//*лит. **контракт***,* **плациц казну** *(сб)/плациц штроф...*

Школа

& 268.27. Карпатска: *школа, класа, (пан)учитель, школяр, ходзиц до школи, одправяц школу*, *записац ше* одн. *записац дзецко до школи, виходзиц класу* одн. *школу, остац*, *аґзаменти „*испити на концу рока”, **вакациї „*розпуст”*, крейда, табла, таблїчка, тинта, пирко, кнїжка, тека/*коц. *кнїжочка; *наука „*настава”, *школїц ше „*школовац ше”*; бренкац...*

Нова: **школска годзина** *(ркс),* **школски рок** *(ркс),* **полрочє** *(ркс),* **испити** *(с)/аґзаменти,* **фериї** *(н* або *с,* заст.)*//***розпуст** *(са)//***реґрация** (арх.)*/*вакациї;* **клайбас** *(н* або *с),* **пенкало** *(с),* **ґума** (за сцеранє)*;* **овода** *(м)*//дюрдьовске **забава***//*лит. **дзецинска заградка** *(ркс)***, оводаш//оводарец, основна школа** *(с),* **ґимназия** *(с),* **штредня школа** *(ркс),* **факултет** *(с)***; наставнїк** *(са),* **професор** *(с),* **преподавац** *(в),* **преподаванє** *(в),* **настава** *(с)/*наука*, **оцена** *(с),* **успих** *(в),* **сведочанство** *(с)//***свидоцтво** *(в),* **уписали** *(с)* **го до школи***/записали го до школи,* **сцека з годзинох** *(ркс)/одправя школу,* **повториц класу** *(ркс)/остац*

Церква

& 268.28. Карпатски: *церква (турня, крижик, крилос, олтар, сакристия, пристол...), каплїчка, фара/парохия, владика, паноцец/поп (*видр.*), каплан* (арх.)/*капелан*, *парох, апаца/шестра, панїматка, дзияк, церковнїк/церковни ґазда, дзвонар; реверенда, ризи; казань* ж. р., *наказовац, казательнїца; споведз, споведац ше, споведнїк, причасц, причащац ше/*коц. *причасцац ше; євангелия, молитвенїк; кадило, кадзиц; служиц службу; модлїц ше, молитва, мировац, швециц олїво, швециц воду (жито*)*; утриня*/коц. *ютриня, служба (божа), молебен, вечурня, саночне; хованє/погреб, мари; святе писанє „*святе писмо”; швета: *Богоявленіє, Три святителї, Стритениє, Благовищенє, Квитна нєдзеля, Вельки пияток, Велька ноц/Воскресениє Христово* итд.*; потопа/потоп швета*; *роковина/руковина...*

Нова: **Водица** *(с),* **капелания?***,* **капела** *(сб)/каплїчка,* **веронаука** *(сб)//*лит. **виронаука** *(с* и *в)*, **чесна шестра** *(ркс)/апаца/шестра*

Хороти

& 268.29. Карпатска: *бетега „*чежке єдзенє”, *ґуґа „*дифтерия”, *моровки „*шарлах”, *глушка „*тифус”, *сухоти „*1. туберкулоза; 2. хорота од хторей ше слабнє”, *осипки, загушнїци „с.* заушке”*, обишка „*назберане коло нохца”, *отвар „*файта храсти”, *госцец „*реома”, *швербячка, кольки „*болї у целу од прехлади”, *мадра „*жалудкова хорота”, *заражело го*; *обрац ше, хори; порядка „*епидемия дзецинскей хороти”, *мор „*зараза” (арх.), *шпиталь, купель* ж. р. „баня”; *задихлїви „*астматични”...

Нова: **дифтерия** *(с)/ґуґа,* **тифус** *(с)/глушка,* **колера**, **єфтика** *(с)* (заст.)*//***туберкулоза** *(с)/сухоти,* **шуґи** *(с)/≅швербячка,* **жуль** *(с)/надавене/наглодане/мехир*, **шарлах** *(н* або *с)/моровки,* **реома** *(с)/госцец,* **шлоґирал ше** *(н* або *с)/заражело го,* **шлоґирани** *(с)/заражени,* **ма астму** *(с)/задихлїви є,* **заражиц ше** (з хороту од дакого) *(с)/обрац ше*, **вакцина** *(с),* **таблета** *(с)//***ґомбичка** *(рд),* **хоротнїк** *(с)/хори,* **больнїца** *(са)//***болница** *(сб)/шпиталь,* **баня** *(с)/купель...*

Пошта

& 268.30. Карпатска: *пошта „*преношитель порученя, пошти”*, писмо; запечетовац писмо, розпечетовац писмо; послац по пошти...*

Нова: **пошта** (установа)**, поштар, дописница** *(с)*//лит. **дописнїца** *(с),* **упутница** *(с)*//лит. **упутнїца** *(са),* **препоручене** *(с),* **штембля** *(н,* заст.)//**марка** *(с),* **поузечем** *(с)*//лит. **з плаценьом посилки** *(рн),* **телеґраф** (заст.)//**телеґрам** *(с)*//лит. **телеграма** *(в)...*

Мери

& 268.31. Карпатска: *шух „с.* стопа”*, цол, риф „с.* лакат”; *миля жеми*, *гони; корец* (мера за зарно), *фунта?* (за чежину), *мажа? (*за чежину)*; годзина, минута (*за час*)...*

Нова: **ват** (коло 2 метери < *с.* хват*)*; **метер**, **центиметер, милиметер; километер; кила**, **дека, ґрам, тона; литра**, **деца**; **ґрад** *(н)*//**степен** *(сб)*//лит. **ступень** *(в)***...**

Музични

& 268.32. Карпатска: *пищалка (пищалкош, пискац на пищалки), фуяра (*файта пищалки*)*, *пикула*? (файта пищалки), *гушля, ґайди, оргони „*оргулї”, *цимбали; гудак, грац; шпиванка/новта, ковти „*ноти”*, танєц...*

Нова: **писня** *(в)/шпиванка/новта,* **фрула** *(с)/пищалка/≅фуяра,* **грац на пищалки** *(ркс)/пискац на пищалки,* **виолина** *(с)/гушля,* **оргулї** *(с)/оргони,* **тамбура**//**ґитара** *(с),* **гармуники** мн. *(мб)*//лит. **гармоника** *(са);* **ноти** *(с)/ковти...*

Воєни и войново

& 268.33. Карпатска: *войско* с. р.*; регимента „*полк”, *шкадрона „*ескадрон”; *катона/вояк*, *гусар „*вояк конїци”, *капитан, тромбеташ „*трубач”; *федьвер „*оружиє”*, пушков прах*, *копия, шабля, меч, пушка (кулька, рамач „*палїчка за набиванє пушкового праху”*), дзело (куля); варта „*стража”...

Нова: **войска** ж. р. *(сб)/войско* с. р., **пук** *(сб)/регимента,* **ескадрон** *(с)/шкадрона,* **десетар** *(с)*//лит. **дзешатнїк** *(ркс),* **(под)поручник** *(с)*//лит. **(под)поручнїк** *(са),* **капетан** *(сб)/капитан,* **майор** *(с),* **пуковник** *(сб)*//лит. **полковнїк** *(в)***, ґенерал** *(с);* **коплє** *(сб)/копия,* **оружиє** *(с)/федьвер,* **фишек** *(с)*//**патрона**, **метак** *(сб)*//**метка** ж. р. *(сб)/кулька,* **ґраната** *(с)/куля,* **барут** *(с)/пушков прах;* **пешадия** *(с),* **конїца** *(с)/гусаре,* **морнарица** *(с),* **морнар** *(сб)/*лит. **моряк** *(в),* **тенк** *(с)*//**танк** *(в);* **стражa** *(с)/варта...*

Занїманя, дїялносци

& 268.34. Карпатска: *параст, паноцец, (пан)учитель; биров, новтаруш, ешкут, судия?, жандар, дохтор/лїкар, баба „*бабица” (арх.)*; майстор, колєсар, бочкораш, муляр, цимерман/? древени майстор, кудзеляр, чижмар, сабол „*скравец”, *кушнїр, сияртов „*сарач”*/римар* (арх.), *пинтер, ковач/*коц. *коваль*, *кочиш „*кочияш”, *качмар, минар „*млїнар”, *галас/рибар* (арх.), *гайнїк* „лєсар; польочувар” (арх.)*, ловар/яґер* (арх.), *бутнар/бубнар, гудак, слуга, биреш, медовнїкар, цукрар; ремесло...*

Нова: **зємлєдїлец** *(в)/параст,* **занат** *(сб)/ремесло,* **калфа** *(с),* **шеґерт** *(с)*, **тесар** *(сб)/цимерман,* **сарач** *(с)/сияртов,* **кочияш** *(с)/кочиш,* **шнайдер** *(н* або *с)/сабол,* **посластичар***/цукрар,* **млїнар** *(ркс)/минар,* **бабица** *(с)/? баба,* **сладоледар** *(с),* **дутяндїйош, чувар** *(с),* **поляр** *(с),* **послужитель** *(с),* **курир** *(с),* **сликер** *(с),* **келнер** *(н* або *с)*//**конобар** *(с)/≅качмар,* **врачарка** *(с),* **шофер** *(с),* **автобусар** *(рн),* **кинар** *(рн),* **тракториста** *(с),* **наставнїк** *(са),* **студент** *(с),* **куршмит** *(н* або *с)*//**ветеринар** *(с),* **зубар** *(с)*; **стручняк** *(сб)*//**фахман** *(н)*//лит. **фаховец** *(в)...*

Абстрактни меновнїки

& 268.35. Карпатска: *щесце/сереньча, доля „*судьба”, *памятка; франта, фиґля; гнїв, єд „*гнїв”*, звада, битка, радосц, нєнависц, зависц, пакосц; парада, галайк; сон; трапеза, робота, одпочивок, старосц „*бриґа” *(*напр.: *водзиц старосц „*старац ше”*); розказ, послух; живот, шмерц, хорота, здраве/здравє, старосц, младосц, вик*; *поздравлєнє „*поздрав”*, схадзка...*

Нова: **вежба** *(с),* **вештина** *(сб)*//лит. **схопносц** *(рнд),* **дозвола** *(с),* **доказ** *(с),* **достоянство** *(сб)*//лит. **достоїнство** *(в),* **задовольство** *(с)***,** **згода** *(сб)*//**прилика** *(сб)*//лит. **нагода***(в?),* **искуство** *(с),* **нада** *(сб)*//лит. **надїя** *(в)***,** **налоґа** *(с),* **напор** *(сб)*//лит. **напруженє** *(в)*//**усиловносц** *(рн),* **одлука** *(с)*//лит. **ришенє** *(с* або *в),* **поверенє** *(сб)*//лит. **довириє** *(в),* **посета** *(сб)*//лит. **нащива** *(в),* **поям** *(сб)*//лит. **поняце** *(в)***,** **случай** *(с),* **сумня** *(с)*//лит. **подозривосц** *(с),* **правило** *(с),* **кобура** *(с),* **карактер** *(сб)*//лит. **характер** *(в),* **сретя** *(сб)/щесце/сереньча,* **судьба** *(в)/доля,* **успомена** *(сб)/памятка,* **шала** *(с)*//**жарта** *(в)/франта,* **мержня** *(с)/нєнависц,* **одмор** *(сб)/одпочивок,* **бриґа** *(с)/старосц,* **наредзенє** *(сб)/розказ,* **здравлє** *(сб)/здраве/здравє***,** **поштенє** *(сб)/чесц,* **поздрав** *(с)/поздравлєнє* (арх.)*,* **састанак** *(сб)/схадзка...*

Прикмети

& 268.36. Карпатска: *били – чарни, червени, жовти, желєни, шиви; цми/цемни, ясни; вельки – мали; длуг(ок)и – кратки; високи нїзки; широки – узки; тварди – мегки; бивни – цесни; полни празни; млади – стари; тлусти – худи; здрави – хори; добри – зли; красни – бридки; чисти – брудни; сладки – горки; кисли; мили, люби; приязни...*

чесни, облєсни, презочлїви/безочлїви, нєдобри, шмели, нєпевни, схопни, шорови, дурни, цали, брудни, бридки, приємни, кевельни, горбати, подобни, тлусти, шалєни, бивни, щири, злати, допити...

Нова: **безобразни** *(с)/презочлїви/*/лит. **безочлїви, вешти** *(сб)/≅схопни*, **ґадни** *(с)/брудни/бридки*, **ґербави** *(сб)/горбати*, **дебели** *(сб)/тлусти/*коц. *клусти,* **досадни** *(с)/допити*, **зґодни** *(с) „*красней твари”*/шумни/красни*, **златни** *(с)/злати*, **искрени** *(сб)/щири*, **неваляни** *(са)/нєдобри*, **приятни** *(сб)/приємни*, **увредлїви** *(с)/≅кевельни*, **читави** *(с)/цали*, **храбри** *(с)/шмели*, **умилни** *(с)/облєсни*, **лабави** *(с)/бивни.*

Дїєслова

& 268.37. Карпатска: *ходзиц, шедзиц, стац, лєжац, ступиц; спац, шнїц ше; робиц, трапиц ше, одпочинуц; єсц, пиц; писац, читац, учиц ше, раховац; вадзиц ше, гандровац; биц, бухац; дуркац, лопоциц; питац, (о)питац ше, одповесц, повесц, гуториц, бешедовац, приповедац, споминац; поносовац ше, жаловац ше, скаржиц ше; лєтац, плївац, вишиц*; *страциц, глєдац, найсц; вжац, дац, прияц, достац; бац ше, помилїц ше, дриляц, цискац, тлачиц; стац ше/трафиц ше, здабац; наздравкац* (заст.)*/заздравкац* (заст.) „наздравиц”*, присц на розум/здогадац ше/здогаднуц ше, вимсциц ше, змогнуц, приобриц, запрепасциц „с.* упропастити”*, франтовац ...*

Нова: **шнїц** *(***я шнїєм***)/шнїц ше (шнїє ше ми),* **одмориц ше** *(с)/одпочинуц,* **добиц** *(с)/достац,* **забунїц ше** *(с)/помилїц ше,* **ґурац** *(с)/дриляц/цискац,* **ґажиц** *(са)/тлачиц* (арх.)*,* **десиц ше** *(с)//***доґодзиц ше** *(сб)//***случиц ше** *(в)/стац ше/трафиц ше,* **личиц** *(с)/здабац*, **наздравиц***/наздравкац/заздравкац*, **одредзиц** *(са),* **оклєвац** *(с),* **сетиц ше** *(сб)/присц на розум/здогадац ше/здогаднуц ше,* **ошвециц ше** *(саб)/вимсциц ше,* **стекнуц „***с.* стеґни” *(са)/змогнуц/приобриц*, **упрепасциц** *(са)/запрепасциц,* **шалїц ше** *(са)//***жартовац** *(в)/франтовац...*

Фразеолоґия

& 269.1. Фразеолоґия то конар науки о язику хтори виучує фразеолоґизми. *Фразеолоґизем* то нєдзелїве словозлученє або вирече́нє, стаємне у своїм составу и структури, цалосне по значеню, хторе ше хаснує у форми готовей бешедней єдинки.

Гоч фразеолоґизми по форми *словозлученя* або *вирече́ня*, т. є. синтаксични єдинки, вони ше розликую од словозлученьох и вирече́ньох: стабилнєйши су, стаємнєйши по структури и значеню, док ше словозлученя и вирече́ня у бешеди творя вше иншаки и од бешедуюцей особи завиши хторе словозлученє або вирече́нє похаснує. Напр.: Ґрупа хлопох робела на велькей жими на полю и шицки барз позамарзали. Кажди з нїх о тим випри́поведа з иншакима словозлученями и вирече́нями. Єден пове: *Робели зме од рана до вечара на шнїгу и вельким витре. Витор ме цалком предул, а з пальцами сом нє мог анї рушац. Замарз сом .....* Други пове: *Гоч шнїг бул по колєна и дул моцни витриско, ми цали дзень робели. До вечара сом шицок здревнєл. Замарз сом .....* Треци: *Нє досц же було жимно, ище и витор дул. А цали дзень на ногох. Замарз сом .....* итд. Алє фразеолоґийни вираз зоз значеньом „барз сом замарз на вельким мразу, жими” маме лєм єден: **замарз сом як грублє**, та шицки вони на концу похасную тот исти вираз.

Прето фразеолоґийни вирази нє виучуєме у рамикох синтакси.

Фразеолоґизми у велїх случайох по лексичним значеню блїзки окремним *словом*, напр. место **спущиц хмури** можеме похасновац єдно слово – **нахмуриц ше,** место **доказовац франти** можеме повесц **франтовац** итд. Медзитим, фразеолоґизми звичайно виразнєйши и сликовитши од словох. Напр., место *Вше бежиш дзе нє треба!* сликовитше повесц: **Дзе це смола нєше!** Место *Придзе раз и на тебе кара* сликовитше **Придзе и на пса мраз**. Место *Досц подло жиєм* сликовитше **Жиєм як пес на паздзерчу.**

И по структури фразеолоґизми зложенши од словох. Состойни часци словох – морфеми то нєсамостойни и нєпременлїви єдинки бешеди, док состойни часци фразеолоґизмох – слова – самостойни, зоз одредзену пременку.

Прето би було основи виучовац фразеолоґию як окремну дисциплину науки о язику. Вона ше, медзитим, по традициї уключує до лексиколоґиї.

& 269.2. У фразеолоґизмох вяза словох може буц цеснєйша або шлєбоднєйша, а значенє фразеолоґизмох у векшей або меншей мири зависне од значеня словох з хторих су зложени. Розликуєме три типи фразеолоґизмох:

а) Фразеолоґизми хтори **чуваю мотивованосц**. То таки вирази у хторих обще значенє завиши од лексичних значеньох словох з хторих вираз составени (при чим тото значенє постава пренєшене). Напр. вираз **лєгац з курами** значи „вчас лєгац”; значенє виходзи зоз значеньох компонентох того фразеолоґизма (бо кури вчас шедаю на банти), алє вираз нє хаснуєме з його буквалним значеньом, алє з пренєшеним. Таки ище вирази: **круци ше як кура з вайцом „**круци ше а нїч нє роби” (як цо ше кура круци глєдаюци место дзе ше знєше); **розум висуциц дакому „**барз дакого психично мучиц”; **побегац по бетелїни „**з розбуйдошеним, нєстриманим справованьом наробиц чкоди” (як цо статок кед войдзе до бетелїни та по нєй поґазлує); **замарз як грублє „**барз замарз (обично на мразу, шнїгу)” (так як цо ше на велькей жими змаржнє капуста вєдно з грубльом); **ма дзирави руки „**нєлапшни є, шицко му випадує з рукох як кед би му руки були дзирави”.

Фразеолоґизми хтори чуваю мотивованосц воламе *фразеолоґийни єдинства.*

б) Фразеолоґизми хтори **страцели мотивованосц.** То вирази чий общи смисел нє завиши од лексичних значеньох словох з хторих су составени. Напр. вираз **умиц зуби** значи „скапац, нєстац". Тото значенє нє ма нїякей семантичней вязи зоз значенями словох *умиц* и *зуби*. Кед дахто перши раз чує вираз *умил зуби*, подума же дахто *очухал зуби зоз щеточку и пасту*, а нє подума же дахто *скапал.* Таки ище фразеолоґизми:

осушиц зуби „погинуц, умрец", напр. *осушиц зуби у далєким швеце, у лагру* и под. (хто перши раз чує тот вираз може подумац же ше дакому пре дацо висушели зуби);

божа годзина „хвилька велького нєсподзиваня, страху и под.", напр.: *цо за божа годзина*! „яке нєсподзиванє, нєобчекована подія и под." (хто перши раз чує тот вираз, може подумац же бешеда о даякей *нєбескей годзини* и под.);

ходзи як з веслом „круци ше як таки цо нє цалком при розуме" (кед дахто насправди ходзи з веслом напр. по гаци беґеля кед сце войсц до чамца, ту нєт нїч нєрозумне и нєнормалне; прето тот фразеолоґизем нє ма нїяку значеньову вязу зоз ходзеньом з веслом коло чамца*);*

до Христа Бога „барз"**; нєт му анї дябла „**нєт му нїч**;** нїч му нє хиби"**; дуй витре по полю „**дакус шалєни чловек"; **робиц дяблу на буздовань** и **робиц шмерци на кабат „**барз вельо робиц"; **поробел як дябол на когутови „**барз слабо поробел" и др..

До тей ґрупи фразеолоґизмох спадаю и вирази у хторих даєдно слово нєясного значеня и походзеня: **шедзи як губаба „**нє руши ше з места" (слово *губаба* ту нє ясне)*,* **пошол як з казаром „**пошол вигандровани, виганьбени" (слово *казар* нє ясне)*,* **ходзи од бухова до штухова „**вшадзи ходзи, блука ше" (слова *бухов* и *штухов* нєясного походзеня)*,* **дука му ище** (благе лаце, слово *дук* нє ясне).

Фразеолоґизми хтори страцели мотивованосц воламе *фразеолоґийни зроснуца* або *идиоми.*

Медзи фразеолоґийнима зроснуцами и фразеолоґийнима єдинствами нє мож поцагнуц оштру ґранїцу, бо нє шицки фразеолоґизми у єднакей мири страцели, одн. нє шицки у єднакей мири чуваю мотивованосц.

в) Фразеолоґизми зоз компоненту хтора ше хаснує лєм у нїх, а у бешеди звонка нїх ше нє хаснує. Таки напр. вираз **врани конь**: прикметнїк *врани* хаснує ше лєм у нїм (нїґдзе индзей у бешеди нє ґутериме *врани)*, док ше меновнїк *конь* хаснує и без того прикметнїка: *кармиц конї, прагац конї, купиц (шедлац, преводзиц) коня* итд. Таки ище вирази: **набиваци пец** (плехови пец у майсторских роботньох и под. до хторого ше пред топеньом набива пиловина або паздзерче, хторе вец помали гори), **препущене млєко „**млєко з хторого винята шметанка, *с.* обрано млеко", **заврациц розум дакому „**зашалїц дакого"**, пшамац ме опискал „**чорт ме наведол же бим зробел дацо нєдобре" и др. Слова **набиваци, препущене, заврациц, опискац** хасную ше лєм у наведзених виразох.

Таки фразеолоґизми воламе *фразеолоґийни словозлученя.*

Бешедни и кнїжково фразеолоґизми

& 269.3. Зоз стилистичного становиска фразеолоґизми ше дзеля на *бешедни* и *кнїжково.*

& 269.4. **Бешедни** фразеолоґизми настали у каждодньовей бешеди: **шедзиц з поскладанима руками „**нє дзбац, нїч нє робиц, нє помагац док други робя"**, горе себе нєсц „**пишиц ше", **поплювац до гарсцох „**влапиц ше до роботи", **ма дзирави руки „**нєлапшни є, шицко му випадує з рукох"; **придзе и на пса мраз „**сцигнє и тебе кара"**, нє вредзи анї пипку баґова „**нїч нє вредзи"**, аж му пука за ухами „**смачнє и нагло є", **вшадзи ше винайдзе як варешка у запражки, високи як соха, збиц дакого на блато „**барз побиц дакого" и др.

Даєдни фразеолоґизми мотивовани зоз животнима зявенями у розличних професийох: **тримац дакому казань „**поучовац дакого як паноцец кед трима казань"; **вистал як поштарски конь** (скорей ше пошта з места до места превожела на кочу**,** та поштарски конь вироятно дакеди мушел вельо ходзиц и чежше цагац).

У бешеди досц часто хаснуєме и сербски бешедни фразеолоґизми хтори зме превжали зоз сербского язика през директни контакт**: спаднуц з коня на маґарца, правиц рахунок без качмара, купиц мачку у меху, прейсц як боси по церню** и др.

& 269.5. **Кнїжково** фразеолоґизми то пожичени вирази хтори ше перше хасную у писаним язику, а з писаного уходза и до бешеди. Велї з нїх сербского походзеня. То: **а) вирази з митолоґиї**: *Ахилова пета, Сизифова робота, Ґордийов ґузел, медзи Сцилу и Гарибду, Дамоклов меч***; б) вирази з Библиї и Святого писма:** *вавилонска турня, око за око – зуб за зуб, умиц руки як Пилат од Христа, мана небесна, обецана жем, глас вопиющого у пустинї, нєсц свой криж, церньов венєц, нєверлїви Тома, блудни син***,** *нє зна права цо роби лїва* [рука]**,** *ангел хранитель* и др.; **в) вирази з историї чловечества:** *пренайсц Америку, китайски мур***; г) други вирази:** *жиц у хмарох, спущиц ше на жем, чувац як жренко ока, камень спотиканя, била врана***,** *нє квитню му ружи, гнац воду на дачий млїн, огрєє и мнє слунко, мертве слово на папери, буц лєбо нє буц* и др.

Присловки, пригварки и терминолоґийни словозлученя

& 269.6. До фразеолоґизмох даєдни авторе рахую и *присловки, пригварки* и *терминолоґийни* словозлученя.

& 269.7. **Присловки** то народни вислови *поучного змисту* виражени зоз структуру виреченя**.** Присловки формулую одредзену животну закономирносц або правило, хторе народ виведол на основи вельовикового припатраня и искуства. Даєдни присловки маю буквалне, а даєдни пренєшене значенє. Буквалне значенє маю

напр. присловки: *хто цо роби – себе роби* (= хто як роби, так му будзе: хто роби добре – враци ше му з добрим, хто роби зле – враци ше му зоз злим); *хто вчас става тому и Бог дава* (= хто вчас става, хто вредни, тот вельо посцигнє).
Пренєшене значенє маю присловки: *хто другому долїк копе сам до ньо пада* (= хто другому рихта зле, тото зле його самого знайдзе)*; лєпше з капку олєю як з литру есенцу „*лєпше з красним як на силу, *с.* боље милом него силом"; *як себе посцелїш, так будзеш спац* (= як ше порихташ за живот, так ци будзе).

Понеже маю структуру виреченьох, присловки вше ґраматично и интонацийно оформени вислови. Вони у бешеди представяю самостойни суди.

& 269.8. **Пригварки** то кратки и стаємни вислови хтори *сликовито характеризую, оценюю даяке животне зявенє.* Тота характеристика найчастейше *емоционална*: хто у бешеди похаснує пригварку, вон звичайно дава свою особну, емоционално офарбену оцену подїї. Пригварки нє маю моралзаторски, поучни змист як присловки, алє, як и присловки, представяю закончене виреченє. Напр.: **чловек нє ангел, а хижа нє церква** (= людзе нє безгришни, медзи нїма у доме єст шицкого: нєпорозуменя, звади и под.)**; казал пан – зробел сам** (= розказал дакому даяку роботу, а на концу мушел сам поробиц)**; Янко Михала сплацел – дал му стару мацер** (= браца ше так (нєправедно) подзелєли же Янко вжал хижу, маєток, а Михалови половку „виплацел" так же му дал старих родичох на витримованє); **йому тузок, а мнє препилку** (= йому ши дал вецей и лєпше, а мнє менєй и горше; *тузок* то велька птица подобна пулки)*;* **о кого ше бреше того витор нєше** (с. *ми о вуку а вук на врата)***; и коза сита и капуста цала (**с. *и вук сит и овце на броју)*; **яки оцец – таки син, яка матка – така Катка**.

Даєдни вирази представяю преходни тип медзи присловками и пригварками: маю и поучну компоненту и компоненту оцени подїї. То напр. вирази: **Бог нє плаци кажду соботу** (= кара на дакого нє придзе такой, алє каждому раз будзе „заплацене" тото цо себе заслужел); **пать о себе, будзе з тебе** (= хто сам свой живот ушори як треба, вон и посцигнє цо жада); **на концу батог пука** (= правда ше звичайно указує на концу)**.**

Пригварки часто чежко розлучиц од других фразеолоґизмох.

& 269.9. **Терминолоґийни** словозлученя означую розлични поняца у науки, култури, дружтвено-политичней обласци и др.: *култ особи, ланцова реакция, централне зогриванє, месна заєднїца, класни старшина, месни самодопринос, фодбалске змаганє.*

Устаємнєни вирази

& 269.10. У лексиколоґиї ше дакеди хаснує и термин *устаємнєни вираз* (с. *устаљени израз).* То злученє двох або вецей словох з одредзеним значеньом за хторе характеристична стаємносц вязи тих словох: *тварда жима, лїтна вода, ки ци бес (чорт, пшамац)?, чекац до сто єдней* и под. Терминолоґийни словозлученя (оп. & 269.9) тиж спадаю до устаємнєних виразох. Устаємнєни вирази ше нє видзелюю строго од других фразеолоґизмох.

Лексика зоз становиска териториялного и социялного хаснованя

& 270.1. Зоз становиска териториялного и социялного хаснованя у лексики єдного язика розликуєме *общенародну, диялектову, професионалну* и *жарґонску* лексику.

Зоз становиска териториялного хаснованя розликуєме *общенародну* и *диялектову* лексику.

& 270.2. **Общенародна лексика.** Общенародну лексику творя слова чийо хасновань нє вязане за одредзену територию, професию, способ живота, слова хтори хасную шицки пасма народу (землєдїлци, тарґовци, майстрове и др.) и хтори векшини бешеднїкох єдного язика розумлїви; то и бешедни и стилистично офарбени слова (оп. о лексики зоз становиска стила) и часц професионалней лексики хтора позната шицким бешеднїком язика. До общенародней лексики спадаю и шицки слова хтори ше розширели у бешеди прейґ литературного язика (прейґ школи, кнїжкох, новинох, урядох).

& 270.3. Коцурски *(требиконїна, пампушки, жолти* и др.) и сримски слова (*врабец „*тащок", *жачко „*жец") нє общенародни, бо ше прейґ литературного язика нє розширели у шицких наших местох и нє прилапени су од шицких бешеднїкох нашого язика.

Тиж и узша фахова (професионална) терминолоґия нє спада до общенародней лексики. Напр. колєсарски термини *фурдернц* (файта фурова), *циклинґ* (прибор за гладканє древа), *локсей* (файта пили) и др.; штранґарски термини *шпил-машина* (справа за спущованє, скруцованє губкох), *кшир* або *черкадло* (справа за салованє, скруцованє штранґох) и др.

У слїдующим виривку з роботи Марии Горняк-Кухар „Церковна терминолоґия у руским язику" означени слова узши фахово термини, та нє спадаю до общенародней лексики; шицки други слова з общенародней лексики:

Треца часц церкви, у хторей ше окончую найважнєйши богослужења, вола ше **святилїще**. *То найсвятша часц церкви. До святилїща нє дошлєбодзени приступ шицким особом. ... На штредку святилїща находзи ше* **пристол** *лєбо олтар* **(жертвенїк)**. *На нїм священїк служи Службу Божу. Пристол ма штироугласту форму и направени є з каменя. ... Наштред пристола у святилїщу стої* **кивот**. *Вон випатра як мала церквочка ... У кивоце ше находзи* **екхаристия** *(свята причасц). На лївим боку од пристола (на сиверней страни святилїща)*

находзи ше менши столїк хтори ше наволує **проскомидийни жертвенїк (проскомидикон).** *На нїм ше пририхтую* **Святи дари***, т. є. св. Причасц ...*

& 270.4. Даєдни слова у прешлосци були общенародни, алє ше вони у сучасним язику траца и преставаю буц общенародни. Таки напр. означени слова у тим виривку з роботи Олени Папуга „Руске обисце"; нєозначени слова и ту з общенародней лексики:

[Руски пец] *служел за зогриванє, за печенє хлєба и варенє єдлох. Состоял ше з вецей часцох, а кажда з нїх служела за дацо.* **Пециско** *служело за печенє, варенє, на нього ше руцало вигризки,* **паздзере** *або* **копачи –** *то место дзе ше топело. На* **парканю** *стала лампа, на* **патки** *ше шедзело коло пеца, з* **брилу** *ше заверал пец, т. є. брилу ше кладло на* **челюсцу** *(***дзиру***). За* **буджаком** *ше бавели дзеци, а на* **главки** *стала тепша з єдлом.*

& 270.5. **Надпомнуце:** Попри термину *общенародна лексика* у науки о язику ше хаснує и вираз *обща лексика.* Под общу лексику подрозумюю ше слова хтори означую поняца з каждодньового живота за хтори кажди народ ма одвитуюци вирази. Напр. за поняца *чловек, жена, дзецко, брат, шестра; єсц, спац, ходзиц, робиц; слунко, мешац, хмара, диждж, шнїг; глава, рука, нога* итд.; *шмати, обуй; посцель, стол, карсцель* итд. у шицких язикох єст одвитуюци вирази. Нашо коцурски слова спадаю до общей лексики, гоч су нє общенародни (напр. *требиконїна*, *рошошки, фанг)*. Тиж так и велї диялектизми спадаю до общей лексики напр. сербске диял. *мука,* (а сербске общенародне *брашно*); сербске диял. *ардов*, (а сербске общенародне *буре*).

& 270.6. **Диялектизми.** Язик єдного народу нє цалком исти на цалей його териториї. У часох феудалней роздробеносци и изолованосци менших територийох єдней од другей, на каждей такей териториї народни язик доставал свойо окремни характеристики. Тоти окремни форми народного язика, характеристични за дзепоєдни його менши териториї, воламе *диялекти.* У границох єдного диялекта тиж часто исную язични розлики характеристични за менши териториї, та и за дзепоєдни населєня. Тоти окремни форми диялектох воламе *бешеди.* Язични елементи хтори ше хасную у границох єдного диялекта воламе *диялектизми*.

З економским розвитком єдного народу, граници медзи меншима изолованима териториями ше починаю трациц, з чим ше помали траца и диялектово розлики у язику.

& 270.7. У нашим язику нєт диялектизми. За коцурску и керестурску язичну вариянту звичайно хаснуєме термин *бешеда*, гоч тоти два вариянти нєшка нє тримаме за окремни форми даєдного диялекта. Тиж и коцуризми у одношеню ґу керестурскей бешеди нє тримаме за диялектизми, бо коцурска бешеда нє формована на перифериї керестурскей; обидва тоти бешеди настали на Горнїци и до Бачкей су принєшени уж формовани.

& 270.8. Медзи диялектизмами розликуєме: **1.** прави лексични диялектизми**; 2.** лексични диялектизми хтори исную и у литературним язику, алє маю фонетични, ґраматични, словотворни и семантични характеристики одредзеного диялекта (лексично-фонетични, лексично-ґраматични, лексично-словотворни и лексично-семантични диялектизми); **3.** етноґрафски диялектизми.

& 270.9. **Прави лексични** диялектизми ше розликую од своїх синонимох у литературним язику по гласовим составу. Так ше напр. сербске литературне слово **буре** и диялектне **ардов** (хаснує ше у Бачкей) цалком розликую по звуковим составу, тиж так литературне **брашно** и диялектне **мука** (хаснує ше у Далмациї)**,** литературне **храст** и диялектне **дуб** итд.

У слїдующих штирох слупчкох наведземе приклади з українских и словацких диялектох. У першим слупчку слова українского литературного язика, у другим українски диялектизми (з карпатскоукраїнских диялектох), у трецим словацки диялектизми (з восточнословацких диялектох), у штвартим – слова словацкого литературного язика.

укр. лит.	*укр. диял.*	*слц. диял.*	*слц. лит.*
горбо́к	грун (= брещок)	hrun	pahorok
стукати	дуркати	durkac	klopat'
козиро́к	криса	krisa	štítok
кажа́н,	пергач	perhač	netopier
ганчірка	рянда (= ренда)	renta	handra
дім	хижа	chiža	dom
бурулька	цомпель (= цомпля)	compel'	cencul'
ска́терка	порток (= парток)	partok	obrus

& 270.10. **Лексично-фонетични** диялектизми маю характеристики гласовей системи диялекта. Напр. карпатскоукраїнске **веперь** розликує ше од литературней українскей форми **вепр** по випадним **е** и по мегким **р**', карпатскоукраїнске **кешеня** (= кишенка) од литературного **кишеня** по вокалу **е**, восточнословацке minar (= млїнар) од литературного словацкого mlynár по консонанту **л** и кратким вокалу **а**.

Лексично-граматични диялектизми маю характеристики ґраматичней системи диялекта. Напр. карпатскоукраїнске **жарта** (= франта, жарта) женского роду, а литературне українске **жарт** хлопского.

Лексично-словотворни диялектизми маю характеристики словотворней системи диялекта. Напр. карпатскоукраїнским дїєсловом зоз суфиксом **-ова-** одвитую литературни українски форми зоз **-ува-**: диял. *ратовати* – лит. *рятувати*; восточнословацке čolnok „чамец" виведзене зоз суфиксом **-ок**, а литературне словацке čln без суфикса.

Лексично-семантични диялектизми ше по форми поклопюю зоз словами литературного язика, алє ше розликую од нїх по значеню (вони зоз словами литературного язика гомоними). Напр. русийске диялектне

бодрый значи „прибрани”, а литературне **бодрый – „**полни моци, здрави, енерґични”, карпатскоукраїнске **бачити** значи „думац”, а литературне **бачити „**видзиц” (и нашо архаїчне **бачиц** значело и „думац”, цо можеме заключиц по виразу **якбачу** (*< як + бачу)*, хтори значи „так я думам, так ше ми видзи”) итд.

Диялектизми тей другей ґрупи, значи, маю свойо фонетични, ґраматични, словотворни або семантични характеристики, по хторих ше розликую од своїх синонимох у литературним язику.

& 270.11. Окремну ґрупу диялектизмох представяю **етноґрафски** диялектизми. Вони характеристични лєм за одредзени диялект и одражую способ живота и ґаздованя на териториї того диялекта. Кед даяки предмет існує лєм на териториї одредзеного диялекта, вец його назва – етноґрафски диялектизем. Слово *жентица* значи файту напитку: то преварена серватка з овчого млєка. Жентица могла буц сладка або квашна; квашна була облюбени напиток карпатских пастирох. *Жентица* то карпатске *пастирске* слово; воно постої у словацким, ческим, польским, українским и нашим язику. У українским язику є нє розширене на цалим бешедним подручу, та є у українским язику диялектизем и то – етноґрафски диялектизем.

& 270.12. Писателє у своїх творох попри общенародних словох часто хасную и диялектизми, з хторима твором даваю окремни колорит.

& 271.1. Зоз становиска социялного хаснованя розликуєме тоти лексични ґрупи: **1.** *общенародна лексика*; **2.** *професионална лексика*; **3.** *жарґонска* и *арґо лексика*

& 271.2. О общенародней лексики оп. & 270.2-270.5.

Професионална лексика

& 271.3. До професионалней лексики спадаю слова хтори ше хасную лєм у одредзеней професиї, а ширшому кругу бешеднїкох су нє познати або менєй познати. То напр. колєсарски термини **фурдернц** (файта фурова), **циклинґ** (прибор за гладканє древа), **локсей** (файта пили), **рашпель** (ресельов за древо), **кобула** (два древа закопани у жеми на хторих ше длабала глава колєса), **дїдко** (справа за правенє колєса) и др.; штранґарски термини **шпил-машина** (справа за спущованє, скруцованє губкох), **саловац** (скруцовац штранґи), **кшир** або **черкадло** (справа за салованє, скруцованє штранґох) **мали генґер, генґер штанґли** и др.; слова церковней терминолоґиї: **солея** (часц церкви пред иконостасом за ґарадичу-два висша од подлоги у векшей часци церкви), **амвон** (видзвигнуте округле место на штредку солеї на котрим священїк чита євангелию або наказує), **аналой** (столїк на хторим ше трима апостол и євангелия при читаню), **тетрапод** (столїк наштред церкви на хторим ше находзи образ святого хторому пошвецена церква) и др. Оп. и приклад под & 270.2.

& 271.4. Даєдни слова професионалней лексики познати и ширшому кругу бешеднїкох; таки слова уж спадаю до общенародней лексики. Часто то назви поняцох хтори ше хасную и ширше, нє лєм у одредзеней професиї. З колєсарскей терминолоґиї то напр. слова **гобель, гобльовац, багро** (древена часц колєса хтору опасує шина), **цолшток** (складаци метер)**, точиц** (вирабяц предмети на токарки) и др.; зоз штранґарскей терминологиї слова **спущовац** (скруцовац губки), **губка, кефетик** и др.

& 271.5. И велї церковни термини вошли до общенародней лексики. Даєдни предмети хтори вони означую хаснує и народ **(молитвенїк, пацерки, образ)**. Даєдни поняца ше нє хасную ширше, алє ше бешеднїки ширшого кругу одн. вирнїки часто з нїма стретаю под час богослуженя и под., та и їх знаю (**реверенда, ризи, споведальнїца, казательнїца, чаша, сакристия** и др.).

Жарґон и арґо

& 271.6. **Жарґон** то язик социялних и професийних ґрупох хтори маю заєднїцки интереси, навикнуца, социялне положенє итд. Постої школярски, студентски, вояцки, ловарски жарґон, жарґон спортистох и под. Жарґон настава так же ше дзепоєдним словом и виразом мацеринского язика даваю даяки окремни значеня (хтори вони нє маю у стандардним язику) або ше пожичую слова з других язикох и хасную место домашнїх еквивалентох. Напр. у жарґону керестурских школярох слово **качочка** ше дакеди хасновало зоз значеньом „двойка одн. слаба оцена” (назва настала можебуц по подобносци: цифра **2** здабе на качку); слово **огребло „**справа за чесанє коня” ше у истим жарґону и нєшка хаснує зоз значеньом „гребень”; у сербским ловарским жарґону слово **фарба (**с. *боја***)** значи „кирвави шлїд ранєтей животинї”.

Жарґонизми можу мац експресивне, та и пейоративне значенє (виражую емоционалну офарбеносц). Напр. у керестурским школярским жарґону: **пупорково очи „**вищирени очи”.

Жарґонска лексика нє стаємна, з часом ше меня (напр. за слово **качочка** гварели зме же го хасновали старши ґенерациї керестурскей школи).

У руских жаргонох єст досц сербизми (**буразер „**брат”**, хороскопи „**окуляри”, **земльотрес „**помишане пице” и др.

& 271.7. Наведземе приклади зоз школярского жарґону хтори призначел професор Владимир Бесерминї у Ґимназиї у Р. Керестуре:

Хаос *(1) яке* **пирє наруцела** *(2)***.** *А гевтого типа цо* **опальовал лєм бисери** *(3) а у зубох вше сцискал* **плюґу** *(4) так* **спужирала (дала педалу, кошар, двойку)** *(5), же ше вон, таки* **гункави** *(6) и* **мутави** *(7)***,** *лєм* **патосирал** *(8) же му аж тоти його* **хороскопи (галоґенки)** *(9)***,** *вєдно з* **огреблом** *(10) хторе тримал у рукох спадли пред єй* **скиї (чамци)** *(11).*

[Толкованя: 1. красне; крашнє; 2. як ше прибрала; 3. приповедал глупосци; 4. циґар; 5. одбила; 6. „змотани”; 7. страцени; 8. барз ше нєсподзивал; 9. окуляри; 10. гребень; 11. вельки ципели.]

& 271.8. Окремна файта жарґону то **арґо**. Арґо нє мож строго розгранїчиц од жарґону. То тиж лексика социялних и професийних ґрупох, алє ше вона твори одн. хаснує кед ше сце же би бешеда одредзеней ґрупи була *нєрозумлїва за других людзох* (хтори нє спадаю до тей ґрупи). З арґо язиком ше наглашує завартосц одредзеней ґрупи, єй нєприступносц за других. Кед би школяре слова з пасуса & 271.7. похасновали у присуству других людзох, нєшколярох, з цильом же би їх бешеда за тих людзох була нєрозумлїва, їх жарґон би достал функцию арґо язика.

Наведземе приклад зоз арґоа сербских мутавджийох – покровцарох (майстрох хтори правя покровци, мехи и др. зоз кожей шерсци):

Седео попа у мутавџиници и разговарао са мајстором. Калфа, који је пекао прасе, уђе и запита: „Да **добартам** (1) **досанче** (2)**?**" „**Мостуј** (3)**,** *нека* **ципља** (4) **калцан** (5)**,** *па* **добартај",** *одговори газда. На то ће поп, који је случајно знао длакарски: „***Калцан** *ће да* **кисне** (6)**,** *неће да* **ципља**". *(Толкованя:* 1. принєшем; 2. праше; 3. цихо будз; 4. пойдзе; 5. паноцец; 6. шеднє.) [М. Павловић: *Увод у науку о језику*, 152]

Кед би арґотизми з наведзеного прикладу похасновали майстор и калфа у медзисобней бешеди, без цудзого присуства, вони би були у функциї жарґонизмох.

& 271.9. Арґотизми ше творя и на єден окремни способ – з розличнима (алє правилнима, стаємнима) пременками формох словох. Напр.:

а) Додава ше исти склад (морфема, глас) после каждого складу слова. Напр. у сербским пастирским арґоу вирече нє: **Јапа ћупа дапа допа ђемпа** значи „ја ћу да дођем" (после каждого складу додати склад *па).*

б) Преруцую ше склади або часци словох з конца на початок. Напр. у руским дзецинским арґоу тоти арґотизми би так випатрали: **Байги трею на цупажи, мебудзе ше вицба** (= гибай ютре на пажицу, будземе ше бавиц – остатнї склад словох преруцени на початок).

в) И на початку и на концу слова з преруценима складами мож додац глас або склад. Напр., на початку ше додава **ш-**, а на концу **-ци: Шшанаци шнаници шлабуци шнараци на шревашаци** = наша нина рано була на вашаре.

г) У ЗАД-у постої такв. „прашачи латински": початни консонант слова преноши ше на конєц, а вец ше додава **ау** (= ей). Напр.: at-thay an-may oes-gay own-day e-thay eet-stray *(= that man goes down the street = мом чловек идзе по уліци).*

Лексика зоз становиска стила

& 272.1. Зоз становиска стила у лексики видзелюємe *нєутралну лексику, лексику усней бешеди*, *кнїжкову лексику* и *експресивну лексику.*

Нєутрална лексика

& 272.2. Нєутрална лексика то медзистилова лексика одн. стилистично нєофарбена лексика. За розлику од стилистично офарбених словох, хтори характеристични лєм за одредзени стил (бешедни, поетични и др.), вона ше хаснує у шицких стилох. Хаснуєме ю, з єй основним значеньом, у каждей нагоди: и кед зме звичайного розположеня, и кед зме нагнївани, жалосни, весели итд. До нєутралней лексики спада и професионална лексика. Стилистично нєутрални напр. слова *дом, стол, танєр*; *я, ти, вон...; били, смачни*; *робиц, орац, читац*; *крашнє, помали, блїзко, далєко, барз; єден, два, три...; од, до, през, пред, при...; бо, алє; гей, нє* и др.

& 272.3. Слова нєутралней лексики маю свойо стилистично офарбени синоними. Напр. дїєслово **блукац** ма синоним у бешедним язику *скитац ше*, дїєслово **єсц** ма як синоними вулґарне *жрец*, експресивни дїєслова *дедвиц, лопотац, гамкац* и др., дзецинске *папац;* слово **муж** ма синоними: бешедне *чловек,* фамилиярне *мой, твой,* урядове *супруг*. Таки ище ґрупи (на першим месце стилистично нєутралне слово): **гнївац ше –** *дуц ше;* **сцекац** – *ноґац – чмиґац – миґац – рипац;* **спац –** *здихац;* **отвориц очи** (после спаня) – *роздрец очи;* **вадзиц ше** (= кричац на дакого) – *верестовац – богозовац*; **лєнївн чловек –** *подляк, подлїна – лєнюх* итд.

Лексика усней бешеди

& 273.1. До лексики усней бешеди спада *бешедна лексика* и *простобешедна лексика.* Бешедна лексика то лексика усней бешеди хтору хаснуєме и у нормованим литературним язику. Простобешедна лексика то лексика усней бешеди хтору нє хаснуєме у литературним язику.

Бешедна лексика

& 273.2. До бешедней лексики спадаю слова и вирази хтори хаснуєме у каждодньовей, спонтаней, нєусилєней бешеди, а нє напр. у дїловней розгварки, на святочним приєму и под. То напр. вирази **пойсц на по єдну „**пойсц попиц по єдним погарику", **тукнуц ше з даким „**збиц ше з автом зоз даким", **схадзковац „**често отримовац схадзки"**, бухнуц „**барз спаднуц", **езерка** и **тисячка „**банкнота од тисяч динари"**,** гонїц (вожиц) **стотку „**гонїц 100 км на годзину"**, гарапаш „**дакус" и др.

За бешедни язик характеристичне упросцованє вецейсловних виразох нєутралней лексики до єдного виразу. Напр., место нєутралного *фляша од єдней литри* або *литрова фляша* гуториме **литровка**, место *цме пиво, шветле пиво* гуториме лєм **цме, шветле,** место *класни старшина* – лєм **класни**, место *варошски автобус* – лєм **варошски**, место *дзецинска служба „*богослуженє за дзеци" – лєм **дзецинска**, место *лаґово ципели* – лєм **лаґово**, место *пасово сукнї „*широки сукнї" – лєм **пасово**, место *препечена палєнка* – лєм **препечена** итд.

До бешедней лексики спада и векша часц експресивней лексики (оп. пасуси & 275.1-275.16).

За бешедни язик характеристичне и часте хаснованє модалних виразох, словкох и викричнїкох: **як ше гвари, гат, удян, ба, вера, ша-лє, нолє, яй** и др.

Бешедна лексика ше хаснує и у уметнїцкей литератури, окреме у диялоґох.

& 273.3. Превериц чи єдно слово стилистично нєутралне чи є бешедне можеме так же го похаснуєме у урядовим документу, дїловним тексту и под. Кед воно „швечи" у таким тексту, вец є стилистично нєутралне, а кед ґу ньому нє швечи – вец є бешедне. Поровнайме напр. тоти два тексти (под **а** и **б**):

а) *Пре нєдисциплинованосц на роботи його* **предпоставени** *вецей раз го опоминали, алє вон ше* **анї кус** *нє потрудзел виправиц;* **нє реаґовал** *анї кед му грожели з кару.*

б) *Пре нєдисциплинованосц на роботи його* **шефове** *вецей раз го опоминали, алє вон ше* **анї гарапаш** *нє потрудзел виправиц;* **нє зривал ше (***або:* **нє стресал ше)** *анї кед му грожели з кару***.**

Чи слова *шефове, гарапаш, зривац ше, стресац ше* приставаю ґу тексту под **а**?

& 273.4. Илуструєме бешедну лексику и зоз слїдующим виривком:

Михал Ковач: Цо пише бачи Дюра?

Панє редакторе! Шедзим **гинто з бабу себе** *под конком, та* **так** *о койчим* **розгваряме***.* **Так** *у бешеди гварим я єй: „Цо ти думаш,* **бабо***, чи тото цо я пишем вредзи дацо. Чуєм же людзе любя читац ..." „***Ба***,* **дїду***,* **я би нє так***! – гвари* **баба –** *Ви им о* **нїчовкох***, ... о тим, о гевтим, а вони* **анї у пети***. Почитаю, нашмею ше, та кед их* **шверби***,* **пошкрабу ше***, а кед нє, та* **ше** *анї* **нє пошкрабу***.*

Означени слова и вирази у тим виривку – бешедни. Кед би бачи Дюра тото исте приповедал пред судом або кед би писал вияву у полициї, вон би место означених словох похасновал други, стилски нєутрални (а место приповедацкого презента, хтори тиж характеристични за бешедни язик) похасновал би перфект):

Шедзел *сом* **раз** *зоз* **мою жену** *под конком, та зме о койчим бешедовали. Я єй у бешеди гварел: „Цо ти думаш,* **Ганьо***, чи тото цо я пишем вредзи дацо.* **Чул** *сом же людзе любя читац ..." А вона ми* **гварела***: „Я би,* **Дюро, таке нє писала***! Ви им* **пишеце** *о* **нєважних стварох***, ... о тим, о гевтим, а вони* **анї кус нє дзбаю***. Почитаю, нашмею ше, та кед их то* **руши***,* **прекоментарую, нашмею ше***, а кед их* **нє руши***, та анї* **нє реаґую***.*

& 273.5. Бешедна лексика спада до литературней лексики, одн. вона нє преходзи границы лексики литературного язика.

Простобешедна лексика

& 273.6. Простобешедна лексика ше находзи звонка границох литературного язика. До простобешедней лексики спадаю:

а) даєдни експресивни слова з неґативну офарбеносцу (оп. & 275.7-275.11) – пейоративни и др. слова: **нозґер „**нос", **писки „**уста", **пампулї „**ґамби" (чловеково), **пазури „**пальци" (чловеково), **лаба „**нога" (чловекова), **здохнуц „**умрец", **здохлїна** (о чловекови) и др;

б) други слова хтори нє прилапени у нормованим литературним язику: **вовуторок „**вовторок", **реце „**рецепт", **комесия „**комисия", **хорльовити „**хорйовити", **соботу „**всоботу", **меджи „**медзи" и др.

Кнїжкова лексика

& 274.1. Кнїжково слова то слова характеристични за *писану* форму литературного язика хтори пожичени з других язикох або су створени у литературним язику, одкаль ше з часом ширя и до бешеди.

Нє шицки авторе єднак широко похопюю термин *кнїжкови.* Даєдни го похопюю узше, т. є. до кнїжковей лексики рахую лєм даєдни ґрупи словох; други го похопюю ширше – до кнїжковей лексики учишлюю вецей розлични ґрупи словох.

& 274.2. Кнїжкова лексика зоз узшим значеньом то *найобщейша лексика писаней бешеди* хтора *заєднїцка розличним стилом* (т. є. хтора ше хаснує и у уметнїцкей, и у науковей литератури, и у публицистики, и у дїловних текстох, и у документох), алє є нє характеристична за усну лексику. У нашим язику по тим похопеню кнїжковей лексики то найчастейше *восточнославянски пожички, калки сербизмох и други нови слова* у литературним язику хтори ище нє вошли до бешеди. Напр.: *уровень, ровень, вислов, напрям, висловйованє, здобуце/здобуток, спокуса, одвичательносц, поняце, заняце, препреченє, злохаснованє, заключенє, порученє, столїтиє, достоїнство, поверх, ерудиция, алтернатива; висловиц, здобуц/здобувац, унапрямиц, обезпечиц, витвориц, подняц мири, повториц, преюдицирац; одвичательни, сучасни, благородни, святочни; вироятно, напевно, смачного „*наздраве" и др. То тиж и поетични слова: *торжествени, чаривни, друг* и др.

Кнїжкови характер можу мац и морфеми. У нашим язику то напр. восточнославянски коренї **дїл-***: дїловац, дїлотворни;* **дїй-***: дїйствовац, злодїйство;* **мир-***: ровномирни, зрозмирни;* афикси **воз-:** *воздзвиговац ше, возвелїчац;* **-ийни** *(историйни, хемийни)* и др.

& 274.3. По ширшим похопеню термина *кнїжкови* до кнїжковей лексики спадаю и

*** термини** з розличних обласцох науки, технїки и дружтвено-политичного живота (то и найчисленша ґрупа кнїжковей лексики зоз ширшим значеньом): **економски термини (***продукция, девалвация, одчкодованє „с.* одштета", *опорцийованє*)**, филозофски (***ирационалносц, дуализем, материялизем),* **правни** *(судска експертиза, нєрухомосц „с.* некретнина", *першоступньови суд, полномоц*)**, финансийни** *(депозит, дивиденда, досцигнутосц „с.* доспеће"*),* **електротехнїчни** *(ужеменє, вименкова струя, прецекова гидроелектрарня)***, будовательни** *(посни бетон, преднапружени бетон, секова цегла)***, польопривредни и овоцарски** *(широкошорна шатва, ядраста овоц, кармилка, ратичнявка, селекция, оплеменьованє*)**, биолоґийни** *(шлїжнїк,*

*ставцов погарик, ключкавосц, бактерия, вегетативне розмножованє)***, геоґрафски** *(венцово гори, розвод'є, краткодньовица, седимент, согвизд'є)***, математични** *(зменшатель, зменшанїк, здаванїк, децимала, полуровня, чежиско троугелнїка, ґрафикон),* **физични** *(скапчани суди, пошвидшанє***,** *атомска енергия, атомска централа***)** и др.;

***** слова хтори означую розлични поняца **з прешлосци народу** (напр. слова *биров „*валалски старшина", *ешкут „*валалски судия, поротнїк", *панске „*обовязна робота на панским маєтку"*, ишпан „*управитель панового маєтку" и др.);

***** слова хтори означую поняца **зоз живота других народох** (*прерия, савана, юрта „*шатор статкарох у азийских степох", *леди „*пані", *тореадор, самурай, магараджа, шериф* и др.).

& 274.4. Даєдни авторе кнїжкову лексику процивставяю бешедней. Кнїжкова лексика характеристична найчастейше за моноложску бешеду и здумано ше хаснує же би посцигла ефект при читачови одн. слухачови. Бешедна лексика дияложска и спонтана.

& 274.5. У народним язику кнїжково слова часто маю паралелни вирази. Напр. кнїжкови присловнїк *вироятно* ма народни синоним *бизовно*, а кнїжкови меновнїк *поверх* ма синоними *шток* и *кондеґнация*, а у бешедним язику и *спрат*.

Интелиґенция у своєй бешеди хаснує вецей кнїжково слова як цо их хасную други пасма народу.

& 274.6. У слїдующих текстох означени слова можеме тримац за кнїжково:

а) *Кед зме пейдзешатих рокох уводзели нову атротехнїку, механїзацию, фабрични гної, нови сорти и раси у польопривреди було вельо* **одупераня,** *нєрозуменя,* **нєдовирия.** *... Нєшка треба понукнуц валалу даяку нову „желєну революцию", цо анґажує шицки моци, потенцияли, науку,* **фах** ....

Просторни и урбанистични плани розвою валала треба нє лєм же би мали **урисованє** *дзе будзе* **предавальня***, автобусна станїца, здравствена амбуланта, пияц и* **площа** *на центре, алє би мушели предвидзиц и уважиц и продукц***ийни** *потреби валала –* **вибудов** *або адаптацию обєктох за статкарство, розвой малей привреди и других* **дїялносцох.**

Треба превипитац шицки закони, **предписаня** *и одлуки котри гамую розвой продукц***ийних дїялносцох** *на валалє. ... Даєдни* **предписаня накладаю** *будованє барз драгих обєктох за* **роботню** *або хлїв, та, наприклад, єдно место за краву драгше як у готелскей хижи! Треба оможлївиц хасновање пажицох и дєпох, лєсох и других* **вигодносцох** *за розвой статкарства***.** *А за шицки* **дїялносци** *поєдноставиц критер***иї** *и процедуру коло доставаня* **допущеньох** *за одредзени* **дїялносци** *и занїманя (*НК 1988).

б) Поступнє, *так як росло число обявених студийох професора М., у такей* **мири** *ше вше баржей видзело же вон дава смисел порушаному русинскому* **руху.** *На подлоги истир***ийних** *фактох вон* **унапрямел** *карпато-русинску етнїчну енергию. У терашнїм чаше приведол ю по* **ступень** *истор***ийно** *конєчно оформеного карпато-русинского народу. Єст думаня же на таки способ професор М. постал идейни предняк, кед нє и сам* **творитель сучасней** *русинскей националней идеї. Прето, беруци його улогу у карпато-русинским* **руху** *и огромни профес***ийни успих** *и* **угляд***, єст найвецей основи праве з професором М. подискутовац о карпато-русинскей будучносци.*

Од означених словох нє шицки у єднакей мири кнїжково. Напр. слово *успих* уж вошло до бешеди. За ньго баржей можеме повесц же є лєм *кнїжкового походзеня.*

& 274.7. Кажди час ма свою кнїжкову лексику. Даєдни кнїжково слова хтори ше у нашим писаним язику хасновали пред седемдзешат роками нєшка вошли до каждодньовей бешеди, а даєдни ше престали хасновац. Слова **просвита, читальня, соловей, вовк, памятнїк, надїя, воспитац, случиц ше** у тедишнїм чаше були кнїжково, а нєшка их хаснуєме и у каждодньовей бешеди. Пречитайме тот приклад з Руского календара за 1921. рок (текст Михайла Мудрого):

Пре шицки тоти випомнути **причини предлагам слїдующу** *резолуцию***: Понеже** *ше наш южно-***славянски** *руски язик указал способним за водзенє культурного розвитка нашого народу,* **понеже** *ма у себе* **свойствия** *и силу дальшого розвиваня;* **понеже** *наш южнославянски руски народ нє сце опущиц и забуц свой прадїдовски язик, алє го сце* **усовершиц,** *прето* **предлагам** *да ше за язик нашей рускей писменосци, на котрим ше ма темелїц, будовац и розвивац* **просвита** *нашого южнославянского рускога народу, вежнє тот живи мацериньски язик, на котрим бешедую тераз нашо Русини у Бачкей, Сриме и Славониї.*

Од означених словох хтори у тедишнїм чаше можеме тримац за кнїжково, у сучасним язику лєм слова **слїдующи, понеже** и **причина** кнїжково. Слова **славянски, усовершиц** и **просвита** вошли до каждодньовей бешеди, а други ше престали хасновац.

Експресивна лексика

& 275.1. Експресивна лексика то емоционално офарбена лексика. То слова з хторима виражуєме особне одношенє ґу дакому або дачому: симпатию, блїзкосц, гнїв, подшмих и под. У експресивней лексики розликуєме: **1.** *слова з позитивну офарбеносцу* (фамилиярни слова, дзецински слова, гипокористики, евфемизми); **2.** *слова з неґативну офарбеносцу* (пейоративни, вулґарни и др. слова). **3.** *слова з хторима пренаглашуєме меру дїї, чувства* и под.**; 4.** *деминутиви* и *ауґментативи* (хтори можу мац и позитивну и неґативну офарбеносц).

Слова з позитивну офарбеносцу

& 275.2. **Фамилиярни слова** то слова хтори хаснуєме у бешеди з блїзкима особами. Кед напр. бешедуєме з приятельом, та место *моя жена* повеме **моя**, место *твоя жена* – **твоя***;* кед бешедую два приятельки, та место *мой муж* поведза **мой**, место *твой муж* – **твой**.

& 275.3. **Дзецински слова**. У бешеди з малима дзецми старши часто хасную ласкаюци, розмазуюци слова наменєни самим дзецом. Дзеци тоти слова тиж прилапюю и хасную их у бешеди зоз старшима або у медзисобней бешеди. Таки напр. слова: **чечани „**красни", **чече „**дацо красне", **бакани „**бридки; брудни", **папац „**єсц", **водички „**води пиц", **хлєбика „**хлєба єсц", **гопац „**шеднуц", **тентац „**лєгнуц", **чучац „**спац", **гаяц „**колїсац", **гайка „**колїска", **станкац „**стануц", **бежкац „**бежац", **биби „**болї", **гепо „**гибай", **ноно „**нє шлєбодно (дацо рушац и под.)", **бияц „**(на)биц" (напр.: **биям! „**набиєм це"**)**, **бочац „**(по)бочкац", **цица папала „**нєстало дачого, нє можеш достац"; **цица „**мачка", **куцов „**пес", **конко „**конь", **му „**крава", **куцки „**прашата; швинї", **тютя „**курчатко", **мицки „**заячата; заяци"; **чекай за нїм! „**сцекай, бо це такой влапим"; **тато „**оцец", **мама „**мац", **идземе тата „**идземе даґдзе з дому"; **там бубуш „**там цошка страшне, та нє треба пойсц"; **нє плакай „**нє плач" и др.

До дзецинскей лексики спадаю ище: **а)** велї на шепетлїво або у викривеней форми вигварени слова – так як их сами дзеци звичайно вигваряю док ше нє науча правилно вигваряц гласи и слова: **бечиц ше „**облєчиц ше", **бекац ше „**облєкац ше"**, мияц ше „**умивац ше", **гани „**гладни"**, бони „**бонбони", **нєбоби „**нєдобри" и др.;

б) велї деминутивни слова: **ручка, ножка, главичка, пальчик, нощок, власки**; **сукенка, панталонки, кошулька** и др.

& 275.4. **Гипокористики** то назви и мена з хторима виражуєме окремну прихильносц, любов, симпатию и под. ґу дакому або дачому. То напр. мена **Яни, Якимчо, Владко, Миколка, Марча, Ганча, Иринка;** деминутиви **дїдочко**, **мамочка**; слова **тато, мама, уйко, стрико** и др..

& 275.5. **Евфемизми** то слова хтори ше хасную место словох хтори знача дацо нєприємне, бридке, грубе и под. З евфемизмами ше таки нєприємни значеня благше означую. Напр. место *пияни* дакеди повеме **весели**, место *умрец* – **заврец очи***,* место *пошалїц* – **пойсц о розум**, место *украднуц* – **пожичиц***,* место *шмердзи* – **нєприємно пахнє**, место *жобрац* – **ходзиц по питаню** и др.

З даєднима евфемизмами жада ше заобисц нєщесце. Напр., карпатски Русини *статок* волаю **худоба** (основне значенє того слова: дацо слабе, худе). Народ верел же кед пове *моя худоба „*мой слаби, нїяки статок", та му зли сили нє однєю тот його маєток.

Єст и индивидуални евфемизми (слова хтори нє хасную шицки бешеднїки єдного язика, алє лєм поєдинци). Приклад з драми Н. Островского „Рентабилне место": **Мито!** *Цо то за слово* **мито**? *Сами сце го видумали же бисце уквильовали добрих людзох. Нє* **мито***, алє* **подзековносц**! *А одбиц* **подзековносц** *то грих, нє треба чловека уквильовац.*

& 275.6. Евфемизми ше хасную и место **табу словох –** словох чийо хасновань забранєне пре одредзени социялно-политични, етични, емоционални и други причини. Напр., при Старих Славянох табу слово була индоевропска назва за медведза; назва була „забранєна" пре страх од медведза: нє споминай му мено же би ше нє зявел. Прето Славянє почали хасновац евфемизем *тот цо є мед*, т. є. **мед-єд**, од чого настала сучасна форма *медведз.*

Слова з неґативну офарбеносцу

& 275.7. **Пейоративни слова** то слова з хторима ше виражує нєприхильне одношенє ґу дакому або дачому, гандруюци, увредзуюци слова: **тутмак, смаркош, шлєптак, глухтош, боґля „**глава", **подляк, кобза „**нєдобра жена" и др.

& 275.8. **Вулґарни слова** то бридки слова. Напр. слова **нозґер „**нос"**, писки „**уста"**, пампулї „**ґамби", **здохнуц „**умрец", **жрец „**єсц", **ожрец ше „**опиц ше". То и назви даєдних животиньох кед ше одноша на людзох: **швиня, праше, крава, конь.**

& 275.9. **Франтовлїви (жартовлїви) слова** то слова з пренєшеним значеньом хтори хаснуєме у франтовлївим розположеню. Так напр. место WC дакеди повеме **канцелария**, место *набиц* – **поблагословиц**. У єдней редакциї, кед редактор поволал даєдного новинара на бешеду до свойого кабинету (пре даяку його статю и под.), новинаре редакциї таки розгварки волали **духовни вежби** (духовни вежби то розгварки духовних особох з вирнїками або з духовнима особами нїзшого ранґу).

& 275.10. **Подшмихуюци слова** то слова з пренєшеним значеньом з хторима виражуєме подшмих. Напр. кед за нєважну, дробну зваду повеме **кура война**, место *єсц* або *жувац* кед повеме **румеґац***,* место *плакац* – **до крива ше шмеяц** и под.

& 275.11. **Иронїчни слова** то слова з неґативну офарбеносцу хтори хаснуєме з пренєшеним, процивним значеньом. Напр. кед особи хтору нє тримаме за мудру повеме: *Яки ти* **барз мудри!** Або кед повеме: *Яке* **барз шмишне!** (= то анї кус нє шмишне); *Яй***, як сом ше злєкол** (= анї кус сом ше нє злєкол); *То ваш* **злати синочок** *поробел* (= ваш нєвоспитани син)**,** *Яки ши* **барз духовити** (= анї кус ши нє духовити).

Слова з хторима пренаглашуєме меру

& 275.12. Таки слова: **бухнуц** 1. „барз спаднуц (звич. з дачого од горе долу)", 2. „барз вдериц"; **зрезац зоз собу „**барз спаднуц (при сцеканю и под.)", **зрезац „**моцно вдериц", **одфаклїц „**одрезац велики фалат", **бовкнуц ше „**барз ше вдериц", **тенцко „**лєм так мало" и др.

Деминутиви и **ауґментативи**

& 275.13. З помоцу суфиксох словом часто даваме деминутивне, зменшуюце (*карсцелїк, столїк, главичка*) або ауґментативне, звекшуюце значенє (*хлописко, столїско, глависка*).

& 275.14. Кед ше з деминутивом означує предмет менши *по димензийох,* то *квантитативне* деминутивне значенє. Кед напр. повеме: *Пресип тото кус юшки зоз гарчка до* **шерпенки***, Дзецку купели* **бициґлочку***, През пойдов* **облачок** *улєтую голуби,* вец слова **шерпенка, бициґлочка, облачок** знача „мала шерпенка”, „мала бициґла”, „мали облак”, одн. маю лєм квантитативне деминутивне значенє. Алє кед напр. за вельку бициґлу повеме *Дослужела наша* **бициґлочка**, вец зме слову **бициґлочка** дали емоционалну офарбеносц, бо зме уствари сцели повесц: дослужела наша добра стара бициґла хтора нас телї роки служела. У тим случаю маме *квалитативне* деминутивне значенє.

Вельо приклади за квалитативне деминутивне значенє находзиме у народней поезиї. Напр.:

Орали би штири **волки***, орали // кед би себе* **бирешочка** *наняли, // бирешочка, бирешочка з* **поточка, //** *оставай ми, мила моя, до* **рочка.**

Заграйце, гудаци, найкрасшу **писньочку,** *// пребудзце ми зоз сна мою* **голубочку***! //* *Заграйце весело, най мила учує, // най ше єй* **серденько** *з моїм порадує* (Я. Фей**.**).

Деминутиви можу и страциц деминутивне значенє. Кед повеме: *Зламала ше* **ручка** *на млїнчку***,** *Кива ше* **ножка** *на столє*, слова *ручка* и *ножка* нє знача „мала рука”, „мала нога”; вони ту уж маю пренєшене значенє.

& 275.15. Ауґментативи ридко маю чисте квантитативне значенє, найчастейше маю квантитативно-квалитативне або лєм квалитативне значенє. Напр. слова **домиско, сноиско, пшиско, древиско, глависка, ручиска** знача нє лєм вельки дом, сноп итд., алє маю и гандруюце або фамилиярне значенє. А чисте квантитативне значенє ше виражує зоз словозлученями *вельки дом, вельки сноп, вельки пес* итд.

Приклад ауґментатива:

Ша кед вон [мой фраєр] *ше женї, пойдзем на вешелє, // пойдзем ше припатрац яку паню бере... // Шедзи вона цихо медзи єй дружками, // очи себе сцера, сцера з* **ручисками. //** *Дармо их сцерала, слизи єй падали, // ей аж у каменю дзирки вибивали* (НП).

& 275.16. И деминутиви и ауґментативи можу буц и позитивно и неґативно офарбени, зависно од контекста одн. ситуациї у якей ше похасную.

Лексика зоз становиска активного и пасивного хаснованя

& 276.1. Зоз того становиска розликуєме *активну* и *пасивну* лексику. До активней лексики спадаю слова хтори ше хасную у сучасним язику и хтори розумлїви шицким бешеднїком єдного язика. До пасивней лексики спадаю слова хтори вишли з хаснованя *(историзми* и *архаїзми)* и слова хтори ше праве зявели у язику *(неолоґизми)*.

Историзми

& 276.2. Историзми то назви предметох (и дїйох вязаних за нїх) хтори *вишли з хаснованя*. Напр., у прешлосци наш народ хасновал и таки предмети:

цип. То бул прибор за млаценє житаркох: пориско на чиїм концу бул на ременю, штранджґу и под. привязани фалат древа. З ципом ше било по снопох розложених по гумнє и так ше витлукало зарно. Таки бул давни способ тлаченя житаркох на Карпатох (нашо стари зарно частейше витлукали з коньми, хтори ше гонєло у кругу по розложених снопох).

стик. То прибор за чисценє плуга: мала желєзна лопатка на древеним пориску. Док плуги були древени, при ораню ше на древену таблу плуга часто назберало глїни, хтору орач знїмал зоз *стиком,* т. є. *стиковал.* Кед ше зявели плуги зоз желєзну таблу, стикованє вецей нє було потребне, бо ше на желєзо глїна так нє лапала. Стик ше престало хасновац, а вєдно з нїм забула ше и назва *стик* и дїєслово *стиковац.*

каганєц. То єдноставни прибор за ошвицованє: мисочка або подобна судзинка наполнєна з олєйом, лойом и под.. У олєю бул замачани ґнот, фалаток узкей рендочки и под., а єден конєц, хтори бул над поверхносцу олєю, горел и давал слабу шветлосц. Каганци вишли з хаснованя кед ше зявели витрионово лампи.

Слова *цип, стик, стиковац, каганєц* уж лєм найстарши людзе знаю. Тоти слова нєшка – *историзми.*

Архаїзми

& 276.3. Архаїзми то слова хтори ше престали хасновац, алє ше сами предмети одн. поняца ище хасную. Розликуєме даскельо типи архаїзмох.

Лексично-фонетични архаїзми то слова хтори у прешлосци мали иншаку гласову форму; вони ше обично розликовали од своїх сучасних вариянтох по єдним гласу. Напр. ми нєшка власнїка млїну воламе **млїнар.** У прешлосци, медзитим, з тим значеньом хасновали зме форму **минар** (без **л**’), хтору зоз сучасного язика поцисла форма *млїнар.* Нєшка слово *минар* находзиме у народних писньох, а маме и назвиско *Минар.* Слово *минар* – лексично-фонетични архаїзем.

Лексично-ґраматични архаїзми то слова хтори ше од сучасних вариянтох розликую по ґраматичних формох. У пасусу 28.6 зме уж бешедовали о наших словох з карпатскей лексики хтори под уплївом сербского язика пременєли род. То меновнїки женского роду **отрова** и **обруч**, хтори нєшка хлопского роду, и меновнїк

хлопского роду **жвир**, хтори нєшка женского роду. Меновнїки *отрова* ж. р., *обруч* ж. р. и *жвир* х. р. нєшка лексично-ґраматични архаїзми.

Лексично-словотворни архаїзми то слова хтори у прешлосци були виведзени з иншакима афиксами як їх сучасни вариянти од хторих су поциснути. Напр., у прешлосци зме гуторели*: Вони двойо* **ше спознали** (= упознали), а нєшка под сербским уплївом гутериме: *Вони двойо* **ше упознали**. Форма *спознац ше* – лексично-словотворни архаїзем.

Прави лексични архаїзми маме кед цале слово постало архаїзем, а нє лєм даєдна його часц. Таки напр. нашо слова з карпатскей лексики **орсаґ „**держава”**, кондеґнация „**поверх, спрат”, **попел „**ґар”, **варта „**стража”, **перун „**ґром”, **птах „**птица”, **ґлушка „**тифус”**, школїц ше „**школовац ше” и велї други хтори нєшка поциснути од сербизмох *держава, спрат, ґар, стража, гром, птица, тифус, школовац ше* итд. Вецей приклади найдзеце у пасусох & 258.1 – 258.7.

Постоя и такв. **семантични** архаїзми. То нє архаїчни *слова*, алє архаїчни *значеня.* Напр. дїєслово **пасц** дакеди зме хасновали и зоз значеньом „чувац статок”, напр. у народней писнї: **Паше** *дзивче пави на желєней трави*. Тото значенє нєшка архаїчне, а зоз значеньом „чувац статок” хаснуєме сербизем **чувац.** Саме слово *пасц* хаснуєме и нєшка зоз значеньом „пасц траву”.

& 276.4. Слова хтори ище нє цалком архаїзовани, хтори ище хасную найстарши людзе, воламе **застарени слова.** То напр. слова (у бешедним язику) **енґедовац „**допущиц”, **порция „**порез”, **поживлєнє „**єдзенє, пожива”, **пребивац „**пребувац, буц даґдзе”, **катона** „вояк”.

Даєдни слова хтори у бешедним язику архаїзовани або застарени у литературним язику ше хасную (углавним место сербизмох): **порция, контракт, лїшка, квартель, гамовац** и др.

Неолоґизми

& 276.5. Зоз термином *неолоґизми* у лексикологиї ше наволую *нови* слова хтори ше праве зявели у язику и чию швижосц ище чувствую бешеднїки того язика. Неолоґизми означую нови поняца хтори ше зявюю у хасноваю. Неолоґизми можу буц и пожичени слова и виведзени нови слова (калки, семантични калки и др.).

& 276.6. У нашим язику неолоґизми хтори ше зявюю у бешедним язику швидко ше ширя у бешеди (з чим преставаю буц неолоґизми). По Другей шветовей войни напр. у бешеди зме хасновали виведзени неолоґизми **автобусар „**вожач автобуса”**, кинар „**службенїк кина”, **трудодзень „**єден дзень роботи” (то преложене сербске *трудодан* одн. русийске **трудодень)**, куповац **на точки „**куповац на бони” (преложене сербске *на тачкице)*. У сучасним бешедним язику неолоґизми **тарча „***с.* сетвоспремач”, **слунко „**польопривредна справа за превращанє шена” тиж ше розширели у бешеди накадзи ше зявели.

& 276.7. Неолоґизми-пожички ше тиж швидко ширя и у бешедним и у литературним язику. Нє так давно напр. неолоґизми були слова *интернет, софтвер, модем, писи* (= персонални компютер), *пентиюм* (тип персоналного компютера), *це-де* (додаток компютеру), *соялецитин* (препарат зоз сої)*, синтисайзер, интерфон, калорифер* и др.

& 276.8. Неолоґизми хтори *твориме* у нашим литературним язику помалши ше ширя у бешеди (бо ше у бешедним язику хасную сербизми место нїх), а даєдни навше оставаю лєм слова литературного язика. До таких неолоґизмох литературного язика рахуєме шицки нови слова створени под цудзим уплївом (калки и семантични калки) и без цудзого уплїву: *одчкодованє „с.* одштета”*, опорцийованє „с.* опорезивање”**,** *нєрухомосц „с.* некретнина”*, першоступньови суд, полномоц*, *ужеменє „с.* уземљење”*, вименкова струя „с.* наизменична струја”*, прецекова гидроелектрарня „с.* проточна хидроелектрана”**,** *кармилка „с,* хранилица”*, шлїжнїк „с.* жлезда”*, соґвизд'є „с.* сазвежђе” и велї други (вецей приклади оп. под & 265.2-265.10. и 266.1-266.12).

& 276.9. „Статус” неолоґизмох, гварели зме, нєдлуги. Кед зажию у язику одн. кед поняца хтори вони означую войду до живота, неолоґизми поставаю обични слова общенародней лексики. У нашей лингвистики остава, медзитим, нєришене питанє: чи шицки тоти нови слова у литературним язику треба же бизме тримали за неолоґизми аж потамаль док ше вони нє розширя и у бешеди чи лєм потамаль док ше нє прилапя у литературним язику? У першим случаю векшина наших нових словох мушели би остац вични неолоґизми, бо лєм менша часц таких словох уходзи и до бешеди (место нїх у бешеди звичайно хаснуєме сербизми). У другим случаю їх вик як неолоґизмох тирвал би тельо кельо тирва и вик неолоґизмох у других литературних язикох.

& 276.10. Єст и индивидуални неолоґизми: слова хтори творя писателє. Кед таки слова прейду граници авторового словнїка, одн. кед их прилапя читаче, вони тиж поставаю часц общенародней лексики. Медзитим, велї з нїх оставаю – вични неолоґизми, т. є. нє уходза до общенародного язика. Приклади индивидуалних неолоґизмох:

(1) *А цо людзе робя кед сцу схуднуц? Ага, знам! Иду ше розчуховац.* [Єй муж] *познал єдну* **розчуховачку ...** *вона знала тайну траценя килох з розчуховаюм...*

Дїєслово *розчуховац „*масирац” общенародне, алє меновнїк *розчуховачка „*масерка” – писательов неолоґизем.

(2) *Лєгко таких крадошох* [цо крадню по полю] *влапиц. Вони або перши иду на польо або ше остатнї з нього врацаю, так же им нїхто нє завадза у їх* **кварованю** *по полю.*

Авторов неолоґизем *кваранє* виведзени од прикметнїка *кварни „*ґаладни” (звичайно ше гутори за мачку).

Лексика зоз становиска фреквенциї

& 277. *Фреквенция* то частосц хаснованя слова. По фреквенциї слова дзелїме на: **фреквентни слова –** слова хтори ше часто хасную, напр.: *чловек, брат, хижа, робиц, гуториц, гвариц, єсц, спац, ходзиц, хто, цо, дзе* и др. и **нєфреквентни слова –** слова хтори ше ридко хасную, напр. назви даєдних хоротох: *шарлах, осипки*; назви шветох: *Воздвижениє, Воведениє*; назви даєдних предметох: *балон, клюка, огнїво, подпорка* и др.

Класификация лексики зоз семантичного становиска

& 278.1. Зоз семантичного становиска слова єдного язика дзелїме на *єднозначни* и *вельозначни слова, гомоними, синоними* и *антоними*.

Єднозначни (моносемантични) и вецейзначни (полисемантични) слова

& 278.2. Слова з єдним значеньом єст релативно мало**.** Таки напр. слова: *студня, шопа, хлїв, аколь/фанг; панталони, рекла; павучайка, утикач; транзистор, магнетофон, автобус* и др. Вельо вецей єст вецейзначни слова.

& 278.3. Кажде вецейзначне слово ма свойо *основне* значенє и *продуктни* значеня. Слово з основним значеньом нєпостредно указує на даєден предмет, дїю, прикмету: *ручка* (часц цела)*, кошиц* (жито, траву)*, чарни* (чарней фарби).

Продуктне значенє маме теди кед ше назва єдного предмета пренєше на други предмет. Продуктни значеня воламе и *пренєшени* значеня. Вони указую на предмет нє директно, алє прейґ даєдних поровнаньох, асоцияцийох: по подобносци вонкашнєй форми, функциї и других асоциятивних вязох:

основне значенє:	продуктне значенє:
глава як часц цела	**глава** на машинох и под.
ручка як часц цела	**ручка** на справох
шапка на главу	**шапка** на колєсу и др.
калап на главу	**калап** на столней лампи,
калап слунечнїку и под.	
кросна за тканє	**кросна** на бициґли (рам),
	кросна ролї (рам), **кросна** дзвона
злат(н)и „зоз злата”	**злат(н)и „**барз добри, мили”.

& 278.4. Велї нови значеня наставаю у цеку историйного розвитку. Спочатку ше напр. хасновали основни значеня *ручка, глава, калап, шапка, кросна,* а як ше з часом зявйовали нови предмети у хасноваю, основни значеня ше преширйовали и на нїх: *ручка*, *глава* и др. на справох, *кросна* на бициґли и ролї итд.

Прикмети ше дакеди преноша зоз живого на нєживе **(плани чловек „**нєдобри чловек” и **плана жем „**нєродна жем”) и зоз нєживого на живе (**злат(н)и персцень „**персцень зоз злата” и **злат(н)и чловек „**барз добри чловек”*).*

& 278.5. У предходних пасусох наведли зме нови значеня хтори створел народ. Їх тиж творя и писателє. Напр. Г. Костельник у идилским венцу „З мойого валала” похасновал слово **ясна** зоз значеньом „буґни на тлачарки” (часц тлачацей машини хтора витлука зарно зоз жита, хтора „жува” снопи):

Ясна *страшни зос гурчаньом клаше отлукую,*
сламу длугу з окруцаньом льехко вируцую, ...

& 278.6. Основни значеня нє завиша од контекста, док продуктни значеня барз од нього завиша. Напр. кед повеме **Автобус ше виврацел,** значенє виреченя каждому ясне, алє кед повеме **Хлапец ручку зламал**, слухач порозуми слово **ручка** аж кед ше цалком уклопи до бешеди, кед похопи о ким одн. о чим бешеда: чи хлапчик зламал руку, чи дахто зламал ручку на млїнчку и под.

Гомоними

& 279.1. Гомоними (homos „исти” + onyma „мено”) то слова хтори маю исту форму, алє розлични значеня. Лексични гомоними наставаю на вецей способи:

1. Єдно вецейзначне слово може ше розпаднуц на два розлични значеня: два значеня єдного слова нательо ше з часом оддаля же ше почню похопйовац як два слова и часто лєм етимолоґийна анализа може утвердзиц їх исте походзенє. Напр.:

Прикметнїк **людски** розпаднул ше на значеня: 1. „тот цо припада людзом” (напр. *людски род)* и 2. „цудзи, хтори припада цудзим людзом” (тото друге слово пишеме зоз **ц:** *люцки)*, напр.: *люцки ствари, люцки дзеци.*

Прикметнїк **шветски** ше розпаднул на значеня: 1. „тот цо ше одноши на швет” (з тим значеньом нєшка найчастейше хаснуєме форму *шветови)* и 2. „бридки, нєприємни, нєдобри” (пише ше зоз **ц***)***,** напр. *на чудо швецке.*

Таки гомоними ище: **поп „**паноцец” и **поп „**верхнї сноп на марадику”, **Крачун „**Рождество” и **крачун „**ядловец хтори ше квеци на Вилїю”, **Циґанка „**Ромкиня” и **циґанка** (часц кудзелї)**, печац** (на документу, писму) и **печац** (за печацованє, мальованє).

2. а) Два домашнї слова можу ше у цеку розвитку язика поклопиц по форми. Так ше поклопели дїєслова **грац** (на музичним инструменту – форма настала од праславянскей форми igrati) и **грац** (зоз цеплоту – тота друга форма настала од праславянскей форми grějati**)**; **виц (**венчик и под.) и **виц „**завивац (о псу и под.)” (перше слово у праславянским язику було зоз гласом **и** (viti), а друге зоз *єри (vyti);* **щипац** (древо зоз шекеру) – од праславянскей форми cěpati и **щипац** (напр. *дим щипе очи*) – од праславянского ščipati.

Даскельо дїєслова ше поклопели по форми кед ше з нашого язика страцел префикс **вз-** одн. початне **в-** того префикса**:** од дакедишнєй форми **взисц** (< *вз + исц) „с.* изнiћи” настала форма **зисц,** хтора постала гомоним зоз дїєсловом **зисц „**зисц долу” з префиксом *з- (< з + исц)*, та тераз гутериме и *Пошати овес уж* **зишол** и *Хлапец* **зишол** *з древа*. Од форми **взлєциц „***с.* узлетети” (< *вз + лєциц)* настала форма **злєциц**, хтора постала гомоним зоз форму **злєциц „***с.* слетети” (< *з + лєциц)*. Так напр. нєшка гутериме: *Чупор вранох* **злєцел** *з поля* (т. є. одлєцел горе, с. *Јато врана је узлетело, Авион је узлетео)* и *Чупор вранох* **злєцел** *на польо* (т. є. спущел ше, с. *Јато врана је слетело на њиву.*

По форми ше поклопели и меновнїки *старосц* „роки живота” *(*од прикметнїка *стари)* и *старосц „*бриґа” (од дїєслова *старац ше)*.

б) По форми ше можу поклопиц и домашнє и цудзе слово. Напр. слово праславянского походзеня **друк** (на селянским кочу) поклопело ше зоз украïнизмом нємецкого походзеня **друк „**друкованє”. Нашо праславянске **копия „**копље” поклопело ше зоз сербизмом-интернационализмом **копия „**дупликат”; нашо **оса** (инсект) зоз сербизмом **оса „**осовина”.

Окремну ґрупу представяю руско-сербски гомоними виведзени з истей праславянскей основи: нашо **запрепасциц „**знїчтожиц” и сербске **запрепасциц „**барз нєсподзивац”, нашо **спори „**швидки”, и сербске **спори „**хтори ходзи або роби помали” и др.

в) Можу ше поклопиц и два цудзи слова. Таки мадяризми **орґони** (множина од меновнїка *орґона „*с. *јоргован*”) и **орґони „**с. оргуље”, напр. у Г. Костельника: *Квитню уж* **орґони***, // квитню и пахаю, // ташки як* **орґони** *// у лугох шпиваю* (Жалосцинки, 29; у першим стиху *орґони* значи квеце, а у трецим стиху – „оргулї”). То тиж и мадяризми **валушни „**способни” *(*напр. *Вон на шицко* **валушни***)* и архаїчне **валушни „**родом оддакаль” *(*напр.: *Вон з того краю* **валушни „**вон родом з того краю”). Тиж так ше поклопел наш стари ґерманизем **руковац „**одходзиц до войска” зоз сербизмом **руковац „**управяц, робиц з машину и под.”; наш стари мадяризем **чайка „**скела (превозне средство на води)” и украïнизем **чайка „**ґалеб”.

& 279.2. Даєдни гомоними *подполни лексични гомоними*: поклопюю ше им шицки форми (**копия „с.** копље” и **копия „**дупликат”: Ґ., Д., Л. *копиї,* А., И. *копию*, мн. *копиї,* Ґ. *копийох* итд.); даєдни *нєподполни лексични гомоними:* нє поклопюю ше им шицки форми *(***грац –** *граєм* и **грац –** *греєм***; копац –** *копем* (кукурицу) и **копац –** *копам* (до лабди**)**.

& 279.3. Лексични гомоними ше у словнїкох звичайно обрабяю як окремни одреднїци означени зоз [1, 2] итд. Напр. у руско-сербским словнїку вони би були так обробени:

грац[1] граєм – свирати

грац[2] греєм – грејати

& 279.4. Исную и *морфолопийни гомоними*. То два слова розличних файтох (меновнїк и дїєслово, меновнїк и прикметнїк и др.) хтори ше у деклинациї, конюґациї и под. поклопюю по форми: **гори** (множина од **гора)** и **гори** (3. ос. єдн. од дїєслова *гориц***);** меновнїк **мац** и дїєслово **мац;** викричнїк **шиц** и дїєслово **шиц;** прикметнїк **били** и перфект **били** (од дїєслова *биц***)** итд.

& 279.5. Гомоними по звучаню маме теди кед ше розлични слова и форми єднак вигваряю (алє ше розлично пишу): слова **плод** и **плот** єднак ше вигваряю бо консонант **д** на концу слова *плод* траци дзвонкосц; инфинитив **буц** по вигваряню ше поклопює з императивом **будз.**

Синоними

& 280.1. Синоними то слова розличного гласового составу, а истого або блїзкого значеня. Напр.: *луки – дєпи*; *муж – чловек – супруг*; *отечество – оцовщина*; *весели – радосни*; *шмели – храбри*; *задуркац* до дзверох – *залопоциц* до дзверох; огень *ше розгорел* – огень *ше розбовчал*; *спреведнуц – окламац*; *зато же – прето же – понеже* и др.

& 280.2. Вецей таки слова блїзкого або истого значеня воламе *синонимска ґрупа* або *синонимски шор.* У єдней синонимскей ґрупи видзелює ше єдно слово хторе найподполнєйше виражує значенє поняца и хторе *стилистично нєутралне.* Напр., початну хвильку гореня знача тоти дїєслова: **розгориц ше, бухнуц, збовчац.** Стилистично нєутралне медзи нїма дїєслово **розгориц ше**, хторе значи „у векшей мири почац гориц”; дїєслово **бухнуц** значи „у хвильки ше розгориц з вибухом диму и пламеня”, а дїєслово **збовчац – „**у хвильки ше розгориц з велькым пламеньом провадзеним з прасканьом”.

& 280.3. Синоними ше можу розликовац по ниянси у значеню або по стилскей офарбеносци.

1. Синоними хтори виражую розлични ниянси у значеню воламе *поняцово* або *идеографични* синоними (*поняцово* ше волаю прето же у сущносци означую *розлични поняца)*. То напр. слова *весели* и *радосни, червени* и *пламенїсти, желєни – жабур(к)ови – жандарови, штранґ* и *паньваш, вяц* и *роштовац* и др.

Прикметнїки **весели** и **радосни** блїзки по значеню, алє виражую заш лєм два розлични поняца. Чловек може буц весели и без окремней причини; вон може буц просто добрей дзеки. Радосни чловек вше ма даяку причину за веселосц, радованє. И вонкашнї знаки веселосци и радосци можу буц исти, алє можу буц и

розлични: радосц може буц и стримана, може ше виражовац напр. лєм у попатрунку. Прикметнїк *весели* може значиц и менєй-вецей стаємну чловекову прикмету, напр., за дакого гуториме: *Вон вше весели*, або: *Вон ма весели вираз твари.* Прикметнїк *радосни* нє значи стаємну прикмету.

За розлику од **червеней** фарби, **пламенїста** фарба ма блядочервену, пламеньову ниянсу. Прикметнїк **желєни** може значиц розлични желєни ниянси, **жабур(к)ови** значи блядо-желєну ниянсу, яку ма жабурина на води, **жандарови** значи цмейшу желєну ниянсу, яку мали униформи дакедишнїх жандарох.

Штранґ и **паньваш** ше розликую по длужини и функциї. Штранґ звичайно кратши (напр. штранґи на штверцох**,** штранґи за вязанє кравох ґу яшльом); паньваш длугоки и хаснує ше напр. за вязанє накладзеного коча, за валянє древа и под.

Дїєслово **вяц** значи пречисцовац зарно з помоцу видуваня, напр. вяц на витре, на витернїци и под.; **роштовац** значи пречисцовац на рошти (през рошту випадує ґаз хтори дробнєйши од зарна).

2. Други тип синонимох то слова хтори означую *єдно исте поняце*, алє ше розликую по стилистичней офарбеносци. Воламе их *стилистични* синоними*.* То напр. слова *спреведац – циґанїц*; *нос – нозґер*; *пальци – пазури*; *глава – боґля*; *спац – здихац*; *украднуц – списац – злопчиц – зґемахтовац* и др. При таких синонимских ґрупох єдно слово вше *стилистично нєутралне*, одн. може го похасновац у каждим стилу. У наведзених ґрупох стилистично нєутрални слова *спреведац, нос, глава, спац, украднуц*, а їх синоними стилистично офарбени: дїєслово **циґанїц** характеристичне за бешедни стил и виражує увредлїву ниянсу; меновнїк **нозґер –** пейоративне слово; меновнїк **боґля „**глава” – гандруюце и увредлїве слово (гвариме напр.: *Кед ци дам по тей твоєй боґлї!)*; дїєслово **здихац „**спац” звичайно хаснуєме як гандруюце слово; дїєслова **списац, злопчиц, зґемахтовац** характеристични за бешедни стил.

& 280.4. Поняцово и стилистични синоними нє може строго розгранїчиц, бо вони барз часто и поняцово и стилистични. Напр. дїєслово *спреведац* нє вше значи исту дїю як дїєслово *циґанїц.* **Спреведац** може и зоз словами (т. є. гуториц нєправду) и з поступком (напр. пожичиц, а нє враціц пенєжи), а **циґанїц** значи лєм „гуториц нєправду”, одн. спреведац зоз словами. Дїєслово **украднуц** може похасновац за кажду крадзу, а синоними **списац, злопчиц** и **зґемахтовац** звичайно знача украднуц дробнєйшу ствар хтору може источасно и скриц (до кишенки и под.); алє нє гуториме же дахто *списал, злопчел* або *зґемахтовал* камион, конї и под. Значи же тоти два шори синонимох источасно и поняцово и стилистични синоними.

& 280.5. Синоними нє можу буц розлични файти словох, напр. меновнїк и прикметнїк (*шмелосц* и *храбри*), присловнїк и прикметнїк (*задармо* и *безплатни*) и под.

& 280.6. Слова подполно истого значеня воламе **лексични дублети**. Таки напр. заменовнїки **хтори/котри,** применовнїки **опрез/напрез**. То тиж и велї нашо слова з карпатскей и їх пари з новей лексики (**бизовно/сиґурно, квартель/стан, купель/баня, дробизґ/живина** и др., оп. & 258.7. и & 268.1-268.37).

Синоними и лексични дублети чежко подполно розгранїчиц. Часто даєдни пари на перши погляд дублети, алє у їх хасноваю заш лєм исную мали розлики. Напр. форму применовнїка **опрез** младши хасную, частейше як форму **напрез,** у синтаґмох зоз значеньом места пред будинком, установу *(*напр.: *Позберали ше* **опрез** *валалскей хижи*; старши би поведли: *Позберали ше* **пред** *валалску хижу);* нашо карпатске слово **фаркаш** и литературне (восточнославянске) **вовк** означую исту животиню, алє слово *фаркаш* при поєдинцох старшей ґенерациї, хтора хаснує обидва тоти слова, виволує представу чогошик страшнєйшого як слово *вовк*.

& 280.7. Синоними наставаю на вецей способи:

1. Чловек ше намага у уж познатих предметох и зявеньох найсц нови прикмети. За таки нови (одн. одкрити) прикмети вон твори и нови слова. Напр., нашу планету чловек перше волал **жем**, а кед одкрил же жем округла, та почал хасновац и вираз **жемова куля.**

2. Попри домашнїх словох примаю ше цудзи. Так зме у карпатскей лексики попри словох праславянского походзеня прияли и даєдни мадяризми, ґермализми и др.: попри словох **село „**валал” и **место „**варош” (хтори маме зачувани лєм у народней поезиї) прияли зме мадяризми **валал, варош**; попри **щесце** старши дакеди хасную и мадяризем **серењча,** а попри слову **нїтка** и нєшка хаснуєме нємецко-мадярску пожичку **цверна.**

По приселєню прияли зме вельке число сербизмох и др. хтори у бешедним и литературним язику часто хаснуєме паралелно з нашима словами з карпатскей лексики. То напр. пари (и шори) карп. **бизовни** и серб. **сиґурни/циґурни,** карп. **жедляр** и серб. **станар**; карп. **поживлєнє,** серб. **храна** и восточнославянске **пожива;** карп. **дробизґ** и серб. **живина;** карп. **єлефант** и серб. **слон;** карп. **ставец** и серб. **зґлоб; порция** и серб. **порез; сабол** и нєм. **шнайдер; виход** и цсл. **восток** и други слова хтори зме уж наведли у пасусох & 250.4. & 258.7. & 268.1 – 268.37.

Медзи такима парами єст вельо *лексични дублети*: карп. *дробизґ*/серб. *живина,* карп. *бизовни*/серб. *сиґурни* и др.

Сербски пожички часто єднозначнєйши и прецизнєйше виражую поняца як домашнї слова. Таки напр. сербски интернационализем **елиса** (на авиону) попри нашим **фуркадло** (хторе значи и елису авиона и фуркадло хторе ше у загради окруца на витре).

3. У рижних стилох исти предмет ше дакеди наволує на рижни способи. Так у каждодньовей бешеди гуториме **задармо** (напр. *уход, превоз и под. задармо),* а у урядовей бешеди – **безплатно, безплатни** *(*напр. *безплатни уход, превоз и под.);* у бешеди гуториме **папригар,** а у урядових документох и под. пишеме **продукователь паприґи;** у бешеди **пусти дзеци**, а у фахових текстох **воспитно запущени дзеци** итд.

4. Окремну файту синонимох представяю диялектни слова и їх пари у литературним язику. Таки напр. пари у сербским язику: покраїнске *ардов* (хаснує ше у Бачкей) и литературне *буре,* покраїнске *баз* и литературне *зова,* покраїнске *мука* (хаснує ше у Далмації) и литературне *брашно* и др.

Понеже коцурска лексика у одношеню ґу керестурскей нє диялектна (оп. & 270.7), керестурско-коцурски пари можеме тримац за *териториялни* синоними. То напр. пари: кер. **бухти –** коц. **пампушки,** кер. **череґи –** коц. **геровци,** кер. **аколь –** коц. **фанґ,** кер. **жовти –** коц. **жолти** и др. (оп. 320.1 – 320.4).

5. У одредзеним контексту єдно слово може буц синоним другого зоз хторим иншак нє ма семантичну вязу. То *контекстуални синоними.* Напр. у народней писні

Уж би я бул блазен до тей води скакац, // пре дзивчатко люцке **дробни рибки лапац**

вираз *дробни рибки лапац* значи „задавиц ше” (стих значи: я нє шалєни же бим пре люцке дзивче скочел до води и задавел ше). Медзитим, вон лєм у тей писні синоним дїєслова *задавиц ше.*

Таки приклад маме и у роману „Гриц Бандурик” М. Ковача-Ш. Гудака: *Поля ше куря, чекаю же би их ґазда* **шкрабал** *по хрибце, а ту тоти политичаре видумали войну.* Слово *шкрабац* ту синоним словом *обрабяц*, *орац* и под., алє ше воно индзей з тим значеньом нє хаснує.

& 280.8. **Надпомнуце.** Термини *синоним* и *синонимия* хаснує ше нє лєм у лексикольоґиї, алє и у морфольоґиї, словотвореню и синтакси. У морфольоґиї маме напр. синонимию припадкових законченьох (*при мо***їм** *старш***им** *братови – при мой***ому** *старш***ому** *братови)*, у словотвореню синонимию суфиксох и префиксох (*вилєц-***и-***ц* и *вилєт-***ну-***ц***; с***кричац* и **за***кричац),* у синтакси – синонимию велїх словозлученьох, типох виреченьох и др. (*бешедовац* **о даким** и *бешедовац* **за дакого***,* причиново виреченя зоз злучнїками **бо, прето же, понеже** и др.).

Антоними

& 281.1. Антоними то слова з процивним значеньом. То **прикметнїки:** *глїбоки – плїтки, широки – узки, високи – нїзки, далєки – блїзки, верхнї – сподньо, моцни – слаби, вельки – мали, чежки – лєгки, весели – жалосни, здрави – хори, оштри – тупи, богати – худобни, пахняци – шмердзаци; добри – нєдобри, опасни – безопасни;* **присловнїки:** *вчера – нєшка, горе – долу, далєко – блїзко, на лїво – на право, напредок – назадок, вшадзи – нїтдзе, нука – вонка;* **меновнїки:** *сивер – юг, горучава – жима, шор – нєшор, здравє – хорота, будучносц – прешлосц, младосц – старосц, война – мир, питанє – одвит, активносц – пасивносц, симпатия – антипатия***; дїєслова:** *почац – закончиц, привезц – одвезц, войсц – висц, уключиц – виключиц, брац – давац, билїц ше – чарнїц ше;* **применовнїки:** *зоз – без, над – под, понад – попод;* **словка:** *гей – нє.*

& 281.2. Як и синоними, и антоними муша припадац истей файти словох*:* то, як видзиме з наведзених прикладох, найчастейше прикметнїки, меновнїки, дїєслова и присловнїки. Найвецей антоними маю прикметнїки.

Антонимни пари нє маю слова з конкретним значеньом (*дом, стол, мур)*, числовнїки, векшина заменовнїкох, прикметнїки хтори означую фарби (окрем *чарни – били, цми – ясни).*

По структури антоними можу буц: **а)** виведзени з розличних кореньох: *радосц – жалосц, горе – долу;* **б)** виведзени з истого кореня: *закриц – одкриц.*

Ономастика

& 282.1. Ономастика (< греч. onomastike „схопносц давац мена”) то конар науки о язику хтори виучує власни мена (людзох, животиньох, местох итд.).

Под назву *ономастика* подрозумює ше и вкупносц шицких власних менох. Кед напр. повеме: *Мнє барз интересує руска ономастика,* то значи: мнє барз интересую руски власни мена.

& 282.2. Ономастика ма вецей конари: *Антропонимия* або *антропонимика* виучує власни мена людзох, *топонимия* або *топонимика* – власни мена ґеоґрафских обєктох, *гидронимия* або *гидронимика* (як часц топонимиї) – мена рикох, озерох и под., *зоонимия* або *зоонимика* – власни мена животиньох, *астронимия* або *астронимика* мена нєбеских целох.

Антропонимия

& 283.1. Антропонимия (< греч. ántrhropos „чловек” и ónyma „мено”) то конар ономастики хтори виучує мена людзох: власни мена, презвиска, назвиска и псевдоними.

Руска антропонимия

& 283.2. У предхристиянским чаше нашо давни предки (одн. Славянє вообще) мали лєм по єдно мено (нє мали и презвиско). У тим давним чаше родичи виберали своїм дзецом таки мена з хторима виражовали характеристични прикмети дзецка **(Груби, Чарноглави, Билан „**били”**)** або свойо жаданя же би им дзецко було вельке **(Величко),** красне **(Краснец),** добре **(Друг),** здраве и моцне **(Дуб)**, мудре **(Мудрик)**, шмеле итд. Даєдни мена давани дзецом же би их охраньовали од зла, хороти и под.: **Баран, Вовк, Медведз, Страх** и др.

По приманю християнства церква место поганских менох почала запровадзовац мена святих – греческого, латинского и гебрейского походзеня. Алє предхристиянски мена з тим нє були подполно вируцени з хаснованя.

& 283.3. Власне мено часто нє було достаточне за подполне идентификованє одредзеней особи, та себе людзе почали давац и индивидуални назвиска. Тоти нови мена давани по менох родичох (напр. того и того

син), а часто характеризовали своїх ношительох и по вонкашнїм випатрунку, нукашнїх прикметох, занїманю, територіялним або етнїчним походзеню, соціялним положеню итд. По др П. Чучкови, уж у 13-14. вику велї Славянє попри власних менох мали и индивидуални назвиска. „Велї з тих индивидуалних назвиских познєйше постали нашлїдни назви, особено при маєтнєйших людзох, а под час правней стабилизациї презвискох, хтору витворйовала державна администрация, були уведзени до ранґу урядових назвох, т. є. презвискох. На териториї Австро-Угорскей конєчна правна стабилизация презвискох ше окончовала на основи декрета цара Йозефа II од 1. новембра 1780. [Декрет] претаргнул спонтани пременки у обласци назвискох и утвердзел de iure тото цо було найдзене 1780. року de facto. Пременки хтори ше одбули после того, були нєважни ....”

По др П. Чучкови, руски презвиска у тим чаше уж були досц стабилизовани. Чучка то подкрипює и з резултатом анализи керестурских и коцурских презвискох од 1770. и 1970. року, хтору окончел Симеон Сакач, а хтора „указала очивисну стабилносц презвискох бачванских Руснацох за остатнї 200 роки”. Прето декрет Йозефа II нє мал векши уплїв на стабилизацию руских презвискох.

& 283.4. При урядовим мененаню нєшка на перше место кладземе особне мено, а вец презвиско: **Петро Дудаш, Мария Надь.** У документох (особних картох, пасошох) на перше место ше кладзе презвиско. На оца указуєме з ґенитивом мена: *Петро* **Владимира** *Дудаш, Мария* **Янка** *Надь.* (При Восточних Славянох на оца ше указує зоз суфиксом хтори ше додава на оцово мено (патронимски суфикс) **-ович** (за хлопски дзеци) и **-овна** (за женски дзеци): *Пйотр Иван-ович Бродский, Анна Иван-овна Бродская)*, або (од власних менох на **-а) –** зоз суфиксом **-ич** (за хлопски дзеци) и **-ишна** (од власних менох на **-а***: Александр Никит-ич Толстой, Галина Никит-ишна Толстая.)*

& 283.5. У каждодньовей бешеди особи часто место з презвисками наволуєме з назвисками (*Петро* **Иванов** место *Петро* **Дудаш(ов)***, Маря* **Андришкова** место *Маря* **Надьова***)*, а дакеди, пре точнєйшу идентификацию, ґу презвиску додаваме и назвиско: *Петро* **Дудаш-Иванов***, Мария* **Надь(ова)-Андришкова.**

Власни мена

& 284.1. По др Павлови Чучкови, Руснаци 70-их рокох мали коло 50 хлопски и коло 50 женски мена у активним хасноваю.

& 284.2. У нашей карпатскей ономастики найчастейши власни мена календарски-церковни (греческого, латинского и гебрейского походзеня).

Хлопски мена: **Адам** (< ст.гебр. „чловек”), **Антон/Антонь** (од римского мена Antonius)*,* **Ананий** (< ст.гебр. „бог був милосердни”), **Андри** (< греч. andreios „шмели, храбри”*,* **Василь** (< греч. basileus „цар”), **Грицо** (< *Григорий* < греч. grêgoreô „нє спац, пилновац”), **Данил** и **Данко** (< ст.гебр. „мой судия Бог”), **Дюра** (< греч. geôrgos „землєдїлец”)*,* **Илько** (< *Илия* < ст.гебр. „Яхве – мой Бог”)*,* **Кирил** (можлїве од греч. kyrios „пан, владар”), **Мафтей** (< ст.гебр. „дар бога Яхве, божи чловек”), **Микола** (< греч. Nikolaos < nikê „побида” и laos „народ”), **Митро** *(*< греч. Dêmêtrios, Dâmâtâr – Деметра = богиня плодносци и землєдїлства), **Осиф** (< ст.гебр. „Бог умножи, дода”), **Павло** (< лат. paulus „мали”), **Петро** (< греч. petra „скала, стина”), **Михал** (< ст.гебр. „подобни, ровни Богови”, **Мишка** (< *Михал),* **Софрон** (< греч. sôphrôn „розумни”, **Ферко** (< *Франтишек, Франьо),* **Шимко** (< *Симко* < *Симон* < ст.гебр. „тот цо слуха”)*,* **Штефан** (< греч. stephanos „венєц”), **Юлиян** (< Julianus „Юлиюсов” (присвойни прикметнїк од мена Julius)), **Яков** (< ст.гебр. „тот цо шлїдзи дакого”), **Янко** (< ст.гебр. „бог Яхве ше змиловал; дар богох, божа благодать”) и др.

Женски мена: **Ана** (< ст.гебр. „грациозносц, миловидносц”)*,* **Агнета** (< греч. agnê „чиста, нєпорочна” або лат. agnus „ягнятко”)*,* **Агафия** (< греч. agathê „добра”), **Гелена** (< греч. helenos „шветло, факля”), **Ката** (< *Катарина* < греч. katharios „чисти”), **Мария** (< ст.гебр. „процивиц ше, одбивац; буц горки” лєбо од єгипетского „любена од Бога”), **Юла** *(< Юлияна < Юлиян* и др.

& 284.3. Даєдни хлопски и женски мена мадярского походзеня: **Шандор** (= *Александер)*, **Ержа** (< *Ержебет),* **Ґабор.**

Найстарши славянски мена, хтори Славянє мали пред християнством у нашей карпатскей ономастики єст мало*:* **Владислав** (од *владац* и *слава*)*,* **Лацко** (< *Ладислав* – од *ладни „*добри” и *слава,* т. є. „чловек добрей слави”).

& 284.4. У новим краю, концом 19. вику, у нашей ономастики зявели ше нови, тиж календарски мена: **Владимир, Любомир, Силвестер, Мирон, Яким; Ирина, Наталия, Павлина, Ксения, Левона** и др. Наведзени мена ше у наших матрикулох зявели аж концом 19. и на початку 20. вику.

& 284.5. У остатнїх деценийох и хлопски и женски мена поставаю ище рижноднєйши: зявюю ше сербски мена **(Боґдан, Боян, Желько, Звонимир, Дарко, Деян, Борис, Ярослав, Златимир, Славко; Снежана, Зденка, Тат’яна, Весна, Ясмина, Саня)** и мена хтори пришли, прейґ сербского язика, зоз Заходу („европски” мена): **Кристиян, Роберт; Адрияна, Андрея, Анита, Ванеса, Даниєла, Мартина, Мелита, Моника, Николета, Силвана, Ґабриєла, Сандра** и др.

Шейдзешатих и седемдзешатих рокох зявели ше и даєдни украïнски мена: **Роман, Игор, Олен(к)а**.

& 284.6. Даєдни нашо стари мена нєшка ше уж нє даваю дзецом: *Ананий, Антон, Василь, Ґабор, Денчи/Дионизий, Єфрем, Мафтей, Мефтодий, Мойсей, Осиф, Самуил, Ферко, Харитон, Шандор; Ержа/Ержебет, Етела, Софрония/Софрона, Юла/Юлияна, Юстина/Юста* и др. Ридки уж и мена *Йовґен, Петро, Феброна, Еуфемия/Фема* и др.

& 284.7. Даєдни стари хлопски мена, окреме їх нєурядово форми або гипокористики престали ше хасновац як власни мена и нєшка их хаснуєме як назвиска або презвиска, або и як назвиска и презвиска: **Адам** (назвиско фамелиї *Киш*), **Грицо** (< *Григорий)* (назвиско фамелийох *Киш* и *Рац*), **Ґабор** (назвиско фамелийох *Тот* и *Тамаш*), **Илько** (< *Илия)* (назвиско фамелиї Рамач), **Палко** (< *Павло)* (назвиско фамелиї *Вислявски*), **Ферко**/**Ферчо** (назвиско фамелиї *Сивч*). Як презвиско ше хасную мена **Микита**, **Шандор**. Як назвиска и презвиска: назвиско **Берци** (фамелиї *Бесеминї* и *Мудри)* и презвиско **Берци;** назвиско **Грицко** (фамелия Бесерминї) и презвиско **Грицко;** назвиско **Давид** (фамелия Бодянец) и презвиско **Давид;** назвиско **Данчо** (< *Данил)* (фамелия Папданчо) и презвиско **Данчо;** назвиско **Лацко** (фамелия Паплацко) и презвиско **Лацко.**

& 284.8. Даєдни нашо мена ше хасную и як власни мена и як назвиска и як презвиска: **Иван** (презвиско)**, Иван** (назвиско за презвиска *Гарди* и *Дудаш)*, **Иван** (мено); **Яким** (найчастейше як мено)**, Яким** (презвиско), **Яким** (назвиско за презвиско *Папуга)*.

& 284.9. Нашо людзе часто маю и по два мена. *Двойни* мена ше зявюю у случайох кед родичи єдно мено даваю дзецку по своєй дзеки, а друге мено даваю пре памятку на дїда, бабу або блїзшу родзину; дакеди два мена вироятно давани и прето же ше родичи и їх найблїзши нє могли зложиц у вибору: єдни сцели єдно, а други друге мено. Наприклад: **Янко – Любомир, Ириней – Силвестер, Мирослав – Симеон, Петро – Силвестер, Ана – Юлияна, Леона – Мелания, Любов – Амалия, Єлена – Мария.** Звичайно ше перше мено хасновало урядово, а у фамелиї ше хасновало перше або друге мено.

Двойни мена маме и у случайох кед родичи виберу дзецку мено странского походзеня (напр. даяке „новотне"), а же би задоволєли и нєписани правила традициї, ґу странскому мену додаваю и церковне. Наприклад: **Синиша – Силвестер, Дамир – Мирослав, Марио – Микола, Мартин – Петро, Бояна – Мелания, Весна – Цецилия, Бернардета – Ирина, Даяна – Ксения, Снежана – Ана.** Странске мено ше звичайно хаснує и урядово и у фамилиї, док церковне остава лєм у кнїжкох кресцених.

& 284.10. Велї мена маю и свойо гипокористични форми: *Владко, Юлинко, Якимчо/Кимо, Мижо, Любко, Мироньчо/Мирко, Йовґенчо/Ґено, Яни, Дюри, Миколка, Василько; Марча, Меланка, Сенка, Наталка, Ганьча, Геленка, Иринка, Фемка.*

& 284.11. Нашо власни мена часто маю урядово форми (**Владимир, Юлиян, Йоаким, Михайло, Любомир, Мирон, Евґений, Силвестер, Гавриїл, Звонимир**; **Мария, Мелания, Ксения, Наталия, Ана, Еуфемия, Цецилия)**, док у каждодньовим живоце хаснуєме їх нєурядово форми (**Владо, Юлин, Яким, Михал, Любо, Миронь, Йовґен, Силво/Силви, Ґабор, Звонко/Дзвонко**; **Маря, Мелана, Ната/Натала, Сена, Ганя, Фема, Цила)**. Даєдни мена маю исту и урядову и нєурядову форму **(Янко, Дюра, Микола, Борис, Гелена**, **Ирина;** мено **Гелена** ше у мишаних штредкох хаснує и у сербскей вариянти: **Єлена)**.

Урядову форму даєдних менох нєшка находзиме лєм у старших матрикулох, напр. церковнославянску форму менох *Янко* и *Дюра*: **Йоан**, **Георгий/Ґеорґий**, мадярску форму менох *Микола*, *Гелена:* **Миклош, Илона.**

Урядово форми менох хаснуєме у документох, алє часто, пре помодносц, и у нєурядових текстох. Напр. написи у руских виданьох часто подписуєме зоз **Йоаким, Михайло, Юлиян, Владимир, Любомир, Мелания, Еуфемия, Цецилия, Наталия, Фебронија, Амалия, Єлена**, гоч бизме ту могли (и нє було би анї кус нєправилно) похасновац нєурядово форми: **Яким, Михал, Юлин, Владо, Любо, Мелана, Фема, Цила, Натала, Феброна, Гелена**.

& 284.12. Анализу менох у Р. Керестуре за 1945, 1955. и 1965. рок зробела Гелена Киш. У шицких трох рокох у Керестуре найфреквентнєйше хлопске мено було **Владимир**. Напр. року 1955. од 63 народзених хлапцох тото мено достали 12 хлапци (19,05%). Фреквентни у тим чаше и мена **Яким, Янко, Юлиян, Михайло** и **Любомир.**

Од женских менох у Керестуре у шицких трох рокох найфреквентнєйше мено **Мария.** Року 1955. од 63 народзених дзивчатох 15 достали тото мено (23,08%). У рокох 1945. и 1955. у Керестуре фреквентни и мена **Мелания, Наталия** и **Ксения.**

До половки 20. вику у Коцуре найфреквентнєйши нашо мена були: **Михал, Микола, Дюра, Йовґен, Янко, Юлиян, Петро, Владимир; Мария, Ана, Мелания, Юлияна, Гелена, Ирина, Павлина, Ксения, Наталия** и даєдни старши мена **(Дионизий, Ката/Катарина).** Илуструєме то на прикладох з коцурских матрикулох (по роботи Снежани Гарди): 1880. року од 58 кресцених хлапцох 16-ме достали мено **Михал** (27%); 1870. року у Коцуре од 71 кресценого хлапца 12 достали мено **Дюра (**26%); року 1880. од 58 кресцених хлапцох аж 20 достали мено **Йовґен** (понад 34%); року 1960. од 23 кресцених хлапцох седемцме достали мено **Микола** (понад 30%); року 1850 од 65 покресцених дзивчатох 26 достали мено **Мария** (40%); року 1845. од 52 покресцених дзивчатох 24 достали мено **Ана** (46%).

У 1945, 1955. и 1965. року у обидвох валалох найфреквентнєйше хлопске мено було **Владимир,** а найфреквентнєйше женске – **Мария**.

Презвиска

& 285.1. Руснаци маю коло 400 презвиска (до того числа нє рахуєме велї вимарти презвиска). На єдно презвиско приходза штреднє коло 75 особи.

& 285.2. Велька векшина наших презвискох принєшена з Горнїци. То потвердзує факт же векшина з нїх маю свойо восточнословацки и закарпатско-украïнски паралели. У валалє Вельке Озоровце у Восточней Словацкей маю таки презвиска: *Арваї, Балоґ, Баран, Боднар, Буша, Варґа, Гайдук, Горняк, Ґуляш, Давид, Данчо,*

Дюрко, Зупко(ва), Кандрач, Канюх, Катона, Катринчак, Кашаї, Киш, Коваль, Ковач, Когут, Колесар, Кочиш, Лукач, Миклош, Надь, Новак, Рац, Римар, Роман, Сабадош, Сабо/Сабол, Сакачи, Семан, Симко, Стричко, Такач, Тамаш, Тимко, Тот, Фаркаш, Фекете, Фечо, Финдрик, чельовски, чизмар, Шолтес, Штефанко, Югас, Яким.

Др. П. Чучка наводзи тоти закарпатско-українски паралели: *Арва, Балінт, Балоґ, Барна, Вашаш, Вереш, Гайнал, Деметер, Дудаш, Кіраль, Кіш, Маґоч, Майорош, Мелеґ, Мікловш, Молнар, Надь, Орос, Пап, Рац, Сабадош, Сабо, Сакач, Такач, Феєш, Фекете, Шандор* и др..

З Горнїци вшелїяк походза и презвиска виведзени з топонимох сиверовосточней Угорскей: **Абоді** (од Abód), **Бодваї** (од Bodva), **Винаї** (од Vinna), **Ерделї** (од Erdély)**, Кашаї** (од Kassa), **Мункачи** (од Munkács)**, Рускаї** (од Ruszka) и др.

& 285.3. Даєдни презвиска настали уж у Бачкей. То презвиско *Лалицки (*од назви валала *Лалит*ю при Керестуре*)*, можебуц и *Керестурик* (и на Горнїци єст валали з меном *Керестур*, та тото презвиско нє мушело настац у Бачкей*).* Нового походзеня и презвиска *Прегун* (сербске)*, Среча* (сербске), *Влах* (слово *Влах* значи „Румун”).

& 285.4. Руснаци маю и вельо вимарти презвиска. М. Жирош у своєй книжки „*Бачванско-сримски Руснаци...”* (294-296. б.) лєм у Керестуре наводзи коло 200 таки презвиска. То напр.: *Бакош, Банди, ... Белейовски, Берзак, Берсаков, Билуґа, Бланар, ... Богачек, Бодольчин, Бодон, Бодянски, Болдис, ... Бревак, Бубалко, ... Калапош, Капцар, Керестеш, Керуби, Кищак, Кишґертель, Кишимре, ... Клиновски, Ковальовски, Коканда, Коморак, Конешек, Копас, ... Костюк, Кот, Кремницки, Крижа, Кундрат, Кузман, Кунц* и др.

& 285.5. Понеже ше жителє Керестура и Коцура приселєли з розличних територийох, у їх бешеди, як зме уж констатовали, єст мали розлики. Розлики исную и у їх ономастики: попри презвискох заєднїцких и Керестурцом и Коцурцом єст досц презвиска характеристични лєм за Коцур лєбо лєм за Керестур.

Заєднїцки обидвом местом презвиска: *Бесерминї, Гарди, Горняк, Дорокази, Дудаш, Иван, Канюх, Киш, Колєсар, Кочиш, Маґоч, Микловш, Молнар, Мученски, Надь, Няради, Орос, Пап, Папуґа, Рац, Сабадош, Сабо, Семан, Стрибер, Хромиш, Чакан, Шанта, Югас* и др.

Лєм за Керестур характеристични презвиска: *Афич, Баран, Барна, Белак, Биркаш, Бодваї, Бодянєц, Варґа* (у Коцуре *Варґа* мадярске презвиско)*, Венчельовски, Вереш, Винаї, Гарвильчак, Гайдук, Гербут, Грубеня, Гудак, Ґаднянски, Джуджар, Джуня, Еделински, Ежденци, Емейди, Ерделї, жирош, Катона, Кашовски, Кирда, Костелник, Латяк, Лїптак, Мелеґ, Микита, Мудри, Надлукач, Надьмитьо, Панкович, Папгаргаї, Пастернак, Пашо, Рацпети, Сеґеди, Сивч, Силадї, Стричко, Такач, Тиркайла, Фа, Фейди, Фечо, Хованєц, Хома, чапко, чернюш, Шайтош, Шимко, Шовань, Штранґар, Шугайда* и др.

Лєм у Коцуре єст, напр., тоти презвиска: *Брундза, Буша, Зубко, Каменїцки, Кандрач, Кулич, Кучмаш, Мали, Малїк, Москаль, Планкош, Полдруги, Сабодайко, Сендерак, Скубан, Шарик, Фейса* и др.

З часом даєдни коцурски фамелиї прешли до Керестура, а даєдни керестурски прешли до Коцура. Прето ше даєдни коцурски презвиска зявели у Керестуре *(Скубан)*, а даєдни керестурски у Коцуре *(Фа, Чапко).*

& 285.6. До других наших местох Руснаци ше селєли углавним з Керестура и Коцура, та у тих местох презвиска мишани: и керестурски и коцурски. Даєдни места маю и свойо характеристични презвиска (напр. у Дюрдьове: **Мункачи, Дула, Баков**), алє то вироятно дакедишнї керестурски або коцурски презвиска хтори у Керестуре и Коцуре познєйше вимарли.

& 285.7. До даєдних сримских местох (Митровица, Привина Глава, Бикич) колонисти ше присельовали директно з Горнїци. Прето тоти места маю свойо характеристични презвиска, напр.: *Щурук, Лабош, Михняк, Страценски, Дупаль, Рогаль, Гнатко, Жмура, Сидор* и др.

& 285.8. Даєдни нашо фамелиї маю лєм єдно фамелийне мено, одн. маю лєм презвиско, а нє и назвиско. Воно им и урядове и нєурядове мено. Напр. лєм презвиско (по М. М. Кочишови) маю фамелиї: *Балїнт, Бодваї, Брундза, Бульчик, Буша, Вадаски, Гаврильчак, Гудак, Ґнип, Джуджар, Каменїцки, Кандрач, Кашаї, Кучмаш, Лендєр, Лїкар, Лїптак, Маґоч, Майхер, Малїк, Микита, Мученски, Паланчаї, Пастернак, Планчак, Провчи, Пушкаш, Регак, Роман, Силадї, Скубан, Стрибер, Стричко, Тимко, Фейди, Хрин, Чакан, Шанта, Шарик, Штранґар, Шугайда* и др.

Медзитим, велї фамелиї маю *презвиско* (то їх урядове мено) и *назвиско* (з хторим их у каждодньовим живоце волаю). За даєдни презвиска вяже ше лєм єдно назвиско, за даєдни два, а за даєдни по три и вецей назвиска. Назвиска *Ґалуска, Илько, Масного* вяжу ше лєм за єдно презвиско: *Ґалуска* то назвиско фамелиї з презвиском *Фа*, *Илько/Ильков* – назвиско фамелиї з презвиском *Рамач,* а *Масного* назвиско фамелиї з презвиском *Жирош.*

Окреме ше по числу назвискох видзелюю презвиска: **Гарди** (7 назвиска маю тото презвиско)**, Дудаш** (6 назвиска)**, Киш** (8 назвиска)**, Надь (**8 назвиска), **Пап** (7 назвиска), **Рац** (6 назвиска)**, Сивч** (7 назвиска), **Чижмар** (6 назвиска). Презвиско **Киш** маю напр. фамелиї з назвисками: *Адам(ов), Арсим(ов), Грицо(в), Ґали(йов), Дюрик(ов), Медєши/Медєшов, Ондер(ов), Филїпков;* презвиско **Надь** фамелиї з назвисками: *Андришко(в), Бандурик(ов), Джамбас(ов), Єва/Євов, Макаїчка/Макаїчков, Надьмишка/Надьмишков, Пошґар(ов), Янов.*

& 285.9. Даєдни фамелийни мена ше хасную и як презвиска и як назвиска, т. є. єдним фамелийом су презвиска, а другим – назвиска. По др П. чучкови кажде седме фамелийне мено єдним фамелийом служи як презвиско, а другим як назвиско. Таки презвиска одн. назвиска: *Андич, Берци, Бобик, Бурян, Бучко, Вереш,*

Горняк, Ґвожджак, Дайко, Иван, Колєсар, Корпаш, Лукач, Малацко, Мудри, Сабол и др. Напр. **Ґвожджак –** презвиско и **Ґвожджак –** назвиско фамелиї з урядовим презвиском *Лазор*, **Иван –** презвиско и **Иван –** назвиско фамелийох *Гарди* и *Дудаш* итд.

& 285.10. У старих документох находзиме даєдни презвиска хтори ше нєшка хасную лєм як назвиска*: Бруґош*, *Гомза, Ґеци, Катончик, Мудранчик, Шокец.* Дакедишнє презвиско **Бруґош** нєшка назвиско фамелиї **Будински,** презвиско **Катончик** нєшка назвиско фамелиї **Катона, Гомза** нєшка назвиско фамелийох **Гаргаї, Папгаргаї** и **Костел(ь)ник)** итд.

& 285.11. Даєдни презвиска маю свою урядову (у документох) и нєурядову форму (хтору хаснуєме у бешедним язику). Нєурядова форма ше гласово розликує од урядовей (викривена є, поєдноставена и под.). Напр. презвиско **Гаврильчак** то урядова, а **Гарвильчак** нєурядова форма; **Молнар –** урядова, а **Монар** нєурядова форма; **Сабо** урядова, а **Сабол** нєурядова; **Шош** урядова, а **Шовш** нєурядова форма; **Нота** урядова, а **Новта** нєурядова форма итд.

& 285.12. Шицки презвиска маю и свою нєурядову – присвойну форму на **-ов**, з хтору ше баржей наглашує припаднос одредзеней фамелиї. Форми на *-ов* ше хасную у каждодньовей бешеди. За хлопох ше у бешеди хасную и урядово и нєурядово форми: гутори ше и **Янко Ковач** (урядова форма) и **Янко Ковачов** (нєурядова форма)**,** и **Дюра Тиркайла** и **Дюра Тиркайлов.** За жени ше найчастейше хасную нєурядово форми: **Ганя Ковачова, Маря Тиркайлова**.

Презвиска на **-ски** за хлопох ше частейше хасную у урядовей форми, ридше у нєурядовей на **-ов:** частейше ше гвари **Владо Будински**, ридше **Владо Будинсков.**

За жени ше презвиска на **-ски** у бешеди хасную у форми на **-ова** и на **-ого: Ганя Будинскова** и **Ганя Будинского, Левона Копчанскова** и **Левона Копчанского.** У литературним язику „помоднєйша" форма на **-ова** (**Левона Копчанскова)** од форми на **-ого (Левона Копчанского).**

& 285.13. Найвецей нашо презвиска виведзени зоз славянских основох (коло 75%), менєй их єст мадярского походзеня (коло 25%). Маме и даскельо нємецки презвиска **(Арт, Еслер, Майхер)** и презвиска нєясного походзеня **(Джуджар, Джуня, Цупер).**

& 285.14. Ґу славянским презвиском рахуєме тоти цо виведзени з праславянских основох **(Ковач, Лїкар, Дїтко, Мельник, Новак, Поляк** и др.) и велї презвиска виведзени од християнских менох (**Давид, Гарвильчак** *(< Гавриїл),* **Иван, Микита, Петько** *(< Петро)* и др.), а тиж и з других основох хтори Славянє прияли после праславянского периоду (напр. зоз старих ґерманизмох: **Дротар, Римар)**.

& 285.15. Презвиска тей ґрупи виведзени зоз слїдующима суфиксами :

-(а)йла: *Беґайла, Тиркайла, Манойла*;

-ак/-як: *Белак, Гудак, Ґвожджак, Ждиняк, Кузмяк (од мена Кузма), Красуляк, Латяк, Лїптак, Новак, Поляк, Ходак* („тот цо добре ходзи" або „валалски заступнїк")*, Червеняк*;

-аль: *Бобаль, Москаль* („Московян, Рус")*, Коваль, Рогаль* („тот цо ма роги");

-ан: *Скубан (< скубац), Мовчан* (од закарпатского *мовчан < мовчати „*буц цихо")*;*

-ань: *Дюрань, Лацкань, Петрань, Янкань*;

-ар/-яр: *Боднар* („гордовар")*, Дзвонар, Козар, Колєсар, Кухар, Лїкар, Олеяр, Римар*, *Солонар (< солонина „*сланїна")*, Соляр*;

-ач: *Ковач, Пляскач, Лукач*;

-аш/-яш: *Илияш, Корпаш*;

-ей: *Маслей;*

-еня: *Грубеня;*

-ец/-єц: *Бодянєц, Хованєц*;

-ик/-їк: *Бандурик, Бобалїк, Бобик, Керестурик, Голик, Ванчик* (*< (И)ванко), Красник, Малїк, Мельник* („тот цо мелє, млїнар"), *Насцик* (од мена *Настя, Анастазия), Анчик*;

-ин/-їн: *Янканїн, Хромишин* (познєйше *Хромиш)*;

-ич: *Аладич, Афич/Гафич* (од мена *Гафия), Ґолович (< голова, глава), Кулич;*

-ка: *Дзвонарка, Полївка, Сцеранка, Сопка, Ящурка*;

-ки: *Каменїцки, Лалицки*, *Пастовнїцки (< пастовнїк „*пастир");

-ко: *Андришко, Бошко, Букатко* (од закарпатского *букатка „*мали фалаток дачого")*, Бучко, Василько, Волчко, Врецко, Гнатко (<* од мена *(И)гнат), Грицко (<* од мена *Гриц, Григорий), Демко (*од мена *Демко, Демян), Дїтко, Дюрко, Журко* (од архаїчного *зажуриц ше „*застарац ше")*, Задрепко/Задрипко* (од закарпатского *задрипати „*завлачиц"), *Зубко, Илько, Паплацко, Петько (< Петро), Ройко, Русинко, Синко* (од мена *Сенько, Семен), Сопко* (познєйше *Сопка), Сорочко (< сорочка „*кошуля"), *Стричко, Тимко, Хлєбашко, чапко, Шимко, Штефанко*;

-няк: *Горняк, Михняк*;

-ник/-нїк: *Костелник, Колїмажнїк*;

-ов: *Митров (< Митро, Дмитрий), Хрустов, Цинґельов, Ящуров;*

-ович: *Павлович, Панкович* (од мена *Панько/Пантелеймон* або *Панфилий), Попович, Симунович, Тодорович*;

-овски: *Михальовски, Русковски, Чельовски*;

-ски: *Абрагамски, Аврамски, Бесерминьски, Бодваньски, Будински, Вислявски, Еделински, Загорски, Копчански, Мученски, Перунски, Салонски, Турински, Шепински*;

-ук/-юк, -ух/-юх: *Перепелюк; Канюх*;

-чак: *Бабинчак, Бурчак, Катринчак, Планчак, Гарвильчак*;

-чик: *Арвальчик, Балащик, Боднарчик, Бруґощик, Катончик, Сабадощик, Штефанчик*;

-чо: *Адамчо, Данчо (< Данко), Иванчо.*

Найвецей презвиска виведзени зоз суфиксами **-ар/-яр, -ко** и **-ски.**

& 285.16. Други презвиска з тей ґрупи:

а) З власних менох: *Яньо, Давид, Деметер, Иван, Катрина, Кузма, Лазор, Микита (< Никита), Роман, Саламун, Сидо, Сима (< Сима, Симеон), Тома, Хома (< Тома), Семчешен* (< *Семчишин* од мена *Симчиха* „Симкова жена”) и др**.**

б) З общих меновнїкох и других словох: *Баран, Биндас, Бурян* „коровче, ґаз”), *Гайдук, Голуб, Когут, Колода (< колода/клада* „греда”)*, Оченаш, Папуґа, Пастернак, Подоба, Сокол, Хрин, Чакан, Чобан*; *Гарди, Мали, Мудри, Полдруги, Гирйовати*

& 285.17. **Мадярски** презвиска и назвиска часто мож препознац по форми. Велї ше закончую на *-ош, -аш/-яш, -еш/-єш, -ань, -аї* и *-и/-ї:*

а) -ош: *Ґайдош, Жирош, Майорош, Сабадош, Шайтош, Лабош;* назвиска: *Бруґош, Биялош*;

б) -аш/-яш: *Биркаш, Ґуляш, Ґубаш, Дудаш, Биркаш, Балаш, Кучмаш, Пельваш, Пушкаш, Тамаш, Чордаш*;

в) -еш/-єш: *Вереш, Кетелеш, Кечкеш, Феєш*;

г) -ань: назвиска: *Живань, Ержань*;

ґ) -аї (суфикс *-аї* значи походзенє з места, краю)**:** *Арваї, Бодваї, Винаї, Кашаї, Макаї, Паланчаї. Салонтаї*;

д) -и/-ї (и тот суфикс значи походзенє)**:** *Абоґї, Бесерминї, Ґеремберлї, Ежденци, Ерделї, Дорокази, Емейди, Медєши, Мункачи, Радванї, Сеґеди, Силадї, Уйфалуши*

& 285.18. Даєдни презвиска маю ґрупу **-ов:** *Новта, Микловш, Шовш* (у урядових документох на сербским язику тоти презвиска ше пишу без **-в-:** *Нота, Миклош, Шош).*

Досц часто мадярски презвиска и назвиска маю у своїм гласовим склопу консонанти **ґ, д**’ (у пасусох & 304.3,2, & 307.4, уж зме гварели же ше тоти консонанти часто зачували у мадяризмох): *Балоґ, Варґа, Ґовля, Бруґош, Ґабор, Ґайдош, Ґрайцар, Маґоч, Мелеґ; Лендєр, Надь, Силадї, Медєши, Абоґї.*

& 285.19. Векше число мадярских презвискох (ридко и назвиска) зложени з двох компонентох: першу компоненту у нїх представяю мадярски презвиска *Киш, Надь* и *Пап*, а другу компоненту – назвиска або други основи мадярского або руского походзеня:

а) Кишґеци (< *Киш + Ґеци),* **Кишмитро** *(< Киш + Митро),* **Кишпетьо** *(< Киш + Петьо),* **Кишюгас** *(< Киш + Югас);* назвиско **Кишмишка** (< *Киш + Мишка);*

б) Надьлукач/Надлукач (< *Надь + Лукач),* **Надьмить**о (< *Надь + Митьо),* **Надьфеї** (< *Надь + Феї);* назвиско **Надьмишка** (< *Надь + Мишка);*

в) Папандриш (< *Пап + Андриш),* **Папгаргаї** (< *Пап + Гаргаї),* **Папданко** (< *Пап + Данко),* **Папдюрдес** (< *Пап + Дюрдес)*.

Ридки други зложени мадярски презвиска и назвиска: *Рацпети*, *Рацмишка*, *Сабодайко*, назвиско *Чижмарянка.*

& 285.20. Даєдни мадярски презвиска достали руски суфикс, та ше и мадярска и руска форма хасную як два презвиска, або ше форма з руским суфиксом хаснує як назвиско:

-чик: презвиска *Балаш* и *Балащик,* презвиско *Катона* и назвиско *Катончик*, презвиско *Сабадош* и назвиско *Сабадощик*;

-(и)чка: презвиско *Макаї* и назвиско *Макаїчка;*

-ски: презвиска *Бесерминї* и *Бесерминьски, Ґадняї* и *Ґаднянски, Бодваї* и *Бодваньски*.

& 285.21. Дзепоєдни презвиска виведзени з руским суфиксом од других мадярских основох (нє од презвискох або назвискох): **-ски:** *Еделински, Мученски, Кашовски* (од менох валалох и др.)*;* **-ка:** *Кошарка;* **-ко:** *Палко* (од мена *Пал).*

& 285.22. Даєдни презвиска мадярского походзеня по значеню одвитую нашим назвиском и презвиском славянского походзеня. Напр. презвиско **Керекярта** значи исте цо и **Колєсар, Сакач** значи исте цо и **Кухар, Кечкеш** (мадь. kecske „коза”**) –** исте цо и **Козар;** назвиску **Ґалуска „**конар” одвитує презвиско **Фа** (мадь. fa значи „древо”)**,** назвиску **Масного –** презвиско **Жирош** (мадь. zsiros „масни”**).**

Даєдни таки презвиска вироятно настали под час правней стабилизациї презвискох у Австро-Угорскей, кед ше презвиска и мена националних меншинох часто у урядових документох прекладали на мадярски язик. Так **Ґалуска** преложене на **Фа, Масного** на **Жирош** итд. Потедишнї презвиска **Ґалуска, Масного** предлужели ше хасновац як назвиска фамелийох з презвиском **Фа, Жирош**. Презвиска **Сакач** и **Кухар, Кечкеш** и **Козар** ше хасную нєзависно єдно од другого, одн. єдни фамелиї маю презвиско *Сакач*, а други *Кухар,* єдни маю презвиско *Кечкеш,* а други *Козар.*

& 285.23. Нашо презвиска и назвиска, як и презвиска и назвиска других народох, настали: з назвох предметох, занїманьох (дїялносцох), топонимох, етнонимох, з власних менох, з назвох животиньох и рошлїнох, з назвох прикметох и др.

а) Презвиска и назвиска з назвох предметох: **Биндас** (< *? бинда „*пантлїка”), **Галушка** (од нємецкого Galle „кулька”), **Замешка, Зубко, Каменїцки, Ключковски, Колїмажнїк** (од меновнїка *колїмаж „*масц за подмасцованє кочох и под.”), **Колода** (< *колода/клада „*греда”), **Бобалїк, Бобаль, Бобик** (шицки три од *боб*), **Врецко** *(< врецко „*мех”), **Ґвожджак** (< *гвозд),* **Малїк** (< *малик „*задня часц шиї”), **Пасулька, Полївка** *(< полївка „*юха”), **Рамач** (< *рамач „*палїчка за набиванє пушкового праху до пушки”), **Сметана** (< *сметана „*шметанка”*)*, **Сорочко** (< *сорочка „*кошуля”), **Стричко** (< *стричка „*пантлїчка” або *стрико „*бачи”), **Сцеранка** (< *сцеранка „*файта єдзеня з цеста”), **Цмар**.

б) 1) З назвох занїманьох: *Гудак, Дротар, Войвода*, *Калапар, Коваль, Колєсар, Костелник* („церковнїк”), *Кухар*, *Кушнїр*, *Лїкар, Мельник* („млїнар”), *Пинтер* („гордовар”), *Соляр, чижмар, Штранґар, Дзвонарка, Пастовнїцки* (< *пастовнїк „*пастир”)*, Попович, Шолтис (< солтис „*валалски старшина, биров”).

2) з назвох дїялносцох: *Пляскач.*

в) З топонимох: *Керестурик, Лалицки, Маковицки* и др. (оп. и мадярски презвиска на **-аї** и **-и/-ї** под & 285.17).

г) З етнонимох: *Поляк, Рус, Русинко, Шокец* („Горват”)*, Влах* („Румун”)*, Москаль.* („Рус”)

ґ) З власних менох: *Лазор, Микита, Саламун, Роман* и др.

д) 1) З назвох животиньох и птицох: *Баран, Волчко* („вовк”), *Голуб, Єленко, Зазуляк (< зозуля „*куковка”), *Качур, Когут, Папуґа* („папаґай”)*, Пергач, Перепелюк* („препилка”), *Сокол, Цап* („козак”)*;*

2) з назвох рошлїнох: *Бурян* („коровче, ґаз”), *Пастернак, Хрин, Чакан* („дикинь”), *Ґалуска* („конар”)*, Шафран.*

3) З других меновнїкох: *Оченаш.*

е) З назвох прикметох:

1) З прикметнїкох: *Гарди* („красни”)*, Мали, Мудри, Хроми;* назвиска: *Лиси*, *Жимни, Шути/Шутого* („безроги”), *Боси/Босого, Груби/Грубого, Красни/Красного, Масни/Масного*.

2) Други презвиска и назвиска хтори знача прикмету: **Бучко** (< ? *буча „*кричанє”), **Гирйовати** („нєровни” < *гиря)*, **Голик** („голи, тот цо нїч нє ма”), **Журко** (< *за-журиц ше „*за-старац ше”), **Неваляни, чапко** (< *чапкий „*сцели, вредни”), **Червеняк, Чернюш** (од *чарни)*.

є) З числовнїкох: *Полдруги***.**

ж) З других файтох словох: *Гопцуп.*

& 285.24. **Назвиска** ше виводза з истима суфиксами як и презвиска. Медзитим, цо ше дотика походзеня, назвиска маю свою специфичносц: медзи нїма єст лєм 15% мадярского походзеня (од презвискох 25% мадярски). То и розумлїве, бо презвиска реґуловала держава и церква, а назвиска нїяким правилом нє подлєґовали.

& 285.25. Назвиска хтори маю прикметнїцку форму хасную ше у форми номинатива – за хлопа*:* **Боси, Красни,** и у форми ґенитива хлопского роду – за особи хлопского и женского роду и за дзеци: **Босого, Красного.** Напр.: сушед **Лиси/Лисого –** сушеда **Лисого,** дзецко **Лисого;** бачи **Шути/Шутого –** андя **Шутого,** дзецко **Шутого** итд**.**

& 285.26. И велї назвиска, як и презвиска, характеристични лєм за Коцур одн. лєм за Керестур. Лєм у Керестуре находзиме, напр. тоти назвиска: *Бадарка, Бандурик, Бириня, Бобик, Бруґош, Галушка, Гомза, Груби/Грубого, Гуздер, Ґажи, Ґалуска, Дзвонарка, Дюренца, Дюрча, Илько, Козар, Красни/Красного, Лиси, Мидя, Мия/Мийов, Палко, Сеґеши, Ситкар, Цмар, Янов* и др. За Коцур характеристични назвиска: *Войвода, Ґабор, Ґали, Дайко, Живань, Курти/Куртого, Пипаш, Чонка* и др.

Топонимия

& 286.1. *Топонимия* або *топономастика (*< греч. *topos „*место*” и ónyma „*мено*”)* то конар ономастики хтори виучує топоними – ґеоґрафски назви. Топонимия ма свойо узши конари: *оронимия* виучує *ороними* – мена елементох жемового релєфу (горох, долїнох и под.), *гидронимия* виучує *гидроними* – назви водових обєктох (рикох, озерох, морйох и под.), *ойконимия* виучує *ойконими* – назви населєних местох, *урбанонимия* виучує *урбаноними* – назви нукашньоварошских и нукашньовалалских обєктох (улїцох, квартох и под.), *етнонимия* виучує *етноними* – назви жительох населєньох, крайох, жемох.

У границох єдного ґеоґрафского обєкта часто єст микрообєкти (напр. у границох єдного хотара – часци хотара, мости, драги, пещери, розвалєнїска, студнї и под.. Їх назви – *микротопоними* тиж предмет виучованя топонимиї.

Термин *топонимия* значи и вкупносц шицких топонимох єдней териториї, напр. *топонимия Войводини* то шицки ґеоґрафски назви на териториї Войводини, *топонимия Керестура* – то шицки назви улїцох, долїнох, часцох хотара и др. у Керестуре.

Кед ше жемово ґеоґрафски обєкти виучую як часц векшей планетовей системи, вец ше вони наволую *ґеонимі* (Мешацово обєкти ше наволую *селенонимі,* а обєкти на Марсу – *марсионимі).*

& 286.2. Топонимия нам часто дава важни податки о историї язикох и народох. Вона нам одкрива розлични етнїчни пасма єдней териториї и часто представя єдине жридло информацийох о вимартих язикох и

народох. Напр, велї балкански топоними походза з розличних индоевропских язичних пасмох тей териториї. Даєдни назви походза з предславянского периоду (з часу кед ше Славянє ище нє приселєли на Балкан). То напр. мено рики **Дунай** (од келтского Dánuvius). Тота основа постої и у других индоевропских язикох: староиндийске dánu- значи „чечносц”, авестийске dánu- значи „рика”, осетинске don тиж значи „рика” (од того осетинского слова походзи и назва рики *Дон).* Першобутна назва Беоґраду була Singidunum – то келтске мено (dunum значи „варош”).

Предславянски и гидроними **Пива**, **Тара** и **Дрина.**

З часу кед Стари Греки сновали свойо колониї по Ядранским морю остали велї топоними греческого походзеня: **Ядран –** од назви венециянского варошу **Адриа** (дума ше же сама назва етрурского походзеня); мена островох **Брач, Хвар, Вис** и др.

Велї топоними на Балкану латинского походзеня (цали Балкан був дакеди под Римским царством). То напр. назва **Срим**, хтора походзи од Sirmium – мена велького римского варошу на месце нєшкайшей Сримскей Митровици, хтори препад у 4. вику, а на тим месце остало славянске населєнє коло церкви св. Димитрия; по тей церкви и населєнє достало назву Митровица.

Од Франкох нам остала назва **Фрушка гора** (од назви франкских племенох *Фруги*).

По приселєню Славянох на Балкан зявели ше и славянски топоними: **Бачка –** од слова *бач „*житель горского пастирского населєня”. Слово існує и у мадярским: bacs „югас, овчар”. Мено **Суботица/Соботица** походзи од славянскей назви *соботка „*место дзе ше всоботу отримує вашар”; од *соботка* настала мадярска форма Szabadka (саме слово *собота/субота* то гебрейска назва шестого дня у тижню). Стари славянски топоними то и мена варошох **Зеница** (назва настала од форми *базеница* з одпаданьом початного *ба-,* а *базеница* настало од *база „*габза”*),* **Фойница** (од меновнїка *хвоја „*ядловцово, игелкасте древо”*,* **Дубровник** (од прасл. dobrъ „лєс”*).*

Даєдни назви остали од влашских (румунских) пастирох, хтори у штреднїм вику зоз своїма стадами часто преходзели з краю до краю. Таке напр. мено гори **Дурмитор**, хторе значи „место дзе пастире з овцами ноцую” (од румунского dormitor, а тото од латинского dormire „спац”).

Зоз турского часу (14-19. вик) остали тиж велї назви: **Балкан** од тур. balkan „прикри гори оброснути з лєсом”. Мено перше значело лєм балкански горски венєц, а познєйше постало и назва териториї (пред турским часом Балкан мал античне мено Haimos). Мено **Сараєво** походзи од турского saray „будинок у хторим ше находзи турски уряд, управа” (у турским слово персийского походзеня), **Авала** од турского havale „прикрина гори” (у турским арабского походзеня). **Тузла** по турски значи „варош солї”. У Войводини турского походзеня топоними **Оджак** (од турского hocok vokr), **Каравуково** (од турского kara vokr) и др.

& 286.3. За виучованє прешлосци Руснацох топонимия тиж ма важну улогу. На основи писаних документох давно утвердзене з хторих крайох ше нашо стари приселєли до Бачкей. Тото исте, гоч нє з таку точносцу, мож утвердзиц и на основи топонимох. У наших народних писньох Гнатюков Етноґрафски зборнїк т. 9. зачувани назви вецей населєньох и даєдни други топоними **(Дунай, Тиса)** зоз нашого старого краю – сиверовосточней Угорскей**.** То напр. мена: **Дринов** (у писньох ч. 25*,* 41: *Од Дринова до Дринова, // дзе ми стої карчма нова),* **Капущани** (у писнї: *А я хлапец Капущань, нє мам жену лєм сом сам),* **Тренчин** (у писньох ч. 119, 139, 146: *Шугаю з Тренчина, з чарнима очима, // вера бим за тобу* **Дунай** *прескочела, // Дунай прескочела,* **Тису** *преплївала, вера бим ци, чадо, загинуц нє дала)*, **Будзин** *(*= Будим, часц Будапешту, у писнї ч. 22: *Ишол жолнїр* (= вояк) *з Будзина, // нєсол меду и вина*), **Мильов** (у писнї ч. 23: *Ей, а там далєй при Мильове // шедзи Ганьча у гинтове).*

Даєдни топоними зоз ширшей териториї: **Прага** (у писнї ч. 21, у стиху: *Идзем на вашар до Праги, // уж я свой товар послала),* **Краков** *(*у писнї: *Идзе баран по мосце, // нєше дудви на хвосце, // „Дзе ти идзеш, баранє?” // „До Кракова, мой панє”.*

У пасусу & 285.2 гварели зме же и даєдни нашо презвиска настали з топонимох Горнїци: **Абоґї** (од Abód), **Бодваї** (од Bodva), **Мункачи** (од Munkács)**, Рускаї** (од Ruszka) итд.

На основи топонимох можеме заключиц и кеди настали даєдни нашо народни писнї: тоти у хторих ше споминаю топоними з Горнїци, розуми ше, настали пред приселєньом, а тоти цо ше у нїх споминаю валали *Керестур, Коцур, Дюрдьов* и др. – настали у Бачкей (напр. у писнї ч. 170: *Моя мац ме мала, жалошнє ховала, // а тераз ме вона до Коцура дала).*

& 286.4. За виучованє прешлосци наших валалох значну улогу ма *микротопонимия*. Напр., назва керестурскей улїци **Маковски шор** по Г. Костельникови настала од назви *Макайовски шор*, а тота назва настала по фамелиї *Макаї*, хтора дакеди бивала на тим шоре. Назва керестурскей долїни **Цегляри** тиж гутори о прешлосци Керестура: у тей долїни, по традициї, нашо стари копали глїну за печенє цегли на будованє керестурскей церкви. Часц керестурского хотару ґу Кули и Вербасу вола ше **Била**; вона настала од виразу Bella puszta „Белова пустара” одн. „пустара власнїка Бели”. **Косанчич,** валал медзи Керестуром и Савиним Селом, Керестурци дакеди волали **Рискаша,** а Коцурци **Рискашарня:** на тим месце дакеди був маєток на хторим ше садзела рискаша.

Лексикоґрафия

& 287.1. Лексикоґрафия то теория и пракса составяня словнїкох. Исную розлични типи словнїкох.

Описни словнїки

& 287.2. У описних словнїкох значеня словох єдного язика ше описую зоз словами того истого язика. Ґу толкованьом значеньох ше найчастейше даваю вирекеня-илустрациї зоз творох писательох, з народних писньох и под. Описни словнїк одражує словнїков состав язика на одредзеней етапи його розвитку.

Попри значеню словох, у описних словнїкох обично ше наводза характеристики вигваряня и место акцента, ґраматични и стилистични прикмети слова, типични фразеолоґийни вирази у хторих ше воно хаснує. Ридше ше даваю етимолоґийни, историйни и други податки.

& 287.3. Описни словнїки можу буц нормативни и нєнормативни. У нормативних описних словнїкох вибор словох и податки о нїх даваю ше строго у складу зоз иснуюцима язиковима нормами. Точнєйше, до нормативних словнїкох уноша ше єслова и форми хтори прилапени з нормами литературного язика. Задаток нормативного словнїка – же би бул приручнїк зоз култури бешеди. Нєнормативни описни словнїки представяю скарбнїцу бешеди. Їх циль же би описали цо векше количество словох єдного язика у одредзених часових граніцох.

& 287.4. У каждим язику перше нєобходне позберац шицки слова до єдного описного словнїка (лєбо до прекладного словнїка яки бул Вуков *Српски рјечник*, у хторим сербски слова потолковани одн. преложени на нємецки и латински); на основи шицкого позбераного лексичного скарбу єдного язика лєгчейше писац други типи словнїкох.

& 287.5. Окремни тип описного словнїка то такв. *тезаурус.* Вон одражує шицок словнїков состав єдного язика, єдного памятнїка писменосци або єдного писателя: сучасни слова, архаизми, неолоґизми, бешедни слова, пожички, диялектизми и др. Тезаурус то нєнормативни словнїк.

& 287.6. Приклади з описних словнїкох:

Речник српскохрватскога књижевног језика (у шейсцох томох, виданє Матици сербскей и Матици горватскей, 1967-1976):

пре́длог *(*ек. и ијек.; ијек. и пријѐдлог) *м* **1.** *изложено мишљење, препорука да се нешто учини, како да се нешто реши.* Ниједан приједлог није био паметан. *Шен.* Почну се договарати кога ће за барјактара. Падају разни предлози. Свако предлаже својега. *Вујач.* **2.** грам. *непроменљива реч која се налази испред именица и замеиица, и исказује различите односе између њих и субјекта и других речи у реченици:* из куће, у кућу, пред кућом, на кући, над кућом, у јесен, с тобом итд. Изр. **изнети (поднети, учинити)** ~ *предложити нешто;* **повући** ~ *одустати од онога што се предложило.*

прѐдложак, -ошка м *оно што служи као образац, узорак, модел.* – Поменуте драме јамачно нијесу његово дјело, већ пријеписи из још старијих предложака. *Водн.* Прегледајући ову збирку можемо констатовати да углавном садржи три врсте сликарских предложака. *НИН 1959.*

предложѐник, -ица м *онај који је предложен за неку службу, дужност, част, кандидат.* – Чујем да ће ... [папа] Климент IX напокон именовати кардиналом ... предложеника вашег величанства. *Кум.*

предло̀ж(љ)и, -а -о *који се може предложити.*

предло̀жити, прѐдложим сврш. **1.** *учинити, ставити, изнети предлог.* – Сети се ћата ... да се ... покојни кум звао Вукадин па предложи да то име даду детету. *Срем.* Сигурно [би] стара предложила да одемо на шетњу. *Нех.* **2.** *поднети, предати написмено.* – Уручи ми декрет којим ми се налаже ... да предложим исправе за одмјерење мировине. *Ђал.*

& 287.7. Описни словнїк нашого язика випатрал би так (скраценя за прикладами знача тексти з хторих тоти приклади вжати; скраценє *Ред.* значи же приклад дала редакция словнїка):

видавац -ам нєзак. **1.** (з обєктом и без обєкта) *врацац дакому часц з уплаценей суми пенєжу, врацац „кусур”.* – Тарґовец ше помилєл кед ми видавал дробни. *Ред.* У дутяну дакеди нє видаваю людзом, алє им место дробних даваю ширки, жувача и под. *Ред.* **2.** *охабяц упечаток, виражовац (о одредзеней ниянси фарби, звука).* Поп ю [жену хтора нє знала чи ше одац] послал до дзвонара да єй дзвонар дзвонї, а вона да слуха яки дзвон будзе глас видавац. А єй глас таки бул, так єй дзвон видавал: Идз [одай ше] за Палка, идз за Палка. *Етн. 30, 205.* Платно на електричней шветлосци видавало єдну ниянсу фарби, а на дньовей шветлосци другу. *Ред.* **3.** *давац од себе силу, моц, плод.; випущовац зоз себе состойки.* – [Файти хмелю] позного дозреца ... за нас лєпши и вецей видаваю [як вчасни]. *РК 1927.* Кед ружа перши раз отквитла, треба ю оштуцовац на пейц ока, бо кед ше то зроби вец нам ружа видава ище лєпши квити. *РК 1927.* Цегла соль видава. *Ред.* **4.** заст. *трошиц пенєжи.* Кажди наш валал видава рочно два три милиони динари вецей пре облєчиво дзивчатох як други валали, хтори на дзивчатски шмати нє троша тельо. *РС 1949.* Наша церква ище ма длуства, та чи нам вредно на гочцо пенєжи видавац? *Г. Кост.* Бо худобни гоч є хроми, гоч слути, // за гонведа добри будзе гоч яки. // А богати лєм так дава, а дава, // зоз кишенки стотинарки видава. *Гнатюк IX.* **5.** арх. *одавац.* – Гибай, церо [дзивко], гибай дому, // видавам це за Яничка, // за велького розбойнїчка. *Гнатюк IX.*

стан *х* **1. а)** *общи обставини, положенє у хторим ше дахто або дацо находзи.* – Стан у держави барз чежки. *Ред.* Тарґовище ше находзело у хаотичним стану. *Ред.* **б)** *одношенє, становиско, розположенє ґу дакому.* Медзи двома жемами бул напарти стан. *Ред.* **в)** *форма, зявенє у хторим ше дахто або дацо находзи.* Материї зоз хторих цела составени находза ше у черствим, чечним або ґазовитим стану. *Ред.* Кажда точка на жемовей поверхносци у стану мированя забера одредзене положенє. *Ред.* **г)** *количество, велькосц дачого.* Вивидзоваче дознали числови стан нєприятельских єдинкох. *Ред.* **2.** заст. **а)** *дружтвене пасмо.* Французка революция зровнала шицки стани народу. *РК 1935;* **б)** *дружтвена ґрупа.* Людзе ше сликовали: дїдове, легинє,

дзивчата – кажди стан окреме. *РК 1928.* **в)** *професия, заніманє.* Людзе спочатку полюбя свой стан, званиє (роботнїк, земледїлец, майстор), а нафришко го занєдзбаю ..., меняю звания стани. *РК 1927.* **г)** *дружтвене положенє.* Дворянє заберали високи стани. *Ред.* ◊ ***буц у стану*** *мочи*

Прекладни словнїки

& 287.8. У прекладних словнїкох слова єдного язика толкую ше одн. прекладаю зоз словами-еквивалентами другого язика. Прекладни словнїки найчастейше двоязични, алє можу буц и тро- и вецейязични. „*Приручни терминолоґийни словнїк сербскогорватско-руско-украïнски”* Миколи М. Кочиша – троязични. Тиж и Вуков „*Српски рјечник”:* у нїм слова сербского язика потолковани на нємецким и латинским язику.

Кочишов троязични терминолоґийни словнїк:

ветрењача витерняк -ка, витернїк -ка — витряк -ка
ветрић витрик -ка — витерець -рця, витрець
ветров витров — вітровий
већати радзиц ше -дзим ше — радитися
веће рада — рада
в. Извршно рада Вивершна — рада Виконавча
В. народа Рада народох — Рада народів ...
већина векшина — більшість -шості
већином найчастейше, звичайно, у векшини (случайох) – здебільшого
вечан, вечит вични — вічний
вече вечар -ра — вечір -чора
вечност вичносц — вічність -ності

& 287.9. До прекладних словнїкох спадаю и **фахово** словнїки. Вони ше пишу за окремни фахи: технїку, спорт, медицину итд. З нїх вихабени *общи* термини – слова хтори ше хасную у каждодньовей бешеди и хтори заєднїцки шицким фахом (кед же нє маю даяке узке значенє). Найважнєйши фахово словнїки руского язика тоти:

1. Словнїки терминох за основну школу Миколи М. Кочиша и Дюри Варґи (Нови Сад, 1969-1970). То словнїки за слїдуюци школски предмети: математику, физику, историю, ґеоґрафию, биолоґию, хемию, музичне вихованє, подобово вихованє, общетехнїчне образованє. Кажди словнїк ше состої з дох часцох: сербско-рускей и руско-сербскей. У каждим словнїку єст приблїжно 600-2800 термини. Приклад з тих словнїкох наведли зме под .....

2. Пейцязични (сербско-мадярско-словацко-румунско-руски) словнїки за штредню школу з фаховим унапряменьом (Нови Сад, 1980-1981) за петнац розлични фахи: правни, електротехнїчни, польопривредни, медицински, хемийно-технолоґийни, транспортни, економски и тарґовински, древообробни, металски, културолоґийно-уметнїцки, поживови, здравствени, будовательни, педаґоґийни, туристично-погосцительни, за информатику и орґанизацию роботи. Наслови словнїкох глаша: **Школски речник за польопривредну струку.** Завод за издаваньє уџбеника, Нови Сад, 1980, 70; **Школски речник за саобраћајну струку.** Завод за издаваньє уџбеника, Нови Сад, 1980, (Приклад з того словнїка наведзени у пасусу & 267.1)

3. Словнїк биолоґийних терминох Янка Д. Раца (приклади з того словнїка наведзени под & 267.1).

Правописни словнїки

& 287.10. Правописни словнїки нам даваю податки як ше слова и даєдни їх чежши форми правилно пишу одн. як нє треба же би ше писали. Звичайно ше правописни словнїки даваю на концу приручнїкох з правопису. Таки словнїк маме и на концу „*Правопису руского язика”* Миколи М. Кочиша (зоз гвиздочку * означени у нїм нєправилни форми):

автомат, -та, *лок*. у автомату ...
аґрар , -ра, *лок*. о аґраре ...
адреса, -си (* атрес, * адрес) ...
азбестни, -на, -не (*и* **азбестови**) п. 23, 1.
активист(а), -та (ти) ...
актуални, -на, -не (* актуелни) ...
апетит, -та (*и* -ту*), лок.* о апетиту ...
батощок, -щка, *мн.* батощки, -щкох *и* **батожок,** -жка, *мн.* батожки, -жкох
Београд, -ду (*и* -да), *лок.* у Београду *(и* -дзе)
* **бизовно**, *оп.* **напевно, сигурно**

Фразеолоґийни словнїки

& 287.11. У фразеолоґийних словнїкох позберани фразеолоґийни вирази єдного язика. У єдноязичних (описних) фразеолоґийних словнїкох значеня виразох ше перше толкую (на истим язику), а вец ше илуструю з прикладами.

Єст и двоязични фразеолоґийни словнїки: у нїх ше кажди фразеолоґийни вираз єдного язика преклада з одвитуюцим виразом другого язика.

Фразеолоґийни вирази у нашим язику перши систематично почал записовац Микола М. Кочиш. Вон у своєй роботи „*Идиоми и фразеолоґийни вирази"* зазначел коло 500 фразеолоґизми (оп. у кнїжки: М. М. Кочиш: *Линґвистични роботи,* Н. Сад, 1978, 127-138. б.*)*. Наведземе виривок з тей його роботи:

На беса = нач, прецо

На веру (жиц) = брак без винчаня

На високей ноги = добре, розкошно, богато (жиц)

Наврациц воду на свой млїн = робиц на свой хасен

На главу ше видрапац дакому = допивац

Нагнац (нацагнуц) на ценки ляд = спревесц дакого

Нагриза го хробак = знємирюю го чежки роздумованя

Надуц ше = нагнївац ше

На дюґа = нач, прецо

На завадзе (буц) = завадзац

Найсц заєднїцки язик = порозумиц ше, догвариц ше

На карку шедзиц дакому = буц на витримованю, на стараню ...

На край (конєц) швета = далєко

На крачун класки зберац = нєскоро дацо робиц

& 287.16. Описни фразеолоґийни словнїк нашого язика з прикладами випатрал би так:

бог

пре бога милого *барз це (вас и под.) модлїм.* – Дайце, ґазда Тодоре, пре бога милого, даєден ґрайцар. *(М. Ковач)*

ти боже знай *хто зна, то нїхто нє зна.* – Муша [школяре] знац и историю и ти боже знай цо у варошох уча. *(М. Ковач)*

вашар

буц по вараше *буц позно за виправянє даякей гришки и под.* Єст уж и медзи нами хтори су по вашаре *(Руски календар 1929)*

швет

пойсц в швет за очми *без циля пойсц до швета, кадзи очи водза.* – Оцец єй гутори: „Гат добре, дзивко моя, кед ши себе лєм такого вибрала, та лєм ше збер, а идз зоз нїм в швет за очми. Я це нє сцем зоз шлєпим чловеком ..." *(*Етн.)

Приклади з двоязичного школского сербско-руского фразеолоґийного словнїка (*Фразеолошки речник српскохрватског језика (српскохрватско-русински). Нови Сад, 1987):*

капа

капа доле – то уж гей (дацо)
мрка капа – подло ше [дакому] заклада
слаби випатрунки
накривити капу – анї кус ше нє старац
тримац руки у кишенкох
под капом небеском – на тим швеце
пуна капа – уж ми (му и под.) по ґаґор (досц шицкого)
скидати капу [пред ким] – знїмац шапку (калап) [пред даким]

Диялектолоґийни словнїки

& 287.12. У диялектолоґийних словнїкох позберани слова характеристични за єден диялект. Таки словнїк дал записовач нашей народней творчосци етноґраф Володимир Гнатюк на концу Етноґрафского зборнїка XXX (В. Гнатюк третирал наш язик як украïнски диялект). У словнїку єст 900-1.000 за Украïнцох менєй розумлївi слова нашого язика потолковани на украïнским язику.

багінді преру́ціц – перевернутися;
баґре́на (серб. багрена) – акація; ...
баж, баш (серб. баш) – власне, якраз;
ба́йбер (нїм. Barbier) – голяр;
ба́йка – зимовий кафтан;
байу́сі (мад. bajusz) – вуса;
ба́кар (серб. бакар) – мідь;
бака́рни – мідяний;
бамбу́хі – бебехи, тельбухи;
ба́ндур (серб. пандур, мад. pandur) – полїцай; сторож;
ба́нташ (мад. bántás) – образа;
ба́ра (серб. бара) – калюжа, баюра;
ба́р(ем) (серб. бар, барем) – хоч, бодай

ба́рдо – бердо, блят (ткацький); ...

Кнїжка Оксани Тимко „*Ботанїчна и зоолоґийна номенклатура бачванских Руснацох*” (Ужгород, 1998) з аспекта україністики тиж представя файту диялектолоґийного словнїка. У нєй описани нашо назви рошлїнох и животиньох. Напр.:

лампащик Taraxacum officinale Webb ex Wigg. – укр. *кульбаба лікарська.* Од меновнїка *лампаш* (з мадярского lámpás „лампаш”) + деминутивни суфикс -*чик.* Местова назва. Хаснує ше з розличну семантику. У Коцуре лексема *лампащик* ше хаснує лєм за означованє уж преквитнутих квиткох: док рошлїна квитнє – ю волаю *млєчнїк* (поровнай закарпатскоукраїнске *молочник).* Опать ище *гушатково квище, млєчнїк.*

тащок Passer L. – укр. *горобець.* Од *птах* + деминутивни суфикс -*чок.* Ридки приклад кед лексема за означованє цалей класи постава назва лєм єдней файти (Бл 232), алє лєм у вязи з назву тащка може найсц ище даскельо таки приклади. Так у бойковских бешедох *пташок „*тащок” (Он II 160); у южномадярских диялектох madár „птица” тиж ше хаснує и зоз значеньом „тащок” (MNyA 634). З другого боку, у українских диялектох vere’bei(-ko) значи кажду малу птицу (КДА). Таки способ твореня назви вироятно условела обща присутносц тащка у Штреднєй Европи. Лексема – резултат местовей пременки значеня. Опать ище *врабец.*

шитар Libellula L. – укр. *бабка.* У руснацких валалох сиверней Мадярскей записали зме *ситар*, без пременки *с* > *ш*. У словацких диялектох *шитар* (ДзНСтр 192) и *ситар* (Vz 14). Випатрунок кридлох инсекта, окреме їх превидносц и прешитосц крижом, нагадує шитко, цо могло буц мотив за творенє назви...

Опатьце и виривок зоз словнїка восточнословацких диялектох у пасусу & 248.2,4.

Етимолґийни словнїки

& 287.13. У **етимолоґийних словнїкох** толкує ше походзенє (етимолоґия) словох. Ґу словом хтори обрабяю, авторе часто наводза и їх паралели у других зродних язикох.

Етимолоґийни словнїк нашого язика випатрал би так:

билиґевар „тарґовец хтори шицку свою дробну робу ношел у єдней ладички и понукал ю од хижи до хижи, з валала на валал”. „Билиґеваре” у прешлосци були познати у цалей Европи. У Войводини вони свою робу понукали зоз словами: *билиґевар*(*е*)*, билиґевар*(*е*), цо по нємецки (bilige Ware) значи „туня роба” (пред 2. шв. войну у Войводини єден з язикох штредку був и нємецки). Войводянски Серби „билиґеварох” волали *билиґаши*; сербска назва настала тиж од виразу *билиґе варе.*

Слово *билиґевар* ше частейше хасновало у Коцуре, у Керестуре тих тарґовцох волали „босанци”.

кресцанка „барз добра, вредна, педантна ґаздиня (звич. о младших женох и дзивкох)”. Форма х. р. *кресцан* зоз значеньом „християн” зачувана у Гнатюкових записох. Восточнословацке krescan значи „християн”, словацке krest’an – тиж", а krest’anka „християнка”. Нашо *кресцанка* тиж першобутно значело „християнка”, а пременку у значеню (*кресцанка „*християнка” > *кресцанка „*вредна ґаздиня”) можеме потолковац кед нашо слово поровнаме зоз другима славянскима паралелами: етимолоґ П. Скок дава тоти значеня горватского одн. сербского слова *кршћанка:* 1. християнка; 2. католїкиня; 3. супруга, жена. Треце значенє илуструє з прикладом: У Крешеву (Фојница) овако представља муж своју жену: *моја кршћанка.* За слово *крстијан* Скок зазначел и значенє „чловек”, а за форму *кршћана* – значенє „жена вообще”. Русийске *крестьянин „*селян” першобутно значело „християн”. Значенє нашого *кресцанка*, значи, так ше меняло: „християнка” > „жена, супруга” > „барз вредна, педантна ґаздиня”

Сами основи *христ-* и *крест-* истого, греческо-латинского походзеня.

стац „стаяти” праславянске слово, настало од старшей форми *стояц* (псл. stati и stojati)*,* гласова пременка -*оја- > -а (stojati > стац)* характеристична за заходнославянски язики: поль. stać, слц. stáť; у восточнославянских язикох ше ґрупа –*оја*з ачувала: укр. *стояти,* рсй. *стоять.* Од истого кореня и нашо слова: *ставац, стануц, ставец, статок, стан „*стање”*, старчиц* (постало од *статчиц), статочни, стац ше, ставяц, вистац, престац, пристановиц, застановиц ше, станкац, ставиц ше, стань „*пас”; тиж и нови слова у нашим язику: *станїца, пристанїще, становиско* и др.

сурмовац и **сурмуловац „**вельо видумовац, вимагац раз тото раз гевто и при тим ше скаржиц, пофинковац, поплаковац”. Звич. ше такому гутори: *Цо тельо сурму(лу)єш !?* Слово вироятно походзи од *сурма „*файта труби”. Українске *сýрма (*и *сурмá*) означує даскельо файти труби; найчастейше значело „козацка древена труба (з яку ше звичайно трубело пред бойом, т. є. пред нападом на нєприятеля)”; українске дїєслово *сурмити* значи „давац сиґнал зоз *сурму (*т. є. зоз *трубу)”.* Словацке surma значи „труба” и „узбуна, беганїна, панїка”, а дїєслово surmovať окрем значеня „трубиц на *сурми*” ма и експресивне значенє „правиц лярму, галайк”. Польске surma значи „воєна труба”, русийске *сурна* значи „пищалка”.

У нашим язику значенє дїєслова *сурм(ул)овац „*видумовац, скинчац” очиглядно настало од єдного з наведзених значеньох його паралелох: „трубиц на узбуну”, „правиц панїку, галайк”. Нашо предки вшелїяк знали и слово *сурма „*труба”.

По М. Фасмерови слово *сурма/сурна* походзи од турско-татарского surna „пищалка”. У турско-татарским тото слово походзи од персийского surnЊj „шветочна флаута”.

& 287.14. Приручнїк Ю. Рамача за студентох русинистики „*Лексика руского язика”* (1983) з часци тиж етимолоґийни словнїк. Наведземе приклади з глави „*Словнїк рускей лексики”*, у хторей обробена наша карпатска лексика (92-202. бок):

налатац ше „з роботу, пенєжом дацо набавиц, купиц; змогнуц ше”; чес. диял. zlátat’ sa

наламац ше „лєдво ше навикнуц, риши̇ц и под.”; поль. nalamac sie

налпа „маймун; файта малого маймуна”; поль. malpa „маймун” < нєм. Maulaffe „блесан, блезган” // [як синоним ше хаснує сербске *маймун*]

наозай *присл. заст. „*озбильно”; Етн. 30, 173: „чи ти ше шалїш, чи цо то?” „У мнє шали нєт, ту *наозай* идзе шицко.”; слц. naozaj

на орек *присл. заст. „*навше, навики”; **на орек оречни** = исто; Етн. 29, 42: Ровка му гутори: „Заспал ши, вера, заспал, алє *на орек*, лєм да я нє ...”; Етн. 29, 212: Ставайце, браца, а поме отадз док можеме, бо ту останєме шицки *на орек оречни;* всл. na urek, na orek orecni < м. [= з мадярского] *orok* = вични / [руски синоними] **навше** и **навики**

напа (< мапа) *заст. „*ґеоґрафска карта”; чес. mapa – од 1421 [року], поль. mapa < нєм. Mappe (< лат. mappa) // [як синоним ше хаснує сербске] **карта**

& 287.15. Окремна файта етимолоґийних словнїкох то *словнїки пожичкох*. У нашей лексикоґрафиї мали словнїки пожичкох написали вецей авторе: Микола М. Кочиш (*Пожички з мадярского язика у нашей бешеди* (у його кнїжки *Линґвистични роботи, 110-126)*), Дюра Латяк *(Толкови словнїк словох и їх значеньох пожичених з мадярского язика, або прейґ нього* (у кнїжки Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyházienzia 5, 111-165), Юлин Рамач *(Словнїк восточнославянских пожичкох* и *Словнїк сербокроатизмох* – обидва у його приручнїку *Лексика руского язика*), а списки пожичкох у своїх статьох маю и Олекса Горбач (мадярски и други пожички), др Александер Дуличенко (сербокроатизми) и др Иштван Удвари (мадяризми).

Виривок з Кочишового словнїка мадяризмох:

больонґовац, мадь. bolyong, укр. *блукати, бродити, мандрувати.* Нашо хасновањє пожиченого мадярского слова зведзене лєм на неґативне значенє „даремно блукац, робиц чкоду з ходзеньом, рушаньом”. Ридко ше хаснує, а дакеди ище и зоз значеньом „преврацац, шпиртац”.

бонджа, мадь. bandzsa „назрачи”, укр. *косоокий.* У мадь. нєясного походзеня. У нашей бешеди нє ма точне значенє. Хаснує ше як уквилююце слово за женски особи, без прецизного значеня, у кругу значеня словох *дурна, нєдомеркована.*

босорка, мадь. boszorkány, укр. *відьма, баба-яга.* Мадь. слово по походзеню зоз старотурского. У сиверних крайох Мадярскей ше хаснує форма boszorka, з котрей походзи и нашо *босорка.* Преширене є ище у українским и у словацким язику.

бочкора, мн. **бочкори**, мадь. bocskor, укр. закарп. *бочкори (*мн.). У мадярским слово нєпознатого походзеня. У нас з мадярского. Преширене є крем укр. закарпатского ище и у словацким bačkor и ческим bačkora.

Виривок з Рамачового словнїка восточнославянских пожичкох (з приручнїка „Руска лексика”):

ваготна *ридко „*сг. трудна” < укр. *вагітна* / [синоним у народним язику] ***самодруга –*** и лит[ературне] // [у лит. язику и сербске] **гравидна** // [у бешедним язику и] *сг.* **трудна**

ваготносц *ридко „*сг. трудноћа”

вартосц [у старших авторох] „вредносц” < укр. вартість, [у тексту на язичию:] *до половине вартости маетку*

велїчезни „сг. величанствен” < укр. *величезний*

велькоруски (язик) (до 70-их рокох) < укр. *великоруський,* рос. *великорусский* // од 70-их рокох укр. **росийски** // [у бешедним язику и синоним] ***руски***

взагалї *присл. заст. „*сг. уопште” // [у сучасним лит. язику и синоним з язичия] **вообще** < *укр. взагалі*; форми *взагалї* и *вообще* хасновани як дублети, алє *взагалї* до 60-их рокох було фреквентнєйше

взаємни „сг. узајаман” // до 70-их рокох [хасновани и синоним з язичия] **взаїмни**; *присл.* **взаємно //** яз. **взаїмно** *заст.*

вигляд „сг. изглед” < укр. *вигляд* // найчастейши домашнї дублет **випатрунок**

Историйни словнїки

& 287.16. У историйних словнїкох обрабя ше:

1. лексична материя памятнїкох писменосци єдного язика; 2. история словох у цеку єдней одредзеней епохи. Язик тих памятнїкох ше звичайно у векшей мири розликує од сучасного язика: єст у нїм вельо слова и значеня хтори вишли зоз хасновања. Єдно з наших найстарших виданьох то кнїжочка *Заповиданїє господньє*, Нови Сад, 1899*)*. То преклад з церковнославянского або сербского язика на руски єдного апокрифного текста. Кед бизме составели словнїк того виданя, у нїм би ше находзели и таки слова:

вшитки „шицки”: *вшитки да ше помирице*

неваляни „зли, нєдобри”: *приимаце неваляни слова до шерцох ваших*

презаконис „беззаконносц”: *презакония ваша*

слатство „ужиток, сладосц”: *я вам послал кажде слатство жемске*

шветомство „шветово задовольства”: *нье думаце друге льем ... на шветомство гамишне*

Кажде слово ше у словнїку провадзи у його историйним розвитку: наводзи ше кеди ше зявело у язику, яки нови значеня достало, яки значеня стрaцело, як меняло свою форму. Напр., у историйним словнїку нашого

язика за дїєслово *тлачиц* наведли бизме же то праславянске слово (псл. tolčiti), же його першобутне значенє у нашим язику було „ґажиц” (нашо стари напр. гуторели *тлачиц жито*, а то значело „ґажиц зоз коньми жито”). Кед ше зявели тлачарки, дїєслово *тлачиц* достало нове значенє „вршити”. Зоз значеньом „ґазити” нєшка хаснуєме сербску пожичку *ґажиц.*

ИСТОРИЙНА ҐРАМАТИКА

Праславянска гласова система

Вокали

& 288.1. У праславянским язику було 15 вокали: **a, e, i, o,** u, полугласнїки ь (мегки) и ъ (тварди), глас ѣ *(ят)*, глас у *(єри),* назали (носни вокали) ę и ǫ и вокални (складотворни) консонанти ß и Ĺ: ß мегке (ß’) и тварде (ß) и ý мегке (ý’) и тварде (ý). Преднього шора були: **e,** ь, ę, ѣ, i, ß’, ý’; заднього шора: a, o, u, y, ъ, ǫ, ß, ý.

Мегки полугласнїк ь був редуковани (ослабени) вокал **i**, а тварди полугласнїк ъ – редуковани вокал u**.** Полугласнїки були кратши од обичних вокалох.

Глас ѣ *(ят)* ше вигварял подобно вокалу **e**; зависно од того медзи хторима гласами ше находзел, у вигваряню ше могол приближиц ґу гласу **a**, або ґу гласу **i.**

Назали або носни вокали ę и ǫ ше вигваряли през нос: то були гласи **e** и **o** з елементом сонанта **н** на концу: **e**n, **o**n**.**

Праславянски вокални ß и ý були складотворни консонанти: ß ше вигваряло приблїжно як сербске вокалне **р** у словох *трска, врх, врба* и др, а ý приблїжно як ческе и словацке вокалне l у словох vlk „вовк”, plný „полни”, Vltava (рика).

Окрем **a, e, i, o,** u, у праславянским язику, значи, исновали ище 10 вокали: ь, ъ, ę, ǫ, ѣ, y, ß, ß’, ý, ý’.

Консонанти

& 288.2. На початку праславянского периоду консонантна система праславянского язика була єдноставна – мала 15 консонанти: ґамбово b, p, v, m, зубни d, t, z, s, r, l, n, задньоподнєбни g, k, x и нєскладотворне i (j).

У познєйших фазох розвитку праславянского язика у нїм ше зявели нови консонанти, так же на концу праславянского периоду вон мал приблїжно таку консонантну ситему (од 26 гласох): ґамбово b, p, v, m, зубно-ясново d, t, z, s, r, l, n, предньоподнєбни ž, š, č, dz’ (або dž)**,** c’ (або c)**,** d’, t’, s’, l’, n’, r’, задньоподнєбни g, k, x и нєскладотворне i (j).

По даєдних компаратистох праславянски язик мал и консонант dž.

Наш язик ма два консонанти хтори нє исновали у праславянскей системи: гарлово **г** и консонант **ф**; треци могол буц консонант **дж** (кед же нє исновал у праславянским).

Рефлекси праславянских вокалох у руским язику

Рефлекси вокалох a, e, i, o, u

& 289. Вокали a, e, i, o, u у руским язику тиж дали **a, e, и, o, y.** Напр.:
Вокал **a***: bьrati > брац, časъ > час, dati > дац, gora > гора, mati > мац, imati > мац, krajь > край.*
Вокал **e***: desętь > дзешец, jedьnъ > єден, nebo > нєбо, nesti > нєсц, sedmь > седем.*
Вокал i*: biti > биц, piti > пиц, sivъ > шиви, zima > жима.*
Вокал **o***: domъ > дом, godъ > годзина, gvozdъ > гвозд, hoditi > ходзиц, kopь > конь, pol’e > польо.*
Вокал u*: buditi > будзиц, čuti > чуц, duša > душа, suhъ > сухи.*

Полугласнїки

& 290.1. Полугласнїки у праславянским язику були у *моцним* и *слабим* положеню. У слабим положеню були на концу слова, пред складом з твардим полугласнїком и складом з полним вокалом. У моцним положеню були пред складом зоз слабим полугласнїком. Напр., у псл. слову dьnьsь (> серб. данас, рус. *нєшка)* мегки полугласнїк на концу був у слабим, **ь** после n був у моцним, а **ь** после d у слабим положеню; у слову ovьsъ *(> овес) ъ на концу слова було у слабим, а* **ь** було у моцним положеню.

У слабих положеньох полугласнїки ше трацели у шицких славянских язикох. У моцних положеньох преходзели до полних вокалох и давали розлични рефлекси у розличних славянских язикох. Перше ше трацели на концу слова. Єденасти вик – вик траценя полугласнїкох: памятнїки з конца 10. вику чуваю полугласнїки, а памятнїки 11. вику их випущую.

& 290.2. **Мегки полугласнїк** (ь) у руским язику по правилу дал **е**, хторе змегчує предходни консонанти **д, т, з, с, л, н***: lьnъ > лєн, lьgъkъ > лєгки, tьčь > меч, tьnъkъ > ценки, otьcь > оцец, ovьsъ > овес, kopьcь > конєц, pьsъ > пес*, lьstь > *облєсни, osьtъ > оцет.*

У слову *котел (<* псл. *kotьlъ) консонант* **т** опрез **е** нє змегчани.

Вокал **е** ше зявює и як випадни вокал у ґрупох *конзонант + сонант: ogпь > огень, sedmь > седем, osmь > осем.*

& 290.3. У руским язику лєгчейше препознаме слова у хторих був мегки полугласнїк кед их поровнаме зоз сербскима и русийскима паралелами: у сербским язику мегки полугласнїк дал **а,** а у русийским **е.** Значи, кед у єдним руским слове маме глас **е,** у сербским у истим слове глас а, а у русийским глас **е**, вец на месце того руского **е** у псл. язику був мегки полугласнїк. Напр.:

псл.	сербски	русийски	руски
lьnъ >	*лан*	*лен*	*лєн*
lьgъkъ >	*лак*	*легкий*	*лєгки*
mьčь >	*мач*	*меч*	*меч*
kotьlъ >	*котао*	*котел*	*котел*
pьsъ >	*пас*	*пес*	*пес*
otьcъ >	*отац*	*отец*	*оцец*
konьcь >	*конац*	*конец*	*конєц*
čьstь >	*част*	*честь*	*чесц*
lьvъ >	*лав*	*лев*	*лєв*
orьlъ	*орао*	*орел*	*орел*
šьpъtati	*шаптати*	*шептать*	*шептац*

& 290.4. **Тварди полугласнїк** (ъ) у руским язику по правилу давал **о***: sъnъ > сон, tъxъ > мох, vъnъ > вонка* (у нар. писньох зачувана и архаїчна форма *вон*: Гибай, мила, гибай *вон).* Тварди полугласнїк був и у словох *воднє, вошнє, колок* (у суфиксу **-ок***)* и др., тиж и у префиксу **воз-** (псл. vъz-), хтори маме у словох *возрост, воздлуж* и др.

Винїмки: у слову *раж* маме рефлекс **а** *(*псл. rъžь), у слову *диждж* рефлекс **и** *(*псл. dъždь), у слову *нохец* – **е** *(*псл. nogъtь).

И **о** ше зявює як випадни вокал у ґрупох *конзонант + сонант: vetrъ > витор, neslъ > нєсол, vedlъ > ведол.*

& 290.5. У руским язику лєгчейше препознаме слова у хторих був тварди полугласнїк кед их поровнаме тиж зоз сербскима и русийскима паралелами: у сербским язику тварди полугласнїк дал **а,** а у русийским **о.** Кед у єдним руским слове маме глас **е,** у сербским у истим слове глас **а**, а у русийским глас **о**, вец на месце того руского **е** у псл. язику був тварди полугласнїк. Напр.:

псл.	сербски	русийски	руски
sъnъ >	*сан*	*сон*	*сон*
vъnъ >	*ван*	*вон*	*вонка, вон*
mъxъ >	*маховина*	*мох*	*мох* (лєм нашо слово нє значи „*маховина”*, алє „*паперје”).*
ǫgъlъ >	*угаљ*	*уголь*	*угель, углє*

Глас Ѣ (ят)

& 291.1. Глас ят (Ѣ, ě) у праславянским язику *мушел буц єден глас* **е** зоз досц широку и досц лабаву, присподобюющу артикулацию. Вигварянє варировало спрам того пред якима и медзи якима гласами ше ѣ находзело: могло ше приближовац ґу гласу **и** и ґу **а.** *Ят* могло буц длуге и кратке.

Спрам даєдних авторох ě
було дифтонґ ie.

& 291.2. Основна вредносц ята у сербским язику був дифтонґ ie. Вон могол: **а)** страциц першу компоненту и прейсц до **е** (екавски бешеди: *дете*); **б)** ище баржей заврец другу компоненту и дац **и** (икавски бешеди: *дите*); **в)** розвиц першу компоненту и прейсц до подполного дифтонґа (иєкавски бешеди: *дијете*).

У украïнским язику ѣ дало **и** (пише ше **і**)*: dělo > діло.* У церковнославянским язику (у украïнскей редакциї) за ѣ тиж маме **і***: tělo > тіло.*

& 291.3. У руским язику длуге ѣ дало **и** *(směxъ > шмих),* а кратке дало **е** *(lěto > лєто).* Тото правило нє вше дошлїдне. Ят змегчовало предходни консонанти **д, т, з, с, л, н.**

Слова зоз праславянским *ят* найлєгчейше препознаме кед их поровнаме зоз сербскима паралелами: у сербскей иєкавскей бешеди тоти слова зоз **ије/је**: *рика – ријека, квиток – цвијет, мешац – мјесец* итд.

& 291.4. **Рефлекс** *и:*

псл.	руски	сербски
květьje	*квице/квеце*	*цвијеће*
dědъ	*дїдо*	*дјед* (Наша форма мушела би глашиц *дзидо.)*
grěxъ	*грих*	*гријех*
pěsъkъ	*писок*	*пијесак*
směxъ	*шмих*	*смијех*
světja	*швичка*	*свијећа*
věkъ	*вик*	*вијек*
větrъ	*витор*	*вјетар*

bĕda	*бида*	*биједа*
bělъ	*били*	*бијели*
cěva	*цива*	*цијев*
drěmati	*дримаџ*	*дријемати*
gnězdo	*гнїздо*	*гнијездо*
gvězda	*гвизда*	*звијезда*
klěstia	*клїщи*	*кљешта*
lěčiti	*лїчиџ*	*лијечити*
lěkъ	*лїк*	*лијек*
lěpiti	*лїпиџ*	*лијепити*
rědьkъ	*ридки*	*риједак*
rěka	*рика*	*ријека*
sěverъ	*сивер*	*сјевер*

(нєзмегчане *с* опрез Ђ*)*

slědъ	*шлїд*	*слијед*
sněgъ	*шнїг*	*снијег*
věverica	*вивирка*	*вјеверица*
viděti	*видзиџ*	*видјети*
lěvъ	*лїви*	*лијеви*
lěska	*лїсковец*	*лијеска*
měšati	*мишаџ*	*мијешати*
měsiti	*мишиџ*	*мјесити*
svě'ь	*швижи*	*свјеж*
pěti	*шпиваџ*	*пјевати*
zvěrь	*жвир*	*звијер*
zěvati	*живкаџ*	*зијевати*
trěska	*триска*	
sěra	*ширка*	
kъlěj	*клий* (нєзмегчане *л)*	
děra	*дзира*	
děva	*дзивка*	*дјевојка*
xrěnъ	*хрин*	

& 291.5. **Рефлекс *е*:**

псл.	руски	сербски
besěda	*бешеда*	*бесједа*
běsъ	*бес*	*бијес*
cěna	*цена*	*цијена*
květъ	*квет, квеце/квице*	*цвијеће*
dělo	*дзело „топ"*	*дјело*
dětę	*дзецко*	*дијете*
xъtěti	*сцец*	*хтјети*
lěto	*лєто*	*љето*
měr-	*мерац*	*мјерити*
měsęcь	*мешац*	*мјесец*
měšati	*замешка*	*мјешати*
město	*место*	*мјесто*
ob-*věsiti*	*обешиџ*	*објесити*
sěděti	*шедзиџ*	*сједјети*
sěk-	*шекера*	*сјекира*
sěmę	*шеменєц*	*сјеме*
světъ	*швет*	*свијет*
tělo	*цело*	*тијело*
těmę	*цеменко*	*тјеме*
těsnъ	*цесни*	*тијесан*
těsto	*цесто*	*тијесто*
těkti	*чечиџ*	*утјецати*
věd-	*приповедаџ*	*приповиједати*
„ "	*нєвеста*	*невјеста*
věra	*вериџ*	*вјеровати*
věnьcь	*венєц*	*вијенац*
lěn-	*лєнїви*	*лијен*
měn-	*пременїџ*	*промијенити*

nĕmъ	*нємн*	*нијем*
věra	*вера* (архаїчне)	*вјера*
pěga	*пега*	*пјега*
plěsnь	*плєшнєнїна*	*плијесан*
sěno	*шено*	*сијено*
slěpъ	*шлєпи*	*слијеп*
těšiti	*цешиц*	*тјешити*
čьlověkъ	чловек	*човјек*
xlěbъ	хлєб	*хљеб*
rěk-	*урекнуц*	*ријеч*
sъměti	*шмец*	*смјети*
měxъ	*мех*	*мјех*
mělьkъ	*мелки*	
nevěsta	*нєвеста*	*невјеста*
sǫsědъ	*сушед*	*сусјед*
strěliti	*штрелїц*	*у-стријелити*
strěxa	*стреха*	

& 291.6. Дублети: **1.** Керестурске *квеце* и коцурске *квице*. Форма *квице* ше досц часто хаснує у поезиї.

2. Прикметнїк *лєтни „*летньи” *(лєтни дзень)* и *лїтни „*млак” *(лїтна вода).*

& 291.7. У руским язику єст и значне число восточнославянских пожичкох зоз рефлексом **и***:*

а) То меновнїк *вира* и прикметнїк *вирни*, хтори у сучасним язику поцисли народни еквиваленти *вера, верни.* У Гнатюкових етноґрафских записох ище находзиме форми *вера* и *верни*. Напр.: *... Помоцовал ше народ християнски баржей у* **вери**. *– Мили мой за воду, як ми жаль за тобу... як кед бим ци була твоя* **верна** *жена. – Уж видзим же ши ми нє* **верни** *син*.

Форму *вера* нєшка хаснуєме у функциї словка зоз значеньом „боме”: **Вера** *чуєш и я нїґда нє видзел такого же би лєм єдно око мал настред чола..., а нїґда ше нє може на ньго напатриц* (Етн.).

Форми *верни* и *верна* у функциї меновнїка старши людзе хасную зоз значеньом „найлєпши пайташ”, „найлєпша пайташка”.

б) Велї восточнославянски пожички виведзени од праславянского дїєслова děti, dějǫ, од меновнїка dělo и од основох věd- и vět-.

1. Од дїєслова děti: *дїя, по-дїя, на-дїя, дїй-сни, дїй-сносц, зло-дїй, дїє-слово, дїє-прикметнїк, дїє-присловнїк, дїялносц, добро-дїй, чаро-дїй*.

Наш еквивалент основи děj- то форма **дзей-**, хтору маме у словох: *по-дзец ше (по-***дзей***-ем ше), у-дзац (у-***дзей***-ем).* Наведзени восточнославянски пожички у нашим язику би глашели: *дзея, подзея, надзея, дзейсни, дзейсносц, злодзей, дзеєслово..., дзеялносц, добродзей, чародзей.*

2) Од основи dělo: *дїло, землєдїлец, польодїлство.* То и калки сербских словох у хторих ше сербска основа **дел-** заменює з восточнославянску **дїл-**: *дїлокруг < делокруг, дїлотворни < делотворан, предїл < предео, собрани дїла < сабрана дела, виновне дїло < кривично дело, дїловац < деловати, дїловодни < деловодни.* Наш еквивалент основи **дїл-** то форма **дзел-**, хтору маме у слову *дзело „тот”.* Наведзени восточнославянски пожички и сербски калки у нашим язику би глашели: *дзело „*дело”, *... польодзелство, дзелокруг, дзелотворни, предзел, собрани дзела, виновне дзело*, *дзеловац, дзеловодни.*

3) Од основи věd-*: свидоми, повидомиц, нєвидоми, совисц, совисни, свидоцтво, повист, вист, вистка, виснїк, зловисни, нависцовац.*

Од основи vět-: *звит, привит, одвит, одвитовац, завит, завитовац.*

4) Други восточнославянски пожички зоз ѣ: *тїло, тїлесни < tělo; мира, розмира < měra; циловац, поцилунок < cělъ* „цали”*; цикавиц < těkti „чечиц”; клїтинка < klětь* (од тей праславянскей основи виведзене и нашо *приклєт); змист, змистови < město; лїтопис, лїтописец, малолїтни, полнолїтни < lěto* (попри основи *лєт-о* у нашим язику постої и основа **лїт-***: лїтна вода, лїторосц „*младнїк, прут”); *оцинка < cěpa; потїха, потїшни < těšiti; просвита, просвитни, просвищовац, просвититель < svět-* „шветлосц”; *успих, успишни < spěšiti; побида, побидни, побиднїк* (калк сербского *победник) < běda.*

У руским язику єст и даскельо слова зоз рефлексом **а** одн. ’**а**: cěditi > *цадзиц, blědъ > бляди, cělъ > цали, děti > з-дзац, пре-дзац*, *у-дзац.*

Назали

& 292.1. Праславянски назали або носни вокали ę и ǫ ше вигваряли през нос, одн. з елементом сонанта **н** на концу **е, о.** Напр. у слову *ценки* сонант **н** ше опрез задньоподнєбного **к** вигваря без звладованя препреченя и ґрупа **ен** ше ту вигваря як праславянске ę; у слову *вонка* глас **н** ше тиж вигваря без звладованя препреченя, одн. ґрупа **он** ше вигваря як праславянске ǫ.

Назал преднього шора ę

& 292.2. Носне **ę** могло буц кратке и длуге.

& 292.3. Кратке **ę** у нашим язику найчастейше дало **е**, пред хторим ше змегчую **д, т, з, с, л, н** до дз, ц, ж, ш, л’, н’.

У восточнославянских язикох ę дало ’**а (я)**, а у сербским язику **е.**

псл.	руски	сербски	русийски
pęta	*пета*	*пета*	*пята*
męso	*месо*	*месо*	*мясо*
grędа	*гредa*	*гредa*	*гряда*
prędti	*пресц*	*прести*	*прясть*
trędti	*тресц*	*трести*	*трясти*
męgъkъ	*мегки*	*мек*	*мягкий*
devętь	*дзевец*	*девет*	*девять*
sъčęstje	*щесце*		*щастье*
męsti	*месц*	*мести*	
pamętь	*памец*	*памет*	*память*
pęstь	*песц*	*песница*	*пясть-*
ręditi	*редзиц*	*у-редити*	*-ряд-*

Приклади зоз змегчанима консонантами **д, т, з, с, л, н:**

desętь	*дзешец*	*десет*	*десять*
porsę	*праше*	*прасе*	
lękati se	*з-лєкнуц ше*		
tężьkъ	*чежки*	*тежак*	*тяжкий*
zętь	*жец*	*зет*	*зять*
sę	*ше*	*се*	*ся*
klękn̨oti	*клєкнуц*	*клекнути*	

За праславянске svętь маме архаїчну народну форму зоз **е***: швети* и сучасну (з церковнославянского) зоз **я***: свяши.*

У числовнїку *пейц* (и *пейдзешат) (< pęte)* на месце *ę* вигваря ше дифтонґ **ей.**

& 292.4. Длуге *ę* найчастейше дало **а**, хторе змегчовало предходни консонанти **д, т, з, с, л, н** до **дз, ц, ж, ш, л**’, **н**’ (после мегких консонантох ше пише **я).** После ґамбових консонантох и у даєдних случайох после **р** длуге *ę* дало **йа (я)**.

а) Рефлекс *а: astrębъ ястраб jастреб*

zajęcь	*заяц*	*зец*	*заяц*
začęti	*зачац*	*зачети*	*зачать*
prędati	*прагац*	*у-презати*	*прягать*
čęsto	*часто*	*често*	*часто*
čęstь	*часц*	*у-чешће*	*часть*
grędьlъ	*градзель*	*гредель*	
-jęti	*при-яц*		
žędati	*жадац*		
žędlo	*жадло*		
žędьnъ	*жадни*	*жедан*	*жадный*
žęti	*жац*		

Приклади зоз змегчанима предходнима консонантами **д, т, з, с, л, н:**

dęsna	*ясна*	*десни*	

(наша форма постала од *дясна)*

tędn̨oti	*-цагнуц*	*-тегнути*	*тянуть*
tęti	*за-цац*		
-jęti	*вжац,*	*узети*	*взять*
prisęga	*пришага*	*присегнути*	*присяга*
desętь	*дзешати*	*десети*	*десятый*
mьsęcь	*мешац*	*мjесец*	*месяц*
klęti	*кляц*	*клети*	*клять*
-jęti	*зняц*		*снять*

Праславянска основа ględ- у нашим язику дала *глєд- (глєдац)* и *гляд- (оглядац ше).*

б) Рефлекс *йа*

& 292.5. Рефлекс **йа** маме найчастейше у формох 3. ос. множини презента: *вязац* < *vęzati, робя, любя, правя, джамя, шоря, дуря ше, веря* и др.

У словох *пияти* и *пияток* маме рефлекс **ия.**

& 292.6. Слово tysętja нє зачуване у нашим язику. До 1. шветовей войни хасновали зме мадяризем *езер* (и нєшка го хаснуєме у бешедним язику); по 1. шветовей войни прияли зме восточнославянске *тисяч.*

Назал заднього шора ǫ

& 292.7. Назал заднього шора ǫ у руским язику (тиж и у сербским, у восточнославянских, у словацким и др.) дал **у***:*

sǫsѣdъ > *сушед, rǫka > рука, ǫzъkъ > узки, lǫka > лука „*пажица”, *nesǫtь > нєшу, vedǫtь > веду, mǫžь > муж, dǫbъ > дуб, pǫtь > путовац*, blǫditi > *блудзиц, blǫdъ > блуд, dǫga > дуга, dǫti > дуц, golǫbъ > голуб, gǫba > коц. губа „*шпонджия”, gǫsli > *гушля, gǫstъ > густи, gǫsь > гуска, grǫbъ > груби, klǫbo > клубко, kǫdelь > кудзель, kǫkolь > куколь, kǫpati > купац, kǫsati > кусац, kǫsъ > кус, kǫtъ > кут, krǫgъ > круг, krǫtiti > круцић, lǫgъ > луг „*гай”, lǫka > *лука, луки, mǫčiti > мучић, mǫdrъ > мудри, otrǫbi > отруби, ǫglь > углє, pǫto > путо, prǫtъ > прут, rǫgati (se) > ругац, skǫpъ > скупи, sǫditi > судзић, trǫba > труба, tǫpъ > тупи.*

У даскелїх словох зачувани рефлекс **ан**: *ґамба < gǫba, кандрасти, канджурки < kǫdr-*

& 292.8. Рефлекс **ан** < ǫ, ę маме и у польским язику у 14. вику; у 16. и 17. вику тото назалне *а* знова прешло до ǫ, ę, алє нє у истих позицийох у хторих тоти назали були до 14. вику. Так у даєдних словох хтори до 14. вику були зоз ǫ нєшка маме ę (rękа < псл. rǫka), а у даєдних хтори були зоз ę маме ǫ (miesiac < псл. mѣsęcь).

У македонским язику ǫ дало **а,** а у словенским **о:** rǫka > макед. *рака,* словен. roka, pǫtь > макед. *пат,* словен. pot.

& 292.9. У литературним язику хасную ше и даєдни нови восточнославянски пожички зоз рефлексом **я** < ę: *погляд, ряд, порядни, порядок.* З тих восточнославянских основох творя ше и калки сербских словох: *угляд < углед, огляд < оглед, розгляднїца < разгледница* и др.

Глас *єри (у, ы)*

& 293.1. Праславянске єри у руским язику ше виєдначело зоз етимолоґийним **і,** як и у словацким, ческим и у южнославянских язикох. Нєшка го, значи, вигваряме як **и.** Опрез дакедишнього єри нє змегчовали ше консонанти **д, т, з, с, л, н** до **дз, ц, ж, ш, л**’, **н**’: кед ше у нашим язику окончовало тото змегчованє, праславянске єри ше ище вигваряло; прето наведзени консонанти остали нєзмегчани.

Єри було у словох:

а) После **д, т, з, с, л, н***: дим < dymъ, диня < dyn’a, дихац < dyxati, владика < vladyka, ти < ty, дотикац < dotykati, штири < četyre, тиц < tyti, мотика < motyka, мотиль < motylь, язик < językъ, син < synъ, сир < syrъ, лиси < lysъ, сипац < sypati.*

Кед би место єри у наведзених словох було етимолоґийне **и,** консонанти **д, т, з, с, л, н** би ше опрез нього змегчали, та би тоти слова у нашим язику нєшка глашели: *дзим, дзиня, дзихац, ... доцикац,... моцика,... яжик, шин, шир, лиши* (як цо псл. слова з етимолоґийним *и*: voditi, tixъ, zima, sivъ, lipa и др. глаша: *водзиц, цихи, жима, шиви, лїпа).*

б) После других консонантох: *бидло < bydlo, бистри < bystrъ, гризц < gryzti, копито < kopyto, коріто < koryto, риц < ryti.*

У словох *буц (*псл. *byti) и кобула (*псл. *kobyla) маме рефлекс* **у**.

Зоз єри була и восточнославянска пожичка *тисяч (*псл. tysętja/tysǫtja).

& 293.2. Глас єри ше зачувал у русийским и билоруским язику (рус. *дым, дыня, сын, сыр, быстрый)*. Вигварял ше и у старославянским язику (dымъ, sынъ). Польски язик чува ослабене єри (артикулация єри премесцена напредок: dym, syn). У українским язику єри и етимолоґийне *і* ше зляли до єдного гласу хтори ше вигваря як високе **е** одн. нїзке **и** (глас медзи **е** и **и)**.

У словацким язику єри прешло до **и** уж у 15. вику. Нєшка ше чува лєм у писаню: слова у хторих дакеди було єри пишу ше зоз **у** (ипсилон): dyn’a, syn.

Вокалне ŗ и ļ

& 294.1. Праславянски вокални ŗ и ļ були складотворни консонанти: як зме уж гварели, ŗ ше вигваряло приблїжно як сербске вокалне **р** (*трска, врх, врба*), а ļ приблїжно як ческе и словацке вокалне l (vlk „вовк”, plnļ „полни”). Опрез вокалних ŗ, ļ у праславянским язику стал тварди лєбо мегки полугласнїк: ъr, ьr, ъl, ьl (tъrgъ „тарґ, тарґовиц”*, čьrnъ „чарни”, stъlpъ „слуп”, žьltъ „жовти”).* У праславянским язику ь и ъ могли стац и после r, l: rъ, rь, lъ, lь (*krъvь* „крев”*, grьměti* „гирмиц”*, blъxa* „блиха”*, slьza* „слиза”. То були такв. *секундарни* вокални ŗ, ļ.

У ґраматикох вокални r, l означую ше и зоз кружочком долу: ŗ, ļ або зоз полугласнїком опрез: ъr, ьr, ъь ьь.

& 294.2. У восточнославянских язикох ъr дало **ор,** а ьr дало **ер**: gъrdlo > рус., укр. *горло, vьrba* > рус., укр. *верба.* Обидва вокални l (ъl, ы) у восточнославянских язикох дали **ол.** У українским **ол** прешло до **ов** (чита ше як дифтонґ **оу***): dъlgъ > рус. долгий,* укр. *довгий, vьlkъ > рус. волк,* укр. *вовк.*

У сербским язику ше окончела метатеза, т. є. полугласнїки прешли за **р**, **л**: ъr > rъ, ьr > rь, ъl > lъ, ьl > lь. Потим ше ъ, ь страцели, а остали вокални **р, л.** Вокалне **л** прешло до **у:** *грло, врба, дуг, вук.*

У руским язику вокални ŗ, ļ дали подобни рефлекси як у польским.

Вокалне ŗ

& 294.3. Вокалне ъr дало *ар:*

псл.	руски	сербски	русийски
kъrm-	*кармиц*	*крм-, крмни*	*кормить*
pъrt-	*парток*		
gъrst-	*гарсц*	*прегршт*	*горсть*
mъrky	*мархва*	*мрква*	*морковь*
tъrg-[1]	*тарг, тарговиц*	*трг, трговати*	*торговать*
tъrg-[2]	*таргац*	*тргнути се*	*расторгнуть*
kъrk-	*карк*	*кркача „*хрибет”	
xъrtъ	*харт*	*хрт*	*укр. хорт*
kъrčьma	*карчма*	*крчма*	*корчма*

У двох случайох маме восточнославянски рефлекс **ор***: gъrb- > горбати*, (серб. *грбав*, рсй. *горбатый)*; za-*pъrtъkъ > запорсток „*погубене вайцо, (серб. *муђак*”).

Слово *горди,* з восточнославянским рефлексом **ор** (од праславянского gъrdъ) могли зме прияц з церковнославянского або зоз сербского; сербске *горд* превжате з русийского. Наша народна форма од праславянскей основи gъrdъ глаши *гарди*, а ма два антонимни значеня: 1. „красни, фини”; 2. „бридки, нєкрасни”. Основне значенє того прикметнїка то значенє под 1, а значенє под 2. настало вирогодно пре забуванє основного значеня. Од прикметнїка *гарди* маме и виведзене дїєслово *згардзиц „*постац бридки”. Истого походзеня вирогодно и презвиско *Гарди.*

& 294.4. Вокалне ьr (з мегким полугласнїком) дало два рефлекси:

а) Пред твардима консонантами **д, т, з, с, л, н** дало **ар**, як и вокалне ъr:

псл.	руски	сербски	русийски
tvьrdъ	*тварди*	*тврд*	*твердый*
čьrnъ	*чарни*	*црн*	*черный*
mьrt-	*умарти*	*мртав*	*мертвый*
zьrno	*зарно*	*зрно*	*зерно*
čьtvьrtъ	*штварти*	*четврти*	*четвертый*
sьrna	*сарня*	*срна*	*серна*
mьrznǫti	*марзнуц*	*мрзнути*	*мерзнуть*
bьrdo	*бардо*	*брдо*	*бердо*

У слову *сарня* **н** ше мушело змегчац аж после вокализациї **ь;** у процивним случаю би **ь** ту мушело дац рефлекс **е,** як у словох *чернїца*, *штвернїсти* (оп. дальши текст).

Прикметнїк *мертви* ту винїмок; обчековали бизме (пред твардим **т***)* рефлекс **ар***: мартви* (так тота основа глаши у польским: martwy).

Од прикметнїка *чарни* виведзени меновнїк *чернїца*, а од числовнїка *штварти* – прикметнїк *штвернїсти;* слова *чернїца* и *штвернїсти* зоз **ер** прето же ше ьr находзело пред мегким **н**’.

б) У других случайох за ьr маме рефлекс **ер.** Опрез **ь** найчастейше ше змегчую предходни консонанти **д, т, з, с, л, н:**

псл.	руски	сербски	русийски
vьrxъ	*верх*	*врх*	*верх*
vьrba	*верба*	*врба*	*верба*
vьrtьti	*верциц*	*вртети*	*вертеть*
tьrpьti	*церпиц*	*трпети*	*терпеть*
sьrdce	*шерцо*	*срце*	*сердце* (У слову *шерцо* тварде *д* у нашим язику випадло.)
mьrknǫti	*змеркнуц ше*	*смркавати се*	*меркнуть*
sьrpъ	*шерп*	*срп*	*серп*
čьrvъ	*червоточ*	*црв*	*черв*

З рефлексом **ер** ище слова *перши „с.* први*”, перши „с.* прса*”, червени, черпац, церква* и др. Слово *церква* нє праславянске (Стари Славянє ище нє мали церкви), алє є общеславянске.

Праславянске čьrtъ дало форму *черт,* а з нєй, з пременку **е** > **о** настала наша терашня форма *чорт*.

Нєдосц ясни случаї čьrstvъ > *черстви, tьrnъ* > *церень*, sьrstь > *шерсц*, понеже у праславянским язику у тих словох опрез ьr тварди консонанти з ґрупи **д, т, з, с, л, н.**

& 294.5. Старши сербски пожички з вокалним ŗ у руским язику ше адаптовали зоз заменьованьом ŗ > *ер: дрљати > дерляц, дрљача > дерляча, крпара > керпара, калдрма > калдерма, шегрт > шеґерт, Брчко* (варош) > *Берчка, пршьак > першняк, држава > держава.*

Сучасни сербски пожички хаснуємe з вокалним ŗ: *Трстеник, Брчко* (архаїчна форма *Берчка* ше престала хасновац), *Вршац*; презвиска и мена: *Штрбац, Хрвоє.*

Вокалне ļ

& 294.6. **а)** Вокалне ļ (и ъl и ьl) после консонантох **д, т, с** дало **лу:**

псл.	руски	сербски	русийски
sъlnьce	*слунко*	*сунце*	*солнце*

stъlpъ *слуп* *стуб* *столб* (У нашим язику *т* ше страцело.)
tъlstъ *тлусти* *туст* *толстый*
tъlkti *тлучиц* *туђи* *толочь*
dъlgъ *длуги* *дуг* *долгий*
dьlg- *длужен* *дужан* *должен*

б) У других случайох за вокалне ļ маме рефлекс **ол***:*

čьlnъ *чолнок* *чунак* *челнок*
pьlnъ *полни* *пун* *полный*
vьlna *волна* *вуна* укр. *вовна*

Праславянски прикметнїк žьltъ у керестурскей вариянти зоз **ов***: жовти, жовчок, жовтачка,* а у коцурскей зоз **ол***: жолти, жольчок, жолтачка.*

& 294.7. Як зме гварели, у українским язику восточнославянске **ол** (ъl и ьl) прешло до дифтонґа **оу** (пише ше **ов***): стовп „*слуп", *товстий „*тлусти", *довгий „*длуги", *човник „*чолнок", *повний „*полни", *вовна „*волна". У руским язику з рефлексом **ов** маме слово *вовчок* (у назви польскей рошлїни *коляци вовчок, Ononis spinosa L.). Зоз* **ов** и пожичка з українского *вовк*. Скорей зме з тим значеньом хасновали (и нєшка старши людзе хасную) мадяризем *фаркаш.*

Секундарни вокални ŗ, ļ

& 294.8. Секундарне вокалне ŗ (rъ, rь) у руским язику дало рефлекси **ир, ри, ер, ре.** У русийским язику rъ дало **ро** *(кровь),* а rь > **ре** *(греметь).*

псл. руски сербски русийски
trъvati *тирвац* (укр. *тривати*)
krъvь- *кирвави*, *крев* *крвав* *кровавый*
brъvь *оберво* *обрва* *бровь*
krъtъ *кертица* *кртица* *крот*
trъstь *тирсц* *трска* *трост-ник*
grьmѣti *гирмиц* *грмети* *греметь*
strь'- *стиржень* *стрежень* „матица рики"
krьstъ *кресциц* *крстити* *крестить*
xrьbьtъ *хрибет* *хрбат* *хребет*

& 294.9. Секундарне вокалне ļ (lъ и lь) у нашим язику дало **лу** и **ли.** У русийским язику дало **ло** и **ле:**

jablъko *яблуко* *јабука* *яблоко*
blъxa *блиха* *буха, бува* *блоха*
slьza *слиза* *суза* *слеза*

Полногласни ґрупи

& 295.1. У праславянским язику постояли полногласни ґрупи or, ol, er, el медзи двома консонантами: tort, tolt, tert, telt (буква t ту значи гоч хтори консонант, так як у математики знак **x** значи гоч хторе число).

Ґрупи or и ol могли буц и на початку слова (лєм после нїх стал консонант): ort, olt.

Ґрупа tort

& 295.2. Ґрупа tort у южнославянских язикох, у ческим, словацким и нашим язику дала trat, т. є. or прешло до ra. У польским язику дала trot. У восточнославянских язикох дала torot, т. є. or прешло до oro.

псл. сербски словацки польски русийски руски
borda *брада* *brada* *broda* *борода* *брада*
borzda *бразда* *brázda* *brozda* *борозда* *бразда*
borna *брана* *brána* *brona* *борона* *брана*
dorga *дра̀га* *dráha* *droga* *дорога* *драга*
dorgъ *драг* *drahý* *drogi* *дорогой* *драги*
gordъ *град* *hrad* *gród* *город* *о-град-а*
gorxъ *грах* *hrach* *groch* *горох* *гращок*
vorgъ *враг* *vrah* *wróg* *ворог* *враг*
(архаїчне)
porxъ *прах* *prach* *proch* *порох* *прах*
morzъ *мраз* *mráz* *mróz* *мороз* *мраз*
porgъ *праг* *práh* *próg* *порог* *праг*
korva *крава* *kráva* *krowa* *корова* *крава*
vorna *врана* *vrána* *wrona* *ворона* *врана*
vortiti *вратити* *vrátit'* *wrócić* *воротить* *врациц*
vorbьjь *врабац* *vrabec* *wróbel* *воробей* *врабец*
(архаїчне)

vorta *врата vráta wrota ворота врата*
(архаїчне)
porzdьnъ *празан prázdny próz'ny порожний празни*
porsę *прасе prasa prosię поросенок праше*
xorniti *хранити chránit' chronić хоронить хранїц*
sъdorvъ *здрав zdravý zdrowy здоровǫй здрави*
storna *страна strana strona сторона страна*
morkъ *мрак mrak mrok морок за-мрач-иц*
korsta *краста chrasta krosta короста храста*
kortъkъ *кратак krátky krótki короткий кратки*
korlь *краљ král' król король краль*
и др.

З ґрупу tort и деформовани у сучасним язику слова *ґрамушка* (постало вироятно од *мрав-ушка)* и *шкорванчок* (од *шко-вранчок).*

& 295.3. Зоз рефлексом trot (як у польским язику) нашо слова *смрод* и *крот „*безконєчно вельо":

smordъ *смрад smrad smród укр. сморід смрод*
-kortъ *дво-крат-ан -krát kroć крот*

При тих двох словох у нашим язику бизме обчековали форми *смрад* и *крат.*

& 295.4. Зоз рефлексом torot (як у восточнославянских язикох) дїєслово *зноровиц ше „с.* узјогунити се" (о коньови) и прикметнїк *наровни „*гнївваци, нагли". Меновнїк од истого кореня *норов „с.* нарав" восточнославянска пожичка.

& 295.5. Слова *город* и *дороги* – восточнославянски пожички у литературним язику (у язичию *город,* у русийским *город,* у українским *дорогий*). Домашнї еквивалент за *город* то мадяризем *варош*, а за *дороги* – архаїчне слово *драги* (у нар. шпиванкох) и сучасне *мили;* корень *драг-* маме и у прикметнїку *драги „*скуп".

Ґрупа tolt

& 295.6. Ґрупа tolt у южнославянских язикох, у ческим, словацким и руским язику дала tlat (ol прешло до la). У польским язику дала tlot (ol дало lo). У восточнославянских язикох дала tolot (ol прешло до olo).

псл.	сербски	словацки	польски	русийски	руски
goldъ	*глад*	*hlad*	*głód*	*голод*	*глад*
zolto	*злато*	*zlato*	*zloto*	*золото*	*злато*
volsъ	*влас*	*vlas*	*wlos*	*волос*	*власи*
golsъ	*глас*	*hlas*	*glos*	*голос*	*глас*
volkno	*влакно*	*vlákno*	*wlókno*	*волокно*	*влакно*
moltъ	*млат*	*mlat*	*mlot*	*молот*	*млат-ок*
bolto	*блато*	*bláto*	*bloto*	*болото*	*блато*
solma	*слама*	*sláma*	*sloma*	*солома*	*слама*
xoldьnъ	*хладан*	*chladný*	*chlodny*	*холодный*	*хладни*
goldъ	*глад*	*hlad*	*glod*	*голод*	*глад*
golva	*глава*	*hlava*	*glowa*	*голова*	*глава*
kolsъ	*клас*	*klas*	*klos*	*колос*	*класка*

и др.

Зоз tlat ище слова: арх. *владни „*моћан", *влага, длань, клац, млади, плязом „*пљоштимице" *(*серб. *плаз* = часц плуга, рсй. *полоз* = часц санкох), *платно, плашиц, сладки, слани, тлачиц, хлапец* и други.

& 295.7. Зоз рефлексом tlot (як у польским язику) слова: *плокац, хлоп* (од истого кореня и *хлапец*), *млоди* и *млода* (од истого кореня и форма *млади).*

& 295.8. Слово *соловей* – восточнославянска пожичка у литературним язику. Нашо слово вироятно було зоз tlat: *славик* (у восточнословацким slavik). У зборнїку народних шпиванкох Д. Биндаса и О. Костелника на 93. боку находзиме слово *соловичок.* Медзитим, ту вироятно була форма *славичок*, а авторе зборнїка ю вименєли на *соловичок* под уплївом українского *соловей.* Стих у хторим тото слово похасноване глаши:

В тим желєним гаю шпива **соловичок,** (12 склади)
за кроком Ганїчки крача **Яничок.** (11 склади).

Заменьме форму *соловичок* зоз *славичок:*

В тим желєним гаю шпива **славичок,** (11 склади)
*за кроком Ганїчки крача Я***ничок.** (11 склади).

У тей другей вариянти форма *славичок* римує ше зоз Я*ничок*, а число складох у тим случаю у обидвох стихох исте.

Ґрупа tert

& 295.9. Ґрупа tert у южнославянских и заходнославянских язикох (и у руским язику) дала tret (окончела ше метатеза er > re), а у восточнославянских язикох дала teret:

псл.	сербски	словацки	русийски	руски

bergъ	*брег*	*breh*	*берег*	*брег*
verdъ	*вред*	*vred*	*веред*	*вред*
perdъ	*пред*	*pred*	*перед*	*пред*
verteno	*вретено*	*vreteno*	*веретено*	*врецен-ко*
terbiti	*требити*	*поль. trzebic*	*теребить*	*требиц*
stergti		striezt’	*стеречь*	*стрежиц*
merti	*мрети*	*mriet’*	*мереть*	*мрец*

& 295.10. Зоз рефлексом teret (як у восточнославянских язикох) слова: *черенови* (зуб) „кутњак”, *чересло* (часц плуга), *черево, черен* (рсй. *черепица,* слц. *črep, поль. czerep) , черешня, смерек* (файта игелкастого древа, серб. *смрека*; у литературним язику, под уплївом сербского, хаснуєме форму женского роду *смерека).*

Слова *черешня* и *череп* исную и у мадярским язику: cseresnya, cserep.

Ґрупа telt

& 295.11. Ґрупа telt у южнославянских и заходнославянских язикох и у нашим язику дала tlet (окончена метатеза el > le). У восточнославянских язикох дала tolot (el дало olo):

	псл.	*сербски словацки*	*русийски*	*руски*
melko	*млеко*	*mlieko*	*молоко*	*млєко*
pelti	*плевити*	*plet’*	*полоть*	*плєц*
	(диял. *плети)*			
pelva	*плева*	*pleva*	*полова*	*плєва*

Ґрупи ort- **и** olt-

& 295.12. Праславянска ґрупа ort- на початку слова у нашим язику дала **рот-***: orvьnъ > ровни, orsti > роснуц, orz- > роз-, orb-ota > роб-ота, orkyta > рокита* (файта верби). У сербским тота ґрупа найчастейше дала **рат-** *(раван, расти).*

Слово *раб* (псл. orbъ) у нас церковнославянска пожичка; ту бизме обчековали форму *роб.*

Ґрупа ol дала **ло** и **ла**: olkъtь > *локец*, olni > *влонї, olkotъ > лакомни.* У сербским тота ґрупа дала **ла-** *(лаком, лакат, лане).*

Протетичне *j*

& 296. Даєдни праславянски слова з початним **е** (esenь, ezero) у южнославянских и заходнославянских язикох и у руским язику достали опрез **е** консонант **j** (такволане *протетичне* **j***).* У восточнославянских язикох початне **е** прешло до **о***:*

	псл.	русийски	сербски	словацки руски
edьnъ	*и*	*один*	*један*	*jeden* *єден*
edinъ				
елень		*олень*	*јелен*	*jelen’* *єлень*
esenь		*осеньјесен*	*jesen’*	*єшень*
ezero		*озеро*	*језеро*	*jazero*

Слово *озеро* у нашим язику восточнославянска пожичка. Нашо народне слово вироятно глашело *єзеро.* Тото форма зачувана у єдней народней шпиванки: дали сце ме, мамо, за дванац *єзери.*

Протетичне *в*

& 297. Заменовнїк onъ у нашим (и українским) язику ше вигваря з протетичним **в***: вон, вона, воно, вони.* У українским язику протетичне **в** достали и даєдни други слова: *вухо „*ухо”, *вузкий „*узки” и др.

Ґрупи aja, ьja, oja

& 298. Тоти праславянски ґрупи у заходнославянских язикох и у руским язику скрацени до **а** (з винїмком дїєслова *вяц*, дзе за ьja маме **я***).* У восточнославянских и южнославянских язикох су зачувани.

aja: lajati > *лац;*

ьja: sьjati > *шац, vějati > вяц, grějati > грац (греєм);*

oja: stojati > *стац, bojati sę > бац ше, pojasъ > пас.*

Преход *е > о*

& 299. Вокал **е** после консонантох **ж, ч** у даєдних словох у нашим язику преходзел до **о**: *желти > жолти* (коцурска форма)*, жебрак > жобрак, ожег > ожог, чело > чоло, пчела > пчола, мачеха > мачоха, черт > чорт.*

У даєдних словох таке **о** прешло до **у:** *чулка (< чолка < чоло), жувац, качур, вечурня.*

У українским язику **е** преходзело до **о** по одредзеним правилу: после консонантох **ж, ш, ч (щ)** и **й** пред етимолоґийно твардим консонантом: *жона, шостий, чоло.*

Пременка ’ev > ’*ов*

& 300. Праславянска ґрупа ’ev (ev после мегкого консонанта) у руским язику дала ’**ов. Тота** пременка характеристична за заходнославянски язики; ту ше подрозумюю *праславянски* мегки консонанти, значи и консонанти хтори у нашим сучасним язику вецей нє мегки.

Так у формох присвойних прикметнїкох маме: *шугайов, майов, Андрийов, Мадийов, оцов, кральов* итд. (пор. сербски форми зоз праславянску ґрупу **’ев***: очев, краљев).*

У дативе єднини меновнїкох хлопского роду: *Андрийови, оцови, кральови* итд.

У номинативе множини меновнїкох хлопского роду хтори знача особи: *оцове, кральове, шугайове* итд. (пор. сербске: *очеви, краљеви).*

Ґрупи ir, ыr

& 301. Праславянски ґрупи ir, yr (ыr) у нашим язику у даскелїх словох дали **ер**.

Ґрупа ir: псл. sьkyra > *шекера* (пор. сербске *секира).*

Ґрупа yr (ыr): četyre > *штернац, штерацец* (алє у основним числовнїку *штири* остала ґрупа yr); syrъ > *серватка* (алє меновнїк *сир* остал з ґрупу yr*).*

У словох церковнославянского походзеня *пастир* и *псалтир* зачувана ґрупа yr (нє гуториме *пастер, псалтер)*.

Превої

& 302.1. Превой (алтернация) то пременка вокалох у кореню зродних словох одн. словох истого походзеня. Слова *плєсц* и *плот* истого походзеня, алє ше розликую по кореньових вокалох*: плєсц* зоз **е**, а *плот* зоз **о**. Гвариме же ше слова *плєт-* и *плот* находза у превою. У тим случаю маме превой **е/о**.

Историйни превої

& 302.2. Историйни превої представяю резултат фонетичних процесох хтори дїйствовали у скорейших периодох розвитку єдного язика, а у сучасним язику су нє условени з фонетичну позицию гласа. Напр. наведзени слова *плєсц* и *плот,* настали од истей морфеми: у розвитку язика з нєй настали два морфеми з розличнима вокалами: *плєт-/плот.*

Приклади:

а/о*: слава/слово, прехадзка/преходзиц;*

и/ав*: тиц/отава, буц* (постало од *биц)/забава; пиц/на-пав-ац;*

и/е*: швитац/шветло*; *штири/штернац, штерацец;*

и/о*: дзвинїц/дзвонїц;*

и/ов*: криц/покров, покровец;*

и/ой*: биц/з-бой-нїк, пиц/на-пой, гнїц/гной;*

е/а*: шедзиц/садзиц, садзац*; *гребац/грабац, лєзц/пре-лаз-ок, глєдац/оглядац ше;*

е/о*: плєсц/плот, везц/вожиц, весц/водзиц, отверац/отвор; нєсц/ношиц, реку/пророк, лєжац/положиц, цек-/ток-: чечиц/точиц;*

о/а*: гонїц/зганяц, гориц/прегаряц, помогнуц/помагац;*

у/и/о/нулти вокал: *сухи/ви-сих-ац/сох-нуц/ви-сх-нуц; дух/дих-ац/з-дох-нуц/натха (на-дх-а).*

ар/ер (у словох з вокалним ьр̥): *тварди/твердзиц, умарти/мертви, чарни/чернїца, штварти/штвернїсти.*

а або **е/ин** (т. є. праславянске ę*/ин*): *жац/вижинац* (псл. žęti), *начац/начинац* (псл. načęti), *паметац/споминац* (псл. pamęts), *розопяц/розпинац* (псл. pęti).

Ґраматични превої

& 302.3. До историйних превойох спадаю и *ґраматични превої.* То пременка у кореню хтора виражує розлични ґраматични значеня.

З превойом може буц направена розлика медзи законченим и нєзаконченим дїєсловним видом. То напр. превой **и**/нулти вокал: *споминац/спомнуц, вицинац/витнуц, запинац/запнуц, зогинац/зогнуц.*

Форми презента и инфинитива у превою **ов/уй***: радовац ше/радуєм ше, ковац/куєм.*

Консонанти

& 303. У познєйших фазох свойого розвитку праславянски язик мал приблїжно таку консонантну ситему (од 26 гласох): ґамбово b, p, v, m, зубно-ясново d, t, z, s, r, l, n, предньоподнєбни ž, š, č, dz’ (або dž)*, c’ (або c), d’, t’, s’, l’, n’, r’, задньоподнєбни g, k, x и нєскладотворне i (j).*

По даєдних компаратистох праславянски мал и консонант dž.

Од праславянских консонантох у нашим язику нє исную гласи s’ (дало *ш*) и r’ (депалатализовало ше одн. дало *р*).

Наш язик ма два консонанти хтори нє исновали у праславянскей системи: гарлово **г** и консонант **ф** (и **дж** кед же нє исновало у псл. язику).

Консонанти *ґ* и *г*

& 304.1. На концу 12. и на початку 13. вику праславянски консонант g у даєдних восточнославянских и заходнославянских язикох преходзел до гарлового **г**. Тота пременка ше случела у словацким, ческим, горньолужицким, українским, билоруским и нашим язику. У других славянских язикох (у русийским, польским, долньолужицким и у южнославянских язикох) g остало нєпременєте.

Приклади: *гора, госц, бог, богати, грих, гращок, грозно, ограда, густи, глас, праг, шнїг, рог, брег, граблї, груда, глїна, гай, гарло, гарсц, гашиц, нога* и др.

У истих словох у сербским язику маме **ґ***: гора, гост, бог, богат, грех, грашак, грозд, ограда, густ, глас* итд.

& 304.2. Гарлово **г** место **ґ** вигваряме и у найстарших пожичкох хтори зме прияли у чаше кед ше окончовала пременка праславянского g до **г**. Так мадярске слово beteg (= хори) Славянє, та и нашо предки, вигваряли *бетега „*чежке єдло”. (У познєйших мадярских пожичкох, кед престал важиц закон о пременки **ґ** до **г**, мадярске **ґ** Славянє уж вигваряли як **ґ**, напр. слова gallér, gaz, görögdinye, gesztenye, gólya и др. у нашим язику ше вигваряю *ґалєр, ґаз, ґереґа, ґестиня, ґовля* итд.).

У старих нємецких пожичкох тиж маме **г**: *вага (< Waage), гадваб (< Gotawebi), галушки (< Galle).* У познєйших нємецких пожичкох *g* зачуване *(вербунґ, штранґ).*

& 304.3. Консонант **ґ** нєшка маме и у карпатских и у нових лексичних пасмох. У карпатскей системи **ґ** маме

1. у даєдних наших народних словох:

а) у словох ономатопейского походзеня: *ґаґац, ґаґрац, ґеґнуц, ґольтац, ґоль-ґоль, ґревац, ґравчац, ґруглїц, ґуцкац ше;*

б) у словох зоз консонантску ґрупу **зґ***: дробизґ, млязґа, розбризґац ше, мозоґ* (ґен. *мозґу*), *трозґа, люзґац*;

в) у словох у хторих **ґ** заменєло даєден други консонант: **ґ** ше вигваря место **б**: *буґновац* (< *бубновац); ґ* место **в**: *ґдовец* (< *вдовец*), *ґузел* (< *вузел)*; **ґ** место **д**: *ноґґер* (< *ноздри)*; **ґ** место **к**: *варґоч* (< *варкоч*), *ґу* (< *к*), *прейґ* (< *прек), даґдзе (< да-кдзе*);

г) у даєдних других словох праславянского походзеня: *ґамба*, *ґваздац, ґрамушка* (постало з метатезу од *мрав-ушка*).

2. у пожичкох:

а) у мадяризмох: *ґаз, ґазда, ґаґор, ґереґа, ґестиня, боґар, ґаладзиц, ґалєр, ґарадичи, ґачи, ґиризда, ґовля, ґомбичка, ґомбошка, ґордон, ґунар* и др.;

б) у ґерманизмох: *вербунґ, штранґ, ґлейта, ґнот, ґрунт* и др.;

в) у других пожичкох: у румунизмох *кляґ, кляґац.*

& 304.4. У нових лексичних пасмох (хтори настали по приселєню):

1. у сербских пожичкох: *задруґа, бураґи, мазґа, маґарец, баґрен, ґранє, ґадни, зґодни, зґрабиц, сиґурни/циґурни, ґад, ґурац, шуґи, ґажиц, ґалеб, ґар, єґуля, шеґерт*; *баґер, телеґрам* и др.;

2. у даєдних словох хтори зме могли прияц зоз сербского, нємецкого або мадярского язика: *ваґон, телеґраф* и др.

& 304.5. Пред тоту пременку у славянских язикох нє исновал *гарлови* глас **г** (а у мадярским язику исновал и пред тим). Прето мадярски пожички зоз **г** хтори старши од 12. вику Руснаци, Українци, Словаци и др. нє могли вигваряц зоз **г**, алє го вигваряли з йому найблїзшим гласом, а то його нєдзвонка пара **х**. Напр., слово teher нє вигваряли *терга, алє терха*, слово harcsa нє вигваряли *гарча*, алє *харча, haszon* нє *гасен,* алє *хасен, hir* нє *гир*, алє *хир, határ* нє *готар*, алє *хотар* итд.

Консонант *ф*

& 305. У праславянским язику нє постоял консонант **ф**. Вон ше у славянских язикох зявел аж после праславянского периоду у пожичкох. У нашим язику, у карпатским пасме, вигваряме го:

1. у наших словох ономатопейского походзеня: *финкац, форкац, фуркац, фуркадло, фуркнуц, фукац, фуявица, фуй, фуйдац, фацнуц, прифиркац*, *фучац.*

2. у пожичкох:

а) у мадяризмох: *файта, факля, фалат, фаркаш, фатюга, фатьол, ферталь, фоґаш, фодрочка, форґов, фойтовац (ше), фийовка* и др.

б) у ґерманизмох: *файфа, фарба, фартух, фасовац, Фашенґи, фляша, фришки, фурик, трафиц ше, фраєр, фриштик, фундамент* и др.

в) у других пожичкох: у латинизмох: *фебруар, фиялка*; у румунским слову *фуяра.*

По приселєню прияли зме и даєдни сербски и медзинародни слова зоз **ф***: фишек, калфа* и др.; *фабрика, фаза, фасада, физика, фиґура* и др.

Консонант *дж*

& 306. Консонант **дж**, за хтори нє утвердзене чи исновал у праславянским язику, вигваряме:

1. у даєдних наших словох место **дз***: меджа* (место *медза*), арх. *уроджай* (место *уродзай*), *диждж* (прє пременку **д**’ > **дз** и тото слово би мало буц зоз **дз***: диждз*);

2. у пожичкох: серб. *буджак, бранджа,* мадь. *бонджа* и др.

Змегчованє консонантох d, t, z, s, l, n

& 307.1. Праславянски консонанти d, t, z, s, l, n опрез вокалох преднього шора e, i, ę, ь, ѣ у нашим язику ше змегчовали до d’, t’, z’, s’, l’, n’. Змегчани d’, t’ з розвитком гласовей системи достали фрикативни елемент и прешли до мегких **дз’, ц**’; z’, s’ прешли до мегких предньоподнєбних **ж’, ш**’. Потим ше **дз’, ц**’, **ж**’, **ш**’ депалатализовали и дали **дз, ц, ж, ш** (можлїве у 15. вику):

псл.	руски	сербски
buditi >	*буд'ит'и > будз'иц' > будзиц*	*будити*
deseть >	*д'ес'ет' > дз'еш'ец' > дзешец*	*десет*
tesnъ >	*т'есни > ц'есни > цесни*	*тесан*
zelenъ >	*з'ел'ени > ж'ел'ени > желєни*	*зелен ...* итд.

& 307.2. У сербским язику консонанти **д, т, з, с, л, н** остали нєзмегчани. У українским язику опрез **е** и **и** остали нєзмегчани (*зелений, дитина)*, а опрез ę, ь, ѣ ше змегчовали *(десять, діло, тіло)*. У русийским язику ше змегчали: **д', т'**, **з'**, **с'**, **л'**, **н'** *(дети, зима, зеленьій, сено, небо).* У польским язику ше змегчали и у сучасним язику ше вигваряю як **ђ, ћ, ж'**, **ш', л'**, **н'** (dzieci, zima, zieloni, siwy, niebo = *ђећи „*дзеци", *ж'има „*жима", *ж'ельони „*желєни", *ш'иви „*шиви", *нєбо*). У словацким язику зачувани мегки d', t', l', n' (desat', deti, tesný, tichý, lipa, nebo).

& 307.3. **Консонанти** d и t*:*

gladiti > *гладзиц, luditi > лудзиц, roditi > родзиц, saditi > садзиц, dьnь > дзень, děva > дзивка, dětę > дзецко, viděti > видзиц* и др.

хътѣti > *сцец, kortiti > корциц, kostь > косц, kotiti > коциц, rečatь > печац, teplъ > цепли, tęti > за-цац, пре-цац, tę'ькъ > чежки* (постало од старшей форми зоз *ц: цежки*), *těsnъ > цесни, těsto > цесто, těšiti > цешиц, tihъ > цихи, tьma > цма, tьmьnъ > цемни, tьnъkъ > ценки, tьrpěti > церпиц* и др.

Мегки консонанти **д'**, **т'** (хтори нє прешли до **дз, ц)** нєшка зачувани лєм у даскелїх народних словох: *дїдо (*форма би мала глашиц *дзидо), звитяжиц* (мало би буц *звицажиц), ретяз* (часц ролї и др. дзе ше удзива друк – мало би буц *рецаз).*

& 307.4. Други слова – и у карпатским и у новим лексичним пасму – пожички.

У карпатским пасму то мадяризми и восточнославянски пожички. Мадярски: *андя, дєплови, дєп, дюґ, паридя, дянта, мовдя, Мадяр, удян, рондя*; *контя, фитюла, фатюга*, *фатьол, потька*, *ферґетьов* (часц коча), *бутькош „*коршов", презвиско *Надь* и др. Мено *Дюра* и даєдни назвиска зоз **д'**, **т'** *(Радьо, Петьо)* вироятно тиж мадярского походзеня.

Восточнославянски пожички: *господь, Дїва, дябол, тїло.*

& 307.5. У нових лексичних пасмох зоз **д'**, **т'** сербизми, нови мадяризми и нови восточнославянизми.

а) Сербски пожички зоз *ђ, ћ* у нашим язику ше (окрем у власних менох) вигваряю зоз **д'**, **т'**: *дєрма, дюбре* (як гандруюце слово)*, дютором < ђутуре, дюрдїца, ладя*, *водя; мутькац, мутяк*, *дутян, сретя* (у бешедним язику) и др.

б) Восточнославянски пожички: *дїло, дїя, потїха, тїлесни* и др. Досц вельку ґрупу у литературним язику творя слова виведзени з двох восточнославянских кореньох (медзи нїма и калки сербизмох):

1) Од кореня **дїй-** (< псл. dьj-): *дїя, дїйсносц, дїєслово, дїєприсловнїк, дїєприкметнїк, дїйствовац, надїя, подїя, дїялносц, добродїй, злодїй, чародїй.* Наш народни еквивалент кореня **дїй-** то **дзей-**, хтори маме у основи **-дзац/-дзивац**, одн. у дїєсловох *подзец ше (по-дзей-ем ше), об-дзац/об-дзивац (об-дзей-ем)* и др. Наведзени восточнославянски пожички у нашим язику би мали глашиц: *дзея, дзейсносц, дзеєслово, дзеєприсловнїк, дзеєприкметнїк, дзействовац, надзея, подзея, дзеялносц, добродзей, злодзей, чародзей.*

2) Од кореня **дїл-** (< псл. dѣl-): *дїло, дїловац, дїлотворни, дїловодни, польодїлство, землєдїлство*, *предїл, оддїл.* Наш еквивалент кореня **дїл-** то **дзел-**, хтори маме у словох *дзело „топ", нєдзеля* (= дзень кед ше нє роби), *пондзелок* (= дзень после нєдзелї). Наведзени восточнославянизми би у нашим язику глашели: *дзело* (напр.: зробиц добре *дзело), дзеловац, дзелотворни, дзеловодни, польодзелство, жемодзелство, предзел, оддзел.*

3) Зоз **т'** слова: *потїха* (руски еквиваленти зоз **ц***: цешиц, поцешенє*; руска форма у тим случаю глашела би *поцеха), тїлесни* (руска форма би глашела *целесни*, бо гуториме *цело, целати).*

& 307.6. **Консонанти** z **и** s*:*

z: zelenъ > *желєни, zem'a > жем, zętь > жец, zěvati > живкац, zima > жима* и др.

s: kositi > *кошиц, měsęcь > мешац, měsiti > мишиц, jesenь > єшень, porsę > праше, sę > ше, sědlo > шедло, sestra > шестра, sěděti > шедзиц, sějati > шац, sěmę > шеменко, шеменєц, sěno > шено, sěra > ширка, sito > шитко, sivъ > шиви* и др.

& 307.7. **Консонанти** l, n:

l: ględati > *глєдац, glista > хлїста, glina > глїна, xlěbъ > хлєб, xlěvъ > хлїв, klěščь > клїщ, klětь > при-клєт, клїт-ка, klęčati > клєчац, klęti > кляц, klinъ > клїнок, le'ati > лєжац, lěkъ > лїк, lenivъ > лєнївы, lěto > лєто, lipa > лїпа, listъ > лїст, лїсце, lišajь > лїшай, lьstь > об-лєсц, облєсни, lьvъ > лєв, mlinъ > млїн, palьcь > палєц, plesti > плєсц* и др.

n: gnesti > *гнєсц, gnězdъ > гнїв, gnězdo > гнїздо, goniti > гонїц, kopьcь > конєц, nesti > нєсц, nevěsta > нєвеста, pętъ > нєми, piti > нїт-ка, pizъkъ > нїзки* и др.

& 307.8. **Консонанти** d, [t], z, s **опрез мегких консонантох**:

Консонанти d, [t], z и s ше змегчовали и опрез мегких консонантох, и консонантох хтори стали пред вокалами преднього шора.

а) dv’ > *дзв: dvigati* > *дзвигац* (**в** було опрез вокала преднього шора **и**)*, dvьri* > *дзвери* (**д** було опрез **ь** одн. **е**)*;* консонант t опрез v’ вироятно би ше змегчовал як и консонант d, медзитим, приклади за ґрупу tv’ у нашим язику нє исную;

б) zv’ > **жв**: zvѣrь > *жвир* (**в** було опрез **и**); zr’ > **жр**: zьrѣti > *жренко* (**р** було опрез ѣ); zl’ > **жл**’: koza > *скожлїц ше*, *боязлїви* > *бояжлїви* (**з** було опрез мегкого **л**’); zn’ > **жн**’: *запожнїц* < *запознїц* (**з** було опрез мегкого **н**’)*;*

в) sv’ > **шв**: svekrы > *швекра, svętъ* > *шветo, шветu* (то архаїчна народна форма; нєшка хаснуєме церковнославянску форму *свяmи), světъ* > *швет, svěžь* > *швижи*; sl’ > **шл**’: jasli > *яшля, slina* > *шлїна, sliva* > *шлївка, послац – вон пошлє;* sm’ > ***шм****: směti* > *шмец, smějati se* > *шмеяц ше;* sn’ > ***шн****’: sněgъ* > *шнїг, plěsnь* > *плєшнєнїна***,** *радоснє* > *радошнє, воснє* > *вошнє, роснуц – вон рошнє;* sp’ > ***шп****: спивац* > *шпивац, спя* > *шпя.*

г) Ґрупа **стр**’ дала **штр** и **стр**, з тим же ґрупи **штр** и **стр** у керестурскей и коцурскей бешеди нє маме у истих словох. Поровнайме:

коц.: *стредок, стреднї,* **стреда***, стригац*; *штреляц, оштри*;

кер.: **штредок, штреднї***, стреда,* **штригац***; штреляц, оштри.*

& 307.9. Винїмки:

Консонанти d, t, z, s, l, n ше у даєдних словох нє змегчали: edьnъ дало *єден* (место *єдзен), sedmь* > *седем* (место *шедзем), kotьlъ* > *котел* (место *коцел), ti – тебе* (место *цебе*), *учитель* (место *учицель), osmь* > *осем* (место *ошем), sěverъ* > *сивер* (место *шивер), sila* > *сила* (место *шила;* алє од *сила* маме виведзене дїєслово зоз *ш: вишилїц ше „*дац од себе шицку силу”*), veselъ* > *весели* (место *вешели*; алє маме меновнїк *вешелє* и дїєслово *вешелїц ше), jelenь* > *єлень* (место *єлєнь)* и др.

Консонант l ше у формох перфекта змегчал у коцурскей бешеди *(робелї, бешедовалї)*, а у керестурскей ше нє змегчал *(робели, бешедовали).*

У даєдних словох тота гласова пременка нєправилна. Напр., од праславянского дїєслова tekti „*с.* теґи” обчековали бизме форму зоз **ц***: цечиц*, алє место **ц** маме **ч***: чечиц* (алє форма перфекта зоз **ц***: цекол, цекла).*

Йотованя

& 308.1. Йотованє то пременка консонантох опрез сонанта **j**.

Йотованє консонантох d, t, z, s, l, n

& 308.2. Консонанти d, t, z, s, l, n опрез **j**, як и опрез вокалох преднього шора (оп. & 307.1-307.9), змегчовали ше до **дз, ц, ж, ш, л**’, **н**’. Тото йотованє маме:

а) у формох дїєприкметнїка: *народзени* < *народйени, спреведзени* < *спреведйени, виплєцени* < *виплєтйени, вимецени* < *виметйени, змуцени* < *змутйени, вимражени* < *вимразйени, вивежени* < *вивезйени, покошени* < *покосйени, квашени* < *квасйени, спалєни* < *спалйени, наполнєти* < *наполнйети, сплєшнєти* < *сплєснйети* и др;

б) при збирних и других меновнїкох штреднього роду: *пруце* < *прутйе, лїсце* < *лїстйе, осце* < *остйе, галуже* < *галузйе „*пруце”, *клаше* < *класйе, желє* < *желйе, цернє* < *цернйе;*

в) при дїєсловних меновнїкох на **-нє, -це***: церпенє* < *церпенйе, варенє* < *варенйе, Пущанє* < *пушчанйе, швитанє* < *швитанйе; жице* < *житйе, лаце* < *латйе, шаце* < *шатйе* и др.

Йотованє ґамбових консонантох b, p, v, f, m

& 308.3. Консонанти b, p, v, f, m у злученю зоз j у восточнославянских и южнославянских язикох (и у старославянским) йотовали ше и дали bl’/bl, pl’/pl, vl’/vl, fl’/fl, ml’/ml (**л**’ у тих йотованих ґрупох вола ше и *епентетичне* **л**’). Напр. у сербским: *заробити – заробјен* > *заробљен, заробјавати* > *заробљавати; потопити – потопјен* > *потопљен; направити – направјен* > *направљен, поправјати* > *поправљати; опремити – опремјен* > *опремљен.*

& 308.4. У заходнославянских язикох и у руским язику тоти консонанти ше нє йотовали. Так у нашим язику маме: *заробиц – зара***бя***ц* (нє: *зарабляц), виробиц – вира***бя***ц* (нє: *вирабляц), охабиц – оха***бя***ц, потрафиц – потра***фя***ц*.

У формох пасива перфекта **й** ше страцело: *поробиц – поро***бе***ни, натопиц – нато***пе***ни, направиц – напра***ве***ни, потрафиц – потра***фе***ни.*

Слово *здравє* у народним язику ше у номинативе вигваря без **й**: *здраве*, напр. у поздраву *добре здраве* (хтори значи: жичим вам добре *здравє*) и при наздравяню: *наздраве* (хторе значи: най нам тото єдзенє або пице послужи за нашо *здравє*). У зависних припадкох у народним язику уж маме форму зоз **й**, напр. у єдним старшим тексту: *Варенє барз важне. Од поживи овиши* **здраве** *дзецох, а од* **здравя** *щесце. ... Вельо мацери запрепасцую їх* **здраве***, лєм прето, бо им нє даю добру поживу* (РН 1921).

У бешедним язику, под уплївом сербского язика, хаснуєме форму з йотовану ґрупу **вл**’: *здравлє.*

У нашим язику, у карпатскей системи, маме и пар архаїчни слова зоз йотовану ґрупу **вл**’: *пожившлєнє „*пожива, єдзенє” (постало од *пожившйенє*; форма би мала глашиц *пожившенє*), *поздравлєнє „*поздрав” (постало од *поздравєнє* – треба же би було *поздравенє).* Нє ясне прецо ше ґрупа **вй** у тих словох йотовала.

Ґрупи dj, tj

& 309.1. Ґрупа dj у восточнославянских язикох дала **ж,** у заходнославянских **дз**, у старославянским **жд**, а у сербским **ђ.** У руским язику дала **дз.** У церковнославянских пожичкох у русийским и сербским язику зачувана ґрупа **жд** (напр. русийске и сербске *нужда)*

псл.	русийски	словацки	сербски	руски
t(j)udjь	*чужой*	*cudzy*	*туђ*	*цудзи*
ґьdja	*ржа*	*hrdza*	*рђа*	*ардза*
prędja	*пряжа*	*priadza*	*пређа*	*предза*
medja	*межа*	*medza*	*међа*	*меджа (дж* место *дз)*
medji	*меж*	*medzi*	*међу*	*медзи* и *меджи*
nodja	*нужда*	*nudza*	*нужда*	*нудза* (*?*)

Як видзиме, слово medja у нашим язику зоз *дж* место *дз,* а присловнїк *медзи* ма и застарену дублетну форму зоз дж: меджи.

Нашо архаїчне слово *нудза „*1. цихи чловек; 2. нє таки як треба” вироятно походзи од праславянского nodja. Медзитим, ми хаснуємe и форму зоз церковнославянским **жд***: нужда*. Слово *нужда* могли зме прияц зоз церковнославянского язика ище у старим краю або зоз сербского по приселєню.

& 309.2. Ґрупа tj у восточнославянских язикох дала **ч,** у заходнославянских **ц,** у сербским **ћ**. У нашим язику дала **ц.**

псл.	русийски	словацки	сербски	руски
pl’utja	*плюча*	*pl’uca*	*плућа*	*плюца*
	(староруски)			
pletje	*плечо*	*plece*	*мн. плећа*	*плєцо*
svьtja	*свеча*	*svieca*	*свећа*	*швичка*
onutja	*онуча*	*onuca*		*онучка*
tysętja /tysotja	*тысяча*	*tisidc*	*tisuća*	

Нашо форми *швичка* и *онучка* (фалат платна за закруцанє ногох, место ботошох) настали од формох зоз **ц***: швица, онуца* (як цо од *палїца, полїца* виведзене *палїчка, полїчка).*

Слово *тисяч* у нашим язику восточнославянского походзеня. Наша форма би була зоз **ц** и зоз змегчаним **с** до **ш и** глашела би *тишац*. У бешедним язику хаснуємe мадяризем *езер.*

Ґрупи gt, kt

& 310. Праславянски ґрупи gt, kt у восточнославянских язикох дали **ч,** у заходнославянских **ц,** у сербским **ћ**. У руским язику дали **ц.**

псл.	русийски	словацки	сербски	руски
mogtь	*мочь*	*тос*	*моћ*	*моц*
pektь	*печь*	*рес*	*пећ*	*пец*
noktь	*ночь*	*пос*	*ноћ*	*ноц*

У двох дїєсловох маме рефлекс *ч:*

mogti	*мочь*	*тост’*	*моћи*	*мочи*
pekti	*печь*	*piect’*	*пећи*	*печиц*

Перша палатализация

& 311. По першей палатализациї праславянски гласи k, g, x пред e, *i, ь* (мегки полуглас) у шицких славянских язикох преходзели до *č, ž, š.*

а) У формох вокатива: *бог* – вок. *боже, чловек* – вок. *човече*, *верх – верше* (у нар. писнї: Ей*, верше* мой*, верше, //* мой желєни *верше*).

б) У инфинитиве: *мокнуц – мочиц, крок – крочиц, мука – мучиц, страх – страшиц, сухи – сушиц.*

в) У деминутивох, ауґментативох и других меновнїкох виведзених зоз суфиксами (опрез суфиксох бул мегки полуглас): *драга – дражка, нога – ножка*, *рука – ручка, муха – мушка*; *плуг плуж-чок > плущок, прах – праш-чок > пращок; рука – ручиска, муха – мушиска*; *друг – дружба, дружка; рука – ручнїк, рок – рочняк.*

г) У виведзених прикметнїкох: *бог – бож-ски > боски* (народна форма), *рок – рочни, страх – страшни, грих – гришни*.

Друга палатализация

& 312.1. По другей палатализациї задньоподнєбни консонанти k, g, x опрез *і* дифтонґского походзеня и опрез ѣ (ята) преходзели до c, dz, s **(ц, дз, с)**. У сербским язику: *рука – на руци, нога – на нози, подлога – на подлози; вук – вуци, враг – врази, сиромах сиромаси, Влах – Власи.* У українским язику: *рік – у роцi, дорога – на дорозі, кожух – у кожусі.*

& 312.2. Тота палатализация у руским язику лєм часточна: лєм **к** ше палатализує до **ц** и то у номинативе множини при меновнїкох хлопского роду хтори знача особи, ридко и при меновнїкох хтори знача живе вообще.

Палатализация ше зоз номинатива пренєсла и до других припадкох у хторих у законченю нє був вокал **и**, та нє було условия за пременку **к > ц:** *гудак – гудаци,* ґен. *гудацох (*обчековали бизме: *гудакох); дурак – дураци,* ґен. *дурацох; шапутрак – шапутраци,* ґен. *шапутрацох; зазрак – зазраци*, ґен. *зазрацох* и др.

Меновнїки хтори нє знача особи: *хробак – хробаци*, ґен. *хробацох; буяк – буяци,* ґен. *буяцох.*

& 312.3. У литературним язику у нових словох (сербских и восточнославянских пожичкох) нє окончує ше друга палатализация: *припаднїк – припаднїки, прихильнїк – прихильнїки, посланїк – посланїки.* Вона ше у литературним язику нє окончує анї у даєдних народних словох: *роботнїк – роботнїки* (у народним язику: *роботнїк – роботнїци).*

Ґрупи kvѣ, gvѣ

& 313. Консонанти k, g у праславянских ґрупох kvѣ, gvѣ у южнославянских и восточнославянских язикох ше палатализовали (по другей палатализациї) до c, z **(ц, з)**, одн. ґрупи kvѣ, gvѣ дали cvѣ, zvѣ: у сербским псл. kvѣtъ дало *цвет*, у українским *цвіт;* у сербским псл. gvѣzda дало *звезда*, у українским *звізда.* У заходнославянских язикох ґрупи kvѣ, gvѣ ше нє палатализовали: польске kwiat, gwiazda, словацке kvet, hviezda.

У нашим язику тоти два ґрупи ше тиж нє палатализовали: *квет, гвизда.*

Ґрупа dl

& 314. Ґрупу dl у праславянским язику найчастейше мали меновнїки хтори означую предмет з хторим ше окончує даяка дїя, а виведзени су з дїєсловох хтори означую тоту дїю. Ґрупа dl у южно- и восточнославянских язикох дала **л**, а зачувала ше у заходнославянских язикох и у руским язику.

псл.	росийски	сербски	словацки	руски
vidla < viti	*вилы*	*виле*	*vidly*	*видли*
mydlo < myti	*мыло*	*мило*	*mydlo*	*мидло*
		(у диялекту)		
šidlo < šiti	*шило*	*шило*	*šidlo*	*шидло*
ordlo < orati	*рало*	*рало*	*radlo (нашо радло* нє зачуване)	
modliti	*молить*	*молити*	*modlit'*	*модлїц*
kridlo	*крыло*	*крило*	*kridlo*	*кридло*
sadlo	*сало*	*сало*	*sadlo*	*садло*

Слово *шедло* (псл. sedьlo) нє було зоз ґрупу dl, алє зоз dьl; виведзене є зоз суфиксом **-ло**.

Зоз ґрупу dl у нашим язику и слова: *брадло* (од дїєслова *брац), страшидло (*од *страшиц), шкерепадло, мотовидло, фуркадло*.

Ґрупа **дл** ше у нашим язику (и у других язикох карпатского ареала) зявела и у латинизму *Русадля*, хтори був зоз **л**.

Слова новшого походзеня (калки сербских словох): *мерадло (*< серб. *мерило)*, *лїпкадло (*< серб. *лепило*, наша старша форма *лїпкаче)*

Слова *молитва* и *кадило* зме прияли з церковнославянского. Нашо форми би мушели буц зоз **дл***: модлїтва* (як и дїєслово *модлїц (ше)), кадзидло.*

Слово *правило* сербского походзеня. Нашо слово би глашело *правидло* (таку форму хасновал Г. Костельник).

Упросцованє консонантних ґрупох

Ґрупи *стн, сцн, скн*

& 315.1. **а)** У консонантних ґрупох **стн, сцн** випадовали консонанти **т, ц:** *радосц-ни > радосни, жалосц-ни > жалосни, чесц-ни > чесни, масц-ни > масни; пусти, розпуст-ни > розпусни, пост-ни > посни, рост-нуц > роснуц.*

б) З ґрупи **скн** випадовал консонант **к***: пискац, писк-нуц > писнуц; звиск-овац, звиск-нуц > звиснуц.*

Ґрупа *здн > зн*

& 315.2. У ґрупи **здн** трацел ше консонант **д***: праздни > празни, поздно > позно, гроздно > грозно.*

Розєдначованє (дисимилация) консонантох

& 316. Два консонанти у границох єдного слова ше дакеди розєдначую. Док при виєдначованю взаємно уплївую єден на други два сушедни консонанти, при розєдначованю то нє муша буц сушедни консонанти. Розєдначованє консонантох у нашим язику досц ридке.

При реґресивним розєдначованю консонант ше меня под уплївом наступного консонанта. Таке розєдначованє маме напр. у словох *муляр, качмар, бетелїна, грублє.* Меновнїк *муляр* виведзени од меновнїка *мур,* та би вон мал глашиц *мурар.* Медзитим, понеже чежше було вигваряц два исти консонанти єден за другим, вони ше розєдначели, одн. перше **р** заменєне зоз **л**': *муляр.* Меновнїк *качмар* виведзени од меновнїка *карчма* и мал би глашиц *карчмар.* Алє и у тим слову чежше було вигваряц два **р**, та перше випадло. Нашо слово *бетелїна* походзи од старшей форми *детелїна* (праславянске detelina, сербске *детелина).* У нїм ше зубно-ясново консонанти **д** и **т** дисимиловали до **б-т.** Слово *грублє „*тварди штредок капусти" постало од форми *глубє*; ґрупа *бй* у тей форми перше прешла до *бл': глублє*, а вец ше консонанти **л-л**' дисимиловали до **р-л**': *грублє.*

Други пременки консонантох

Пременка *кт > хт*

& 317.1. Консонантска ґрупа **кт** прешла до **хт** у словох: *хто, хтори, дохтор*; старши форми тих словох були: *кто, ктори, доктор.*

Пременка *чн > шн*

& 317.2. То нє типова пременка. Маме ю лєм у двох словох: *оброшнїца* (од форми *оброчнїца < оброк)* и *облашнїца* (од форми *облачнїца < облак).* При других основох на **-ч-** (палатализоване **-к-**) опрез суфиксох *-нїца, -нїк* и др. нє окончує ше тота пременка: *заручнїк, заручнїца.*

Замени консонантох

& 317.3. У даєдних словох место консонантох **б, в, д, к** нєшка вигваряме **ґ**. Консонант **ґ** место **б***: бугновац* (*< бубновац);* **ґ** место **в**: *ґдовец* (*< вдовец*), *ґузел* (*< вузел)*; **ґ** место **д**: *ноґер* (*< ноздри)*; **ґ** место **к**: *варґоч* (*< варкоч*), *ґу* (*< к*), *прейґ* (*< прек), датґзе (< да-кдзе*)**.**

З морфолоґиї

Меновнїки женского роду

& 318.1. У дзепоєдних устаємнєних виразох и у Гнатюкових записох зачувани остатки старшей деклинациї:

а) Локатив єднини на **-е/-є** меновнїкох женского роду на **-а/-я***: драга – на драже,* напр.*: стоя* **на драже (=** на улїци), *кочи иду* **по драже** (= по драги); *завада (*меновнїк ше нє хаснує у сучасним язику) – *буц* **на завадзе** (= завадзац дакому); *ходзим* **по шлєбодзе** *як риба* **по водзе** (Етн.); *у дванастей* **годзинє** (Етн.). – *Кед сом бул* **на варце** *у тей цемней ноци* (Етн.). – *челядз цо* **у войнє** *гинє* (Етн.) – А **у Кулє** *таке право достали* (= у Кули) (Етн.).

Зачувани и форми з другу палатализацию (**к > ц**): *Ходзела з нїм* **по** *желєней* **луце** (= по желєней луки) // *и мала синочка през оца* **на руце** (Етн.).

б) Инструментал єднини на **-ов** (< праславянске -ojo): пойсц *свойов драгов* (= пойсц по своєй драги).

в) Ґенитив множини без законченя: *драбина* – накласц (до коча) *до драбин; годзина* – кельо *годзин?,* дзешец *годзин; рука* – дац *до рук, з рук до рук.*

Меновнїки штреднього роду

& 318.2. Форму ґенитива множини без законченя ма и меновнїк штреднього роду *око,* мн. *очи,* ґен. *очох/оч*, напр. у даєдних устаємнєних виразох: *идз ми спред* **оч***, повесц до* **оч***, спадло му з* **оч**. Алє: *Операция* **очох** *драга.*

Меновнїк *колєно* ма ґенитив множини без законченя у виразу *до пол колєн: Води у ярку єст* **до пол колєн**.

Кратки форми прикметнїкох

& 318.3. Прикметнїки у праславянским язику мали длуги и кратки форми. Кратки форми ше меняли по припадкох як меновнїки: Н. novъ stolъ. nova stola, Д. novu stolu, А = Н, И. novomь stolomь, Л. nově stolě.

У руским язику зачуване нєвелъке число таких формох. У ном. єд.: *длужен -жна -жне,* мн. *-жни* (напр. *остал сом му длужен).*

Значенє прикметнїка мала скорей и форма *годзен,* хтора у сучасним язику ма значенє будуцого часу дїєслова *буц: я то нє годзен зробиц* (= ја то нећу моћи да урадим). Скорей, медзитим, вона значела „способни, тот цо у стану дацо зробиц”: *я то нє годзен зробиц* (= ја то нисам у стању да урадим).

Даєдни кратки форми зачувани у присловнїкох: форми ґенитива: *довисока, дочиста, здалєка, зблїзка, сциха, звисока, докрива, оддавна, одмалючка* (даєдни з тих присловнїкох пишу ше и окреме: *до висока, з блїзка...).* Форми датива: *поцихи (< по циху), помали (< по малу).* Форми акузатива: *на лїво, на право, на кратко, на лєгко, на блїзко.* Форми локатива: *поцме, одвойнє, отройнє, оштернє.*

У формох числовнїкох: *пол***друга** *рока (*= рок и пол), *пол***треца** *мешаца (*= мешац и пол).

Инфинитив

& 318.4. Инфинитив у руским язику ма суфикс **-ц**, хтори настал од старшей форми **-ци** (< праславянске -ti): *жа-ц < жа-ци < псл. že-ti.* Старша форма на **-ци** зачувана у Гнатюкових записох наших народних писньох: *(1) А мой, мила, квартель стої на граніци, // пойдземе ше з Турком скоро* **пробоваци** (Етн. 9, 158). *– (2) „Кед биш була вредна жена, // та биш себе заробела.” „Як же я знам* **зарабяци** *// яй, кед я мам вельо дзеци?” „Вижень дзеци на заяци, // а сама идз* **зарабяци***!”* (Етн. 9, 184) (Форми *пробоваци* и *зарабяци* у тих писньох зачувани пре число складох и пре римованє: векшина стихох першей писнї маю по 12 склади, а зоз форму *пробовац* стих би мал лєм 11 склади: *пойдземе ше з Турком скоро* **пробовац**; форма *пробоваци* ше часточно римує зоз форму *граніци*; стихи другей писнї маю по 8 склади, а форма **зарабяци** ше римує зоз словами *дзеци* и *заяци.)*

Карпатска язикова система и нови пасма у нашим язику

& 319.1. Руски язик ше формовал у карпатским ареалу, на териториї на хторей ше сходза восточнославянски и заходнославянски язики, та ма характеристики и єдних и других[111.]

У розвитку нашого язика барз важни момент то приселєнє наших предкох з Горнїци до Бачкей. Зоз селєньом вони принєсли зоз собу уж формовану язикову систему. По приселєню руски язик ше розвивал у нових условийох: оддзелєни од карпатских бешедох, под моцним сербским уплївом. Прето у нашей язиковей системи мушиме розликовац два основни пасма: **1.** *карпатску* систему, хтору зме принєсли з Горнїци и **2.** *нови пасма*, створени по приселєню.

& 319.3. Нови пасма од карпатскей системи найлєгчейше можеме видзелїц з поровнованьом нашого язика з бешедами карпатского ареала. Тоти нашо слова, форми, типи вирече̇ньох и др. хтори исную и у карпатских бешедох найчастейше спадаю до нашей карпатскей системи. Вежнїме за приклад текст на руским язику Руснацох у сиверней Мадярскей:

У Мученю отворена **баня** *у 1921. року. ... Ту було три* **банї**. *На жемох робили влєце, а на жиму, октобер, новембер, децембер, у януару, фебруару и марцу ишли до* **банї**, *а потим през лєто у* **баньох** *нє робили... На Рудолф сом ходзил 8 роки, а до Сухакалова сом ходзил тиж ошем, а потим зме пришли на Албертте̇леп, та ту зме на* ***лифту*** *ходзили горе ... Алє кед то нє було таке добре* [углє] *як рудолфске було, бо з того вельо* **попелу** *було. Вельо* **попелу** *було...* (Мирон Жирош: Жива Горнїца I, 20)

Тот текст би на нашей бешеди глашел:

У Мученю отворени **рудокоп** *у 1921. року. ... Ту було три* **рудокопи**. *На жемох* [= *на полю*] *робели влєце, а вжиме, октобер, новембер, децембер, у януару, фебруару и марцу ишли до* **рудокопу**, *а потим през лєто у* **рудокопох** *нє робели... На Рудолф сом ходзел 8 роки, а до Сухакалова сом ходзел тиж осем, а потим зме пришли на Албертте̇леп, та ту зме на* лифту *ходзели горе ... Алє кед то нє було таке добре* [углє] *як рудолфске було, бо з того вельо* **гару** *було. Вельо* **ґару** *було...*

Як видзиме, окрем означених словох и топонимох, шицки други слова у тим виривку заєднїцки бешеди Мученю и нашей бачванско-сримскей бешеди. Тоти слова зме, значи, принєсли зоз старого краю. Вони спадаю до нашей карпатскей системи.

Приповедач у тим виривку похасновал два слова хтори нє исную у нашим сучасним язику и место хторих нєшка хаснуєме сербизми: *баня „*рудокоп” и *попел „*ґар”. Праславянске слово *баня* нє зачуване у нашим язику, алє предпоставяме же го нашо стари на Горнїци знали. Понеже у Бачкей нє було рудокопи, воно ту було забуте, а познєйше зме з тим значеньом прияли сербски слова *рудокоп* (у литературним язику) и *рудник* (у бешедним язику). (З другого боку, зоз сербского язика зме прияли слово *баня „*лїковите место”, хторе истого походзеня як и карпатске *баня,* лєм у сербским язику ма друге значенє.)

Слово *попел* маме зачуване у Гнатюкових записох: „*Укаж, жено, предзено* [= напредзену цверну] ... *” // „Спалєла сом, мужу мой ...” // „Укаж, жено, тот* **попел** *...” „Пришол витор, розфукал ...”* (Етн.) У Керестуре ше место *попел* хаснує сербске слово *ґар*. У Коцуре ше з тим значеньом хаснує карпатски мадяризем *пирня*.

Слово *лифт* и у мученьскей бешеди нового походзеня. Лифти ше зявели у 20. вику и мученьски Руснаци тото слово прияли з мадярского язика, а ми зоз сербского.

& 319.4. З тоту поровнуюцу методу лєгко можеме утвердзиц и хтори напр. нашо еквиваленти сербского злучнїка *да*. Вирече̇ня яки ми хаснуєме у бешедним язику: *гварел ми* **да** *придзем; цо* **да** *робим?;* **да** *знам, та бим ци повед* и под. у карпатских бешедох маю иншаку форму: *гварел ми* **же бим** *пришол* або *казал ми* **присц***; цо* **мам** *робиц*?; **кед бим** *знал, та бим ци повед.* Слїдующи три виривки з народних писньох: **Да** *ше то так стало як я розраховал, тераз би я вера за тим нє бановал. – Кед ши свой калапчок на бочок приложел,* **як да** *ши ми шерцо з каменьом приложел. –* **Да** *ми тото придзе цо ми одлєцело, цо ми вчера вечар при мнє ту шедзело...* на нашей карпатскей вариянти би глашели: **Кед би** *ше так стало як я розраховал... – ...* **як кед биш** *ми шерцо з каменьом приложел. –* **Кед би ми** *тото пришло цо ми одлєцело...*

Приклад з українских карпатских бешедох:

Били два братове, єден бил богатий, а другий бил худобний. Тот худобний нє могол уж соби нїякей ради дати. Жена го виправила *(1) ку* ворожцови *(2)* **же би** *го* просиў *(3) чом є такий худобний, а чом його брат богатий. Так соби ворожца просил* **што би** *му дал даякей поради,* **жеби** *го бїда охабила. Ворожец му* казау *(4),* **жеби** *ишоу до корчми, де будут грати гудаци. Котра дїука піде само перша на танец* [...]*, та* **жеби** *ю тот худобний просил* **жеби** *ишла с ним танцовати* (Цамбел, 259-260).

Исти текст на нашим бешедним язику:

Були двоме браца, єден був богати, а други був худобни. Тот худобни нє могол себе ради дац [= нє знал себе помочи]. *Жена го послала ту* врачарки **да** *ше єй опита чом є таки худобни, а чом його брат богати. Та вон* врачарку *модлєл* **да** *му да даяку пораду,* **да** *го бида охаби. Врачарка му гварела* **да** *идзе до карчми дзе буду грац гудаци. Хтора дзивка пойдзе перша на танєц, та* **да** *ю тот худобни вола* **да** *пойдзе з нїм танцовац.*

З того виривку тиж видзиме же и карпатски еквивалент нашого злучнїка **да** то злучнїк **же би**.

& 319.5. По приселєню даєдни слова, конструкциї итд. ше страцели з нашого язика и место нїх нєшка хаснуєме сербизми. То напр. слова *ствар, маґарец, чамец* и др., акузативни словозлученя з применовнїком *за* зоз значеньом наменки: *кнїжка за дзеци, то нє за тебе*. Алє паралели тих сербизмох исную у карпатских бешедох и на основи таких паралелох ми часто можеме дознац хтори були нашо еквиваленти тих сербизмох. Так карпатски паралели за слово *ствар* то словацке vec *(*женского роду*)* и українске и польске *реч* (женского роду, укр. *річ,* поль. rzecz (жеч)) – єдно з тих двох словох, вироятнєйше слово *вец*, хасновали и нашо стари. Паралели за слово *маґарец* – українске, словацке и польске *осел* (слц. osol, укр. *осел,* поль. osioł) и восточнословацки мадяризем *сомар.* Тримаме же нашо стари знали обидва тоти паралели. Паралела за *чамец* то *чолн* (слц. čln, укр. *човен*, серб. *чун*) – у нашим язику зачуване лєм виведзене слово *чолнок* (часц ткацкого прибору подобна чамчику).

Карпатски еквиваленти спомнутих словозлученьох з применовнїком *за* то словозлученя з применовнїками *пре* и *для*. У восточнословацких диялектох хасную ше словозлученя з применовнїком *пре: Jednomu človeku dala tristo zlati* **pre** *sina = Єдному чловекови дала тристо злїтнїки за* сина; Tu maš jeden falatok **pre** sebe, a druhi **pre** noho = Ту маш єден фалаток **за** себе, а други **за** ньго. У українским и польским язику хасную ше словозлученя з применовнїком *для:* укр. *фильм* **для** *дітей*, поль. film dla dzieci = филм за дзеци. Наш еквивалент сербского словозлученя з применовнїком *за* (*филм* **за** *дзеци)* найвироятнєйше було словозлученє з применовнїком *пре: филм* **пре** *дзеци.*

Подобносц нашого язика з язиками и диялектами карпатского ареала илуструєме и под. & 248.2.

& 319.6. При видзельованю нових пасмох у нашей карпатскей системи треба же бизме применьовали и методу поровнованя керестурскей и коцурскей бешеди. Жителє Керестура ше приселєли з єдних валалох, а жителє Коцура з других валалох Горнїци. Алє язикова система териториї на хторей вони жили на Горнїци була углавним заєднїцка и єдним и другим валалом. И Керестурци и Коцурци ище пред приселєньом мали слова *хижа, комин, мур, пажица, луки, швето, Крачун, Велька ноц* и велї други слова. За векшину таких словох познати нам карпатски паралели, та заключуєме же вони походза зоз старого краю. Алє у Керестуре и Коцуре єст и таки заєднїцки обидвом местом слова за хтори нам нє познати карпатски паралели. То напр. слова (нє сербского походзеня): *репеґац, наєсток, повалєнїско „*од дижджу, витру звалєне жито”*, шлїщанка, шудов, затинчлїви, борикац, вилагодзиц, ґольтац, дурґов* и др. Кед же векшина керестурско-коцурских словох маю карпатски паралели, одн. походза зоз старого краю, вец и тоти без паралелох, голєм векша часц з нїх, тиж мушели буц принєшени отамаль. Гоч єст приклади же у Керестуре и Коцуре у новим краю створене єдно исте слово (напр. и Керестурци и Коцурци змарзовач волаю *змаржляк*), мало вироятне же и векшину других заєднїцких словох могли нєзависно єдни од других створиц жителє Керестура и Коцура. Напр. чи можлїве же би слова *наєсток, повалєнїско, шлїщанка* и др. створели Керестурци, а таки исти слова, нє знаюци за тоти керестурски, же би створели и Коцурци? Тоти слова, значи, мушели буц створени або пожичени ище пред нашим приселєньом, у старим краю, та их и Керестурци и Коцурци принєсли отамаль до Бачкей. Мало вироятне же даєдни таки слова створени перше у Керестуре, а оталь же су пренєшени до Коцура, або же су створени у Коцуре, а вец су пренєшени до Коцура. Гоч жителє Керестура и Коцура по приселєню отримовали, и нєшка отримую, блїзки вязи (углавним родзински – прейґ малженствох), нє маме потвердзеня же би ше слова характеристични за Керестур преношели до Коцура и обратно (то могли буц лєм поєдинєчни, ридки случаї).

Тексти на рускей карпатскей бешеди

& 319.7. Наведземе приклади на народней бешеди такей яку зме принєсли зоз старого краю. Шицки слова, форми и типи вирeченьох у наведзених текстох з карпатскей системи:

1. „*Ганїчко, шестричко, дзе ши була // же ши так чижмочки орошела?” // „Була сом в гаїчку, жала сом травичку, душо моя.” „Та и я там, та и я там траву кошел, // а нїч сом чижмочки нє орошел!” // „Та и я там грабала, тебе, мили, чекала, душо моя!”* (нар. писня)

2. *Ишол раз єден Циґан з єдного валалу на други. Алє ишол му єден гинтов вочи по драже. Цо будзе Циґан робиц? Подлого коня ма, а ту драга подла, блато. Ещи гинтов далєко од нього, а вон станє на кочу, та маха з руку на пана и на кочиша и кричи же най иду долу з драги, бо нєдобре будзе. Гинтов ше му виступел з драги долу. Пан кочишови гвари: „Стой.” А и на Циґана кричи: „Стой, Циґан.” Циґан станє, пан ше му пита: Циґан, та цо би було кед бизме ци ше нє виступелї?" Циґан гвари: „Гм! Цо би було, я би був ше мушел вам виступиц кед би ше ви мнє нє.* (народна анеґдота з Гнатюкових записох)

& 319.9. **Чежкосци при роздзельованю карпатскей системи и нових пасмох.** Гварели зме же карпатску систему видзелюєме так же за нашо слова, форми, афикси, конструкциї глєдаме паралели у язикох карпатского ареала: хтори слова, форми итд. маю карпатски паралели, тоти спадаю до карпатскей системи. Медзитим, тото нє можеме тримац за общеважаце правило, и за велї слова, а тиж и за даєдни форми, афикси и

конструкциї чежко утвердзиц чи зме их принєсли з Горнїци чи ше у нашим язику зявели аж по приселєню 1745. р. То:

а) Слова и др. хтори могли исновац у нашей карпатскей системи, алє окрем у карпатским ареалу исную *и у сербским язику*, часто зоз истим значеньом и форму; вони, значи до нашого язика могли присц и зоз сербского.

То насампредз даєдни слова праславянскей и общеславянскей лексики. Слово *бреза* праславянске (слц. breza, поль. brzoza, укр. *береза*, серб. *бреза* итд.). Медзитим, гварели зме же ше нє шицки праславянски слова зачували у нашим язику. Вироятно то и слово *бреза* (псл. berza)*:* воно ше нє спомина анї у єдней нашей народней писнї анї у Гнатюкових записох (як цо ше споминаю древа *явор, верба, калїна, ядловец* и др.), а и у нашим старим краю и у сербским язику ма исту форму. Прето затераз нє знаме чи воно спада до нашей карпатскей лексики чи є нового (сербского) походзеня. Так исто зме пред приселєньом нє мушели мац слово *лук* (оружиє) (псл. lok , поль. luk, укр. *лук,* слц. luk), бо нашо слово *стрела* значи и „лук” и „стрела” (напр.: у вирeченю *Вояци дакеди були наоружани зоз* **стрелами** значи „лук и стрела”, а у вирeченю **Стрела** *ше заджобла до древа* значи лєм „стрела”).

Таки ище праславянски одн. общеславянски слова (и слова виведзени зоз нїх): *запара* (слц. zápara, серб. *запара)*; *заслонїц/заслаяц* (поль. zasłonić/zasłaniać, серб. *заслонити/заслањати)*; *пресада* (слц. priesada, серб. *пресада)*; *скромни* (поль. skromny, слц. skromný, серб. *скроман)*; *смоква* (укр. *смоква,* слц. smokva, серб. *смоква* (слово *вишня* тиж ма исту форму и на Горнїци и у сербским язику, алє тота овоц позната и на сиверу, а южна овоц *смоква* нашим старим на Горнїци нє мушела буц позната*)*); *шечка „*на дробно порезана статкова покарма” (поль. sieczka, серб. *сечка)*; *горди* (укр. *гордий,* поль. hardy, слц. hrdý, серб. *горд*; у народним язику частейши дублет *пишни*); *замок „*дворец” (укр. *замок,* поль. zamek, слц. zámok, серб. *замак*; у Гнатюкових записох з тим значеньом маме слово *каштель*, а лєм у єдней народней писнї спомина ше и слово *замок: Добре тебе, Янку, в варадинским замку,* медзитим, ту бешеда о петроварадинским замку (т. є. гарешту*)* и слово *замок* лєгко може буц и сербского походзеня); *застава* (слц. zástava, серб. *застава)*; *трозґа „*одпадки при топеню метала (*шљака*)” (карпатскоукраїнске *троска,* слц. troska, серб. *троска)* и др.

То и даєдни слова нємецкого и мадярского походзеня. Нємецки *ґрунт „*жем, фалат жеми” (поль. grunt, серб. *грунт)*; *шток „*поверх, спрат” (слц. štok, серб. *шток*; з карпатскей лексики з тим значеньом маме слово *кондеґнация)*; *регрут* (всл. regrut, поль. rekrut, серб. *регрут)* и др. Мадярски: *мажа* (з подобнима значенями є познате у словацким, украïнским, сербским и др. язикох); *рафия „*нукашня скора древа (мегка, нїткаста)” (всл. rafija, серб. *рафија); робиц з рису „*робиц дакому на полю за одредзену часц урожаю” (серб. *радити на рис)* и др.

Нєрозришени проблем представяю и часово вирeченя зоз злучнїком *док.* У карпатских бешедох злучнїк *док* нє існує, исную лєм форми *доки, докля/докель, покля* и *закля* зоз значеньом „док”. Напр.: *Тот младзенєц нє мал покою,* **доки** *ю нє нашол* = Тот леґинь нє мал мира док ю нє нашол (Цамбел, 405). – *Шифа ишла...* **покель** *нє пристала в... Нев-йорку* = Ладя ишла док нє пристала у Нюйорку (Лацко, 80). Чи наш сучасни злучнїк *док* у прешлосци глашел *доки* (як у даєдних карпатских диялектох), а вец под уплївом сербского язика страцел концове *-и*, чи зме место *док* у старим краю хасновали злучнїки *докля/покля, кед* и *як* (оп. & 125.20.), а *док* зме прияли зоз сербского язика? Тот проблем вимага єдно глїбше виучованє.

б) Окремни проблем представяю слова, форми и конструкциї хтори можу буц народни, зоз карпатскей лексики, алє тиж так можу буц *и кнїжкового походзеня* (углавним восточнославянски пожички). Їх (окрем пар винїмкох) ище нє находзиме у Гнатюкових записох, зявюю ше аж у литературним язику, а у бешеди ше ридко хасную. Вони, медзитим, исную у карпатским ареалу, часто у шицких язикох и їх диялектох ареала и подполно можлїве же исновали и у нашей карпатскей лексики. Применовнїк *без* (укр. *без,* поль. bez, всл. bez, серб. *без)* у Гнатюка ше барз ридко хаснує*: Идз, сину, идз* [служиц]*, бо* **без** *хлєба нє можеме жиц. – Слуга лєгнул* **без** *вечери.* У Гнатюка найчастейше находзиме його дублет *през: Я би му вилїчела* [жену] ***през*** *ґрайцара.* Кед же применовнїк *без* исновал у нашей карпатскей лексики, його хасноване по перши руски виданя було зведзене на найменшу миру (у церковних преписних кнїжкох, нє у живим язику). У литературним язику ше почал баржей хасновац прето же ше дублет *през* у народним язику хаснує и зоз значеньом „кроз, преко” (напр.: *иду през польо).*

У народним язику нє маме зазначени меновнїки зоз суфиксом *-льня*, а у литературним язику су шицки новшого походзеня (углавним преложени сербски слова). Найстарше медзи нїма то слово *читальня*, хторе зме прияли з литературного язика карпатскей Украïни концом 19. вику (теди у наших валалох сновани читальнї). Други слова на *-льня: чекальня, предавальня, ковальня, купальня, учальня* и др. Суфикс *-льня*, медзитим, існує и у язикох карпатского ареала (слц. čakal’na, поль. czytelna), та розуми ше, могол исновац и у нашим.

Таки и слова: *запожнїц* (укр. *спізнитися,* поль. spoźnić się, всл. zapozdzic se; у бешедним язику найчастейше ше хаснує вираз *нєскоро присц* або сербске *закашнїц); крадош* (слц. kradoš; у бешедним язику частейше *толвай* або сербске *лопов); нагода* (укр. *нагода*, слц. náhoda; у бешедним язику частейши сербизми *зґода* и *прилика); ришиц* (укр. *рішити,* слц. riesit’; у бешедним частейше сербске *одлучиц); способ* (укр. *спосіб,* всл. sposob, поль. sposób), *щедри „*дарежљив” (укр. *щедрий,* поль. szczodry, слц. stedrý) и др.

в) За велї слова, же бизме их видзелєли до карпатскей або новей лексики, нєдосц знац лєм паралели з карпатского ареалу. За нїх нам нєобходне добре познаванє историї и способу живота нашого народу у прешлосци (напр. кеди: до чи после 1745. р. ше у администрациї зявел даяки вираз, у облєканю даяка шмата,

у домашнїм живоце даєден предмет). Без огляду же даєдни з тих словох исную у карпатским ареалу, вони ше и там и у нашей бешеди могли зявиц аж по нашим приселєню. Таки напр. слова: *мирица* (слц. merica, серб. *мерица);* мадяризми *солґа-биров „*представнїк валалскей власци у Австр-Угорскей", *уяш „*хлопски кратки капут", *меселатов „*двогляд"; нємецки *пулт/пульт „*тезґа у карчми" (ческе pult, сербске *пулт); циркель* слц. cirkel', серб. *циркл)* и др. То тиж и у предходних пасусох наведзени слова *смоква, шечка, застава, трозґа, мажа, реґрут*.

Културни рошлїни принєшени з Америки (кукурица, кромплї, паприґа и др.) у штреднєй Европи ше почали садзиц лєм кус скорей од нашого приселєня. Ми слова *кукурица, кромплї* и *паприґа* рахуєме ґу карпатскей лексики (у такей форми ше вони хасную у карпатских диялектох), алє аж кед бизме мали точни податок у хторих рокох ше тоти рошлїни почали садзиц у нашим старим краю, могли бизме зоз сиґурносцу повесц чи слова *кукурица, кромплї* и *паприґа* спадаю до нашей старей чи до новей лексики.

Керестурско-коцурски язични розлики

& 320.1. Як зме видзели, язикова система хтору зме принєсли з Горнїци барз подобна системом диялектох и язикох карпатского ареала Скоро шицки слова, форми и типи словозлученьох и виреченьох нашей карпатскей системи исную и у диялектох и язикох того ареала. Систему нашого народного язика (а то значи и нашу карпатску систему) описали зме у других часцох нашей Ґраматики (у фонетики, морфологиї итд.). Ту ище мушиме спомнуц лєм керестурско-коцурски язични розлики, бо вони настали з найвекшей часци пред приселєньом.

Руснаци ше зоз старого краю приселєли зоз вецей местох, та по приселєню у їх бешеди вироятно було и менши диялектни розлики – и у Керестуре и у Коцуре. З часом ше вони страцели (у обидвох валалох превладал язик векшини). Остатки тих дакедишнїх розликох вироятно представяю ридки лексични дублети: *бешедовац* и *гуториц, такой* и архаїчне *гнєт, теметов* и архаїчне *цинтор.* Розлики медзи керестурску и коцурску бешеду зачували ше.

& 320.2. **Гласово розлики. 1.** Дїєслова з основу на **ч** (од праславянского **к**), **ж** (од псл. g), **щ** (од псл. sk) – кед тоти **ч, ж, щ** були опрез гласа **ě** (*ят*) – у Керестуре маю форми инфинитива на **а**, у Коцуре на **и:** кер. *кричац, бечац, сичац, бежац, трещац, вищиц* коц. *кричиц, бечиц, сичиц, бежиц, трещиц, вищиц.*

У формох перфекта у керестурскей бешеди тиж суфикс инфинитивней основи **-а-** (*кричали, бежали, вищали)*, а у коцурскей суфикс **-е-** *(кричелї, бежелї, трещелї).*

2. У форми множини перфекта у Керестуре ше вигваря **л** *(робели, шедзели)*, у Коцуре **л'** *(робелї, шедзелї).*

3. Праславянска ґрупа sr' у Керестуре глаши **штр** *(штреднї, штригац),* а у Коцуре **стр** *(стреднї, стригац)*.

4. Други гласово розлики:

У Керестуре:	У Коцуре:
буґна	*бубен*
буґновац	*бубновац*
градка	*гредка*
вартац	*вертац (*псл. *vьrt-)*
вони	*вонї*
жовти, жовч, жовчок	*жолти, жольч, жольчок (*псл. *zьltъ)*
ище	*ещи*
кукурикац	*кукуриґац*
парплї	*порплї*
посцелка	*посцилка*
тирсовка „палїчка з наду"	*тирсцовка (*псл. *trъstь; у коцурскей форми зачуване ц)*
тлусти	*клусти*

& 320.3. **Морфолоґийни розлики.** Розлики у роду: Керестурске слово *миша* женского роду, а коцурске *миш* – хлопского. **Словотворни розлики:** кер. *капущанїки* – коц. *капушнїки*, кер. *ковач* – коц. *коваль*, кер. *оглавок* – коц. *приглавок.*

& 320.4. **Приклади лексичних розликох**

У Керестуре:	У Коцуре:
рошлїни:	
бетелїна	*требиконїна*
розмария	*розмаринґ*
арвачка	*дяблово очи*
кичкиридж	*гвиздочки*
пипинє	*пупче*
чеперки	рошошки (< роз + сох-а + ки)

єдзеня:
бухти *пампушки*
други слова:
мотиль *лепетка*
фляшочка од тинти *каламар*
зольнїца *поньвичка*
колчок (за ламанє кукурици) *швайка*
дриляц *цискац*

За даєдни керестурско-коцурски лексични пари зме нє утвердзели чи су з карпатскей чи з новей лексики *(*напр. керестурске *бендов* и коцурске *шварцмол*. Як увидзиме познєйше, єст и пари у хторих єдно слово – керестурске або коцурске – сербского походзеня: кер. *ґар* (сербске) – коц. *пирня* (карпатске)*,* кер. *кошар* – коц. *корпа* (сербске*)*. За утвердзованє шицких керестурско-коцурских розликох потребне детальне поровнанє обидвох бешедох.

Наш язик по приселєню

I

& 321.1. По приселєню до Бачкей наш язик ше нашол у нових обставинох: одорвани од свойого карпатского кореня, у сербским, горватским, мадярским и нємецким, а од 2. шветовей войни у сербским и горватским окруженю. У таких обставинох вон почал траціц „животну моц”, понеже ше вецей нє могол розвивац и збогацовац „черпаюци моци” з подлоги на хторей настал. Прето ше почал архаїзовац, а з другого боку, почали зме примац велї сербски пожички. Попри сербизмох, по приселєню зме прияли и значне число ґерманизмох и даєдни мадяризми – од бачванских Нємцох и Мадярох.

Найбаржей ше архаїзовала наша карпатска лексика, а после нєй синтакса. Тоти два язиково системи прияли и найвецей сербски елементи.

& 321.2. Даєдни слова за хтори знаме же дакеди исновали у нашим язику анї найстарши людзе уж нє паметаю. То напр. слова *лїтера „*буква; слово”, *заставиц „*заложиц, дац до залогу”, *каплан „*капелан”, *попел „*ґар” и др. Тоти слова находзиме у Гнатюкових записох, напр.:

Попатри [Андри] *горе, а там бул єден високи дуб, а горе на тим дубе вишел єден фартущок. На тим фартушку було писано зоз златима* **лїтерами**: „*Хто тот фартущок опаше опредз себе, нїхто нє будзе таки моцни на тим швеце, лєм Бог а вон.” Як то Андри збачел, витрабал вон ше горе на дуб, знял фартущок, опасал опредз себе, та идзе долу.* (Паралели латинизма *лїтера* у карпатским ареалу: укр. *лїтера „*буква”, поль. litera „буква”, слц. litera „буква”*;* у литературним язику нєшка хаснуєме церковнославянске и українске слово *буква.*)

У писнї „Покарана качмарка” находзиме и таки стих: „*... чи то дзивка власна твоя?” „Ей, нє моя власна дзивка, // лєм є у мнє* **заставена** *// за сто злати за червени // и за персцень за стриберни.”* (Карпатски паралели дїєслова *заставиц:* укр. *заставити,* восточнословацке zastavic; нєшка место *заставиц* хаснуєме сербизем *заложиц.)*

& 321.3. Даєдни нашо архаїчни слова достали нове значенє (їх першобутне значенє часто анї найстарши Руснаци нє паметаю). Нашо стари *птицу* волали *птах*, а дробнєйшу птицу – *тащок.* Напр.: *Яке пирє тот* **тащок** *ма // цо ше вон шкорванчок вола?* (нар. писня) *Шицко* [жито] **ташки** *визберале. // Яки то* **ташки** *булї? // Зоз жолтима главичками, // з червенима криделками* (Етн.). За птицу „врабац” и ми хасновали общеславянску назву *врабец*, напр. у народней писнї: *А* **врабец** *ю вжал на танєц, // поламал єй мали палєц.* Нєшка слово *тащок* хаснуєме зоз зуженим значеньом „врабац” (то и найчастейша дробна птица у нас), а слово *врабец* зме забули. Алє Руснаци у Сриме и нєшка слово *тащок* хасную праве зоз значеньом „дробна птица”, а зачували и слово *врабец* зоз значеньом „врабац”. Слово *птица* прияли зме зоз сербского язика.

& 321.4. Дзепоєдни народни слова зачувани лєм у фразеологийних виразох, а їх основне значенє нєшка забуте. За нємирне дзецко, кед ше вельо круци, бега коло старших и при тим дацо превраци, погуби и под. гвариме же *бега (круци ше) як мотога.* Нєшка нїхто нє зна цо значи *мотога.* Алє кед тото слово поровнаме зоз карпатскима паралелами, вец заключиме же воно у нашим язику могло значиц „страшидло” (воно ма паралели у ческим и словацким язику: mátoha „страшидло”; у польским – matoga „страшидло”.

& 321.5. Маме слова хтори зме хасновали пред 70-100 роками. Находзиме их у текстох В. Гнатюка и при наших перших писательох; старши людзе векшину з нїх знаю, алє их уж нє хасную. Таки напр. слова: *кочиш „кочияш” шифа „*ладя”*, сабол „шнайдер”, моровки „*шарлах”, *орґони „*оргулї”, *кондеґнация* (и *кондиґнация*) „поверх, спрат”, *пасц „*чувац *(статок)”, перун „*гром”, *сереньча „*щесце”, *пожившлєнє „*пожива, єдзенє”, *школїц (ше) „*школовац (ше)” и др.

& 321.6. У якей мири ше слова з нашого народного язика траца, у такей мири ше у нїм ширя сербизми. Так место наших карпатских словох наведзених у предходним пасусу нєшка хаснуєме сербски слова *кочияш, ладя, шнайдер* (нємецке и сербске)*, шарлах, оргулї, спрат, чувац, храна, школовац (ше)* и др.

Даєдни слова з карпатскей лексики старши людзе ище хасную у бешеди, алє часто паралелно зоз дублетами-сербизмами (младши их уж ридко хасную). Напр.: *бизовни* (хаснує ше паралелно зоз сербизмом

цигурни/сигурни), *виграц „достац на картох або у дружтвеним бависку”,енґедовац „допущиц; пребачиц”,жедляр* (паралелно зоз серб. *станар*), *квартель* (паралелно зоз серб. *стан*), *плани „слаби; нєдобри; зли”, пребивац „*жиц, пребуваць”, *дробизґ* (паралелно зоз серб. *живина)*, *ставец* (паралелно зоз серб. *зґлоб), порция* (паралелно зоз серб. *порез)* и др.

У язику младших тиж єст вельо руско-сербски лексични пари: *виновати* и сербизем *криви, достац* и серб. *добиц, одпочинуц* и серб. *одмориц ше, здабац* и серб. *личиц, час* и серб. *време, хасен* и серб. *корисц, шицкоєдно* и серб. *свеєдно* и др.

& 321.7. Як ше нашо слова и їх значеня помали траца з язика, най нам за илустрацию послужи и слїдующи виривок з приповедки Михала Ковача „Як андю Веруну вигосцели на Кирбаю” (РН 1929): *Уж вошли до валалу ... Становел конї ... Пред валалску хижу стало вельо швета – як то звичайно пред Кирбайом єст. А тот гунцут лєм им джмуркнул, та гвари наглас: „Паце, людзе, водзим тим и тим госца...” ... „О, чи видзиш яка є* **шумна** *...” – почали ше чудовац шицки цо их було. „А одкадз же є?” – пита ше єден. „Палє яки* **шумни** *парток ма” – гвари други. „***Шумна** *вона зоз зайду” – гвари треци. ... „О, чи видзиш яки* **шумни** *сукнї ма!!!” „Дзе же сце купели таку* **шумну** *хусточку?”* Автор похасновал прикметнїк *шумни „*красни” у вецей словозлученьох: **шумна** *жена,* **шумни** *парток,* **шумни** *сукнї,* **шумна** *хусточка.* Старши тот прикметнїк хасную и зоз значеньом „досц вельки”: *вон ма* **шумну** *плацу, купел* **шумни** *фалат жеми.* У бешеди младших хасноване того прикметнїка зужене: попри *шумни* младши хасную и синоними *зґодни* (сербске), *добри* (под сербским уплївом) и *красни*: *зґодна (красна, добра) жена, красни парток (сукня, хусточка), добра плаца, добри фалат жеми.*

& 321.8. Пременки по приселєню ше случели и на морфологийним и словотворним уровню. Даєдни нашо меновнїки пременєли род. Меновнїк *жвир* у Гнатюкових записох (значи, пред 100 роками) був хлопского роду; напр., у тих записох находзиме таки виреченя: *кед бизме пошлї до лєса да уловиме даякого жвира; цар радосни же су добри* [стрелци]*, же уж два раз забилї жвира, чувал го там єден жвир*. У сучасним язику тот меновнїк женского роду (под уплївом сербского меновнїка *звер*, хтори женского роду), та нєшка гуториме: *уловиц даяку жвир; уж два раз забили жвир; чувала ю там єдна жвир.*

Меновнїк *отров* В. Гнатюк записал тиж у форми женского роду *отрова*: *З того* [єдзеня] *можеце єсц, а цо будзе напой, у тим будзе отрова.* Форму хлопского роду *отров* хаснуєме под уплївом сербского *отров.* Форму *отрова* хаснуєме и нєшка, алє з пренєшеним значеньом: за нєдобре, пакосне дзецко або чловека гуториме: *то отрова!*

& 321.9. Даєдни слова место руского достали сербски префикс або суфикс. Дакеди зме гуторели *опущиц* (на винчаню млодята пришагаю: *и же це нє* **опущим** *аж до шмерци)*, а нєшка частейше гвариме *напущиц* (наш префикс **о-** заменєни зоз сербским **на-**). Нашо стари гуторели *записац ше до школи*, а ми нєшка гуториме *уписац ше до школи* (нашо **за-** заменєне зоз сербским **у-**. Старши гуторели *отровиц (ше)*, а нєшка гуториме *отровац ше* (од сербского дїєслова *отровати (се)* превжали зме суфикс **-а-**). Старши гуторели *тарґовиц*, а ми нєшка обично гвариме *тарґовац* (под уплївом сербского *трговати).*

& 321.10. Архаїзовали ше и велї синтаксични конструкциї. Таки напр. даскельо файти зависних виреченьох зоз злучнїком *цо* (шицки приклади зоз Гнатюкових записох). Атрибутово виреченя: *Такого маш сина* **цо** *го нєт у нашого краля жеми.* Обєктово виреченя: *Одпущ ми, мой сину,* **цо** *сом це на шмерц осудзел.* Способово виреченя: *Любели ше чарни очи* **цо** *матка нє знала.* Причиново виреченя: *Нє моя вина, мацерина,* **цо** *ме роботи нє учела.* Пошлїдково виреченя: *Намишала му до вина отрову,* **цо** *був пияни таки як мертви.* (У атрибутових виреченьох нєшка хаснуєме злучнїк *яки (Такого маш сина* **якого** *нєт...)*, а у других наведзених файтох виреченьох злучнїк *же* (*одпущ ми* **же***...; так ше любели* **же***...; мацерина вина* **же***...; намишала му отрову,* **же** *був пияни))*.

& 321.11. То и акузативне словозлученє з применовнїком *пре* зоз значеньом наменки. Нашо стари гуторели: *то нє* **пре** *дзеци; мала служба* **пре** *дзеци, а велька* **пре** *старших;* **пре** *тебе сом цошка принєс*, а ми нєшка хаснуєме сербске акузативне словозлученє з применовнїком *за: то нє* **за** *дзеци; мала служба* **за** *дзеци, а велька* **за** *старших;* **за** *тебе сом цошка принєс*. Нашо словозлученє з применовнїком *пре* нательо архаїзоване же би го „ожиц” одн. врациц до сучасного язика уж вироятно нє було можлїве: тераз бизме го уж нє прияли як нашу, руску, алє як даяку цудзу конструкцию.

& 321.12. Архаїзоване и локативне словозлученє з применовнїком *о* зоз часовим значеньом: *Кед куковка* **о Крачунє** *... кукала* (нар. писня). – *Муша ходзиц боси и* **о твардей жими** (Етн.). – *Рушели зме ше* **о першей годзини** *... зоз Загребу. Други дзень рано* **о шестей годзини** *були зме у Беоґраду. Дораз* **о 7.40** *ишли зме далєй.* **О полноци** *того дня пришли зме до Скопля* (РН 1927). Нєшка место того локативного словозлученя хаснуєме акузативне словозлученє з применовнїком *на: кед куковка* **на Крачун** *кукала, родичох и дзеци* **на Нови рок** *вируцал з обисца, рано* **на шейсц годзин** *були зме у Беоґраду* итд.

& 321.13. Даєдни применовнїки почали зме хасновац з погришним припадком. Напр. место *Подписал ше* **под текстом** дакеди гуториме: *Подписал ше* **спод текста**; место *Їх жем* **за беґельом** гуториме: *Їх жем* **поза беґельом**; место *Дзеци ше оганяли* **помедзи древа –** *Дзеци ше оганяли* **помедзи древами** итд. Задумайме як би випатрало кед би Серби место *Потписао се* **испод текста***, Сакрио се* **иза дрвета** почали гуториц: *Потписао се* **испод текстом,** *Сакрио се* **иза дрветом** (под уплївом нашого *подписал ше* **под текстом** и под.). Здогаднїме ше яке їм самим шмишне кед жителє южней Сербиї поведза: **Дошао је из Ниш.** А ми у хасноваю наших применовнїкох досцигли праве тот „високи ступень” погришносци, лєм зме того нє свидоми!

& 321.14. Даєдни застарени синтаксични конструкциї хаснуємe, як и застарену лексику, паралелно зоз сербскима конструкциями. То напр. обєктово виреченя зоз злучнїком *же би,* условни зоз злучнїком *кед би,* способово зоз злучнїком *як кед би* и др. Шицки вони у бешеди поциснути од сербских конструкцийох зоз злучнїком *да.* Напр. нашо стари гуторели: *Наказал ми* **же бим** *шицко поробел* (або: *Наказал ми шицко* **поробиц**). – **Кед би** *я то знал, я би иншак зробел. – Справує ше* **як кед би** *мал даяку вельку бригу.* Ми нєшка дакеди хаснуємe тоти конструкциї, алє частейше хаснуємe їх сербски синоними: *Наказал ми* **да** *шицко поробим. –* **Да** *я то знал, я би иншак зробел. – Справує ше* **як да** *ма даяку вельку бригу.*

& 321.15. Меняла ше и фреквенция словох, формох и конструкцийох карпатскей системи. Даєдни слова, форми и конструкциї постали фреквентнєйши, а даєдним ше фреквенция зменшала. Менєй фреквентни постали напр. слова *розтвориц, погнївац ше, лєтушнї, жимушнї, галас,* а фреквентнєйши постали їх синоними *отвориц, нагнївац ше, лєтни, жимски, рибар* (под уплївом сербизмох истей форми: *отворити, наљутити се, летњи, зимски, рибар).*

& 321.16. Пременки, под сербским уплївом, случели ше и у нашей гласовей системи. Експлозивни предньоподнєбни консонанти *д', т'* под уплївом сербских африкатох *ђ, ћ* младши ґенерациї починаю вигваряц з фрикативним елементом, подобно як сербски *ђ, ћ*: гуториме *анђа, Ђура, ђидо, конђа, Лалић* место *андя, Дюра, дїдо, контя, Лалить.*

У мишаних штредкох (дзе Руснаци жию зоз Сербами и другима народносцами) наш язик ше ище швидше траци як у гомоґених штредкох (дзе жию преважно сами). Так ше место даєдних народних словох хтори ше ище хасную у гомоґених руских штредкох (Керестур, Коцур) у мишаних штредкох уж хасную сербизми. Напр. у гомоґених штредкох ше гутори *варош, покрутки, бухти, ґовля, потька, лядовица*, *матка* (при пчолох), а у мишаних – *ґрад, бубреґи, крофни, рода, шаран, поледица* (и *полядовка*)*, матица* и др.

Гарлови консонант *г* у тих штредкох дакеди ше вигваря як задньоподнєбне *х: хуторел* место *гуторел, хвозд* место *гвозд* итд.

& 321.17. Пременки у мишаних штредкох обачлївши и у морфолоґиї. Так ше у прикметнїцкей деклинациї (у деклинациї прикметнїкох, заменовнїкох и порядкових числовнїкох), под уплївом сербского язика, дакеди хасную погришни форми *инструментала, датива* и *локатива* множини.

Инструментал множини ше хаснує зоз законченьом **-им** *(з* **добрим** *людзми)* место зоз **-има** *(з* **добрима** *людзми)* – под уплївом сербских формох на **-им** (*са добрим људима*). Напр.: *З* **моїм першим** *успихами сом задовольни (*треба: *З* **моїма першима** *успихами...). – Ми мушиме вериц лєм тому, цо зоз* **своїм** *очми видзиме* (РН) (треба: *зоз* **своїма** *очми). – Нащивителє барз глєдаю дїла наградзовани з Нобелову, Андричову и* **другим** *наградами* (РС) (треба: *з* **другима** *наградами)*.

Ридше ше хасную погришни форми *датива* и *локатива множини*: форми датива на **-има** *(добрима)* место на **-им** *(добрим)* – под уплївом сербских формох на **-има** (*бољима, другима*) – и форми локатива на **-има** и **-им** *(добрима* и *добрим)* место на **-их** *(добрих).* Датив множини: *... одвит чежки. Препущуєм го* **другима** *з векшим животним досвидом (*треба: *препущуєм го* **другим***)* (РН 1928). Локатив множини: *Наш руски народ чита койяки новини* **у котрима** *ше находзи права отрова* (треба: **у котрих** *ше находзи* (РН 1928).

II

& 322.1. За розлику од других уплївох на наш язик, хтори ше окончовали або ше окончую углавним на лексичним уровню, сербски язик окончує на наш язик уплїв на шицких язикових уровньох: на фонетичним, морфолоґийним, словотворним, синтаксичним и лексичним.

& 322.2. Перши сербизми прияли зме уж у 18. вику, по приселєню. То потвердзую ридки документи з того часу. Напр. у оглашки о наглим суду з другей половки 18. вику, писаней на церковнославянским язику з елементами руского, находзиме тоти сербизми:

Под власт краткого суда тоти **злотвори** *подлежени сут: Котри по лісох криючися, албо сами албо с* **дружством** *оборужени на подражних биют ... и людом добро отнімают. Котри из* **сувачу***, из пустини албо других от валалу* **удаленних** *пустих місцах оружени рабство албо толвайство* **чинят.** *Котри у* **дружству** *на* **села** *биют, хижи и люди пустошат, вшитки таки на шибень вишани будут.* [= Под нагли суд тоти злодїє подпадаю: Хтори ше по лєсох скриваю и, сами або з дружтвом, наоружани, на путнїкох нападаю ... и людзом добро однїмаю. Хтори зоз сувачу, з пустари або з других од валалу оддалєних местох, наоружани, робя плячки або крадню. Хтори у дружтву на валали нападаю, хижи и людзох пустоша, шицки таки на шибень обешени буду.]

Од означених сербизмох хтори писар у тей оглашки похасновал, у бешедним язику зме вироятно уж у тедишнїм чаше хасновали слова *дружтво* и *сувач* (= файта млїну).

& 322.3. Досц сербизми находзиме и у писму дюрдьовских жительох свойому паноцови од 1879. року, у хторим ше вони поносую на чловека цо бунї людзох по валалє же Руснацом у Дюрдьове нє треба руску школу: *Модльиме великоможного паноца ... солга* (= державни службенїк) *нам таки одвит дал же нам скорим* **временом** *придзе ... маме ми ту барс вельког једного* **шпијуна** *и* **бунчију** *(*= буџију*) котори водње и воноци по валаље ... народ превраца же нам школу ње треба,* **почим** *зме од того напасного чловека тримац пењежи ње шмели и дали зме их на три мешаци под интереш, ми го перше придаваме на их* (= на вас)*, бо нам так* **исходзи** *... а то У. П., бритвар, котори* **буњи** *и зло роби, модљиме, вељикоможни паноцец, љебо нај би*

отписали на варадинского паноца љебо на солгу до жабљу на[*ј*] *би го змирели от тих јого безаконијох, ми ту уживаме (= ?) до њешого* (= днєшнього) *дња до 50 пари школьарох, кед би тот еден нам на драгу не ставал и тоти блазновити даскељо не* **буњел**, *та бизме скорим школу могли достац ... и модљиме, вељикоможни паноцец, дајаки прихроз* (= гроженє) *албо штроф на њго кед би достал, оздал би ше змирел, вон кете* (= кед є) *бритвар, нај ње* **буњи** *љуци* (= людзох) *и бо ту јест вшељијаки љуци, ми 1. долу подписани котори зме вибрани за ... школских* **старателъох** ...

Сербизми з того виривку *време, шпиюн, бунїц, старатель* и причиново вирекеня зоз злучнїком *почим* (преложени сербски злучнїк *пошто)* хаснуєме и у сучасним бешедним язику.

& 322.4. В. Гнатюк записовал нашу народну творчосц концом прешлого вику (1897). Сербизми хтори находзиме у його записох хасновани у тим чаше у нашим бешедним язику. То лексични сербизми: *багрен(а), баш, барем, бриґа, буджак, бундава, бурати, ват, врачац, вредни, ґажиц, ґар, ґранє, дружтво, дєрма, дутян, живина, калфа, канта, капут, кобура, маґарец, наднїца, орман, патиц ше, побунїц, потрошиц, сретя, тарґовина, трошак, чамец, шеґерт, шейтац ше* и др. У „Словнїку менєй розумлївих словох” на концу 30. тома Етноґрафских записох Гнатюк наведол коло 160 сербизми.

То и велї синтаксични сербски конструкциї, медзи хторима найчастейши вирекеня зоз злучнїком *да:* намирни и цильово вирекеня: *Нем сабат нам пущиц* [на яраш] ***да*** *нам гуски пашу* (Етн.); *Ещи є на дзешец милї жеми, руци бузоґвань* **да** *му рихтам полудзенок* (Етн.*);* условни вирекеня: **Да** *тому дзивчатку придзе раз на думу // же да свойо младе шерцо чера зо мну* (Етн.); **Да** *ми тото придзе // цо ми одлєцело, // цо ми вчера вечар // при бочку лєжело* (Етн.); способово вирекеня: *А тераз тото дзецко цо маме, так го любим як* **да** *є мойо* (Етн.); обєктово вирекеня: *А вон ше нє барз однїмал* [присц ше картац]*, бо лєдво чекал* **да** *го волаю* (Етн.) и др.

& 322.5. Др А. Дуличенко у Jugoslavo-Ruthenici (267. б.) наводзи и виривки з писма богослова Димитрия Надя дружтву „Просвита” у Львове и самому Гнатюкови, писаного 1899. р. на руским язику, у хторих автор у вецей файтох вирекеньох хасновал злучнїк *да.* Напр. у условним вирекеню*: а* **да** *бул***ъ** *исти* [язик]**,** *остал***ъ** *би у сушедских***ъ** *валалох***ъ** *и ньешка исти* (наш еквивалент *кед би: а* **кед би** *бул исти...);* у намирним вирекеню: *Опросцце ми, же сом***ъ** *тельо вельо написал***ъ***: интенція ми була добра,* **да** *бранґьм свой народ***ъ** *і його мено* (наш еквивалент: **же бим** *бранєл свой народ...).*

Сербизми нашо интелектуалци хасновали и кед писали на язичию и церковнославянским язику (оп. & 324.1 – 324.3).

& 322.7. Як видзиме, сербски елементи концом 19. вику були уж у велькей мири розширени у нашим язику. За наш народни язик (оп. & 324.1 – 324.3) зоз сербскима и другима нєлитературнима елементами у Ґраматики хаснуєме термин *бешедни язик*[111.]

& 322.8. Сербизми хтори хаснуєме у бешедним язику нашо людзе звичайно нє розликую од словох, словозлученьох и др. нашого язика. Розликую даєдни *лексични* сербски пожички, углавним теди кед паралелно хаснуєме нашо народне слово и сербизем: *варош* и *ґрад, виновати* и *криви, одпочинуц* и *одмориц ше, час* и *време, хасен* и *корисц, шицкоєдно* и *свеєдно* и др. – у таких случайох знаю же слова *ґрад, криви, одмориц ше, време, корисц, свеєдно* и др. – сербизми. Алє векшину сербских словох, словозлученьох и др. тримаю просто за нашо. Таки лексични сербизми як *добиц, баш, барем, боме, дабоме, ипак, после, зґода, зґоднє, нєзґоднє, зґодни, збунїц ше, бриґа, кобура, бундава, дерляча, дєрма, проще, косир, осовина, пилька, пилькац ше, кука, ладя, птица, животиня, живина, сикан, пипа* (цвиклова), *керпара, орман, панталони, капут, патос, ствар, чамец, чилаш, ридя, здравлє, ґажиц, клюкац, досадни, опасни, цигурни, читави, вредни, досадзиц, пендрац ше, подвалїц, увредзиц, секирац ше, (по)трошиц, чувац (ше), шалїц ше, вредзиц, стално, случайно* и др. векшина бешеднїкох нашого язика хасную як нашо слова.

& 322.9. Велї фразеолоґизми тиж зме преложели зоз сербского и хаснуєме их як нашо вирази: *купиц мачку у меху, спаднуц з коня на маґарца, била врана, нє зна ше анї хто пиє анї хто плаци, прецадзиц през зуби, вжац дакого на зуб, правиц ше важни, зубате слунко, анї нє пахнє анї нє шмердзи, млациц празну сламу, лапац ше за сламку, дзвигнуц руки од дачого, гладни як пес, буц (тримац) под папучу, тварди орех, вредни як брамушка, (нє) дац мира дакому, анї за лїк, богови за хрибтом, зли язики, чувац як жренко ока, дзвигнуц нос, анї живей души* и др.

& 322.10. Тиж так и велї синтаксични конструкциї хаснуєме як свойо: вирекеня зоз злучнїком *да,* словозлученя з применовнїками *после, спрам* итд.

& 322.11. Як илустрацию наведземе допис Руснака хтори од дзецинства жиє у Америки, од мацери научел по руски, а по сербски нє зна. Даєдни сербизми хтори його мац хасновала и вон тераз хаснує як нашо слова (у писаню букву *х* хаснує и за глас *х* и за *г*; дакеди миша и латински букви)

Мирон Жирош,

Да *видзиш йак йа пишем по руски. Нье пишем вельо, та ми нье так* **зґодно***. Так мац нас учела 70 роки назат. Йа думам же сом рас писал до крайу, а мохльи читац – так сом ше чешел же можу читац. Друковане писанье хорше. Увидзим чи можеш читац тото писанье. Кєд нье можеш, та нье* **бриґа.**

Мой брат Петро послал твойо писанье до Афстралии (Australia).

То досц по **крилику**.

Збохом. Михал.

[Толкованя: **1.** *Нье пишем вельо, та ми нье так* **зґодно** = Нє пишем часто по руски, та ми дакус чежко; **2.** *до крайу* = до родзеного краю, до отечества; **3.** *так сом ше чешел* = так сом ше цешел (нє ясне чи то авторова

друкарска хиба чи тото слово погришно од дзецинства научел); **4.** *писанье:* у першим пасусу слово значи „букви; рукопис”, а у другим пасусу значи „писмо”; **5.** У двох остатнїх виреченьох першого пасуса автор презент *можеш* хаснує место футуровей форми *годзен;* **6.** *Кєд нье можеш, та нье* **бриґа** = кед ши нє годзен пречитац, та нє важне (нє хиба); вираз *нє бриґа* автор вироятно похасновал под упливом анґлийского; **7.** *крилика* = прилика (тиж нє ясне чи то друкарска хиба чи слово так научел од дзецинства); **8.** *То досц по крилику* = За тераз тельо (за тераз досц) по слїдующу нагоду]

III

& 322.12. Розуми ше, у карпатскей язиковей системи маме ище вельо слова, форми, конструкциї итд. попри хторих ище нє хаснуєме сербски дублети (анї у мишаних штредкох). У лексики то углавним слова хтори найчастейше хаснуєме у каждодньовим живоце. Напр.: *чловек, дзецко, легинь, дзивка, дїдо; глава, ухо, хрибет, колєно, локец, палєц; дом, хижа, двор, капура, шопа, мур, дзвери, облак; стол, карсцель, посцель; древо, лїсце, квеце/квице, грозно, яблуко, грушка; пес, тащок, голуб; хлєб, млєко, колбаса; шмати, шапка, ботоши; робиц, вариц, бежац, спац, ходзиц, слухац, патриц; били, чарни, желєни, червени, чежки, лєгки* и велї други.

У синтакси то напр. часово виреченя зоз злучнїком *кед: Пришол кед ше змеркло;* условни зоз злучнїком *кед*: *Пойдземе на польо кед будзе хвиля;* причиново зоз злучнїком *бо: Нє пришол на роботу, бо бул хори;* роздзельни зоз злучнїком *або/лєбо: Лєбо роб, лєбо дай другим най робя* и др. Попри наведзених типох виреченьох нє хаснуєме нїяки сербски синоними.

Нашо народне мено

& 322.13. Наша самоназва *Руснаци (*єд. *Руснак, Рускиня*), а свой язик воламе *руски язик.* Нашо интелектуалци на концу 19. и початку 20. вику *(*та и познєйше) часто место народного мена *Руснаци* хасновали мено *Русини*, а за наш язик, попри термину *руски язик*, хасновали и термин *русински язик*. Термин *Русин*, як свою самоназву, и термин *русински/руски язик* за свой язик хасновали школовани Русини Угорскей Руси, а понеже наша интелиґенция отримовала блїзки контакти з нїма, вона превжала од нїх и тоти два термини.

У 18-19. вику, та и длужей, народи медзи хторима жиємe у Бачкей, Сриме и Славониї волали нас *Руси*, и *Рушняци*. Понеже ше наша интелиґенция од початку того вику урядово звичайно представяла з меном *Русин*, тоту назву превжали од нєй и други югославянски народи, та нас вони нєшка волаю *Русини*, а наш язик – *русински језик.* Даєдни нашо интелектуалци и нєшка за свойо народне мено хасную термин *Русин* (попри *Руснак)*, а за наш язик, попри термину *руски язик*, хасную и термин *русински язик.*

Аспект виучованя нашого язика

& 322.14. На початку зме гварели же ше руски язик формовал у карпатским ареалу, на териториї на хторей ше сходза восточнославянски и заходнославянски язики, та ма характеристики и єдних и других. Як и други славянски язики, и руски язик треба виучовац як *уж формовану систему* одн. як окремни славянски язик хтори ма даєдни ***заєднїцки характеристики*** з язиками и диялектами карпатского ареала уж *формовану систему,* одн. як окремни славянски язик хтори ма даєдни ***заєднїцки характеристики*** з язиками и диялектами карпатского ареала (нє правилно напр. визначовац же зме тоти або гевти слова, форми итд. прияли од Словакох, други – од Українцох, треци од Полякох итд. Нє треба тиж тенденциозно наглашовац же вон по своїх характеристикох припада у векшей мири восточнославянским або заходнославянским язиком. Достаточно констатовац, як зме у першим виреченю и гварели, же вон ма характеристики и восточно- и заходнославянских язикох.

Наш литературни язик

Литературни язик по конєц 19. вику

I

& 323.1. Културна вяза Руснацох зоз Горнїцу по приселєню до Бачкей нє претаргнута. Такой по приселєню вони у Керестуре и Коцуре основали школи и направели себе церкви. Перши їх священїки и учителє були з Горнїци, а у цеку 19. вику, кед зме уж мали и своїх школованих учительох и священїкох, векшина учительох тиж були зоз старого краю (учителє Петро Кузмяк, Поливка, Каменца и др.; священїкох було и з Горватскей). Школски и церковни книжки доставали тиж з Горнїци (зоз Львова, Ужгороду и др.). Учителє и паноцове з наших валалох у Бачкей и Сриме школовали ше углавним у истих школох як и гевти з Горнїци. Прето иста свидомосц о историйней вязи бачко-сримских Руснацох з Горнїцу исновала и при єдних и при других.

& 323.2. Нашо образовани людзе до початку 20. вику за свой литературни язик тримали церковнославянски язик и литературни язик Угорскей Руси, такв. *язичиє*.

Церковнославянски язик то язик богослуженя и церковних кнїжкох. У руских церквох хаснує ше українска редакция (вариянта) церковнославянского язика (вигваря ше гарлово **г** место **ґ**: *господь Бог;* глас **и** на месце праславянского *ята: хліб, тіло;* **я** место праславянского носного **е**: *святи, Мясопусна нєдзеля* итд.). О церковнославянским язику оп. и & 254.1 – 254.6.

Язичиє було литературни язик Угорскей Руси у 19. и на початку 20. вику. Угорска Рус до Першей шветовей войни була под Австро-Угорску (а медзи двома войнами єй найвекша часц була под Польску). Оддзелєна од України, вона творела свою културу. У националним будзеню карпатских Русинох єдна часц интелиґенциї була українски, а друга русийски ориєнтована (перши ше тримали за Українцох, а други тримали же шицки Восточни Славянє то єден исти – руски (русийски) народ). Литературни язик Угорскей Руси – *язичиє* – був мишанїна церковнославянского, українского, польского и русийского язика и народних карпатских бешедох. На язичию друковани кнїжки и часописи. Термин *язичиє* за литературни язик Угорскей Руси хаснує ше у науковей литератури, а интелиґенция Угорскей Руси тот свой литературни язик волала *русински* або *руски* (*русский) язик*. Наша интелиґенция до Першей шветовей войни тиж го волала *руски/русский язик.* На язичию у тим чаше видавани кнїжки, школски учебнїки, часописи и новини. Друковани су на такв. *граждански азбуки* (то була поєдноставена церковнославянска азбука, без даєдних нєпотребних знакох).

& 323.3. Язичиє од церковнославянского язика часто чежко розгранїчиц, бо тоти два язики барз подобни. Язичиє углавним мож розликовац по елементох карпатских народних бешедох и русийского язика. За илустрацию наведземе два тексти Александра Духновича. У першим А. Духнович похасновал даскельо карпатскоукраїнски слова и вирази:

[В Испаніи] ***коло* Јана** *т. е. в мѣсяци Јунію и Јулію днем теплоту истерпити не мож... Испаньцы* **барнастый и ...** *суть... а мед* [*В Испаніи*] *дуже* **смачный** *есть;* [В Исландіи] *кислое молоко піют, а* **цмар...** *их гостинный напой (*Т. *II, 296); в нем* [Лондонѣ] *живет* **полдруга** *міліона людей* [= У Шпанії коло Яна, т. є. у мешацу юнию и юлию през дзень горучаву витримац нє мож... Шпанци *барнасти*... а мед [у Шпанії] барз *смачни*; [На Исланду] кисле млєко пию, а *цмар*... то їх напиток за госцох; у нїм [Лондону] жиє *полдруга* милиона (= милион и пол) людзох.]

Други текст з русийскима елементами: *(1)* **только в художествах** *и фабриках худобна есть... сія краина*; *(2) в церковь святыя Софіи убѣгли*; *(3) в Австрійск***ой** *Имперіи; (4)* **предлагая** *ему красоту честных... дѣл.* [= (1) лєм у уметносцох и фабрикох худобна... тота жем; *(2)* до церкви святей Софиї посцекали; *(3)* у Австрийскей Империї; *(4)* предкладаюци му красоту чесних... дїлох]. У першим виреченю похасновани лексични русизми *только* и *художество*, а у другим, трецим и штвартим виреченю – морфологийни русизми: законченє ґен. єдн. ж. р. *-ыя* и *-ой* и форму дїєприсловнїка нєзаконченого виду на *-я*.

И сами нашо авторе нє розгранїчовали строго церковнославянски язик и язичиє. Обидва тоти язики за нїх представяли – *наш литературни язик*. Церковнославянски язик звичайно хасновали кед писали о церковней тематики, а язичиє – кед писали о шветовей тематики.

& 323.4. Виданя на церковнославянским язику друковани з церковнославянску азбуку, а виданя на язичию – з поєдноставену церковнославянску такв. *граждансну азбуку* (без знакох ѡ (*омеґа*), ѱ (*пси*), **Ѯ** (*кси*), **Ѫ** и **Ꙗ̀** (*юс вельки*), **Ѧ** и **Ꙗ̀** (*юс мали*) и др.). У гражданскей азбуки на якей друковани виданя на язичию хасновани знаки ы (єри), **ѣ** (ят), ъ (тварди знак), **і** (= и), дакеди и знаки *є* (= йе), *ї* (= и), э (= е), *ґ* (за задньоподнєбни експлозивни консонант). Знак ѣ (*ят*) ше пише на месце праславянского *ята* (чита ше „и”: *о роботѣ*), алє ше нє хаснує дошлїдно (напр.: *возѣнья „*воженє” – ту нє етимологийне *ят*). Без одредзених правилох ше пишу и букви *и, і (возити, порцію).*

& 323.5. Новини „Недїля”, хтори виходзели у Будапешту, а хторим редактор був керестурски учитель Михайло Врабель, тиж були писани на язичию. Наведземе з нїх два статї (з 1903. року):

Гость в нашой редакціи. *На сихъ дняхъ нащивилъ насъ В. Гнатюкъ, редакторъ „Наукового Вестника” из Львова, вертавши изъ острова Корфу, гд б лъ на климатичном л ченіи. В. Гнатюкъ занимаеся тнографіею угорскихъ русиновъ, из сего круга опубликовалъ онъ до теперъ дуже важн й матеріалъ. Петроградска академія наукъ за заслуги пріобр тенн нимъ на простор тнографіи, недавно именовала его своим кореспондентн м членомъ.* [= **Госц у нашей редакциї.** Тих дньох нащивел нас В. Гнатюк, редактор „Наукового Вистнїка” зоз Львова врацаюци ше з острова Крфу, дзе був на климатичним лїченю. В. Гнатюк ше занїма з етноґрафию угорских Русинох, з тей обласци обявел потераз барз важни материял. Петроґрадска академия наукох, за заслуги у обласци етноґрафиї, нєдавно го меновала за свойого дописного члена.]

Вистка у „Недїлї” о бурї у Коцуре:

Ужасна буря была *въ Велику Седмицу на околицѣ Коцура (Бачка). В будинкахъ, деревахъ страшно велику шкоду причинила. Зданія хуторны* [= салашски] *поразрушала, поотносила на 100 сяжней* [= вати] *далеко. Еденъ нѣмец пѣшо-идущій из села Шовы в Коцуръ противъ страшной оркановой струи только так оборонился, что привязал себе к едному толстому дереву. Подчасъ бури падалъ градъ, котрый покрылъ поверхность земли на 25 сантиметровъ. Так являе нам о семъ коцурскій господарь Я. Бесермени.*

& 323.6. Школски учебнїки зоз хторих учели нашо школяре тиж були писани на язичию, а видавали ше у Ужгороду, Прешову, Будапешту и др. Єден з нїх був *Буквар языка рускаго* автора Йоана Кутки од 1799. р.

Наводзиме виривок з другей часци *Буквара*, у хторей ше бешедує о правилох справованя у розличних животних ситуацийох:

*Няй не буде лице твое смутно, гнѣвно, альбо барзо весело. ... Рукъ не держи позадъ себе, а ни во кешенах, а коли дашто приказуешъ, язы**ѣ**ком говори, а не руками. ... Не говори такъ абысь другому не давъ говорити. ... Съдячи не опирайся локтами на столъ . ... Не забавляйся долго оу тихъ которыхъ навѣжаешъ, наипаче оу хорыхъ, альбо оу тыхъ которїи много роботы маютъ.* [= Най нє будзе твар твоя смутна, нагнївана або барз весела. ... Руки нє тримай назадку, анї у кишенкох, а кед дацо гуториш, з язиком бешедуй, а нє з руками. ... Нє бешедуй так же биш другому нє дал бешедовац. ... Кед шедзиш, нє операй ше з локцами на стол. ... Нє затримуй ше длуго у тих хторих нащивюєш, окреме у хорих або у тих цо маю вельо роботи.]

Друга така школска кнїжка то *Книжица читалная для начинающих* Александра Духновича (Будим, 1850, 120 боки). После церковнославянскей азбуки, датей на початку кнїжки, Духнович у стихох, у 14 точкох, описує вредного и доброго школяра у школи и дома и дава основни правила школярского справованя: *О справованиѣ дѣтей в школѣ, О справованиѣ дѣтей окрем школи, О будущей судьби дѣтей* итд. Стихи писани на народним язику. Напр.:

Школяр маєт чистий бити // И рядно до школи прийти,

Умитися красненько, // Зачесати гладенько.

& 323.7. Алє гоч школски учебнїки були на язичию, настава у наших школох ше нє могла отримовац на нїм, бо го школяре нє знали. Даєдни вирази, писньочки и др. вони научели з тих учебнїкох напамят, алє то було шицко їх знанє тедишнього литературного язика. Учителє хтори були родом з Карпатох (Михайло Врабель, Петро Кузмяк и др.) за пар роки службованя у наших местох научели наш язик, та, як и учителє родом з наших валалох, бешедовали зоз школярами по руски. Тиж так и священїки родом з Карпатох у наших валалох научели по нашим и контактовали з народом на нашим язику. И учителє и священїки у бешеди на нашим язику хасновали и елементи карпатских народних бешедох. Так напр. М. Полївка у єдней статї *коровче* вола *дудва* (у Карпатох *дудва* значи „коровче”; у нашим язику *дудва* значи файту рошлїни).

II

& 323.8. У своєй роботи и медзисобним контактованю нашо священїки, учителє и др. часто хасновали язичиє и церковнославянски язик. Писали на нїх писма, розлични дописи, записнїки и др. (Официялни документи (у контактованю з державнима власцами) писали ше у тим чаше на латинским або мадярским язику.) Од штредку 19. вику и познєйше у даскелїх угроруских новинох обявени даєдни писма наших школованих людзох писани на язичию. Тоти писма, як и спомнути школски учебнїки, швеча о нєпрерваних вязох рускей интелиґенциї з интелиґенцию Угорскей Руси по нашим приселєню.

Наводзиме у цалосци писмо священїка Дюри Биндаса (познєйше секретара РНПД и редактора Руских календарох) редакциї „Недїлї” (1903. року), у хторим вон сообщує о снованю „Керестурского самообразовацкого кружка” у децембру 1903. року.

Славна Редакція!

Дня 6 т. м. созвали учители керестурски важнѣйшихъ людей общины бачъ-керестурской в школу и там совѣтовалися, як -бы основати кругъ образованія для тутешнихъ жителей? Нашъ народъ любитъ науку, но судьба не позволила ему до теперь имѣти научны общества як други народи имѣютъ. Прото на выше назначеномъ собраніи всѣ согласилися, что нужно есть основати еденъ кружокъ, котрый буде занимаются [*заниматися?*] *единственно с просвѣтою народною у предметах вѣры и свѣтской науки. И так основан был „Керестурскій самообразовательнœй Кругъ”. Предсѣдателем сего круга нижеподписанный поставленъ.*

Водительство сего круга взяли на себе мѣстны учители. Минувшой недѣлѣ было первое засѣданіе „Самообразовательного круга”. Лекцію „О просвѣтѣ человѣческей вообще” говорилъ мѣстный учитель п. М. Поливка, котру всѣ присутны с найбольшимъ уважаньемъ слухали. Кромѣ лекцій будутъ члены учитися раховати, писати, а найбольшу увагу будетъ класти кругъ на газдовску науку.

До сихъ поръ записалося 80 членовъ, а еще все уписуются. Керестурскій народъ почалъ изъ сна будитися, а дай Господи, чтобы счастливо было!

Прошу на адресу нашого круга слати от теперь 5 (пять) прим рников „Недѣлы” русской и еденъ на мадярскомъ языкѣ. Еще сме бѣдны та больше не можеме пренумеровати. Если нам зашлете колько прѣм. даромъ, будеме вдячны.

Бачъ-Керестуръ 14 декабрь 1903.

Съ поздравленьемъ и почтеньемъ

Юрій Биндасъ,

сотрудникъ и предсѣдатель „Керестурского Самообраз. Круга”

[Толкованя словох: *созвати* = зволац; *важнѣйший* = найвизначнєйши; *кругъ образованія* = образовацки кружок; *тутешний* = тутейши; *позволити* = допущиц; *до теперь* = по тераз; *общество* = дружтво; *имѣти* = мац; *собраніе* = схадзка; *единственно* = лєм; *у предметах* = у питаньох; *свѣтский* = шветови; *водительство* = руководзенє; *сей* = тот; *минувший* = прешли; *лекція* = преподаванє; *найбольший* = найвекши; *уважанье* = увага; *кромѣ* = окрем; *газдовский* = привредни; *до сихъ поръ* = по тераз; *еще все* = ище вше; *прошу*

= модлїм; *от теперь* = од тераз; *больше* = вецей; *пренумеровати* = предплациц ше; *если* = кед же; *колько* = даскельо; *даромъ* = задармо; *вдячны* = подзековни.

Слово *уписуются* у трецим пасусу вироятно сербизем; пред нїм, у истим вирече̏ню, автор похасновал форму *записалося.* Даєдни други слова (*основати*, *присутны*) нє муша буц сербизми, бо исновали и у язичию.]

III

& 324.1. Пишуци на язичию и церковнославянским язику, нашо авторе уношели до язика, у векшей або меншей мири, елементи нашого народного язика и сербизми (И єдни И други визначени у наведзених илустрацийох).

Єден з найстарших таких текстох то кратки запис священїка од 1785. року о пенєжох виплацених роботнїкови:

До тераз анї я анї **он** *нє длужен. ...* **Дал єсм** *корец ярцу на 4 днї роботи* [*= дал сом корец ярцу за штири днї роботи*]. *На язичию одн. церковнославянским язику форма он* и словозлученє *дал єсм*, а други текст на народним язику.

& 324.2. И слїдующи два тексти вироятно писали священїки. Текст од 1852. року:

Квита

от сто штерацетъ и штирохъ форинтохъ ... котору мы долу подписани у Керести[*р*]*ск***ой** *Грек.* **католич**. *Парохиї на нову нашу Бачинску ст. Церк*[*в*]*у 1852 дня 3/22 из благоволенія жителей прияли есме.*

[*В*] *Керестурѣ 3/22 фебруара 1852*

Къ сумѣ 144 фор. жертвуе еденъ в фарѣ: сумма 150 фор.

[= Квита на 144 форинти ... хтору ми долу подписани у керестурскей греко-католїцкей парохиї прияли за нашу нову бачинску святу церкву 1852 дня 3/22 з добровольних прилогох жительох. ... Ґу суми од 144 форинтох дарує єден з [бачинскей] парохиї: [вкупна] сума: 150 форинти.]

Текст од 1855. року:

Ja Папъ Штеф. Михалъ прїмамъ мою жену съ мномъ вѣнчану съ ей дѣтми и ... кедъ же би їа ей кривду даїаку уробелъ, ю по неправди квильелъ, оганялъ , пребивалъ**,** дапаче *еще и шкаредними словами ю лаюци ображелъ самъ себѣ судъ чинимъ кельо разъ би ся то трафело, тело рази все дванацъ палѣци заслужимъ безъ жадного суда бировского.*

[Я, Пап Штеф. Михал, примам мою жену, зо мну винчану, з єй дзецми и ..., кед я єй даяку кривду (нєсправедлївосц) зробим, кед ю будзем пре мою нєправедносц квилїц, оганяц, биц, аж и з бридкима словами лаюци ю увредзовац, сам себе пресудзим: кельо раз би ше то трафело, тельо раз дванац палїци [на дереш, по задку] заслужим без бировового судзеня.

Слово *дапаче* у першим пасусу – горватизем, а опрез нього слово *пребивал* може буц преклад сербизма одн. горватизма *пребијати.*]

& 324.2. Микола Кочиш як приклад наводзи и писмо Дюри Вислáвского з Р. Керестура писане редакциї новинох „Зоря” у Львове и обявене у истих новинох 1880. року. Вислáвски „ше намага писац ‘учено’, та хаснує велї слова з язичия и церковнославянского язика, алє местами вибива и його каждодньова мацеринска бешеда. Попри *”велице вамь благодарю", „за сію кніжку , тисячу крать вамь благодаримь и любимь вашу десницу”* єст и таки вирече̏ня: „**Керестуръ и Коцуръ населѣли штвартого року царованя Маріи Терезіи, то єсть 1744. року”***, „А многи* **пришли** *изъ Галичины* **и мой дѣдо булъ зъ Галичины**...”*, „***Познѣйше населѣли** *Малорусины* **до Нового Саду, познѣйше зъ другей страны Дуная отъ гранѣци Турскей”** (Кочиш 17)**.**

& 324.3. За литературни язик тедишнєй нашей интелиґенциї окреме илустративни текст найдзени у ґомбулї крижика коцурскей церковней турнї, хтори 1893. року, з нагоди оправяня церкви, зложел коцурски учитель Микола Ґубаш:

[фотокопия з Творчосци 1986, 60. б.]

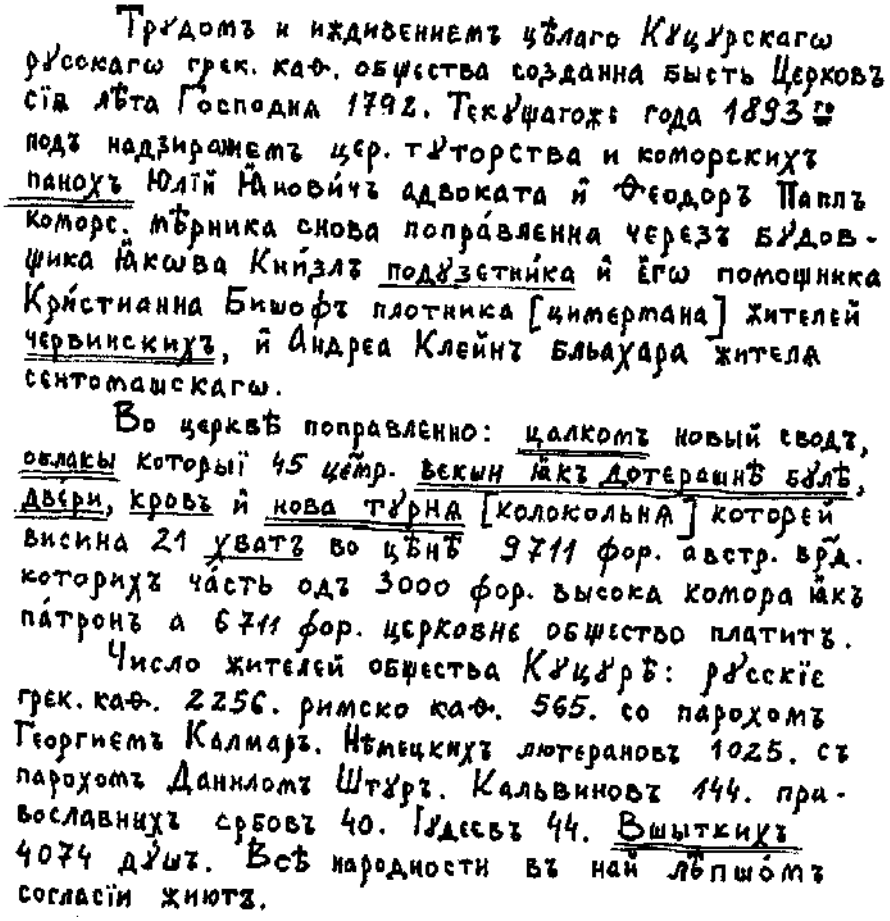
Трудомъ и иждивеніемъ цѣлаго Куцурскаго
рускаго грек. кат. общества созданна бысть Церковъ
сія лѣта Господня 1792. Текущаго года 1893 ☞
подъ надзираніемъ цер. тутторства и коморскихъ
панохъ Юлій Йановичъ адвоката и Феодоръ Павлъ
Коморс. мѣрника снова поправленна черезъ будов-
щика Йакова Книзлъ подузетника и ёгю помощника
Кристианна Бишофъ плотника [цимермана] жителей
червинскихъ, и Андреа Клейнъ бльахара жителя
сентомашскаго.

Во церкви поправленно: цалкомъ новый сводъ,
облакы которыї 45 цѣтр. векши йакъ дотерашнѣ бѣлъ,
двєри, кровъ и нова тѹрна [колокольна] которей
висина 21 хватъ во цѣнѣ 9711 фор. австр. врѣд.
которихъ часть одъ 3000 фор. высока комора йакъ
патронъ а 6711 фор. церковне общество платитъ.

Число жителей общества Куцурѣ: рѹсскіе
грек. каѳ. 2256. римско каѳ. 565. со парохомъ
Георгиемъ Калмаръ. Нѣмецкихъ лютеановъ 1025. съ
парохомъ Даниломъ Штѹръ. Кальвиновъ 144. пра-
вославнихъ србовъ 40. Ѣдесъ 44. Вшыткихъ
4074 дѹшъ. Всѣ народности въ най лѣпшомъ
согласіи жиютъ.

[= Зоз трудом и помоцу цалого коцурского руского грек. кат. общества була справена Церква тота року господнього 1792. А того року 1893. под надпатрунком церковного тутторства и коморских (державних) панох Юлия Ивановича, адвоката, и Теодора Папа, коморского енджелїра знова ю оправели будователь (муляр) Яков Книзл, поднїмач, и його помоцнїк Кристиян Бишоф, цимерман, житєлє червински, и Андрей Клейн, кломфер, житель сентомашски (= србобрански).

У церкви оправени: цалком нови бовтгайташ (звод), облаки, хтори 45 цм векши як дотерашнї були, дзвери, закрице и нова турня, хторей висина 21 хват – по цени 9.711 форинти ... ? ..., од хторих часц (суму) од 3.000 форинти плаци держава як патрон, а 6711 форинти – церковне общество.

число жительох општини коцурскей: Руснацох грекокатолїкох 2.256, римокатолїкох 565 зоз парохом Георгийом Калмаром, нємецких лутеранох 1025 з парохом Данилом Штуром, калвинох 144, православних Сербох 40, жидох 44. Шицких 4.074 души. Шицки народносци у найлєпшей злагоди жию.

У наведзеним виривку автор похасновал и вецей сербизми: *туторство, подузетник, кров, висина, хват, србов.* Даєдни слова *(свод, мѣрник)* можу буц и зоз язичия одн. церковнославянского язика и зоз сербского язика.]

.& 324.4. З 19. вику зачувани рукописни зборнїки церковних текстох (духовни писнї, тексти о Христових мукох такв. Христово страсци) – на церковнославянским язику з елементами народного язика. (Др. А. Дуличенко правилно указал же таки зборнїки церковних текстох були „предмет нє лєм релиґиозного, алє и духовного [културного] живота руского жительства”.)

& 324.5. У слїдующей крачунскей писнї (ч. 6. зоз Гнатюкового IX тома) на церковнославянским язику єст елементи народного язика:

Радуйтеся вси людиє, **з** *неба* **пришол радосни час***:*
Христос ся нам народе*л у блажени час,*
вси людиє чуйте, чуйте, ко Вифлеєм приступуйте!
Увидїте славне рождество во худобной храминї,
сам Бог церпел, церпел *во яслах* **на слами,**
вси людиє чуйте, чуйте, ко Вифлеєм приступуйте!
Небеса засвитя ся, **у полноци ясносц***,*
ангел **з** *неба* **приступел ґу пастиром радосно,**
и пастире бежа, бежа, славу божу да увидза,
вси людиє чуйте, чуйте, ко Вифлеєм приступуйте!

& 324.6. Нашо потераз найстарше зачуване виданє на церковнославянским язику и язичию – апокрифни текст „*Сон Богородици”* (на 8 бокох) – друковане 1889. року у друкарнї братох М. Попович у Новим Садзе. У нїм тиж єст нашо народни слова. .

виривок на стсл. азбуки.

Рече Господь вшитко пре.де льем вашо грихи не пре.д8. …

Видзимꙋ на ньеб8 и на жеми гн.вꙋ надъ вами пре закони вашо премою вс҃т8 недзелю, хтор8 ви нье тримаце и нье швецице зо шицкимъ чистимъ шерцомъ, до церкви нье идзеце и вс҃т8 сл8жб8 нье сл8жите, алье зато васъ модл. дїа҃волъ да робице, зо съ с8шедами, шицко зло робице цоготъ 8 шерц8 маце нье сцеце да ше покаеце и да ше помирице докъ сл8нко нье шеднье. Во собот8 8очохъ нъедзел. вшитки да ше помирице, и примце добри д8ми до шерцохъ вашихъ и шицки да идзеце до вс҃те. церкви вьеднакъ и покорно. Нье д8маце др8ге льемъ ѧкъ ше розвидньы вньедзелю едни на свацб8, др8ги на лови, треци на пїа҃тик8 и тарковин8, на паш8 и на шицко безаконїе …

И зашъ сомъ вамъ надпоминалъ, кетъ ше нье покаеце вежньемъ родъ жемски и родъ вин.ицохъ, и древохъ, вецкаль ос8шимъ вод8 да ньемаце цо пицъ и церпицъ б8дзеце м8к8 вичн8. Чомсце зло такъ зробели, нье любице еден др8гого, и одцаг8еце плац8 отъ сл8гохъ, и х8добнимъ нье сцеце да помил8еце. Вс҃т8 церкв8 нье вс҃тите, и

нье пошт8еце, але сце одпадли отъ вири и робице преко закона.

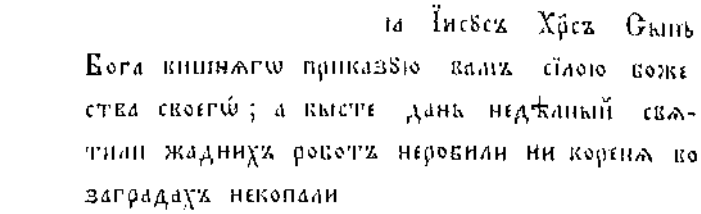

[= Я Исус Христос, син Бога всевишнього розказуєм вам зоз силу божества свойого же бисце дзень недзельов швецели, нїяки *роботи* нє *робели*, анї желєняву у *заградох* нє *копали*...]

& 424.6. У даєдних текстох у приблїжно єднакей мири хасновани елементи литературного и народного язика, та чежко повесц чи авторе тоти тексти сцели писац на литературним чи на народним язику.

IV

& 325.1. З другей половки 19. и з початку 20. вику зачувани рукописни хронїки Керестура и Коцура, хтори на нашим язику писали нєшколовани людзе. У тих хронїкох єст и елементи з церковнославянского язика и язичия. Хронїки писани зоз гражданску кирилку. Як илустрацию наводзиме виривок зоз хронїки Коцура, хтору писал коцурски житель Йоан Москаль:

Одкеди Руснаци зоз Горнїци ту долу пришлї, **уже** *треци раз води* **потопали** *Керестур и Коцур; перши раз од 1755-65. и то була причина же* **многи** *Руснаци, хтори на мочар бачваньски, нєчисту воду и слаби* **воздух** *привикнуц нє моглї врацелї ше назад на Горнїцу.*

& 325.2. Року 1899. у друкарнї братох Попович у Новим Садзе друковани наш найстарши преложени твор – апокрифни текст *Заповиданиє господнє* [= Розказ господнї] *(15 боки). У Заповиданию* єст елементи церковнославянского язика и язичия (означени з получарнима буквами) и сербского язика (означени з курзивом):

[= **Рече** Господь: шицко прейдзе, лєм вашо грихи нє прейду. ... Видзим на нєбу и на жеми гнїв над вами пре закони вашо, пре мою святу нєдзелю, хтору ви нє тримаце и нє швецице зоз шицким чистим шерцом, до церкви нє ходзице и святу службу нє **служите**, алє зато вас модлї диявол *да* робице, зоз сушедами, шицко зло робице цо *год* у шерцу маце, нє сцеце *да* ше покаєце и *да* ше помирице *док* слунко нє шеднє. Всоботу *уочох* (сербске „*уочи”*) нєдзелї шицки *да* ше помирице и примце добри думи до шерцох ваших и шицки *да* идзеце до святей церкви вєднак и покорно. Нє думаце друге, лєм як ше розвиднї, внєдзелю єдни на свадзбу, други на лови, треци на **пиятику** и *тарговину*, на пашу и на шицко **безаконис**. ... И заш сом вам надпоминал, кед ше нє покаєце, вежнєм род жемски и род винїцох и древох, вецкаль осушим воду *да* нє маце цо пиц, и церпиц будзеце муку вичну. Чом сце зло так зробели, нє любице єден другого и одцагуєце плацу од слугох, и худобних (?) нє сцеце *да* помилуєце. Святу церкву нє **святите** и нє *поштуєце*, алє сце одпадли од вири и робице *преко* закона.]

V

& 325.3. Наш литературни язик, значи, по перши виданя на нашим язику, та и по Першу шветову войну, був церковнославянски язик и язичиє (литературни язик Угорскей Руси). У рукописних текстох на мишанїни

литературного и народного язика (тексти под & 424.6) и текстох на нашим язику (под & 325.1) и у таких текстох як *Заповиданиє* наш *народни язик починал окончовац функцию литературного язика.*

Концом 19. вику друковани кнїжки Михайла Врабеля и Володимира Гнатюка на нашим народним язику.

& 325.4. Року 1890. Михайло Врабель, керестурски учитель родом з Горнїци, видал у Ужгороду кнїжку „*Русскій соловей”.* У *Соловею* друковани 188 писнї: нашо и карпатски народни писнї и даєдни уметнїцки писнї – карпатских и наших поетох. Од шицких писньох у зборнїку наших народних єст коло половка и тота „половка *Соловея* нам дава за право повесц же праве *Руски соловей* перша наша друкована кнїжка” (М. Кочиш, 17). Под писню на 100-101. боку подписани *А. Горняк*, керестурски поет-селян, чийо ше писнї по М. Врабельови шпивали у народзе. Писня глаши:

Боже мой, Боже мой, // Яка велька пыха
Кедь ужъ стара баба // Паньску хустку пита!
Паньску хустку на шію, // А гадвабну на главу:
“Мушице ми купицъ // Хоть предаце краву.”
“Чекай, бабо, чекай, // чекай ты на жиму
докъ прийдзе екзеквентъ // По нашу порцію."
“Яка же мнѣ брига // За вашу порцію
Кедзъ мнѣ паньску хустку // Треба бы на шію."
Якъ ше тоты бабы // Барзъ любля прибераць,
чомъ же они нє хцу // На лѣто отбераць?
Шакъ то и мы маме // Таку стару бабу,
такъ ю почтуєме // якъ годъ ґовли жабу.

[Толкованя: *хоть* = гоч; *еґзеквент* = судски вивершитель; *кедь* = кед; *хцу* = сцу; *отберацъ* (одберац) = зберац зоз шерпом и класц до снопох жито покошене з косу; *почтуєме* = поштуєме (сербизем); *якъ годъ* = яґод]

Др А. Дуличенко указал же Горнякова писня „*по нєшка перши друковани текст поетского жанру на бачванско-руским язику”* („Шветлосц” 1/1995, 33-34).

& 325.5. Рецензию о *Руским соловейови* написал український писатель Иван Франко. Вон пригварел Врабельови же у зборнїку помишани народни и уметнїцки писнї. Попри тей неґативней оцени Франко указал и на вредносц кнїжки: „Та заш лєм, цошка вредне єст у тим зборнїку, а од найвекшого значеня збирка писньох бачванских Русинох, т. є. того руского острова цо жиє на югу Угорскей, углавним у валалох Керестуре, Коцуре и ище даєдних у Сриме. З тих крайох по тераз нє було нїяких етноґрафичних записох и прето Врабель заслужел подзековане же дал гоч нєвельку збирку писньох бачванских Русинох”.

& 325.6. Постредно *Руски соловей* ма ище векше значенє за нашу културу як цо ма сам материял обявени у нїм: Франкову рецензию пречитал український етноґраф зоз Львова Володимир Гнатюк (1871 1926), хтори зазберовал народну творчосц у Угорскей Руси, и заинтересовал ше за Руснацох. Влєце 1897. року вон пришол до Бачкей. Михайло Врабель ище робел у Керестуре и помог му. В. Гнатюк у Керестуре и Коцуре нашол одличних приповедачох и шпивачох (Осиф Кулич, Имре Фаркаш, Юла Молнар, Мария Бесерминї и др.) и за два и пол мешаци записал од нїх 430 народни писнї и 220 приповедки, анеґдоти и др. Окрем Керестура и Коцура В. Гнатюк нащивел Нови Сад, Вербас и єдно место у Сриме (можлїве Винковци). Позберани материял В. Гнатюк обявел у Львове у трох зборнїкох:

1. *Писнї Бач-Бодрогского комитату* (Львов, 1900);
2. *Казки з Бачки* (Львов, 1910);
3. *Байки, легенди, исторични перекази, новели, анекдоти з Бачки* (Львов, 1911).

“У тих зборнїкох найподполнєйше записане нашо народне благо, з високу наукову точносцу зазначена наша народна бешеда того часу и тоти зборнїки нам служа як нєпреценїви и нєвичерпни жридла за виучованє нашей литературней усней творчосци у прешлих викох, а тиж и за виучованє нашей материялней и духовней културы. Окремну важносц тоти зборнїки маю за виучованє нашого язика.” (М. Кочиш, 18)

В. Гнатюк обявел ище два твори о нас:

1. У твору *Руски оселї в Бачці (в полудневій Угорщині)* (Львов, 1898) [= Руски населєня у Бачкей (у южней Угорскей)] описал живот Руснацох у Бачкей, а у твору

2. *Весилє в Керестурі, Бач-Бодроґської столиці* (Львов, 1908) описал свадзбу у Керестуре.

& 325.7. Концом 19. вику у даєдних наших местох основани *читальнї* (у Керестуре 1876, у Коцуре 1878). Сновани су по угляду на читальнї яки заходноукраїнске дружтво „Просвита” сновало у Карпатох. Читальнї мали улогу подобну яку маю терашнї доми културы: члени приходзели до читальнї читац кнїжки и новини, у нїх ше отримовали преподаваня за народ, проби хорох и под. Медзи другу штампу до наших читальньох приходзели и новини на язичию „*Вѣстникъ для Русиновъ Австрійской державы”* (виходзели у Бечу), „*Недѣля”* (виходзели у Будапешту, єден час редактор бул Михайло Врабель). В. Гнатюк у „Руских населєньох” гвари же „бачвански Русини наисце образовани ... То ше видзи и по тим же вони дзечнє читаю кнїжки, найвецей сербски або церковни. Велї од нїх доставаю часописи и то аж по даскельо: часописи звичайно сербски або словацки, бо о руских нєт цо бешедовац, а ‘псевдо-руски’ нїч нє вредза, як ше ми жалєли сами селянє.” (Ос. 122) Гнатюково слова „бо о руских ... нїч нє вредза” розумиме так: на народним язику новини нє маю, а новини на язичию („псевдо-руски”) за нїх нє маю векшу вредносц, бо их нє розумя.

& 325.8. У „Руских населєньох” В. Гнатюк гвари и тото: „... даєдни Русини интелектуалци цалком озбильно виражовали думку же би за нїх требало писац на їх диялекту ... Правда, чом би ше диялект [т. є. наш язик] нє мал розвиваць? Алє хто би на нїм писал?” А кед ше и зявя писателє хтори буду писац на язику бачванских Руснацох, „чи єст надїя же и вони буду мац нашлїднїкох. Яка надїя же вони годни жиц од самого писаня ...?” (Ос. 123)

& 325.9. Др А. Дуличенко тиж указує на тот важни момент у нашей културней историї кед ше зявела думка о потреби нашого писаного слова: „Нєт сумнїву же тирваци контакти (починаюци од стредку 19. вику, а можлїве и скорей) руских представнїкох з редакциями и периодичнима виданями такволаней Угорскей Руси, їх старосц о розвою просвищованя у власним народзе, пририхтали добру основу же би ... концом 19. вику настала значна думка о нєобходносци початкох писаня на мацеринским язику и же би ше на нїм орґанизовало видавательну дїялносц ...”

& 325.10. Лєм седем роки по Гнатюковим пребуваню у Бачкей зявел ше и бачвански Руснак хтори почал писац на своїм народним язику – Гавриїл Костельник. Як школяр трецей класи ґимназиї у Заґребу Гавриїл Костельник написал идилски венєц *З мойого валала* и обявел го на свой трошок 1904. року у Жовкви у Угорскей Руси. Тот свой перши друковани твор послал В. Гнатюкови же би написал критику о нїм. Костельникови була барз потребна потримовка єдней такей визначней особи, бо у тих перших литературних пробованьох на своїм мацеринским язику нє наиходзел на розуменє товаришох и штредку у хторим жил. Як сам писал В. Гнатюкови, шмеяли ше му же пише на *цоцековим* язику*,

Фуснота:

Г. Костельник нє потолковал термин *цоцеков,* а ми го похопели так же то язик тих цо гуторя *цо,* а нє *що* (українске), *што* (сербско-горватске) итд.

Фуснота – край

Гнатюк о идилским венцу написал статю „*Поетични талант медзи бачванскима Руснацами”*, у хторей дал високу оцену Костельника як поета и указал на „окремне значенє тей малючкей книжочки”, хтора може дац спонукнуце и за витворенє „***нового самостойного славянского народчика***”. Г. Костельник основопокладач уметнїцкей литератури на нашим народним язику.

По др А. Дуличенкови, початок нашого друкованого слова треба заш лєм преложиц штернац роки скорей – до 1890. року, кед у „Руским соловею” обявена наведзена писня народного поета А. Горняка.

VI

& 326.1. Понеже зме у тим чаше ище нє мали свою ґраматику, кажде з тих виданьох (Русский соловей, Гнатюково виданя, Костельников идилски венєц) мало свою окремну ґрафию. Шицки су друковани з *гражданску* кирилку.

М. Врабель у *Соловею* хасновал, дакеди нєдошлїдно, знаки хтори нє исную у нашей сучасней азбуки: ъ (тварди знак), œ (єри), ѣ (ят), ё (= йо), і (= и). Од знакох нашей азбуки нє хасновал *ї* и *є*. Напр.:

а) *Пошел бы я до васъ кажд**ы**й вечаръ*, *// подъ вашима вратми велька мочаръ*, // *положь, мила, дручки, пойдземъ ...* [помалючки] *каждій вечаръ пре об**ы**чай.*

б) „*А я жала* [*траву*] *изъ любости же б**ы** було конёмъ доста,*

конемъ*, конемъ, та и кравомъ, та и вшицкимъ Темешваромъ*."

Оп. и писню А. Горняка под & 325.4.

& 326.2. В. Гнатюк мегки консонанти означовал зоз мегким знаком **(дьа, дье, дьі, дьу** итд.), а йотовани букви писал зоз **й (йа, йе, йі, йу)**. Место сучасного **и** хасновал знак **і.** Напр.:

Біров ше застарал – пошол дому, та йе смутні. Мал вон дзіуку Ганьчьу, та ше му піта: „Ано, цо ві ше так стараце кед вас льем учера за бірова положелы? Ві уше веселы булы, а терас це цошка такі смутні.” „Нье пітай ше мі, Ганьчьо, дзіуко мойа, ша ті мнье нье споможеш.” „Байако, ано, льем ми повецце.”

& 326.3. Гавриїл Костельник у идилским венцу место нашого *ї* хасновал знак ѣ (*ят*)**,** злученя *йе*, *йа, йу* означовал зоз *є*, *я, ю,* алє место *лє, нє* писал *лье, нье*. Мегки консонанти опрез *о* тиж означовал зоз мегким знаком *(польо). Х*асновал и знак *ґ (ґу мацери).*

Под тополю стриблолґьстку – у погодним хлатку,
*Цо єй лґьсца так бл**ґь**скаю на слунковим златку,*
Стоґь там им гомбалочка, при ньей дзивче кучи;
У гомбалки дзецко малке – роботнґьк ш’ буц учи.
Шедзи дзивче при золнґьци, братка колґьскує,
И бави го, гутори му и мило милує.

.

& 326.4 У приватним живоце Руснаци хасновали гражданску кирилку, мадярске писмо и сербску азбуку.

Даєдни старши людзе хасновали поєдноставену восточнославянску кирилку – *гражданку*: зоз знаками **й, ь**, без церковнославянских знакох ѣ, ы, ъ и др., обично и без знакох **я, ю, є, ї.** Можлїве же даєдни учителє до 1923. року так и учели своїх школярох, а можлїве тиж же школяре сами (без огляду же у школи иншак учели) вихабяли букви **я, ю, є, ї** прето же им вони були чежки за писанє. Приклади:

а) *Йа була добра школьарка, йа льубела мойого учителья. (*Дзеведзешатдварочна жителька Керестура, ходзела до школи 1894. року, учел ю учитель Ґубаш.)

б) *Волам ше Ґадньански Йула і мам осемдзешат дзевец рокі. Учела сом 5 класі. Жійем у Керестуре.*

Мадярски букви Руснаци нє вше правилно хасновали (найчастейше нєправилно писали тоти букви цо ше у мадярским або у руским язику пишу з двома знаками).

а) Кухарски рецепт єдней жительки Керестура:

Pol kili muki, fertaly maszci... poldeczi smetanki, czeszto rozczelycz napoli, pomaszczic..., 10 mandulyi uvaricz u mlyeku.

[Пол кили муки, ферталь масци... пол деци шметанки, цесто роздзелїц наполи, помасциц..., 10 мандулї увариц у млєку.]

б) Виривок з хронїки Керестура (конєц 19. вику):

1746. Keresztur naszelyeli;

18.. velyka voda bula, velyki dizsdzsi padali;

18.. magyarska buna bula;

18.. velyka voda bula, begely kopali.

[Керестур населєли; велька вода була, вельки дижджи падали; велька вода була, беґель копали]

в) Виривок з писма єдного священїка од 1878. року. Автор миша мадярску и сербску латиницу:

1874... slabi urodczaj bul, tedik zsito vimarzlo... U Miklosevcoh pocavse od... novembra 1874. do 1875. roku malo som zsita dostal, omaztu kazdi bozsi rok kupujem, bo tu anyi harapas zemi nyet da mozsem svinyu karmic. Doktoru i patiki som placel 10 f. Dostal som sickoho 35 f., iz toho koczijasa som placel 16 f., 1875. roku lyad strasnye zbil sicko, tot rok taku som gadnu rokovinu dostal, nyay boch zavaruje – 54 pozsonci, bo ja tu nye dostanyem vecej rokovini jak 54 pozsionci.

[1874... слаби уроджай (= урожай) був, тедик жито вимарзло... У Миклошевцох почавше (= починаюци) од... новембра 1874. до 1875. року мало сом жита достал, омасту кажди божи рок купуєм, бо ту анї гарапаш (= фалаток) жеми нєт да можем швиню кармиц. Доктору и патики (= апатики) сом плацел 10 ф. (= форинти). Достал сом шицкого 35 ф., из (= зоз) того кочияша сом плацел 16 ф., 1875. року ляд страшнє збил шицко, тот рок сом ґадну роковину (= руковину) достал, най бог заварує (= захранї) – 54 пожонци, бо я ту нє достанєм вецей роковини як 54 пожонци.]

Дакеди ше у писаню мишала церковнославянска и сербска азбука. Так писани контракт о мурованю школи, правени 1912. року у Новим Садзе:

Зидарска робота и жемна.

1. Копанье фундамента и поровнање жеми.

2. мурованье фундамента зъ 1. класу цеглами зь билимъ малтеромъ до патоса;

3. муровање муромъ зь 1. класу цеглами зъ билимъ малтеромъ до глайхна;

4. муровање фаеръ кибли зъ цеглу и малтеромь.

Покривање [з] черепомъ: [...]

11. рушење старей школи [...];

4 облаки котри ше нука и вонка отверају.

Совокупно:

Мульарска, цимерманска, стольарска, шлосерска и фарб. робота зъ матеріаломъ вйедно.

Приклади на сербскей азбуки:

а) Писмо з иножемства (особа народзена коло 1909. року):

Ми ту маме барз вељо добрих људзох... цо ше з њима сходзиме, а маме и наших Југословенох.

б) жителька Н. Саду, народзена 1914. у Коцуре, до школи почала ходзиц 1921, у школи мали сербску букварку, учели сербски букви: *мој ђидо, Ђура, мацун, њедзеља.*

Литературни язик од 1904. по Другу шветову войну

I

Нашо перши виданя и орґанизациї.

& 327.1. Од Костельникового идилского венца по конституованє нашого язика як литературного прешло ище скоро двацец роки.

Року 1913. священїк Дюра Биндас порушал ицициятиву же би ше почали видавац новини на руским язику. За таке подняце, медзитим, ище нє исновали дружтвено-политични условия.

Року 1912. видати на руским язику *Правди католицкей вири* Дионизия Нярадия.

& 327.2. По законченю Першей шветовей войни и розпадованю Австро-Угорскей, Бачка, Срим и Славония подпадли под новостворену кральовину Югославию. Року 1919. наша интелиґенция формовала *Руске народне просвитне дружтво* (РНПД), популарно волане *Просвита*. Предсидатель дружтва був о. Михайло Мудри, а секретар о. Дюра Биндас. На сновательней схадзки дружтва було бешеди и о тим на яким

язику треба друковац руски кнїжки. Поєдинци предкладали же би ше за литературни прилапел даєден уж розвити славянски язик: український або русийски. Алє векшина делеґатох були за наш мацеринскі язик. Михайло Мудри поднєсол реферат „*О язику за южно-славянску руску писменосц”*, у хторим твердзел же кед бизме нє сцели свой язик за литературни, „нье були би зме тото цо зме – Руснаци”; же гоч „наш язик худобни, нье виробени, нье совершени”, ми го можеме култивовац и збогациц; бо „твардо зме ошвечени шицки, же наш язик ма способносц розвитка”. М. Мудри тиж гварел:

„Чи нье природньейше є, да ми тот свой язик возвишиме на чесц литературного язика, да го усовершиме, очисциме од цудзих словох, допольньиме зос потребнима, як да примеме єден цудзи язик, котри аньи ми аньи дзеци нашо нье знаме бешедовац? Мушиме ... па жалосц признац, же су нам обидва кньижевни руски язики цудзи т. є. таки, котри наш народ на югу чешко розуми, а бешедовац нье годзен. То льедво поразуми и учени Руснак. Тоти два кньижевни язики, то су велько-руски и украински. ...

Же ми сцеме свой власни кьижевни язик, то нье значи, же ше с тим сцеме одорвец од своих братох на сиверу. Нье! Ми треба да и гевти язики учиме и знаме. Дай боже, да придзе тот час, да будземе єдни у язику, алье док до того нье придзе, мушиме мац темель, на котри станьеме у роботи за руску просвиту, бо иншак зме нье годни аньи почац. Тот темель, то є наш мацеринскі язик. Вон нас ма звязац зос гевтима литературним язиками. Вон є руски, па кед го будземе добре познавац – порозумиме ми и гевти и льехчейше их прилапиме, примеме за свойо."

& 327.3. РНПД исновало до 1941. року и було ношитель културно-просвитного живота Руснацох медзи двома войнами. Од 1921 – 1941. видавало *Руски календар*, од 1924 – 1941 – тижньово *Руски новини*, од 1937 – 1941. дзецински часопис *Наша заградка*. Року 1924. РНПД видало Костельникову драму „*Єфтайова дзивка”* (хтору нашо аматерски дружтва у медзивойновим чаше вецей раз виводзели на сцени), року 1929. видало зборнїк писньох за дзеци Янка Фейси „*Пупче”,* 1936 – „*Руско-українски алманах бачванско-сримских писательох.* Руководителє РНПД-а були проукраїнскей оріентациї.

& 327.4. Гварели зме уж же по приселєню до Бачкей наша интелиґенция нє претарговала вязу зоз греко-католїцку церкву Угорскей Руси и угроруску културну традицию. По штредок 19. вику українска народносц ище нє була конституована. Нашо тедишнї културни предняци знали у Угорскей Руси, хтора по Першу шветову войну була под Австро-Угорску, лєм за *“Русинох”* и *“русински язик”,* а звонка граніцох Угорскей Руси знали лєм за *“Русох” (“Москальох”)* и *“Русию”.* По 1. шветовей войни и Октоберскей революциї українска нация була и урядово припозната у новостворенім Совєтским Союзу (найвекша часц Угорскей Руси медзи 1. и 2. шветову войну подпадала под Польску). Нашо културни предняци по 1. шветовей войни тиж почали хасновац термини *“Українєц”, “українски”.* За нїх угроруска и українска културна традиция представяла єдну исту – українску културну традицию, а наш народ вони тримали за часц українского народу, наш язик – за диялект українского язика. Вони за наш народ часто хасновали термин *Русини-Українци,* а за наш язик – *руско-українски язик.*

& 327.5. Пре тоту досц нєпомирлїву позицию „просвиташох”, як и пре обявйованє досц частих написох з вирску тематику у периодики РНПД-а, часц рускей интелиґенциї була нєзадовольна и 1933. року орґанизовала ше до опозицийного *Културно-просвитного союзу южнославянских Русинох* (КПСЮР, од 1935. *Културно-национални союз...* – КНСЮР), хтори од 1934 – 1941. видавал новини *Русска заря* (прето припаднїкох того руху волали *заряше)*, а од 1935 – 1940. *Руски народни календар Заря*. Союз був *общерускей* и *югославянскей* оріентациї: по заряшох Руснаци часц велького руского народу хтори творя шицки восточни Славянє; заряше були процив вязаня нашей култури и традициї за українску, алє ше зато вязали за угроруску културну традицию; окреме наглашовали же зоз Сербами и другима югославянскима народами жадаю пестовац братски одношеня.

Становиско „заряшох” одражене и у кнїжки Николая Д. Олеяра *Історія русского народу*, хтору видал КПСЮР (Нови Сад, 1935).

II

Костельникова ґраматика

& 328.1. У нашим литературним живоце того часу доминовала Костельникова литературна подоба. Костельник од 1907 (од другого року студийох) жил у Львове, алє бул у стаємним контакту з руководителями РНПД, у своїх писмох радзел их и потримовал. На инициятиву РНПД вон написал и нашу першу ґраматику – *Граматику бачваньско-рускей бешеди*, друковану у Сербскей манастирскей друкарнї у Сримских Карловцох 1923. У нєй дал опис гласовей, морфолоґийней, словотворней и синтаксичней системи нашого язика, основни правописни правила и принципи твореня нових словох.

У предходним слову Ґраматики Г. Костельник толкує чом нє написал лєм школску ґраматику: **1.** *Граматика диялекту, хтори так далєко од кнїжковей бешеди, як наша бачваньско-руска бешеда муши буц ширше написана уж прето, же би ше могло розпознац, дзе заправо спада тот диялект? яки у ньому цудзи елементи? и одкаль вони походза?* **2.** *По моєй думи тота граматика мушела буц так написана, же би отверала драгу до кнїжкового руско-україньского язика, як тиж до сербского чито горватского язика...*

& 328.2. Костельник у *Ґраматики* предложел Руснацом на хаснованє українску азбуку, хтора, як и други славянски кирилки, настала зоз церковнославянскей. Зоз українскей азбуки нє превжал лєм знак *і*, хтори у руским язику анї нє був потребни, бо ми маме лєм єдну фонему *и* (українска гласова система ма два фонеми „и", та ше у українским хасную и два знаки*: і* и *и*, напр. *сіно „*шено" и *син „*син"*).*

О азбуки Костельник писал: „Тота азбука найлєпша хтора ма найменєй знаки. У нашей азбуки єст аж 30 букви и єден знак (ь) за змегченє. Алє даскельо зоз тих буквох нє зошицким нужни .... Букви **я, є, ї, ю, щ** могли бизме вихабиц, бо то**т**и букви означую уж зложени (а нє прости) звук: **я** = йа, **є** = йе, **ї** = йи, **ю** = йу, **щ** = шч. ... А то з тим баржей же у кирилици нєт подобного знаку за **йо** (= јо). А **щ** могли бизме писац з двома буквами **шч.** Так бизме мали пейц букви менєй у азбуки.

Знак змегченя (**ь**) могли бизме тиж заменїц зос букву **j**, и писац так (як Горвати): **дь** = дј, **ль** = лј, **нь** = нј, **ть** = тј. На примир: ... *Господј ју благословел. Пријателј људзом. Нјешка нје, алје најутро.*

Алє пре тоти пременки у писовнї [= правопису] ми би ше барз одалєли од общей рускей и од церковней писовнї, па бизме нє могли лєгко читац книжки написани у книжковим (литературним) руско-українським язику. Прето ше мушиме тримац такей писовнї, хтора за нас зґодна, алє и як найбаржей збліжена ґу общей руско-українськей писовнї." (Проза, 213-214. б.)

& 328.3. Кед ше на початку того вику з нашого народного язика формовал литературни язик, сербизми у нашим язику були уж у велькей мири розширени и нашо авторе их унєсли и до литературного язика. У поровнаню зоз сербским, „наш [литературни] язик вироснул з народней, алє уж нашмеценей бешеди, а сербскогорватски з релативно чистого герцеґовского диялекта." (М. М. Кочиш).

Г. Костельник був свидоми того моцного сербского упліву и факта же зме даєдни сербски елементи уж нє годни вируциц. У Ґраматики вон писал: „Дзехтори сербски слова уж ше так удомели у нашей бешеди же зме їх нє годни вируциц, анї преиначиц .... Так н. пр. кеди*ґод, яки**ґод, па(к), да, дабоме, дакле(м), баш ...* и иньши." (Проза, 247)

Як приклад сербского упліву у синтакси Костельник наводзи словозлученя з применовнїками *од* и *за* и злучнїк *да: „*Пре сербски язик применовнїки *од* и *за* достали у нашей бешеди и таке значенє яке нє маю у общим руско-українським язику. Так ми гуториме н. пр. *паліво* **за** *жиму* (по книжковому будзе: *паливо* **на** *зиму,* або: **для** *зими),* **од** *скори ушити чижми* (место: **зос** *скори ушити чижми)"* (Проза, 292).

Алє кед маме свой еквивалент, Костельник го препоручує хасновац место сербизма. Так место сербского *добиц* треба хасновац нашо *достац,* место сербского *ґербави* – нашо *горбати.* А „особито на *да* треба мерковац, же би го нє хасновац пречасто, же би *да* зошицким нє вициснуло нашо прадавне *же ...".*

& 328.4. Медзитим, у нашим бешедним язику попри сербизмох єст и мадяризми и ґерманизми, и то и у карпатскей лексики и нови, прияти по приселєню. Костельниково одношенє ґу цудзим елементом вообще илуструє и тот пасус з його Ґраматики:

"*Кед єст свойо слово, та нє шлєбодно брац цудзе.* Так н. пр. зошицким нєпотребни тоти слова у нашей бешеди:

место	треба гуториц
прекедвешни	*премили*
на орек	*навше, навики*
нем сабад	*нє шлєбодно*
галас	*рибар*
савазаш	*гласованє*
дїлиш	*збори, собранє (зобранє)*
ровка	*лїшка, лисица*
ґербави	*горбати*
добиц	*достац*
цайґнес	*шведоцтво*
фришко	*скоро, нагло*

У наведзеним списку перши седем слова – мадяризми (углавним з нашей карпатскей лексики), слова *ґербави* и *добиц* – сербизми, а слова *цайґнес* и *фришко* – ґерманизми (присловнїк *фришко* зоз карпатскей лексики). Ту очиглядни Костельников одпор ґу мадяризмом, хтори при нашей медзивойновей интелиґенциї був природна реакция на помоцнєну мадяризаторску политику Австро-Угорскей концом прешлого и на початку того вику. Костельник аж дава першенство сербизмом над мадяризмами: „Дакле место: *шор, ушориц* итд. вшадзи можеме хасновац *ред* (або книжкове *ряд), уредзиц* итд. *Лєпше хасновац сербски слова як мадярски.*" (Проза, 246-247)

& 328.5. О твореню нових словох у литературним язику Костельник у Ґраматики писал: „Дзе нє маме ище свойо слово, там треба *створиц* нове слово, або *вжац слово зос нашого книжкового, або зос сербского язика,* алє треба тото слово *применїц ґу духу нашей бешеди.* Дакле, место: *разлика* треба гуториц *розлика,* а место *ґрад* лєпше би було гуториц *град, тарговац* место *тарґовац* итд." (Проза, 246) [Под *книжковим* язиком Костельник подрозумює *українски*; *применїц* значи „адаптовац, присподобиц".]

& 328.6. Свидоми моцного сербского и других уплївох у нашим язику, Костельник предпоставял же нашо авторе вироятно буду мац чежкосци и же ше нє знайду найлєпше пред важним задатком розвиваня и збогацованя литературного язика. Так у писме Дюрови Биндасови од 9. XII 1919. гвари: „Боїм ше же нашо

людзе, у кнїжкох, яки сцеце друковац, помишаю вельо койцо таке, цо би нє спадало. Мадяризми и сербизми, кояки нєконсеквенциї (нєпошлєдовносци) ітд.” (Проза 337)

III

Стихийни розвой литературного язика

& 329.1. Як можеме видзиц з „Просвитових” виданьох и виданьох КПСЮР, нашо медзивойново авторе розвивали литературни язик баржей стихийно як по Костельникових принципох. Так повесц кажди автор мал свой язик, а редакторскей або лекторскей контроли нє було.

Уплів сербского язика

& 329.2. Сербизми нашо авторе хасновали у векшей мири як цо их ми нєшка хаснуємe. До литературного язика уношели сербизми хтори уж були розширени у нашим бешедним язику (*дакле, ствар,* вирeченя зоз злучнїком *да*) и сербизми за поняца за хтори зме ище нє мали свойо еквиваленти (науково и др. термини). Найзначнєйша наукова робота о сербским упліве на наш язик то статя др А. Дуличенка „Сербскогорватски елементи у язику югославянских Руснацох” (Jug., 72-126). Прето наведземе и даєдни резултати Дуличенковей анализи и даєдни його приклади.

Найвецей сербизми медзивойново авторе хасновали кед писали о *економиї, администрациї, науки* и *култури*. При тим их дакеди адаптовали (т. є. *„приме*ньовали*”* ґу духу нашей бешеди*)*: *державян, управяц*, *розликовац,* алє частейше их хасновали нєадаптовани*: державлян, управляц*, *разликовац.*

& 329.3. У слїдующим виривку з текста М. Поливки маме напр. тоти сербизми (визначени шицки сербизми; з получарнима буквами визначени окреме тоти сербизми хтори у сучасним литературним язику заменєни з рускима и другима словами; з преридзеним складом означени восточнославянски слова (українизми и др.):

У стародавним поганским **времену** *мало цо нє шицки народи були подзелєни на* ***касти****, т. є. на* **племенити** *и* **нєплеменити** *(прости народ).* У ***поєдиних*** *а з и а т с к и х народох панує таке подзелєнє ище и нєшка.* **Племичи** *(немеше) як цо шицки други права и* ***привилеґиї*** *присвоєли лєм за себе, так присвоєли лєм за себе и* ***науку****. Прости народ* ***виключели*** *з нєй з тим, же простому народу наука нє* ***нужна****. Пре тото народ школи нє мал, нє мал нагоди* ***да*** *ше учи, жил у глїбоким нєзнаню, у* ***духовней*** *цемноти.*

У дальшим тексту М. Поливка хаснує сербизми *препрека, утемелїц ше, темель, редовно* и др.*: Алє и при таких* **препрекох***, дзе ше лєм християнство* **утемелєло***, ... там вшадзи ше розвивала и народна школа. ...* ***державна власц*** **на темелю** ***закона*** *силовала народ* ***да*** *школи будує,* **да** *до нїх дзеци* **редовно** *посила.*

& 329.4. У слїдующим виривку зоз статї „Злога” М. Поливки находзиме коло 50 посто сербизми:

„**Злога** *є* **важна дружтвена** *потреба. Вона прицагує, со***єдинює** *людзох до* **дружтва** *и дава моц* **за** *його* **опстанок. Злога** *є* **племенити противник лукавей „нєзлоги"***, котра у фамелиї,* **сродству, приятельству, селу, держави** *приводзи до звади, гнїву,* **мержнї***, правоценя,* **злочинства***, та и* **убиства. Злога** *є* **благотворна, – а нєзлога** разорителни **зли дух."** (РК 1929, 61)

& 329.5. Приклад з текста Михайла Мудрого (РК 1932, 47):

Од Тибету на **запад** *находзи ше найвекша громада горох на швеце, хтори ше збиваю до єдного високого клубка зоз шицких странох витру. Тот* **склоп** *горох вола ше Памир.* **Кров** *швета.*

& 329.6. Статя з „Руских новинох” 46/1933: **Ґлобу** *за лаце уведли у Дубровнику у Далмациї. Там варошка* **управа** *видала* **наредбу***, же полицай ма право такой* **на лицу места оґлобиц** *каждого, кого влапи, же ґадно лал. Барз то мудра и барз потребна* **наредба**.

О статї Онуфрия Сакача „Яки порези маме плациц од 1. І 1929. року” др А. Дуличенко пише: „Випатра як кед би автора сербизми єдноставно победзели, надвладали. На трох бокох спомнутей статї ми пренашли 60 маркантни сербизми, то єст фактично по 20 сербизми на каждим боку: *порезник, порез, равнотежа, ... предратни, разрез, ... разред, доходарина, имовина, ... намет, ютро, ратни, ванредни ...* Кед вежнєме до огляду же ше велї сербизми повторюю по 5-10 раз у тей статї, вец видзе же ше стреднє на єдним боку тексту найду по 100 и вецей сербизми!”

У Руским календаре за 1929. рок, на 115 бокох, др А. Дуличенко призначел (нє рахуюци повторйованя) вецей як 500 сербизми.

& 329.6. Сербизми ше дакеди хасную аж и зоз сербскима припадковима законченями: [Комунисти] *котри ширели кнїжки и новини комунистичк***ога** *содержанія* (РН 1928). – *Француз С. П. з найвекшим одушевлєн***єм** *трима виклади ... о християнским Востоку* (РН 1928). – *Вон послал писмо познат***оме** *богачови Дюришич***еви** *и загрожел ше, же будзе забити, кед нє постави 150.000 Дин. на єдно одредзене место* (РН 1929).

& 329.7. Попри лексичних сербизмох нашо медзивойново авторе хасновали и

а) сербски словотворни елементи: *полит***ички**, *физ***ички**, *капиталист***ички**; *психоло***шки**, *интерес***ира***ц,* **преко***мерни* и др.;

б) велїї словозлученя: *стої на располаганю, виношиц у пенєжох, отримац собраниє (схадзку), видац препис*;

в) даєдни сербски словка (*ето, дабоме, па)* и модални слова и вирази *(дакле(м), цо ше тиче):* **Ето***! так ше воспитує у людзох злога. – Видзиме,* **дакле***, ясно, же у русских жемох и пред св. Володимиром,* **дакле***, пред роком 988 велї Русини приняли христіянску виру зос Греческей* (Заря 1935, 44); **г)** применовнїки *(према, преко): Лєцели зме* **према** *Окучаном* (РН 1929). – **Преко** *40 роки назад мушел ше мой розум враціц* (РН 1928).

ґ) злучнїки *(ипак, па, да)*: *Русин гоч и научел цудзи язик,* **ипак** *при своїм твардо стал. – Знали зме як дзеци гуски чувац,* **па** *зме ше забавели на пажици.*

& 329.8. Окреме части злучнїк *да.* напр.: державна власц ... *силовала народ* **да** *школи будує,* **да** *до нїх дзеци ... посила. – Пре тото народ школи нє мал, нє мал нагоди* **да** *ше учи. – При тим розказали,* **да** *банда грає и* **да** *дзвони дзвоня* (РН 1928). На 155 бокох Руского календара за 1929. рок др А. Дуличенко зазначел тот злучнїк 275 раз.

& 329.9. За наш медзивойнови литературни язик характеристични и лєгко препознатлїви, „груби" сербизми хтори и нєшка хаснуєме у бешедним язику: *догодзиц ше, десиц ше, захтевац, заповедац, наредзиц, поштовац, проневериц, време, свєдно* и др. Напр.: *у рудокопу Рученко* **догодзела ше** *страшна експлозия* (РН 1928). – **Проневерел ґотово** *пол милиони динари у державней каси у Загребу* **званїчник** *С.* (РН 1928). – *Гвари ше, же треба* **поштовац** *своїх старих и од нїх ше учиц, як треба жиц* (Заря 1935).

Таки и спомнути применовнїк *преко,* злучнїк *ипак* и модалне слово *дакле.*

Уплїв язичия, церковнославянского и українского язика

& 330.1. Попри сербизмох нашо медзивойново авторе у меншей мири хасновали слова, форми и конструкциї з язичия и церковнославянского и українского язика. На початку мушиме дац даскельо толкованя терминох хтори будземе хасновац.

& 330.2. Термин *українски (Україна, Українєц)* у восточней України (хтора була под Русию) хаснує ше од часу Тараса Шевченка, т. є. од штредку 19. вику (до того часу и у України найчастейше хасновани термини *малоруски, Малорусия, Малорус).* Наша интелиґенция термини *українски*, *Україна, Українєц* почала хасновац аж од Першей шветовей войни. „'Україна' до шветовей войни то було за нас югославянских Руснацох нєпознате мено" – писал и Г. Костельник.

& 330.3. Векшина наших священїкох научели українски язик под час школованя у семинарох и богословийох (у Риме або заходней України). То уствари був литературни язик заходней України (бувшей Угорскей Руси). У нїм було ище досц елементи язичия, хторе по Першу шветову войну интелиґенция Угорскей Руси волала *русински/русски* язик (напр. русизми *город, предсидатель, представитель, земледїлец* и др., вирекеня зоз церковнославянским злучнїком *понеже*, польски елементи*)*; еквиваленти спомнутих русизмох у литературним язику восточней України слова *місто, голова, представник, хлібороб/землероб*, а еквиваленти злучнїка *понеже* то злучнїки *тому що, через те що, оскільки*. Елементи литературного язика восточней України ше у литературним язику заходней України вироятно дакеди хасновали паралелно з його елементами, понеже и нашо авторе дакеди хасновали дублети тих двох вариянтох українского язика: попри словох зоз язичия *вообще*, *художество „*уметносц", *взаїмни*, *виропятно* хасновали дублети з литературного язика восточней України *взагалї, местецтво, взаємни, напевно* и др.

& 330.4. Русизми, церковнославянизми и полонизми литературного язика заходней України ми у нашим язику зоз становиска синхроніи нє можеме тримац за українизми, понеже вони нє исную у сучасним українским литературним язику. Же бизме за велї таки елементи нє мушели поєдинєчно толковац якого су походзеня, ми и за пожички з язичия и з церковнославянского и зоз сучасного українского язика у Ґраматики часто хаснуєме термин *восточнославянизми.*

Восточнославянизми нашо медзивойново авторе хасновали як *нашо* слова, одн. як слова нашого потедишнього литературного язика. Тоти слова, значи, у нашим литературним язику мали „статус" *домашнїх* словох.

Од Першей по Другу шветову войну литературни язик заходней України вше ше баржей приблїжовал ґу общому *українскому* литературному язику, хторого основопокладач був Тарас Шевченко. До сучасного українского язика нє вошли и велї русизми, церковнославянизми и полонизми хтори исновали у литературним язику заходней України.

& 330.5. О потреби „операня" на українски язик, окрем Г. Костельника, писали и вецей други авторе того часу. Так др Мафтей Винай з нагоди 10-рочнїци РНПД писал у „Руских новинох" ч. 238/1929, 3. б.: *Вельо раз чловек сце дацо повесц – и ... бере зос серпско-хорватскей мови, бо, гвари, то уж подобне ґу нашому. Чи нам треба нашу бешеду очудацовац зос цудзу бешеду, кед маме богату и пребогату руску кнїжовну бешеду? ... Ясно дакле, же треба шицки слова, котри нє маме, лєбо су нє досц совершени, брац зос кнїжовней мови, а кед виропятне, же би слово нє могли зрозумиц нашо земледїлци, треба го описац, лєбо з яснєйшим гоч и цудзим назначиц у заградзеню. Надалєй би требало, да ше приношую мали статї на руским кнїжовним язику (українским). Алє нєпохопими слова мушели би буц толковани ....*

А поет Михал Ковач у статї „Як очувац свою народносц" (РН ч. 242/1929, 1. б.) писал: *Вон* [Г. Костельник] *почал зос чисценьом язика а ми маме наставиц. Ми маме патриц, да очуваме свой язик а през*

нього народносц. А як го очувац треба[,] *усоверши*ц[*?*] *По моєй думи усовершовал би ше так, да ше цо вецей виpуцую цудзи слова, а додаваю руско-украïньски, да на концу достанєме чисти диялект рус.-укр. бешеди.*

Алє як достац тоти слова? Послухайце як. Нашей интелиґенциї [най] *нє будзе така цудза украïнска кнїжка. Най ю часто бере*[,] *чита, студира, нє поєдини, алє шицки интелектуалци, цо вецей най пише мишаюци тоти укр. слова до своєй писмовнї. Кед ше будзе цо вецей читац рус. укр. кнїжки, вец и у писаню придзе слово саме од себе. Ето так думам же би ше наш язик могол отримац и одбранїц од шицких цудзих примишанийох.*

Док Костельник допущує и „операнє" на сербски язик, Мафтей Винай, Михал Ковач (тиж и даєдни други нашо интелектуалци) предкладали операнє лєм на украïнски. У пракси, медзитим, и вони, и шицки други нашо авторе, хасновали и сербизми, нє пре нєпринципиєлносц, алє прето же сербизми, як зме уж видзели, були нательо розширени у нашей бешеди же просто нє мож було нє хасновац их.

& 330.6. Уж у першим Руским календаре за 1921. рок, а тиж и у познєйших наших виданьох, находзиме вельке число восточнославянизмох. Углавним то слова хтори ше одноша на културу, уметносц, просвиту, науку. Медзи меновнїками найвецей єст абстрактни. То илуструю и слїдующи виривки з Руского календара:

(1) же би ше **члени** *(в*[111]*) нашого дружтва (с)* **возбудзели** *(ркв) на цо векше розуменє и старанє о нашо дружтво, надумал сом, да (с) вам у тей згоди (с) бешедуєм о* **просвити** *(в) и да (с) вам дам по* **возможносци** *(в) цо яснєйши* **ответ** *(в) на* **вопроси** *(в), котри сиґурно (с) тельо члени (в) часто себе поставяю (с), а то су: Цо то просвита (в)? Цо сце нашо* **просвитне** *(в) дружтво?* (Руски календар 1923, 39)

Fusnota

Скраценя:

У цитатох текстох на руским язику хаснуєме слїдующи скраценя за слова хтори пожичени або створени у литературним язику:

1. *с* = сербска пожичка (лексична, морфолоґийна, словотворна або синтаксична); *са* = сербска адаптована пожичка; *сб* = сербска пожичка у бешедним язику;

2. а) *в* = восточнославянска пожичка (з язичия, з украïнского, з церковнославянского язика); *ва* = восточнославянска адаптована пожичка;

3. *м* = мадярска пожичка; *н* = нємецка пожичка; *рсй* = русийска пожичка;

4. а) *ркс* = руске слово – калк сербизма; *рсс* = руске слово – семантични калк сербизма; *ркв* = руске слово – калк восточнославянизма; *рсв* = руске слово – семантични калк восточнославянизма; **б)** *рн* = руске слово створене нєзависно од упливу другого язика; *рнд* = руске слово створене зоз семантичну деривацию; *рр* = руске реактивизоване слово**;** *рм* = руске слово з морфолоґийну пременку; *рт* = руске слово зоз словотворну пременку; *рс* = руске слово зоз семантичну пременку;

5. а) *дп* = друга пожичка; **б)** *нп* = слово нєпознатого походзеня; **в)** *и* = интернационализем.

6. *л* = лексична пожичка; *к* = калк.

Руски народни слова (з карпатскей лексики) нє означуєме нї з якима скраценями.

Fusnota End

(2) Зоз школских дневникох (с) дало ше точно установиц (с) же школа мала два одзелєня (ркс): **каждоденну** *(в) и* **повторителну** *(в) школу. До каждоденней ходзели дзеци од 6 до 12, а до повторителной од 12 до 15 рокох* (Руски календар за 1934, 141).

(3) Приклади з язика Михайла Мудрого (РК 1932, 43-44. бок):

На **восток** *(в) и на юг далєй до Велького океану (с) престарти су – да (с) так повеме* **безчислени** *(в) острова ... Вельо острова на тим силним морю постали од вулканскей (с) лави (с), цо ше вилївала зос морского кратеру (с) на тельо, же и морйо надвишела. З тих лавох настали красни острова, на котрих биваю людзе. ... Шицки тоти красни острова на В. океану розграбели и подзелєли медзи собу держави (с) –* **побидителькы** *(в) у* **свитовей** *(в) войни* (Руски календар 1932, 43-44. бок).

& 330.7. Опозицийни ґу Просвити заряшски Културно-просвитни союз (КНСЮР) бул общерускей ориєнтациї. Вироятно прето ше у його виданьох даєдни русизми частейше хасную як у Просвитових виданьох (*печатац „*друковац", *польза „*хасен", *село „*валал" и др.). Алє авторе-заряше прияли и други восточнославянизми од авторох-просвиташох. Напр.:

Пре то ми себе ставели (в?) у (с) длужносц **печатац** *(в) и помагац* **печатанє** *(в) добрих кньишкох на нашим язику, ... помагац отверанє и основанє (в* або *с)* **читальньох** *(в) , шпивацких хорох (с),* **музикалних** *(в) оркестрох (с),* **художествених** *(в)* **кружкох** *(с* або *в), друштвох (с) зоз културним (с) и националним (с)* **напрямом** *(в) ... и других организацийох (с) у хторих ше розвива духовна (с) або* **тїлесна** *(в) култура (с)*. (Русски народни календар Заря 1939, 23)

& 330.8. Церковнославянизми окреме характеристични за написи з вирску тематику. То напр. слова *ласка „*любов", *милосердиє, упованиє „*надїя", *прибижище „*склонїще", *источник „*жридло", *прогонениє „*преганянє", *подобиє „*подоба", *вопиюци „*прекліначи, поволуюци", *почамши „*починаюци (сербске *почев)*", *прибиговац „*скланяц ше", *праздновац „*славиц, швециц", *исциляц „*вилїчовац", *успоши „*умарти" и др. Напр.:

(1) [Св. Троица] *у своим бесконечним* **милосердию** *зос своим* **божественим чином** *пришла на помоц роду* **человическому**, *да тото зашате заренко у шерцох наших по* **вири, надежди** *и* **любови** *зидзе, вирошнє, и плод принєше за живот* **вични**. *То роби бог Дух Св. зос свою* **божествену** *ласку. Вон заренко* **вири** *нашей Християнскей у шерцох наших заліва зос росу* **небесней благодати**, *зос слунечком божого шветла, зос огньом цеплоти* (РН 1929).

(2) Дораз по своїм **крещению** *на рики Йордану идзе Исус ґу хорим по валалох и варошох и* **исцилює** *их. Скорей як почал научовац, творел и* **дїла милосердия**... *чим себе назберал даскельо* **ученикох**, *такой их посила ґу хорим, да* **исцилюю** *и помагаю* (РН 1929).

& 330.9. Даєдни восточнославянски пожички вжати место мадярских або нємецких словох у нашим язику: *вовк* место мадь. *фаркаш, порядок* место мадь. *шор, рисовац* место мадь. *райзовац, тисяч(а)/тисащ* место мадь. *езер*; *швидки* место нєм. *фришки, скравец* место нєм. *шнайдер* и мадь. *сабол, число* место нєм. *нумер, случиц ше* место нєм. *трафиц ше.*

Вироятно предпоставяюци же даєдни восточнославянизми нє буду розумлїви читачом, авторе „Руских новинох” и „Руских календарох” дакеди их толковали у заградзеню з нашима дублетами з народного язика, зоз сербизмами и др. Напр.: *Американци збудовали у Нюйорку хижу високу 381 метер. Ма вона 102* **поверхи (кондиґнациї)**. – **Вовки (фаркаши)** *нападаю на валали*. Українске слово *поверх* автор потолковал з нашим карпатским латинизмом *кондиґнация*, а українске *вовки* – зоз карпатским мадяризмом *фаркаши*..

& 330.10. Векшину восточнославянизмох хтори хасновали нашо медзивойново авторе хаснуєме и ми нєшка. Менша часц з нїх були характеристични лєм за тот час. То напр.:

а) меновнїки: *препятство „*препреченє”, *пишемнїк „*писатель”, *писовня 1. „*литература”, 2. „правопис”, *вартосц „*вредносц”, *натура „*природа”, *нашлєдок/нашлїдок „*пошлїдок”, *єдносц „*єдинство”, *постанова „*ришенє, одлука”, *стан „*дружтвене пасмо, ґрупа”, *вакациї „*школски розпуст”, *копальня „*рудокоп”, *господарство „*привреда”, *примир „*приклад”; *возможносц „*можлївосц”, *вопрос „*питанє”; меновнїк *циль* женского роду (укр. *циль* ж. р.): **Циль** *того конкурзу* **тота**, *да ше найлєпших писательох за їх труд наградзи* (РН 1932);

– меновнїки на суфикс *-иє: провидїниє „*провидзенє”, *содержаниє „*змист”, *званиє „*професия”, *намиреніе „*намира”, *засиданиє „*схадзка”, *мниниє „*думанє”, *собитиє „*подія”;

– даєдни меновнїки на суфикс *-тель: властитель „*власнїк”, *дїятель „*активиста, дїяч”, *читатель „*читач”;

– меновнїки на *-ин: християнин, селянин, гражданин* (у сучасним литературним язику тоти меновнїки хаснуєме без суфикса *-ин);*

б) прикметнїки: *одповедни „*одвитуюци”, *одлични „*визначни”, *докладни „*подробни, вичерпни”;

в) дїєслова: *офировац „*подаровац; жертвовац”, *постановиц „*ришиц”, *складац ше „*состояц ше”, *заложиц/закладац „*основац/сновац”;

г) заменовнїк *инши „*други”: *мушел ше єй баржей попачиц, як* **иньши** (Г. Кост.);

ґ) злучнїк и модални вираз *пречи „*заш лєм”: *смутно* [ми], *бо вам велька робота чежко идзе, а* **пречи** *наш народ у Бачкей таки богати, же би мог лєгко милийони дац на свою просвиту* (Г. Кост.).

& 330.11. Дакеди нашо авторе хасновали восточнославянизми з восточнославянскима припадковима законченями: *До каждоденней ходзели дзеци од 6 до 12, а до* **повторителной** *од 12 до 15 рокох* (прикметнїк *каждоденни* похасновани з нашим законченьом *-ей*, а прикметнїк *повторителни* – з восточнославянским *-ой). – Вон ю* [чловекову душу] *створел на образ и подобиє* **своє**. *– Чи можеме на шерцу тримац другу любов, котра ше нє здава зос* **любовию** *Його?*

& 330.12. Од восточнославянских синтаксичних конструкцийох характеристичних за язик медзивойнових авторох видзелюєме ту штири:

а) Причиново виреченя зоз церковнославянским злучнїком *понеже* (наш еквивалент *прето же): Понеже ше наш южнославянски руски язик указал способним за водзенє културного розвитка нашого народу,* **понеже** *ма у себе свойствия и силу дальшого розвиваня, ... прето предлагам...* (Виреченя зоз злучнїком *понеже* хаснуєме и у сучасним литературним язику.*)*

б) Безособово и двочленово виреченя з нєпременлїву дїєприкметнїкову форму на *-но, -то* у функциї предиката, яки характеристични за український язик (у таких виреченьох баржей ше указує на резултат дії як на єй процес): *Буря звалєла церковну турню и одкрила церкву, крем того* **звалєно** *40 хижи. Вецей особи* **забито**, *а ранєти однєшени до шпиталю* (РН 1927) (= *звалєни* 40 хижи, вецей особи *забити)*.

У українским язику дїєприкметнїки на *-но, -то* ше вяжу з акузативом, т. є. з директним обєктом: *В нашому селі* **побудовано** *нову школу. – Враз було* **вбито** *всі хлоп'ячі мрії* (= Нараз були знїчтожени шицки леґиньски мрии).

в) Конструкциї з виразом *цо до „*цо ше дотика, у вязи зоз” (огранїчуюце значенє): *Думал сом, же ми так одпишеш* **цо до** *моїх горватских вершох* (Г. Кост.) = Думал сом же ми одвитуєш *у вязи зоз* моїма горватскима стихами.

г) Безособово конструкциї з предикатом **буц** зоз значеньом „исновац, еґзистовац” и дополнєньом у ґенитиве множини: *Народно-просвитни живот бачванско-сримских Русинох пред войну бул барз малки, скоро нїяки:* **Нє було руских школох**, *крем у Коцуре* **нє було руских кнїжкох, нє було новинох, ... читальньох, представох** (РН 1933) (Дополнєнє предиката *буц* з тим значеньом у нашим язику у форми номинатива

множини: **Нє було руски школи**, ... **нє було руски кнїжки, нє було новини, ... читальнї, представи –** оп. & 105.7,3).

& 330.13. Попри тим же хасновали сербизми и восточнославянизми, нашо медзивойново авторе творели и нови слова: дакеди под сербским и восточнославянским упліївом, а дакеди нєзависно од тих упліївох. У їх текстох находзиме напр. преложени сербски слова: *прахарня* (од серб. *барутана), гвиздарня* (од серб. *звездарница).* Нєзависно од цудзого упліїву виведзени меновнїк *садитель „*продукователь" (напр. *садителє цукровей цвикли)*.

& 330.14. Г. Костельник од другого року богословиї жил у Львове. Гварели зме же у заходноукраїнским литературним язику того часу було и вельо полонизми. У своїх уметнїцких и других творох на руским язику Костельник хасновал велї українизми и полонизми. Даєдни таки пожички хасновали и други медзивойново авторе, а даєдни находзиме лєм у Костельника (потераз нє утвердзене чи Костельник хасновал и даєдни полонизми хтори превжал директно з польского язика, одн. хтори ше нє хасновали у заходно українским)

Приклади лексичних українских и польских пожичкох у Костельника: У приповедки „Давни пайташки" Костельник приповеда о пайташкох з младосци Ержи и Кати. Ката була **єдиначка „**єдинїца" (укр. диял. *єдиначка,* поль. jedynaczka); Ержа жила сама, а ґу жецови нє сцела пойсц, бо би єй сановал ложку **страви „**єдзеня" (укр. *страва,* поль. strawa „єдзенє"); сцела присц нащивиц Кату и **преказала „**явела" єй о тим (укр. *переказати)*, а Ката єй **преказала:** лєм придз*;* кед ишли до церкви, нї ґу кому **ше** нє сцели **прилучиц „**приключиц ше" (укр. *прилучитися).* У приповедки „Агафия – старого попа дзивка" Агафия з плачом гутори свойому оцови, хтори ше спил: *Яй, ано, ано, кеди* **ше** *пременїце, кеди* **устаткуєце**? (= кеди з вас постанє статочни чловек?) (поль. ustatkować się).

& 330.15. У велїх Костельникових нових словох на перши погляд чежко препознац українски (одн. польски) уплів, бо Г. Костельник хасновал нє лєм українски *лексични* пожички *(*як векшина руских писательох), алє и семантични, морфолоґийни, словотворни и синтаксични пожички и калки.

У приповедки „Цар над слунечнїками" вон прикметнїк *глухи* похасновал зоз значеньом „*с.* туп, потмуо (звук)": *Ище на востоку видно цемну хмару и кеди-нєкеди чуц одтамаль* **глухе** *дуднєє*. Таке значенє прикметнїк *глухи* ма у українским (и польским) язику.

У „Єфтайовей дзивки" место нашого повратного дїєслова *врацац ше* Костельник похасновал нєповратну форму *врацац* (нє треба тоту форму мишац з нашим преходним дїєсловом ***врацац*** *дакому длуство* и под.)*: Кед лєм двоме // буду* **врацац***, най затрубя двараз* (= кед **ше** лєм двоме вояци буду **врацац** з боїска, най затрубя два раз**)**. У українским (и польским) язику тото дїєслово нєповратне: *вертати, wracać.*

Даєдни слова у нашим язику по праславянским периоду гласово вименєни, а Костельник им врацел старшу форму, яку мали скорей и яку маю у українским язику. Нашо *дотхнуц* у нього ма форму *доткнуц* (як укр. *доткнути),* нашо *пиньвица* вименєл на *пивнїца* (укр. диялектне *пивниця).*

Костельник даєдни українизми и прекладал (калковал) на наш язик. Так у нього находзиме дїєслово *виглєдац „*пренайсц", хторе вироятно створел по образцу українского *виглядати „*пренайсц". З українского одн. польского преложени и даєдни фразеолоґийни вирази: *водзиц з оком „*провадзиц з попатрунком" (укр. *водити очима): Тераз дїдо нєма нїякей роботи, лєм* **зос оком водзиц** *по динянкох.*

& 330.16. Костельников язик илуструє и тот виривок:

Цагнєм *(в* або *рр) дацо* **чежшого** *(в), вимучим ше дакус, а мой ґазда дораз ми кукурици дава, мегкей бетелїни, соковитей (с), пахняцей.* **Сподоби ше** *(в) му, же крашнє идзем у кочу, випрагує ме та ме* **гладзи** *(ркв),* **попляскує** *(рнд* або *в) по карку! Трима ме чисто, кажди дзень ме чеше .... (Проза..., 69)*

& 330.17. А. Дуличенко у Костельниковей ґраматики зазначел коло 380 нови слова-термини, од хторих векшина українизми и полонизми, напр.: *пняк „*основа слова" (поль. pień), *приставка „*префикс" (укр. *приставка)*, *прецинок „*запята" (поль. przecinek), *штреднїк „*точка зоз запяту" (поль. średnik), *часовнїк „*дїєслово" (поль. czasownik), *присудок „*предикат" (укр. *присудок), придавка „*атрибут" (поль. przydawka) и др..

У своїх творох Г. Костельник под восточнославянским и польским упліївом хасновал напр. и слова: *блїскавица „*блїскавка", *вартовнїк „*стражар", *видовиско „*слика, призор", *випраменьовац „*зарйовац", *дошвеченє „*искуство", *коморочка „*клитинка", *привредзовац „*буц каприциозни", *скрайносц „*крайносц", *спричка „*спричканє", *унїкац „*керовац, сцекац", *хвальба „*хвалєнє" и др

& 331.1. Нашо медзивойново авторе хасновали сербизми и восточнославянизми нє лєм кед зме нє мали вираз за одредзене поняце, алє часто и кед у нашим язику исновал одвитуюци еквивалент. Богатство нашого народного язика вони нє хасновали у достаточней мири пре моцни сербски уплів. Кед зме 20-их рокох почали друковац кнїжки на нашим язику, та уж велї сербизми були розширени у бешедним язику и нашо авторе их почали хасновац вироятно анї нє знаюци нашо еквиваленти. Таки напр. сербизми *ствар* (наш еквивалент бул меновнїк *вец)*, *дутян* (наш еквивалент бул *крам* або *склєп/склеп), чамец* (наш еквивалент могол буц *чолнок*) и др.

Еквиваленти маме и за шицки конструкциї зоз злучнїком *да*, а тоти конструкциї заш лєм хасновали.

& 331.2. Тиж так и восточнославянизми нашо авторе дакеди хасновали без огляду же наш язик мал свойо еквиваленти. Так и попри наших еквивалентох до литературного язика унєшени слова: **случиц ше** (нашо карпатски еквиваленти *стац ше* и *трафиц ше),* **вист/вистка** (нашо *новина),* **вовк** (нашо карпатске *фаркаш),* **восток** (нашо *виход* и *виход слунка),* **думка** (нашо *дума),* **судьба** (нашо *доля)*, **жарт(а), жартовац** (нашо

франта, франтовац), **нїби** (нашо *почустом* и *почустомок),* **поверх** (нашо карпатске *кондиґнация/кондеґнация),* **погляд** (нашо *попатрунок),* **пожива** (нашо *поживлєнє),* **потїха** (нашо *поцешенє),* **чувствовац** (нашо *чуц),* **соловей** (нашо *славик)* и даєдни други.

& 331.3. Г. Костельник тиж дакеди хасновал пожички и у случайох кед у народним язику исновали еквиваленти: *Вечар пришол гу нашому дїдови сушед динянкар. Принєс шейсц чутки кукурици.* **Розпалєли** *огень.* **Печу***, єдза, смакую.* Слова *розпалїц (огень)* и *печиц (кукурицу)* у тим контексту – українски/польски *(розпалити*, *пекти*; rozpalić, piec). Руски еквиваленти: *розложиц (огень), пукац (кукурицу).* Нєшка чежко повесц прецо Костельник и у таких случайох хасновал пожички. Вон без сумнїву знал и тоти два руски народни слова.

& 331.4. Кед зме починали видавац кнїжки на нашим язику, уж теди нєобходне було систематичнєйше виучовац наш народни язик и шицок наш народни скарб. На тот способ баржей бизме зачували и наш язик и народни скарб вообще.

& 331.5. Та заш лєм нашо медзивойново авторе лєпше знали наш народни язик як цо го ми нєшка знаме. Нє прето же го мали одкаль научиц (з кнїжкох, словнїкох), алє прето же наш народ пред 60-70 роками бешедовал чистейше, т. є. под меншим сербским уплївом як цо нєшка бешедує. У їх текстох находзиме велї народни слова, типи виреченьох и др. хтори ми у сучасним литературним язику нє хаснуєме або их у меншей мири хаснуєме (углавним место нїх хаснуєме сербизми). За илустрацию наведземе виривок зоз статї „О догану” *(„*Руски новини” 1928):

Но окрем того куренє догану чкодзи и кишенки. Обични **доганьош** *покури на дзень паклу (н, с) догану, цо з папериками и ширку ... виноши (рсс) 3 Д., ...; на рок то уж будзе красна сума 1080 Д.; за 30 роки обични* **доганьош** *покури 32.400 Динари (с). Кед би 1000 хлопи* **през єден рок** *нє курели, алє тот пенєж, цо би го* **видали** *за доган,* **одкладали, то** *би ше за єден рок назберала красна сума єден милион (с) динари. За єден милион Динари лєгко може вибудовац красни просвитни (в) (народни) Дом, запровадзиц библиотеку (с), осигурац (с) виходзенє новинох и т. д.*

У тим виривку, окрем других народних словох и конструкцийох, автор похасновал и штири таки хтори у сучасним литературним язику уж нє хаснуєме або ридко хаснуєме: место *доганьош* нєшка хаснуєме слово *куряч (*калк сербского *пушач),* место дїєслова *видац* хаснуєме сербске *потрошиц,* место *одкладац* нєшка бизме вироятно похасновали сербизем *чувац,* место словозлученьох *през єден рок* (*през 2 годзини, през 10 днї, през 8 тижнї, през 7 мешаци, през 20 роки* и под.) нєшка хаснуєме словозлученя без применовнїка *през* (*єден рок, 2 годзини, 10 днї* итд.), з применовнїцким виразом *у цеку (ск) (у цеку єдного рока, у цеку 10 дньох* итд.); предвойново авторе у условних виреченьох хасновали злучнїки **кед – то** и *кед – та*, а ми нєшка хаснуєме лєм злучнїки **кед – та**. На литературним язику терашнїх ґенерацийох наведзени приклади би глашели:

Обични **куряч** *покури на дзень паклочко догану, цо з папериками и ширку ... виноши 3 Д. ... Кед би 1000 хлопи* **єден рок** *нє курели, алє тот пенєж, цо би го* **потрошели** *за доган,* **чували, та** *би ше за єден рок назберала красна сума єден милион динари.*

Вецей приклади хтори илуструю знанє народного язика наших старших авторох наводзиме и под. & 335.1 – 335.5.

& 331.6. Як зме могли видзиц, наш литературни язик ше у медзивойновим чаше стихийно розвивал. Кажди писатель хасновал слова, форми, виреченя яки знал. Редакторска и лекторска робота ше у тедишнїх виданьох нє обачує. Прето у язику єст вельо лексични, морфологийни, словотворни, правописни и др. дублети.

а) Лексични дублети (народни слова, сербизми, восточнославянизми):

***** народне слово/сербска пожичка: **хиба***/похибка (ск),* **тея***/чай,* **образ***/слика,* **отрова***/отров,* **жвир***/животиня,* **дробизґ***/живина,* **птах***/птица,* **мовдя***/мода, остров/острово,* **бизовни***/цигурни, (с)/сигурни (с), хибни/погришни (ск), видац/потрошиц, порция/порез, виставиц/виложиц (ск),* **записац ше***/уписац ше* (до школи и под.)*,* **хранїц***/чувац*;

***** народне слово/восточнославянска пожичка: **дума***/думка (в),* **позор***/увага (в),* **поживлєнє/поживенє***/пожива (в),* **фаркаш***/вовк,* **фришко***/швидко (в)*;

***** народне слово/пожичка (гоч хтора): **кондеґнация/кондиґнация***/шток (н)/спрат (с)/поверх (в*);

***** пожички: *пишемнїк (в)/пишменїк (в)/писатель (в), писовня (в)/кнїжовносц (с)/кнїжевносц (с), содержаниє (в)/змист (в), вартосц (в)/вредносц (с), натура (в)/природа (с), штация (н, с.)/станица (с)/*[*а*]*ґенция (н), гайзибан (н)/воз (с), тештамент (н* або *м)/тестамент (с)* и др.

б) Морфологийни и словотворни дублети: **1)** номинатив множини меновнїкох хлопского роду з палатализованим и нєпалатализованим *-к: козаки/козаци, Поляки/Поляци;* **2)** меновнїки странского походзеня на *-изам (с)/-изм (в): комунизам/комунизм;* **3)** прикметнїцки суфикси *-ички (с)/-ични (в)/-ицки (р): комунистички/комунистични/комунистицки.*

Дублети часто находзиме у истим тексту, та и пасусу: *Вистава* **живини** *була у В. Бечкереку од 15 – 17 того мешаца ... 3* **дробизгом** *були виставени и голуби* (РН 1929).

в) Досц часто хасновани и слова и форми словох хтори нєшка характеристични за усну форму литературного язика. Бешедни слова: *О дзень два зрущели социялистох їх* **пайташе** *умерени социялисти* (РН 1932). – *Постало ясно, же Гитлер идзе* **свойов драгов** *напредок* (РН 1939). – **Найперше ше бизує** *чловек сам у себе, ... вецка* **ше бизує** *на своїх ближнїх* (РН 1929).

Бешедни форми словох: *хтошкаль „*хтошка”*, цошкаль „*цошка”*, дзешкаль „*дзешка”*, вщера „*вчера”, *нєшкаль „*нєшка”, *оздаль „*озда”*, тедик „*теди”, *кедик „*кеди”, *вовуторок „*вовторок”*, соботу „*всоботу”*, хорльовити „*хорйовити”*, меджи „*медзи”, *у юну „*у юнию”, *у юлу „*у юлию”, *улапиц „*влапиц” и др. Напр.: *При концу мешаца* **юна** *и у перших дньох* **юла** *вдерела на жито чудна* [*а*]*рдза* (РН 1932). – *Калдерми ище* **тедик** *нє було* (РН 1933). – *Шовґрови Баранови запахло* **цошкаль** *на рибу. ... „У Тоши вше єст риби, а поґотово* **нєшкаль***”* (РН 1933).

Литературни язик од 1945. року по шейдзешати роки

I

& 332.1. По Другей шветовей войни у нашим културним живоце зменєли ше два ґенерациї и два идеолоґиї. Нова ґенерация, зоз социялистичну идеолоґию, поцисла предвойнову ґенерацию и почала предок водзиц у нашим културним живоце. Даєдни представителє предвойновей ґенерациї уключели ше и до того нового руху (Мафтей Винай, Гавриїл Надь, Петро Ризнич).

& 332.2. У Р. Керестуре 25. фебруара 1945. основана нїзша ґимназия (висши класи терашнєй основней школи), до хторей уписани 224-ме школяре. У юнию 1945. знова почали виходзиц нашо тижньово новини – под новим насловом „*Руске слово”*. 21. октобра 1945. у Р. Керестуре основана *Руска матка* – орґанизация хтора ше мала старац о културно-просвитним живоце рускей народносци – и принєшена одлука о преставаню роботи РНПД и КНСЮР (1948. р. „Руска матка” престала робиц). По законченю войни и у других наших местох знова почали робиц або отворени нови основни школи (нїзши класи) на руским наставним язику. Од 1946. почал виходзиц „Руски народни календар”, а од 1947. и мешачни дзецински часопис „Пионирска заградка”. Року 1949. при Радио Новим Саду почала робиц руска редакция. Вишли и перши нашо повойново школски учебнїки. Року 1952. почал виходзиц часопис за литературу и културу „Шветлосц”.

& 332.3. Пред снованьом нашей ґимназиї знова було порушане питанє и наставного язика у нєй. Отримани аж три сходи, на хторих присуствовали одн. участвовали нашо интелектуалци, будуци школяре и преподаваче, родичи школярох и други. За наставни язик на перших двох сходох предкладани русийски (теди ше волал „велькоруски”), украïнски и сербски язик. На трецим сходу Яша Баков предложел же би наставни язик був – наш руски язик. Анї на трецим сходу нїч конєчно нє ришене, алє настава у ґимназиї почала по руски. Єден наш интелектуалєц хтори присуствовал на тих сходох толкує то так: „*Подрозумйовало ше од самого початку же наставни язик будзе наш руски, русински”.*

& 332.4. Концом 1945. и на початку 1946. року професор Ґимназиї Яша Баков у „Руским слове” обявел вецей статї под насловом „Борба за правопис” у хторих предкладал же бизме место рускей кирилки, хтору нам у своєй Ґраматики предложел Гавриїл Костельник, прилапели за наших людзох лєгчейшу сербску кирилку. „Я тоту азбуку сцем так удесиц же за кажди глас виберем єден єдини знак.” Баков предложел же бизме з азбуки вируцели букви *я, є, ї, ю, й, щ, ь* и уведли сербски букви *љ, њ, ј, ћ, ћ, џ.* Место *щ* предложел два знаки *шч*, а глас *дз* би ше и далєй писал з двома знаками. „Так би наша азбука мала трицец єдну букву за трицец и два гласи.” (кед би и за дз бул окремни знак, та би и букви було 32) На тей новей азбуки писали бизме: *маључки, догањац, ћидо Ђура, фиђула, мацун, њедзеља.* Штири мешаци на бокох „Руского слова” водзела ше дискусия прихильнїкох и процивнїкох Бакововей „Борби за правопис”. Становиско процивнїкох виражую слова: „[Реформу] нє мож оправдац, кед ше ми тримаме за даяких Русох, Русинох або Руснацох”. „То значи систематски ше однародзиц, а нє збліжиц, як цо зме себе вжали за основну задачу у „Р. матки" збліжиц наш руски народ зос руским и з украïнским народом у СССР." Дискусия була досц емотивна и углавним нєфахова. Без даякого вияшньованя на ширшим сходу и без дачийого одлучного „нє” реформа станула.

Баковова реформа нє була фахово приготовена. Кед уж сцел створиц азбуку по принципу „єден глас – єден знак”, Баков нє шмел охабиц же би ше глас *дз* писал з двома знаками. А главни нєдостаток тей азбуки у тим же Баков сербски знаки *ђ, ћ,* з хторима ше у сербским язику означую *африкати ђ, ћ,* предложел хасновац за нашо предньоподнєбни експлозивни гласи *д’, т’. Кед бизме таке писанє прилапели, ми би, под уплївом сербских знакох ђ, ћ* нашо гласи *д’, т’ виройтно почали вигваряц як африкати ђ, ћ*, одн. слова *андя, дїдо, контя*, *Митя* итд. вигваряли бизме *анђа, ђидо, конћа, Миђа* (у науки о язику доказане же ґрафия може уплївовац на вигварянє гласох). Од шицких учаснїкох у полемики на тот нєдостаток Бакововей азбуки указали лєм 14 коцурски омладинци у своїм одвиту на „Борбу за правопис”: „у *фиђули* ми вигваряме мегко *тю,* а нє *ђу.* Подобно у *дїло”.* Ґу тому, питанє чи би нашо людзе, под уплївом других сербских буквох у тей новей азбуки, и букву *ґ* нє почали вигваряц як *ґ* (гоч Баков у азбуки охабел и букву *ґ).* Чи би, напр., слова *јагода, јаруга, Југославија, гај* и др. нє почали вигваряц *јаґода, јаруґа, Југославија, ґај.*

& 332.5. У перших повойнових рокох наш литературни язик, як и у медзивойновим чаше, предлужел ше стихийно розвивац. Кажди писатель и тераз мал *свой* язик. Повойново авторе превжали з медзивойнового литературного язика найвекшу часц восточнославянизмох. Тих рокох у язику находзиме, як и у медзивойнових авторох, вельо сербизми и вельо дублети. То були и роки одушевия зоз Совєтским Союзом, та до язика уношени и ридки русизми. Наш литературни язик у повойнових рокох илуструє и тот виривок:

Було то нєдалєко од Београду, на малей желєзнічкей (са) станици (с), по ошлєбодзеню (ркс) Югославиї. Тадзи сцигол зос Совєтского Союза (рсй) перши желєзнічки транспорт (с) жита. Селянє (в) Босней умерали од гладу. Жито ше мушело зруцац на час. Предсидатель (в) одбора (с) варошу, котри Нємци половку розваляли, поволал жительох (в) на помоц. ... жени, хлапци и дїдове зберали ше додня на станїци (са).

Истей ноци сцигол на станїцу, по двох дньох и двох ноцох заморного (с) маршу (с), совєтски танковски (рсй) одряд (рсй). Вистати танкисти (рсй) спали на самим оклопе (с) танка (рсй). Предсидатель вароского одбору ришел (в) пребудзиц танкистох и поволац их на одпочивок до варошу. Командир (с) одряду, понеже (в) приял поволанку, заинтересовал ше (с), чом телї людзе вишли на станїцу. Предсидатель му розтолковал. Командир пошол гу танкистом, побешедовал з нїма, и, понеже ше врацел, гварел: „Танкисти сцу сами винєсц жито з ваґонох (с)." (РНК 1946, 64)

У наведзеним виривку єст 10 сербизми, 5 русизми (три з нїх виведзени з истого кореня *танк,* та можеме раховац лєм три русизми: *Совєтски Союз, танк* и *одряд)*, 5 други восточнославянизми.

& 332.6. Попри других нових словох, у литературним язику ше у тих рокох зявюю велї слова и вирази хтори ше одноша на подїї з Другей шветовей войни, на нове дружтвено-политичне ушоренє и нову дружтвену надбудов. Напр.:

(1) Могло буц дас 7 – пол 8 годзин кед зме пошли гу **осматрачнїци** *(са). ... Уж зме мали нє добре искуство (с) з тима осматрачнїцами на древе, двоме* **извидяче** *(с) були ранєти, а єден погинул. Оталь з древа цале* **бойно польо** *(с) може було розпатрац як на карти (с). При тому ми помагал ручни* **двоглед** *(с) и руска „***Стереотруба"** *(рсй)* (РНК 1946, 45-46).

(2) По **ошлєбодзеню** *(ркс)* **Народни Фронт** *(с) наисце приял* **масовни карактер** *(с), и прилапел ше орґанизовано (с) новей* **народней власци** *(с), Народни Фронт отримал (рсс)* **виберанки** *(ркс) за (с)* **месни** *(с),* **срезки** *(с),* **покраїнски** *(с) и главни* **народни одбори** *(с). Зос тим борба (с) народного ошлєбодзеня остварела (с) єдну од своїх* **точкох** *(в)* **програму** *(с): Власц (са) у рукох народу!* (РНК 1946, 26)

& 332.7. Попри нєадаптованих и адаптованих сербизмох, нашо повойново авторе хасновали и вецей або менєй удатно виведзени нови слова з наших основох (калки и др.): *ошлєбодзенє, будователь* (< серб. *градитељ)*, *замлєце* (< серб. *несвестица), боль глави* (< серб. *главобоља)* и др.

& 332.8. Понеже у наших перших повойнових виданьох нє була пошвецована окремна увага язику, у нїх, як и у предвойнових виданьох, находзиме вельо дублети: руско-сербски (*карац/кажнїц, войско/войска*; *вєдносц (ркв)/єдинство*); руско-восточнославянски (*позор/позорносц (рн)/увага (в)*, *оцовщина (ркс)/отечество*); сербско-восточнославянски, сербско-восточнославянско-руски (*поверенє (с)/довириє (в), могучносц (са)/можносц (ва)/возможносц (ва)/можлївосц (ва), такмиченє (с)/змаганє (в), прилики (с)/обставини (в), судбина (с)/судьба (в)/доля, карактер (с)/характер (в)*)*;* сербско-сербски (адаптовани и нєадаптовани сербизми, сербизми и сербизми-интернационализми и др.) (*политички (с)/политицки (са)/политични (са), ауто- (с)/авто- (са), станица (с)/станїца (са)*, *задаток (са)/задача (с), омладина (с)/младеж (с), крилатици (с)/авиони (с, и)*)*;* руско-руски (*нєшкальши/нєшкайши*) итд.

& 332.9. Даєдни написи и у тих перших виданьох у язичним поглядзе коректни, з релативно мало сербизмами. То окреме тексти зоз ширшу, общейшу тематику. Напр.:

(1) Кед лєм дакус способнєйши интелектуалєц, котри ма животного искуства, розпатра свою околину, швидко обачи яки то наслїдки [= пошлїдки] *наставаю прето, же ше до школи посилаю дзеци котри маю лєм мало таланту и прихильносци гу науки, да и нє бешедуєме о посиланю до школи дзецох котри вообще за школу нє маю анї дара анї дзеки. ... „Вибераńє способних и упутйованє на роботу у напряму их способносцох уж од давна постало часц народного воспитаня и єден од задаткох и длужносцох тих котри ше занїмаю зос народним образованьом од його перших початкох, та през шицки ступнї до универзитету и других найвисших школох".* (М. Винай: Яки дзеци треба да посиламе до штреднєй и найвисшей школи", РНК 1946, 56-61)

Окрем злучнїка *да* шицки други слова и конструкциї у тим виривку хасную ше або би були прилаплїви (напр. украïнизем *наслїдок)* и у сучасним литературним язику.

(2) Лєм два роки як зме на таки способ [з отвераньом ґимназиї] *приступели витворйованю своєй новей народней интелитенциї, своїх будуцих просвищених ремесельнїкох и земледїлцох, а уж бизме могли пол календара виписац кед бизме сцели винєсц шицки поєдиносци зос ґимназийского живота, котри заслужую уваги. Алє будзе думам ище важнєйше, на краю, попатриц напредок и роздумовац дакус о єй будучносци, о дальших єй перспективох (виглядох).* (Я. Баков: Жренко нашей новей прсвити, РНК 1947, 11)

Язично коректни и написи Гавриїла Г. Надя, Кирила Сидора, Штефана Чакана и даєдних других.

& 332.10. О нашим язику у тих повойнових рокох Микола Кочиш писал:

„У вименєних дружтвених обставинох и у таким наглим прициску рижнородних потребносцох тот наш язик був цесни, нєрозвити и нєдостаточни же би сам зоз своїма нєвелькима можлївосцами означел шицко нове цо пришло зоз пременку дружтвених обставинох и же би задоволєл шицки наросли потреби у просвити и култури. Прето же ше мушел розвивац нагло и прето же почали писац и людзе котри дзекеди наш язик знали лєм на нивоу домашнєй бешеди – а нє було стаємней контроли над писаним словом – до нашей бешеди ше зляло вельо койцо цо до нєй нє спада. У тим початним повоєним чаше найвекша габа котра заплюсла наш язик була сербскогорватска ...". (М. М. Кочиш, 27)

II

& 333.1. Таки обставини у нашим литературним язику отримали ше по початок 50-их рокох.

Од 1. до 15. авґуста 1950. року у Р. Керестуре за руских културно-просвитних роботнїкох орґанизовани „Курс виучованя нашого язика”. Преподавач на курсу бул професор Гавриїл Г. Надь. Учашнїки „принєсли ришенє у поглядзе правописа котрого би ше мали тримац од тераз шицки нашо културно-просвитни роботнїци у своєй роботи”. Виривок з тих преподаваньох обявени у „Рочней кнїжки 1951" под насловом ”З *Нашого правописа*“. У преподаваню дати основни правила писаня словох з префиксами и суфиксами, хтори и нєшка важа *(розказац, розчесац, здїйснїц – скласц; бабка, лєгки, чески, товаришски; гудацки, збойнїцки; брещок, глащок; вежце, войдзце; кошме, круцме).*

& 333.2. Року 1952. року почал виходзиц часопис за литературу и културу „Шветлосц” (виходзел до 1954. р.). „Зоз зявеньом ”Шветлосци", – пише М. М. Кочиш, – розвой нашого язика уходзи до квалитативно новей етапи мирнєйшого и обдуманшого розвою. Язик „Шветлосци” у цалосци – коректни. ... Тому вшелїяк допринєсла и робота у двох редакцийох – новинарскей у Руским Керестуре и радийовей у Н. Садзе. Коректносци язика у „Шветлосци” допринєсол и чловек котрому на тот завод нужно дац припознанє. То професор Гавриїл Надь. Вон на повоєних семинарох за виучованє язика ношел главну терху як єдини школовани фаховец за язик, а з лекторованьом и кориґованьом „Пионирскей заградки” и „Шветлосци” тиж вельо зробел же би до наших школох сцигли друковани твори чий язик будзе, накельо то теди було можлїве, коректни." (М. М. Кочиш, 28)

& 333.3. Приблїжно на тот час як час свидомшого одношеня наших интелектуалцох ґу язику указує и др А. Дуличенко: „у повойновим периодзе ше одношенє ґу сербизмом меня у обачлївей мири: поступнє и сигурно ше при векшини образованих ношительох руского язика твори свидоме одношенє ґу їх хасновању”. (Jug., 107) Таке одношенє ґу сербизмом А. Дуличенко илуструє през поровнанє двох виданьох приповедки Е. Кочиша „Браца”: од 1952. у „Шветлосци” и 1961. у зборнїку „Одгук з ровнїни”. У виданю од 1961. року велї сербизми автор або редактор заменєл з нашима еквивалентами або з восточнославянизмами:

1952.

... **опрезносц** *то як людзе гваря, мац сигурносци*.
Нє шмеме **ше** *сами* **обманьовац**, *товарише ....*
Таки це **вида** *под першим корбачом.*
Нє **видала** *би го, гоч би ю мучели.*
... богати людзе и їх природни **одпор** *пре власни маєток ....*
... шил сом шмати **за дїда Пулькаша**.
Га... **ето** *так думам.*

1961.

... **осторожносц** *то як людзе гваря, мац сигурносци*.
Нє шмеме **ше** *сами* **спреведац**, *товарише ....*
Таки це **зрадзи** *под першим корбачом.*
Нє **зрадзела** *би го, гоч би ю мучели.*
... богати людзе и їх природне **процивенє** *пре власни маєток ....*
... шил сом шмати **дїдови Пулькашови**.
Га,... **ниа**, *так думам.*

& 333.4. Штредком шейдзешатих рокох з нашого литературного язика вируцени и сербски злучнїк *да.* На то вшелїяк уплївовал М. М. Кочиш. У своєй статї „Словко *да* у нашей бешеди” (РС ч. 49/1965, ЛС ч. 12) вон дал нашо еквиваленти за основни файти вирече̇ньох у хторих зме по теди хасновали злучнїк *да*. На початку 60-их рокох и вон ище хасновал тот злучнїк:

Вон, осемнацрочни леґинь, треба тераз пред тим странским старшим чловеком **да виноши** *обставини у своїм обисцу,* **да приповеда** *о утрапеней мацери з дробнима дзецми и о оцови пиянїци. А то лєм прето* **да достанє** *даскельо динари зос своєй плаци.* („Митров син”, Одгук з ровнїни, 1961. р., 126)

У новелох Е. Кочиша „Осушени слизи” и „Ляд на ґарадичох”, обявених 1968. року злучнїк *да* находзиме уж цалком ридко:

Одрек ше и од школованя. Можебуц би ше нє одрек **кед би** *оцец* **бул** *дома,* **кед би ше чувствовал** *сигурнєйши. Можебуц би бул упарти и допивал мацери и оцови же* **да жертвую**, *алє го болєло за оцом .... Йовґен видзел же мац смутна, застарана и трудзел ше* **же би** *ю у доме* **одменьовал** *у роботи.* (83. б.)

У „Позбераней прози” М. М. Кочиша (1978) место злучнїка *да* тиж находзиме нашо еквиваленти. Напр. у истей приповедки приповедки „Митров син”:

Вон, осемнацрочни леґинь, треба тераз **же би** *пред тим странским старшим чловеком* **виношел** *обставини у своїм обисцу,* **приповедал** *о утрапеней мацери з дробнима дзецми и о оцови пиянїци. А то лєм прето* **же би достал** *даскельо динари зоз своєй плаци.* („Позберана проза”, 18)

Литературни язик од шейдзешатих рокох по нєшка

& 334.1. Од початку 60-их по конєц 80-их рокох функциї нашого литературного язика ше нагло ширели.

Од 1962. у Р. Керестуре раз до рока ше отримує фестивал рускей култури „Червена ружа”. Року 1966. знова почала виходзиц „Шветлосц”.

Школски учебнїки на руским язику за основну и штредню школу од 1965. року видава *Покраїнски завод за видаванє учебнїкох* у Н. Садзе (од 1993. *Завод за учебнїки и наставни средства* у Беоґрадзе). Потераз Завод видал понад 200 учебнїки на руским язику за шицки предмети основней и штреднєй школи.

Року 1970. у Новим Садзе основане *Дружтво за руски язик и литературу*. Воно свою активносц унапрямело насампредз на виучованє народного скарбу и орґанизованє настави мацеринского язика за руских школярох у школох на сербским наставним язику. Од 1975. року Дружтво видава рочнїк „*Творчосц”*, хтори 1988. достава назву „Studia Ruthenica”. У нїм ше обявюю статї о нашим язику, литератури, народней творчосци, сообщеня о активносци Дружтва. При Дружтве роби *Секция лекторох и прекладательох*, хтора верификує термини литературного язика, або сама твори нови термини. Дружтво *руснацки* и *югославянски* ориєнтоване. Року 1968. у Вуковаре основани *Союз Русинох и Українцох Горватскей*. Союз од 1972. року видава часопис „*Нова думка”*. У „Новей думки” ше обявюю публицистични и науково статї и уметнїцки твори на руским и українским язику.

1970. року у Р. Керестуре основана ґимназия з руским наставним язиком. За потреби ґимназиї преложени на руски язик учебнїки за шицки предмети.

Од 1973. року на Филозофским факултету у Новим Садзе робел *Лекторат за руски язик и литературу* (штирисеместрови курс язика и литератури), хтори 1981. року прероснул до *Катедри за руски язик и литературу.*

Од 1980. до 1990. року у Р. Керестуре робела *Педаґоґийна академия* (дварочна висша школа).

Концом 60-их и на початку 70-их рокох у даєдних општинох (у Кули, Вербаше, Новим Садзе) и у Вивершней ради Войводини основани прекладательни служби за руски язик, хтори прекладаю службени акти на наш язик.

Так 70-их рокох наш язик постал язик науки (у штреднєй школи, на Катедри за руски язик и литературу, у Педаґоґийней академиї) и язик администрациї.

Од початку 70-их рокох видавателна хижа „Руске слово” видава младежски часопис *Мак.*

Од 1975. року на РТ Нови Сад емитую ше и емисиї на руским язику.

& 334.2. Остатнїх рокох свою активносц почали розвивац *Союз Руснацох и Українцох* (основани 1990) и *Руска матка* (основана тиж 1990). „Союз Руснацох и Українцох” ше вяже за *угроруско-українску* традицию, наш народ трима за часц українского народу, а наш язик за українски диялект. „Руска матка” ше вяже за *угроруски традициї* и за карпатских *Русинох*, хтори ше праве у тим чаше (на початку 90-их рокох) конституовали як окремни славянски народ и кодификовали свой – *русински* – литературни язик.

& 334.3. Од конца 60-их рокох и руска литература ше нагло розвива. У тим чаше творя писателє Микола М. Кочиш, Дюра Папгаргаї, Ирина Гарди-Ковачевич, Штефан Чакан, Василь Мудри, Владимир Костелник, Владимир Бильня, Мирон Будински, Мирослав Стрибер, Юлиян Тамаш, Михал Рамач, Владимир Кирда и др. И даскельо писателє з предвойновей ґенерациї предлужую писац: Михайло Ковач, Янко Фейса, Евґений Кочиш. Седемдзешатих рокох зявюю ше вецей руски романи: „*Бисерни дражки”* В. Костелника (1972), „*За горами”* В. Кирди (1974), штири романи Е. Кочиша: „*У млєчней драги”* (1973)*, „Чайка”* (1974)*, „Бриґа”* (1978)*, „Петро Андрейков”* (1978)*.* Виходза позберани твори на руским язику Г. Костельника (1970. и 1975), О. Костелника (1981), Силвестера Саламона (1989), нова „*Антолоґия рускей поезиї”* (1984), „*Руски народни писнї”* (9. том Гнатюкових записох, 1972). На руски преложени и вецей твори югославянских и шветових писательох: Иви Андрича, Велька Петровича, Мирослава Крлежи, Ивана Цанкара, Ґроздани Олуїч, Данила Киша; Даниєла Дефоа, Марка Твена, Л. Н. Толстоя *(„Ана Каренїна”)*, Н. В. Ґоґоля, Ференца Молнара и др. Др Ю. Тамаш написал „*Историю рускей литератури*” (1984).

& 334.4. Шейдзешатих рокох и на початку седемдзешатих на нормованю нашого литературного язика робел Микола М. Кочиш. Вон видал приручнїки з мацеринского язика за III, IV, V, VI, VII и VIII класу основней школи, а постгумно видата йоґо *Ґраматика рускоґо язика* за штредню школу (1974. р.). З тима приручнїками и по нєшка ше служа нє лєм школяре, алє и други нашо културни роботнїки. Року 1971. вишол Кочишов *Правопис рускоґо язика,* а 1972 – *Приручни терминолоґийни словнїк сербскоґорватско-руско-українски.*

Дальши розвой нашого литературного язика

Можлївосци нашого народного язика

I

& 335.1. Нашо авторе ше складаю у єдним: треба вихасновац шицки можлївосци нашого народного язика.

& 335.2. Наш народни язик зачувани ище релативно чисти. У нашей карпатскей язиковей системи маме ище вельо слова, форми, конструкциї итд. попри хторих ище нє хаснуємe сербски дублети.

Велї слова, форми итд. зачувани у бешеди старших людзох и у язику старших авторох. Як зме уж ґварели, нашо медзивойново авторе лєпше знали наш народни язик як цо ґо ми нєшка знаме, бо у їх чаше наш

язик бул под меншим сербским уплївом як нєшка. Єден текст хтори илуструє їх знанє народного язика наведли зме под & 351.5. Подобни приклади находзиме и у слїдующей статьочки (РН ч. 230/1929):

На штації (н, с) Ш. **нєставало** *зос ваґонох* **шицкого** *цоґод (с) лєм нука було. Длуго* **ше** *нє могло* **винайсц**, *хто то роби. На концу* **ше виявело**, *же то робел сам шеф штації зос своїма уряднїками (в).*

Дїєслово *нєставац* ту похасноване як безособне (хторе вимага ґу себе форму ґенитива), док го ми нєшка звичайно хаснуєме як особне (зоз субєктом у номинативе), место *винайсц* нєшка хаснуєме форму *пренайсц,* а место дїєслова *виявиц ше* хаснуєме *указац ше:*

На станїци (с) Ш. **нєставало** *зоз ваґонох* **шицко** *цо лєм нука було. Длуго* **ше** *нє могло* **пренайсц** *хто то роби. На концу* **ше указало** *же то робел сам шеф станїци зос своїма уряднїками.*

& 335.3. Медзивойново авторе хасновали ище и тоти нашо народни слова: **зарно „**житарки”*: цени зарну буду ше дзвигац, бо ше зарно будзе вецей глєдац;* **металия „**медаля”*: достал як награду златну металию;* **стреха „**закрице”*: А кед заш жимни витри завию, // стреху счарнєту з шнїгом закрию* (М. Ков.); **кривда „**нєправда”*: дзвига ше и бунї проциў кривди котра зробена*; **серсан/серсам „**орудиє; алат”*:* [Старобивателє Суматри] *служа ше лєм* [*з*] *древеним серсаном*; **брег „**побрежє”: *Од теди людзе почалї силно глєдац злата на брегу Цихого океана*; **полєгченє „**олєгчанє”: *найсц своєй нужди даяке полєгченє*; **позор „**увага” *...торжество обрацело на себе ... позор народа*; **алмужна „**милостиня”: *а тераз жиє з тей алмужни цо людзе приходза* [и даваю му]*;* **гусар „**вояк конїци”: *мой оцец бул при мадярским войску ... гусар, а тераз ше волаю конянїци;* **погреб „**ховане”, **меселатов „**двогляд”, **елефант/єлефант „**слон”, **страна „**бок”, **хиба „**гришка”, **верх „**поверхносц”; **гурки „**черева”, **баранїна „**овче месо”*;*

потаємни „тайни”, **(нє)приязни „**(нє)любезни”, **оштри „**1. строги; 2. вредни”, **залапени „**зарабровани”, **випробовани „**искусни”, **криви „**погришни”, **валушни „**способни”**;**

запрепасциц „упрепасциц”*: нєвиховани дзеци шицко тото* [маєток] *запрепасца***; приобриц „**здобуц, змогнуц”*: Як себе* [чловек] *може щесце приобриц и приобриц мир и покой души своєй;* **бизовац ше „**буц сигурни”, **штрофовац „**карац”: *ту на валалє строго штрофую родичох, котри нє посилаю дзеци до школи;* **оштрофац „**покарац”, **ощадовац „**буц чуварни, шпоровац”, **замлєц „**страциц свидомосц”, **препитац дакого „**замодлїц за пребаченє”: *алє же сом го препитал, та нам одпущи* (= пребачи), **обявиц ше „**присц, явиц ше”, **провадзиц** з дачим „руководзиц з даяку роботу”**, векшац ше „**повекшовац ше”, **меншац ше „**зменшовац ше”**, доказовац „**твердзиц”*;*

споро „швидко”**, на драже „**на улїци”, **спредз „**спочатку”, **очивисно „**очиглядно”*;* дїєслова *мушиц* и *мац* у функциї присловнїка: **мушел (мал) уж пойсц „**вироятно уж пошол”, **мушел (мал) забуц „**вироятно забул”**.**

Даєдни слова хтори тедишнї авторе хасновали розликовали ше од сучасних по словотворних елементох: Векшину таких словох ми нєшка хаснуєме зоз сербским префиксом, суфиксом итд.: *хаджиц, ошлєбодзиц, жимски, проциў* и др. **прежиц „**наджиц”, **вишлєбодзиц „**ошлєбодзиц”, **жимушнї „**жимски”**, лєтушнї „**лєтни”**, проци „**проциў” (ми форму зоз *-в* хаснуєме под уплївом сербского *против*); **утрациц „**страциц”: *хто ше цудзому наздава, тот найскорей може и свойо утрациц;* **улапиц „**влапиц”.

Вирази: **пристац на то „**зложиц ше з дачим”, **найсц свою шмерц „**страциц живот”.

& 335.4. Од синтаксичних конструкцийох народного язика то напр.: поровнуюци вреченя зоз злучнїками **чим – тим**: *Чим чловек вецей добрих дїлох виполнї, тим вше вецей живота достава* (нєшка тоти вреченя хаснуєме зоз злучнїками *цо – то* и др.)*;* то и спомнути условни вреченя зоз злучнїками *кед – то;* дативски словозлученя зоз злучнїком *ґу: добри є ґу мнє, рушели ґу сиверу (*ми тоти словозлученя часто хаснуєме зоз сербским применовнїком *спрам)*, применовнїк *попри* з локативом*: ишли попри лєше, попри шицким тим* (ми го нєшка, под уплївом сербского применовнїка *поред*, найчастейше хаснуєме з ґенитивом: *попри шицкого того)* и др.

& 335.5. И управянє (рекция) даєдних дїєсловох було иншаке. Напр. дїєслово *вериц* хасноване з акузативом: *Кажди чловек, котри* **вери Бога, вери и душу***, па понеже шицки народи* **веря божество** *над собу, то* **веря и душу**. Ми нєшка под уплївом сербского *вировати у некога/нешто* тото дїєслово хаснуєме з применовнїком *до* (*вериц до дакого/дачого)*. Наведзене виреченє у сучасним язику би глашело: *Кажди чловек, котри вери* **до** *Бога, вери и* **до** *души, па понеже шицки народи веря* **до** *божества над собу, то веря и* **до** *души*.

II

& 336.1. Же наш язик ма ище у себе нукашнєй моци, можеме видзиц и по тим же, у случайох кед паралелно хаснуєме сербизем и наш еквивалент, та ше при писаню часто нєсвидомо опредзелюєме за наш еквивалент. Так напр., под сербским уплївом у литературним язику хаснуєме такв. *квалитативни ґенитив*, хтори бліжей одредзує особу, предмет и др. по випатрунку, характеру, старосци и под., одн. дава квалитативну характеристику поняца: *чловек* **нєвисокого росту**, *чловек* **штреднїх рокох** *(***погнутого ходу** и под.*), хлапец* **билих власох***, дзивче* **чарних очох***, продукт* **доброго квалитета**, *крача* **схилєней глави**, *врациц ше* **празних рукох**. Паралелно з такима словозлученями хаснуєме нашо еквиваленти: инструментални словозлученя *(хлапец* **з билима власами***, врациц ше* **з празнима руками***)* и конструкциї з дїєсловом *мац* и директним обєктом *(тото дзивче шварне, цо* **ма очка чарни**). При прекладаню зоз сербского на руски сербски конструкциї того типа прекладаме з ґенитивнима словозлученями (приклади под 1) або з нашима

еквивалентами, або их описно прекладаме (приклади под 2). Факт же их нє вше прекладаме з ґенитивнима словозлученями гутори же ґенитивни конструкциї нєдосц одомашнєни у нашим литературним язику, одн. же их ище чувствуємe як цудзи. Приклади:

1) *одговорио* [*је*] ***лица руменог*** *од грознице,* **сјајних очију** > *одвитовал* **розпалєней твари** *од горучки,* **блїщаних очох** (Ф. Молнар).

2) *лежао* [је] ***полузатворених очију*** > *лєжал...* **зоз...** *наполи* **заджмуренима очми** (Р. Киплинґ). – *Био је то... леопард, необично* **лијепа пјегаста крзна** > *Бул то... леопард,* **з** *нєзвичайно* **красну пегаву бундичку** (Д. Дефо).

& 336.2. Тиж так у литературним язику под сербским уплївом хаснуємe велї словозлученя з применовнїком *без:* **без даякого шора** (серб. *без неког реда*), **без процивеня** (серб. *без противљења*)*,* **без вельких усиловносцох**, **без найменшого возбудзеня**, **без отрушинки розуменя**, **без пригварки**, **без преставаня**, **без шора**, **без слова** и др. Таки словозлученя у нашим литературним язику заш лєм менєй фреквентни як у сербским. Їх менша фреквенция – резултат уплїву народного язика, у хторим ше место словозлученьох **през Ґ/без Ґ** часто хасную други еквивалентни конструкциї. Напр., у народним язику нє гуториме *шедза през/без слова*, алє *шедза цихо*, нє гуториме *предмет през/без фурми*, алє *нєфурмасти предмет,* нє *нєбо було без хмарох*, алє *нєбо нє було похмарене* итд.

Меншу фреквенцию словозлученя *без Ґ* у литературним язику потвердзую и преклади зоз сербского язика на руски. Нашо прекладаче дакеди сербске словозлученє *без Г* нє прекладаю зоз словозлученьом *без Ґ*, алє го заменюю з другима рускима еквивалентами. Так го, кед є у сербским язику у функциї менового предиката, дакеди прекладаю на руски з конструкцию зоз дїєсловом *мац: Ни Бока није био* **без слабости** > *Алє и Бока був чловек.* **Мал** *и вон слабосци* (Ф. Молнар).

Сербске словозлученє *без Г* у функциї додатку предикату прекладаче дакеди прекладаю з еквивалентнима присловнїками и дїєприсловнїками: – *Хо! – рече Могли седајући* **без шума** > *Ого! гварел шедаюци* **поцихи** (Р. Киплинґ). – *... сјела је до њега и тако су дуго остали* **без ријечи** > *... шедла ґу ньому и так длуго остали* **нє бешедуюци** (Крлежа).

У слїдующим прикладу словозлученє *без Г* ма допусне значенє и преложене є з допусним вреченьом: *... па кад* [учитељ] *дође до криве девојчице, он ће одмах знати* **без ичијег говорења** > *... а кед дойдзе по виновате дзивче, вон такой будзе знац,* **гоч му нїхто нїч нє вивола** (М. Твен).

Опатьце и приклади под & 167.7, & 171.15, в), & 210.2.4, & 228.2, & 243.

& 336.3. Нєвичерпаносц нукашнєй моци нашого язика потвердзую и гришки хтори Руснаци у гомоґених руских штредкох под уплївом мацеринского язика правя кед бешедую по сербски. Наведземе приклади з писаних составох керестурских школярох:

Даєдни меновнїки у руским и сербским язику нє истого роду (напр. руски меновнїк *глад* хлопского роду, а сербски *глад* женского роду), та школяре сербски меновнїки дакеди хасную у роду яки маю у руским: *Ја мислим да* **тај глад** *могао би се брзо решити* (под уплївом нашого **тот глад**; серб. **ова глад**). – *На жучу је имала каменчиће* (< рус. **на жовчу**; сербске **жуч** женского роду: **на жучи**).

Кед сербске и руске дїєслово маю розлични префикси, школяре дакеди похасную сербске дїєслово з руским префиксом: *Када сам* **из***растао, увидео сам да су ми родитељи увек добро желели* (< рус. *кед сом* **ви***роснул*; серб. *када сам* **по***растао). – Када сам* **по***пробала, било је лако* (< рус. **по***пробовац*; по сербски: *када сам* **пробала***). – Тата је рекао да сутра* **по***носимо угаљ* (< рус. **по***ношиц*; серб. *да* **унесемо** *угаљ).*

Сербски применовнїки школяре тиж хасную под уплївом нашого язика: *Без рада немали бисмо* **из чега** *живети* (< *нє мали бизме* **з чого** *жиц*; серб.: *не бисмо имали* **од чега** *живети). –* **К** *нашим колима пришао је милиционер и затражио исправе* (< **ґу** *нашому авту;* по сербски без применовнїка: **нашим колима** *пришао је). –* **Из** *дрвета се може направити много лепих предмета* (< **зоз древа**; по сербски: **од дрвета***). – Све проблеме треба решавати* **са** *властитим снагама* (под уплївом нашого **зоз** *власнима моцами*; по сербски без применовнїка: *решавати* **властитим снагама***).*

У нєзависно-зложених процивних вреченьох место злучнїкох **него** и **вєћ** школяре дакеди хасную злучнїк **али**: *Школа нас не учи злу* **али** *добру* (< *Школа нас нє учи злу,* **алє** *добру*)*. – Некад не идем да играм фудбал,* **али** *узмем књигу и читам* (< **алє** *вежнєм кнїжку).*

Руски слова, вирази и вреченя дакеди ше буквално прекладаю (калкую) на сербски. Так наставаю „сербски” слова и конструкциї хтори у ствари нє постоя у сербским: **Силазили су се** *свако вече* (< **сходзели ше**; серб. *састајали су се*). – **Неће му се** *ништа* (< **нє сце ше му**; серб. *нема воље ни за шта*). – *Било је чути пуцњаву* (< **було чуц** *штрелянє;* серб. *чула се пуцњава).*

Школяре хасную и семантични калки: **Памтим** *прве љубавне цедуљице у школским клупама* (< рус. **паметам** *перши ... цидулки*; серб. **сећам се***). – Назвао га је ружним* **словима** (< рус. *з бридкима* **словами**; серб. *ружним* **речима**). – *Волим да садим цвеће у* **црепове** (< рус. *до* **черепох**; серб. *у* **саксије**)*. – Ратари су* **жито** *употребљавали као сточну храну* (< рус. **жито**; серб. **пшеница**)*.*

& 336.4. Можлївосци нашого народного язика потвердзую и нови слова створени у нашим народним и литературним язику без цудзого уплїву (оп. о тим & 266.1-266.8).

III

Тото богатство народного язика ми нє хаснуєме у достаточней мири. Ми литературни язик дакеди збогацуєме з реактивизацию (оживйованьом, врацаньом до хаснованя) застарених словох и конструкцийох. У сучасним литературним язику реактивовани напр. слова: *ручиц „*ґарантовац”*, квита „с.* признаница”*, квартель, контракт „с.* уговор” и др. Шейдзешатих рокох Микола Кочиш врацел нашо уж з часци застарени вирекеня зоз злучнїком *же би* и др. место виреченьох зоз сербским случнїком *да*.

& 337.2. Могли бизме реактивизовац и велї други народни слова и конструкциї (даєдни з нїх – з текстох медзивойнових авторох – наведли зме у предходних пасусох). Медзитим, ми их нє хаснуєме у достаточней мири. Основна причина, гварели зме, у тим же зме уж нательо навикли на сербизми, хтори поцисли нашо еквиваленти, же би нам, а окреме младим ґенерацийом, реактивизация наших застарених еквивалентох випатрала нєприлаплїва, та аж и шмишна. Кед бизме напр. место сербского *держава* почали хасновац **орсаґ** або **країна***,* место *ґар* – **попел**, место *птица* – **птах**, место *ладя* – **шифа***,* место *школовац ше* – **школїц ше**, место *гром* – **перун***,* место *осовина* – **ош**, место *чувац крави* – **пасц крави** итд. Тиж так би нєшка вироятно було нєможлїве враций до хаснованя акузативне словозлучене *пре А* зоз значеньом наменки место сербского словозлученя *за А,* напр. место *Мам* **за це** *єдну красну новосц*, *То* [бависко] **за мали дзеци**, *Тот филм* **нє за дзеци**, *Цо ше випитуєш койцо цо* **нє за тебе** хасновац: *Мам* **пре це** *єдну красну новосц*, *То* [бависко] **пре мали дзеци**, *Тот филм* **нє пре дзеци**, *Цо ше випитуєш койцо цо* **нє пре тебе**. Кед бизме и таки слова и конструкциї врацели до хаснованя, та би векшини Руснацох наш язик вироятно здабал на даяки нови язик.

& 337.3. Праве прето наша застарена лексика анї до Сербско-руского словнїка нє уношена прейґ одредзеней граници. Застарени слова ше у Словнїку находза найчастейше на другим месце, после словох хтори уж були прилапени у литературним язику як еквиваленти сербизмох; таки слова звичайно означовани зоз скраценями *нар.* (= народне)*, заст.* (= застарене) и др. Напр.:

боравити -им I *нєпрех. (пребивати)* пребувац, *заст.* **пребивац**; ... (Форма *пребувац* тиж народна, алє є єднозначна, а форма *пребивац* значи и „пробијати”.)

добити -ијем ... **4.** *(на лутрији и сл.)* достац, **виграц**; **5.** *(победити у такмичењу)* достац, **виграц**; побиц, победзиц;... (Форма *достац* – семантични калк сербского дїєслова *добити***.)**

& 337.4. Можлївосци народного язика дакеди нє хаснуєме и пре його нєдостаточне познаванє. Под 266.11. наведли зме тоти приклади:

(1) Зарно док ше находзи у волю [кури, качки]*, напиє ше вельо води,* **набубрє** *(будзе векше) и напина вольо* (РН 1939). Автор место нашого дїєслова *напучнїц „*повекшац ше у нукашньосци од упитей води и под.” похасновал сербске дїєслово *набубриц.*

(2) Кобула червено-чарна [...]*, преднї копита били,* **шерсц над копитами (кичици)** *били, праве ... заднє копито биле,* **путаста** *до костки ....* Автор, вироятно нє знаюци нашо слова *батюшки „*шерсц над копитами” и *кешель „*конь з билу шерсцу над копитом”, похасновал место нїх сербизми *кичици* и *путасти.*

„Чисценє” язика

I

& 338.1. Пре нєдостаточне знанє народного язика, окреме його карпатскей системи, нашо авторе нє вше знали и нє вше знаю розликовац и видзелїц у язику цо нашо, а цо нє нашо, цо добре, а цо нє добре.

& 338.2. У повойновим чаше ше, напр., почало форсирац законченє локатива єднини *-е* место *-у* при меновнїкох хлопского роду (*у Новим Сад***зе***, у Беоґрад***зе***)*, понеже ше думало же законченє *-у* сербске (обидва законченя, и *-е* и *-у,* хасновали зме, медзитим, и у старим краю). Окреме часто законченє *-е* хасновал Я. Баков (*у правопише, у сопранє, у баритонє, у баше)*. Форсиранє законченя *-е* тиж видзиме з Дуличенкового поровнаня двох виданьох приповедки Е. Кочиша:

1952.

Концом 1941. року, **у децембру***, навял груби шнїг.*

На перону *Новосадскей станїци чекал народ...* **При виходу** *... стала громада войска...*

1961.

Концом 1941. року, **у децембре***, навял груби шнїг.*

На перонє *Новосадскей станїци чекал народ...* **При виходзе** *... стала громада войска...*

& 338.3. У страху од сербизмох дакеди поцискуєме з хаснованя нашо карпатски слова (нє знаюци же су нашо!) хтори по форми идентични зоз сербскима словами (углавним праславянски слова). Таке напр. слово *страна* (укр. *сторона,* слц. strana, сербске тиж *страна)*, хторе фреквентне у Гнатюкових записох и у наших найстарших авторох: *з тамтей* **страни,** *а ти стой на* **странє,** *на шицки* **страни**. Напр. у „Руских новинох” за 1932. р.: *Пре технични причини ... мушели зме тото число Новинох видац лєм на 2* **страни***. Слїдующе число видзе уж на 4* **страни***, а крачунске число будзе повекшане на 8* **страни.** Место *страна* нєшка хаснуєме синоним *бок* и наведзени приклади глаша: *з гевтого* **боку***, а ти стой на* **боку,** *на шицки* **боки**, *новини на 2 (4, 8)* **бокох**. Пре исту причину и дїєслово з народного язика *дозволїц* поциснуте з литературного язика, а место нього

хаснуєме синоним *допущиц*. Дїєслово *дозволїц* зме зазначели у Гнатюкових записох: *Ша я би ци отворела // кед би ми мац* **дозволєла**; укр. *дозволити,* поль. dozwolić, серб. *дозволити).*

& 338.4. О подобних блуканьох у язику у повойнових рокох пише и Мария Горняк: „Два дециениї назад, кед зме по войни баржей почали розвивац свою власну видавательну дїялносц при ”Руским слове" и кед зме при Радио Новим Садзе на перши завод основали руску редакцию, ми свой язик лєм „плєли”. Таки обставини приведли до того же зме зоз язика повируцовали слова: *слон, канализация, овоцни сок, брак* и др., хаснуюци место нїх лєм: *елефант, беґелїзация, овоцова юшка, малженство*. Познєйше зме вируцени слова знова хасновали, бо зме дознали же *слон* гваря и Українци, а *сок, канализация* и *брак* и други Славянє, та зме похопели же би чкода було кед би ше ми за нїх охудобнєли." („Шветлосц” ч. 3/1970, 224)

II

& 339.1. Хтори елементи у нашим язику треба тримац за цудзи? У тим поглядзе нашо интелектуалци нє маю исте становиско.

Даєдни авторе вельке одуперанє указую ґу мадярским, дакус менше ґу нємецким пожичком, без огляду чи су з карпатскей системи чи су нови пожички. Г. Г. Надь ище 1939. року у статї „О чисценю нашого язика од цудзих словох” наводзи становиско др Милутина Ґубаша о цудзих словох: „Нам главни руски язик зос котрого мушиме на кельо год то можно вичисциц цудзи слова як: *параст, хасон, хасновац, апо, бачи, кефетик, кефа, вендиґовдал, хинта, винчовац, шапка, дильов, яраш, бireш, кочиш, сабол* и т. д.” („Заря” од 27 V 1934) Медзи наведзенима словами дїєслово *винчовац* нємецкого походзеня, шицки други слова – мадяризми.

& 339.2. Г. Костельник у списку цудзих словох за хтори трима же су нєпотребни у нашим язику (оп. & 328.4.) наводзи седем мадяризми (углавним з нашей карпатскей лексики: *прекедвешни*, *на орек*, *нем сабад*, *галас*, *савазаш*, *дїлиш*, *ровка*), два ґермализми (*цайґнес* и *фришко)* и два сербизми (*ґербави* и *добиц*). Гварели зме же найвекше число мадярских пожичкох у тим списку вироятно одражує Костельников одпор ґу мадяризмом. Костельник аж дава першенство сербизмом над мадяризмами у нашим литературним язику.

& 339.3. Даєдни мадяризми и ґермализми уж у медзивойновим чаше (1921-1941) заменьовани з другима словами (углавним восточнославянизмами): попри мадяризмох *фаркаш, шор, райзовац, езер, варош* и ґермализмох *шнайдер, тишлїр, трафиц ше* хасновани восточнославянизми *вовк, порядок, рисовац, тисяч, город, скравец, столяр, случиц ше*; попри мадяризмох *ровка, катона, галас, немсабат* и ґермализма *нумер* хасновани нашо (з векшей часци архаїзми) *лїшка, вояк, рибар, нє шлєбодно, число*.

& 339.4. По 2. шветовей войни место мадяризмох *єлефант, тиґриш, харча* прилапени сербизми *слон, тиґер, сом* з мотивацию же то общеславянски слова, та лєпше хасновац їх як мадяризми.

Место карпатского мадяризма *бизовни, бизовно* нєшка хаснуєме сербизем *сиґурни, сиґурно.*

& 339.5. По М. М. Кочишови „Єдному периферному зявеню у тим язику дзекеди ше приписує векше значенє як цо го воно ма. То ґермализми и гунґаризми – нємецки и мадярски слова .... чисценє язика од нємецких словох треба и далєй окончовац накельо ше найдзе лєпше, прилаплївше слово. Вшелїяк же нам у тим як критерий ма служиц и литературни український язик, бо вон як розвитши и як язик у котрим вплїви зоз прешлосци зведзени на розумну миру да у тим найлєпшу орієнтацию. ... чисценє нашей бешеди од мадярских словох ище вше актуалне, гоч и тому нє нужно давац векшу повагу як цо воно заслужує. Процент тих словох нє таки вельки же бизме мали буц застарани, алє кед ше найдзе одвитуюца замена за мадярске слово, вшелїяк же ю треба прилапиц.” (М. М. Кочиш, 24)

& 339.6. Кед препатриме шицки мадяризми и ґермализми у нашим язику, вец увидзиме же вируцене з нїх барз мале число, одн. лєм за мало слова найдзени еквиваленти, при чим нашо народни еквиваленти лєм даскельо. Прецо нє найдзени вецей народни еквиваленти? Прето же их наш язик ма барз мало. У пасусох & 250.4, 251.1 – 251.2. уж зме гварели же зме векшину мадяризмох и вельку часц ґермализмох принєсли ище з приселєньом и же то найчастейше стари пожички у нашим язику (з 15-16. вику, а даєдни старши и од 12. вику). Прето, кед зме за даєдни з нїх и мали свойо еквиваленти, вони ше за тот длуги час страцели з нашого язика (напр. лєм у народних писньох зачувани нашо слова *село* и *место*, хтори давно поциснути од мадяризмох *валал* и *варош).* З другого боку, по приселєню зме найчастейше пожичовали тоти мадяризми и ґермализми хтори означовали даяки нови поняца за хтори зме, значи, пред тим анї нє могли мац свойо слова (напр. мадяризми *зокни, корчолї, овода, раґастов, циварвань* и др., ґермализми *сецер, трешка, бренза, гайзибан, пейґла, покераї* и др.).

& 339.7. Та гоч зме мали так мало свойо еквиваленти за мадяризми и ґермализми же их мож було „на пальци почитац”, ми их нє вихасновали шицки у тим чисценю язика. Чом зме напр. нови мадяризем *есенц, есенцовац* нє вируцели кед маме нашо карпатске слово *оцет, оцтовац?* Чом хаснуєме ґермализми *шарлах, шлоґирал ше* кед маме нашо *моровки, заражело го?*

& 339.8. З другого боку, кед бизме мали вецей свойо еквиваленти, та и кед бизме за поцискованє тих пожичкох вихасновали и восточнославянизми, хтори би то шицко мадяризми и ґермализми требало вируциц з нашого язика? Чи и мадяризми *валал, коч, андя, бачи, нина, шовґор, ґазда, ґереґа, ґестиня, бишалма, ґиризда, бичак, гурка, талпа* и др. и ґермализми *кушнїр, байбер, муляр, гобель, шрубик, винчовац, кресциц, гандровац, барвенок, борґ, брескиня, вандровац, пост, газучка, гамовац, гартовац* и др.? Др Милутин Ґубаш (оп. 339.1) нашоровал петнац мадярски и єдну нємецку пожичку. Алє хтори слова би место нїх похасновал кед то шицко стари пожички у нашим язику без домашнїх еквивалентох?

Очиглядне же з нашого язика вируцени тоти даскельо мадярски и нємецки слова хтори векшини наших интелектуалцох були познати як пожички (таки слова як *шнайдер, тишлїр, бизовно).* Бо кед бизме знали шицки мадяризми и ґерманизми у нашим язику и, з другого боку, їх малочислени нашо еквиваленти, та бизме вироятно мали и иншаке становиско ґу тим пожичком.

& 339.9. Кед опатриме нємецки пожички у українским, польским и словацким литературним язику, увидзиме же ше велї з нїх у шицких трох язикох хасную и нєшка (мадяризми ше хасную углавним у карпатских диялектох тих язикох). Напр. слова **борґ**, словацке и польске borg, українске *борг*; **будовац**, словацке budovat', польске budować, українске *будувати*; **вандровац**, словацке vandrovat', польске wedrować, українске *мандрувати*; **дзека, дзековац**, словацке vd'aka, d'akovat', польске wdzieczny, dziekować, українске *дяка, дякувати* и други хтори наводзиме у пасусу & 251.5. У шицких трох язикох хаснує ше и ґерманизем *трафиц ше*, хтори зме „прегнали" з нашого язика и вжали место нього восточнославянизем *случиц ше* (чом зме уж место *трафиц ше* нє форсирали наш еквивалент *стац ше?).*

& 339.10. У тим чисценю од мадяризмох и ґерманизмох зме цалком нєдошлїдни, бо, покля даєдни з нїх вируцуєме, други, гоч су уж застарени, реактивизуєме, „оживюєме", и хаснуєме место сербизмох. Мадяризем *квартель* прилапели зме место сербизма *стан;* виведли зме з нього и нови слова *подквартельош, квартелїна, квательни.* Ґерманизем *контракт* вжали зме место сербизма *уґовор.*

Скорей як зме почали вируцовац мадяризми и ґерманизми мушели зме мац яснєйшу представу о нашей карпатскей язиковей системи и нових пасмох у нєй. Таке видзенє нашого язика помогло би нам и у поглядзе мадярских, нємецких и других пожичкох пренайсц цо у нашим язику добре, а цо нє, цо можеме, а цо нє можеме хасновац.

Прейґмирне старанє о чистоти язика у науки о язику вола ше *пуризем.*

Операнє на други язики

І & 340.1. Стаємне вязанє нашей интелиґенциї за културну традицию нашого старого краю мало уплїв и на наш литературни язик. През вецей деценії до нього унєшени велї восточнославянизми. Восточнославянски уплїв, медзитим, у нашим язику вельо слабши у поровнаню зоз стихийним уплївом сербского язика. Ґу тому, пре моцни сербски уплїв, гварели зме то уж у глави о лексичних уплївох (оп. & 263.19), восточнославянски пожички у нашим язику дакеди доставаю сербски „обмоток", одн. форму або значенє сербских словох. Напр., слово *англійський* у українским язику зоз **ґ**, а ми го хаснуєме зоз сербским одн. жридловим анґлийским **г**. Восточнославянске *ступень* значи „ступень култури, розвитку", а у нашим язику достало и значенє „ступень температури" (сербске *степен//ступањ* ма обидва значеня). Восточнославянске *поверхносц* значи „верх" (напр.: *виплївац на поверхносц* значи „виплївац на верх"), а у нашим азику достало и значенє „поверхносц круга и др." (сербске *површина* ма обидва тоти значеня). Восточнославянске *обсяг* значи „обсяг роботох, знаньох", а ми го хаснуєме и зоз значеньом „обсяг круга" (сербске *обим* ма тиж обидва значеня). Меновнїк *норов* у українским язику хлопского роду, а у руским – женского, як сербске *нарав*. Меновнїк *мебель „* створи до хижи" у українским язику женского роду; ми го тиж прияли як меновнїк женского роду, алє зме го почали хасновац и як меновнїк хлопского роду (под уплївом сербского слова *намештај):* [Салон] *у котрим би ше* **предавал мебель** *з националну-руску орнаментику* (РС).

Даєдни восточнославянски пожички ше хасную у литературним язику паралелно зоз сербизмами: *дїйсносц // стварносц, меблї // ствари до хижи, мистецтво // уметносц, мрия // машта // фантазия***,** *помилька // гришка, програма // програм, серйозни // озбильни, стан // станє, уряднїк // чиновнїк, цикави // интересантни.* Даєдни з нїх стилистично видиференцовани: українске *помилька* значи „гришка у рахованю и под.", а сербизем *гришка* – „гришка у роботи, живоце, рахованю". Спомедзи других восточнославянско-сербских парох векшу фреквенцию маю сербизми, напр.: *уметносц, озбильни, чиновнїк, интересантни.*

Даєдни восточнославянизми хтори хасновани у литературним язику 20-40-их рокох у сучасним язику поциснути од сербизмох: слово *єдносц* поциснуте од сербизма *єдинство*; *постанова* – од словох *ришенє, одлука*; *просба* од *молба*; *роля* од *улога; вопрос* од *питанє*; *нашлїдок* од *пошлїдок.* И у сучасним язику даєдни поциснути од сербизмох: место *танк* частейше пишеме *тенк,* место *шпион* – частейше *шпиюн.*

Операнє на украïнски и уплїв украïнского язика у нашим литературним язику може исц лєм по одредзену границу, а вец го зопера и „заплюскує" моцнєйша габа сербского уплїву.

II

& 340.2. Гварели зме тиж же у заходноукраїнским литературним язику було и вельо полонизми и же у своїх творох на руским язику Костельник, попри украïнизмох, хасновал и полонизми (надпомли зме тиж же нє утвердзене чи хасновал и даєдни полонизми хтори превжал директно з польского язика, одн. хтори ше теди нє хасновали у українским). У приповедки „Агафия – старого попа дзивка" вон напр. похасновал дїєслово *устатковац ше*: *Яй, апо, апо, кеди* **ше** *променїце, кеди* **устаткуєце**? (= кеди ше урозумице, кеди з вас постанє статочни чловек?). Дїєслово *устаткуватися* у сучасним українским язику значи „подмириц ше з дачим; ушориц, намесциц просторию, роботню и под. з даєднима стварами, орудиями и под.", а у польским язику ustatkowac sie значи „урозумиц ше". Костельник ту, значи, похасновал полонизем. Тото слово цалком „придалне" за наш язик, понеже є виведзене з истого кореня *стат-* як и наш прикметнїк *статочни „* солидни".

У приповедки „Цар над слунечнїками” Костельник похасновал меновнїк *коморочка* зоз значеньом „клитинка, серб. ћелија”: *Нє знал дїдо Маслей анї за* **коморочки***, анї за ґени ..., алє вон їх зос душу слутел.* Таке слово тиж існує лєм у сучасним польским язику (поль. komórka „клитинка”). Першобутне значенє українского *клїтина*, хторе зме познєйше превжали, и польского komórka исте: мала просторийка, мала хижочка (тиж и сербске *ћелија* значи и „клитинка” и „мала простория (у манастире або гарешту)”). Українске *клїтина*, хторе хаснуєме у форми *клитина* (з нєзмегчаним *л)* виведзене з праславянского кореня klət-, з хторого виведзене и нашо слово *клїтка* (та би нашому язику место *клитинка* баржей одвитовала форма *клїточка*). У нашим язику нє зачуване першобутне значенє слова *клїт-ка „*мала простория”, та би нам нєшка зоз значеньом „клитинка рошлїни” було розумлївше Костельниково слово *коморочка* як *клитинка* одн. *клїточка.*

У приповедки „Як їх церква научела” Костельник похасновал меновнїк *дошвеченє „*искуство”: *Припомнул себе .... Як зоз временом, кед назберал животного* **дошвеченя***, мушел врацац зос прейдзеней драги назад – як тот „блудни син”* (РК 1930, 82)*.* Тото слово Костельник тиж виведол по моделу польского doswiadczenie (дош’вядченє) „искуство” (українска форма глаши *досвід*). И польске и українске слово виведзене од праславянского кореня vəd-, зоз хторого виведзени и нашо слова *шведок, прешвечиц ше* (< *прешвед-чиц ше), швечиц (< швед-чиц).* Прето Костельник форму *дошвеченє* виведол, гоч и по моделу польского слова, алє спрам нашого кореня *швед-*, а нє польского зоз *-а- (ш’вяд)* або українского зоз *–і (свід).* Вон тото слово, як цо и сам гуторел, „применєл ґу духу нашей бешеди”.

& 340.3. Тоти три приклади достаточни же бизме указали же Гавриїл Костельник, основопокладач нашей уметнїцкей литератури и нашого литературного язика, збогацовал наш язик насампредз зоз словами хтори були „у його духу”, хтори були за нього „придални”. А понеже ше наш язик формовал на териториї на хторей ше сходза восточнославянски и заходнославянски язики, та ма и восточнославянски и заходнославянски характеристики, можеме повесц же тоти Костельниково слова творени по *восточнославянско-заходнославянским* моделу (образцу) одн. по моделу *карпатского* ареала.

& 340.4. Слова по тим моделу Костельник творел и у своєй Ґраматики. Слово *злучнїк* ище вон створел по моделу українского *сполучник,* польского spójnik и, можебуц, сербского *везник.* Алє „применєл” го ґу духу нашого язика, одн. виведол го з нашого дїєслова *злучиц.* За дїєсловни *стан* (укр. *стан)* Костельник похасновал термин *страна* (по польским strona); *пасивни стан* наволал *страдальна страна* (можлїве по русийским *страдательньій залог*)*;* за *активни стан* виведол од дїєслова *твориц* термин *творна страна* по моделу польского czynna strona (чин-на). Термин *виреченє* виведол од нашого дїєслова *вирекнуц* (укр. *речення,* поль. zdanie). За *звязку* (копулу) створел слово *злучка* (по українским *св’язка* и польским spójnik, lacznik). За *синтаксу* превжал польски термин *складня* (поль. skladnia) (синтакса виучує *складанє* словох до виреченьох). Термин *запята* ми превжали з русийского (можлїве з язичия), а Костельник за *запяту*, спрам польского przecinek, створел слово *преципок* (од дїєслова *преципац* – понеже запята *прецина*, пререзує виреченє на часци). По др А. Дуличенкови, Костельник у своєй Ґраматики створел коло 380 термини з руских основох. А. Дуличенко о тих терминох констатує: „у ”Ґраматики" єст надосц удатни термини, котри можу постац як угляд у дальшим твореню и усовершованю нє лєм лингвистичней, алє и терминолоґиї других наукових обласцох. У тим поглядзе „Ґраматика” Г. Костельника може постац драгоцине жридло у процесу терминолоґийней творчосци." (Jug., 292)

& 340.5. Слова по восточнославянско-заходнослаянским моделу дакеди творели и творя и други нашо авторе. Микола Кочиш у своїм сербско-руско-українским словнїку за сербске *шарен* похасновал слово *пестри*, хторе могол вжац зоз словацкого (pestrý) и русийского язика *(пестрьій)* (польска форма глаши pstry, а українска *пістрявий*). Композитор и етноґраф Онуфрий Тимко хасновал слово *колїсанка „*успаванка”. Тото слово існує у польским (kolysanka), а ридше ше хаснує у українским *(колисанка)* (частейша українска форма глаши *колискова*). Прикметнїк *рафиновани* як еквивалент сербских словох *истанчан* и *префиньен* похасновани у двотомним Сербско-руским словнїку по угляду на польски и словацки язик (поль. wyrafinowany, слц. rafinovaný). За сербске *такмац* у Словнїку дати еквиваленти *ривал* и *конкурент* (по польским rywal и словацким konkurent) итд.

За творенє словох „у духу” нашого язика, а по восточнославянско-заходнославянским моделу одн. по словотворним моделу карпатского ареала нєобходне нам, як и за видзельованє нашей карпатскей язиковей системи, добре познаванє голєм єдного восточно- або заходнославянского язика. Г. Костельник добре знал українски и польски язик. Богати язик його творох одражує и знанє тих двох язикох.

& 340.6. Габа сербского уплїву, розуми ше, „заплюскує” и шицки таки слова одн. шицки слова у нашим язику хтори нє виведзени под сербским уплївом.

III

& 341.1. И Гавриїл Костельник, и Микола Кочиш и други авторе допущую, попри операню на українски, и операно на сербски язик. Розуми ше, у случайох кед нє маме свойо еквиваленти.

Гварели зме же сербизми уходза до нашого литературного язика „од долу”, т. є. перше их примаме до бешедного язика, а вец их уношиме и до литературного, и „од горе”, т. є. зоз сербского язика их уношиме директно до литературного. Прейґ бешедного язика зме до литературного унєсли напр. слова *задруґа, одбор, дружтво, сиґурно* и др., словозлученє *за А* зоз значеньом намени *(кнїжка за дзеци)* и др., а директно до литературного язика велї термини при прекладаню школских учебнїкох и др.

& 341.2. Сербски уплів зопрец нє можеме, алє велї сербизми можеме „применїц ґу духу нашей бешеди”. У литературним язику сербизми адаптуєме *(*хаснуєме *посланїк* место *с. посланик, асфалтовац* место *с. асфалтирати* итд.) або их калкуєме (прекладаме) (сербске *музилица* преложели зме на *доячка, самовезачица* на *вязачка* итд.).

& 341.3. Адаптовани сербизми у нашим язику и далєй оставаю пожички, алє таки, „у руским облєчиву”, вони нам випатраю баржей руски, так як цо и адаптовани мадяризми *гамишни* (з руским суфиксом *-ни*, пор. мадь. hamis*), бочкора* (зоз законченьом ж. р. *-а*, пор. мадь. bocskor) и др. оставаю и далєй мадяризми у нашим язику, алє су по форми присподобени ґу нашому язику, „у нашим су облєчиву”.

& 341.4. Чи калки сербских словох у нашим язику *пожички* чи су уж *нашо слова*? чи таки слова як *косачка, вязачка, доячка, подруциц „*нє дац обчековани резултат” (с. *подбацити)*, *прешедац* (до другого гайзибана, с. *преседати), складац ше* (з дачиїм становиском, с. *слагати се), предруциц* (с. *предбацити)* и др. можеме тримац за руски слова?

Здогаднїме ше знова сербских словох и виразох наведзених под & 265.11: *великодушан, веронаука, водовод, водопад, главобоља, дуготрајан, зубобоља, излет, излог, једначина, кратковид, назвати* (на телефон), *неопходан, непушач, неумољив, неуморан, отплата, пароброд, пословођа, послодавац, правопис, првокласан, претпоставити, просечан, противречност, пуномоћ, самоволја, самоодрицање, самосталан, сарадник, сугрaђанин, утицај, цепидлака*, *бела кафа, бити у стању, доћи до речи, испит зрелости, правити се важан, упадати у реч* и др. Шицки тоти слова у сербским язику калки нємецких словох. Вони ше зявели аж по Вуковим чаше (у Вуковим словнїку ше ище нє находза). А нєшка их шицки тримаю за сербски слова. Тиж и калки у шицких других язикох кажди народ трима за *свойо* слова, вирази и др.

Значи же и нашо калки сербских словох, виразох и конструкцийох можеме тримац за *нашо.* Напр. таки слова и вирази як *гласово струни* (с. *гласне жице), жимски сон (*с. *зимски сан), полєшованє (*с. *пошумљавање); ровнодньовица* (с. *равнодневица), венцово гори (*с. *веначне планине), вапняк (*с. *кречњак), лядов брег* (с. *ледени брег); братозабивацки* (с. *братоубилачки), обшеднуце (с. опсада), безжемнїк (с. беземљаш), одцудзованє (с. отуђивање); пошпивка (с. попевка), пришпив (с. припев*); *габова длужина (с. таласна дужина), пошвидшанє (с. убрзање), чежиско (с. тежиште), шветлосни рок* (с. *светлосна година), грознов цукер* (с. *грожђани шећер), гамовачка* (с. *кочница)* и велї други. Можеме их тримац за нашо з тим баржей же калки у бешедним язику *прешедац, доячка, подруциц, складац ше, предруциц* и др., хтори народ спонтано створел, тиж тримаме за свойо и анї зме нє свидоми же вони цудзого походзеня.

Розуми ше, творенє калкох по моделу сербских словох и приманє сербизмох муши нам буц вше на другим месце: насампредз ше мушиме намагац вичерпац шицки можлївосци нашого народного и литературного язика.

IV

& 342.1. Даєдни сербизми и слова з других славянских язикох прилапели зме у нашим литературним язику прето же су *общеславянски* (исную у шицких славянских язикох), та у прешлосци могли исновац и у нашим язику. Таки напр. слова: **сом** (серб. *сом, укр. сом,* рсй. *сом* итд. – наш карпатски еквивалент – мадяризем *харча),* **слон** (серб. *слон,* укр. *слон,* рсй. *слон* итд. – нашо карпатске мадяризем *єлефант),* **сукно „***с.* чоја, чоха” (слц. sukno, поль. sukno, рсй. *сукно*), **брод „**место у рики дзе мож прейсц пешо през воду” (серб. *брод,* рсй. *брод)* и др. На тот способ наш литературни язик ше часточно и *общеславянизує.*

& 342.2. Сербизми ше дакеди заменюю з интернационализмами: слово *информация* вжали зме за сербске *обавештење, експерт* – за сербске *вештак, компаньон* – за *ортак, формулар* – за *образац, продукт* – за *производ, солитер* – за *небодер* и *облакодер* и др. На тот способ наш язик ше часточно и *интернационализує.*

Писательов язик – нєвичерпне жридло

& 343.1. Писателє досц часто у народним язику нє находза одвитуюци вирази, та их муша твориц або жичац. З проблемом нєдостатка словох перши ше стретнул Костельник при писаню идилского венца: „У каждим язику за писми ше ище муша виводзиц слова, а поготово я мушел, дзе ми их нье доставало. Так на пр. од *орац* єст *орач*, па по тому од *шац* **шач** ...”. Пре нєдостаток народних словох Костельник у идилским венцу створел и значне число нових словох.

Приклади за творенє нових словох без цудзого упліву наведли зме и под & 266.1 – 266.9.

& 343.2. Кажди наш писатель, прекладач, новинар итд., пишуци свойо литературни и др. дїла, *участвує творчо и у розвою нашого литературного язика*. Попри словох, формох и конструкцийох хтори хасную и шицки други писателє, кажди наш автор ма у своїх творох и свойо *индивидуални* слова, форми итд., т. є. слова, форми и др. хтори сам твори. Дакеди то слова и др. виведзени з наших основох, а дакеди и удатно похасновани пожички. Шицки таки индивидуални елементи у язику писательох, кед можу допринєсц збогацованю литературного язика, мушиме вихасновац у дальшим розвою нашого язика.

& 343.3. Г. Костельник бул перши хтори таки слова творел, напр. уж у идилским венцу: *Под тополю* **стриблолїстку***, у* **погодним** *хладку ..., Шедзи дзивче при золнїци,* **братка колїскує** *... Шпиваюци ше зоз поля* **утрудзени** *ходзи ... Шеє* **шач** *зоз полну гарсцу, и по жеми ходзи* итд.

Дюра Биндас у „Руских новинох” за 1932. рок (ч. 5) пише: *Питам ше каждого з нас: цо зме ми Русини мали свойого у писовнї и просвити нашей пред* [Першу шветову] *войну? ... Даскельо побожни рукописи церковних писньох, и у Врабльовим друкованим виданю писньох „Соловея”, – то шицка писовна* **змаганїна** *наша до войни. Шицка тота* **змаганїна** *наша, лєбо да повем наш темель и початок змесцело би ше до єдней малючкей фийовки.* Слово *змаганїна* Д. Биндас ту похасновал зоз значеньом „здобуток”, а виведол го з нашого дїєслова *змагац ше „*трудзиц ше, робиц на повекшованю свойого маєтку”.

Михал Ковач у єдней приповедки похасновал слово **пошкробок** зоз значеньом „наймладше спомедзи векшого числа дзецох” (у приповедки мац гуторела наймладшому синови: ти мой пошкробок). Наш народ тото слово хаснує зоз значеньом „мали хлєбичок з остатку цеста ошкрабаного зоз табли за гнєценє”. У єдним тексту М. Ковач похасновал меновнїк *финкадло* зоз значеньом „*с.* кмеза” (дїєслово *финкац* и прикметнїк *финкаци „с.* кмезав” хаснуєме шицки, алє меновнїк *финкадло* писательово слово).

Микола Кочиш у єдней приповедки похасновал фразеологизем **додавац витру до бурї**, хтори представя еквивалент сербского виразу *доливати уља на ватру* (хтори ми тиж хаснуєме у прекладу: *долївац олєю на огень)*. Дюра Папгаргаї за сербске *бродоломник* виведол слово **ладьочиряч**. Дюра Латяк похасновал слово **лоповик** зоз значеньом „верхня часц калапа” (у народним язику *лопов* значи „задня и верхня часц глави”, а *лоповик* значи „*с.* тиквица”). Юлиян Надь у єдней приповедки ма слово **лапшни** зоз значеньом „схопни, *с.* спретан” (народ хаснує лєм форму з неґацию: *нєлапшни*).

У „Руских новинох” у єдней малей статьочки нєпознати автор пише же єдна жена народзела **штвернята**. Наш народ хаснує лєм форму *двойнят*(*к*)*а*, а за вецей дзеци хаснує описни вирази: *народзела тройо (штверо, пецеро) дзеци.* Алє кед автор тей статьочки похасновал форму на *-ята* и за вецей дзеци, значи же можеме хасновац и форми *тройнята, пецернята, шесцернята.*

& 343.4. Здогаднїме ше ище раз и напису Оскара Лабоша „Радиюм” (РН 1929): *Року 1896. обачел Анри Бекерел ... же елемент (первень) звани уран и його сполуки (вязи)* **випущую** *(рд),* **випукую** *(рд) зоз себе за просте око нєвидлїви зарї (проминї) ... Зоз тим* **випукованьом** *(рд)***, библїскованьом** *(рн) ше радиоактивни елементи троша ...* [Радиоактивни елементи] *нє лєм же* **библїскую** *проминї, алє и творя,* **випущую** *зоз себе радиоактивни ґази. ...* [Радиюм] *ше з часом розклада ... док на краю нє постанє инактивни ... радиюм, хтори вецей нє* **видава** *(рд) зоз себе проминї, бо ше витрошел (сл) ...* У намаганю же би нашол одвитуюци *руски* термин за значенє „зарйовац, *с.* зрачити” О. Лабош похасновал аж штири вирази: *випущовац (рд) випуковац (рд), библїсковац (рн), видавац зоз себе (рд).* Кед бизме тоти штири термини мали на час реґистровани у лексикологийней картотеки даєдного медзивойнового любителя нашого язика, могли зме голєм єден з нїх вихасновац у сучасним язику. Нєшка хаснуєме дїєслово *зарйовац* (калк сербского *зрачити).*

& 343.5. У шицкей нашей потераз друкованей белетристики, периодики и преложеней литератури єст вельо слова, форми итд. хтори представяю плод творчей роботи наших писательох, прекладачох и шицких других авторох и з хторима можеме у значней мири збогациц наш сучасни литературни язик.

О нашей ґраматики

& 344.1. Од єдней школскей ґраматики обчекуєме же би була насампредз нормативна. же би у нєй було ясно поведзене: тота форма, тото словозлученє итд. у нашим язику добре, а тото нєдобре, тото треба хасновац, а тото нє. А наша ґраматика у меншей мири нормативна, а насампредз є *описна:* у нєй описани форми, словозлученя, вирєченя, лексика итд. у нашим народним и литературним язику.

& 344.2. Прецо наша ґраматика у першим шоре описна? Прето же ми маме, як то у самей ґраматики часто наглашуєме, вельо слова, форми, словозлученя и др. цудзого (найчастейше сербского) походзеня хтори уж барз розширени и у бешедним и у литературним язику. За велї цудзи елементи маме домашнї еквиваленти. У даєдних случайох ше нє чежко опредзелїц за домашню форму як правилну. Напр. сербскому меновнїцкому суфиксу *-ара*, хтори хаснуєме у бешедним язику, наш еквивалент суфикс *-арня.* Прето ше у литературним язику уж од скорей хаснує тот домашнї суфикс место сербского *-ара:* пишеме *пекарня, месарня* итд. место *пекара, месара* итд. Ту норма ясна: правилни форми на *-арня*, а нє на *-ара.*

Медзитим, барз часто ше чежко опредзелїц хторей форми, цудзей чи домашнєй, дац першенство одн. хтору з нїх одредзиц як правилну. Наведзме як приклад применовнїки *спрам, после* и *за* (тот треци зоз значеньом наменки). Тоти три применовнїки уж барз розширени и у бешеди и у литературним язику. А з каждого язика ше, як знаме, вируцую нєпотребни цудзи елементи хтори мож заменїц з домашнїма еквивалентами. Прето би було логичне кед бизме одредзели як правило: нє хасновац применовнїки *спрам, после* и *за* (зоз значеньом наменки), алє место нїх хасновац нашо применовнїки *ґу, по, пре* и др. Алє чи би то було можлїве? Применовнїк *спрам* бизме з даєднима значенями и могли вируциц, напр. зоз значеньом напряму: место *рушели ше спрам югу* ище вше бизме могли прилапиц нашо *рушели ше ґу югу.* Алє зоз значеньом поровнаня то би було уж чежше: кед бизме одредзели же место *юго мали спрам стоядина* треба хасновац *юго мали проци стоядина* (бо наш еквивалент ту применовнїк *проци*), то би було вироятно чежше, бо наш применовнїк *проци* нєшка архаїчни и младши би ше вироятно нє могли на нього навикнуц.

Исти случай и зоз сербским применовнїком *после* и нашим *по.* Нє було би чежко одредзиц правило: место *после Новогo року, после швета* и под. треба: *по Новим року, по швету* итд., бо таки вирази зоз *по* ище досц часто хаснуєме. Алє кед бизме поведли же место *после роботи одпочива, после годзинох бавя фодбал, после розпусту знова ше влапел учиц, я ше народзел после тебе* и под. треба хасновац **по** *роботи одпочива,* **по**

годзинох бавя фодбал, **по** *розпусту знова ше влапел учиц, я ше народзел* **по** *тебе* и под., чежко же би ше то прилапело, бо у таких конструкцийох уж шицки хаснуєме сербски применовнїк *после.*

А цо повесц за применовнїк *за?* Чи би место словозлученьох *кнїжка за дзеци, квартель за лїкара, дом за старих* и под., хтори хаснуєме под сербским уплївом, дахто прилапел нашо архаїчни словозлученя *кнїжка* **пре** *дзеци, квартель* **пре** *лїкара, дом* **пре** *старих?*

У шицких таких случайох, понеже ше нє можлїве опредзелїц за одредзене правило, цудзи и нашо форми, словозлученя и др. зме лєм *описовали* и приказовали їх одношенє и розширеносц, алє зме ше нє опредзельовали лєм за єдну з нїх.

Вельо приклади могли бизме навесц и з нашей лексики. Шицки ми нєшка хаснуєме сербизми *ладя, чамец, ствар, ґар, птица* и др., а нашо еквиваленти *шифа, чолнок, вец* (женского роду)*, попел, птах* и др. ридко дахто и зна. И кед бизме одредзели як правило: нє хасновац цудзи, алє нашо слова *шифа, чолнок, вец, попел, птах* – чи би то дахто прилапел? А нєлоґичне би було и кед бизме ше опредзелєли за цудзи слова на рахунок наших.

& 344.3. У тей ґраматики дакеди толкуєме и походзенє словох, словозлученьох и др. Напр. у синтакси словозлученя зоз применовнїками *без, спрам, после, за* и др. нє лєм описани, алє дате и їх походзенє и приказане їх одношенє зоз рускима еквивалентнима словозлученями з применовнїками *през, ґу, по* и др. До историї (дияхронії) часто зме ше врацали зато же даєдни нашо форми, словозлученя и др. мож ясно спатриц аж кед ше их опише зоз становиска и синхронії и дияхронії. Прето тота ґраматика з часци и историйна. (А часц фонетики (& 288.1 – 318.4) у хторей описани пременки у нашей гласовей системи после праславянского периоду представя праву *историйну ґраматику.*

& 344.4. Пре наведзени причини наша ґраматика у найвекшей мири *описна,* у меншей мири є *нормативна*, а з часци є *историйна*.

И Костелникова и Кочишово ґраматики тиж були, пре исти причини, насампредз описни, а у меншей мири нормативни. Бо и Гавриїл Костельник и Микола Кочиш мушели буц у истей дилеми: у якей мири допущиц цудзи елементи у нашим язику, одн. у якей мири их заменьовац з нашима еквивалентами.

Класификация язикох швета

Же бизме мали яснєйшу представу о месце руского язика и славянских язикох медзи язиками швета, опатьме перше класификацию шицких язикох. Наука о язику дзелї язики швета по зродству на даскельо фамилиї: **1. индоевропски язики** (ґермански, романски, келтски, балтицки, славянски, индийско-ирански и др.); **2. а) угро-фински язики** (мадярски, фински, естонски и др.); **б) туркийски язики** (турски, азербейджански, казахски, кирґизки, туркменски, узбецки, татарски, якутски и др.); **в) монґолски язики** (монґолски, калмицки, бурятски и др.); **ґ) тунґузко-манджурски язики** (манджурски язик и др.). Угро-фински, туркийски, монґолски и тунґузко-манджурски язики даєдни науковци кладу до векшей**, уралско-алтайскей** ґрупи язикох; **3. сиверно-кавказки язики** (даґестански, абхазки, черкезки и др.); **4. южно-кавказки язики** (ґрузийски и др.); **5. китайско-тибетски язики** (китайски, тибетски, бурмански); **6. семитско-хамитски язики** (арабски, гебрейски (єврейски), берберски, чадски, сомалийски и др., як и даєдни вимарти язики: асирско-вавилонски, феникийски и др.); **7. малайско-полинезийски язики** (у Индонезиї, Океаниї, на Филипинох); **8.** у Африки (южно од Сахари): **ниґерско-кордофански** (банту язики и др.), **нилско-сахарски** и **койсански** (готентотски и бушмански); **9. дравидски язики** (у южней Индиї: тамилски и др.); **10. индиянски язики** (у Америки дзеля ше на вецей фамилиї).

Даєдни язики нє спадаю анї до єдней з тих ґрупох (японски, корейски). Класификация язикох Америки, Африки и юговосточней Азиї ище у велїм детально нє розробена. Питанє зродносци даєдних язикох наука ище тиж нє ришела (напр. австралийски язики).

Индоевропски язики настали з праиндоевропского язика, на хторим бешедовали *Праиндоевропянє* – полуномадски народи хтори жили у трецим милению пред нову еру у степох южней Русиї. Оталь ше Праиндоевропянє розселєли на рижни страни: скоро по цалей Европи, у велькей часци Азиї (Иран, Индия).

Индоевропски язик то реконструовани язик на основи поровнаня шицких индоевропских язикох. Так индоевропске слово ma¯te¯r реконструоване з поровнаньом праславянского mati, латинского mater, нємецкого Mutter, анґлийского mother, староиндийского ma¯ta¯ и др.; индоевропске слово g'hve¯r – з поровнаньом праславянского zverь, латинского ferus „дзиви” и др.; индоевропске k'rd- – з поровнаньом праславянского sьrdьce, латинского cor(d), анґлийского heart, нємецкого Herz и др. (од тей ие. основи виведзени и слова *кардио-, кардиология)*; индоевропске do¯ru – з поровнаньом праславянского dervo, староиндийского daru-/dru- „древо”, греческого doru „древо”, албанского dru „древо” и др.; индоевропске dei- „швициц” – з поровнаньом праславянского dьnь „дзень”, латинского dies „дзень” и др.; индоевропске sul- з поровнаньом праславянского **sь**lnьce, латинского so¯l (од того термин *соларни)*, анґлийского sun и др.

Индоевропски язики ше спрам вигваряня числовнїка *сто* дзеля на два велькы ґрупи: **1.** *кентумски* язики, у хторих ше слово *сто* вигваря зоз **ц** (як латинске centum) и **2.** *сатемски* язики, у хторих ше *сто* вигваря зоз **с** (як иранске satem).

До кентумскей ґрупи спадаю: **1. ґермански язики** (заходноґерманска ґрупа: *анґлийски, нємецки, голандски, фламански, фризийски и їдиш;* скандинавска и нордийска ґрупа: *исландски, дански, норвежски, шведски, фарски* (на Фарских островох)*;* восточноґерманска ґрупа: вимарти *ґотски, вандалски и бургундски*

язик); **2. романски язики** *(*хтори настали з *латинского* язика: *италиянски, французки, шпански, портуґалски, каталонски, провансалски, румунски*); **3. келтски язики** (*ирски, шкотски, велшски, бретонски* и мертви язики *ґалски* и др.); **4. греческа ґрупа** *(*сучасни *гречески* язик и вимарти *старогречески* и *византийски);* **5.** ище даєдни вимарти язики: *тохарски, гетитски* и др.

До сатемскей ґрупи спадаю: **1. славянски язики**; **2. индо-ирански язики** (индийска ґрупа: *бенґалски, пенджабски, урду, гинди* и мертви язики *санскрит* и др.; иранска ґрупа: *персийски, авґанистански, курдски, таджицки, осетински* и мертви *скитски* язик и др.); **3. балтицки язики** (*литвански, летонски (латвийски)* и мертви *пруски* язик); **4. єрменски** язик; **5. албански** язик (настал вироятно з *илирского* язика).

Славянски язики настали з **праславянского** язика – язика Старих Славянох, хтори жили у сиверовосточней часци Карпатох. **Праславянски язик**, як и индоевропски, гипотетични язик. Вон ше нє виучує на основи писаних памятнїкох, бо Стари Славянє нє мали писменосц, та є нїґдзе нє записани. Реконструовани є на основи поровнаня шицких славянских язикох, а тиж и славянских язикох зоз другима индоевропскима язиками. Кед напр. єдно слово ма исту форму у шицких славянских язикох, значи же воно и у праславянским мало тоту форму. Напр. слова *вода, трава, жито, дом, двор, око, нос, чудо, жена, баба, боси, чисти* єднак глаша у шицких славянских язикох, та заключуєме же и їх праславянска форма мушела глашиц voda, trava, zito, dom , dvor , oko, nos , cudo, zena, baba, bos , cist . Слово *верба* у нашим язику и у восточнославянских язикох ма форму *верба,* а у южнославянских и даєдних заходнославянских ше вигваря зоз вокалним (складотворним) **р:** сербске *врба*, словацке vrba. На основи поровнаня тих формох виведзена праславянска форма з вокалним **р:** vьrba. Слово *крава* у южнославянских, векшини заходнославянских и у руским язику ма форму *крава*, у восточнославянских ма форму *корова,* у польским язику – форму krowa. З поровнаньох тих формох виведзена праславянска форма korwa. На основи южнославянского и заходнославянского *брег/брег,* восточнославянского *берег/берег* виведзена праславянска форма berg**ь**, а на основи южнославянского и заходнославянского *млеко/млєко,* восточнославянского *молоко* – праславянска форма melko. Два остатнї праславянски форми указую нам и на зродносц праславянского одн. славянских язикох з ґерманскима: славянске berg и у ґерманских язикох глаши berg, а слово melko у нїх ма форми milk/milch. Даєдни праславянски слова заш лєм остали записани у памятнїкох писменосци. Записали их гречески, римски и други историчаре хтори писали о Славянох. То найчастейше назви местох, рикох, племенох, особни мена и др.

По своїх характеристикох праславянски язик найблїзши *старобалтицкому* язику, та ше предпоставя же з нїм єден час творел *балтицко-славянску* заєднїцу – оп. *балтицки язики* (поровнайме напр слова: прасл. zverь – балт. zve¯rs; прасл. dervo – балт. dervà; прасл. dьnь „дзень” – балт. diena; прасл. dьlg**ь –** балт. ilgas; прасл. golva „глава” – балт. galva и др.). Праславянска язична заєднїца тирвала коло три тисячи роки – приблїжно до трецого вику нашей ери, кед ше Стари Славянє почали розсельовац на восток (нєшкайши Восточни Славянє), на заход (Заходни Славянє) и на юг (Южни Славянє). Так ше и славянски язики дзеля на три ґрупи: **восточнославянски язики** *(русийски, украïнски и билоруски* – шицки три настали зоз *старорускоґо* язика); **заходнославянски язики** *(польски, чески, словацки* и *лужицкосербски (горньолужицки* и *долньолужицки*); **южнославянски язики** *(болґарски, македонски* и *словенски* и *сербски, горватски* и *бошняцки* язик – до 90-их рокох *сербскогорватски* язик*)*. Кажда з тих ґрупох ма свойо заєднїцки прикмети по хторих ше розликує од других двох ґрупох (оп. ...).

Нєдавно кодификовани нови восточнославянски литературни язик – *русински* язик (язик карпатских Русинох, хтори нєшка жию у штирох державох: южней Польскей, заходней Украïни, у Словацкей и сиверней Мадярскей).

Наш язик ше формовал на териториї на хторей ше сходза восточнославянски и заходнославянски язики, та ма характеристики и єдних и других.

Предметни реґистер

А

аблативни ґенитив 97.9, 2
абревиятури 37.31
абсолутни час 66.1
абстрактни меновнїки 27.5-27.6
аґенс *оп.* окончователь дїї
адамово яблучко 4.3
адверзативни вреченя 111.5
актив *оп.* активни стан
активна конструкция 92.4-92.5, 1
активна лексика 276.1
активне вреченє *оп.* активна конструкция
активни бешедни орґани 4.4, **4.6**, 13.8
активни дїєслова *оп.* дїйово дїєслова
активни стан 64
актуална вреченьова конструкция *оп.* значеньова структура вреченя
акузатив 30.2, 4
акцент 20.1-20.2
акцент у вреченю 86, 3
алвеоли 4.6
алофони 1.1-1.6
анґлизми 262.1-262.3
антоними 281.1-281.2
антропонимия/антропонимика 282.2, 283.1-285.26
аорист 69.2, 3, **70.5**
апозитив *оп.* видзелєни атрибут
апозиция 96.1-96.8; 145, 4; согласована 96.4, нєсогласована 96.5-96.6; нєпреширена 96.7, преширена 96.7; вязана 96.6, шлєбодна 96.6
апостроф 21.1
арґо, арґотизми 271.8-271.9
артикулация *оп.* вигваряне
архаїзми 276.3
архаїзация народного язика *оп.* руски народни язик
асимилация консонантох *оп.* виєдначованє консонантох
астронимия/астронимика 282.2
атрибут 94.1-94.6; согласовани Є 94.1, нєсогласовани Є 94.2-94.6; 143.10, 2.a; 143.11, I.4; 146.2, 1-6; 179.14
атрибутив 96.4
атрибутово вреченя 121.1-121.15; обще-характеризуюци 121.4, 121.11, поєдинєчно-характеризуюци 121.4, 121.5-121.10 атрибутско-присловнїцки детерминатив *оп.* предикатов атрибут
ауґментативи 37.27, 275.15-275.16
афикс 24.2.a
афиксова морфема 24.2
африкати 14.3

Б

безособово вреченя 105.7-105.13
безособово дїєслова 67
безсубєктово вреченя 105.2-105.13; нєодредзено-особово 105.3, пообщено-особово 105.4-105.6
бешеда (*1.* форма диялекта*; 2.* язик) 270.6-270.7
бешедна етикеция 108.2, 4
бешедна лексика 273.2-273.5
бешедни орґани 4.1-4.6
бешедни язик[1 1.3]
бешедуюца особа 66.2
бешедуюци *оп.* бешедуюца особа
билабиялни *оп.* двоґамбови
блїзши обєкт *оп.* директни обєкт
бочни консонанти 14.4
будуци час 66.1

В

вецейзначни (полисемантични) слова 278.3-278.6
взаємно-повратни дїєслова 63.1, в
вибрант 14.4
виведзени слова: дїєслова 78.1, меновнїки 37.6, прикметнїки 41.1, 41.3-41.17, примарни применовнїки 81.4.**2**
вигварянє вокалох 6.1, 7.1-7.6; консонантох 6.1-6.3, 13.1-14.5
видзелєни другорядово члени вирeченя 101.1-101.5; апозиция 101.4; атрибут 101.3, 143.10, 2.б; додаток 101.5
вид дїєсловни *оп.* ґраматична катеґория виду
видлїца горня (верхня) и долня (сподня) 4.6
видово пари дїєсловох 61.8
виєдначованє консонантох 15; реґресивне, проґресивне; по дзвонкосци 16.1-16.3, по мегкосци 17.1-17.3, по месце твореня 18.1-18.2
виключни вирeченя 115.1-115.3
викрични вирeченя 90.15
викрични вирeченя 108.1-108.2
викричнїки 25.1, 10: за виражованє чувствох, за доволованє и побудзованє, за доволованє и одганянє, поздрави, ономатопейни; 84
викричнїково вирeченя 108.2, 1.а
випадни вокали (при деклинациї меновнїкох) 32.4
вирази нєподполного значеня 105.7, 4.д
вирeченє 85.3-85.8; главне и зависне 111.3, просте и преширене 91.1, зложене 111.1, двочленово 91.1, 105.1, єдночленово 105.1-106.3
вирeченя зоз значеньом мери 132
висина гласа 5
високи вокали 7.3
висловни вирeченя 122.3-122.16
виходзиско *оп.* тема
власни мена 284.1-284.11
власни меновнїки 27.4
воздушна (фонацийна) струя 4.2
вокали 6.1, 7.1-7.7; високи, штреднї, нїзки вокали 7.3; длуги и кратки вокали 7.1; преднього, штреднього, заднього шора 7.4; отворени и заварти 7.5; лабиялизовани 7.6, полни 290.1
вокални r, l 288.1, **294.1-294.2**; вокалне r 294.3-294.5, вокалне l 294.6-294.7
вокатив 30.2,5; 145, 6
вокативни вирeченя 108.2, 1.б
вонкашня страна слова 246.3
восточнославянизми *оп.* восточнославянски уплїв
восточнославянски уплїв 263.1-263.20
восточнославянско-заходнославянски образец твореня словох 266.12, а
вулґаризми 275.8
вязи словох у вирeченю: нєзависна 87.1, зависна 87.2; ґраматична 87.4, лексично-ґраматична 87.10

Г

гарлова глїбка (пражнїна) 4.4, 4.6
гарлови консонант 13.7
гидроними 286.1
гидронимия/гидронимика 282.2, 286.1
гипокористики 275.4, 284.10
гипотакса 111.3
гият 19.8
гиятово консонанти 19.8
главне вирeченє 111.3
главне слово (у словозлученю) 87.9, **88.1**
главни член вирeченя 91.1
глас 3.3
гласова ужинка *оп.* ґлотис
гласово пременки: ‘ev > **ов**’ 300; **кт** > **хт** 317.1; **чн** > **шн** 317.2; **е** > **о**
гласово струни 4.3
глїбка 4.4; носова, устова, гарлова 4.6
гомоними 279.1-279.5; лексични 279.1-279.3, морфолоґийни 279.4, по звучаню 279.5
горня видлїца 4.6 (сл. 1)
границa складу 22.5
грекизми 253.1-253.2

Ґ

ґагор 4.2, 4.6
ґамби 4.6
ґамбово консонанти 13.1, 13.8
ґамбово-зубни консонанти 13.2
ґенитив 30.2.**2**; ґенитив як член словозлученя: субєкта 94.3, 2.а; 146.2, 1; множества 94.3, 2.д; причинови 97.9, 1; аблативни 97.9, 2; цильови 97.9, 3; дотикови 97.9, 4; припаданя (посесивни) 146.2, 2; квалитативни 146.2, 3; толкуюци 146.2, 4; обєкта 146.2, 5; множества и количества 146.2, 6; у функциї обєкта 147.1-147.2; у функциї директного обєкта 147.1, 1-2; у функциї дальшого обєкта 147.2, 1-5; партитивни 147.1, 1; одрекаюци 147.1, 2; оддзельованя 147.2, 1; причини 147.2, 2; цильови 147.2, 3
ґеоними 286.1
ґерманизми 251.1-251.5, 260.1-260.5
ґлотис 4.3
ґномски *оп.* присловков
ґраматика 2.4
ґраматична катеґория 23.5
ґраматични катеґориї меновнїкох: живого и нєживого **27.7**, 32.7; роду 28.1-28.6; числа 29.1-29.7; припадку 30.1-30.3
ґраматични катеґориї дїєсловох 57.2: виду 61.1-61.8; модалносци 85.5, особи 66.2, преходносци-нєпреходносци 62.1-63.4, роду 66.3, способу 65, стану 64, часу 66.1, числа 66.4
ґраматична основа *оп.* основа слова
ґраматична форма слова 23.4
ґраматичне значенє предметносци 26.1-26.2
ґраматичне значенє слова 23.3
ґраматичне число меновнїкох 29.1-29.7
ґраматични морфеми 24.4
ґраматични род 28.4-28.6
ґраматични субєкт 92.3
ґраматично (нє)ровноправни слова 87.1

Д

давнопрешли час 71
дальши обєкт 97.5, 97.8-97.20; 147.2, 1-5
датив 30.2.**3**; як член словозлученя: комоди и датив инкомоди 97.11, 3
два точки 138.2
двовидово дїєслова 61.7
двоґамбово консонанти 13.1
двойни мена 284.9
двоскладово виреченя *оп.* двочленово виреченя
двочленово виреченя **91.1**, 105.1
двочленово зависно-зложени виреченя 118.7, б
двояки припадково закончення: меновнїкох 32.6-32.7, 32.11-32.13, 32.15-32.16, 32.20-32.21, 32.23, 33.5; прикметнїкох 40.3
двояки припадково форми 34.4-34.5
декларативни виреченя *оп.* висловни виреченя
деклинация 30.4
деклинация меновнїкох 30.3; женского роду 34.1-34.8, хлопского роду 32.1-32.25, штреднього роду 33.1-33.6
деклинация прикметнїкох 40.1-40.5
деминутиви 37.26; 275.13-275.14, 275.16
деминутивне значенє дїєсловох 78.6
деминутивни форми заменовнїкох 49.4
дескриптивна ґраматика *оп.* описна Є
детерминатив 91.1
дефективни дїєслова 77.3
деформовани слова 257.1-257.3
дзвонки консонанти 6.3
дзецински слова 275.3
директна бешеда 138.1-138.5, 138.8-138.9
директни обєкт 97.6-97.7; 147.1, 1-2
дисимилация консонантох *оп.* розєдначованє Є
дисюнктивни виреченя 111.5
дифтонґи 7.7

диялект 270.6
диялектизми 270.6-270.12; прави лексични 270.9, лексично-фонетични 270.10, лексично-ґраматични 270.10, лексично-словотворни 270.10, лексично-семантични 270.10, етноґрафски 270.11
диялектолоґийни словнїки 287.12
диялектолоґия 2.3
дияложска бешеда 274.4
дияхрония 344.3; дияхронийни аспект 2.1
дїєприкметнїки: дїєприкметнїк акивни перфекта 75.3, 2.б; дїєприкметнїк активни презента 41.15, 75.3, 2.а; дїєприкметнїк пасивни перфекта 75.1-75.2, 143.10; дїєприкметнїк пасивни презента 75.3, 1
дїєприсловнїки: дїєприсловнїк перфекта 76.4, у виреченю 143.8, 2; дїєприсловнїк презента 76.1-76.3, у виреченю 143.8
дїєприсловнїкова ґрупа 101.5, 3
дїєприсловнїцки конструкциї 126.25
дїєслова 25.1, 5; **57.1-78.12**; дїйово и станово 58, полнозначни и помощни 59.1, модални 59.2, фазово 59.3; законченого виду и нєзаконченого виду 61.1-61.8; преходни 62.1-62.2, нєпреходни 62.3, повратни 63.1; дїєслова премесцаня 62.1; особово и безособово 67, дефективни 77.3, у виреченю 143.1-143.10
дїєсловне число *оп.* ґраматична катеґория числа
дїєсловни вид 61.1-61.8
дїєсловни меновнїки 37.22
дїєсловни основи 68.1
дїєсловни предикат 93.2-93.3
дїєсловни род *оп.* ґраматична катеґория роду
дїєсловни способ *оп.* ґраматична катеґория способу
дїєсловни стан *оп.* ґраматична катеґория стану
дїєсловни час: абсолутне (праве) хаснованє дїєсловних часох дїйово дїєслова 58
дїя 58
длужина гласа 21.1
додаванє 87.18-87.19
додатково виреченя 123; местово 124.1-124.3, часово 125.1-125.20, причиново 126.1-126.25, пошлїдково 127.1-127.6, намирни (цильово) 128.1-128.15, условни 129.1-129.14, допусни 130.1-130.13, способово 131.1-131.13, зоз значеньом мери 132, поровнуюци 133.1-133.5
додаток предикату 98.1-98.25: за допущованє 98.16, 149.4, ґ; за меру и ступень 98.14; за место 98.5; за наменку 98.13; за обставини 149.4, в; за причину 98.10, 149.4, д; за способ 98.7, за способ 145, 5; за способ 149.4, а; за средство 98.8; за стан 98. 21,149.4, б; за условиє 98.15, 149.4, ґ; за циль 98.12; за час 98.6, 148.1-148.3; з обгрунтуюцим значеньом 98.11; з ограничуюцим значеньом 98.18; зоз значеньом виключованя 98.23; зоз значеньом дружтва 98.9; зоз значеньом обставинох 98.20; зоз значеньом оцени 98.25; зоз значеньом паралелносци и источасносци 98.17; зоз значеньом походзеня 98.22; зоз значеньом уключованя 98.24; з поровнуюцим значеньом 98.19
дожита бешеда 138.7
долня (сподня) видлїца 4.6
дополнююце одношенє словох 87.3
дополнююци єдночленово виреченя 118.7, а
дополнююци толкованя 110.1-110.2
дополнююци член 97.1
допусни виреченя 130.1-130.13; двочленово 118.7, б
дочасни атрибут *оп.* предикатов атрибут
друга конъюґация 68.1
друга палатализация 312.1-312.3
друга презентска основа 68.1
другорядови член виреченя 91.1
дублети лексични 258.9, 280.6, 266.12, г
дуративни дїєслова *оп.* нєпреривно-тирваци дїєслова
душнїк (трахея) 4.2, 4.6 (сл. 3)

Е
евфемизми 275.5-275.6
ексклузивни виреченя 111.5
експериментална фонетика 2.3
експлозивни консонанти *оп.* препречни Є
експлозия 14.1
експресивна бешеда 20.2
експресивна лексика 275.1-275.16; слова з позитивну офарбеносцу 275.2-275.6, слова з неґативну офарбеносцу 275.7-275.11

експресивни слова 37.14, 272.3, **275.1**
елементи гласа (висина, моц, фарба) 5
енклитични форми заменовнїкох 43.10
епентетичне *л' 308.3*
етимолоґийни словнїки 287.13
етимолоґия 2.3
етноними, етнонимия 286.1

Є
єднина 29.1, 66.4
єднозначни (моносемантични) слова 278.2
єднородни члени виреченя 100.1-100.7; єднородни субєкти, атрибути, обєкти, додатки – 100.1
єдноскладово виреченя *оп.* єдночленово виреченя
єдночленово виреченя 105.1-106.3
єдночленово зависно-зложени виреченя 118.7, а
єри 293.1-293.2

ж
жарґон 271.6-271.7
женски род 66.3

З
заварти вокали 7.5
заварти склад 22.3
зависне виреченє 111.3
зависне слово 87.9, **88.1**
зависни злучнїки: означуюци, дополнююци, часово, местово, способово, цильово и намирни, причиново, пошлїдково, условни, допусни 82.4-82.6
зависни припадки 30.3
зависно-зложени виреченя 111.3
заднє поднєбє 4.5
задньоподнєбни консонанти 13.6
задньоязиково консонанти 13.8
заєднїцки другорядово члени виреченя 99.1-99.3
заключни виреченя 113.1-113.4
закон нарастаюцей дзвонкосци 22.4
законченє **24.2.б**, 24.4
заменовнїки 25.1, 3, **42.1-51.8**: меновнїцки 42.5, нєодредзени 50.1-50.18, односни 48.1-48.2, одредзени 49.1-49.6, одрекаюци 51.1-51.7, опитни 47.1-47.7, особово 43.1-43.15, особово-присвойни 45.1-45.1.**1** повратни 44, повратно-присвойни 45.1-45.1.**2**, прикметнїцки 42.5, присвойни 45.1-45.4, указуюци 46.1-46.8 родово *и* нєродово 42.6; у виреченю 141
заменовнїцки вирази 50.10-50.11
заменовнїцки злученя 46.6
заменовнїцки злучнїки 122.4, б, 122.11
заменовнїцко-односни єдночленово виреченя 118.7, а
запята 138.4
застарени слова 276.4
збирни меновнїки 27.3
збирни числовнїки 53.1-53.18
звекшана прикмета прикметнїка 41.27
звязка **93.4**, 93.9-93.10
злїванє консонантох 19.1-19.6
зложена назва 96.3
зложена синтаксична цалосц 137.1-137.2
зложени виреченя 111.1-111.4
зложени меновнїки 37.7, 37.33
зложени присловнїки 79.12
зложени термин 96.3
зложени футур 69.1
зложени числовнїки 52.9, 2
злученє: предикативне 85.4, заменовнїцке 46.6
злучне дїєслово 59.4

злучни афикс оп. интерфикс
злучнїки 25.1, 8; 82.1-82.7: примарни 82.2, секундарни 82.2, нєзависни 82.4-82.5, зависни 82.4, 82.6, поєдинєчни 82.7, повторююци 82.7, парни 82.7, єдночленово и вецейчленово 82.3
зляти гласи *оп.* африкати
змегчованє консонантох d, t, z, s, l, n 307.1-307.9
зменшана прикмета прикметнїка 41.27
значенє слова: ґраматичне 23.3, лексичне 23.3, 87.3, основне 278.3-278.6, продуктне (пренєшене) 278.3-278.6
значеньова структура виреченя 103.1-103.8
зоонимия/зоонимика 282.2
зуби горнї (верхнї) и долнї (споднї) 4.5, 4.6
зубно-ясново (зубно-алвеоларни) консонанти 13.3

И
идиоми *оп.* фразеолоґийни зроснуца
императив 72.1-72.4, у виреченю 143.4
имперфект 70.5
имплозия 14.1
инверзия 111.4
индикатив *оп.* приповедаци способ
индиректна бешеда 138.1, 138.6-138.7
инструментал 30.2.**6**
интернационализми 266.12, в;
интерпозиция 111.4
интерфикс 24.2.б, 24.4.в
интонацийна оформеносц виреченя 85.6
интонация 86, 3; закончуюца 85.6, 111.1
интранзитивни дїєслова *оп.* нєпреходни дїєслова
инфинитив **60.1-60.3**, 318.4, у виреченю 143.10
инфинитивни виреченя 105.8
информативно нєдостаточни слова 87.3
иронїчни слова 275.11
историзми 276.2
историйна ґраматика 2.3
историйни презент 143.1, 2
историйни словнїки 287.16
историйни футур 69.2, 3; 143.3, 2
история литературного язика 2.3
история язика 2.3
италиянизми 256.1
итеративни дїєслова *оп.* повторююци дїєслова

Й
йотованє 308.1
йотованє консонантох d, t, z, s, l, n 308.3-308.4

К
календарски мена 284.2, 284.4
калки 265.3-265.13; восточнославянизмох 263.17
карпатска лексика 247, **248.1-248.4**, 258.2-258.11, 268.1-268.31
квалитативне деминутивне значенє 275.14
квалитативне значенє повратних дїєсловох 63.1, г
квалитативни ґенитив 94.3, 2.г; 146.2, 3
квалификативни перфект 143.2, 3
квалификативни потенциял 143.7
квалификативни презент 143.1, 4
квалификативни футур 143.3, 5
квантитативне деминутивне значенє 275.14
класа (тип) дїєсловох 77.1
класификация дїєсловох 77.1-77.2
класификация лексики 246.13
кнїжкова лексика 274.1-274.7
кнїжкова (писана) форма литературного язика 1.6

компаратив 38.6-38.15
компаративово конструкциї 38.12, 179.11
компарация *оп.* ступньованє
комуникативне виреченє 85.7
конари линґвистики 2.2
конґруенция *оп.* согласованє
кондиционал *оп.* можлїви способ
конклузивни вирeченя 111.5
конкретни меновнїки 27.6-27.8
консонант *в* 8
консонанти 6.1-6.3; по активним орґану 13.8, по звуковим упечатку 14.5; по месце 13.1-13.8, по способе 14.1-14.4
конструкция 85.8
кон'юґация 57.3
копула *оп.* звязка
копулативни вирeченя 111.5
корень 24.2.а
кореньова морфема 24.2
кратки форми прикметнїкох 318.3
креативни (творчи) дїєслова 62.1, 97.6, а

Л
лабиялизовани вокали 7.6
ламани числа 55.1-55.5
латинизми 252.1-252.3
лексема 246.4
лексика 246.1**;** общенародна 270.1-270.5, 271.1-271.2; обща 270.5; усней бешеди 273.1
лексикоґрафия 2.3, 287.1-287.16
лексикология 246.2: описна (синхронийна), историйна (дияхронийна), обща, поровнююца, контрастивна
лексичне значенє слова 23.3, 87.3
линґвистика 2.1; обща Є 2.2, нукашня Є 2.3, 1; вонкашня Є 2.3, 2
линґвистична ґеоґрафия 2.3
линґвостатистика 2.3
литературна норма 1.3
литературни язик 1.3; бешедна (усна) форма литературного язика 1.6-1.7
лоґични акцент виреченя 103.1
лоґични субєкт 92.3
лоґично-ґраматична класификация зависних виреченьох 118.2-118.6
локатив 30.2.**7**

М
мадяризми 250.1-250.9, 261.1-261.2
марсионими 286.1
математична линґвистика 2.3
материялни меновнїки 27.8
материялни прикметнїки 41.25
мегке поднєбє *оп.* заднє поднєбє
мегки полугласнїк 290.2-290.3
медиялни дїєслова *оп.* становo дїєслова
мелодика 86, 3
менови (менски) предикат 93.4-93.10
менови предикат 143.10, 1
менови предикат 145, 2
менови предикат 153.8
меновнїки 25.1, 1, 26.1-37.31; хтори знача зродство 32.20, хтори знача титули 32.20; у виреченю 139
меновнїцки заменовнїки 42.5
меново (менски) слова 25.4, 145, 9
менуюца функция слова 25.3; 145, 8
менуюци вирeченя *оп.* номинативни вирeченя
место артикулациї 4.6
местово вирeченя 124.1-124.3
микротопоними 286.1
микротопонимия 286.4

мишана деклинация меновнїкох 35.1-35.4
множина 29.1
модалне значенє 143.5
модални слова и вирази 109.1-109.2
модалносц *оп.* ґраматична катеґория модалносци
можлїви способ 65
моносемантични *оп.* єднозначни
морфема 24.1-24.4
морфолоґийна ґранїца слова 22.5
морфолоґия 2.4, 23.1
морфофонолоґия 2.4
мотивованосц слова 246.5-246.11
моц гласа 5

Н

наводнїки 138.5
наглашка *оп.* акцент
назали 288.1, **292.1**; назал заднього шора 292.7-292.9; назал преднього шора 292.2-292.5
назални *оп.* носни
назиска 285.8-285.10, 285.24-285.26
намирни виреченя 128.1-128.15, 143.6, 2
народна етимолоґия 246.11
народни язик 1.2
начишлююца интонация 86.3, 100.3
неґация 20.2
неолоґизми 276.5-276.10; индивидуални 276.10
нєвиведзени дїєслова, меновнїки, прикметнїки *оп.* творенє дїєсловох, меновнїкох, прикметнїкох
нєдзвонки консонанти 6.3
нєзависна вяза словох 87.1
нєзависни злучнїки 82.4-82.5
нєзависни припадки 30.3
нєзависно-зложени виреченя 111.2
нєлитературни язични елементи 1.3
нєодредзени заменовнїки 50.1-50.18
нєодредзени числовнїки 56.1-56.14
нєодредзено-особово виреченя 105.3
нєподполни виреченя 107.1-107.2; контекстуални, ситуативни, диялоґични
нєполнозначни дїєслова 93.4-93.10
нєправи повратни дїєслова 63.1, б
нєправи преходни дїєслова 62.2
нєпременлїви меновнїки 36.1-36.2
нєпременлїви слова 25.2
нєпреривно-тирваци дїєслова 61.3-61.5
нєпреходни дїєслова 62.3-63.4
нєпродуктивни суфикси 37.8
нєсамостойни слова 25.5
нєскладотворне *й* 21.1
нєсогласовани атрибут 94.2-94**,** 145, 3
нєутрална лексика 272.2-272.3
нєутрални дїєслова 62.1
нєфреквентни слова 277
нїзки вокали 7.3
нови слова руского язика: з руских основох 266.4-266.8; по восточнославянско-заходнославянским образцу 266.12, а; створени з нукашню деривацию 266.2-266.3
номинатив 30.2, 1; 145
номинативна функция слова *оп.* менуюца функция слова
номинативни виреченя 106.1, 145, 7
нормативна ґраматика 2.7
нормативни и нєнормативни словнїки 287.3
носне вигварянє гласох 4.5
носни консонанти 14.4
носова глїбка (пражнїна) 4.4, 4.6

нулове (нулте) закончeнє 24.4.а
нулови (нулти) суфикс 37.13
нукашня деривация 266.2-266.3

О
обєкт 97.1-97.20; 147.1-147.2; придїєсловни Є 97.6-97.16; вязани за меновнїки 97.17; вязани за прикметнїки 97.18, 147.2, 5; вязани за присловнїки 97.18; виражени з инфинитивом 97.19
обєктивни (основни) розпорядок значеньових часцох **103.3**; 104, а
обєктово виреченя 122.1-122.22
обєктово дїєслова *оп.* преходни дїєслова
обставинови атрибут 101.3, II.2
обставиново присловнїки 79.2
обща лексика 270.5
общеґраматичне значенє процеса 57.1
общенародна лексика 270.1-270.5, 271.1-271.2
общеславянски слова 266.12, б
общи меновнїки 27.2-27.3
общи синтаксични (ґраматични) функциї припадкох 144.3
односни (означуюци) виреченя 119.1
односни заменовнїки 48.1-48.2
односни прикметнїки **38.2**, 39.1-39.2
одредба *оп.* детерминатив
одредзени заменовнїки 49.1-49.6
одредзуюци вираз 96.8, 1
одрекаюци виреченя 108.2, 2
одрекаюци ґенитив 147.1, 2
одрекаюци заменовнїки 51.1-51.7
означуюци виреченя *оп.* односни виреченя
означуюци присловнїки 79.2
ойконими, ойконимия 286.1
оклузия 14.1
окончователь дії 92.4, 179.10
ономастика 282.1-286.4
ономатопейни слова 9.2-9.3; дїєслова 78.7
описна ґраматика 2.7
описни словнїки 287.2-287.7
опитни виреченя 90.5-90.12; заменовнїцки **90.5**, 90.11, нєзаменовнїцки 90.6-90.11, прави опитни 90.12, нєправи опитни 90.12
опитни заменовнїки 47.1-47.7
описни прикметнїки **38.2**, 38.4-38.18
оронимия/оронимика 286.1
основа слова 24.4.а
основни числовнїки 52.4-52.21
особово дїєслова 67
особово заменовнїки 43.1-43.12
особово-присвойни заменовнїки 45.1
отворени вокали 7.5
отворени склад 22.3

П
пажерак 4.6 (сл. 1)
палеоґрафия 2.3
парадиґма 30.4
паратакса 111.2
парни злучнїки 82.7
партитивни ґенитив 97.7, а; 147.1, 1; 169
пасив *оп.* пасивни стан
пасивни бешедни орґани 4.4, **4.5**
пасивни стан 64
пасив перфекта *оп.* дїєприкметнїк пасивни перфекта
пасивна конструкция 92.4-92.5
пасивна лексика 276.1

пасивне виреченє (конструкция) 105.9-105.13
пауза 86, 3
пейоративни слова 275.7
перфект 70.1-70.5; у виреченю 143.2
перша кон’юґация 68.1
перша палатализация 311.1
перша презентска основа 68.1
плурал *оп.* множина
плюца 4.2
побудни виреченя 90.13-90.14, 108.2, 3
повратни дїєслова 63.1-63.4
повратни заменовнїк 44
повратно-безособово конструкциї 63.2-63.3
повратно-присвойни заменовнїки 45.1
повторююци дїєслова 61.3-61.5
повторююци злучнїки 82.7
поднєбє 4.4, **4.5**
подполне виреченє 107.1
подредзуюца вяза *оп.* гипотакса
подшмихуюци слова 275.10
поєдинєчни злучнїки 82.7
пожички лексични **249.5**: мадяризми 250.1-250.9, 261.1-261.2; латинизми 252.1-252.3; грекизми 253.1-253.2**;** церковнославянизми 254.1-254.6; румунизми 255; французки пожички 256.1; восточни пожички 256.1; слова нєпознатого походзеня 256.2
позициjни вариянти фонеми *оп.* алофони
покривка ґаґру 4.2, 4.6
поливалентносц припадкох 144.5
полисемантични *оп.* вецейзначни
полногласни ґрупи 295.1: tort 295.2-295.4; tolt 295.6-295.8; tert 295.10-295.11; telt 295.12; ort, olt 295.13
полнозначни дїєслова 59.1
полнозначни слова 25.3
полугласнїки 288.1, **290.1**
помоцнєна мера прикмети 38.10-38.11, 38.14-38.15
помоцни дїєслова 59.1-59.4
пообщено-особово виреченя 105.4-105.6
поровнуюца (поровнуюцо-историйна) ґраматика 2.3
поровнуюце одношенє єднородних членох виреченя 100.7
поровнуюци виреченя 133.1-133.5; двочленово 118.7, б
порядково числовнїки 54.1-54.3
посесивни ґенитив 94.3, 2.в; 146.2, 2
постпозициjна апозиция 101.4, I
постпозициjни атрибут 101.3, I; нєсогласовани 101.3, I.4
постпозиция 111.4
постфикс 24.2.б
потвердзуюци виреченя 108.2, 2
потенциял 73.1-73.2; у виреченю 143.5
потенциял прешли 74.1-74.2
пошлїдково виреченя 127.1-127.6; двочленово 118.7, б
плуралия тантум (pluralia tantum) 29.5-29.7
плусквамперфект 71
праве хасновањє дїєсловних часох: презента 143.1, 1.а; перфекта 143.2, 1; футура 143.3, 1
прави обєкт *оп.* директни обєкт
прави повратни дїєслова 63.1, а
прави преходни дїєслова 62.1
правописни словнїки 287.10
праславянска лексика 249.1-249.3
превої 302.1-302.3; историйни Є 302.2, ґраматични Є 302.3
предбудуци час 69.2
предикат 91.1, **93.1-93.10,** 143.10, I.2; дїєсловни Є 93.2-93.3, менови (менски) 93.4-93.10;
предикативнє слово 105.7, 4.б-г
предикативносц 85.4
предикативни злученя 85.4

предикативни присловнїк 105.7, 4.а
предикативни слова 79.6
предикатов атрибут **95.1-95.4**, 143.10, 3; согласовани 95.2-95.3, нєсогласовани 95.4
предикатов додаток *оп.* предикатов атрибут
предикатово виреченя 120
предикатово словозлученє 93.3
предикатско-атрибутово виреченя 134
предметносц *оп.* ґраматичне значенє предметносци
преднє поднєбє 4.5
предньоподнєбни консонанти 13.5
предньоязиково консонанти 13.8
презвиска 285.1-285.23; славянского походзеня 285.13-285.16; мадярского походзеня 285.17-285.22
презент 68.1-68.3; у виреченю 143.1; зоз значеньом ширших часових границох 143.1, 1.б
презентска основа 68.1
прекладни словнїки 287.8-287.9
пременлїви слова 25.2
пренєшене значенє 246.6, **278.3-278.6**
преношенє часцох словох 22.6
препозицийна апозиция 101.4, II
препозицийни атрибут 101.3, II
препозиция 111.4
препреченє 6.1
препречни консонанти 14.1, 14.5
препречно-ужинково консонанти 14.3
препречно-преходни консонанти 14.4
преширени меновнїцки основи 32.5, 33.5-33.6, 34.3
префикс 24.2.б преходни дїєслова 62.1-62.2
преширене виреченє 91.1
прешли час 66.1
пригварки 269.8
прикметнїки 25.1, 2; **38.1-41.26**; у виреченю 140
прикметнїцки слова 40.5
прикметнїцки заменовнїки 42.5
прикметнїцки основи на мегки и тварди консонант 40.2
прикомпаративни єдночленово виреченя 118.7, а
приложени виреченя 117
приложени зависно-зложени виреченя 135
приложени члени виреченя 102
примарни злучнїки 82.2
примарни применовнїки 81.3-81.4
применєни лингвистични дисциплини 2.3, 4
применовнїки 25.1, 7; **81.1-81.12**; виведзени з дїєсловох 81.7, 3
применовнїцки вирази 81.7, 3
припадок меновнїкох 30.1-30.3
приповедаци способ 65
приповедацки дїєсловни форми: императив 143.4, 2; приповедацки потенциял *оп.* квалификативни потенциял; приповедацки презент *оп.* историйни презент; приповедацки футур *оп.* историйни футур
природни род 28.1
присвойни заменовнїки 45.1-45.4
присвойни прикметнїки 39.3-39.4; 41.18-41.24; у виреченю 146.2, 2.а
присловки 269.7
присловково дїєсловни форми: перфект 143.2, 4; презент 143.1, 5; футур 143.3, 6
присловни виреченя *оп.* єдночленово зависно-зложени виреченя
присловнїки 25.1, 6; **79.1-80.8**; за место 79.3, 1; за час 79.3, 2; за причину 79.3, 3; за циль 79.4, 1; за миру 79.4, 2
присловнїцки вирази 149.4, е
присловнїцки злучнїки 122.4, б, 122.11
присловнїцки предикат 93.8
присубстантивно-атрибутивни єдночленово виреченя 118.7, а
причиново виреченя 126.1-126.25; прави причиново 126.2, причиново аргументуюци 126.2; двочленово 118.7, б
проґресивне виєдначованє консонантох 15
продуктивни и нєпродуктивни класи дїєсловох 77.1; суфикси 37.8
просте виреченє 91.1

прости числовнїки 52.9, 1
прости футур 69.1
проґресивне виєдначованє консонантох 15
простобешедна лексика 273.7
протетични консонанти: j 296; **в** 297
професионална лексика 271.3-271.4
процивне одношенє єднородних членох виреченя 100.5
процивни виреченя 114.1-114.11
психолинґвистика 2.3
психолоґийни предикат 103.1
психолоґийни субєкт 103.1

Р
реактивизация застареней лексики 266.9-266.11
реални и нєреални дїєсловни способ 65
реґресивне виєдначованє консонантох 15
резонатор *оп.* глїбка
рекция *оп.* управянє
релативни час 66.1
рема 103.1
реторичне питанє 90.12, а
род меновнїкох 28.1-28.6
родово дїєсловни форми 66.1
родово *и* нєродово заменовнїки 42.6
роздзельне одношенє єднородних членох виреченя 100.6
роздзельни виреченя 116.1-116.4
розєдначованє консонантох 316
розказуюци способ 65
розповедни виреченя 90.3-90.4
румунизми 255
русизми 264
русинистика 2.2
руска карпатска лексика 247, **248.1-248.4**, 258.2-258.11, 268.1-268.37
руски народни язик: аспект виучованя 322.14; архаїзация руского язика 321.1-321.17; архаїзация народней лексики 258.2-258.11

С
самостойни слова 25.5
секундарни вокални r, l 294.1, 294.8-294.9
секундарни злучнїки 82.2
секундарни применовнїки 81.3, 81.7-81.8
селеноними 286.1
семантика 2.3
семантична ґрупа словох 268.1
семантични калки 265.2
сербизми 259.1-259.12
синґулар *оп.* єднина
синґулария тантум (singulariy tantum) 29.2-29.4
синоними 280.1-280.8; поняцово (идеоґрафични) 280.3, 1; 280.4; стилистични 280.3, 2; 280.4; диялектни 280.7, 4; контекстуални 280.7, 5
синонимия 280.8
синонимска ґрупа (шор) 280.2
синтаґма 89.1-89.2
синтакса 2.4, **85.1**
синтаксема 85.2
синхронийни аспект 2.1
сичаци консонанти 14.5
склад 22.1-22.5
складотворни вокал 7.7
скраценя 37.30
славянски ґенитив 97.7, б
словка 25.1, 1; **83.1-83.5**; у виреченю 143.11, III

словко **би** 73.1
словко **ше** 63.1
словнїки: нормативни и нєнормативни словнїки 287.3; описни 287.2-287.7; пожичкох 287.15; фахово 287.9; фразеологийни 287.11; диялектологийни 287.12; етимологийни 287.13; историйни 287.16; правописни словнїки 287.10
слово як основна єдинка язика 246.3; як єдинка синтакси 85.1
словозлученє 85.4, 88.1; двочленове 88.2, вецейчленове 88.2, дїєсловне 88.4, 1, меново 88.4, 2, присловнїцке 88.4, 3
словотворни морфеми 24.3
службово слова 25.3; 86, 2
смуга 138.4
собешеднїк 66.2
согласованє 87.4-87.8
согласовани атрибут 94.1
сонанти 6.2
составне одношенє єднородних членох виреченя 100.4
составни виреченя 112.1-112-10
социолинґвистика 2.3
социятив *оп.* додаток зоз значеньом дружтва
способово виреченя 131.1-131.14
становo дїєслова 58
становo повратни дїєслова 63.1, в
стилистика 2.3
стилистично видиференцовани слова 263.5
стилистично нєутралне слово 280.2
структурно-семантична класификация зависних вреченьох 118.7
струново консонанти 13.8
ступньованє: описних прикметнїкох 38.6-38.18, присловнїкох 80.1-80.8
субєкт 91.1, **92.1-92.3**; 143.10, I.1; 145, 1; прости Є 92.2, зложени Є 92.2, ґраматични Є 92.3, логични Є 92.3
субєктивни розпорядок значеньових часцох **103.4**; 104, а
субєктово виреченя 119.1
субєктово словозлученє 92.2
субстантивовани слова 37.35; прикметнїки 140, 5
суперлатив 38.6, **38.16-38.18**
суплетивни форми 34.3; суплетивни дїєсловни основи 61.8; суплетивни прикметнїцки основи 38.8
суфикс **24.2.б**, 24.4 сущаци консонанти 14.5

Т
табу слова 275.6
тварде поднєбє *оп.* преднє поднєбє
тварди полугласнїк 290.4-290.5
творенє дїєсловох 78.1-78.12**;** нєвиведзени дїєслова 78.1; творенє зоз суфиксами 78.2-78.8; з префиксами 78.9-78.11; префикси восточнославянского походзеня 78.10
творенє меновнїкох 37.1-37.32**;** нєвиведзени меновнїки 37.2-37.5; виведзени з префиксами 37.27**,** зоз суфиксами 37.8-37.26, зложени 37.30
творенє прикметнїкох 41.1-41.33**;** описних прикметнїкох 41.5-41.18; присвойних прикметнїкох 41.19-41.24; материялних прикметнїкох 41.25; зоз значеньом места и часу 41.26; суфикси мери и субєктивней оцени 41.27; нєвиведзени прикметнїки 41.1-41.2; виведзени прикметнїки 41.1, 41.3; творенє з префиксами 41.29-41.33
творенє присловнїкох 79.7-79.14
творенє словох 23.1
тезаурус 287.5
тема 103.1
тематични вокал 68.1
тембр 86, 3
темпо 86, 3
темпорални акузатив и ґенитив *оп.* часови акузатив и ґенитив
терашнї час 66.1
терминологийни словозлученя 269.9
типология 2.3
толкуюце значенє членох словозлученя: толкуюци атрибут 101.3, II.1; толкуюци ґенитив 94.3, 2.ґ; 146.2, 4
тон 6.1
топонимия/топонимика 282.2, 286.1-286.4
транзитивни дїєслова *оп.* преходни дїєслова

транскрипция 21.1-21.3
трансформативни дїєслова 62.1, 97.6, б

У
уводне виреченє 138.2
увуларни *оп.* язичкови
ужинка 14.2
ужинково консонанти 14.2
указуюци заменовнїки 46.1-46.8
уложени вирeченя (конструкциї) 110.3
управянє 87.9-87.16; придїєсловне 87.11, присубстантивне 87.12, приад'єктивне 87.13, приприсловнїцке 87.14; з префиксом главного слова 87.15
упросцованє консонантних ґрупох 315.1-315.2
урбаноними, урбанонимия 286.1
урядово и нєурядово форми менох 284.11; презвискох 285.11-285.12
условни виреченя 129.1-129.14; реални условни 129.1, 1; 129.2-129.8; гипотетични условни 129.1, 2; 129.9-129.13; двочленово 118.7, б
устаємнєни вирази 104, 269.10
устова глїбка (пражнїна) 4.4, 4.6

Ф
фазово дїєслова 59.3
файти словох 25.1-25.5
фамилиярни слова 275.2
фарба гласа 5
фаукална експлозия 10.2
фаукални консонанти 10.2
фахово словнїки 287.9
фонацийна струя *оп.* воздушна струя
фонема 3.3
фонетика 2.4, **3.1**; описна, историйна, обща, експеримантална, компаративна (поровнуюца) 3.2
фонолоґия 2.4
фоноложско-семантична границa слова 22.5
форми словох 86, 1
фразеолоґизми 269.1; бешедни и книжково 269.4; фразеологийни єдинства 269.2, а; фразеолоґийни зроснуца 269.2, б
фразеолоґийни словнїки 287.11
фразеолоґийни словозлученя 269.2
фразеолоґия 269.1-269.10
франтовлїви (жартовлїви) слова 275.9
французки пожички 256.1
фреквентни слова 277
фреквенция словох 263.18, 277
фрикативни консонанти *оп.* ужинково консонанти
фрикация 14.3
футур 69.1-69.2, у виреченю 143.3; футур перши, футур други 69.2
футур еґзактни *оп.* футур други
футуров презент 143.1, 3
футуров перфект 143.2, 2

Х
хрибет язика 4.6 (сл. 2)

Ц
цалосносц/нєцалосносц дїї 61.1
церковни мена *оп.* календарски мена
церковнославянизми 254.1-254.6
цильово виреченя *оп.* намирни виреченя
цильово двочленово виреченя 118.7, б

Ч
часови акузатив 148.1-148.3; часови ґенитив 148.1-148.3
часови термин 148.1

часово виреченя 125.1-125.20; двочленово 118.7, б
частотни дїєслова *оп.* повторююци дїєслова
чечни консонанти 14.5
числовнїки 25.1, 4; **52.1-56.14**; у виреченю 142
член виреченя 91.1
чутак *оп.* адамово яблучко
чухаци консонанти *оп.* фрикативни консонанти

Ш
шлєбодна индиректна бешеда *оп.* дожита бешеда
шор словох у виреченю 86, 4; 104
штреднї вокали 7.3
шум 6.1
шумово консонанти 6.2-6.3

Щ
щитна хрупка 4.3

Ю

Я
ядро *оп.* рема
язик[1] 1.1
язик[2] *(бешедни орґан)* 4.6; кончик язика, предня, штредня и задня часц, боки, корень, хрибет язика 4.6
язикови уровень 2.6
язичково (увуларне) **р** 3.3
язичок 4.5
ясна 4.5
ясново консонанти 13.4
ят 288.1, **291.1-291.7**

Литературни язик

азбука 557. б.
албански язик 319.2
балтицки язики 319.2
балтицко-славянска заєднїца 319.2
восточнославянски язики 319.2
гражданска азбука 323.2, 323.4, 326.1
греческа ґрупа язикох 319.2
ґермански язики 319.2
ґраматика: нормативна 344.1-344.2, 344.4, описна 344.1-344.2, 344.4, историйна 344.3-344.4
ґрафия 557. б.
ґрафия руских виданьох 326.1-326.3
дравидски язики 319.2
єрменски язик 319.2
заходнославянски язики 319.2
знак ят 557. б.
индивидуални слова ...
индиянски язики 319.2
индоевропски язики 319.2
индо-ирански язики 319.2
йотовани букви 557. б.
карпатска лексика *оп.* руска карпатска лексика карпатска язикова система 319.1-319.19
карпатска язикова система 322.12
карпатски язиково паралели 319.2-319.5
келтски язики 319.2
кентумски язики 319.2
керестурско-коцурски язични розлики 320.1-320.4

китайско-тибетски язики 319.2
консонант *г*
консонанти *д', т' 321.16*
коцуризми ...
коцурска бешеда ...
културна вяза Руснацох з Горнїцу 323.1, 325.9
малайско-полинезийски язики 319.2
мишани штредок 321.16
монґолски язики 319.2
наставни язик 571. б.
ниґерско-кордофански язики 319.2
нилско-сахарски и койсански язики 319.2
нови пасма у руским язику 319.2-319.9
поровнуюца метода 319.2-319.6
праиндоевропски язик 319.2
праславянски период ...
праславянски язик 319.2
прекладни тексти 325.2
пуризем 582. б.
реактивизация застареней лексики 337.1-337.4
реформа правопису 571. б.
романски язики 319.2
рукописни тексти на народним язику 325.1
Руси 322.13
русински язик 319.2
русински язик, русински језик, руски язик, руски језик 322.13
руски литературни язик: мадяризми и ґерманизми 339.1-339.10, „чисценє" язика од цудзих елементох 338.1-339.10, операне на други язики: на українски 340.1, на польски 340.2-340.5, на восточно- и заходнославянски язики 340.2-340.5, на сербски язик 341.1-342.2, восточнославянско-заходнославянски модел твореня словох 340.2-340.5, адаптация сербизмох 341.2, калки сербизмох 341.4, сербизми-общеславянизми 342.1, сербизми-интернационализми 342.2, индивидуални слова 343.1-343.5
руски народни язик: елементи народного языка у язичию и церковнославянским язику 324.1-324.7; рукописни тексти на народним язику 325.1; прекладни тексти 325.2; народни язик у функциї литературного языка 325.3-325.10
руски читальнї 325.7
Руснак, Руснаци
русский язик 323.2
сатемски язики 319.2
семитско-хамитски язики 319.2
сербска азбука 557?, 571
сербски уплїв: у фонетики 321.16; у морфологиї 321.8-321.17; у словотвореню 321.9; у синтакси 321.11, 321.13, 321.14; у лексики 321.1-321.7; у фреквенциї словох 321.15; друге 322.1-322.11
сиверно-кавказки язики 319.2
синхрония 344.3
славянски язики 319.2
старобалтицки язик 319.2
тунґузко-манджурски язики 319.2
туркийски язики 319.2
Угорска Рус 323.2
угро-фински язики 319.2
уралско-алтайска язикова ґрупа 319.2
фреквенция словох 321.15
церковнославянски язик 323.2-323.3, 323.4, 323.8
чисценє языка ...
южно-кавказки язики 319.2
южнославянски язики 319.2
язичиє 323.2-323.3, 323.5-323.8, 325.7; виданя на язичию 325.7

Латински назви

adjectivum 25.1, 2
адвербиум 25.1, 6
alveolae *on.* ясна

apex 4.6
casus nominativus 30.2, 1
casus genetivus 30.2, 2
casus dativus 30.2, 3
casus accusativus 30.2, 4
casus vocativus 30.2, 5
casus instrumentalis 30.2, 6
casus locativus 30.2, 7
conjunctio 25.1, 8
cordae vocales *on.* гласово струни
dorsum *on.* хрибет язика
epiglottis *on.* покривка ґаґру
interjectio 25.1, 10
larynx *on*. ґаґор
labiae *on.* ґамби
lingua *on.* язик[2]
numerale 25.1, 4
palatum *on.* поднєбє
palatum durum *on.* тварде поднєбє
pharynx *on.* пажерак
pronomen 25.1, 3
praepositiv 25.1, 7
particula 25.1, 9
substantivum 25.1, 1
uvula *on.* язичок
velum palati *on.* заднє поднєбє
verbum 25.1, 5.

Скраценя менох и насловох

Андрич И. Иво Андрич
Бак. Я. Яша Баков
Биль. Дю. Дюра Бильня
Бирк. М. Михал Биркаш
Буд. М. Мирон Будински
Вар. Лю. Люпка Варґа
Вин. М. Мафтей Винай
Гор. М. Мария Горняк
Гуд. Ш. Штефан Гудак
Ґийо Р. Рене Ґийо
Ґоґоль Николай В. Ґоґоль; Ґоґоль 1950 – Н. В. Ґоґоль: *Тарас Бульба*. Р. Керестур, 1950; Ґоґоль 1982 – Н. В. Ґоґоль: *Тарас Бульба.* Н. Сад, 1982.
О. Ґуб. О. Ґубаш
Дефо Д. Даниєл Дефо
Етн. Етноґрафски зборнїки В. Гнатюка
Єршов Петро Єршов: *Гачатко-Горбатко*
жалосцинки Г. Костельник: *жалосцинки серенчи и милей*
жир. М. Мирон жирош
Загр. *Заградка*
Заря *Русски народни календар Заря*
Jug. А. Д. Дуличенко: Jugoslavo-Ruthenica
Киплинґ Р. Радярд Киплинґ
Кир. В. Владимир Кирда
Ков. М. Михайло Ковач
Ков. М.-Гуд. Ш. Михайло Ковач-Штефан Гудак: *Гриц Бандурик*
Копч.-Кнеж. И. Ирина Копчански-Кнежевич
Кост. В. Владимир Костелник
Кост. Г. Гавриїл Костельник
Кост. О. Осиф Костелник
Коч. Е. Евґений Кочиш

Коч. М. Микола М. Кочиш
Коч. О. Оскар Кочиш
Крлежа Мирослав Крлежа
Кух. М. Мария Кухар
Ф. Лаб. Федор Лабош
Лат. Дю. Дюра Латяк
Лацко Michal Lacko: Najkrajsie klapancie
Лєрмонтов М. Ю. Лєрмонтов
Лондон Дж. Джек Лондон
Мак. С. Силвестер Макаї
Мед. Лю. Любомир Медєши
Молнар Ф. Ференц Молнар
Надь Г. Г. Гавриїл Г. Надь
Надь М. Митро Надь
Наша кух. Марґита Лїкар: *Наша Кухарка*
НП Онуфрий Тимко: *Наша писня*
Ол. Я. Янко Олєяр
Олујић Г. Гроздана Олујић: *Седефна ружа*
Олуїч Ґ. Ґроздана Олуїч
Ос. В. Гнатюк: *Руски оселї в Бачці*
Пап М. Михал Пап
Папг. Дю. Дюра Папгаргаї
Петр. Велько Велько Петрович
ПЗ *Пионирска заградка*
План. Е. Евґений Планчак
Пол. М. Михайло Полївка
Пушкин А. С. Пушкин
Рац Я. Янко Рац
РК *Руски календар 1921-1941.*
РН *Руски новини 1924-1941.*
Роч. кн. *Рочна книжка 1951.*
РС *Руске слово*
РТВ *емисиї Радио-Телевизиї Н. Сад*
Сабо-Д. В. Владимир Сабо-Дайко
Скуб. М. Микола Скубан
Сол. Є. Єлена Солонар
Соп. Лю. Любомир Сопка
Стевановић М. Михајло Стевановић (оп. литературу под.)
Там. Ю. Юлиян Тамаш
Твен М. Марк Твен
Твор. *Творчосц*
Толстой Лєв Николаєвич Толстой
Фей. Я. Янко Фейса
Цамбел Samo Czambel (оп. литературу под. ...)
Цанкар Иван Цанкар
чак. Ш. Штефан чакан
чехов А. П. чехов
Шв. *Шветлосц*
ЮНП *Южнославянских Руснацох народни писнї*

Други скраценя

А. Акузатив
ак. акузатив
анґл. анґлийски
арх. архаїчни, архаїзем
беш. бешедни язик

В. вокатив
вок. вокатив
вслц. восточнословацки
греч. гречески

Ґ. ґенитив
ґен. ґенитив

Д. датив
дат. датив
диял. диялектни
єд. єднина
ж. р. женски род

И. инструментал
инстр. инструментал
инф. инфинитив
карп. карпатски
карп.укр. карпатскоукраїнски
кер. керестурски
коц. коцурски
лат. латински
лит. литературни язик

Л. локатив
лок. локатив
мадь. мадярски
мн. множина

Н. номинатив
нар. народни (писня, вираз и под.)
нєм. нємецки
ном. номинатив

О обєкт
поль. польски

П предикат
пор. поровнай
прасл. праславянски
през. презент
псл. праславянски
рсй русийски
С субєкт
с. сербски; по сербски
серб. сербски
слвц словацки
ст.гебр. старогебрейски
такв. такволани
тур. турски
укр. українски
с. р. штреднї род
х. р. хлопски род
яз. язичиє

Знаки

Два зукоси смужки (//) кладу ше медзи двома словами з новей лексики, напр.: *обала* (сербске)*//побрежє* (восточнославянске).

Єдна зукоса смужка кладзе ше: **а)** медзи лексичнима дублетами з карпатскей лексики, напр.: *лампащики/гушатково квеце*; **б)** медзи словом з новей лексики и його еквивалентом з карпатскей лексики, напр.: **стина** (сербске)/*скала.*

У угластих заградзеньох [...]даваю ше авторово надпомнуца, толкованя и под.

Литература

Барич Евгения: **Творенє словох у дїлох Гавриїла Костельника, фундаменталних за язик и литературу югославянских руснацох.** Творчосц 1985, 8-18.

Бесерминї Владимир: **жарґони штредньошколскей младежи у Руским Керестуре.** Studia Ruthenica 1992-1993.

Всеволодова М. В., Владимирский Е. Ю.: **Способ выражения пространственных отношений в современном русском языке. „**Русский язык", Москва, 1982.

Валгина Н. С., Розенталь Д. , Фомина М. И., Цапукевич В. В.: **Современный русский язык**. „Высшая школа", Москва, 1961.

Гесен: Hessen Dymitr, Stypula Ryszard: Wielki slownik polsko-rosyjski. Wiedza powszechna – Sowietskaja encyklopedija, Warszawa – Moskwa, 1967.

Горецки: Horecký Ján: Slovenská lexikológia I (tvorenie slov). Slovenské pedagogické nakladatel'stvo, Bratislava, 1971.

Гвоздев А. Н.: **Современый русский литературн й язык,** I-II, 1973.

Грамматика современного русского литературного языка. Академия наук СССР, отв. ред. Н. Ю. Шведова, „Наука", Москва, 1970.

Гужва Ф. К.: **Современный руский литературный язык**, **1-2. „**Вища школа", Киев, 1978 (часть 1) и 1979 (часть 2).

Дуличенко А. Д.: Jugoslavo-Ruthenica (роботи з рускей филологиї). „Руске слово", Нови Сад, 1995.

жирош Мирон: **жива Горнїца** I. Организация Русинів в Мадярску, 1996.

Зиндер Л. Р.: **Общая фонетика**. „В сшая школа", Москва, 1979.

Ивић М.: **Значења српскохрватског инструментала и њихов развој** (синтаксичко-семантичка студија). Ур. А. Белић, САН, Институт за српски језик, књ. 2, Научна књига, Београд, 1954.

„ " „ : **Из проблематике падежних временских конструкција.** У: Јужнословенски филолог XXI, књ. 1-4, 1955-1956, Београд, 165-214.

Калинин А. В.: **Лексика русского языка**. Издание третье. Издательство Московского университета, Москва, 1978.

Киш Гелена: **Сучасни особни мена у Руским Керестуре и Коцуре**. У: „Творчосц", Дружтво за руски язик и литературу, Нови Сад, 1978.

Klebanowska B.: Znaczenia lokatiwne polskich przyimków wlasciwych. Wyd. PAN, Wroclaw, 1971.

Коллар Д., Доротьякова В., Филкусова М., Васильева Е.: **Словацко-русский словарь.** Москва – Братислава, 1976.

Костельник Гавриїл: **Проза на бачванско-сримским руским литературним язику. „**Руске слово", Нови Сад, 1975.

Кочиш М. М.: **Лингвистични роботи.** Руске слово, Н. Сад, 1978.

Кочиш М. М. : **Ґраматика руского язика** I (фонетика, морфология, лексика). Покраїнски завод за видаванє учебнїкох, Н. Сад, 1974.

Кочиш М. М. : **Правопис руского язика**. Школске виданє. Покраїнски завод за видаванє учебнїкох, Нови Сад, 1971.

Латта П. Василь: **Словацко-українска язична границa.** Творчосц 1986, 3-18.

Mijavcova M.: Slovensky jazyk a kultura vyjadrovania pre I.-IV. rocnik strednej skoly. Zavod za izdavanje udzbenika, Novi Sad, 1988.

Миновић М.: Sintaksa srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog knizevnog jezika za vise skole. „Svjetlost", Sarajevo, 1987.

Мирович А., Дулевич И., Грек-Пабис И., Мар няк И.: **Большой русско-польский словарь.** Москва – Варшава, 1970.

Можаева В. О.: **В ражение обстоятельственных отношений в русском языке** (конструкции со значением места, времени, причин и цели действия). „Руский язык", Москва, 1977.

Мразек Р.: **Синтаксис русского творительного** (структурно-сравнительное исследование). Прага, 1964.

Надь Г. Г.: **Лингвистични статї и розправи. „**Руске слово", Нови Сад, 1983.

Ondrus P.: Slovenská lexikológia II (nauka o slovnej zasobe).

Словенскé pedagogické nakladatel'stvo, Bratislava, 1972.

Оравец Ján**:** Slovenské predlozky v praxi. Slovenské pedagogické nakladatel'stvo, Bratislava, 1968.

Орловскý Jozef: Slovenská syntax. Tretie opravené vydanie. Obzor, Bratislava, 1971.

Павловић др Миливој: **Увод у науку о језику**. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1973.

Pauliny E., Ruzicka J., Stolc J.: Slovenská gramatika. Piate vydanie. Slovenské pedagogické nakladatel'stvo, Bratislava, 1968.

Рамач Ю.: **Лексика руского язика / Лексика русинског језика**. Филозофски факултет, Нови Сад, 1983, 1 – 263 [*приручнїк за студентох*].

Рамач Ю.: **Словнїк лексики Гавриїла Костельника.** Руске слово, Нови Сад, 1991, 1 – 160. б.

Рамач Ю.: Frazeoloski recnik srpskohrvatskog jezika. Redakcija za srpskohrvatski: dr Jovan Kasic i mr Vladislava Petrovic; za rusinski: mr Julijan Ramac. Filozofski fakultet Zavod za izdavanje udzbenika, Novi Sad, 1987, 1 – 146.

Рамач Ю.: **Характеристични гришки руских школярох у виражованю на сербским язику.** У: Руснаци – русини 1745-1995. Зборнїк роботох..... Завод за уџбенике и наставна средства, Београд – Филозофски факултет, Катедра за русински језик и књижевност, Нови Сад, 1996, 54-74. б.

Рамач Ю. : **Применовнїцки конструкциї у руским литературним язику**. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998.

Речник српскохрватскога књижевног језика, књ. 1-6. Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, 1967-1976.

Розенталь Д., Теленкова М. А.: **Справочник лингвистических терминов**. Пособие для учителей. „Просвещение", Москва, 1972.

Російсько-український словник, т. 1-3. Академія наук УРСР, Наукова думка, Київ, 1968.

Русская грамматика. Том II (синтаксис). АН СССР, Институт русского яз**ы**ка. „Наука", Москва, 1982.

Русский язык. нциклопедия. „Советская нциклопедия", Москва, 1979.

Сербско-руски словнїк, I (A-Њ). Филозофски факултет, Катедра за руски язик и литературу – Дружтво за руски язик и литературу, 1995, XXIII + 895.

Словник української мови, т. 1-11. Академія наук УРСР, Наукова думка, Київ, 1970-1980.

Slovnik slovenského jazyka, 1-6. Ved. red. dr. Stefan Peciar. Slovenská Akadémia vied, Bratislava, 1960-1971.

Српскохрватски језик. Енциклопедијски лексикон – мозаик знања. Интерпрес, Београд, 1972.

Станојчић Ж., Поповић Љ.: **Граматика српскога језика**. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.

Стевановић М.: **Савремени српскохрватски језик** II (синтакса). Друго издање. Научна књига, Београд, 1974.

Studia Ruthenica, Дружтво за руски язик и литературу, Нови Сад, 1996-1997 (ч. 5), 1998 (ч. 6) (дипломски роботи студентох Катедри за руски язик и литературу).

Сучасна українська літературна мова. За загальною ред. ú. К. Білодіда. „Наукова думка", Київ, 1969 (Морфологія), (1972 (Синтаксис), 1973 (Лексика і фразеологія).

Творительный падеж в славянских языках. Под ред. С. Б. Бернштейна. Изд. АН СССР, Москва, 1958.

Тимко Оксана: **Ботанічна і зоологична номенклатура бачванських руснаків**. Ужгород, 1998.

Топоров В. Н.: **Локатив в славянских языках.** Изд. АН СССР, Институт славяноведения, Москва, 1961.

Удвари Иштван: **Фонетичне адаптованє пожичених мадярских словох у бачванско-сримским руским язику**. Творчосц 1985, 40-63.

Українсько-російський словник (вид. друге)**.** За ред. В. С. úльїна. Наукова думка, Київ, 1971.

Фейса Михайло: **Английски елементи у руским язику**. „Руске слово", Нови Сад, 1990.

Фейса Михайло: **Руски – бешеда, диялект чи язик.** Studia Ruthenica 1992-1993, 83-106.

Фелешко: Feleszko Kazimierz: Skladnia genetivu i wyrazen przyimkowych z genetiwem w jezyku serbsko-chorvackim. Wyd. PAN, Wroclaw-Warszawa-Kraków, 1970.

Фомина М. И.: **Лексика современного русского яз ка**. „В сшая школа", Москва, 1973.

Цамбел: Czambel Samo: „Slovenskáiirec a jej miesto v rodine slovanských jazykov (vychodnoslovenské nárecie)" (Turc. sv. Martin, 1906).

Шмелев Д. Н.: **Современный русский язык**. Лексика. „Просвещение", Москва, 1977.

.

ЗМИСТ

Предходне слово 3
Увод

ФОНЕТИКА 6

Предмет фонетики
Глас и фонема
Бешедни орґани
Елементи гласа
Вокали и консонанти
Вокали
Консонанти
Консонант ***в***. Консонанти ***д', т', ф, г***. Алофони. Розлики у вигваряню руских и сербских консонантох. Пременки у гласовей системи под уплївом сербского язика. Класификация консонантох. Виєдначованє (асимилация) консонантох. Гиятово консонанти
Акцент
Транскрипция
Склад

МОРФОЛОҐИЯ 18

Ґраматичне значенє, ґраматична форма и ґраматична катеґория
Морфема
Файти словох

Меновнїки 21

Морфологийни и синтаксични характеристики
Лексично-ґраматични ґрупи меновнїкох
Общи и власни меновнїки. Збирни меновнїки. Конкретни и абстрактни еновнїки. Меновнїки хтори означую живе и нєживе
Род, число и припадок
Род. Число. Припадок
Деклинация меновнїкох
Меновнїки хлопского роду. Меновнїки штреднього роду. Меновнїки женского роду. Мишана деклинация. Нєпременлїви меновнїки
Творенє меновнїкох
Суфикси хтори знача особи. Суфикси хтори знача предмети. Суфикси за творенє абстрактних назвох. Суфикси зоз значеньом нєодроснутосци. Суфикси субєктивней оцени. Суфикси сербского походзеня. Суфикси восточнославянского походзеня. Меновнїки виведзени з префиксами. Зложени меновнїки. Абревиятури. Преход других файтох словох до меновнїкох

Прикметнїки 44

Описни и односни прикметнїки
Описни прикметнїки
Ступньованє описних прикметнїкох
Односни прикметнїки
Деклинация прикметнїкох
Творенє прикметнїкох
Творенє прикметнїкох зоз суфиксами. Описни прикметнїки. Присвойни прикметнїки. Материялни прикметнїки. Прикметнїки зоз значеньом места и часу. Суфикси мери и субєктивней оцени. Суфикси восточнославянского походзеня. Творенє прикметнїкох зоз префиксами

Заменовнїки 56

Ґраматични характеристики заменовнїкох
Особово заменовнїки

Повратни заменовнїк *себе*
Присвойни заменовнїки
Указуюци заменовнїки
Опитни заменовнїки
Односни заменовнїки
Одредзени заменовнїки
Нєодредзени заменовнїки
Одрекаюци заменовнїки

Числовнїки 65
Ґраматични характеристики числовнїкох .
Основни числовнїки
Збирни числовнїки
Порядково числовнїки
Ламани числа
Нєодредзени числовнїки

Дїєслова 74
Ґраматични характеристики дїєсловох
Дїйово и станово дїєслова
Полнозначни и помоцни дїєслова
Модални дїєслова
Инфинитив
Катеґория виду
Значеня дїєсловох законченого и нєзаконченого виду. Видово пари
Катеґория преходносци-нєпреходносци
Преходни дїєслова. Нєпреходни дїєслова. Повратни дїєслова
Катеґория стану
Катеґория способу
Катеґория часу, особи, роду и числа
Особово и безособово дїєслова
Дїєсловни форми – *уруциц до Ґрам.*
Презент. Футур. Перфект. Плусквамперфект. Императив. Потенциял. Потенциял прешли.
Дїєприкметнїк пасивни
перфекта. Дїєприсловнїк презента
Класификация дїєсловох
Дефективни дїєслова
Творенє дїєсловох
Творенє зоз суфиксами. Творенє з префиксами. – *вименїц у Ґрам.*
Дїєсловни основи хтори ше нє хасную як самостойни слова

Присловнїки 96
Ґраматични характеристики присловнїкох
Обставиново присловнїки
Означуюци присловнїки
Присловнїки у вирeченю
Творенє присловнїкох
Ступньованє присловнїкох
Сербски уплїв

Службово слова 101

Применовнїки 101
Ґраматични характеристики применовнїкох
Примарни применовнїки
Секундарни применовнїки
Хасновање применовнїкох з припадками.
Злучнїки 103
Словка 103
Викричнїки 106

СИНТАКСА 106

Синтаксема
Виреченє
Основни средства виражованя синтаксичних одношеньох
Вязи словох у виреченю
Согласованє. Управянє. Додаванє. Словозлученє. Синтагма
Файти виреченьох по змисту
Розповедни виреченя. Опитни виреченя. Побудни виреченя. Викрични виреченя
Файти виреченьох по структури

Просте и преширене виреченє 118
Члени виреченя
Субєкт. Предикат. Атрибут. Предикатов атрибут. Апозиция. Обєкт. Додатки предикату.
Єднородни члени виреченя
Видзелєни другорядово члени виреченя
Видзелєни атрибут. Видзелєна апозиция. Видзелєни додатки. Приложени члени виреченя
Значеньова структура виреченя
Шор словох у виреченю
Єдночленово виреченя
Безсубєктово виреченя: Нєодредзено-особово виреченя. Пообщено-особово виреченя. Безособово виреченя. Инфинитивни виреченя. Пасивни конструкциї типа *ламе ше кукурицу*. Номинативни виреченя
Нєподполни виреченя
Викрични виреченя
Модални слова и вирази
Дополнююци толкованя

Зложени виреченя 152

Нєзависно-зложени виреченя 153
Составни виреченя
Заключни виреченя
Процивни виреченя
Виключни виреченя
Роздзельни виреченя
Нєзависно-зложени приложени виреченя

Зависно-зложени виреченя 162
Субєктово виреченя
Предикатово виреченя
Атрибутово виреченя
Обєктово виреченя
Додатково виреченя
Местово виреченя. Часово виреченя. Причиново виреченя. Пошлїдково виреченя. Намирни виреченя. Условни виреченя. Допусни виреченя. Способово виреченя. Виреченя зоз значеньом мери. Поровнуюци виреченя. Предикатско-атрибутово виреченя. Приложени зависно-зложени виреченя. Зложени виреченя з вецей зависнима виреченями. Зложена синтаксична цалосц
Директна и индиректна бешеда
Препатрунок способох означованя директней бешеди у литературним язику

Пременлїви слова у виреченю 192
Меновнїки
Прикметнїки
Заменовнїки
Числовнїки
Дїєслова
Презент. Перфект. Футур. Императив. Потенциял. Дїєприсловнїк нєзаконченого виду. Дїєприкметнїк пасивни. Инфинитив

Хаснованє припадкох 200
Номинатив
Ґенитив
Ґенитив без применовнїкох
Атрибут. Обєкт. Додаток за час
Ґенитив з применовнїками
без и *през*, *блїзко*, *вонконцом* и *воздлуж/уздлуж/длуж, ґу*, *до*, *доокола*, *достред/доштред*, *з/зо/зоз*, *за*, *зверх*, *зверх*, *знад*, *зостред/зоштред*, *коло*, *место* и *наместо*, *на*, *наверх, наконєц*, *накрай, настред/наштред, устред/уштред* и *стред/штред, нєдалєко*, *нїжей, обок, од, окрем/крем, опрез/напрез, поверх, поконцу/поконєц, постред/поштред, пред, прейґ(а), просто, проци/процив*, *спод, споза, спомедзи, спред, у*
Датив
Датив без применовнїкох
Значенє обєкта. Значенє субєкта. Други значеня
Датив з применовнїками
вочи, ґу
Акузатив
Акузатив без применовнїкох
Акузатив з применовнїками
в, *за, медзи, на, над, о, по, од-до* и *од-по, под, поза, помедзи, понад, попод, пре, пред, през*
Инструментал
Инструментал без применовнїкох
Додаток предикату. Менови предикат.
Инструментал з применовнїками
горе, долу, з(оз), за, медзи, над, под, помедзи, *понад*, *пред*
Локатив
в, *на*, *по*, *попри*, *при*, *у*
Применовнїки сербского походзеня
мимо, *после*, *спрам* и *наспрам*, *звонка*, *знука/зоднука*, *скорей*, *воздлуж, длуж* и *уздлуж*, *ширцом*, *упрекосц*
Применовнїцки вирази
Применовнїки восточнославянского походзеня
напроци, *з нагоди*, *под час*

ЛЕКСИКОЛОҐИЯ 259

Лексика и лексикологиа
Мотивованосц слова
Класификация лексики

Класификация рускей лексики зоз становиска походзеня 260
Карпатска и нова лексика
Етимологийни состав рускей карпатскей лексики
Праславянска лексика. Мадяризми. Ґерманизми. Латинизми. Грекизми. Церковнославянизми. Румунизми. Други пожички. Деформовани слова
Нова лексика
Пременки у карпатскей лексики по приселєню. Сербизми. Нови нємецки пожички. Нови мадярски пожички. Англизми. Восточнославянски уплїв. Русизми
Творенє нових словох у руским язику
Творенє словох под цудзим уплївом: семантични калки; калки. Творенє нових словох без цудзого уплїву: нукашня деривация; нови слова з руских основох; реактивизация застареней лексики; други способи зопераня сербского уплїву. Приклади зоз сучасного литературного язика. Розширеносц нових словох у бешедним язику
Препатрунок нашей лексики по семантичних ґрупох
Фразеологиа

Лексика зоз становиска територияльного хасновaня 259

Общенародна лексика
Диялектизми

Лексика зоз становиска социялного хаснованя 290

Общенародна лексика
Професионална лексика
Жаргон и арґо

Лексика зоз становиска стила 301

Нєутрална лексика
Лексика усней бешеди
Кнїжкова лексика
Експресивна лексика

Лексика зоз становиска активного и пасивного хаснованя 305

Историзми
Архаїзми
Неолоґизми

Лексика зоз становиска фреквенциї 307

Лексика зоз семантичного становиска

Єднозначни и вецейзначни слова
Гомоними
Синоними
Антоними

Ономастика 316

Антропонимия
Руска антропонимия. Власни мена. Презвиска
Топонимия

Лексикоґрафия 318

Описни словнїки
Прекладни словнїки
Правописни словнїки
Фразеолоґийни словнїки
Диялектолоґийни словнїки
Етимолоґийни словнїки
Историйни словнїки

ИСТОРИЙНА ҐРАМАТИКА 324

Фонетика

Праславянска гласова система
Рефлекси праславянских вокалох у руским язику
Рефлекси вокалох. Полугласнїки. Глас *ят.*. Назали. Глас *єри*. Вокалне *r* и *l*. Полногласни ґрупи: Ґрупа *tort*. Ґрупа *tolt*. Ґрупа *tert*. Ґрупа *telt*.Ґрупи *ort* и *olt*. Протетичне *j*. Протетичне *в*. Ґрупи aja, ěja, oja. Преход *e* > *o*. Пременка *'ev* > *'ov*. Ґрупи *ir, yr*. Превої
Консонанти
Консонанти *ґ* и *г*. Консонант *ф*. Консонант *дж*. Змегчованє консонантох *d, t, z, s, l, n*. Йотованя. Ґрупи *dj, tj*. Ґрупи *gt, kt*. Перша палатализация. Друга палатализация. Ґрупи *kvě, gvě*. Ґрупа *dl*. Упросцованє консонантних ґрупох. Розєдначованє (дисимилация) консонантох. Други пременки консонантох

З морфолоґиї 340

Меновнїки женского роду
Меновнїки штреднього роду
Кратки форми прикметнїкох
Инфинитив

НАШ НАРОДНИ И ЛИТЕРАТУРНИ ЯЗИК 345

Карпатска язикова система и нови пасма у нашим язику
Керестурско-коцурски язични розлики
Наш язик по приселєню
Нашо народне мено
Аспект виучованя нашого язика
Наш литературни язик по конєц 19. вику 349
Културна вяза Руснацох з Горнїцу. Церковнославянски язик и язичиє як литературни язик. Елементи народного язика у литературним язику. Тексти на народним язику. Ґрафия
Литературни язик од 1904. по Другу шветову войну
Нашо перши виданя и орґанизациї. Костельникова ґраматика. Стихийни розвой литературного язика: уплїв сербского язика; уплїв язичия, церковнославянского и українского язика; знанє медзивойнових авторох народного язика
Литературни язик од 1945. року по шейдзешати роки 366
Литературни язик од шейдзешатих рокох по нєшка
Дальши розвой нашого литературного язика
Можлївосци нашого народного язика. „Чисценє” язика. Операнє на други язики. Писательов язик – нєвичерпне жридло

Предметни указатель 380
Скраценя менох и насловох 396
Други скраценя и знаки
Литература 399